OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTER
MAGYAR
IRODALOMTÖRTÉNETE

6

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

604.059

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

HATODIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADÁBAN.

BUDAPEST, 1933.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG KIADÁSA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PINTÉR JENŐ

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE.

TUDOMÁNYOS RENDSZEREZÉS.

HATODIK KÖTET:

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADÁBAN.

BUDAPEST, 1933.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

604.059

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 47 397
LELTÁRI SZÁM 167.

Stephaneum nyomda r. t. Budapest. — Cégvezető: ifj. Kohl Ferenc.

A MAGYAR IRODALOM
A XIX. SZÁZAD
MÁSODIK HARMADÁBAN.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Történeti mozzanatok.
Műveltség, iskolák.
Nyomdászat, könyvkiadás.
Hírlapok, folyóiratok.
Színészet, színházak.
Irodalmi társaságok.
Irói törekvések.

TÖRTÉNETI MOZZANATOK.

Lajos Fülöp polgárkirálysága, az utána következő második köztársaság, végül III. Napoleon császársága: íme a francia történelem három nagy fejezete a XIX. század második harmadában. Az 1848-as februári forradalom elsöpri a trónról Lajos Fülöpöt, a párisi események nyomában európai mozgalom támad; az olaszok és németek harcba szállnak alkotmányos szabadságukért; Ausztria és Oroszország csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudja elnyomni a függetlenségi törekvéseket, az osztrák császársággal és az orosz cársággal máris szemben áll III. Napoleon. Az 1860-as években kialakul az egységes olasz királyság, Ausztriát kiszorítják Németországból, a németek egységes birodalma Poroszország vezérlete alatt rohamosan izmosodik. Angolország a katolikusok emancipációjával, a parlament reformjával, a kereskedelmi vámok eltörlésével új erőforrásokhoz jut, gyarmatbirodalmát szerencsés előrelátással építi tovább. A régi nagyhatalmak közül Spanyolország és Törökország egyre jobban gyöngül, Amerika területén új nagyhatalom fejlődik ki: az Északamerikai Egyesült Államok birodalmi szövetsége.

Magyarország sorsát a Habsburg-ház akarata intézi. I. Ferenc király halála után fia, V. Ferdinánd (1835—1848),

lép a magyar trónra; uralkodása alatt Metternich Kelemen államkancellár korlátlan önkénnyel kormányozza a Habsburg-birodalom népeit. A hatalmas herceg a liberális irány megsemmisítése végett engedelmes mágnásokat és szolgálatkész nemeseket állít az ügyek élére, kíméletlen rendszabályokat ad ki, a merészebb politikusokat üldözőbe veszi, a pörbefogottakat bebörtönözteti. A szabadelvű szellem terjedésének még sem vethet gátat; kénytelen eltűrni, hogy az 1839—1840. évi országgyűlés liberális vezérférfiai több korszerű reformot emeljenek törvénnyé. Ekkor már országszerte izgatottan szervezkedik a konzervatív urak és a liberális nemesek pártja: a konzervatívok a kiváltságos osztályok jogainak tiszteletbentartását vallják programmjukul, a liberálisok gyökeres reformokat sürgetnek minden téren. Az 1843—1844. évi országgyűlésen törvénnyé lesz, hogy ezentúl nem-nemesember is viselhet mindennemű hivatalt és vásárolhat birtokot; ugyanekkor törvénybe iktatják, hogy az országgyűlésen, a bíróságokon és az iskolákban a magyar nyelv lép a latin helyébe.

Az ország figyelmét mind jobban leköti a Széchenyi István és Kossuth Lajos körül zajló küzdelem. Széchenyi István a megfontolt haladás híve, Kossuth Lajos a gyors átalakulás ellenzőinek ostorozója, kettőjük harcába az országgyűlések politikusai és a megyegyűlések szónokai egyre szenvedélyesebben szólnak bele.

Az 1848-ban bezáruló utolsó rendi országgyűlésen a liberális nemesurak korszakalkotó törvényeket hoznak, a Habsburg-házat rákényszerítik a nyugateurópai alkotmányos rendszer befogadására. A kiváltságos osztályok

korlátlan uralmának helyébe a jogegyenlőség világa lép. A pesti ifjúság 1848 március 15-én kivívja a sajtó szabadságát, a Kossuth Lajos irányítása alatt álló pozsonyi diéta a bécsi udvarhoz fordul politikai kívánságaival. A forradalmi mozgalmak megrettentik az uralkodó házat, V. Ferdinánd király április 7-én kinevezi az első felelős minisztériumot, április 11-én szentesíti az országgyűlés valamennyi törvénycikkét. A nemesi alkotmány átalakul az egész magyarság alkotmányává, a rendi országgyűlés helyébe a népképviseleti országgyűlés lép, a jobbágyság felszabadul, kimondják a törvény előtti egyenlőséget, szabadnak nyilvánítják a sajtót, Erdély egyesül Magyarországgal.

A magyarság a nem magyarajkú lakosságot is befogadja a demokratikus alkotmány sáncai közé, de a nemzeti kisebbségeknek nem kell az ország egysége; a horvátok, szerbek, románok és tótok a bécsi udvar támogatásával harcot kezdenek a magyarok ellen. Az 1848 július 5-én összeülő első népképviseleti országgyűlés kétszázezer főnyi katonaságot szavaz meg az ország védelmére; a hirtelen toborzott honvéd-zászlóaljak leverik a fölkelőket. Hiába oszlatja fel a király az országgyűlést, a képviselők együtt maradnak, Kossuth Lajos a bécsi udvar nemzetellenes törekvéseinek megakadályozására honvédelmi bizottságot alakít, a nemesség átveszi az ország védelmének szervezését. A hazaszeretet lázában égő magyar csapatok a nemzet nevében indulnak háborúba a király hadserege ellen. V. Ferdinánd 1848 őszén lemond trónjáról, helyét unokaöccse, I. Ferenc József (1848—1916), foglalja el. Az osztrák hadak elözönlik Magyarország nagy részét,

a magyar kormány Debrecenbe menekül; de fordul a kocka; a nemzeti ellenállás 1848 tavaszán fényes diadalt arat: Erdélyből Bem József, Magyarországból Görgey Artur honvédei kiszorítják az osztrák csapatokat. Mikor a császári nyilatkozat Magyarországot Ausztriába kebelezi, a debreceni országgyűlés trónvesztettnek nyilvánítja a Habsburg-házat s Kossuth Lajost bízza meg az ország kormányzásával. Az osztrák udvar Oroszországhoz fordul segítségért. Miklós cár kétszázezer embert küld a magyarok leverésére, hadai egyesülnek Haynau Gyula báró osztrák csapataival, a túlnyomó erővel szemben a magyar vezérek nem diadalmaskodhatnak. Görgey Artur Világosra vonul, csapatai 1849 augusztus 13-án leteszik a fegyvert az oroszok előtt.

Az 1849-es év a legmegrendítőbb emlékek egyike a magyarság történetében: a nemzeti dicsőség napja a rémuralom éjszakájába hanyatlik alá. Az országgyűlés tagjai július első hetében Szegedre menekülnek, a honvédség elvonul a fővárosból. Július 11-én már Budán vannak az osztrák csapatok, július 12-én bevonul Pestre a doni kozákság. A két város közönsége küldöttségben eseng kegyelemért az idegen katonai parancsnokságok előtt; az orosz jóindulatú, az osztrák félelmes. Eltűnnek a magyar zászlók, eltűnik a Kossuth-bankó, eltűnik a váltópénz, vagyonok enyésznek el néhány nap alatt, szörnyű drágaság köszönt be. Haynau fenyegető kiáltvánnyal rettegteti a polgárságot, hadainak egy része Szeged felé vonul, utóhadai megkezdik a dunántúli vidékek megfélemlítését. Öreg embereket botoznak, papokat lövetnek

agyon. Megérkezik a világosi fegyverletétel híre, az osztrák tisztikar ujjong, a Nemzeti Szinház a Gotterhalte hangjai mellett díszelőadást rendez. Bujdosnak a magyarok, elfogdosott tisztjeiket közlegényeknek sorozzák be a császári hadseregbe, gyalogcsapatokban hajtják őket Budáról Bécs felé. A főváros népe térdet hajt a győző előtt, a táborból visszaérkező Haynaut ünnepélyesen fogadják, kocsija mellett fáklyás városi huszárok lovagolnak, érdemeiért Pest polgársága hálás köszönetet mond. Haynau, Jellacsics, Windischgrätz és Paskievics a főváros díszpolgárai, Aradon kivégzik a tizenhárom magyar tábornokot, Pesten kioltják gróf Batthyány Lajos volt miniszterelnök életét; akasztófa, golyó és börtön ejti rémületbe a nemzetet.

1849 nyarától 1865 őszéig szenvednek honfitársaink I. Ferenc József császár önkényuralma alatt, a rémuralom évről-évre enged keménységéből, végre megtörténik a kibékülés. Milyen emlékek! A bitó és börtön nyomában a legjobb magyarok földönfutása, itthon a megalázás és idegen iga, a katonai erőszak mellett a polgári kémrendszer.

Az önkényuralom szellemi tekintetben meg akarja ölni a magyarságot, de az anyagi jólét gyarapodását szívesen támogatja, mert az uralkodóháznak is érdeke, hogy az összbirodalom minél erősebb legyen. A rendezett ország jó védőbástya a környező hatalmak ellenséges törekvéseivel szemben, a vagyonosodó nép zúgolódás nélkül táplálja a hadsereget, a gazdagabb polgárok szívesen költik pénzüket osztrák árucikkekre. Az 1850-es években meg-

nyílik a Pestet Pozsonnyal és Béccsel összekötő vasúti vonal, ezt gyors ütemben követik a Szeged, Debrecen, Kassa, Nagykanizsa felé ágazó vasutak. A vonat szorosan egybekapcsolja a fővárost a vidékkel, mozgást visz a mozdulatlan országrészekbe, közelebb hozza a nemzetiségi tájakat a magyar városokhoz. A Bach-korszak közvetlenül és közvetve sok jó dolgot teremt a későbbi magyar világ számára, de reformjait visszautasítás fogadja, mert a lázas munka nem a nemzetért folyik, hanem az osztrák császári birodalom érdekeiért.

Ausztria az 1859. évi osztrák-olasz-francia háborúban elveszti Lombardiát, ez a kudarc megváltoztatja a Habsburg-kormányrendszert. Az önkényuralom még mindig nem mond ugyan le összpontosító törekvéseiről, de már nem veti el a békés kibontakozás gondolatát. I. Ferenc József császár 1861 tavaszán parancsot ad a magyar országgyűlés összehívására. A Deák Ferenc vezetése alatt álló országgyűlési többség feliratot intéz az uralkodóhoz, sürgeti a törvények helyreállítását, vonakodik eleget tenni az osztrák érdekeket szolgáló császári alkotmány rendelkezéseinek. Az országgyűlés feloszlatása után újból fellép az önkényuralom, de ez a korszak már nem német világ. Az osztrák kormányzat mindenhonnan összeszedett magyar hivatalnokokkal igazgatja az országot, a sajtó panaszait elnémítják, a lelkiismeretlen tisztviselői munkával nem törődnek. Négy évig tart ez az átmeneti állapot — ideiglenes kormányzat: provizórium — végre megtörténik az újabb közeledés. A Habsburg-uralkodót a Hohenzollern-dinasztia hatalmi törekvései egyre szoron-

gatottabb helyzetbe hozzák, másrészt Deák Ferenc 1865 április 16-án a Pesti Napló hasábjain közreadja híres húsvéti cikkét: a nemzet a monarchia érdekében hajlandó a kiegyezési tárgyalások megindítására s készen áll arra, hogy az 1848-as törvényeket módosítsa. A császár belátja, hogy meg kell szilárdítania birodalma biztonságát, szóba kell állnia a magyarokkal, alkalmat kell nekik adnia a kölcsönös engedmények megvitatására. Az 1865. év végére összehívott országgyűlés vezető tagjai a nemzeti közvélemény támogatásával Deák Ferenc és Andrássy Gyula irányítása mellett megkezdik a kiegyezési tárgyalásokat s ezzel új korszakot nyitnak a nemzet életében. 1867 februárjában megalakul a második magyar felelős minisztérium, a magyar szent korona országai és az osztrák tartományok egyenrangú felekként szabályozzák egymáshoz való viszonyukat, a két birodalom különálló kormányzata fölött ott lebeg a közös ügyek végzete. I. Ferenc Józsefet 1867 június 8-án királlyá koronázzák.

A szabadságharc előtt Szent István koronája országainak társadalmi tagozódása még egészen a régi: a magyar föld javain és kormányzásán a király, a papság, a főrangúak és a nemesek osztoznak. Magyarország és Erdély lakosságának száma — figyelmen kívül hagyva Horvátországot — az 1840-es évek elején tizenegymillió, ebből Erdélyre másfél millió fő esik. A tizenegy millióból félmillió a nemes, ugyanannyi a városi polgár, tíz millió a jobbágy. A két ország lakosságából a magyarajkúak száma nem egészen ötmillió, a románoké kétmillió, a tótoké másfélmillió, a németeké néhány százezerrel kevesebb, a

szerbeké félmillió, a ruténeké ugyanannyi, a zsidóké negyedmillió. A nemesek kilenctizedrésze magyar anyanyelvű, a városi polgárság túlnyomó részben német, a jobbágyok nemzetisége vidékenkint más és más.

Az ország lakosságának főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés, iparral kevés ember foglalkozik, a kereskedelem a zsidók, örmények, görögök és rácok kezében van. Királyi azaz állami tisztviselő másfélezer sincs az országban, vármegyei hivatalnok harmadfélezer, mindezek kivétel nélkül nemesek. Az ország összlakosságából minden huszadik ember nemes; nincs még egy nemzet Európában, ahol aránylag ennyi nemes állna a nem-nemesekkel szemben; Lombardiában minden háromszázadik, Csehországban minden nyolcszázadik emberre esik egy nemes. Nem csoda, ha ez a nagyszámú és gazdag nemesség, kiváltságos jogaira és fényes multjára hivatkozva, egyedül önmagát tekinti nemzetnek, pedig az egytelkű kisnemesség közelebb áll a parasztsághoz, mint a nagyobb birtoktesteken gazdálkodó középnemességhez. A kiváltságos osztálynak ez a kisnemes-csoportja szegény és műveletlen, de azért ez a parasztéletet élő bocskoros nemesség is lenézéssel fordul el a jobbágyságtól és a polgárságtól. Az ember a nemessel kezdődik.

A polgárságon és a parasztságon kívül a honoráciorok osztálya is az emberi jogaikból kitagadottakhoz számítja magát. Ha egy nem-nemescsalád tehetséges gyermeke egyetemet végez és diplomás ember lesz, ezzel még nem váltja meg belépőjegyét az úri társadalomba: tovább is éreztetik vele «nemtelen» származásának lenézettségét.

Nem jobbágy, de nem tartják úrnak sem. Báró Eötvös József egyik hírlapi cikkében bemutat egy ilyen megalázott helyzetű nem-nemes magyart; a szegény diplomás ember panaszkodik, milyen szomorú a társadalmi helyzete: a tanulatlan bocskoros nemest is különbnek tartják nála, még a paraszt is szerencsésebb az ilyen lenézett úrnál. «Ó, a honoráciornál nincs szerencsétlenebb teremtés a világon. Ha parasztok közé megy, kidobják, mert nem paraszt; tisztújításoknál kidobják, mivel nem nemesember. Béke idején adózik, mint nemtelen; ha országgyűlés van vagy ha nemesi felkelés hirdettetik, fizet mint nem nemesember. Valóságos kétéltű, csak azon különbséggel, hogy míg ez vízben és szárazon elél, mi, szegény honoráciorok, sem egy, sem más elemben nem tűretünk.» A cikkíró semmivel sem tudja vigasztalni a boldogtalant, a nemesség gőgjével szemben fegyvertelen a parvenű, reménye csak a nép között lehet: «A nép között, hol a születés senkinek több fényt nem ad; ki maga emelkedett, az áll legmagasabban: itt van a helye a honorációroknak.» (Pesti Hirlap. 1846. évf.)

A jobbágykérdés egyike a kor legfélelmesebb problémáinak. Ezer és ezer nemesember támogatja Kossuth Lajos álláspontját: a nép földjét szabaddá kell tenni, mert a parasztság kaszát ragad s ez a gyászos összeütközés a nemzet halála lesz. Erdélyben különösen súlyos a parasztság helyzete, de sok a visszaélés a magyar vármegyékben is. Kossuth Lajos hatalmas szelleme az 1848-as országgyűlésen megoldja a súlyos helyzetet. A jobbágyokból önálló telkesgazdák lesznek, a teljes birtokjogú paraszt-

emberek most már nincsenek kötelezve a földbirtokos-nemesúr szolgálatára, egykori uruk csak úgy kívánhatja munkájukat, ha megfizet fáradságukért. A független helyzetbe jutott kisgazdák boldogok a maguk kis földjén, pénzük ugyan nincs, de megélnek a maguk terméséből. Ha urat akarnak nevelni valamelyik gyermekükből, papnak adják a fiút, csakúgy, mint jobbágy-korukban.

A nemzetiségi kérdés az 1830-as évektől kezdve még a jobbágykérdésnél is veszedelmesebben bontakozik ki. Nem szólva a horvátok, szerbek, románok fenyegető terveiről, még a legkevésbbé aggodalmas tót kérdés is vészes jövőt igér. A felvidéki evangélikus líceumokban virágzó ifjúsági egyesületek Pozsonyban, Selmecbányán, Késmárkon, Lőcsén és Eperjesen a magyarság esküdt ellenségei, a panszláv tanárok szárnyai alól kikerülő luteránus diákok, papok, tanítók és jegyzők a russzofil és csehbarát eszmék rajongó zászlóvivői. Az ágostai hitvallású szlovák értelmiségnek ez az egyre erősödő magyarellenessége lassankint átterjed a katolikus tótokra is. Hiába lép fel a luteránus túlzókkal szemben gróf Zay Károly, a magyarországi ágostai hitvallású egyház egyetemes felügyelője, a tótokat senki sem tudja meggyőzni arról, hogy a magyarság nem akarja elvenni anyanyelvüket. A lőcsei evangélikus gimnázium diákjai 1840-ben tót évkönyvet adnak ki; ebben a magyar nemzetet mint a tótság kirablóját és megölőjét mutatják be. Stur Lajos, Hurban József, Hodzsa Mihály luteránus papok annyira fanatizálják a Felvidéket, hogy Kossuth Lajos mély elkeseredéssel és felháborodással írja gróf Zay Károly-

nak: «A szláv mozgalmak egyházunk létezését kompromittálják. Ha mi a jövő konventen nem lennénk erősek megmutatni, hogy vallásunkat, egyházunkat a szlávizmus vagy panszlávizmus rakhelyeivé alacsonyíttatni nem engedjük, úgy meg vagyok győződve, hogy a magyar törvény oltalmát többé meg nem érdemeljük, pedig a meg nem érdemelt kegyet elveszteni könnyű, sőt el nem veszíteni lehetetlen volna, ha az ország kényteleníttetnék arról meggyőződni, hogy az evangélikus egyház oly fegyverek műhelye, melyek a magyar állam életerejét támadják meg. Hogyha konventünk a tótok ellenében egyházunk becsületét a magyar nemzet előtt meg nem menti, én és igen sokan átmegyünk református atyánkfiaihoz s megszűnünk tagjai lenni azon egyháznak, mely magát nemzetellenes érdekekkel azonosítja.»

A tót sajtótermékek a külföld segítségét óhajtják megszerezni a magyarság ellen, a liptói köznemesek a vármegye egyik 1846. évi közgyűlésén zajos jelenetek között követelik a tót tárgyalási nyelv használatát, ugyanakkor a pesti egyetem tót hallgatói szláv tanszék felállítására hívják fel a budai helytartótanácsot. Egy évvel később Zólyom szabad királyi város a leghíresebb tót politikai vezért, Stur Lajost, választja meg országgyűlési követének. Ilyen előzmények után nem lehet csodálni, hogy az 1848. évi liptószentmiklósi országos tót gyűlés valósággal külön tartománnyá óhajtja tenni a Felvidéket; kívánságai közt ott szerepel a teljesen tótnyelvű középiskola, egyetem, műegyetem, közigazgatás, bíráskodás, tót hadsereg, tót nemzeti zászló. Még ez évben kiadják a jelszót, hogy aki enge-

delmeskedik a magyar minisztériumnak és a magyar hatóságoknak, azt a tót nemzet ellenségének tekintik. «Senki másnak ne engedelmeskedjetek, mint a tót nemzeti tanácsnak.» A népet fölfegyverzik, cseh segítséggel megindul a támadás, a Felvidék lángbaborul.

A magyar erő halhatatlan tanubizonysága, hogy még ilyen borzalmas helyzetben is felülkerekedik, pedig mi ez a felvidéki zendülés a horvátok, szerbek, románok vérontásaihoz és a velük szövetkező osztrák seregek hadi szervezettségéhez mérten! A szabadságharc után következő önkényuralom meghozza a nagy csalódást a nemzetiségek számára, nem bízhatnak a császárban sem, adandó alkalommal a maguk erejéből kell szervezkedniök. Az 1861. évi turócszentmártoni országos tót gyűlésen maga a besztercebányai katolikus püspök, Moyses István, elnököl; ez alkalommal ismét követelik a tót tartomány felállítását és a tót nyelv egyeduralmát. A felsőmagyarországi vármegyék és a felvidéki városok egy része tiltakozik a szethúzó törekvések ellen; kérik az országgyűlést, védje meg Szent István koronájának hagyományait, oltalmazza a magyar honpolgárok nemzeti egységét. Mi, magyarajkú és nem-magyarajkú felsőmagyarországi honpolgárok — mondja Trencsén szabad királyi város felirata — egyetértünk abban, hogy az önérdek és izgágaság politikai kísérleteivel szemben föl kell emelni tiltakozó szavunkat. «Emlékezetben tartva a kilencszáz évet felülhaladó multat, melyben magyarajkú testvéreinkkel folytonos egyetértésben éltünk, jó és balsorsban egyenlően osztoztunk és soha elválási viszketegségtől vezéreltetve nem valánk:

elmulaszthatatlan polgári szent kötelességünknek tartjuk a turócszentmártoni magánértekezlet ellen teljes rosszalásunkat kijelenteni.»

A nemzetiségi szervezkedés a bécsi udvar csendes támogatásával az 1860-as években is egyre folyik. 1861-ben megalakul a Slovenská Matica; I. Ferenc József császár ezer pengő alapítványt tesz a tót irodalmi intézet céljaira, a besztercebányai katolikus püspök pedig kifejezi hő óhajtását, hogy az új életre ébredt tót nemzet hozzá fog járulni az összmonarchia belső és külső megerősítéséhez. 1862-ben megkezdi működését a gömörmegyei nagyrőcei evangélikus tót gimnázium, utána több tótnyelvű középiskolát szerveznek. A tanítás szellemét Zólyom vármegye egyik felirata világítja meg legjobban: e gimnáziumok célja az, hogy a panszlávizmust a hazáját szerető felvidéki lakosság között a középiskolák útján nagyobb sikerrel terjeszthessék. «Tudja mindenki, mily hazaellenes szellem uralkodik ezekben a tanintézetekben; tudja mindenki, hogy ezek az iskolák mennyire nem bírnak a kellően berendezett tanintézetek kellékeivel s hogy a bennük tanuló ifjúság szellemi kiképeztetése mennyire el van hanyagolva s csak a panszlávizmus terjesztésére van bennük a fősúly fektetve; tudja mindenki, hogy az az ifjú, aki a nevezett tanintézetek egyikében csak néhány évet töltött, onnan mint a magyar haza elkeseredett ellensége kerül ki. Aki az állam polgáraiból kiöli a ragaszkodást s gyülöletet ébreszt az állam iránt, az államot létében támadja meg. Ezt tudva, öntudatosan s tervszerűleg alapították a felvidéki panszláv izgatók gimnáziumaikat, hogy a leghatalmasabb eszköz-

zel, az iskola segítségével, csöpögtethessék az ifjúság fogékony keblébe a gyűlölet mérgét s mesterséges eszközökkel szaporíthassák a magyar haza ellenségeinek számát.»

A tótok a magyarság szeme előtt vannak, munkásságukat legalább megfigyelhetik, a veszedelmes támadások élét némiképpen tompíthatják. Annál tehetetlenebb az állami és vármegyei kormányzat a szerbekkel, románokkal, szászokkal szemben. Ezek egyházi önkormányzatuk sáncai mögé húzódva nyugodtan építik nemzetük jövőjét, működésüket titokzatos homály födi, magyargyűlöletük csak akkor pattan ki, ha olykor egy-egy népgyűlési szónok vagy hírlapi cikkíró megfeledkezik a hallgatás taktikájáról. Északon, keleten, délen egyformán megindul a magyar föld aláaknázásának munkája.

A magyarság egyedüli szövetségestársa a németség egy része és a zsidóság. A hazai németek annyi jóban részesülnek a kormányzat részéről, fiaikat olyan előzékenyen helyezik el a legjobb állásokban, hogy hálájukat nem tudják megtagadni; a zsidóság a jobb jövőben reménykedik, a magyar szabadelvűség nagylelkűen bánik vele, az ország földje Eldorádó számára.

Pest vármegye már 1839-ben megbízza országgyűlési követeit, hogy az alsó tábla tárgyalásain javasolják a zsidóság polgárosításának törvénybe iktatását; a kerületi ülés 1840-ben szívesen hozzájárul ahhoz, hogy a zsidó vallás a bevett felekezetek közé kerüljön s a zsidók az ország egyenrangú polgárai legyenek; az országgyűlés a maga egészében a mérsékelt jogkiterjesztés mellett foglalt állást. Az 1840. évi 29. törvénycikk megengedi a zsidóknak, hogy

a bányavárosok kivételével mindenütt szabadon lakhatnak, kereskedést és mesterségeket űzhetnek, tudományos pályára készülhetnek. Az erősen magyarosodó zsidóság felé egyre több rokonszenv sugárzik, de 1848-ban beköszönt az ellenhatás: a fővárosi zsidó ifjúság a maga féktelen forradalmi izgatásával ellenszenvessé teszi magát s bajba dönti a vidéki hitközségeket is. A német városok polgársága botokkal támad a zsidóságra, a népszenvedély elnyomására katonaságot kell kirendelni.

Az első nagy antiszemita áramlat 1848-ban zúg keresztül az országon. Március 15-ike után a pozsonyi németség ismételten ráront az ottani zsidónegyedre, a hatóság csak nagy erőfeszítéssel tud véget vetni rombolásainak; Budán és Pesten is nagy tüntetések zajlanak le a zsidóság ellen; a polgárok zajongását csak úgy tudják lecsillapítani, hogy a zsidókat kirekesztik a nemzetőri szolgálatból. A csőcselék a városokban és a vidéken egyformán felhasználja a zavaros helyzetet, hogy lopjon és raboljon; a kormánynak minden erejét latba kell vetnie, hogy a pusztítások elé gátat vessen. Az országgyűlésen számos tiltakozás hangzik fel a tervbe vett zsidó-egyenjogosítás ellen, a politikai jogokat szívesen megadják mindenkinek, de a Galícia felől betóduló tömegek emancipálása nem a szabadelvűség kérdése. «Ha emancipáljuk őket — szólal fel gróf Károlyi István — holnap övék lesz minden falu, holnapután minden város, évtizedek multán már Zsidóország lesz Magyarország s az arisztokrácia és a nemesség sarjai fogják zsidó uraik utódait szolgálni, átkozván apáikat, akiknek szabadelvűsége juttatta ide

őket.» A házaló zsidó — úgymond a szónok — sajnálatraméltó, de fia már úr lesz, unokája zsarnok; a nemesség uralmát a haza szent nevére mit sem adó, lelkiismeretlen pénzuralom fogja felváltani. «Két irányban lesz ura a zsidóság az országnak: egyrészt mint plutokrácia övé lesz az ország anyagi hatalma, másrészt a városokban elharapódzó doktrinérség megnyergelésén keresztül a proletáriátus segítségével övé lesz az ország politikai hatalma is.»

Az első magyar népképviseleti országgyűlés 1848-ban még nem tartja időszerűnek az emancipáció törvénybe iktatását, bár ekkor Magyarországon már háromszázezer, Erdélyben háromezer zsidó él. Az osztrák önkényuralom a zsidók számára annál kevésbé engedi meg a polgári jogok gyakorlását, mert fel van bőszülve ellenük a forradalomban való részvételük miatt. A Bach-korszak letűntével országos szabadelvű mozgalom indul meg, az 1867. évi emancipációs törvény minden polgári pályát megnyit a zsidók előtt; ügyvédek, tisztviselők, tanárok egyaránt lehetnek, földbirtokot korlátlanul vásárolhatnak; egyedül a kereszténnyekkel való házasságukhoz szükséges a megkeresztelkedésük.

Hiába alakul át Magyarország 1848-ban az emberi, társadalmi és politikai egyenjogúság alapján nyugateurópai értelemben vett állammá, hiába iparkodik a Bach-korszak polgárosítani és demokratikus szelleművé tenni a nemzetet, az erkölcsök és hagyományok a régiek. Magyarország 1867-ig a mágnások és nemesek országa, zavartalanul éli a maga régi életformáit, társadalmi rendje nagyon keveset változik. Az ország és a vármegye minden jelentő-

sebb állása — amennyiben a mágnások nem tartanak rá számot — a nemesség kezében van, az országgyűlési képviselőket közülük és az arisztokraták közül választják, tekintélye és pályája csak a földbirtokosnak, a papnak és a katonának van. A kiegyezés kora a szabadságharcot megelőző időknek eléggé változatlan folytatása.

Az erdélyi nemesség szívesebben vegyül a honoráciorokkal — a nem-nemes származású diplomás emberekkel — mint a magyarországi; kisebb a világuk, nagyobb az összetartás szükségérzete. Erdélyben mindenki ismeri egymást, legalább szóbeszédből; Magyarországon országrészenkint különálló az élet, rátartóan zárkózott a vármegyei nemesvilág. Pest zajos és demokratikusabb szellemű: Mekkája azoknak, akik menekülni iparkodnak a vidék egyhangúsága elől.

A főváros most lesz igazán az ország szíve. Kevés város van — olvassuk Fényes Elek munkájában — mely rövid idő alatt annyira emelkedett volna, mint Pest. 1800-ban csak 30.000 lakosa volt, 1854 elején már 110.000 lelket számlál; ezek között 78.000 katolikust, 6500 evangélikust, 3700 reformátust, 20.000 zsidót. Nemzetiség és eredet szerint: 32.000 magyar, 34.000 német, a többi tót, szerb, oláh, zsidó. (Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Pest, 1857.) — Buda — írja Hunfalvy János — minden tekintetben nagyobb vesztéglést mutat, mint az ifjú erővel serdülő Pest. Az 1851-iki összeírás szerint Óbudával együtt 43.000 lakosa van; közülük: 36.000 katolikus, 750 ágostai hitvallású, 600 helvét hitvallású, 5000 izraelita. Budán a német elem sokkal erősebb, mint Pesten; lakói között 28.000 német, 7500 magyar, a többi tót, szerb, zsidó. (Magyarország és Erdély eredeti képekben. I. köt. Pest, 1855.) — Pest lakóinak száma az 1867-es kiegyezést megelőző években már százhatvanezer fő, Budán hatvanezer ember él. A többi magyar város közül egyik sem éri el az ötvenezres lélekszámot; negyvenezren felüli: Pozsony, Debrecen, Szeged, Szabadka,

Kecskemét. A főváros pesti fele derekasan fejlődik; a mai Országház tájékáról — a szabadságharc után — lassankint eltünnek a mocsarak, a Kálvin-tér tájékát kövezni kezdik. Vízvezeték még nincs, a közlekedés kezdetleges, az építkezés rendetlen. Pest vonzó ereje egyre nagyobb. A vidéki kereszténység és Galicia zsidósága évről-évre jobban áramlik a főváros felé, az egyetemi ifjúság frissességet visz a város életébe; a magyar szó terjed, a polgárság hazafias szelleme erösödik; a kormányzatnak, bíráskodásnak, iskolázásnak, kereskedelemnek, tudománynak, irodalomnak és művészetnek itt a központja. De azért még az 1860-as években is azt kell látnia a dunántúli magyarság közül a fővárosba szakadó Rákosi Jenőnek, hogy Pest még csak indulóban van a nemzeti kibontakozás felé. «Mikor én 1863-ban Pestre kerültem, Pest olyan város volt, hogy ha magyar szót akartunk hallani vagy magyarul akartunk beszélni: vagy az egyetemre vagy a Nemzeti Színházba vagy a Fillinger-kávéházba, mely a jogászfiatalság tanyája volt, vagy a vármegyeházára kellett menni. Ha bementél valamely kereskedésbe, ott csak németül beszélhettél. Ez olyan megszokott, magától értetődő dolog volt akkor, hogy fültanuja voltam eseteknek a későbbi években, amikor már igenis lehetett a segédekkel magyarul is beszélni, hogy vidéki magyarok maguk szólították a kereskedőt németül s bámultak és röstelkedtek, hogy magyar feleletet kaptak. A vendéglőkben csak német pincér és német étlap volt. Az utcán a vízhordó tótok minden kapuba azt kiáltották be: Donauwasser. A zsidó ószeres azt énekelte, hogy: Handlé. A sváb köporos azt, hogy: Reibsand. A zsuppot áruló magyar paraszt csatakiáltása az volt, hogy: Strokáf; az üveges tóté: Fensztermóch. Én, igen szegény jogászlétemre, egyszer egy koldusnak odaadtam az egyetlen hatost, mely a zsebemben volt, abbeli örömemben, hogy magyarul koldult meg. Aki ma megy végig Budapest utcáin, hajlandó mindezt mondának és mesének tartani. A Nemzeti Színház csak mostohagyereke volt egy boldogtalan édesanyának a gőgös és fennhéjázó német színház mellett, melyben nagy csaták folytak a két pártra szakadt pestiek közt.» (Emlékezések. I. köt. Budapest, 1927.)

Az ország felvirágoztatásában s fővárosának magyarrá formálásában különösen a nemesurak s a többnyire nemesurakból lett írók szereztek halhatatlan érdemeket. A vármegye urai — a régi jó tábla-

bírák — nem engedtek magyarságukból, együtt haladtak a korral, önzetlenül dolgoztak a hazáért. Mikor Tóth Lőrinc jogtudós és szépíró a Kisfaludy-Társaság egyik 1865. évi ülésén emlékbeszédet mondott Fáy Andrásról, rámutatott arra, milyen szolgálatokat tettek az országnak a földbirtokos-nemesurak. «Jertek ti, meggondolatlan hősei azon egyideig divatos irodalomnak, mely a táblabíró nevet gúnynevül használá, s tanuljátok meg Fáy András pályájára tekintve, mi volt egy valódi magyar táblabíró. Én, részemről, semmi tiszteletre és szeretetreméltóbbat nem ismerek Isten ege alatt s az emberiség nagy chorusában, mint egy lelkes, művelt magyar táblabírót. Nem azon büszke, pipáiban és agaraiban élő, rakott asztalt és tölt poharat imádó fajt értem, mely e tisztes nevet itt-ott szintén bitorolta; hanem a lelkes és művelt táblabírót, ezen ingyen napszámosát a szent hazának, ki nem keresve anyagi jutalmat, nem keresve hiú fényt és dicsőséget, megvetve a csábító kitüntetések, címek, rendjelek maszlagát, sőt elhanyagolva önérdekét, gazdaságát, minden percét a közügynek szenteli; szolgálja a hazát becsületből és lelkesedésből, napokig ül — bár vadászni jobban szeretne — a zöld asztalnál, ha kell s ereje szerint támogatja és lendíti a közjót tanácsaival és forintjaival vagy filléreivel; utazik, fárad, törődik ismét más napokon át közérdekű kiküldetésekben, esőben, zivatarban, télvíz idején úgy, mint rekkenő nyári hőségben; s mindezért nem vár egyéb jutalmat, minthogy polgártársai azt mondják róla: „A tekintetes táblabíró úr becsületes, derék ember és jó hazafi." A táblabíró háza és kebele nyilt a barátságnak; házi tűzhelye körül, hol erényes neje, virágzó menyei és leányai, tüzes és értelmes gazdasszonyok, sütnek, főznek a szívesen látott vendég számára s pihenésül Vörösmarty és Kisfaludy költeményeit olvasgatják a már gyenge szemű nagyatyának: fesztelen egyszerűség és őszinteség lakoznak, mindenki otthon érzi magát és a kizárás büntetése csak a korcsot éri. A táblabíró sokat tart nemességére, de ugyanez a büszke táblabíró atyai indulattal viseltetik a nép iránt s vezeti, tanácsolja, segíti azt minden bajában. Szavaiban olykor talán kíméletlen a betolakodott külföldi iránt, mert sokszor lett sértve általa legkedvesebb, legszentebb érdekeiben, de azért barátja, jóakarója minden embernek s a szabadságot nem abban keresi, hogy azt kizárólag maga élvezze, hanem hogy mindenkivel megossza; vallási felekezetességet és gyülöletet nem

ismer tiszta esze és jó szíve; minden javításra és haladási eszmére fogékony; tür bölcs nyugalommal, míg a pohár el nem csordul s ha türelme kifogyott, ősz hajjal is kész lóra ülni s az ősi fringiát megélesíttetni és fiaival együtt meghalni a becsületért vagy a szabadságért és hazáért. Ez a valódi, a lelkes, a müvelt táblabíró, kit a meggondolatlan firkászok a Nyúzók és Potrohosiak fajával együtt megbélyegeztek s gúnynévvé akartak aljasítani.» (Fáy András emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869.)

Irodalom. — Fényes Elek: Magyarország statisztikája. Három kötet. Pest, 1842–1843. — Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. Három kötet. Pest, 1855–1864. — U. az: Budapest és környéke. Eredeti képekben rajzolta Rohbock Lajos. Pest, 1859. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: Magyarország függetlenségi harcának története. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1871. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. IX–X. köt. Budapest, 1897–1898. — Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest, 1901. — Marczali Henrik: Magyarország története. Budapest, 1911. — Szekfü Gyula: Három nemzedék Budapest, 1920. — Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság. története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyaroszágon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. — Bartoniek Emma: Magyar történeti forráskiadványok. Budapest, 1929. — Jancsó Benedek: Erdély története. Kolozsvár, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Károlyi Árpád: Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Két kötet. Budapest, 1932.

MŰVELTSÉG, ISKOLÁK.

Az 1830-as évek végén Pardoe Júlia angol írónő — a neves útleíró — megjelent Magyarországon, tanulmányozta az itteni állapotokat s 1840-ben Londonban kiadott könyvében óvást emelt a magyarságot kicsinylő külföldi balítéletek ellen. Többek között megfigyelte a debreceni kollégium tanulóifjúságát s a következő sorokat írta az alföldi magyar diákokról: «Nem mondom, hogy a tanulók dandyk vagy hogy elegánsak, de állíthatom, hogy semmi esetre sem olyan arcátlanok, mint sok oxfordi és cambridgei diák, sem oly furcsán faragatlanok, mint a német bursok».

Az általános műveltség a szabadságharcot megelőző évtizedben rohamlépésekkel haladt előre, a diákságra vonatkozó ítélet nyugodtan alkalmazható a tanult magyar társadalomra is. Bizonyos, hogy a nyugateurópai nagyvárosok polgársága a maga egészében csiszoltabb volt, de tudásvágy és emberség dolgában nem haladta felül a magyar értelmiség átlagát. A Balkán nem az ausztriai magyar határszélen kezdődött, hanem a mai helyén. A köznép tanulatlan volt ugyan, de a nemesség és polgárság szellemi színvonala a multhoz mérten nagyon emelkedett.

Annál meglepőbb ez, mert az iskola nem valami jól

szolgálta a nemzetnevelés ügyét. A nemzeti öntudat szunnyadásának jellemző tünete, hogy még a felvidéki földbirtokos-nemesség előkelőbb tagjai között is számosan akadtak magyarul nem tudó urak és úrnők. Görgey Artur, a szabadságharc kiváló hadvezére, a késmárki gimnázium egykori növendéke, húsz éves korában még nem tudott magyarul, csak az 1840-es évek elején gondolt arra, hogy ideje volna megpróbálkozni a magyar nyelv megtanulásával. Öccsét, Görgey Istvánt, 1839-ben a miskolci református gimnáziumba küldte édesatyja, mert röstelte, hogy egy szepesmegyei földbirtokos fia nem tud magyarul. Az urak a felvidéki vármegyékben latinul beszéltek, női társaságban németül, jobbágyaikkal és cselédjeikkel tótul.

A gimnáziumi tanítás a szabadságharc leveréséig az 1806. évi Ratio Educationis alapelvei szerint folyt, csak a protestánsok próbálkoztak újabb és újabb tantervekkel, hogy valamiképpen javítsanak a helyzeten. Addig, amíg a latin nyelvet nem küszöbölhették ki a tanításból, minden fáradozás többé-kevésbé meddőnek bizonyult. Széchenyi István elkeseredetten figyelte a nemzetre kényszerített latinság szerencsétlen hatását, szörnyű dolgot látott a magyar anyanyelv elhanyagolásában. A magyar nemesség egy része, úgymond, azért olyan fogyatékos műveltségű, mert a konyhadiákság kényszere miatt semmiféle igazán hasznos dolgot nem tanul; így jár a nemzet, ha köznevelését nem szabja az idők követelményeihez. A magyar nyelv évszázadok leforgása alatt a szántóvetők köreibe süllyedt; az alacsonyság pecsétjével megbélyegzett nyelvet vissza kell végre helyezni jogaiba. «Valamint más nem-

zeteknél kiszorította az élőnyelv a latint a közhasználatból s azt a tudósok körébe emelte, úgy fogja nálunk is — bár akarjuk, bár ne, bár szeressük, bár ne — kiküszöbölni azt az élet. Minden ellene-törekvés hasztalan munka, elbitanglott idő.»

Az anyanyelv megbecsülése nemcsak a magyarok körében, hanem a nemzetiségek között is növekedni kezdett s ezzel együtt beköszöntött az élőnyelvek versenye, súrlódása, gyűlölködése. Kollár János pesti evangélikus lelkész politikai agitációja már az 1830-as években felizgatja a magyarországi tót tanulóifjúságot. A parasztok egyelőre nem vesznek tudomást a panszláv eszmékről, annál tüzesebben lelkesedik a szlovák függetlenségért a felvidéki luteránus liceumok tanulósága. A szláv öntudat olyan erős, hogy a tót diák nem áll szóba legjobb barátjával sem, ha észreveszi idegenkedését a panszláv eszmékkel szemben. Az oroszbarát és csehbarát eszméktől mámoros ifjak engesztelhetetlen gyűlölettel tekintenek a magyarságra s amilyen arányban növekedik a magyarság szellemi súlya, olyan mértékben erősödik az evangélikus diákság fanatikus ellenérzése minden iránt, ami magyar. Az egyik selmecbányai luteránus tanár éppen az időtájt alapítja meg a tót irodalmi kört a Felvidék híres bányavárosában, amikor Petőfi Sándor ott tanul (1838); ez az ifjúsági társaság panszlávvá teszi a liceum szellemét s elriasztja az iskolából a magyar tanulókat. A pozsonyi evangélikus liceum tót irodalmi társasága a későbbi nemzetiségi agitátorok igazi nevelőotthona. A panszláv diákok összetartanak panszláv tanáraikkal, testvéreiknek vallják a cseheket, a ma-

gyarok ellen tüzelik a tót falvak népét. Ez az ifjúság nemcsak Prágával érintkezik, hanem Zágrábbal is. Levelekben lelkesítik egymást, látogatásokkal erősítik testvéri viszonyukat, terveket szőnek a magyarság megsemmisítésére. A lőcsei evangélikus gimnázium tanulósága 1840-ben szépirodalmi almanachot ad ki s ebben olyan hangon támadja a magyarokat, hogy a lázítás fenyegető nyiltságától maga az ágostai hitvallású evangélikus egyház is visszadöbben. A tót irodalmi kör fiatal költői Panszláviáért lelkesednek, meg akarnak halni a szlávok szent céljaiért, ki akarják vívni szabadságukat a magyarok ellen. Az utálatos holló — a magyarság — meg akarja tiltani az édeshangú fülemülének — a tótságnak — hogy anyanyelvén zengjen; azt akarja, hogy idegen nyelven károgjon. Majd üt még a bosszúállás órája! Már ébredez a Tátra alja, már elindult útjára a szláv tetterő!

Ha ilyen a szellem 1848 előtt a tótok között, mit várhat a magyarság a szerbektől és a románoktól? Törökország még kézben tartja Szerbiát és a két oláh vajdaságot, de a nemzeti reményektől lángoló három ország politikusai és papjai teljes erejükből támogatják magyarországi fajtestvéreik nemzeti törekvéseit. A szerb és román diplomás embernek nem kell magyarul megtanulnia Magyarországon; de ha tud is magyarul, akkor is gyanakodva pillant a magyarságra; gyűlöli a magyar nemest, mert fél az előjogaitól és benne látja népe rabtartóját; gyűlöli a magyar papot, mert a katolikus és a protestáns egyaránt veszélyes versenytársa a görögkeletinek; gyűlöli a magyar parasztot, mert nem tud a nyelvén s értelmétől

és harckészségétől egyformán kell tartania. Mindenki ellensége a magyarnak, magánosan küzd az elhagyott faj, egyedül harcol a nemzeti kisebbségek szenvedélyeivel és az osztrák császárság hatalmával szemben. Uralkodóháza és katonasága idegen, arisztokráciája nem azonosítja magát a nemzeti törekvésekkel, polgársága német. A Duna-Tisza völgyében erős a nemesség és a parasztság, de ahol a hegyek kezdődnek, ott elfogy a magyar.

A hazafias középnemesség erőfeszítéseinek csak az 1844. évi országgyűlésen sikerült kivívnia a nemzeti nyelv jogait a latinság jármával szemben. A törvény szövege szerint: «Őfelsége méltóztatott kegyelmesen rendeléseket tenni már az iránt is, hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen». A nemzet nem sokáig örülhetett a keserves küzdelemmel megszerzett vívmánynak. A szabadságharcra következő német kormányzat 1850-től kezdve teljes erővel megkezdte s egy évtizeden keresztül folytatta a legerélyesebb germanizációt. Az országba idegen tanárokat küldtek, a tanítás nyelvét németté tették, az ifjúságot el akarták idegeníteni a nemzeti eszmétől.

Az osztrák önkényuralom tanügyi rendszere sokat emelt a magyar középiskolákon, de németesítő célzata miatt ellenségesen fogadták mindenfelé. Az Entwurf a régi hat osztályos latin iskolával szemben megteremtette a nyolc osztályos gimnáziumot, életbe léptette az iskolák eredményeit ellenőrző érettségi vizsgálatot, megkövetelte a tanári képesítést és a szaktanítást. Ezentúl minden osztályban több tanár tanított, a tanári tudás mélyült, a tani-

tás színvonala emelkedett. A jól átgondolt rendszert az 1860-as években az alkotmányos korszak is átvette, azontúl már magyar iskolákban nevelkedtek a jövő írói és tudósai, a tanárság megkezdte eredményes munkásságát a tudomány művelése terén.

A pesti egyetem a szabadságharc koráig a latin nyelv önkényuralma alatt sínylődött, tanárai között kevés olyan lelkes férfiú volt, mint Horvát István, a magyar nyelv és irodalom tanára. Az egyetemi tanárok közül többen magyarul sem tudtak, a nemzet nyelvét alkalmatlannak vélték tudományos fejtegetésekre, ellenségei voltak mindennek, ami magyar. Pontosan megszabták számukra, hogy milyen tankönyv nyomán tanítsanak, a tanároknak elment a kedvük a kutatástól, mások gondolatait kellett elmondaniok katedrájukon. A kormány tudni akarta, hogy tanárai milyen eszmékre tanítják a jövő nemzedéket, ezért nem engedett a katedrákat ellenőrző bizalmatlan rendszerből. A Bach-korszak tudományosabbá, de egyben német szelleművé tette az egyetemet, az alkotmányos kormány jeles magyar tudósok kinevezésével új életet vitt a legelső magyar főiskola falai közé.

A magyar nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen 1830-tól 1846-ig Horvát István volt. Halála után kiírták a pályázatot megüresedett tanszékére, 1847 március végén megtartották a zárthelyi írásbeli versenyvizsgálatot, de a dolgozatok elkészítőin kívül más pályázók folyamodványait is fölterjesztették a budai helytartótanácshoz. Folyamodott a katedráért Toldy Ferenc is, de az írásbeli vizsgálatot sikeresen megálló pályázók közül erős versenytársa volt Szvorényi József székesfehérvári ciszterciendi szerzetestanár. A helytartótanács tanügyi osztálya Szvorényi Józsefet jelölte a katedrára, maga a hely-

tartótanács Toldy Ferenc mellett foglalt állást; a nagyérdemű tudós ellen csak az volt az észrevétel, hogy már két állása van: az egyetemi könyvtár igazgatósága és a Magyar Tudományos Akadémia titkársága. Az ügy V. Ferdinánd király elé került, de a kinevezés kérdése csak egy év mulva nyert megoldást. Toldy Ferencet és Szvorényi Józsefet egyformán mellőzték, Vörösmarty Mihály nem akarta elfogadni az egyetemi tanárságot, ezért báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1848-ban Garay Jánossal töltötte be a tanszéket. Garay Jánost az osztrák önkényuralom megfosztotta állásától, a magyar nyelv és irodalom ügye az egyetemen árvaságra jutott; szerencsére Toldy Ferenc felajánlotta szolgálatait a filozófiai karnak. Toldy Ferenc 1850-től 1860-ig mint az egyetemes irodalomtörténet magántanára adta elő a magyar irodalomtörténetet, 1860-tól 1875-ig a magyar nyelvtudomány és irodalomtörténet rendes tanáraként működött. Az 1860–1861. tanévtől az 1866–1867. tanévig ezek voltak fontosabb előadásai: Magyarország irodalomtörténete a legrégibb időktől Pázmány koráig, A magyar tudományosság és irodalom története a reformáció kezdetétől a szatmári békéig, A magyar tudományosság és irodalom története a XVIII. században, A magyar nemzeti irodalom története 1808-tól 1849-ig, A magyar tudományos és költői irodalom története 1831-től 1849-ig, Berzsenyi Dániel ódái és episztolái történetileg és szépészetileg magyarázva, Kisfaludy Károly mint színköltő, Vörösmarty Mihály eposzi munkái széptanilag magyarázva, Vörösmarty Mihály mint drámaköltő bírálatilag méltatva, A magyar költészet Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig bezárólag, A magyar költészet története a legújabb korban, A magyar philologia enciklopédiája, A költészet elmélete és története, A történetírás elmélete és története, Történeti magyar nyelvtan a Halotti Beszéd s a XV. századbeli bibliafordítás néhány részei magyarázatával.

Irodalom. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Finászy Ernő: A magyarországi középiskolák multja és jelene. Budapest, 1896. — Zsilinszky Mihály, Farkas József, Kovács Sándor és Pokoly József: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. — Kiss Áron: A nevelés és oktatás történetének kézikönyve, különös tekintettel a magyar nevelés történetére. 7. kiad. Budapest, 1908. — Persián Kálmán: A magyar

irodalomtörténet a budapesti egyetemen. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete. 2. kiad. Nagyvárad, 1915. — Szelényi Ödön: A magyar evangélikus nevelés története. Pozsony, 1917. — Madzsar Imre: A magyar közoktatás az abszolutizmus korában. Magyar Pedagógia. 1922. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Budapest, 1926. — Kornis Gyula: A magyar müvelödés eszményei. 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Hajdu János: Eötvös József báró első minisztersége. Budapest, 1933.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

NYOMDÁSZAT, KÖNYVKIADÁS.

A XIX. SZÁZAD második harmadában a nyomdák száma csak lassan gyarapodott, de a már meglevő műhelyeknek elég munkájuk akadt, nem egyben erősen gyarapodott a munkások száma. A nyomdaipar némi kivétellel még mindig német kézben volt, az alkalmazottak közt kevés a magyar. A külföldi találmányokat sorra meghonosították a hazai nyomdákban. A legelső gyorssajtót a Trattner-nyomda tulajdonosa, Károlyi István ügyvéd, hozatta Pestre 1839 körül. A budai egyetemi nyomda ugyanekkor indította meg első két gyorssajtóját.

A Trattner—Károlyi-nyomda mellett a Landerer—Heckenast-nyomda volt a szabadságharc korabeli Pest legmozgékonyabban dolgozó vállalata. Itt nyomtatták Kossuth Lajos Pesti Hirlapját, innen került ki 1848 március 15-én a szabad sajtó két első terméke: a Nemzeti Dal és a Tizenkét Pont.

Budán 1848-ban két nyomda volt: az egyetemi nyomda és Bagó Márton könyvsajtója; Pesten öt: Beimel József, Kozma Vazul, Lukács László, Landerer—Heckenast és Trattner—Károlyi nyomdája. Az 1867. évi kiegyezés táján már száznál több könyvnyomtató műhely dolgozott Magyarország és Erdély területén: Budán és Pesten tizenhét,

Nagyszebenben öt, Kolozsvárt négy, a többi helyen többnyire egy-egy.

Nagyszabású nyomdász volt Emich Gusztáv. Bár könyvkereskedése és könyvkiadóhivatala erősen lekötötte munkaerejét, nyomtató műhelyeit is biztos kézzel irányította. A szabadságharc után ő nyomtatta a legnevezetesebb hírlapokat és folyóiratokat, a kiegyezés idején ő bocsátotta közre az első magyar tipográfiai remekművet: a Bécsi Képes Krónika emlékkiadását.

A cenzúra szigora az 1840-es években feltűnően enyhült; Petőfi Sándornak számos szabadabb szellemű költeménye minden nagyobb akadály nélkül állta ki az előzetes kéziratvizsgálás próbáját. A szabadságharc idején az írók kedvükre dolgozhattak, csak az osztrák önkényuralom zaklatta ismét erőszakosan a szerzőket és kiadókat. Ebben az időben Heckenast Gusztáv egyik naptárát azért foglalta le a fővárosi rendőrség, mert Kisfaludy Károly mondását választotta jeligéül: «Él magyar, áll Buda még!» Az 1867. évi kiegyezés meghozta a korlátlan sajtószabadság korszakát.

A könyvkiadásnak és könyvkereskedelemnek nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. 1830 táján, mikor a Magyar Tudományos Akadémia megalakult, a németajkú lakosság körében országszerte az volt a meggyőződés, hogy a magyarnak nincs értékes irodalma s alig akad olvasásra érdemes magyar könyv. Még az evangélikusok egyik nevezetes iskolai középpontjában, Eperjesen, sem volt könyvkereskedés. Felsőmagyarországot a kassai Wigand-üzlet látta el könyvekkel, csakhogy ez a könyvárus

nem szívesen tartott magyar könyveket, vevőközönségét nehézkesen szolgálta ki; az ősszel rendelt könyvek tavaszra érkeztek meg, akkor is hiányosan. De az 1840-es években Pesten már kilenc, a vidéken harmincnyolc könyvkereskedő iparkodott megtörni a közönség közönyét az irodalmi termékekkel szemben.

A fővárosi könyvkiadás és könyvkereskedelem tűzhelyei az 1830-as évek derekán az Eggenberger-, Kilián-, Hartleben-, Trattner—Károlyi- és Heckenast-üzletek voltak. Heckenast Gusztáv (1811—1878) nemcsak modern törekvésű nyomdásznak, hanem vállalkozó szellemű kiadónak is bizonyult. Sokat tett a magyar irodalomért, nem egyszer anyagi érdekeinek kockáztatásával nyomatta ki a kevésbé kelendő könyveket s különösen az 1850-es és 1860-as években dolgozott fokozott erővel. Mikor vállalatát 1873-ban átadta a Franklin-Társulatnak, kiadványainak száma meghaladta az ezret. A hírlapirodalom felvirágzása sokat köszön kezdeményező bátorságának. A Vasárnapi Ujságot ő alapította.

Emich Gusztáv (1814—1869) kiadói tevékenysége később kezdődött és korábban végződött Heckenast Gusztávénál, de értékben versenyzett pályatársa eredményeivel. 1841-ben nyitotta meg könyvkereskedését, 1843-ban már tizenhét magyar könyv jelent meg költségén, ettől az időtől kezdve a szépírók és tudósok, a fordítók és szerkesztők biztos támaszt találtak vállalkozó készségében. Leghíresebb kiadványainak egyike volt Petőfi Sándor összes költeményeinek 1847. évi gyüjteménye. Hírlapjai és folyóiratai közül különösen emlékezetes alapításai: a Pesti

Napló és a Fővárosi Lapok. Az Athenaeum-Részvénytársaság fényes hagyományokat örökölt tőle, mikor 1868-ban átvette könyvkiadóvállalatát.

A leghíresebb könyvkiadók egyike volt Ráth Mór (1829—1903). Üzletét 1857-ben nyitotta meg, nagyszabású vállalatokba kezdett, magához váltotta Vörösmarty Mihály minden munkáinak kiadási jogát, megszerezte tulajdonul Arany János összes műveit, nála jelentek meg Eötvös József, Gyulai Pál, Horváth Mihály, Toldy Ferenc és mások összegyüjtött munkái. Az írói tiszteletdíjat olyan fokra emelte, hogy jó ideig egyetlen magyar kiadó sem versenyezhetett vele. Könyvkereskedése — a Váci-utca és Kishíd-utca szögletén — az akkori nagynevű írók, tudósok és publicisták találkozó helye volt. Élete alkonyán kiadványainak tulajdonjogát átengedte a Franklin-Társulat számára, csak könyvkereskedését tartotta meg. Ezerötszáz kötet jelent meg költségén, valamennyi előkelő kiállításban.

A tudományos munkák kiadása terén a Magyar Tudományos Akadémia, a katolikus könyvek terjesztésében a Szent István-Társulat, a tankönyvirodalom felvirágoztatásában a Lampel-cég szerzett nagy érdemeket. Egyébiránt a legtöbb könyv és hírlap ebben a korszakban is magánkiadvány volt, a szerzők vagy szerkesztők költségén jelent meg, kiadásukkal vagy ők károsodtak vagy nyomdász-hitelezőik.

Irodalom. — Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877. Budapest, 1878. — Jakab Elek: A cenzúra története Erdélyben. Figyelő. 1881. évf. — Koncz József: A marosvásár-

helyi ref. kollégium könyvnyomdájának 100 éves története. Marosvásárhely, 1887. — Sennovitz Adolf könyvkereskedői életrajzai: Magyar Könyvkereskedők Évkönyve. Budapest, 1890-től 1901-ig. (Heckenast Gusztáv, Lampel Róbert, Hartleben Konrád Adolf, Geibel Károly, a Kiliánok.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Sennovitz Adolf: Emich Gusztáv. Budapest, 1893. — Máté Sándor: A budapesti tudományegyetem könyvtára 1774–1895. Budapest, 1896. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kolozsvár, 1896. — Kováts László: Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében. Magyar Könyvszemle. 1899. évf. — Berkeszi István: A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Temesvár, 1900. — Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmultjából. Budapest, 1900. — Sennovitz Adolf: A magyar könyvkereskedelem a XIX. században. Corvina. 1901. évf. — Naményi Lajos: A nagyváradi nyomdászat a XIX. században. Magyar Könyvszemle. 1902. évf. — Pusztai Ferenc: Nyomdászati enciklopédia. Budapest, 1902. — Roboz Andor: A magyar könyvkiadóság úttörői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Steinhofer Károly: Ráth Mór. Magyar Könyvkereskedők Évkönyve. Budapest, 1907. — Csürös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, 1911. — Szinnyei Ferenc: Írói szerződések. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Baranyay József: A komáromi nyomdászat története. Budapest, 1914. — Kremmer Dezső: Enciklopédia- és lexikonirodalmunkról. Könyvtári Szemle. 1914. évf. — Haraszti Károly: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem a mult század első felében. U. o. 1914. évf. — U. az: A pesti nyomdák a 19. század első felében. U. o. 1915. évf. — Pitroff Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon a legrégibb időktől napjainkig. Magyar Könyvszemle. 1923–1924. évf. — Viszota Gyula: Néhány cenzúrai eset 1846–1847-ben. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Lám Frigyes: Győri adalékok a cenzúrához és Bánk Bán történetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Iványi Béla, Gárdonyi Albert és Czakó Elemér: A királyi magyar egyetemi nyomda története 1577–1927.

Budapest, 1927. — Gárdonyi Albert: Régi pesti könyvkereskedők. Magyar Könyvszemle. 1928–1929. évf. — Novák László: A nyomdászat története. V. köt. Budapest, 1928. — Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadóik a XIX. században. Budapest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Sándorffy Kamill: A magyar sajtójog történetéből. A Sajtó. 1932. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

HÍRLAPOK, FOLYÓIRATOK.

Az 1832—1836. évi pozsonyi országgyűlés idején már Pest volt a magyar időszaki sajtó középpontja. Itt jelentek meg a következő hírlapok és folyóiratok: *Hazai Tudósítások* (1806—1839), *Tudományos Gyüjtemény* (1817—1841), *Jelenkor* (1832—1848), *Regélő* (1833—1841). Az erdélyi magyarok ezen a két hírlapon és két folyóiraton kívül még a kolozsvári *Erdélyi Híradó*t (1827—1848) olvasgatták. Az egykor nagyhírű bécsi ujság, a *Magyar Kurír* (1786—1834), már utolsó éveit élte. Az évkönyvek közül az *Auróra* (1822—1837) köteteit a szépirodalom kedvelői, *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*t (1833-tól kezdve) a tudományos érdeklődők vásárolták.

A kormány szigorúan ügyelt arra, hogy a hírlapok és folyóiratok tartózkodjanak az országgyűlés tanácskozásainak és a megyegyűlések eszmecseréinek tárgyalásától. Politikai ügyeket nem vitathatott meg a sajtó. Kossuth Lajos is ezért volt kénytelen kézzel irott hírlapokkal tájékoztatni az ország közéleti kiválóságait a politikai eseményekről: az *Országgyülési Tudósítások*ban az 1832—1836. évi pozsonyi országgyűlésen elhangzott beszédeket közölte, a *Törvényhatósági Tudósítások*ban az 1836—1837. évi megyegyűlésekről hozott ismertetéseket.

A császári udvar, a bécsi kancellária és a pesti hely-

tartótanács maga is belátta, hogy enyhítenie kell a szigorú sajtószabályokon, ezért 1840-ben új rendet léptetett életbe A cenzúra továbbra is megmaradt ugyan, de régebbi önkénye megszűnt. Kossuth Lajos felhasználta az engedékenyebb rendszabályokat, elvállalta a *Pesti Hírlap* (1841—1849) szerkesztését s publicista tehetségével új korszakot nyitott a magyar hírlapirodalom történetében. A lap Landerer Lajos pesti nyomdász kiadásában 1841 elején indult útnak, hetenkint kétszer jelent meg, rövid időn belül a legelterjedtebb hazai ujság lett. Előfizetőinek száma meghaladta az ötezret, cikkei lázas érdeklődést keltettek mindenfelé. Fő vonzóereje a vezércikk volt: a szónoki szárnyalású szerkesztő ragyogó írása. Kossuth Lajos nemcsak tanította és gyönyörködtette olvasóit, hanem az ujságolvasást a műveltebb rétegek életszükségletévé is tette. A nemességet bámulatos taktikával nyerte meg a szabadelvű eszméknek. Három és fél évi szerkesztése olyan hatást tett, hogy eszmevilágának varázsos köréből még ellenfelei sem vonhatták ki magukat. Mivel politikai irányát Bécs államférfiai egyre veszedelmesebbnek látták, Landerer Lajos felsőbb nyomásra megvonta tőle a szerkesztést s 1844 nyarán Szalay Lászlót, utóbb Csengery Antalt állította a lap élére. Kossuth Lajos visszavonulása után a lap a centralisták kezébe került, ezek a régi nemesi alkotmánynak az európai parlamentáris formákba való átöntését tűzték ki céljukul s magas színvonalú fejtegetésekkel magyarázták a külföldi állambölcselők eszméit. Az előkelő szellemű politikai csoport tagjai közül különösen Csengery Antal, Eötvös József, Kemény Zsigmond,

Lukács Móric, Szalay László és Trefort Ágoston tűntek ki. Cikkeik nyomán a szabadelvű ellenzék két részre szakadt, egymást kölcsönösen támadta, a miniszteriális kormányrendszer hívei hevesen vitatkoztak a vármegyei rendszer barátaival. A két pártcsoportot Deák Ferenc egyesítette 1847-ben.

A szabadelvű közvélemény tartózkodóan viselkedett a konzervatív hírlapokkal szemben. Gróf Dessewffy Aurélban, a *Világ* (1841—1844) szerkesztőjében, Kossuth Lajosnak méltó ellenfele támadt ugyan, de a jelestehetségű mágnás korai halála megfosztotta a feudális érdekek védelmezőit egyik főerősségüktől. A liberális nemesség elfordult az aulikus érzelmű főúri párttól s egyre nagyobb nemzeti öntudattal kívánta a magyar alkotmány korszerű átalakítását. Hiába küzdött a gróf Dessewffy Emil irányítása alatt álló *Budapesti Híradó* (1844—1848) a reformkívánságok mérsékléséért, a konzervatív irány egyre gyöngült. Az arisztokraták és a főpapok mindent megtettek az uralkodóház politikájának támogatására, a nemesség egy része is elkeseredetten védte az ősi alkotmányt, de a külföld példája és az önfenntartás ösztöne a szabadelvű szellemnek kedvezett. A tehetségesebb nemesurak, szónokok és írók Kossuth Lajos zászlaja köré sereglettek.

A pesti ifjúság bátor fellépése 1848 március 15-én véget vetett a cenzúra uralmának; az állami és egyházi hatóságok most már nem szóltak bele az írók és nyomdák dolgaiba. A fővárosban is, vidéken is számos politikai hírlap keletkezett; szerkesztőik és munkatársaik nagyobbára szenvedélyesen izgattak a szabadság, egyenlőség, testvéri-

ség jelszavai mellett. A forradalmi hangulat fokozására sokat tett *Kossuth Hírlapja.* Bajza József szerkesztette, előfizetőinek száma meghaladta az ötezret, cikkeiről mindenfelé élénken vitatkoztak. A mérsékelt szellem lassankint minden politikai közlönyből kiszorult, annyira kiélesedett a harc a nemzet és az uralkodóház között.

Az osztrákok és oroszok győzelmei 1849 nyarán teljesen elnémították az időszaki sajtót.

A szabadságharc bukása után, 1849 őszén, a hírlapok sorát a *Figyelmező* és a *Magyar Hírlap* nyitották meg. Az előbbit Vida Károly, az utóbbit Szilágyi Ferenc szerkesztette. Kossuth-ellenes irányban működött mind a két pesti ujság, de azért a Figyelmezőt hamar betiltották, mert az osztrák hatóságok lappangó nemzeti izgatást láttak egyik-másik cikkében. A Magyar Hírlap az osztrák kormány rendeletein kívül szelidhangú vezércikkeket, császárhű oktatásokat, külföldi szemlét, belföldi híreket, gazdasági tudósításokat, tudományos és szépirodalmi tárcákat hozott. Szerkesztőjének sok baja volt a bécsi és pesti hatóságokkal, bár mindent megtett arra, hogy az engedelmes osztrák összbirodalmi polgárt s ne a Magyarország önállóságáról ábrándozó hazafit lássák személyében.

Aulikus szellemben indult meg 1850 tavaszán Császár Ferenc politikai lapja, a *Pesti Napló* is. Tulajdonosait, szerkesztőit, munkatársait, irányát többször változtatta, végre Kemény Zsigmond szerkesztése idején megszilárdult s a nemzeti közvélemény irányítója lett. Szerepe Kossuth Lajos lapjáéhoz hasonlítható: amint a Pesti Hirlap előkészítette a forradalmat, akként egyengette a Pesti Napló

a kiegyezés útját. Munkatársai közt ott találjuk legkiválóbb íróinkat és politikusainkat. Legjobb vezércikkeit Kemény Zsigmond és Falk Miksa írták; tárcarovatában Jósika Miklós és Jókai Mór regényeit, Arany János és Tompa Mihály költeményeit, Gyulai Pál és Salamon Ferenc dramaturgiai dolgozatait s Toldy Ferenc irodalomtörténeti előadásait közölte. Itt jelent meg Deák Ferenc 1865. évi húsvéti cikke is.

A Pesti Napló mellett a többi politikai lap meglehetősen háttérbe szorult. Csak az 1860-as évekkel beköszöntő politikai élet erősített meg hosszabb-rövidebb időre egy-egy kormánypárti vagy ellenzéki hírlapot. Lonkay Antal a konzervatív katolikus politika támogatására alapította meg az *Idők Tanúját* (1860—1868), Jókai Mór a szabadelvű ellenzéki irányt szolgálta a *Hon* (1863—1882) megindításával. A kiegyezés kora a zsurnalisztika elburjánzásának virágot és gazt vegyesen termelő talajává lett.

A szépirodalmi folyóiratok közül a szabadságharc előtt az *Athenaeum* (1837—1843) és kritikai melléklapja, a *Figyelmező* (1837—1840), emelkedett legmagasabb színvonalra. Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály a kettős folyóirat megalapításával nagy szolgálatot tettek kortársaiknak, az Athenaeum igazi irodalmi itélőszékké vált, az írók kitűntetésnek vették, ha a szerkesztőség elfogadta közlésre egy-egy kéziratukat. A minden érdeklődést magukhoz szívó politikai mozgalmak és a könnyebb fajsúlyú szépirodalmi divatlapok ezt az előkelő szellemű folyóiratot is megbuktatták, pedig előfizetői-

nek száma egy időben másfélezerre emelkedett: példátlan siker 1840 előtt.

Három szépirodalmi divatlap versenyzett egymással a negyvenes években az előfizetők kegyeiért. A *Pesti Divatlap*ot (1844—1848) Vahot Imre szerkesztette: értett a közönség nyelvén, tüntetően magyarkodott, jónevű munkatársakat gyüjtöttt maga köré. Petrichevich Horváth Lázár lapja, a *Honderü* (1843—1848), Vahot Imre ellenzéki magyarságával szemben a konzervativ törekvéseket támogatta s a magyar irodalomnak az előkelő körökben való megkedveltetését tűzte ki célul. Állandóan bókolt a főrangúak előtt, szívósan támadta a népies irány híveit. Az *Életképek* (1843—1848) szerkesztője, Frankenburg Adolf, jó viszonyt akart tartani az ellenzékkel is, a kormánypárttal is; elsősorban rovatainak irodalmi értékét tartotta szem előtt. A szerkesztést 1847-ben Jókai Mór vette át tőle; ügyes szerkesztőnek bizonyult; 1848 márciusában már ezerötszáz előfizetője volt; de mikor elhagyta a divatképek közlését s Petőfi Sándort vette maga mellé szerkesztőtársának, megrendelői cserben hagyták, lapja megbukott. Elszéledtek a többi szépirodalmi lap előfizetői is. A forradalmi mozgalmak és hadi események csak a politikai sajtónak kedveztek.

A szabadságharc után a szépirodalmi folyóiratok közül először Nagy Ignác *Hölgyfutár*a indult útnak a közönség meghódítására 1849 novemberében. Bár az osztrák önkényuralom mindent megtett a magyar sajtó elnyomására, időnkint egy-egy szerencsésebb folyamodónak sikerült szerkesztői és kiadói engedélyt szereznie. A folyó-

iratok közül Pákh Albert képes hetilapja, a *Vasárnapi Ujság* (1854—1921), erősödött meg legjobban: fennállásának tizedik évfordulóján már hétezer előfizetője volt. Formásan kidolgozott cikkei és újdonságszámba menő fametszetei egyformán megnyerték a közönséget. Versenyzett vele a népszerűségben Tóth Kálmán szépirodalmi napilapja: a *Fővárosi Lapok* (1864—1903). Mint Pákh Albertnek Nagy Miklós, éppen olyan kitűnő szerkesztő-utódja lett Tóth Kálmánnak Vadnai Károly. Az aggodalmas gondossággal szerkesztett lapban nemcsak a verseket és novellákat kedvelő hölgyközönség talált bőséges olvasnivalót, hanem a tudományok, művészetek, társadalmi események iránt érdeklődő férfivilág is. Arany János szépirodalmi és kritikai folyóiratai, a *Szépirodalmi Figyelő* (1860—1862) és a *Koszorú* (1863—1865), nem tudták tartósan lekötni az előfizetők érdeklődését: szellemi színvonaluk magasabb volt, mint az olvasók átlagos értelmisége.

A humorisztikus lapok közül országos hatást tett: az *Üstökös*. Jókai Mór alapította 1858-ban, meghódította vele a nemzet hazafias rétegeit, tréfálkozásával üdvösen hatott a nemzeti érzés ébrentartására. A szerkesztő humoreszkjei, alkalmi versei és állandó alakjai — különösen a Politikus Csizmadia, Tallérossy Zebulon, Mindenváró Ádám, Kakas Márton — hétről-hétre kacagtatták és nevelték a közönséget. Tóth Kálmán hazafias élclapja, a *Bolond Miska*, 1860-ban indult meg. Ebben egy sváb típus, a germanizáció nevetségességét példázó Kipfelhauser, tetszett legjobban az olvasóknak. A szerkesztő külön is kiadott

Kipfelhauser-verseiből tízezer példány fogyott el, az élclap előfizetőinek száma hamarosan hétezerre emelkedett.

A tudományos folyóiratok élén az 1830-as években a *Tudománytár* (1834—1844) haladt. Ezt az egyetemes tartalmú közlönyt a Magyar Tudományos Akadémia Toldy Ferenc szerkesztésében azért indította meg, hogy a magyar olvasókat behatóan tájékoztassa a hazai és külföldi tudományos élet minden mozzanatáról. Az értékes folyóirat az Akadémia szegénysége miatt bukott meg.

A Magyar Tudós Társaság munkásságának menetét az *Akadémiai Értesítő* ismertette az érdeklődőkkel. Toldy Ferenc szerkesztésében jelent meg, beszámolt az ország első tudós intézetének üléseiről, közölte az akadémiai felolvasások kivonatait. Az Akadémia történetének ez az 1841-től kezdve ma is fennálló folyóirat a legjobb forrása.

Az 1850-es években Toldy Ferenc folyóirata, az *Új Magyar Múzeum* (1850—1861), volt a magyar tudományosság középponti közlönye. Ebbe futott össze valamennyi tudományszak, ide dolgoztak a legtekintélyesebb magyar tudósok. Jellemző a korviszonyokra, hogy alig akadt több előfizetője háromszáznál.

Csengery Antal *Budapesti Szemléje* (1857—1869) azt tűzte ki céljául, hogy a tudomány eredményeit élvezhető formában nyujtsa a művelt közönség számára. A szerkesztő be akarta kapcsolni az ország vezető társadalmi rétegeit az európai eszmeáramlatokba, számot akart adni a világot mozgató gondolatokról, ki akarta tágítani honfitársai látókörét. Folyóirata köré kitűnő munkatár-

sak sorakoztak: Arany János, Eötvös József, Erdélyi János, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Horváth Mihály, Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Szalay László, Toldy Ferenc és mások.

Hírlapok, folyóiratok, évkönyvek:

Tudománytár. Buda, 1834–1844. — Első kötetének címlapja: Tudománytár. Közrebocsátja a Magyar Tudós Társaság. Szerkeszteti Schedel Ferenc orv. dr. rendkiv. kir. prof., M. Tud. Társaság rendes tagja. Első kötet. Három kőmetszettel. Budán, 1834. — Az enciklopédikus jellegű akadémiai folyóirat negyedévenkint megjelenő kötetei csakhamar háttérbe szorították a magánkiadó kezében levő Tudományos Gyüjtemény havi füzeteit, kettőjük versenyéből a Tudománytár került ki győztesen, de azért a sikert az akadémiai folyóirat is csak három évvel élte túl, olyan kevés volt a megrendelője. Munkatársai minden lehetőt megtettek arra, hogy a magas színvonalú szemle terjedését elömozditsák, tudós közönség azonban — az Akadémia tagjain kivül — alig volt az országban. A tanult emberek a hírlapokat, a nők és a diákok a szépirodalmi folyóiratokat olvasgatták. A Tudománytár tizenegy évfolyamában az akkori magyar tudományos világ kiválóságai szinte kivétel nélkül dolgoztak; itt lépett fel az 1840-es évek elején az első magyar nyelven iró zsidó tudós is, egyben a Magyar Tudományos Akadémia első izraelita tagja: Ballagi Mór.

Vasárnapi Ujság. Kolozsvár, 1834–1848. — Az első magyar néplap Brassai Sámuel szerkesztésében. Hetenkint jelent meg ismeretterjesztő tartalommal a parasztság, iparosok és alsóbb nemesség számára. A magyar anyaországban a nép felvilágositására csak 1848-ban indultak meg az első lapok. (Táncsics Mihály: Munkások Ujsága, Vas Gereben: Nép Barátja.)

Rajzolatok. Pest, 1835–1839. — Munkácsy János hetenkint kétszer megjelenő szépirodalmi folyóirata. Miként Mátray Gábor Regélője, ez is a német divatlapok kiszorítását célozta, de nem tudott több előfizetőt összetoborozni ötszáznál. A fővárosi társasélet minden mozzanatáról tájékoztatta Magyarország és Erdély közönségét; versek, elbeszélések, művészeti cikkek, ismeretterjesztő közlemények, divattudósitások, birálatok, tréfák, hirek váltakoztak lapjain. Ismertebb nevü

rovatvezetői: Frankenburg Adolf, Garay János, Kelmenfy László, Kunoss Endre, Ney Ferenc. A színes divatképekkel tarkázott hetilap alacsonyabb színvonalú volt a Regélőnél, de megszüntét nem ez a versenytársa, hanem az Athenaeum megindulása és egyre fokozódó népszerűsége okozta. Az Athenaeumot szerkesztő triumvirátus sikere irígységgel töltötte el Munkácsy Jánost és néhány munkatársát, megkezdték támadásaikat Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály ellen, gyanúsításokkal és vádakkal halmozták el pályájukat. A triumvirátusra neheztelő legidősebb írói nemzedék elégtétellel szemlélte, hogyan támad a legifjabb tollforgató ivadék a középső generáció ellen.

Athenaeum. Pest, 1837–1843. — A hetenkint kétszer megjelenő szépirodalmi és tudományos folyóirat szerkesztésére Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály kapták meg a hatósági engedélyt, a valóságos szerkesztő azonban Bajza József volt. Toldy Ferenc a folyóirat kritikai melléklapját, a Figyelmező című hetiközlönyt, szerkesztette. A Figyelmező 1841 elején a főlapba olvadt, mert az előfizetések összegéből nem tudták külön fenntartani, az Athenaeum is megszűnt hét évi dicsőséges fennállás után 1843 végén. A közönségnek túlságosan komoly volt mind a két folyóirat. A pályatársak irígysége sok bosszúságot szerzett a szerkesztői triásznak; Munkácsy János a Rajzolatokban, Orosz József és Csató Pál a Hírnökben személyükben támadták és ócsárolták Bajzát, Toldyt és Vörösmartyt. A folyóirat tartalomban és hatásban Kisfaludy Károly Aurórájának méltó folytatása volt. Nemcsak a tekintélyes idősebb írók, hanem a tehetséges pályakezdők is helyet kaptak hasábjain. Munkatársai: Czuczor Gergely, Eötvös József, Erdélyi János, Fáy András, Gaal József, Garay János, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Tompa Mihály, Vajda Péter és mások. A folyóiratba 1840-ben százhúsz magyar író dolgozott. Itt lépett fel első nyomtatásban megjelent költeményével Petőfi Sándor 1842-ben.

Hírnök. Pozsony, 1837–1845. — Katolikus szellemű, konzervatív politikai hírlap Orosz József szerkesztésében. Melléklapja: a Századunk. A «monarchiko-arisztokrata» kormányforma védelmét tüzte ki céljául, a bécsi kancellária és a pesti helytartótanács bizalmas támogatásával jelent meg hetenkint kétszer. A lap segédszerkesztője, Csató Pál, szenvedélyesen harcolt az Athenaeum triumvirátusa ellen, kíméletlen

hangját Bajza József kegyetlen válaszokkal némította el. Orosz József után 1844-ben Bírányi Ákos vette át a Hírnök és a Századunk szerkesztését, a következő évben az előfizetők száma annyira csökkent, hogy a lap további fenntartása lehetetlenné vált.

Természet. Pest, 1838. — Kunoss Endre hetenkint kétszer megjelenő ismeretterjesztő folyóirata. Szépirodalmi melléklapja: a Lombok. A kettős közlöny csak fél esztendeig állt fenn, de ez éppen elég volt arra, hogy a szerkesztő és munkatársai — elsősorban Kelmenfy László — botrányos vádaskodással iparkodjanak sarat dobálni az Athenaeum szerkesztőire. (A sajtó hangjának és szellemének korai eldurvulására és lelkiismeretlenségére jellemző, hogy Bajza Józsefet hűtlen pénzkezeléssel, Toldy Ferencet kéziratok elsüllyesztésével, Vörösmarty Mihályt plágiummal vádolták.) Kunoss Endre magános óráiban ábrándos, érzelmes, lágyhangú lírikus volt, az irodalmi életben veszedelmes zsurnaliszta-típus. A triumvirátus sikere, a háttérbe szorulás fájdalmas érzése, a reménytelen lapszerkesztés miatt fellángoló indulatok őt is, Kelmenfy Lászlót is annyira elvakították, hogy sebeikre alacsony rágalmak terjesztésével kerestek enyhülést.

Erdélyi Hírlap. Brassó, 1838–1839. — Erdély XIX. századi magyar hírlapirodalmának élén Pethe Ferenc Erdélyi Hiradója áll. Az 1827-ben alapított ujságot 1831-től Méhes Sámuel szerkesztette, ennek a vállalatnak versenytársa óhajtott lenni Gött János nyomdász és Köpe János szerkesztő Erdélyi Hírlapja. A székely olvasóközönséget különös figyelemben részesítő ujság csak két évig állt fenn, pártolás hiánya miatt szünt meg.

Remény. Kolozsvár, 1839–1841. — Szépirodalmi évkönyv. Első kötete Kriza János, második és harmadik kötete Szentiváni Mihály szerkesztésében jelent meg. Megindítását a kolozsvári unitárius kollégium ifjúsági olvasóköre határozta el s az ötszáz példányban közreadott zsebkönyv nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is feltünést keltett. Toldy Ferenc a Figyelmezőben lelkes bírálatot irt az erdélyi ifjúság költői törekvéseiről, magasztaló sorai megtették hatásukat, a zsebkönyv munkatársi köre Szentiváni Mihály szerkesztése idején erősen kibővült. Nemcsak unitárius pályakezdők dolgoztak bele, hanem másvallású erdélyi írók is.

Budapesti Szemle. Pest, 1840–1841. — A nagyobb tanulmányo-

kat közlő folyóiratot Szalay László indította meg Eötvös József, Lukács Móric és Trefort Ágoston társaságában. Előkelő szempontú cikkeikben általános tájékozást akartak nyujtani a külföldet és Magyarországot leginkább érdeklő állami, társadalmi és tudományos problémákról. Kiadójuk Heckenast Gusztáv volt.

Nemzeti Ujság. Pest, 1840–1848. — Katolikus politikai lap, a Hazai Tudósítások folytatása. Hetenkint kétszer, utóbb négyszer jelent meg Kultsár István özvegyének kiadásában. Szerkesztői: Hindy Iván, Kovacsóczy Mihály, gróf Mailáth János, Illucz-Oláh János. Olyan erős konzervativ egyházi iránya volt, hogy még a Világ is harcba szállt vele. Folytatása, a Nemzeti Politikai Hírlap, 1848 májusától december végéig állott fenn.

Magyar Akadémiai Értesítő. Pest, 1841-től. — A Magyar Tudós Társaság hivatalos folyóirata. Az akadémiai titkárok szerkesztésében jelent meg, későbbi címe: Akadémiai Értesítő. Ez a leghosszabb életű magyar folyóirat.

A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Hét kötet. Pest, 1841–1849. — A nagyértékű évkönyv-sorozat a Társaság tagjainak válogatott szépirodalmi és széptudományi dolgozatait közölte. Folytatása a kiegyezés korában indult meg: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 1. köt. Pest, 1868.

Mult És Jelen. Kolozsvár, 1841–1848. — Szilágyi Ferenc erdélyi hírlapja a reformpárti nemesség liberális törekvéseinek ellensúlyozására. A bécsi kormány indíttatta meg és fizette kiadásának költségeit. Kormánypárti túlzásaival többet ártott, mint használt, a konzervativ iránynak. Méhes Sámuel Erdélyi Hiradójának munkatársai elkeseredetten tekintettek az osztrák kormány érdekeit szolgáló hírlapra, politikai és személyi ellentéteik csaknem tettlegességig fajultak. A márciusi napok után a szerkesztő kénytelen volt eltávozni Kolozsvárról, annyira magára vonta az ellenzék bosszúérzetét. A hazafiatlan szellemünek tartott hírlap melléklapja: a Hon És Külföld. (1841–1848.)

Pesti Hirlap. Pest, 1841–1849. — Kossuth Lajos korszakos hatású politikai lapja. Megindulása évében három ujság irányította kivüle a közvéleményt: a Jelenkor, a Nemzeti Ujság és a Világ. Az utóbbi ment legjobban: 1300 előfizetőt gyüjtött maga köré. A Pesti Hirlap hasonlíthatatlanul nagyobb olvasókedvet ébresztett az országban

előfizetőinek száma hamar elérte az 5000-ret. Négy éven keresztül hetenkint szerdán és szombaton jelent meg; 1845. április 1-től négyszer, 1848. március 17-től hatszor adták ki hetenkint. Szerkesztője 1841. januárjától: Kossuth Lajos, 1844. júliusától Szalay László, 1845. júliusától Csengery Antal. Az utóbbinak szerkesztői érdemeiről Gyulai Pál így emlékezik meg: «A fiatal, alig huszonhárom éves szerkesztő kitünően szolgálja pártját. Folyvást dolgozott a lap minden rovatába, mindamellett, hogy a szerkesztés gondjai annál több idejét vették igénybe, minél inkább törekedett a lapnak nemcsak elvben szoros következetességet, hanem stil tekintetében is bizonyos egyöntetüséget, csint és szabatosságot kölcsönözni. Akkortájt a rétori pátosz árasztotta el egész irodalmunkat. A regényiró, értekező, történetiró egyaránt szónokolt. A hirlapirók a nagyobb és kisebb szónokok modorát utánozták s még a divatlapok báltudósitói is pátosszal irtak. Csengery kiküszöbölte lapjából e szónoki dagályt, egyszerübb s a tárgy és helyzet különbségeihez mért stilt igyekezett meghonositani. Általán abban, hogy hirlapi stilünk lassankint európaibb szint öltött, nem csekély része volt az ő lapja példájának.» (Emlékbeszédek. I. kötet. 3. kiad. Budapest, 1914.) A Pesti Hirlap ezekben az években nem támogatta Kossuth Lajos pártjának a vármegyei rendszerért lelkesedő politikáját, de nem volt hajlandó a bécsi kormány törekvéseinek szolgálatára sem: a nyugati parlamentáris rendszerért küzdött s megvolt az a diadala, hogy az ellenzék a centralisták elveit fogadta el programmjául. A szabadságharc végén a többi magyar ujsággal és folyóirattal együtt a Pesti Hirlap is megszünt. 1849. július 8-ig Jókai Mór szerkesztette.

Világ. Pest, 1841–1844. — A konzervativ párt közlönye, a Pesti Hirlap ellenlábasa. Egy napon indult meg a liberális párt országoshatású ujságjával. Lapvezére, gróf Dessewffy Aurél, nem személyeskedéssel igyekezett gyöngiteni Kossuth Lajos politikai fejtegetéseit, hanem megmaradt az elvi küzdelmek magaslatán; munkatársai azonban csúnyán belekötöttek a Pesti Hirlapba, nem riadtak vissza a személyi becsmérelés fegyverétől sem. A lap hetenkint kétszer jelent meg. Első szerkesztője, Vajda Péter, csakhamar átment a Pesti Hirlaphoz; utóda, Jablánczy Ignác, annál hevesebben harcolt a demagógiának nevezett Kossuth-politika ellen; a harmadik szerkesztő, Szenvey József, a politika és hirközlés mellett helyet adott néhány szépiró és tudo-

mányos szerző tárcájának is. A kormány támogatását élvező népszerűtlen ujság folytatása: a Budapesti Hiradó.

Religió És Nevelés. Pest, 1841–1930. — Szaniszló Ferenc központi papnevelőintézeti igazgató inditotta meg a katolikus érdekek védelmére. A nagytanultságú szerkesztőt, a későbbi nagyváradi püspököt, kiváló teológusok követték szerkesztői székében.

Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. Pest, 1842–1848. — Az első magyar protestáns folyóirat. Székács József evangélikus lelkész és Török Pál református lelkész inditották meg a protestáns egyházak közös érdekeinek védelmére. (A folyóiratnak később heves tollharca volt a Religióval. A politikai lapok közül a Pesti Hirlap a protestánsok pártjára állt; a Jelenkor, a Nemzeti Ujság és a Budapesti Hiradó a katolikus klérust védelmezték.)

Életképek. Pest, 1843–1848. — Frankenburg Adolf szépirodalmi hetilapja. Magyar Életképek cimmel indult meg, nevét 1844-ben egyszerüsitette Életképekre, 1845-től kezdve kritikai melléklapja is volt: az Irodalmi Őr. Vegyesen hozott szépirodalmi és ismeretterjesztő közleményeket, szórakoztató és komolytartalmú cikkeket; mintegy az Athenaeum utóda óhajtott lenni; szerkesztője jó érzékkel rostálta a kezéhez juttatott kéziratokat. Nem volt olyan friss, mint a Pesti Divatlap, de tapintatban fölötte állt. Munkatársai: Arany János, Bajza József, Czuczor Gergely, Eötvös József, Fáy András, Gaal József, Garay János Jókai Mór, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Petőfi Sándor, Toldy Ferenc, Tompa Mihály, Vas Gereben Az első magyar nyelven iró zsidó novellista, Szegfi Mór, itt vonta magára a figyelmet szépirodalmi dolgozataival 1846-ban. A folyóirat szerkesztését 1847 júliusában Jókai Mór vette át, szerkesztőtársa 1848 májusától kezdve Petőfi Sándor volt.

Honderü. Pest, 1843–1848. — Petrichevich Horváth Lázár szépirodalmi hetilapja. Nagyon szép nyomdai kiállitásban jelent meg, tetszetős párisi divatképeket hozott, szépirodalmi közleményeit az irodalom tekintélyei irták. Az arisztokrácia közlönye óhajtott lenni, szemben a népieskedő Pesti Divatlappal. A «Honderü — irta magáról a folyóirat — azon malasztos kegy által, mely hölgyeink lelkes szeméből sugárzik, él; s hasábjai nem unalmas báltudósitásokkal töltvék, hanem érdekes és mulattató voltuk mellett egyszersmind tanulságos

és ismeretgazdagító cikkekkel; és egy lap sem oly szigorú a művészetek és széptudományok tekintetében, mint a Honderű». A Kisfaludy-Társaság kritikai közlönye azonban, a Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847-ben nagyon lesujtóan tolmácsolta a kortársak ítéletét: «A nemzeti irányú és jellemű müveltség terjesztése helyett, kivetkőzve nemes érzelmeiből, előáll a Honderű csúszó-mászó hízelgéseivel a magasabb születésüek, rangúak és vagyonosabbak irányában.» A laptulajdonos-szerkesztő 1844-ben Nádaskay Lajost vette maga mellé szerkesztőtársul, a folyóirat ügyeit az új szerkesztő intézte, az irányítás azonban megmaradt Petrichevich Horváth Lázár kezében. Itt kapott teret az érvényesülésre 1846-tól kezdve a Zerffi néven szereplő elvtelen firkász, Hirsch Gusztáv is: az első magyar nyelven író zsidó kritikus. A vitatkozás hangja annyira eldurvult, hogy Petrichevich Horváth Lázár «tetőtől talpig komisz fráternek» nevezte Vahot Imrét és Petőfi Sándort, Vahot Imre viszont sikkasztást vetett a «közönséges, komisz iparlovag» szemére. A Honderű és a Pesti Divatlap «mocskos veszekedése» — amint Kemény Zsigmond nevezte — felháborította a jobbérzésű kortársakat. Petőfi Sándor azzal torolta meg a Petrichevich-irányt és a Zerffi-stílust, hogy versben és prózában vágta a Honderűt. A folyóirat már 1845-ben az áskálódások és piszkolódások színterévé vált.

Pesti Divatlap. Pest, 1844–1848. — Vahot Imre szépirodalmi hetilapja. A Regélő Pesti Divatlap folytatása volt, előfizetőinek száma már az első évben meghaladta az ötszázat, azontúl is szaporodtak megrendelői. Szerkesztője a liberális szellemű középnemesség irodalmi tájékoztatójává óhajtotta tenni folyóiratát, a Honderű arisztokratizmusával szemben a demokratikus irányt támogatta, magyar fajimádó volt minden ízében. Segédszerkesztőnek Petőfi Sándort tette meg, tüzes fegyvertársat nyert benne a nemzeti ügy javára. A versekben, elbeszélésekben, ismeretterjesztő cikkekben, kisebb-nagyobb bírálatokban, mulattató apróságokban bővelkedő hetilapot a jóízlés helyett inkább a nyers magyarkodás jellemezte. Helyet adott minden pályakezdőnek, ha a magyar erő gyarapodását remélhette az újonnan jelentkező írótól. Itt mutatkozott be költeményeivel a nyilvánosság előtt 1846-ban az első magyar nyelven író zsidó drámaszerző: Hugo Károly.

Örangyal. Pest, 1844–1848. és 1852. — Szépirodalmi évkönyv Sujánszky Antal szerkesztésében. Ez a vallásos szellemű almanach

gyüjtötte össze először közös zászló alá a katolikus meggyőződésüket nem titkoló magyar szépirókat. (Császár Ferenc, Garay János, Kelmenfy László, Nagy Ignác, Ney Ferenc és számos papköltő.) Az évkönyv munkatársai kedvetlenül figyelték a politikai és társadalmi szabadgondolkodás rohamos terjedését, nehezteléssel beszéltek az Athenaeum triumvirátusának liberális felfogásáról, világnézeti kapcsolatban voltak a Honderü körével. Kossuth Lajos müködése és Petőfi Sándor neve egyre ellenszenvesebbnek tünt fel előttük. A kor liberális áramlatában nem tudtak nagyobb hatást kelteni; még a katolikus alsó papság egy része is szivesebben olvasgatta a szabadelvü irókat. (Az Őrangyal hangja egyébként szelid volt, a harcos katolicizmus a Religioban szólalt meg.)

Budapesti Hiradó. Pest, 1844–1848. — A konzervativ párt közlönye, a Világ folytatása. Hetenkint négyszer jelent meg Szenvey József szerkesztésében. A lapvezér gróf Dessewffy Emil volt, a Kossuth-ellenes ujság politikáját a konzervativ pártszellem irányitotta. A Budapesti Hiradó volt az első magyar napilap: 1848 elejétől kezdve mindennap megjelent. A márciusi napok után Vida Károly vette át szerkesztését, június közepén megszünt.

Magyar Szépirodalmi Szemle. Pest, 1847. — A Kisfaludy-Társaság kritikai hetilapja Erdélyi János szerkesztésében. Csak egy évig maradhatott fenn, olyan kevés volt az előfizetője s akkora felháborodást keltett az irók között szigorú birálataival. Kritikái névtelenek voltak, igy akarták függetlenekké tenni a birálókat a «mellékes tekintetektől». A szerkesztőt külön bizottság támogatta müködésében, a bizottság tagjai közül Henszlmann Imrének és Toldy Ferencnek volt legerősebb irányító hatása. A hetilap munkatársai mind kisfaludysták voltak, egymás munkáit is megalkuvást nem türő igazságkereséssel birálták, még a Társaság elnökével, Jósika Miklóssal szemben, sem ismertek kiméletet. A személyek és pártok fölé helyezkedő magas mérték alkalmazása nem tetszett senkinek, a névtelenség védőpajzsa mögé húzódó kritikusokat elfogultsággal vádolták. Egyes irók — igy Czakó Zsigmond és Szigligeti Ede — kicsinylő megitélésében csakugyan letértek az igazság útjáról.

Hazánk. Győr, 1847–1848. — Kovács Pál hetenkint háromszor megjelenő lapja. Szépirodalmi céljaival magasan kiemelkedett a vidéki

ujságok sorából. Arany János és Petőfi Sándor is ott voltak munkatársai sorában.

Március Tizenötödike. Pest, 1848. március 19-től 1849. július 6-ig. — A Pálffy Albert szerkesztésében megjelenő radikális napilap olyan merész hangon hirdette a köztársasági elveket és annyira támadott mindenkit, hogy a magyar kormány 1849 nyarán betiltotta. Mikor az országgyülés az osztrák csapatok elől Pestről Debrecenbe menekült, a Március Tizenötödike is ott jelent meg. Jeligéje ez volt: «Nem kell táblabíró-politika!»

Munkások Ujsága. Pest, 1848. április 2-tól december 31-ig. — Táncsics Mihály politikai hetilapja. A szabadságharc republikánus közlönyei között ez volt a legtenyegetőbb hangú forradalmi lap. Radikális-szociálista elvei miatt a magyar kormány 1849-ben beszüntette. (Két évtizeddel később, 1869-ben, Táncsics Mihály új politikai hetilapot alapított: az Arany Trombitát. Éleshangú munkásujságja csak egy évig maradhatott fenn, a hatóságok a lapot megszüntették.)

Nép Barátja. Pest, 1848. június 4-től 1849 június végéig. — Mérsékelt hangú politikai hetilap Vas Gereben szerkesztésében. Az ország új intézményeiről, a politikai helyzet változásairól és a forradalmi túlzók kötekedéseiről irt cikkei a magyar kormány óhajtása szerint tájékoztatták a kisebb müveltségü néprétegeket. Vasárnaponkint megjelenő számait az állam költségén nagyobbára ingyen küldözték szét a községek elöljáróságainak. Az 1849-es év első harmadában Debrecenben jelent meg. Névleges társ-szerkesztője Vas Gereben mellett Arany János volt.

Közlöny. Pest, 1848. június 8-tól. — A magyar kormány hivatalos napilapja Gyurmán Adolf szerkesztésében. Ebben adták közre a rendeleteket, a képviselőházi és főrendiházi beszédeket. 1849 legelején az államnyomdával együtt Debrecenbe költözött, júniusban Pesten, júliusban Szegeden, augusztus első felében Aradon jelent meg. Az utolsó hetekben Emődi Dániel szerkesztette.

Charivari. Pest, 1848. június 15-től szeptember 21-ig. — A rövid életü képes élclap Lauka Gusztáv szerkesztésében hetenkint kétszer jelent meg. (Sarivári: macskazene. Hasonló címmel egy híres gúnyolódó lapot adtak ki Párizsban 1832-től kezdve.)

Kossuth Hirlapja. Pest, 1848. július 1-től 1848. december 31-ig. —

A népszerű politikai napilapot Bajza József szerkesztette a negyvennyolcas eszmék népszerűsítésére. Hétfő kivételével naponta négy ívrét oldalon, háromhasábosan szedve jelent meg. Tulajdonosa Kossuth Lajos volt, ő szabta meg a lap irányát, ő írta leghatásosabb vezércikkeit. Ezekben a lángoló szózatokban még jobban ragyogott publicista művészete, mint annak idején a Pesti Hirlap évfolyamaiban. A nemzet vele együtt sodródott a forradalom felé. Bajza József becsvággyal végezte szerkesztői tisztét, ötvennél több munkatársat gyüjtött maga köré, olyan írói kiválóságok dolgoztak lapjába, mint Garay János, Hunfalvy Pál, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Wesselényi Miklós. Vezércikk, hivatalos közlemények, országgyülési tudósítás, fővárosi újdonságok, vidéki hírek, harctéri tájékoztató, külföldi rovat sorakoztak egy-egy számban egymás mögé. Itt jelent meg Czuczor Gergely Riadója. A lap akkor szünt meg, amikor a magyar kormány és hívei Pestről Debrecenbe menekültek az osztrák csapatok elől. Buda visszafoglalása után Bajza József ismét megtette az előkészületeket új szerkesztőség szervezésére, de hírlapja, a Futár, 1849. július 1-én éppen hogy megindulhatott, a következő napon a szerkesztőnek már menekülnie kellett Szeged felé köztársasági érzelmű elvbarátaival együtt.

Esti Lapok. Debrecen, 1849. február 22-től. — Politikai napilap Jókai Mór szerkesztésében. A békepárt közlönye volt, tehát többékevésbbé szemben állt a Kossuth Lajos irányítása alatt álló magyar kormánnyal. Április végétől július elejéig Pesten jelent meg.

Figyelmező. Pest, 1849. november 13-tól 1850. január 8-ig. — Az osztrák önkényuralom kormányzása idején ezzel a politikai hírlappal indult meg a magyar napi sajtó munkája. Vida Károly szerkesztő, Kossuth Lajos politikájának ellensúlyozására, már 1848. júliusában megalapította Figyelmezőjét, de a honvédelmi bizottmány félév mulva betiltotta a lapot. Mikor az osztrák csapatok 1849 januárjában bevonultak Pestre, herceg Windischgraetz Alfréd főparancsnok beleegyezett a Figyelmező feltámasztásába s havi ezer forint segélyt juttatott a konzervatív közlönynek. A diadalmas magyar csapatok elől április havában Vida Károly elmenekült Pestről, Pozsonyban szerkesztette tovább a Figyelmezőt augusztus elejéig. Harmadszor Pesten indult útnak lapjával, de a cenzúra szigorát két hónapig sem bírta ki, 1850. január 8-án megszüntették lapját.

A konzervatív szerkesztő kiváló publicista volt. A forradalom alatt tanusított magatartásában a közvélemény hazaárulást látott ugyan, de ez időtájt annyi előkelő ember gondolt elkeseredéssel az országos katasztrófát teremtő ellenzéki politikára, hogy a Kossuth-ellenes nemzetréteg is igen erős volt. Vida Károly azt hitte, joga van védenie nemzete jogait; szabad úgy írnia, mint ahogyan a szabadságharc előtt írhatott, jóllehet a cenzúra akkor is résen állt a publicistákkal szemben; a Bach-korszak azonban nem türte még a konzervatív magyarságot sem, a bécsi és pesti polgári és katonai hivatalok aggodalmasan ügyeltek minden nyomtatott mondatra. Kétezer előfizetője volt a lapnak, mikor megszüntették; az önkényuralom tehát virágzó vállalatot tiport el, ha számbavesszük, hogy ebben az időben ezerháromszáz megrendelő — évi tizenhat pengőforint előfizetési díjjal — zavartalanul biztosította egy napilap fennmaradását.

Magyar Hirlap. Pest, 1849. november 15-től. — Szilágyi Ferenc politikai napilapja. Az osztrák önkényuralom anyagi támogatásával jelent meg, az egységes Ausztria eszméjének szolgálatában állott, a szerkesztő összbirodalmi buzgalmát jelentékeny havidíjjal jutalmazták. A bécsi belügyminisztérium és a pesti helytartóság osztrák tisztviselői gyakran bosszankodtak a lap «tapintatlanságai» miatt, a szerkesztőnek ugyanis nem volt elég ítélőereje, hogy milyen cikkeket közölhet munkatársaitól. Ezért gyakran megleckéztették. Az állami segélypénzben részesülő magánvállalat 1852 végén szünt meg, helyébe a kormány mindjárt megindította Budapesti Hirlap című hivatalos lapját.

Hölgyfutár. Pest, 1849. november 15-től. — Nagy Ignác szépirodalmi napilapja Kozma Vazul könyvkiadó és nyomdász költségén. Alapítójának halála után Berecz Károly, majd Tóth Kálmán, utóbb Bulyovszky Gyula, végül Balás Frigyes szerkesztette. 1859-től kezdve hetenkint háromszor jelent meg, 1864 novemberében megszünt. Amilyen örömmel üdvözölték jelesebb íróink a lap megindulását, annyira bosszankodtak néhány hónap mulva a szerkesztés gyöngesége miatt. Nagy Ignác mindent közreadott, nem akarta elkedvetleníteni a kezdő írókat, ilyen módon folyóirata lapjain sok ízléstelen szárnypróbálgatás látott napvilágot. A Hölgyfutárral való elégedetlenség keltette fel Szilágyi Sándorban azt a gondolatot, hogy maga köré csoportosítja az értékesebb írókat s a működvelő tollforgatók lapjával szemben komolyabb

irodalmi folyóiratot alapít. Arany János, Tompa Mihály és mások helyeselték elhatározását, így indultak meg 1850 márciusában a Magyar Emléklapok füzetei. Mikor ez a vállalat Pesti Röpivek címmel szépirodalmi és kritikai lappá alakult át, az új lapban Gyulai Pál 1850 őszén nyiltan megtámadta a kontár írók zajos hadát: «Jeleseink nagy része visszavonulva él, a középszerűség csiripel és erőszakoskodik. Dudva kezdi lepni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok nyoma látszik.» Ebből az időből valók Arany Jánosnak Szilágyi Sándorhoz intézett méltatlankodó sorai: «Iszonyú sok lerudalni való állat kezdi rágni a bogáncskórót a Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból türnünk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól. Hiszen inkább semmi irodalom, mint oly botrányosan infámis.» A panaszokat és támadásokat Nagy Ignác nyugalommal türte: «A szerkesztői pályára léptünkkor — írja lapjában 1850. decemberében — szilárdul elhatároztuk, hogy polémiába bocsátkozni nem fogunk s ezt meg is fogjuk tartani mindvégig. Ha lapunk tartalmát gáncsolja valaki, jól meg fogjuk fontolni a vádakat, az alaptalanokat kinevetjük, a jó tanácsokat pedig követni fogjuk.»

Kolozsvári Lap. Kolozsvár, 1849. november 16-tól 1852. június 29-ig. — A szabadságharc végén az erdélyi lapok mind megsemmisültek, 1849. augusztus 14-én az oroszok megszállták Kolozsvárt, magyarnyelvü ujság csak november közepén indulhatott meg. Az osztrák önkényuralom cenzúrája Erdélyben sokkal szigorúbb volt, mint Magyarországon; a Kolozsvári Lapnak versenytársak nélkül is nehéz küzdelmet kellett folytatnia fennmaradásáért. Hetenkint kétszer, később háromszor, jelent meg négy oldalnyi terjedelemben; közölte az Ausztriai Birodalom kormányhatóságainak hivatalos rendelkezéseit, a haditörvényszék ítéleteit, a külföldi és belföldi híreket, az erdélyi társadalmi és színházi tudósításokat. Szerkesztője, Makoldy Sámuel, kénytelen volt Kossuth-ellenes szellemben vezetni lapját, a közönség azonban nem neheztelt rá, mert tudta, hogy az osztrák kormány csak így engedi tengődni a sivár tartalmú közlönyt. Mivel a Magyarországból érkező lapokat szivesebben olvasták, az egyetlen erdélyi magyar ujság megbukott. (Az osztrák hatóságok védőszárnyai alatt ugyanakkor hat német és három román lap jelent meg Erdély területén. A viszonyokra jellemző,

hogy 1852-ben egy negyedéven át s 1855. áprilisától 1856. áprilisáig egyetlen magyarnyelvű lapot sem adtak ki Erdélyben, holott a németségnek és a románságnak megvolt a maga időszakos sajtója. A közel egymillió magyar lakosság örült, hogy legalább Pestről kap magyarnyelvű hírlapokat és folyóiratokat.)

Magyar Emléklapok. Pest, 1850. március 9-től. — Szilágyi Sándor szépirodalmi közlönye Heckenast Gusztáv kiadásában. Hét füzet megjelenése után a rendőrség betiltotta. A szerkesztő Magyar Irók Füzetei címmel folytatta vállalatát, az új sorozat negyedik füzetét 1850. szeptemberében foglalták le a rendőrök. Folytatása Pesti Röpivek címmel jelent meg, szépirodalmi és kritikai lap volt, kilencedik füzetét ismét elkobozta a hatóság. A tizedik füzetet 1850. december havában Pesti Ivek néven próbálta árusítani a szívós szerkesztő, erre eltiltották mindennemű további lapszerkesztéstől. A Hölgyfutárral versenyző szépirodalmi folyóiratba sok neves író dolgozott: Arany János, Bernát Gáspár, Bérczy Károly, Bulyovszky Gyula, Csengery Antal, Dobsa Lajos, Garay János, Gyulai Pál, Jókai Mór, Lauka Gusztáv, Lévay József, Mentovich Ferenc, Obernyik Károly, Pákh Albert, Szász Károly, Tompa Mihály, Tóth Endre, Tóth Kálmán, Vachott Sándor, Vahot Imre, Vajda János, Vas Gereben, Zalár József. Az írók egy része álnevet használt, így kerülték el az osztrák rendőrhatóságok fokozottabb figyelmét. A cenzúra gyakran átsiklott egy-egy veszedelmes közleményen (Tompa Mihály: A gólyához), csak később vonták felelősségre a szerkesztőt és munkatársait hazafias sóhajaikért és irányzatos elbeszéléseikért. Hiába volt előzetes nyomtatványvizsgálat és hatósági jóváhagyás, a hivatalos engedély nem mentette meg a lapokat az utólagos elkobzástól vagy betiltástól.

Pesti Napló. Pest, 1850 március 9-től. — Császár Ferenc szerkesztésében a bécsi és pesti osztrák hatóságok engedélyével indult meg. Az önkényuralom jónak tartotta, hogy a félhivatalos Magyar Hírlap mellett egy függetlennek látszó politikai napilap is szolgálja az összbirodalom ügyét, ezért rendszeres pénzsegélyt adott a laptulajdonos-szerkesztőnek vállalata fenntartására. Császár Ferenc jó magyar ember volt, a szabadságharc előtt magasrangú bíró, de az új korszak nyomorba juttatta, kénytelen volt elvállalni a nehéz tisztséget. Helyettes szerkesztőnek Szenvey Józsefet szerződtette hetven forint havi fizetéssel,

a külügyi rovat élére Bánffay Simont állította havi ötven forinttal, a tárcarovat szerkesztéséért Kelmenfy Lászlónak negyven forintot, az újdonságok feldolgozásáért Lévay Józsefnek ugyanolyan összeget adott. Az évet súlyos ráfizetéssel zárták, még nyolcszáz előfizetőt sem tudtak összeszedni, a hiányt az osztrák állampénztár fizette. (Ugyanakkor a Magyar Hírlapnak is csak ezerötszáz előfizetője volt; más magyarnyelvű ujság nem jelent meg a fővárosban.) Bánffay Simon még 1850-ben átvette Császár Ferenctől a lap irányítását, őt azonban a pesti rendőrség nem látta szívesen a szerkesztői székben, hamarosan el is távolította helyéről. 1851-ben Bach Sándor ausztriai belügyminiszter és Geringer Károly magyarországi helytartó bizalmas tanácsadói Récsi Emilt neveztették ki a Pesti Napló szerkesztőjévé. Az új szerkesztő hiába iparkodott engedelmesen szolgálni az egységes osztrák birodalom érdekeit, a megintésekben és vizsgálatokban neki is elég része volt. A lap előfizetőinek száma 1852 végén hétszázra süllyedt, jóllehet olyan nagynevű írók támogatták munkásságukkal, mint Jókai Mór és Kemény Zsigmond. A kiadás joga 1852-ben Emich Gusztáv birtokába jutott, Récsi Emilt 1853-ban Török János váltotta fel a szerkesztésben. A szerkesztőváltozás szerencsét hozott a Pesti Naplónak, az előfizetők száma néhány hónap alatt háromezerre szökött. Török János köztetszést keltő pátosszal írta vezércikkeit, Falk Miksa bécsi leveleit is megelégedéssel olvasta a földbirtokos nemesi osztály. A bécsi kormány bosszankodott a siker miatt s Emich Gusztáv segítségével 1855-ben kérlelhetetlenül menesztette a szerkesztőt. Most Kemény Zsigmond lett az ellenzéki szellemmel gyanúsított napilap szerkesztője, 1857-ben Pompéry János vette át tisztségét, ez év végén Emich Gusztáv ismét Kemény Zsigmondot állította a lap élére. A nagy regényíró és publicista mellett éveken keresztül Királyi Pál vitte a valóságos szerkesztői teendőket. A Pesti Napló a magyar hírlapirodalom vezető lapja lett, nagynevű írók, tudósok és publicisták dolgoztak bele: Arany János, Bérczy Károly, Brassai Sámuel, Csengery Antal, Danielik János, Erdélyi János, Falk Miksa, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Hunfalvy Pál, Jókai Mór, Kecskeméthy Aurél, Révész Imre, Salamon Ferenc, Szalay László, Szontagh Gusztáv, Tompa Mihály. Az ország tudta, hogy Kemény Zsigmond lapja egyben Deák Ferenc gondolkodásának kifejezője; a legtávolabb eső vidékek csakúgy megszívlelték a nemzet vezérelméinek

irányítását, mint az osztrák rendőrség örökös zaklatásaitól háborgatott főváros lakossága. Kemény Zsigmond nevével a kiegyezés megkötése után is több évig büszkélkedett a lap.

Csokonai Lapok. Debrecen, 1850. júliusától. — Hetenkint kétszer megjelenő szépirodalmi közlöny Orbán Pető és Oláh Károly szerkesztésében. A két fiatal ügyvéd lapja a közönség részvétlensége miatt néhány hónap múlva megbukott. Nevezetessége, hogy hasábjain jelent meg Arany János Bolond Istókjának első éneke.

Új Magyar Múzeum. Pest, 1850. októberétől. — Az első tudományos folyóirat a szabadságharc bukása után. Toldy Ferenc indította meg a M. T. Akadémia támogatásával. Havi füzeteiben a magyar irodalomtörténet és kritika körébe vágó dolgozatok egész sora jelent meg 1861-ig. Felölelt minden tudományágat, de még így sem tudott felvirágozni, annyira csekély volt az ország tudományos és irodalmi érdeklődése. (Megindulásának évében körülbelül 200 előfizetője volt; ugyanakkor a Pesti Röpívekből 260, a Hölgyfutárból 403, a Pesti Naplóból 666, a Magyar Hírlapból 1722 példányt küldött szét a pesti posta.)

Budapesti Viszhang. Pest, 1852–1857. — Szépirodalmi hetilap Szilágyi Virgil szerkesztésében. Értesítő címmel indult meg, félév múlva Budapesti Viszhanggá lett, azután beolvadt a Délibábba, ennek megszünte után ismét önállósult. Ekkor már Vahot Imre is segédkezett szerkesztésében.

Családi Lapok. Pest, 1852–1860. — Az első magyar katolikus szépirodalmi folyóirat. A Szent István-Társulat tulajdonában jelent meg, szerkesztésének és kiadásának költségeit gróf Károlyi István fizette vallásos és hazafias áldozatkészségből. Szerkesztői: Klezsó József, utóbb Ney Ferenc, végül Somogyi Károly. Mint annyi más szépirodalmi laptársa, ez a folyóirat sem tudott meggyökeresedni. (Hogy milyen pénztelen és irodalmi érdeklődés nélkül való volt a magyar közönség ebben az időben, jellemezze a következő adat. A szépirodalmi folyóiratok közül 1855-ben a Budapesti Viszhangot 208, a Családi Lapokat 217, a Divatcsarnokot 400, a Hölgyfutárt 370 előfizető járatta; valamivel jobban ment a Nefelejts; egyre többen rendelték meg a Vasárnapi Ujságot.)

Hetilap. Kolozsvár, 1852–1855. — Makoldy Sámuel Kolozsvári Lapjának megszünése után Berde Áron magasabb színvonalú hírköz-

lönyt alapított. Hetenkint kétszer megjelenő lapjában helyet engedett a szépirodalmi és népszerű tudományos közleményeknek is. Gróf Mikó Imre segítségével sikerült maga köré csoportosítania az Erdélyben élő magyar írókat: Dózsa Dánielt, Hóry Farkast, Jakab Eleket, Jósika Kálmánt, Kővári Lászlót, Kriza Jánost, Medgyes Lajost, Szász Gerőt. A pártolás hiánya miatt ez a lap is megbukott.

Budapesti Hirlap. Pest, 1853–1860. — A Magyar Hirlap folytatása. Eleinte Szilágyi Ferenc szerkesztésében jelent meg, később Nádaskay Lajos szerkesztette. Címlapján ott volt a kétfejű sas: az osztrák összbirodalom jelképe. Szerkesztőinek és politikai munkatársainak az ausztriai polgár szemszögéből kellett nézniök a világot, mert a császárhű politikai napilap Magyarországot nem tekinthette másként, mint az Ausztriai Birodalom egyik tartományát. Megindulásakor 2500 előfizetője volt, ez a szám később lejjebb szállt, bár a lapba neves írók dolgoztak: Bérczy Károly, Bulyovszky Gyula, Csengery Antal, Gyulai Pál, Kecskeméthy Aurél, Kemény Zsigmond, Lisznyai Kálmán, Salamon Ferenc, Toldy Ferenc. Kiadását utóbb Hekenast Gusztáv vette át, a helytartóságnak évi bért fizetett a lapért, viszont ő kapta meg a hivatalos hirdetések díjait. A lap folytatása: a Sürgöny (1860–1867), ennek folytatása: a Budapesti Közlöny (1867–től); az előbbi félhivatalos politikai napilap, az utóbbi az állam hivatalos közlönye.

Szépirodalmi Lapok. Pest, 1853. — Pákh Albert rövidéletű folyóirata Emich Gusztáv kiadásában. A hetenkint kétszer megjelenő szórakoztató és ismeretterjesztő közlöny társszerkesztője Gyulai Pál volt.

Délibáb. Pest, 1853–1858. — Ilyen címmel az önkényuralom idején két szépirodalmi és divatfolyóirat is jelent meg: gróf Festetics Leó hetiközlönye (1853–1854) és Friebeisz István hetilapja (1855–1858). Jónevű írók dolgoztak mind a kettőbe. Az első Délibáb egyben a Nemzeti Színház félhivatalos lapja is volt, főmunkatársa Jókai Mór.

Divatcsarnok. Pest, 1853–1863. — Császár Ferenc szépirodalmi folyóirata. Versek, elbeszélések, ismeretterjesztő közlemények, útleírások, történeti rajzok, természettudományi cikkek, bírálatok, színházi tudósítások, divatképek vegyesen jelentek meg benne. A szerkesztő a műveltebb körök nemzeti szellemű szórakoztatását tűzte ki célul: «Szent áhítattal fogok csüggeni nemzetem azon eredeti nemes sajátságain, melyeket hosszú ittléte óta annyi vihar között szerencsésen

megőrze; s anélkül, hogy lapomban az ősi ereklyére legparányibb szeplőt vetni hagynék, iparkodni fogok annak hasábjait a művészet, széptudományok és művelt társalgás csarnokává tenni.» Császár Ferenc és Friebeisz István után a folyóirat utolsó szerkesztője Vértesi Arnold volt.

Magyar Számüzöttek Lapja. New-York, 1853. — Szépirodalmi és vegyestartalmú lap az Északamerikai Egyesült Államokban élő magyar emigránsok tájékoztatására. Kornis Károly szerkesztette és adta ki. Két menekült társa segítségével ő maga szedte ki és nyomtatta hírlapját az amerikai nagyváros egyik szegényes padlásszobájában. 117 előfizetőt gyüjtött, ez azonban kevés volt a lap fenntartására. Az első magyarnyelvü amerikai ujságnak 1853 utolsó negyedében mindössze hat száma jelent meg. (Utána három évtizedes szünet következett. Löw Vilmos müfordító szerkesztésében 1884-ben indult meg az új magyar lap: a Magyar Amerika.)

Vasárnapi Ujság. Pest, 1854–1921. — Megindításának eszméje Jókai Mórtól származott, Heckenast Gusztáv szívesen fogadta terveit, de a magyarországi császári helytartóság és a pesti rendőrfőnökség óvatos tisztviselői nem egyeztek bele abba, hogy a nemrégiben még Habsburg-ellenes iró a szerkesztőség élére kerüljön. A szerkesztésre Pákh Albert kapta meg az engedélyt, a vállalat felvirágoztatásában Jókai Mór mint főmunkatárs tevékenykedett. A rendkívül népszerü szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilapot Pákh Albert kitünően irányította (1854–1867), évfolyamait a kortörténeti ábrázolások és szépirodalmi közlemények gazdag tárházává tette. Értett hozzá, hogyan vonja lapjához az elevenebben dolgozó magyar irókat; nem riadt vissza a fáradságtól, hogy a nehézkesebb fogalmazásü kéziratokat gondosan átjavitsa. (A folyóirat népszerüségére jellemző a következő megvilágitás. Nógrád megyébe 1864-ben az időszaki sajtó termékei a következő példányszámban jártak: Vasárnapi Ujság 50 példány, Pesti Napló 33, Fővárosi Lapok 28, Családi Kör 24, Magyar Sajtó 21, Hon 20, Idők tanúja 14, Bolond Miska 19, Üstökös 7, Koszorú 7 példány és még néhány más lap és folyóirat 1—2 példányban.)

Magyar Sajtó. Bécs, 1855. júniusától kezdve. — Török János politikai napilapja. A szerkesztő mindent megtett lapja felvirágoztatásáért, az osztrák fővárosban Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél szíve-

sen támogatták, a magyar fővárosból Greguss Ágost, Toldy Ferenc, Vajda János és mások dolgoztak vállalatába; a lap mégsem ment. Magyarország helytartója, Albrecht főherceg, különösen sok bajt okozott Török Jánosnak: Pestről Bécsbe küldözött hivatalos átirataiban állandóan követelte megrendszabályozását, kifogásokat emelt magyar szelleme miatt, panaszt tett többek között azért is, hogy a Magyar Sajtó helyet engedett a Vörösmarty-gyászünnepekről szóló tudósításoknak. A Budapesti Hirlap szerkesztője, Szilágyi Ferenc, szintén följelentette bécsi szerkesztőtársát és munkatársait összbirodalmi érzelmeik megbizhatatlanságáért: a bécsi magyar zsurnaliszták — hangzott a panasz — a forradalom idején szembeszálltak a császárhü magyarokkal, most pedig nem helyeslik ő császári felsége kormányrendszerét, méltatlanok a lapengedély élvezetére. Török János pénzügyi zavarai miatt kénytelen volt kiadói jogát átadni Heckenast Gusztávnak, a Magyar Sajtó 1857-ben Pestre költözött, itt jelent meg 1865-ig. Pesti szerkesztői: Hajnik Károly, Jókai Mór, Vajda János, Pákh Albert.

Kolozsvári Közlöny. Kolozsvár, 1856–1873. — A hetenkint kétszer megjelenő politikai hirlapot gróf Mikó Imre segitségével Berde Áron alapította. Szerkesztőnek Vida Károlyt vette maga mellé, ez azonban csakhamar elvált tőle s megindította Magyar Futárát. Vida Károly jobb publicista volt valamennyi erdélyi irónál, de a tekintélyesebb munkatársak inkább Berde Áronhoz csatlakoztak. A Magyar Futár 1859-ben megbukott, a Kolozsvári Közlöny az erdélyi közönség Pesti Naplójává fejlődött s későbbi versenytársaival szemben is megállta helyét. (Az 1867. évi kiegyezés idején már annyira haladt az erdélyi magyarság ügye, hogy nyolc lapot tudott fenntartani a hat német és hat román lappal szemben.)

Budapesti Szemle. Pest, 1857–1869. — Csengery Antal általános érdekü havi folyóirata. A szerkesztő figyelemmel akarta kisérni az irodalom és tudomány haladását a hazában és a hazán kivül. Célkitüzése szerint: «A tudományok oly gyorsan fejlődnek minden irányban, hogy a müvelt közönségnek a világirodalomban évenkint megjelenő becsesebb munkákat megszereznie is lehetetlenné vált. A tudományok fejlődésének eredményeivel ez okból másutt is hasonló szemlék ismertetik meg a müvelt közönséget úgynevezett essaykben, melyek a rövid hirlapi cikkek és a könyvirás közt foglalnak mintegy helyet; s mig a

hazai vizsgálódások eredményeit kellemes alakban vezetik a közönség elé, a jelesebb külföldi munkák tartalmát kritikai felfogással adván, a termékenyítő eszméket tömegestől ültetik át az irodalomba. Míg ekkép közvetítő állást foglal el a Budapesti Szemle a tudomány és a művelt közönség, a külföldi és a hazai irodalom közt: szakembereinknek is módot nyujt, hogy ízléssel törekedjenek párosítani a tudományt.» A folyóirat évi tíz pengőforint előfizetési díj fejében évenkint tíz terjedelmes füzetben jelent meg, körülbelül ötszáz előfizetője volt, kevés arra, hogy a megrendelések árából a nyomdaárakat, postaköltségeket és írói tiszteletdíjakat ki lehessen fizetni. Az évi néhány ezer pengős hiány kiegyenlítését báró Sina Simon, a nagylelkű görög-osztrák-magyar nagybirtokos, vállalta el. A szerkesztő nyomtatott oldalankint két pengőforint tiszteletdíjat adott nevesebb munkatársainak, nagy összeg ebben az időben: ezzel is ki akarta tüntetni folyóirata előkelőségét. A fényes nevekkel — Arany János, Eötvös József, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Szalay László, Toldy Ferenc és mások neveivel — büszkélkedő szemle 1869 végén a megfelelő pártolás hiánya miatt szünt meg.

Napkelet. Pest, 1857–1862. — Vahot Imre szépirodalmi hetilapja. Hiába küzdött lapjáért a Pesti Divatlap egykori népszerűségéről ábrándozó szerkesztő, a politikai napilapok és szépirodalmi folyóiratok versenye elvette előfizetőit.

Növilág. Pest, 1857–1864. — Vajda János szépirodalmi és divatlapja Heckenast Gusztáv kiadásában. Hetenkint egyszer, később havonkint kétszer, majd háromszor jelent meg, végül ismét hetilappá alakult. Előfizetőinek száma eleinte elérte a kétezret; ez szokatlan nagy szám volt az akkori viszonyok között. Később más folyóiratokhoz pártoltak olvasói s a kiadó kénytelen volt jelentékeny anyagi veszteséggel megszüntetni vállalatát.

Üstökös. Pest, 1858–1918. — Jókai Mór képes heti élclapja. A népszerű regényíró először Nagy Tükör címmel indított humoros folyóiratot (1856–1858), ennek folytatása volt az Üstökös. Virágkorában, fennállása első évtizedében, országos hatása volt, a nemzeti gondolkodást hatásosan erősítette, adományainak gyüjteményével a magyar néphumor sok kincsét halmozta össze. Szerkesztője minden alkalmat megragadott a közérdekű eszmék támogatására. (A Magyar Tu-

dományos Akadémia palotájának fölépítése, a magyar viselet népszerűsítése, a vallásos türelem és kölcsönös megértés ügye.)

Nefelejts. Pest, 1859–1875. — Bulyovszky Gyula szépirodalmi és társaséleti hetilapja. Szerkesztését 1864-ben Friebeisz Ferenc vette át, de Bulyovszky Gyula is megmaradt a vállalat társtulajdonosának mindaddig, amíg a folyóirat meg nem szűnt.

Idők Tanuja. Pest, 1860–1868. — Lonkay Antal katolikus szellemű politikai napilapja. 1868. decemberében egyesült Török János Pesti Hirnökével. Kettőjük folytatása: a Magyar Állam. Abban az időben, a kor nagy liberális áramlatában és a protestáns előretörés korszakában, nem volt könnyű dolog konzervatív világnézetű katolikus lapot szerkeszteni. Az Idők Tanuja is úgy indult meg, hogy a szabadelvű írók és a pesti egyetemi ifjak egész mozgalmat támasztottak ellene. Mikor Lonkay Antal 1859 végén előfizetést hirdetett lapjára, a Pesti Napló tiltakozott terve ellen: lelki gyujtogatással vádolta a szerkesztőt, a nemzetegység megbontását vetette szemére. Az Idők Tanuja első számait a protestáns jogászok Thaly Kálmán és Zilahy Károly vezérlete mellett 1860 elején elégették a pesti kávéházakban, a zajos tüntetéseknek a rendőrség vetett véget. Lonkay Antalt ettől kezdve haláláig kíméletlenül támadták és gúnyolták a katolicizmus ellenségei, ő azonban nem engedett harcos egyházi irányából, állhatatosan küzdött a szabadkőműves szellem ellen. Előfizetői nagyobbára a katolikus papság soraiból kerültek ki, a főpapság időnkint kisebb-nagyobb pénzsegélyben részesítette.

Pesti Hirnök. Pest, 1860–1868. — Török János konzervatív irányú politikai napilapja. 1868. decemberében beleolvadt az Idők Tanujába s a két lap Magyar Állam címmel folytatta pályáját.

Szépirodalmi Figyelő. Pest, 1860–1862. — Arany János szépirodalmi és kritikai hetilapja Heckenast Gusztáv kiadásában. Az akkori idők legkiválóbb költői és tudósai dolgoztak bele, a közönség számára azonban nagyon is magas színvonalú folyóirat volt. Folytatása: a Koszorú.

Családi Kör. Pest, 1860–1880. — Szegfi Mórné Kanya Emilia szépirodalmi folyóirata és egyben divatlapja a művelt magyar hölgyek számára. «Szerkeszti Emilia, kiadják Engel és Mandello.» Az első magyar szerkesztőnő később a maga kiadásába vette át a hetenkint

megjelenő folyóiratot, férje támogatásával szívósan küzdött fenntartásáért, de versenytársai végül is elhódították előfizetőit. A jól szerkesztett hetilapba neves magyar írók dolgoztak, helyet kapott benne a gyorsan magyarosodó fővárosi zsidóság kis írói köre is: Ágai Adolf, Bródy Zsigmond, Ormodi Bertalan, Wohl Janka, Wohl Stefánia. Versek, elbeszélések, életrajzok, színházi tudósítások, ismeretterjesztő közlemények, társadalmi csevegések, gazdasszonyoknak szóló jó tanácsok, öltözködési tájékoztatások váltakoztak a lap hasábjain.

Bolond Miska. Pest, 1860–1875. — Tóth Kálmán képes heti élclapja. A katonai törvényszék 1862-ben néhány hónapra eltiltotta megjelenését, a szerkesztőt két hónapi elzárásra, Emich Gusztáv kiadót egy hónapi fogságra és pénzbüntetésre ítélte.

Kritikai Lapok. Pest, 1862–1863. — Riedl Szende kéthetenkint megjelenő folyóirata. Az előfizetők hiánya miatt szünt meg.

A Hon. Pest, 1863–1882. — Jókai Mór politikai napilapja. A szerkesztő nem Deák Ferenc politikáját támogatta, hanem ellenzéki szellemben irányította lapját, egyik közleményéért a katonai törvényszék bírái 1863-ban egy hónapi fogsággal büntették. Mikor a balközép 1875-ben egyesült a Deák-párttal, Jókai Mórral együtt a Hon is Tisza Kálmán megváltozott irányú politikájához csatlakozott s az 1867-es alapon álló kormánypártot támogatta.

Koszorú. Pest, 1863–1865. — Arany János Szépirodalmi Figyelőjének folytatása. Az általános müveltséget terjesztő szépirodalmi hetilap munkatársai nagyjából azonosak voltak az előbbi folyóirat íróival.

Fővárosi Lapok. Pest, 1864–1903. — A nevezetes szerepű szépirodalmi napilapot Tóth Kálmán indította meg Emich Gusztáv kiadásában. Mindjárt megindulásakor kétezer előfizetője volt. Első évfolyamának nevesebb munkatársai: Abonyi Lajos, Arany János, Balázs Sándor, Beniczkyné Bajza Lenke, Berczik Árpád, Frankenburg Adolf, Jókai Mór, Kazár Emil, Kriza János, Lévay József, Madách Imre, Pálffy Albert, P. Szathmáry Károly, Szász Béla, Szász Gerő, Szász Károly, Thaly Kálmán, Tolnay Lajos, Tompa Mihály, Vadnai Károly, Vajda János, Vértesi Arnold, Wohl Janka, Wohl Stefánia, Zilahy Károly.

Hazánk S A Külföld. Pest, 1865–1872. — Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap Szokoly Viktor szerkesztésében, Emich

Gusztáv kiadásában. Szerkesztését 1872-ben Kazár Emil vette át, ez év végén beolvadt a Vasárnapi Ujságba. Néhány munkatársa: Benedek Aladár, Dalmady Győző, Jókai Mór, Komócsy József, P. Szathmáry Károly, Szász Károly, Szemere Miklós, Tolnai Lajos, Tompa Mihály, Vértesi Arnold.

Magyarország És A Nagyvilág. Pest, 1865–1884. — Szépirodalmi és ismeretterjesztő képes hetilap. Balázs Sándor indította meg a Deutsch-testvérek nyomdai vállalatának kiadásában. Első és második évfolyamának néhány nevesebb munkatársa: Dalmady Győző, Frankenburg Adolf, Gyulai Pál, Jámbor Pál, Jánosy Gusztáv, Kazár Emil, Komócsy József, Szász Károly, Tóth Kálmán, Vadnai Károly, Vajda János, Vértesi Arnold, Zalár József.

Számos hírlapot és folyóiratot lehetne még felsorolni, de ismertetésük messze esnék a szépirodalom világától. Említsük meg a következőket:

Orvosi Tár, 1831–1848 (az első magyar orvosi folyóirat Toldy Ferenc, Bugát Pál és Flór Ferenc szerkesztésében); Themis, 1837–1839 (az első magyar jogi folyóirat Szalay László szerkesztésében); Criticai Lapok, 1855 (Brassai Sámuel folyóirata, csak egy szám jelent meg belőle); Magyar Nyelvészet, 1855–1862 (az első magyar nyelvtudományi folyóirat Hunfalvy Pál szerkesztésében); Sárospataki Füzetek, 1857–1869 (Erdélyi János református tudományos folyóirata); Protestáns Egyházi És Iskolai Lap, 1857-től (Ballagi Mór református és evangélikus egyházi és tudományos folyóirata); Keresztény Magvető, 1861-től (Kriza János és Nagy Lajos unitárius folyóirata); Nyelvtudományi Közlemények, 1862-től (a második magyar nyelvészeti folyóirat Hunfalvy Pál szerkesztésében); Magyar Sion, 1863–1869 (katolikus egyházi és tudományos folyóirat Knauz Nándor szerkesztésében); Századok, 1867-től (a Magyar Történelmi Társulat folyóirata Thaly Kálmán szerkesztésében).

Szerkesztők:

Arany János (1817–1882), a Szépirodalmi Figyelő és Koszorú szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Bajza József (1804–1858), az Athenaeum és Kossuth Hirlapja szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Balás Frigyes (szül. 1834. március 6. Rimaszombat, Gömör megye; megh. 1879. július 18. Elemér, Torontál megye), a Hölgyfutár szerkesztője. Vármegyei szolgabíró volt, utóbb torontálmegyei főjegyző, élete utolsó éveiben Nagybecskerek város képviselője. Számos verset, elbeszélést, népies színművet írt.

Balázs Sándor (1830–1887), a Magyarország És A Nagyvilág szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Bánffay Simon (szül. 1819. augusztus 25. Szebény, Baranya megye), családi nevén Baumholczer, a Pesti Napló szerkesztője. A dunántúli németajkú földműves-szülők gyermekéből tüzes magyar hazafi lett, elvégezte a jogot, 1848-ban a közlekedési minisztérium számvevőségének osztályfőnökévé nevezték ki. A szabadságharc után a budai alagutat építő társulat titkári ügyeit intézte, 1855-től kezdve pécsi ügyvéd, 1875-ben országgyülési képviselő, 1875 után közjegyző Pécsett. Mikor a Pesti Napló szerkesztője volt (1850–1851), egy év alatt százötvenegyszer idézték a rendőrségre s négyszer állitották hadi-törvényszék elé. A pesti osztrák beamterek különösen azért haragudtak rá, mert lapjában elég bátor volt a magyar emigráció dolgaival foglalkozni. A hírlapok ebben az időben nem írhattak semmit sem a szabadságharcról, sem a külföldre menekült magyarokról; ezenfelül is belekötött a rendőrség minden külföldi és belföldi hírükbe. Bánffay Simonnak nem bocsátották meg, hogy férfiasan és tehetségesen védte nemzete ügyét.

Berde Áron (szül. 1819. március 8. Laborfalva, Háromszék megye; megh. 1891. március 8. Kolozsvár), a Hetilap és Kolozsvári Közlöny szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Az 1840-es évektől kezdve a kolozsvári unitárius kollégiumban tanított, az 1872-ben felállított kolozsvári egyetemen mint nyilvános rendes tanár a nemzetgazdaságtant adta elő, 1890-ben vonult nyugalomba. Ő volt a kolozsvári egyetem első rektora. (1872–1873. tanév.) — Úttörő meteorológiai kézikönyve: Légtüneménytan. Kolozsvár, 1847. (Unitárius hitfeleinek iskolájában a matematika és a természettudományok tanára volt, fizikai és kémiai tudásának gyarapítása végett az 1840-es években két évet töltött a berlini egyetemen.)

Berecz Károly (1821–1901), a Hölgyfutár szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Birányi Ákos (szül. 1816. Selmecbánya; megh. 1855. június 10. Pest), családi nevén Schultz, a Hirnök szerkesztője. Katolikus papnövendék volt, kilépett, sikerült bejutnia a Nemzeti Ujság és a Pesti Hirlap munkatársai közé, Pozsonyban a Hirnököt szerkesztette, ennek bukása után ismét pesti hírlapíró lett, a szabadságharc idején republikánus izgatásaival vonta magára a figyelmet, az önkényuralom alatt kormánypárti cikkeket irt. — Köztársasági káté. Pest, 1848. (Agitációs füzetein kívül 1848-ban megpróbálkozott a Köztársasági Lapok szerkesztésével is, de hírlapja megbukott.)

Brassai Sámuel (1800–1897), a Vasárnapi Ujság szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténetírók és kritikusok között.

Bulyovszky Gyula (1827–1883), a Nefelejts és Hölgyfutár szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Császár Ferenc (1807–1858), a Pesti Napló és Divatcsarnok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Csengery Antal (1822–1880), a Pesti Hirlap és Budapesti Szemle szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Dessewffy Aurél gróf (1808–1842), a Világ lapvezére. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Dessewffy Emil gróf (1814–1866), a Budapesti Hiradó szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Emődi Dániel, (szül. 1819 november 13. Alsófüged, Abauj megye; megh. 1891. április 13. Sárospatak), a Közlöny szerkesztője. Mint főlesküdt ügyvéd, Csengery Antal Pesti Hirlapjának belső munkatársa volt, a szabadságharc idején miniszteri fogalmazó, 1849. július 1-től augusztus 11-ig a kormány hivatalos lapjának szerkesztője. Az önkényuralom idején, mint hitelevesztett forradalmár, ügyvédi diplomáját elvesztette, később eltekintettek «megbélyegzettségétől», azt is megengedték, hogy hírlapokba dolgozzék. 1863-tól kezdve a sárospataki református főiskola magánjogi tanszékén tanított.

Erdélyi János (1814–1868), a Regélő, Magyar Szépirodalmi Szemle és Sárospataki Füzetek szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az irodalomtörténet és kritika művelői, továbbá a költők között.

Festetics Leó gróf (szül. 1800. október 8. Pécs; megh. 1884. november 15. Budapest), a Délibáb szerkesztője. A Keszthelyi Helikon

megalapítójának unokaöccse volt, Tolnában és Veszprémben gazdálkodott, az osztrák kormány az önkényuralom idején a Nemzeti Színház igazgatójává nevezte ki. Az írók erősen támadták amiatt, hogy a drámai előadások rovására az operát támogatta. Maga is zeneszerző volt, dallamokat írt német költők verseihez és Petőfi Sándor költeményeihez. Ő volt a Szini Tanoda első igazgatója. (1866–1880.)

Frankenburg Adolf (1811–1884), az Életképek szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Friebeisz Ferenc (szül. 1828. Vác; megh. 1891. március 22. Budapest), a Nefelejts szerkesztője, Friebeisz István testvéröccse. Pestmegyei katolikus nemesi családból származott, a szabadságharc idején honvédfőhadnagy volt, Világos után besorozták közlegénynek az osztrák hadseregbe, évekig szolgált Olaszországban. Testvérbátyja példájára ő is megpróbálkozott különféle irodalmi vállalatokkal, Bulyovszky Gyula társaságában megalapította a Nefelejtset, résztvett több más lap szerkesztésében és kiadásában is. Az 1870-es években lassankint kiszorult az irodalmi életből, bírósági végrehajtó lett Óbudán.

Friebeisz István (szül. 1822. Vác; megh. 1890. február 8. Budapest), a Divatcsarnok és Délibáb szerkesztője, Friebeisz Ferenc testvérbátyja. A szabadságharc előtt Pest vármegye szolgálatában állott. Komárom ostroma idején, 1849-ben, mint honvédőrnagy a Komáromi Lapokat szerkesztette, a vár feladásakor katonatársaival együtt ő is menedéklevelet kapott az osztrák főparancsnokságtól. Leleményes ember volt, számos könyvet adott ki a maga költségén, nagy sikere volt Müller Gyula könyvárus Nagy Naptárának szerkesztésével. 1869-ben megalapította az első magyar színházi ügynökséget, haláláig buzgón közvetítette a színészek szerződtetését és a színdarabok előadási jogát. Jelentékeny érdeme a magyar színészegyesület és a színészi nyugdíjintézet gondolatának sikeres szorgalmazása. A Színpad című szaklapjában 1869-től kezdve ébrentartotta az erkölcsi és anyagi szervezkedés eszméjét, 1871-ben megtartották a színészek kongresszusát, utána mindjárt megalakult a Színészegyesület. Friebeisz István színműveket is írt: Bem apóról szóló harcias látványosságát a Budai Népszínház színészei 1868 nyarán sikerrel játszották a fővárosi közönség előtt.

Gyurmán Adolf (1813–1869), a Közlöny szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a drámaírók között.

Hajnik Károly (szül. 1806 december 10. Pozsony; megh. 1866. szeptember 25. Buda), a Magyar Sajtó szerkesztője. Ügyvédi oklevelének megszerzése után mint gyorsíró 1832-től haláláig működött a magyarországi és erdélyországi országgyűléseken. A magyar-erdélyi unió kimondásának hírét 1848-ban ő hozta meg Kolozsvárról Pestre.

Hindy Iván (szül. 1800. július 20. Léva, Bars megye; megh. 1875. február 25. Budapest), földbirtokos nemesúr, pesti ügyvéd, az első fővárosi katolikus politikai lap első szerkesztője. Az 1840-ben megindúló Nemzeti Ujságot két évig szerkesztette. Utóda Kovacsóczy Mihály volt.

Illucz-Oláh János (szül. 1817. Tokaj; megh. 1875. február 13. Budapest), a Nemzeti Ujság szerkesztője. Ügyvéd volt, később törvényszéki bíró. A Nemzeti Ujságot Kovacsóczy Mihály és Mailáth János után 1845-től 1848 végéig szerkesztette.

Jablánczy Ignác (szül. 1808. július 14. Eger; megh. 1861. április 10. Eger), eredeti nevén Jabloniczky Ignác, a Világ szerkesztője. Katolikus papnak készült, fölszentelése előtt kilépett a szemináriumból, nevelő lett egy grófi házban. Mint gróf Dessewffy Aurél titkára, megkapta a Világ szerkesztését. A gróf halála után megvált a laptól, Konstantinápolyba ment, hasonszenvi orvoslással kereste kenyerét. A szabadságharc hírére hazajött, honvédszázadosi rangot nyert, 1849-ben Törökországba küldték követnek, előkészítette a magyar menekülők útját. Az önkényuralom elején elfogták, négy évi börtönre ítélték. Kiszabadulása után néptanító lett Egerben. A Világot 1841 augusztusától 1842 júniusáig szerkesztette.

Jókai Mór (1825–1904), az Életképek, Pesti Hirlap, Esti Lapok, Üstökös, Magyar Sajtó és Hon szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Kanya Emilia (szül. 1828. december 18. Pest; megh. 1905. december 29. Fiume), a Családi Kör szerkesztője. A pesti evangélikus gimnázium igazgató-tanárának, Kanya Pálnak, volt a leánya, szülei házában kitünő nevelést kapott, német műveltsége nem vonta el a magyar irodalom lángoló szeretetétől. 1847-ben férjhez ment Földényi Frigyes földbirtokoshoz, tiz évi házasélet után elvált urától. Az irodalomban Emilia néven lépett fel, az 1850-es évek folyóiratai szivesen közölték elbeszéléseit, jellemrajzait, elmélkedő cikkeit. 1861-ben Szegfi Mór felesége lett,

férje ekkor már keresztény volt, a házasság nem keltett nagyobb feltünést. Annál jobban meglepődtek lapalapításán. Az egész osztrák-magyar monarchiában nem volt még nő-szerkesztő; Magyarország kormányzója, Benedek Lajos táborszernagy, nem akart hozzájárulni a hatósági engedély megadásához, de Emilia és a terveit támogató arisztokrata hölgyek bebizonyították, hogy egy szépirodalmi divatlap nem lehet veszedelmes az ország közbiztonságára. Harminckét éves korában indította meg a Családi Kört, ötvenkét éves korában hagyta félbe, hetvenhét éves korában halt meg fiának, Szegfi László fiumei szerkesztőnek, otthonában. Fiumében temették el. Míg Pesten élt, a legmozgékonyabb asszonyok egyike volt; folyóiratával sokat tett az irodalmi és társadalmi mozgalmak irányítására. Az írói segélyegyletnek jelentékeny összegeket gyüjtött, a Petőfi-Társaság ügyét sikeresen szolgálta. — Önállóan megjelent munkái elbeszélő kötetek: Szív és élet. Két kötet. Pest, 1859. (Novellák.) — Beszélyek. Két kötet. Pest, 1860. (Novellák.) — Válságos napok. Két kötet. Pest, 1860. (Regény.) — Beszélyek az ifjúság számára. Pest, 1861. (Vachott Sándornéval közösen kiadott elbeszélések.) — Szeretet könyve. Két kötet. Pest, 1863–1864. (Jövedelmét az akkori országos inség enyhítésére ajánlotta fel.) — Búvirágok. Pest, 1867. (Novella a Magyar Hölgyek Könyvtárának I. kötetében.)

Kemény Zsigmond (1814–1875), a Pesti Napló szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Királyi Pál (szül. 1821. augusztus 12. Szepetnek, Zala megye; megh. 1892 május 25. Budapest), a Pesti Napló szerkesztője. Kegyesrendi papnövendék volt, utóbb jurátus, a szabadságharc idején honvédőrnagy, hat évig közkatona az osztrák hadseregben, 1856-tól kezdve pesti hirlapíró, 1861-ben Pest városának főjegyzője, 1865-től kezdve országgyülési képviselő. A főváros megmagyarosítása körül kitünő érdemeket szerzett, az országos politikában huzamos ideig a Deák-párt híve volt, később a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott. A Pesti Napló szerkesztését Kemény Zsigmondtól 1858-ban vette át, de az osztrák hatóságok állandó zaklatását csak 1860-ig birta ki, akkor a szerkesztés ismét visszaszállt Kemény Zsigmond kezébe. — Szigetvár 1566-ban. Pest, 1858–1859. (Négykötetes történeti regény.)

Klezsó József (szül. 1820. Nyitra; megh. 1860. Pest), a Családi

Lapok szerkesztője. Pesti segédlelkész volt, utóbb a központi papnevelő-intézet tanulmányi felügyelője. Számos egyházi vonatkozású cikket és történeti rajzot írt.

Kornis Károly (szül. 1822. április 19. Arad; megh. 1863. január 27. Gyorok, Arad megye), a Magyar Szamüzöttek Lapja szerkesztője. Kitünő tehetségü ügyvéd volt, 1848-ban Eötvös József közoktatásügyi miniszter kinevezte a pesti egyetemre a büntetőjog tanárának. A szabadságharc idején mint kormánybiztos és államügyész olyan lelkesen küzdött a magyar ügy mellett, hogy külföldre menekülése után az osztrák önkényuralom jelképesen felakasztotta. New-Yorkban a magyarok számára lapot szerkesztett, ennek bukása után gyári munkás lett, Rio de Janeiróban fényképészettel kereste kenyerét. Jól megtanulta Brazília államnyelvét, jogi munkákat adott közre portugálul, tökéletes nyelvtudással végezte ügyvédi gyakorlatát. Bár katolikus volt, lelkesen küzdött a braziliai protestánsok érdekében. Honvágyát nem tudta leküzdeni. 1862-ben hajóra szállt, a müncheni osztrák követségnél beadta kegyelmet kérő folyamodványát s az amnesztiát meg sem várva sietett haza bátyjához Arad megyébe. Szerencséjére utólag megkapta a kegyelemlevelet, hazafias multjáért nem állitották haditörvényszék elé.

Kovacsóczy Mihály (1801–1846), a Nemzeti Ujság szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Kovács Pál (1808–1886), a Hazánk szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Köpe János (megh. 1876. Brassó) evangélikus pap, brassói tanár, az Erdélyi Hirlap szerkesztője. Ujságirói tevékenysége a brassói Gött-nyomda kiadói munkásságához kapcsolódik. Gött János nyomdász felsőbb engedéllyel 1834-ben indította meg a Siebenbürger Wochenblattot, 1837-ben a Gazeta de Transilvaniát, 1838-ban az Erdélyi Hirlapot. Német lapja jól ment, román lapját szintén vásárolták, magyar lapjára kevés előfizető jelentkezett. Szerkesztője, Köpe János, hétfalusi csángó volt, nyelve és faja székely, vallása szász. A brassói evangélikus gimnáziumban a magyar nyelvet tanitotta. Az Erdélyi Hirlappal elsősorban a székelyekhez fordult, tőlük remélt anyagi és szellemi támogatást, de reményében csalatkozott. Nem tudta föllendíteni a lapot szerkesztő-utóda, Veress György sem. Híreiket

többnyire a német ujságokból vették át, munkatársaik kolozsvári és nagyenyedi diákok voltak.

Kriza János (1811–1875), a Remény és a Keresztény Magvető szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Lauka Gusztáv (1818–1902), a Charivari szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Lonkay Antal (1827–1888), az Idők Tanuja szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Mailáth János gróf (1786–1855), a Nemzeti Ujság szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Makoldy Sámuel (megh. 1872. június 9. Kolozsvár), a Kolozsvári Lap szerkesztője. A szabadságharc előtt kisebb tisztviselő volt az erdélyi kormányzóságon, a Bach-korszak elején ő indította meg az első erdélyi magyarnyelvű lapot, a kiegyezés korában Kolozsvár ideiglenes polgármesterévé választották. Az ujságirást az 1840-es években Szilágyi Ferenc oldalán tanulta. Megbízható konzervativ zsurnalisztának ismerték, ezért kapott engedélyt az osztrák katonai parancsnokságtól 1849-ben hírlap alapitására.

Munkácsy János (megh. 1841), a Rajzolatok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a drámairók között.

Nagy Ignác (1810–1854), a Hölgyfutár szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regényirók között.

Nádaskay Lajos (szül. 1816. október 30. Külsőbőcs, Borsod megye; megh. 1860. szept. 15. Pest), a Honderü és Budapesti Hirlap szerkesztője. A sárospataki református kollégiumban tanult, Pesten orvostudományt hallgatott, 1843-ban bejutott a Honderü szerkesztőségébe, 1857-ben átvette a Budapesti Hirlap szerkesztését. Elismert tekintély volt idegen operaszövegek magyarra fordításában. (Hugenották, Trubadur, Rigoletto.) Kritikáit szivesen olvasták, bár ezekben még korához mérve sem emelkedett a középszerüségen felül. A Honderü színházi rovatának vezetője volt, de nemcsak drámákat birált, hanem egyéb munkákat is. Két Petőfi-kritikája az 1840-es években eléggé feltünt. Az akkor még egymásnak ellentmondó vélemények között jóhiszeműen iparkodott eltalálni az igazságot.

Ney Ferenc (1814–1889), a Családi Lapok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és a dráma művelői között.

Orosz József (1790–1851), a Hírnök szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Pákh Albert (1823–1867), a Szépirodalmi Lapok, Vasárnapi Ujság és Magyar Sajtó szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Pálffy Albert (1820–1897), a Március Tizenötödike szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851), a Honderü szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Pompéry János (1819–1884), a Pesti Napló szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Récsi Emil (szül. 1822. november 17. Kolozsvár; megh. 1864. június 1. Pest), a Pesti Napló szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. A pesti egyetem jogi karának tanára volt, egyáltalában nem lelkesedett a magyarságnak az osztrák összhazába való beolvadásáért, de nem tudta magától elháritani a pesti helytartó és a bécsi belügyminiszter bizalmát. Kirendelték szerkesztőnek, engedelmeskednie kellett. Szerkesztősége nem tartott hosszú ideig (1851–1853), ez idő alatt is éppen elég hivatalos dorgálásban volt része. Jogi munkáin kívül szívesen fordított a népszerübb francia és angol regényirókból. (Sand, Sue, Dumas, Dickens, Thackeray.)

Riedl Szende (szül. 1831. március 15. Besztercebánya, Zólyom megye; megh. 1873. október 15. Budapest), a Kritikai Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Felvidéki katolikus tisztviselő-családból származott, az önkényuralom idején a prágai egyetem tanára volt, 1865-től kezdve a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom rendes tanára. — Mutatványok a magyar irodalomból, egyszersmind olvasókönyv serdültebbek használatára. Prága. 1856. — Magyarische Grammatik. Bécs, 1858. — A magyar nyelvrendszer alapvonalai. I. Magyar hangtan. Prága és Lipcse, 1859. — Német nyelvtan. Pest, 1862. (Hatodik kiadása 1876-ban.) — Magyar nyelvtan. Pest, 1864. — A német nyelv és irodalom kézikönyve. Pest, 1865. — Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának? Budapest, 1873.

Somogyi Károly (szül. 1811. április 1. Tiszaföldvár; megh. 1888. március 20. Esztergom), a Családi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus lelkész volt, az 1840-es években a Religio katolikus

egyházi folyóirat szerkesztője, az önkényuralom idején a Szent István Társulat igazgatója, 1865-től kezdve esztergomi kanonok. Jótékonykodásában kimeríthetetlen áldozatkészségű férfiú. Negyvenezer kötetből álló nagyértékű könyvtárát 1880-ban Szeged városának ajándékozta.

Sujánszky Antal (1815–1906), az Örangyal szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Szalay László (1813–1864), a Budapesti Szemle szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a történetírók között.

Szentiváni Mihály (1813–1842), a Remény szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Szenvey József (1800–1857), a Világ, Budapesti Híradó és Pesti Napló szerkesztője. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Szilágyi Ferenc (szül. 1797. április 14. Kolozsvár; megh. 1876. május 20. Budapest), a Mult És Jelen, Magyar Hírlap és Budapesti Hírlap szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Huszonnégy éves korától kezdve a kolozsvári református kollégium tanára volt, 1832-ben megindította a Klio című történeti zsebkönyvet, 1841-ben elvállalta a Mult És Jelen című politikai hírlap szerkesztését. Az erdélyiek az ausztriai kormányrendszert védelmező konzervativizmusáért annyira meggyűlölték, hogy a mindenfelől fenyegetett szerkesztő csak felfegyverkezve mert kimenni Kolozsvár utcáira. V. Ferdinánd király 1847-ben, a lap állami pénzsegélyén kívül, ezer forint évi fizetést rendelt számára jutalmul hűségéért, az erdélyi református egyház főtanácsa 1848-ban megfosztotta tanári állásától. A nemzetárulással vádolt történetíró Bécsbe menekült, a bécsi kamarilla szolgálatába állott, az önkényuralom utasításai szerint írta cikkeit és szerkesztette lapjait. Mikor munkássága már fölöslegessé vált, szolgálatkészsége jutalmául 1857-ben kinevezték a soproni kerület protestáns iskoláinak főigazgatójává. A Bach-kormánynak ez a hűséges «svarcgelb» szolgája közel hatvan esztendőre terjedő írói pályáján számos értékes történettudományi munkát írt, politikai cikkei azonban megfizetett irányzatos fejtegetések. — Erdély és az unió. Nagyszeben, 1848. (A bécsi császári kormány óhajtására írt álnevű röpirat. Tiltakozik Magyarország és Erdély egyesítése ellen. A két magyar haza összeolvadását Erdélyre nézve nemcsak károsnak, hanem a «politikai radikalizmus elhamarkodott kísérletének, valódi nemzeti őrültségnek» mondja.)

Szilágyi Sándor (szül. 1827. augusztus 30. Kolozsvár; megh. 1899. január 12. Budapest), a Magyar Emléklapok szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Szilágyi Ferenc szerkesztő és történetíró fia volt, kolozsvári tanulóévei után az erdélyi főkormányszék szolgálatába lépett, az osztrák önkényuralom elején Pesten telepedett meg. Mint huszonhárom éves pályakezdő ritka leleményességgel tudta 1850-ben megindított füzetes vállalata köré csoportosítani a tekintélyesebb írókat. Hogy szerkesztése miatt nagyobb baja nem történt, ezt atyja aulikus érdemeinek köszönhette. 1852 őszén a kecskeméti református kollégium tanárává választották, 1853-ban átment a nagykőrösi gimnáziumba, itt tanított 1867-ig. A kiegyezés évében Eötvös József kinevezte miniszteri titkárrá, 1875-ben megválasztották a Magyar Történelmi Társulat titkárának és a Századok szerkesztőjének, 1878-ban a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója lett. Született szerkesztő volt, pompásan sikerült minden vállalkozása. (Erdélyi Országgyülési Emlékek, Századok, Történelmi Tár, Magyar Történelmi Életrajzok, Millenniumi Történelem.) Történetírói érdeklődését első sorban Erdély XVII. századi históriája kötötte le, ennek a kornak a maga idejében legkiválóbb búvára volt. Forráskiadásainak és feldolgozásainak száma igen nagy. — A kiegyezés koráig a következő érdemesebb munkái jelentek meg önállóan: A magyar forradalom története 1848–1849-ben. Pest, 1850. (A szabadságharc történetének tudományos feltárását még több más ifjúkori munkájában is megkísérelte.) — Nagyenyedi album. Pest, 1851. (A jótékonycélú szépirodalmi és tudományos emlékkönyvek divatát mutatják többek között Toldy Ferenc Reguly-albuma, Vahot Imre Losonci Főniksze, Császár Ferenc Szikszói Enyhlapjai. Szilágyi Sándor a nagyenyediek javára adta ki a maga albumát, fényes sikere volt: másfélezer előfizetője jelentkezett Magyarországból, Erdélyből és a Délvidékről. Arany János, Gyulai Pál, Jókai Mór, Lévay József, Szász Károly és Tompa Mihály is dolgozott az emlékkönyvbe, itt jelent meg Kemény Zsigmond első társadalmi regénye: A szív örvényei.) — Erdélyország története. Két kötet. Pest, 1866. (Különös tekintettel a műveltség fejlődésére.) — Vértanuk a magyar történetből. Pest, 1867. (Ebben Apáczai Csere János és Mikes Kelemen emlékének föleleventése.) — Rajzok a forradalom utáni időkből. Budapest, 1876. (Az ötvenes évek folyóiratairól.) — II. Rákóczi György. Budapest, 1891.

(Magyar Történelmi Életrajzok.) — I. Rákóczi György. Budapest, 1893. (Magyar Történelmi Életrajzok.)

Szilágyi Virgil (szül. 1824. november 28. Écska, Torontál megye; megh. 1892. december 30. Budapest), a Budapesti Viszhang szerkesztője. A szabadságharc előtt vármegyei tisztviselő volt, az önkényuralom idején Pesten ügyvédeskedett, 1861-ben a józsefvárosi kerület megválasztotta országgyűlési képviselőnek. Az országgyűlés feloszlatása után a katonai bíróság halálra ítélte, mert kiderítették róla, hogy összeköttetésben állott a külföldre menekült magyarokkal. Kegyelmet nyert, később börtönéből is kiszabadult. 1869-től kezdve több évkörön át országgyülési képviselő volt, politikai működése mellett sokat fáradt a katolikus önkormányzat ügyében.

Szokoly Viktor (szül. 1835. Oszlány, Bars megye; megh. 1882. Tinnye, Pest megye), a Hazánk S A Külföld szerkesztője. Tehetős nemesi család gyermeke volt, tanulmányait a pesti kegyesrendi gimnáziumban végezte, jogot hallgatott, egy ideig ügyvédjelölt volt. Az 1860-as évek végén súlyos betegsége miatt családjával együtt tinnyei birtokára költözött, egy ideig innen szerkesztette folyóiratát. Elbeszéléseit és közérdekű cikkeit a korabeli folyóiratok az 1850-es évektől kezdve szívesen közölték. Számos adomás kötete, humoreszk-gyüjteménye, életkép-sorozata jelent meg, naptárakat szerkesztett, ponyvairatokat bocsátott közre. (A pápák bünei, A zsarnokok titkai.) Sokat foglalkozott a szabadságharc nevezetesebb szereplőivel, kiadta Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékiratait. (1866.)

Táncsics Mihály (1799–1884), a Munkások Ujsága szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Toldy Ferenc (1805–1875), a Tudománytár, Akadémiai Értesítő, Új Magyar Múzeum és A Kisfaludy-Társaság Évlapjai szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Tóth Kálmán (1831–1881), a Hölgyfutár, Bolond Miska és Fővárosi Lapok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Török János (1809–1874), a Pesti Napló, Magyar Sajtó és Pesti Hirnök szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Vahot Imre (1820–1879), a Pesti Divatlap és Napkelet szer-

kesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Vajda János (1827–1897), a Nővilág és Magyar Sajtó szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Vajda Péter (1808–1846), a Világ szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Vas Gereben (1823–1868), a Nép Barátja szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a regény és dráma művelői között.

Vida Károly (1819–1862), a Figyelmező és Magyar Futár szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között.

Az első magyarnyelvű ujság megjelenésétől a szabadságharc bukásáig (1780–1849) — hét évtized leforgása alatt — kétszáznál több magyarnyelvű hírlap és folyóirat indult meg, de nagy részük csak rövid ideig állt fenn. 1851-ben a fővárosban a következő ujságokat és közlönyöket adták ki: Akadémiai Értesítő, Gazdasági Lapok, Hölgyfutár, Katolikus Néplap, Magyar Hirlap, Pesti Napló, Religio, Remény, Új Magyar Múzeum; a vidéken: Aradi Hirdető, Debrecen-Nagyváradi Értesítő, Fiatalság Barátja, Kassa-Eperjesi Értesítő, Kolozsvári Lap. A német hírlapirodalom erősebb volt. (Brassó, Buda, Pest, Pozsony, Nagyszeben, Temesvár.) Az 1860-as évek elejétől kezdve a magyarnyelvű időszaki sajtó rohamosan erősödött, a nem magyarnyelvű állandóan gyöngült; 1867-ben már olyan az arány, hogy közel másfélszáz magyarnyelvű hírlappal és folyóirattal szemben 40 német, 14 szerb, 9 román, 6 tót, 2 rutén és 2 olasz hírlap és folyóirat volt. — Az elterjedtebb magyarnyelvű hírlapok és folyóiratok 1867-ben: A Hon, politikai napilap, 1863-tól. — A Kir. Magyar Természettudományi Társulat Közlönye, 1860-tól. — A Magyar Mérnök-Egyesület Közlönye, 1867-től. — A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1841-től. — A Népbarát, politikai lap, 1861-től. — Alföld, politikai lap Aradon, 1861-től. — Alföldi Hirlap, politikai lap Debrecenben, 1867-től. — Bihar, politikai lap Nagyváradon, 1867-től. — Bolond Miska, élclap, 1860-tól. — Budapesti Közlöny, hivatalos lap, 1867-től. — Budapesti Szemle, 1857-től. — Családi Kör, szépirodalmi folyóirat, 1860-tól. — Debreceni Lapok, vegyestartalmú lap, 1867-től. — Debrecen-Nagyváradi Értesítő, vegyestartalmú lap, 1842-től. — Eger, politikai lap,

1863-tól. — Egyházi Lapok, katolikus közlöny, 1867-től. — Erdészeti Lapok, 1865-től. — Falusi Gazda, 1856-tól. — Fővárosi Lapok, szépirodalmi folyóirat, 1864-től. — Gazdasági Lapok, 1849-től. — Gyógyászat, 1861-től. — Gyógyszerészi Hetilap, 1862-től. — Gyorsirászati Lapok, 1867-től. — Győri Közlöny, politikai lap, 1857-től. — Hasonszenvi Lapok, 1866-tól. — Hazánk S A Külföld, szépirodalmi folyóirat, 1865-től. — Idők Tanuja, politikai lap, 1860-tól. — Ifjúság Lapja, 1867-től. — Igazmondó, politikai lap, 1867-től. — Izraelita Közlöny, 1864-től. — Jogtudományi Közlöny, 1866-tól. — Kassa-Eperjesi Értesítő, vegyestartalmú lap, 1841-től. — Katolikus Lelkipásztor, 1866-tól. — Katolikus Néplap, 1848-tól. — Keresztény Magvető, unitárius egyházi és tudományos folyóirat Kolozsvárt, 1861-től. — Kolozsvári Közlöny, politikai lap, 1856-tól. — Korunk, politikai lap Kolozsvárt, 1860-tól. — Ludas Matyi, élclap, 1867-től. — Magyar Bazár, divatlap, 1866-tól. — Magyar Izraelita, 1861-től. — Magyar Néplap, politikai lap, 1865-től. — Magyarország És A Nagyvilág, szépirodalmi folyóirat, 1865-től. — Magyar Polgár, politikai lap Kolozsvárt, 1867-től. — Magyar Sion, katolikus egyházi és tudományos folyóirat Esztergomban, 1863-tól. — Magyar Ujság, politikai lap, 1867-től. — Magyar Zsidó, 1867-től. — Nefelejts, szépirodalmi folyóirat, 1859-től. — Nyelvtudományi Közlemények, 1862-től. — Orvosi Hetilap, 1857-től. — Pécsi Lapok, politikai lap, 1867-től. — Pecsovics, élclap, 1867-től. — Pesti Hirlap, politikai lap, 1867-től. — Pesti Hirnök, politikai lap, 1860-tól. — Pesti Napló, politikai lap, 1850-től. — Protestáns Egyházi És Iskolai Lap, 1857-től. — Religio, katolikus egyházi és tudományos folyóirat, 1841-től. — Sárospataki Füzetek, református egyházi és tudományos folyóirat, 1857-től. — Statisztikai És Nemzetgazdasági Közlemények, 1865-től. — Századok, a Magyar Történelmi Társulat közlönye, 1867-től. — Szegedi Hiradó, vegyestartalmú lap, 1859-től. — Tanodai Lapok, 1856-tól. — Üstökös, élclap, 1858-tól. — Vadász És Versenylap, sportközlöny, 1858-tól. — Vasárnapi Ujság, szépirodalmi lap, 1854-től. — Zenészeti Lapok, 1860-tól.

Irodalom. A magyarországi hírlapok és folyóiratok évi kimutatása, Szinnyei József buzgalmából, 1861-től kezdve a Vasárnapi Ujság évfolyamaiban található. — Szinnyei József: Hirlapirodalmunk a XIX. században. Vasárnapi Ujság. 1863–1866. évf. — U. az: Hir-

lapirodalmunk 1848–1849-ben. Magyar Könyvszemle. 1877. évf. — Szabó Károly: Szilágyi Ferenc emlékezete. Budapest, 1878. — Jakab Elek: Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Budapest, 1882. — Szalády Antal: A magyar hirlapirodalom statisztikája 1780-tól 1880-ig. Budapest, 1884. — Ferenczy József: A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. — Petrik Géza: Magyarország bibliografiája. 1712–1860. Négy kötet. Budapest, 1888–1897. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. 2. kiad. Budapest, 1890. — Gerlóczy Károly: Királyi Pál emlékezete. Budapest, 1893. — Gopcsa László: A magyar gyorsírás története. Budapest, 1893. — Sziklay János: Negyven év a katolicizmus történetéből. Budapest, 1899. — Károlyi Árpád: Szilágyi Sándor. Századok. 1900. évf. — Szádeczky Lajos: Szilágyi Sándor emlékezete. Kolozsvár, 1900. — Fejérpataki László: Szilágyi Sándor. Budapest, 1901. — Fraknói Vilmos: Emlékbeszéd Szilágyi Sándor felett. Budapest, 1902. — Déri Gyula: A magyar ellenzéki hirlapirás története. Budapest, 1906. — Szinnyei József: Hirlapirodalmunk fejlődése. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1906. — Schöpflin Aladár: Nagy Miklós. Vasárnapi Ujság. 1907. évf. — Ürmössy Lajos: Erdély irányadó lapja az 1830–40-es években. Kolozsvár, 1907. — Berkeszi István: A Delejtü. Délmagyarország első magyar hírlapja. Temesvár, 1910. — Viszota Gyula: A Tudománytár történetéhez. Akadémiai Értesitő. 1910. évf. — U. az: Az Akadémiai Értesitő hetvenéves jubileuma. U. o. 1911. évf. — Pais Dezső: Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet. Irodalomtörténet. 1911. évf. — Gyulai Pál: Birálatok. Budapest, 1912. — Szinnyei Ferenc: Magyar Emléklapok. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Szücsi József: Bajza József. Budapest, 1914. — Gálos Rezső: A Remény történetéhez. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705–1867. Budapest, 1916. — Czóbel Ernő: Arany János tervezett néplapja, a Népszabadság. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Pintér Jenő: A magyar nyelvtudományi folyóiratokról. Szily-emlékkönyv. Budapest, 1918. — Viszota Gyula: Kossuth Lajos hirlapirodalmi munkásságához. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. —

Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. Két kötet. Budapest, 1922–1923. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Benyács István: Lonkay Antal. Magyar Kultura. 1927. évf. — Hlatky Endre: Új adat Brassai Sámuel Vasárnapi Ujságja történetéhez. A Sajtó. 1929. évf. — Kristóf György: Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. évf. — U. az: Az első vidéki székely-magyar hirlap s irodalmi melléklapja. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Goriupp Alisz: Az Életképek szerkesztőváltozása 1847-ben. Magyar Könyvszemle. 1930. évf. — Kun Andor: Az első amerikai magyar ujság. A Sajtó. 1930. évf. — Pongrácz Alajos: Szépirodalmi folyóirataink 1848-ig. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Takáts Sándor: Jókai politikai pályautása. Jókai Mór politikai beszédei. I. köt. Budapest, 1930. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Hofbauer László: Az Erdélyi Hiradó története. Erdélyi Múzeum. 1932. évf. — Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Budapest, 1933. (A budapesti állami Szent László reálgimnázium ifjúságának kiadása Dongó Orbán vezetésével a Magyar Irodalmi Ritkaságokban.)

SZÍNÉSZET, SZÍNHÁZAK.

Az irodalom iránt való érdeklődés fölkeltése körül a fővárosi és vidéki színészetnek nagy szerepe volt. Fordulópontot jelent a nemzeti játékszín történetében a Pesti Magyar Színház megnyitása 1837 augusztus 22-én. A megnyitó előadásra Vörösmarty Mihály írt előjátékot *(Árpád ébredése)*, ezt követte Schenk Eduárd német író egyik történeti szomorújátéka Kis János fordításában. *(Belizár.)*

A nemzet közadakozásából épült színház Pest vármegye tulajdona volt, fenntartására az 1840. évi országgyűlés jelentékeny pénzösszeget szavazott meg, ezzel biztosította az állandó magyar színészet jövőjét a fővárosban. Ettől az időtől a színház neve: Nemzeti Színház. A vígjáték, tragédia, énekesjáték, opera és balett egy födél alá került; ez nem kis nehézséget okozott a színház vezetőségének. A művészi vállalat ügyeit a vármegyei választmány gondozta. Az igazgató eleinte Bajza József volt, később egy-egy táblabíró, ezeket a vármegye küldte igazgatókul. 1843-ban bérbeadták a színházat Bartay András zeneszerzőnek, 1845-ben ismét Pest vármegye vette át a színi ügyek irányítását. Ekkor gróf Ráday Gedeon lett a főigazgató; tanácsadói: Egressy Gábor, Erkel Ferenc, Fáncsy Lajos, Lendvay Márton, Szentpétery Zsigmond, Szigligeti Ede.

A magyar főváros első állandó nemzeti színpada mindjárt megalapításakor a legkitünőbb magyar színészek otthona lett s kiváltságos helyzetét mindvégig megőrizte. Egressy Gábor, Lendvay Márton, Megyeri Károly, Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi Kálmán, Déryné, Lendvayné, Schodelné, Jókainé Laborfalvi Róza, Hollósy Kornélia: ragyogó nevek színészetünk történetében. Kántornét kivéve úgyszólván minden jelesebb magyar színész megfordult a Nemzeti Színház deszkáin. Ha a magasabb szempontok szerint igazodó színi kritika talált is olykor kifogásolni valót az összjátékban és a szereplők előadásában, a színészek rajta voltak, hogy tehetségük fogyatkozásait vagy szerepük átgondolásának hiányosságát buzgalommal pótolják. A színpad és a színi kritika nem egyszer jutott egymással ellenkezésbe, de a meg-megújuló viták a magyar színművészet egészséges fejlődésének hasznára váltak. Így lett a pesti Nemzeti Színház nemcsak a magyar színészek első iskolájává, hanem egyúttal drámairodalmunk és színi kritikánk legjobb fejlesztőjévé is.

Az önkényuralom idején osztrák felügyelet alá került a magyar színészet, a pesti Nemzeti Színházban eleinte hetenkint kétszer német színészek játszottak, a Gotterhalte nem egyszer felzendült a színpad deszkáin. Később a német színészet megkapta a maga új hajlékát, de színészei nem tudtak sikeresen versenyezni a magyar művészekkel. Hatósági támogatásban nem volt hiányuk. A bécsi császári kormány, a pesti állami hatóságok, a fővárosban állomásozó katonaság kitartóan támogatták a német színjátszást,

Pest városa 1850-ben negyvenezer forintot áldozott az idegen Tália segítésére: mindez nem segített; a haladó évek egyre jobban megerősítették a nemzeti színpadot. Igaz, hogy olykor a pesti magyar színház is válságba került, különösen azért, mert az operai előadások sok pénzt emésztettek fel s a hiányt csak nehezen lehetett a drámai előadások hasznával pótolni.

A drámaírók és kritikusok az 1840-es évektől kezdve állandóan panaszkodtak, hogy az opera elnyomja a fejlődőben levő magyar színműirodalmat. A közönség szívesebben járt az énekes darabokba, a színigazgatók sűrű egymásutánban adták az olasz, francia, német daljátékokat. Végső eredményben az opera művelése nem járt kárral. Igaz ugyan, hogy a zenei esték sok pénzt emésztettek fel, de másrészt elvonták a közönséget a német színháztól és megszerettették vele a magyar színészeket. Az elfogadható magyar drámák így is mind színre kerültek.

Íróink közül az 1837-től 1867-ig terjedő harminc esztendő alatt legtöbbször a következők szerepeltek a Nemzeti Színház műsorán: Szigligeti Ede 87 darabbal 842 estén, Szigeti József 12 darabbal 237 estén, Vahot Imre 15 darabbal 132 estén, Jókai Mór 8 darabbal 103 estén, Kisfaludy Károly 15 darabbal 83 estén, Czakó Zsigmond 6 darabbal 82 estén, Gaal József 9 darabbal 76 estén, Kövér Lajos 17 darabbal 72 estén, Obernyik Károly 8 darabbal 69 estén, Dobsa Lajos 11 darabbal 63 estén, Tóth Kálmán 5 darabbal 61 estén, Katona József 2 darabbal 49 estén, Hugo Károly 4 darabbal 47 estén, Nagy Ignác 3 darabbal 41 estén, Degré Alajos 11 darabbal 40 estén, Fáy András

5 darabbal 34 estén, Vörösmarty Mihály 4 darabbal 26 estén, Csató Pál 1 darabbal 25 estén.

Budapest második állandó magyar színháza a Budai Népszínház volt. A pesti Nemzeti Színház mellett ez a színi alapítás vállalkozott Buda németajkú lakóinak megmagyarosítására. A Bach-korszak bukása után Molnár György neves színész engedélyt kapott a magyar királyi helytartótanácstól, hogy a krisztinavárosi színkörben előadásokat tarthasson; itt eddig a pesti német színház társulata játszott, velük versenyeztek a magyar színészek. 1861 tavaszán kezdtek játszani; sikerük olyan nagy volt, hogy Molnár György engedélyt kért állandó magyar színház alapítására. Az új hajlék a Lánchíd és az Alagút között épült: ez volt a Budai Népszínház. Valamikor Mátyás király istállója állt ezen a telken, a törökök idejében megerősített kaszárnya lett az épületből, Buda visszafoglalása után kincstári magtárat emeltek a helyén, a magtár anyagából épült az új színház, hogy utóbb helyet adjon a kereskedelemügyi minisztériumnak. Az építők Vörösmarty Mihály Szózatának hangjai mellett kezdtek a munkába, a színészek 1861 szeptember 11-én Jókai Mór Prologusának elszavalásával nyitották meg a színházat. 1870 tavaszáig játszottak benne, azután megszűnt a budai magyar színészet, az előadásoknak nem volt elég közönsége.

A vidéki vándorszínész-társulatok ebben a korszakban is elszánt küzdelemmel iparkodtak megtörni a közönség közönyösségét. Ahol a lakosság sajnálta tőlük a belépti díjat, ott élelmiszereket, csirkét, malacot kértek színházi jegy árában. Nem egyszer rossz kocsiszínekben

gyertya mellett játszottak, a népesebb városokban a vendéglogadó legnagyobb szobáját bérelték ki színházi teremnek, egyik-másik helyen már szerény színházi épület fogadta őket: így Aradon, Balatonfüreden, Debrecenben, Eperjesen, Győrött, Kassán, Marosvásárhelyen, Miskolcon, Nagyszombatban, Pécsett, Pozsonyban, Szabadkán és Temesvárt. Az önkényuralom idején az erdélyiek Mikó Imre vezetése mellett nagy szeretettel gondozták kolozsvári színházukat, másutt sem hiányzott a hazafias színpártolás. Kassán az 1850-es években a magyar színészek csak nyárra kaptak játszási engedélyt, a téli időszakban a német társulat tartotta előadásait; a kassai polgárságnak mégsem kellett az idegen színjátszás, a magyar színészek megéltek, az osztrákok sorra buktak. Még a nemzetiségi helyeken is szívesebben látták a magyar színészeket, mint a németeket, egyedül az erdélyi szászok városaiban volt verhetetlen a német színjátszás.

Az első érdemesebb magyar színpadi rendező Molnár György színigazgató volt. Az 1860-as években a Budai Népszínház deszkáin sok olyan feladattal küzdött meg sikeresen, amelyeknek megoldását az ő fellépéséig senki sem kísérelte meg. Addig a színpadi rendező munkája a darab betanulásának ellenőrzésében állott, Molnár György közös hangulati egységbe iparkodott foglalni a színészek különálló munkáját s a gondos összjáték mellett ügyelt a színpad stílusos kiépítésére is. A régi színészek társaikkal keveset törődve iparkodtak tapsra ragadni közönségüket, Molnár György az együttes játék fegyelmébe kényszerítette színészeit. A látványos darabok divatát ő honosította meg Magyarországon. Csodálták, hogy az akkori szerény technikai eszközökkel milyen színpadi meglepetéseket nyujtott a közönségnek. Az első sorozatos színházi sikerek is az ő nevéhez fűződnek. Az Ördög Piluláit 1863-ban és 1864-ben megszakítás nélkül száznál többször

adatta elő a Budára tóduló pesti közönség előtt. Ez a darab bizarr díszletekkel, izgató mutatványokkal, zenével, énekkel, tánccal cifrázott operett volt; szövegét francia szerzők írták, zenéjét Offenbach költötte.

Irodalom. — Szigligeti Ede: Magyar színészek életrajzai. Budapest, 1878. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Váli Béla: A magyar színészet története. Budapest, 1887. — U. az: Az aradi színészet története. Budapest, 1889. — Koltai Virgil: Győr színészete. Két kötet. Győr, 1889–1890. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Országh Sándor: Budai színházak és játékszín. 1783–1895. Budapest, 1895. — Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897. — Géresi Kálmán: A debreceni színészet története. Debrecen, 1898. — Naményi Lajos: A váradi színészet története. Nagyvárad, 1898. — Keresztesy Sándor: Miskolc színészetének története. Miskolc, 1903. — Bayer József: A Nemzeti Színház története 1867-ig. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — U. az: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Kugler Alajos: A soproni színészet története. Sopron, 1909. — Fekete Mihály: A temesvári színészet története. Temesvár, 1911. — Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. Két kötet. Budapest, 1911. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Kremmer Dezső: A fővárosi színművészet multja. Budapest, 1914. — Czobor Alfréd: A kassai színészet története. Kassa, 1915. — Szücsi József: A színpad nyelve és a Kritikai Lapok. Magyar Nyelv. 1915. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Pataki József: A magyar színészet története. 1790–1890. Budapest, 1922. — Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története. 1812–1847. Budapest, 1923. — Szathmáry Zoltán: A debreceni színház története. Debrecen, 1924. — Kéky Lajos: A Nemzeti Színház súgókönyvei. Magyar Bibliofil Szemle. 1925. évf. — Galamb Sándor: A magyar operett első évtizedei. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Rexa Dezső: A Nemzeti Színház megnyitásának története. Budapest, 1927. — Benyovszky Károly: A pozsonyi magyar színészet története. Pozsony, 1928. — Kujáni János: Adalékok a magyar

színjátszás és színpadi szavalat történetéhez. Pécs, 1928. — Lugosi Döme: A szegedi színészet története. Szeged, 1929. — Pukánszkyné Kádár Jolán: A pesti magyar és német színészet harca a Bach-korszakban. Napkelet. 1929. évf. — Schöpflin Aladár szerkesztésében: Magyar színművészeti lexikon. Négy kötet. Budapest, 1929–1931. — Németh Antal szerkesztésében: Színészeti lexikon. Két kötet. Budapest, 1930. — Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. Budapest, 1930. — Bíró Lajos: A Nemzeti Színház története. 1837–1841. Budapest, 1931. — Takáts Sándor: Harc az opera-előadások ellen a régi Nemzeti Színházban. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932.

OSZK

IRODALMI TÁRSASÁGOK.

A NEMZETI tudományos törekvések középpontja 1831-től kezdve a Magyar Tudományos Akadémia volt. Az akadémiai alapszabályok szerint: «A Magyar Tudós Társaság a tudományok és szépművészségek minden nemeiben a nemzeti nyelv kimüveltetésére igyekszik egyedül. A hazai nyelvet egész gonddal csinosabbá és gazdagabbá fogja tenni. Azt mind eredeti munkák dolgozása, mind régi és új remek írások magyarrá tétele által gyarapítja. E végre bármely oklevelet, egyéb emléket és még rejtve levő kéziratot felkeresvén, a tudományok díszére szolgálandókat közismeretbe hozza. Gondja leszen, hogy a nemzeti játékszín, egyik segéde a hazai nyelv kimíveltetésének, jó darabokban szükséget ne szenvedjen. Megfejtés végett feladandó kérdések s beküldött feleletek megjutalmazása által a nemzeti literatúrát elősegíti. A nyomtatásban megjelent munkákat szoros, de egyenes vizsgálat alá veszi; a legjelesebbeket megjutalmazza s bírálásait valamint tudományos hirdetményeit közre ereszti. A beadandó kéziratokat megvizsgálván, ha helybenhagyást nyernek, tulajdon költségén és hasznára közrebocsátja, szerzőiknek pedig illendő jutalmat ád. Tulajdon évkönyveit, értekezéseivel és gyűlései jelesebb munkálkodásaival együtt, sajtó alá bocsátja. A hazai nyelv természete s

különbözése bővebb megismerése végett s egyéb tudományos tekintetekre nézve is benn és a külföldön utazásokat tétet.»

Az Akadémiának, munkálkodása első korszakában, súlyos bajokkal kellett megküzdenie. Az egyes osztályoknak semmi önállóságuk sem volt, az elvontabb szakkérdésekről is az egész Akadémia döntött, a tudományok önálló művelése helyett inkább csak az ismereteket terjesztették. A magyar nyelv ügye foglalt le mindenkit. A helyesírás megállapítása, a nyelvtan szabályainak egybeállítása, a szókincs gyüjtése és a tudományok magyar műszavainak egybeszedegetése állt az érdeklődés középpontjában. Lassankint nagyobb önállóságot nyertek az osztályok, újabb munkaerők kerültek a régi tagok sorába, erősödött a tudományos szellem. Most már nemcsak a tudományoknak magyar nyelven való meghonosítását tűzték ki feladatul, hanem egyes tudományágak önálló továbbfejlesztését is.

Az osztrák önkényuralom erőszakossága az Akadémia működését erősen megbénította: új tagokat választani, pályakérdéseket kitűzni, jutalmakat adni, nagygyűléseket tartani nem volt szabad. Csak nagy alázkodással és a mágnás-akadémikusok pártfogásával lehetett elkerülni a feloszlatás veszélyét. Gróf Teleki József akadémiai elnök, gróf Andrássy György másodelnök és Toldy Ferenc főtitkár csak nehezen tudták elérni, hogy a kormány bűntelennek nyilvánítsa az Akadémiát a forradalmi eseményekkel szemben s engedje meg, hogy az akadémikusok bizonyos korlátok között ápolhassák a magyar nyelvet. 1850

nyarán volt az első kisgyűlés, azután csendesen megindult a munka. Gróf Teleki József halála után, 1855-ben, gróf Dessewffy Emil jutott az elnöki székbe. Nagy odaadással intézte az Akadémia ügyeit. 1858 december 15-én végre egybeülhetett az első nagygyűlés, a jutalmakat kiosztották, új tagokat választottak. 11 tiszteleti, 16 rendes és 57 levelező taggal erősödött ekkor az Akadémia.

A művelt középosztály tagjai szeretettel érdeklődtek a magyar tudósok munkája iránt. Mikor gróf Dessewffy Emil a nemzet áldozatkészségéhez fordult és házat kért az Akadémia számára, felhívására közadakozás útján nagy összeg gyült össze. A pesti Duna-parton 1865-ben avatták fel a Magyar Tudós Társaság díszes palotáját.

Amilyen nagy volt a tekintélye a tudósok körében az Akadémiának, olyan előkelő köre volt a szépíróknak és kritikusoknak a Kisfaludy-Társaság. Alapítása Kisfaludy Károly baráti köréhez fűződik. Az Auróra-kör tagjai elhatározták, hogy elhunyt mesterüknek szobrot emelnek, munkáit kiadják, a költségeket aláírás útján szerzik meg a nemzettől; tervük sikerült; Kisfaludy Károly összes munkái megjelentek, szobrát Ferenczy István kifaragta, az önkéntes adományok útján befolyt összegből még maradt is néhány ezer forint. A baráti társaság Toldy Ferenc indítványára 1836 november 12-én elhatározta, hogy a rendelkezésre álló tőke kamataiból pályázatokat hirdet, költői és széptudományi jutalmakat oszt ki és felveszi a Kisfaludy-Társaság nevet. A Társaság munkaköre évről-évre bővült, vagyona gyarapodott, tagjainak száma negyvenre emelkedett. Üléseit előkelő közönség látogatta;

kiadványai, pályatételei, jutalmai és bírálatai mozgásba hozták az irodalmi életet. A szabadságharc alatt és az önkényuralom idején szünetelt a Társaság, de 1860-tól kezdve újult erővel lépett az irodalmi műveltség emelésének szolgálatába.

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság mellett lassankint feltüntek más irodalmi és tudományos társaságok is. Az 1840-es években általános volt a panasz, hogy a természetbúvárok támogatás nélkül tengődnek, mert a Magyar Tudós Társaságot csak a filológia érdekli s az akadémiai nyelvészkedés háttérbe szorít minden más tudományágat. Ezért alapította meg Bene Ferenc egyetemi orvostanár 1841-ben a Természetvizsgálók Vándorgyűlését, ezért szervezte ugyanakkor Bugát Pál egyetemi orvostanár a Természettudományi Társulatot. A Vándorgyűlések résztvevői évről-évre más és más városban tartották felolvasásaikat, a Társulat tagjai üléseikkel, eszmecseréikkel, kiadványaikkal vittek életet a természetrajzi, kémiai, fizikai és népszerű orvostudományi mozgalmakba.

A katolikus irodalom ügyét a Szent István-Társulat támogatta. Fogarasy Mihály püspök vezetésével 1847-ben alakult meg népies kiadványok közrebocsátására, az 1850-es évek elejétől kezdve Danielik János kanonok igazgatása alatt nagyszabású vállalatokba kezdett. (Egyetemes magyar enciklopédia, Cantu Cézár világtörténetének fordítása.) A Társulat vallásos füzeteinek megvolt az olvasóközönsége, tankönyveit minden katolikus iskolában használták, de többi kiadványára súlyosan ráfizetett. A papság

adakozó áldozatkészsége nem pótolhatta a világiak érdeklődésének hiányát, a könyvkiadóvállalat vezetői kénytelenek voltak a hitbuzgalmi irodalom szűkebb mezejére visszavonulni.

Az erdélyi tudományos törekvések középpontját, az Erdélyi Múzeum-Egyletet, gróf Mikó Imre 1859-ben alapította Kolozsvárt. Magyarország fővárosán kívül csak itt volt élénkebb irodalmi élet, egyebütt alig történt időnkint némi megmozdulás, csendesen szenderegtek még az olyan tisztesmultú iskolai és papi városok is, mint Debrecen, Eger, Esztergom, Sárospatak. Az Erdélyi Múzeum-Egylet megalapítója és munkatársai összegyüjtötték szűkebb hazájuk történeti és természeti kincseit, előadásokat és vándorgyűléseket rendeztek, terjesztették és továbbfejlesztették a tudományt. A magyar szellemi élet és könyvtárügy sokat köszön áldozatos munkásságuknak. Mikó Imrét méltán nevezik Erdély Széchenyijének: pályája példaadóan nemes élet volt, a nemzet javára tett szolgálatai halhatatlan emlékezetűek.

A kiegyezés korában élő történetírók ifjabb nemzedéke 1867-ben alapította meg a Magyar Történelmi Társulatot. A gróf Mikó Imre és Horváth Mihály irányítása alatt működő tudományos egyesület hamar föllendült s kedvet ébresztett a többi tudományszak vezérférfiaiban is, hogy külön-külön zászlók alatt csoportosítsák pályatársaikat. A Magyar Történelmi Társulat havi felolvasásai, évi vándorgyűlései, jutalomtételei és kiadványai — különösen folyóirata: a Századok — hasznos szolgálatokat tettek a történettudomány ügyének. A közön-

ség érdeklődése évről-évre fokozódott, a históriai érzék erősebb lett.

Akadémiai elnökök: gróf Teleki József (1830–1855), gróf Dessewffy Emil (1855–1866), báró Eötvös József (1866–1871); főtitkárok: Döbrentei Gábor (1831–1835), Toldy Ferenc (1835–1861), Szalay László (1861–1865), Arany János (1865–1879). — Az Akadémia szépíró, kritikus és irodalomtörténetíró tagjai 1830-ban: Berzsenyi Dániel, Döbrentei Gábor, Guzmics Izidor, Kazinczy Ferenc, Kis János, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Pázmándi Horvát Endre, Vörösmarty Mihály. 1831-ben akadémiai tagságot nyert: Bajza József, Czuczor Gergely, gróf Dessewffy József, Döme Károly, Fáy András, Helmeczy Mihály, Schedius Lajos, Szemere Pál, Szenvey József, gróf Teleki Ferenc, Toldy Ferenc. 1832-ben: Bolyai Farkas, Buczy Emil, Csató Pál, Császár Ferenc, Fábián Gábor, Simai Kristóf, Szontagh Gusztáv. 1833-tól 1840-ig időrendben: Egyed Antal, Jakab István, Kovács Pál, Mátray Gábor; Horváth Cyrill; Eötvös József, Gombos Imre, Jósika Miklós; Székács József, Teleki László, Tóth Lőrinc; Gaal József, Vajda Péter; Pulszky Ferenc; Erdélyi János, Garay János, Lukács Móric, Szabó István; Nagy Ignác, Szigligeti Ede. 1841-től 1847-ig: Henszlmann Imre, Kriza János; Bacsányi János, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos, Vachott Sándor; Petrichevich Horváth Lázár; Frankenburg Adolf, Gondol Dániel; Szilágyi István, Szvorényi József; Csengery Antal. Az egyik évben, 1842-ben, nem volt tagválasztás.

A Magyar Tudományos Akadémia személyi megujhodása 1858. december 15-én köszöntött be. A szabadságharc bukása óta az osztrák önkényuralom nem engedte meg nyilvános működését, 1847 óta nem választott új tagokat, nem adta ki a jutalmakat. Az 1858. évi decemberi választás egyszerre nyolcvannégy tudóssal és szépíróval gyarapította az akadémiai belső tagok számát, annál rosszabbul esett a jelölésben mellőzötteknek és a választásban megbukottaknak, hogy nem juthattak be a Tudós Társaság tagjai sorába. A jelölések irányításával különösen Toldy Ferenc szerzett magának sok ellenséget, Deák Ferencre kevesebben nehezteltek, bár az ő intéző szelleme is ott munkálkodott a választások eldöntésében és a jutalmak kiosztásában. A vallásfelekezeti

súrlódás némi keserüséget vitt a lelkekbe. A protestánsok zúgolódtak a katolikus papság előnyben részesítéséért, a katolikusok méltatlankodtak a protestáns összetartás miatt. Új tagok lettek a szépírók, kritikusok és irodalomtörténetirók közül 1858-ban: Arany János, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Imre Sándor, Jókai Mór, Szász Károly, Tárkányi Béla, Tompa Mihály. 1859-től 1867-ig: Bérczy Károly, Podmaniczky Frigyes, Pompéry János, Salamon Ferenc, Szilády Áron, Tóth Kálmán, Lévay József, Madách Imre, Szemere Miklós, Pákh Albert, Thaly Kálmán.

A Magyar Tudományos Akadémia 1832-től kezdve minden évben kétszáz aranyas nagyjutalmat ítélt oda a megelőző évben megjelent legkitünőbb magyar könyvnek; 1845-től kezdve pedig több éves időszakot állapitott meg a tudománykörök számára s ezek sorrendjében jutalmazta évenkint a legértékesebb munkákat. Az akadémiai nagyjutalommal 1867-ig a következő szerzőket és munkákat tüntették ki: Pázmándi Horvát Endre: Árpád. (Az eposz 1831-ben jelent meg, a nagyjutalmat 1832-ben nyerte.) — Kresznerics Ferenc: Magyar szótár. — Kisfaludy Sándor: Munkái. — Vörösmarty Mihály: Munkái. Bölöni Farkas Sándor: Utazás Északamerikában. — Nagy Károly: Aritmetika. — Kazinczy Ferenc: Eredeti poétai munkái. — Jósika Miklós: Az utolsó Bátori. — Balásházy János: A háztartás és mezei gazdaság tudománya. — Vörösmarty Mihály: Marót bán. — Fényes Elek: Magyarország állapota statisztikai és geografiai tekintetben. — Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története Magyarországon. — Vörösmarty Mihály: Újabb munkái. — Zsoldos Ignác: A szolgabirói hivatal. — Fényes Elek: Magyarország statisztikája. — Garay János: Versei. — Tarczy Lajos: Természettan. — Győry Sándor: A felsőbb analysis elemei. — Vállas Antal: Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel. — Purgstaller József: A bölcsészet elemei. — Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a társasági filozófiához. — Szalay László: Státusférfiak és szónokok könyve. — Petőfi Sándor: Összes költeményei. — Jászai Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész előtt. — Jedlik Ányos: Súlyos testek természettana. — Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméi. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. — Szalay László: Magyarország története. — Korizmics László, Benkő Dániel, Morócz István: Mezei gazdaság könyve. — Petzval Ottó: Elemi mennyiségtan. — Arany János: Kisebb költeményei. — Szalay László:

Magyarország története. V–VI. kötet. — Balogh Kálmán: Az ember élettana. — Petzval Ottó: Erő és géptan. — Vész János: Felsőbb mennyiségtan. — Dózsa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. — Tompa Mihály: Összes költeményei.

Az akadémiai nagyjutalommal kapcsolatos ötven aranyas Marczibányi-mellékjutalom nyerteseinek időrendi sorozata 1867-ig: Szönyi Pál, Frank Ignác, Fogarasi János, gróf Kemény József, Nagyajtai Kovács István, Berde Áron, Henszlmann Imre, Greguss Ágost (A szépészet alapvonalai), Pauler Tivadar, Arany János (Toldi estéje), Ipolyi Arnold (Magyar mitológia), Nendtvich Károly, Hollán Ernő, Brassai Sámuel, Tóth Lőrinc, Czuczor Gergely (Költeményei), Hornyik János, Weninger Vince, Warga János, Kautz Gyula, Gyulai Pál (Vörösmarty életrajza). A Marczibányi-mellékjutalmat a nagyjutalommal kitüntetett műhöz értékben legközelebb álló könyv kapta 1847-től kezdve, amikor a Magyar Tudós Társaság átvette a Marczibányi-alap kezelését.

A szépirodalom és tudomány fejlődését nemcsak utólagos könyvjutalmazásokkal, hanem kéziratos pályázással is segítette az Akadémia. Mindjárt működése kezdetén pályadíjat alapított a drámaírók számára s 1833-tól kezdve egy évtizeden keresztül évről-évre megbírálta a határidőre beküldött színdarabokat. — A Teleki-díj gróf Teleki József akadémiai elnök áldozatkészségének köszönhető: a tőle adományozott tőke kamataiból 1857-től kezdve a viszonylag legjobb drámai pályamunka száz aranyat nyert évenkint. — A Karátsonyi-díj aranyait 1859-től kezdve teljes értékű drámai pályamunkák kapták: szomorújátékok és vígjátékok felváltva. Az alapítvány tízezer pengőforint összegét gróf Karátsonyi Guidó bocsátotta az Akadémia rendelkezésére. — A Nádasdy-díjat gróf Nádasdy Ferenc testvéri megemlékezésül alapította a korán elhúnyt gróf Nádasdy Tamás nevére olyan rendeltetéssel, hogy az alapítvány kamataiból abszolút-becsű elbeszélő-költemények jutalmaztassanak. A nyertes pályamű jutalma száz arany volt.

Akadémiai száz aranyas drámai díjjal jutalmazott pályamunkák szerzői 1833-tól 1844-ig: Vörösmarty Mihály (Vérnász), Jakab István, Tóth Lőrinc (kétszer), Szigligeti Ede (kétszer), Nagy Ignác,

Obernyik Károly. — Teleki-díjat nyert drámaírók 1857-től 1867-ig: Szigligeti Ede (kilenczer), Tóth Kálmán, Greguss Ágost, Zichy Antal. — Karátsonyi-díjat nyert drámaírók 1859-től 1867-ig: Pompéry János, Szigligeti Ede, Dobsa Lajos (kétszer). — Nádasdy-pályadíjjal jutalmazott epikusok 1859-től 1867-ig: Szász Károly (Trencséni Csák), Arany János (Buda halála). — Müfordításával száz aranyas pályadíjat nyert 1865-ben: Baksay Sándor (Lucanus Pharsaliája).

Egyes tudományszakokból 1867-ig számos kéziratos pályamunka nyert akadémiai koszorút, de irodalomtörténetiró nincs a jutalmazott szerzők között. Irodalmi vonatkozásai miatt egyedül Szvorényi József stilisztikája érdekelhet közelebbről bennünket: Magyar ékes szókötés. Buda, 1846. (Az akadémiai Nyelvtudományi Pályamunkák negyedik kötete. Négy versenyző kézirattal szemben nyerte el a száz aranyas jutalmat 1845-ben.)

A Kisfaludy-Társaság elnökei: báró Jósika Miklós (1841–1848), báró Eötvös József (1860–1866), báró Kemény Zsigmond (1866–1873); másodelnökei: Schedius Lajos (1841–1847), Császár Ferenc (1847–1848), Toldy Ferenc (1860–1873); titkárai: Tóth Lőrinc (1841–1843), Erdélyi János (1843–1848), Greguss Ágost (1860–1879); másodtitkárai: Nagy Ignác (1842–1844), Garay János (1844–1848), Tóth Kálmán (1860–1876); igazgatói: Fáy András (1837–1840), báró Jósika Miklós (1840–1841), Toldy Ferenc (1841–1848), Arany János (1860–1865); az igazgatói tisztség Arany János távozásával megszünt. — A Kisfaludy-Társaság tagjai 1836-ban: Bajza József, Bártfay László, Czuczor Gergely, Dessewffy Aurél, Fáy András, Helmeczy Mihály, Kölcsey Ferenc, Péczely József, Szenvey József, Szontagh Gusztáv, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály, Zádor György. Újabb tagjai 1837-től 1840-ig időrendben: Csató Pál, Kovács Pál, Szalay László; Eötvös József, Székács József; Jósika Miklós; Szemere Pál. 1841-től 1848-ig: Schedius Lajos, Tóth Lőrinc; Erdélyi János, Gaal József, Garay János, Hunfalvy Pál, Kis János, Kiss Károly, Kisfaludy Sándor, Lukács Móric, Nagy Ignác, Szabó István, Vachott Sándor, Vajda Péter; Henszlmann Imre; Császár Ferenc, Kuthy Lajos, Szigligeti Ede; Sárosy Gyula; Pulszky Ferenc, Szenczy Imre, Tompa Mihály; Arany János, Hazucha Ferenc, Szücs Dániel. Az egyik évben, 1844-ben, nem volt tagválasztás.

Az osztrák önkényuralom csak 1860-ban engedte meg a Társaság további működését. A budai császári helytartóság engedélyével tizenkét évi szünetelés után megtartott 1860. évi újjáalakuló ülésen — olvassuk Greguss Ágost titkári jelentésében — mindössze tíz tag vett részt: «Hány ismerős arc, hány fényes név hiányzott a díszes koszorúból és hány örökre! Bajza József, Bártfay László, Császár Ferenc, Garay János, Hazucha Ferenc, Helmeczy Mihály, Nagy Ignác, Péczely József, Szenczy Imre, Szenvey József, Szontagh Gusztáv, Vörösmarty Mihály — halva: egy harmada az 1848-beli Társaságnak! Ketten, élve bár és tollukkal a hazának élve, de távol a hazától: Jósika Miklós és Pulszky Ferenc. Még mások élve és a hazában élve, de élő halottak, mint Vachott Sándor. A megfogyott Társaságnak egyik legelső gondja volt új munkásokkal gyarapítani erejét s július 15-én kilenc új tagot választott kebelébe. Ezek: Csengery Antal, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Jókai Mór, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Salamon Ferenc, Tóth Kálmán.» Új tagok lettek 1862-től 1866-ig: Bérczy Károly, Dobsa Lajos, Fábián Gábor, Lévay József, Madách Imre; Egressy Gábor, Kriza János; Pálffy Albert; Pákh Albert, Szemere Miklós, Szigeti József; Tolnai Lajos, Vadnai Károly, Zichy Antal. 1867-ben, mikor a tagok száma ötvenre emelkedett: Abonyi Lajos, Arany László, Bartalus István, Dalmady Győző, Degré Alajos, Frankenburg Adolf, Greguss Gyula, Ipolyi Arnold, Keleti Gusztáv, Szeberényi Lajos, Szilády Áron, Tárkányi Béla.

Egyik irodalomtörténetírónk felhívta a figyelmet arra, hogy a tagválasztások körül a különböző magyar tájak tehetségtermelése és az ezzel egybefüggő vallásfelekezeti előretörés tekintetében nagy eltolódás észlelhető. «Amikor 1836-ban a Kisfaludy-Társaság megalakul, túlnyomó számban vannak benne a dunántúli katolikus írók. Ellenben 1848-ban a Kisfaludy-Társaság 27 protestáns tagjával szemben már csak 11 a katolikus; 1865-ben a 38 tag közül 32 tag protestáns, a 6 katolikus közül pedig 4-en az alapítók még élő öregjei. Nem szenvedhet kétséget, hogy a Kisfaludy-Társaság, ha valaha, úgy ebben a korban joggal képviseli az egyetemes élő magyar irodalmat, tehát a tagjai sorában beállott felekezeti eltolódás az egész magyar irodalmi fejlődés irányára jellemző. Itt a tények jelzik a problémát, melynek megoldását nem lehet felekezeti érzékenységekre való hivatkozással

elodázni. A felekezeti eltolódással együtt jár a táji. Az ország új területei nyilnak meg az irodalom számára, melyek eddig meddők voltak. A nagyemlékű Alföldön kívül a Felvidék és Erdély ontja az írókat. Ezzel szemben a katolikus Dunántúl meddővé válik.» (Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. Minerva. 1931. évf.)

Pályatételek kiírására kezdettől fogva nagy gondja volt a Társaságnak. Az esztétikai és szépirodalmi költői jutalomkérdések egész sorát hirdették ki 1837-től kezdve. Arany János e pályázatok során tünt fel 1846-ban víg eposzával, 1847-ben Toldijával; kívüle számosan nyertek többé-kevésbbé szerencsés ösztönzést széptudományi tételek megoldására, költői művek alkotására. (Jutalommal tüntették ki a pályázatok során többek között a következőket: Tarczy Lajos: A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége, tanulmány, 1838; Nagy Imre: Árpád, ballada, 1840; Szilágyi István: Árpád, ballada, 1840; Garay János: Frangepán Kristófné, verses elbeszélés, 1846; Szász Károly: Murány hölgye, verses elbeszélés, 1848; Tóth Endre: Halvány Panna, ballada, 1864; Greguss Ágost: A balladáról, tanulmány, 1865; Abafi Lajos: Az elégiáról, tanulmány, 1867; Arany László: Elfrida, verses elbeszélés, 1867.) A népköltészet és műfordítás kérdéseivel a Kisfaludy-Társaság foglalkozott először rendszeresen, az esztétikai és kritikai érzék fejlesztésében ez az írói kör szerzett legnagyobb érdemeket. Madách Imrét a Kisfaludy-Társaság mutatta be a magyar közönségnek, kiadványai során a külföldi remekírók díszes sora jelent meg értékes magyar átültetésekben. A kívülállók nem egyszer zúgolódtak az ellen, hogy a kisfaludysták nagyobb teret nyitnak a fordításoknak, mint az eredeti munkák kiadásának; ezt a vádat azonban Greguss Ágost — 1864. évi titkári jelentésében — erélyesen visszautasította: «A Kisfaludy-Társaság maga legjobban szeretné, ha minél több eredeti művet adhatna ki; hogy azonban ezt nem teszi, annak leginkább eredeti műveink szerzői maguk az okai: részint mivel eredeti műveik gyöngék, részint mivel nem fordulnak velük a Társasághoz. Napjainkban, az éhes szépirodalmi lapok korszakában, az író könnyebben érvényesítheti munkáját akárhol másutt, mint a Kisfaludy-Társaságnál. Másutt nem bírálják meg oly szigorúan s tán jobban is megfizetik: olyan két ok, mely a mai nemzedéknél dönt. A könnyű szerrel fölkapás és az auri sacra fames, fájdalom, elnyomta már azt a nemes

nagyravágyást és szent lángolást, mely a széphalmi mestert és híveit, a Berzsenyieket és Kölcseyeket, a Kisfaludyakat, a Szemere Pálokat és Fáy Andrásokat lelkesítette. Az írás nem hazafiúi áldozat többé, hanem az önzés számítása. A toll katonáit nem fegyelmezi többé a művészet egyetlen urának, az eszménynek, királyi hatalma». (A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869.)

A Társaság néhány nevezetesebb eredeti kiadványa Kisfaludy Károly munkáin kívül. — A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Hét kötet. 1841–1849. (A köteteket Toldy Ferenc szerkesztette. A nagyértékű évkönyv új folyamának első három kötete 1868-ban és 1869-ben jelent meg Greguss Ágost szerkesztésében.) — Magyar Szépirodalmi Szemle. Egy évfolyam. 1847. (Kritikai és esztétikai hetilap Erdélyi János szerkesztésében.) — Népdalok és mondák. Három kötet. 1846–1848. (Magyar népköltési gyüjtemény Erdélyi János szerkesztésében.) — Költői pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. 1847. (Arany János: Toldi; Tompa Mihály: Szuhay Mátyás; Garay János: Bosnyák Zsófia.) — Greguss Ágost: A szépészet alapvonalai. 1849. (Az akadémiai Marczibányi-jutalommal kitüntetve.) — Madách Imre: Az ember tragédiája. 1861. (Greguss Ágost 1862. évi titkári jelentése szerint: «A Kisfaludy-Társaság, fennállása legelső évtizedében, oly szerencsés volt, hogy egy addig ismeretlen költői nagyságot, Toldi szerzőjét, mutathatta be a hazának; ne tekintsük-e kedvező jelül, hogy a Társaságnak most, újjászületése legelső évében, hasonló szerencse jutott s Az Ember Tragédiája szerzőjében egy eddig szintén ismeretlen költői nagyságot mutathat be?») — Abonyi Lajos: A mi nótáink. Regény. Négy kötet. 1864. («Akik a Kisfaludy-Társaságot azzal szeretik vádolni, hogy eredeti művek kiadására nem gondol, Abonyi Lajos regénye által ismét meg vannak cáfolva:» írja Greguss Ágost 1865. évi titkári jelentésében.) — Greguss Ágost: A balladáról. 1865. (A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű.)

A fordítások közül különös méltánylást érdemel a Külföldi Regénytár huszonnégy kötete és az Új Külföldi Regénytár tíz kötete Nagy Ignác szerkesztésében. (1842–1846.) A vállalat a leghíresebb francia és angol regényírókat gondos fordítások segítségével mutatta be a magyar közönségnek. (Az idegen szerzők közül említsük meg Balzac,

Dickens, Bulwer, Cooper nevét, a magyar fordítók sorából Gondol Dánielt, Jakab Istvánt, Petőfi Sándort, Vajda Pétert.) — A Hellén Könyvtár hat kötete az ókori klasszikusok néhány nagyértékű munkájával ismertette meg a görögül nem értő olvasókat. 1846–1849. (Aesopus, Euripides, Isokrates, Pythagoras, Sophokles művei; Kis János, Szabó István, Szabó Károly, Szücs Dániel fordításai.) — A Széptani Remekírók három kötete. 1846–1856. (Anaximenes, Aristoteles, Horatius, Longinus, Quintilianus művei; Czuczor Gergely, Hunfalvy Pál, Kis János, Szenczy Imre fordításai.) — Hugo Viktor: A századok legendájából. Fordította Szász Károly. 1862. (Válogatott szemelvények.) — Molière vígjátékai. Fordította Kazinczy Gábor. Két kötet. 1863. (Tartuffe, Fösvény, Dandin György.) — Camoens: A Luziáda: Fordította Greguss Gyula. 1864. (Az első magyar verses fordítás portugálból.) — Shakespeare munkái. 1864-től kezdve. (Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Greguss Ágost, Szász Károly, Lévay József, Arany László, Ács Zsigmond és mások fordításai.) — Puskin: Anyégin Eugén. Verses regény. Fordította Bérczy Károly. 1866. («Ezzel a Társaság először nyujt orosz művet a magyar közönségnek; és reméljük, a közönség azt szívesen fogja üdvözölni:» olvassuk Greguss Ágost titkári jelentésében.) — Tót népdalok. Fordították Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán. 1866. (A Hazai Népköltészet Tárának első kötete.)

A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság között zavartalan volt az összhang: az akadémikusok a magyar nyelv és a szaktudományok kérdéseivel foglalkoztak, a kisfaludistákat a szépirodalom és kritika feladatai érdekelték; a Kisfaludy-Társaság tagjai csaknem kivétel nélkül egyben a Magyar Tudományos Akadémia tagjai is voltak, így a személyi és testületi ellentétek nem fejlődhettek ki. A Kisfaludy-Társaság az Akadémia helyiségeiben tartotta üléseit, ott őrizte irattárát, a Tudós Társaság szellemében működött.

Irodalompártolók

Bartakovics Béla (szül. 1791. Felsőelefánt, Nyitra megye; megh. 1873. Eger) esztergomi kanonok, 1844-től rozsnyói püspök, 1850-től egri érsek. A Magyar Tudományos Akadémiát, a Szent István-Társulatot, az Erdélyi Múzeumot nagy összegekkel segítette, könyvek kiadására sokat áldozott, költségén jelent meg többek között Káldi György teljes

bibliafordításának Tárkányi Bélától átdolgozott kiadása, Cantu Cézár nagy világtörténetének fordítása, Szabó István magyar Homerosa. Mikes Kelemen Törökországi Leveleinek kéziratát 1867-ben ő vásárolta meg Toldy Ferenctől az egri érseki liceum könyvtára számára.

Haynald Lajos (szül. 1816. Szécsény; megh. 1891. Kalocsa) esztergomi hercegprímási titkár, 1852-től erdélyi püspök, 1867-től kalocsai érsek. Négy millió pengőforintnál jóval többet költött jótékony célra, bőkezűen támogatta a tudományokat is. Kiváló botanikus volt, országoshírű növénygyüjteményét könyvtárával együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, Kalocsán a Jézus-társaság vezetése alatt csillagvizsgáló-intézetet alapított. A Magyar Tudományos Akadémia 1868-ban választotta tiszteleti tagjává. A legkiválóbb katolikus egyházfők egyike volt, egyházpolitikai és közjogi álláspontjához százezrek igazodtak, egyedül az 1869–1870. évi vatikáni zsinaton fordult el hittudományi felfogásától főpaptársai többségének rokonszenve, mert a római pápa egyháztanítói csalhatatlanságának kérdésében az ellenzékhez csatlakozott.

Károlyi György gróf (szül. 1802. Bécs; megh. 1877. Budapest) nagybirtokos, belső titkos tanácsos. A reformországgyüléseken a főrendi tábla egyik ellenzéki vezérpolitikusa volt, a szabadságharc alatt a magyar ügy mellé állt, csak súlyos váltságdíj lerovásával szabadult meg az önkényuralom bosszújától. Az uralkodó és a nemzet kibékülése után magas kitüntetésekben részesült. Mikor Széchenyi István megalapította a Magyar Tudós Társaságot, Károlyi György negyvenezer pengőforintot adott az Akadémia céljaira. Az 1850-es években a Nemzeti Színház bőkezű mecénása volt. Az osztrák hatóságok már elhatározták az adósságokba merült műintézet bezárását, de Károlyi György elhárította a veszedelmet a főváros egyetlen magyarnyelvű színházáról; több hazafias mágnástársával együtt összeadták a szükséges pénzt s megmentették a pesti színtársulatot a szétoszlatástól.

Károlyi István gróf (szül. 1797. Bécs; megh. 1881. Fót, Pest megye) nagybirtokos, a Szent István rend nagykeresztese. Mint testvérbátyja, Károlyi György, ő is megszenvedett a nemzethez való hűségéért, a szabadságharc után az osztrák önkényuralom bebörtönözte és megsarcolta. 1830-ban húszezer pengőforintot adott a Magyar Tudományos Akadémiának, az 1850-es években áldozatkészen támogatta a

Szent István-Társulatot, a Magyar Írók Segélyegyletének is megvetette az alapját. Az írói segélyegyletre 1854-ben tizezer pengőforintot ajánlott fel s gróf Teleki József és báró Eötvös József társaságában a budai császári helytartósághoz, majd a bécsi belügyminisztériumhoz folyamodott: «Kérték, hogy engedtessék meg az ínséget szenvedő magyar írók s özvegyeik és árváik részére egy segélypénztár alapítása a hazafiak önkéntes adományából. A kérés megtagadtatott, az egylet alakulása betiltatott s az e célra begyült összegek rendőrileg lefoglaltattak. Hihetetlennek látszik, de igaz. A magyarnak Bach kormánya alatt saját hazájában önkéntes adományokból nem volt szabad elaggott vagy elnyomorodott írók szenvedéseit enyhíteni. De az emberiesség érzelme s az irodalmi munkásság tisztelete erősebb az erőszaknál s túlél minden kormányt. Mihelyt Bach kormánya ingadozott és összeomlott, az írói segélyegylet eszméje újra föléledt». (Gyulai Pál.) Az alapszabályokat 1861-ben megerősítették, az egyesület elnökéül Károlyi Istvánt kérték fel.

Lo Presti Árpád báró (1828–1879) földbirtokos, negyvennyolcas honvédőrnagy. Spanyol eredetű elődei Mária Terézia korában nyerték honfiúsításukat az 1764. évi országgyülésen, ő maga — az osztrák apa és francia anya gyermeke — lelkes magyar hazafi volt, a szabadságharc idején Görgey Artur hadseregében szolgált. Az 1850-es évek végén ötvenezer pengőforintot adott a Magyar Tudományos Akadémia palotájára, a legnagyobb összeget báró Sina Simon után.

Mikó Imre grót (szül. 1805. Zabola, Háromszék megye; megh. 1876. Kolozsvár) földbirtokos. Már a szabadságharc előtt jelentős szerepe volt Erdély országos életében, igazi hatása azonban a szabadságharc után kezdődött. A legjobb hazafiak «Erdély Széchenyije» után igazodtak s ő mindent megtett, hogy az osztrák önkényuralom elnyomott magyarjai ne veszítsék el önbizalmukat. Bölcsességének, szerénységének, áldozatkészségének az irodalmi, gazdasági és politikai élet egyaránt sokat köszönhetett. Az alkotmányos élet visszaállítása s Magyarország és Erdély egyesülése után I. Ferenc József király 1867-ben közlekedési miniszterré nevezte ki, miniszterssége alatt Erdély anyagi jóléte, a vasúti hálózat segítségével, rohamosan fejlődött, a közművelődés, báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter támogatásával, szintén megkapta a maga nagyjelentőségű támasztó pontjait. A kolozs-

vári egyetem első tanárai 1872. októberében Mikó Imre kezébe tették le esküjüket. A grófot családi életében súlyos csapások érték: meghalt egyetlen fia is, az ősi székely Mikó-nemzetség utolsó sarja. Vigasztalását a honfitársai jólétéért, a közművelődés emeléséért és református hitfelei javáért folytatott fáradozásban találta. Számos alapítványa közül legnevezetesebb a sepsiszentgyörgyi református kollégiumnak adott hatvanezer pengőforintja. Az Erdélyi Múzeum Egyesület alapításában (1859), a kolozsvári egyetem létesítésében (1872) oroszlánrésze volt, a kolozsvári magyar színházban a jobb idők elkövetkezéséig évtizedekig tartotta a lelket, számos szépirodalmi és tudományos munka jelent meg költségén. Ő nyomtatta ki többek között Debreczeni Márton Kióvi Csatáját és Kriza János Vadrózsáit. A Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a Magyar Történelmi Társulat első elnöke volt. Szobrát 1889-ben állították fel Kolozsvárt. — Tudományos dolgozatai közül nevezetesebbek: Bod Péter élete és munkái. Pest, 1864. (Az első magyarnyelvű írói lexikon szerzőjének úttörő méltatása.) — Benkő József élete és munkái. Pest, 1868. (Az érdemes történettudós és botanikus pályájának ismertetése.)

Sina Simon báró (szül. 1810. Bécs; megh. 1876. Bécs) osztrák-magyar bankár, nagykereskedő, nagybirtokos, diplomata. Görög nemzetiségű atyjának, Sina Györgynek, I. Ferenc király magyar nemességet, utóbb magyar báróságot adott. Sina Simon gazdasági lángelme volt, mérhetetlen vagyon ura; gróf Széchenyi István az ő segítségével építtette meg a pesti lánchidat. A jótékonykodásban még atyját is felülmulta, a kiegyezés koráig ő áldozott legtöbbet a Magyar Tudományos Akadémiára. Mikor 1858-ban gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök a nemzet áldozatkészségéhez fordult, hogy a Magyar Tudós Társaság palotáját felépíthesse, Sina Simon fejedelmi adománnyal sietett az Akadémia segítségére. «Első volt — olvassuk az Akadémia évkönyveiben — ki e téren fényes példával elöljárt, a mindenkor áldozatra kész, nemeslelkű s bőkezű báró Sina Simon, ki, miután eredeti hazája fővárosában, Athénben, egyetemet s akadémiát alapított a görög nemzetnek, most második hazájának, Magyarországnak, akadémiájára s nevezetesen ennek háza felépítésére nyolcvanezer pengőforintot szánt s így — a telket ajándékozó Pest főváros után — legnagyobb alapító lett. 1858 augusztus 5-én kelt alapító levelében a

görög-magyar hazafi gyönyörű szavakkal vezette be nagyszerű ajánlatát.» (Vázlatok a M. Tud. Akadémia félszázados történetéből. Budapest, 1881.) A nagylelkű mecénás mindenütt ott volt, ahol segíthetett az ország nemzeti célú intézményein. (Nemzeti Múzeum, Nemzeti Színház, Budapesti Szemle, képzőművészet, zeneművészet, templomok, iskolák, kórházak, árvaházak.) Az athéni Görög Tudományos Akadémiát egy millió pengőforintot meghaladó költséggel ő állította fel egymagában.

Tomori Anasztáz (szül. 1824. Dunaföldvár, Tolna megye; megh. 1894. Budapest) földbirtokos. Theodorovics nevű szerb-görög családból származott, Pesten a mérnöki tanfolyamot végezte, 1853-ban a nagykőrösi református egyháztanács meghívta az ottani gimnázium matematikai tanszékére. Ebben a választásban ritka szabadelvűség nyilatkozott meg, mert Tomori Anasztáz görög keleti vallású férfiú volt. Tanártársai szerették, de nem sokáig működött körükben: nagy vagyont örökölt, nem kellett tovább tanítania. Azontúl a fővárosban és pestmegyei birtokán élt. A tudomány, irodalom és művészetek egyaránt sokat köszönhettek bőkezűségének. A Kisfaludy-Társaság az ő áldozatkészségéből adta ki Shakespeare munkáinak teljes magyar fordítását. A Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban választotta tagjai közé. Az Akadémiának tízezer pengőforintot hagyott matematikai munkák jutalmazására.

Irodalom. — Bő források: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei és A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. — Hegedüs István: Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett. Kolozsvár, 1876. — Szász Gerő: Gróf Mikó Imre emlékezete. Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. évf. — Horváth Boldizsár: Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett. M. Tud. Akadémia Évkönyvei. 16. köt. Budapest, 1877. — Kemény Gábor: Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett. Századok. 1877. évf. — Nagy Péter: Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett. Kolozsvár, 1877. — Vázlatok a M. Tud. Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881. Budapest, 1881. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Emlékkönyv a Természettudományi Társulat félszázados jubileumára. Budapest, 1892. — Vadnai Károly: A magyar Shakespeare-kiadás pártfogójáról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 29. köt. Budapest, 1896. — Angyal Dávid: A Magyar

Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle. 1903. évf. — Notter Antal: A Szent István-Társulat története. Budapest 1905. — Viszota Gyula: Tagajánlások az Akadémiában. Akadémiai Értesítő. 1906. évf. — Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egylet multja, jelene, tárai. Kolozsvár, 1909. — Erdélyi Pál: Gróf Mikó Imre emlékezete. Kolozsvár, 1911. — Az Erdélyi Múzeum Egyesület emlékalbuma. Kolozsvár, 1913. — Divald Kornél: A M. Tud. Akadémia palotája és gyüjteményei. Budapest, 1917. — Lukinich Imre: A Magyar Történelmi Társulat története. Budapest, 1918. — Erdősi Károly: A hetvenéves Szent István-Társulat. Budapest, 1922. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Erődi Jenő: Az Akadémia és a magyar zsidóság. Egyenlőség. 1825. évf. — Kéky Lajos: A Kisfaludy-Társaság ereklyetára. Könyvbarátok Lapja. 1927. évf. — Fischer Vilmos: A Kisfaludy-Társaság története a szabadságharcig. Budapest, 1928. — Kristóf György: Erdély Széchenyi Istvánja. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. évf. — Berzeviczy Albert: A százéves Akadémia. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Olasz Imre: Tomori Anasztáz. A Nagykörösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 5. köt. Nagykörös, 1930. — Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakítása érdekében. Erdélyi Múzeum. 1931. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932.

ÍRÓI TÖREKVÉSEK.

Elevenitsük fel a világirodalom legnagyobb írói neveit a XIX. század második harmadában, helyezzük melléjük időrendi párhuzamba a magyar irodalom vezető szellemeit, emeljük ki e korbeli költészetünk néhány jellemző vonását.

A francia romantikusok zajos mozgalma 1830 táján indul meg; vezérük, Victor Hugo, iskolát teremt, líráját és drámairását európaszerte utánozzák. A realisztikus regényben Balzac és Flaubert alkotnak remekműveket, az ultramodern Párisnak Baudelaire a költője. A romantikus pátosztól a kritikai lélekelemzésen keresztül a kétségbeesés pesszimizmusáig minden irány megtalálja a maga művészi francia megszólaltatóját.

Az angol társadalmi irányregény és az erkölcsfestő humoros regény diadallal lép a romantikus történeti elbeszélés nyomába; Dickens emelkedett erkölcsi felfogással festi a jóság és erény küzdelmeit; Thackeray elbeszélő munkái keserű hangulat és szomorú tapasztalatok leszűrődései. Az amerikai angol irodalom klasszikusai közül Longfellow és Poe a legnagyobb nevek.

A német lírikusok élén Heine áll, érzelmes-gúnyos hangja költői hangulatok ringatója; Lenau borongó költészetéből a magyar puszták levegője áramlik; Grillparzer

és Hebbel költői ragyogású tragédiái, Keller Gottfried svájci elbeszélései a német szellem mesterművei.

Fellépnek a nagy orosz regényírók: Gogoly, Dosztojevszkij, Turgenyev; a lengyelek romantikus költője: Mickiewicz; az olasz romantikus: Manzoni; a svéd lírikus-epikus: Tegnér; a dán mesélő: Andersen.

Az ünnepelt írók csillagtábora szórja sugarait nyugat és észak felől a magyar határok felé, ragyogásukat fogékony lélekkel figyelik, de Magyarországnak is megvannak a maga irodalmi fényességei.

Petőfi Sándor nemcsak a miénk, ő az egész emberiségé; Arany János epikai művészete túlél minden időt és ízlésváltozást; Madách Imre drámai költeményéből az emberiség sorsa a tragikus szépség örök értékeivel tükröződik.

Ez a kor teremti meg — még az 1848-as szabadságharc előtt — az első magyar állandó fővárosi színházat, ez a kor teszi magyarrá a latin helyett az iskolák, hivatalok, törvényhozás nyelvét, ez a kor fejleszti ki fokozottabb arányokban a könyvkiadást és hírlapirodalmat. A Magyar Tudományos Akadémia irányító szerepe a tudományban, a Kisfaludy-Társaság tagjainak hatása a kritikai és esztétikai érzék fejlesztésében, az egész magyar közélet lelkes érdeklődése a szépirodalom iránt ennek a kornak szellemét dícséri. A festészet, szobrászat, zeneművészet is most indul hódító útjára.

A feudális hagyományok merev őrzését a politikában a demokratikus törekvések váltják fel, a romanticizmus mellett az irodalomban a népiesség egyre hódí-

több erővel érvényesül. A próza nyelve még kissé régies, a költői nyelv már mai üdeségében bontakozik ki.

Kialakul a magyar regény és novella, a fordítások és átdolgozások imént letűnt korára az eredeti alkotás időszaka következik. Eötvös József, Kemény Zsigmond a maguk útján haladnak, még a kisebb elbeszélők is óvakodnak az utánzástól. A drámairodalom gazdag termésű, Szigligeti Ede munkáiban biztos színpadi technikájú. Az elbeszélő és drámai munkák nemcsak témában és invencióban mutatnak meglepő változatosságot, hanem feldolgozásban és stílusban is. Világnézet és irányzatosság ritkán rontja az olvasók kedvét, az írók képzelete a multban és a jelenben romantikusan kalandozik, még a népies törekvésekben sincs sok realizmus, legföljebb egyes részletek megfigyelése és a nyelv magyarossága mutat realista jellemvonásokat.

A lírának és az epikának hasonlíthatatlanul erősebbek a hagyományai, mint a regénynek és a drámának. A vers — a tizenkilencedik század végéig — mindig erősebb irodalmunkban, mint a próza; a költők stílusa állandóan modernebb, mint a prózaíróké. Az érzelmek és gondolatok kifejezése Vörösmarty Mihály hatása alatt egy ideig a romantika és pátosz jegyében nyilvánul meg, Petőfi Sándor és Arany János fellépése óta a népiesség jegyében folyik. A lírikus és epikus a szabadságharc kora előtt szószéken áll és képzelt világban csapong, a szabadságharc költői nemzedéke átfordul az egyszerűség és őszinteség világába. Eszményit ez a nemzedék is, de közvetlenül önti formába képzeletvilágát.

Eltűnnek vagy csak titokban lappanganak a vallási ellentétek, a szabadelvűség ígéi hangzanak minden ajakról, nemzeti hevület fűti az írók lelkét. Büszkék a magyarság multjára, bíznak jövőjében. Tanulnak a külföld íróitól, de még többet bíznak természetes tehetségükben. A német hatást felcserélik a franciák és angolok tanulmányozásával, alkotóerejük önállóságát azonban nem dobják oda idegen olvasmányaiknak.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. Két kötet. Pest, 1864. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. Budapest, 1877. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt. Két kötet. Budapest, 1895. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. Budapest, 1925-től. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Benedek Marcell szerkesztésében: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Ujvári Péter szerkesztésében: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Bangha Béla szerkesztésében: Katolikus lexikon. Budapest, 1931-től. — Dézsi Lajos szerkesztésében: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1931-től. — Farkas Gyula: Táj- és nemzedékszemlélet a magyar irodalomban. Minerva. 1931. évf. — U. az: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932.

A KÖZÉRDEKŰ IRODALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kossuth Lajos.
Deák Ferenc.
A szónoklat és publicisztika.
Toldy Ferenc.
Az irodalomtörténet és kritika.
Történeti és nyelvészeti irányok.

KOSSUTH LAJOS.

A MAGYAR politikai szónoklat és publicisztika történetében KOSSUTH LAJOS korszakos nagyság. Először írott hírlapjaival tűnt fel. Ezeket akként szerkesztette, hogy az 1832—1836. évi országgyűlés tárgyalásait tollba mondta a maga köré gyüjtött nemesifjúságnak; utóbb, a diéta berekesztése után, ugyanígy állította össze a vármegyei gyűlések tárgyalásait. *Országgyűlési Tudósításai* és *Törvényhatósági Tudósításai* nagy hatást tettek, a szabadelvű szellemet megerősítették, a szerkesztőt azonban összeütközésbe hozták a bécsi és budai császári és királyi hatóságokkal. Mivel a kormány a levélalakban írt vármegyei tudósítások elnyomására nem rendelhette el a cenzúrát, külön rendelettel tiltotta meg a szerkesztést. Kossuth Lajos Pest vármegyéhez fordult oltalomért. A vármegye törvénytelennek s a levelezés szabadságát sértőnek találta a kormány végzését, határozatát pártolás végett közölte a többi megyével, a megyék többsége Pest vármegye álláspontjára helyezkedett, egyes törvényhatóságok még tudósítót is neveztek ki az írott lap számára tisztviselőik köréből. 1837 májusában elfogták Kossuth Lajost s csak három év mulva bocsátották szabadon börtönéből. A kormány törvénytelen eljárása nagyra növelte a kiváló férfiú népszerűségét, szenvedései mártirkoszorút fontak fejére.

1841 elején a *Pesti Hirlap* szerkesztője lett. Nagy hévvel támadta a haladás ellenzőit, hatásosan ostorozta a visszaéléseket, belevitte a nemesség köztudatába, hogy a nemzeti újjászületés a kiváltságos osztályok reformjaitól függ. Vezércikkei rendkívül megkedveltették demokrata elveit. Ugyanaz a szónoki hév szólt belőlük, mint beszédeiből; ezek a beszédek a legnagyobb magyar szónokok egyikét mutatták. Olyan meggyőző politikai cikkeket írni és olyan elragadó politikai szónoklatokat mondani, mint Kossuth Lajos, senki sem tudott. Hírlapi cikkeiben könnyedén, az általános műveltségű közönség szellemi színvonalához mérten ontotta gondolatait. Költői ékességet hintett fejtegetéseire, szívesen élt a görög-római retorika fogásaival, szerette epigrammaszerűen kiélezni mondatait, a hang szónokiasságát sohasem ejtette el. Cikkei és beszédei az ékesszólás mesterének vallomásai voltak. Hatásuk országraszóló.

A működésének tulajdonított veszedelmes hátásért támadta meg őt Széchenyi István a Kelet Népében (1841). Szemére lobbantotta, hogy az ész helyett a szívhez szól, közönséges érzelmi politikát űz, a valóságos erőviszonyokat figyelmen kívül hagyja, igaztalanul izgat a nagybirtokosarisztokrácia ellen. Kossuth Lajos fényes érveléssel védte *Feleletében* (1841) a maga igazát, ellenfelének sértő leckéztetését udvariassággal viszonozta, a gyanusításokat türelemmel utasította vissza. Programmja — úgymond — ugyanaz, mint Széchenyi Istváné; tűrje meg hát őt Széchenyi István maga mellett, mint igénytelen napszámost. Modora lehet kritikát érdemlő, de elhibázottnak bajos mondani,

mert a politikus az ész által felismert igazságokat az érzelmek fölkeltésével juttatja diadalra. Nem az a kérdés, milyen modorban jelennek meg cikkei, hanem az, hogy igazak-e? Ha rossz taktikáról lehet szó, ez a Széchenyié, aki maga panaszkodik arról, hogy két szék közé esett; nem bíznak benne sem fönt, sem lent; nem kell sem az udvarnak, sem a nemességnek. A nemzet elvitázhatatlan joga, hogy tetszése szerint válasszon vezért; Széchenyinek nem kell azt képzelnie, hogy ha netalán a nemzet beteg, csak ő lehet egyedüli orvosa. Ne védje Széchenyi a szerencsés születésűeket, ne kívánjon folytonos béketűrést az alacsonyabb sorsúaktól; a halogatás kész veszedelem, a nép türelmét kár kockára tenni. Széchenyi őt megbántotta, de ő jobbját nyujtja a békülésre; ne legyen köztük viszálykodás, gyámolítsa őt Széchenyi tanácsaival, hívebb munkást nem talál nála. A polémia az egykorúak véleménye szerint Kossuth Lajos javára dőlt el; még a higgadtabb politikusok is — Deák Ferenc, Eötvös József, Fáy András, Vörösmarty Mihály — a Pesti Hirlapnak fogták pártját a nyilvánosság előtt. Kossuth Lajos a nemzet szeretetében megnövekedve ment tovább a maga útján, korának ellenállhatatlan hatású államférfia lett. A szabadságharc korának politikai mozgalmait az ő hírlapi cikkei és szónoki beszédei irányították.

Mint lelkesítő politikai szónok legnagyobb az egész magyar történelemben. Egyéniségéből sugárzott a szónoki rátermettség. Alakjának férfiassága, szeme tűzének lobogása, szavainak lángoló lelkesedése magukkal ragadták hallgatóit. Hangja csodálatosan szép volt, különös varázsú,

ellenállhatatlan. Mindenki érezte, hogy a meggyőződés heve árad lelkéből, mindenki átadta magát ékesszólása hódító hatásának. Szónoklatainak szenvedélyességével és stílusának költői ragyogásával bámulatosan fel tudta izgatni hallgatói lelkét. Csillogtatta és sziporkáztatta a szebbnél-szebb képeket és hasonlatokat. Irásaiban is elsősorban szónok, a hazafias pátoszt és a stílus festői elemeit hatásosan alkalmazta. Eleme az ellenzéki álláspont, erőssége a virágos előadás.

A szabadságharc bukása után — a császári önkényuralom reménytelen évei alatt — sokan gondoltak nagy keserűséggel a forradalom vezéreire, sokan kárhoztatták a bujdosó kormányzót azért a bátorságért, hogy a magyarság becsületének védelmében szembe mert szállni az osztrák katonai nagyhatalommal s a nemzet függetlenségéért folytatott harcában kihívta az ország ellen a Habsburg-ház megtorló indulatát. Hazafias szándékait azonban senki sem vonta kétségbe, mint ahogyan szónoki nagyságának emléke is emberöltőkön keresztül szinte mondába való ragyogással élt az utókor köztudatában. — «Nem annyira az eszmék mélysége vagy szélesebbkörű tudományos készültség jellemzik — írja róla Beöthy Zsolt — mint inkább a kor uralkodó jelszavainak és érzéseinek ügyes és lelkes felhasználása. Hatalmában volt minden eszköz, ideértve alakjának szépségét s hangjának érces teljességét, ami csak az emberi szívre varázserővel hathat. A közelebbi s minden körben visszhangot ébresztő okok tetszetős kiszínezése; kábító, elragadó, leverő erővel festett képek, egybehozott ellentétek, tüzes kifakadások; hódolás a nemzeti hiúságnak s páratlan pátosz; a numerózus beszéd behizelgő zenéje, választékossága, virágai: mindez együtt az újabb magyar történetben példátlan hatást biztositott neki. A külföldről haza irt levelei, melyek a hazai viszonyokra számos és nagy félreértést tartalmaznak, olykor a szenvedély egy-egy ragyogó kitörésével, majd az elegikus pátosz méla borújával emlékeztetnek a régi nagyságra.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Kossuth Lajos nemcsak magyar szónoknak volt felülmulhatatlan, elragadó ékesszólással

beszélt angolul is. Angolországi és amerikai szereplése az 1850-es években lázba ejtette a britt szigetek és az Unió népét. «A britt nép nem győz betelni hallásával. Elragadják Kossuth eszméi, előadási heve, nyelve; bámulva látják, hogy ez az idegen úgy szól a nyelvükön, mint legkiválóbb szónokaik; sőt az ítélni tudók is odahelyezik őt mind a beszéd megalkotása, mind annak előadása tekintetében Anglia legnagyobb szónokai mellé. Mindig ugyanazon témáról beszél és mindig új alakban. S miként Demosthenesnek megvolt az ő Fülöpje, akire minden beszédében újra és újra visszatért, úgy megvolt Kossuthnak is Ausztria. Az egész britt sziget elragadtatással ünnepelte: a nép, a középosztály, a parlament, a sajtó. Amerikában ismétlődnek az Angliában lefolyt jelenetek, szélesebb körben és még nagyobb fokozatokban. Ott benne egyúttal a köztársasági eszmék harcosát is ünneplik. New-Yorkban kezdődött az ünnepeltetés, ahol amerikai földre lépett; s Washingtonban, a szenátus székhelyén, volt a legfelemelőbb. A kongresszus ülésén fogadták ünnnepélyesen s az elnök a maga jobbjára ülteté. Ékesszólása itt is elragadtatásba hozza az embereket s ezer és ezer barátot szerez magának és a magyar ügynek. Nevéről utcák, terek, községek neveztetnek el a különböző államokban, melyek ma is ezt a nevet viselik.» (Baráth Ferenc: Kossuth Lajos mint író és szónok. Budapest, 1907.)

Kossuth Lajos 1802. szeptemberében született Monokon, Zemplén megyében. Evangélikus vallású nemesi család sarja volt, iskoláit Sátoraljaújhelyt, Eperjesen és Sárospatakon végezte, 1824-ben főesküdött ügyvédnek. Egy ideig atyja sátoraljaújhelyi prókátori irodájában dolgozott, egyre jobban magára vonta Zemplén vármegye figyelmét. Az 1832–1836. évi pozsonyi országgyűlésről a megyei központok számára érdekes tudósításokat küldött a pártok vitáiról; az országgyűlés berekesztése után a vármegyék gyüléseinek tanácskozásairól tudósította a vidéki nemesség vezéreit; ezért a kormány úgy állott rajta bosszút, hogy három évre börtönbe zárta. (1837–1840.) Kiszabadulása után mint a Pesti Hirlap szerkesztője (1841–1844) döntő módon hatott a nemzet közvéleményének irányítására s bár Széchenyi István mindent megtett, hogy hatását csökkentse, tekintélye egyre nagyobb lett. Az 1847–1848. évi országgyűlésen ő volt a szabadelvű ellenzék vezére, elsősorban az ő tetterejének köszönhető az első magyar

felelős minisztérium kinevezése. Mint pénzügyminiszter, majd mint a honvédelmi bizottmány elnöke, végül mint a magyar köztársaság kormányzója fáradhatatlan munkássággal szolgálta az önvédelmi harc ügyét, de a szabadságharc leverése után menekülnie kellett. Törökországból Angliába, onnan Amerikába hajózott, angolnyelvű szónoklataival tüneményes sikereket ért el, nemzete sorsán azonban nem tudott segíteni. Az 1867. évi kiegyezés megkötése után reményét vesztve Torinóba költözött, ott élt haláláig, 1894. március 20-ig. Hamvait Budapestre hozták, emlékét ma is rajongással őrzi a magyar nép. Kossuth Lajos egyénisége a szabadság szeretetének megtestesülése. Törhetetlen akaraterejű, rendkívüli munkabírású, lángoló becsvágyú férfiú volt. Pályája tüneményes, szavára milliók hallgattak.

Adatok Kossuth Lajos életéhez:

1263. — IV. Béla király a Kossuth-nemesuraknak újabb földbirtokot adományoz Túróc vármegyében. (A nemzetség törzsfészke Udvard falu, más néven Kossut, a Túróc folyó mellett. Az udvardi Kossuthok a következő évszázadokban az ország más tájaira is elszármaznak. A vármegyei életből egyik sem emelkedik nagyobb méltóságra vagy országos hírnévre: földbirtokosok, ügyvédek, megyei tisztviselők.)

1802. — Kossuth Lajos születésének éve. Szeptember havában születik a zemplénmegyei Monok községben. (Atyja Kossuth László ügyvéd, az Andrássy-grófok uradalmi fiskálisa Monokon; anyja Weber Karolina, az olaszliszkai postamester leánya; mindketten evangélikus vallásúak. A gyermeket Tállyára vitték át kereszteltetni, mert Monokon nem volt ágostai hitvallású lelkész. A születés és keresztelés közelebbi ideje ismeretlen, az anyakönyveket néhány évvel később tűzvész pusztította el, maga Kossuth Lajos sem tudta születése napjának pontos idejét. «Vidékünkön s koromban — írja 1874-ben — inkább a tágas körben ismert névnapokat mint születésnapokat volt szokásban megülni; én pedig emlékezőtehetségem fiókjában nem igen tartottam érdekesnek hasznosabb dolgoktól helyet lopni a csekély magamra vonatkozó biografiai akták számára, hát biz én lassan-lassan születésem napját és hónapját elfelejtettem emlékemben megtartani. Hogy mikor? Azt teljes bizonyossággal meg nem mondhatom. Úgy rémlik előttem, hogy szeptember 16-ika és 19-ike közt: alkalmasint 19-ikén.» Szülei

még négy gyermeket neveltek föl kívüle, leány volt mind a négy. Közülük Kossuth Lujza, Ruttkay József abonyi postamester neje, 1902-ben halt meg.)

1810. — Megkezdi tanulmányait a sátoraljaújhelyi kegyesrendi gimnáziumban. (Nem gyakori dolog, hogy protestáns fiú katolikus iskolába jár, de Kossuth Lajos atyja ekkor már Sátoraljaújhelyen lakik, itt a háza, ügyvédi irodája.)

1816. — Továbbtanul az eperjesi evangélikus kollégiumban. (Mint Sátoraljaújhelyen, itt is kitűnő diák. Szónoki tehetsége különösen feltűnő.)

1819. — Szeptember havától kezdve két éven keresztül jogot tanul a sárospataki református kollégiumban. (Kövy Sándor jogtanár jeles tanítványa, sokat olvas, nyelveket tanul. A jogi tanfolyam befejezése után ügyvédi gyakorlatot szerez Sátoraljaújhelyen, Eperjesen, Pesten.)

1824. — Fölesküszik ügyvédnek. (Atyja mellett dolgozik Sátoraljaújhelyen, résztvesz a zemplénmegyei kaszinó megalapításában, szervezi az önkéntes tűzoltó egyesületet, érdemeket szerez luteránus hittestvérei magyarosítása körül.)

1831. — Hatalmas szónoki tehetségével megmenti Sátoraljaújhely városát a pórlázadás dühétől. (A Felvidéken kolera pusztít, a tót-rutén jobbágyok fellázadnak, a szintén forrongó sátoraljaújhelyieket Kossuth Lajos csillapítja le, ő tesz legtöbbet a zendülő tömegek visszaszorítására. A járvány legrémesebb napjaiban a vármegye kirendeli a vészbizottság elnökévé. Feladatának fényesen megfelel.)

1832. — Harminc éves. Mint az egyik távollevő báró kiküldöttje megjelenik a pozsonyi országgyűlésen, papirra veti a szónoklatok tartalmát s ez év decemberétől kezdve rendszeres írásos tudósításokat küld a vármegyéknek az országgyűlés tárgyalásairól. (Három és fél évet tölt Pozsonyban. Mikor a diéta bezárul, az ellenzéki követek meleg ünneplésben részesítik. Nevét ekkor már az egész ország ismeri.)

1836. — Pestre költözik. Megindítja a vármegyei tanácskozásokról szóló tudósításait. (Ezt sem hírlapként küldi szét, hanem lepecsételt magánlevélben másfélszáz előfizető számára. A bécsi hatóságok aggodalommal kísérik ellenzéki működését s tetterős intézkedésekre utasítják József nádort.)

1837. — Május 4-ikén éjszaka elfogják s a budai vár egyik tömlöcébe zárják. Az ország reformpárti nemessége megdöbbenve értesül sorsáról. (A királyi tábla három évi börtönre ítéli, a hétszemélyes tábla még egy évvel fölemeli büntetését. Fogságában sokat ír és olvas, megtanul angolul.)

1840. — Az országgyűlés követelésére ez év tavaszán kibocsátják börtönéből. (Pesten zajosan tüntetnek mellette, Sátoraljaújhelyen díszlakomával fogadják, báró Wesselényi Miklós 18.000 pengős nemzeti adományt gyüjt össze részére.)

1841. — Január elején megindítja a Pesti Hirlapot. Gróf Széchenyi István támadására külön könyvben felel. A közvélemény neki ad igazat. (Ebben az évben veszi nőül nemes Meszlényi Teréziát, egy dunántúli földbirtokos leányát. Neje katolikus. Három gyermekük: Ferenc, Vilma, Lajos Tivadar.)

1844. — Meghasonlik kiadójával, július 1-én visszavonul a Pesti Hirlap szerkesztésétől. Új lap szerkesztésére nem kap engedélyt. A hazai ipar gyámolítása céljából megteremti a Védegyletet. (A vállalkozás egy ideig sikerül, az osztrák behozatal veszedelmes helyzetbe jut; később ellobban a tagok szalmalángja, összeomlik az egész szervezet.)

1847. — Október havában Pest vármegye követté választja az 1847–1848. évi pozsonyi országgyülésre. (A választást elkeseredett korteskedés előzi meg, a konzervatív nemesek új Dózsa Györgyöt látnak a félelmes szónokban, a liberális földesurak pártja vele együtt lelkesedik a reformokért és az Ausztriával való kapcsolatok meglazításáért. Az országgyülésen kiéleződnek az ellentétek a kormány és az ellenzék, a főrendiház és az alsótábla, a konzervatív és a liberális felfogás között.)

1848. — Negyvenhat éves. A párisi februári forradalom hatása alatt március 3-ikán döntő hatású szónoklatot mond a pozsonyi országgyülésen. E naptól kezdve rohamos gyorsasággal fejlődnek a negyvennyolcas események. (A márciusi napok Pesten, az első felelős minisztérium kinevezése, az első népképviseleti országgyülés egybehívása Pestre, a nemzetiségek támadása a magyar kormány ellen, az önvédelmi harc, V. Ferdinánd király lemondása, az osztrák csapatok beözönlése az országba, az országgyülés menekülése Pestről Debrecenbe.)

1849. — Kossuth Lajos küzdelmei a nemzeti kormány és az országgyülés élén Magyarország függetlenségéért. (A honvédseregek diadalai, a köztársaság kikiáltása a debreceni református nagytemplomban. I. Ferenc József trónvesztésének kinyilvánítása után Kossuth Lajost az ország kormányzójává választják. Újabb harctéri diadalok, utánuk a teljes összeomlás. Augusztus közepén a kormányzó Törökországba menekül, az osztrák hatóságok minden erejüket megfeszítik, hogy kézrekerítsék és kivégezzék.)

1851. — Szeptember havában Törökországból Angliába hajózik. Úgy ünneplik, mint a szabadság vértanuját. November havában Amerikába megy át. Az Egyesült Államok polgárai rajongó lelkesedéssel fogadják. (Útja diadalmenet, idegen államférfit még soha nem fogadtak ilyen hódolattal, a költők ódákat írnak tiszteletére, az Unió parlamentje nyilt ülésben üdvözli, a szabadkőművesek testvérükké avatják egész Amerika visszhangzik a magyar név dicsőítésétől.)

1852. — Hetedfél hónapi amerikai propagandamunka után július havában visszautazik Londonba. Minden erejét megfeszíti, hogy a magyarság katasztrófáját európai üggyé tegye. (Évekig él Londonban, az emigráció szálai az ő kezében futnak össze, III. Napoleon francia császárral és az olaszokkal állandó tárgyalásokat folytat Magyarország felszabadítása érdekében.)

1861. — Letelepedik Olaszországban. Lankadatlanul tervez és tárgyal hazája érdekében. Egy ideig Milanóban lakik, utóbb Genovában él, majd Torinóba teszi át lakását. (Sok csapás éri, csalódik az emberekben. 1862-ben meghal leánya, 1865-ben elveszti nejét. Emigránstársai lassankint visszaköltöznek Magyarországba, egyre kevesebben maradnak mellette. Nemzete képzeletében valóságos mesebeli nagysággá magasodik alakja.)

1867. — Megdöbbenve értesül a Habsburg-dinasztia és a magyar nemzet kibéküléséről. Nem fogadja el a kiegyezést, túlhaladottnak látja az 1848-as álláspontot is, ragaszkodik az 1849-es függetlenségi nyilatkozathoz azaz a Habsburgokat detronizáló teljes nemzeti önállósághoz («Én, ki a függetlenségi nyilatkozatot indítványoztam s aki a 49-iki zászlót két császári hatalom ellenében fennlobogva tartottam, nem fogom soha, soha és semmi körülmények közt ezt megtagadni, még kevésbé fogom valaha oly kombinációhoz kezemet nyujtani, melynél

a 48-ra való lealkuvás van kiindulási pontul felvéve.» Nemcsak a 67-esekkel, hanem a 48-asokkal is kiegyenlíthetetlen ellentétűnek érzi a maga 49-es álláspontját, de azért nem szakít a magyarországi szélső baloldallal: a függetlenségi és 48-as párttal.)

1879. — Meghozzák a honossági törvényt. Elveszti magyar állampolgárságát. Életének ez az egyik legnagyobb keserűsége. (A magyar kormány a Habsburg-dinasztiára való tekintettel kénytelen vele szemben rideg álláspontra helyezkedni, de a nemzet legszélesebb rétegei szinte istenítik. Torinói lakóháza a nacionalista zarándokok búcsújáró helye. Leveleit itthon áhítattal olvassák, terjesztik, magyarázzák. A függetlenségi párt az ő nevével aratja sikereit. Az ifjabb írói nemzedék azzal ad kifejezést hódolatának, hogy a Petőfi-Társaság tiszteleti tagjává választja.)

1894. — Március 20-ikán meghal Torinóban. Kilencvenkét éves. Hamvait neje és leánya koporsójával együtt Budapestre hozzák s páratlan pompával temetik el. (Két fia közül Kossuth Ferenc hazatér, Kossuth Lajos Tivadar Olaszországban marad; gyermektelenül hal meg mind a kettő; az előbbi 1914-ben, az utóbbi 1918-ban. Mindkettő hamvait a Kerepesi-úti Kossuth-mauzóleum őrzi. Az elhúnyt kormányzónál népszerűbb nagyembere nem volt a magyarságnak II. Rákóczi Ferenc óta; a világháborúig több szobrot emeltek emlékére, mint valamennyi más közéleti és irodalmi nagyságnak együttvéve. Csak a főváros késett szobra felállításával: I. Ferenc József életében nem akarta megsérteni az uralkodóházat a Habsburg-család detronizálójának dicsőítésével. Trianon után a Szabadság-téren állították fel a halhatatlan száműzött budapesti szobrát, azon a gyászos helyen, ahol a császári uralom egykor kivégeztette az első magyar miniszterelnököt s in effigie bitófára vitte a magyar jobbágyság és polgárság felszabadítóját.)

Kiadások. — Kossuth Lajos mint író elsősorban a napisajtó munkása volt. (Cikkeinek jegyzéke Szinnyei József írói lexikonának VI. kötetében.) — Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. Pest, 1841. — Kossuth Lajos levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848–1849-ben. Közli Mészáros Károly. Ungvár, 1862. — Kossuth Lajos nyilt levele Deák Ferenchez. Pest, 1867. — Kossuth Lajos országgyűlési beszédei. Pest, 1867. — Kossuth Lajos és fiai

levelei a magyar nemzethez. Pest, 1868. — Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz. Kiadja Makray Aladár. Pest, 1870. — Törvényhatósági Tudósítások. Kossuth Lajos levelezése. Budapest, 1879. — Irataim az emigrációból. Tizenhárom kötet. Budapest, 1880–1895. (A sorozat kiadására az Athenaeum részvénytársaság igen előzékeny feltételek mellett vállalkozott: minden eladott példány után a bolti ár harmincöt százalékát ajánlotta fel a szükös viszonyok között élő kormányzónak. Az első kötet néhány hét alatt elfogyott, új kiadást nyomtattak belőle, de a többi kötetből már az első kiadás sem kelt el. A kormányzó még megérte a 4. kötet megjelenését, a többit halála után rendezte sajtó alá Helfy Ignác, utóbb Kossuth Ferenc.) — Kossuth Lajos iratai összevont népies kiadásban. Húsz füzet. Helfy Ignác szerkesztésében. Budapest, 1885–1886. (Az első füzetből ötezer példányt adtak el, de a tizedik füzettől kezdve már csak ötszáz példányt nyomtattak a sorozatból, annyira idegenkedett a betűtől és annyira sajnálta pénzét az irodalomtól a magyar közönség. A kormányzó neve varázsos hatású volt, mindenki rajongott személyéért, de munkáit még népszerűsítő kiadásban sem olvasták. Ez a jelenség mindennél jobban megvilágítja, milyen nehéz talajon kellett munkálkodniok a magyar kiadóknak, mikor komoly tartalmú könyvet bocsátottak közre.) — Kossuth Lajos munkáiból. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferenc. Budapest, 1902. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Viszota Gyula: Kossuth Lajos levelei a Budapesti Évlapok ügyében. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Kossuth Lajos müveiből. Schöpflin Aladár bevezetésével. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Kossuth Lajossal szinte beláthatatlan terjedelmű irodalom foglalkozik, azonkívül Széchenyi István és Deák Ferenc pályájának kutatói is behatóan írtak a halhatatlan férfiúról. — Kemény Zsigmond: Forradalom után. Pest, 1850. — U. az: Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: Magyarország függetlenségi harcának története. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1871. — Áldor Imre: Kossuth Lajos élete és pályája. Budapest, 1878. — Csengery Antal: Adalék Kossuth jellemzéséhez. Budapesti Szemle. 1883. évf. — Ferenczy József: Kossuth Lajos.

Pozsony, 1885. — Grünwald Béla: Kossuth Lajos és a megye. Budapest, 1885. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Két kötet. 6. kiad. Budapest, 1891. — Vajda Emil: Kossuth Lajos. Budapest, 1892. — Gracza György: Kossuth Lajos élete és művei. Budapest, 1893. — Hentaller Lajos: Kossuth Lajos és kora. Budapest, 1894. — Hörk József: Kossuth Lajos Eperjesen. Eperjes, 1894. — Székely József: Kossuth Lajos fogsága és Pest vármegye rendei. Budapest, 1895. — Szilágyi Sándor szerkesztésében: A magyar nemzet története. IX–X. köt. Budapest, 1897–1898. (Ballagi Géza, Márki Sándor és Beksics Gusztáv munkái.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VI. köt. Budapest, 1899. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900. — Ferenczi Zoltán: Széchenyi és Kossuth írói harca. Új Magyar Szemle. 1900. évf. — Esztegár László: Adalékok Kossuth Lajos hírlapírói pályájához. Magyar Könyvszemle. 1901. évf. — Perényi József: Kossuth Lajos újhelyi deákévei. Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1906. évf. — Baráth Ferenc: Kossuth Lajos mint szónok és író. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Bádics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Dénes Szilárd: Kossuth Lajos, a szónok. Budapest, 1908. — Kovács Dénes: Kossuth-emlékalbum. Budapest, 1909. — Viszota Gyula: Széchenyi, Kossuth és a gyáralapító társaság. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Halász Imre Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911. — Pethő Sándor: Politikai arcképek. Budapest, 1911. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Vas György: Kossuth Lajos hírlapi cikkei. Történeti Szemle. 1913. évf. — Ujhelyi Gizella: Kossuth Lajos a magyar művelődéstörténelemben. Budapest, 1913. — Pompéry Aurél: Kossuth Lajos 1837–39-iki hűtlenségi perének története. Budapest, 1913. — Friedreich István: Gróf Széchenyi István élete. Két kötet. Budapest, 1914–1915. — Viszota Gyula: Kossuth Lajos hírlapírói munkásságához. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Erődi Jenő: Kossuth Lajos drámája. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Szekfű Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Lukinich Imre: Kossuth Lajos irodalmi hagyatéka. Magyar Bibliofil Szemle. 1924. évf. — Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Budapest, 1924. — Gyalokay

Jenő: Kossuth mint hadtudományi író. Magyar Katonai Közlöny. 1925. évf. — Kastner Jenő: Kossuth és Mazzini. Századok. 1925. évf. — Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. köt. Budapest, 1927. — U. az: Osztrák merénylettervek Törökországban a száműzött Kossuth ellen. Napkelet. 1927. évf. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Lukinich Imre: Kossuth Lajos és a Magyar Történelmi Társulat. Századok. 1927. évf. — Viszota Gyula: Kossuth Lajos írott hírlapjai. Budapesti Szemle. 1927. évf. — U. az: Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal. Két kötet. Budapest, 1927–1930. — Asztalos Miklós: Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés. Budapest, 1928. — Hegyaljai Kiss Géza: Kossuth. Két kötet. Miskolc, 1928–1930. — Jánossy Dénes: Kossuth politikai tervei az Amerikai Egyesült Államokban. Napkelet. 1928. évf. — Markó Árpád: Kossuth fogsága. U. o. 1928. évf. — Mályusz Elemér: Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere. Napkelet. 1928. évf. — Polner Ödön: Kossuth Lajos. Protestáns Szemle. 1928. évf. — Zseny József: Kossuth Amerikában. U. o. 1928. évf. — Viszota Gyula: Kossuth Lajos és a Hetilap. Katholikus Szemle. 1928. évf. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Viszota Gyula: Kossuth Lajos és a Pesti Hirlap. Századok. 1929. évf. — Balassa József: Kossuth Amerikában. Budapest, 1931. — Takáts Sándor: Kossuth Lajos ujságalapítási kisérlete 1844-ben. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Szerk. Angyal Dávid. 1. köt. Budapest, 1931. — Viszota Gyula: Kossuth küzdelme a Budapesti Évlapokért. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf.

DEÁK FERENC.

Széchenyi István és Kossuth Lajos mellett Deák Ferenc a XIX. század magyar közéletének harmadik nagy átalakítója. Az 1832—1836. évi országgyűlésen tűnt fel; jogi tudásával és szónoki képességeivel osztatlan becsülést vívott ki nevének. Az 1839—1840. évi országgyűlésen már a liberális ellenzék vezére volt, anélkül, hogy kereste volna a vezérséget. Az országgyűlés tagjai nagyobbára csak a magyar törvénytárnak és a magyar történelemnek lapjait forgatták, ő az új nemzedéknek ahhoz a csoportjához tartozott, amely a külföld legjelesebb jogi és államtudományi munkáit tanulmányozta s európai látókörre tett szert. A közjogi, magánjogi, büntetőjogi tárgyalások minden vitás mozzanatát eldöntötte ismereteinek gazdagságával és rendkívül erős érvelésével. Legjobban a jobbágyság felszabadítása érdekelte, de meggyőződéssel emelt szót mindenütt, ahol a jog, törvény, igazság ügye veszélyben forgott.

Szellemi nagysága a szabadságharc bukása után bontakozott ki. Egyideig dunántúli birtokán gazdálkodott, majd felköltözött Pestre; szerény lakása a legnevesebb politikusok gyülekező helye volt. Kortársai úgy érezték, hogy az ő bölcsesége után kell igazodniok mindazoknak, akik Magyarországot még egyszer fel akarják támasztani.

Deák Ferenc a szenvedőleges ellenállást képviselte, mert látta, hogy a nyilt harcbaszállás hiábavaló erőfogyasztás lenne. Mikor a Bach-rendszer összeomlott s az uralkodó összehívta az 1861. évi országgyűlést, két *Felirati javaslat*ában fényes érveléssel fejtette ki a nemzet jogait s megcáfolta azt a feltevést, hogy Magyarország az osztrák összbirodalom érdekeinek tartozik magát alávetni. Kimutatta, hogy Magyarországnak Ausztriába való beolvasztása nemcsak törvénytelen, hanem Ausztriára nézve is káros; az uralkodó és nemzet között tátongó ürt csak az V. Ferdinánd királytól szentesített 1848-as törvények alapulvételével és továbbfejlesztésével lehet áthidalni. A nemzet nem kíván új jogokat, csak régi alaptörvényeit védi. — Az uralkodóház tanácsosai nem találták elfogadhatónak a magyar álláspontot, a császári biztos feloszlatta az országgyűlést, beköszöntött az újabb abszolutizmus.

Mikor Lustkandl Vencel bécsi egyetemi tanár az osztrák államjogi felfogás helyességét iparkodott igazolni, Deák Ferenc is tollat fogott s *Adalék a magyar közjoghoz* (1865) című munkájában megcáfolta a bécsi jogtudós érveit. Ez a közjogi fejtegetés egyik legfényesebb bizonyítéka Deák Ferenc államférfiúi bölcseségének, kitűnő törvénytudásának, győzhetetlen logikájának.

A Botschafter című bécsi lap támadására is ő adta meg a választ 1865. évi híres *Húsvéti cikk*ében. Visszautasította azt a gyanusítást, hogy a magyarok el akarnak szakadni a Habsburg-háztól és Ausztriától; egyenesen a király bölcseségéhez fordult; kifejtette, hogy a Habsburg-birodalom biztonsága semmit sem veszít, ha Magyarország

önálló lesz. Mi nem akarjuk — úgymond — ezen alkotmányos önállást feláldozni csupán azért, mert a lajtántúli népek új alkotmányának egyes pontjai máskép hangzanak; de készek leszünk mindenkor törvényszabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatásának biztosságával összhangzásba hozni. — A cikk megtette hatását, az uralkodó még 1865-ben összehívta az országgyűlést, a kölcsönös mérséklet a kiegyezés megteremtésére vezetett.

Deák Ferenc mint szónok a legnagyobbak közül való. Beszédei nem a hallgatók indulatainak fölkeltésére, hanem az értelem fölvilágosítására törekedtek. Nincsenek meg bennük a megindítás eszközei, annál meggyőzőbb az érvek ereje. Éles logika nyilvánul meg minden részükben. A nagy jogtudós az érveket sohasem pótolta szónoki alakzatokkal, a képzelet és szenvedélyek izgatásával; egyszerűen, világosan, nagy ítélőerővel sorakoztatta fel bizonyítékait; nem szorult még az irónia fegyverére sem. Nyelve a pongyolaságtól éppen olyan távol állott, mint a keresettségtől. Költői ragyogás kevés volt prózájában, de homály és henye szószaporítás sem volt soha benne.

Találóan rajzolta meg Deák Ferenc politikai egyéniségét Tóth Lőrinc. Lássuk őt, úgymond, mint pártvezért; keressük fel az ellenzék bizalmas tanácskozásain. «Nagy a zaj, a rendetlenség, tömérdek a beszéd a tanácskozmányi teremben. Ki nem ismeri a magyar s minden ellenzék fegyelmetlenségét? Azt mondja, hogy független akar lenni, csak lelkiismeretére hallgatni, akkor midőn nem egyéb, mint kevély, hiú, dicsvágyó; ahány fej, annyi vélemény, ahány katona, annyi vezérségigénylő. Egy férfiú lép be a szobába; megjelenése neptuni hatással van a hullámokra. Kényelmesen ül a pamlagra, mert a kényelmet szereti, szájában szivar, ami kedves szokásának látszik lenni; s midőn

már sokan, igen sokan kibeszélték magukat és elmondák, ki mit tanult Kelemenből, Köviből, Rotteckből és Benthamból, szólani kezd egyszerűen, világosan, olykor tréfásan; kezei alatt gyönyörű rendben pereg le a bonyolult gombolyag; világos szavaira oszlik a kétértelműség köde, a szofizmák csalárd szürkülete: feltűnnek a biztos, határozott álláspontok, a jól meggondolt csatarend; megmondja, mi téren kell kezdeni a támadást s folytatni a vitatkozást, minő pontokat kell tartani s feladni, mi rendben kell állítani a csapatokat s ütegeket. És a zaj elnémul, a rendetlen tömeg csöndesen hallgat s nyugodtan széled vacsorához.» (Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851.) — Horváth Mihály így jellemezte a nagy férfiút: «E hatalmas szellemben, mely az értelem mélységére, az ítélet élességére s alaposságára, a tudomány bőségére nézve, még politikai ellenfeleinek közelismerése szerint is páratlan a hazában, nincs semmi hiúság, semmi nagyravágyás, semmi ambitio. Ha ő egy alkotmánytalan, kényuralmi kormányú államnak született volna polgárává, hol őt a polgártársainak bizalmából eredő kötelességérzet nyilvános pályára nem kényszerítheti s magányából választása által ki nem ragadhatja: ő kevesektől ismerve, csak legközelebbi környezetétől csodáltatva, minden kitűnés, minden hírnév nélkül száll sírjába. Az ambitio s tettvágy hiánya s ama nyugalom és mérséklet koránt sem tette őt elvonult, magábazárkózott, hideg, önző s éldelhetetlen egyénné. Sőt, valamint magas értelmi tehetsége, dús ismeretkincse, bölcsessége által valóságos tekintéllyé lett a hazában: úgy aranytiszta becsületessége, önzetlen honszerelme, szerénysége és szeretetreméltó kedélyessége minden pártnak tiszteletét kivívta neki. Maga a kormány is nagyrabecsülte őt, bár ernyedetlen, lényeges dolgokban soha nem tágító ellenzése miatt sokszor nem kevéssé gyűlt meg vele baja. Ő nem kevésbbé csodált vala a magán társalgásban, mint a törvényhozás vagy a megyei közgyűlések termeiben. Elmés, kedélyes társalgása nem kevésbé keresett volt a finom nevelésű hölgyektől, mint a férfiak körétől, hol mulatságos tréfái, találó hasonlatai, talpraesett anekdotái igazi magyar szellemben, ízlésesen folytak ajkairól. Magánjelleme oly szeplőtelen, szeretetreméltó, mint ragyogó, példás nyilvánkaraktere: kik őt közelebbről ismerék vagy éppen barátságával dicsekedhetének, nem egykönnyen tudták meghatározni, mi benne a nagyobb, az ember-e vagy a honpolgár?

Előtte csak az ügy állott; a maga személyét mindig feledte. Mindenható befolyását soha pártja egy tagjával sem érezteté; csupa kímélet volt még a gyöngék iránt is. Ha szükség nem volt reá, nem is szólott nyilvános ülésben; s ha szólott, azt csak azért tette, mivel vagy az ügy fontossága igényelte szavának nyomatékát vagy a tanácskozás folyamában támadt bonyodalom szükséglé logikája boncoló élét s értelme világát vagy az eléggé megvitatott kérdést kelle szabatos, határozott szavakba s formákba foglalni. És ekkor mindig eldöntőleg szólott. Szónoklata nem olynemű volt, mely átvillanyozza, elragadja, szenvedélyre gyujtja a hallgatókat, az inkább meggyőzőleg, melegítőleg hatott a kedélyekre; ment minden dagálytól s üres nagy szavaktól; egyszerű, szabatos nyelvű, derült, velős; kimerítő áradozás és unalomgerjesztés nélkül, felmelegítő elragadás nélkül, érveinek, okoskodásainak súlyával meggyőződést szülő.» (Huszonöt év Magyarország történetéből. 2. kiad. Pest, 1868.)

Deák Ferenc 1803. október 17-én született Söjtörön, Zala megyében. Katolikus vallású nemesi családból származott, tanulmányait Keszthelyen, Pápán, Nagykanizsán és Győrött végezte. Korán feltünt a vármegyei életben, az 1832–1836. évi országgyülésen már Zala vármegye követe volt, ettől kezdve neve egybeforrt a kor politikai történetével. Az első magyar felelős minisztériumban őt kérték fel az igazságügyi tárca elvállalására, de a zivataros idők beköszönése után másokkal együtt ő is visszavonult a közélettől. A szabadságharc leverése után nagy hivatás várt rá. Mig Kossuth Lajos és számüzött társai a külföld részvétét iparkodtak fölkelteni a magyar nemzet iránt, ő itthon állt őrt az önkényuralom mesterkedéseivel szemben. Ragaszkodott az 1848-as alkotmányhoz, de nem akarta elvágni a kibékülés fonalát. Minden higgadtabb politikus érezte, milyen erő és bölcseség van híres kijelentésében: «Türni fog a nemzet csüggedés nélkül, mint ősei türtek és szenvedtek, hogy megvédhessék az ország jogait, mert amit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják; de amiről a nemzet, félve a szenvedésektől, maga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges. Türni fog a nemzet, remélve a szebb jövendőt s bízva ügyének igazságában.» A nemzet hallgatott Deák Ferencre, vele együtt a passzivitás politikáját követte, várta a jobb idők bekövetkezését. A «haza bölcse» páratlan önzetlen-

séggel dolgozott a béke megteremtésén: fáradozásai megteremtették az 1867. évi kiegyezést. Miniszterséget nem vállalt, mint képviselő szolgálta tovább hazáját. Szeretet, hódolat, hála vette körül. 1876. január 29-én halt meg; igaz részvéttel kísérték nyugvóhelyére, a budapesti Kerepesi-temetőbe. Fenkölt gondolkodású, gyöngéd lelkű, derült kedélyű ember volt. Nagyeszű, igazságszerető, rendíthetetlen.

Adatok Deák Ferenc életéhez:

1665. — I. Lipót király nemességet adományoz a dunántúli Deák-testvéreknek. (A család törzsfészke a zalavármegyei Kehida falu. A Deákok nemesítésük után tehetős földbirtokosok, megyei tisztviselők, katonák.)

1803. — Deák Ferenc születésének éve. Október 17-én születik a zalamegyei Söjtör faluban. (Atyja Deák Ferenc földbirtokos, anyja Sibrik Erzsébet nemesasszony: mindketten katolikus vallásúak. A kisfiú korán árvaságra jut, testvérei nevelik. Bátyja, a nála tizenöt évvel idősebb Deák Antal, nagy gonddal irányítja tanulmányait.)

1811–1821. — Deák Ferenc tanulóévei. (Gimnáziumi tanulmányait a keszthelyi premontrei, a pápai bencés és a nagykanizsai kegyesrendi iskolákban, a filozófiát és jogot a győri királyi katolikus akadémián végzi. Kitűnő emlékezőtehetségű tanuló. Latinul olyan folyékonyan beszél, mint anyanyelvén. Tizennyolc éves korában már végzett jogász.)

1822. — Zalamegyei kehidai birtokukról Pestre megy, főleskü̇szik jurátusnak, az ügyvédjelöltek között feltünik csodálatos tudásával. (Egy évi gyakorlat után, húszéves korában, megkapja az ügyvédi diplomát. Pesti joggyakorlata alatt egész életre szóló benső barátságot köt Vörösmarty Mihállyal.)

1823–1833. — Testvérbátyja irányításával kehidai birtokukon gazdálkodik, részt vesz Zala vármegye közéletében. (Kisebb tisztségeket visel, felszólal a megyei közgyüléseken. Mikor alispán-bátyját Pozsonyba küldik országgyülési követnek, ő lesz a helyettes alispán.)

1833. — Harminc éves. Zala vármegye őt választja meg országgyülési követének visszavonuló bátyja helyébe. (Semmi sem mutatja jobban általános megbecsülését, mint ez a választás. Az idősebb és gazdagabb nemesurak teret engednek fiatal nemestársuk ragyogó tehetségének. Az egykorú vármegyei jegyzőkönyv szerint: «Azon közbizodalomnál fogva, mellyel Deák Ferenc táblabiró úr iránt viseltettek, őt

közmegegyezéssel és felkiáltással országgyűlési követjüknek választották, ki is a tekintetes karoknak és rendeknek benne helyeztetett bizodalmukat megköszönvén, a követséget elfogadta, ebbeli küldetésének hitelesítésére a megbízó levél a nemes vármegye részéről neki kiadatni rendeltetett.» Április végén felmegy Pozsonyba bátyja felváltására, az országgyűlés tagjai hamar felismerik kivételes tehetségét. Szereti mindenki, mert szerény és nagylelkű egyéniség; nem vágyódik vezéri szerepre; de mikor felszólal, mégis érzi mindenki, hogy tudása és erkölcse a versenytárs nélkül álló vezéré. Csakhamar egész udvara támad. Nyájas és előzékeny minden emberhez.)

1836. — Az országgyűlés szétoszlása után kehidai birtokán él, olykor Pesten időzik. Politikus-társai buzgón leveleznek vele. Különösen Kossuth Lajossal és Wesselényi Miklóssal van jó barátságban. (Wesselényi Miklós politikai pörében buzgón támogatja a báró védőjét, Kölcsey Ferencet; később József nádor és Metternich Kelemen államkancellár előtt személyesen is fölemeli kérő szavát a pertörlés érdekében. Tekintélyére vall, hogy Budán és Bécsben nemcsak kihallgatást adnak számára, hanem engedékenyebbek is lesznek Wesselényi Miklóssal szemben. A M. T. Akadémia 1837-ben tiszteleti tagjává választja.)

1839–1840. — A szabadelvű ellenzék vezére a pozsonyi országgyülésen. A reformpárti nemesség sikerei az ő bölcsességére és ékesszólására vezethetők vissza. Politikájának vezércsillaga az igazság és emberiesség. (Széchenyi Istvánnal sokat érintkezik, de közös célok megvalósítására nem egyesülnek, mindegyikük megy a maga útján. Ebben az időben Deák Ferenc népszerűbb Széchenyi Istvánnál is, Kossuth Lajosnál is. Széchenyi István ezt jegyzi fel róla naplójába: «Megnyugtatva érzem magam. Deáknak kell a mi központunknak lenni. Félre minden irígységgel hazámfiai. Adjuk neki az elsőséget.» Politikai bölcsességének híre elterjed az egész országban, akarata ellenére is mindenütt ünneplik, nagyságát szóban és írásban magasztalják. A vármegyék és városok tömegesen szavaznak neki köszönetet hazafias érdemeiért, táblabíróvá és díszpolgárrá választják szerte a hazában. Pesten fáklyás-zenével vonulnak fel tiszteletére.)

1843. — Tapasztalnia kell a sors forgandóságát, honfitársai hálátlanságát, az emberek alacsonylelkűségét. Az új országgyülési választások alkalmával a zalamegyei kisbirtokos és birtoktalan nemesség való-

sággal fölzendül ellene, kehidai házára tűzcsóvát vetnek, élete veszedelemben forog. (Némi önkéntes adó elvállalására tett javaslatot, ez bőszítette fel szükebb hazájának konzervatív nemességét. A nem-adózás jelszavát kiáltozó nemesek ezrével vonultak be Zalaegerszegre, a tekintélyesebb földbirtokosok vezetése alatt álló liberális nemesség kisebbségben maradt, a nagyobb vérontást csak a katonaság kirendelése akadályozta meg. Az egész ország pirul a zalai eset miatt. Az indulatok némi csillapodása után a vármegyei urak rendbe akarják hozni a dolgot, Deák Ferenc azonban kijelenti, hogy olyan vármegyében, ahol beléfojtották a szót és embereket vertek agyon, nem vállalhat követi megbízást. Hiába erőltetik, elhatározásában rendületlen. Az elkeseredett nemesurak között nem akad egy sem, aki méltónak tartaná magát, hogy utána elfogadja az országgyűlésre szóló megbízatást. Egymásután mondanak le az ellenpárt által követnek kikiáltott táblabírák, új választás következik, Deák Ferenc ismét lemond. Zala vármegyét végre is a nádornak és az országgyűlésnek kell rákényszerítenie követ küldésére. Kossuth Lajos bizalmas levélben tudatja Wesselényi Miklóst az országgyűlés levertségéről és zavaráról: «Nagynak képzelém a hiányt, melyet Deák itt nem léte okoz, de ilyennek, minőnek tapasztalom, mégsem képzelém». Kossuth Lajos még nem tagja az alsótáblának, a kormánypárti konzervativokkal szemben Klauzál Gábor iparkodik összetartani a liberális ellenzéket.)

1848. — A nemzeti élet új korszakát kezdő márciusi napok a pozsonyi országgyülésen. Az ellenzék vezérei és Zala vármegye nemesei parancsoló erővel követelik a haza bölcsének megjelenését Pozsonyban. Április 10-én a nádor kihirdeti az első magyar felelős minisztérium királyi megerősítését s Deák Ferenc igazságügyminiszteri kinevezését; április 11-én bezárul az utolsó rendi országgyűlés, V. Ferdinánd király szentesíti a magyar alkotmányt gyökeréig újjáteremtő modern törvényeket; április 14-én a miniszterek Pestre érkeznek, ettől kezdve itt fut össze a politika és közigazgatás minden szála. (Az állami élet új szervezésében Deák Ferencnek hatalmas része van, de népszerűsége már nem a régi, Kossuth Lajosé minden dicsőség. A július elején összeülő országgyülés és a minisztérium egyre nehezebb helyzetbe kerül, a rendes kormányzás lehetetlenné válik, szeptemberben Deák Ferenc miniszter-társaival együtt lemond tárcájáról, csak képviselőségét tartja meg.

December 30-án szólal fel utoljára a képviselőházban, néhány nap mulva már Debrecen felé menekül az országgyülés. A honvédelmi bizottság nevében Deák Ferenc és néhány nagytekintélyü főrend alkudozni próbál a Pest felé vonuló osztrák fővezérrel, de sikertelenül.)

1849. — Az osztrák katonai hatóságok felügyelete alatt Kehidán és Pesten él. A világosi fegyverletétel után vizsgálatot indítanak ellene, de nem tartóztatják le. (A következő évben a hadbiróság fölmenti a hűtlenség és lázadás vádja alól.)

1854. — Visszavonul a gazdálkodástól, birtokait eladja rokonságának, Kehidáról Pestre költözik. (Vagyona 800 hold földből s a hozzávaló gazdasági berendezésből és állatállományból állott. Életjáradékának jövedelméből az Angol Királyné szállodában él, itt vesz ki két szobát, itt is étkezik. A nyarat sógora zalamegyei birtokán, Pusztaszentlászlón, olykor Balatonfüreden vagy Marienbadban tölti. A pesti szállodában egyre többen látogatják. Salamon Ferenc szavai szerint: «Ő volt központja a honnmaradt emigrációnak. Csak két elem kerülte: az abszolutizmus emberei s a forradalom ágensei».)

1861. — A szabadságharc bukása óta tartott első országgyülésen I. Ferenc József császárral szemben az 1848-as törvényekhez ragaszkodik, két felirati javaslatában kifejti a nemzet álláspontját, az ország lelkesen figyel szavára. Népszerüségének tetőpontja: az 1861-től 1867-ig terjedő hat esztendő. Minden alkalmat megragadnak, hogy tüneményes tehetségéért és szeplőtelen jelleméért ünnepelhessék. Büszke reá minden magyar ember. (A sors nyomorult iróniája, hogy 1863-ban, mikor sógora pusztaszentlászlói birtokán nyaralt, fegyveres rablók támadtak rá, a nemesi kúria cselédségét megkötözték, a házat kirabolták, sógorát megkínozták, tőle is elszedtek minden értékes holmit, azután nyomtalanul eltüntek.)

1865. — Megírja döntő hatású politikai cikkét a Pesti Napló húsvéti számában, kifejezi a nemzetnek a király személyébe vetett hitét. I. Ferenc József ez év decemberére országgyülést hiv össze s ezzel megindulnak a béketárgyalások a császári udvar és a magyarság között. (Az 1866. évi osztrák-porosz-olasz háború Ausztria súlyos vereségével végződik s egy időre megakasztja a kiegyezés munkáját, de a nemzet vezérének mérsékelt és következetes magatartása végre is sikerhez vezeti a magyar ügyet.)

1867. — Nem fogad el sem miniszteri tárcát, sem királyi kitüntetést. Miniszterelnöknek maga helyett gróf Andrássy Gyulát ajánlja. Május havában Kossuth Lajos tiltakozik a kiegyezés ellen, megalkuvással vádolja a béke megkötőit, az 1848-as és 1861-es elvek megszegését panaszolja nyilt levelében. Deák Ferenc visszautasítja a vádiratot: eljárását, úgymond, szükségtelen igazolnia, mindent nyiltan tett, nézeteit senkire sem kényszerítette rá. (Június 8-án: a királyi pár megkoronázása, teljes politikai megkegyelmezés, a negyvennyolcas honvédek megajándékozása. A kiegyezés után a király és a nemzet kibékítője mint képviselő továbbra is részt vesz a politikai életben, sok leverő dolgot kell tapasztalnia, megéri azt is, hogy pártja egyesülni kénytelen a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló balközéppel. A Deák-párt és Tisza-párt egyesüléséből alakuló szabadelvű párt elkeseredett harcokat vív a Kossuth Lajos szellemében politizáló szélsőballal: a negyvennyolcas ellenzékkel.)

1876. — Január 29-én meghal Budapesten. Hetvenhárom éves. Temetéséhez hasonló végső tisztességet addig még nem látott az ország. A Magyar Tudományos Akadémia palotájából temetik. Erzsébet királyné imát mond ravatalánál, Kossuth Lajos cipruságat küld sírjára. (Utolsó éveit nemesérzelmü gyámleányának, Széll Kálmánné Vörösmarty Ilonának, családi körében töltötte; nőtlen életét a meghitt Egyetem-téri otthon és a zavartalan rátóti nyaralások tették boldoggá. Érdemeit a magyar parlament törvénybe iktatta, hamvai fölé a nemzet mauzóleumot állított, 1887-ben leleplezték szobrát az ország fővárosában.)

Kiadások. — Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht. A magyar közjog történelmének szempontjából irta Deák Ferenc. Pest, 1865. (Először a Budapesti Szemle 1865. évf. I. füzetében jelent meg. A németre is lefordított nagyhatású vitairatot a M. T. Akadémia 1867-ben a nagyjutalommal akarta koszorúzni, de a szerény szerző elhárította magától a kitüntetést: hivatkozott az akkori ügyrend egyik pontjára, mely szerint folyóiratban megjelent munkának díj nem adható.) — Még egy szó a Botschafternek április 9-iki cikkére. (Híres húsvéti cikke a Pesti Napló 1865. évf. április 16-iki számában.) — Deák Ferenc beszédei. Hat kötet. Budapest, 1882–1898.

(Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel kísérte Kónyi Manó.) — Deák Ferenc emlékezete. Két kötet. Budapest, 1889–1890. (Gondolatok és levelek sorozata. Összegyüjtötte és jegyzetekkel ellátta Váczy János.) — Válogatott munkáinak gyüjteményét Ferenczi Zoltán rendezte sajtó alá a Remekírók Képes Könyvtárában, Wlassics Gyula a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban, Berzeviczy Albert a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.

Irodalom. — Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. (Ebben Tóth Lőrinc tanulmánya: Deák Ferenc.) — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — Laveleye Emil: Deák Ferenc. Franciából ford. Szász Károly. Pest, 1869. — Pulszky Ferenc: Deák Ferenc. Budapest, 1876. — Törs Kálmán szerkesztésében: Deák Ferenc emlékezete. Budapest, 1876. — Csengery Antal: Emlékbeszéd Deák Ferenc felett. Budapest, 1877. (Megjelent az Olcsó Könyvtárban is. Német fordítása Heinrich Gusztávtól 1877-ben.) — Dobránszky Péter: Deák Ferenc. Budapest, 1877. — Forster Arnold: Deák Ferenc. Angolból ford. Pulszky Ágost. Budapest, 1881. — Deák Farkas: Deák Ferenc. Pozsony, 1884. — Kónyi Manó: Deák Ferenc miért nem ment el az 1843-iki országgyülésre? Budapest, 1889. — U. az: Deák Ferencnek az 1861. évi országgyüléstől elfogadott két fölirata. Budapest, 1890. — Váczy János: Deák Ferenc mint levélíró. Fővárosi Lapok. 1890. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900. — Kemény Ferenc: Deák Ferenc mint nevelő. Magyar Pedagógia. 1903. évf. — Angyal Dávid: Deák Ferenc emléke és a katonai kérdés. Budapesti Szemle. 1904. évf. — Balogh Jenő: Deák Ferenc mint büntető jogász. Akadémiai Értesítő. 1904. évf. — Ferenczi Zoltán: Deák élete. Három kötet. Budapest, 1904. — Gyulai Pál: Emlékezés Deák Ferencre. Budapesti Szemle. 1904. évf. — Szily Kálmán: Deák Ferenc és a M. T. Akadémia. Akadémiai Értesítő. 1904. évf. — Váczy János: Deák Ferenc beszédei. Századok. 1904. évf. — Zichy Antal: Deák Ferenc mint író. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Buda-

pest, 1907. — Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I. köt. Budapest, 1910. — Halász Imre: Egy letünt nemzedék. Budapest, 1911. — Szekfü Gyula: Három nemzedék. Budapest, 1920. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Wlassics Gyula: Deák Ferenc. Budapest, 1923. — Berzeviczy Albert: Deák Ferenc miskolci szobra előtt. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Altenburger Gyula: A haza bölcse. A Cél. 1926. évf. — Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Budapest, 1926. — Berzeviczy Albert: Deák Ferenc. Budapesti Szemle. 1931. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A SZÓNOKLAT ÉS PUBLICISZTIKA.

A szónoklat a tömeglélek megragadására hivatott papok beszédeiben: átmenet a költészethez; a prédikáció a lángelme ajakán: vallásos költemény prózában. Iskolát teremtő egyházi szónok ritkán bukkan fel irodalmunk fejlődésének fonalán, annál több a lelkek formálására küldetett prédikáló.

A dogmatika immár háttérbe szorult, a szenvedélyes hitvitákat nem tűrte a kor szelleme, erkölcsi útmutatásokat és vígasztaló igéket óhajtott hallani a templomok népe. A protestánsok között, mint minden időben, most is szép számmal léptek fel az ékesszólás mesterei, akadt olyan is, aki az egyházi szónoklat művésze volt: az evangélikusok sorában Székács József, a reformátusok között Nagy Péter. Klasszikus szónok, magasröptű szellem mind a kettő. Székács Józsefet Toldy Ferenc az ágostai hitvallású felekezet eddig utól nem ért szónokának mondja irodalomtörténetében; Nagy Péterről, a helvét hitvallású egyházi szónoklat büszkeségéről, így ír Ravasz László: «Szavaiban a sasszárnyak lendülését érezzük, tehát a nyugodt erő benyomása kél bennünk, amely természetes átmenettel csaphat fel a fenség magaslatára vagy szállhat át csöndes, áhítatos esti tájak felett. Megrendítőbb hatású beszédet alig mutat fel a magyar szónoki irodalom,

mint azt, amelyet Nagy Péter mondott Széchenyi István halálakor.»

A katolikus egyházi beszéd történetében kiváló jelentőségű Szabó Imre munkássága. Az egyházi írók felfogása szerint ez a kiváló szónok ugyanazt a helyet foglalja el a magyar katolikus egyházi beszéd fejlődésében, mint Petőfi Sándor a magyar költészet történetében. Szabó Imre népies szónok volt, népiessége azonban nem a stílus köznapiságában nyilatkozott meg, hanem gondolkodásában, képzeletében, közvetlenségében. Egyszerű volt és mégis költői lendületű, gyökeresen magyar és mégsem pórias. A szív embere.

A politikai szónokoknak az 1830-as és 1840-es években nehéz helyzetük volt: az osztrák kémvilág és a titkosrendőri rendszer ekkor érte virágkorát. Metternich Kelemen államkancellár bécsi rendőrminisztériuma évről-évre nagy összegeket áldozott a besúgók fizetésére, a bizalmi szolgálatban álló följelentőket különféle kedvezésekkel dédelgették, a tekintélyesebb emberek között is akadt vállalkozó a spionkodásra. Az ellenzéki politikusok állandó rendőri felügyelet alatt álltak; gyakran nem is sejtették, hogy bizalmas baráti társaságukban ott lappang a besúgójuk is. Nyilatkozataikat följegyezték, útjaikról naplót vezettek, leveleikről másolatokat készítettek. A posta a kémrendszer szolgálatában állt, a titkosrendőröknek meleg otthonuk volt az idegenből ideküldött postai hivatalnokok helyiségeiben. Előkelőbb urak nem is merték használni a postát, inkább magánúton küldözték szét levelezésüket. Az osztrák rendőrség megbízottjait ez a futárszolgálat sem

akasztotta meg terveikben, megvesztegették a szolgákat, így tudták meg a bizalmas levelek tartalmát.

A magyar politikai szónoklatnak ez az időszak az első virágkora. Mintha a latinság által évszázadokon keresztül elfojtott magyar ékesszólás elemi erővel borult volna virágjába. Kossuth Lajoshoz hasonló szónoki jelenség azóta sem ragyogott fel a magyar közélet egén, mellette azonban ott fénylett a reformországgyűlések egész szónoki csillagtábora. Kossuth Lajos a hazafias lelkeket mámoros elragadtatásba lendítő politikai vezér volt, igézet alatt tartotta egész hallgatóságát. Amilyen tüzes érzelem zengett harangkongású ékesszólásában, olyan mély bölcsesség áradt Deák Ferenc ajkairól. «Senki — írja róla Horváth Mihály — világosabban gondolkodni, gondolatait senki világosabban kifejezni nem képes, mint ő. Eszméinek láncolata soha meg nem zavarodik, soha el nem akad. Beszédeit nem kevésbbé fogod tartalmasoknak, erővel és szépséggel teljeseknek találni, ha boncolva olvasod, mint midőn tiszta, folyékony, nyugodt s méltóságos előadásában hallottad azokat.»

Kossuth Lajos fellépéséig báró Wesselényi Miklós volt az ország legnépszerűbb politikai szónoka: félelmet nem ismerve küzdött hazája jobb jövőjéért. A hagyományos sérelmi politika bajvívói közé tartozott, de egyúttal azok közé is, akik a nemzetet az ősi alkotmány meddő világából át akarták vezetni a nyugateurópai reformok terére. Eleinte gróf Széchenyi István eszméit támogatta, később Kossuth Lajos párthíve lett, a szabadelvű politikát egybekapcsolta a magyarság önvédelmének gondolatával.

Egész alkotmánytervezetet dolgozott ki, hogy megóvja hazáját a panszlávizmus és dákorománizmus fenyegető veszedelmétől.

A konzervatív párt gróf DESSEWFFY AURÉLban találta meg legtehetségesebb szónokát és publicistáját. A nagytehetségű arisztokrata Wesselényi Miklóstól és Kossuth Lajostól egyformán féltette a nemesség kiváltságait; a bécsi udvarnak és az ősi magyar jogrendért lelkesedő konzervatív nemeseknek egyaránt kedveltje volt. Elszántan küzdött a liberális irány ellen. Komolyan és lelkesen írt, nemes lendülettel és éles ítéleterővel szónokolt. Korai halála meghiúsította a pályájához fűzött reményeket.

A kiegyezés korában érte el legzajosabb szónoki sikereit KAZINCZY GÁBOR. Kossuth Lajosra emlékeztető, gyújtóhangú rétor volt, hallgatóságát ellenállhatatlanul ragadta magával, varázsereje elsősorban előadásában s a képzeletet és érzelmeket megragadó képeiben állott.

Az első nagy magyar publicista: KOSSUTH LAJOS. A publicisztikában csak azért nem emelkedett fel szónoklatának varázsos színvonaláig, mert ékesszólásában versenytárs nélkül állóvá tette páratlan hangszínezése, míg vezércikkei közreadásakor meg kellett elégednie szövege némaságával. De azért betűi lelkesedést ébresztettek, tüze fényessé tette a Pesti Hirlap szürke hasábjait; a nemzet szabadelvű nemesei rajongtak pátoszáért és stílusáért, közösséget vállaltak érzelmeivel és eszméivel. Kossuth Lajos a hírlapírást a politikai küzdelmek egyik leghatáso-

sabb fegyverévé kovácsolta, a közvélemény irányításában az országgyűlési szónokok hatásával versenyzett, szelleme és stílusa elbűvölőnek tűnt fel az egykorúak szemében. A vezércikkírást, mint hírlapirodalmi műfajt, ő teremtette meg Magyarországon.

A magyar publicisztika fejlődésének következő foka Kemény Zsigmond nevéhez kapcsolódik. A nagy regényíró publicistának is kiváló volt: «a magyar hírlapírás fejedelme». A szabadságharc előtt már teljes mértékben magára vonta a figyelmet, a szabadságharc után a Deák-párt egyik irányító szelleme volt. Sohasem csapongott a szélsőségek felé, a középutat kereste, a reális politikához vonzódott. Írásainak érvelése sokat tett arra, hogy az uralkodóházzal való kiegyezés eszméi a végső sikerig érlelődjenek. Hírlapirodalmi tevékenységének három tűzhelye: az Erdélyi Hiradó, a Pesti Hirlap és a Pesti Napló.

Érdemes publicistáink feddhetetlen alakjai mögött az 1850-es évektől kezdve a különféle érdekeket szolgáló zsurnaliszták egyre népesedő csoportja mozgott. Az önkényuralom korában már feltűnik a modern idők ujságírásának számos jellemző vonása: a tehetség mellett a személyi gyűlölködés és elvi köpönyegforgatás. E kor hírlapírói viszonyainak beható tanulmányozása során Angyal Dávid a következő tanulsághoz ért el: «Sokféle emberi gyöngeséget s erkölcsi botlást kellett feltárnunk. Nem a hatalomhoz való alkalmazkodásra gondolunk. A zsarnok önkény előtt a brutusi arc-cserélés szükséges volt. Az alkalmazkodás bizonyos mértéke nélkül a magyar hírlapok akkor nem jelenhettek volna meg. Tekintetbe

kell vennünk azt is, hogy a hírlapírók majd mindnyájan tolluk jövedelmére voltak szorulva. Mindamellett úgy érezzük, hogy közülök némelyik az alkalmazkodásnak azon a korlátján, melyet az erkölcsi tapintat ösztönszerűen állít fel, aggodalom nélkül lépett át. De az ő hibájuk szinte súlytalan azoknak botlásához mérve, akik társaik ellen áskálódva, károsították a közös nemzeti érdeket és fokozták az idegen hatalom megvetését a magyar hírlapírói osztály iránt. Ezek a botlások nincsenek kapcsolatban sem a liberalizmussal, sem a konzervativizmussal, mert mind a két életfelfogásnak hívei részesek azokban.»

A kiegyezés kora nem javította az ujságírás szellemét, a politikai élet szenvedélyességével együtt járt a zsurnalisztika indulatossága.

A hírlapírók között Kecskeméthy Aurél volt a legszellemesebb, legváltozatosabb, legegyénibb stílusú. Mint publicista sokszor szembehelyezkedett a magyarság közvéleményével, szkeptikus lélekkel szemlélte a nemzeti törekvéseket, nem riadt vissza a politikai elvtelenségtől; írni azonban pompásan tudott, az emberi gyarlóságokat nevetségessé tette, szatirikus jellemrajzait hüledezve olvasták. Cinikus tollforgatót láttak benne, feketesárga multját sohasem bocsátották meg. Rapszodikus fordulatokkal játszott a humor és elmésség húrjain, irónikus tollrajzokban gúnyolta a magyar közélet politikai nagyságait. Közérdekű tárcáiban gazdag világismerettel szólt az irodalomról, tudományról, művészetekről, napi eseményekről, megfigyeléseiről, tapasztalatairól; írásművei a modern magyar tárcairodalom úttörő példái voltak; mint ahogyan útirajzaiban

is továbbfejlesztette ezt az akkor még eléggé szegényes műfajt.

Szónokok és publicisták:

Csengery Antal (szül. 1822. június 2. Nagyvárad; megh. 1880. július 13. Budapest) ügyvéd, hírlapíró, országgyülési képviselő, a Magyar Földhitelintézet igazgatója, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Biharmegyei református nemesi családból származott, tanulmányait Nagyváradon és Debrecenben végezte, 1844-ben bejutott a Pesti Hirlap szerkesztőségébe, megnyerte Szalay László, Eötvös József, Kemény Zsigmond barátságát, 1845 nyarától kezdve ő volt a Pesti Hirlap főszerkesztője. A szabadságharc bukása után egy pesti magániskolában tanítással kereste kenyerét, hírlapi cikkeket irt, 1857-ben megalapította a Budapesti Szemlét. A tudományos törekvésekben, társadalmi mozgalmakban, politikai életben egyre nagyobb súllyal vett részt; nemcsak a közjogi viták érdekelték, hanem a nemzetgazdasági és pénzügyi kérdések is. A kiegyezési tárgyalásokban Deák Ferenc és gróf Andrássy Gyula legbizalmasabb tanácsadója volt, javaslatokat és törvényeket szövegezett, az államháztartás és közművelődés számos nehéz feladatát szerencsés kézzel oldotta meg. A polgári fiú- és leányiskolák megteremtése is az ő eszméje volt. Az országgyülésen kívül különösen a Földhitelintézetben és az Akadémiában működött nagy kedvvel; a Kisfaludy-Társaságból kilépett, mert nem akarta elfoglalni a helyet az ország első széptudományi intézményébe vágyódó szépírók és szépirodalmi kritikusok elől. Éles elméje csodálatot ébresztett kortársaiban, nagy tekintélye tudományos munkásságára is rávetette fényét, bár egykor sokat magasztalt történeti tanulmányai nem egyebek neves külföldi szerzők munkáinak előkelő stilusú ismertetéseinél. A reform-korszak magyar politikusainak jellemzésében eredeti elemző volt, idegen témáiban nem a saját felfogása szerint értekezett, hanem külföldi forrásait követte nyomról nyomra. Ötvennyolc éves korában halt meg. — A régibb irodalomtörténetirók feltünő magasztalással emlékeztek meg irói érdemeiről. Gyulai Pál szerint: «Csengery az esszé-irodalom egyik kitünő képviselője nálunk, sőt forma és nyelv tekintetében talán legkitünőbb. Kemény és Eötvös esszéi gazdagabbak eszmékben és érzésben, de szerkezetük lazább, ragyogó stiljük nem

oly szabatos. Csengery az átlátszóságot hangzatossággal egyesítette s a rövidséget folyékonysággal. Kerüli a körmondatokat, de rövid mondatai arányosan csoportosulnak egy főeszme körül». (Emlékbeszéd Csengery Antal fölött. 1881. Gyulai Pál: Emlékbeszédek. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1914.) — Beöthy Zsolt is nagy szeretettel ír róla: «Mint publicista, ő vetette meg a magyar hírlapi stíl reformjának alapját, a régi nehézkes, bonyolódott, körmondatos írásmód helyett világosabb, rövidebb, hangzatosabb és erőteljesebb pontokat használván. Fejtegetéseiben éles, mélyreható, elemző ész szigorú logikával és nyugalommal párosul; ítéleteiben szilárd határozottság, melyet az erős meggyőződés biztossága ad. Irodalmi és politikai dolgozataiban legkiválóbb stilisztáink egyike. Az ékesgetés minden kísérlete, sőt melegebb színek használata nélkül, átlátszó tisztaságában vonzó, komoly és nemes; nincs írónk, ki az árnyalás finomságában, a kifejezések szabatos erejében fölülmúlná». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Munkái közül nevezetesebbek: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. (Dessewffy Aurél, Eötvös József, Szalay László és mások jellemrajzai, továbbá két tanulmány Kemény Zsigmond tollából.) — Csengery Antal összegyüjtött munkái. Három kötet. Budapest, 1870–1874. (Történeti tanulmányok és jellemrajzok gyüjteménye.) — Emlékbeszéd Deák Ferenc felett. Budapest, 1877. (Újabb kiadása az Olcsó Könyvtárban. Az értékes tanulmányt a szerző veje, Heinrich Gusztáv irodalomtudós, németre is lefordította: Lipcse, 1877.) — Csengery Antal összegyüjtött munkái. Öt kötet. Budapest, 1884. (Sajtó alá rendezte az elhúnyt szerző fia, Csengery Loránt.) — Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest, 1928. (Csengery Loránt kiadása.) — Tanulmányai közül a legnagyobb feltünést Ipolyi Arnold magyar mitológiájának bírálatával keltette: szembehelyezkedett a megbírált tudós vezéreszméjével, kételkedett következtetéseiben, csak anyaggyüjtését ítélte érdemes munkának. (A magyar mitológia kérdésének bíráló fejtegetése, tekintettel Ipolyi munkájára. Budapesti Hiradó. 1855. évf. Az altáji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra. A M. T. Akadémia Évkönyvei. 9. köt. 1857.)

Danielik János (szül. 1817. május 20. Murány, Gömör megye; megh. 1888. január 23. Eger) egri kanonok, felszentelt püspök, a M.

T. Akadémia tagja. A Bach-korszak idején a Szent István-Társulatot igazgatta és a Religio című katolikus folyóiratot szerkesztette, hazafias írásaiért 1851-ben kéthavi fogságot szenvedett. Hetvenegy éves korában halt meg. Kemény Zsigmond benső barátja volt, köztiszteletben álló közéleti férfiú, kiváló szónok: «a magyar Bossuet». Egyházi és irodalmi beszédeit nem gyüjtötte egybe, ékesszólásának ezek a maguk korában annyira magasztalt termékei részint szétszórva jelentek meg, részint kéziratban maradtak.

Dessewffy Aurél gróf (szül. 1808. július 27. Nagymihály, Zemplén megye; megh. 1842. február 9. Pest) földbirtokos, budai helytartósági tanácsos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Az 1839—1840. évi pozsonyi országgyülésen a konzervatív katolikus mágnásifjak vezére volt, nem zárkózott el a reformok gondolatától, de azért még Széchenyi István terveit is többé-kevésbbé aggodalmasoknak tartotta, Kossuth Lajosban egyenesen radikális felforgatót látott. Harmincnégy éves korában halt meg. — Mint a Világ lapvezére és a főrendi tábla konzervatív vezérszónoka, az egész ország figyelmét magára vonta hírlapi cikkeivel és országgyülési felszólalásaival. Szellemét, stílusát, érvelését egyformán csodálták. «Mennyi ész, akarat, tettvágy, mily lángoló érzelem, mennyi remények s mi fényes jövendő voltak e névhez csatolva»: sóhajtott fel Kossuth Lajos, mikor fiatalon elhunyt ellenfelét búcsúztatta a Pesti Hirlap megragadó vezércikkében. — Toldy Ferenc jellemzése szerint Dessewffy Aurél, a publicista «inkább bíráló és védő állást vett, mint indítványozót és támadót: súly az óramüben, mely nem gátolja azt forgásában, hanem mérsékli és szabályozza. Ezekhez képest előadása is tanszerű és nyugodt; férfiasan egyszerű, érzelgés és virágok nélkül; szabatos túltömöttség nélkül, világos bőség nélkül; tartalmassága súlyával pedig a már eldöntött kérdéseket is túlélő, müvelő és tanulságos. Nagyobb szónok, mint író. A legzavartabb ügyállásba fényt vetett világos felfogása s a mód, mellyel azt tisztába hozta; csodálatos sebességével az inspiráció közvetlen adományának látszott inkább, mint a gondos vizsgálat eredményének, melynek mégis biztosságával bírt. S e rögtönzési páratlan könnyüség a kifejezés szabatosságával s pipere nélküli szépségével párosult.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt szerint: «Egyenlő

hévvel küzdött Széchenyi s Kossuth ellen, nem mintha a haladásnak ellensége lett volna, de mert féltette a meglevő alapot, melynek rendültével veszélytől tartott állami s társadalmi életünkre és nemzetiségünkre. A Világban megjelent vezércikkei épp úgy mint szónoklatai a viszonyok mélyébe ható tekintetet és rendkivüli rögtönző tehetséget tanusítanak. Jellemvonásaik: emelkedettség szónoki cifraságok nélkül, ritka átlátszóság, biztosság és nyugalom. Kora halálával az egész magyar közéletet nagy veszteség érte, melynek Kossuth is ékesszóló kifejezést adott.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Dessewffy Aurél első munkája atyjának, gróf Dessewffy Józsefnek, védelme Széchenyi István ellenében: Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében. Kassa, 1832. (Két testvérével, Emillel és Marcellel, közösen irt válasz.) — X. Y. Z. könyv. Pest, 1841. (Politikai vezércikkeinek gyüjteménye.) — Néhány nevezetesebb darab gróf Dessewffy Aurélnak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyülési beszédeiből. Pest, 1843. (Halála után testvére, gróf Dessewffy Emil, adta ki.) — Gróf Dessewffy Aurél összes müvei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kisérte Ferenczy József. Öt kötet. Budapest, 1887. (Publicisztikai dolgozatainak, országgyülési beszédeinek, fontosabb leveleinek és egyéb irásainak gyüjteménye.)

Dessewffy Emil gróf (szül. 1814. február 24. Eperjes; megh. 1866. január 10. Pozsony) földbirtokos, a magyar országgyülés tagja, a M. T. Akadémia elnöke. Testvéröccse volt Dessewffy Aurélnak, közgazdasági kérdésekben elsőrangú szaktekintély. Az 1840-es években a konzervativ Budapesti Hiradót szerkesztette, politikai felszólalásaiban a mérsékelt haladás mellett emelt szót, a liberális ellenzék nem szivesen látta mérséklő szerepét. A szabadságharc bukása után minden erejével azon buzgólkodott, hogy megerősitse hazáját nemzeti eszményeiben. Gróf Teleki József halála után 1855-ben megválasztották az Akadémia elnökévé; szerencsésebben nem választhattak volna; az új elnök páratlan buzgalmának köszönhette a magyar tudomány, hogy az Akadémia 1866-ban beköltözhetett mai palotájába. A nagytekintélyü férfiú ötvenkét éves korában hunyt el. — Alföldi levelek. Buda, 1842. (Politikai és nemzetgazdasági cikkeinek gyüjteménye.) — Fizessünk. Pest, 1847. (Ujabb cikkeinek sorozata az áldozatoktól nem

idegenkedő konzervativizmus szellemében.) — A fennforgó ausztriai kérdésekről. Bécs, 1856. (A Habsburg-udvarral való kiegyezés útjának keresése.)

Eötvös József báró (1813–1871) földbirtokos, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — A szabadságharc előtt a főrendiház liberális ellenzéki csoportjának egyik vezére volt, a kiegyezés éveiben a Deák-párt büszkesége. A megvitatásra kerülő kérdésekhez filozófiai szellemmel szólt hozzá. «Ily vezérbeszédekben őt senki sem múlta felül a felfogás magas, de mindig gyakorlati megállapításában, az okok ereje, újsága módszeres kifejtésében; és senki sem érte el, a kornak tán minden szónokai közt, beszédei művészi szerkezetére, a kifejezésnek ékesgetés nélküli szépségére, komoly méltóságára s költői nemes egyéniségének melegítő hatására nézve.» (Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1873.) — «Mint politikai írót és szónokot is filozófusi magasabb felfogás, államférfiúi tapintat és nemes humanizmus jellemzi. Szalay Lászlóval ő volt a magyar parlamenti kormány elveinek első nevezetesebb harcosa s a centralisták iskolájának egyik erőssége. Ez iskola a vármegyei rendszer helyett erős felelős központi kormányt s független, az egész nemzetet képviselő országgyűlést kívánt; ezekben kereste ép úgy a közszabadságnak, mint a jó és igazságos törvénykezésnek és közigazgatásnak biztosítékát. Küzdelmük eleinte nem volt népszerű, de annál lelkesebb és meggyőzőbb.» (Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Eötvös József publicisztikai működésének első kiemelkedő pontja a zsidók emancipációjáról írt tanulmánya. (Budapesti Szemle. 1840. évf. Fejtegetéseiben meleg szívvel pártolja a magyarországi izraeliták polgári egyenjogúsításának ügyét.) — Kelet népe és a Pesti Hirlap. Pest, 1841. (Kossuth Lajos védelme Széchenyi Istvánnal szemben.) — Reform. Lipcse, 1846. (A Pesti Hirlapban megjelent centralista cikkeinek programmba formálása.) — A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Két kötet. Bécs és Pest, 1851–1854. (Az egyenlőség, szabadság, nemzetiség kérdéseinek megvilágítása.) — Báró Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. (Az akadémiai szónoklat és az irodalmi beszéd mesterműveinek gyüjteménye. Beöthy Zsolt szerint: «Mindig

a szív embere szólott belőle, kinek az eszmék ritka bősége s ragyogó képzelő tehetség áll rendelkezésére; rendkívüli részvétével az emberi szenvedések, hódolatával az erkölcsi és szellemi nagyság, lelkesedésével a hazafi érdemek iránt. Részletes rajzba nem igen ereszkedik, nem kicsinységekben jellemző adatokból állítja össze képeit; nagy vonásokkal fest, általánosabb eszméivel, erős gondolataival, gazdag szónoki figuráival a hallgatók szívét és képzeletét foglalkoztatja. Jóllehet előadása nem volt gyujtó, értelmes nyugodtságán csak a megindult érzelmesség hullámzása rezgett olykor végig, mégis hatásra alig versenyezhet egy akadémiai szónokunk is Eötvössel»).

Falk Miksa (szül. 1828. október 7. Pest; megh. 1908. szeptember 10. Budapest) bölcsészetdoktor, hírlapíró, országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. Elszegényedett izraelita kereskedőcsalád gyermeke volt, később áttért a katolikus vallásra s bámulatos leleményességgel küzdötte előre magát pályáján. A szabadságharcot megelőző években a pesti német lapokba dolgozott, az egyetem filozófiai tanfolyamának elvégzése után a bécsi müegyetemre iratkozott be, itt érte az 1848-as forradalom. Az osztrák önkényuralom idején a bécsi és pesti magyar és német lapoknak legszorgalmasabb munkatársa volt, hazája ügyét körültekintően védelmezte, a Pesti Naplóba írt cikkei különösen nagy szolgálatokat tettek a magyar ügynek. Az alkotmányos idők beköszönése után hazahívták, 1867-től kezdve évtizedekig szerkesztette a Pester Lloydot, a külföldet ez a lelkiismeretesen irányított napilap tájékoztatta a magyar eseményekről. A kormány teljes bizalmát élvező szerkesztő a parlamentben is hathatósan szolgálta a Deák-párt, utóbb a Tisza-kormány politikáját, ezért a munkásságáért az ellenzéki körök nem kedvelték, de publicisztikai érdemeit mindenki elismerte. Nyolcvan éves korában halt meg. Magyar és német cikkeinek ezrei elvesztek a korabeli hírlapok rég eltünt évfolyamaiban, de néhány önállóan megjelent könyve ma is őrzi érdemes munkásságának emlékét. — Széchenyi István és kora. Pest, 1867. (Az első nagyobb Széchenyi-életrajz. Ezt a munkáját németül írta, magyarra Áldor Imre és Vértesi Arnold fordították. Széchenyi Istvánnak bizalmas embere volt, mint bécsi hírlapíró sokszor kijárt Döblingbe. Hasonló megbecsüléssel fordult feléje később Deák Ferenc is.) — Koronázási emlékkönyv. Pest, 1867. (Dux Adolf társaságában közrebocsátott díszmű.) — Erzsébet királyné-

ról. Budapest, 1898. (I. Ferenc József hitvestársának az 1867. évi kiegyezés megkötése előtt Falk Miksa volt a magyar nyelvtanítója, a koronázásig tanította a királynét, a királyi udvar később sem feledkezett meg érdemeiről.) — Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1902. (Politikai arcképek gyüjteménye.)

Herepei Károly (szül. 1802. február 24. Vizakna, Alsófehér megye; megh. 1871. november 27. Vizakna) református pap, a M. T. Akadémia tagja. A Herepeiek hírneves erdélyi prédikátori családjából származott; testvéröccse, Herepei Gergely kolozsvári lelkész, messze földön emlegetett egyházi szónok volt. Tanulmányait Kolozsvárt, Nagyenyeden, Marosvásárhelyen, Bécsben és több németországi egyetemen végezte, 1825-ben kolozsvári református lelkipásztorrá választották, tíz évvel utóbb a nagyenyedi főiskola hittudományi tanfolyamának tanára lett, 1841-től kezdve vizaknai pap. Hatvankilenc éves korában halt meg. Olyan ékesen beszélő szónok volt, hogy egyik beszédének hatása alatt, amikor adakozásra szólította fel kolozsvári híveit, a nők még ékszereiket is beledobálták a templom perselyébe. Elsősorban lebilincselő hangjával ragadta el hallgatóságát, bár prédikációinak tartalmi felépítésére és mondatszövésének szépségére is gondja volt. — A fejedelem olyan, mint a nap. Kolozsvár, 1835. (Halotti beszéd I. Ferenc király halálakor.) — Az asszonyokról. Kolozsvár, 1836. (Az egyik erdélyi úrnő temetésén mondott gyászoló beszéd.) — A jó tisztviselő. Nagyszeben, 1842. (Emlékbeszéd az egyik erdélyi úr végtisztességének alkalmával.) — Templom, pap és nép. Nagyenyed, 1852. (A kolozsvári külvárosi református templom fölszentelésekor tartott ünnepi beszéd.)

Kazinczy Gábor (szül. 1818. július 18. Berettő, Zemplén megye; megh. 1864. április 18. Bánfalva, Borsod megye) református földbirtokos-nemesúr, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A nagy Kazinczy egyik unokatestvérének fia volt, iskoláit Sárospatakon, Késmárkon és Eperjesen végezte, Pozsonyban és Pesten megismerkedett kora legjobbjaival, Zemplénben a vármegyei élet egyik vezető politikusa lett. 1848-ban országgyülési követté választották. Az önkényuralom éveit borsodmegyei bánfalvi kastélyában töltötte, olykor megjelent pesti barátai körében, az 1861. évi országgyülésen mindenkit elragadott ékesszólásával. Negyvenhat éves korában halt meg. — Szónoki tehetségéről álmélkodva beszéltek. «Valódi csodagyermeke a természetnek a

szónoklatban; új Memnon-szobor, melyből egy örökkétartó hajnal szakadatlanul a legfönségesebb hangokat csalja. Benne elérte a rögtönző szónoklat a non plus ultrát. Csak az alkalom kell, hogy Mirabeauja legyen Magyarországnak.» (Petőfi Sándor: Úti levelek. 1847. Ugyanő költeményben magasztalta a felülmúlhatatlan szónokot: Kazinczy Gáborhoz. 1847.) — «Nem a magányos szoba, hanem a népes terem volt eleme; társalgási lángész volt ő; nem az írás, hanem a szólás mestere. Az írást csak tanulta, szónoknak született. Mihelyest leteszi a tollat, mellyel többet törült, mint jegyzett, mihelyt elveti írói töprengéseit s emberek közé lép, a félénk író egyszerre a legbátrabb szónok lesz: nincs benne semmi tünődés többé, semmi habozás; minden mozdulata, minden szava biztos és találó; s annál biztosabb, annál találóbb, minél rögtönösebb. S éppen, amiben oly egyetlen volt, kedves társalgása s korlátlan hatalma a szívek fölött, utánozhatatlan utánzásai, tragikus komikuma s kedélyes gúnyja, elméje legragyogóbb nyilatkozása: végkép elveszett; s aki fennmaradt beszédeit olvassa, nem is sejtheti roppant hatásukat, mikor ő elmondta.» (Greguss Ágost 1865. évi titkári jelentése: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869.) — «Kazinczy Gábor rendkívül meg volt áldva a költői képzelődés erejével s csillogóvá tett minden tárgyat, melyet szelleme körébe vont. Sokszor nem is a mélység, nem is az érvek döntő ereje, hanem a képzelet ragyogása, a költőiség e pompás szivárványszínei ragadták el beszédében. Felkapta mintegy a földről a szóbanforgó tárgyat s csodás szellemének fényébe vonva, mutatta azt előttünk a levegőben. S az, kinek tolla alatt gyakran oly sajátságos különc alakba ömöltek a szavak, íme, egy-egy rögtönzés hevében a legmegragadóbb színpompáját tükrözi elénk a magyar szónoki előadásnak. Mintha felette lebegett volna ekkor a genius s mosolyogva suttogta volna: Lásd, midőn kényszerítve hívtál, nem jöttem; most nem is kértél s itt vagyok! S mint emelte költői ragyogással teljes beszédének hatását maga e nem közönséges külső alak: magas, feltűnő termet, kifejezésteli nagy szem, mély, benső életre mutató beszédes arc, boltozatos nagy homlok, a magas eszmék e temploma s mindenek felett ama felülmúlhatatlan szép csengésű rokonszenves hang és tiszta, édes magyar szóejtés, mely az ő ajkáról mindenkit elbájolón zengett. Sorainkban nála ragyogóbb és elbüvölőbb szónokot nem ismertünk;

alkotmányos életünk küzdelmeiben nemcsak harci kürt volt, mely riadalmával velőkig hat, nemcsak magasan lengő zászló, mely lobogásával vért pezsdít, hanem hazájának rendületlen híve, nemzete jellemének költői képviselője.» (Lévay József: Kazinczy Gábor emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. II. köt. Pest, 1869.) — Az 1830-as évektől kezdve számos verse, novellája, műfordítása, történelmi és irodalmi vonatkozású értekezése jelent meg a korabeli folyóiratokban. Toldy Ferenccel társulva kiadta Zrínyi Miklós összes munkáit, Gaal György magyar népmesegyüjteményét; sokat fáradt régi történetíróink kiadásával és fordításával; közrebocsátotta Kazinczy Ferenc levelezésének értékes gyüjteményeit. — Kazinczy Gábor 1861 május 27-én tartott országgyülési beszéde. Pest, 1861. (A magyar államiság jogának védelme az osztrák politika ellenében.) — Molière vígjátékai. Két köt. Pest, 1863. (Tartuffe, A fösvény és Dandin György fordítása.) — Emlékbeszéd Szemere Pál felett. Budapesti Szemle. 1864. évf. (Újból az Olcsó Könyvtárban.) — Gulyás Pál kiadása: Kazinczy Gábor levelei Lévay Józsefhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf.

Kecskeméthy Aurél (szül. 1827. április 27. Buda; megh. 1877. április 19. Budapest) ügyvéd, hírlapíró. Katolikus kishivatalnok-családból származott, a szabadságharc előtt jogot végzett, az egyik pesti ügyvédi irodában kereste kenyerét; a szabadságharc után Bécsbe ment s osztrák rendőrbiztosi állást vállalt. Az 1860-as évektől kezdve ujságírói pályájának áldozta nem közönséges munkaerejét. Pesten és Bécsben több lapot indított, vállalatai bukása után beutazta a külföldet, küzdött az élettel. Ötven éves korában halt meg. — Kecskeméthy Aurél, írja Angyal Dávid, ifjú korában nagyravágyó, szenvedélyes lélek volt, jurátus-barátai lángésznek magasztalták. «Fogékony volt nagylelkű szenvedélyek, a baráti érzés, a szerelem, a dicsőség vágya iránt. De hamar kihült, hamar lepte el szívét a kiábrándulás pora. El volt határozva arra, hogy utat tör magának a világban, hogy minél előbb biztos révbe igazítja hajóját. Sokat tanult, érdekelte a jogtudomány, a politika, a történet, a költészet, zene és képzőművészet. Úgy érezte, hogy nagyra van hivatva, de a kenyérkereset szüksége szétszórta figyelmét. Kárhoztatta önmagát, hogy szellemének teljes erejét ki nem fejtette. De ha látta, hogy mások kevesebb szellemi tőkével mily jól boldogulnak, önérzete büszkén emelkedett önvádja fölé. A lelki kiválóságot ép úgy

meg tudta becsülni, mint a szellemit. De sokkal jobban lenézte az embereket, semhogy sokáig habozott volna, ha érdeke megkívánta a viszonyokkal való méltatlan megalkuvásban. Büszke lélekkel megalázta magát és minden megalázkodásáért nem önmagát, hanem a világot sujtotta megvetéssel. Szegény sorsban arisztokrata hajlamokkal született. Az ellentét hajlamai, sorsa, nemes ambíciója, nagyravágyása és a világtól rákényszerített mostoha viszonyai közt szatirikus és humoros hangulatot fejlesztettek ki benne.» (Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. 1925.) — Első önállóan megjelent munkája: Magyarország összpontosítása Ausztriában. Pest, 1851. (A Bach-rendszer kegyeit kereső röpirat megvetéssel szól a forradalmakról s konzervatív álláspontal jelöli ki Magyarország helyét az osztrák összbirodalomban.) — Országgyülési árny- és fényképek. Pest, 1861. (A szabadságharc után összeülő első magyar országgyülés ismertebb politikusairól írt gúnyos karcolatok gyüjteménye. Kákay Aranyos álnéven jelent meg.) — Újabb árny- és fényképek. Pest, 1866. (Humorisztikus tollrajzok a magyar közélet emlegetettebb férfiairól Kákay Aranyos álnévvel. Ennek a sorozatnak is nagy sikere volt: az éles tollal írt jellemrajzokon sokat mulattak, még többen bosszankodtak.) — Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála. Pest, 1866. (Értékes forrásmü. A szerzőt «Széchenyi Mikesének» nevezték kortársai. Gyakran látogatta a döblingi intézetben élő legnagyobb magyart, sok szolgálatot tett neki, megnyerte bizalmát.) — A mi nagy férfiaink. Legújabb fény- és árnyképek. Budapest, 1874. (A műfaj iskolát teremtett. Három évvel később már Ábrányi Kornél is közrebocsátott hasonló országgyülési alakrajzokat Kákay Aranyos Nr. 2. névvel.) — Utazás Északamerikába. Budapest, 1877. (A legjobb magyar útirajzok egyike.) — Kecskeméthy Aurél naplója. Budapest, 1909. (Az érdekes följegyzéseket Rózsa Miklós rendezte sajtó alá.)

Kemény Zsigmond báró (1814–1875) erdélyi földbirtokos, országgyülési követ, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Publicisztikai munkásságának színtere: az Erdélyi Hiradó, a Pesti Hirlap és a Pesti Napló. — «Az elnyomatás idején ő vetette meg a reális, magyar nemzeti politika alapját, mely az uralkodót kíméletre, a nemzetet nyugalomra intette. Külső politikai cikkeiben csodálatos éleslátással mérlegelte az európai államok erőviszonyait s következtetései szinte

jóslatoknak illettek be. Mennyire kellett az állami élet lélektanát ismernie, hogy az összevisszakuszált helyzetekben eligazodott! Mily villámgyorsan kellett képzeletének szárnyalnia, hogy a rohanó eseményeket megelőzhette! Kemény politikai írói egyénisége azonban több, mint a boncoló eszmének s az összefoglaló képzeletnek egyesülése. Lényeges alkotórésze az a nemes államférfiúi jellem is, mely eszményi céljaiért tud hallgatni, de mer tenni is, mely 1860-ban s 1861-ben ép úgy védi Kossuth alkotását, az 1848-iki törvényeket, az önkényuralommal szemben, mint 1867-ben a kiegyezés nagy művét a forradalmi szellemmel, főkép Kossuthtal szemben. Politikai íróink közül voltak, kik ragyogóbb költészettel vonták be törekvéseiket, mint Kemény, de egy sem volt köztük, ki őt a politikai eszmények elemzésében utolérte volna. Kemény épen a politikai káprázatok széttépésében kereste legfőbb hivatását; azért volt az elnyomatás korának legnagyobb politikai írója.» (Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. II. köt. Budapest, 1923.) — A halhatatlan regényíró önállóan megjelent politikai fejtegetései: Korteskedés és ellenszerei. Két rész. Kolozsvár, 1843–1844. — Forradalom után. Pest, 1850. — Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851.

Klauzál Gábor (szül. 1804. november 18. Pest; megh. 1866. augusztus 3. Szeged) ügyvéd, ellenzéki vezérpolitikus. Az 1830-as és 1840-es évek országgyülésein fényes szónoklatokat mondott, Deák Ferenc mellett a liberális párt egyik irányító szelleme volt. Az 1848. évi első magyar felelős minisztériumban ő kapta a földmüvelési, ipari és kereskedelmi tárcát. A mérsékelt irány hive volt, korán visszavonult a forradalmi mozgalmaktól, ezért az osztrák önkényuralom nem üldözte. Az 1861. és 1865. évi országgyülésen Szeged képviselője volt. Hatvankét éves korában halt meg. — Országgyülési beszédeinek nem jelent meg gyüjteményes kiadása, de Toldy István fölvette könyvébe több értékes felszólalását: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866.

Lonkay Antal (szül. 1827. szeptember 12. Bocskó, Ugocsa megye; megh. 1888. augusztus 29. Balatonfüred), az Idők Tanuja szerkesztője. Kegyesrendi szerzetesnek készült, a szabadságharc kitörésekor honvéd lett, szolgálatait főhadnagyi ranggal jutalmazták. A temesvári csatában megsebesült, az önkényuralom idején a katonaság és a rendőrség üldözőbe vette. Zaklatásaiért a családi életben keresett eny-

hülést, megnősült, Tóth Kálmán költő nővérét vette feleségül. 1855-től kezdve a budai egyetemi királyi katolikus gimnázium tanára volt, 1856-ban megalapította a Tanodai Lapokat, 1860-ban megindította az Idők Tanuját. Hatvanegy éves korában halt meg. — A hazafias alapon álló keresztény haladás volt a jelszava, nemzeti szellemét katolikus lelkiséggel szőtte át, egyháza érdekeiért eszményi rajongással küzdött. A római szentszék előkelő kitüntetésekben részesítette, a katolikus társulatok sokszor ünnepelték, liberális ellenségei azonban gondoskodtak arról, hogy neve a legnépszerűtlenebbül hangzó nevek egyike legyen a közönség körében. Mint publicista és mint pedagógus egyformán gazdag terjedelmű munkásságot végzett. — A magyar irodalom ismertetése a legrégibb időktől napjainkig. Két kötet. Pest, 1855. (Irodalomtörténeti olvasókönyv a gimnáziumok felső osztályai számára. A Szent István-Társulat megbízásából készült irodalomismertetés Toldy Ferenc rövidelőadású irodalomtörténetének megjelenése előtt az állami, királyi, községi és katolikus iskolák általánosan használt tankönyve volt.) — Cantu Caesar: Világtörténelem. Pest, 1856-tól. (A nagyszabású olasz egyetemes történelem számos kötetét ő fordította.) — Magyar védhangok Krisztus és a kereszténység mellett. Pest, 1864. (Renan ellen írt könyv.) — Beszéd a katolikus autonómiai kongresszus 1871. évi gyülésén. Pest, 1871. (A katolikus egyház önkormányzati jogának törvénybe iktatásáért a kiegyezés után erős mozgalom indult meg, a papság és a világiak országos gyülést tartottak s az ott elfogadott szervezeti szabályzatot 1871-ben nyujtották át I. Ferenc József királynak, mint főkegyúrnak. A protestáns autonómiához hasonló katolikus önkormányzati terv megvalósítása nem sikerült.) — Az én első római utam. Budapest, 1879. (Vatikáni zarándoklatának emlékei.) — Az én második római utam. Budapest, 1882. (Újabb zarándoklatának emlékei.)

Májer István (szül. 1813. augusztus 15. Mocsonok, Nyitra megye; megh. 1893. november 21. Esztergom) esztergomi kanonok, felszentelt püspök. Mint tanítóképzőintézeti igazgató és lelkipásztor az egyszerű magyar nép művelését tűzte ki élete egyik feladatául: «István bácsi» nevét az egész ország ismerte és becsülte. A népies irodalom egyik nevezetes munkása volt. Nyolcvan éves korában halt meg. — Színdarabok az ifjúság számára. Pest, 1846. (Az ifjúság helyesirányú neve-

lését és irodalmi szórakoztatását tollal és anyagi áldozatokkal segítette haláláig.) — A rézmetszetnek műtana. Buda, 1847. (Az orvosok és természetvizsgálók 1847. évi soproni vándorgyülésén felolvasott értekezés. A szerző kiváló rézmetsző volt, saját kezével metszett szentképei tízezrével terjedtek a katolikusok között.) — Népszerű egyházi beszédek. Két kötet. Pest, 1849–1851. (Az év minden vasárnapjára és ünnepére.) — István bácsi naptára. 1856-tól kezdve. (Az évtizedekig virágzó kalendárium nagy hatást tett az egyszerűbb katolikus olvasókra. A szerkesztő a népies felvilágosítás mestere volt, a selejtes ponyvatermékek ellen sikeresen küzdött. Naptára mellett évről évre ezrével jelentek meg tanácsadó füzetei a gazdaemberek, iparosok, családapák, háziasszonyok, szolgalegények, nőcselédek számára.)

Mikó Imre gróf (1805–1876) földbirtokos, országgyülési képviselő, közlekedési miniszter, a M. T. Akadémia tagja. — Pályájáról: az irodalmi társaságokról szóló fejezetben. — Nemcsak tettei, hanem cikkei és szónoklatai is mutatják, hogy Erdély méltán nevezte a maga Széchenyijének. Közérdekű munkáinak és beszédeinek nincs gyüjteményes kiadása.

Nagy Péter (szül. 1819. április 22. Kolozsvár; megh. 1884. szeptember 16. Kolozsvár) kolozsvári református lelkész, az erdélyi helvét hitvallású egyházkerület püspöke. Hatvanöt éves korában halt meg. — A nagy hazafi. Kolozsvár, 1855. (Emlékbeszéd a M. T. Akadémia első elnökéről, gróf Teleki Józsefről, Erdély kormányzójáról, az erdélyi református egyház főgondnokáról.) — Korunkban hazánknak legnagyobb fia. Kolozsvár, 1860. (Emlékbeszéd gróf Széchenyi Istvánról a kolozsvári református egyház által rendezett gyászünnepélyen.) — A hazának buzgó szerelme megemészte engemet. Kolozsvár, 1861. (Egyházi emlék gróf Teleki László tiszteletére.) — Emlékbeszéd gróf Mikó Imre felett. Kolozsvár, 1877. (A sepsiszentgyörgyi református templomban.)

Nogáll János (szül. 1820. június 24. Győr; megh. 1899. július 19. Nagyvárad) nagyváradi kanonok, felszentelt püspök. Hetvenkilenc éves korában halt meg. — Keresztény vezércikkek. Pest, 1863. (Könyvét a feltünést keltő hitbuzgalmi munkák egész sora előzte meg.) — Kempis Tamás négy könyve Krisztus követéséről. Pest, 1864. (Több újabb kiadása jelent meg, a tudományos bírálat egyértelmű elismeréssel fogadta. Beöthy Zsolt még középiskolai magyar irodalomtörténetében is meg-

emlékezett a gyökeres magyarságú, pompás fordításról: «A kis munka egyik legsikerültebb gyümölcse ama tanulmánynak, mellyel újabb irodalmunk Pázmány és iskolája nyelvéhez fordult.») — Boldogasszony követése. Pest, 1865. (Kempis Tamás ihlető hatása alatt kibocsátott mű. Több kiadásban forgott közkézen a katolikus hívők között.)

Orosz Ádám (szül. 1802. november 23. Miskolc; megh. 1872. április 13. Egerszalók, Heves megye) egri egyházmegyei plébános, hírneves katolikus hitszónok. Hetven éves korában halt meg. — Egyházi beszédek. Hat kötet. Eger, 1841–1853. — Ida vagy a pusztai sír. Beszély ige nélkül. Eger, 1853. (A magyar nyelv utánozhatatlan eredetiségének bizonyítására írt novella.) — Öt változatú lant. Eger, 1871. (Költeményeinek gyüjteménye.)

Pulszky Ferenc (szül. 1814. szeptember 17. Eperjes; megh. 1897. szeptember 9. Budapest) földbirtokos, országgyülési követ, a M. N. Múzeum igazgatója, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Felvidéki evangélikus nemesi családból származott, az 1840-es években a liberális ellenzék politikáját támogatta, a szabadságharc idején a nemzeti kormány megbízásából Angolországban diplomáciai szolgálatokat végzett, az emigrációban Kossuth Lajos oldalán buzgón szolgálta az eltiport ország ügyét. 1866-ban tért haza, szakított forradalmi multjával, a Deák-párt oszlopos tagja lett. Mint kiváló szervező erő, leleményesen támogatta a tudományokat és művészeteket; mint régiségtudós európai hírű tekintély volt. Ötvenéves írói jubileuma alkalmából 1884-ben kiadták a Pulszky-albumot. Publicisztikai érdemeiért a M. T. Akadémia 1894-ben a Bródy-jutalommal tüntette ki. Nyolcvanhárom éves korában halt meg. — Önállóan megjelent munkái közül különösen a következők keltettek figyelmet: Jacobins in Hungary. London, 1851. (A magyar jakobinusok regénye. Németül 1852-ben jelent meg, magyarra Beniczky Emil fordította 1861-ben.) — Deák Ferenc. Budapest, 1876. (Jellemrajz.) — Eszmék Magyarország története filozófiájához. Budapest, 1879. (Újból 1895-ben.) — Martinovics és társai. Budapest, 1881. (Fraknói Vilmossal szemben a magyar jakobinusok védelme.) — Életem és korom. Négy kötet. Budapest, 1880–1882. (Élményei a reformkorban és az emigráció korában.) — A rézkor Magyarországon. Budapest, 1883. (Régészeti kutatásainak értékes gyümölcse.) — Ábránd és valóság.

Három kötet. Budapest, 1888. (Korrajzok, jellemrajzok, útirajzok.) — Publicisztikai dolgozatok. Budapest, 1889. (Közérdekű tanulmányaival, hírlapi cikkeivel még élete alkonyán is fölkeltette kortársai érdeklődését.) — Magyarország archeológiája. Két kötet. Budapest, 1897–1898. (Összefoglaló tudományos munka, az akadémiai Semsey-díjjal kitüntetve.) — Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Budapest, 1914. (Úti vázlatainak, hírlapi cikkeinek és kritikáinak válogatott gyüjteménye. A kötetet Marczali Henrik bevezetésével Lábán Antal rendezte sajtó alá.)

Révész Bálint (szül. 1816. január 16. Debrecen: megh. 1891. október 8. Debrecen) debreceni református lelkész, a tiszántúli helvét hitvallású egyházkerület püspöke. Mint hitszónok s különösen mint imádságíró a legkitünőbbek egyike a protestáns vallásos irodalomban. Hetvenöt éves korában halt meg. — Vasárnapi, ünnepi és alkalmi imádságok templomi használatra. Debrecen, 1847. (Későbbi imádságos könyveivel együtt számos kiadást ért.) — Egyházszertartási beszédek. Debrecen, 1853. (Újabb kiadása Csiky Lajostól 1889-ben.) — Révész Bálint hátrahagyott irodalmi művei. Debrecen, 1892-től. (Imádságainak és prédikációinak gyüjteményes kötetei Csiky Lajos kiadásában.)

Révész Imre (szül. 1826. január 14. Újfehértó, Szabolcs megye; megh. 1881. február 13. Debrecen) debreceni református lelkész, a M. T. Akadémia tagja. Az osztrák önkényuralom idején kiváló szolgálatokat tett egyházának a bécsi erőszakkal vívott önkormányzati harcában. Történetíró, irodalomkutató, jogtudós és teológus volt egy személyben. Ötvenöt éves korában halt meg. — Hitszónoklatait fia, Révész Kálmán, adta ki: Ünnepi és közönséges egyházi beszédek. Öt kötet. Budapest, 1889–1890. (Válogatott gyüjtemény.) — Révész Imre munkái a pátens korából. Budapest, 1890. (Révész Kálmán kiadása.)

Somssich Pál (szül. 1811. január 13. Sárd, Somogy megye; megh. 1888. március 5. Budapest) földbirtokos, országgyülési követ. Közéleti pályáján mind a szabadságharc előtt, mind az önkényuralom és a kiegyezés korában a mérsékelt politikusokhoz tartozott, fényes szónoki tehetségével a liberális ellenzékiek csak nehezen tudtak mérkőzni. Hetvenhét éves korában halt meg. — Publicisztikai munkás-

ságának legérettebb termése: Magyarországnak és királyának törvényes joga. Bécs, 1850. (A hírneves politikus nem vett részt a szabadságharc mozgalmaiban, később is Deák Ferenc irányát támogatta annál fényesebb tanujele ez a könyv rendületlen hazafiságának. Nemzeti álláspontjának nyilt megvallása a Bach-korszak idején nagy kockázat volt az osztrák önkényuralom teljhatalmával szemben.)

Szabó Imre (szül. 1814. október 10. Békás, Veszprém megye; megh. 1881 február 28. Szombathely) veszprémi kanonok, országgyülési képviselő, szombathelyi püspök, a M. T. Akadémia tagja. Hatvanhét éves korában halt meg. — Néphez alkalmazott egyházi beszédek az év minden vasárnapjaira és ünnepeire. Nyolc kötet. Veszprém, 1852–1856. (Megvannak a gyüjteményben a hírneves hitszónok hatásosabb régebbi beszédei is.) — Egyházi beszédek. Három kötet. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény.)

Szalay László (1813–1864) ügyvéd, országgyülési követ, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a történetirók között. — Szónoki mélységével az 1843. évi pozsonyi országgyülésen tünt fel. «Szalay László korponai követnek a városok ügyében mondott beszéde ad helyet a jelesebb politikai szónokok sorában. E beszéd históriailag is nevezetessé lett, mert, eltekintve mübecsétől, új jelenet volt az alsó táblán európai színvonalánál fogva, melyre abban emelkedett s azon magas felfogásnál fogva, mely szerint a tárgy által engedett szük keretben egy egész rendszert vázolt, cáfolhatatlan alapon és minden következményeivel. És ez volt egyszersmind első parlamenti megpendítése a politikai összpontosításnak, mely már kevés évvel utóbb a törvényhozás által létesittetett is.» (Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Szépirodalmi kisérletei, jogi tanulmányai, hírlapi cikkei és beszédei után politikai arcképgyüjteményével vívta ki kortársai elismerését: Státusférfiak és szónokok könyve. Pest, 1847. Új folyamat. Pest, 1850. (Angol és francia parlamenti vezérférfiak jellemrajzai.) — Publicisztikai dolgozatok. Két kötet. Pest, 1847. (A nagynevü történetiró az 1840-es években a parlamenti kormányformát sürgető centralista csoport egyik irányító szelleme volt, a Pesti Hirlap vezércikkeiben a népképviseleti rendszer mellett emelte fel szavát, a hazai és külföldi alkotmányos és magán-

jogi elvek összeegyeztetése érdekében nagy tudással foglalt állást.) — Szalay László levelei. Budapest, 1913. (Életrajzi vázlattal közrebocsátotta Szalay Gábor.)

Szász Károly (szül. 1798. január 25. Vizakna, Alsófehér megye; megh. 1853. október 25. Marosvásárhely) református főiskolai tanár, országgyülési követ, a M. T. Akadémia tagja. Erdélyi református nemesi családból származott, a nagyenyedi kollégium jogtanára volt, hallgatóságát rendkívüli hatással tanította. Az 1834. évi erdélyi országgyülésen szülővárosának képviseletében jelent meg, tudásával csakhamar kiemelkedett a törvényhozók közül, követtársai Erdély egyik legkitünöbb szónokát ismerték meg személyében. Az országgyülés szétoszlása után a bécsi kormány üldözőbe vette, újabb megválasztásának gátat vetett; a főbenjáró pörrel fenyegetett politikus még jogtanári székét is kénytelen volt felcserélni a matematikai katedrával, csakhogy megszabaduljon az udvari kancellária zaklatásaitól. A magyarországi és erdélyi unió kimondása után 1848-ban az első pesti népképviseleti országgyülés tagja lett, egyben államtitkár a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban. Mikor báró Eötvös József 1848. szeptemberében lemondott miniszterségéről, a honvédelmi bizottmány megbízásából ő vette át a közoktatásügyi minisztérium irányítását s Horváth Mihály miniszteri kinevezéséig, 1849. május elejéig, vezette a kultusztárca ügyeit. A világosi fegyverletétel után az osztrák önkényuralom börtönébe jutott, kiszabadulása után az erdélyi református egyházkerület visszahelyezte tanári állásába. A marosvásárhelyi főiskolába került Bolyai Farkas helyére. Ötvenöt éves korában halt meg. Fia: Szász Károly református püspök, a nagynevü költő és müfordító. A M. T. Akadémiában legkiválóbb tanítványa, báró Kemény Zsigmond megragadó emlékbeszéddel hódolt érdemeinek. (1859.) — Publicisztikai dolgozatai és szónoki beszédei nincsenek egybegyüjtve.

Szemere Bertalan (szül. 1812. augusztus 17. Vatta, Borsod megye; megh. 1869. január 18. Pest) országgyülési követ, az 1849. évi nemzeti kormány miniszterelnöke, a M. T. Akadémia tagja. A világosi fegyverletétel után tizenöt évet töltött külföldi bujdosásban; az osztrák önkényuralom őt is bitófára ítélte, mint annyi más társát a köztársaság hívei közül. Itthon egy úton haladt Kossuth Lajossal, az emigráció idején ellene fordult; az egykori kormányzó és minisz-

terelnöke elkeseredett hangon nyilatkoztak egymásról. Szemere Bertalan 1865-ben kegyelmet kapott I. Ferenc József királytól, hazatért, elmegyógyintézetben fejezte be életét. Ötvenhét éves korában halt meg. — Utazás külföldön. Két kötet. Pest, 1840. (A német, francia, angol holland, belga, svájci nép világa. A szerző úgy ismerteti a nyugati államéletet, hogy a külföld művelődésének éreztetésével fölkeltse honfitársai vágyódását a reformok iránt.) — Szemere Bertalan összegyüjtött munkái. Hat kötet. Pest, 1869–1870. (Naplójegyzetei, útleírásai, levelei, beszédei, szépirodalmi dolgozatai.) — Harsányi István kiadása: Szemere Bertalan sárospataki diákkorabeli eddig ismeretlen versei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf.

Székács József (1809–1876) pesti evangélikus lelkész, a bányai egyházkerület püspöke, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Beköszöntő beszéd, melyet november 11-én tartott, midőn a pesti evangélikus gyülekezet lelkipásztorává választatott. Pest, 1837. (Első hitszónoklatát a pesti ágostai hitvallású egyházközség megalakulásának félszázados fordulóján tartotta. A magyarajkú evangélikus hívők csak ekkor kezdtek némi súlyhoz jutni a fővárosban a németek és tótok mellett.) — Imádságok és buzgólkodások. Pest, 1845. (Több kiadású imádságos és énekeskönyv.) — Székács József összegyüjtött egyházi beszédei. Pest, 1871. (Szétszórtan és kisebb alkalmi kiadványokban számos nagyhatású prédikációja jelent meg.)

Táncsics Mihály (szül. 1799. április 29. Ácsteszér, Veszprém megye; megh. 1884. Budapest), családi nevén Stancsics Mihály, író. Katolikus jobbágycsaládból származott, takácsmesterséget tanult, volt kanász, kocsis, favágó, harangozó, tanító, nevelő. Szélsőséges politizálása miatt 1846-ban bebörtönözték, innen a március 15-iki forradalom szabadította ki 1848-ban. Képviselővé is megválasztották, de szocialista elvei összeütközésbe hozták a szabadságharc vezetőivel. Mint a baranyamegyei siklósi választókerület követe és a Munkások Ujsága szerkesztője fenyegető hangon szólalt fel a mezőgazdasági proletariátus érdekében (gyáripari munkásság akkor még Pesten is alig volt); lapja betiltása után röplapokat adott ki; lelkes magyar érzelmeit nem tagadta meg, de a vagyontalan néposztályok védelmében nem ismert megalkuvást. A szabadságharc bukása után az osztrák ön-

kényuralom bosszúja elől bujdosnia kellett, évekig élt egy pincelakásban, családjával együtt egy jólelkű, hazafias úricsalád támogatta. 1857-ben császári kegyelmet nyert, 1860-ban felségsértés miatt tizenöt évi elzárásra ítélték, 1867-ben félig megvakulva szabadult ki börtönéből. A békésmegyei Orosháza népe megválasztotta országgyülési képviselőnek, de szavazói csakhamar elfordultak tőle, annyira furcsának találták viselkedését. Munkásközlönyét betiltották, nagy nyomorban élt, mások kegyelméből tengette napjait. Nyolcvanöt éves korában halt meg. Elveihez haláláig ragaszkodott. Az 1870-es években meginduló internacionális proletármozgalom nem kedvelte személyét, mert marxista szocializmusa erős nacionalizmussal párosult. Társtalan úttörője volt a budapesti munkásmozgalmaknak, a fővárosi proletárokat szervező ausztriai szocialisták értetlenül tekintettek magyarságára. Írói pályája 1831-től kezdve félszázadnál hosszabb időre terjed; politikai fejtegetéseket, ismeretterjesztő cikkeket, elbeszélő munkákat, nyelvészeti és történeti munkákat vegyesen írt. — Magyar és német beszélgetések s nyelvgyakorlások e két nyelv hirtelen megtanulására. Pest, 1833. (A könyvet Heckenast Gusztáv adta ki, a kiadás engedélyezéséért a cenzort fölmentették állásától, mert olyan mondatok voltak a társalgási gyakorlatok között, hogy: «Minden ember egyenlő.») — Pazardi. Kolozsvár, 1836. (Filoszemita elbeszélés: «Jogtalanul üldözött, ok nélkül gyülölt zsidóvallású embertársainak tiszta morályi szeretetből ajánlja a szerző.» Az oktatóhangú iránynovellában Pazardi Tóbiás, a tékozló földbirtokos, tönkremegy; Izsák, a becsületes, szorgalmas, eszes zsidó boldogul; az öreg Pazardi vagyona Izsák zsebébe vándorol, a nagylelkű zsidó azonban gondoskodik arról, hogy a fiatal Pazardiból más ember legyen, mint amilyen az apja volt. A könyvet a cenzori engedély ellenére is elkobozták.) — Rényképek. Három kötet. Pest és Kolozsvár, 1835. (Erkölcsi tanításokat tartalmazó elbeszélések gyüjteménye. Az első kötet Pesten, a másik kettő Kolozsvárt jelent meg. Ide úgy került a szerző, hogy nevelőséget vállalt az egyik grófi családban. Méhes Sámuel református kollégiumi tanár, az egyik kolozsvári cenzor, jóindulattal bírálta kéziratait, ezért elmélkedhetett szabadabban az emberi jogokról.) — Magyar nyelvtudomány kérdésekben és feleletekben. Első osztály. Kezdők számára. Buda, 1840. (Az első magyar szocialista szívesen foglalkozott nyelvtani dolgokkal. Népiskolai köny-

vecskéje 1852-ig kilenc kiadást ért.) — Magyarok története kérdésekben és feleletekben az ifjúság számára, Buda, 1841. (Ez is népszerű iskolakönyv volt: 1847-ig négy kiadása jelent meg.) — Az 1848-ik évi legújabb törvények magyarázata. Pest, 1848. (Számos népieshangú röpirata közül a jellemzőbbek egyike.) — Kiáltó szó a kormányhoz és a népnevelőkhöz az elnémetesedés tárgyában. Pest, 1871. (A nemzetiségi kérdést több ízben tárgyalta a magyarságot féltő szeretettel.) — Táncsics Mihály művei. Tizenkét kötet. Budapest, 1873–1885. (Négy kötetében: érdekes önéletrajza.)

Teleki László gróf (1811–1861) földbirtokos, országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a drámairodalmat tárgyaló fejezetben. — Mint politikus Kossuth Lajos pártjához tartozott, a reformpárt egyik vezérszónoka volt, a főrendek tábláján az ellenzéki törekvéseket támogatta. Az 1861. évi országgyűlésen a Deák Ferenccel szembenálló határozati párt élén állott, páratlan népszerűség övezte, öngyilkossága után még jobban ragyogott neve. Országgyűlési beszédeit nem gyüjtötték össze.

Tompa Mihály (1817–1868) gömörmegyei református pap, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Az egyházi szónoklat terén szerzett érdemeit a magyar protestáns igehirdetés története is számon tartja. A racionalista irány hívei közé tartozott, kálvinizmusát nem domborította ki, a dogmatikai fejtegetésektől idegenkedett. Az ortodox és pietista református irány nem sok dicsérnivalót talált hittudományi világában; azt is megállapította róla, hogy a szószéken is inkább poéta, mint rétor. — Igehirdetése, úgymond Ravasz László, a rousseaui természetszemléletnek zsoltáros mázzal való bevonása. Mihelyt természetről van szó, szárnyaló spiritualista, mihelyt vallásos kijelentésekre kerül a sor, lapos racionalista. «Géniuszánál fogva azonban így is legnemesebb alakja egy magyar papi típusnak, az úgynevezett költőpapnak, amelyik típusban a papság csupán annyi, hogy megrontsa a költőt, de a költőiség még nem olyan nagy, hogy megjavítsa a papot. Rendesen poétás kedvű, álmodozó, hangulatkergető lelkek ezek, kik megvetik a teológiát s emiatt elsekélyesedve a hangulatkeresztyénségnek lesznek irodalmi képviselői. Az evangélium elvégre Istennek ereje minden hívőnek üdvösségére, amit a költészet felékesíthet ugyan, de sohasem pótolhat.»

— «Nincs benne, írja Kéky Lajos, semmi mesterkélt kenetesség, semmi keresett pátosz, semmi felekezetiesség: a keresztyén emberszeretet legszentebb és legtisztább sugalmai ihletik szívét. Nem veti meg a képzelet beleavatkozását sem, de elsősorban mégis a tapasztalat példáival és igazságaival kíván hatni. Ezeket a láncszemek folytonosságával és erősségével fűzi egybe. Beszédei erős logikával összekapcsolt gondolatsorok, melyek közt nincs a legkisebb ugrás sem. Kerüli az egyházi szónokok legkedveltebb tárgyát: a világ korholását; az emberiségnek inkább nemesebb érzelmeit és magasztosabb példáit tárja föl. Még ahol javulásra inti is híveit, dörgedelem nélkül, inkább bizonyos szelíd fájdalommal teszi.» — Egyházi beszédek. Két rész. Miskolc, 1859–1864. (Már előbb is több halotti búcsúztatója jelent meg kisebb alkalmi kiadványokban.) — Olajág. Elmélkedések, fohászok, imák. Pest, 1867. (Több kiadást ért imádságoskönyv református nők számára.) — Halotti emlékbeszédek. Miskolc, 1867. (Prédikációinak fő jellemvonásai: az egyszerűség, közvetlenség, világosság.) — Ünnepi egyházi beszédek. Két kötet. Miskolc és Budapest, 1898–1901. (Papi hagyatékának ezt a válogatott gyüjteményét S. Szabó József rendezte sajtó alá.)

Török János (szül. 1809. június 6. Tapolca, Zala megye; megh. 1874. február 9. Budapest) gazdatiszt, hírlapíró, bécsi és pesti magyar lapok szerkesztője, országos főlevéltárnok, a M. T. Akadémia tagja. Az 1840-es években a magyar gazdák szervezésével szerzett érdemeket, az önkényuralom és a kiegyezés korában ujságírással kereste kenyerét. Széchenyi István bizalmasa volt, erősen konzervatív publicista, a katolikus törekvések lelkes védelmezője. A Magyar Gazda, Pesti Napló, Magyar Sajtó, Pesti Hirnök és más hírlapok hasábjain tömérdek cikket írt, szónoki lendülettel tanitotta a nemzetet egyrészt a hagyományok tiszteletére, másrészt a józan haladásra. Hatvanöt éves korában halt meg. — Ő szerkesztette a Szent István-Társulat nagy lexikonát: Egyetemes magyar encyclopaedia. Pest, 1859-től. (A nagy munkával készült ismerettár szerkesztésének vezérelveit Eötvös József elnöklete alatt a következő tagokból álló bizottság állapitotta meg: Danielik János, Érdy János, Pauler Tivadar, Somogyi Károly, Toldy Ferenc, Török János. Az első három kötetben egyes témákról valóságos monografiákat irtak a legkiválóbb szakemberek, a negyedik kötetben már kisebb lett a cikkek terjedelme, mert a nyomdai költségeket nem

győzték, a kilencedik kötettől kezdve Fraknói Vilmos végezte a szerkesztést, az utolsó kötet 1876-ban jelent meg.)

Vida Károly (szül. 1819. március 19. Páké, Háromszék megye; megh. 1862. január 4. Nagyvárad) erdélyi földbirtokos, a pesti Figyelmező és a kolozsvári Magyar Futár szerkesztője. Tekintélyes református székely családból származott, iskoláit Székelyudvarhelyen és Nagyenyeden végezte, külföldi tanulmányútjain széleskörű természettudományi, gazdasági és ipari ismereteket szerzett. Tehetségét hazája javára akarta szentelni, független ember volt, nem kellett keresnie a népszerűséget. Haláláig az volt a meggyőződése, hogy a politikai radikalizmus megássa a magyarság sírját, össze kell fognunk Ausztriával, csak így tarthatjuk meg országunk egységét, különben ellenségeink szétszednek bennünket. A Habsburg-uralkodóházhoz, a magyar alkotmányhoz, a fennálló helyzethez egyformán ragaszkodott, az ellenzéki szellemet gyűlölte, Kossuth Lajos törekvéseiben nemzetrontást látott. Feketesárga pecsovicsnak csúfolták, sok támadást intéztek ellene, haragosaival indulatosan vitatkozott. Merészen megírt cikkeivel az 1840-es évek második felében a konzervatív Budapesti Hiradó egyik főerőssége volt, 1848. márciusában a szerkesztőség élére állt, de lapja négy hónap mulva megszűnt. A bátor szerkesztő nem ijedt meg az ellenzéki pártok fenyegetéseitől, 1848 júliusában megindította Figyelmező című politikai ujságját, ebben is szembeszállt a szélsőséges forradalmisággal. Lapja betiltása után 1849. januárjában átpártolt az osztrákokhoz s a Bach-korszak elején Pesten újra megindította Figyelmezőjét. A hazafiak gyülölettel tekintettek rá, de csakhamar meglepetve látták, hogy a kiváló tehetségű szerkesztő egyáltalában nem hajlandó belenyugodni a magyarság jogainak elkobzásába. Egyik vezércikkének büszke kijelentése szerint: «Mi magyarok megszoktuk az alkotmányos életet megyéken s országgyűléseken.» Pestről távoznia kellett szükebb hazájába, néhány évvel később Kolozsvárt próbálkozott meg a lapszerkesztéssel, de Magyar Futárát nem tudta felvirágoztatni. Negyvenhárom éves korában halt meg. — Néhány röpirata szembetünően mutatja értékes publicista tehetségét: Restauráció vagy revolúció. Őszinte szó a magyar nemzethez. Lipcse, 1861. (A név nélkül megjelent röpiratban az Ausztriával való békés megegyezés mellett emel szót.) — Ausztriával-e vagy anélkül? Második őszinte szó a magyar nemzethez. Pest,

1862. (Ebben a névtelenül kiadott röpiratában többek között azt írja: ha az osztrák birodalom felbomlik «nem tudom, hagynának-e nekünk egy kis magyar respublikát Pesttel, mint fővárossal, s néhány mérföldnyi semleges territóriummal, hol fékezhetlen függetlenségi vágyunkat elérve, azt Európa népei tanulságára örökös zürzavarban gyakorolnók, míg a ránk unatkozott néptömeg egyik szomszéd hatalomhoz bekebelezésért folyamodni kényszerítene.»)

Wesselényi Miklós báró (szül. 1796. december 30; megh. 1850. április 21. Pest) erdélyi református földbirtokos, országgyűlési követ, a M. T. Akadémia tagja. Atyja, az 1809-ben elhúnyt idősebb Wesselényi Miklós báró, a magyar színészet lelkes támogatója volt; atyjának megalkuvást nem ismerő nemzeti szellemét ő is örökölte. Barátságot kötött gróf Széchenyi Istvánnal, vele együtt utazott Angolországba, itthon a bécsi udvar ellen küzdő ellenzék élére állott. Mivel az erdélyi országgyűlés tárgyalásait kősajtóján lenyomatta s az egyik szatmármegyei nemesi gyűlésen merészhangú beszédet mondott, mind az erdélyi bíróság, mind a magyarországi királyi tábla pörbe fogta. Politikai üldöztetése csak fokozta népszerűségét. Még jobban ünnepelték, mikor híre terjedt az 1838. évi pesti árvíz alkalmával tanusított önfeláldozó magatartásának. Pörében Kölcsey Ferenc védelmezte, az osztrák nyomás alatt működő bíróság nem volt nagylelkű személyével szemben, politikai szerepléséért három évi börtönre ítélték. Élete utolsó éveit megvakulva töltötte zsibói kastélyában. Ötvennégy éves korában halt meg. — «Beszédeit, írja róla Toldy Ferenc, az eszmék szabatos előadása s a forma irodalmi választékossága jellemzi; eleinte azokban több tűz és hatáskeresés volt, mint státusférfiúi tapintat és szónoki eszély; később mérsék mellett súlyosb érvek; 1848-ban elszigeteltsége érzetében hanyatlott hatalmas szava s tanszerű hosszas előadásával fárasztóvá lett.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — «Nemcsak jeles politikai író, hanem kitűnő szónok is, kinek dörgő hangon előadott beszédei ép úgy hatottak irodalmi formájuk jelességénél fogva, mint tüzük és túlzásaik által:» mondja Beöthy Zsolt. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Széchenyi István hatása alatt írt könyve: Balítéletekről. Bukarest, 1833. (A Lipcsében nyomtatott mű helyreigazítja a magyar nemesség balvéleményeit a haladó eszmékkel szemben, rá-

mutat az ország bajaira, keményen bírálja a politikai és társadalmi állapotokat.) — Másik nevezetes munkája: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843. (Rámutat arra, hogy az osztrák-magyar monarchiát a szlávság részéről szörnyű veszély fenyegeti. Magyarország helyzete olyan, mint a völgybe épült váré: a körülötte levő hegyek előnyös hadállása bármikor megsemmisítheti a védtelen várat. A nemzeti összetartás még segíthetne a szerencsétlen földrajzi helyzeten, de a magyarság lelkét viszályok szaggatják szét, míg a nemzetiségeket közös szövetségbe kovácsolja a magyarok iránt érzett gyűlölet. A szlávok és a románok célja az, hogy kis tartománnyá zsugorítsák a magyarok országát s elvegyék Szent István birodalmából az általuk lakott részeket.)

Irodalom. — Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. — Koszorú gróf Dessewffy Aurél emlékének. Pest, 1857. — Toldy István: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866. — Tóth Mihály: Egyházszónoklattan. Debrecen, 1866. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 3. kiad. Pest, 1868. — Lévay József: Kazinczy Gábor emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869. — Kemény Zsigmond tanulmányai. Két kötet. Pest, 1870. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1872. — Pulszky Ferenc: Dessewffy Aurél és társai. Budapesti Szemle. 1874. évf. — Érkövy Adolf: Emlékbeszéd Török János felett. Budapest, 1875. — Szilágyi Ferenc: Ifjabb báró Wesselényi Miklós. Budapest, 1875. — Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. — Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877. — Ballagi Mór: Emlékbeszéd Székács József felett. Budapest, 1879. — Deák Farkas: Csengery Antal emlékezete. Századok. 1880. évf. — Finta Dénes: Csengery Antal szerepe a magyar irodalom történetében. Budapest, 1880. — Győry Vilmos: Székács József emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 15. köt. Budapest, 1880. — Jakab Elek: Kazinczy Gábor irodalmi hatásáról. Budapest, 1880. — Füssy Tamás: Szabó Imre püspök emlékezete. Budapest, 1881. — Szabó János: Révész Imre emlékezete. Debrecen, 1881. — Ballagi Mór: Emlékbeszéd Révész Imre fölött. Budapest, 1882. — Beksics Gusztáv: A magyar doktrinérek. Budapest, 1882. — Pulszky-emlékkönyv. Budapest, 1884.

— Deák Farkas: Dessewffy Aurél életrajza. Pozsony, 1885. — Finály Henrik: Nagy Péter. Kolozsvár, 1885. — Eötvös József összes munkái. Budapest, 1886. — Emlékkönyv Májer István félszázados írói jubileumára. Nagyszombat, 1886. — Kautz Gyula: Emlékbeszéd Pauler Tivadar felett. Budapest, 1887. — Máté Sándor: Pauler Tivadar élete és művei. Budapest, 1887. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. 2. kiad. Budapest, 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Szvorényi József: Emlékbeszéd Danielik János felett. Budapest, 1891. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Zelliger Alajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. — Novák Lajos: Emlékbeszéd Májer Istvánról. Budapest, 1894. — Walter Gyula: Májer István emléke. Budapest, 1894. — Zoványi Jenő: Teológiai ismeretek tára. Három kötet. Mezőtúr, 1894–1901. — Zsilinszky Mihály: Wesselényi Miklós és a nemzetiségi kérdés. Budapesti Szemle. 1895. évf. — Ferenczy József: Pulszky Ferenc életrajza. Budapest, 1897. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900. — Mihalovics Ede: A katolikus prédikáció története Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1900–1901. — Benkő József: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely, 1901. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. Három kötet. Budapest, 1901–1903. — Kudora János: A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története. Budapest, 1902. — Beöthy Zsolt: Wesselényi Miklós szobránál. Akadémiai Értesítő. 1902. évf. — Emlékkönyv a nagy Wesselényi Miklós báró zilahi szobrának leleplezési ünnepségéről. Zilah, 1903. — Concha Győző: Pulszky Ferenc. Akadémiai Értesítő. 1903. évf. — Kudora János: Magyar egyházi szónokok. Budapest, 1903. — Petri Mór: Wesselényi Miklós és munkái. Kolozsvár, 1903. — Sörös Pongrác, Strommer Viktorin és Zoltvány Irén tanulmányai: A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. és IX. köt. Budapest, 1904–1916. — Kardos Samu: Wesselényi Miklós élete és munkái. Két kötet. Budapest, 1905. — Friedreich István: Wesselényi István legújabb életrajza. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Réz Mihály: Dessewffy Aurél. U. o. 1905. évf. — Badics Ferenc: A magyar politikai szónok-

lat Kossuth Lajos előtt. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Berzeviczy Albert: Pulszky Ferenc emlékezete. Budapesti Szemle. 1908. évf. — Concha Győző: Pulszky Ferenc. Budapest, 1910. — Váczy János: Wesselényi Miklós ifjúkora. Századok. 1910. évf. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Kiss Ernő: Szemere Bertalan. Kolozsvár, 1912. — Székács-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Patay Pál: Székács József. Budapest, 1914. — Friedreich István: Széchenyi István élete. Két kötet. Budapest, 1914–1915. — Berzeviczy Albert, Marczali Henrik, Nagy Géza: Pulszky Ferenc százados emlékünnepe. Budapest, 1915. — Ravasz László: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. Pápa, 1915. — Rédey Tivadar: Köztársasági publicisták 1848-ban. Vasárnapi Ujság. 1918. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Müller Lipót: Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. évf. — Angyal Dávid: Gyulai Pál és Csengery Antal levelezése. Budapesti Szemle. 1923. évf. — U. az: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Makkai Sándor: Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig. Református Szemle. 1925. évf. — Asztalos Miklós: Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus. Pécs, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Supka Géza: A Pester Lloyd hetvenöt éve. A Sajtó. 1928. évf. — Magyary–Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Két kötet. Budapest, 1929. — Imre Sándor: Wesselényi Miklós ismeretlen nevelői. Erdélyi Helikon. 1930. évf. — Rácz Béla: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. 1711–1914. Gyula, 1931. — Szász Károly: Egy literary gentleman emléke. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Takáts Sándor: Kémvilág Magyarországon. Két kötet. Budapest, 1931.

TOLDY FERENC.

Még a szabadságharc előtt kezdte meg korszakot alkotó működését a magyar irodalomtörténetírás terén Toldy Ferenc. Írói fellépése az 1820-as évek elejére esik. Eleinte szépirodalmi dolgozatokkal iparkodott magára vonni a figyelmet, de próbálkozásai nem sikerültek. Annál meglepőbb fejlődést mutat tudományos pályája. Előtte a magyar irodalomtörténetírás mindössze négy munkával dicsekedhetett: Wallaszky Pál, Pápay Sámuel, Kazinczy Ferenc és Mailáth János vázlataival. A magyar politikai történelemre vonatkozó irodalom ekkor már egész könyvtárt tett ki, a történetbúvárok a monumentális históriai kötetek százait forgathatták, ezzel szemben a magyar irodalomtörténeti munkák teljes gyüjteménye elfért egy kötetben. Toldy Ferenc megváltoztatta a helyzet képét.

1827-ben tűnt fel Vörösmarty Mihály hőskölteményeiről szóló esztétikai fejtegetéseivel, ezt nyomon követte a magyar költészet történetének németnyelvű vázlata *Handbuch der ungrischen Poesie* (1828) című kiadványában. Azért írt németül, hogy egyrészt a magyarországi németek kedvet kapjanak a magyar irodalom tanulmányozására, másrészt a külföld is megismerhesse a magyarság szellemi életének multját. Mailáth János

rövid rendszerezésének hatásától most még nem tudott megszabadulni, de azért már feltűnt önálló jellemző tehetsége.

Úgy látszik maga is érezte, hogy előbb részleteiben kell megismernie és apránkint feldolgoznia a sok ismeretlen irodalmi anyagot, mert a rendszeres irodalomtörténeti összefoglalástól hosszú ideig tartózkodott; inkább csak kortársainak írói működését bírálta és a jelesebb magyar költők munkáit rendezte sajtó alá. Csak a szabadságharc után jelent meg első összefoglaló munkája: *A magyar nemzeti irodalom története. Ó- és középkor.* (1851.) Ez a munka a mohácsi csatát megelőző kor irodalmára nézve hosszú ideig versenytárs nélkül állott, nemcsak gondos adatgyüjtése miatt, hanem azért is, mert anyagának jelentékeny része ismeretlen volt.

*A magyar költészet történeté*ben (1854) a verses műfajok fejlődését Kisfaludy Sándorig vezette le. Anyagának gazdagsága feltűnést keltett, értékeléseit ellenmondás nélkül fogadták. Ha meggondoljuk, mennyi új anyagot hozott telszínre; ha tekintetbe vesszük, hogy ítéleteinek nagy részében semmiféle irodalmi hagyományra nem támaszkodhatott: lehetetlen magasztalással nem szólanunk kivételes eredményeiről.

Legértékesebb munkája a középiskolák számára írt rendszerezése: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban.* (1864.) Ebben az összefoglalásában az 1848-as szabadságharc koráig vázolja a magyar irodalom fejlődésének történetét. Anyagán teljesen uralkodik, áttekinthetően csoportosít, önál-

lóan ítél, mindegyik írónak gondosan kijelöli a maga helyét. Kiterjeszkedik a szépirodalom és tudományos irodalom valamennyi ágára, megemlíti a latinnyelvű irodalom fontosabb termékeit is. Anyagának ez a rendkívüli kiterjedése teszi érthetővé, hogy a tudomány és irodalom fontosabb mozzanatairól is csak főbb vonásokban számol be. Ítéletei általánosságban a legrégibb és legújabb korra nézve is elfogadhatók, bár ennek a két kornak megítélésében volt a legkevesebb támasztó pontja. Semmi sem mutatja jobban történeti éleslátását és helyes esztétikai érzékét, mint az a tény, hogy irodalomtörténetírásunk évtizedeken keresztül megmaradt az ő alapelvei mellett, tőle vette át a legfőbb szempontokat, az ő ítéleteit ismételte, bővítgette, javítgatta. Még az olyan fényes tehetség is, mint amilyen Gyulai Pál volt, inkább csak a XIX. századi részletek művészi elmélyítésével vitte előbbre irodalomtörténetírásunkat. A régibb korra Toldy Ferenc volt az irányadó, a XIX. század klasszikusainak megítélésében Gyulai Pál emlékbeszédei és bírálatai után igazodott irodalomtörténetírásunk.

Toldy Ferenc anyaggyüjtő, feldolgozó és rendszerező volt egy személyben. Még az irodalomtörténeti műnyelv és kifejezéskészlet alapjait is neki kellett megteremtenie. Munkái az adatok világába vezetnek, de ezekből az adatokból a magyar szellemi élet multjának nemcsak körvonalai bontakoznak ki, hanem segítségükkel bepillantást nyerünk a fejlődés részleteibe is. Nemzedékek munkáját végezte el egymagában. Az addig lappangó anyagot napfényre hozta, a feldolgozás jelentékeny részét egymagában

végezte. Méltán nevezzük őt halhatatlan érdemeiért a magyar irodalomtörténetírás atyjának.

A kitűnő tudós a szépirodalmi kritika terén is hatásosan működött. A szabadságharcig Bajza József mellett ő volt a legtermékenyebb kritikus, ő magyarázta leglelkesebben kiválóbb költő-kortársai munkáit, szerkesztésében jelent meg a reformkor gazdag tartalmú kritikai közlönye: a *Figyelmező*. (1837—1840.) Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig sok szépírót bírált, az esztétikai elemzése körébe vont irodalmi alkotások jellemvonásait lelkiismeretesen fejtegette, a művészi gondot és erkölcsi álláspontot mindig megkövetelte a szépíróktól.

«Hogy kritikusi munkásságának emléke — írja Császár Elemér — a mai nemzedék tudatában elhalványult, azt az a gazdag, szinte mérhetetlen munkásság okozta, melyet később az irodalomtörténetírás terén kifejtett. Toldy, az irodalomtörténetíró, olyan hatalmas és jellemző egyéniség, hogy még a tudomány is megfeledkezett kritikusi szerepéről. Pedig irodalmi pályája hosszú ideig két egymással párhuzamosan futó irányban haladt, sőt a negyvenes évekig Toldy inkább kritikus volt, mint történetíró.» A Figyelmező megindulásáig, 1837-ig, több bírálatot írt, mint Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc és Bajza József együttvéve. «Változatos is volt ez a munkásság: a megbírált művek sorában minden műágnak és minden műfajnak volt képviselője, az epigrammtól a tragédiáig, a daltól a regényig; a bírálatok hangja végigjárta az egész skálát a panegyristől az ostorozásig. Jogos a remény, hogy e sokfelé ágazó, sokszínű működés mélyén hatalmas egyéniség rejtőzik, méltó párja a kritika vezérének, Bajzának.» Hogy Toldy mégsem lett Bajzához mérhető kritikus, ebben a következő tényezők gátolták meg: 1. prózáján kevés egyéni szín csillogott, stílusa általában száraz volt; 2. barátaival szemben elfogultan ítélkezett, nem egyszer valóságos dicsőítő éneket írt tudományos bírálat helyett. «A Figyelmező megindulásával, 1837-ben, kezdődik Toldy kritikusi pályájának második, a mennyiséget nézve leggazdagabb szakasza. Begyakorolván

magát előzőleg a kritika technikájába és stiljébe, most, hogy olyan folyóirathoz jutott, mely bíráló hajlamának szabad teret nyitott, kritikusi egyénisége dúsan, sőt buján kivirágzott.» Most is hajlott egyes költői művek túlbecsülésére, de rokonszenve és ellenszenve már nem vetett oly nagy hullámokat, mint azelőtt, ítéletei megbízhatóbbak voltak, mint régebben. Tárgyilagos és alapos óhajtott lenni, innen magyarázható aprólékossága és terjengőssége; ehhez járult, hogy a művészi elem hiányzott prózájából. Legértékesebb kritikája Arany János Toldijáról írt elemzése a Szépirodalmi Szemle 1847. évfolyamában. Negyvenkét éves korában letette a kritikusi tollat. «Megrendülve a nagy csapáson, mely 1849-ben a nemzetet a végromlás szélére sodorta, szeme a jelen helyett a multba tévedt s irodalmunk történetének színes képeit festve a szenvedő, láncaiban gyötrődő magyarság felé, vigaszt akart nyujtani honfitársainak. Így lett végleg irodalomtörténetíróvá s a legújabb irodalmi jelenségekről csak az Új Magyar Múzeum című akadémiai folyóirat Irodalmi Naplójában s irodalomtörténeti kézikönyveiben emlékezett meg.» (A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925.)

Toldy Ferenc 1805. augusztus 10-én született Budán. Szülei nyolc éves korában a fővárosból Ceglédre küldték, itt tanult meg magyarul. A gimnázium első osztályát Cegléden, következő négy osztályát a pesti kegyesrendi iskolában, a hatodik osztályt Kassán, a három évi filozófiai tanfolyamot és az orvosi tanulmányok öt évét Pesten végezte. Nyugateurópai tanulmányútja után egy ideig mint orvos működött, negyedszázadig viselte a M. T. Akadémia titkári tisztét, 1843-tól s pesti egyetemi könyvtár igazgatója volt, 1861-ben a magyar nyelv és irodalomtörténet egyetemi rendes tanárává nevezték ki. Ötven éves írói jubileuma alkalmából, 1871-ben, az egész ország ünnepelte; a törvényhozás évi négyezer forint tiszteletdíjat szavazott meg számára, hogy kifejezze a nemzet hálaját. 1875 december 10-én halt meg Budapesten.

Adatok Toldy Ferenc életéhez:

1805. — Toldy Ferenc születésének éve. Augusztus 10-ikén születik Budán a mai Toldy Ferenc-utcában. (Atyja Schedel Ferenc postai hivatalnok; anyja Thallherr Jozefa, egy bécsi építész leánya; mindketten katolikus vallásúak. Szülei nem tudnak magyarul, de ennek

nem érzik hiányát: Budán és Pesten kevés a magyar, ezek is többnyire tudnak németül. A művelt polgárcsalád 1807-ben Budáról átköltözik Pestre.)

1813. — Toldy Ferenc a gimnázium első osztályába Ceglédre megy, hogy megtanuljon magyarul. (Egy októberi estén édesanyja így szól hozzá: «Kedves fiam, atyád elhatározta, hogy a hónap végén az első deák osztályba Ceglédre visz, hogy megtanulj magyarul.» A gyermek sírni kezd: ő nem akar magyar fiú lenni! Anyja megcsókolja: «Nem akarsz magyar fiú lenni? Hát nem magyarnak születtél-e? Aki Magyarországon születik, az magyar, azért magyarul tudnia kell. Tudod-e, hogy milyen nemes nemzet a magyar? Szégyen volna rám nézve, ha a fiam német fiú maradna.» Cegléden egy év alatt kitünően megtanul magyarul, ő a legjobb tanuló osztálytársai között.)

1813–1819. — Gimnáziumi tanulóévei. (Egy évig a ceglédi latin iskolában, négy évig a pesti kegyesrendi gimnáziumban, egy évig a kassai premontrei gimnáziumban tanul. A tanítás nyelve latin, de véletlenül kezébe kerül néhány magyar könyv is. Tizennégy éves korában befejezi gimnáziumi tanulmányait.)

1819–1822. — Filozófiai tanulóévei. (A mai VII. és VIII. középiskolai osztályoknak megfelelő bölcseleti tanfolyamot a pesti egyetemen végzi. Itt köt egész életre való barátságot legkedvesebb évtársával, Bajza Józseffel. Verseket ír, történeti drámákon dolgozik, kísérletet tesz a vígjátékban, megpróbálkozik a novellaírással.)

1822. — A hároméves bölcseleti tanfolyam elvégzése után beiratkozik a pesti egyetem orvosi karára. (Ebben az évben kezd levelezni Kazinczy Ferenccel, a széphalmi mester tanácsára beküldi néhány költeményét az akkor induló Aurórának, Kisfaludy Károly közli egyik versét s ismeretséget köt a tizenhét éves ifjúval.)

1828. — Megjelenik első nagy hatást keltő könyve: a Handbuch. Az irodalom iránt érdeklődő magyar és német közönség ebből az antológiából ismeri meg a magyar költészet addigi legjava termését. (Szemere Pál még néhány évtizeddel később is emlegeti a szerző előtt ennek a magyar-német versgyüjteménynek irodalomtörténeti nevezetességét: «Sok jót csináltál első kézikönyved után és sokat fogsz még, de nagyobb hatású munkát sohasem lész képes írni, mint amilyen ez a maga idejében volt.» A pesti Auróra-kör ekkor már

javában virágzik, Toldy Ferenc ismer minden fővárosi írót, Kazinczy Ferenccel is ebben az évben ismerkedik meg személyesen. A széphalmi mester a Magyar Tudományos Akadémia ügyeiben Pestre érkezik, a fővárosi írók ünnepélyesen fogadják, a feszült viszony megenyhül az idősebb és az ifjabb írói nemzedék között.)

1829. — Orvosdoktorrá avatják. Másfél évi tanulmányutat tesz Nyugateurópában. (Németországban meglátogatja Goethét, Berlinben a nevesebb egyetemi tanárok előadásait hallgatja, műveltebb társaságokban ő maga is tart előadásokat a magyar nyelvről és irodalomról; egy ideig Londonban él, herceg Esterházy osztrák követ szívesen látja asztalánál; Párisban gróf Apponyi osztrák nagykövet egyengeti útjait, itt is hallgat egyetemi előadásokat, megfordul a kórházakban, könyvtárakban, színházakban, művészi gyüjteményekben; Svájcon és Olaszországon keresztül érkezik haza 1830. szeptemberében. Kisfaludy Károlyt halálos betegen találja, az ifjabb és az öregebb írók között a Conversations Lexikon pártos szerkesztése miatt ismét nagy az ellenségeskedés.)

1831. — Huszonhat éves. A Magyar Tudományos Akadémia első nagygyülésén akadémiai rendes taggá választják. (Tudományos munkássága mellett orvosi gyakorlatot folytat. Ebben az évben adja ki Kisfaludy Károly minden munkáinak tíz kötetét, ebben az évben támadja meg a Kritikai Lapok hasábjain Kazinczy Ferencet. A széphalmi vezér, úgymond, a tudomány ítélőszéke előtt soha nem igazolhatja magát azért, hogy egy idegenné vált hazai író egyik munkáját németből magyarra fordította. Pyrker László, a magyar főpap és magyar nemes, szűknek ítélte anyanyelvét szelleme megszólaltatására s Kazinczy Ferenc mégis megtisztelte azzal, hogy a Szent Hajdan Gyöngyeit megszólaltatta magyarul. «Ne feledd el nagy férfiú — írja Kazinczy Ferenc válaszára adott feleletében — ne feledd el magadat, hitedet, éjjeleid mindenkori gondját, tetteid egyetlen célját, ne feledd el érdemeid méltóságát, neved fényét annyira, hogy szennyéből tisztogasd azt, kit tisztítani nem lehet, hogy tetszeni igyekezzél annak, kinek tetszeni nem nagy érdem.»)

1833. — Az egészségtan és életrendtudomány rendkívüli tanára lesz a pesti egyetemen. (Tizenegy évig tanítja a diététikát, előadásait 1839-ben könyvalakban is közzéteszi. Mint orvosi író a maga korá-

ban a leghasznosabban működők egyike. Bugát Pállal együtt 1831-ben megindítja az első magyar orvosi folyóiratot, 1833-ban magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyvet ad ki, számos új gyógyászati műszót alkot, cikkeket fordít németből magyarra.)

1834. — A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából megkezdi a Tudománytár szerkesztését. (Az érdemes folyóirat helyet ad valamennyi tudományágnak, de 1844. végén megszünik, annyira súlyos a Magyar Tudós Társaság pénzügyi helyzete.)

1835. — Harminc éves. Megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia titkárává. (Ettől kezdve ő a Tudós Társaság munkásságának legfőbb irányítója huszonhat esztendőn keresztül. Az akadémiai titkárságot 1861-ben adja át Szalay Lászlónak.)

1836. — Indítványára megalakul a Kisfaludy-Társaság. (A Társaságnak 1841-től 1848-ig ő az igazgatója, 1860-tól 1873-ig másodelnöke.)

1837. — Megkezdi a Figyelmező szerkesztését. (Az Athenaeum kritikai melléklapjának szerkesztésével sok ellenséges indulatot vált ki; Bajza Józseffel és Vörösmarty Mihállyal együtt megrágalmazzák becsületében; a triumvirátus sikerrel veri vissza támadóit, de a Figyelmező négy évi fennállás után megszünik.)

1843. — Kinevezik a pesti egyetemi könyvtár igazgatójává. (Rendezi a könyvtárt, amint már előbb is rendezte a M. T. Akadémia könyvtárát. Ettől az évtől kezdve német családi neve helyett már hivatalosan is a Toldy nevet használja. A Schedel helyett a Toldy-név 1828-tól kezdve tünik fel egyik-másik munkáján.)

1849. — A szabadságharc bukása után minden erejét megfeszíti, hogy a kor legműveltebb magyarjaival és anyagi áldozatokra kész főrangú férfiaival egyesülve bizalmat keltsen a magyar irodalom és tudomány jövője iránt. («A mult hatalmunknak egyik eleme»: e jelmondat jegyében írja munkáit és szerkeszti vállalatait 1850-től kezdve. Újabb Nemzeti Könyvtárában megjelennek a régi magyar írók, Új Magyar Múzeuma az akkori tudományos élet központi közlönye. Bámulatos kitartással dolgozik a szellemi élet különféle területein.)

1855. — Vörösmarty Mihály halála. (A nagy költőt és a jó barátot egyformán siratja az elköltözöttben. Évről-évre többen távoz-

nak barátai közül: 1858-ban Bajza József, 1864-ben Fáy András, 1865-ben Jósika Miklós, 1866-ban Czuczor Gergely, 1868-ban Erdélyi János, 1871-ben Eötvös József. Lassankint elveszíti minden régi pályatársát.)

1861. — Ötvenhat éves. A magyar nyelv és irodalom rendes tanára lesz a pesti egyetemen. (Ezt megelőzően tíz évig az esztétika és egyetemes irodalomtörténet magántanára.)

1871. — Országos ünneplése irodalmi munkásságának félszázados fordulója alkalmából. (A M. T. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság, az egyetem, a tudományos és társadalmi egyesületek lelkesedéssel köszöntik, gyüléseket és lakomákat tartanak tiszteletére, a költők verseket írnak hozzá, Jókai Mór neki ajánlja Eppur Si Muove című regényét. Az országgyűlés abban a megbecsülésben részesíti, hogy a magyar nemzet hálája jeléül négyezer pengő évdíjat szavaz meg számára haláláig.)

1873. — Januárban megválasztják a Kisfaludy-Társaság elnökévé. (Elődei az elnöki székben: Jósika Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond; utóda: Lukács Móric.)

1875. — December 10-én meghal Budapesten. Hetven éves. Nagy gyásszal kísérik a Kerepesi-úti temetőbe. (Népes családot hagyott maga után. Háromszor nősült: fiai közül Toldy István országosan ismert nevű író és publicista; Toldy László katolikus pap, később Budapest levéltárnoka; egyik leánya, Toldy Izabella, az angolkisasszonyok egri kolostorának főnöknője; másik két leánya, Auguszta és Jolán, az 1930-as évek elején még teljes szellemi frissességben élt Budapesten a rég letűnt mult kegyeletes emlékei és a sivár jelen kenyérkereső gondjai között.)

Kiadások. — Toldy Ferenc nemcsak a tudományos élet irányításában szerzett ritka érdemeket, hanem maga is páratlan buzgalommal dolgozott. A magyar klasszikusok munkáit gondos kiadásokban vitte a közönség elé, a szöveggyüjtés és sajtó alá rendezés munkájában fáradhatatlan volt. (Bacsányi János, Bajza József, Berzsenyi Dániel, Czuczor Gergely, Csokonai Vitéz Mihály, Faludi Ferenc, Gyöngyösi István, Kazinczy Ferenc, Kármán József, Kisfaludy Károly, Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc, Mikes Kelemen, Szentjóbi Szabó László, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Vörösmarty Mihály, Zrínyi Miklós és mások

összegyüjtött munkái.) — Irodalomtörténeti tanulmányainak, emlékbeszédeinek, kritikáinak száma igen nagy, az összefoglalásban és rendszerezésben kortársai között versenytárs nélkül állt, maradtak történettudományi, szépirodalmi és orvosi munkái is. — Isocratis Paraenesis ad Demonicum. E graeco per Rud. Agricolam. Adjecta translatione Hungarica. Curavit Franc. Josephus Schedel. Pest, 1821. (Első önállóan megjelent munkája: Isocrates görög filozófus Intelmeinek magyar fordítása latinból. A tizenhat éves ifjú lelkes nyelvújító s eléggé merész pályakezdő: munkájában nekiront Czinke Ferenc egyetemi tanárnak, a nyelvújítás ellenségének. A Tudományos Gyüjtemény megleckézteti szerénytelenségéért, hogy «hona javában megőszült tanítóját oly kíméletlenül támadja.») — Schedel Ferenc József külföldi színjátékai. Első kötet: A haramják. Dráma öt felvonásban. Írta Schiller Friderik. Magyarra átvivé Schedel Ferenc József. Pest, 1823. (Schiller-fordítása nem sikerült, de későbbi átdolgozott szövegét a Nemzeti Színház is jónak találta a dráma előadására. A fordításról Horvát István lesujtó bírálatot írt a Tudományos Gyüjtemény 1824. évfolyamában. Kimutatta, hogy a fordító sok helyen vétett a magyar nyelv törvényei ellen; nyelvújító túlzásaival valóságos herostratosi munkát végzett; tömegesen használ efféle szavakat: katonálni, keblenc, melltyü, serg, sógorcsa, szunnyalom.) — Most vagy soha. Pest, 1824. (Kisfaludy Károly novellastílusát követő elbeszélés: egy kapitány és egy szép özvegy története.) — Aesthetikai levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Pest, 1827. (A költő elbeszélő művészetének magasztaló méltatása. Toldy Ferenc Vörösmarty Mihályt tartotta a legnagyobb magyar költőnek, munkáit mindvégig a hódolat hangján elemezte. Ez volt az első nagyobb esztétikai fejtegetése. Először a Tudományos Gyüjtemény 1826. és 1827. évfolyamában jelent meg. Az önállóan is kiadott tanulmány ajánlása: «Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Kölcsey Ferenc mestereim s barátimnak».) — Handbuch der ungrischen Poesie. In Verbindung mit Julius Fenyéry herausgegeben von Franz Toldy. Két kötet. Pest és Bécs, 1828. (A Fenyéry Gyulával közösen kiadott antológia első kötetében van a Geschichte der ungrischen Poesie; ezt követik időrendben a válogatott magyar költemények. A második kötetben a költemények német verses fordításai foglalnak helyet; a fordítók: Mailáth János, Paziazi Mihály, Tretter György.

Az életrajzok és hozzájuk csatolt költemények sorrendje: Tinódi, Balassa, Rimay, Zrínyi, Liszti, Beniczky, Gyöngyösi, Koháry, Ráday, Amade, Faludi, Bessenyei, Orczy, Barcsai, Ányos, Pálóczi Horváth, Dugonics, Baróti Szabó, Rájnis, Révai, Ráday, Szentjóbi Szabó, Bacsányi, Dayka, Verseghy, Gvadányi, Virág, Csokonai, Kisfaludy Sándor, Kazinczy, Kis, Berzsenyi, Szemere, Szász József, Döbrentei, Buczy Emil, Ungvárnémeti Tóth, Vitkovics, Fáy, Pázmándi Horvát, Szentmiklóssy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Bajza, Czuczor, Vörösmarty. Ebből a névsorból kiviláglik, kiket tartottak jó költőknek a pesti magyar írók 1828. táján. A méltatásban a kortársi viszony helyenkint erősen megtéveszti a szerzőt, de sokkal inkább lehet csodálkozni a költői jellemzések helyességén. A fiatal orvosnövendéknek Mailáth János vázlatán kívül alig volt valamirevaló forrása, mégis talpraesetten elemezte a magyar költészet történetét.) — A magyar nemzeti irodalom története. Ó- és középkor. Példatárral. Két kötet. Pest, 1851. (Másodszor 1852-ben, harmadszor 1862-ben jelent meg. Folytatásából csak egy füzet került ki a sajtó alól: Az újkori magyar nemzeti irodalom története. Pest, 1853. Középkori magyar irodalomtörténete gazdag anyaggyüjtemény. Mindenütt az eredeti forrásokig megy vissza, a nemzet őstörténetét a hazafi lelkességével szemléli, szót emel a hűnok és magyarok azonossága mellett. A nyelvemlékek között több hamisítványt tárgyal, ezeket a koholt szövegmaradványokat akkor még mindenki hiteleseknek tartotta. Álláspontja általában kritikai: «Hosszas tapasztalás által meg lévén tanítva, mennyire szükséges elismert tekintélyeknél is a kételkedés, nehogy az igaz mellett hibákat is terjesszünk». Munkáját a M. T. Akadémia nagyjutalmával tüntették ki.) — A magyar költészet története. Két kötet. Pest, 1854. (Második kiadása 1867-ben jelent meg egy kötetben. A legrégibb időktől a XIX. század elejéig tárgyalja művében a magyar verses irodalom fejlődését. Első kidolgozása a Pesti Naplóban jelent meg, mint 1853–1854. évi egyetemi előadásainak szövege. Egyforma gonddal tárgyal és behatóan magyaráz minden számbavehető költőt. Történeti érzéke erős, esztétikai véleménye helytálló.) — Kazinczy Ferenc és kora. Két rész. Pest, 1859–1860. (Befejezetlenül maradt, de így is értékes Kazinczy-életrajz.) — A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban. Két szállítmány. Pest, 1864–1865.

(Második kiadása két kötetben: 1868; harmadik kiadása: 1872; negyedik kiadását Gyulai Pál rendezte sajtó alá: 1878. Ez a középiskoláknak szánt magyar irodalomtörténete volt a legnagyobb hatású munkája. Akadémiai nagyjutalmat nyert. Első kiadásának előszavában joggal írja: «A munkáról magáról kevés mondanivalóm van. Az nem kompiláció — hiszen honnan kompiláltam volna? — hanem első kísérlete összes irodalomtörténetünk tudományos és rendszeres kidolgozásának, mely irodalmunk szinte már ezer éves életét kirekesztőleg a kútfők s magának az irodalomnak vizsgáló áttanulásából adja elő; mi mellett, fájdalom, csak ritkán támaszkodhattam idegen ítéletre; a tényekről pedig egyenként és összesen jót állhatok: mert semmit sem állítok, miről meg nem győződtem s mert ami létezik és hozzáférhető, azt mind láttam, sőt ismerem. Plagiátora csak magamnak vagyok: t. i. ahol már nyomatott sorokat ismerne fel valaki, ott nevem alatt vagy nélkül kijött saját dolgozataimat használtam».) — Corpus grammaticorum linguae Hung. veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig. Pest, 1866. (A régi magyar nyelvtanok szövegeinek új kiadása.) — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. Nyolc kötet. Pest, 1868–1874. (Írói életrajzok, irodalmi beszédek, tanulmányok, kritikák. A szerző stílusa mind kisebb dolgozataiban, mind nagyobb munkáiban tömör, szabatos, emelkedett. Nem írt csillogón és könnyedén, de az ízlés és választékosság mindig ott volt írásaiban. Mikor a kiegyezés korában Gyulai Pál prózáját már országszerte magasztalni kezdték, az a nézet terjedt el, hogy Toldy Ferenc stílusa nehéz s ifjak számára különösen nem való. Erre mondta ő némi ingerültséggel — középiskolai irodalomtörténetének előszavában — hogy az irodalomtörténet gyermeknek, akár fiatal, akár vén gyermeknek, nem való s ha könyve az ifjúság fölfogását meghaladja, az a hiányos széptani képzésnek tudandó be, melyet pótolni nem az irodalomtörténet dolga. Stílusán az író, úgymond, alapjában véve nem tud változtatni: «Az oly szorosan függ az író szellemi charakterével össze, hogy ép az irály van sokkal kevésbé hatalmunkban, mint hinnők. Vannak ugyan az irálynak némely általános kötelező szabályai: legyen az tárgyához szabott, velős és világos, nemes és correct: s e sajátságok a gondolkodás és kifejezés fenyítékezése s az ízlés mívelése által elérhetők... s mégis, senki sem bírván önmagából kilépni, irálya, ha elméletből indul ki, saját egyéni-

sége elleni küzdés inkább, mint a stíltanulmány pozitív eredménye».) — A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig. Öt kötet. Budapest, 1876. (Az életrajzokkal ellátott antológiát a M. T. Akadémia a Marczibányi-díjjal tüntette ki. Sokkal több költő és költemény foglal benne helyet, mint az 1828. évi Handbuchban.)

Irodalom. — Greguss Ágost: Toldy Ferenc félszázados irodalmi munkássága. Pest, 1871. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Jelentés Toldy Ferenc írói aranyünnepéről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 7. köt. Pest, 1872. — Károly György Hugó: Visszaemlékezés Toldy Ferenc kassai életére. Budapest, 1875. — Greguss Ágost: Toldy Ferenc emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 11. köt. Budapest, 1876. — Szász Károly: Toldy Ferenc. U. o. 11. köt. Budapest, 1876. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd Toldy Ferenc fölött. M. T. Akadémiai Évkönyv. Budapest, 1876. — Vutkovich Sándor: Emlékbeszéd Toldy Ferenc fölött. Pozsony, 1876. — Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877. — Ifj. Szinnyei József: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878. — Zólyomi Lajos: Toldy Ferenc életrajza. Pozsony, 1883. — Négyesy László: A magyar verselmélet kritikai története. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 21. köt. Budapest, 1887. — Szathmáry József: Kazinczy és Toldy. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1893. évf. — Kunfi Zsigmond: Toldy Ferenc. Irodalomtörténeti Közlemények. 1903. évf. — Négyesy László: Toldy Ferenc emlékezete. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Riedl Frigyes: Toldy Ferenc emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1906. évf. — Schöpflin Aladár: Toldy Ferenc emlékezete. Vasárnapi Ujság. 1905. évf. — Váczy János: Toldy Ferenc. Századok. 1905. évf. — Gyulai Ágost: Toldy Ferenc. Uránia. 1906. évf. — Fóris Miklós: Toldy Ferenc. Zilahi ref. kollégium értesítője. 1906. — Váczy János: Toldy Ferenc. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Kuncz Aladár: Toldy Ferenc. Budapest, 1907. — Schuschny Henrik: Toldy Ferenc mint orvosi író. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Ferenczy József: Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Budapest, 1909. — Haraszti Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége. Budapest, 1909. — Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Budapest, 1912. — Riedl

Frigyes: Három jellemzés. Budapest, 1912. — Császár Elemér: Toldy Ferenc kritikai munkássága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Simai Ödön: Toldy Ferenc Tavaszi Virágai. Magyar Nyelv. 1918. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Riedl Frigyes: A magyar irodalomtörténetírás úttörői és irodalmunk fővonása. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Négyesy László: Toldy Ferenc. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Császár Elemér: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. Széphalom. 1928. évf. — Palos Bernardin: Irodalmunk ismertetése XIX. század-eleji német folyóiratokban. Pécs, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Szász Károly: A Toldyak. Irodalomtörténet. 1929. évf. — U. az: Toldy Ferenc levelei Szász Károlyhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — Timár Kálmán: Toldy Ferenc és Haynald Lajos. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Haraszthy Gyula: Irodalomelméleti kérdések a mult század második negyedében. Budapesti Szemle 1932. évf.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET ÉS KRITIKA.

Az irodalomtörténetben az egész korszakon keresztül Toldy Ferenc uralkodott, mások nem is nyúltak hozzá a XIX. századot megelőző időszakok irodalmának rendszeres feldolgozásához. Gyér volt a termés még az iskolakönyvekben is.

Toldy Ferenc a szabadságharcot megelőző évtizedekben a kritika terén is tevékenyen működött. Eleinte meglehetősen elfogult bíráló volt: barátai érdekében rajongó lelkesedéssel emelt szót, ellenfeleiről ridegen nyilatkozott. Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely munkáit nem győzte eléggé magasztalni; szívesen dícsért másokat is, pátosza mellett feltűnt vitázó ereje. Mikor Kazinczy Ferencet megtámadta Pyrker-fordításáért (1831) vagy mikor Dessewffy Józseffel vitatkozott arról a kérdésről, vajjon kié a költői elsőség, Vörösmarty Mihályé-e vagy Kisfaludy Sándoré (1836): polemikus felsőbbsége meglepte kortársait. A Tudományos Gyüjtemény, Kritikai Lapok, Figyelmező és Szépirodalmi Szemle hasábjain szétszórt bírálatait később Összegyüjtött Munkáinak nyolcadik kötetében — a Kritikai Berekben (1874) — gyüjtötte össze; ezekből a kritikákból alapos tanultság, erős szépérzék, bátor szellem sugárzik; a líra nem túlságosan érdekli a bírálót, annál behatóbban foglalkozik az

elbeszélő és drámai munkákkal. Értékelő ítéletei nagyobbára irányjelző megállapítások voltak az irodalomtörténet számára. Arany János Toldijáról a Szépirodalmi Szemle 1847. évfolyamában ő írta az első mélyreható méltatást s bár esztétikai felfogása távol állt a népies realizmustól, mégis dícsérte az új költő verses elbeszélését, rámutatott a mű szépségeire, költői megérzéssel elemezte a Toldi népiességét, meséjét, jellemrajzát, kompozícióját, nyelvét, verselését. Petőfi Sándort már nem tudta így élvezni, ne feledjük azonban, hogy a hírneves irodalomtörténetíró a klasszicizmus világában élt, egész lelkével Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Vörösmarty Mihály írói egyéniségében gyökerezett. Bennük látta a magyar irodalom aranykorának megteremtőit, az utánuk következő költőket nem volt hajlandó velük egyenrangúaknak elismerni.

Irodalomtörténetírásunk aranybetűkkel jegyzi fel Bajza József nevét a magyar kritika történetében. Előtte Kazinczy Ferenc és Kölcsey Ferenc jeleznek egy-egy úttörő időszakot, fellépése után új korszak indul meg a magyar műbírálat mezején. Recenzióival és a belőlük fejlődő polémiákkal az 1830-as évektől kezdve átalakította az irodalmi közszellemet, kiemelte szolgai helyzetéből a szépirodalmi bírálatot, a költészet mellé mint egyenlőjogú fegyvertársat odaállította a kritikát. Félelmesen bírált, szenvedélyesen vitatkozott, rettegtek tőle és gyűlölték. Egy-egy polémiája után valamelyik írótársa mindig ott maradt a bajvívó porondon. «Kritika és polémia között igen nagy a különbség, mit bár soha ne zavar-

nánk össze» írta ingerült tollharcai közepette; páratlan kritikus volt a maga korában, mégis a polémiát szerette jobban; ilyenkor könnyedén rögtönözni és tudományos okfejtéssel érvelni egyformán tudott, a logika és dialektika mestere volt, szerette a «csatapiacot». A Tudományos Gyüjteményben, Kritikai Lapokban, Athenaeumban közreadott bíráló és vitázó cikkei az elvi kérdések egész sorát tisztázták, az irodalom ügye iránt a közönségben erős érdeklődést keltettek, a bitorolt tekintély hadállásaiból számos tehetségtelen írót űztek vissza. A fölényes érvelés, maró gúnyolódás, kíméletet nem ismerő megsemmisítés minden fogását felhasználta ellenségeivel szemben; szent hivatásának érezte, hogy a kontárokat elriassza az irodalom berkeiből. «Kritika kell közöttünk, meg nem kérlelhető és kemény kritika, de részrehajlatlan, de igazságos. Ki kell irtanunk a hízelkedés, a szolgai csúszás lelkét; ledöntenünk szobrait a bálványozásnak; elrettentenünk a lelketlenséget; kimutogatnunk egymás vétkeit. Ha mi barátainkat, rokonainkat, mint eddig, csak ölelgetjük; hitsorsosainkat csak dícsérgetjük; nagyjainknak csak hízelkedünk, bókolunk; ellenségeinket csak üldözzük s a jót bennük is elismerni nem akarjuk; ha rettegünk az igazat nyilván kimondani, ha örökké csak mellékes tekintetek szolgarabjai leszünk: úgy a tudományos haladásnak bízvást lemondhatunk még reményeiről is; úgy örök veszteglésben tespedezünk s kínai penész fogja elborítani, megemészteni nemzetiségünket, nyelvünket, tudományos létünket.» Ezzel a célkitűzéssel indult meg pályáján. Kivételes tehetsége mellett az tette vérte-

zetté minden ellenséges támadás ellenében, hogy tudták, milyen rendíthetetlen az erkölcsi alapja; tapasztalták, mennyire távol áll minden cimboráskodástól. Igazságkeresése, tárgyilagossága, bátorsága megtette hatását, az írók és olvasók egyaránt okultak viaskodásaiból.

Az Athenaeum évfolyamaiban adta közre legsikerültebb kritikáit Vörösmarty Mihály. Verses munkákat nem szeretett bírálni, a lírai és elbeszélő költeményeknél még a novellákat is szívesebben méltatta, igazi tere a drámabírálat volt. Mindig megfontoltan, jóindulatúan, udvariasan fogalmazta gyakorlati megjegyzéseit, szívesen foglalkozott apró javítgatásokkal, használni akart, nem szellemeskedni. A magasabb színvonalú színi kritikát Bajza József és Toldy Ferenc társaságában Vörösmarty Mihály teremtette meg 1837-től kezdve az Athenaeum hasábjain. 1837-ben nyílt meg Pesten az állandó magyar színház, a triumvirátus folyóirata mindjárt megkezdte a színi bírálatok közlését *Magyar játékszíni krónika* címmel. Elsősorban a színészek játékát elemezték, behatóan foglalkoztak a nevesebb művészek alakításának hibáival, dícsértek és gáncsoltak a játszók érdeme szerint. Dramaturgiai olvasottságuk és esztétikai érzékük egyaránt képessé tette őket a helyes ítélkezésre. A színészek sok hibát hoztak magukkal vidéki komédiáséletükből, csiszolásuk szükséges volt; a triumvirátus következetes munkája, különösen Vörösmarty Mihály megfigyelései és tanácsai, sokat tettek a játék színvonalának emelésére. Az értékes bírálatokból a közönség is megtanulta, milyen szempontok szerint figyelje az előadásokat. A drámaírókról Vörösmarty Mihály

többnyire buzdító hangon, Bajza József zárkózottabban, Toldy Ferenc általános észrevételekkel írt; nem akarták elkedvetleníteni kortársaikat; annál nyiltabbak voltak a külföldi darabok megbirálásában. Semmiféle idegen híresség kedvéért nem mondtak le a költő igazságszolgáltatás megköveteléséről, tiltakoztak az Ausztriából beáramló vásári portékák színrehozatala ellen, a szentimentális német érzékenyjátékok helyett szivesebben látták a francia romantika termékeit, lelkesen támogatták a Shakespearekultuszt. Mindenekfölött eredeti magyar darabokat követeltek. A színszerűség és költőiség harcában kiegyenlítő állást foglaltak el; megdicsérték a szerzőt, ha értett a szini hatás fölkeltéséhez, a mese fordulatos bonyolításához, a helyzetek izgató elrendezéséhez; de nem tágítottak a költői érték, a művészi lélekrajz és a választékos drámai nyelv megkívánásától sem. Vörösmarty Mihály szerint: «A szini hatás semmiesetre sem oly hiú vagy közönyös dolog, hogy azt megvetni vagy kár s veszteség nélkül elmellőzni lehessen»; viszont: «A költői lélek nélkül alkotott színműveket eltemeti az idő, maradandók azok, melyek, habár nem felelnek meg a dráma kívánatainak, költői belső érték által tartalmasak»; végső összefoglalásban: «Sem a belső becs nem elegendő magában, még kevésbé a szini hatás belső becs nélkül. E kettő oly egybeforrott érdek, mely ha felbomlik, megszűnik a dráma: az első nélkül ugyanis prózai művé aljasodik, a második nélkül hiányos vagy inkább elhibázott költői mű marad.»

Szontagh Gusztáv a világosan gondolkodó, biztos ítéletű, higgadtan érvelő bírálók közé tartozott. Toldy

Ferenc mellett ő volt a Figyelmező legkiválóbb kritikusa. A korabeli regényekről és drámákról a tudós alaposságával emlékezett meg; Jósika Miklós Abafijának bemutatásában, Eötvös József Karthausijának fejtegetésében, Teleki László Kegyencének boncolásában, Szigligeti Ede színműírói fogyatkozásainak megvilágításában fölötte értékes irányítást adott az irodalmi közvéleménynek. Filozófiai műveltsége, esztétikai tanultsága, veleszületett jóízlése könnyedén átsegítették a legnehezebb kérdéseken. Nem túlzott, nem személyeskedett. A költői igazságszolgáltatást minden írótól megkívánta, az erkölcsi okulás követelésétől nem tágított. Felfogása szerint a költő nemcsak a szépet köteles elénk állítani, hanem a jót is; a költő szerettesse meg a becsületet, ne álljon a gonoszság mellé; legyen a költészet a szellemi megnyugvás forrása, ne a lélek feldúlója. Az esztétikai szempontnak az etikai nézőponttal való párosítása abban az időben általános kritikai álláspont volt, az aljast és a sikamlóst száműzni kívánták az irodalomból. Szontagh Gusztáv sem ismerte el a széptudomány és erkölcstan elveit szétválasztó felfogás jogosultságát.

Filozófiai szellem jellemzi Henszlmann Imre kritikai munkásságát is. A kiváló művészettörténetíró az Athenaeumban lépett fel szépirodalmi bírálataival, mélyen átgondolt esztétikai elvek alapján állt, nem kereste az olcsó népszerűséget. Állításai nem egyszer erősen vitathatók voltak, azt azonban mindenki érezte, hogy kiváló elme száll szembe az általánosan elfogadott nézetekkel. Shakespearenek és Goethének ez a rajongó híve az 1840-es évek-

ben szívós érveléssel küzdött a francia romantikus dráma divata ellen, megvetette a mozgalmas drámai bonyodalmat követelő színpadi irányt, a meglepő helyzetek hajszolása helyett a jellemrajz gondosságát követelte drámaíróinktól. Dramaturgiai tanulmányai és drámabírálatai csakhamar szembeállították az egyoldalú színi hatás híveivel. Különösen Nagy Ignác és Bulyovszky Gyula hirdették azt, hogy minden irodalmi hatásnál többet ér a színházi közönség tetszése; ezzel szemben Henszlmann Imre rendületlenül kitartott művészeti követelményei mellett. Jósika Miklóst, Kuthy Lajost, Szigligeti Edét és Czakó Zsigmondot egyformán megrótta hatásvadászó franciás irányuk miatt; Teleki László Kegyencében is hibáztatta a romantikus szertelenségeket és a megokolásban elkövetett hibákat. Regénybírálatai közül legnagyobb feltűnést A Falu Jegyzőjének elemző kritikájával keltette; Eötvös József elmélyedő munkája jobban megfelelt ízlésének, mint a romantikusok rikító jelenethalmozása; még hibáztató megjegyzéseiből is kiérezhetni a szerző tehetsége iránt tanusított megbecsülését.

Erdélyi János nem volt meggyőző erejű ítélő, de bizonyos irodalmi jelenségeket ő látott meg először. Esztétizáló stílusa eléggé elavult, németes filozofálása korán idejét múlta, egyik-másik megállapítását azonban mindvégig meg fogja tartani irodalomtörténetünk. Legsikerültebb tanulmányaiban a korabeli költői kiválóságok munkásságát vizsgálta; van ezekben a fejtegetésekben elég ködös eszmélkedes, szőrszálhasogatás, kesernyésség, de van mélység és finomság is. (Berzsenyi Dániel, Kis-

faludy Károly, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály, Madách Imre.) Az 1850-es és 1860-as évek lírikusaira számos találó megjegyzést tett, bátran szembeszállt a helytelen közfelfogással, kelmeieskedőknek és sallangosaknak nevezte a Petőfi Sándort utánzó, nyelvi különösségeket hajszoló, kihívóan népies tájköltőket. (Kelmeieskedők a tájköltők, úgymond, mert csak a puszta kelmét vetik a piacra azaz a nyersanyagot minden művészi kidolgozás és belső eszme nélkül dobják az olvasók elé.) Véleménye szerint a népköltészetnek a műköltészet felfrissítése szempontjából nagy a hivatása, de azért nem elég népieseknek lennünk, tanácsos művészi gondot és filozófiai szellemet is belevinni költészetünkbe. A hegeliánus szerző kritikai dolgozataiban bölcselő mélységgel dolgozott, gondosan nyomozta a fejlődést és kapcsolatokat, eszméivel gondolatokat ébresztett.

Sok jeles kritikát írt az 1850-es és 1860-as években Salamon Ferenc. A legszigorúbb drámabírálók egyike volt, a pesti Nemzeti Színház előadásairól közreadott cikkei ma is tanulsággal olvashatók. Az író művészetét kereste minden színdarabban, a művészet megnyilvánulását pedig elsősorban a jellemzés ereje mutatta számára. A magyar epikusokról szóló tanulmányai a magasabbrendű irodalomtörténeti elemzés példaképei. Csokonai Vitéz Mihály és Arany János elbeszélő művészetét alapjában véve ma is úgy látjuk, amint ő szemlélte. Szép tanulmányt írt Petőfi Sándor lírájáról is. A legnagyobb magyar lirikusban nem a tüzes, hazafias énekest méltányolta, hanem a csendes hangulatok költőjét, ódai el-

ragadtatásánál jobban szerette elégikus vallomásait, de mindenekfölött a leíró művészt magasztalta benne. Regénybírálatai közül kiemelkedik Kemény Zsigmond Zord Időjéről szóló fejtegetése. Salamon Ferenc nem tapadt szorosan egy-egy mű tárgyához, kritikáját szívesen használta elvi kérdések megvitatására. Örült az esztétikai problémáknak, ilyenkor pompásan alkalmazta a világirodalom műremekeiből levont tanulságait, másrészt arra is alkalma nyílt, hogy megmutassa, milyen eredeti tehetséggel tud a magyar ember is hozzászólni, a maga mélyenjáró, eredeti filozófiájával, a legnehezebb irodalmi kérdésekhez. Nemcsak ösztönös ízlése volt, hanem egész esztétikai rendszere; kár, hogy önálló elméleti munkában nem foglalta össze bőkezűen szétszórt széptudományi fejtegetéseit. Az értelmi szép mellett helyet követelt az erkölcsi szépnek, küzdött a művészet álarca alatt fellépő erkölcstelenség ellen; úgy vélte, hogy az írónak az erkölcsi igazságszolgáltatás eszméjét kell szolgálnia, nem az aljas indulatokat. Az elbeszélő és drámai költő egyik legfőbb feladata, a formai szépségek tökéletessége mellett, a jellemábrázolás és jellemfejlesztés sikeres megoldása; a lélekábrázolás művészete mellett a meseszövés és szerkezet csak másodsorban jön számba; ezek csak eszközei a jellemzés sikerének. A lírát Salamon Ferenc kevesebbre becsülte, mint az eposzt és a drámát; szerinte az érzelmek csapongásánál mindig több az érzelmek tárgyiasítása; az eposzköltő s különösen a drámaíró a maga képzeleti alkotásával: teremt. A történeti regény nem egyszer több magánál a történetírásnál is, mert az igazi regényíró adatok nélkül

is ki tudja pótolni képzelete segítségével a históriai följegyzések hézagait.

Az «ifjú óriások» között Zilahy Károly keltette a legerősebb reményeket. Híres ember akart lenni, szembefordult a tekintélyekkel, védekezett és támadott egyszerre. Kíméletlen modoráért sokan gyűlölték. Előbb halt meg, mintsem kifejlődhetett volna, esztétikai ízlése nem forrott ki; aszerint ítélkezett, vajjon barátja-e a megbírált író vagy ellenfele; annyi azonban bizonyos, hogy éles esze, nagy olvasottsága, eleven stílusa volt; jól érvelt, ügyesen vitatkozott. Irodalmi tanulmányai, könyvbírálatai és színi kritikái között számos elmés fejtegetés található; több olyan igazságra mutatott rá, amelyek elől akadémikus szellemű kortársai mereven elzárkóztak.

A XIX. század nagy magyar íróinak méltatásában az 1860-as évektől kezdve Toldy Ferenc mellett Gyulai Pál szavának volt legnagyobb jelentősége. Az 1870-es évek meghozták számára egyrészt a teljes tudományos kibontakozást, másrészt az országos irodalmi tekintélyt.

Irodalomtörténetírók és kritikusok:

Arany János (1817–1882) nagyszalontai jegyző, nagykőrösi tanár, a Szépirodalmi Figyelő és Koszorú szerkesztője, a M. T. Akadémia főtitkára, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Irodalomtörténeti fejtegetései és szépirodalmi kritikái mély szellemének érett termései. Az 1850-es, 1860-as években méltó feltűnést keltett tanulmányaival. (A magyar nemzeti versidomról, Naiv eposzunk, Zrínyi és Tasso, Bánk Bán-tanulmányok, Baróti Szabó Dávid, Gvadányi József, Gyöngyösi István, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon.) — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1897. — Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Budapest, 1879. — Arany János magyar irodalomtörténete. Budapest, 1911.

Bajza József (1804–1858), a Kritikai Lapok és Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Mint esztétikus és kritikus a Tudományos Gyüjtemény 1828. évfolyamában lépett fel első nagyobbszabású munkájával, ettől kezdve tizenöt esztendőn keresztül a széptudományi elmélkedés és szépirodalmi bírálat legfőbb tekintélye volt. Különösen két folyóiratával tett nagy szolgálatokat irodalmunknak. — Kritikai Lapok. 1831–1836. évf. (Folyóiratának ő volt a legbuzgóbb munkatársa.) — Athenaeum. 1837–1843. évf. (Bírálatainak és lapszemléinek gazdag sorozata.) — Bajza József összegyüjtött munkái. Hat kötet. 3. kiad. Budapest, 1899–1901. (Badics Ferenc kiadása.)

Brassai Sámuel (szül. 1800. február 13. Torockó, Torda megye; megh. 1897. június 27. Kolozsvár), családi nevén Welmes Sámuel, erdélyi unitárius tanár, 1872-től 1884-ig a kolozsvári egyetemen a matematika professzora, a M. T. Akadémia tagja. Kilencvenhét éves korában halt meg. Polihisztor volt, egyformán értett majd mindegyik tudományhoz, a nyelvészeti harcokat és filozófiai elmélkedéseket különösen kedvelte. A helyes magyarság érdekében már Szarvas Gábor fellépése előtt nyomatékosan felszólalt, nyelvérzéke igen erős volt, éles ítélőtehetség nyilatkozott meg bölcselő munkáiban is. Esztétikai vizsgálódásaiban a pszichológiai elv fontosságára és az induktív módszer alkalmazására ismételten felhívta a figyelmet. Liszt Ferenccel szemben védelmébe vette a magyar zene eredeti nemzeti jellegét, tiltakozott az ellen az állítás ellen, hogy népdalaink melódiája cigány találmány s csak a szövegük magyar eredetű népies alkotás. (Magyar vagy cigány zene? Elmefuttatás Liszt Ferenc Cigányokról írt könyve felett. Kolozsvár, 1860.) — Bírálatai közül a legnagyobb feltűnést Jósika Miklós ellen intézett támadása keltette. Kritikai Lapok című folyóiratának csak egy füzete jelent meg (1855), de ebben olyan élesen írt A Tudós Leányáról, hogy a száműzött regényíró még tíz év mulva sem felejtette el kíméletlenségét. «Becsületére válik az érdemes tudósnak, mondja keserű gúnnyal Emlékiratában, s illő jutalom huszonnyolc évi becsületes szolgálatom után, melyet a hazának tevék, és serkentő biztatás azokra nézve, kik hazájuknak mindent feláldoznak.» — Brassai Sámuel Vörösmartyt is bírálgatta a Fóti Dal egyik sorának magyartalansága miatt

(Fővárosi Lapok, 1864. évf.), itt Gyulai Pál állt ki vele szemben az elhúnyt költő védelmére.

Csató Pál (1804–1841) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Az 1830-as évek végén a pozsonyi Hirnök hasábjain ádáz harcot folytatott az Athenaeum és Figyelmező három szerkesztője ellen; eléggé rosszhiszeműen támadta Bajza Józsefet, Toldy Ferencet, Vörösmarty Mihályt; csunya dolgokat írt azokról a pályatársairól, akik egykor készséggel támogatták őt s akikről annak idején a Kritikai Lapokban magasztaló hangon nyilatkozott. Vörösmarty Mihály Marót Bánjáról nem átallotta azt írni, hogy: «A fő személyeket állati felbőszült gerjedelmek izgatják, melyeket többnyire aljas, pöri, szemérmetlen nyelvvel fejeznek ki.» (Hirnök. 1839. évf.) Mindez semmi személyi vádaskodásaihoz mérten. A fordulatos stílusú, ötletes író bosszúvágyának kielégítésére pazarolta szép tehetségét. Bajza József megtorló indulatú jellemzése szerint: «Nem ismerünk a magyar literaturában feltünt jobb fejek között — Csató is közéjük tartozik — embert, ki oly kevéssé való kritikai pályára, mint épen ő. Kritikához férfi kell, szilárd, elvekben alapos, elvekhez hü. Csató lenge lélek férfi-testben, változékony, mint az áprilisi napok, mit ma javall, holnap kárhoztatja, holnapután ismét javallja, aszerint, mint személyes érdekei kívánják. Kritikához tisztaságot szeretö kezek kellenek, olyanok, melyek magukat alacsonyság, igazságtalanság, részrehajlás foltjaival beszennyezni irtózzanak. Csató pedig aszerint méri kegyeit és büntetéseit, ahogyan valakit szeretni vagy nem szeretni szempillanatnyi haszna kívánja.» (Figyelmező. 1838. évf.)

Császár Ferenc (1807–1858) királyi ítélőbíró, a Pesti Napló és Divatcsarnok szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a költők között. — Bírálatai közül Petőfi Sándor költészetéről írt kritikája verte fel a legnagyobb visszhangot (az Életképek melléklapjában, az Irodalmi Őr 1845. évfolyamában); ez a terjedelmes dolgozata a Petőfit lenéző írói csoport felfogásának adott kifejezést: nyugodt hangon, de annál nagyobb lenézéssel tárgyalta a «népköltőt». A szabadságharc után elég lelkiereje volt ahhoz, hogy régebbi felfogását megtagadja, elhúnyt ellenfelének elégtételt adjon s Vörösmarty és Tompa értékével azonos rangba helyezze a régebben annyira támadott nagy költő liráját. (Divatcsarnok. 1854. évf.)

Csengery Antal (1822–1880) hírlapíró, országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — Az önkényuralom idején Greguss Ágost, Gyulai Pál és Salamon Ferenc mellett Csengery Antal szini kritikái tájékoztatták legmegbízhatóbban a színházlátogató közönséget. Legjobb kritikái a Pesti Napló, Divatcsarnok, Szépirodalmi Lapok hasábjain jelentek meg. Szigorú bíráló volt, a romantikával szemben a valószerűséget követelte, a lélektani megokolásra különös súlyt vetett.

Danielik József (szül. 1821. április 5. Murány, Gömör megye; megh. 1886. június 18. Pozsony), a Szent István-Társulat tisztviselője, egri lapszerkesztő, a kiegyezés után osztálytanácsos a kereskedelmi minisztériumban, utóbb pozsonyi postatanácsos. Testvéröccse volt Danielik János egri kanonoknak, a Szent István-Társulat alelnökének. — Magyar írók. Két kötet. Pest, 1856—1858. (Életrajz-gyüjtemény a Szent István-Társulat kiadásában. A másfélezernyi életrajzhoz Ferenczy Jakab bencés gimnáziumi igazgató háromszáz életirás kidolgozásával járult.)

Eötvös József báró (1813–1871) földbirtokos, vallás- és közoktatásügyi miniszter, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben. — Emlékbeszédei nemcsak szónoki remekek, hanem értékes irodalmi tanulmányok is. (Első gyüjteményük: Pest, 1868.) — Petőfi Sándor költeményeiről a Pesti Hirlap 1847. évfolyamában irt cikkét a magyar kritika története is számontartja. Ez a cikk abban az időben, amikor az előkelőbb irodalmi és társadalmi körök még visszahúzódtak a nagy lirikus érdemeinek elismerésétől, bátor lépés volt. A nagytekintélyü műélvező számot adott olvasóinak arról, miért tartja «kitünőleg és a szó legszorosabb értelmében magyar költőnek» Petőfit.

Erdélyi János (1814–1868) pesti iró, sárospataki tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között. — A Magyar Szépirodalmi Szemle szerkesztésével a kritikai szellem erősödésének 1847-ben kiváló szolgálatokat tett. Ebben a kritikai közlönyben, továbbá A Kisfaludy-Társaság Évlapjai, Új Magyar Múzeum, Budapesti Szemle s más folyóiratok és hírlapok köteteiben közreadott irodalmi fejtegetései a vizsgálódás mélységét tekintve a bölcselő irány java terméséhez tartoznak. A szabadságharc után következő kor líráját ő nevezte el kelmei költészetnek: kelmeinek

azért, mert a divatos tájköltők a népiességet kelme azaz külsőség gyanánt használták. (Pesti Napló. 1855. évf. Budapesti Szemle. 1859. évf.) — Erdélyi János kisebb prózái. Két kötet. Sárospatak, 1863. (Esztétikai vonatkozású dolgozatainak gyüjteménye.) — Egyetemes irodalomtörténet. Három füzet. Pest, 1869. (Az ókori irodalom története.) — A bölcsészet Magyarországon. Budapest, 1885. (A magyar filozófiai törekvések története a XVIII. századig.) — Pályák és pálmák. Budapest, 1886. (Irói arcképeinek sorozata.) — Esztétikai előtanulmányok. Budapest, 1888. (Széptudományi értekezéseinek gyüjteménye.) — Tanulmányok. Budapest, 1890. (Irodalomtörténeti vonatkozású dolgozatainak gyüjteménye.) — Szemelvények Erdélyi János kritikáiból és tanulmányaiból. Budapest, 1901. (Erdélyi Pál magyarázatos kiadása a Jeles Irók Iskolai Tárában.)

Ferenczy Jakab (szül. 1811. február 26. Pér, Győr megye; megh. 1884. május 22. Esztergom) bencés szerzetes, pannonhalmi hitszónok, győri tanár, 1840-től 1850-ig a pozsonyi királyi katolikus akadémián a magyar nyelv és irodalom tanára, 1852-től 1873-ig az esztergomi bencés gimnázium igazgatója. — Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez. Pozsony, 1844. (Pápay Sámuel 1808. évi könyve után ez az első komolyabb kísérlet az irodalomtörténeti tankönyvírás terén. Irodalomtörténeti vázlatában különös figyelemmel kísérte a szerző a magyar nyelv használatának vagy mellőzésének kérdését, a nyelvtörténetre nagy gondot fordított, az írók és munkáik ismertetésében szükszavú volt. Az önállóságra törekvő áttekintésnek tíz év mulva újabb kidolgozása jelent meg.) — Magyar irodalom és tudományosság története. Pest, 1854. (Ez a második kidolgozás Toldy Ferencre is ösztönzően hatott, hogy közrebocsássa 1864. évi rövidelőadású irodalomtörténetét s ezzel megbízható vezérkönyvet adjon a magyar irodalom múltja iránt érdeklődő olvasók kezébe.)

Greguss Ágost (1825–1882) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Esztétikai és kritikai munkássága a szabadságharc korától kezdve egyre jobban magára vonta a figyelmet, a balladáról szóló értékes tanulmánya 1865-ben jelent meg.

Gyulai Pál (1826–1909) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a VII.

kötetben. — Irodalomtörténeti és kritikai munkásságából másfél évtized az önkényuralom és kiegyezés korára esik. (Tanulmányok és bírálatok az Új Magyar Múzeum, Pesti Napló, Budapesti Szemle, Szépirodalmi Figyelő és Koszorú évfolyamaiban.) — Vörösmarty minden munkái. Tizenkét kötet. Pest, 1864–1865. (Toldy Ferencnek rosszul esett, hogy Deák Ferenc nem reá bízta halhatatlan barátja munkáinak teljes kiadását, hanem Gyulai Pált választotta a megtisztelő munkára.) — Vörösmarty életrajza. Pest, 1866. (A M. T. Akadémia 1868. évi Marczibányi-jutalmával kitüntetett mű.)

Henszlmann Imre (szül. 1813. október 13. Kassa; megh. 1888. december 6. Budapest) orvosdoktor, régiségtudós, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Ágostai hitvallású német kereskedő-családból származott, tanulmányait a pozsonyi és eperjesi evangélikus főiskolákban s a pesti és bécsi egyetemen végezte. Pályája elején behatóan foglalkozott a világirodalommal, másrészt az elméleti esztétika kérdéseivel. Nem ismerte el legfőbb törvénynek a színházlátogató közönség ízlését, költői elmélyedést kívánt a színpadi szerzőktől. Mint a keresztény régiségtudomány művelője, Ipolyi Arnolddal és Rómer Flórissal együtt ő vetette meg a magyarországi középkori képzőművészetek tudományos vizsgálatának alapját, számos elfeledett műemléket tárt fel, az építészeti arányokra vonatkozó elméletét annak idején a külföldön is behatóan tárgyalták. 1873-tól kezdve a budapesti egyetemen az archeológia tanára volt, nagyértékű régészeti munkákat bocsátott közre. Hetvenöt éves korában halt meg. Műkincseit a kassai Felsőmagyarországi Múzeumra hagyta.

Jámbor Pál bácsmegyei katolikus lelkész, országgyűlési képviselő, a szabadkai gimnázium igazgatója. — Életéről és munkáiról: a költők között. — A magyar irodalom története. Két kötet. Pest, 1863. (Tankönyvnek készült, de annyira egyéni megnyilatkozás, hogy célját nem érte el. Stílusban és nézetekben egyaránt eredetiségre törő mű, stílusa patetikus, nézetei puszta magasztalások. Forrásai: Anonymus, Kézai, Döbrentei, Toldy, Ferenczy, Környei, Lóskay. A költői lendületű, tárcaszerű könyvet a Budapesti Szemle 1863. évfolyamában Gyulai Pál könyörtelen szigorúsággal bírálta.)

Kemény Zsigmond báró (1814–1875), a Pesti Napló szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és

munkáiról: a pályáját méltató részben. — Tanulmányai az 1850-es és 1860-as években bölcselő szellemükkel és képekben való gazdagságukkal magasan kiemelkedtek a többnyire vizenyősen esztétizáló hírlapi elmefuttatások közül. Foglalkozott a klasszicizmus és romanticizmus kérdésével, a színművészet ügyével, a dráma és regény elméletével; felhívta a közönség figyelmét az élet és irodalom kapcsolataira, a régebbi magyar irodalomra, a szellemi mult megbecsülésére; remekül jellemezte Széchenyi Istvánt és Vörösmarty Mihályt; nagy történeti érzékkel írt Arany János Toldijáról. — Kemény Zsigmond tanulmányai. Két kötet. Pest, 1870. (Sajtó alá rendezte Gyulai Pál.)

Környei János (szül. 1831. november 14. Murapetróc, Vas megye; megh. 1870. április 19. Buda) katolikus papnövendék, falusi tanító, pesti hírlapíró, székesfehérvári gimnáziumi tanár, ugyanott városi főjegyző, aradi lapszerkesztő, miniszteri fogalmazó, a Néptanítók Lapja szerkesztője, 1869-től királyi tanfelügyelő. Harminckilenc éves korában halt meg. — A magyar nemzeti irodalomtörténet vázlata. Pest, 1861. (Irodalomtörténeti áttekintését székesfehérvári tanársága idején írta. A Lampel Róbert kiadásában megjelent könyvet a gimnáziumok és reáliskolák szívesen használták, mert szövege nem volt nehézkes, a diákok szívesebben tanulták, mint más irodalomtörténet szövevényes mondatait. Harmadik kiadása 1874-ben jelent meg. A szerző Toldy Ferenc munkáit használta forrásul, merített Greguss Ágost írói arcképeiből is. Kivonatolásában nem törekedett önállóságra.)

Lonkay Antal (1827–1888), a budai királyi katolikus gimnázium tanára, az Idők Tanuja szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között. — A magyar irodalom ismertetése a legrégibb időktől napjainkig. Két kötet. Pest, 1855. (A rövid magyar irodalomtörténettel kísért antológiát a Szent István-Társulat adta ki a katolikus gimnáziumok számára. 1864-ig három kiadást ért. A szerző Toldy Ferenc és Ferenczy Jakab munkáiból vonta ki tanításait.)

Lóskay Bekény (szül. 1828. február 29. Pápa; megh. 1905. szeptember 21. Nagyfalva, Vas megye) ciszterciendi szerzetes, gimnáziumi tanár és lelkész. Hetvenhét éves korában halt meg. — A nemzeti irodalom és műveltség története a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Pest, 1863. (Második kiadása: Pest, 1871. A szónokias előadású, hazafias szerző Toldy Ferenc nyomán mutatta be a közép-

kori magyar irodalom történetét. Munkája középiskolai tankönyvnek készült.)

Petrichevich Horváth Lázár (1807–1851) földbirtokos, a Honderű szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — A kritikusok sorában is méltó helyet akart elfoglalni, itt azonban rosszul járt. Petőfi Sándorral szemben tanusított gyűlölete ellenszenvessé tette őt is, folyóiratát is. Hiador azaz Jámbor Pált így állította szembe a nagy magyar lírikussal: «Hiador munkái a divatos Petőfiéi fölött annyival fönnebb állanak, amennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona keskeny szellemkörén túl mit sem ismer. Gyémánt mindkettő. Egyik, melyen még rajta csüng az anyaföld salakja; másik, mely művészkezek közé vetődött s a köszörünek minden újabb forgásával új tüzet, új fénysugárt lövel ki».

Pulszky Ferenc (1814–1897) régiségtudós, a M. N. Múzeum igazgatója, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a publicisták között. — A Kisfaludy-Társaság által 1847-ben kiadott Szépirodalmi Szemle hasábjain két nagyértékű bírálata jelent meg: az egyikben A Falu Jegyzőjét és Eötvös József regényírói művészetét méltatta, a másikban Petőfi Sándor költői jelentőségére mutatott rá. Az akkor még általánosan el nem ismert nagy magyar lírikusról szóló bírálata volt az első tudományos Petőfi-kritika irodalmunkban. A költő több jellemző vonására ő mutatott rá először; erős esztétikai érzékkel okolta meg, miért tartja Petőfit kivételes szellemnek; dicséretei mellett itt-ott eléggé megkritizálta a költőt. Kifogásait ma már nem tartjuk helytállóknak, ezeket a gáncsolásokat az akkori idők irodalmi divata menti. — Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Budapest, 1914. (Marczali Henrik bevezetésével sajtó alá rendezte Lábán Antal.)

Salamon Ferenc (1825–1892) hírlapíró, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a történetírók között. — Irodalmi tanulmányait és könyvkritikáit a Budapesti Hirlap, Pesti Napló, Budapesti Szemle, Szépirodalmi Figyelő és Koszorú évfolyamai hozták. (1855–1864.) Mint színikritikus példaadó bírálatokat írt, elméletét és gyakorlatát a világirodalom remekeiből vonta le. Mélyreható fejtegetései mindig egy döntő pontban futottak

össze: a lélektani igazság, a jellemábrázolás, a motiválás művészetének kérdésében. Főkép a szív világának bemutatása érdekelte, drámaelméleti és gyakorlati kritikai fejtegetéseinek ezt tette középpontjává. — Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. (A gyüjteményt a Kisfaludy-Társaság felkérésére maga a szerző állitotta egybe.) — Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. (Színi kritikáinak sorozata Várdai Béla bevezetésével. Ez a gyüjtemény is a Kisfaludy-Társaság megbizásából jelent meg.)

Szilágyi Sándor (1827–1899) nagykörösi tanár, a budapesti egyetemi könytár igazgatója, a M. T. Akadémia tagja. — Életéről és munkáiról: a szerkesztők között. — Mikor Schuler Frigyes erdélyi szász történetiró megkockáztatta azt az állitást, hogy Erdély egész szellemi élete a germán szellem termékenyitő hatása alatt fejlődött és virágzott (Kurzer Überblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens. Nagyszeben, 1857), Szilágyi Sándor gazdag tartalmú monografiával felelt dicsekedésére: Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára. (Budapesti Szemle. 1858–1859. évf. Folytatása az Új Magyar Múzeum 1860. évf.-ban. A szépirodalom fejlődésével keveset foglalkozott ugyan, annál körültekintőbben nyomozta a teológiai és históriai irodalom kialakulását. Anyaggyüjteménye eleven cáfolat volt Schuler Frigyes elhamarkodott véleményével szemben.)

Szontagh Gusztáv (szül. 1793. április 9. Csetnek, Gömör megye; megh. 1858. június 7. Pest) földbirtokos-nemesúr, nyugalmazott császári és királyi kapitány, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Hatvanöt éves korában halt meg. Bölcselő munkáival eredeti magyar filozófiát akart teremteni, szépirodalmi kritikáiban jó hasznát vette esztétikai tudásának. Kritikai munkássága a Figyelmezőhöz fűződik. (1837–1840.) Széptudományi álláspontja az volt, hogy a művészet célja a valóságnak élethű, de mégis szépitett másolása; az élethűségnek összhangzatosan kell egyesülnie az eszményitéssel. — Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai. Budapest, 1929. (Egybegyüjtötte és bevezetéssel ellátva kiadta Dékány Andor.)

Szuppan Zsigmond (szül. 1814. január 18. Körmöcbánya; megh. 1881. július 14. Esztergom) katolikus áldozópap, a nagyszombati érseki gimnázium igazgatója, esztergomi kanonok, címzetes püspök. Hatvanhét éves korában halt meg. — A magyar s külföldi irodalom

története. Pozsony, 1847. (Wallaszky Pál, Pápay Sámuel és Ferenczy Zsigmond munkái nyomán készült kivonatos egybeállítás.)

Tarczy Lajos (szül. 1807. december 6. Hetény, Komárom megye; megh. 1881. március 20. Bécs) református főiskolai tanár, a M. T. Akadémia tagja. A pápai helvét hitvallású kollégium hírneves filozófusa, matematikusa és fizikusa volt, félszázados tanári jubileumát 1880-ban ünnepelték. — A dráma hatása és literaturánk drámaszegénysége. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 1. köt. Pest, 1841. (A hegelista bölcselőre valló esztétikai-kritikai tanulmányt a Kisfaludy-Társaság 1838-ban tíz arany pályadíjjal jutalmazta.)

Vahot Imre (1820–1879) okleveles ügyvéd, a Pesti Divatlap szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a színművírok között. — A Pesti Divatlap hasábjain 1844-től kezdve nem egy találó méltatást írt a Nemzeti Színházban előadott darabokról. Katona József Bánk Bánját ő emelte mai értékelésének magaslatára, ő mondta ki először, hogy a tragédia nemcsak a legjobb komoly színdarabjaink között, hanem a külföld legjelesebb drámáival is kiállja a versenyt. (1845.) Petőfi Sándor elismertetésében és sikerei egyengetésében még nagyobbak az érdemei. — Vahot Imrét kortársai nem szerették, a közvélemény hetvenkedő, dicsekedő, hiú embernek tartotta, bizonyos azonban, hogy eleven szerkesztő volt, a fiatalabb tehetségeket felkarolta, az irodalom ügyéért tüzes fajszeretettel szállt síkra.

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény és Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben. — A keresett drámai stílusnak ellensége volt, a színészek játékában is megrótta az ízlést bántó fogásokat. Leghíresebb Katona József Bánk Bánjáról és Teleki László Kegyencéről szóló két bírálata: az előbbi elég szigorú, az utóbbi előzékeny hangú. — Dramaturgiai töredékeinek és színi kritikáinak gyüjteménye Gyulai Pál teljes kiadásában: Vörösmarty összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885.

Zerffi Gusztáv (szül. 1820), családi nevén Hirsch Ignác, hírlapíró. Nevét 1846 óta kezdték ismerni, a Honderű zsoldjában állott, Petrichevich Horváth Lázár utasításai szerint marta a népies irány híveit. A szabadságharc idején frontot változtatott, otthagyta a konzervatív tábort, veszedelmes forradalmár lett. 1849-ben külföldre mene-

külte; Belgrádban, Lipcsében, Párisban, Londonban, Bukarestben és Amerikában mint magyar emigráns szélhámoskodott; végül nyomtalanul eltünt. Életének egyik sötét foltja, hogy osztrák pénzért a magyar ügy árulója lett: mikor Kossuth Lajos és bujdosó társai idegenben szenvedtek, beférközött bizalmukba s a bécsi kémszervezetet minden lépésükről tájékoztatta. A magyar irodalomban Petőfi Sándort ócsárló cikksorozatával tünt fel: Egy magyar lirikus. Irodalmi levelek Dr. Laube Henrikhez Lipcsében. Honderü. 1846. évf. (Esztétikai elmefuttatásai és színi kritikái meggyőződés nélkül irkáló, mérgezett tollú zsurnalisztának mutatják. Amilyen derék ember volt az első magyar zsidó tudós, Ballagi Mór, olyan haszontalan alaknak ismerték pályatársai az első magyar zsidó kritikust.) — Császár Elemér szerint: «Zerffi nemcsak Petőfi legalábbvaló kritikusa s a Honderü rossz szelleme volt, hanem a magyar kritika egész történetének legsötétebb alakja. Szándékosan gyalázkodik, elvek nélkül, pusztán gonoszságból, abból a vágyból, hogy ártson, teljes tudatában annak, hogy amit leir, nem igaz. A fiatal irók ellen intézett harcra nem személyes ellenszenv tüzelte, hanem mélyebben gyökerező, még szennyesebb érzelmek, lelkének gonosz hajlamai: elsősorban az irígység, azután az a remény, hogy szembeszállván a közvéleménnyel, mint rettegett kritikus tekintélyre, vezető szerepre emelkedik. Nem lehet helyes fogalmat adni arról a végtelen elbizakodottságról, amellyel ez az ujságíró a magyar irodalomban föllépett. Ha rövid, de teljesen értéktelen magyarnyelvü irodalmi munkássága megérdemelné a fáradságot, az irodalomtörténetnek egy elmeorvos támogatását kellene segítségül vennie, hogy megállapíthassa, vajjon patologikus jelenség volt-e — a kifejlett megalomániának példaképe — vagy, amint inkább hiszem, szemérmetlen pozőr.» (A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925.) — Zerffi a Honderü 1846–1847. évfolyamában Didaskalia címmel bírálta a Nemzeti Színházban előadott új darabokat, sértő fitymálással beszélt az irókról, kéjjel gyalázta Czakó Zsigmondot és Szigligeti Edét, csak Hugo Károlyról irt áradozó hangon. (Hugo Károly a legnagyobb magyar drámaíró, de Czakó Zsigmond tehetségtelen akarnok, Szigligeti Ede tudatlan paraszt, erkölcsi becsületgyilkos.) — Piszkolódásokkal és rágalmakkal van tele Szigligeti Ede ellen intézett röpirata is: Mátyás fia mint Corvin és

törvénytelen vér. Kritikai adalék irodalmunk erkölcstörténetéhez. Buda, 1847. (Melléklet a Honderűhöz. Azzal vádolja Szigligeti Edét, hogy egyik színművét Jámbor Pál kéziratából plagizálta.)

Zilahy Károly (szül. 1838. október 28. Zilah; megh. 1864. május 16. Buda) hírlapíró, Zilahy Imre költő testvérbátyja. Mint pesti joghallgató jutott közelebbi ismeretségbe az akkori nevesebb írókkal. Gyulai Pál és Kemény Zsigmond szívesen felkarolták, de később elidegenedtek tőle, mert a féktelen becsvágyú, túlságosan öntudatos ifjú bámulatot akart maga iránt ébreszteni s magas polcról bírált mindenkit. Éles polémiái miatt számos ellensége volt. Némelyik barátjáért, így Bajza Jenőért és Vajda Jánosért, szenvedélyesen harcolt, mások ellen elkeseredetten hadakozott. Gyulai Pál nyiltan szemére vetette, hogy szeretne egy új irodalmi párt vezére lenni, szeretne valami nagy dolgot csinálni, szeretné az ifjabb nemzedékkel az idősebb írókat visszaszorítani, csakhogy sikertelenül. A lázasan dolgozó fiatal ember korai elmúlását sokan fájlalták. — A leláncolt Prometheus. Pest, 1861. (Aischylos tragédiájának verses fordítása. A költői lendületű fordítást Tóth Rezső, a Magyar Könyvtár füzetei között 1898-ban újból kiadta.) — Magyar koszorúsok albuma. Pest, 1863. (Írói jellemrajzok gyűjteménye Kazinczy Ferenctől Arany Jánosig. A tehetséges szerző ítéleteiben önállóságra, stílusában regényességre törekedett.) — Petőfi Sándor életrajza. Pest, 1864. (Az első kísérlet egy kimerítőbb Petőfi-életrajz megírására. Kissé felületes, de szeretettel megírt munka.) — Zilahy Károly munkái. Két kötet. Pest, 1865. (Szépirodalmi és esztétikai dolgozatainak gyűjteménye. Halála után jelent meg egyik barátjának, Dömötör János református teológusnak, életrajzi bevezetésével.) — Hölgyek lantja. Magyar költőnők műveiből szerkesztette Zilahy Károly. Pest, 1865. (Ez a könyve is halála után jelent meg Heckenast Gusztáv kiadásában. Második kiadása: Pest, 1873. Nemcsak szemelvényeket ad, hanem jellemzi is a magyar írónőket.)

Zimmermann Jakab (szül. 1808. február 6. Vác; megh. 1878. június 5. Kecskemét) kegyesrendi szerzetes, utóbb világi pap. Pályája elején katolikus gimnáziumokban tanított, az 1840-es években a bécsi Teréziánum magyar nyelvtanára volt, utóbb a pesti tanítóképző-intézetben működött, 1873-ban kinevezték a kecskeméti állami reáliskola tanárának. Hetven éves korában halt meg. — Magyar irodalom. Bécs, 1843.

(Második kiadása: Buda, 1845. Irodalomtörténeti tájékoztatása kezdetleges, nyelvtörténeti része a kor tudásához viszonyítva nem rossz.)

Irodalom. — Az Arany János, Bajza József, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály irodalomtörténeti és kritikai munkásságához fűződő irodalom jegyzéke: a pályájukat méltató fejezetekben. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — Ballagi Mór: Brassai és a nyelvújítás. Budapest, 1875. — Ifj. Szinnyei József: A magyar irodalomtörténetírás ismertetése. Budapest, 1878. — Négyesy László: A magyar verselmélet kritikai története. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 21. köt. Budapest, 1887. — Háhn Adolf: Salamon Ferenc irodalmi tanulmányai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Murajda Nándor: A magyar kritika fejlődése. Eger, 1895. — Beöthy Zsolt: Erdélyi János műbölcselete. Budapesti Szemle. 1897. évf. — Gál Kelemen: Brassai mint filozófus. Keresztény Magvető. 1897–1898. évf. — Kőváry László: Brassai Sámuel pályafutása és munkái. Kolozsvár, 1897. — Márki Sándor: Brassai Sámuel. Akadémiai Értesítő. 1897. évf. — Concha Győző: Brassai Sámuel emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1899. évf. — Kozma Ferenc: Brassai Sámuel mint esztétikus és műkritikus. Budapest, 1900. — Kovács Ferenc: Zilahy Károly pályája. Zilahi ref. kollégium értesítője. 1901. — Petri Mór: Szilágy vármegye monografiája. I. köt. Budapest, 1901. — Szinnyei Ferenc: A humorról szóló magyar elméleti irodalom. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. — Révhegyi Rózsi: Erdélyi és Hegel. Budapesti Szemle. 1907. évf. — Várdai Béla: A magyar műszellem búvárai. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — U. az: Salamon Ferenc esztétikai munkássága. Budapest, 1907. — Kaiblinger Fülöp: Brassai Sámuel nyelvtanítási reformja. Budapest, 1910. — Kelecsényi János: Henszlmann Imre esztétikája. Athenaeum. 1910. évf. — Toncs Gusztáv: Jámbor Pál. Szabadkai városi gimnázium értesítője. 1910. — Fitz József: Brassai Sámuel. Budapest, 1911. — Fitz Artur: Salamon Ferenc mint műbíráló. Budapest, 1912. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Riedl Frigyes:

Három jellemzés. Budapest, 1912. — Persián Kálmán: A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Jánosi Béla: Henszlmann Imre és Erdélyi János esztétikai elmélete. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Minay Lajos: Erdélyi János. Sárospatak, 1914. — Versényi György: Erdélyi János emlékezete. Ethnographia. 1914. évf. — Bartók György: Erdélyi János gondolkozása. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Knight William: Az esztétika története. Ford. Husztiné Révhegyi Rózsi. A magyar esztétika történetével kiegészítette Jánosi Béla. Budapest, 1915. — Mérei Kálmán: Ferenczy Jakab Zsigmond. A pannonhalmi Szent Benedekrend története. VI. köt. 2. fele. Szerk. Sörös Pongrác. Budapest, 1916. — Haitsch Ilona: Drámaelméleti polémiák története Bajzától Gyulaiig. Budapest, 1917. — Császár Elemér: Szontagh Gusztáv kritikai munkássága. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Schauschek Árpád: Henszlmann Imre. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 51. köt. Budapest, 1918. — Elek Oszkár: Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban. Magyar Shakespeare-Tár. XI. köt. Budapest, 1919. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Pauler Ákos: Brassai Sámuel esztétikája. Napkelet. 1925. évf. — Boros György: Brassai Sámuel élete. Kolozsvár, 1927. — Császár Elemér: Salamon Ferenc esztétikája. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Császár Elemér: A magyar irodalomtörténet százéves fejlődése. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Kujáni János: Adalékok a magyar színjátszás és színpadi szavalat történetékez. Pécs, 1928. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Pukánszky Béla: A százéves magyar irodalomtudomány. Széphalom. 1928. évf. — Ifj. Szász Károly: A magyar színikritika története 1848–1867-ig. Budapest, 1929. — Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei. Budapest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Gál Kelemen: Brassai Sámuel. Kolozsvár, 1922. — Haraszthy Gyula: Irodalomelméleti kérdések a mult század második negyedében. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Oravecz Eleonóra: Az ötvenes évek kritikájának története a folyóiratokban és a napilapokban. Győr, 1932.

TÖRTÉNETI ÉS NYELVÉSZETI IRÁNYOK.

A SZABADSÁGHARC előtt a napi politika izgalmai annyira lekötötték az érdeklődést, hogy a szépirodalmon kívül csak a nyelvészeti kérdések ébresztettek tartósabb figyelmet. Még a történetírás sem virágzott. A szabadságharc után az osztrák önkényuralom szűk korlátok közé szorította a politikai életet, a tudományos kutató kedv a mult felé fordult, az olvasók a nemzet történetéből akartak erőt és bizalmat meríteni a jövőre.

A magyarnyelvű történetírás első jelesebb mestere: HORVÁTH MIHÁLY. Már a szabadságharc előtt kidolgozta magyar történetét, utóbb hozzácsatolta a Széchenyi István korabeli események feldolgozását, végül bemutatta a szabadságharc históriáját is. (*Magyarország történelme, Huszonöt év Magyarország történelméből, Magyarország függetlenségi harcának története.*) Lángoló hazafias lelkesedéssel szólt a mult eseményeiről, részrehajlatlan igazságkeresésre törekedett, a legnagyobb hatású magyar történetírók egyike volt. Munkáinak szembetűnő jellemvonásai: a magyarság történeti hivatásába vetett hit, az eszményi liberalizmus, a tárgyilagos ítélet, az adatok bősége, a stílus világossága. Főforrásul Pray György, Katona István és Fessler Aurél munkáit használta, de lelkiismeretesen ügyelt az eredeti kútfők adataira is.

Horváth Mihály elsősorban a politikai és hadi eseményeket beszélte el, Szalay László az alkotmány és jogi élet fejlődésének nyomozására vetette a súlyt. *(Magyarország története.)* Bár munkája befejezetlenül maradt s első kötete, az árpádházi vezérek és királyok kora, már megjelenése idején elavult, történetírói hivatottságának fényes jeleit adta. Akkor volt elemében, mikor éles ítélettel bontogathatta a közjogi fejlődés bonyolult szálait; akkor bukkant legszebb eredményekre, amikor jogtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozhatott. Aránylag csekély forráskészletét gondosan kiaknázta.

A monografusok közül Salamon Ferenc volt a legkiválóbb. Forrásait éles elmével bírálta, adatait biztos mérlegelő tehetséggel válogatta össze, stílusára nagy gondot fordított. Nemcsak azt kutatta, hogy mi történt és hogyan történt, hanem azt is, hogy miért történt; szóval nem elbeszélő, hanem oknyomozó volt minden ízében. Különösen a XVI. és XVII. század magyar világáról írt könyve példaképe a pragmatikus monografiáknak. *(Magyarország a török hódítás korában.)*

Tudósaink a nemzet multjának és nyelvünk eredetének földerítését a nemzeti becsület kérdésévé tették. Hogy milyen nagy volt a tudományos érdeklődés, ennek bizonysága két fölfedező utazás. Körösi Csoma Sándor a Himalája felé vándorolt, hogy a magyarok őshazáját fölkeresse; Reguly Antal az Ural vidékeit barangolta be, hogy a magyarok rokonairól hírt hozhasson. Halhatatlan érdemű férfiak. Nélkülözésekkel küszködve szenvedtek olyan tájakon, amelyeket addig európai tudós nem mert föl-

keresni. Pályafutásuk az önfeláldozó hazaszeretet tündöklő példája.

A nyelvtudományi törekvések szálai a Magyar Tudományos Akadémia falai közé futottak össze. Az akadémiai tagokat közös megállapodás kötelezte tudománykörük műnyelvének vizsgálatára, az idegen szók kiszorítására, új magyar szavak alkotására. Néhány év leforgása alatt megjelentek az új szógyüjtemények, napvilágot látott az első tájszótár, megtörténtek az előkészületek a magyarság egész szókincsének egybehordására. Serényen folyt az anyaggyüjtés, 1844-ben megbízták Czuczor Gergelyt a nagyszótár szerkesztésével, főmunkatársul felkérték Fogarasi Jánost. A várva-várt vállalat első füzete 1862-ben került ki a sajtó alól.

A magyar nyelv nagyszótára a magyar szókincsnek kétségtelenül legteljesebb gyüjteményét foglalta magában, de szófejtő, nyelvhasonlító és nyelvtörténeti részei megbízhatatlanok voltak, mert szerkesztői, Czuczor Gergely és Fogarasi János, kalandos szószármaztatásokban lelték örömüket. A két szerkesztő nyelvfilozófus volt, ábrándos szónyomozásokat folytatott, a magyar szavakat vagy ősgyökeikből magyarázta vagy kritika nélkül vetette egybe a héber, arab, szanszkrit, perzsa, görög, latin, olasz, spanyol, francia, angol, orosz, cseh, tót, horvát, szerb, cigány, török és finn szavakkal.

Hunfalvy Pál munkássága az 1850-es évektől kezdve új irányt szabott a magyar nyelvtudománynak. A nyelvbölcselő iskola hívei még mindig elég erősek voltak, nekik a magyar nyelv magamagát magyarázta, de Hun-

falvy Pál egyes külföldi szerzők tanulmányai és Reguly Antal oroszországi anyaggyüjtése nyomán mélyreható érveléssel szólalt fel a magyar nyelv finnugor rokonsága mellett. Czuczor Gergely és Fogarasi János akadémiai nagyszótárának elvei és a finnugor irány összehasonlító felfogása szembekerültek egymással, a régi iskola rohamosan háttérbe szorult, Hunfalvy Pál a Magyar Nyelvészet című folyóirat köré csoportosította az ifjabb nyelvtudósok pozitivista nemzedékét.

A nyelvújítás még mindig folyt mind a szépirodalomban, mind a tudományok körében. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai állandóan küzdöttek a nyelvtisztaságért, a szépírók kellemesen hangzó magyarosításokat szőttek munkáikba, egyes tudományszakok művelői — különösen Bugát Pál és orvostársai — szenvedélyesen gyártották az új szavakat. A nyelvújító kedv csak a szabadságharc után csökkent, a nyelvőrzés eszméje akkor már benne élt a köztudatban.

Történetirók, nyelvészek:

Bajza József (1804–1858), a Kritikai Lapok és Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Toldy Ferenccel és Vörösmarty Mihállyal együtt szerkesztette a Magyar Tudós Társaság kétkötetes magyar és német zsebszótárát. (Buda, 1835–1838.) — Mint költő és kritikus a neológusok megújított magyar nyelvét használta, sikerültebb új szavait hamar felkapták. — Történeti munkáiban művészi kompozicióra és választékos előadásra törekedett. Az első jelentékenyebb magyarnyelvű ókori világtörténet az ő tollából került ki: Világtörténet. I. Hajdankor. Két rész. Pest, 1847. (Külföldi tudományos munkák nyomán készült feldolgozás.)

Ballagi Mór (szül. 1815. március 18. Inóc, Zemplén megye;

megh. 1891. szeptember 1. Budapest), családi nevén Bloch Móric, főiskolai tanár, a M. T. Akadémia tagja. Földhöz ragadt lengyelzsidó-család gyermeke volt, sok nyomorúságon ment keresztül, nem egyszer koldulásból tartotta fenn magát. Mint falusi bócher, a héberül és jiddis zsargonban beszélő talmudisták között nőtt fel, rabbiságra készült, magyarul csak serdülő ifjú korában tanult meg. Huszonegy éves korában felvették a pápai református kollégium filozófiai tanfolyamára, 1837-ben Pestre ment, elvégezte a mérnöki tanfolyamot, de oklevelet nem adtak számára, mert ebben az időben a zsidókat csak az orvosi pályán tűrték meg. Kiment Párisba, itt tanult tovább. Mikor Eötvös József a zsidók emancipációja érdekében 1840-ben mozgalmat indított, ő is megkezdte lelkesítő munkáját a pesti zsidók között; rajta volt, hogy hitsorsosai a magyarosodás útjára térjenek s a gettó világát a nemzeti eszmék szolgálatával cseréljék fel. A Magyar Tudós Társaság még ebben az évben, huszonöt éves korában, tagjai közé választotta: ő volt az Akadémia első zsidó tagja. Néhány évvel később hittudományi tanulmányainak kiegészítésére Németországba ment, 1843-ban áttért az egyesült protestáns vallásra, hazatérése után a szarvasi evangélikus iskolában kapott tanári állást. Itt együtt szolgált Vajda Péterrel és Greguss Ágosttal. A szabadságharc bukása után a kecskeméti református teológiai kar egyik tanszékén tanított, 1855-ben megválasztották a budapesti református teológiai akadémia tanárává, a hittant és a Szentírás-magyarázatot adta elő. Nyugalomba vonulása után is buzgón szolgálta az egyház és a tudomány ügyét, hazafias érzelmektől áthatott lelkes férfiú volt, tevékeny részt vett az országos politikában és a fővárosi ügyek intézésében. Hetvenhat éves korában halt meg. Egyik fia: Ballagi Géza sárospataki református főiskolai jogtanár, országgyűlési képviselő, történetíró; másik fia: Ballagi Aladár budapesti egyetemi történettanár, országgyűlési képviselő, nagytehetségű tudós. — Ballagi Mór nemcsak a nyelvészetben, hanem a protestáns vallástudományi kérdésekben is szaktekintély volt, az 1850-es évektől kezdve hosszú időn át szerkesztette a Protestáns Képes Naptárt, a Protestáns Egyházi És Iskolai Lapot és számos más református jellegű irodalmi vállalatot. Nyelvtudományi érdeklődése elsősorban a szókincs, nyelvfejlődés és nyelvújítás kérdéseire irányult. A neológia híve volt, Szarvas Gábor

ortológus körével heves harcokat vívott. — Új teljes magyar és német szótár. Pest, 1854–1857. (Mind a magyar-német, mind a német-magyar részneknek számos kiadása jelent meg, a többi szótáríró évtizedekig ezt a nagyszabású szógyüjteményt aknázta ki a maga céljaira.) — A magyar nyelv teljes szótára. Két kötet. Pest, 1871–1873. (Czuczor–Fogarasi munkája mellett is értékesen használható magyarázatos szógyüjtemény. A M. T. Akadémia a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.) — Nyelvünk újabb fejlődése. Budapest, 1881. (Tiltakozás Szarvas Gáborék túlzó ortológiája ellen.) — A nyelvfejlődés történeti folytonossága és a Nyelvőr. Budapest, 1884. (A neológia újabb védelme.)

Barsi József (szül. 1810. február 23. Lehota, Bars megye; megh. 1893. február 18. Budapest), családi nevén Neumann József, katolikus plébános, utóbb a pesti református gimnázium tanára, a M. T. Akadémia tagja. Hazafias magatartása miatt az osztrák hadbíróság 1849-ben húsz évi várfogságra ítélte, 1856-ig ült börtönben, kiszabadulása után megkezdte élményeinek emlékiratba foglalását. — Utazás ismeretlen állomás felé. Budapest, 1890. (Érdemes emlékirat. Magasan kiemelkedik a szerző statisztikai munkái s egyéb prózai és verses dolgozatai közül.) — Hasonló emlékiratokat, a stílus és tartalom jelességével fénylő önéletrajzokat és memoárokat, 1848-tól kezdve elég bőven említhetnénk (Mészáros Lázár, Pulszky Ferenc), de a közérdekű irodalomnak ez a része teljesen feldolgozatlan a magyar irodalomtörténetben. Ugyanígy vagyunk a Bölöni Farkas Sándor könyve után 1834-től felvirágzó útleíró irodalommal: útleírásaink legnagyobb része a tudomány céljait szolgálja ugyan, de azért néhány műben a művelt olvasók is gyönyörködhetnek. Ennek a kettős hézagnak kitöltése — a művészi hatású önéletrajzi és útleíró irodalom termékeinek méltatása — a jövő feladata.

Bugát Pál (szül. 1793. április 12. Gyöngyös; megh. 1865. július 9. Pest) egyetemi orvostanár, a M. T. Akadémia tagja. Toldy Ferenc társaságában ő indította meg az első magyar orvosi folyóiratot (Orvosi Tár, 1831), ő alapította a Természettudományi Társulatot. (1841.) Híres sebész volt. Jó szívére vall, hogy nyolc szegény csángó fiút saját költségén taníttatott ki. Mivel a szabadságharcban a nemzeti kormány Magyarország főorvosává nevezte ki s a jellemes

férfiú mindvégig kitartott a haza ügye mellett, az osztrák önkényuralom megfosztotta tanári állásától, még nyugdíjat sem adott részére. Magánvagyonából éldegélt, nyelveket tanult, legszívesebben új szavak alkotásával töltötte napjait. Hetvenkét éves korában halt meg. — Az 1830-as évektől kezdve ő volt az ország legbuzgóbb nyelvújítója, a természettudományokban és az orvosi szakokban példátlan termékenységgel ontotta új szavait, ezek közül ma is sok él. (Adag, agy, elnök, eredmény, földgömb, hajlam, higany, hőmérséklet, ideg, kedély, mozgékony, mozzanat, működik, műtét, nyomda, nyúlékony, roham, sejt, szórványos, tüdővész, vegytan.) A nyelvtudomány később azt mondta róla, hogy a magyar természettudományi és orvosi nyelv megnyomorítása az ő nevéhez fűződik s Természettudományi Szóhalmaza a leghihetetlenebb furcsaságok és legkitűnőbb ötletek csodálatos zagyvaléka (Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929.); de kortársai a tudományok magyar műnyelvének megteremtőjét ünnepelték személyében. Hogy az exakt tudományokban, írja Toldy Ferenc, az 1830-as évekig egy szak sem foglalhatott el kitűnőbb állást, «azt a kezelhetetlen, hogy ne mondjam lehetetlen műnyelv okozta, mely esetlen, környülállásos s a fogalmakat így is csak nagyritkán kifejező volt. S ím e nyomorúságnak is bekövetkezett valahára vége. Egyetlenegy férfiú sugallatszerű, bátor felléptével megindult azon döntőhatású reform, mely az összes tudományok terén a szabatos, világos, könnyű, sőt elegáns nyelvi előadás s ez által azok szorosan tudományos tárgyalhatása feltételeit örök időkre megteremtette. E férfiú Bugát Pál volt s az általa gyakorlatilag kivívott műnyelv-reform irodalmi történetünknek egyik legkihatóbb eseménye. Bugát eljárási módja, melyhez a lendületet Schuster János egyetemi vegytanár szerencsés kísérletei egy magyar vegytani műnyelv feltalálása körül adták meg, abban állt, hogy hosszas, sokszor körülíró s ezért származtatásra meddő összetételek helyett az alapfogalom megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont gyököket az avult, táj és közhasználatú szókincsből vévén, ezekből nyelvünk ritkább képzőinek segedelmével rövid származékokat alkotott, melyekből viszont egyfelől a közönséges képzőkkel igen alkalmas mellékneveket és igéket, másfelől az összetett fogalmak kifejezésére aránylag rövid összetételeket képezett. E műnyelvi roppant vállalatban minden szavai nem sikerülhettek

egyformán; a szerencse és könnyűség gyakran vakmerővé s a szükségen is túlmenővé tették; sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják: de ezer meg ezer szava el van fogadva, példájának hatása pedig az elfogulatlan tudomány embereire villanyszerű és egyetemes volt. Állott ezóta a meggyőződés, hogy minden ismereteket tudományos formában, szabatosan, kifejezőleg és bizonyos takaros csinnal előadhatni nyelvünkön; s minden téren, még a társaséleten is, az ő műnyelvészete lett uralkodóvá. S mégis, élve bár minden nyomon az ő rendszere vívmányaival, a csak előre néző jelenkor a jótétemény felett elfelejtette a jótevőt. De az irodalomtörténetnek kötelessége kimondani, hogy helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanították meg a nemzetet.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonalai. Két kötet. Pest, 1828. (Hempel német könyve nyomán átdolgozott magyar bonctan szótárral. A két kötetet Toldy Ferenc örökké nevezetes munkának, a Bugát-féle nyelvi reform alapjának mondja. A feltűnést keltő első kísérletet a szerző számos új orvosi könyve és természettudományi munkája követte.) — Természettudományi szóhalmaz. Buda, 1844. (Az V. Ferdinánd királynak ajánlott munkáért az uralkodó gyémántos gyűrűvel tüntette ki a szerzőt. Szóanyagát húsz esztendeig gyüjtötte és csinálta. Negyvenezer szót halmozott össze a természetrajz, kémia, fizika és orvosi tudományok köréből.) — Szócsíntan. Kézirat 1857-ből. (A szerző ebben a szócsíntanban azaz szócsinálástudományban egész rendszerét adta a legmerészebb nyelvújításnak; szóalkotó elvei azonban annyira ellenkeztek a magyar nyelv törvényeivel, hogy mikor értekezését az Akadémia egyik ülésén felolvasta, akadémikustársai megdöbbenve óvták fejtegetései közzétételétől. Ezért helyezte el munkáját kinyomatlanul az Akadémia kézirattárába. Túlzásai teremtették meg a neológiával csakhamar szembeforduló nyelvtudományi szellemet.) — Bugát Pál levelei Toldy Ferenchez. Akadémiai Értesítő. 1915. évf. (Hellebrant Árpád szövegközlése.)

Czuczor Gergely (1800–1866) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Nyelvtudományi fő-

munkája Fogarasi Jánossal együtt szerkesztett akadémiai nagyszótára: A magyar nyelv szótára. Hat kötet. Pest, 1862–1874. (Az anyaga gazdagságával minden addigi vállalkozást felülmúló mű megjelenésének örömére a M. T. Akadémia 1874-ben 1 arany-, 11 ezüst- és 200 bronzérmet veretett. A 111,000 cikkből álló szógyüjteményt szószármaztatásai és szóhasonlításai miatt sokan támadták, de nem szabad felednünk, milyen gazdag tárháza a magyar szókincsnek s milyen nagy gonddal magyarázták meg a szerkesztők minden egyes magyar szó értelmét. A nagy mű negyvenkét évig készült: anyaggyüjtése 1832-ben indult meg, befejezését 1874-ben ünnepelték.)

Fogarasi János (szül. 1801. április 17. Felsőkázsmárk, Abaúj megye; megh. 1878. június 10. Budapest), a pesti kereskedelmi törvényszék elnöke, utóbb kúriai bíró, a M. T. Akadémia tagja. Székely eredetű református családból származott, a jogtudományi irodalom nagyérdemü művelője volt, hetvenhét éves korában halt meg. — Mint nyelvtudós a nyelvfilozófiai iskola tanításait tette magáévá. (Nyelvbölcseletének jogosult eredményeiként sorolta fel például a következő kiokoskodott igealakokat: iranda, iranda vala, irandjon, irandott legyen, irandott volna. Ezért írhatta a magyar nyelv fenségének magasztalása közben: «Mondjatok nekem még csak egy nyelvet, melyben egyetlen főnévből 700-nál s egyetlen átható igéből 2000-nél több grammatikai szók származnának.») — A magyar nyelv szelleme. Pest, 1843. (A sajátságos elgondolásokban gazdag munkát a M. T. Akadémia 1858-ban a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.) — A magyar nyelv szótára. A M. T. Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Hat kötet. Pest, 1862–1874. (Az idősebb akadémikusok büszkék voltak a nagyszabású munkára, de az ifjabb nyelvtudós-nemzedék állást foglalt ellene. Szarvas Gábor 1879-ben mételyező hatásúnak nyilvánította a két szerző szómagyarázatait; a szótár, úgymond, tele van nyelvészeti csodabogarakkal; kötetei a külföld előtt tönkretették tudós-becsületünket.)

Horváth Mihály (szül. 1809. október 20. Szentes; megh. 1878. augusztus 19. Karlsbad) katolikus püspök, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Tanulmányait a szegedi kegyesrendi gimnáziumban és a váci papnevelő-intézetben végezte. 1832-ben miséspappá szentelték. Mint vidéki káplán csakhamar feltünt

történeti munkáival, 1844-től kezdve a bécsi Teréziánumban a magyar nyelvet tanította, 1847-ben hatvani plébános lett, 1848-ban V. Ferdinánd király csanádi püspökké nevezte ki, 1849-ben Kossuth Lajos és barátai a vallás- és közoktatásügyi minisztérium élére állították. A szabadságharc bukása után az osztrák haditörvényszék halálra ítélte s in effigie fel is akaszttatta. A bujdosó püspök tizennyolc évig élt száműzetésben, nagyobbára Genfben és Brüsszelben tartózkodott, buzgón dolgozott történeti munkáin. 1867-ben végre hazatérhetett. I. Ferenc József király javadalmas apátságot adományozott részére, Szeged városa országgyűlési képviselővé választotta, Deák Ferenc halála után Budapest belvárosi kerülete küldte be a parlamentbe. Hatvankilenc éves korában halt meg. — Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — A magyarok története. Négy kötet. Pápa, 1842–1846. (A szerző főmunkájának első kidolgozása.) — A magyarok története a bölcsészettanuló ifjúság számára. Bécs, 1847. (Középiskolai tankönyv. Később több kiadást ért a következő címmel: A magyarok története rövid előadásban. Tizedik kiadását 1890-ben Marczali Henrik dolgozta át a gimnáziumok és reáliskolák számára. A népszerű könyv németül is megjelent.) — Magyarország történelme. Hat kötet. Pest, 1860–1863. (A szerző főmunkájának második kidolgozása. Hatvani Mihály névvel jelent meg. Akadémiai nagyjutalmat nyert.) — Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. Két kötet. Genf, 1865. (Második kiadása három kötetben: Pest, 1868; harmadik kiadása: Budapest, 1886.) — Magyarország függetlenségi harcának története. Három kötet. Genf, 1865. (Második kiadása: Pest, 1871.) — Horváth Mihály kisebb történelmi munkái. Négy kötet. Pest, 1867. (A gyüjteményes sorozat közrebocsátása után még számos kisebb-nagyobb életrajzot és tanulmányt bocsátott közre.) — Magyarország történelme. Nyolc kötet. Pest, 1871–1873. (Főmunkájának harmadik kiadása. Magyar nyelven mind ez ideig ez a legnagyobb összefoglaló történeti mű egy szerző feldolgozásában. A M. T. Akadémia ezt a kidolgozást is nagyjutalmával koszorúzta.)

Hunfalvy Pál (szül. 1810. március 12. Nagyszalók, Szepes megye; megh. 1891. november 30. Budapest), családi nevén Hundsdorfer Pál, főiskolai tanár, országgyülési képviselő, a M. T. Akadémia fő-

könyvtárnoka, a Kisfaludy-Társaság tagja. Németajkú evangélikus polgári szülők gyermeke volt, magyarul Miskolcon tanult meg tizenhét éves korában, tanulmányainak legnagyobb részét Késmárkon végezte, később az itteni evangélikus főiskola jogtanára, majd igazgatója lett. 1848-ban országgyűlési képviselővé választották, 1851-ben elnyerte a M. T. Akadémia főkönyvtárnoki tisztségét, 1856-ban megindította a Magyar Nyelvészet című folyóiratot, 1862-ben a Nyelvtudományi Közleményeket. Öccsével, Hunfalvy János egyetemi tanárral együtt, a legtekintélyesebb magyar tudósok sorába emelkedett. Élete alkonyán a magyar főrendiháznak is tagja volt. Akadémiai tagságának félszázados emlékére készült a Hunfalvy-album. A finnugor összehasonlító nyelvtudomány megalapozására irányuló törekvéseit a M. T. Akadémia kezdettől fogva készségesen támogatta; pályájának egyik nagy sikere volt, hogy Budenz Józsefet megnyerte a magyar tudomány ügyének. Nyolcvanegy éves korában halt meg. — Reguly Antal hagyományai. A vogul föld és nép. Pest, 1864. (Az elhúnyt nyelvtudós és etnografus jegyzeteinek feldolgozása.) — Utazás a Balt-tenger vidékein. Két kötet. Pest, 1871. (A svéd-finn-orosz világ rajza.) — A kondai vogul nyelv. Pest, 1872. (A M. T. Akadémia nagyjutalmával kitüntetett mű.) — Magyarország etnografiája. Budapest, 1876. (Németre is lefordított nagyhatású könyv.) — Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. (Vámbéry Ármin álláspontjának cáfolata.) — Az oláhok története. Két kötet. Budapest, 1895. (A szerző az 1870-es évektől kezdve erős kritikai érzékkel mélyedt történeti kérdések búvárlatába.)

Ipolyi Arnold (szül. 1823. október 18. Ipolykeszi, Hont megye; megh. 1886. december 2. Nagyvárad), családi nevén Stummer Arnold, besztercebányai püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Henszlmann Imre mellett ő volt a magyar építészet történetének legérdemesebb kutatója, a középkori festészet és szobrászat hazai emlékeiről közzétett tanulmányai úttörő jelentőségűek, az egyházi régészet művelése terén hervadhatatlan érdemeket szerzett. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Magyar mythologia. Pest, 1854. (A pogány magyarok vallásának megvilágítása az élő néphagyomány segítségével. Csengery Antal a Budapesti Hirlap 1855. évfolyamában keményen megbírálta a szerző módszerét és eredményeit s ezzel alaposan elvette ked-

vét a további kutatástól. Ipolyi Arnoldnak nagy érdeme, hogy mikor a magyarság ősi hitvilágát kutatta, az ősvallás helyett megtalálta a magyar néptudományt.) — Ipolyi Arnold kisebb munkái. Két kötet. Budapest, 1874. (Tanulmányok, beszédek.) — Régi magyar egyházi írók. Két kötet. Budapest, 1875–1878. (Veresmarti Mihály élete és Megtérése Históriája.) — A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műtörténeti leírása. Budapest, 1886. (Művészettörténeti munkái közül a legértékesebbek egyike.) — Magyar mythologia. Második kiadás. Budapest, 1929. (Sajtó alá rendezte Zajti Ferenc.)

Jászay Pál (szül. 1809. február 19. Abaújszántó, Abaúj megye; megh. 1852. december 29.) református földbirtokos-nemesúr, a bécsi magyar királyi kancellária tisztviselője, a M. T. Akadémia tagja. A Müncheni- vagy Jászay-kódex az ő neve emlékét őrzi. Egyik útján halt meg, mikor Szabolcs megyéből szülőfalujába kocsizott. Negyvenhárom éves korában halt meg. — A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Hat füzet. Pest, 1846–1848. (Befejezetlenségében is feltűnést keltő mű. A M. T. Akadémia 1858-ban nagyjutalmával tüntette ki. Beöthy Zsolt szerint: «Bár munkája az első kötetnél nem haladt tovább, fényes bizonyságát adta benne hivatásának. Csak fél év történetét írhatta meg, de egy mély tekintetű gondolkodó éles ítéletével s egy kitünő író lebilincselő varázsával. Előadása nem nyugodt, tárgyias, inkább regényes, szónoki; végig bizonyos izgalom s olykor hatásvadászat jellemzi.» A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — A magyar nemzet napjai a legrégibb időktől az aranybulláig. Pest, 1855. (A töredékben maradt magyar történelmet a szerző halála után Toldy Ferenc adta ki.) — Jászay Pál naplója. Irodalomtörténeti Közlemények. 1894–1897. évf. (Az értékes kortörténeti feljegyzéseket Czékus László tette közzé.)

Körösi Csoma Sándor (szül. 1784. április 4. Csomakörös, Háromszék megye; megh. 1842. április 11. Darjiling, Előindia) református székely nemes, a M. T. Akadémia tagja. Szegénysorsú családból származott, tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban végezte, három évig a göttingai egyetemen tanult. A magyarok ősi hazájának felkutatása végett 1819-ben elindult kelet felé. Konstantinápolyon és Teheránon át eljutott a Himalájáig, bejárta Tibetet, megtanulta a tibeti nyelvet. A keletindiai angol kormány szívesen támogatta. Évekig élt

Kalkuttában, tanulmányozta az indiai kéziratokat, belemélyedt a szanszkrit irodalomba. Munkásságának Magyarországon is híre terjedt, többször gyüjtöttek számára, ő az angoloktól nyert munkadíjakból visszajuttatta a kezéhez küldött aranyakat. Ötvennyolc éves korában halt meg. — Eötvös József magasröptű akadémiai emlékbeszédben méltatta pályáját: «Messze tőlünk, a világ egy más részében, ott, hol a Himalája emeli hótakart bérceit, pihen most a zarándok hosszú vándorlása után. A szív, mely oly hőn, oly erősen dobogott honáért, idegen földben hamvad el s maga a fű, mely pora fölött nő, idegen formájú; de Körösi emléke itt él közöttünk s míg e határok közt szív lesz, mely hazája nevénél földobog, míg a magyar nemzetiségéért lelkesülni tud: dicső emléke fenn fog maradni közöttünk.» (1843.) Sírja fölé az ázsiai angolok egyesülete oszlopot emelt, emlékét Japán tudósai 1933-ban különös kegyelettel ülték meg: a tokiói egyetem rektora Buddha oltára előtt a buddhizmus szentjévé avatta a nagy magyar nyelvtudóst; szobrát is elhelyezték a japán császári ház múzeumában. — Körösi Csoma Sándor angolnyelvű tibeti nyelvtana és szótára úttörő munka (1834), az életéről és búvárlatairól szóló magyar könyvek közül Duka Tivadar kötete az első érdemesebb tudományos megemlékezés pályájáról: Körösi Csoma Sándor dolgozatai. Összegyüjtötte és életrajzzal bevezette Duka Tivadar. Budapest, 1885. (Angol nyelven is megjelent: London, 1885.) — Budapesten 1921-ben Németh Gyula szerkesztésében megindult a Körösi Csoma-Archivum; ennek kötetei a magyar tudomány gazdagodásának újabb bizonyságai.

Péczely József, az ifjabb (szül. 1789. december 25. Komárom; megh. 1849. május 23. Debrecen), református lelkész, a debreceni kollégium tanára, a M. T. Akadémia tagja. Fia volt az országosan tisztelt komáromi helvét hitvallású lelkipásztornak és műfordítónak: idősebb Péczely Józsefnek. Mint debreceni tanár sokat tett a főiskolai ifjúság irodalmi műveltségének emeléséért, hazafias lelkesedése anyagi áldozatokban is megnyilvánult, a M. T. Akadémia Péczely-regénypályázata az ő neve emlékét őrzi. Hatvan éves korában halt meg. — A magyarok történetei Ázsiából kijövetelüktől a mai időkig. Két kötet. Debrecen, 1837. (A magyar nemzet története a mohácsi csatáig. A főiskolai diákság és a műveltebb nagyközönség számára irt mű Toldy Ferenc szerint «csinos és lelkes előadásáért kedveltetett.»)

Reguly Antal (szül. 1819. Zirc, Veszprém megye; megh. 1858. augusztus 23. Buda) egyetemi könyvtári tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. Katolikus nemesifjú volt, jogi tanulmányainak elvégzése után 1839-ben Finnországba utazott, az oroszországi finnugor törzsek között éveken keresztül gyüjtötte megfigyeléseit, csak 1848-ban tért haza gazdag néptudományi és nyelvi anyagával. Fáradalmai megtörték, szövegeit nem tudta közzétenni, hagyatékát később Hunfalvy Pál, Budenz József, Munkácsi Bernát és Pápay József dolgozták fel. Harminckilenc éves korában halt meg. — Lelkes szavakkal világított érdemeire Toldy Ferenc: «A magyar–finn nyelvrokonsági kérdés megoldására a magas északot járván be, a finn, lapp és eszt földeket, azután a keleti és északi Uralt lakta, az Ural-láncolat ázsiai mellékein a vogul és osztyák népek nyelveivel és költészetével ismerkedett meg; majd egész a Jeges-tengerig nyomulván elő, a zürjéneket és szamojédeket is vizsgálatai körébe vonta; s végre a volgai finn népekhez szállván le, a csuvasok, cseremiszek és mordvinok közt fejezte be senki által ily kiterjedésben nem üzött vizsgálatait. Reguly e fáradalmak s annyi önmegtagadással járt útjai által, az orosz tudósok vallomásai szerint is, Oroszország etnografiájában és geografiájában egy roppant terra incognita felfedezője s több kiveszőfélben levő finn népségek még gyüjthető nyelvi és egyéb szellemi emlékeinek végső megmentője lett.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Reguly Antal hagyományai. Pest, 1865. (Hunfalvy Pál kiadása.) — Mordvin gyüjtései. Nyelvtudományi Közlemények. 1866. évf. (Budenz József kiadása.) — Vogul népköltési gyüjteménye. Budapest, 1892–1902. (Munkácsi Bernát kiadása.) — Osztyák népköltési gyüjteménye. Budapest, 1905. (Pápay József kiadása.)

Salamon Ferenc (szül. 1825. augusztus 29. Déva; megh. 1892. október 9. Budapest) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Református papi családból származott, a nagyenyedi kollégiumban végezte tanulmányait, a szabadságharc idején honvéd volt, az osztrák önkényuralom alatt egy évig a nagykőrösi református gimnáziumban tanított. 1854-től kezdve Pesten dolgozott mint hirlapíró, 1867-ben a hivatalos Budapesti Közlöny szerkesztőjévé nevezték ki, 1870 óta a pesti egyetemen a magyar történelem tanára volt. Hatvanhét éves korában halt meg. — Irodalmi tanulmányairól és

bírálatairól: az irodalomtörténetírókat és kritikusokat méltató fejezetben. — Történeti munkái közül legnevezetesebb: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864. (Monografiájának első kidolgozását Csengery Antal Budapesti Szemléje számára írta. Bővített szövegű önálló kiadása nagy hatást keltett. Második kiadását a M. T. Akadémia az 1885. évre szóló nagyjutalom felével tüntette ki; a nagyjutalom másik felét ugyanakkor Fraknói Vilmos Pázmány Pétere kapta.) — Salamon Ferenc kisebb történelmi dolgozatai. Budapest, 1875. (Válogatott gyüjtemény.) — Budapest története. Három kötet. Budapest, 1878–1885. (A főváros multja a középkor végéig.) — Szemelvények Salamon Ferenc történeti munkáiból. Budapest, 1904. (Angyal Dávid magyarázataival.)

Szalay László (szül. 1813. április 18. Buda; megh. 1864. július 17. Salzburg) ügyvéd, országgyülési követ, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A pesti egyetemen legjobb barátjával, Eötvös Józseffel együtt, kedves tanítványa volt Horvát István történettudósnak, már húsz éves korában megszerezte az ügyvédi oklevelet, nagy utazásokat tett Nyugateurópában, feltünést keltő jogi tanulmányokat írt. Mikor Korpona város megválasztotta követévé, az 1843–1844. évi országgyülésen szónoki tehetségével is feltünt. Kossuth Lajos visszavonulása után 1844-ben átvette a Pesti Hirlap szerkesztését, a szabadelvü ellenzék centralista csoportjának eszméit törekedett diadalra juttatni. A szabadságharc idején a magyar kormány követe volt Frankfurtban, Párisban, Londonban; a nemzeti ügy bukása után külföldön maradt, Svájcban telepedett le, ott dolgozott történeti munkáján. 1855-ben tért haza. Toldy Ferenc leköszönése után 1861-ben őt választották meg a M. T. Akadémia főtitkárává. Ötvenegy éves korában halt meg. — Szónoki, publicisztikai és szépirodalmi müködéséről: a megfelelő fejezetekben. — Történettudományi főmunkája: Magyarország története. Hat kötet. Lipcse és Pest, 1852–1859. (Két izben nyert akadémiai nagyjutalmat. Második kiadása: Pest, 1860–1866.)

Toldy Ferenc (1805–1875), családi nevén Schedel Ferenc, a Tudománytár és Új Magyar Múzeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben. — Eleinte rajongó nyelvújító volt, de 1823. évi Schiller-fordításával annyira felingerelte kortársait, hogy elment a kedve a túlzó

neológiától. Új szavai közül később sokat elfogadtak. (Ábrándos, bámulat, díjaz, engedély, hőstett, mérleg, rendkívüli, sikerül, számüz, színhely, szószék, ünnepélyes, torzít.) — Nemcsak a magyar irodalomtörténetet, hanem a magyar nyelvtudományt is ő adta elő a pesti egyetemen, nagy tanultságú nyelvész volt, nyelvtörténeti kérdésekkel különös szeretettel foglalkozott. (Középkori szövegkiadványai: a Halotti Beszéd magyarázatokkal, Alexandriai Szent Katalin verses legendájának szövege 1855-ben, Prédikációk a kódexekből 1855-ben, Régi magyar passió a kódexekből 1856-ban, a Nádor-kódex kiadása 1857-ben, Régi magyar legendák a kódexekből 1858-ban, Magyar szentek legendái az Érdy-kódexből 1859-ben, Corpus grammaticorum azaz a régi magyar nyelvészek munkáinak gyüjteménye 1866-ban.) — A magyar nyelv nagy szótárának előkészítésében, egyes tudományszakok műszavainak összegyüjtésében s az akadémiai magyar és német szótár szerkesztésében nagy része volt. — A történettudomány is sokat köszön forráskiadó munkásságának. (Esterházy Miklós munkái 1852-ben, Brutus János Mihály históriája 1863-ban, Forgách Ferenc históriája 1866-ban, Márk krónikája 1867-ben, a Magyar Történelmi Tár szerkesztése 1855-től 1877-ig.)

Irodalom. — Reguly-album. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1850. — Toldy Ferenc: Reguly Antal és a finn-magyar kérdés. Pest, 1850. — Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. — Kátai Gábor: Emlékbeszéd Bugát Pál felett. Pest, 1868. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Toldy Ferenc összegyüjtött munkái. Nyolc kötet. Pest, 1868–1874. — Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. — Kemény Zsigmond tanulmányai. Két kötet. Pest, 1870. — Flegler Sándor: A magyar történetirás történelme. Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1877. — Flegler Sándor: Szalay László és munkái. Ford. ifj. Szinnyei József. Budapest, 1878. — Fraknói Vilmos: Emlékbeszéd Horváth Mihály fölött. Budapest, 1879. — Szarvas Gábor: A magyar nyelv szótára. Magyar Nyelvőr. 1879. évf. — Tóth Lőrinc: Emlékbeszéd Fogarasi János fölött. Budapest, 1879. — Salamon Ferenc: Emlékbeszéd Horváth Mihály fölött. M. T. Akadémiai Évkönyv. Budapest, 1880. — Munkácsi Bernát: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr. 1882. évf. — Ifj. Szinnyei József:

Horváth Mihály és Szalay László. Pozsony, 1885. — Pór Antal: Ipolyi Arnold. Pozsony, 1886. — Pulszky Ferenc: Emlékbeszéd Ipolyi Arnold fölött. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. Budapest, 1887. — Czobor Béla: Ipolyi Arnold emlékezete. Budapest, 1888. — Deák Farkas: Ipolyi Arnold emlékezete. Budapest, 1888. — Fraknói Vilmos: Emlékbeszéd Ipolyi Arnold fölött. Budapest, 1888. — Jakab Elek: Duka Tivadar könyve Körösi Csoma Sándorról. Budapest, 1888. — Hunfalvy-album. Szerk. Simonyi Zsigmond. Budapest, 1891. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Marczali Henrik: Salamon Ferenc. Budapesti Szemle. 1892. évf. — Váczy János: Salamon Ferenc. Vasárnapi Ujság. 1892. évf. — Imre Sándor: Emlékezés Ballagi Mórról. Budapest, 1893. — Szádeczky Lajos: Salamon Ferenc emlékezete. Kolozsvár, 1893. — Szilágyi Sándor: Emlékbeszéd Salamon Ferenc fölött. Századok. 1895. évf. — Vargha Gyula: Barsi József emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1897. évf. — Duka Tivadar: Körösi Csoma Sándor. Budapesti Szemle. 1898. évf. — Szily Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898. — Halász Ignác: A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvy Pál föllépteig. Akadémiai Értesítő. 1900. évf. — Marczali Henrik, Angyal Dávid és Mika Sándor: A magyar történet kutfőinek kézikönyve. Budapest, 1901. — Ballagi Aladár: Salamon Ferenc emlékezete. Századok. 1902. évf. — Balkányi Kálmán: Ifj. Péczely József. Irodalomtörténeti Közlemények. 1903. évf. — Pápay József: Reguly Antal emlékezete. Magyar Nyelv. 1905. évf. — Simonyi Zsigmond: A magyar nyelv. 2. kiad. Budapest, 1905. — Pintér Jenő: Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831–1850-ig. Jászberényi áll. gimnázium értesítője. 1906. — Marczali Henrik: A magyar történetirás fejlődése a XIX. században. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Viszota Gyula: A M. T. Akadémia zsebszótára történetéhez. Magyar Nyelv. 1908. évf. — Békefi Remig: Horváth Mihály és a magyar történetirás. Századok. 1909. évf. — Ross Denison: Körösi Csoma Sándor és a tibeti buddhizmus. Fordította Yolland Artur. Akadémiai Értesítő. 1910. évf. — Szily Kálmán: Hunfalvy Pál emlékezete. Magyar Nyelv. 1910. évf. —

Goldziher Ignác: Körösi Csoma Sándor-emlékkötet. Akadémiai Értesítő. 1912. évf. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Munkácsi Bernát: Emlékbeszéd Hunfalvy Pál fölött. Budapest, 1912. — Pethő Sándor: Sorsok. Budapest, 1913. — Simonfi János: Az irodalom szó története. Magyar Nyelvőr. 1913. évf. — Szalay Gábor: Szalay László levelei. Budapest, 1913. — Angyal Dávid: Szalay László emlékezete. Budapest, 1914. — Kárffy Ödön: Levéltári kutatások Körösi Csoma Sándor életéhez. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. — Stiller Kálmán: Bugát Pál élete és művei. Eger, 1914. — Kacziány Géza: A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Budapest, 1917. — Márki Sándor: Horváth Mihály. Budapest, 1917. — U. az: Horváth Mihály. Századok. 1918. évf. — Körösi Csoma-Archivum. Szerk. Németh Gyula. Budapest, 1921-től. — Schmidt József: Körösi Csoma Sándor mint nyelvkutató. Magyar Nyelvőr. 1921. évf. — Ságí István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Magyar Könyvszemle. 1922. évf. — Thienemann Tivadar: Grimm Jakab és Ipolyi Arnold. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. évf. — Túri Béla: Ipolyi Arnold centenáriuma. Katolikus Szemle. 1923. évf. — Tolnai Vilmos: A magyar mitológia és irója. Népélet. 1924. évf. — Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. Budapest, 1925. — Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790–1848. Budapest, 1926. — Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. Két kötet Budapest, 1929. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929.

EÖTVÖS JÓZSEF.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Eötvös József élete.
Eötvös József, a költő és színműíró.
Eötvös József regényei.
Eötvös József tanulmányai.
Az Eötvös-irodalom.

EÖTVÖS JÓZSEF ÉLETE.

Jósika Miklós már nagynevű regényíró volt, amikor új tehetség tűnt fel a magyar regényirodalomban: báró Eötvös József. Munkássága a magyar regényirodalom és bölcselő próza fejlődésére egyaránt nagyjelentőségű. Eszmékben való gazdagsága csodálattal töltötte el kortársait.

Báró Eötvös József 1813 szeptember 3-án született Budán. Atyja, báró Eötvös Ignác, előkelő hivatalokat viselt s a nemzeti törekvések híveivel szemben a bécsi udvar politikáját támogatta; anyja, Lilien Anna bárónő, német születésű hölgy volt, haláláig sem tanult meg magyarul A családi hagyományok nem táplálták sem nemzeti érzését, sem szabadelvű szellemét; annál jobban hatott rá nevelője, Pruzsinszky József; a hazafias gondolkodású, felvilágosodott férfiú nemes életelvekre oktatta. Sokat tett jellemének fejlődésére az is, hogy nyilvános iskolába járt, a budai királyi katolikus gimnáziumba. A pesti egyetemen tanárai közül különösen Horvát István hazafias leckéit hallgatta szívesen; ekkor kötött benső barátságot kitűnő tehetségű tanulótársával, Szalay Lászlóval. Tizennyolc éves korában elvégezte a jogot, húsz éves korában megszerezte az ügyvédi oklevelet, azután aljegyző lett Fehér megyében, majd fogalmazó a bécsi magyar királyi

udvari kancelláriában. Közelről látta a megyei szervezetet, belepillantott a legfőbb állami hivatal belső életébe. Megfordult a pozsonyi országgyűlésen is; megismerkedett Széchenyi Istvánnal, Kossuth Lajossal, Deák Ferenccel, Wesselényi Miklóssal, Kölcsey Ferenccel és a magyar politikai élet többi vezetőjével. Külföldi tanulmányútja még jobban tágította látókörét; beutazta Svájcot, Németországot, Franciaországot, Angliát.

Atyja kívánságára 1837-ben bírói hivatalt vállalt Eperjesen a tiszamelléki kerületi táblánál. Eperjesen egész kis irodalmi kör volt ebben az időben. A jogakadémiai tanárok, a jogvégzett ifjak, a vármegye tisztviselői és a kerületi törvényszék gyakornokai szívesen társalogtak tudományos kérdésekről. Eötvös József itt kötött barátságot Trefort Ágostonnal és Pulszky Ferenccel. Hivatalát inkább csak névleg viselte, irodalmi tervek és politikai tanulmányok foglalkoztatták.

Első regényének, *A karthausi*nak (1839—1841), megjelenése irodalmi esemény volt. Írói sikere még jobban elvette kedvét a tisztviselői pályától, visszavonult atyja egyik jószágára, utóbb felköltözött Pestre, az irodalomnak és politikának élt. A főrendiházban Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Teleki László és Batthyány Lajos mellett ő tartotta a leghatásosabb szónoklatokat a nemzeti reformok ügye mellett. 1842-ben házasságot kötött a békésmegyei alispán leányával, Rosty Ágnessel. Az országgyűlések idején Pozsonyban élt családjával, egyébiránt vagy a fővárosban vagy békésmegyei birtokán tartózkodott. Nemcsak szépirodalmi munkáival szolgálta a

haladás ügyét, hanem tudományos cikkeiben is szót emelt a szabadelvű eszmékért. Mikor a Pesti Hirlap 1844 közepén a centralisták közlönyévé lett, Szalay László, Csengery Antal, Trefort Ágoston és Kemény Zsigmond társaságában ő segítette leginkább a felelős parlamenti kormány és a népképviseleti országgyűlés törvénybe iktatásának ügyét, ő küzdött a legerősebb érvekkel a nemesi kiváltságok és a vármegyei rendszer ellen. Eszméi 1848-ban valóra váltak, az első magyar felelős minisztériumban övé lett a vallás- és közoktatásügyi tárca. Fontos állásában nem sokat tehetett. A forradalmi események egyre viharosabbak lettek, 1848 őszén elmenekült az országból.

Néhány évig Münchenben lakott családjával. Hazatérése után buzgón dolgozott, hogy hangulatot keltsen az uralkodóházzal való kiegyezés eszméje mellett. A telet rendesen fehérmegyei birtokán, Velencén, töltötte; a nyarat svábhegyi nyaralójában, Budapesten; olykor lerándult békésmegyei birtokára, Tornyára, Orosháza mellé. A politikai ügyek az 1860-as évektől kezdve egyre jobban lekötötték. Barátai társaságában meg-megvitatta az új alakulás körülményeit, támogatta Deák Ferenc politikáját, benső barátja volt Andrássy Gyulának. Az 1861. és 1865. évi országgyűlésen Buda képviselőjeként jelent meg, a képviselőház tárgyalásaiban és a kiegyezés előmunkálataiban jó hasznát vették tanácsainak, 1867-ben Andrássy Gyula kormányában a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát vette át. Bár kultúrpolitikája nagyszabású volt, az ellenzék nem egyszer igen hevesen támadta. Mégis megmaradt miniszteri székében haláláig, 1871 február 2-ig. A nemzet

nagy részvéte mellett temették el fehérmegyei családi birtokán, Ercsiben.

Egyéniségében a szépíró, bölcselő, szónok és államférfi tehetsége szerencsésen egyesült. Mint ember nemes gondolkodásával és gyöngéd lelkével példás emléket hagyott maga után.

Adatok Eötvös József életéhez:

1700. körül. — Szatmár vármegye földbirtokosai között feltünik nemes Eötvös Miklós szolgabíró, később alispán, a vásárosnaményi Eötvös-család első ismert őse. (Utódai közül Eötvös Miklós tábornokot Mária Terézia királynő 1768-ban bárói rangra emeli.)

1813. — Szeptember 3-án Budán báró Eötvös József születése. (Atyja, báró Eötvös Ignác földbirtokos, Sáros vármegye főispánja, belső titkos tanácsos, királyi főtárnokmester, megh. 1851; anyja, báró Lilien Anna csillagkeresztes hölgy, császári katonatiszt leánya, megh. 1858; testvéröccse Eötvös Dénes földbirtokos, megh. 1878.)

1824. — Ez év őszétől kezdve mint nyilvános tanuló a budai királyi katolikus gimnázium V. osztályos növendéke. (Addig otthon tanul, többnyire Ercsiben. Magyarul gyöngén beszél, családi nyelvük a német. Az V. és VI. osztály elvégzésével egyúttal be is fejezi gimnáziumi tanulmányait. Kitünő diák, társai között az első.)

1826. — Tizenhárom éves. Beiratkozik a pesti egyetem filozófiai karára. (Az első év a mai VII. osztálynak felel meg, a filozófiát mindenki köteles elvégezni hittudományi, jogi vagy orvosi tanulmányai előtt. Legkedvesebb tanáráról, Horvát Istvánról, a következőket írja: «Azon óriási honszerelem hatalma, mely a tudóst elragadta, elragadta tanítványait is s elvonatkozva egészen tudományos érdemeitől, ha munkásságának ezen oldalát tekintjük is, sohasem hálálhatja meg a haza Horvát érdemeit. Nem volt tanítóink közt, kitől annyian tanulták volna a hazát szeretni.»)

1828. — Meglátogatja Virág Benedeket budai magányában, tiszteleg a Pestre érkező Kazinczy Ferenc előtt. (A széphalmi vezérnek jól esik a főrangú ifjú hódolata, szép jövőt jósol tehetségének, leveleket váltanak egymással. Eötvös, mint egyetemi pályáját befejező

joghallgató, 1830-ban többek között a következőket írja agg mesterének: «Tekintetes Uram! Közelget az idő, melyen mindenki szíve érzelmeit az előtt, kihez vonzanak, szabadon kitárja, legyen hát szabad nékem is mély tiszteletemet, melyet Kazinczy Úr iránt már régen érzek, s hódolatomat, mellyel mint magyar tartozom, nyilván kimondanom. Mennyit köszönhet hazám a Tekintetes Urnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi... Emlékezzék meg Kazinczy Úr rólam, ki vágyódó szemmel tekintek hazám tündöklő csillagira s bátran repülök feléjük, ha szárnyaim csak viaszok s a forró nap sugáraitól olvadnak is, már-már merülvén a feledékenység tengerébe, azt gondolom, hazámért halok s vígan merülök el. Alázatos szolgája B. Eötvös József.»)

1832. — Atyja Ercsiből magával viszi a pozsonyi országgyűlésre. (Ekkor már Fehér vármegye aljegyzője. Megismerkedik a politikai élet kiválóságaival, csodálatttal tekint Kölcsey Ferencre. A Himnusz költője, a nagynevű szatmári követ, barátságot köt vele.)

1835. — Huszonkét éves. Megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia tagjának. (Részint családja birtokain él és irodalmi munkáin dolgozik, részint közéleti gyakorlatot szerez: kancelláriai fogalmazó Bécsben, bíró Eperjesen.)

1838. — A Kisfaludy-Társaság tagja. (Már híres író s a főrendiházban is magára vonja a figyelmet szabadelvű politikájával. Atyja katolikus ókonzervatív mágnás, ő viszont az ellenzéki csoport egyik vezérszónoka. Sokat időzik Pozsonyban és Pesten, keresi az írók és tudósok társaságát.)

1842. — Esküvője Rosty Ágnessel. (Neje előkelő békésmegyei földbirtokos-leány. Gyermekeik közül 1848-ban születik Eötvös Loránd, az európai hírű fizikus.)

1844. — Irányító szerepe az országgyülés főrendiházában és a Pesti Hirlap szerkesztésében. (A konzervatívok neheztelnek rá, a liberális nemesség magasztalja. Önzetlenségét és tehetségét egyformán elismerik.)

1848. — Az V. Ferdinándtól kinevezett első magyar minisztériumban április 7-én megkapja a vallás- és közoktatásügyi tárcát. (Az utolsó rendi országgyülés szétoszlik, július elején egybegyül az első népképviseleti parlament. Az országgyülésen többször felszólal, javaslatokat terjeszt a képviselők elé, az idő azonban nem alkalmas

reformok alkotására.) Szeptember havában lemond miniszterségéről, Pestről Bécsbe megy, innen Münchenbe menekül, a forradalmi idők megdöbbentik. (Honfitársai elkeseredve emlegetik távozását, nem tartják hazafias eljárásnak, hogy a legtöbb arisztokrata példájára ő is elhagyja a veszedelembe jutott hazát.)

1851. — Hazatér Németországból, budai villájába vonul vissza, irodalmi tervekkel foglalkozik. (A Magyar Tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság ügyeinek intézésében érdemesen szolgálja az irodalom és tudomány érdekeit. A Kisfaludy-Társaságnak már a szabadságharc előtt elnöke, az Akadémia 1866-ban tiszteli meg az elnökséggel.)

1859. — Első erdélyi útja. Az Akadémia képviseletében résztvesz az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári alakuló gyűlésén. (Az erdélyi magyarok, élükön gróf Mikó Imrével, lelkesen ünneplik. A tisztelgések, beszédek, lakomák mind annak a közös nemzeti álláspontnak tanubizonyságai, hogy a magyar irodalom és tudomány egységes még akkor is, ha a politikai határok válaszfalat vonnak Erdély és az anyaország közé.)

1860. — Második erdélyi útja. (Vasút még nincs, fogaton járja be Erdélyt. A kolozsvári, besztercei, marosvásárhelyi, segesvári, székelyudvarhelyi, brassói, nagyszebeni, gyulafehérvári lakosság körében szép napokat tölt. A szászok is melegen ünneplik.)

1861. — Április havában megnyílik az országgyűlés. A felirati és határozati javaslat kérdésében Deák Ferenc álláspontjához csatlakozik, hatásosan védi a felirati párt felfogását. (Az országgyűlés feloszlatása után mindaddig tartózkodik a politikától, míg I. Ferenc József 1865. végén össze nem hívja az újabb országgyűlést.)

1867. — Mint vallás- és közoktatásügyi miniszter belép gróf Andrássy Gyula kormányába s megkezdi nagyszabású kultúrpolitikájának kiépítését. (Legkedveltebb három problémája: a vallásfelekezetek egyenlősége, a nemzetiségi kérdés megoldása és a népnevelés föllendítése.)

1869. — Harmadik erdélyi útja. (Mint vallás- és közoktatásügyi miniszter azért utazza be Erdélyt, hogy tájékozódjék az ottani iskolaügyi feladatokról. Aradig vasúton megy, onnan kocsin folytatja útját. Útiránya: Gyulafehérvár, Nagyenyed, Torda, Marosvásárhely, Segesvár, Székelyudvarhely, Csikszereda, Sepsiszentgyörgy, Brassó, Fogaras, Nagy-

szeben. A hatóságok és a magánemberek egyforma ünnepléssel fogadják. Mindenütt megtekinti az iskolákat, meghallgatja a városok kívánságait, tárgyal az egyházak és nemzetiségek vezetőivel.)

1871. — Ötvennyolc éves. Február 2-án meghal Budapesten. (A képviselőházban Deák Ferenc búcsúztatja, temetése befejezéséig elnapolják a ház üléseit, az országgyűlés tagjai testületileg vesznek részt végső tisztességadásán. A beszentelés után koporsóját Pestről Ercsibe szállítják, az itteni kápolna sírboltjába temetik el édesatyja mellé.)

1879. — Budapesten az Eötvös-téren felállítják szobrát. (A szobor Huszár Adolf alkotása.)

1895. — Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter megnyitja a középiskolai tanárjelöltek tanulmányi házát: az Eötvös-kollégiumot. (A nagyhatású intézmény évtizedről-évtizedre számos kitünő tudóst nevel a magyar tudomány javára.)

1901. — Voinovich Géza sajtó alá rendezi összes munkáinak kritikai kiadását. (A tulajdonjogot Eötvös Loránd egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az Eötvös-alapra ruházza olyan kikötéssel, hogy a jövedelmet a budapesti és kolozsvári Tanítók Házára fordítsák.)

1913. — Születésének százados évfordulója alkalmából számos irodalmi ünnep. (A Magyar Tudományos Akadémiában Berzeviczy Albert, Hegedüs István, Heinrich Gusztáv és Kozma Andor; a Kisfaludy-Társaságban Alexander Bernát, Beöthy Zsolt, Császár Elemér és Négyesy László újítják meg emlékét.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1884. — Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Lehoczky Tivadar: A vásárosnaményi Eötvös-család. Turul. 1894. évf. — Milhoffer Sándor: Báró Eötvös József. Kecskemét, 1903. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. (Magyar Történelmi Életrajzok.) — Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. (Báró Eötvös József összes munkáinak a Révai Testvérek által közrebocsátott teljes kiadásában és önállóan is. A M. T. Akadémia által jutalmazott mű.) — Fest Aladár: Báró Eötvös József és a fiumei kérdés. Akadémiai Értesítő. 1912. évf. — Heinrich

Gusztáv: Eötvös és az Akadémia. U. o. 1913. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben. Erdélyi Múzeum. 1932. évf. — Hajdu János: Eötvös József báró első miniszterségе. Budapest, 1933.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

EÖTVÖS JÓZSEF, A KÖLTŐ ÉS SZÍNMŰÍRÓ.

Eötvös József kora ifjúságától kezdve szívesen olvasta a német és francia írókat. Legkedvesebb költője Goethe volt, a magyar lirikusok közül főkép Bajza József hatott fejlődésére; az a Bajza, akit egyetemi pályájának befejezése után, mint tizennyolc éves ifjú, nagy felindulással támadott meg egy kis füzetében: *A kritikus apotheosisá*ban. (1831.) Ez volt első nyilvános irodalmi fellépése. Meg akarta vigasztalni Kazinczy Ferencet; jambusokba szedte, hogy Habar, a kritikus, mennyire szeretne híres ember lenni; hogyan enged az Irígység, Hálátlanság, Durvaság csábításának; de hiába, mert mikor a kaján szellemek karjain be akar rohanni a Hír templomába, az összeomlik s a Hír géniusza visszataszítja Habart. Ezt a párbeszédes röpiratát két évvel utóbb *A házasulók* (1833) című társadalmi vígjátéka követte. A prózában írt színdarab Kisfaludy Károly vígjátékainak gyönge utánzata. Sikerültebb a *Bosszú.* (1834.) A jambusos történeti tragédiában magyar és török hősök lépnek fel, a gyilkosság és öngyilkosság egymást éri, végül valamennyi szereplő megsemmisül. Az érzelmes-véres szerelmi történet drámai dikciója figyelmet érdemel.

Legjobb színdarabja: *Éljen az egyenlőség.* (1844.) A szabadelvű gondolkodás híveit mutatta be vígjátéká-

ban: a gróf az egyenlőség szószólója, de leányát nem adná a vármegyei alispán fiához; az alispán szintén liberális, de mikor arról van szó, hogy leánya egy kevésbé előkelő nemeshez menjen férjhez, vigasztalhatatlan; a tehetős ügyvéd bosszankodik, hogy szegényebb kartársa kollégának nevezi; a libériás grófi inas különbnek tartja magát az alispán huszárjánál; szóval demokrata mindenki, de csak fölfelé. Az egyenlőség kérdését a szerelem oldja meg; az áldemokrata öregurak kénytelenek belenyugodni gyermekeik házasságába. A mese nem elég érdekes, nem is mozog könnyen, de azért van a darabnak egy-két jól megfigyelt alakja és néhány sikerült jelenete. A szerző helyes érzékkel szedegette egybe az osztályellentét mulatságos jelenségeit, gúnyos mosollyal rántotta le a leplet a hangzatos jelszavakról. Telekürtöljük a világot az egyenlőség frázisaival, de azért, ha tettre kerül a dolog, mindnyájunkból kitör az osztálygőg és rangkórság. Az elv és gyakorlása két különböző dolog. Ez a vígjáték már teljesen a korszerűség jegyében született. Az író a költészetet nem pusztán a mulattatás eszközének, hanem egyúttal az emberiség tanítójának és az érzelmek nemesítőjének tekinti.

A költészet használjon, ne csupán szórakoztasson: ennek az elvnek a jegyében írta verseit is. Költeményeinek száma nem nagy, de jelentőségük több, mint színdarabjaié. Érzelmes balladáját, *A megfagyott gyermek*et (1833), gyönyörűséggel olvasták kortársai. A költő meghatottan tekint szenvedő embertársaira, részvétet kelt a szűkölködők iránt. Balladaszerű elbeszélő költeménye,

A vár és a kunyhó (1837), a szeretet és megértés hirdetésébe demokrata irányzatot vegyít: az öreg gróf nem engedi, hogy fia nőül vegye a jobbágyleányt, nemesi gőgjét fia elvesztésével fizeti meg, a szerelmes pár meghal, sírjuknál a megtört grófnak s a leány atyjának, a becsületes öreg parasztnak, bánata egybeolvad. A költő fölemeli szavát az emberi egyenlőség érdekében s mikor a kevély gróf mocsoktalan címerét és őseinek hosszú sorát hánytorgatja, egész kis szónoklatot ad a vén jobbágy ajkára, hogy bebizonyítsa, milyen igazságtalanul gondolkodik a hatalmas várúr: a jobbágynak épen úgy voltak ősei, mint a grófnak, azok is véreztek a hazáért, csak éppen sírjuk és nevük ismeretlen.

Lírájából kihangzik az embertársai boldogságáért hevülő költő hangja. *Én is szeretném* kezdetű költeményében panaszosan jajdul fel, mennyire megkeseríti életét a némán tűrő ezrek szenvedése. Dalolna ő, úgymond, nyájas szavakkal, enyelegve és lángolva, ábrándjairól, kedveséről, a természetről, a borról, de álmodozásából mindig fölveri a komor való; égő könnyeket lát maga körül, jajszókat hall mindenünnen, éji veszedelem borítja látókörét. Azért oly bús dala; könny az, kimondja ezrek kínját. S ez így van jól: «Kit nem hevít korának érzeménye, Szakítsa ketté lantja húrjait.»

Hazafias érzelmei a *Búcsú*ban (1836) találtak művészi kifejezésre. «Isten veled hazám, bátrak hazája, Isten veled, te völgy, ti szép hegyek! Gyermek-reményim s bánatim tanyája, Isten veled, én messze elmegyek. Ha visszatérek, boldogulva hon, Hadd lássam népemet virá-

nyidon!» Az elégiának és ódának ez az ihletett egybefonódása a költő lángoló hazaszeretetének és mesteri kifejező erejének emlékezetes remeke.

Eötvös József költészete Uhlandra és a sváb költői körre emlékeztet. Elbeszélő költeményeiben megragad egy eszmét, hozzá költ egy történetet, a mese egyszerű szövegét átszövi az érzelmesség és erkölcsi tanulság szálaival. Lírai költeményeiben helyes formaérzékkel, csiszolt kifejezésekkel, érzelmesen versel. Az 1830-as és 1840-es évek legjelesebb lírikusai közé számították, de ma már látjuk, hogy nincs önállóbb helye a magyar költészet történetében. Lírájából hiányzik az egyéni szín, frisseség, változatosság; hiányzik a könnyedség, erő, magyar zamat; sok benne az áradozás. Bajza József lágysága és mélabúja hangzik lantjáról, de a mester kecsessége nélkül. Legjobb ott, ahol ünnepélyes hangon szólal meg vagy ahol nemes pátosszal zengi hazafias érzelmeit.

Toldy Ferenc szerint Eötvös József lírájában ugyanaz a mélység és hév található, mely a Karthausit költészetünk egyik leggazdagabb munkájává teszi. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Beöthy Zsolt szerint Eötvös Józsefből hiányzik az igazi hév és erő. Ha a fenségesre törekszik is, csak a komoly merengésig tud emelkedni. Verselése gyakran erőltetett, pongyola. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Négyesy László szerint Eötvös költészete már csak kis mennyiségénél fogva sem vájhatott új medret a magyar líra fejlődésében, de nagy tévedés lenne őt az almanach-líra művelői közé sorozni. Költeményei valóságos egyéni élményekből fakadtak, kapcsolatuk kimutatható a költő életével és többi műveivel. (Báró Eötvös József mint költő és író. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1914. évf.)

Kiadások. — A kritikus apotheosisa. Pest, 1831. (Első nyomtatásban megjelent munkája. Hetvenhárom jambusos sor önálló füzetben.) — A házasulók. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1833. (A gyöngén sikerült színdarabról Toldy Ferenc szigorú bírálatot írt a Kritikai Lapok 1834. évi 4. füzetében.) — Bosszú. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1834. (A tragédiát két évvel később előadták Debrecenben.) — Angelo. Pest, 1836. (Victor Hugo drámájának fordítása. Előszavában kifejti írói vezéreszméit. Esztétikai felfogásában Victor Hugo hatása alatt áll, költői iránykeresésében francia példaképe után igazodik.) — Éljen az egyenlőség. Vígjáték négy felvonásban. Aradi Vészlapok. Szerk. Császár Ferenc. Pest, 1844. (A darabot 1844-ben a Nemzeti Színházban sikerrel játszották, később is több alkalommal színre került.) — Báró Eötvös József költeményei. Pest, 1869. (Ráth Mór díszkiadása Keleti Gusztáv és Székely Bertalan rajzaival. A költemények gyüjteménye először Vachott Sándorné zsebkönyvében jelent meg: Remény. Pest, 1858.) — Báró Eötvös József összes munkái. Húsz kötet. Budapest, 1901–1903. (A színművek és költemények sorozata Voinovich Géza jegyzeteivel.)

Irodalom. — Szemere Pál: Búcsú, báró Eötvös Józseftől, magyarázva Szemere Pál által. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 3. köt. Buda, 1842. (Újból Voinovich Géza Eötvös-kiadásának 18. kötetében.) — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Fülöp Adorján: Eötvös költészetéről. Figyelő. 1880. évf. — Tolnai Lajos: Eötvös József báró költeményeiről. Koszorú. 1880. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Berkovics Miklós: Báró Eötvös József és a francia irodalom. Budapest, 1904. — Gyulai Ágost: Egy kis szövegkritika Eötvös Búcsújának néhány sorához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Baráth Ferenc: Eötvös József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Kozma Andor: Báró Eötvös József a költő emlékezete. Budapest, 1913. — Négyesy László: Eötvös költeményei. Budapesti Szemle. 1913. évf. — U. az: Báró Eötvös József mint költő

és író. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1914. évf. — Husztiné Révhegyi Rózsi: Eötvös esztétikai álláspontja. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Tolnai Vilmos: Eötvös József ismeretlen verse. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Baros Gyula: Báró Eötvös József elveszett versei. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. Budapest, 1930. — Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf.

OSZK

EÖTVÖS JÓZSEF REGÉNYEI.

Első regénye, *A karthausi* (1839—1841), egy francia gróf önéletrajza. Gusztáv szeretetre vágyódik, de ridegség veszi körül, anyja korán elhal, atyja a jezsuiták iskolájába adja, itt örömtelenül serdül fel. Megismerkedik Júliával, egy előkelő francia főnemes leányával, eszményképét nőül akarja venni, de a leány megszökik kedvesével. Gusztáv szerelmében és büszkeségében megsebezve új életet kezd, beutazza Európát, azután Párisba megy, kicsapongó életet él, elcsábít egy jobb sorsra érdemes varrólányt. Találkozik Júliával is; a szerencsétlen leányt kedvese már elhagyta, most egy másik ember szeretője. Júlia erkölcsi posványba süllyed; Betty, a varrólány, eltűnik. Gusztáv magát okolja Betty sorsáért, megundorodik léha életétől, testben-lélekben összetörve a karthausiak egyik kolostorába vonul s belekezd önéletrajzának megírásába. Érzi, hogy közeledik halála. Még megvan az a lelki enyhülése, hogy viszontlátja Bettyt s elnyeri a haldokló leány bocsánatát, azután a vallás vígaszába merül, megnyugszik sorsában s követi sírjába hűséges szerelmesét. Júlia Angliába megy s ismeretlenül vezekli át hátralévő éveit.

Kevés magyar könyvnek volt olyan sikere, mint ennek a világfájdalmas regénynek. Az író egy költött történet

kapcsán formába öntötte szívének minden fájdalmát, borús színekkel festette hősei végzetét, vallomást tett csalódásairól. Munkája meghasonlott lélek alkotásának látszik, de sok nemes életeszmény van benne. Hőse, a világot megutáló érzelmes ember, éppen úgy gyötrődik, mint környezete. Az örökös tépelődés, a panaszos áradozások leverően hatnak, csak a befejezés nyugtatja meg az olvasót azzal a kibékítő hatású gondolattal, hogy a szív jósága és a hit erőssége a legnagyobb kincs ezen a földön. Eötvös egyrészt a maga világfájdalmas gondolkodásának, másrészt a korabeli európai pesszimizmusnak akart regényében kifejezést adni. A francia forradalom eredmény nélkül viharzott el, a sebzett emberi szívek tovább sajogtak, a szabadság, műveltség és vagyoni jólét nem hozta meg a boldogságot. Új volt a regény levegője, meglepetést keltett eszmékben való gazdagsága, mindenkit lebilincselt költői prózája. Meséje lassan mozgott, az elmélkedések mindúntalan megakasztották az elbeszélés fejlődését, a bőven áradó lírizmus megbontotta a kompozíció egységét, de azért a regény minden ízében költői alkotás. A gondolatok mélysége és az érzelmek hullámzása előkelő bölcselő szellemre és nagy szívre vall. Éppen a gondolati tartalom ad ennek a filozofáló műnek igazi értéket; a mese szövésében s a hősök jellemzésében nincs sok dícsérni való. Az önéletrajzát szorgalmasan jegyezgető főhős olykor szinte elviselhetetlenül érzelgő egyén, hiányzik belőle minden akarat. A gyámoltalan ifjú mellett lelketlen férfiak és gyarló nők tünedeznek föl, ezek hol patetikusan szónokolnak, hol aljas tetteket visznek véghez. A sok hasonlat,

körmondat, stílusvirág özönében az olvasó szinte megszédül, a kesergések tömege elfojtja az érdeklődést, az elbeszélő részek háttérbe szorulnak az elmélkedések halmaza mellett. A magyar szentimentális regényirodalomnak mégis ez a mű az egyetlen kimagasló alkotása s mint ilyen beletartozik abba a gazdag európai sorozatba, amelynek világirodalmi példánya Goethe Werthere. A magyar regényíró buzgón olvasgatta a német és francia szentimentális irány java termését; Goethén kívül főkép a franciáktól tanult. Rousseau munkái, Chateaubriand Renéje, Constant Adolpheja, Sainte-Beuve Voluptéje, Krudenerné Valérieje és Guttinguer egyik regénye erősen hatottak rá. Feldolgozó módszerén, hangulatán, színezésén, mesemotivumain egyaránt föllelhető francia mestereinek megtermékenyítő példája. Olvasmányihletein kívül élményi elemek is szövődtek elbeszélésébe, mindezek azonban csak mellékes díszítések voltak a regény hatalmas filozófiai talapzatán.

A Karthausiban feltárta lelkét az író, közreadta gondolatait, megragadó vallomásokat tett érzésvilágáról, *A falu jegyzőjé*ben (1845) politikai nézeteiért harcolt. Irányregényének meséje meglehetősen bonyodalmas. Az olvasó megismerkedik Taksony vármegyével, ebben a kis világban különösen három család ragadja meg figyelmét: a vármegyei alispán, a falusi jegyző és az alföldi jobbágy családja. Tengelyi, a falu jegyzője, bajba kerül Réty alispán második nejének vétkei miatt; Violát, a szegény jobbágyot, a földesúri önkény zsivánnyá teszi; Tengelyit nemesi kutyabőre megmenti a pusztulástól. Rétyné bűnei

később napvilágra jutnak, a kapzsi asszony a szégyen elől a halálba menekül, meglakol a többi bűnös is.

A hatalmas irányregényben az író minden megalkuvást visszautasítva, merészen küzd a jogtalan magyar parasztokért, felháborodva mutat rá a magyar nemesi uralom vétkeire. Hangja fájdalmas és szarkasztikus. Megdöbbentő erővel festi a kiváltságos osztály kultúrátlanságát, a nemesi tisztviselők önkénykedését, a vármegyei közigazgatás elhanyagolt állapotát. Élesebb vádat még nem emelt magyar szépíró a magyar nemesség ellen. Az író ebbe a művébe beleolvasztotta minden tapasztalatát, de belevitte fiatalos lelkesedésének minden tapasztalatlanságát is. Azt hitte, hogy a tömeget a grófi paloták légkörébe lehet emelni humanista jelszavakkal. Hogy meggyőzze kortársait a vármegyei rendszer tarthatatlanságáról és a magyar társadalmi rend égbekiáltó igazságtalanságáról, minden közigazgatási nyomorúságot összehordott a maga képzelt világába: egy ország Európa közepén a tizenkilencedik században, ahol a jogtalanoké minden kötelesség, a kiváltságosaké minden jog; amazok dolgoznak és szenvednek, ezek henyélnek és garázdálkodnak. Ha nagyította is a visszaéléseket, sokban igaza volt. Az az állami rend, amelyben az ember értékének a nemesi kutyabőr az egyetlen bizonyítéka, már régen idejét múlta. Tengelyit a gonoszság megtosztja nemesi levelétől s ezzel egyszerre kiesik a becsülésben álló emberek sorából; Viola érezni meri emberi méltóságát s pusztulnia kell, mert nem született nemesnek. A regény politikai célokat szolgál, de megvan az irodalomtörténeti jelentősége és

esztétikai értéke is. Környezetrajza a maga megrendítő és tanulságos jeleneteivel nem csekély értékű. A kompozíció laza, a mese fejlesztése helyenkint mesterkélt, egyikmásik alak jellemzése gyönge, annál érdekesebbek a vármegyei élet tipikus hősei, annál megragadóbbak az epizódok, annál lebilincselőbb a társadalmi rajz. Az író mester annak ábrázolásában, hogyan küzd a védtelen ember a reá nehezedő társadalmi renddel, hogyan alakítják át lelkét az otthonába betolakodó zaklatások. Ritka művészettel egyesíti a politikai és irodalmi célzatot, a költészetet és valót. Fájdalma őszinte, szarkazmusa gyilkos erejű.

A Falu Jegyzőjében politikai eszméinek megvalósításáért küzdött: a régi Magyarország elavult intézményeit ostorozta, hogy előkészíthesse az új Magyarország kialakulását. Hasonló célt szolgált *Magyarország 1514-ben* (1847) című történeti regényével. Dózsa Györgyöt a király nemesi rangra emeli, de a főrangú ifjak csúfot űznek belőle; a székely vitéz a törökök ellen egybegyüjtött parasztseregek élére áll s megkezdi harcát a nemesség ellen; Lőrinc, a rajongó ceglédi plébános, a végsőkig fanatizálja az elkeseredett parasztokat, végre Zápolya János diadalt arat a gyilkos jobbágyhadon. A véres történetbe beleszövődik egy előkelő magyar ifjúnak, Ártándi Pálnak, szerelme Szaleresi Klára iránt; a léha ifjú elcsábítja a budai polgárleányt, de nem akarja feleségül venni, hiába küzd érte Klára; Ártándi Pál az előkelő Telegdi Frusinát veszi nőül, ez azonban csak sok szenvedés után szabadul ki a lázadó parasztok kezei közül. A nemesek

legyőzik a parasztokat, egyedül Lőrinc pap menekül el. Klára atyjával együtt száműzetésbe megy.

Az író az 1514. évi parasztlázadás bemutatásával figyelmeztetni akarta kortársait, milyen veszedelmek származhatnak a nép elnyomásából. A multra hivatkozott, hogy a jelen is értsen belőle. Történeti anyagát nagy gonddal gyüjtötte össze, a korra vonatkozó forrásokat mind végigolvasta, az akkori idők szellemét tökéletesen megértette. Regényében a történettudós alaposssága a költő ihletével egyesült. Hogy milyen lelkiismeretesen fogta fel a történeti regényíró feladatát, arról nemcsak feldolgozása, hanem jegyzetei is tanuskodnak. Előszavában kifejti, milyen fontos az egykorú kútfők lelkiismeretes átvizsgálása s mennyire nem szabad idegen anyagokkal meghamisítani a forrásokat. «A hír, melyet történeti személyiségek maguknak kivívtak, a tulajdon legszentebb nemét képezi. Ha a költő az utókor ítéletét hibásnak tartja, törekedjék elősegíteni annak kiigazítását, de az igazságot öntudattal elferdítenie megbocsáthatatlan vétek.» Dózsa György alakja, úgymond, bizonyára kedvesebb volna az olvasók előtt, ha az alkotmányosság hőseként lépne fel, de az ilyen beállításnak nem volna semmi értéke. A regény egyik főkelléke a valószínűség s ezt csak úgy lehet elérni, ha a mese összefér azzal, amit az illető korról és viszonyokról tudunk. Eötvös korfestése elsőrangú. Hősei olyan históriai igazsággal lépnek elénk, hogy a történettudós nem sok kivetni valót találhat bennük. Új életre kel II. Ulászló kora, az események megrendítő erővel bontakoznak ki előttünk, nyomon kísérhetjük Dózsa György végzetes fejlődését,

bepillanthatunk az akkori társadalmi rétegek belső életébe. Kemény Zsigmond fellépéséig egyik történeti regényünk sem versenyezhet ezzel az értékes munkával. A kor eszméi és küzdelmei, a nemesség önzése és a parasztok elkeseredése, a vérszomj és a tehetetlenség, az egyéni törekvés és az osztályérdek mély látással vannak megfestve. Az előtérben több kiemelkedő alak áll, a tulajdonképeni hős maga a lázadó nép. A pórzendülés köré csoportosuló hatalmas körképben a királyi udvartól kezdve a főrangúak, nemesek, polgárok és jobbágyok otthonán keresztül nyomon kísérhetjük a forrongó idők vezérmozzanatait. A mese — Ártándi Pál szerelmi ingadozása — talán nem elég érdekes, a hősök körvonalai élesebbek lehetnének, a szövegből itt-ott kiütközik a tudományos gépezet, maga a regény azonban művészi egész.

A szabadságharc után már csak egy regényt írt. *A nővérek* (1857) meséje az 1831. évi felvidéki népzendülésből indul ki: egy grófi család menekülés közben elveszti kisebb leánykáját, a leány idegenek körében serdül fel, feleségül megy egy parasztemberhez és boldog lesz; ellenben nővére, a grófkisasszony, boldogtalan házaséletet él.

A regény alapeszméje az, hogy a kunyhókban gyakran nagyobb a megelégedés, mint a kastélyokban; a boldogság nem függ az anyagi jóléttől és a társadalmi helyzet előkelőségétől. A regény egyes helyei költői lendületűek, meséje azonban vontatott. A megoldás lélektani szempontból elfogadhatatlan: az anya, Ormosy grófné, megtalálja elveszett leányát, de nem világosítja fel származásáról, mert látja, milyen boldogan él férjével és gyer-

mekeivel. Az ilyen helyzetet el lehet gondolni, de nem lehet elhitetni. Az író sok eszmét, számos motívumot vitt át előbbi munkáiból a regénybe, alakjainak egy része ismétlés. Mesekitaláló és alakteremtő leleménye kimerülőfélben volt, annyira, hogy a Nővérekben szembetünően megismételte magát, amikor az öreg grófi pár és a fiatal grófi pár elhidegülésének történetét adta elő. A történet lélektani oka mindkettőben egy: a túlfinom nő érzékenysége a túljózan férfival szemben; ez az ellentét egymás meg nem értésére és kölcsönös boldogtalanságra vezet. Az egymástól eltávolodó és egymást akaratlanul kínzó emberek lelki világát különös gonddal elemezte az író. A külföldi művek közül Goethe Wahlverwandtschaftenje, Constant Adolpheja, Sand Indianája és az ifjabb Dumas Kaméliás Hölgye hatott regényére; meséjének egyes elemei megtalálhatók báró Podmaniczky Frigyes Tessék Ibolyát Venni című regényében.

Toldy Ferenc a lángelme sugallatainak bámulandó emlékét szemlélte a Karthausiban. «A szeptan tiltakozik a bölcsészeti elemnek oly terjeszkedése ellen a költészetben, milyent e regény mutat, de itt az nem beillesztett részként jelenik meg, hanem Gusztáv grófnak mindig helyzethez kötött belső cselekvése, miáltal a reflexió jogosult költői alkatrésszé lesz.» A Falu Jegyzőjében a megyei visszaélések bemutatása bántó, a valónak csak torzképe. Eötvös a szenvedő erény glóriájába vonja a társadalom alsó rétegeit, ellenben a kiváltságos osztályt a nevetségesség, gyarlóság, sőt gazság képviselőjévé teszi. A népies alakok rajza mesteri, a többi nem sok dicsérhetőt mutat. Az író nemes szívének mély iróniája és erkölcsbíró szigora mindenesetre tiszteletet vív ki. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Bodnár Zsigmond szerint: «Ha a regény egyik kelléke az emberi szív örökös hullámzásának rajza, ebben Eötvös a világirodalom jelesebbjeivel vetekedik; sőt azt merjük mondani, hogy van-

nak benne helyek, melyek a kedélyállapot páratlan rajzát foglalják magukban. Ami mégis nagyon hiányzik a Karthausiból, az egy-két furcsa vagy humoros alak. Ezáltal segítve volna a hang monotóniáján és a bánatos hangulat örökös egyformaságán». (Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877.) — Gyulai Pál szerint a Karthausiban nem találjuk meg az elbeszélő stílus könnyedségét, de azért méltán kérdhetni: mutathat-e fel költőibb nyelvet a magyar próza? Eötvös nem töprengett, regényt ír-e vagy lírai költeményt, elmélkedést vagy emlékiratot, csak feltárta lelke legbelsőjét. A világfájdalomnak adott hangot, de vigasz és megnyugvás kíséretében. A Falu Jegyzője nemcsak szép könyv, hanem jó tett is volt: a jogait követelő demokrácia jajkiáltása, a fájdalom és gúny megolvadt könnye, milliók kínjait fejezte ki. A regény fénypontja Viola sorsa: a szegény jobbágy életében több a tragikum, mint a Karthausi hősében. A nemesi osztály ellen izgató irányt nemesen mérsékli a gyülölség nélküli lélek emelkedettsége. A Magyarország 1514-ben a történelmi felfogást tekintve felülmúl minden addigi magyar regényt; ezek csak hátterül használják a történelmet, ellenben Eötvös a. kor uralkodó eszméit törekszik megtestesíteni. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt megállapítja, hogy a magyar szellemi alkotások közül a Karthausinak úttörő érdemei vannak: ez a regény hatolt bele először mélyebben az emberiség lelkébe, a kor forrongó eszméinek fényes kifejezést adott, belevitte elbeszélő irodalmunkba a bölcselő elemet, a külföldön is elsőnek részesült nagyobb elismerésben. Nehézmenetű regény, elmélkedéseit ilyen nagy kiterjedésben semmiféle prózai elbeszélés nem türheti meg; sok benne a keresett komorság és a lélektani túlhajtás; nyelve nemessége ellenére is nehézkes, sokszor dagályos, sohasem magyaros; de minden lapja tele van a meglepő eszmék, találó ötletek, ragyogó képek és hasonlatok nálunk addig példátlan gazdagságával. A Falu Jegyzőjében a célzatosság nem kisebbíti a mű költői értékét, mert a művészi szempont végig uralkodik benne. Túlzásai sem fosztják meg belső igazságától. A gúny soha és sehol a magyar költészetben nem nyilatkozott meg erőteljesebben, gazdagabban, metszőbben, mint e regény lapjain. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Péterfy Jenő szerint a Karthausi hősei nyálkás alakok, olyan világból valók, ahol az akaratot és jellemet csak névleg

ismerik s a cselekvés alkalmát elérzelgik. Ezek a hősök nem egyének, hanem ködös típusok, határozatlan körvonalaikkal egymásba folynak: Gusztáv átnyúlik Armandba, Armand Artúrba, Artúr újra Gusztávba. A jellemzés épen olyan egyhangú, mint az elbeszélés, a stílus. Érzelmes áradozás, állandó zokogás: ez az író beszédének minden változata. A Falu Jegyzője zseniális könyv, egy egész nemzet forrongó élete és történeti válsága áll mögötte. Páratlan munka: Eötvös egyik legnagyobb írói dicsősége. A Magyarország 1514-ben hősei keveset mozognak, inkább tanácskoznak, eszmélkednek, leíratnak. Az író képzelete jellemrajzoló erő nélkül szükölködik. A Nővérek alakjai ingadozók, majdnem érthetetlenek; hogy mégis megértjük őket, ez a reflexióknak köszönhető. (Összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901.) — Ferenczi Zoltán a Karthausit tartja az író legkiválóbb alkotásának. «Minő ú világ s addig irodalmunkban nem ismert tartalom az, mely oly méltó feltünést keltett, a nyelvkezelés hibái ellenére, melyen későbbi kiadásaiban sok helyt javított; minő, addig irodalmunkban szintén nem ismert, gazdagon költői és ragyogó próza; az eszmék, érzelmek minő nemessége, a hasonlatok és színek minő dús forrása, a költő-lélek mily önkénytelen megnyilatkozása teszik e művet méllyé és ragyogóvá, megindítóvá és meggyőzővé.» A Falu Jegyzője cselekmény dolgában is gazdag. Sikere meghaladta az író várakozását. Valami egészen olyszerü hatása volt, mint a Hitelé. (Báró Eötvös József. Budapest, 1903.) — Négyesy László szerint a Karthausi hatása a maga idején olyan korszakos volt, mint másfél évtizeddel előbb a Zalán Futásáé. Korszakos volt mind tárgyáért, mind írói sajátosságaiért. «A magyar regényirodalom csak egypár éve indult meg s a multtal foglalkozott. A Karthausi egyszerre a nagyvilágba ragadta a közönséget, a modern nagyvilág jeleneteit, problémáit, vívódásait és hangulatait tárta eléje Az újság ingere azóta megszünt, az érzés akkori módja egyben-másban idejét is múlta; de ma sem olvashatjuk e művet anélkül, hogy meg ne ragadjon bennünket az eszmék bősége, az érzelmek állandó hullámzása, egy fiatal lélek pazar költészete. Reflexiói oly finomak, szellemesek és eredetiek, hogy a mai olvasó is gyönyörködik bennük, s az érzelmi hangulat, melybe felolvadnak, gyakran szinte lírai költeménnyé kerekedik. Reánk nézve a Karthausi nem annyira regény, mint egy elsőrendű lírai gyüjtemény, a kor érzéseinek nagyérdekü monumen-

tuma.» A Falu Jegyzőjének, történeti jelentőségén kívül, maradandó értéke, hogy «torzításai ellenére is az akkori társadalomnak eleven rajzát adja, kitünő genre-alakokat örökít meg, Viola alakjában pedig az elnyomott néposztályok tragikumának talán máig is legköltőibb példáját nyujtja egész irodalmunkban.» (Báró Eötvös József mint költő és iró. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1914. évf.) — Császár Elemér rámutat arra, hogy a Karthausi lapjain a költészetbe olyan mértékben vegyül a bölcseleti elem, amilyent meg nem bir, a reflexiók elvonják az érdeklődést a mesétől és hőseitől, az iró feldolgozó módja zavarja a hatás egységét. Pesszimista mü-e a Karthausi? A regény világképe sivár és vigasztalan, ettől a világképtől azonban el kell különíteni az iró világfelfogását. A Karthausit nemcsak az emeli ki a pesszimizmusból, hogy kibékítő akkorddal végződik, hanem még inkább az, hogy az iró a hitet, erkölcsöt, önzetlenséget az apostol tudatosságával hirdeti a világrend igazi alapjául. A Falu Jegyzőjének meséje nincs némi melodramatikus hatás híján, az iró túlságosan elrajzolja vagy megokolatlanul mozgatja alakjait, de azért ez a regénye ma is él s méltán. Társadalmi rajza oly jellemző, oly plasztikus, mint kevés más magyar műben. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — A Karthausiban, mondja Szinnyei Ferenc, a pesszimista gondolatok roppant tömege van felhalmozva, a regény kétségtelenül a legszomorúbb könyv volna, ha a vége nem lenne vigasztaló és kibékítő. Olvasása közben tüstént feltünik a hasonlatok sokasága s velük együtt a reflexiók tömege; a leírások alárendelt jelentőségüek; alakjai ritkán beszélnek jellemzetesen, hanem az iró szónokiasan körmondatos stílusában fejezik ki magukat. A Falu Jegyzőjének főerőssége a nagyszerű környezetrajz: a magyar vidéki élet bemutatása egy alföldi megye keretében. «A reflexió, fejtegetés kétségkívül nagyon is sok a regényben és nem egyszer szárazzá teszi az előadást, de viszont annyi jó ötlet van köztük s annyi swifti gúny és dickensi humor bennük, hogy még ma is szívesen olvassuk őket, amikor jó részük már elvesztette aktualitását.» A Magyarország korrajza Jósika Miklós regényeinél hasonlíthatatlanul mélyebb és igazabb. Dózsa György lázadásának történetét pontosabban megírhatják, de költőileg igazabban aligha. (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926.)

Kiadások. — A karthausi. Két kötet. Pest, 1842. (Első kiadása után a világháborúig még tizenháromszor jelent meg. Németre Klein Hermann fordította 1842-ben, Dux Adolf 1862-ben. Francia fordítása is van. Szövege először a Budapesti Árvízkönyvben került az olvasók elé: ezt az ötkötetes vállalatot Eötvös József szerkesztette Heckenast Gusztáv javára 1839–1841. A pesti könyvkiadónak az 1838. évi árvíz nagy károkat okozott, az írók ingyen adták dolgozataikat a gyüjteményes munkába.) — A falu jegyzője. Három kötet. Pest, 1845. (Ajánlva Pulszky Ferencnek. Első kiadása után még hatszor jelent meg. Németre először Mailáth János fordította 1846-ban. Olasz és angol fordítása is van. A regény szövegéből Szigeti József 1872-ben népszínművet írt: Viola vagy az alföldi haramia.) — Magyarország 1514-ben. Három kötet. Pest, 1847. (Ajánlva Deák Ferencnek. Első kiadása után még hétszer jelent meg. Németre Dux Adolf fordította 1850-ben.) — A nővérek. Két kötet. Pest, 1857. (Első kiadása után még ötször jelent meg. Németre Dux Adolf fordította 1858-ban.) — Elbeszélések. Pest, 1859. (Eötvös József elbeszélései a népélet iránt érdeklődő novellistára vallanak. Az író ismeri a magyar parasztot, szereti a nép fiait, de nem tud nyelvükön beszélni. Elbeszéléseit Dux Adolf fordította németre 1862-ben.) — Báró Eötvös József összes munkái. Húsz kötet. Budapest, 1901–1903. (A regények és elbeszélések sorozata Voinovich Géza jegyzeteivel.) — Szomolányi József magyarázatos kiadása: A falu jegyzője. Budapest, 1923. (A Magyar Jövő Toldy-Könyvtára.) — A karthausi. Császár Elemér bevezetésével. Három kötet. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klaszszikusai.)

Irodalom. — Erdélyi János kisebb prózái. II. köt. Sárospatak, 1863. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Korda Imre: Eötvös József regényeiről. Kiskunhalasi ref. gimnázium értesitője. 1882. — Tolnai Lajos: Eötvös mint regényíró. Koszorú. 1884. évf. — Weisz Bertalan: Eötvös József irodalmi működése. U. o. 1886. évf. — Tolnai Lajos: Eötvös József mint regényíró. Irodalom. 1887. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. —

Huszár Vilmos: Rousseau és iskolája a regényirodalomban. Budapest, 1896. — Végh Artur: Tanulmányok. Budapest, 1896. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Páris, 1902. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Berkovics Miklós: Báró Eötvös József és a francia irodalom. Budapest, 1904. — Bodnár Zsigmond: Eötvös és Kemény. Budapest, 1905. — Lázár Piroska: Eötvös József báró nőalakjai. Budapest, 1905. — Baráth Ferenc: Eötvös József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Kiss Gyula: Báró Eötvös József és a Növérek. Budapest, 1912. — Szabó Dezső: A Falu Jegyzője. Nyugat. 1912. évf. — Császár Elemér: Eötvös József mint regényíró. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Kastner Jenő: A Karthausi helye a szentimentális regényirodalomban. Budapest, 1913. — Kozma Andor: Báró Eötvös József a költő emlékezete. Budapest, 1913. — Nemes Béla: Báró Eötvös József novellái. Nemzeti Kultúra. 1913. évf. — Négyesy László: Báró Eötvös József mint költő és író. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1914. évf. — U. az: Báró Eötvös József emlékezete. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Husztiné Révhegyi Rózsi: Eötvös esztétikai álláspontja. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Kardeván Károly: Eötvös és Madách. Lőcsei áll. reáliskola értesítője. 1914. — Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Budapest, 1914. — Szigetvári Iván: Eötvös A Növérek című regényének forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Fógel Sándor: Széljegyzetek Eötvösnek Magyarország 1514-ben című regényéhez. Miskolci kir. kat. gimnázium értesítője. 1916. — Szinnyei Ferenc: A Karthausi forrásai. Akadémiai Értesítő. 1916. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Szinnyei Ferenc: A Karthausi hatása korában. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. Budapest, 1924. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1925. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Rácz Lajos: Rousseau és Magyarország. Debreceni Szemle.

1927. évf. — Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Elek Oszkár: A Karthausi francia forrásai. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. — Novák László: Az ifjú Eötvös és a francia irodalom. Budapest, 1930. — Véghely Dénes: Báró Eötvös József Magyarország 1514-ben című regényének történeti alapja. Budapest, 1931. — Juhász Géza: Eötvös József. Debreceni Szemle. 1933. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

EÖTVÖS JÓZSEF TANULMÁNYAI.

Eötvös Józsefet az eszmék gazdagságára nézve egyik magyar regényíró sem éri utól. Regényeiben a nemes elvek és mélyenjáró gondolatok egész tömegét halmozta fel. *Gondolatai*nak egész külön gyüjteménye van; igen értékes kötet; az emberről és világról, a test és lélek problémáiról, az irodalomról és tudományról, a társadalomról és politikáról a legszebb szentenciák olvashatók benne. Olyan gondolatok ezek, hogy igazságuknak az ész és szív csak nehezen mondhat ellent. Eszmei mélységük és kifejező erejük a bölcseség és költészet klasszikus megnyilatkozásai.

*Emlékbeszédei*ben is feltűnik a gondolatok hódító ereje. Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Körösi Csoma Sándor, Széchenyi István, Reguly Antal, Szalay László és Vörösmarty Mihály felett mondott emlékbeszédei az akadémiai szónoklat remekei. Kölcsey Ferenc megalapította, Eötvös József továbbfejlesztette az akadémiai szónoklatot. A Magyar Tudós Társaság legünnepeltebb szónoka volt, emlékbeszédeit nagy stílusművészettel dolgozta ki, erős lendületet vitt minden részletükbe, fejtegetéseit a költői képeknek és hasonlatoknak színpompájával szötte át. Mesteri módon domborította ki az elhúnyt író vezéreszméit, meggyőző lelkesedéssel szólt érdemeiről, a szív

melegével vette körül alakját. Körmondatainak ünnepélyes hullámzásából a hazafias lélek megindultsága áradt.

Politikai beszédei, közéleti tanulmányai, hírlapi cikkei felölelik a reformországgyűlések, szabadságharc, önkényuralom és kiegyezés korának legfontosabb állami és társadalmi kérdéseit 1837-től 1871-ig. Eleinte a börtönrendszer javítása és a zsidók egyenjogusítása érdekében küzdött, később sorra vette a közjog, közigazgatás, közgazdaság bajait, a Bach-korszak alatt főkép a nemzetiségi kérdéssel foglalkozott, a kiegyezés korában kultúrpolitikai programmjának megvalósítását tűzte ki céljául. Nevezetes röpirata: a *Kelet Népe és Pesti Hirlap.* Kossuth Lajos védelmére írta Széchenyi István ellen. A tisztelet hangján szólt Széchenyi Istvánról, de nem habozott rámutatni Kossuth Lajos iránt tanusított ellenséges magatartására és álláspontjának méltánytalanságára. Jelentős munkája: a *Reform.* Ebben a megyerendszer ellen felhozható érveket csoportosította.

Tudományos dolgozatai közül kimagaslik *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* (1851—1854) című nagyszabású munkája. Mélyreható államböl-cseleti fejtegetésekkel vizsgálta benne a szabadság, egyenlőség, nemzetiség eszméit. Főtétele az, hogy az emberiség újkori válságait a politikai szabadságért és az állam kormányzásában való részvételért folytatott küzdelmek okozták. A politikai pártok, ahelyett hogy az egyéni szabadságért küzdöttek volna, az általános szavazati jogért tusakodtak. El akarták érni a politikai függetlenséget, hogy ennek segítségével kivívhassák a társadalmi egyenlőséget

és megsemmisítsék az egyéni tulajdont. Az író a magyar politikai irodalom egyik elsőrangú művelője, igazi bölcselő szellem. A század főproblémáját, az egyéni szabadság és a szociális közösség küzdelmét, olyan szigorú tárgyilagossággal, annyi tudással, helyenkint olyan látnoki lélekkel fejtegette, hogy monumentális tanulmányának egyes részletei ma is bámulatra ragadják az olvasót.

Eötvös József nemes világnézetét egyértelműen dicséri a kritika, katolicizmusáról ellentétes nézetek vannak. — Dudek János, a budapesti egyetem hittudományi karán a dogmatika tanára, behatóan foglalkozott ezzel a kérdéssel; Eötvös, szerinte, buzgón járt a katolikus templomba, de bölcseleti vizsgálódásaiban protestáns felfogású volt, a kereszténységet nem isteni, hanem emberi alkotásnak gondolta. Az ilyen katolicizmus nem elégítheti ki az egyházat, a vallásához hű katolikus kénytelen kifogást emelni az író ellen, mint aki felületességével sok katolikust megtévesztett, sokakat vallási közömbösségbe hajtott. (Eötvös József báró emlékezete. Magyar Kultúra. 1913. évf.) — Alszeghy Zsolt szerint e korszak írói és politikusai között a legbensőbb és legnemesebb katolicizmus Eötvöst töltötte el, csakhogy az általános vallási indifferentizmus ellen való küzdelme liberalizmust kívánt tőle a többi vallással szemben is. Tapasztalnia kellett, hogy az ország egyik felekezete sem oly közömbös hitével szemben, mint a katolikus; ez annál jobban fájt neki, mert a szlávság ellen való védelem egyik legerősebb támaszát látta az öntudattól áthatott katolicizmusban; ezért szerette volna megalapítani a katolikus autonómiát is, ezért óhajtotta belekapcsolni a világi hívek érdeklődését az egyházi dolgokba. «A katolikus autonómia mozgalmában így kerül vezéri szerephez Eötvös, küzdve a félreértéssel minden vonalon. Látta, hogy a katolikus államvallás mellé a befogadott felekezetek egyenjogú államvallásokká emelkedtek és látta azt is, hogy azoknak milyen előny akciószabadságuk, független helyzetük és vallásos érdeklődésük.» (A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923.) — Bánhegyi Jób szerint: «Eötvös mély, meggyőződéses katolicizmusából fakadt az a nemes emberszeretet, melynek elveiért, gyakorlati megvalósulásáért egész éle-

tében harcolt. Abból a válságból, amelyet az államban a tömegeknek a politikai jogokban való részesedéséért vívott harca idézett elő, szerinte csak a kereszténység elveinek az állam berendezésében való uralomra jutása segíthet ki.» (A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.)

Kiadások. — A zsidók emancipációja. Budapesti Szemle. 1840. évf. (A filoszemita tanulmányt utóbb többször kiadták. Német fordítása Klein Hermanntól Pesten 1840-ben önállóan is megjelent.) — Kelet népe és Pesti Hirlap. Pest, 1841. (Sikeresen cáfolja Széchenyi István érveit. Röpirata egy héttel előbb jelent meg, mint a Felelet Gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól.) — Reform. Lipcse, 1846. (Vezető gondolata a felelős parlamenti kormányzat megteremtése. Munkáját azért nyomatta Lipcsében, hogy a magyar cenzúra ne törülhessen belőle semmit. Német fordítása Henszlmann Imrétől még 1846-ban megjelent.) — A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. I. köt. Bécs, 1851. II. köt. Pest, 1854. (Németül is megjelent, a külföldön nagyobb volt a hatása, mint Magyarországban. «Ön próféta volt művének nem egy helyén, írta a szerzőnek Montalembert 1853-ban, és jövendölései hazám szabadsága és méltósága kárára rettenetesen beteljesedtek.») — Gondolatok. Pest, 1864. (Több újabb kiadása és német fordítása. A gyüjtemény értékét az egykorú bírálók Pascal könyvéhez hasonlították.) — A nemzetiségi kérdés. Pest, 1865. (Németre Falk Miksa fordította 1865-ben. A röpiratot a nemzetiségi vezérek bizalmatlanságának eloszlatására szánta. A nemzeti kisebbségek érdeke, szerinte, egy a magyar haza érdekével, a kérdést a jogegyenlőség alapján oldhatjuk meg.) — Báró Eötvös József emlékbeszédei. Pest, 1868. (Irodalmi szónoklatainak java része először a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyveiben jelent meg 1842-től kezdve.) — Báró Eötvös József összes munkái. Húsz kötet. Budapest, 1901–1903. (Tanulmányainak, beszédeinek és egyéb közérdekű prózai munkáinak sorozata Voinovich Géza jegyzeteivel.) — Lukinich Imre kiadása: Báró Eötvös József kiadatlan naplóiból. Minerva. 1925. évf. — Morvay Győző kiadása: Eötvös József báró levelei fiához Eötvös Loránd bárónhoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929–1930. évf. — Kristóf György kiadása: Eötvös József levelei Mikó Imréhez. Erdélyi Múzeum. 1932. évf.

Irodalom. — Csengery Antal: Magyar szónokok és státusférfiak. Pest, 1851. — Lónyay Menyhért: Emlékbeszéd báró Eötvös József fölött. M. T. Akadémia Évkönyvei. 13. köt. Pest, 1872. — Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Trefort Ágoston: Eötvös József A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra című munkájáról. Budapest, 1882. — Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Budapest, 1882. — Csengery Antal összegyüjtött munkái. Öt kötet. Budapest, 1884. — Pulszky Ferenc: Jellemrajzok. Budapest, 1888. — Zichy Antal: Emlékbeszéd báró Eötvös József fölött. Budapest, 1888 — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Belják Pál: Eötvös Gondolatai és Guizot Művelődéstörténete. Magyar Szemle. 1890. évf. — Dudek János: Guizot, Eötvös József. Esztergom, 1890. — Concha Győző: Politika. Budapest, 1895. — Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése, küzdelmei. Három kötet. Budapest, 1900. — Imre Sándor: Eötvös nézetei az oktatásra vonatkozó állami jogokról és kötelességekről. Magyar Pedagógia. 1900. évf. — Falk Miksa: Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903. — Milhoffer Sándor: Báró Eötvös József. Kecskemét, 1903. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Váczy János: Báró Eötvös József politikai művei. Századok. 1904. évf. — Bodnár Zsigmond: Eötvös és Kemény. Budapest, 1905. — Radnai Rezső: Báró Eötvös József emlékezete. Budapest, 1906. — Ballagi Aladár: Báró Eötvös József közoktatási politikája. Néptanítók Lapja. 1907. évf. — Kont Ignác: Eötvös és Montalembert. Budapesti Szemle. 1907. évf. — Viszota Gyula: Eötvös és Trefort tervezett folyóirata. Akadémiai Értesítő. 1907. évf. — Baráth Ferenc: Eötvös József. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Concha Győző: Báró Eötvös József és a külföldi kritika. Budapesti Szemle. 1908. évf. — Székely György: Báró Eötvös József és a szocializmus. Nemzeti Nőnevelés. 1908. évf. — Imre Sándor: Eötvös nem a multé. Erdélyi Múzeum. 1909. évf. — Halász Imre: Egy letünt nemzedék. Nyugat. 1911. évf. — Marczali Henrik: Báró Eötvös József. Új Élet. 1912. évf. — Alexander Bernát: Eötvös József gondolatai. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Beöthy Zsolt: Eötvös, a szónok. Budapesti Szemle. 1913. évf.

— Berzeviczy Albert: Báró Eötvös József, mint kultúrpolitikus. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Büchler Sándor: Eötvös József báró és a magyar zsidóság. Izraelita Tanügyi Értesítő. 1913. évf. — Dóczi Imre: Báró Eötvös József mint a magyar közoktatásügy szervezője. Magyar Pedagógia. 1913. évf. — Dudek János: Eötvös József báró emlékezete. Magyar Kultúra. 1913. évf. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József első beszédei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Gesztesi Gyula: Báró Eötvös József. Magyar Figyelő. 1913. évf. — Gyertyánffy István: Báró Eötvös József és a Pedagógium. Magyar Pedagógia. 1913. évf. — Heinrich Gusztáv: Eötvös és az Akadémia. Akadémiai Értesítő. 1913. évf. — Heller Bernát: Eötvös József báró. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 1913. — Heller Bernát: Eötvös József báró, a népköltés és a néprajz. Ethnographia. 1913. évf. — Imre Sándor: Báró Eötvös József művelődési politikája. Polgári Iskolai Közlöny. 1913. évf. — Jászi Oszkár: Báró Eötvös József állambölcselete és politikája. Huszadik Század. 1913. évf. — Lakatos Vince: Eötvös József báró gondolatai a kereszténységről. Keszthelyi premontrei gimnázium értesítője. 1913. — Láng István: Báró Eötvös József és a XIX. század uralkodó eszméi. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1913. évf. — Neményi Imre: Emlékbeszéd báró Eötvös József születésének századik évfordulóján. Budapest, 1913. — Schneller István: Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez. Magyar Pedagógia. 1913. évf. — Schöpflin Aladár: Eötvös. Nyugat. 1913. évf. — Szabó Dezső: Eötvös írói egyénisége. Huszadik Század. 1913. évf. — Berzeviczy Albert: Báró Eötvös József és a nemzetiségi kérdés. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Császár Elemér: Báró Eötvös József. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Görög Imre: Eötvös József báró, mint államférfi. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1914. évf. — Husztiné Révhegyi Rózsi: Eötvös esztétikai álláspontja. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Lázár Béla: Báró Eötvös József művészpolitikája. Művészet. 1914. évf. — Négyesy László: Báró Eötvös József emlékezete. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Zolnai Béla: Báró Eötvös József levelei német tudósokhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. — Ágner Lajos: Eötvös emlékezete a középiskolában. Magyar Pedagógia. 1915. évf. — Andrássy Gyula: Báró Eötvös József és a német szövetség politikája. Történeti Szemle. 1915. évf. — Bihari Károly: Báró Eötvös József politikája. Budapest, 1916. —

Elek Oszkár: Az írek nyomora a magyar irodalomban. Uránia. 1916. évf. — Concha Győző: Eötvös és Montalembert barátsága. Budapest, 1918. — Viszota Gyula: Báró Eötvös József levelei Széchenyi közlekedési javaslatairól. Budapesti Szemle. 1919. évf. — Barabási Kun József: Madách és Eötvös. U. o. 1924. évf. — Borbély István: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története. Budapest, 1925. — Kornis Gyula: Eötvös József és az állampolgári nevelés. Néptanítók Lapja. 1926. évf. — Rácz Lajos: Rousseau és Magyarország. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Berzeviczy Albert: A két Eötvös. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Lukinich Imre: Báró Eötvös József. Néptanítók Lapja. 1930. évf. — Takáts Mária: A nőnevelés Eötvös gondolatvilágában. Budapest, 1931. — Havas Miksa: Eötvös József báró a ma szemszögéből. Budapest, 1933.

AZ EÖTVÖS-IRODALOM.

Eötvös József költeményei, elbeszélései, regényei, tanulmányai, cikkei, gondolatai, beszédei az 1830-as évektől kezdve részint az egykorú folyóiratokban és hírlapokban láttak napvilágot, részint önállóan jelentek meg. Összes munkáinak első gyüjteményét Ráth Mór adta ki. (1886.) Teljesebb ennél Voinovich Gézának a Révai Testvérek költségén közrebocsátott kritikai kiadása. (1901.) Életrajzai közül Ferenczi Zoltáné és Voinovich Gézáé emelkedik ki. Szépirodalmi munkásságát kiváló irodalomtörténetírók és kritikusok méltatták: Toldy Ferenc, Salamon Ferenc, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Péterfy Jenő, Négyesy László, Császár Elemér, Szinnyei Ferenc és mások.

Költőink között, úgymond Toldy Ferenc, európai kultúráját tekintve Eötvös József áll legmagasabban s ezzel, valamint egyéb képességeivel, mintegy predesztinálva volt a társadalmi regényre. «Tudomány és tapasztalás szövetkeznek nála éles analitikus értelemmel, mellyel minden lélektani és társadalmi problémát elemez, erős gyakorlati ésszel, mely a tapasztalat tényeiből eszmékre emelkedik, s élénk képzelemmel, melynek közbenjárása mellett eszméivel egyszersmind az érzés felett uralkodik, s kiben ekép a tudós, bölcsész és költő a legszebb egységbe olvad.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Gyulai Pál szerint Eötvös inkább a gondolat embere, mint a formáé; a magyar költészetbe senki sem öntött több eszmét, nemesebb érzéseket, mint ő. Kevésbé nemzeti, mint a többi költő, de európaibb mindenkinél. Filozófus és mégis

keresztény, reflexiókba süllyedő és mégis érzésben áradó, a reflexió és érzés csodálatosan egyesül benne, mintha fejével érezne és szivével gondolkodnék. A bánat és vigasz költője, a szerencsétlenek és elnyomott néposztályok szószólója. Fantáziája néha kimerül, munkáinak némely részletében a művészen gyakran erőt vesz a filozófus, de az egésznek véghatása mindig költői; kevésbé mulattat, mint mások, de mindig fölemel és nemesít. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — A magyar szellemet, írja Beöthy Zsolt, aligha ajándékozta meg valaki nála több eszmével. Egyénisége Kölcseyére emlékeztet, több vonatkozással a valóság világára, de a léleknek ugyanazzal a törhetetlen idealizmusával. A nép felszabadításának költője, mint egykor Zrínyi a haza felszabadításáé. Az olyan költészetet, amelynek a mulattatáson kívül nincs egyszersmind nemesítő vagy oktató célja, hiú játéknak tartotta. (A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896.) — Hősei, állapítja meg Voinovich Géza, valamilyen eszme kedvéért élnek, a társadalmi nyügök viselői, a fennálló rend teszi őket szerencsétlenekké. Nem ütnek el élesen egymástól, mindnyájan az író érzelmeiből táplálkoznak. Legelevenebb alakjait szarkasztikus kedvében teremtette. Akármiről beszél, minden mozzanat reflexiót költ benne s minden reflexiója a kor eszméi felé hajlik. A gondolatok bőségében nem vetekedhetik vele egyik irónk sem. Eszmegazdagságra legalább annyira felülmúlja Kemény Zsigmondot, mint ez őt művészi erő tekintetében. (Báró Eötvös József. Budapest, 1903.) — Nem mesemondó, mondja Négyesy László, de jó helyzetrajzoló és lélekfestő, szellemes előadó. A kompozicióban kevésbé erős, de felfogásában mély. A lirizmus, a szónoklat bölcseleti pátosza és költői melegsége az ő prózájában jelenik meg legdúsabb virágzással; az aforizma nála ölt legművészibb alakot. Stílusa és versritmusa nem kiválóan magyaros, de nyelve díszes, hangulatos, hangzatos. Irodalmi műveinek művészeti oldalán is európai jelleg ömlik el: egyéniségének ünnepi szelleme. (Báró Eötvös József emlékezete. Irodalomtörténet. 1914. évf.) — Eötvös munkássága, olvassuk Császár Elemér könyvében, regényirodalmunkat értékben magasan Jósika fölé, az európai regény színvonalára emelte. A Karthausiban megteremti a magyar lélektani és filozófiai regényt, a Falu Jegyzőjében az irányregény legtisztább példáját nyujtja s szatirikus hangot üt meg, harmadik nagy elbeszélő munkájában igazibbá és művészibbé fejleszti

a történeti regényt. Képzelete nem gazdag, nem ad jól megkomponált főcselekvényt, sok apró részletből állítja össze meséjét, jellemzésében a tipikus vonásokat emeli ki, fejezetei azonban tele vannak költészettel, a szív kiáradásával, az elme elmélyedésével. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Szinnyei Ferenc szerint a Karthausi egy bonyolult lelkiélet első nagyobbszabású rajza irodalmunkban, áthevítve a szerző elragadó líraiságától; a Falu Jegyzője akkori egész szatirikus irodalmunknak tetőpontja, mintegy nagyszabású művészi összefoglalása, mert a magyar politikai és társadalmi életnek egy mű keretében a legsokoldalúbb rajzát adja; a Magyarország kiváló művészettel felépített korrajz, azok közé a ritka történeti regények közé tartozik, amelyek épen annyira történelmi művek, mint amennyire regények, a két nehezen vegyülő elem összhangzatosan olvad össze benne. A szerző stílusát költői lendület s hasonlatokban és gondolatokban gazdag körmondatos szónokiasság jellemzi. (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.)

Kiadások. — Nevezetesebbek a következők. — A karthausi. Pest, 1842. — A falu jegyzője. Pest, 1845. — Magyarország 1514-ben. Pest, 1847. — A növérek. Pest, 1857. — Emlékbeszédei. Pest, 1868. — Költeményei. Pest, 1869. — Báró Eötvös József összes munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1886. (Ráth Mór kiadása.) — Báró Eötvös József összes munkái. Húsz kötet. Budapest, 1901–1903. (Voinovich Géza jegyzeteivel. A gyüjtemény Eötvös József kiadatlan kéziratait is magában foglalja, csak három németnyelvű politikai röpiratát mellőzi.) — Báró Eötvös József munkáiból. Két kötet. Budapest, 1905–1907. (Voinovich Géza válogatott gyüjteménye a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Voinovich Géza: Báró Eötvös József. Budapest, 1903. — Beöthy Zsolt: Eötvös,

a szónok. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Császár Elemér: Eötvös József mint regényíró. U. o. 1913. évf. — Négyesy László: Báró Eötvös József emlékezete. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PETŐFI SÁNDOR.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Petőfi Sándor élete.
Petőfi Sándor írói fejlődése.
Petőfi Sándor lírája.
Petőfi Sándor tájképei és életképei.
Petőfi Sándor elbeszélő költeményei.
Petőfi Sándor novellái és drámái.
Petőfi Sándor, a prózaíró és műfordító.
A Petőfi-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PETŐFI SÁNDOR ÉLETE.

A legnagyobb magyar lírikus 1844-ben bocsátotta közre első verses kötetét, 1849-ben már eltűnt a csatatéren. Rövid öt esztendő alatt olyan fényes pályát futott be, hogy ahhoz hasonlót a világirodalomban is keveset találunk.

Petőfi Sándor 1823 január 1-én született Kiskőrösön, Pest megyében, ágostai hitvallású evangélikus családból. Atyja, Petrovics István aszódi mészáros, 1818-ban feleségül vette Hrúz Máriát, a szelíd természetű, dolgos cselédleányt; esküvőjük után Aszódról Szabadszállásra mentek, az ottani mészárszék bérletébe; majd Kiskőrösre költöztek; itt született, öt évi házasság után, első gyermekük: a magyar nemzet legnagyobb lírikusa. Petrovics István 1824 őszén elköltözött Kiskőrösről, kibérelte Félegyháza város mészárszékét. Petőfi Sándor ekkor huszonkét hónapos volt. Gyermekéveit életének hatodik esztendejéig Félegyházán töltötte, két és fél évig Kecskeméten tanult, 1831 őszén édesanyja elvitte a tolnamegyei Szentlőrincre. Az itteni ágostai hitvallású evangélikus algimnáziumban iskolázott 1833 nyaráig. Az első évben a falu jegyzője adott neki teljes ellátást, a második évben az egyik tanító házában volt szálláson. Atyja szívesen költött rá, mert mint mészáros, kocsmáros, állattenyésztő és földbérlő nem minden-

napi szerencsével dolgozott. Az 1833—1834. iskolai évre az evangélikusok pesti gimnáziumába vitték, a következő évet szintén Pesten töltötte, a piaristák gimnáziumában.

Szerencsés irányt adott fejlődésének aszódi iskolázása. 1835 őszétől kezdve három iskolai évet töltött Aszódon, itt Koren István tanár keze alatt jeles tehetségű, szorgalmas tanulónak bizonyult. Az aszódi evangélikus algimnáziumban ezidőtájt három osztály volt, minden osztályban két évfolyam; valamennyit Koren István tanította, kívüle nem is volt más tanár az iskolában. A történelmet, földrajzot és természetrajzot magyarul tanulták, a hittant és számtant latin nyelven. A kis diák elolvasta az iskola könyvtárának majd minden kötetét, elég jól megtanult latinul és németül, magyar stílusa annyira kitűnt, hogy Koren István őt bízta meg, 1838 nyarán, az évvégi búcsúzó szózat megírásával. A tizenötödik évében járó ifjú versben oldotta meg feladatát s három évi aszódi iskolázása után a legszebb reményekkel távozott szülei lakóhelyére, Szabadszállásra. Otthon szomorúság várta. Atyját súlyos anyagi veszteségek érték, pöreit elvesztette, az 1838-iki tavaszi árvíz nagy kárt okozott vagyonában. Most már csak szűkösen áldozhatott fiára.

Petőfi Sándor 1838 őszén beiratkozott a selmecbányai evangélikus líceumba; az elsőéves rétorok közé vették fel. Tanulmányaiban csakhamar hanyatlani kezdett. Aszódról kitűnő osztályzatú bizonyítványt vitt magával, új iskolájában hanyag tanulónak mutatkozott. Egyik tanára elvette kedvét a tanulástól. Ez a tanár nem tudott magyarul, gyűlölte a magyarokat, a magyar ifjúsági önképző társu-

lat ellenében megalapította a tót irodalmi kört, ápolta a szláv összetartás érzetét, a nagyobbára tót és német tanulóifjúság között elhintette a nemzetiségi villongás magvait. Petőfire annál inkább neheztelt, mert a faját megtagadó szlávot látta benne. A költő a magyar önképzőkörben lelkesen szavalt, bírált, verseket írt, résztvett az irodalmi vitatkozásokon; sokat olvasott, főkép Gvadányi József, Csokonai Vitéz Mihály és Vörösmarty Mihály munkáiból; a színészet iránt is fellobbant érdeklődése. Buzgón látogatta a városban időző német színészek előadásait, esténkint elmaradt hazulról s hogy karzati jegyét megválthassa, pénzzé tette holmiját. Házigazdája, egy nyugalmazott kamarai hajdú, rossz szemmel nézte kimaradozását, bevádolta tanárainál, atyját is értesítette; tanárai megdorgálták, atyja fenyegető levélben fejezte ki méltatlankodását. Tanulópályája rosszul végződött. Panszláv tanára az 1839 február elején tartott félévi vizsgálatok alkalmával a magyar történelemből megbuktatta, a többi tárgyból is gyönge eredménnyel vizsgázott. Atyja most már sorsára bízta, megtagadott tőle minden támogatást. Megkezdődött vándorélete. Az iskolából kimaradt, csikorgó téli időben elindult Pest felé.

1839 márciusában érkezett Pestre. Sikerült bejutnia a Nemzeti Színházhoz, szolgai teendőket vállalt. A színpadra bútordarabokat hordott, a színészek parancsára ételért-italért szaladgált. Körülbelül két hónapot töltött a színház szolgálatában, azután elkerült Vasmegyébe, Ostfiasszonyfára, egyik rokonához. 1839 szeptember 6-án beállt katonának a Sopronban állomásozó gyalogezredbe.

Az őszt és telet Sopronban töltötte, keresztülment az újonc-kiképzésen, végezte a katonai gyakorlatokat, főzött, mosogatott, súrolt, havat hányt. A soproni posta előtt sokszor állt őrt dermesztő hidegben. Rossz dolga volt, mert durva bakancsos-társai gyűlölték benne a tanult embert. Ha szabad ideje volt, kijárt soproni barátai közé, az evangélikus líceumból könyveket kért kölcsön, az őrágyon heverészve Horatiust, Schillert, Vörösmartyt és Jósikát olvasta. 1840 március 24-én fordulat következett katona-életében. Sopronból Grácba, majd Zágrábba vezényelték, résztvett a károlyvárosi őszi hadgyakorlaton, azután a zágrábi katonai kórházba szállították s közel négy hónapi betegség után, mint szolgálatra alkalmatlan közlegényt, elbocsátották az ezred kötelékéből. Elbocsátó levelét 1841 február 28-án kapta meg a hadkiegészítő kerület székhelyén, Sopronban. Bár annak idején hat esztendőre sorozták be, mindössze másfél évet töltött a hadsereg szolgálatában.

Pápára ment, beiratkozott a református főiskolába, de szegénysége és nyugtalan természete csakhamar tovább hajtotta. Lerongyolódva érkezett Pozsonyba; itt barátai, egykori aszódi és selmecbányai osztálytársai, némiképen fölsegítették. A gyaloglás, éhezés annyira megtörte, hogy kórházba került. 1841 nyarán bebarangolta a dunántúli tájakat, Ozorán beállt színlapkihordónak egy züllött színésztársaságba. A társaság szétoszlása után városról-városra gyalogolt, 1841 októberében ismét Pápára jutott, fölvették a református főiskola logikai osztályába. Tarczy Lajos tanár beajánlotta házi tanítónak egy ügyvédhez,

tanításáért ellátást s pár forint havi fizetést kapott. Az iskolai évet eredményesen végezte; barátaival, Jókai Mórral és Orlay Petrich Somával, versengve szerepelt az ifjúsági képzőtársaságban; mint versíró és mint szavaló egyformán kitűnt. Itt érte az az öröm, hogy *A borozó* című költeménye 1842 május 22-én megjelent az Athenaeumban, a főiskolai képzőtársaság irodalmi pályázatán pedig jutalmat és dícséretet nyert verseivel. A nyári szünidő után, 1842 őszén, megint visszatért Pápára, de most már nem folytathatta tanulmányait, mert nem akadt semmiféle mellékkeresete, szülei pedig olyan szegénységben éltek, hogy támogatásukra nem számíthatott.

Elkeseredésében beállt színésznek, Székesfehérvárról Kecskemétre ment társulatával. Többnyire alsórendű szerepeket játszott. Otthon Hamlet és Coriolanus legszebb részeit tanulta, a színpadon meg kellett elégednie a nótárius, vőtély, inas szerepével. Nagy esemény volt színészi pályáján, mikor egy alkalommal, kecskeméti színészkedése idején, jutalomjátékul megkapta a bolond szerepét a Lear Királyban. Társai nem tartották jó színésznek; előadóképessége, hangterjedelme, alakja, testtartása és mozdulatai ritkán nyerték meg a közönség tetszését. Ez annál jobban fájt neki, mert a színészetnél nem menedéket keresett, hanem olyan eszményi pályát, amelyen szabadon áldozhat lelke művészi hajlamainak. Ezért tűrt annyi nyomorúságot, ezért elégedett meg néhány váltó-forint heti fizetéssel, ezért vállalta el, még Kecskeméten is, a színlapok kihordását. Kecskemétet elhagyva 1843 tavaszán újra vándorútra kelt. Pozsonyban ismét be akart

állni egy színtársulatba, de nem kapott helyet. Nyomorúságában kénytelen volt a pozsonyi Országgyűlési Tudósítások másolásával keresni kenyerét. Néhány lelkes ifjú író érkezett ekkor a pozsonyi országgyűlésre, közülük Lisznyai Kálmán és Vachott Sándor meleg barátsággal segítették; Lisznyai Kálmán megosztotta vele pénzét és ruháit, Vachott Sándor gyüjtést rendezett számára.

1843 nyarán Pestre jutott a Nagy Ignáctól szerkesztett Külföldi Regénytárhoz. A vállalatba két regényt fordított németből: *A koros hölgy* és *Robin Hood* című regényeket, az előbbit Bernard Károly, az utóbbit James György nyomán. Fordításainak tiszteletdíjából némi fölöslege maradt, ismét megpróbálkozott a színi pályával. 1843 őszén Debrecenben játszott, majd elhagyta Debrecent, csatlakozott egy kisebb színészcsoporthoz, új társaival szerencsét próbált Biharmegye mezővárosaiban. A sok éhezéstől elgyengülve, betegen került vissza Debrecenbe; a színház jegyszedőjénél, egy jólelkű özvegyasszonynál, kapott menedéket. Fűtetlen szobában telelt, reszkető kézzel írta költeményeit, de jobb jövőjébe vetett hite mégsem rendült meg. Lelkében megérlelődött az a gondolat, hogy Pestre megy, költeményeinek kiadót keres, adósságait kifizeti. A tél folyamán összeírta verseit s 1844 február havában gyalogszerrel megindult Pest felé.

Útját Tokajnak vette, Egerben meglátogatta Tárkányi Bélát, az egri kispapok lelkesen ünnepelték és útiköltséggel látták el. Pesten régi barátaihoz szállt. Költeményeit hiába hordozta a könyvkiadókhoz, egyik könyvárús sem akart kiadásukra vállalkozni. Kétségbeesésében

Vörösmarty Mihályhoz fordult s a nagy költőnek sikerült rávennie Pest egyik társaskörét, a Nemzeti Kört, a verses kötet kiadására.

Életének huszonkettedik évében járt ekkor. Vörösmarty Mihály közbenjárására újabb szerencse érte: Vahot Imre meghívta segédszerkesztőnek a Pesti Divatlap mellé. Kifizette debreceni adósságait, azután szülőihez utazott, két hónapig élt boldog elvonultságban Dunavecsén. 1844 nyarán megkezdte segédszerkesztői munkáját. Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője és kiadója, a lakáson és teljes ellátáson kívül havi tizenöt váltóforinttal díjazta, ezért köteles volt a folyóirat minden számába verset adni, a beküldött versekre szerkesztői üzeneteket írni, újdonságokat szerkeszteni s a nyomdában napról-napra intézkedni. Szívesen dolgozott más folyóiratokba is, így az Életképekbe és a Honderűbe. Napjai meglehetősen egyformán teltek; délelőtt a szerkesztői munkát végezte, délután a Pilvax-kávéházba járt. Irodalmi ismereteit buzgón gyarapította, nyelveket tanult, történeti munkákat olvasott. Bámulatos termékenységgel írta költeményeit. Mire a Nemzeti Kör által kiadott *Versei* megjelentek, már készen volt *A helység kalapácsa;* a következő évben (1845) négy kötete látott napvilágot: a *János vitéz,* a *Cipruslombok Etelka sírjáról,* a *Szerelem gyöngyei* és *Verseinek* újabb gyüjteménye. A három utolsó kötet szoros kapcsolatban áll szerelmi élményeivel. Dunavecsei tartózkodása idején melegen érdeklődött egy odavaló földbirtokos leánya, Nagy Zsuzsika iránt; Pesten Vachott Sándorné nővéréről, Csapó Etelkáról ábrándozott; később

Mednyánszky Berta iránt gyulladt szerelemre. Eszményképét, egy gödöllői jószágigazgató leányát, feleségül is akarta venni, de a szülők kijelentették, hogy leányukat sem színészhez, sem költőhöz nem adják.

Szerelmi versei rendkívül növelték népszerűségét a közönség előtt. Hírnevével együtt nőtt ellenségeinek száma is. A Pesti Divatlappal versenyző folyóiratok minden alkalmat megragadtak kisebbítésére, de küzdelmük hiábavaló volt. Mikor 1845 tavaszán meglátogatta a felsőmagyarországi városokat, kiderült, mennyire becsülik mindenfelé. Kerényi Frigyes eperjesi házában boldog heteket töltött, az eperjesi evangélikus főiskola ifjúsága fáklyászenével tisztelte meg, a késmárki ifjúság énekkel ünnepelte, Losoncon nagy vendégséget ültek tiszteletére, Rimaszombatban a vármegyei nemesség megválasztotta és főleskette Gömör megye táblabírájává. Közel három hónapig tartó felvidéki útja erősen fokozta munkakedvét. Szülei ekkor a szalkszentmártoni korcsmát bérelték, lelerándult hozzájuk, csendes falusi elvonultságában serényen dolgozott újabb művein. Felvidéki tapasztalatait *Úti jegyzetei*be foglalta össze, megírta *Tigris és hiéna* című történeti drámáját, befejezte regényét, *A hóhér kötelét*. 1846 tavaszán újabb versgyüjteménye jelent meg, a *Felhők*. Ez a kis kötet hirtelen lelki fordulat terméke. Ellenségeinek gyűlölködő kritikái, Mednyánszky Berta szerelmében való csalódása és rossz anyagi helyzete annyira elkeserítették, hogy egyidőre világgyűlölő lett.

Nagykárolyi időzése alatt, 1846 szeptember 8-án, megismerkedett Szendrey Júliával, az erdődi gróf Károlyi-

uradalom jószágfelügyelőjének leányával. A regényes hajlamú, ünnepelt szépségnek hízelgett a híres költő érdeklődése, a báli ismeretséget gyakori találkozás követte s bár a szülők mindent elkövettek, hogy a házasságot megakadályozzák, egy évi nehéz küzdelem után, 1847 szeptember 8-án, a költő feleségül vette Júliát. Jövedelme 1848 május haváig abból az ezerötszáz forintból állott, amelyért Emich Gusztáv pesti könyvkiadó megvette *Összes költeményeit* s abból a csekély tiszteletdíjból, amelyet az Életképektől és a győri Hazánktól negyedévenkint kapott. Súlyosbította helyzetét, hogy nyomorba jutott szüleinek támogatásáról is neki kellett gondoskodnia. Feleségének tehetős szülei engesztelhetetlenül gyűlölték.

Beköszöntöttek az 1848-iki márciusi napok. A napi politika izgalmai egyre jobban belesodorták a forradalmi hangulatba, neje és barátai mindegyre erősítették köztársasági hajlamait. 1848 március 15-ikén a márciusi ifjak egyik vezére volt, a nemzet kívánságait tartalmazó Tizenkét Pont mellé az ő Nemzeti Dalát nyomtatták ki a szabad sajtó első termékéül. Ekkor állott népszerűségének tetőpontján. Csakhamar bekövetkezett az ellenkező fordulat. Szélső republikánizmusában keveselte az addig elért eredményeket, minden komolyabb ok nélkül támadásokat intézett az első magyar minisztérium ellen, megírta *A királyokhoz* intézett versét. Ez a riadója általános megdöbbenést keltett. Elvei homlokegyenest ellenkeztek a nemzet közvéleményével, fenyegető hangok emelkedtek ellene; 1848 júniusában fellépett képviselőjelöltnek, megbuktatták. Politikai szereplésének ez a bukás volt a legfájóbb

sebe. A költeményeiben annyira bálványozott Kiskunságban, a szabadszállási kerületben, lépett fel, de az úripárt kikiáltotta ellene követjelöltül a szabadszállási református pap fiát; a nép között elhíresztelték, hogy ellensége a hazának, tót királyt óhajt, el akarja adni az országot az orosznak. Mikor a felizgatott nép közt nejével együtt megjelent, agyonveréssel fenyegették. Hiába folyamodott az országgyűléshez új választás elrendeléséért, a zavaros időkben ügyét félretették. Ekkor írta, hazafiúi elkeseredésében és forradalmi lázában, utolsó nagyobb elbeszélő költeményét: *Az apostol*t.

Azelőtt csendes elvonultságban élt nejével, most társaskörökbe járt, népgyűléseken szónokolt, hírlapi cikkeket írt. Neje végzetes hatással volt rá; ahelyett hogy csillapította volna, folytonosan szereplésre izgatta. A dicsvágyó nő szerette volna, ha férje fontos szerephez jut s a költő nem tudta magát kivonni hatása alól. Zaklatott lelkiállapotában legjobb barátaival is összetűzött: megtámadta Vörösmarty Mihályt, szakított Jókai Mórral. 1848 őszén kinevezték századosnak a 28. honvédzászlóaljhoz, a katonaságnál is fegyelmezetlenül viselkedett. Némi vigasztalást hozott dúlt életébe egyetlen gyermekének, Zoltánnak, születése 1848 december 15-én. Ekkor Debrecenben tartózkodott; innen tétette át magát, 1849 januárjában, Bem József tábornok erdélyi seregébe. A lengyel hadvezér nagyon megkedvelte, segédtiszti beosztást adott számára, utóbb őrnaggyá nevezte ki, fontosabb hadijelentések továbbítására futárul alkalmazta. Ilyen minőségében több ízben meglátogathatta családját. Neje és fia a zava-

ros időkben ide-oda hányódva élt, majd Erdődön az atyai házban, majd Debrecenben Vörösmarty Mihályéknál, majd Nagyszalontán Arany Jánoséknál. A költő az orosz sereg közeledésének hírére, 1849 július elején, Pestről a békésmegyei Mezőberénybe menekült Orlay Petrich Somához, majd innen is tovább kocsizott s nejét Tordán hátrahagyva, július 25-én Berecken csatlakozott Bem tábornok seregéhez. Hat nap mulva, 1849 július 31-én, megtörtént a segesvári csata. Az orosz ezredek szétszórták Bem seregét, a költőnek nyoma veszett a véres ütközetben. A hír megdöbbenést keltett mindenfelé, eltűnését jó ideig hinni sem akarták, halálához kalandos történeteket fűztek. Szendrey Júlia a kolozsvári osztrák katonai parancsnoksággal buzgón nyomoztatta eltűnt férjét, utóbb Erdődre utazott atyjához, innen Pestre költözött s 1850 július 21-én Horvát Árpád egyetemi tanár felesége lett.

Szendrey Júlia rejtélyes egyéniségéről, kétséges szerelméről, igazi jelleméről sok nyilatkozat hangzott el. Egyesek a költő rossz szellemének, mások a Petőfi-név méltatlan viselőjének tartották. Évtizedeken keresztül sértő mendemondák fűződtek személyéhez. Nem lehet azt állítani, hogy ezek a lehangoló adatok puszta ráfogások voltak, de a kényesebb erkölcsi érzék megütközése mindenesetre rikítóbbá színezte a helyzetet a valóságnál. A bensőbb családi dolgok nem tartoznak sem a tudományra, sem a közönségre, de mivel a költő minden belső ügyébe beleavatta olvasóit, ezek is jogot formáltak arra, hogy újra és újra visszatérjenek a Júlia-problémákhoz. — Az első vád Júlia ellen az volt, hogy nem szerelemből, hanem hiúságból lett Petőfi neje; nem a családi élet boldogságát kereste, hanem az ünnepelt költő dicsőségében kívánt osztozni; számító nő volt, nem szerelmes leány. — A második vád keserűen emlegette, hogy a különc asszony még jobban belehajszolta férjét a forradalomba s végül többé-kevésbé okozója lett

annak, hogy Petőfi nyomtalanul eltünt az erdélyi harctéren. — A harmadik vád a közvélemény felháborodását tolmácsolta a könnyen felejtő és rövid özvegységében is vidáman élő hitvestárssal szemben. Júlia kihívóan öltözködött, ivott, mulatságokba járt, fiatalemberekkel barátkozott, nem fékezte magát. Második házasságát Petőfi elárulásának fogták fel, védelmére nem tudtak semmit sem felhozni. Még az olyan szelíd emberek is, mint Arany János és Jókai Mór, lesujtó költeményben adtak kifejezést fájdalmuknak és megbotránkozásuknak. — Mindez nagy igazságtalanság volt: állapította meg emberöltőkkel később a Júlia-védelem. Az özvegy az élet szennye elől menekült az újabb házasság révébe, ezért a lépéséért nem lehet elítélni.

Adatok Petőfi Sándor életéhez:

1818. — Petrovics István aszódi mészáros feleségül veszi Hruz Mária aszódi mosónőt. Ebből a házasságból születik a költő. (Petrovics István apja Nyitramegyéből került az Alföldre, evangélikus vallású tót jobbágy volt, élete végéig folytatta mesterségét, a mészárosságot. Hrúz Mária atyja, egy földhözragadt luteránus csizmadia, Turóc megyéből költözött Aszódra. A szegény tót leány kénytelen volt nyomorúságában beszegődni cselédnek, a maglódi mészárszékben megismerkedett Petrovics Istvánnal, a derék mészároslegény elvette feleségül.)

1823. — Petőfi Sándor születésének éve. Január 1-én születik a pestmegyei Kiskőrös községben. (Születésekor atyja 32 éves, anyja néhány évvel fiatalabb. Az apa, olvassuk Ferenczi Zoltán könyvében: «mindig magyarosan, kurta zsinóros dolmányban járt. Általában is magyarságára sokat tartott s nem szerette, ha tót eredetét emlegették. Egyszer össze is verekedett ezért. Magyarul egészen jól, alföldiesen beszélt.» Fia tőle örökölte dacosságát, indulatosságát, vándorló ösztönét. Felesége mindenben ellentéte volt: kedveskedő beszédű, lágyszívű, engedelmes asszony. A költő külsejében anyjához, jellemében atyjához hasonlított. Édesatyja többször emlegette, hogy ők voltaképen nemes emberek, ez azonban puszta családi mesélgetés volt.)

1824. — Petrovics István új mészárszéket bérel, Kiskőrösről átköltözik Kiskúnfélegyházára. (A költő itt tölti kisgyermekségét, szülőfalujára nem emlékszik, Félegyházát tartja szülővárosának. Halála után évekig folyik a vita arról: hol született? Némely följegyzés nyomán Szabadszállás is a maga szülöttének tartja a költőt, végre hitelesen

kiderül Kiskőrös igazsága. A bonyodalmat jórészt maga Petőfi okozta. Félegyházát azért vallotta szülőföldjének, mert nem akarta, hogy kiskőrösi tótnak tartsák. Tiltakozott a szláv eredet ellen, magyar akart lenni még szülőhelye szerint is.)

1828. — Petőfi Sándor megkezdi iskolázását a kecskeméti ágostai hitvallású evangélikus elemi iskolában. (Félegyházán nincs evangélikus tanító, szülei hithű luteránusok, inkább Kecskeméten járatják iskolába. Mikor később Szabadszállásra költöznek, ismét evangélikus iskolába adják: a szentlőrinci algimnáziumba.)

1833. — Nyár végével atyja beiratja a pesti evangélikus gimnázium első osztályába. Tíz és fél éves. (A mai Nyugati pályaudvar helyén ebben az időben még kaszálórét terül el, a Vígszínház helyén temető van, a Szabadság-tér mögött mocsár húzódik, a Teréz-körúton és Erzsébet-körúton túl veteményes kertek és szőlők sorakoznak egymás mögé. A városban mindössze két középiskola van: a kegyesrendieké és az evangélikusoké. Az evangélikusok gimnáziuma a mai Deák-téren áll.) A szabadszállási kisdiák Stark János német cipészmesterhez kerül szállásra és teljes ellátásra. Lakása a mai Síp-utcában. Az iskolában német és latin a tanítás nyelve. Az első osztályba 56 tanuló jár, magyar alig egy-kettő közöttük. A fiú gyöngén tanul s az iskolai év végén csak nehezen kapja meg elégséges bizonyítványát. (Tanára, a szepességi származású Stuhlmüller Sámuel, tanítja az első osztály valamennyi tárgyát: a hittant, latint, németet, magyart, földrajzot, számolást és mértant.)

1834. — Ősztől kezdve a pesti piarista gimnáziumban tanul. A mai Veres Pálné-utcában lakik, szállásadója Emler Ferenc, a polgári céllövő ház szolgája. Megismétli az első osztályt, de most sem tud fölvergődni a jobb diákok sorába. (Tanára Nagy Márton kegyesrendi szerzetes 194 tanulót tanít az első osztályban.)

1835. — Szeptember elején aszódi diák lesz. Egy kelmefestő özvegyénél van szálláson, vele együtt étkezik az özvegyasszony asztalánál a gimnázium egyetlen tanára s egyben igazgatója, Koren István is. Az iskolába körülbelül félszáz tanuló jár, a professzor csoportokba osztja őket s hol az egyik, hol a másik csoportot tanítja. (A nagy lírikus később megemlékezik Úti Jegyzeteiben aszódi iskolázásáról: «Én itt három esztendeig tanultam, akarom mondani: jártam iskolába.

S mily eseménydús három esztendő! 1. Itt kezdtem verseket csinálni. 2. Itt voltam először szerelmes. 3. Itt akartam először színésszé lenni.»)

1838. — Az aszódi evangélikus algimnázium elvégzése után ősszel beiratkozik a selmecbányai evangélikus líceumba. (Az iskola a luteránus panszláv diákok egyik gyülekező helye, a szabadszállási fiú rosszul érzi magát az ellenséges környezetben. Tud ugyan tótul, de tüntetően magyarnak vallja magát.)

1839. — Tizenhat éves. Februárban kimarad az iskolából. Megkezdődnek kalandos évei. (Színházi szolga Pesten, kegyelemkenyéren élő rokonfiú Vasmegyében, gyalogos közkatona Sopronban.)

1841. — Betegsége miatt elbocsátják a katonai szolgálatból. Szörnyű nélkülözésekkel küzd. (Pápán diák, Pozsonyban kórházban ápolják. Meglátogatja Dunavecsén lakó szüleit, nagy utakat tesz meg gyalog, különösebb életcélja nincs. Jó emberek adományaiból él.)

1842. — A nyári szünidőig pápai diák. Megjelenik első verse: A borozó. (Verseit a következő levéllel küldi fel Pápáról Pestre az Athenaeum szerkesztőjének, Bajza Józsefnek: «Tekintetes Szerkesztő Úr! Ha csekély munkácskáim a megjelenésre érdemesek, kérem őket az Athenaeumban fölvenni. Gyenge erőmet továbbra is ajánlva vagyok a Tekintetes Szerkesztő Úrnak alázatos szolgája, Pápán, máj. 5. 1842. Petrovich Sándor tanuló.») Színész lesz. Szükölködve vándorol társaival helyről helyre. (Nem szívesen léptetik fel, mert még a kisebb szerepekben is gyönge játszónak tartják, orrhangja nem tetszik a rendezőnek, alakja jelentéktelen.)

1843. — Mint vándorszínész Kecskeméten lemásolja egykori pápai diáktársa, Jókai Mór jogtanuló kéziratos drámáját. Megfordul Pesten, ismeretséget köt néhány íróval és szerkesztővel. Elgyalogol Pápára, itt viseltes ruhadarabokkal öltöztetik fel régi ismerősei. Pozsonyban nem fogadják be az ottani színtársulatba, másolással keresi kenyerét. Pesten Nagy Ignác ad számára fordítói munkát. Ismét vándorszínész lesz. Novemberben súlyos betegen húzódik meg egy debreceni viskóban. (Hitelre él egy szegény özvegyasszonynál. Szerencséjére Debrecenben nevelősködik Pákh Albert, pénzzel segíti és jót áll érte. Pestről Bajza József küld számára segélypénzt.)

1844. — Huszonegy éves. Elhatározza, hogy Debrecenből fel-

gyalogol Pestre s a világ elé lép verseinek gyüjteményével. Terve sikerül. Vörösmarty Mihály ajánlására a Nemzeti Kör megveszi költeményeit, Vahot Imre maga mellé veszi segédszerkesztőnek. (Pestről mindennap feljár a budai várba, hogy az egyetemi nyomdában elvégezze a Pesti Divatlap kiszedett hasábjainak javítását. Írótársai vagy a szerkesztőségben vagy a Pilvax-kávéházban keresik fel. Amikor csak teheti, néhány napra elmegy vidéki ismerőseihez. Október 12-én fellép a Nemzeti Színházban, a Szökött Katona nótáriusát alakítja, sikere nincs, végképen elmegy a kedve a színészettől. Írói népszerűsége rohamosan emelkedik. Egyéniségét kevesen szeretik, mert kellemetlenül szókimondó, erőszakos, elbizott embert látnak benne, de költői tehetsége csodálatot kelt.)

1845. — Lemond segédszerkesztői állásáról, pusztán költői keresetéből él. Munkái nagy sikert aratnak, költeményeit jól díjazzák. Felvidéki útja. Szerelmi csalódásai. Ellenségei kicsinylő kritikákkal támadnak rá, parasztköltőnek mondják, rossz hírét keltik. Világgyülölő hangulat lepi meg. (Folytonos utazásaival könnyít lelkén, időnkint visszavonul szüleinek falusi kocsmájába.)

1846. — Fiatal írótársaival megalapítja a Tízek Társaságát. Önálló folyóiratot akarnak indítani, de nem kapnak hatósági engedélyt a szerkesztésre és kiadásra. (A szövetség tagjai: Bérczy Károly, Degré Alajos, Jókai Mór, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Obernyik Károly, Pákh Albert, Pálffy Albert, Petőfi Sándor, Tompa Mihály. Kötelezik magukat, hogy az év közepétől kezdve csak a maguk lapjába dolgoznak s így mentesítik magukat a szerkesztők szellemi és anyagi önkénykedésétől. Mivel a lap nem indulhat meg, feloldják egymást az igéret teljesítésétől s elfogadják Frankenburg Adolfnak, az Életképek szerkesztőjének, kedvező ajánlatát. Az üggyel kapcsolatban Petőfi párbajra hívja ki Vahot Imrét, de ez kitér a fegyveres mérkőzés elől.) A nagykárolyi megyei bálon szeptember 8-án beleszeret Szendrey Júliába. (Többször találkoznak, de Júlia egyelőre nem nyilatkozik; tudja atyja tervét: rangjához méltó földbirtokoshoz kell nőül mennie; az állásnélküli író és egykori színész, a nem-nemes-család gyermeke és az ellenszenves demokrata nem lehet a Szendrey-család tagja.) Politikai nézetei miatt az osztrák rendőrség kémei erősen figyelik. (A rendőrség értesíti a bécsi császári államtanácsot, hogy

a népköltő rendkívül veszedelmes ember, lángoló gyülölettel izgat Ausztria ellen, nagyon gyülöli a katolikus papságot; hirdeti, hogy eljön az idő, amikor az idegen kormányzat és a katolikus egyház ellen kitör a forradalom s akkor vérözönbe kell fojtani a zsarnokságot.)

1847. — Barátsága Arany Jánossal. (Alig ismerkednek meg, máris fölmerül az Arany-Petőfi-Tompa-féle népies irányú költői triumvirátus terve. «Szép triumvirátus, írja Petőfi Aranynak, s ha dicsőségünk nem lesz is olyan nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem.») Március közepén megjelenik összes költeményeinek gyüjteménye. (Nagy sikere van, néhány hónap alatt háromezer példányt vásárolnak meg kötetéből.) Májusban levélben is, személyesen is megkéri Júlia kezét Szendrey Ignáctól. Az apa kijelenti, hogy nem adja hozzá nőül a leányát s felszólítja, hogy kímélje meg házát a további közeledéstől. (Titokban találkozik Júliával, a leánynak tetszik a regényes helyzet, de szökésre nem hajlandó.) Annyira szorgalmazza a házasságot, hogy Szendrey Ignác végre elveszti türelmét s szabad választást enged leányának. Az erdődi vár kápolnájában szeptember 8-án megtörténik az esküvő. Gróf Teleki Sándor a fiatal pár számára átengedi szatmármegyei koltói kastélyát, a költö itt él Júliával boldog elvonultságban. (Október 20-án Kolozsvárra indulnak, az országgyülési ifjúság fáklyás-zenét ad tiszteletükre, utána ünnepi lakoma. Pest felé utazva Nagyszalontán meglátogatják Arany Jánosékat.) November 4-én érkezik a fővárosba, a Dohány-utca egyik házában bérel lakást, egyik szobáját kiadja Jókai Mórnak. (Családi tüzhelyének melege erősen enyhíti anyagi gondjait.)

1848. — A márciusi napok. (Politikai szereplésének hírére a pozsonyi országgyülésen nagy izgalom támad; azt beszélik, hogy harmincezer fölfegyverzett paraszt vonul fel parancsnoksága alatt Pest mellé.) Szónoklataiban, cikkeiben, költeményeiben állandóan ostorozza a politikusok óvatosságát, verseket ír a királyok ellen. (Kossuth Lajos és párthívei felelőtlen népbujtogatót látnak benne, éretlen színésznek nevezik, bosszankodva beszélnek róla az ország számos vidékén.) Júniusban fellép képviselőjelöltnek a Kiskunságban. (Biztosra veszi megválasztását, de csak a kunszentmiklósiak sorakoznak melléje, a szabadszállási parasztság megszalasztja. A választás megújítását kérő

küldöttséget személyesen vezeti Deák Ferenc igazságügyminiszter elé, a megválasztott képviselőt kihívja párbajra, nyomtatott felhívásokat oszt szét az országgyűlési követek közt, kéri, hogy ellenfelével ne üljenek együtt.) Családi bajai, személyi összezördülései, anyagi gondjai. (Szüleit Vácról Pestre költözteti s a maga lakása mellett helyezi el, összetűz Jókai Mórral és több más barátjával, könyvtárát áruba bocsátja.) Október 15-én kinevezik századosnak a debreceni honvédzászlóaljhoz. (Szüleit Pesten hagyja, nejét Erdődre küldi, ömaga Debrecenben farag katonákat a paraszt-ujoncokból.) Főbenjáró fegyelmi vétséget követ el: nem megy a harctérre. (Zászlóalját Nagybecskerekre küldik a szerbek ellen, nem engedelmeskedik a parancsnak. A pesti honvédelmi bizottmánynál bevádolják, mint szökevényt. Decemberben születik fia, Zoltán.)

1849. — Mint szolgálatot nem teljesítő százados Debrecenben él családjával. Szeretne előlépni. (Ebben az ügyben levelet ir Kossuth Lajosnak, ez Vetter Antal tábornokhoz utasítja, a tábornok előtt olyan hanyag öltözetben jelenik meg, hogy a felháborodott katona rendreutasítja. Kossuth Lajoshoz intézett újabb levelében súlyosan megsérti előljáróját, áthelyezést kér az erdélyi táborhoz vagy legalább néhány száz forintot, hogy megtanulhassa a katonáskodást Bem József oldalán.) Áthelyezik Erdélybe. Január 25-én jelentkezik Bem tábornoknál. (A lengyel hadvezér hamar megszereti, óvja személyét a csaták tüzétől, becsüli benne a nagynevű költőt.) Február 8-án mint futár Erdélyből Debrecenbe indul. Itt ismét összeütközésbe kerül katonai felsőbbségével. (Rendetlen öltözetben jelentkezik Mészáros Lázár hadügyminiszter előtt, a tábornok megmondja neki, hogy ne öltözködjék Hamlet-divat szerint, az intelmen felháborodik, elhatározza, hogy közkatona lesz.) Lemond századosi rangjáról. Feleségét és fiát Arany Jánosékhoz viszi Nagyszalontára, ömaga Erdélybe siet. Bem visszaadja rangját, segédtisztjévé teszi, megajándékozza egy jó paripával, később őrnaggyá lépteti elő s május elején Kossuth Lajoshoz és Klapka György hadügyminiszterhez küldi futári megbízással. Összetűz a hadügyminiszterrel, ismét lemond tiszti rangjáról. (Fenyegető levelet ir Klapkának s megfenyegeti a szolgálati ügyek nyilvános hirlapi tárgyalásával. «Van egy mód reá, hogy e szomorú dolgok nyilvánosságra ne kerüljenek: iktassa ön a Közlönybe őrnaggyá kineveztetésemet, küldje meg

a kinevezési diplomát s szabadságra-menetelem engedélyét, mert fölbomlott egészségem miatt egy ideig semmi esetre nem tehetek szolgálatot.» A hadügyminiszter elképedve olvassa a levelet; úgy érzi, hogy az újabb Petőfi-eset «nemcsak a legégbekiáltóbb lábbaltiprása minden fegyelemnek, hanem egyszersmind férfiúi és katonai becsületének vérlázító arculcsapása is.» A fegyelemsértést nem torolják meg.) Debrecenből Pestre megy családjával együtt. (Május közepén, Buda ostroma idején, eltemeti édesanyját. Nagy szegénységben él, mint lemondott tiszt a katonaságtól nem kap fizetést, még Bem tábornoktól kapott lovát is eladatja, hogy pénzhez jusson. A Dohány-utca és Sip-utca sarkán álló bérház egyik szegényesen bútorozott lakásában lakik, innen írja panaszos leveleit június havában Bem tábornokhoz.) Július 5-én nejével és fiával Pestről Mezőberénybe utazik rokonához, Orlay Petrich Somához. Július 18-án továbbmennek, 20-án Tordára ér, neje itt marad a református pap vendéglátó házában. Marosvásárhely felé kocsizik, 25-én Bereck mellett találkozik Bem tábornokkal. («Most még sokkal nyájasabb, szívesebb, atyaibb irántam, mint eddig:» írja levelében nejének.) Székelyudvarhelyen megdöbbentő esete támad: egy tüzérőrmestert kivégeznek miatta. (Bemegy egy udvarra vizet inni, az udvaron tüzérek ácsorognak, egy ittas őrmester beléköt, mert nem megy a fejébe, hogy egy őrnagy szabálytalan öltözetben járhat. A gorombáskodó altisztet elfogják s másnap főbelövik.) Marosvásárhelyről július 30-ikán indul el, hogy Bem tábornok csapataihoz csatlakozzék, 31-ikén reggel Segesvár táján eléri az oroszokkal küzdő honvédeket; még aznap délután eltűnik a csatatéren: a győztes oroszok lemészárolják a maroknyi magyarságot. (Lova nincs, gyalogosan fut, ez okozza vesztét. Bem tábornok maga is csak nagynehezen tud megmenekülni a szörnyű pusztulásból.) Eltűnésének híre nemsokára eljut nejéhez. Szendrey Júlia Tordáról Kolozsvárra utazik, itt marad hónapokon át. (Egyrészt mindent megtesz férje nyomainak felkutatására, másrészt nem vonja ki magát a vidám társasági életből.)

1850. — Szendrey Júlia nem akar Erdődön maradni szülei házában, április havában felköltözik Pestre; július 21-ikén, tíz nappal a költő eltűnésének évfordulója előtt, férjhez megy Horvát Árpád egyetemi tanárhoz. (Különc özvegyi viselkedése sok mende-mondára ad alkalmat, a sértő megszólások elhárítása végett keserűségében lesz

a történettudós felesége. Második házasságából két fia és egy leánya születik.)

1854. — Az Új Magyar Múzeumban megjelenik Gyulai Pál tanulmánya Petőfi Sándor költészetéről. (A nagyjelentőségű tanulmány szerzője négy évvel később nőül veszi Szendrey Júlia testvérhúgát, Szendrey Máriát. Gyulai Pál, Szendrey Ignác s különösen Petőfi István gondoskodnak a költő árvájának neveléséről.)

1858. — A M. T. Akadémia nagyjutalmával tünteti ki a Petőfi Sándor összes költeményeinek 1847. évi kiadását. (A jutalmat Petőfi Zoltán nevelésére fordítják.)

1868. — Szeptember 6-ikán Szendrey Júlia halála. Ötven éves. (Ekkor már másfél év óta különválva él második férjétől és gyermekeitől.)

1870. — November 5-ikén Petőfi Zoltán halála. Huszonkét éves. (Gyönge egészségét a színészélet őrli fel.)

1874. — Megjelenik Petőfi Sándor költeményeinek teljes díszkiadása. (A Greguss—Gyulai-féle hiteles szövegű képes kiadás.)

1876. — Jókai Mór elnöklete alatt Budapesten megalakul a Petőfi-Társaság. (Célja a Petőfi-kultusz ápolása és a szépirodalom előmozdítása. Az új nemzedék mozgékonyabb tagjai alapítják, szemben a Kisfaludy-Társaság idősebb íróival.)

1880. — Május 1-én Petőfi István halála. Ötvenöt éves. (A költő egyetlen tesvérével még nem hal ki a Petrovics-család, de később már csak az anyai ág leszármazottjai maradnak meg, az eléggé szegényes sorban élő Hrúzok.)

1882. — A költő szobrának leleplezése Budapesten október 15-ikén. (Izsó Miklós terve után Huszár Adolf mintázása. A szobor költségeinek nagy részét Reményi Ede hegedűművész gyüjti össze hangversenyeivel. A leleplezés ünnepélyén Jókai Mór mond emlékbeszédet.)

1888. — Ferenczi Zoltán megindítja a Petőfi-Múzeumot. (Nyolc kötetet bocsát közre folyóiratából a költő pályájának megvilágítására.)

1892. — Megindul Havas Adolf Petőfi-kiadása. (Az Athenaeum részvénytársaság költségén megjelent kitünő kritikai kiadás sajtó alá rendezője, Havas Adolf reáliskolai tanár, átvizsgálta a Petőfi-kéziratokat, egybevetette az addigi kiadások szövegeit, megállapította mindegyik

költemény hiteles szövegét, összeszedte a rájuk vonatkozó életrajzi, könyvészeti és kortörténeti adatokat, közölte a fontosabb variánsokat, beszámolt az idegennyelvű fordításokról. Mintaszerű munkát végzett. A későbbi Petőfi-kiadások az ő hat kötetén alapultak.)

1896. — Megjelenik Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajza. (Méltó párja Havas Adolf kritikai kiadásának.)

1897. — A költő segesvári szobrának leleplezése országos ünnepség keretében. (A szobor Köllő Miklós műve. A világháború után Budapestre hozzák a szobrot. Félegyházán állítják fel.)

1908. — A budapesti Kerepesi-temetőben közös sírba helyezik Petőfi Sándor szüleit, Petőfi Istvánt, Petőfi Zoltánt és Szendrey Júliát. (Még él a költő sógora, Gyulai Pál, de Horvát Árpád már nincs életben.)

1909. — A Petőfi-ház megnyitása Budapesten. (Ez a ház az egykori Jókai-villa, ezentúl a költő ereklyéinek múzeuma a Petőfi-Társaság gondozásában.)

1911. — A Petőfi-Könyvtár befejezése. (Négy év leforgása alatt harminc kötet Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán szerkesztésében a költő életének és működésének részletes megvilágítására.)

1922. — Megjelenik Horváth János Petőfi Sándora. (Könyvét a M. T. Akadémia az 1923. évre szóló akadémiai nagyjutalommal tünteti ki.)

1923. — A költő születésének százéves fordulóján irodalmi ünnepek az egész országban. (A Kisfaludy-Társaságban Berzeviczy Albert és Herczeg Ferenc újítják meg emlékét.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. (Újból a Petőfi-Könyvtár 5. füzetében, 1908; továbbá Gyulai Pál kritikai dolgozatainak gyüjteményében, 1908.) — Zilahy Károly: Petőfi Sándor életrajza. Pest, 1864. (Lelkeshangú pályakép.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Életrajzi vázlat.) — Vutkovich Sándor: Töredékek Petőfi Sándor életéből. Pozsony, 1883. (Adalékok.) — Petőfi-Múzeum. Nyolc kötet. Kolozsvár, 1888–1894. (Anyaggyüjtő folyóirat Csernátoni Gyula és Ferenczi Zoltán szerkesztésében.) — Farnos Dezső: Petőfiana. Kolozsvár, 1889. (Adalékok.) — Fischer Sándor: Petőfi élete és művei. Ford. Tolnai Lajos. Budapest,

1890. (Az eredeti életrajz 1889-ben jelent meg németül. Ez a költő első nagyobb életírása. Jókai Mór előszava szerint: «A jelen mű úgy mutatja be Petőfit, amilyen valóban volt, amilyennek én ismertem. Szerzője az irodalombarátok hálájára érdemes, mind hazánkban, mind külföldön.») — Szulik József: Petőfi. Magyar Szemle. 1890. évf. (A Petőfi-rajongókkal szemben reálisabban jellemzi a költő egyéniségét.) — Szana Tamás: Petőfiné Szendrey Júlia. Budapest, 1891. (Szendrey Júlia kétes jellemérőI.) — Havas Adolf: Petőfi Sándor összes művei. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Jegyzeteiben értékes adalékok.) — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Budapest, 1896. (A Kisfaludy-Társaság Széher Árpád-jutalmával kitüntetett pályamű a költő legbővebb életírása. A régibb irodalmat gondosan felhasználja és megjelöli. Fontosabb forrásai: Arany János, Ágai Adolf, Balázs Sándor, Baróti Lajos, Bayer Ferenc, Berecz Károly, Csergheő Géza, Csernátoni Gyula, Degré Alajos, Dömök Elek, Egressy Ákos, Egressy Gábor, Eötvös Lajos, Farnos Dezső, Fischer Sándor, Frankenburg Adolf, Gyalokay Lajos, Gyöngyössy László, Gyulai Pál, Halasi Aladár, Haller János, Hamary Dániel, Hentaller Lajos, Imreh Sándor, Jókai Mór, Kacziány Géza, Kálniczky Gyula, Kemény János, Kertbeny Károly, Klapka György, Kolmár József, Koren István, Kozma Sándor, Kósa Sándor, Lauka Gusztáv, Lengyel József, Medgyes Lajos, Meltzl Hugó, Mészáros Lázár, Orlay Petrich Soma, Pap Zsigmond, Pákh Károly, Petőfi István, Péchy Imre, Prielle Kornélia, Pulszky Ferenc, Róna Béla, Sass István, Sárkány Sámuel, Szana Tamás, Szeberényi Lajos, Székely József, Szuper Károly, Teleki Sándor, Thallóczy Lajos, Török Aurél, Vachott Sándorné, Vadnai Károly, Vahot Imre, Váli Béla, Várady Antal, Versényi György, Vörösmarty László, Vutkovich Sándor, Zilahy Károly följegyzései és cikkei.) — Petőfi-album. Szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Budapest, 1898. (Életrajzi adalékok, irodalmi méltatások és Petőfi-ereklyék gyüjteménye.) — Horváth Ödön: Petőfi Eperjesen. Eperjes, 1899. — Lakatos Vince: Magyar költők egymásról. Keszthelyi kat. gimnázium értesítője. 1900. — Jókai Mór: Petőfi Sándorról. Budapest, 1902. (Várdai Béla jegyzeteivel.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Budapest, 1905. (Életrajz, kiadások, fordítások, megzenésítések, arcképek, szobrok, emléktáblák, kéziratok. A költőtől közel 800 költemény maradt

ránk, ezeket 68 helyen írta, legtöbb verse a Pesti Divatlapban jelent meg.) — Kéry Gyula: Friss nyomon. Budapest, 1908. (Petőfi-Könyvtár. 1. füzet.) — Déri Gyula: Petőfi Zoltán. Budapest, 1909. (U. o. 15. füzet.) — Ferenczi Zoltán: Petőfi eltünésének irodalma. Budapest, 1910. (U. o. 24. füzet.) — Kéry Gyula: A Petőfi-ház története és katalógusa. Budapest, 1911. (U. o. 27–28. füzet.) — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (U. o. 29–30. füzet.) — A Pesti Napló Petőfi-albuma. Budapest, év nélkül. — Baróti Lajos: Petőfi katonáskodásáról. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Sebestyén Gyula: Petőfi első levelei. U. o. 1912. évf. — Rexa Dezső: Petőfi első székesfehérvári felléptéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. — Bodola Gyula: Miért hagyta el Petőfi Pápát? Pápai ref. főiskola értesítője. 1914. — Kardos Lajos: Petőfi kapitánya. Uránia. 1915. évf. — Hatvany Lajos: Feleségek felesége. Petőfi mint völegény. Budapest, 1919. — Szász Károly: Petőfi és a színpad. Uránia. 1922. évf. — Alapy Gyula: Petőfi két barátja. Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1923. — Baros Gyula: Petőfi a szépirodalomban. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Bártfai Szabó László: Petőfi-adalékok. U. o. 1923. évf. — Benedek Marcell: Petőfi és a könyvnyomtatók. Magyar Grafika. 1923. évf. — Ferenczi Zoltán: Petőfi, az ember. Akadémiai Értesítő. 1923. évf. — Pataky József: Petőfi a színpadon. Nyugat. 1923. évf. — Rédey Tivadar: A Széchenyi-könyvtár Petőfi-kiállítása. Magyar Könyvszemle. 1923. évf. — Tolnai Vilmos: Petőfi iskoláztatásához. Napkelet. 1923. évf. — Fehér Géza: Petőfi ünneplése Bulgáriában. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Kristóf György: Petőfi és Wesselényi. Hírnök. 1923. évf. — Feszty Árpádné: A tegnap. Budapest, 1924. — Gopcsa László: Arany János és Petőfi gyorsírása. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Osváth Gedeon: Petőfi aszódi ifjúsága. Aszód, 1925. — Rexa Dezső: Petőfi és Széchenyi. Uránia. 1925. évf. — Baros Gyula: Petőfi a szépirodalomban. Magyar Könyvszemle. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Somssich Andor: Petőfi és Reményi. Muzsika. 1929. évf. — Bártfai Szabó László: Széchenyi, Petőfi és az Ellenzéki Kör 1848-ban. Magyar Könyvszemle. 1930. évf. — Herczeg Ferenc: Arcképek. Budapest, 1930. — Pap Károly: Petőfi egy ismeretlen barátja. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Szendrey Júlia ismeretlen nap-

lója, levelei és halálos ágyán tett vallomásai. Közzéteszik Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Budapest, 1930. — Császár Elemér: Szendrey Júlia. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Gerő József: Petőfi javainak lefoglalása és elárverezése. 1849–1851. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PETŐFI SÁNDOR ÍRÓI FEJLŐDÉSE.

Petőfi Sándorban hajthatatlan jellem egyesült hajlékony lélekkel. Egyéniségének mását senkiben sem lehet megtalálni. Atyjától nyughatatlan természetét és ellentmondást nem tűrő akaratát, anyjától érzelmeinek lágyságát örökölte. Magányt kereső, csendes, szelíd gyermek volt, de életének körülményei ingerlékeny, dacos, elszánt emberré tették. Álmodozó alaptermészetébe később belevegyült a minden megalkuvást mereven elutasító függetlenség érzelme, az emberi, művészi és politikai szabadságvágy. Szíve lágy volt, könnyen sebezhető; jelleme szilárd, tetteiben következetes, a becsületet érintő dologban megközelíthetetlen. Nyers őszintesége, cicomátlan természetessége összeütközésbe hozta igen sok kortársával, de még legnagyobb ellenségei sem foghatták rá, hogy tetteiben önérdek, nyilatkozataiban számítás vezeti.

Költői megjelenése heves mozgalmakat támasztott, írásai a jó barátok és bosszús ellenségek sokaságát sorakoztatták egymás ellen. Lelkesedést keltett és megütközést okozott. Annak, aki pályafutását vizsgálja, meg kell állapítania, hogy nemcsak költészete, hanem élete is bizonysága emberi kiválóságának. Tömérdek nyomorúságban volt része, mégis megőrizte ideális gondolkodá-

sát; a sors hosszú időn keresztül kegyetlenül tiporta, végtére mégis ő kerekedett felül s rövid idő alatt tüneményes életpályát futott meg.

Írói pályájának kezdete 1842-re tehető. Nemcsak azért, mert ebben az évben jelent meg első költeménye nyomtatásban, hanem azért is, mivel régibb verseit (1838—1841) ő maga sem tartotta figyelemre érdemes alkotásoknak. Zsengéi az ő szemében sem voltak egyebek iskolai gyakorlatoknál; s ha ezeket az ifjúkori kísérleteket vizsgáljuk, igazat adunk a költőnek. Ezek a versek formában és nyelvben Vörösmarty Mihály és Bajza József lírai iskolájának követését, hangulatban és eszmékben Schiller, Matthisson, Heine, Lenau, Claudius és Horatius olvasásának nyomait éreztetik. A serdülő ifjú a latin klasszikusok, néhány német költő s főkép Vörösmarty Mihály hatása alatt örömét találta az antik méretű strófák és rímes időmértékes verssorok írásában; megénekelte elválását az iskolától, barátaitól, szerelmesétől; elmondta álmait, vágyait, szenvedéseit; megpróbálkozott epigrammák, románcok, balladák írásával.

Tehetsége 1842 után rohamosan fejlődött. Élményei termékenyítően hatottak lelkére, kóborlásai közben új lírai témákra bukkant, költészete egyéni lett, friss témakörét népies nyelvművészettel és a költői előadás meglepő könnyedségével dolgozta fel. Ez az újszerűség ragadta bámulatra kortársait, mikor verseinek első gyüjteménye 1844-ben megjelent. A huszonegy éves ifjú új nyelven írt; a szókapcsolatok, ellentétek, felkiáltások tömegét szőtte verseibe; szókincse és kifejezéskészlete kimeríthetetlen

bőséggel áradt képzelete csapongásainak festésében. A természet jelenségei, a csillag, a madár, a nap, az éj, a szél: száz és száz változatban élénkítették stílusát. A magyaros szólásmódoknak bővében volt, a nép nyelvének kincseit kiaknázta, anélkül azonban, hogy rászorult volna a tájnyelvi különösségek használatára. A régi nyelvemlékek szókincséhez nem nyúlt, a nyelvújításnak is csak a meggyökeresedett szavait használta. Meglepő, mily kevéssé avult el nyelve az egymást követő évtizedek során. Mindössze az elbeszélő mult használata és az -and, -end-féle jövő feltünedezése mutatja némikép az 1840-es évek költőjét.

Nemcsak a költői nyelvben nyitott új korszakot, hanem a verstechnikában is. A magyaros versformákat olyan nagy változatosságban és olyan ritmusérzékkel használta, mint előtte senki. Új lendületet adott a rímes időmértékes verselésnek is. Jambusait és trocheusait nem gyalulta ki annyira, mint az Athenaeum költői, természetes verselése szembetűnően különbözött a többi lírikus feszes ritmusától. Elhíresztelték, hogy a versformával nem törődik, verselése pongyola; a közönség azonban nem törődött a kritikusok iskolás megállapításaival, sőt egyéb jelességeket is észrevett költőjében. Meglepetéssel észlelték, hogy nem elfátyolozott érzelmeket szólaltat meg, hanem élményeit használja lírai költésének forrásául. Újítónak látták alakban és tartalomban, nyelvben és motívumokban. Költőtársai patetikus nyelven, stilizált kifejezésekkel, sablonos modorban szedték verslábakra elvont érzelmeiket; ő egyszerűen, természetesen, könnyedén írt. Amazok tárgy-

talan sóvárgással, légies ihletettséggel, mélabús bölcselkedéssel művelték a személytelen jellegű lírát; ő az élményi líra úttörője lett. Új lírai irányt honosított meg eredeti lírai modorral.

Költeményeinek egy részét félreértették, ifjúkori kiforratlan verseiben túlságosan gyönyörködtek, forgalomba jött az ál-Petőfi-típus: a közönség mindenekfelett a duhaj magyart, a sírva-vigadó «népköltőt» ünnepelte benne. Igaz, hogy «népköltő» is volt — népies tárgyakról népies hangon énekelt —, de «népköltői» működése csak mellékes járuléka költészetének. Más az ő érdeme. Mikor ez a fiatal vándorszínész megjelent a magyar költészet berkeiben, lírájába egyszerre belevont olyan tárgyakat, amelyeket előtte nem tartottak költőieknek. Multját és jelenét, gyermekkorát és férfiéveit egyformán megénekelte. Költeményeiből kiolvasható csaknem egész életrajza és lelkivilágának minden érzékenyebb rezzenése. Egyéniségének előtérbe nyomulása bámulatos, főkép ha egybevetjük egyéni líráját elődeinek és kortársainak személytelen lírájával. Végletes volt a barátságban, szerelemben, hazafiságban, de azért egészséges lélek, erkölcsi szempontból fölötte rokonszenves. Élete és tettei nem szorulnak szépítgetésre. De költészetéből nemcsak a nagyszerű lírai egyéniség képe tükröződik, hanem a magyar föld és magyar nép számos addig még nem látott sajátsága is.

A költő távol a nemesi kúriák világától, a földművelő parasztok között nevelkedett; a gyermekévek örök benyomásai a nagy magyar rónaságon szűrődtek lelkébe. A szülői házban józanság környezte, nevelése nem oltott belé uras-

kodó hajlamokat; bármerre tekintett, minden az egyszerűségre és természetességre emlékeztette. Az alföldi lakosság életmódja a lehető legkezdetlegesebb volt, a Duna-Tisza köze egyébből sem állott, mint vetésekből, legelőkből, pusztákból. Rengeteg erdők nem árnyékoltak itt csodás szépségű hegyi tájakat, rendezett városoknak nyoma sem akadt, várromokhoz fűződő mondák nem foglalkoztatták a nép képzeletét. A költőt a tanulóévek elsodorták szülőföldjétől, regényesebb vidékekre vetődött, de semmi sem tudta vele feledtetni szülőföldjének szépségeit. Kortársai előtt mindenekelőtt mint az alföldi magyarság költője mutatkozott be s a népies korszellem kedvezett irányának. Ebben az időben európaszerte erősbödött a népköltés kultusza, a külföldön kiadott népköltési gyüjtemények mindenfelé megtermékenyítették az írók képzeletét, Magyarországon is érdeklődtek a népdalok és népmesék iránt. Ekkor lépett fel Petőfi.

A népdalköltésben voltak előzői, de a művészi színvonalat ő érte el legelőször. Ő lett egyben a legnagyobb magyar népdalköltő is. Elődeinek népdal-kísérletei többnyire hijával voltak a magyar nóták népies ízének és keresetlen természetességének, az ő népdalai a tartalom és forma mesterkéletlen összhangját mutatták. Líráján népdalköltésünk nemesítve jelent meg. A dalkezdet festőisége, a szerkezet kereksége, a gondolatok természetes szövése, a természeti képek hangulatossága, a találó hasonlatok és szóképek sokasága dúsan áradó költői erőre vallottak. (*A faluban utcahosszat, A szerelem, a szerelem, A virágnak megtiltani nem lehet, Alku, Árvalányhaj a süvegem bokrétája,*

Befordultam a konyhára, Boldog éjjel, Ez a világ amilyen nagy, Hull a levél a virágról, Kis furulyám szomorúfűz ága, Nem ver meg engem az Isten, Temetésre szól az ének.) A művészi irányú magyar népdalköltésben iskolát teremtett. Népdalait az egész országban énekelték és utánozták, megindította a népdalköltés divatját, olyan népszerűséget szerzett ennek a műfajnak, hogy a magyar lírikusok évtizedekig a legnagyobb becsvággyal írták népdalaikat. A műköltő tudatos művészetével dolgozott, de eltanulta a magyar népdal megjelenítő tulajdonságát, a drámaiságot is. A népköltés nyelve, mondatfűzése, kifejezésbeli fordulatai mind birtokában voltak, a nép fiainak érzelmeit mesterien tolmácsolta. Népdalai voltaképen helyzetdalok; olyan lírikus alkotásai, aki szívesen ölt álruhát és jó kedvvel vegyül a nép közé.

Helyzetdalok bordalai is, ezek a sírva-vigadó énekek, a magyar bordalköltés fejlődésének legszebb virágai. *(A borozó, Egri hangok, Felköszöntés, Ivás közben, Mit szól a bölcs, Rég veri már a magyart a Teremtő, Részegség a hazáért.)* Nem volt borivó ember, mégis a mámoros versek egész sorát írta költői hevületében. Voltaképen nem a bor ihlette, hanem a víg társaság. Bor és mulatozás nélkül ebben az időben nem lehetett falusi magyar embert elképzelni; a költő a közfelfogásnak és a költői hagyományoknak hódolt, mikor mámoros lelke szivárványait — a bordalokat — megalkotta. Ezek a dalok a humoros előadás bájával, a tartalom ötletességével, az eszmék nemességével egyaránt kitűnnek. Legfőképen ennek a műfajnak köszönhette, hogy pályája elején úgy tűnt fel, mint a kocsmázó magyar minta-

képe; költőtársainak hozzá intézett versei is eleinte csak a jó borivót magasztalják egyéniségében. Ez a Petőfi-típus sokáig kísértett a tájékozatlanabb olvasók között; még az írók sem vették észre, hogy a pályája kezdetén álló lírikus fiatalos kiforratlanságában szándékosan teszi könynyelművé és rikítóvá egyéniségét.

Petőfi Sándorban — későbbi fejlődése során — nem lehet és nem szabad «népköltőt» látni. Pályája hamarosan művészi magasságokba lendült. Ha nem fordult is el a népies iránytól, lírája gyors ütemben közeledett a magyar műköltészet csúcsaihoz.

Nevezetesebb népdalai és bordalai. — *A borozó.* Athenaeum. 1842. évf. május 22. («Gondüző borocska mellett Vigan illan életem; Gondüző borocska mellett, Sors, hatalmad nevetem.» Ez a bordal a költőnek első nyomtatásban megjelent verse. Aláírása: Petrovics Sándor.) — *Befordultam a konyhára.* Athenaeum. 1843. évf. (A szerelem ébredését egy kis történet keretében mondja el. Aláírása: Pönögei Kis Pál.) — *Felköszöntés.* Athenaeum. 1843. évf. («Miljom átok! Bort a billikomba!» A költő mámoros elszántsággal mulat, az élet keserüségei elől a bor vigaszához menekül, ivásában és vallomásaiban pátosz és halálvágy van: «Minden éljen, ó csak vesszek én!») — *A szerelem, a szerelem.* Életképek. 1844. évf. (A juhászlegény búsulása. Horváth János megjegyzése: «Mi egyéb a népdal, ha müköltő írja, mint helyzetdal, melyben a költő magát népi alaknak képzeli; vagy genreképp, mely valamely népi típust daloltatással jellemez.») — *A virágnak megtiltani nem lehet.* Életképek. 1844. évf. (Szövegéhez egy debreceni diák csinált dallamot, így került a nép ajkára.) — *Kis furulyám szomorúfüz ága.* Életképek. 1844. évf. (A nyáját őrző legény kesergése elhúnyt szerelmese után. A költő beleéli magát a pásztor helyzetébe s nagy életszerüséggel mondja el panaszait.) — *Temetésre szól az ének.* Versek. Buda, 1844. (Dala írásakor Debrecenben nyomorgott, a város szélén, egy szegény özvegyasszony fütetlen szobájában, éhezve, fázva, betegen, a jobb jövő minden reménye nélkül.) — *Egri hangok.*

Életképek. 1844. évf. (Dalát Debrecenből Pestre menet az egri kispapok körében írta. Néhány hónap mulva három arany pályadíjat nyert vele, mert az Életképek bírálóbizottsága ezt a költeményt ítélte legjobbnak a folyóirat hasábjain féléven át megjelent versek közül. A bor mámorának dícséretébe beleszövődnek a költő hazafias érzelmei is. Optimizmusa törhetetlen: «Kedvemnek ha magja volna, Elvetném a hó felett S ha kikelne: rózsaerdő Koszorúzná a telet.») — *Ivás közben.* Regélő. 1844. évf. (A bor hatását még az ittas ember nyelvbotlásaiban is elevenen érezteti.) — *A faluban utcahosszat.* Versek. Buda, 1844. (A magyar legény büszkeségét és dacosságát a drámai megjelenítés erejével fejezi ki.) — *Nem ver meg engem az Isten.* Versek. Buda, 1844. (A parasztlegény bánata kedvesének hűtlensége miatt.) — *Árvalányhaj a süvegem bokrétája.* Versek. Buda, 1844. (Ezt a népdalát különösen dallama tette népszerűvé.) — *Ez a világ amilyen nagy.* Életképek. 1844. évf. (Művészieségében is népies szellemű szerelmi ének.) — *Mit szól a bölcs.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Annyi csalódás éri az embert, hogy csak a bor adhat vigasztalást. A pénz megöli az elvet, jellemet, becsületet; nincs igazmondás, barátság, hűség. «Korpafőt díszít selyemkalap S az okos fő teng a daróc alatt.» Hiába prédikálják az erkölcsöt, senki sem hallgat a jó szóra. «Szikrát sem törődve szól a bölcs: Itt van a pohár. Hol a bor? Tölts!») — *Boldog éjjel.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (A szerelmi boldogság dala. A természet képei hatásosan szövődnek a költő érzelmi világába.) — *Részegség a hazáért.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (A hazafias bordal egyik értékes példája.) — *Hull a levél a virágról.* Versek. Pest, 1845. (Az elválás érzelmei egybekapcsolódnak a természet jelenségeivel.) — *Rég veri már a magyart a Teremtő.* Versek. Pest, 1845. (A mulató magyar ember sírva vigadása.) — *Alku.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Párbeszéd a gazdag úr és a szegény juhász között: az egyszerű legény nem engedi át szeretőjét semmi pénzért a gazdag embernek. Ma is kedvelt népdal; egy ismeretlen szerző még a szöveg folytatását is megcsinálta.)

Kiadások. — A következő fejezetekben egybeállított kiadások közül különösen Badics Ferenc, Havas Adolf és Voinovich Géza Petőfi-kiadásai.

Irodalom. — A következő fejezetekben felsorolt könyvek és tanulmányok, különösen Badics Ferenc, Endrődi Sándor, Ferenczi

Zoltán, Gyulai Pál, Hartmann János, Havas Adolf, Herczeg Ferenc, Horváth János, Kéky Lajos, Kristóf György, Marót Károly, Meltzl Hugó, Oláh Gábor, Palágyi Menyhért, Papp Ferenc, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Salamon Ferenc, Schöpflin Aladár, Szigetvári Iván és Voinovich Géza munkái.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

PETŐFI SÁNDOR LÍRÁJA.

Petőfi Sándor költészete szorosan összefügg életével, a költő emberi pályáját pusztán költeményeiből is meg lehetne rajzolni. A nagy lírikus leplezetlen őszinteséggel szólt élete mozzanatairól: tanulóéveit, katonaéletét, színészkedését, vándorlásait, szenvedéseit a költemények változatos sorozatában örökítette meg. Ezek a költemények nem mindig művészi alkotások, de az akkori olvasókra nagy hatást tettek, mert bennük egy új irány első úttörője mutatkozott be a közönség előtt. A magánéletét rejtegető, tekintélyt tartó, régi költőtípus helyett előlépett a vidámhangú vándorszínész és elmondta ügyesbajos dolgait.

Különösen családi költészete mutatta be vonzó színben tehetségét. Fellépéséig a szülők iránt érzett szeretet ritkán merészelt helyet kérni a magyar költők lantjain; akkor is vagy kisebb értékű köszöntő vers alakjában hangzott el vagy egy-egy elégikus megemlékezés keretében szólalt meg. Költőink nem tudták, milyen modorban énekeljék meg családi élményeiket; nem is tűnt fel előttük költői értékűnek a családi élet lírája. Petőfi nem törődött a divatos nézetekkel, neki csak édesanyja marasztaló esdeklése csengett a fülébe. *(Távolból.)* A megindultság és gyöngédség soha sem hiányzik az anyjáról szóló költe-

ményekből. *(Füstbe ment terv, Anyám tyúkja, Fölszedtem sátorfám.)* Apja iránt érzett szeretetébe eleinte szelíd humor, sőt némi gúny is vegyült; apja, a józan gondolkodású mészáros, nem sokra becsülte a művész-pályát s ez rosszul esett a költőnek. *(Egy estém otthon, Apám mestersége és az enyém, Vizen.)* De az évek eloszlatták a félreértéseket. Mikor az öregedő gazdának újra ott kellett folytatnia életét, ahol legénykorában kezdte; mikor az emberi álnokság és a sors csapásai arra szorították, hogy ismét két keze munkájával keresse kenyerét: mély meghatottság vett erőt a költőn. Az élcelődés hangja örökre elhallgatott, hogy helyet adjon a fiúi érzelmek nemes megnyilvánulásának. *(A jó öreg kocsmáros, Szülőimbez.)* Apja és anyja közt osztotta meg most szeretetét; hálás ragaszkodásra intette öccsét is egyik gyönyörű költői levelében. *(István öcsémhez.)* És jött még egy korszak, amikor atyjáról emlékező költeménye ódai szárnyalással zendült meg: az ötvennyolc éves öreg ember kardot ragadott hazája védelmére, fia a szabadság hősét ünnepelte személyében. *(A vén zászlótartó.)* A költő odaadóan ragaszkodott szüleihez, szeretetének nagy művészettel adott hangot költeményeiben. Ha az emberek bántották, ha vigasztalásra volt szüksége, ha pihenni akart, szülei hajlékát kereste fel. Halálukat mélyen gyászolta: «Csókolnám még lábuk nyomát is, Mert engemet szívük vérén neveltek fel». *(Szüleim halálára.)*

Családi költeményei nemcsak szépségükkel lepnek meg, nemcsak az érzelmek bensőségével ragadnak el, hanem nevelő erejükkel és erkölcsi hatásukkal is. Nejéhez és fiához intézett költeményei szintén azt mutatják, hogy

minden nyughatatlansága és kalandozó természete ellenére is nagyrabecsülte a családi életet.

Barátaival szemben türelmetlen és követelő volt. Nagy áldozatkészséget és olyan alkalmazkodó képességet követelt tőlük, amilyen csak kevés emberben van meg. Ő maga nem ismert elnézést s ha azt vette észre, hogy valamelyik barátja nem helyesli tetteit vagy megalkuszik a körülményekkel, mindjárt készen állott a szakításra. Ezért tűzött össze csaknem valamennyi barátjával, még azokkal is, akikhez régebben bensőséges hangú költeményeket intézett. *(Tompa Mihályhoz, Tompa Mihálynál, Jókai Mórhoz.)* Nem tudta elfogadni azt az elvet, hogy a barátság kölcsönös elnézésből áll. Arany Jánossal azért maradt zavartalan a barátsága, mert nagy költőtársa maga volt a megtestesült engedékenység és alkalmazkodás. Benső viszonyuk emlékét több szép költemény őrzi. *(Arany Jánoshoz, Arany Lacinak, Levél Arany Jánoshoz, Arany Jánosnál.)*

Szerelmes természet volt, könnyen és hevesen fellobbanó. A nők alakját eszményi fénnyel vette körül; úgy közeledett hozzájuk, mint egy ábrándos ifjú. Álmainak tárgya a serdülő leányka; az asszonyok nem tudták megzendíteni lantját. Az érzéki szerelem hiányzik költészetéből. A leányban élete jutalmát, leendő hitvesét látta.

Az első mélyebb nyomot Csapó Etelke iránt érzett vonzalma hagyta szerelmi költészetén. A tizenötödik évében járó leányt testvérnénjénél, Vachott Sándornénál, ismerte meg, de mire szerelmének igazi tudatára ébredt, Etelke már meghalt. (1845 január 7.) Ébredő vonzalmát

fájdalom váltotta fel, képzelete hevesen csapongott, egész sor búsongó verset szentelt a kedves halott emlékének. Verseit egy kis kötetben, a *Cipruslombok*ban, adta ki. (1845 március 20.) Lírai ciklusából a fájó visszaemlékezés hangja csendült elő, meg-megújuló gyásszal siratta a «szőke fürtök kedves gyermekét»; kereste az alkalmat, hogy minél erőszakosabban marcangolja lelkét a vesztett boldogság miatt. Verseiből a temetők hangulata, a tehetetlen bú, a hiábavaló epedés siralma áradt. Szüntelen kísértette elhúnyt eszményképének emléke, végül megenyhült fájdalma, lecsillapodott zaklatottsága.

Most egy másik leány alakja merült fel előtte, Mednyánszky Bertáé. 1845 nyarán ismerkedett meg vele Gödöllőn, ezen a nyáron és őszön írta hozzá a *Szerelem gyöngyei*t. Ez a versgyüjteménye már nem az emlékekből táplálkozó ifjú panaszos dalainak sorozata; itt a reménykedő, mélázó és lemondó szerelem változatosabb hangjait halljuk. Mednyánszky Berta becsülte, de nem szerette a költőt; atyja pedig, Grassalkovich herceg jószágigazgatója, egyenesen családi büszkeségét érezte megsértve, mikor a költő megkérte leánya kezét. Előkelőbb leány ebben az időben nem lehetett olyan ember felesége, aki verseinek eladásából élt s akinek sem vagyona, sem hivatala nem volt. A költő eleinte sokat ábrándozott új eszményképéről, álmokat szőtt a családi élet csendes boldogságáról. Költeményeiben a színes képek egész sorozatával festette reményeit. Mint előbbi dalciklusában, itt is meglepő, mennyi realitással adott számot az eléggé futólagos ismeretség lelki mozzanatairól. Az érzéki vágyódásnak éppen úgy nincs

nyoma itt sem, mint az Etelke emlékét őrző szerelmi dalokban.

Mednyánszky Berta részéről történt visszautasítása után egy időre elnémul szerelmi lantja, pesszimista hangulat vesz erőt lelkén, csak hónapok multával vallja be: «Nem lehet, hogy én még ne szeressek És hogy engem ne szeressenek!» Nagykárolyban, 1846 szeptember 8-án látja meg először Szendrey Júliát, szeptember 19-én már megszólal lantján új szerelmének dala. Ehhez a szerelméhez, az utolsóhoz és legnagyobbhoz, szívósan ragaszkodik, az akadályok nem riasztják vissza, sőt növelik szenvedélyét. Júlia habozó magatartása, szüleinek ellenszegülése, a jövő bizonytalansága kínos gondba ejti, végre 1847 szeptember 8-án felesége lesz az imádott leány. A Júlia alakjához fűződő költemények a fejlődés legmagasabb fokán mutatják be nemcsak saját szerelmi líráját, hanem az egész magyar szerelmi költészetet is. A költő erkölcsi felfogását még emelkedettebbé, érzésvilágát még mélyebbé, képzeletét még ragyogóbbá teszi ez a szerelem. Szenvedélye lángoló szavakban árad, kifejező ereje csodás erővel patakzik. A szépség és jóság megtestesülését látja Júliában, alakját glóriába vonja. Esküvője után a hitvesi szerelem magasztosságát, a boldog házasélet virágait is elhinti a magyar költészetben. Ha bántalmak érik, feleségében találja vigaszát; ha derűs napjai vannak, élettársa magasztalására írja költeményeit. Őt dicsőíti dalban és ódában, ditirambban és rapszódiában, könnyek és mosolyok között, a költészet mámoros nyelvén. Nem tudja minek nevezze hitvestársát, ha a merengés alkonyában bámulva nézi

szemeinek csillagos fényét. Júlia tekintete ráröppenő szelíd galamb, amelynek minden tolla a békesség olajága, érintése lágyabb a selyemnél s a bölcső vánkosánál; hangjára zöld lombokat bocsátanak a száraz téli fák, azt gondolják, hogy itt a tavasz, mert énekel a csalogány; ha csókban olvad össze ajkuk, eltűnik a világ, rejtélyes üdvét árasztja az örökkévalóság; egy égbe rontó képzelet tündér leánya Júlia, a legvakmerőbb reményeket megszégyenítő ragyogó valóság, a léleknek egyedüli, de egy világnál többet érő kincse. Szép ifjú hitvese mellett örök szerelemről álmodozik, egyszerre balsejtelmek lepik meg: a völgyben még nyílnak a kerti virágok, de a bérci tetőt már hó takarja, lángsugarú nyár van szívében, de sötét haja őszbe vegyült már; elhull a virág, eliramlik az élet; szép hitvese itt ül ölében, ma még itt, holnap már sírja fölött; és eldobja az özvegyi fátyolt. A halhatatlan költemények hosszú sora örökíti meg ezt a verőfényes és mégis borús szerelmet. *(Minek nevezzelek, Szeptember végén, Szeretlek kedvesem, Itt benn vagyok a férfikor nyarában, Itt van az ősz, itt van újra, Pacsirtaszót hallok megint, Beszél a fákkal a bús őszi szél.)* Ezek a költemények mélyen átérzett élmények bűvös visszhangjai; szivárványosan tükröződik belőlük a szerelemben égő ifjú lelkének minden rezzenése. Ha Petőfi bókol, virágeső hull; ha ábrándozik, rózsaligetek illata kél szárnyra; ha borús lesz homloka, elsötétül az ég és távoli mennydörgés moraja hallik. Nincs magyar költő, aki a szerelmi líra pompájában, az érzelmek és indulatok áradó hevében, a szenvedély igazságában versenyre kelhetne vele. A forma és hangulat harmóniája, a

képek és hasonlatok színekben dúslakodó változatossága, a gondolatok és érzelmek arányos fejlesztése, a kidolgozás drámaisága, a fantázia magas röpte, a nyelv hajlékonysága, a stílus kifejező ereje, a merengés, remény, vágy, keserűség, életöröm, túláradó boldogság és lázas szenvedély hangjának eltalálása felülmúlhatatlanná teszik ezt a szerelmi lírát. Költészetünkben Petőfi a szerelem legművészibb énekese.

Hazafias költeményeinek eleinte ugyanaz volt a gondolatkörük, mint a régibb költők hazafias verseinek. Ábrándos, érzelmes, bánkódó hazaszeretet sugárzik ki dalaiból. Reszkető megindultsággal gondol a hazára. *(Honfidal.)* Ifjúkori kísérleteiben mindössze csak néhány hazafias vonatkozás van, de 1844-től egyre többet foglalkozik a haza eszméjével. Még bordalai egy részének is a hazafias érzelem ad nemesebb tartalmat. *(Részegség a hazáért, Rég veri már a magyart a Teremtő.)* Elmereng a nemzeti mult nagyságán, keserűséggel szemléli a jelen sivárságát, szégyenli elmaradottságunkat, buzdítja a nemzetet az egyetértésre. *(A hazáról, A magyar nemzet, Magyar vagyok, Erdélyben.)* 1846-tól kezdve új színt ad hangjának. Érzi, hogy nem elég a hazát tétlenül szeretni, hanem a szabadság kivívásával újjá is kell azt teremteni. Nemcsak a magyar haza felszabadítására gondol, hanem az egész emberiség megváltására is. *(Sors, nyiss nekem tért.)* Boldognak mondja azt, aki meghalhat az emberiség javáért, fölmerül lelkében a világszabadság gondolata. *(Egy gondolat bánt engemet.)* Rendíthetetlen meggyőződése, hogy a szabadságért mindent fel kell áldozni, még az élet legfőbb

javát, a szerelmet is. Ábrándos magyarsága egybefonódik a földkerekség összes népeinek felszabadítására irányuló gondolattal. Szívében a szabadságszeretet mindenekfölött uralkodó érzelem. Istentől azt kéri, hogy szép derűs őszi napon halhasson meg, ajkait kedvese csókja zárja le, de ha ezt nem engedné Isten, érje a halál a harc mezején s ajkára az égi lények legdicsőbbje, a szabadság, lehelje búcsúcsókját. *(Ha az Isten.)*

Szabadságérzelmeibe egyre jobban beleszövődik a prófécia: sejti a közeli nagy változásokat, hirdeti a véres háborút, rettenetes napokat lát közeledni, jön a vérfolyam, az isteni ítélet, utána örök béke és örök üdvösség lesz a földön. *(Az ítélet.)* A költőnek, úgymond, együtt kell éreznie korával, vezetnie kell a népet a jobb jövő felé. Lopott kincsek ragyognak a palotában, hitvány gazdagok tivornyáznak a bőség asztalánál, annál szentebb a szalmakunyhók küszöbe, annál fényesebbek a szívek a kicsiny szobákban. *(Palota és kunyhó.)* Átok arra, aki elhajítja a nép zászlaját; átok a hamis prófétákra, akik a nyugalmat hirdetik, holott milliók tengenek kétségbeesetten. *(A XIX. század költői.)* Még most kér a nép, de eljön az idő, amikor rombolni fog, ha nem kapja meg jogait. *(A nép nevében.)* Véres napok jönnek, amelyek a régi világ romjain megteremtik az új világot. *(Véres napokról álmodom.)*

Hazafias költészete lassankint átalakult politikai költészetté. Az akkortájt egész Európában népszerű radikális politikai líra az ő költészetében jutott nálunk kivirágzásra. Nagy erővel vitte bele irodalmunkba a demokratikus eszmék kultuszát, népimádása nem ismert mértéket. Politikai

költészete 1848-ban és 1849-ben már igazi forradalmi költészet. Támadja a mérsékelteket, korholja a habozókat, tüzeli a harctérre menőket. A márciusi ifjúságnak ő a vezére. kortársainak hangulata az ő *Nemzeti dal*ából tükröződik legbensőbben. Csakhamar elszigetelődött nemzete közfelfogásától, mikor megkezdte izgatásait a királyok ellen. *(A királyokhoz, Készülj hazám.)* A politikai csalódások és egyéni megbántások egész sorát élte végig, meggyőződéséből mégsem engedett. Köztársasági elveit széltében hirdette, a forradalom tüzét állhatatosan szította. Maga is beállt katonának s a segesvári csatában vérével pecsételte meg eszméit. A magyar vitézség méltó énekesre talált benne. *(A honvéd, Csatadal, A székelyek, Négy nap dörgött az ágyú, Európa csendes, újra csendes.)*

Nemzeti szellemű költeményei a magyar hazafias líra kitűnő darabjai. Megvan bennük nemcsak az érzelem mélysége, a képzelet merészsége, a hang változatossága, hanem az ihletett alakítás művészete is. Ezek a költemények a hazaszeretet imái. S ha a költő képteremtő ereje nem is oly nagy, mint szerelmi énekeiben, eszményi hevületével mindig megragadja az olvasót. Hazafias lírájának jelentős a kortörténeti értéke is. A negyvennyolcas évek hangulatának változatait, az egykorú események nyomán támadó lelkesedést, gyűlöletet, elkeseredést tükörként mutatják ezek a költemények.

A költő hamar áthaladt fejlődésének népies szakaszán, lírája 1845-től kezdve egyre magasabb röptű. Nem szakított a népiesség kultuszával, de a népiességből csak azt tartotta meg, ami igazán értékes volt. Családi, sze-

relmi és hazafias költészete egyaránt mutatják tehetségének kivirágzását. Bölcselő hajlama először a *Felhők* című lírai ciklusában tűnt fel nagyobb erővel. Kis kötete hatvanhat költeményt foglalt magában: sajátságos gondolatokat, szenvedélyes felkiáltásokat, víziószerű képeket. 1845 őszétől 1846 tavaszáig kínos hangulatban gyötrődött, érzelmei a világfájdalom és embergyűlölet határán hullámoztak. Családása barátaiban, ellenségeinek gyűlölködő kritikái és akkori olvasmányai — főkép Byron, Shelley, Heine — pesszimistává tették. A világot feketének, az emberiséget gonosznak, a jövőt reménytelennek látta. Apró bölcselő verseiben tagadhatatlanul sok a bizarrság, szertelenség, rikító szín, de jelentékeny részük értékes megnyilatkozása csapongó fantáziájának és bölcselkedő hajlamának. Eredeti hasonlatokkal világítja meg a dicsőség, szerelem, bánat és öröm problémáit; foglalkozik az élet és mulandóság gondolatával; fölveti a kérdést, hová jutunk a halál után, milyen a viszony a test és lélek között, mi lesz a földből, ha az utolsó ember is meghal. Ezek a versek az értelmi elmélyedésnek és a lelki meghasonlásnak tükördarabjai: foszlányok és töredékek a színesképzeletű költő naplójából.

Az emberi nem lelki alacsonysága s az élet és mulandóság rejtélyei köré fűződő gondolatok foglalkoztatják képzeletét hosszabb bölcselő költeményeiben is. Úgy érzi, hogy a világ megérett a felrobbantásra; fantasztikus képet fest egy tébolyodott emberről, akinek az emberi gonoszság elveszi az eszét. *(Az őrült.)* Az embert nem a teremtés koronájának, hanem a természet söpredékének

látja. *(A világ és én.)* Nincs nevetségesebb, szerinte, az embernél: ajkai a világot fitymálják, holott kár kevélykednie, mert élete egy szempillantásnál rövidebb, sikerei pillanatnyiak, dicsőségét a föld alá viszi, híre néhány századig tart, azután elvész éppen úgy, mint ahogyan elvesz az a nép is, amelyhez tartozott. *(Az ember.)* Megsemmisül a föld, óriás koporsó lesz belőle, a sok gyűlölködő szív megfagy, a szerelem, gőg, alázatosság, becsületrablás, lelkiismeretfurdalás örökre elalszik. *(Az utolsó ember.)* Az ember iszik az édes öröm poharából, iszik a keserű bú poharából, összetörik és cseréppé lesz mind a két pohár; a temető éjjeléből hűvös fuvalom jő és suttogva kérdi: nem legjobb-e sohasem élni? *(Édes öröm, ittalak már.)* És fölmerül a kérdések kérdése: miért születünk, miért élünk? A tudás nagyra van hatalmával, de a lélek homályát még csak annyira sem világítja meg, mint a mécs a bányát vagy a csillag az éjszakát. A nyomorult ész fénynek hirdeti magát és egy lépésnyire sem tud vezetni. Hogy a túlvilágról semmit sem tudunk, hagyján, de mik vagyunk ezen a földön és miért vagyunk, erre kell a felelet. Éljünk-e örömeinknek vagy sírjunk-e a síró világgal? A vérszopó nem bűnhődik, az emberiség jótevője nem kap jutalmat, haszon nincs a nemes célokért folyó küzdelemből, remény sincs, hogy elérkezik az általános boldogság ideje. Tulajdonképpen mi a boldogság, mikor azt minden ember másban leli? Talán minden csak öncsalás. Halad a világ, de hátha úgy vagyunk, mint a fa, mely virágzik és elvirít, mint a hullám, mely dagad és azután lesimul, mint a kő, melyet fölhajítanak és azután lehull, mint a vándor, aki

felhág a hegyre s ha a tetőt elérte, ismét leballag. S ez így tart mindörökké. *(Világosságot.)*

Bölcselő költeményei jeles bizonyítékai annak, hogy az érzelmi elmélyedés mellett megvolt benne az értelmi mélység is. A filozófiai érdeklődés komolysága még akkor sem volna tőle elvitatható, ha tudnók, hogy bölcseleti tanulmányokkal sohasem foglalkozott. A nagy szellemeknek nincs szükségük arra, hogy filozófiai rendszereket tanulmányozzanak; az élettapasztalatok és a szemlélődés a látomásszerű megnyilatkozások egész sorát adhatják a költő ajkaira. Petőfiben megvolt a vatesi hajlam s annak tudata, hogy csak a költő hivatott belepillantani a világ misztériumainak titkaiba. Világboldogító törekvése szenvedélyes idealizmussal és a prófétai küldetés hitével párosult. A költő lantja, szerinte, Isten adománya, a költő szava Isten szava, a költőket Isten lángoszlopoknak rendelte, hogy a népet Mózesként vezessék a Kánaán felé. A profétikus vágy, a nemes exaltáció, az emberiség szellemi és erkölcsi javainak rajongó szeretete állandóan ott lángolt a nagy lírikus lelkében.

Családi költemények. — *Távolból.* Athenaeum. 1843. évf. («Kis lak áll a nagy Duna mentében; Ó mi drága e lakocska nékem!» A költő a pozsonyi folyóparton áll, eszébe jut búcsúzása szerető édesanyjától, torkát összeszorítja keserves nélkülözéseinek emléke; tengődve él most is, de azért azt üzeni haza ismerőseivel édesanyjának, hogy jó dolga van: «Ah, ha tudná mily nyomorban élek, Megrepedne a szíve szegénynek!» A költeményhez csatolt levélben a következőket írta Bajza József szerkesztőnek: «Meg fog a Tekintetes Úr bocsátani, hogy sorsom panaszlásával untatom, de nekem senkim sincs a világon, senkim, ki előtt bizalommal nyithatnám meg keblemet. Itt küldök ismét néhány verset, azon kérelmem újításával, hogy velük a legnagyobb

szigorral bánni méltóztassék. Tekintetes Úr tanácsát, miszerint a népdalokat is mértékben írjam, követtem a Távolbóllal; aligha sikerrel». Kiviláglik ebből, hogy a kor legjobb íróinak milyen bizonytalan fogalmaik voltak a versmértékről és műfajokról: Bajza időmértékes verselést kívánt a népdalok szerzőitől, viszont Petőfi népdalnak vélte Pozsonyból küldött költeményét. Családi lírájának ez az első hangulatos terméke. Stílusa egyben-másban még az Athenaeum költőinek nyelvére emlékeztet: kinja lángi, jég-gyöngy.) — *Fűstbe ment terv.* Aradi Vészlapok. Album. Szerk. Császár Ferenc. Pest, 1844. («Egész úton hazafelé»: a fiúi szeretet kedveshangú dala.) — *Egy estém otthon.* Regélő. 1844. évf. («Borozgatánk apámmal, Ivott a jó öreg»: az apai gondolkodás és az anyai szív ellentétének rajza a humor tükrében. Atyja szemében a költő színészi «mestersége» nagy szálka, a «komédiázást» hitvány életnek tartja, a költőkről is megvan a maga véleménye. «Nem is lehet csodálni! Csak húsvágáshoz ért; Nem sok hajszála hullt ki A tudományokért.») — *István öcsémhez.* Versek. Buda, 1844. (Verses levél egyetlen testvéréhez, a gyermeki ragaszkodás és hála megható kifejezése.) — *Szülőimhez.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Mit csinálna a költő, ha meggazdagodnék? Tejben-vajban fürdetné szüleit. Akkor majd a verseket sem pénzért csinálja: «Ingyen osztom azokat Szét az ujságokba; Minden szerkesztő, tudom, Szívesen fogadja.») — *A jó öreg kocsmáros.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Elégia és életkép, atyja szomorú sorsának megörökítése. A fiúi részvét és meghatottság alaperzelme ott rezeg a refrénben: «Áldja meg az Isten mind a két kezével!») — *Karácsonkor.* Életképek. 1847. évf. («Énhozzám is benézett a karácson, Tán csak azért, hogy bús orcát is lásson És rajta egypár reszkető könyűt.» Egyedül van szobájában a költő, visszaemlékszik a régi karácsonyestékre, de boldog is volt szüleivel és testvérével. «Embert szerettünk és Istent imádtunk; Akármikor jött a szegény, minálunk Vigasztalást és kenyeret kapott.» Azután az ínség rátört a családra, szétszóródtak a nagyvilágban, a lombos fát szétszaggatta a vihar. «Lelkem szülőim, édes jó testvérem, Ha én azt a kort újólag megérem, Hol mind a négyünk egy asztalhoz ül!» Eredj reménység, ne tévessz meg, kimondották rám a kemény ítéletet: «Mint vészt jelentő üstökös az égen, Magányos pályán búsan bujdosom».) — *Egy apához.* 1847-ből. (Apósa nyilvános vesszőzése: «Mindent tevél, amit szabad És amit

nem szabad, Hogy visszatartsad ellened Szegült leányodat». Hiába ármánykodtál, hiába fenyegetőztél, mégis elment gyermeked a szülői házból. Nem az apai aggodalom bántott téged, hanem a rút önzés: árunak tartottad leányodat, el akartad adni, vajjon mennyiért kérték s mi volt az ára? Túl a tengeren az adó-vevő fehér s az áru szerecsennálunk az apák árulják magzatjaikat; így tettél te is, de ármányod nem sikerült. Azt hitted, hogyha az ifjú párról leveszed kezedet, nyomorba jutnak: szép hited, tisztelt apa, tudd meg, nem teljesült. Az ifjú és neje boldogok, még néked is megbocsátanak, de bár kívánjanak minden jót számodra, hasztalan kívánnak, mert aki csak egy pillanatra is elhagyja gyermekét, az ég is elhagyja azt örökre.) — *Amióta én megházasodtam.* Hazánk. 1848. évf. (A házasság boldog nyugalmának rajza. Fejedelemnek érzi magát, méltósággal pihen karszékén, maga elé idézi az Öröm, a Gond és a Fájdalom megszemélyesített alakjait.) — *Anyám tyúkja.* 1848-ból. (A költő beszélgetése édesanyja tyúkjával és kutyájával; az állatokhoz szól, de a fiúi szeretet gyöngédsége sugárzik költeményéből.) — *Szülőföldemen.* Életképek. 1848. évf. (Merengés a gyermekkor eltűnt világán. Emlékeit varázsos hangulattal kapcsolja a Cserebogár-dalhoz. A költeménynek ez a Cserebogár-refrén a legfőbb hangulatkeltője. Horváth János szerint: «Petőfi lírai érettségének kétségtelenül egyik legtökéletesebb s legjellemzőbb költeménye: a lírai emlékezés remekműve. Lehet-e képzelni szebb s magyarabb lelkü altató dalt Petőfi költeményénél? Bölcsőt ringató anyák ajakáról hallanunk kellene azt falun, városon és alföldi tanyákon, meg nem szünő hódolatul a költő emlékének, örök ihletbenyomásul a gyermeknek s megúnhatatlan lelki élvezetül az édesanyáknak».) — *A vén zászlótartó.* Életképek. 1848. évf. (Ódai lelkesedéssel dicsőíti atyját: az öreg ember az ellenség betörésének hírére kardot ragadott és a harcok mezejére sietett. A népimádó túlzás ebbe a lírai remekébe is beleszövődik: atyjának nincs mit féltenie, mert földnélküli szegény ember s mégis elment azokkal, akik a vagyonukat védik. «Ép azért ment, mert semmivel sem bír, Küzd a gazdag, de nem a házáért, Védi az a maga gazdaságát, Csak a szegény szereti hazáját.») — *Fiam születésére.* Életképek. 1848. évf. (Egyetlen gyermeke, Petőfi Zoltán, 1848 december 15-én Debrecenben született. Még aznap a következőket irta Arany Jánosnak Nagyszalontára: «Ma délben szüle-

tett fiam, kit holnap vagy holnapután fognak megkeresztelni. Keresztapja és keresztanyja bizonyos Arany János és Arany Jánosné lesz. A fiú neve Zoltán.») — *Szüleim halálára.* 1849-ből. (Atyja márciusban, anyja májusban halt meg: e kettős fájdalom hatása alatt írta költeményét.)

Szerelmi költemények. — *Játszik öreg földünk.* Cipruslombok Etelke sírjáról. Pest, 1845. (A költemény a versciklus egyik legsikerültebb darabja. Különössége a rímes hexameteres forma: a leoninus. «E bájos költeményt olvasva, jegyzi meg Havas Adolf, talán eszünkbe se jut, hogy itt egy sokat gúnyolt, unalmas, ízléstelen versforma áll előttünk, melyet komoly tartalmú költeményben ma már aligha merne valaki alkalmazni.») — *Éj van.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (A Szerelem Gyöngyei című versciklus legszebb darabja; az ábránd, gyöngédség mesteri megnyilatkozása.) — *Fa leszek, ha.* Szerelem Gyöngyei. Pest, 1845. (Két strófában izzó és mégis eszményi szerelmi vallomás.) — *A varróleány.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (A hirtelen fellobbanó szerelem emléke. A költő Losoncon megismerkedett egy szép zsidóleánnyal, Weisz Szálival, a leányt többször meglátogatta, de a szép varrónő nem viszonozta érzelmeit, bár a költő a házasság gondolatát forgatta fejében. A Béranger-féle sanszon ezzel a szerelmi verssel jelenik meg költészetében. Horváth János szerint: «Nemcsak a refrainnel jellemzett chanson-alakot veszi át Bérangertől, hanem azt a kissé ledér életfilozófiát is, melybe olykor egy csöpp érzelmesség is vegyül s mely a szerelmet csak könnyed élvezetnek és chanson-témának tartja.») — *Gyermekkori barátnémhoz.* Pesti Divatlap. 1846. évf. (A gyermekkori barátné a költő egykori játszótársa: Hittig Amália. Tizenhárom évig nem látta a sárszentlőrinci jegyző leányát, a véletlen találkozás visszaemlékeztette elmúlt gyermekkorára: «Viszontlátásunk ünnepén Ölelj meg, lánykám, engemet; Hagyd elfeledni kínos ifjúságom, Hagyd karjaidban újra látnom Ragyogni boldog gyermekségemet!») — *Tündérálom.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Az első szerelem boldogságának pompázó emléke. A költőt, mint gyermekifjút, mérhetetlen bánat fogja el; érzi, hogy szeretnie kell és nincs, akit szeressen; mármár leveti magát egy hegy csúcsáról, amikor megjelenik ábrándjainak megtestesülése, az édes leányka; múlnak a mámoros hónapok, eljön az ősz, itt a perc, válni kell; a költő szeme könnybe borul, arca tö-

vistől vérzik, azóta árván fut, mint a hullócsillag. A ritka szépségű lírai elbeszélés a költő szerelmi életének egyik mozzanatát a fantasztikum csillogó leplével vonja be. Az eszményi szerelem után való sóvárgásnak és a szerelem nélkül tengő élet sivárságának hasonló festését hasztalan keressük irodalmunkban. Horváth János szerint: «A Tündérálom Petőfi legterjedelmesebb lírai költeménye, egy nagyarányú elégia. Az Összes Költeményekben ugyan az elbeszélők közé van beosztva, de csak látszólag, némi elbeszélő formaisága miatt illik azok közé: időrendben adván elő egy bizonyos lelki történet mozzanatait. Valójában hangulat-költemény s ami elbeszélő anyaga volna, voltakép az is csak líra, emlékező újra-élvezése egykori érzelmi állapotoknak.» Az eszményi szerelem filozófiai emelkedettségű felfogására Shelley költészetében bukkant a költő, de Vörösmarty munkáiban is talált ihlető mozzanatokat.) — *A négyökrös szekér.* Összes költeményei. Pest, 1847. (A költő a szekéren együtt ül Erzsikével s az éjszakában csillagot választanak maguknak. Refrén: «Az országúton végig a szekérrel A négy ökör lassacskán ballagott.» Erzsike a költő tolnamegyei barátjának, Sass Istvánnak, testvérhúga volt, az éjjeli kirándulás valóban megtörtént, Sass István emlékezete szerint még a beszélgetés is úgy folyt, amint a költemény megörökítette. Az ábrándos strófákban csodálatos hangulat van.) — *Ereszkedik le a felhő.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Átmenet a népdal és a műdal között; nyelve és formája a népdalé, egyénítő elemei és élményi adatai a műköltőre vallanak.) — *Te vagy, te vagy barna kislány.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Szendrey Júlia személyéhez fűződő költemény. A költő reménytelenül búsong, szerelme végtelen, de álmai valóra válását nem meri hinni.) — *Költői ábránd volt, mit eddig érzék.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Vallomások az elhatározásában habozó, szerelmében ingadozó Júliához: «Nem, nem, ne biztass a jövővel engem, Ne alamizsnát: üdvösséget adj!») — *Reszket a bokor, mert.* Életképek. 1847. évf. (A Júlia-versek egyik leghíresebbje: a rajongó szerelem dala. Több mint harminc nyelvre lefordították, még kínaira és japánra is.) — *Szeptember végén.* 1847-ből. (Ezt a lírai remekét néhány héttel esküvője után a koltói kastélyban írta. «Megdöbbentő jóslatszerűsége; mérték és rímelés nehézségeket kereső s játszva legyőző könnyedsége; szűk keretek közt gazdag hangulat-tartalma; s ingerlő lírai tárgya, a mézeshetek boldogsága tövén

sarjadó balsejtelem: szakértőt és laikust egyaránt meglep, vonz, elgondolkoztat»: olvassuk Horváth János könyvében. A költőt fájdalmas hangulat lepi meg, rászáll a mulandóság bánata, balsejtelmek kínozzák: hátha meghal, vajjon meggyászolja-e hitvestársa? Dobja bár el az övegyi fátyolt, nejét még a sírban is szeretni fogja.) — *Rózsabokor a domboldalon.* Életképek. 1847. évf. (A népdal és műdal művészi vegyüléke, a gyöngéd szerelem sugárzó hangú megnyilvánulása.) — *Állj meg feleségem.* 1847-ből. (Derüs jelenet házaséletéből.) — *Ne bántson az meg.* 1847-ből. (A költő arca elsötétedik, nem hitvestársa okozott neki bánatot, a mult kisérteties emlékei gyötrik. Titokzatos lelkiállapot ez: «Ne szólíts ekkor, úgy sem értenélek, Édes hangod sem hatna szívemig; Várd el békében, míg a jelenésnek Irtóztató órája eltelik.») — *Beszél a fákkal a bús őszi szél.* Életképek. 1847. évf. (Családi boldogsága megvan, de a szabadság ügye nem hagyja nyugodni; kezében a szabadságharcok története: «Keblemre hajtva fejecskéjét, alszik Kis feleségem mélyen, csendesen.») — *Feleségek felesége.* Életképek. 1848. évf. (A nőtlen ember nem tudja, mi az igazi szerelem.) — *Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?* Március Tizenötödike. 1848. évf. (Szerelmi érzelmei egybekapcsolódnak a politikai gondolattal: ne a ruhámat foltozgasd, hanem a szabadság zászlaját varrd meg feleségem!) — *Minek nevezzelek.* Életképek. 1848. évf. (Felesége csodás lényének magasztalása. Már megjelenése idején nagy feltünést keltett szépségével. Ferenczi Zoltán felséges költeménynek, Horváth János a kifejezési próbák nagyszerű halmozásának nevezi. Az ódai szárnyalású vallomás lírai anyaga: a szavakkal ki nem fejezhető szerelem.) — *Itt benn vagyok a férfikor nyarában.* Életképek. 1848. évf. (Eltünt az ifjúság, itt a férfikor küzdelme. «Milyen sötét vón a világ, az élet, Ha nem szeretnél, fényes csillagom!») — *Szeretlek, kedvesem!* 1848-ból. (A költő rajongó vallomásai nejéhez: férjed, fiad, atyád, szeretőd, testvéred vagyok s te hitvesem, lányom, anyám, húgom vagy. «Szeretlek ábrándos Örült szerelemmel!») — *Itt van az ősz, itt van újra.* 1848-ból. (Lehelletszerű finomságú tájhangulat és szerelmi sóhaj.) — *Pacsirtaszót hallok megint.* 1849-ből. (A harci zaj között madárdal, a tavasz nyílásában boldog emlékek. A költő a csatamezőn hitveséről álmodozik.)

Hazafias költemények. — *Honfidal.* Honderű. 1844. évf. («Tied vagyok, tied hazám E szív, e lélek; Kit szeretnék, ha tégedet Nem

szeretnélek?» A mélabús dal az önzetlen hazaszeretet érzelmeit az almanach-líra érzelmes nyelvén fejezi ki. Nincs benne semmi politikai vonatkozás, a hazáért rajongó lélek imaszerű vallomása.) — *A hazáról.* Pesti Divatlap. 1846. évf. («Lement a nap, de csillagok Nem jöttenek, sötét az ég»: borongó megemlékezés a régi magyar dicsőségről. A költő hazafias aggodalommal virraszt az éjszakában, csodálattal gondol vissza a nemzet nagy őseire: «Ó nagy volt hajdan a magyar, Nagy volt hatalma, birtoka, Magyar tenger vizében hűnyt el Éjszak, kelet, dél hullócsillaga.» Szemébe könny tolul: visszatér-e még a magyar dicsőség vagy örökre letűnt már? A költemény történetszemlélete még egészen régivágású, de a költő kifejező művészete újszerű. Hazafias költeményeiben csakhamar megjelenik egyrészt a mult szigorú bírálata, másrészt a jövőben bizakodó tettvágy. A költő cselekedni akar, hazafias lírája a tettek hirdetése lesz, nemzeti buzgósága belekapcsolódik a reformkor haladó áramlatába.) — *Isten csodája.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Visszapillant a nemzet történetére s csüggedten jajdul fel: «Isten csodája, hogy még áll hazánk.» Mintha valami rossz szellemtől származtunk volna, annyi a megdöbbentő esemény országunk multjában: önmagunk gyilkolása, marakodás szennyes koncokért, vesztett csaták, török dúlások.) — *A magyar nemzet.* Összes költeményei. Pest, 1847. («Járjatok be minden földet, Melyet Isten megteremtett S nem akadtok bizonyára A magyar nemzet párjára.» S mégis mit kell látnunk? Ebben a szemet-lelket andalító, dúsgazdag országban éhesrongyos nép tengődik, a szellemi tehetségek porban-sárban érnek véget. Ha megsemmisülne a magyar, a világtörténelem mit jegyezne fel róla? Azt, hogy: «Élt egy nép a Tisza táján, Századokig lomhán, gyáván.» Ó hazám, mikor ébredsz önérzetre?) — *Erdélyben.* Összes költeményei. Pest, 1847. («Barangol és zúg, zúg az őszi szél»: a hazafiúi fájdalom jajkiáltása Magyarország és Erdély különállása miatt. «Mely ördög súgta, hogy kettészakadjunk?» Egy a nemzet s két országa van; ezért tiportak bennünket annyi emberöltőn át, ezért nem tud rólunk a világ. Áldás az egyesülés híveire, átok a vonakodókra!) — *Magyar vagyok.* Hazánk. 1847. évf. («Magyar vagyok. Legszebb ország hazám Az öt világrész nagy területén»: a nemzeti büszkeség és hazafiúi fájdalom vallomásai. Hajdanában az egész világ rettegett tőlünk, most elhalt dicsőségünk halvány kísértetei vagyunk; máshol már ragyog a nap,

nálunk nem is hajnallik még; szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok. «De semmi kincsért s hírért a világon El nem hagynám én szülőföldemet, Mert szeretem, hőn szeretem, imádom Gyalázatában is nemzetemet!») — *A magyar ifjakhoz.* Életképek. 1847. évf. («Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? Avagy virág vagy te, hazám ifjúsága?» Jaj az olyan kertnek, ahol hozzátok hasonló virágok teremnek, magyar ifjak. Nem érdemlitek az életet, mert nem ismeritek a hazaszeretet fenkölt érzelmét; ne adja a balsors, hogy valaha is reátok szoruljon a szegény haza. «Szent hazaszeretet, mibe mártsam tollam? Hogy dicső képedet híven lerajzoljam.») — *Széphalmon.* Életképek. 1847. évf. (Szatira és feljajdulás: a nemzet Kazinczy Ferencnek még sírjával sem törődik; ez a hála halhatatlan munkásságáért. «Hálás haza, A szent halott nevében Vedd forró köszönetemet! Ha gyermekem lesz, Ki arra készül, Hogy néked éljen: Ide fogom majd őt vezetni E sírhalomhoz, buzdításul.») — *Rákóczi.* Életképek. 1848. évf. («Hazánk szentje, szabadság vezére, Sötét éjben fényes csillagunk, Ó Rákóczi, kinek emlékére Lángolunk és sírva fakadunk!» Siratja a számüzöttet, az ő szellemi vezérségét kéri a magyar szabadságharchoz.) — *Nemzeti dal.* A szabad sajtó első terméke 1848 március 15-ikén. («Talpra magyar, hí a haza!» Megérkezett végre a pillanat, lerázhatjuk a szolgaság igáját, kivívhatjuk szabadságunkat. «Sehonnai bitang ember, Ki most, ha kell, halni nem mer, Kinek drágább rongy élete, Mint a haza becsülete.» A költemény refrénje szent fogadalom a szabadság ügye mellett: «A magyarok Istenére esküszünk, Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!» Március 15-ikének ez a híres riadója népszerűségben emberöltőkig versenyzett a Himnusszal és a Szózattal.) — *Csatadal.* Közlöny. 1848. évf. («Trombita harsog, dob pereg»: lelkesítő harci ének. Szövegéből gyujtó erővel hangzik ki a refrén: «Előre!» A költő ezt a versét 1848 decemberében beküldte a képviselőháznak, hivatkozott a Marseillaise hajdani nagy jelentőségére: «Ha elég buzdítónak találják önök a következő költeményt, nyomassák ki annyi példányban, amennyit szükségesnek fognak látni s küldjék szét országszerte a magyar táborba.» A képviselőház jóindulatúan tárgyalta az ajánlatot, a dal szövege megjelent a kormány hivatalos lapjában, de külön kiadása és országos terjesztése elmaradt.) — *Csatában.* 1849-ből. («A földön is harag, Az égen is harag»: a harcok dühének és mámorának festése.

Bem József tábornok márciusi ütközeteiben ott volt a költő is, ekkor írta csatadalát.) — *Vajdahunyadon.* Közlöny. 1849. évf. («Fogadjatok be, ti dicső falak, Fogadj magadba, híres ősi vár!» A költemény első része Hunyadi János emlékének megújítása, második része Bem József dicsőítése. Az új Hunyadi: Bem.) — *A székelyek.* Közlöny. 1849. évf. (A székely katonák halálmegvető bátorságának magasztalása. Refrén: «Csak nem fajult el még a székely vér! Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér.») — *A honvéd.* Röplap. Pest, 1849. («Isten után legszebb és a legszentebb név A honvéd-nevezet»: harci dal a magyar katona önfeláldozó hazaszeretetéről. Az ellenség megfenyegetése mellett a honvéd ajkán felhangzik a király gyűlölete is: «Egy vagyok a végre föltámadt magyar nép Győző seregéből, Én is segítettem koronát leütni A király fejéről!» Szemere Bertalan miniszterelnök 25.000 példányt rendelt a költeményből s kiosztatta a röplapokat a honvédtáborokban. Ez 1849 júniusában történt. A költő ekkor nagyon szerencsétlen anyagi viszonyok között élt, mert katonai rangjáról való lemondása után még tiszti fizetését sem kapta meg, adósságok között vergődött, családja megélhetéséről sem tudott gondoskodni. Csengery Antal és Kemény Zsigmond közbenjárására ekkor nyerte a megbízást a miniszterelnöktől egy lelkesítő költemény írására. Segíteni akartak kétségbeejtő helyzetén. Költeményét maga nyomatta ki, felét átvette a kormány, felét Emich Gusztáv bizományába adta. Egy példány árát 3 váltókrajcárban szabták meg. Néhány hét mulva Pestről már Szeged felé kellett menekülnie a kormánynak is, a költőnek is: közeledett az orosz.)

Politikai költemények. — *Egy gondolat bánt engemet.* Hazánk. 1847. évf. (A költő az emberiség szabadságáért a harcmezőn akar meghalni. Forradalmi szilajság tör elő rapszódiájából, versmértéke az érzelmek és gondolatok tartalma szerint változik. A cenzor eleinte nem akarta megengedni a «piros-zászlós» szózat kinyomtatását, de később belenyugodott közlésébe. «Nincs költeménye Petőfinek, mondja Horváth János, melyben magasabbra csigázott indulat lobogna fel, nincs költeménye, melyben indulatos személyessége tisztábban kimutatná erkölcsi forrását, melyben közvetlen lírai érdekeltség s jellembeli önzetlenség forróbb egységben mutatkoznék.») — *Véres napokról álmodom.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Csak szólna már a harcok trombitája, csak itt

volnának a világot romba döntő véres napok, csak új világ támadna a régi helyén!) — *Nagykárolyban.* Összes költeményei. Pest, 1847. («Hát e falak közt hangozának Nagy szavaid, ó Kölcsey?» Elkeseredett támadás a szatmármegyei konzervatív nemesség ellen. Milyen szolgaság, hízelgés, csúszás-mászás a főispáni helytartó beiktatási ünnepélyén! «Ha már kutyákká aljasodtok: Miért nem jártok négykézláb?» Zsarnokot, bilincset, kancsukát ennek a helóta-népnek!) — *A XIX. század költői.* Hazánk. 1847. évf. (A költők lángoszlopként vezessék a népet a boldogság földje felé; átok reá, ki elhajítja kezéből a nép zászlaját! Kétségbeesve tengenek a milliók, nem lehet itt megnyugvás, míg bőséget és jogot nem adtunk mindenkinek.) — *Palota és kunyhó.* Ellenőr. Politikai zsebkönyv. 1847. (Megátkozza a palotát, megáldja a szalmakunyhókat. A palota gőgös lakói orzott kincsek között ragyognak, de napjaik már meg vannak számlálva; a szalmakunyhó népe nyomorban él, bár itt születnek a nagy emberek, Isten ide küldi a megváltókat: «Ó szent a szalmakunyhók küszöbe!») — *A nép nevében.* 1847-ből. (A költeményt ebben az évben szavalta el a költő az Ellenzéki Kör egyik márciusi estélyén. «Még kér a nép, most adjatok neki!» Jogot a népnek, ne csak eledelt! Gőgösen mondjátok, ti kiváltságosok, hogy tiétek a haza, tiétek a jog; de mit csináltok majd, ha ellenség támad a hazára? Igaz, elfeledtem a nemesség győri vitézkedését: «Mikor emeltek már emlékszobort A sok hős lábnak, mely ott úgy futott?» Jogot a népnek, adjatok jogot! Szörnyű a nép, ha fölkél és rabol. Nem hallottátok Dózsa György hírét? «Izzó vastrónon őt elégetétek, De szellemét a tűz nem égeté meg.» Vigyázzatok!) — *Okatootái a.* 1847-ből.(A magyar viszonyok gúnyolása: boldog ez az ország, nem lopózhatik be hozzá a civilizáció. «Szerény állat itt a lélek, Nem kér szénát, abrakot; Mint szamár a gazt: zabálja A kalendáriumot. Aminek következtében Nem nagy számmal lelhetők A költők, művészek és más Kapa-kaszakerülők.» Szép az is ebben az országban, hogy a paraszt bagaria és a nemesi kutyabőr nem vegyül egymással. «Kutyabőr! Ez itt a fő-fő, Becsben párja nincs neki És ezért sok úri ember Saját testén viseli.» Azzal vagdalkozik itt némely elégedetlen ember, hogy nincsenek az országban nyilvános épületek: «Mit? Nyilvános épület nincs? Hát az akasztófa mi? S ezt bizony majd minden falu Határában láthatni.» Ó, e nemzet büszke nemzet!

«Virágozzál, dicső ország, Nagyratermett náció S még soká ne háborgasson A civilizáció!») — *A szájhősök.* Országgyűlési Emlék. Szerk. Vahot Imre. Budapest, 1848. («Meddig tart ez őrült hangzavar még? Meddig bőgtök még a hon nevében? Kinek a hon mindig ajkain van, Nincsen annak, soha sincs szívében!» Le az időt elharácsoló, kofanyelvű politikusokkal! Tenni kell, tenni! Hozzatok áldozatokat a hazáért, elég soká táplált benneteket. Áldozat és tett: ez a két tükör mutatja a valódi honfit; de ti áldozatra önzők, tettre gyávák vagytok. S ó mi vakság: az elámult sokaság még a népszerűség pajzsára emelte ezeket az ordítókat. «Én ugyan nem állok a sereghez, Mely kiséri őket ujjongatva.») — *A magyar politikusokhoz.* Országgyűlési Emlék. Szerk. Vahot Imre. Budapest, 1848. (Lenézik a szegény költőket az országgyűlés és a vármegyei gyűlések kevély urai: pusztulj az útból, jó fiú, te kopottan ballagó gyalogos, mert hintónk eltipor. Azt gondolják ezek a kevély urak, hogy ők fontosabbak az emberiség mérlegén, mint a haszontalan verselők. «Ti, kik úgy fölfuvalkodátok, Tudjátok-e, mik vagytok ti? Az apró napi események Mulandó pásztortüzei.» Lángotok másnapra ellobban, hamvatokat is régen elvitték már a szellők, mikor a költők kicsiny csillagai még mindig ragyognak. Tanuljátok meg, mi a költő, és bánjatok vele szépen. Nem ti mentettétek meg egyetlen kincsünket, nyelvünket, az enyészettől, hanem a rongyos, éhes, lenézett emberek: a költők.) — *A királyokhoz.* Pest, 1848. (Március vége felé külön röplapon jelent meg, két pengőkrajcárért árulták, gyorsan elterjedt az egész országban. A nemesség és papság felháborodva olvasta a költeményt, egyszerre vége volt a költő márciusi dicsőségének. A hangulat ekkor annyira megenyhült V. Ferdinánd király és a nemzet között, hogy a köztársasági vers közrebocsátásában valóságos merényletet láttak az ország békéje ellen. Kassán egy névtelen hazafi verses röplapot adott ki a költő kisebbítésére, Debrecenből Mező Dániel hajdúböszörményi ügyvéd indította útnak verses Honfi-szózatát. Legjobban a Petőfi-vers refrénje bántotta a királyság híveit: «Bármit mond a szemtelen hizelgés, Nincsen többé szeretett király!») — *Készülj hazám.* 1848-ból. (Ezt a versét április elején a Magyar Nemzeti Múzeum előtt tartott népgyűlésen szavalta el a költő. A bécsi német, úgymond, Istentől elrugaszkodott, az ördögnek adta lelkét: szabadságot akarnak, kegyelmes császárukat elkergetik. Ez lesz

a magyarra a szerencse napja, a felséges család közénk jön, mi letérdelünk előttük, saruikról lecsókoljuk a port, a hála és öröm könnyeit hullatjuk: «És egy kiáltás lesz a nemzet, Egy olyan óriás kiáltás, Melytől a csillagok potyognak: Vitam et sanguinem pro rege nostro! Mint hajdanában Bőgtek dicső apáink. S ha lesz közöttünk olyan vakmerő, Kinek eszébe jut, Hogy három század óta úr Hazánkon a Habsburg-család S azóta a hazának Nem volt egy gondolatja, Nem volt egy érzeménye, Mely édesebb a kárhozatnál, Az ilyen vakmerőt, Az ilyen szemtelent, Az ilyen háládatlant Honárulónak deklaráljuk És nyársra húzzuk. Készülj, hazám, ez ünnepélyre, Készülj és örvendj, ó boldog haza!») — *Ausztria.* Életképek. 1848. évf. («Miként elpusztult Jeruzsálem, El fogsz pusztulni Ausztria, S mint Jeruzsálemnek lakói, Földönfutók lesznek császárjaid, Földönfutók és üldözöttek.» Megátkozza az uralkodócsaládot, rémes képet fest a dinasztia jövőjéről, bíboros haramiáknak és koronázott tolvajoknak nevezi a Habsburg-királyokat.) — *A királyok ellen.* Március Tizenötödike. 1848. évf. (Nagykorú lett a világ, nem kell többé király és korona, itt a leszámolás ideje: «Egy rengeteg lesz a föld kereksége S e rengetegben vadak a királyok, Kergetjük őket és fegyvereinket Szilaj gyönyörrel sütögetjük rájok.») — *Itt a nyilam, mibe lőjjem?* Munkások Ujsága. 1848. évf. (Refrénje: «Éljen, éljen a köztársaság!» Csúfondáros hangú izgató vers.) — *Akasszátok föl a királyokat!* 1848-ból. (Gyülöljétek a királyt: «Ó hogyha szétönthetném köztetek Azt a szilaj veszett gyűlöletet, Mitől keblem, mint a tenger, dagad! Akasszátok föl a királyokat!» Bús harcmező a hon, égnek a városok, halál és rablás mindenütt, százezrek jajától zúg a levegő: mindez a király miatt. Törjétek össze a koronát! «Mindenkinek barátság, kegyelem, Csak a királyoknak nem, sohasem! Lantom s kardom kezembül eldobom, A hóhérságot majd én folytatom, Ha kívülem rá ember nem akad. Akasszátok föl a királyokat!») — *A gyáva faj, a törpe lelkek.* Életképek. 1848. évf. (A gyáva lelkek elsápadnak, ha a költő lantja egy-egy merészebb hangot ad, de mi lesz akkor, ha a közeledő vész megérkezik: «S én vérbe mártott lantomat majd Véres kezekkel pengetem.») — *Forradalom.* Életképek. 1848. évf. («Haloványul a gyáva szavamra; dalom Viharodnak előjele, forradalom!») — *Élet vagy halál.* Életképek. 1848. évf. (Szilaj hazafisággal védi a mindenkitől elhagyott

magyar népet: «Ha nem születtem volna is magyarnak, E néphez állanék ezennel én, Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb Minden népek közt a föld kerekén.» Szegény nép, árva nemzetem: Isten, ördög, minden ellened van; még azok is dühös kezekkel tépdesik életed fájának zöld ágait, akik e fa árnyékában pihentek évszázadok óta; rád ront a rác, horvát, német, tót, oláh; ez a hálájuk jóságunkért. A hűtelen király uszította őket ránk, de nagyon csalódnak, ha azt hiszik, hogy a magyar már halott, Nem, Istenemre nem! «Föl, nemzetem, föl, jussanak eszedbe Világhódító híres őseid: Egy ezredév néz ránk ítélő szemmel Attilától egész Rákócziig.») — *Miért zárjátok el az utamat?* 1848-ból. (A kielégülést nem találó politikai becsvágy megvallása. Veszélyben a hon, vágyai előre ragadják, tenni akar a hazáért. Közönséges napokban más is megáll a maga helyén, de most olyan ember kell, aki nem tántorog. Én belenézek a nyári napba s nem fáj szemem, én lenézek az örvény fenekére s nem szédülök. «Miért zárjátok el az utamat? Bocsássatok! Előre vonnak vágyaim, de én Használni s nem ragyogni akarok.») — *Hallod-e szív, szívem!* Életképek. 1848. évf. (A költő feljajdulása: őt merik gyávának nevezni! Kortársai különösnek találták, hogy forradalmat szít és vérre áhítozik, de azért távol marad a harctértől. Egy névtelen író, valószínüleg Vahot Imre, a Nemzetőr című lap szeptemberi 10-iki számában így gúnyolta: «Sándor öcsém, te minden versedben szabadságunk elnyomói, ellenségünk vérét szomjazod; te keservesen panaszkodál, hogy nem akkor születtél, midőn alkalma volt a magyarnak dicskoszorút szerezni a harcmezőn. Ime, most nyakunkon a háború, minden ép karra szüksége van a hazának, te katona voltál, gyermeked nincs, s roppant kardod, mellyel a márciusi napokban annyira csörömpöltél, mégis hüvelyében rozsdásodik.» A tördöfés talált, a költő érezte helyzete fonákságát, nem térhetett ki a közvélemény nyomása alól, beadta folyamodását a katonasághoz, október 15-ikén kinevezték honvédszázadosnak.) — *Tiszteljétek a közkatonákat!* Életképek. 1848. évf. (A közkatona nem tudja, mi a dicsőség, az elvet csak hírből ismeri, a haza mostohaként bánik vele és koldusbotot juttat számára: mégis nekimegy az ellenség kardjának. Nem neki kellene tisztelegnie a tisztek előtt, hanem a tisztnek kellene köszöntenie a közlegényt. «Tiszteljétek a közkatonákat, Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.») — *Föl a szent háborúra!* 1849-

ből. (Az orosz betörés hírére a magyar kormány önvédelemre hívta fel a nemzetet, a költő is megzendítette lantját honfitársai buzdítására. Szent a csata, mert nem a királyért harcolunk, hanem szabadságunkért: «Átkos király, érezted hát vesztedet, Az ördögnek, hogy megmentsen, eladtad a lelkedet.» Magyarok Istene, légy a te népeddel!)

Kortársaihoz írt költemények. — *Kerényi Frigyeshez*. Pesti Divatlap. 1844. évf. (Közvetlenhangú verses levél. Különféle napi dolgokról tudósítja eperjesi barátját; kedélyesen említi vidám soraiban, hogy verse bőven van, de pénze nincs. «A pénz, a pénz! Ez ám a bökkenő. Ez életünkben a szekérkenő.») — *Tompa Mihályhoz*. Életképek. 1844. évf. (Személyesen még nem ismeri költőtársát, de azért költeményében a bizalmas barát vidám hangján évődik vele: «Ejh, be derék gyerek vagy te, Miska! Mért nem ölelhetlek össze-vissza? Látszik: deák vagy és kálomista, Aki a vizet nagy kinnal issza.» Találkozzanak csak egyszer: Csokonai örömkönnyeket sír majd az égben.) — *Jókai Mórhoz*. Pesti Divatlap. 1845. évf. («Miért szeretsz te engemet, Kit annyian gyülölnek? S én, aki annyit gyülölök, Téged miért szeretlek?» Életem eljövendő kietlen éjjelének te leszel a hamvadhatatlan csillaga; nem bízom én már senkiben, csak tebenned; ha az egész világ átkozni fog is, te akkor is magadhoz ölelsz.) — *Szemere Pálhoz*. Pesti Divatlap. 1846. évf. (Megindult szívvel tolmácsolja háláját az idősebb írói nemzedék hírneves tagjának: az ősz férfiú korra nézve nagyatyja lehetne, mégis barátjává fogadta s elismeri tehetségét.) — *Vajda Péter halálára*. Pesti Divatlap. 1846. évf. (Az elhúnyt íróban a természet leghívebb gyermekét és a függetlenség hősét siratja. Emlékezést, emlékezést neki! «Ó e hazában olyan sok jeles Sírján ingatja vándor fuvalom A feledésnek tüskebokrait!») — *Gróf Teleki Sándorhoz*. 1846-ból. («Te elfáradsz, míg őseidnek Végigtekintesz névsorán; Én jóformán azt sem tudom, hogy Ki és mi volt a nagyapám.» Téged bársony pólyába takartak, én szalmazsákon születtem; téged négylovas hintó visz sétára, én gyalog járok. «Bősége van mindennek nálad, Amit kíván a száj, a szem; Nekem ma még csak van mit enni, Holnap talán már éhezem.» S mégis, légy büszke rá, jó gróf-druszám, hogy keblemen nyugodtál, mert nem mindegyik nagyúrnak jut a szerencse, hogy megöleljem s barátomnak nevezzem.) — *Arany Jánoshoz*. Életképek. 1847. évf. («Toldi írójához elküldöm lelkemet Meleg kézfogásra,

forró ölelésre!» A népies irány híve áradó örömmel üdvözli a népies szellem új támaszát: «Mit én nem egészen dicstelenül kezdék, Folytasd te barátom teljes dicsőséggel!») — *Arany Lacinak.* Életképek. 1847. évf. (Gyermekmesét mond Arany János kisfiának mulattatására. A mese tárgya: az ürgeöntés. Tréfálkozva mesél, költeménye humoros játék.) — *Levél Arany Jánoshoz.* 1847-ből. (Hexameteres episztola. Az eleje évődés, a közepe játékos pajzánság, a vége a szabadság himnuszának zengése.) — *Tompa Mihálynál.* 1847-ből. (Váratlanul érkezik költőtársához, ez alig tud magához térni meglepetéséből, épen harangoznak, készül a templomba. Csak menjen tiszteletes uram, mondja a vidám vendég, végezze illendően a szent szolgálatot; én addig megvárom a kertben, mert az én templomom a szabad természet. Egyébként: «Te fogsz megesketni, jó Mihály barátom.») — *Kazinczy Gáborhoz.* 1847-ből. (Milliók nevében mond köszönetet a nagynevű szónoknak, mert bátran harcol a bilincsre vert népért. Kicsiny a mi seregünk, de elszánt férfiakból áll; erősek vagyunk, mert az igazság a fegyverünk. Föl, föl barátom, hangoztasd szavad: «Dörögd a gőgnek és a butaságnak A rá jövendő végítéletet.») — *Vörösmartyhoz.* Életképek. 1848. évf. (Politikai nézeteltérésből eredő indulatos támadás. Petőfi maga is érezte eljárása fonákságát, de nem tudott ellenállni a nyilvános fellépés ingerének. Vörösmarty, szerinte, leszállt az egekből, besározta magát; milyen nagynak láttuk és milyen kicsiny lett; hihető-e, hogy ő írta az ország szívéhez szóló Szózatot? A nemzet költőjének fényes neve csak rövidéletű futócsillag volt hazánk egén: «Omoljatok szemem könnyüi E lehullott szép csillagért! Nem én tépem le homlokodról, Magad tépted le a babért.» Mindezt azért, mert Vörösmarty az egyik hadügyi kérdésben nem úgy szavazott a képviselőház ülésén, ahogyan Petőfi óhajtotta volna. Az egykorúak felháborodva olvasták a költeményt, Jókai Mór is nyilatkozatot tett közzé az Életképekben, hogy a támadó vers tudtán és akaratán kívül jelent meg folyóirata hasábjain: «Kénytelen vagyok kinyilatkoztatni, hogy ezen vers kiadatását rosszalom. Rosszalom, mert nem ismerem el, hogy Vörösmarty valaha oly tettet követett volna el, melyért a haza előtt meggyaláztassék; mert nem ismerem el, hogy költőnek joga legyen költőtársa felett ítéletet hozni; mert bár én is szeretem a magam elveit, de azért a más elveit is tiszteletben tartom, kivált midőn meg vagyok arról győződve, hogy

az a más is becsületes ember és jó hazafi; mert bárha Petőfi elfeledkezhetik is azon hálárol, amivel ő Vörösmartynak tartozik, én nem feledkeztem el arról, amivel én tartozom neki.» Ez a szerkesztői nyilatkozat véget vetett Petőfi és Jókai barátságának. Vörösmarty elég nagylelkű volt ahhoz, hogy a saját helyreigazításának közreadása után ne hozza többet szóba a szomorú eltévelyedést, de az egykorúak nem bocsátották meg a támadást. Az utókor ítéletét klasszikusan fogalmazta meg Horváth János: «A költemény erkölcsi jogosultsága hiányos. Mindennemű elfogultság gyöngíti a költészet hatóerejét, mert csak hasonló elfogultságban leledzők élvezhetik zavartalanul. Petőfi előre érezte a közvélemény rosszalását: egy jegyzet kíséretében adta ki a költeményt, hogy eljárása erkölcsi feddhetetlenségét indokolja. Vörösmarty nemcsak jótevője volt, hanem hazafinak, jellemnek, költői lángelmének, irodalomtörténeti útjelzőnek is volt akkora nagyság, mint ő; azon kevesek egyike volt, kiket a nemzet még életükben halhatatlanít: pártpolitikai elfogultság ily férfiúval szemben fölöttébb zavaros forrás a költészet számára s gyarlónak árulja el a költőt oly területen, melyen gyarlónak lenni csak a kegyeletlenség kiváltsága.») — *Nyakravaló.* Március Tizenötödike. 1849. évf. (Mészáros Lázár hadügyminiszter rendreutasítása disztichonokban. Talpraesett epigramma, csak igazság nincs benne. Úgy tünteti fel a dolgot, mintha az ügybuzgó hadügyminiszter szemében többet érne a katona nyakravalója, mint vitézsége. Írásaiban mindig szenvedélyesen küzdött az emberi egyenlőségért, de a maga számára kivételes elbánást követelt. Mikor a hadügyminiszter figyelmeztette, hogy tiszthez nem méltó laza öltözködésével aláássa a honvédség fegyelmét, sértett önérzetében lemondott rangjáról s éles epigrammával állt bosszút Mészáros Lázáron. «Honszeretet, bátorság s más, mind kófic»; fő a nyakravaló; lám, a hadügyminiszter hada is nyakravalóban futott meg a csatából!) — *Egy goromba tábornokhoz.* 1849-ből. («Tábornok úr, én nem tartom magam Nagy embernek, de akkorácska csak Vagyok, hogy oly parányok, aminő ön, Levett kalappal szóljanak velem.» Igazságtalanul sértő támadás a szabadságharc egyik hőse, Klapka György tábornok ellen. A tábornok szolgálati ügyben rendreutasította, ezért ismét kilépett a hadseregből. Túltengő önérzettel verselte meg sérelmét, fenyegető levelet küldött Klapkának. Nem állították haditörvényszék elé, kerülni akarták a botrányt.)

Hangulatképek, vallomások, emlékek. — *Hazámban.* Athenaeum. 1842. évf. («Arany kalásszal ékes rónaság, Melynek fölötte lenge délibáb»: a költőre, szomorú évei után, ismét rámosolyog szülőföldjének vidám napja. Ez az első nyomtatásban megjelent verse, amely alá a Petőfi nevet írta. Ebben üti meg először lírájának jellemzően szép hangjait.) — *Búcsú a színészettől.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (Tudtára adja a világnak, hogy új pályát kezdett: «Eddig Thalia papja voltam, Most szerkesztő-segéd leszek. Isten veled regényes élet! Kalandok Isten veletek!») — *A természet vadvirága.* Pesti Divatlap. 1844. évf. («Mit ugattok, mit haraptok Engemet hitvány ebek!» Felszólítja kritikusait, hagyják őt békén, mert majd elbánik velük. Nem az iskola szabályai szerint írja verseit, nem tanítói verték bele bottal a költészetet: «A korláttalan természet Vadvirága vagyok én.») — *Mondom, ne ingerkedjetek velem.* Versek. Buda, 1844. (Megfenyegeti bosszantóit, de játszi fordulattal mindjárt meg is nyugtatja a szilajságától megrettenő leányt. Önjellemzésében a fenyegető hang, a gyöngédség és az életszerűség naiv művészettel egyesül.) — *Deákpályám.* Versek. Buda, 1844. («Diligenter frequentáltam Iskoláim egykoron»: egykori tanárainak fölényes kigúnyolása. Félvállról veszi az iskolát, tetszeleg a rossz diák szerepében, magyar-latin keverék-nyelven humorizál olvasói mulattatására. A nyelvkomikum iránt erős az érzéke.) — *Egy telem Debrecenben.* Életképek. 1845. évf. («Hejh Debrecen, Ha rád emlékezem!» Visszatekint koplalásaira, fagyoskodásaira.) — *A régi jó Gvadányi.* Pesti Divatlap. 1845. évf. («Kegyelmednek már rég pihen a pennája»: a Falusi Nótárius jóízű magyarságának dicsérete talpraesett stílusutánzattal. Gvadányi József kedves írója volt a költőnek, az ő nevében dorgálja most a magyartalan beszédű újabb poétákat: «Ember azt se tudja, hol tanultak nyelvet? Beszédjek, nem tudni, magyar-e vagy német? Magyar constructio végkép elenyészett S nagy szomorúsággal lehet nézni eztet.») — *Szabadság, szerelem!* Összes költeményei. Pest, 1847. (Hat sor, a költő felkiáltása: szerelméért feláldozza életét, a szabadságért feláldozza szerelmét. Ez a Votum Petőfianum. A Petőfi-almanach 1909-ben 23 nyelven közölte a kis vers fordítását. A költő összes költeményeinek első kiadását díszítette híres verses jelszavával.) — *Dalaim.* Ellenőr. Politikai zsebkönyv. Szerk. Bajza József. 1847. (Szemlét tart lelki állapota hullám-

zásain, újraéli lírai élményeit, jellemzi saját költészetét.) — *A munkácsi várban.* 1847-ből. (Refrénje: «Bátran tudnék a vérpadra lépni, Ó de ez a börtön, ettől félek.» A börtön gyötrelmes hangulatának kifejezése.) — *Nézek, nézek kifelé.* 1847-ből. (Humoros katonai emlékek. Milyen kár volt otthagyni a gyöngyéletet: «Poéta lett belőlem, csak poéta. Ott talán már káplár volnék azóta!») — *Az én Pegazusom.* Hazánk. 1848. évf. («Nem angol ló az én Pegazusom»: költészetének büszke jellemzése. Magyarságát, romlatlan erejét, szilaj tüzét a pusztai csikó képében teszi szemlélhetővé.) — *Homér és Oszián.* Életképek. 1847. évf. (A görög rapszód és a skót bárd költői stílusának jellemzése. A kapcsolatok és ellentétek elhelyezése, a hangulatok játéka és a nyelv zenéje megkapóvá teszik a szerencsés órában fogamzott rapszódiát.) — *A jó tanító.* 1848-ból. (Nem valami hálás megemlékezés Koren István aszódi igazgató-tanárról. Mint karikatúra pompás, mint emlék megtévesztő. Sok jót köszönhetett egykori mesterének, eléggé megfeledkezett róla.)

Bölcselő költemények. — *A világ és én.* Pesti Divatlap. 1845. évf. («Megvetésem és utálatomnak Hitvány tárgya, ember a neved!» Az embernek nevezett nyomorult pára vagy zsarnok vagy szolga. Az önarcképszerű költemény az embergyűlölet megnyilvánulása; ez a hangulat vált később tudatos pesszimizmussá a Felhőkben.) — *Szeretném itt hagyni.* Felhők. Pest, 1846. (A költő fájdalmának mesteri kifejezése. Mikor Nietzsche elolvasta a Felhők német fordítását, ez a kis költemény annyira hatott rá, hogy dallamot szerzett szövegéhez. Mások is megzenésítették.) — *Az őrült.* Életképek. 1846. évf. («Mit háborgattok? Takarodjatok innen!» Meltzl Hugó szerint: «Az Őrült shakespearei merészségű nagyszerű költemény, mely egyedül igazolhatja a líra Shakespeareje elnevezést.» Ferenczi Zoltán szerint e megkapó lírai monológban «bámulatosan egyesül az őrült szokott szökdelő észjárása azzal az összesűrített drámaisággal, melyben egy egész érzelmi világnézet nyeri meg a maga tökéletes kifejezését.» Horváth János szerint: «Az őrült észjárását, sunyi öntudatát, rögeszme körül szökdelését kétségtelenül szuggesztív erővel játsza a költemény. Mindamellett nem tudok egyetérteni magasztalóival. A Felhők költemény-világában elsőrendű hely illeti meg, mint legszerencsésebb genreszerű megoldást; de Petőfi más nagyértékű darabjaival nem

tudom egyenrangúnak látni.») — *Sors, nyiss nekem tért.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Átmenet a Felhők pesszimizmusából az emberiség boldogításának optimisztikus gondolatkörére. «Meghalni az emberiség javáért, Mily boldog, milyen szép halál!» A világgyülölet reménytelensége emberbaráti célkitüzéssé változik át. A költő beleéli magát prófétai és megváltói szerepébe.) — *Ha férfi vagy.* Életképek. 1847. évf. (A férfias jellem kötelezettségeinek megéneklése: «Vesd meg, kik egy jó falatért Eladják magukat. Koldusbot és függetlenség! Ez legyen jelszavad.») — *Világosságot!* Hazánk. 1847. évf. («Sötét a bánya, De égnek benne mécsek»: töprengés az élet céltalanságán és az emberiség fejlődésének lehangoló hullámvonalain. Miért vagyunk? Nincs válasz e kérdésre, nincs felelet sok más dologra sem. «E költemény, mondja Horváth János, Petőfi irodalmi hagyatékában a legtisztelendőbb helyek egyike: az erkölcsiség legmagasabb feladataira vállalkozó, élet-áldozatra is kész ember pillanatnyi megdöbbenése azon a gondolaton, hátha legszentebb elhatározása, megmásíthatatlan életcélja csak hiszékeny öncsalás.») — *Az ember.* 1847-ből. (Az ember élete a bölcsőtől a sírig csak egy pillanat; mit végezhet rövid életében, ha még oly híres dolgokat csinált is? A dicsőség néhány század mulva eltünik, elvész a nép is, melyhez tartozol, a föld is semmiségbe oszlik el: «Kevély ember, miben kevélykedel?»)

Bölcselő költészetéről Toldy Ferencnek nem volt jó véleménye. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Gyulai Pál is azt tartotta, hogy bölcselő kísérletei fejletlen világszemléletre mutatnak. (Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf.) — Meltzl Hugó szerint: «Tudvalevő dolog, hogy a filozófiai líra fogalmával mennyi visszaélést követtek el, különösen a német irodalomban, Kant és Schiller óta. Shakespeare vagy Goethe nem voltak valamely bölcselmi iskola hívei, de azért sem a Hamlet-től, sem a Faust-tól nem fogja senki elvitatni, hogy ezekben páratlan ritkasággal vannak tárgyalva mély filozófiai problémák. Hasonlót tapasztalunk minden nagy költőnél. Petőfi valódi metafizikai lángész, anélkül, hogy valaha csak távolról lett volna esze ágában ezen a téren absztrakt tanulmányozással foglalkozni; öntudatlan filozófus, kinek nem egy költeménye a Kant-Schopenhauer-féle iskolai terminusok nyelvére fordítható.» (A Magyar Polgár 1876. évfolyamá-

ban megjelent cikk újból: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909.) — Hogy Petőfinek veleszületett érzéke volt a filozófiai világfelfogás alapkérdései iránt, ezt Palágyi Menyhért is kiemelte. (Petőfi. Budapest, 1909.) — Petőfi filozófiáját, fejtegeti Földessy Gyula, zavarosnak mondják, holott tisztább gondolkodású embert nem találunk a prófétai jövőbelátással megáldott lírikusnál. Hogyan fogja fel az élet nagy problémáit, milyen viszony köti össze egyéniségét a végtelennel? «Nagyságának alapja: legmagasabb hatványú vallásossága. Vallásosságon értem azt, ami az embert a Végtelen irányában lendíti előre: az élettől való meghatottságot, az élet értelmében való hitet, az ezért való küzdelmet. Petőfi rendkívüli vallási erejének pátosza áthatja egész érzés- és gondolatvilágát, ott remeg minden magasságában és mélységében.» (Petőfi. Budapest, 1911.) — Horváth János szerint: «Petőfi nem tépelődő filozófus. Józanul értékeli az életet; bölcsessége a cselekvő emberé, ki az életet csak a cselekvésért becsüli. S minthogy a bölcselkedés csak tétlen habozás az élet nagy kérdései felett, magát a bölcselkedést sem becsüli sokra, egészséges humorral engedi át másoknak. Úgynevezett filozófiai kérdésekkel ő nem foglalkozott. A Felhők korszakában súlyos erkölcsi válságon vezetett át fejlődése, de akkor is inkább a kedély és lélek reakcióival felelgetett benyomásaira, mintsem elmélyedő, fürkésző gondolkozással.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.)

Szocialista volt-e Petőfi Sándor? A szociáldemokraták joggal tartják a magyar szocialista költészet atyjának, bár igen lényeges pontokon merőben szemben áll a marxista eszmekörrel. Politikai szabadságharcos volt, nem társadalmi forradalmár; szabad egyénisége nem illett bele sem a szocializmus szakszervezeti kényszerébe, sem a kommunizmus zsarnoki terrorába. Népimádása, királyellenessége, papgyülölete, filoszemitizmusa, forradalmisága jellemző szocialista vonások; a régi magyar hősök tisztelete, türelmetlen sovinizmusa, heves harci vágya és polgári erkölcsei a nemzeti hagyományok örére vallanak. Magyar nacionalizmusa ellentétben állt a külföldi internacionalizmussal, kivéve a népjogok és világszabadság nemzetközi gondolatát. — «Az kétségtelen, állapítja meg Ferenczi Zoltán, hogy több költeményben fejez ki, oly elveket is, melyek szociális átalakulásra és javításra vonatkoznak. A félreértés éppen ezekből ered; mert az igaz, hogy minden szabadsági

törekvés okvetetlen szociális átalakulást is hoz magával s az állami berendezés alapelveit megváltoztathatja, de ez még nem szocializmus, hanem természetes fejlődés. Ő népuralmi respublikára törekedett s minthogy ez másként el nem érhető, tehát törekedett rá forradalom által, melynek alapelve a tiszta erkölcs. A munkáskérdés, melyből a szocializmus elvei fejlődtek, nálunk az ő idejében nem is létezett. Ha némi szociális tanokat a kor szelleménél fogva ismert is, az Engels és Marx tanait semmi esetre sem. Különben is az ő erős magyarsága és nemzeti érzése mind ezeknek, mind az internacionalizmusnak homlokegyenest ellentéte. Továbbá ő az ifjú Németország irodalmi elvét, a polgári erkölcs elleni harcot, sem fogadta el, ha ugyan tudott róla.» (Petőfi. Budapest, 1923.) — A költőnek, fejtegeti Kristóf György, tudatosan semmi köze sincs a szocializmushoz. A magyar nemzet politikai szabadságát hirdette, a gazdasági célokért folyó osztályharcról mitsem szól. Világképének vannak ugyan a szocializmussal azonos pontjai, de a nemzeti gondolat bajnoka, a magyar faj rajongó fia nem tehette magáévá a nemzetközi társadalmi rendszert. «Véleményem szerint igazságtalanság, durva visszaélés valakit lefoglalni egy párt számára csak azért, mert itt-ott közös formai és tartalmi mozzanatok mutatkoznak.» Ilyen eljárással a demokrácia minden harcosa, a népszabadság minden költője a nemzetközi szocializmus előhírnökének volna minősíthető. (Petőfi és Madách. Kolozsvár, 1923.) — A nacionalizmus nagy költője, mondja Berzeviczy Albert, nem vállalhat eszmei közösséget azzal a szocializmussal, amely teljesen közönyös a nemzeti célok iránt s a nemzetközi szolidaritás alapján akarja megalapítani a maga társadalmi rendjét s nem annyira politikai szabadságra és jogegyenlőségre, mint inkább a szervezett munkásosztály egyoldalú uralmára gondol. Semmi nyoma sincs annak, hogy Petőfi az 1847. évi Marx-Engels-féle első szocialista-kommunista kiáltványról — Világ proletárjai egyesüljetek! — tudomást szerzett volna; ellenkezőleg, minden jel arra mutat, hogy az ő társadalmi felfogása elméleti téren Saint-Justeön át legfőljebb Rousseaura vezethető vissza. «Petőfit lángoló, semmi föltételt nem ismerő hazaszeretete és nemzethűsége megóvja attól, hogy szabadságszeretete valaha összetéveszthető legyen azokéval, akik a magukét nemzetközi közösségek szolgálatába bocsátják. Ő nemzete egyéniségét soha fel nem adta, sohasem mondta, hogy országhatárokat nem ismer vagy hogy hozzá

az ellenséges proletár közelebb áll, mint a más osztálybeli honfitárs.» (Petőfi politikai költészete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 55. köt. Budapest, 1923.) — Ezzel szemben a szocialista álláspont a következő: «A szó szocialista értelmében demokrata volt. Sokáig kéziratban terjesztett és olvasott Apostola a világirodalom forradalmi költészetének egyik leghatásosabb terméke, amelyben már benne ég a csalatkozott szociális forradalmár elkeseredése. A hazáról azt vallotta, amit a világ összes szociáldemokratái vallanak, hogy a hazának azonosnak kell lennie a szabadságjogok teljességével, mert különben a haza csak a kiváltságosok hazája, de nem a népé. A magyar munkásmozgalom át van hatva Petőfi szellemétől. Az ő forradalmi versei teremtették meg sok-sok gyülés és összejövetel lelkes hangulatának fokozását, tüzeltek harcra és adtak bátorítást. A magyar munkásság, a magyar dolgozó nép a magáénak vallja és minden év március 15-én elzarándokol szobrához, hogy mint eszményeinek letéteményese lerója kegyeletét.» (Társadalmi lexikon. Szerk. Madzsar József. Budapest, 1928.)

Kiadások. — Versek. Írta Petőfi Sándor. 1842–1844. Budán a magyar kir. egyetem betüivel. 1844. (November 10-én jelent meg, két héttel a Helység Kalapácsa után. A Nemzeti Kör a 192 oldalas kötet 1000 példányáért 270 pengőforintot fizetett a budai egyetemi nyomdának. Egy példány ára egy pengőforint volt, 270 példány eladása a kiadás összes költségeit fedezte, a megmaradt 730 példány tiszteletdíja a költőé volt, de nem teljesen, mert a 730 pengőből le kellett vonni a huszonöt százalékos könyvárusi hasznot.) — Cipruslombok Etelke sírjáról. Írta Petőfi Sándor. Pest, 1845. (Előfizetés útján jelent meg Beimel József nyomdájában március közepén. Egy példány ára 30 pengőkrajcár volt. Ötven példány árát az éhinséggel küzdő árvamegyei és szepesmegyei lakosság számára ajándékozta a költő.) — Szerelem gyöngyei. Írta Petőfi Sándor. Pest, 1845. (Emich Gusztáv kiadásában jelent meg október második felében. Példányát harminc pengőkrajcárért árusították.) — Versek. Írta Petőfi Sándor. 1844–1845. Pest, 1845. (A kötet november első felében került ki Beimel József könyvsajtója alól. Terjedelme akkora volt, mint a költő első versgyüjteményéé. Ára 1 forint 12 krajcár pengőpénzben.) — Felhők. Írta Petőfi Sándor. Pest, 1846. (A költő a maga költségén nyomatta ki s Emich Gusztávnak adta bizományba. Egy példány ára 30 pengőkrajcár volt.) — Petőfi összes

költeményei egy kötetben. Pest, 1847. (Emich Gusztáv kiadásában március 15-ikén jelent meg. 3000 példányban nyomtatták Beimel József könyvsajtóján. Egy példány ára 4 pengőforint volt. A kötetet Vörösmarty Mihálynak ajánlotta a költő: tisztelete és szeretete jeléül. Addig megjelent költeményein kívül számos kéziratos versét is fölvette gyüjteményébe. A Helység Kalapácsa hiányzott a kötetből, ezt a munkáját a komikus eposz kiadója, Geibel Károly könyvárus, nem engedte át kiadásra a költőnek és Emich Gusztávnak. A több mint félezer oldalas díszes kötet, a kézirat nyomdába adása után hat hét alatt teljesen elkészült, naponkint egy ívet szedtek ki belőle, a költő kétszer is ott volt a nyomdában minden nap, hogy a sajtóhibákat kijavítsa. Az első nagy Petőfi-kötet országos hatást keltett. «A hazának, írja Ferenczi Zoltán, nem volt olyan vidéke, hova példányok nem kerültek és lelkesedést nem ébresztettek volna. Maga a költő sikerével teljesen meg volt elégedve s ettől az időtől állandó jelzője: a legnépszerűbb költő.») — A további kiadásokról: a Petőfi-irodalmat tárgyaló fejezetben. Különösen kiemelkednek a következők: Petőfi Sándor költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás. Budapest, 1874. — Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta Badics Ferenc. Két kötet. Budapest, 1888. — Petőfi Sándor összes művei. Végleges teljes kiadás. Jegyzetekkel kísérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. — Petőfi összes költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Két kötet. Budapest, 1921.

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. — Salamon Ferenc: Petőfi Sándor újabb költeményei. Budapesti Szemle. 1858. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Meltzl Hugó: Petőfi pamfletistái és panegiristái. Kolozsvár, 1874. — U. az: Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója. Magyar Polgár. 1876. évf. — Dömötör János munkái. Budapest, 1878. — Jancsó Benedek: Petőfi forradalmi költeményei. Koszorú. 1881. évf. — Endrődi Sándor: A szerelem Petőfi lírájában. Koszorú. 1882. évf. — Bubenik Ferenc: Petőfi Sándor élete és költői működésének vázlata. Ford. Márai Lajos. Budapest, 1884. — Farnos Dezső: Esztétikai tanulságok Petőfi költészetében. Lugos, 1884. — Jancsó Benedek: Petőfi pesszimizmusa. Koszorú. 1885. évf. — Csernátoni

Gyula: A refrain és alkalmazása a magyar költészetben. Erdélyi Múzeum. 1886. évf. — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. — Farnos Dezső: Petőfiana. Kolozsvár, 1889. — Palágyi Menyhért: Petőfi. Budapest, 1889. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Négyesy László: Petőfi Őrültjének versalakja. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — Gerecze Péter: Petőfi Őrültjének bölcselkedése. Pécs, 1892. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Havas Adolf: Petőfi Sándor összes művei. III. köt. Budapest, 1893. — Koltai Virgil: Petőfi. Sopron, 1893. — U. az: Petőfi és Arany. Budapest, 1893. — Szitnyai Elek: Petőfi Sándor költészetének fő eszméi. Budapest, 1893. — Bán József: Petőfi hazafias lírája. Debrecen, 1894. — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1897. — Petőfi-album. Szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Budapest, 1898. (Ebben számos közlemény, többek közt Beöthy Zsolt: Lélektani jegyzetek Petőfihez; Ferenczi Zoltán: Petőfi első bírálói; Petőfi kiadások; Gyulai Pál: Petőfi és Arany.) — Steinherz Adolf: A francia forradalom eszméi Petőfi költészetében. Budapest, 1898. — Kende Ferenc és Gömöri Gyula: Petőfi világnézete. Budapest, év nélkül. — Gyulai Ágost: Arany és Petőfi barátsága. Budapesti I. ker. áll. gimnázium értesítője. 1899. — Csernátoni Gyula: Petőfiről. Kolozsvár, 1900. — Kacziány Géza: Petőfi. Budapest, 1900. — Lázár Béla: A tegnap, a ma és a holnap. Budapest, 1900. — Ponori Thewrewk Árpád: Petőfi. Budapest, 1900. — Loósz István: A képes beszéd és Petőfi költői képei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1901. évf. — Ferenczi Zoltán: Petőfi és a nő. Budapest, 1902. — U. az: Petőfi költészete és a valóság. Budapesti Szemle. 1902. évf. — Papp Ferenc: Petőfi egyéniségének fejlődése. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1902. évf. — Rencz János: Petőfi költészetének méltatása. Erdélyi Múzeum. 1902. évf. — Szigetvári Iván: Petőfi költészete. Budapest, 1902. — Loósz István: Petőfi költői képei műveltségtörténeti szempontból. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. — Papp Ferenc: Petőfi Szalkszentmártonban. Budapesti I. ker. áll. gimnázium értesítője. 1903. — Ferenczi Zoltán: Petőfi jelszava. Budapest, 1904. — Szidarovszky János: Hazafias líránk 1819–49. Budapest,

1904. — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1904. — Barabás Ábel: Petőfi. Budapest, 1907. — Lehel István: Petőfi Sándor bölcselő költeményei. Budapest, 1907. — Rakodczay Pál: Petőfi költői egyénisége. Uránia. 1907. évf. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Rubinyi Mózes: Adalékok Petőfi nyelvének biblikus elemeihez. Magyar Zsidó Szemle. 1907. évf. — Barabás Ábel: Felhők. Budapest, 1908. (Petőfi-Könyvtár.) — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Budapest, 1908. (Petőfi-Könyvtár.) — Endrődi Béla: Petőfi és Arany levelezése. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Ferenczi Zoltán: Petőfi és a szocializmus. Budapest, 1908. — U. az: Petőfi és a szabadság eszméje. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — U. az: Szabadság, szerelem. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Ferenczi József: Felolvasások az irodalom és szépművészetek köréből. Budapest, 1909. — Kristóf György: Petőfi ifjúkori költészete. Uránia. 1909. évf. — Meltzl Hugó: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Oláh Gábor: Petőfi képzelete. Budapest, 1909. — Palágyi Menyhért: Petőfi. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Prohászka János: Petőfi költői nyelvének főjellemvonásai. Budapest, 1909. — Réti Hugó: Csokonai hatása Petőfire. Budapest, 1909. — Tolnai Vilmos: Petőfi és a nyelvújítás. Petőfi-almanach. Budapest, 1909. — Babits Mihály: Petőfi és Arany. Nyugat. 1910. évf. — Csernátoni Gyula: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. (Petőfi-Könyvtár.) — Hartmann János: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. — Pogány József: Arany kontra Petőfi. Renaissance. 1910. évf. — Szücsi József: Petőfi költői nyelve. Magyar Nyelvőr. 1910. évf. — Ady Endre: Vallomások és tanulmányok. Budapest, 1911. — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Földessy Gyula: Petőfi. Budapest, 1911. — Kristóf György: Petőfi és Madách. Budapest, 1911. — Pogány József: Petőfi és a szocializmus. Szocializmus. 1911. évf. — Riedl Frigyes: Korhatások Petőfi költészetében. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 45. köt. Budapest, 1911. — Székely József: Petőfi szerelme. Budapest, 1911. — Kovács Antal: Petőfi véleménye magyar írókról. Nagykanizsai kegyesrendi gimnázium értesítője. 1912. — Kristóf György:

Petőfi és Madách internacionalizmusa. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1912. évf. — Schöpflin Aladár: Petőfi revíziója. Nyugat. 1912. évf. — Szász Zoltán: Petőfi revíziója. U. o. 1912. évf. — Horváth János: Petőfi fogadtatása az irodalomban. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Marót Károly: Fejezetek a Petőfi-kérdéshez. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Péterfi Jenő: Petőfi Sándorról. Budapest, 1913. (Olcsó Könyvtár.) — Sebestyén Gyula: Petőfi népdalgyüjtése. Ethnographia. 1914. évf. — Kovács Antal: Petőfi, a filozófus. Nagykanizsai kegyesrendi gimnázium értesítője. 1915. — Versényi György: Petőfi háborús költészete. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Ferenczi Zoltán: Petőfi és Arany barátsága. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Horváth János: Petőfi és a «szerbus manier». Irodalomtörténet. 1918. évf. — Kéky Lajos: Magyar költői versenyek. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Beöthy Zsolt: Petőfi. Protestáns Szemle. 1920. évf. — Herczeg Ferenc: Petőfi. A Kisfaludy-Társaság Magyar Klasszikusok című kötetében. Budapest, 1920. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Bartók György: Petőfi lelke. Budapest, 1922. — Galamb Sándor: Petőfi költészetének egyik formai sajátsága és a modern líra. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest, 1922. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Tolnai Vilmos: Petőfi és a nyelvtudomány. Magyar Nyelv. 1922. évf. — Zlinszky Aladár: Petőfi nyelvéről. U. o. 1922. évf. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Bebesi István: Nyelvmüvész-e Petőfi? Magyar Nyelvőr. 1923. évf. — Berzeviczy Albert: Petőfi politikai költészete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 55. köt. Budapest, 1923. — Emődy László: Petőfi-tanulmányok. Sátoraljaújhely, 1923. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — U. az: Petőfi történetfelfogása. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Földessy Gyula: Petőfi és a bor. Nyugat. 1923. évf. — Hevesi Andor: Petőfi. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Horváth János: Petőfi meg a király. Napkelet. 1923. évf. — Kardos Albert: Petőfi. Magyar Nyelvőr. 1923. évf. — Kristóf György: Petőfi és Madách. Kolozsvár, 1923. — Kuncz Aladár: Petőfi zsenije. Nyugat. 1923. évf. — Márki Sándor: Petőfi a történelemről. Századok. 1923.

évf. — Müller Lipót: Francia politikai eszmék a reformkor irodalmában. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. évf. — Négyesy László: Petőfi szelleme. Katolikus Szemle. 1923. évf. — Oláh Gábor: Petőfi Sándor. Debrecen, 1923. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Schöpflin Aladár: Petőfi-szempontok. Nyugat. 1923. évf. — Szekfü Gyula: Petőfi-centenárium. Napkelet. 1923. évf. — Vértes József: Petőfi és az egykorú kritika. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Petőfi-könyv. Szerk. Császár Elemér és Ferenczi Zoltán. Budapest, 1923. — Petőfi-almanach. Szerk. Varga Béla. Budapest, 1923. — Baros Gyula: Petőfi elveszett müveiről. Magyar Élet. 1924. évf. — Bartók György: Petőfi müvészete. Protestáns Szemle. 1924. évf. — Müller Lipót: Petőfi politikai költészete és Béranger. Budapest, 1924. — Berze Nagy János: Petőfi költészetének folklore-párhuzamai. Népélet. 1925. évf. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — Zulawski Andor: Petőfi–Ady. Budapest, 1925. — Hartmann János: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1926. — Keller Imre: Irodalmi mozaikok. Kassa, 1926. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Petőfiig. Budapest, 1927. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Isoz Kálmán: Petőfi müveinek zenei bibliografiája. Muzsika. 1930. évf. — Terbe Lajos: Petőfi és a nép. Budapest, 1930. — Zipser Sándor: Petőfi Sándor Nemzeti Dala és a csehek. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Dedinszky Gizella: Petőfi és Burns. Budapest, 1932. — Kristóf György: A kótyavetyére került Petőfi. Irodalomtörténet. 1932. évf.

PETŐFI SÁNDOR TÁJKÉPEI ÉS ÉLETKÉPEI.

A TERMÉSZET szépségeinek dícsérete már több magyar író művében felhangzott, de a tájszépségek magasztalása megragadó költőiséggel legelőször Petőfi Sándor verseiben nyilatkozott meg. Bálványozta az erdők és puszták magányát. «A természettel mulattam — írja egyik úti levelében — az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást és azért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket.»

Természetfestő költeményei olyan művészi alkotások, hogy a világirodalom legszebb tájrajzaival kiállják a versenyt. Magyar kortársainak és író-elődeinek felületes természetszeretete vagy érzelgő természetimádása össze sem hasonlítható az ő ihletett lelkesedésével. Látása is más, mint a többi költőé. Ahol a kortársak csak a megszokott jelenségeket vették észre, ott ő új dolgokat fedezett föl; az unalmasnak, sivárnak, kihaltnak vélt vidékre ragyogó életet varázsolt. A magyar pusztát ő tette híressé, az Alföld költői képeivel ő gazdagította irodalmunkat.

Előtte is olvashatunk már tájrajzokat, de régibb tájfestőink rendesen száraz leírók s külföldi mintáik nyomán a hegyek magasztalói; a rónaságban senki sem talált költőiséget. Mikor Petőfi az Alföldet a természeti nagyszerűségek birodalmaként mutatta be, új világot tárt fel. A csárdák és ménesek világáról annyi megragadót tudott mondani, amennyiről azelőtt sejtelme sem volt senkinek. Nem fáradt ki a rónaság magasztalásában, még prózai munkáiba is beleszőtte az Alföld dícséretét. Ha csodálja is a Kárpátok zordon tájait, szeretete az Alföldé. Képzeletének az Alföld a legboldogabb otthona. Olyan az Alföld, mint a szemérmes leány: arcáról csak a barátai előtt teszi le fátyolát, de akkor rajta vesz a megbűvölt szem, mert tündérkisasszonyt lát.

Tájfestő költeményeiben sohasem ad puszta leírást, a vidék rajzába mindig beleviszi saját hangulatát. Majd csendes ábrándozással, majd merész szárnyalással számol be érzelmeiről. Mikor a csárda romjait énekli meg, abból indul ki, hogy lelkének legkedvesebb mulató tanyája az Alföld, mert az olyan, mint a nyitott levél, egyszerre át lehet olvasni, míg a Felföld csukott könyv, forgatni kell a lapjait. Egész életét a pusztán szeretné tölteni, a rónaság a szabadság képe, a szabadság pedig az ő istene, szívesen adja vérét is a szabadságért, ha kell. A pusztán íme az omladék: a csárda romja. Bizonyára sokszor járt erre az ellenség, hiszen a szegény magyar haza súlyos bilincsekben nyögött századokon át. Hajdan itt virágzó város állott, a városnak csak a temploma maradt meg, az is összeroskadt, a templom köveiből rakták a csárdát. Látogatói mind elő-

tűnnek: ott egy-két szegénylegény, itt egy üveges zsidó, amott egy drótostót, emitt a csaplárosnéval ölelkező deák. Régen volt. A csárda lakói elhaltak, az ódon épület düledezik, körülötte minden elhagyatott; beomlott a pince, beomlott a kút. Csak a kútágas áll még, tetején vén sas fészkel, mintha a mulandóságról gondolkodnék ez a bús madár is. Fölötte a nap lángol s a délibáb űzi játékát. *(A csárda romjai.)* A költemény ódai szárnyalása, majd elégiai hangja ábrándokba ringatja az olvasót. Nem puszta leírás ez, hanem a költő hangulatába beillesztett képsorozat.

Tájképeinek jellemző vonása az elevenség. Leírásai csak látszólag festmények, közelebbről nézve él és mozog a kép. Egyik-másik költeménye a nagy magyar Alföldnek remekbe festett rajza. *(Az Alföld, A Tisza, Kiskunság, A gólya, Falun, A puszta télen, Kutyakaparó.)* Kitűnő érzékkel ragadja ki a legjellemzőbb vonásokat, a csoportosítás és színezés művészetében a legkiválóbb festőkkel versenyez. A kép hatását a részletek elevenségén és festőiségén kívül rendkívül erősíti az egész tájrajz hangulatossága s a költő egyéniségének két olyan vonása, amely közös minden olvasójával: a szülőföldhöz való ragaszkodás és a szabadságszeretet. Hangulatunk hozzásimul a költő hangulatához, képzeletünk együtt szárnyal a költő képzeletével. A líra tükréből egymásután emelkednek ki a sík vidék legjellemzőbb jelenségei, tárgyai, növényei, állatai, emberei; a lírikusban munkálkodni kezd a drámaíró képzelete; különféle jelenetekkel és hősökkel népesíti be a pusztát. A líraiságon kívül ez a drámaiság fokozza leg-

jobban a tájképek művészi hatását. Itt-ott a részletek, mint a festő vásznán, egymás mellett állanak; de a kellő pillanatban cselekvéssé változik a leírás; hangulat és érzelem vegyül a tájrajzba.

A hangulat megkapó volta s a drámai mozgalmasság teszi becsesekké életképeit is. Akár egy embert rajzol *(Pál mester, A vándorlegény, Panyó Panni, Sári néni)*, akár egész csoportot mutat be *(A téli esték, Téli világ, Vándorélet)*, biztos kézzel ragadja meg a jellemző vonásokat. Gyakran egyetlen vonás odavetésével is pompás hatást ér el. Életképei változatosabbak, mint tájképei, mert nem vonatkoznak egyetlen vidékre, az Alföldre, hanem különféle egyéneket és társadalmi osztályokat vezetnek elénk. Hangulata sokféle: hol derűs, hol humoros, hol gúnyos, hol lelkes, hol merengő, hol meghatott. Vannak elégikus életképei, vannak szatirikus hangúak. Ezekben az életképekben a magyar alakok változatos sora vonul fel, kezdve a tétlen nemesúrtól Panyó Panniig, a csárdák virágszáláig. Megelevenedik a falvak és a puszták világa. A faluvégi cigány, a szerelmes kisbéres, a boldogtalan juhász, a lókötő szegénylegény, a menekülő betyár, a borozó csikós, a mogorva csapláros, a nyalka béres, az iszákos gazdaember, a nyelves parasztasszony, a kikapós menyecske és a sír szélén álló Sári néni mellett feltűnik a vándorló mesterlegény, a hazatérő katona, a vidám komédiás, a könnyelmű színésznő, a féltékeny öregúr, a léha városi úrfi és az életét elpipázó nemesember alakja. A költő többnyire egy indulatot, egy szenvedélyt, egy uralkodó vonást jelenít meg. Lírai képzelete gyorsfutású, a részle-

tezéssel nem törődik, a legjellemzőbbet mindig észreveszi. A konzervatív földesurat, az önérzetes parasztlegényt, a puszták bátor lakóit, a boldog falusi estéket, a csendes családi kört alig jellemezte valaki nála találóbban. Életet lehelt minden alakjába.

Nevezetesebb leíró költeményei és életképei. — *Lopott ló.* Szivárvány. Album a miskolci tűzkárosultak fölsegítésére. Szerk. Halászy József. Pest, 1844. (Pönögei Kis Pál aláírással jelent meg. Ezzel a versével kezdte meg a betyárélet bemutatását. Az eleven kép humoros románcnak is vehető: a hetyke lókötő-legény a paripa gazdájának dicsekszik lopásával s mikor ez felhördül, azzal vágtat tovább, hogy a gazda leánya is ellopta az ő szivét. Nem a történés a fő effajta költeményeiben, hanem a kis drámai kép hőse, a különös típus.) — *Fürdik a holdvilág az ég tengerében.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (A betyár lelki szenvedéseinek bemutatása.) — *Vándorélet.* Album az aradi vízkárosultak javára. Szerk. Császár Ferenc. Pest, 1844. («Szent Kleofás! Milyen karaván.» A csoportos életkép Barabás Miklós egyik rajzához szolgált perüs magyarázatul. A cigányok gondtalan könnyűvérűségét pompásan jellemzi.) — *Hírös város az aafödön Kecskemét.* Versek. Pest, 1844. (Népdalszerű életkép. A tájnyelven beszélő kecskeméti lovaslegény maga jellemzi önmagát. A tájszólásos versnek megvolt a hatása, a kezdő lírikusok sorából mindjárt előlépett egy-két utánzó tájköltő.) — *Kedves vendégek.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (A fővárosba felránduló vidéki vendégek kifigurázása. A falusi család untatja a pesti urat, a jeles férfiú gúnyos fölénnyel mutatja be az érkezőket. «A mámi, ez már művelt egy személy, Még az irodalomról is beszél, Könyvtára van szobája ablakán, A könyvtár dísze Szigvárt, Kártigám.») — *A boldog pestiek.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (A fővárosi nagyzolás kigúnyolása.) — *Az Alföld.* Honderü. 1844. évf. («Mit nekem te zordon Kárpátoknak Fenyvesekkel vadregényes tája»: szorosabb értelemben ez az első leíró költeménye. Ezzel kezdődik költészetében, Horváth János megállapítása szerint: a táj-típus, mint lírai kifejezés. Nem részletet fest, hanem az egész Alföldet rajzolja legjellemzőbb vonásaival. Képzeletéből idézi vissza szülőföldje világát, nem pedig közvetlen szemlélet alapján.

Hűség, élénkség, mozgalmasság van strófáiban, a távlatokat és közelségeket egyforma remeklessel érzékelteti.) — *Pál mester.* Életképek. 1845. évf. (A korhely ember tragédiája. A félig humoros, félig lehangoló jellemképet Gyulai Pál a legszebb Petőfi-versek közül valónak tartotta, ugyanígy vélekedtek mások is. Horváth János szerint Pál mester a legmélyebben humoros alakok egyike.) — *Pest.* Versek. Pest, 1845. («Hiába, Pest csak Pest, tagadhatatlan!» Rövid szatira a főváros utcai életéről.) — *Falun.* Versek. Pest, 1845. (Esti tájkép. A leíró részek itt is beleolvadnak a lírai hangulatba. A világtól elvonuló falusi élet kívánása poétikus hangon nyer kifejezést. «Feledni kezdem Pestet és zaját S jövendőm minden büszke terveit: Jobb lenne élnem, így gondolkodom, Jobb lenne élnem elfeledve itt.») — *Téli világ.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Néhány jellemző alak rajzában benne van a tél egész zordonsága. Öt didergő alakja: a favágó, a katona, a drótostót, a vándorszínész, a cigány. «Hol a boldogság mostanában? Barátságos meleg szobában.») — *Az erdei lak.* Pesti Divatlap. 1845. évf. (Költői verseny Kerényi Frigyessel és Tompa Mihállyal. A három vers együtt jelent meg, mellettük a következő megjegyzés: «Eperjes mellett van egy erdei házacska. Ennek környékén járván mind a hárman: elhatároztuk, nem szorosan ezt fösteni le, csak körülbelül olyanforma tájképet adni. K. P. T.» A verseny egykori tárgyaként Eperjes környékén később több kunyhót is mutogattak. Tompa versében a leíró részen, Kerényiében az érzelmes hangulaton, Petőfiében a szabadság dicsőítésén van a hangsúly.) — *A magyar nemes.* Pesti Divatlap. 1845. évf. («Őseimnek véres kardja Fogason függ, rozsda marja»: gúnyosabb és sértőbb támadás ennek a szatirikus jellemképnek megjelenéséig nem hangzott el költészetünkben a kiváltságos úri osztály ellen. A kor szellemére és a cenzúra engedékenységére fölötte jellemző adat, hogy a költőt nem bántották merész hangjáért. A nemesség maga is elfordult az ősi jogait önző módon kihasználó földesúri típustól; az idejét múlt rendi alkotmányt a kiváltságaikat tétlenül élvező földbirtokosok gyülöltették meg legjobban a tanult emberekkel. A költő hőse maga mondja el renyhesége gyönyöreit: nem harcol a hazáért, nem adózik, nem ír, nem olvas, parasztjait munkába hajtja, eszik-iszik kedvére, elpipázza egész életét. «Mit törődöm a hazával? A hazának száz bajával? Majd elmúlnak a bajok. Én magyar nemes vagyok!» A kíméletlen politikai

alakrajz, mondja Horváth János, egy koráramlatnak volt talpraesetten gúnyos szószólója: «Az irányzatos jellemzésnek egyik igen sikerült példája; a köztudat által kárhoztatott tipikus tulajdonságokat elemi könnyedséggel szedi össze s varrja egy ember nyakába, fülbemászó egyszerűséggel s a refrén keresetlenül ható iróniájával.») — *A csárda romjai.* Életképek. 1847. évf. (Föleleveníti a csárda multját, szembehelyezi a multat a jelennel. A szülőföld szeretetének ódai lelkesültsége mellé odaállítja a mulandóságon való merengés elégikus érzelmeit.) — *Kutyakaparó.* Hazánk. 1847. évf. (A leírás ebben a költeményben is művészien olvad a költő érzelmeibe. Jellemzőbb vonásokkal aligha lehetett volna az olvasó elé varázsolni az életunalom tanyáját: a pusztuló csárdát. A kép sivár hatását a költő humora enyhíti. Leíró költeménye egyben életkép is.) — *A Tisza.* Honleányok Könyve. Szerk. Rözler Ágnes és Oroszhegyi Józsa. Pest, 1847. (A leírás első felében a jámboran hömpölygő folyót, második felében a rohanó árvizet mutatja be. Ez a szembeállítás megtöri ugyan a hangulat egységét, de mozgalmasságot visz a gyönyörű tájképbe.) — *Katona-élet.* Életképek. 1847. évf. (A toborzó altiszt jóízű humorral szaval a közlegény keserves életéről: «Muzsika szól, verbuválnak, Csapj föl, öcsém, katonának, hahaha!») — *Zöld Marci.* 1847-ből. (A híres alföldi betyár jellemképe. A költő sajnálkozva beszél a gavallér haramiáról, érzelmes betyár-romantikáját humorával teszi vonzóbbá. Horváth János szerint: «Népi közönséget képzel maga elé s míg ahhoz félig-meddig idomulni igyekszik, egyúttal a maga műköltői kedvének is szabad befolyást enged s játszik közönségével. Hol Marciról beszél s tetszik neki a naiv álmélkodás hangja, mellyel közönsége gondolatának ad kifejezést; hol Marcit aposztrofálja s ilyenkor élvezi a megszólítással járó szemernyi pátoszt; hol a maga nevében fordul hallgatóihoz, hogy naiv fogékonyságukat még jobban befolyásolja. Folyvást érezzük a naiv hallgató jelenlétét s arcán a műköltő hatást fürkésző, modort rögtönző folytonos figyelmét. Hogy nem Zöld Marci teszi a költemény érdekét, hanem az őt bemutató költő eleven, játékos liraisága, azt a vak is látja.») — *Sári néni.* Életképek. 1847. évf. (A költő a hangulatkeltés mestere. Az átmenetek gyengédsége, a hatás tervszerű fokozása, a játszi hangnak bánatosra változása, végül az egész jellemképnek lírai keretbe való olvasztása mély hatást kelt. Ez a sors, ez az élet, így enyésznek el az ifjúság dús adományai.

A roskadt öreg asszonyt Nagyszalontán látta, amikor 1847 nyarán tíz napot töltött Arany János családi körében. «A genre-képi vonás itt csekélyebb, de annál nagyobb a lírai megindulás»: írja a remekműről Gyulai Pál. «A költemény szépsége abban áll, hogy lépésről-lépésre híven tükrözi egy lírai szemlélés lelki processzusát»: mondja Horváth János.) — *A gólya.* Hazánk. 1847. évf. (A költő a jellemző pusztai képeket filozófiai ábrándozással használja gyermekkori emlékeinek felújítására.) — *Panyó Panni.* 1847-ből. (A betyárok elzüllött szeretőjének keserűhangú vallomásai. A csárda leánya nem érzeleg, előre tudja sorsát: «Ha már senkinek nem kellek, A sövény alatt halok meg». Alakrajzai közt, mondja a jellemképről Horváth János, ez a legtárgyiasabb. «Maga az alak beszél, a költő nem szól közbe, nem mutogat. Népiessége is az alaké. A költőé a művészet, mellyel a jellemző életadatokat kiválogatja s övé a páratlanul stílszerű beszéltetés, mely a népi versformát oly természetes rátermettséggel tölti ki, mely igénytelen gondolatfűzésében és metaforáiban a törülmetszettség oly természetes otthoniasságával hat s mégis mesteri jellemzetességgel képes egy élő alakot a maga test-lelki különösségében elénk varázsolni.») — *A vándorlegény.* 1847-ből. (Az ágrólszakadt mesterlegény monológja, a nyomor rajzában humor és optimizmus. A jó kedvvel bölcselkedő vándor hasonlít Bolond Istókhoz.) — *Pató Pál úr.* 1847-ből. (Az ősi birtokán tehetetlenül lézengő nemesembert gúnyos világításban mutatja be. Pató Pálnak mindene lehetne, még sincs semmije; veszni hagyja azt is, amit ősei szereztek; jelszava: «Ejh, ráérünk arra még!» A régi vármegyei táblabíró-világ ellen izzó gyülölség az utolsó versszakban a legerősebb; itt a csökönyös gondolkodást, maradi természetet, halogató életpolitikát úgy tünteti fel a költő, mint az egész nemesség vétkét. A felejthetetlenné stilizált alak, olvassuk Horváth János könyvében, a régi Magyarország képviselője; benne Petőfi a maga cselekvő lényének renyhe ellentétét festette meg; kiváló genre-tehetsége ezúttal is tiszta művészettel érvényesül, bár politikai felfogását is szolgálja. «A táblabíró-szatira monumentális arányokra tett szert a Falu Jegyzője kegyetlen szakértelemmel összeállított torzrajzában; Pató Pál úr humorában a parányi stilizáltság, a vázlat-remekség tökélyét érte el.») — *A téli esték.* 1848-ból. (A parasztember családi körének rajza.) — *A puszta télen.* Életképek. 1848. évf. (Megkapó téli tájkép.) — *Kiskunság.* 1848-ból. (Az Alföld nyári képe.)

Gyulai Pál szerint Petőfi Sándor tájképei és életképei a magyar költészet örök remekei: «Bizonyosan vetekednek a világirodalom legjobbjaival.» (Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf.) — Müvészi elmélyedéssel szólt a kérdéshez Salamon Ferenc is; kettőjük észrevételei irányt szabtak a későbbi méltatóknak. (Petőfi Sándor újabb költeményei. Budapesti Szemle. 1858. évf.) — Badics Ferenc szerint: «A csoportosítás és színezés művészetében Petőfi vetekszik a festővel, sőt annyiban felül is múlja, hogy a rajzolt képpel úgy tudja éreztetni a benne fölébredt hangulatot, mintha akkor mást nem is lehetett volna érezni. Kép és hangulat mintegy odatapadnak az olvasó lelkébe.» (Petőfi Sándor válogatott költeményei. Két kötet. Budapest, 1888.) — Hartmann János szerint: «Burns is mesterien olvasztja be leírását lírai hangulatába, bőbeszédűsége azonban néha zavar s naivsága itt-ott túlzottnak tünik föl. Amellett, bár a szülőföldhöz való ragaszkodás megható vallomásokat ad ajkára s éppen oly mélyen gyökerező ez érzés nála, mint Petőfinél: a skót költő leleménye kevésbé gazdag s képzelme szókellésében is több a vigyázat, mint a magyar költőében.» (Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910.) — Horváth János szerint: «Alakrajz, életkép és tájkép nem szigorúan elkülönülő műfajok Petőfinél. Egymásba folynak s a művészi modor minden változatossága mellett lényegileg ugyanazon műfajt képviselik: a tárgyias líra műfaját. Életszemlélet mind valamennyi, még pedig lírai szükségletet kielégítő életszemlélet. Innen szinte kivételnélküli kiválóságuk s csekély számukhoz képest rendkívüli súlyuk a költő összes művei között.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — Kéky Lajos szerint: «Csak az Alföldért tud lelkesülni, az ország többi tája hidegen hagyja. Vonzalmának egyoldalúsága megérthető abból, hogy majdnem egész életét az Alföldön élte le. Ő a valóság költője volt, nem sóvárgott árkádiai ligetek, Tempe völgye s távoli bércek után, mert gazdag lelke költői varázzsal tudta elönteni, ami szeme előtt volt. Bizonyára mélyen megkapta volna lelkét a tenger is, ha láthatta volna. Volt érzéke a hegyi tájak bűbája iránt is, hisz legszebb költeményében hótakarta bérci tetőn mereng tekintete; elbűvölte Eperjes gyönyörű vidéke s utolsó napjainak egyik legforróbb vágya, hogy a szép Székelyföld bércei közt telepedhessék meg.» (Petőfi. Budapest, 1922.) — Ferenczi Zoltán szerint: «Életképeiben szereti a szomorút a vidámmal, a tragi-

kumot a komikummal, a komort a kedélyessel enyhíteni s igy az egésznek hatását emelni. Különösen feltünő, hogy ritkán ad fővárosi életképet.» (Petőfi. Budapest, 1923.) — Riedl Frigyes szerint: «Petőfi a természetérzéknek utólérhetetlen virtuóza. Irodalmunkban ő játszotta azt a szerepet, mely a XVIII. század francia irodalmában Rousseaué volt; kinyitotta a költészet kissé fülledt szobájának ablakát és beeresztette az Alföld édes lehét, mint Rousseau az Alpesek acélozó friss levegőjét. Oly közel áll a természethez, annyira beleéli magát örök életébe, annyira fel tudja támasztani, hogy művei olvasásánál a kezdetleges népek, az ősemberek mitológiai képzelete jut eszünkbe, azok az ősidők, ahol minden természeti erő megelevenedett mint személy vagy állat, ahol az évszakokat cselekvésnek, különös lények harcának képzelték. Ez a mitológiai képzelet, a természet önkénytelen megszemélyesítése, Petőfi költészetének egyik uralkodó vonása.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1923.)

Kiadások. — Petőfi Sándor költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás. Budapest, 1874. (Greguss Ágost és Gyulai Pál gyüjteménye.) — Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta Badics Ferenc. Két kötet. Budapest, 1888. (A legszebb leíró költemények és életképek jegyzetes kiadása.) — Petőfi Sándor összes művei. Végleges teljes kiadás. Jegyzetekkel kísérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Valamennyi leíró költeménye és életképe magyarázatokkal.) — Petőfi összes költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Két kötet. Budapest, 1921. (Magyarázatos szövegek.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. — Salamon Ferenc: Petőfi Sándor újabb költeményei. Budapesti Szemle. 1858. évf. — Badics Ferenc: Petőfi Sándor válogatott költeményei. I. köt. Budapest, 1888. — Palágyi Menyhért: Petőfi. Budapest, 1889. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1889. — Lenkei Henrik: Petőfi és a természet. Budapest, 1892. — Havas Adolf: Petőfi Sándor összes művei. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Lázár Béla: Petőfi természetköltészete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Ferenczi Zoltán: Petőfi és az Alföld. Irodalomtörténeti Közlemények. 1901. évf. — Szigetvári

Iván: Petőfi költészete. Budapest, 1902. — Jancsó Benedek: Az Alföld hatása Petőfire. Agrár-album. Budapest, 1903. — Kaminszky László: A madarak Tompa, Petőfi és Arany költészetében. Ungvár, 1907. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Budapest, 1908. (Petőfi-Könyvtár.) — Oláh Gábor: Petőfi képzelete. Budapest, 1909. — Palágyi Menyhért: Petőfi. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Hartmann János: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. — Lenkei Henrik: Petőfi és a természet. Budapest, 1910. (Petőfi-Könyvtár.) — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Herman Ottó: Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Budapest, 1914. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest. 1922. — Moesz Gusztáv: Botanikai vonatkozások Petőfi költészetében. Uránia 1922. évf. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Berze Nagy János: Petőfi költészetének folklore-párhuzamai. Népélet. 1925. évf. — Hartmann János: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1926.

PETŐFI SÁNDOR ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI.

Mint elbeszélő költő is a népies irány művésze. Románcai közeli rokonságban állnak életképeivel, az alföldi magyarok világába vezeti olvasóit, a pusztai élet remekül jellemző képeit festi. *(Megy a juhász, Falu végén kurta kocsma, Kinn a ménes.)* Történeti költeményei gyűlöletes vagy nevetséges színben mutatják be a régi magyar királyokat. A nemzet hőseiről hazafias lelkesedéssel szól, a zsarnok uralkodók ellen a radikális köztársasági politikus szenvedélyességével izgat. *(Bánk bán, Kun László krónikája, Kont és társai, A király esküje, Dobzse László, Vérmező.)*

*Salgó*ban Kompolti Péter, Salgóvár ura, két fiával, Jóbbal és Dáviddal, kirabolja Gedő Simon várát; Jób ledöfi Gedőt, Dávid elrabolja Gedő nejét, Perennát; az elrablott nő bosszút esküszik férje gyilkosai ellen s rábírja Dávidot, ölje meg apját és öccsét; a rablólovag szerelmi tébolyában megfojtja az öreg Kompoltit, leszúrja Jóbot, majd őrjöngve ragadja magához Perennát, felhurcolja a vár bástyáira, vele együtt a mélységbe ugrik. — A költőt 1845. évi felsőmagyarországi útja ihlette Salgóvár történetének megéneklésére. Elragadtatással nézte a vár romjait. «Oly rendkívüli helyen fekszik, hogy gondolatnak is őrült volt oda építeni. Talán nem volt Magyarországban vár, mely

oly közel szomszédja lett volna a csillagoknak, mint Salgó. Sokáig ültem romjainak legfelső csúcsán; tekintetem mérföldeken, lelkem századokon túl barangolt»: írja úti rajzaiban. Meséjét a középkorba, az utolsó árpádházi király halálát követő zivataros időkbe, helyezte. Költeménye nagyszerű költői erő megnyilatkozása. Nemcsak az ököljog sötét századainak levegőjét keltette életre, hanem a végleges szenvedélyek rajzában is igazi művésznek mutatkozott. A történetet fényes lírai helyekkel szőtte át, ezek a részletek a magyar romantikus elbeszélő költészet remekei. Képeinek és hasonlatainak megragadó szépségei elkápráztatják az olvasót.

*Szilaj Pistá*ban a városi úrfi elcsábítja Lidit, az öreg halász leányát; Pista, a leány szeretője, bicskát ránt az úrfira, de ez puskaaggyal a földre teríti; a legény elbujdosik, utóbb ráles a szerelmes párra, egy csolnakon a Duna közepére viszi őket, ott fölbillenti a csolnakot, megragadja az úrfit, vele együtt merül a habokba. — A költemény paraszthősének alakjában a nép fia áll szemben az úri osztály sarjával, az úrfi a szegény révészlegényt még egyetlen boldogságától is megfosztja. A mese fő motívuma a bosszú.

Első nagyobb elbeszélő költeményét, *A helység kalapácsá*t, 1844-ben írta. A Pesti Divatlap segédszerkesztője volt, főnöke buzdítására fogott a munkához. Vahot Imre megrótta folyóiratában az akkori szépprózа retorikáját, az erőltetett frázisokat, a cikornyás nyelvet; s mivel Petőfi is ellensége volt az affektált beszédnek, megírta négy énekes hőskölteményét. A nagyhangú eposzok és dagályos

novellák torzképét rajzolta meg munkájában, az eposzok világrengető harcai helyébe kocsmai verekedést ültetett, a novellairók elkoptatott frázisait gúnyos elmefuttatásokkal tette nevetségessé. Hasonló stílusparódiák régebben sem hiányoztak irodalmunkból. Már Kisfaludy Károly sikeresen parodizálta az Osszián utánzó magyar írók fellengző stílusát, követői is tudatos álpátosszal beszélték el jelentéktelen falusi történeteiket. Ezek a novellisták hőskölteményféle prózájukkal némikép hatottak Petőfire; verses stílusparódiájában a parasztok torzfigurákként szerepelnek. Hőse, Fejenagy kovács, a helység kalapácsa, elalszik a templomban, az ajtót rázárják, csak a harang kötelén leereszkedve tud kiszabadulni fogságából. Ezalatt a falu kocsmájában nevezetes események történnek. Csepü Palkó, a tiszteletes két pej csikajának jókedvű abrakolója, táncba viszi a falu legényeit és leányait; Harangláb pedig, a fondor lelkületű egyházfi, rábírja a helybeli lágyszívű kántort, hogy valljon szerelmet Erzsóknak, az özvegy kocsmárosnénak. Erzsókba Fejenagy is szerelmes; a kovács éppen akkor toppan be a kocsmába, amikor a kántor letérdel Erzsók előtt és vallomást tesz neki. Fejenagy kegyetlenül elveri vetélytársát, ráront cselszövő ellenségére, Haranglábra is, majd Csepü Palkóval az élén harcba kezd a falu egész legénysége. Bagarja csizmadia, a béke barátja, segítségért rohan, a falu bírája megérkezik a verekedés színhelyére, rendet csinál a harcolók között. A kántor felesége, az amazontermészetű Márta, elhurcolja gyámoltalan urát, a bíró pedig kalodába csukatja Fejenagy kovácsot. — A négy énekes elbeszélő költemény kidolgozása

kitűnő, a forma és tartalom ellentéte mesteri. A költő célja az volt, hogy kigúnyolja a modoros irodalmi stílust, ezért írta meg művében az akkori irodalmi termékek paródiáját. Felhasználta a hősi eposz gépezetét, ötletesen alkalmazta az eposzírók és novellisták elcsépelt frazeológiáját, koszorúba fűzte a divatos stílus rikító sallangjait. Hőskölteménye tele van szikrázó elmésséggel, figurái kitörülhetetlenül belevésődnek az olvasó emlékezetébe. Erzsók asszony, ötvenöt éves bájaival; a szélestenyerű Fejenagy kovács; Bagarja, a csizmacsinálás érdemkoszorúzta művésze; Csepü Palkó, a vitéz kocsis; a félholtra vert szerelmes kántor; Harangláb, az álnok templomegér; az amazontermészetű Márta, a kevésszavú bíró s a hangászkar tagjai: az egészséges komikum megtestesítői.

*János vitéz*ét mindjárt a Helység Kalapácsának megjelenése után, 1844 őszén, írta, de a könyvkiadókat hiába járta sorra verses meséjével, egyik sem akart vállalkozni a költemény kinyomatására. Végre Vahot Imre vette meg kéziratát száz forintért; így jelent meg munkája, a Pesti Divatlap szerkesztőjének kiadásában, 1845 tavaszán. A verses mese hőse, Kukoricza Jancsi juhászbojtár, egy forró délután a falu végén legelteti nyáját, de szeme nem a nyájon jár, hanem Iluskán, a patak partján ruhát mosó szép szőke leányon. Iluskára ráront gonosz mostohája, de Jancsi megvédi remegő szerelmesét s megfenyegeti a vén boszorkányt, hogy hozzá ne merjen érni a szegény árvához. Ezalatt a nyáj fele elvész, Jancsit elkergeti gazdája. A boldogtalan juhászbojtár elbúcsúzik kedvesétől, nekivág a pusztaságnak, bevetődik az erdőbe, a tizenkét

zsivány tanyájára. Nem áll be a zsiványok közé, inkább rájuk gyújtja a házat. További bolyongásában beáll a huszárok közé; ezek Tatárországon, Taljánországon, Lengyelországon és Indián át a franciák segítségére mennek a törökök ellen. Jancsi a csatában nagy tetteket művel; megöli a török basát, megmenti az elrablott francia királykisasszonyt. Ekkor nyeri a francia királytól a János vitéz nevet. Megkapná a szép királyleány kezét és ezzel együtt a francia koronát is, de hazavágyik régi szerelméséhez. Útközben vihar éri, hajótörést szenved, kincse elvész; csak úgy tud megmenekülni, hogy a felhőbe kapaszkodik; majd rápattan egy griffmadárra, azon repül haza szülőfalujába. Iluska már halott. János kétségbeesve bujdosik tovább, bátor cselekedeteket visz végbe az óriások országában, megsemmisíti a boszorkányok birodalmát, kiszabadul a kísértetek közül, elér az óperenciás tengerhez, átviteti magát az egyik óriással Tündérországba. Az örök tavasz földjén a tündér-tóba beledobja az Iluska sírjáról hozott rózsát; csodák csodája, a rózsa Iluskává változik, a tündér-tó az élet vize. A tündérfiak Jánost királyukká, a tündérlányok Iluskát királynéjukká választják, a boldog pár azóta ott uralkodik, Tündérországban. — Petőfi ezzel a verses meséjével új utat mutatott költőkortársainak. Nem történeti eseményt dolgozott fel, nem nagynevű embert választott hősének, nem véres csatákról énekelt, hanem egy szegény juhászlegény kalandozásait beszélte el. Az istenek tanácskozásai és a bajnokok dölyfös párbeszédei helyett az Alföld népének érzésvilágát mutatta be; a fejedelmi kastélyok és ódon várak termei-

ből a napsütötte rónákra vezette olvasóit. A rég kiélt tartalom helyébe új világot festett, hangja és nyelve is új volt, még a versformát is ő tette ismét a nagyobb elbeszélő költemények versformájává. Kétségtelen, hogy voltak előzői. Gvadányi József a Falusi Nótáriusban már érdekes alföldi képet mutatott be s előadása is magyaros ízű; Vörösmarty Mihály a Tündérvölgyben mesei tárgyat választott és népies motívumokból szőtte költeményének csodás elemeit; de a János Vitézhez egyik költemény sem mérhető. Petőfi ezzel a költeményével művészi magaslatra emelte a népmesét s minden kortársánál jobban éreztette, milyen kimeríthetetlen gazdagság rejlik a népképzelet világában. Nem egyetlen népmesét dolgozott fel, hanem összeolvasztotta a gyermekkorában hallott és azóta olvasott mesék egész sorozatát. Költeményének elbeszélő anyagában három elem különböztethető meg: Jancsi és Iluska egyszerű falusi története (nevelkedésük, szerelmük, elválásuk, Jancsi visszatérése falujába, kesergése Iluska sírján); az obsitosok füllentéseire emlékeztető katonai kalandok (Jancsi a huszárok közt, a törökökkel vívott harcok, a francia királyleány megmentése, a francia király hálája); végül a különféle helyekről vett népmesei rész (Jancsi az óriások országában, a boszorkányok birodalmában, az óperenciás tengeren, a tündérek szigetén.) Az utóbbi rész legtöbb motívuma megtalálható magyar népmeséinkben. Még a babonás mozzanatok alkalmazása és a számok használata is magyar népmesei jellemvonásokat mutat. A mese anyagának felépítése mesteri kéz munkája. Csak a kákán is csomót kereső pedantéria szól-

hat arról, hogy a költőnek, a mese szerves fejlesztése és a szerkezet egysége érdekében, tanácsos lett volna egyik vagy másik szakaszt elhagynia, esetleg némely részletet módosítania. A bevezetés a földi szerelem elborulásának rajzával s a befejezés a tündérországi boldogság verőfényének festésével harmonikus keretbe foglalja a megpróbáltatások és kalandok sorozatát. Érdeklődésünk a mese hőse iránt egy pillanatig sem csökken. János vitéz igazi népmesei hős, valódi magyar jellem; mesebeli alak, de azért a legmagyarabb emberek egyike költészetünkben. Iluska iránt érzett mély szerelme s a bujdosásában és küzdelmeiben tanusított nemes magatartása végtelenül vonzóvá teszik. Árva fiú, egyszerű paraszti szívének egész hevével szereti a másik árvát; a szegény üldözött leány belepusztul szerelmébe, de milyen megnyugvás, hogy végtére egyesül kedvesével. Az az egyenesség, kitartás, férfias önérzet, eszesség, bátorság, háládatosság, jóindulat, amely ennek a juhászból lett huszárnak egész lényéből kiárad; az a kép, amely erről a romlatlan alföldi parasztlegényről ránk maradt: a költő magyar fajszeretetének legszebb emléke. Munkája a népköltészet irodalmi megnemesítése, a maga nemében klasszikus tökéletességű alkotás. Irodalomtörténeti hatása is nevezetes. Ez a bájos tündérmese bátorította fel Arany Jánost Toldi történetének megírására.

*Bolond Istók*ját a koltói boldog hetek után, 1847 november és december havában, írta Pesten. Hősében voltaképpen önmagát rajzolta. Egy jókedvű ifjú bevetődik egy mogorva alföldi tanyára, az öreg gazdával vacsora közben

barátságot köt; az öreg úr elmondja neki élete szomorú történetét; elpanaszolja, hogy már csak egy fia él, de az sem törődik vele. Másnap nagy esemény történik a tanyán. Az aggastyán unokája, egy kedves ifjú leány, atyja elől a tanyára menekül s mikor a gonosz atya megjelenik, az aggastyán kiutasítja házából. Hálátlan fia helyett új fia lesz Bolond Istókban. A vidám ifjú rendbe hozza a tanyát, derűssé teszi az öreg úr életét, kedvében jár a szép leánynak. A szerelem vége házasság. Telnek az évek, a pusztán nagy pelyhekben omlik a hó, a tanyának mécsvilága mellett boldogan ülnek a tűz körül a család tagjai: az aggastyán, az unokája, Bolond Istók és egypár pajkos gyermek. — A költemény elbeszélő részleteinek kidolgozása meglehetősen elnagyolt, de az egészet bearanyozó humor és verőfényes életfelfogás megnyugvással tölti el az olvasót. Bolond Istók feje körül hasztalan dühöng a zivatar, jókedvétől szivárványos lesz a vidék; minél többet éhezik és fázik, annál törhetetlenebb a hite a boldogabb jövőben. Tudja az élet titkát: meg kell elégedni a jelennel s hinni kell azt, hogy az ember, amíg boldog nem volt, addig meg nem halhat. Az ifjú vidám és szeretetreméltó, az optimizmus megtestesülése, ajkáról egészséges életfilozófia szól. Története kissé egyrétű; még jó, hogy a mese vékony szövetében talpraesett párbeszédek vannak. A szabálytalan szótagszámú verssorok azt a célt szolgálják, hogy a költő a hős csapongó kedélyét minél szeszélyesebben festhesse.

Valamennyi elbeszélő költeménye között *Az apostol* a legegyénibb. Ezt a verses regényét fél évvel a Bolond Istók után írta, de hangulata most már egészen más volt.

mint boldog optimizmusa idején. Mikor a márciusi napok dicsősége szétfoszlott s republikánus izgatásai és radikális politikai programmja következtében régi népszerűségének csak foszlányai maradtak; mikor a kiskunsági képviselőválasztás alkalmával agyon akarta verni a felizgatott nép; mikor elfordultak tőle legjobb barátai s felháborodással emlegették nevét mindenfelé: mély elkeseredés vett rajta erőt. Ebben a lelki állapotban írta meg, 1848 nyarán, terjedelmes elbeszélő költeményét. Szilveszter, a boldogtalan talált gyermek, egy vén tolvaj védőszárnyai alatt kezd növekedni, de a tolvajt felakasztják, a kis gyermek egy koldusasszony karmai közé jut; két évig koldul az utcasarkon, végre egy gazdag úr megszánja és fia mellé fogadja inasnak. Az úrfi mellett rossz dolga van, de azért ott marad, mert tanulni akar; csak akkor távozik, amikor már nem tudja elviselni a durva bánásmódot. Ekkor tizenhat éves. Iskoláit fényes eredménnyel végzi, erkölcsben és tudásban az első, fényes hivatalokkal kecsegtetik, de ő nem akar nagy urak szolgája lenni, inkább a parasztok közé megy. A faluban, ahol mint jegyző szolgálja a nép ügyét, a gazdaemberek nem a kocsmába járnak, hanem a faluháza elé gyülekeznek, hogy hallhassák az ifjú jegyző tanításait. A kastély és a templom összefog ellene, az uraság és a pap fellázítják a népet. «Ez hát a nép!»: kiált fel Szilveszter s a nekibőszült tömeg elől elmenekül a fővárosba. Az uraság leánya szerelmes belé, élettársa lesz, azontúl egy padlásszobában nyomorognak. Szilveszter fanatikusan ragaszkodik népboldogító eszméihez, könyveket ír, szabadszellemű munkáira azonban nem kap ki-

adót. Mások kéziratait másolgatja, közben egyik gyermeke éhen hal. Most egy titkos nyomdát fedez föl, kinyomatja műveit, lapjain a királyokat és papokat támadja. Tíz évi börtönnel sujtják. Mikor cellájából kiszabadul, már öreg ember; neje meghalt, fiának nyoma veszett; róla meg úgy beszélnek a szomszédok, hogy istentelen gonosztevő volt. Fölemeli görnyedt fejét, a roskadt aggból izmos ifjú lesz, vakmerő tettre határozza el magát: az utcán rálő arra, akit minden bűn és baj okozójának tart, a gyáva zsarnokra, a királyra. Kísérlete nem sikerül, a király sértetlen marad, a nép leveri lábáról az ősz embert. Néhány nap mulva lefejezik. Eszméi csak akkor válnak valóra, amikor felnő az új nemzedék; ebben a boldog korszakban hálával emlékeznek meg azokról, akik a szolgaságban is bátran hirdették az igét. — Petőfit a forradalmi láz, hazafias aggodalmai, családi gondjai, egyéni sérelmei és váratlan családásai állandóan izgalomban tartották. A francia forradalom jelenetei mélyen hatottak képzeletére. Politikai iránymunkája, a Szilveszterről szóló történet, tele van élményi elemekkel; az embergyűlölő, de azért az emberi jóságban és az emberiség jövőjében mégis bizakodó lírikusnak legbensőbb vallomásaival. Hősében önmagát rajzolta, a földesúr leányának alakja Szendrey Júliáé, a Szilveszter családjára beköszöntő nyomor a költő anyagi gondjainak képe a szabadságharcban. A bőszült nép éppen úgy fenyegeti Szilvesztert, mint a költőt a kiskunsági paraszttömeg; a felbujtásban mindkét helyen a papi álnokság szerepel; Szilveszter emberi büszkesége, hajthatatlan jelleme, elveihez való törhetetlen ragaszkodása, köztársasági törekvése,

királygyűlölete, népimádása egészen a költőé. A cenzúra mindkettőnek útjában áll, az elámított nép mindkettőjüket cserben hagyja. Az egyéni vonatkozások mellett itt-ott feltűnik még más hatás is: a republikánus elvekben Rousseau Társadalmi Szerződésének, a népboldogító eszmékben a francia szocializmusnak, a hős magatartásában a francia forradalom történetíróinak, a nyomor rajzában Sue regényeinek, a börtönjelenetben Byronnak hatása. Egyes motívumok Táncsics Mihály sorsára emlékeztetnek. Lírai láz lüktet a mű minden részletében. A világmegváltóból anarchistává változott apostol meleg színekkel megfestett alak, a legszomorúbb életű ember, a költő szerint lángész és szent: a nyomor, meg nem értés, megalázás, bebörtönzés és a családjáért való búbánat hajszolja a királygyilkosságig. Nem közönséges embertípus, a magyar irodalomban éppen egyedül álló. A franciák, olaszok és spanyolok közt vannak ilyen Szilveszterek, akik a maguk anarchista rögeszméitől terhelten elhagyják családjukat, megtagadják barátaikat, végül világraszóló merénylettel mondanak búcsút elhibázott életüknek. Hogy Petőfi éppen ilyen fanatikust választott hősének, sajnálni lehet. Bizonyos azonban, hogy költeménye megragadó részletekben bővelkedő mű. A képeknek és hasonlatoknak pazar bősége van benne. Nyelve ragyogó. Gondolatainak merész szárnyalása és az érzelmek hullámzásának festése művészi elragadtatásra vall.

Nevezetesebb elbeszélő költeményei. — *Az utolsó alamizsna* Magyar Életképek. Szerk. Frankenburg Adolf. Pest, 1843. («A költő és a sorsharag Egy anyaméhből született»: szellemében és stílusában

még egészen a régi almanach-iskola módszere szerint írt költemény.) — *Megy a juhász szamáron.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (A folyóirat szerkesztője, Vahot Imre, a következő megjegyzéssel hívta fel előfizetői figyelmét a költemény értékére: «Mindenki el fogja ismerni, hogy ezen époly szép, mint egyszerű népies románc a költészet e nemében példányul szolgálhat.») — *A helység kalapácsa.* Buda, 1844. (Komikus eposz.) — *Csokonai.* Pesti Divatlap. 1844. évf. (Eleven humorú verses anekdóta. Forrása Domby Márton Csokonai-életrajza. Egyik vidám sorát ma is sokszor idézik: «Csapot, papot, mindent felejtett.») — *A tintás üveg.* Nemzeti Színházi Zsebkönyv. 1845. (Tréfás történet a kiváló komikusról, Megyeri Károlyról. Szövegéből közismert szálló ige: «Vigyázz! Kedved majd követendi gyász.») — *János vitéz.* Buda, 1845. (Verses mese.) — *Három szív története.* Pesti Divatlap. 1845. évf. («Volt egy lovag, kinek nem volt hazája»: romantikus elbeszélő költemény. A lovag hontalanul bolyong, a leányka reménytelenül szerelmes a lovagba, a szolga a leányka után eped.) — *A bilincs.* Összes költeményei. Pest, 1847. («Szabadságért küzdött az ifjú»: a költő zsarnokság-ellenes verseinek egyik jellemző darabja. A kard és rablánc ellentéte többször fölmerül költészetében.) — *Szerelem átka.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Inkább csak verses mesevázlat. Barangó vitéz hiába küzd Ildikóért, távollétében Ildikó férjhez megy Kevéhez; a hazatérő hős szörnyű átokba tör ki, átkát az Isten teljesíti; Ildikó és Keve kősziklákká válnak, Barangóból sötét fergeteg lesz, örökké ott borong a két kőszikla fölött. Eléggé gyönge mesei és mondai vegyülék.) — *Salgó.* Összes költeményei. Pest, 1847. (Hogy a költő honnan merítette meséjét, nem tudjuk. Mednyánszky Alajos mondagyüjteményében van egy nagyon hasonló történet; lehet, hogy ezt alakította tovább. Romantikus remekének van néhány motívumkapcsolata Vörösmarty Mihály Két Szomszédvárával és Vérnászával. Horváth János szerint: «Petőfi Salgója Vörösmarty hexameteres kis eposzai után épúgy modernebb, újirányú továbbfejlesztése a romantikus verses elbeszélésnek, mint János Vitéz népies magyarsága a Tündérvölgy archaizáló naivságának. Salgó a maga nemében, mint művészi alkotás, nem áll hátrább János Vitéznél.») — *Szilaj Pista.* Összes költeményei. Pest, 1847. (A demokratikus irányzatú népies-romantikus elbeszélésben a költő erős kifejezést ad az «úrfiak» iránt

érzett gyülöletének. Tárgya egyébként nem új. A megcsalt parasztlegény és a csábító úrfi alakja már Fáy András Bélteky Házában is feltünik.) — *Szécsi Mária.* Életképek. 1847. évf. (A murányi Vénusz helyzetét úgy fogja fel, mint Arany János: a nő a szerelemre, nem a férfiak dolgának végzésére van teremtve. Feldolgozása eléggé vázlatos s nem valami sikerült. Forrásul Mednyánszky Alajos mondagyüjteményét használta. Eredeti terve az volt, hogy pályázik költeményével a Kisfaludy-Társaság egyik 1847. évi jutalomtételére, de később lemondott a versenyzés gondolatáról.) — *A táblabiró.* Életképek. 1847. évf. (Költeményében pellengérre akarta állitani a konzervativ nemeseket, de szatirikus eposza töredék maradt.) — *Három fiú.* Hazánk. 1847. évf. (Az első fiú háborúban esik el, a második fiú akasztófára jut, a harmadik otthon marad: «Nem lett híre, kincse, de lett boldogsága.») — *A rab.* 1847-ből. («Te éretted harcolék, szabadság S láncra verve lábam és karom. Világosság, téged szomjazálak S mint vakondok, föld alatt lakom.» Már régen szétzúzta volna fejét bilincsével a boldogtalan rab, de a reménység nem veszett ki szivéből; nyilik a börtönajtó, leveszik kezéről a vasat, felsikolt, holtan esik össze.) — *Falu végén kurta kocsma.* 1847-ből. (Az «urak» ellen érzett ellenszenvének ebben a méltán híres románcában is kifejezést ad, de nem bántó módon. Az úr dölyfös, a paraszt jólelkü.) — *Biró, biró, hivatalod.* 1847-ből. (Kisérteties történet. Az ártatlanul lefejezett ifjú árnyéka éjjelenkint ellátogat a lelkiismeretlen bíróhoz.) — *Kinn a ménes, kinn a pusztán.* 1847-ből. (Románc a pusztai életből, de vehető életképnek is, mint több más költeménye. Derüs hangulatú vers, a költő az ügyetlen csikósokkal szemben a fürge betyár pártján áll, a lovak elhajtása nem háborítja fel az olvasót.) — *Bolond Istók.* Életképek. 1848. évf. (Verses elbeszélés. «Bolond Istók» a legemlegetettebb népies alakok egyike, de jóformán csak puszta név, ismertebb történet nem füződik személyéhez. Valami jókedvü parasztsuhanc lehetett annak idején. Petőfi, csakúgy mint később Arany, humoros költői elbeszélés hősévé tette a bizonytalan életü népies alakot; s mint utóbb Arany, ő is magát rajzolta az ágrólszakadt hősben.) — *Bánk bán.* Nép Barátja. 1848. évf. («Ügyefogyott király volt az A második Endre»: a királyellenesség és a németgyülölet egyesített kifejezése népies politikai ballada formájában.) — *A király esküje.*

Életképek. 1848. évf. (Ballada Hunyadi László lefejezéséről. A hangulatos költemény korfestésének a költő politikai kifakadásai nagyon ártanak. Utolsó strófái különösen szenvedélyesek a «gaz királyok» ellen intézett támadásával.) — *Dobzse László.* Életképek. 1848. évf. (Históriai karikatúra II. Ulászló magyar királyról: «Nem hiába hogy cseh volt, de Hej csehül is álla.») — *Kun László krónikája.* Nép Barátja. 1848. évf. («Fenegyerek volt az a Kun László, Magyarország egykori királya»: csúfondáros hangú históriás ének a király könnyelmű életéről. «A koronát még kölyök korában Nyomintották a fejére néki»; vagy: «Meghallja ezt a szentséges pápa S haragjában adtateremtettéz.» Az alantjáró, kicsinylő, komázó hangnem a király és a papok tekintélyét egyformán cibálja.) — *Vérmező.* Nép Barátja. 1848. évf. (A Martinovics-összeesküvés történetének megéneklése népies formában. A költő történetszemlélete a demokratikus köztársaság rajongójáé németgyűlölete a Habsburg-ellenes politikusé.) — *Kont és társai.* 1848-ból. (Izgató célját utolsó két strófája fejezi ki legjobban: «Gaz király volt Zsigmond király, De nem gazabb társainál; Csak neveik különbözők, Mind egyformák lélekben ők. Meddig tart még, beteg világ, Meddig tart még a nyavalyád? Király-fene rágja tested: Agyonrág, ha ki nem metszed!») — *Lenkei százada.* Nép Barátja. 1848. évf. (Az ország védelmére hazamenekülő huszárok tetteinek dicsőítése. Az elbeszélés végén lírai kitörés a hadügyminiszter ellen.) — *Lehel vezér.* Életképek. 1848. évf. (Népies eposz töredéke. Hőse alakjába belevitte németgyűlöletét, hangot adott demokratikus érzelmeinek: «Nem írástudóknak, nem az úri rendnek, De beszélek szürös, gubás embereknek.» Lehel vezér alakjáért nagyon lelkesedett, 1842-ben balladába foglalta vitézi halálát, ugyanerről a témáról 1845-ben ismét írt egy rövidebb elbeszélő költeményt.) — *Az apostol.* 1848-ból. (Augusztus 16-án említi Arany Jánoshoz intézett levelében: «Én a minap fejeztem be egy hosszú költeményt, melynek címe: Az apostol.» A verses regény csak negyedszázad mulva jelent meg teljes szövegében.)

Arany János epikai stílusa mellett Petőfi Sándoré évtizedekig háttérbe szorult, irodalomtörténetíróink ridegen ítélkeztek a nagy lírikus elbeszélő költészetéről. — «Alakjai mindig ugyanazok, mondja Gyulai Pál, tudniillik ő maga, lángoló szenvedélye, homályos vágyai, gyer-

meteg és bizarr szeszélyeivel. Erős képzelme gyakran hajlandó elhagyni a valót, még a költőit is, hogy ködhomályba vesszen fényes vízióktól ragadtatva.» (Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf.) — «Nem volt érzéke a történelemhez, nyilatkozik Toldy Ferenc, nem általában a nemzeti nagyság iránt a multban s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségükre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények. S különben is sem a bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett: ami tanulmányt, átgondolást, szerkesztést, műgondot követelt, nem volt neki való. Nem tudott saját énjéből kikelni s egy-egy vonás neki csak úgy sikerült, ha ahhoz saját egyéniségéből vehette a színeket.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — «A nemzet multja iránt, írja Beöthy Zsolt, kevés az érzéke s ha ennek alakjaival foglalkozik, azokat mind letörpíti a jelen kis emberei közé. Elbeszélő költeményei egyáltalában csekély alakító és jellemrajzoló erőről tanuskodnak, valóban tárgyias Petőfi nem is tudott lenni soha.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — «Annyira szubjektív volt, olvassuk Riedl Frigyes tanulmányában, annyira tele tulajdon zajongó érzelmeivel, hogy nem válhatott tárgyilagos epikussá. Ha elbeszélő költeményeinek személyei beszélnek, mindig a Petőfi szívéből tódulnak a szavak az ő ajkukra.» (Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Fejlődésének minden szakaszában megtaláljuk, jegyzi meg Horváth János, azokat a sajátságokat, amelyek ugyanakkori líráját jellemezték. «Elbeszélő művei is csak akkor sikerülnek igazán, ha személyes lírai köze van tárgyához, hőséhez, vagyis ha lírai ihlet szülöttei és kielégítői.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.)

Nagyobb elbeszélő költeményeinek megítélése meglehetősen különböző. A János Vitéz és a Bolond Istók általánosan tetszettek, a Helység Kalapácsától nem egy bíráló idegenkedett, az Apostolnak rossz híre volt irodalmunkban. A papok szidalmazása és a királygyilkosság dicsőítése ellenszenvessé tette Szilveszter történetét a legtöbb olvasó előtt. A művelt ember természetesen másként olvas, mint a serdülő ifjú; ezek számára szól Jakab Ödön magasztaló nyilatkozata: «A nagy költő ez elbeszélése, minden szertelensége dacára is, a magyar

poézis legszebb lapjain áll. Nem ismerek költőt a világon, kinek valamely művéből a szenvedő emberiség iránt mélyebb és igazabb részvét zokogna ki, mint az Apostolból. S amellett a duzzadó költői erőnek micsoda erőteljes megnyilatkozása gyönyörködtet, az előadás szépségeinek micsoda bámulatos gazdagsága kápráztat e műben végesvégig!» (A Magyar Könyvtár Apostol-kiadásában. Budapest, 1900.) — Meltzl Hugó szerint a Helység Kalapácsának, mint irodalmi paródiának, genialitása díszére válik az egész világirodalomnak. «A Helység Kalapácsa úgy van kidolgozva, mint egy aprólékosságokra kiterjedő hollandiai festmény, amiért bámulatra méltó. A korabeli kritika nem vette észre a szatirát. Ezért úgy tekintették, mint egy vad, mosdatlan, parlagi lángész alkotását. Ez a félreértés, a többivel együtt, formális theoriát csinált belőle, hogy Petőfi durva, naturalisztikus parasztköltő, minden iskolázottság nélkül, a puszták, csárdák és betyárok költője, semmi egyéb.» (Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909.) — Szilveszter, Horváth János szerint, a nagyhangú romantikus hősök rokona, szenvedéseiért ő is, a költő is másokat hibáztat, holott benne a hiba: erkölcsi bénaságban szenved mindazt illetően, ami az embernek legközelebbi emberi kötelessége. «Titkolhatatlanul benne van a romantikus féreg: a dagályos tökéletlenség.» Csak a hamis érzelmesség adhat neki igazat, alakját a költő elfogult rokonszenve irányzatos megvilágításban vonja sugárba és homályba. «E rokonszenv műve a lírailag felajzott stílus, a nagyszerű ellentétek között cikázó képes beszéd, az a szüntelen lobogása a nyelvnek, a személyes érdekeltségnek az a szenvedélyes pátosza, mely e műnek kétségkívül legmegragadóbb tulajdona s melynek leginkább köszönheti rajongói nagy számát.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — A János Vitéz, mondja Kéky Lajos, irodalmunk legszebben elbeszélt meséje. Hősében a magyar legényt fajszeretetének teljes vonzalmával rajzolja. «Egyetlen alakjára sem esett lelkéből annyi sugár, mint erre az elhagyott lelencből fölserdült juhászlegényre. A magyarságnak minden derékssége ott tündöklik lelkében: egyenessége, férfias önérzete, becsületessége, eszessége, bátorsága, kitartása, háládatossága s jóindulata. Egypár jellemzetesen magyar gyarlóság is járul e vonásaihoz: valamelyes magyaros hetykeség s a világ folyását félvállról néző közömbösség. Maga Petőfi is ott van János vitéz alakja mögött: az egyszerű juhászlegény arcából a legnagyobb magyar költő szenvedélyes szeme villog

ránk.» (Petőfi. Budapest, 1922.) — A Bolond Istóknak, jegyzi meg Szigetvári Iván, az a nevezetessége, hogy Petőfi legvallásosabb költeménye. «Nem felekezeti vallást hirdet benne, ettől távol áll, hanem Istenben való hitet. Ezt ugyan megteszi más helyen is, de ilyen részletesen csak itt. A költemény tárgya elejétől végig rokonszenves, semmi keserűséget nem hagy vissza az olvasóban.» (A százéves Petőfi. Budapest, 1922.) — Az Apostolban, írja Ferenczi Zoltán, nagyszerű képek vonulnak fel az olvasó előtt: a szabadságeszme, életfeláldozás, családi szeretet, női áldozatkészség megdöbbentő képei. «Mindez, bár több helyen nem egészen rokonszenves, de bámulatos erővel, következetességgel s valami látnoki képességű nyelven, hasonlíthatatlan fényes képekkel van az olvasó elé odabűvölve. A költő meredek úton megy fölfelé, hihetetlen magasságba száll, de soha egy pillanatra sem lankad, szárnyalása nem ingadoz, meg nem szédül. Ez egyike azoknak a műveknek, melyek a szív vérével, lázas lírai hevüléssel vannak írva, a meggyőződés lángja, sőt izzása sugárzik belőle s lehetünk vele egy vagy lehetünk más véleményben, a bírálat vagy ellenvetés kénytelen elhallgatni e csodálatos erő előtt; ha az apostol útja nem is a miénk, elragadtatásunk nem lehet kisebb, mint komor meggyőződésünk, hogy az igazság útja a földön, a lángeszek és lángszívek sorsa csakugyan ilyen.» (Petőfi. Budapest, 1923.) — Az Apostol, olvassuk Riedl Frigyes könyvében, lázas képzelet és szenvedélyesen elkeseredett hangulat eredménye, a fájdalom önkívülete és felháborodása dühöng benne. A nemes lángelme kálváriáját oly igazsággal festi, hogy nem lehet kételkedni a rajz átérzésében. A költő rajongása a legszörnyűbb képzelt motívumok közé helyezve jelenik meg, lelki izgalmait Szilveszter alakján szemlélteti. Mintegy önmagát túlozza művében s ez szintén egy neme a lírának. «E költeményből is kiviláglik, minő idegrázó fogékonysága volt a költőnek a lelki fájdalom iránt. A kínok ezen láza nemcsak a képzeletből való. Petőfi lelkében, mint ama romantikus lovagvárakban, melyeket annyira szeretett, voltak titkos földalatti folyosók, ahol sóhajok és zokogás visszhangzottak és vér csepegett a boltívek repedései közül.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1923.)

Kiadások. — A helység kalapácsa. Buda, 1844. (Önállóan ez a műve jelent meg először nyomtatásban, néhány héttel megelőzte Ver-

seinek első gyüjteményét is. 1844 október végén került ki a sajtó alól. Az egykorú kritika kedvezőtlenül fogadta. Nem vették észre a költemény paródia-jellegét, félreértették az egész munkát.) — János vitéz. Buda, 1845. (Az egykorú kritika dícsérte a költeményt. Toldy Ferenc a Budapesti Híradó 1845. évfolyamában kiemelte kompozíciójának tisztaságát, erkölcsi nemességét, előadásának ritka könnyedségét.) — Bolond Istók. Életképek. 1848. évf. (Nem keltett figyelmet, a politika ekkor már elvonta az érdeklődést az irodalomtól.) — Az apostol. Először Emich Gusztáv 1851. évi elkobzott Petőfi-kiadásában jelent meg, másodszor Müller Gyula 1862. évi naptára közölte. (Mindkét szöveg használhatatlan. Az első jó szöveg az 1874. évi díszkiadásban látott napvilágot.) — Petőfi Sándor költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás. Budapest, 1874. (Greguss Ágost és Gyulai Pál gyüjteménye.) — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. Budapest, 1885. (A király esküje: magyarázatokkal.) — Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta Badics Ferenc. Két kötet. Budapest, 1888. (János Vitéz és Bolond Istók jegyzetes kiadása.) — Petőfi Sándor összes művei. Végleges teljes kiadás. Jegyzetekkel kísérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Valamennyi elbeszélő költeménye értékes magyarázatokkal.) — Petőfi Sándor elbeszélő költeményei. Magyarázta Kapossy Lucián. Szeged, 1903. (János Vitéz, románcok, balladák.) — Petőfi összes költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Két kötet. Budapest, 1921. (Magyarázatos szövegek.) — Petőfi Sándor és Arany János: A két Bolond Istók. Jaschik Álmos könyvdíszeivel. Budapest, 1922. (Az illusztrált kiadások egyike. A költő összes verseinek gyüjteményein kívül a nagyobb költemények önállóan s képekkel díszítve is megjelentek a Magyar Könyvtárban és a Kner-Klasszikusokban.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Szarvas Gábor: Petőfi János Vitézének nyelve. Magyar Nyelvőr. 1872. évf. — Névy László: Az Apostol. Petőfi-Társaság Lapja. 1877. évf. — Badics Ferenc: Petőfi Sándor válogatott költeményei. II. köt. Budapest, 1888. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Papp Ferenc: Párhuzamok Petőfi és Arany között. Petőfi-Múzeum. 1891. évf. —

Havas Adolf: Petőfi Sándor összes művei. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. — Kalmár Elek: Petőfi János Vitézének népies elemei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1893. évf. — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Földessy Gyula: Petőfi elbeszélő költeményei. Budapest, 1902. — Gopcsa Endre: Az Apostol. Kolozsvár, 1902. — Kapossy Lucián: Petőfi Sándor elbeszélő költeményei. Szeged, 1903. — Oravecz Ödön: János Vitéz. Rozsnyó, 1903. — Kardos Aladár: Petőfi Apostola. Ceglédi állami gimnázium értesítője. 1905. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Budapest, 1908. (Petőfi-Könyvtár.) — Meltzl Hugó: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Palágyi Menyhért: Petőfi. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Benedek Róza: Bolond Istók. Ethnographia. 1911. évf. — Bucsy István: Petőfi: János Vitéz. Szeged, 1911. — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Kovács János: Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár, 1911. — Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. I. köt. Budapest, 1911. — Szinnyei Ferenc: Novella-irodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Champier István: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Kassa, 1912. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Harmos Sándor: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Kristóf György: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Uránia. 1912. évf. — Szabó Dezső: Petőfi művészi fejlődése. Nyugat. 1912. évf. — Kardos Lajos: A Tündérálom és Byron The Dream című költeménye. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Kéky Lajos: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Budapesti Szemle. 1913. évf. — — Sziklay Ferenc: János Vitéz és Toldi. Fehértemplomi áll. gimnázium értesítője. 1913. — Nagy Sándor: János Vitéz és Toldi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Trencsény Károly: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Zombor, 1914. — Tolnai Vilmos: Petőfi János Vitézéhez. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Szigetvári Iván: Petőfi Apostola forrásaihoz. U. o. 1915. évf. — Elek Oszkár: Petőfi Sándor János Vitéze és a népmesék. Ethnographia. 1916. évf. — Baros Gyula:

Arany, Petőfi és a ponyvairodalom. Magyar Könyvszemle. 1918. évf. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest, 1922. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Farkas Gyula: Petőfi nagyobb elbeszélő költeményei és forrásaik. Budapest, 1923. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — Földessy Gyula: Petőfi Legendája. Nyugat. 1923. évf. — Márki Sándor: Petőfi a történelemről. Századok. 1923. évf. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Berze Nagy János: Petőfi költészetének folklore-párhuzamai. Népélet. 1925. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Elek Oszkár: Kont István a magyar irodalomban. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Hegedüs Zoltán: Petőfi Tündérkaland című ismeretlen töredéke. Irodalomtörténeti Közlemények. 1928. évf. — Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Terbe Lajos: Petőfi és a nép. Budapest, 1930.

PETŐFI SÁNDOR NOVELLÁI ÉS DRÁMÁI.

Első novellája, *A szökevények* (1845), jelentéktelen apróság. Károly megszökteti nagybátyja fiatal feleségét, Anikót, de félév mulva bűnbánóan állít be az öregúr házába; bevallja, hogy megszökött kedvesétől, mert az asszony irtózatosan gyötörte. Nagybátyja vigasztalja: «Szívemből sajnállak, de te engem még inkább sajnálhatsz: téged csak fél évig, hanem engem egész éven át gyötört. Áldásom kisért szökéseden, mert te voltál legnagyobb jótevőm az életben.» A szaggatott párbeszédekben irt, adomaszerű történetnek egyetlen érdeme, hogy természetes hangja elüt az akkor divatos novellák dagályos stílusától.

A banális stílusvirágok kerülése s az eredeti elbeszélő mód teszi figyelemre méltóvá legterjedelmesebb prózai munkáját: *A hóhér kötelét*. (1846.) Tárgya két bosszúálló ember viaskodása egy életen keresztül. Andorlaki Máté szerelmes Rózába, de barátja, a gazdag Ternyei Boldizsár, meggátolja házasságukat. Róza szereti Andorlakit, szülei unszolására mégis férjhez megy Ternyeihez, utóbb öngyilkos lesz. Andorlaki életének most már csak egy a célja: le akar számolni Ternyeivel. Eleinte fegyverrel üldözi álnok barátját, azután elbujdosik, züllött életet él, később hazatér s Ternyei minden vagyonát elnyeri kártyán. A dúsgazdag ember napszámos lesz, nyomorúságában bosszút

forral s pokoli cselszövénnyel akasztófára juttatja Andorlaki egyetlen fiát. Most Andorlakin a megtorlás sora. Megölhetné Ternyeit, de nem teszi, mert tudja, hogy rémesebb bosszút áll rajta, ha unokáját semmisíti meg. Az sem engeszteli ki, hogy Ternyei a legiszonyúbb nyomorban meghal, az unokának pusztulnia kell. Ekkor kimegy a temetőbe ellensége sírjához és felkiált: «Ternyei Boldizsár, hallod-e hangomat? Halld meg, én vagyok, Andorlaki Máté! Te akasztófára juttattad fiamat a hóhér által; én akasztófára juttattam unokádat önmaga által, azon akasztófára, melyen fiam függött, ezen kötéllel, mely itt van a kezemben, melyet íme leteszek sírhalmodra. Kösd fel most vele magadat te, ahol vagy, a más világon!» — Ezt a regényt Petőfi az önmagával és az egész világgal való meghasonlása korszakában írta. Ellenségeinek támadásai, az emberekben való csalódása, Byron, Shelley, Eötvös és Jókai műveinek olvasása egyaránt hatottak lelkére. Gonoszaknak látta az embereket, esztelennek vélte a világ berendezését; ezért rajzolta olyan szenvedéllyel a bosszúállást, mint az emberi gazság egyetlen enyhítő szerét. Regényében egymást érik a korhelykedés, koldulás, csábítás, verekedés, ájulás, gyilkosság, öngyilkosság, párbaj, temetés, sírfölbontás, akasztás jelenetei. Hősei őrült dolgokat művelnek. Andorlaki Máté démoni bosszúvágya vérfagyasztó katasztrófákra vezet, mindamellett ez az őrjöngő ember a nemeslelkűség, önfeláldozás, szeretet számos példáját mutatja; ivó-cimborája és koldustársa, Hiripi Gáspár, nemcsak párját ritkító korhely, hanem a legragaszkodóbb jó barátok egyike; szolgája, Jancsi, a

leghűbb cseléd és igazán fenkölt gondolkodású férfiú. Ternyei a legalávalóbb fickó a földön: könyörtelen, álnok, gyáva, nemtelen. A fiatal Andorlaki testben-lélekben felülmúlhatatlan ifjú, azután elmegy hazulról és gyilkol. Ternyei unokája szorgalmas mesterember és boldog családapa, egyszerre csak kártyás lesz, mindenét elveri, felakasztja magát. Ezeket a rémségeket Petőfi a francia romantikus regényíróktól, elsősorban Hugo Victortól és Sue Jenőtől tanulta; de megnyilatkozott regényében az ifjúnémet regényirodalom tépettlelkű embertípusainak hatása is. Halmozza a meglepetéseket, borzongatja az idegeket. Nemzeti vonás kevés akad regényében. Bár a történet Magyarországon játszódik le, a magyar élet felcsillanását csak a kártyázás és korhelykedés jeleneteiben látjuk; egyedül Hiripi Gáspár ad némi magyaros színt a nemzetközi környezetnek Gvadányi sűrű idézgetésével. A lélektani hűség hiányát és a meseszövés bizarrságát feledteti az író kiváló elbeszélő képessége és eleven stílusa. Párbeszédei meglepően fordulatosak, fejezeteinek csattanói ötletes mesélőre vallanak.

Ami nincs meg ebben a regényében — a magyar élet — az megvan két népies novellájában: *A nagyapa* és *A fakó leány s a pej legény* című elbeszélésekben. (1847.) Egyszerű falusi történet mind a kettő: az előbbiben egy derék öreg paraszt mondja el ifjúkori viszontagságait és házassága históriáját; az utóbbiban azt olvassuk, hogyan szereti meg Csigolya Marci kovácsmester, a falú csúfja, Pató Sárit, a rút leányt. Amilyen romantikus az író a Hóhér Kötelében, olyan realista falusi elbeszéléseiben.

Ezekben már nem hajhássza a meglepetéseket. Pompás megfigyelő. Éppen olyan szerencsével ábrázolja a régi jobbágy-világ nyomorúságát, mint a falu népének lelki durvaságát. A részeges, züllött mesterember képét igazi élethűséggel festi. Elbeszéléseibe némi erkölcsnemesítő és tanító célzat is vegyül. Mélyrehatóbb lelki elemzést nem találunk ezekben a novellákban, de egyik-másik hőse húsból és vérből való népies alak.

Költeményeiért már az egész ország ifjúsága lelkesedett, amikor elhatározta, hogy a drámaírás terén is szerencsét próbál. Egressy Gáborral kötött barátsága adta kezébe a tollat. A híres színésznek jövedelmező jutalomjátékra volt szüksége, megfelelő darabot keresett, Petőfi mindjárt felajánlotta, hogy ír számára egy hatásos népszínművet. 1845 nyarán Szalkszentmártonba utazott szüleihez s a falu csöndjében néhány nap alatt megírta első színdarabját: a *Zöld Marcit*. Kézirata sorsáról a pesti Nemzeti Színház bíráló választmánya hamarosan döntött; a darabot, mint színi előadásra teljesen alkalmatlan kísérletet, egyhangúlag elvetették. Petőfi bosszúságában elégette népszínművét. Nem tudjuk, volt-e ennek a munkának valami értéke vagy csakugyan olyan rossz darab volt-e, mint aminőnek ellenségei hirdették. Meséjének egyes részei Gaal József pusztai elbeszéléseiben gyökereztek; innen, a hortobágyi betyárélet romantikus rajzaiból, merítette azt az eszmét, hogy Zöld Marcit és Becskerekit tegye népszínműve hőseivé.

Nem volt szerencséje a másik drámai munkájával, a *Tigris és hiéna* című történeti tragédiával sem. Ezt sem

adták elő, de ez legalább könyvalakban megjelent. (1847.) Színműve igazi rémdráma, hősei egymást marcangolják. A tigris: Borics, Galícia fejedelme; a hiéna: Predszláva, Borics anyja; az anya és fia halálosan gyűlölik egymást. Míg Borics távol van, hogy a világtalan II. Béla királytól elrabolja a magyar trónt, Predszláva fellázítja Galícia népét, egy szolgával elcsábíttatja Borics feleségét, cselszövényeivel meghiusítja fia minden tervét. Küzdelmeikbe beleavatkozik két magyar úr is: Sámson és Saul. Annak idején Predszláva Sámsonnal folytatott bűnös viszonyából szülte Sault és Boricsot, de most haragszik gyermekei atyjára. A vérrokonság csak az események végén derül ki. Sámson leszúrja Sault, viszont Sámsont Predszláva döfi le; Borics anyjára ront, hogy megölje, de Predszláva ráemeli kardját: «Látod a vért e kardon? Apád vére. Közeledjél! Hadd lássam: kié feketébb, az övé-e vagy a tied» s a függöny hirtelen legördül. — Petőfi ezt a darabját 1845 végén írta, tragédiája a következő év elején ment át a Nemzeti Színház bíráló választmányának vizsgálatán. Bár elfogadták, mégsem került színre, mert a költő néhány nappal az előadás előtt visszavette. Vad jelenetek kergetik egymást mind a négy felvonásban. Undok egyének lépnek fel a színen: őrjöngők, akik gyilkolnak és siránkoznak; szájhősök, akik piaci hangon vetélkednek. A francia romantikus dráma minden túlzása megvan ebben a darabban. Költői mondások vegyülnek benne pórias feleselésekkel, képtelen helyzetek váltakoznak jeleneteiben vad tettekkel. Az egész munka sajátságos Hugo Victor-utánzat.

Utolsó drámai kísérletének hőse *Karaffa,* az eperjesi hóhér. A töredék 1849-ből való. A régi osztrák zsarnokságot akarta lapjain megbélyegezni, de csak az első felvonás két jelenete maradt fenn drámájából, ez sem teljesen. A borzalmas elemnek itt is elég tér jut, a szereplők itt sem válogatják meg szavaikat. Sóhajaik, szitkaik, fenyegetődzéseik a negyvenkilences politikai helyzet szolgálatában állanak.

A hóhér kötelét Gyulai Pál följegyzése szerint «a közönség hidegen fogadta, a kritika elítélte s ma már alig emlékeznek reája.» (Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf.) — Meltzl Hugó a regény legfőbb hibáját a biografiai formában jelölte meg. «Ha nem volna biografiai, akkor élvezettel lehetne végig olvasni. Azáltal azonban, hogy az egész rémületes történet első személyben adatik elő, nagy visszatetszést szül, sőt a végén undort gerjeszt az olvasónál. Mert ki ne borzadna vissza ily diabolikus és mindamellett farizeusi főszemélytől, ki véres életének részleteit személyesen közli a szegény olvasóval.» Mindazonáltal a regény nem közönséges munka és mindig fenn fogja magát tartani az irodalomban. (A Magyar Polgár 1876. évfolyamában megjelent cikk újból: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909.) — Havas Adolf szerint Petőfi Sándor kétségkívül maga is pálcát tört volna e mű fölött, ha későbbi kiadásait megérhette volna. «A Hóhér Kötele egy lázálomban szőtt fantazmagória inkább, mint regény s a maga naivságában híven tükrözi az életkort, melyben iratott és szerzőjének fölizgatott lelki állapotát. A szerelmében csalódott fiatal költő titáni kirohanása ez a filiszter társadalom ellen, mely szárnyát szegi a geniek és hősök magasra vívó törekvéseinek.» (Petőfi Sándor összes művei. V. köt. Budapest, 1895.) — Horváth János szerint: «Petőfi mint elbeszélő is lépten-nyomon azon a ponton áll, hogy azonosítsa magát hősével, sőt egyik-másik kisebbrendű személyével is. E tekintetben néha egész a naivságig megy. Ezt a részleges azonosítást megszokta genreképeiben s ő annyira lírikus, hogy magától idegent elképzelni csak belső utánzással tud; sem az epikus higgadtan mintázó nyugalma, sem a drámaíró eleven emberekkel való sakkjátéka, személytelensége nem az

ő kiváltsága.» Heves, erőszakos líraisága magyarázza a regény gyors elkészülését is. A túlzóan romantikus alkotás a költő lírai teltségének levezető csatornája. «Ami pedig mintáit illeti, egészben véve a Karthausi hatása kétségtelenebb és bensőbb, mint a főkép formai elemekre szorítkozó francia romantikáé. Tudjuk, hogy e nagy regény egyik sarkalatos olvasmánya volt a húsz éves Petőfinek s későbbi világmegvető hangulatát is alkalmas anyagokkal táplálhatta. Nem utánzásról, még kevésbé pedig tudatos követésről van itt szó, hanem egy mély nyomokat hagyó, nagy regény-olvasmány önkénytelen utó-hatásáról.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — «Különös, írja Szigetvári Iván, hogy költőnknek ez a gyönge és ellenszenves munkája három német kiadásban is megjelent, köztük az annyira elterjedt Reclam Universal Bibliothekban. Megjelent azonkívül svéd és finn nyelven, amelyeken Petőfi munkáiból eddig még olyan kevés olvasható. Horvátul is kiadták.» A regény egyik lehetséges forrása Dickens Pickwick Clubjának rokon novellája. (A százéves Petőfi. Budapest, 1922.) — A regénynek, Riedl Frigyes szerint, már a címe is jellemző. «Kocsma, akasztófa, játékterem, temető, vérvörös világításba mártva: ezek a regény gyakori színhelyei. Nemcsak a bosszú motívumának szertelensége jellemzi, hanem a nyomor, a munkátlanság, a szegénység dicsőítése is. Petőfi főhősei virtuózai a nyomornak, mintegy kéjelegnek benne; a főalakok úgyszólvan folytonos lázban vannak, beszédük, tetteik egyaránt exaltáltak. Alig van a regényben egyetlenegy egészségesen gondolkozó alak. Felfogásuk beteges, úgy képzelik, valami dicsőség koldulni, nem is tesznek egyebet, vagy koldulnak vagy kártyáznak. Jelszavuk körülbelül ez: koldusbot vagy kártyajáték! Ebben is valóban romantikus a regény, a romantikus költők szerették a munkátlanokat, a szegényeket, a csavargókat; a nagy nyomort költőinek gondolták és nem ismerték a munka poézisét. Ami föltétlen elismerésünket érdemli, az a regény elbeszélő ügyessége. Hogy tud ez a kezdő regényíró elbeszélni! Csupa elevenség, fordulatosság; vonzó előadás, áttetsző, könnyen érthető mondatok, rövid, pointes stílus, szóval francia technikával van dolgozva, mint Jókai első regénye, a Hétköznapok is.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1923.) — Szinnyei Ferenc kiemeli Hiripi Gáspár alakját. «Derült hangulatot visz bele a rémregénybe. Petőfi fiatalos humora és életkedve nyilatkozik benne, mint kedves Bolond Istókjában.» A regényben sok van Petőfi

egyéniségéből. «A téli vándorlás és általában a sok kóborlás rajzában saját emlékeiből merít egyes vonásokat. A tüzes, lobbanékony, nyiltszívű, mindig szerelmes, tetteiben és szavaiban meggondolatlan ifjú Bálint is önarckép.» Lélekrajzról nem lehet beszélni a műben, jellemzésről se igen. «Technikája a rohamos célratöréssel, egyenesvonalúsággal inkább novellai, mint regényi. Jóformán csupa rövidmondatos dialógusból áll.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.) — Koszó János szerint a regény jellegzetes ifjúnémet Zerrissenheitsroman, ennek a divatos műfajnak minden ismertetőjegyével. «Aki csak három-négy ifjúnémet elbeszélő művet ismert meg ebből a nemből, kézzelfoghatónak fogja tartani a hasonlóságot.» A Jungdeutsch-mozgalom írói az 1830-as évektől kezdve egyre jobban elfordultak a lelki összeomlást mutató nyugati civilizációtól s tépettlelkű embertípusaikkal adtak kifejezést kétségbeesett hangulatuknak. «Költőnk jóvoltából a mi irodalmunk is átesett ezen a nyugati betegségen, még pedig megfelelően túlzó formában, amely azután kirítt egyébkénti egészséges fejlődésmenetének egészéből.» («Nyugat alkonya»-hangulat a XIX. század első felében és Magyarország. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1932–1933. évf.)

Népies tárgyú elbeszéléseivel, írja Havas Adolf, a szépprózа terén is folytatta azt a regeneráló munkásságot, amelyet a János Vitézzel és dalaival a költészet terén megkezdett. (Petőfi Sándor összes művei. V. köt. Budapest, 1895.) — A Fakó Leány, Riedl Frigyes szerint, nevezetes fordulópont elbeszélő művei között, mert a parasztvilág hű megfigyelése révén először jelenik meg nála művészi formában az objektivitás. Ez az elbeszélés már nem az egyéni pátosz szüleménye, ebben az elbeszélésben már minden erő és élet. (Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Ha a kezdetnél meg nem áll, mondja Horváth János, a népies novella klasszikusává nőhette volna ki magát. Fakó Leánya a népnek tanulságos, a művelt embernek élvezetet nyujtó olvasmány. «Lélektörténet, de nem elvont lélek-elemzés, nem tanulmányszerű pepecselés, hanem szemmel látható, hallható események láncolata, melyek a lélekre hatnak vagy a lelket fejezik ki.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — Ferenczi Zoltán szerint mind a két népies elbeszélése elsőrangú a maga nemében. «Valóságos népi élet, kitünő megfigyelés

van bennük s a jellemrajz, a történet fejlesztése Petőfire vall. Az első valódi népi elbeszélések irodalmunkban, melyekhez foghatót addig senki sem írt.» (Petőfi. Budapest, 1923.) — Két népies novellája, úgymond Szinnyei Ferenc, a legjobb az akkori sok komoly népies elbeszélés között. A paraszt-észjárás ismerete, a természetes elbeszélő hang, a pompás népies nyelv különösen értékessé teszi mind a két novellát. (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.)

A *Tigris és hiéna* Havas Adolf szerint «a romantikus mozgalom monstruózus terméke, mely a színpad világítását a maga korában is aligha állta volna ki; mindazonáltal figyelmet érdemel azért, mert túlzott arányokban és megközelítő teljességgel feltünteti a romantikus dráma sajátos jellemvonásait.» (Petőfi Sándor összes művei. IV. köt. Budapest, 1895.) — Bayer József kiemeli a költő egyénítő erejét. «Drámaisága csekély e darabnak, bár színszerűsége egy pár helyen kezdőtől meglepő. Legtöbbet ér benne az egyénítő erő, az egészen elterülő frisseség, a poétikus és mégis egyszerű nyelv.» (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Vértesy Jenő ezt írja: «A keresett ellentétek, meglepetések Hugo iskolájának elfajulását mutatnák, de egyébként a dráma olyan, mintha sokkal régibb idők terméke volna, valami elkésett ritter-dráma, Katona ifjúkori művének egyívású társa.» (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Horváth János szerint a dráma cselekvényét lírai szeszélyek, ötlet-fordulatok lökdösik előre, az alakok mindegyike egy-egy lírikus, indulataikat ajkukon s nem cselekvő akaratukban hordozzák. «Nyelvük a képes beszéd szép virágaival ékes, melyekhez csak a drámai jambus kellene, hogy Vörösmartyra emlékeztessenek. Párbeszédeiben ágáló színészi póz, cselekvényében a közönségre számító hatáskeresés s nem egyszer technikai naivság. Viszont vannak jó jelenetei is: a nemesek titkos összejövetelei, melyekben egy-egy alak fesztelenebb természetességgel, köznapi igazsággal válik ki.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — Soha műfaj és költő, mondja Kéky Lajos, nagyobb ellentétben nem volt, mint Petőfi természete a drámával. «A dráma a legtárgyiasabb műfaj, hol az író egyénisége teljesen háttérbe szorul s Petőfinél egyszerre csak kicsap a dráma keretei közül érzelmeinek árja s a drámai személy alakjából Petőfi

bontakozik ki, nem pedig az a személy, kit tárgyiasan jellemeznie kellene.» (Petőfi. Budapest, 1922.) — E műből, olvassuk Ferenczi Zoltán tanulmányában, azt a következtetést vonták, hogy «a költő nem tudott drámát írni, mert mint mindenütt, itt is sokban magát rajzolta s lírai ereje elnyomta tárgyilagosságát. Ezek azonban elfeledik, hogy e művet 23 éves korában írta és hogy Shakespeare és Goethe is lírikusok voltak, kik nagyszerű drámákat írtak. Mert hiszen a valódi líra a drámának legelső feltétele s így csak természetes az a hitünk, hogy a költő, ha tovább él, nagy drámai műveket is alkotott volna, mert erre a legfőbb adománya föltétlenül megvolt.» (Petőfi. Budapest, 1923.) — Riedl Frigyes szerint: «Ha van műfaj, amely nem való a fiatal Petőfinek, akkor a dráma az. Petőfi lényege és a dráma lényege közt nagy ellentét van. A dráma a legobjektívebb műfaj, Petőfi pedig a legszubjektívebb költő. A dráma formája, technikája, felépítése szigorúan meg van határozva, Petőfi pedig nem szereti a kényszert. Miért írt mégis drámát? Többféle okból. Petőfi színész volt, ismerte és szerette a drámát. Ez csábította arra a vulkanikus talajra, amelyen az ő tehetsége meg nem állt. Azonkívül: a dráma szereti a forrpontra felszökő indulatokat, a szenvedély viharát. Itt otthon érezte magát Petőfi.» Romantikus színdarabja valóságos melodráma, cselekvése csupa rikító jelenet, borzalom borzalomra van halmozva. Van azonban két jelessége: a meseszövés leleményessége és a párbeszéd fordulatossága. A műben új drámai stílus lep meg bennünket. «A párbeszédek epigrammaszerűen ki vannak élezve, pointe pointet kerget, a személyek elmésséggel mintha versenyeznének egymást letromfolni. A szenvedélyek harca mellett folyik az epigrammák harca. Honnan vette Petőfi ezt a stílust? Mi volt a mintája? A párbeszédnek ez a csattanós formája Petőfi alkotása. Meg van ugyan Victor Hugóban is, de csak egyes helyeken: mint uralkodó párbeszéd-stílus nincs ez meg, csak Petőfiben.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1923.)

Kiadások. — A szökevények. Pesti Divatlap. 1845. évf. (Az elbeszélés, Horváth János szerint, a romantika divatos elbeszélő modorát Petőfi teketóriátlan hetykeségével nem éppen szerencsésen egyesíti. Témája afféle «szegény tatár»-anekdóta.) — A hóhér kötele. Regény. Pest, 1846. (Kéziratát Hartleben Konrád Adolf könyvkiadó 150 forintért vette meg. A cenzor, a jó öreg Reseta, kérte a költőt, hogy álljon el

a regény közrebocsátásától. «Nincs ugyan morálja ellen semmi kifogás, de lássa, nem méltó az ön nevéhez.» Egyben felajánlotta, hogy tíz évi törlesztésre kölcsön adja a 150 forintot, a költő azonban ragaszkodott regénye megjelenéséhez.) — A nagyapa. Életképek. 1847. évf. (Frankenburg Adolf szerkesztői jegyzete szerint: «Petőfi Sándor, kinél jelenleg a népköltő szép nevezetet senki jobban meg nem érdemli, ilyféle beszélyekkel szándékozik az általa oly forrón szeretett nép erkölcsi s értelmi művelődésére hatni, miért is a valódi népbarát őt őszinte örömmel üdvözlendi.») — A fakó leány s a pej legény. Életképek. 1847. évf. (A novella megjelenésekor Arany János örömmel üdvözölte a költőt s maga is belefogott hasonló elbeszélés írásába, de próbálkozását csakhamar abbahagyta.) — Tigris és hiéna. Dráma. Pest, 1847. (Meltzl Hugó buzdítására a kolozsvári színtársulat 1883-ban néhányszor előadta a drámát, de nem nagy sikerrel.) — Petőfi Sándor vegyes művei. Kiadta Gyulai Pál. Három kötet. Pest, 1863. (A költő prózai és drámai munkáinak első gyüjteménye.) — Petőfi Sándor beszélyei. Budapest, 1883. (Olcsó Könyvtár.) — A hóhér kötele. Irta Petőfi Sándor. Budapest, 1891. (A regény számos kiadása közül a legdíszesebb. Ráth Mórnál jelent meg.) — Petőfi Sándor összes művei. Végleges teljes kiadás. Jegyzetekkel kísérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Hiteles szövegek magyarázatokkal.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. — Meltzl Hugó: Petőfi: Eperjesi vérpad. Kolozsvár, 1881. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Meltzl Hugó: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Kirchner Gyula: Petőfi drámái. Budapest, 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest, 1922. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest,

1922. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Koszó János: «Nyugat alkonya»-hangulat a XIX. század első felében és Magyarország. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1932–1933. évf.

OSZK

PETŐFI SÁNDOR, A PRÓZAÍRÓ ÉS MŰFORDÍTÓ.

A KÖLTŐ 1845 áprilisában indult felvidéki útjára, még ez év júliusában megjelentek: *Úti jegyzetei.* Gödöllőn, Aszódon és Kassán keresztül érkezett Eperjesre, itt Kerényi Frigyes és Tompa Mihály társaságában boldog heteket töltött. Útleírásában nemcsak élményeiről emlékezik meg, hanem jellemző vallomásokat is tesz, vissza-visszapillant elmúlt éveire. Az eperjesi ifjúság fáklyás zenével tiszteli meg. «Megvallom, írja, hogy ez engemet meg nem lepett. Nem elbízottságból, a világért sem. Mikor még nyomva sem láttam nevemet, csak magamnak firkáltam; mikor még statiszta voltam a pesti Nemzeti Színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat s a színészek parancsára kocsmába szaladtam serért, borért, tormás kolbászért; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegény-társaim számára s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogatóruha ujjaimhoz fagyott s mikor a káplár «menjen kend!»-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarból: mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog s mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba meztelen faágyán, hogy nevet szerzek két országban.» A Kárpátok lakóinak alázatossága megdöbbenti. «Általá-

ban mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgaságot láttam s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait és leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az emberméltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasra tartja büszke fejét. Ó, Felföld! Csak azért emelkednek-e bérceid a felhőkig, hogy annál inkább szembe tűnjék lakóid görnyedezése?» Lőcse, Késmárk, Igló bércei közül is az Alföld felé szállnak gondolatai, de azért Gömör és Nógrád tájain örömmel keresi fel a hegyeket, barlangokat, várromokat. A természet szépségeinek szemlélete vagy egy-egy kedvesebb leányarc megpillantása az életöröm és szárnyaló lelkesedés hangjait csalja ki lelkéből; a különféle emberekkel való megismerkedés és a pesti írói berekre való visszaemlékezés mosolyra és tréfálkozásra ingerli.

1847-ben jelent meg *Úti leveleinek* sorozata. Megnézte Debrecent, átkocsizott a Hortobágyon, járt Nagykárolyban, Nagybányán, Erdődön, Nagyszalontán. Arany János családi körében boldog napokat töltött. Júliusban meglátogatta Tompa Mihályt Bején, megfordult Miskolcon, Sárospatakon, Ungváron, Beregszászon. Mámoros sorokat írt Koltóról; ide esküvője után vonult nejével, vele együtt utazott vissza Pestre. Úti leveleiben az élőbeszéd elevensége lüktet, közvetlen a pongyolaságig, élces és vidám. Fiatalos dicsekedéssel beszél magáról. «Tudom, soknak nem tetszik, sokan félremagyaráznak, hogy íly őszintén nyilatkozom magam felől; hanem az nekem mindegy, én arról nem tehetek. Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbe tette pólyának s én elviszem magammal a

koporsóba szemfedőnek. A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá; de nyiltan, őszintén, a lélek mélyéből szólni csak a nemesebb szívek tudnak és mernek. Talán magam felőli ítéletem helytelen s ekkor nevessenek ki; de azért ismét becsülést érdemlek, hogy amit éreztem, kimondtam szabadon, leplezetlenül.» Írótársairól nyers őszinteséggel ír. Petrichevich Horváth Lázár, Császár Ferenc, Hiador, Hazucha, Zerffi és Sujánszky mellett Kisfaludy Károlyról sem habozik kritikát mondani, még pedig igazságtalan kritikát. Szeretettel emlékezik meg Kerényi Frigyesről, hálásan Vörösmarty Mihályról, megcsipdesi Tompa Mihályt, magasztalja Arany Jánost, dícséri Gvadányi Józsefet: «Istenemre, sokért nem adnám, ha én írtam volna a Peleskei Nótáriust. Meg vagyok elégedve, ha az én munkáim olyan sok jó órát szereznek másoknak, mint nekem szerzett már Gvadányi. És őt már nem olvassa, elfeledte a közönség.» Kuthy Lajos stílusát botrányosnak tartja sallangossága és dagálya miatt: «Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem-mindennapi emberek közt is olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs. Azzal ne álljanak elő, hogy az ő gondolataik magasabbak, hogysem közönséges nyelven ki lehetne fejezni. Az az egyszerűség, mely vissza tudta adni Shakespeare legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit, bizony Kuthyét vagy akárkiét is vissza tudja adni.» A külföldi nagy írók közül ellenségesen nyilatkozik Goetheről, magasztalja Dickenst, szeretettel szól az idősebb Dumas Sándorról: «Bozzal együtt legkedvesebb regény-

íróm Dumas Sándor. Nincs is több szellem senkiben, mint ő benne. Nála is vannak nagyobb írók akárhányan, de kedvesebb, szeretetreméltóbb egy sincs. És ez a fődolog. Nem bámultatni, hanem szerettetni, szerettetni! Ez legalább az én vágyam, törekvésem.» Sokszor beszél önmagáról, de sohasem unalmasan. Lírikus itt is. Amit költeményeiben nem mondhatott el barátairól és ellenségeiről, azt belefoglalta úti képeinek keretébe.

Hírlapi cikket keveset írt, ezek jórésze személyes vonatkozású. Ha írótársai részéről sérelmek érték, éleshangú irodalmi nyilatkozatokat tett közzé; ilyenkor nem ismert kíméletet. Főkép az bántotta, ha felületesen vagy rosszhiszeműen kritizálták. Színi bírálatai közül az Egressy Gábor jutalomjátékáról szóló érdemel említést; ez a jutalomjáték alkalmat adott neki arra, hogy vallomást tegyen Shakespeare-imádásáról. A szabadságharc idején közreadott politikai cikkei a szélsőségeket hajszoló politikust mutatják. Nem volt reális politikai érzéke, nem számolt a lehetőségekkel, nem tudta megérteni az államférfiak közéleti óvatosságát. A forradalmi párton is a legszélsőbb helyet foglalta el, tömegboldogító célokra törekedett, pártfegyelmet nem ismert. Agitátori magatartása elzárta előtte a politikai érvényesülés útját.

Naplójegyzeteiből köztársasági szellem sugárzik az olvasó felé. 1848 március 15-én fogott bele naplójába, első ívét másfél hónap mulva nyomtatásban is kiadta. Számos érdekes följegyzést tesz a mozgalmas napok történetéről, még érdekesebbek hangulatai, nézetei, vallomásai. Lelkes örömmel üdvözli a magyar szabadság hajnalát,

tanácsokat ad az országgyűlésnek, vitatkozik a kormányférfiakkal, megfenyegeti ellenségeit.

Barátaihoz szóló leveleiben őszinte és természetes. Kortársai úgy írták leveleiket, hogy a közönség áhítattal olvassa minden sorukat, ha majd egykor nyilvánosságra kerülnek; ő idegenkedett a tekintélytartástól és feszességtől. Fogalmazásában semmi mesterkedés, mondataiban az élő beszéd zamata. Sorait gyakran fűszerezi vaskos szavakkal, érdes kifejezésekkel; hangja többnyire vidám, ingerkedő; csak olykor cikáznak át egy-egy levelén a harag villámai, csak élete végén válik borússá, mikor a megélhetés gondjai és a nejétől való kényszerű távollét hervasztani kezdik lelke frisseségét. Legszívesebben Arany Jánossal levelezett. 1847 február 4-én írta első levelét a Toldi szerzőjéhez, versben és prózában üdvözölte költőtársát: «Ma olvastam Toldit, ma írtam e verset s még ma el is küldöm. Az Életképekben ki fog ugyan jőni, de én minél hamarabb akarom Önnek tudtára adni azon meglepetést, azon örömet, azon elragadtatást, melyet műve költött bennem. Hiába, a népköltészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokalta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egypár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a népet, pokolba az arisztokráciát!» Ezzel a levéllel és Arany János válaszával kezdődött a két költő barátsága. 1847 júniusában személyesen is megismerték egymást. Arany János tisztelettel tekintett híres barátjára,

a versengésnek még a gondolatát is elhárította magától, szívesen meghajolt a heves ifjú erőszakos modora, követelő önérzete előtt. Még levelei is visszhangszerűek. Ha Petőfi enyelegve ír, ő is jókedvűen felel; ha barátja verses levéllel keresi fel, ő is versben válaszol.

A nagy lírikus a franciák közül Bérangerért lelkesedett. Nemcsak a költőt becsülte benne, hanem a radikális politikust is, népének egyik vezetőjét a királyság ellen vívott küzdelemben. Mint a francia költő, ő is szívesen verselt meg nemzete történetéből olyan eseményeket amelyek alkalmasoknak látszottak a királyok meggyűlöltetésére. Egyik-másik gúnyos életképén is ott van Béranger hatása, tőle tanulta a refrén alkalmazását, bordalaikban szintén van valami érzésrokonság. Királygyűlöletével hatott rá Moreau is. A királyok ellen írt izgató költeményei — Bánk bánról, Kun Lászlóról, Kontról, Dobzse Lászlóról szóló históriás versei — szellemükben több egyezést mutatnak Moreau hasonló célzatú verseivel. A magyar lírikus túltengő önérzete s a költők nagyszerű hivatásáról vallott felfogása éppen úgy megvan Hugo Victorban, mint a zsarnokok és papok ellen érzett haragja, az emberiség elnyomóinak szilaj átkozása s a szertelen képhalmozás.

A németek közül Heine munkáit olvasta legszívesebben. Mint Heine, ő is szeret hirtelen átcsapni a komoly hangból a tréfásba, az érzelmesből a gúnyosba. Rokonszellemek nemcsak politikai és társadalmi álláspontjukban, hanem költői képzeletükben, merész hasonlataikban, a képekkel való játszás elmésségében. Másik becsült német költője, Lenau, arra mutatott példát, hogyan kell a

természetbe lelket önteni. Néhány művészi fogását s egy-két hasonlatát és képét mintha Lenautól tanulta volna. De ezek a nyomozások inkább csak arra valók, hogy még szembetűnőbbé tegyék a magyar lírikus eredetiségét. Mint minden nagy szellem, ő sem nőtt fel vadon, hanem vele született tehetségét folytonos olvasással és tanulással fejlesztette.

A Külföldi Regénytárban megjelent regényfordításain és a Pesti Divatlap számára készült novella-átültetésein kívül több verses fordítása maradt. Költői pályája legkezdetén Martialis, Schiller, Matthisson, Claudius és Heine verseiből, később különösen Béranger, Moreau, Moore és Shelley költeményeiből fordítgatott. Nagyobbszabású *Coriolanus*-fordítása. Shakespeareről mindig a rajongás hangján szólt: «Shakespeare! Változzék e név heggyé s magasabb lesz a Himalájánál; változzék e név tengerré s mélyebb és szélesebb lesz az Atlanti óceánnál; változzék e név csillaggá s ragyogóbb lesz a napnál. Shakespeare egymaga fele a teremtésnek. Ő előtte tökéletlen volt a világ. Fölhozta a szív tengerének legmélyebben fekvő gyöngyeit s lehozta a képzelet óriás fájának legmagasabb virágait. Megrabolta a természet minden szépségét; mi csak azt szedegetjük, böngészgetjük, mit otthagyni éppen kedve telt vagy elhozni méltónak sem tartott.» Tieck dramaturgiai fejtegetéseinek olvasgatása és Egressy Gábor jeles Shakespeare-ábrázolásai egyre jobban fokozták lelkesedését; 1847-ben elhatározta, hogy Vörösmarty Mihály és Arany János társaságában lefordítja Shakespeare összes munkáit. 1848 májusában meg is jelent Coriolanus-fordí-

tása, de a vállalat további folytatása abbamaradt. Meglehetősen szabadon fordított. Munkája nem filológiai pontosságú fordítás, bizonyos azonban, hogy hosszú időnek kell eltelnie, míg ehhez hasonló költői értékű magyar Coriolanusunk lesz. Bámulatos együttérzéssel szólaltatta meg magyarul Shakespeare drámáját.

Prózairói tehetsége először az Úti jegyzetekből bontakozott ki. A korábbi magyar útirajzok ismeretterjesztő irányúak voltak, Petőfi líraiságával vonta magára a figyelmet. A tájrajzra és népismertetésre nem sokat adott, élményeinek közlésében kerülte az oktató elemet. Előadása az élő beszéd közvetlensége. Horváth János szerint: «Prózája, a maga szabad, könnyű természetességével, talpraesett csinosságával, egészséges, rugékony idegzetével nagy figyelmet érdemel. Nincs előtte magyar prózai mű, mely hasonló elevenségű volna. Ugyanaz az új, modern magyar próza ez már, mely Petőfinél most már mindvégig megmarad; ugyanaz, melyet a maga egyéniségéhez idomítva Jókai s az értekező prózában Gyulai avat százados jelentőségűvé a magyar irodalmi nyelv történetében. Ha majd a magyar stil-történetre az eddiginél méltóbb figyelmet fordítunk, e részben is tisztán fog állani előttünk Petőfi jelentősége Pázmány és Kazinczy örökében. Petőfi nem stílművész, de lángelméje a lelki épségnek a kifejezésben is; nem prózaíró, de prózaíróknak is megnyitotta a szabad élőbeszéd zsilipjeit.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.) — «Mennyi fogékonyság, mondja Riedl Frigyes, mennyi vidámság! Útirajzaiban mintegy az ő Bolond Istókja áll előttünk: a szeretetreméltó, mindenkit megnyerő, vígkedvű, mélyérzelmű vándortermészet. Heine útirajza lebegett előtte, úgy mint viszont Heine előtt az angol humoristának, Sternenek, Érzékeny Utazása. Petőfi átvette Heine műveiből a lírai modort: nem a vidék leírása, nem a látványok a fő, hanem a látványok keltette hangulat. Prózai stílusa ellentétes az Aranyéval: Aranyé körülményes, lassú, vontatott, van benne költői szépségei mellett is valami feszesség; Petőfié ellenben epigrammatikus, csupa tűz, elevenség, fordulatosság, rövid mondatokban finomra csiszolt pointeket magában foglaló. Ezt az epigrammszerű fordulatos stílust Petőfi a társalgásban is szerette,

drámáiban és novelláiban használja. E sajátsága azután átment Jókai prózai stílusába is. Petőfi prózája sokkal művészibb és elevenebb többi jeles költőnk stílusánál, felülmúlja Aranyt is, Vörösmartyt is. Úgy gondolom, mint prózaíróra is nagy jövő várt reá.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1923.)

Kiadások. — Úti jegyzetek. Életképek. 1845. évf. (Könnyűfutású prózája kellemes olvasmány, de sértő tréfáival méltán magára vonta írótársai neheztelését.) — Úti levelek Kerényi Frigyeshez. Hazánk. 1847. évf. (Írótársaira tett megjegyzéseiben eléggé goromba és igazságtalan. Heine útirajzainak hatása ebben az útleírásában is felbukkan.) — Lapok Petőfi Sándor naplójából. Első év. Pest, 1848. (A kis füzetet tíz pengőkrajcárért árulták. Tartalma felháborította még a liberálisokat is, annyira forradalmi hangon írt a költő. Kímélet nélkül támadt a demokrácia ellenségeire, kicsinyelte az országgyűlést: «Az úrbért eltörölte az országgyűlés. Nagyon szép töle, de még szebb lett volna, ha ezt előbb teszi. Akkor viselhette volna a nemesség a nagylelkű nevet, de most, midőn ezt a végső szükségből tette és ijedtségből, nem tarthat rá számot.») — Coriolanus. Fordította Petőfi Sándor. Pest, 1848. (Megjelent a következő vállalatban: Shakespeare összes színművei. Angolból fordítják Arany, Petőfi, Vörömarty. A tervezett sorozatnak csak ez az egy füzete jelent meg. A Coriolanus-fordítás azóta számos kiadást ért; ezek közül legelterjedtebb a Jeles Írók Iskolai Tárában megjelent szöveg Névy László jegyzeteivel, 1877; ugyanott Szigetvári Iván magyarázataival, 1897; a kritikai Petőfi-kiadásban Havas Adolf szöveg-egybevetéseivel, 1895; a Magyar Könyvtárban Radó Antal bevezetésével, 1900; a Kisfaludy-Társaság új Shakespeare-sorozatában Ferenczi Zoltán jegyzeteivel, 1916.) — Petőfi Sándor vegyes művei. Kiadta Gyulai Pál. Három kötet. Pest, 1863. (Prózai munkáinak első teljesebb gyüjteménye.) — Petőfi-relikviák. Gyüjtötte Halasi Aladár. Budapest, 1878. (Az előbbi gyüjtemény kiegészítése: levelek, hírlapi cikkek, naplójegyzetek.) — Petőfi újabb relikviái. Gyüjtötte Baróti Lajos. Budapest, 1887. (Ismeretlen Petőfi-szövegek.) — Petőfi Sándor összes művei. Havas Adolf jegyzeteivel. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (Prózai munkáinak teljes gyüjteménye. Egyedül magánleveleinek sorozata hiányos, mert Ráth Mór, a Petőfi—Arany-levelezés kiadótulajdonosa, nem engedte át Petőfi és Arany levelezését

a mintaszerű kritikai kiadás számára.) — Petőfi levelei. Összegyüjtötte Badics Ferenc. Budapest, 1910. (A költő valamennyi levelének közlése a Petőfi-Könyvtár egyik füzetében. A Petőfi-levelek közül kevés maradt fenn, a nagy lirikus csak az Arany Jánostól kapott leveleket gyüjtötte, viszont kortársai közül egyedül Arany János őrizte kegyelettel minden sorát. Nejének küldött leveleiből kettő jutott el korunkig, szüleihez és testvéréhez irt tudósitásai mind elvesztek. Jellemző, hogy amikor Gyulai Pál 1863-ban közrebocsátotta a költő vegyes müveit, nem tudott többet összegyüjteni 18 Petőfi-levélnél.) — Sebestyén Gyula: Petőfi első levelei. Irodalomtörténet. 1912. évf. (A költő gyermekkori leveleinek közlése a Jókai-hagyatékból. Ezzel az eddig ismert Petőfi-levelek száma 114-re emelkedett. Irótársai közül Arany Jánoson kivül csak Bajza József, Bernáth Gáspár, Degré Alajos, Kovács Pál, Lisznyai Kálmán, Nagy Ignác, Pákh Albert, Szeberényi Lajos és Tárkányi Béla őrizték meg egy-két levelét; érdekesek Klapka Györgyhöz, Kossuth Lajoshoz, Mészáros Lázárhoz és Szemere Bertalanhoz intézett sorai; Bem Józsefhez irt francia levelei közül 3 maradt fönn.) — Samarjay Emil: Petőfi ismeretlen levele. Új Auróra. Irodalmi almanach. Pozsony, 1922. (Baráti levél Samarjay Károly ügyvédhez 1844-ből.) — Tolnai Vilmos: Egy ismeretlen Petőfi-levél Pozsonyban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. (A levél szövegének újabb közlése magyarázó sorokkal.) — Lapok Petőfi Sándor naplójából. Pest, 1848. Sajtó alá rendezte Rexa Dezső. Budapest, 1924. (A ritka nyomtatvány szövegét először a Vasárnapi Ujság 1875. évfolyama közölte, másodszor 1891-ben Ferenczi Zoltán bocsátotta közre Kolozsvárt, 1891-ben.) — Mikes Lajos: Szendrey Júlia levelesládájának kincsei. Budapest, 1928. (Petőfi néhány költeményének és prózai dolgozatának első fogalmazásai és másolata a költő kézirásában.) — Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomásai. Közzéteszik Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Budapest, 1930. (Az imént emlitett kiadvány teljes kidolgozása.)

Irodalom. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. — Salamon Ferenc: Petőfi Sándor újabb költeményei. Budapesti Szemle. 1858. évf. — Török Árpád: Petőfi-e vagy Arany? Budapest, 1881. — Laban Ferdinánd: A prosopopeia Lenaunál és befolyása Petőfire. Kolozsvár, 1882. — Göőz József:

Petőfi a plágium vádja alatt. Ország-Világ. 1882. évf. — Csernáton Gyula: Rokonhelyek Petőfi Útijegyzetei és Heine Reisebildereiben. Petőfi-Múzeum. 1888. — Haraszti Gyula: Petőfi Coriolánja. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1897. — Halász Gyula: Petőfi és Béranger. Brassói áll. reáliskola értesítője. 1898. — Péterfy Tibor: Heine, Musset, Petőfi. Budapest, 1900. — Szigetvári Iván: Petőfi költészete. Budapest, 1902. — Gaál Ferenc: Heine és Petőfi költészete. Szabadkai városi gimnázium értesítője. 1902. — Miklós Elemér: Petőfi és Béranger. Budapest, 1904. — Yolland Artúr: Egy angol Petőfi-fordítás. Budapest, 1904. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Budapest, 1905. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Binder Jenő: Petőfi két költeményéhez. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Berzeviczy Albert: Petőfi mint útirajzíró. Petőfi-almanach. Budapest, 1909. — Ferenczy József: Felolvasások az irodalom és szépmüvészetek köréből. Budapest, 1909. — Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Budapest, 1909. — Meltzl Hugó: A sziciliai Petőfi-iskola. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.) — Ferenczi Zoltán: Shakespeare és Petőfi. Magyar Shakespeare-Tár. 1910. évf. — Kacziány Géza: Petőfiről és mestereiről. Budapest, 1910. (Petőfi-Könyvtár.) — Lenkei Henrik: Petőfi és a természet. Budapest, 1910. (Petőfi-Könyvtár.) — Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Lenkei Henrik, Kont Ignác, Baróti Lajos, Körösi Albin, Vikár Béla és Vikár Vera: Petőfi a világirodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Vikár Béla: Petőfi az északi népeknél. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.) — Leffler Béla: Petőfi Svédországban. Nyiregyházai ev. gimnázium értesítője. 1912. — Polit Vladiszlava: Petőfi a szerbeknél. Újvidék, 1912. — Kardos Lajos: A Tündérálom és Byron The Dream című költeménye. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Morvay Győző: Byron Magyarországon. Budapest, 1913. (Az akadémiai könyvkiadó vállalat Koeppel: Byron című kötété-

ből.) — Tolnai Vilmos: Széljegyzetek Petőfi verseihez. Irodalomtörténet. 1913–1914. évf. — Radó Antal: Petőfi és Shelley. U. o. 1914. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1916. évf. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. — Suszter Oszkár: A magyar irodalom a külföldön. Zalaegerszegi áll. gimnázium értesítője. 1916. — Szegedy Rezső: Petőfi horvát fordítása. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Hajnóczy Iván: Petőfi útirajzairól. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Tolnai Vilmos: Jegyzetek Petőfi és az angol irodalom viszonyáról. U. o. 1918. évf. — Elek Oszkár: Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban. Magyar Shakespeare-Tár. 11. köt. Budapest, 1919. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum naptárgyüjteményében. Magyar Könyvszemle. 1919. évf. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest, 1922. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — Földessy Gyula: Petőfi és Shakespeare. Nyugat. 1923. évf. — Hankiss János: Petőfi és a francia költők. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Márki Sándor: Petőfi a történelemről. Századok. 1923. évf. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Baros Gyula: Petőfi elveszett müveiről. Magyar Élet. 1924. évf. — U. az: Petőfi és Gvadányi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Bárd Oszkár: Jean Sarment és Petőfi Sándor. Erdélyi Helikon. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Jezerniczky Margit: Amiel, Petőfi, Meltzl. Széphalom. 1931. évf.

A PETŐFI-IRODALOM.

Petőfi Sándor első költeménye 1842-ben jelent meg nyomtatásban, verses kötetei 1844-től kezdve kerültek a nyilvánosság elé, összes költeményeinek első gyüjteményét 1847-ben adta ki Emich Gusztáv. Verses munkáinak díszes kiadását 1874-ben Greguss Ágost és Gyulai Pál rendezték sajtó alá magyar művészek rajzaival díszítve. A kritikai Petőfi-kiadás szövegrendezésének és jegyzetezésének érdeme Havas Adolfé. (1892—1896.) Ez a hatkötetes teljes kiadás nélkülözhetetlen minden további kutatás számára. Hasonló fontosságú Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi-életrajza. (1896.)

Petőfi Sándort a kritika eleinte elismeréssel fogadta, de 1844 őszétől kezdve megindultak ellene a támadások. Különösen a Honderü és az Életképek bírálták élesen. A Honderüben Petrichevich Horváth Lázár, az Életképekben Császár Ferenc állt a meg-megújuló becsmérlések élén. Be akarták bizonyitani, hogy Petőfi Sándor müveletlen költő. Kedvezőbben bírálták a vihart támasztó lirikus irodalmi munkásságát Toldy Ferenc (Budapesti Híradó. 1845. évf.), Pulszky Ferenc (Szépirodalmi Szemle. 1847. évf.) és Eötvös József (Pesti Hirlap. 1847. évf.). — Valamennyi támadó és dicsérő cikk közlése a költő haláláig Endrődi Sándor értékes anyaggyüjteményében: Petőfi napjai a magyar irodalomban. Budapest, 1911. (Petőfi-Könyvtár.)

Az első nagyobb Petőfi-tanulmányt Gyulai Pál irta 1854-ben. Előtte alig volt néhány számbavehető Petőfi-kritikánk, ezek is csak alkalomszerüen foglalkoztak a költő munkásságának némely részletével. Gyulai Pál megrajzolta Petőfi Sándor igazi alakját, felhivta a figyel-

met a nagy lírikus költészetének szépségeire. Tanulmánya általános feltűnést keltett, mert a Toldy Ferenctől képviselt tudományos felfogás Petőfi Sándorban csak a népköltőt látta s az új lírikust nem volt hajlandó egy rangban emlegetni Vörösmarty Mihállyal. Gyulai Pál fejtegetései valósággal megdöbbentették kortársait. — Hatásának ellensúlyozására Erdélyi János szólalt fel s megtagadta Petőfi Sándortól az igazi költői nagyságot: «Ne hasonlítsátok nekem Petőfit Goethéhez vagy Bérangerhez. E kettő igen nagy művész; Petőfi pedig alakulóban levő szellem, ki nem bírta magát a szép formákba beönteni. A valódi költői nagyságot, a minden idők költészetét az emberi szellem mélységei adják. Ilyeneket Petőfitől, korához képest, várni nem is lehetett.» (1854.) — Gyulai Pál igazának védelme nem maradt el. Salamon Ferenc különösen mélyrehatóan elemezte Petőfi líráját. Ő emelte ki, milyen mestere Petőfi a szelídebb lelki hangulatok festésének. (1858.) — A kiegyezés után lelkes hirdetője támadt a költő világirodalmi nagyságának Meltzl Hugó kolozsvári egyetemi tanárban. Németre fordította Petőfi számos költeményét, megírta németül Petőfi vázlatos életrajzát, német és magyar tanulmányaiban behatóan elemezte Petőfi költészetét. Petőfi, szerinte, a legfilozófusabb magyar költő; olyan kivételes irodalmi nagyság, hogy csak Shakespeare és Goethe mérhető vele össze. — Tanítványai közül különösen Ferenczi Zoltán tett értékes szolgálatokat a Petőfi-kultusz ügyének. — Az 1880-as évektől kezdve Petőfi-irodalmunk egyre jobban föllendült. Ha számbavesszük a hírlapokban, folyóiratokban, alkalmi kiadványokban és önállóan megjelent cikkeket, a Petőfi-irodalom szinte beláthatatlan terjedelmű; meg kell azonban jegyezni, hogy e dolgozatok legnagyobb része selejtes kísérlet vagy tárcaszerű elmefuttatás, esetleg régibb munkák kivonatolása. — Kolozsvárt 1884-től 1894-ig megjelent a Petőfi-Múzeum című folyóirat, Budapesten 1898-ban a Petőfi-album, 1909-ben a Petőfi-almanach, 1908-tól 1911-ig a Petőfi-Könyvtár harminc kötete számos értékes dolgozattal. — Oláh Gábor Petőfi képzeletéről írt nagyobb munkát, Hartmann János finoman elemezte költeményeit, Riedl Frigyes ismételten szép emléket emelt a halhatatlan lírikusnak; Ferenczi Zoltán, Kéky Lajos, Szigetvári Iván, Voinovich Géza és mások számos új szemponttal gazdagították régebbi ismereteinket. — Horváth János nagyszabású Petőfi-monográfiáját a Magyar Tudományos Akadémia méltán

koszorúzta meg nagyjutalmával: ez a nagyszabású tudományos mű versenytárs nélkül magaslik ki a Petőfi-irodalom tengeréből. — Petőfi, úgymond könyvének végső soraiban Horváth János, a lírai anyag területét messze kiterjesztette, a lírai modort közvetlenebbé avatta, a dalban és a zsánerképben új utakat tört, a nyelvújítás óta folyvást ébren tartott nyelvkérdést egészséges megoldással dülőre juttatta. «Van irodalmunkban súlyosabb egyéniség nem egy az övénél. De közvetlenebb, kedvesebb, naivul spontánabb s egyúttal férfiasabb alig, fejlődésbeli kihatásában jelentékenyebb Kazinczy óta egy sem, mert neve korszakos költői stílt jelent. Erkölcsi kiválóságban méltó társa a magyar nagy fél-század megteremtőinek, az emberméltóság, honfi-erények és szeplőtelen jellem e nagy alakjainak, nemesebb magyarságunk lelki őseinek. Költői lángelméje lelkünk szunnyadó érzelmi kincseit, hang- és alaksejtelmeit varázsolja dalba s új eredetiséggel gazdagít; kedves, fiatal egyéniségét otthonos meghittséggel öleljük magunkhoz; erkölcsi keménysége tiszteletre bír. Miénk mindenestül. Áldjuk a bölcsőt, mely magyarrá ringatta.» (Petőfi Sándor. Budapest, 1922.)

Kiadások. — Teljes felsorolásuk Havas Adolf Petőfi-kiadásában és Szinnyei József írói lexikonában. — A költő először 1842-ben lépett a nyilvánosság elé. (A borozó. Athenaeum. 1842. évf.) — Első önállóan megjelent könyve: A helység kalapácsa. Buda, 1844. (A Külföldi Regénytárban már előbb megjelent két fordítása: 1843. és 1844.) — Verses munkáinak első teljesebb gyüjteménye: Petőfi összes költeményei egy kötetben. Pest, 1847. (A kiadás 3000 példánya 8 hónap alatt kelt el. A költő Emich Gusztáv kiadótól 500 forint tiszteletdíjat kapott a kiadásért. Később irandó költeményeire nézve is szerződött kiadójával. Az új egyesség értelmében valamennyi Petőfi-vers tulajdonjoga Emich Gusztávra szállt.) — Prózai munkáinak első gyüjteménye: Petőfi Sándor vegyes művei. Kiadta Gyulai Pál. Három kötet. Pest, 1863. (Az Emich-féle verses kiadásokból hiányzó szövegek sorozata Pfeifer Ferdinánd könyvkiadó költségén.) — Petőfi Sándor költeményei. Hazai művészek rajzaival díszített első teljes kiadás. Budapest, 1874. (Emich Gusztáv utóda, az Athenaeum részvénytársaság, Greguss Ágostot bízta meg a költő összes verseinek hiteles szövegü kiadásával, ő azonban kihagyta gyüjteményéből a legélesebb forradalmi strófákat, ezért Gyulai Pált kérték fel a közrebocsátás előtt álló teljes kiadás kiegészítésére.

Ez a Greguss—Gyulai-féle gyüjtemény, az úgynevezett teljes díszkiadás, a szövegek hűsége és teljessége dolgában, valamint a kiadás ékessége tekintetében, hasonlíthatatlanul jobb és szebb volt minden addigi Petőfi-versgyüjteménynél.) — A puszta szövegkiadások és illusztrált Petőfi-versek különféle gyüjteményein kívül megjelent a magyarázatos Petőfi is: Petőfi Sándor válogatott költeményei. Magyarázta Badics Ferenc. Két kötet. Budapest, 1888. (Lírai költeményei, János Vitéz, Bolond Istók: igen alapos magyarázatokkal.) — Zlinszky Aladár kiadása: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. (Petőfi-versek magyarázatokkal.) — Az olcsó kiadások közül az Athenaeum egy koronás Petőfije volt a legnépszerübb. (Egy emberöltő leforgása alatt egy millió példány kelt el belőle.) — A költő minden munkáinak legjobb kiadása: Petőfi Sándor összes művei. Végleges teljes kiadás. Életrajzi bevezetéssel ellátta Jókai Mór. Eredeti kéziratok alapján rendezte, jegyzetekkel és variánsokkal kisérte Havas Adolf. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. Athenaeum-kiadás. (I–III. kötet: költemények; IV. kötet: drámák; V. kötet: elbeszélések, útirajzok, naplójegyzetek; VI. kötet: hírlapi cikkek, levelezés, vegyesek. Hiányzik e kiadásból a költő két fordított regénye, a Koros Hölgy és a Robin Hood, mert ezek a fordítások minden irodalmi becsvágy nélkül, csupán a regényfogyasztó közönség számára készültek; továbbá nincs meg a sorozatban Petőfi Sándor és Arany János levelezése sem; az utóbbit Ráth Mór, a levelezés kiadója, nem engedte át közlésre.) — Baróti Lajos: Ismeretlen ifjúkori költemények Petőfitől. Vasárnapi Ujság. 1897. évf. (A kiváló Petőfi-szakértő alapos bírálata Havas Adolf kitünő gyüjteményéről: Petőfi költeményeinek első kritikai kiadásáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1894. évf.) — Langer Viktor: Petőfi-album. Budapest, 1898. (A Petőfi-szövegek megzenésítéseinek gyüjteménye énekhangra, zongorakisérettel. Nevesebb dallamszerzők: Ábrányi Kornél, Beleznay Antal, Egressy Béni, Lányi Ernő, Mihalovich Ödön, Mosonyi Mihály, Simonffy Kálmán, Szénffy Gusztáv, Thern Károly. A költő dalaihoz a következő évtizedekben is sokan szereztek zenét. Az ismeretleneket nem számítva közel 200 komponistáról tudunk. A dallamszerzők sorában az imént megnevezetteken kívül ott vannak: Arany János, Balázs Árpád, Bertha Sándor, Doppler Károly, Erkel Ferenc, Bartay András, Hubay Jenő, Liszt Ferenc, Poldini Ede és mások.

A költőnek 200-nál több megzenésített verse van, egyik-másik költeményének dallamszerzése körül egész verseny támadt, ilyen módon napjainkig félezernél több a Petőfi-zenésítések száma.) — Petőfi Sándor összes költeményei. A költő kéziratai s az eredeti kiadások nyomán sajtó alá rendezte Baróti Lajos. Budapest, 1900. (Letelt a költő halálát követő ötven esztendő, mindenkinek jogában állt kinyomatni a halhatatlan irodalmi hagyatékot, újult erővel indultak útnak a különféle kiadások.) — A Magyar Könyvtár Petőfi-kiadása. Budapest, 1900-tól. (A költő összes versei műfajok szerint csoportosítva, képekkel díszítve. A füzetek bevezetéseinek írói: Balassa József, Ferenczi Zoltán, Jakab Ödön, Lenkei Henrik, Radnai Rezső, Radó Vilmos, Somogyi Gyula, Szinnyei Ferenc, Vajda Gyula.) — Petőfi Sándor összes költeményei. Sajtó alá rendezte Ferenczi Zoltán. Budapest, 1901. (Remekírók Képes Könyvtára.) — Petőfi Sándor munkái. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc. Négy kötet. Budapest, 1906. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Petőfi összes költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Két kötet. Budapest, 1921. (Magyarázatos kiadás a Franklin-Társulat költségén. Szoros időrendben hozza a Petőfi-verseket, közli a Havas Adolf kritikai kiadása óta fölfedezett szövegeket is.) — Petőfi Sándor költeményei. Ferenczi Zoltán bevezetésével. Budapest, 1923. (A költő születésének századik évfordulójára kiadta Budapest székesfőváros.) — Petőfi Sándor összes munkái. Pekár Gyula bevezetésével. Négy kötet. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Bártfai Szabó László: Ismeretlen versek Petőfitől és Tompától. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. (A költő ismeretlen bordala az 1847. évi nagyváradi Játékszíni Emlényből.)

Fordítások. — Nincs még egy magyar író, Jókai Mórt sem véve ki, akit annyira ismernének a külföldön, mint Petőfi Sándort. Művei számos fordításban forognak közkézen. Egyik költeményét negyvennél több nyelven zendítették meg. (Reszket a bokor.) Verseinek első fordításai már életében megjelentek: Dux Adolf 1845 nyarán három költeményét mutatta be a bécsi közönségnek, ugyanő 1846-ban egész kis kötetre valót fordított le válogatott verseiből. Még nagyobb becsvággyal szolgálta a Petőfi-kultusz ügyét Kertbeny Károly: személyes összeköttetéseivel egész Németország figyelmét reáfordította a magyar költőre, német fordításai Európa több országába is eljuttatták a nagy

lirikus hírét. A külföld 1849-től kezdve jó ideig a Kertbeny-féle meglehetősen gyenge fordításokból tanulta ismerni és becsülni a költőt. Utóbb Petőfi német tolmácsainak egész serege támadt; közülük Melas Henrik, Steinbach József, Schnitzer Ignác s különösen Neugebauer László váltak ki. Nemcsak a meglepő számú német fordítás emelte a költő hírét a külföld szemében, hanem jelentékenyen hozzájárult nimbusza gyarapításához Lewinsky József bécsi színész szavaló körútja (1880) és Fischer Sándor Petőfi-életrajzának megjelenése (1888) is. — Franciaországban akkor fordult az érdeklődés Petőfi felé, amikor Saint-René Taillandier montpellieri egyetemi tanár forgatni kezdte Kertbeny Károly német köteteit s a Revue Des Deux Mondes 1860. évfolyamában magasztaló cikket írt a magyar költőről. Vele egyidejűleg fordította, magyarázta és utánozta Petőfi Sándort, ugyancsak Kertbeny Károly fordításai alapján, Thales Bernard párisi író. Taillandier és Bernard után sok szép Petőfi-fordítás jelent meg franciául. A III Napoleon korabeli szabadelvű ifjabb írók különösen kedvelték Chassin Petőfi-életrajzát, ez át volt szőve Petőfi költeményeinek francia fordításaival. A magyar lirikus versei hatottak is egyes francia költőkre. — Olaszországban szintén a német fordítások terjesztették Petőfi hírét. Itt a fordítók sorát Helfy Ignác nyitotta meg: 1860-tól kezdve mintegy kétszáz verset tett közzé olasz prózában. Összes költeményeit Cassone szicíliai költő ültette át mesteri módon. — Angol nyelven Pulszky Ferenc és neje szólaltatták meg először a költőt. A János Vitéz 1851-ben jelent meg angol fordításukban. Ezt 1866-ban Bowring gyűjteménye követte Kertbeny Károly német fordítása alapján. A magyar eredeti nyomán dolgozó Petőfi-fordítók közül különösen a magyarországi származású William Loew amerikai ügyvéd. — Dán és norvég nyelven 1869-ben, svéd nyelven 1878-ban jelent meg először Petőfi; azóta kiváló fordítói akadtak mind a három skandináv államban. Különösen Schöldström svéd író tett sokat arra, hogy a skandináv olvasóközönség megkedvelje Petőfit. — A finnek 1861-től kezdve ismerik a költőt. Fordítói között ott találjuk többek között Suonio, Cajander és Genetz Arvid nevét. — A szláv népek körében Petőfi szintén megtalálta a maga lelkes tolmácsait. — Román nyelven is megjelent számos költeménye. — Általában évről-évre megállapodás nélkül gyarapodik a műfordítások száma, dicsőségéül nemcsak Petőfi halha-

tatlan pályájának, hanem a magyarság szellemi értékének is. Hogy mennyire megbecsüli a költőt a külföld, erre számos nagyjelentőségű nyilatkozatot lehetne idézni. Petőfi nemcsak a miénk, Petőfi az egész emberiségé. Világirodalmi jelentősége egyre tündöklőbb. «Petőfi költeményeiben csendül meg először — mondja Hermann Grimm berlini egyetemi tanár — az új idők dala. Amennyire a fordításokból ítélhetek, a többi magyar költő távolról sem éri utól. Petőfi, Homeros, Dante, Shakespeare és Goethe néha úgy tűnnek fel előttem, mint egy és ugyanazon költőnek vissza-visszatérő megtestesülései. Ez az emberiség nagy ősköltője, aki búját oly szavakban mondja el, melyeknek hangja őt magát gyönyörködteti.»

A külföldi költők közül a világháború befejezéséig 19-en írtak magasztaló verseket a nagy lírikusról, itthon 242-en dicsőítették költeményben, 22-en magasztalták szándarabban. (Baros Gyula 400 magyar írónak 600 olyan szépirodalmi munkáját gyüjtötte össze, amelyek Petőfire vonatkoznak: Petőfi a szépirodalomban. Magyar Könyvszemle. 1923. évf.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. Új Magyar Múzeum. 1854. évf. (Újból a Petőfi-Könyvtár 5. füzetében és Gyulai Pál kritikai dolgozatainak gyüjteményében, mindkettő 1908-ban.) — Erdélyi János: Petőfi Sándor. Divatcsarnok. 1854. évf. (Újból: Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Salamon Ferenc: Petőfi Sándor újabb költeményei. Budapesti Szemle. 1858. évf. (Újból: Irodalmi tanulmányok. Budapest, I. köt. Budapest, 1889.) — Meltzl Hugó: Dr. Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója. Magyar Polgár. 1876. évf. (Újból: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1909.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. (Irányító értékelés évtizedeken át.) — Petőfi Sándor összes művei. Havas Adolf jegyzeteivel. Hat kötet. Budapest, 1892–1896. (A filológiai apparátus mellett számos méltatás.) — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. (A költő életére vonatkozó ismereteink azóta sem bővültek jelentékenyebben.) — Petőfi-album. Szerk. Bartók Lajos, Endrődi Sándor és Szana Tamás. Budapest, 1898. (A közlemények írói a szerkesztőkön kívül: id. Ábrányi Kornél, Baróti Lajos, Beöthy Zsolt,

Csernátoni Gyula, Degré Alajos, Esztegár László, Ferenczi Zoltán, Frankenburg Adolf, Gyalokay Lajos, Gyarmathy Zsigáné, György Aladár, Gyulai Pál, Hatala Péter, Havas Adolf, Hentaller Lajos, Kacziány Géza, Jókai Mór, Lauka Gusztáv, Lévay József, Szabó Endre, Teleki Sándor, Vadnay Károly, Vámbéry Ármin, Vikár Béla.) — Szigetvári Iván: Petőfi költészete. Budapest, 1902. (Taine környezet-elméletének alkalmazása Petőfire.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. X. köt. Budapest, 1905. (Kizsákmányolt, de hagyományosan elhallgatott forrás az irodalomtörténeti és bibliografiai adatokra.) — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. (Művészi tollú Petőfi-tanulmány.) — Petőfi-Könyvtár. Szerkesztették Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. Harminc füzet. Budapest, 1908–1911. (A vállalat a Petőfi-kultusz ápolása s a költő életére és költészetére vonatkozó szétszórt anyag összegyüjtése végett indult meg. Jövedelmének egy részét a budapesti Petőfi-ház kapta. Tartalma: 1. Kéry Gyula: Friss nyomon. 2. Baróti Lajos: Petőfi-adomák. 3. Váradi Antal: Regényes rajzok Petőfi életéből. 4. Barabás Ábel: Felhők. 5. Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lirai költészetünk. 6. Ferenczi Zoltán: Szabadság, szerelem. 7. Bihari Mór: Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói. 8. Bihari Mór: Petőfiné Szendrey Júlia eredeti elbeszélései. 9. Endrődi Béla: Petőfi és Arany levelezése. 10. Meltzl Hugó: Petőfi-tanulmányok. 11. Farkas Emőd: Petőfi élete. 12. Egressy Ákos: Petőfi István életéből. 13. Palágyi Menyhért: Petőfi. 14. Somogyi Gyula: Petőfi Sándor költészete. 15. Déri Gyula: Petőfi Zoltán. 16. Krúdy Gyula: Petőfi a negyvenes években. 17. Bajza József: Petőfi István versei. 18. Kacziány Géza: Petőfiről és mestereiről. 19. Váradi Antal: Az elzárt mennyország. 20. Endrődi Sándor és Baros Gyula: Petőfi a magyar költők lantján. 21. Lenkei Henrik: Petőfi és a természet. 22. Baróti Lajos: Petőfi a ponyván és a népirodalomban. Péterfy Tamás: Petőfi-regék. 23. Badics Ferenc: Petőfi levelei. 24. Ferenczi Zoltán: Petőfi eltünésének irodalma. 25. Csernátoni Gyula: Petőfi-tanulmányok. 26. Kéry Gyula: A Petőfi-ház története és katalógusa. 27–28. Lenkei Henrik, Kont Ignác, Baróti Lajos, Körösi Albin, Vikár Vera, Vikár Béla: Petőfi a világirodalomban. 29–30. Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban.) — Petőfi-almanach. Szerk.

Ferenczi Zoltán. Budapest, 1909. (Az emlékkönyv tartalmából a szerkesztő cikkein kívül kiemelendők: Petőfi előszava 1847-ből, melynek kézirata csak Havas Adolf végleges kiadása után került elő, továbbá Gyulai Pál: Petőfi szerelmi költeményeiről, Beöthy Zsolt: Széchenyi és Petőfi, Berzeviczy Albert: Petőfi mint útirajzíró, Riedl Frigyes: Petőfi szabadságszeretete, Hartmann János: Egy fejezet Petőfi költészetéről, Barabás Ábel: A filozófus Petőfi, Négyesy László: Petőfi költői egyéniségének egy fejlődési mozzanata, Hubay Jenő: Petőfi befolyása a magyar zenére, Oláh Gábor: Csokonai és Petőfi, Tolnai Vilmos: Petőfi és a nyelvújítás, Herczeg Ferenc: Szendrey Júlia és a közvélemény.) — Oláh Gábor: Petőfi képzelete. Budapest, 1909. — Hartmann János: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. — Jakab Ödön: Petőfi. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Marót Károly: Fejezetek a Petőfi-kérdéshez. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról. Budapest, 1913. — Horváth János: Petőfi Sándor. Budapest, 1922. — Kéky Lajos: Petőfi. Budapest, 1922. — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Budapest, 1922. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Farkas Gyula: Petőfi nagyobb elbeszélő költeményei és forrásaik. Budapest, 1923. — Ferenczi Zoltán: Petőfi. Budapest, 1923. — Kristóf György: Petőfi és Madách. Kolozsvár, 1923. — Oláh Gábor: Petőfi Sándor. Debrecen, 1923. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Budapest, 1923. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930.

ARANY JÁNOS.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Arany János élete.
Arany János írói fejlődése.
A Toldi-trilógia.
Arany János elbeszélő költeményei.
Arany János balladái.
Arany János lírája.
Arany János, a prózaíró és műfordító.
Az Arany-irodalom.

ARANY JÁNOS ÉLETE.

Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor mellett Arany János a XIX. század harmadik nagy magyar költője. Elbeszélő költeményei a magyar epika csúcspontjai. Lelkekbe vésődő meséket költött, halhatatlan magyar alakokat teremtett, ragyogóvá tette a multat. Hol borús képzeletének képeivel népesítette be történeteit, hol humorának aranyszálaival szőtte át mesemondását. Kompozícióinak tökéletessége, előadásának varázsa, verselésének értékei elavulhatatlanokká teszik költeményeit. Munkáiból örök költői szépségek tűnnek elő.

Arany János 1817 március 2-án született Nagyszalontán, Bihar megyében. Egyik ősét I. Rákóczi György erdélyi fejedelem emelte nemességre 1634-ben, de ezt a nemességet a XVIII. század kormányhatóságai kétségbevonták, hiába tiltakoztak ellene a család tagjai. A költő atyja, Arany György is, hasztalan kereste nemességét. A hosszas pör szegénnyé tette a családot, Arany Györgynek már nem maradt egyebe, mint egy kis háza és néhány hold szántóföldje. A parasztsorban élő öreg földműves sok nélkülözéssel küzdött, de azért sorsában megnyugodva élt feleségével, Megyeri Sárával. Tíz gyermekük közül csak a legidősebb és a legifjabb maradt életben: Sára és János. Az öreg szülők féltő gonddal nevelték legkisebb

gyermeküket, iparkodtak beleoltani református hitük minden buzgalmát. A kis fiú zsoltárokat énekelt, bibliai történeteken épült, olvasni is megtanult atyjától. Mikor hat éves korában iskolába adták, mindjárt felébredt irodalmi érdeklődése; mohón kutatta a ponyva termékeit, megpróbálkozott apró történetek versbe foglalásával.

A nagyszalontai iskolában tíz évig tanult. (1823—1833.) Jeles tehetségű, jó viseletű fiú volt. Szülei lassankint annyira elszegényedtek, hogy nem kérhette támogatásukat. Mikor a retorikai osztály elvégzése után, életének tizenhetedik évében, beiratkozott a debreceni református kollégiumba, alig volt annyi pénze, hogy a felvétel költségeit megfizethesse. 1833 novemberétől 1834 márciusáig tanult a debreceni kollégiumban. Bennlakó diák volt, százharminc társával együtt hallgatta a filozófiai tanfolyam első évének előadásait. Az öt tantárgyat — a pedagógiát, matematikát, mineralógiát, görög és német nyelvet — három tanár tanította.

Mint debreceni diák olyan nyomorba jutott, hogy kénytelen volt Kisújszállásra menni elemi iskolai tanítónak. Kisújszálláson egy évet töltött. A református népiskola tanulóit oktatta, szabad idejében olvasgatott, megtanult németül, elsajátitotta a francia nyelv elemeit, lefordította az Aeneis néhány énekét. A legjobb ajánló levelekkel tért vissza, 1835 tavaszán, a debreceni kollégiumba. Itt csakhamar a jeles tanulók közé küzdötte fel magát; most már nem nyomorgott, mert az egyik kollégiumi tanár reábízta kis leányának tanítását s ennek fejében ellátta ebéddel. Befejezte a filozófiai tanfolyam

első évét, beiratkozott a második évfolyamra, de egyre kedvetlenebbül tanulta tantárgyait: a matematikát, kémiát, történelmet, görög és latin irodalmat. Művészi hajlamok éledtek lelkében. Megpróbálkozott a festéssel, szoborfaragással, zenével; szeretett volna színész lenni.

1836 februárjában letette a tógát, elbúcsúzott tanáraitól, beállt a debreceni színtársulat tagjai közé. Rakosgatta a díszleteket, hordta a székeket, néhány hét múlva apróbb szerepeket is kapott. 1836 májusában felbomlott a debreceni színtársulat, egyik töredéke művészi körútra indult, a jámbor fiú csatlakozott az összeverődött csapathoz, kóbor társaival útnak indult Nagykároly, Szatmárnémeti, Máramarossziget felé. Átszenvedte a vándorélet minden nyomorúságát, lelkiismeretfurdalások gyötörték, kétségbeesve kereste a magányt, borzadva nézett züllött társaira; végre erőt vett elkeseredésén, leküzdötte szégyenét s Máramarosszigetről hirtelen elhatározással útnak indult Nagyszalonta felé. Hét napi gyaloglás után 1836 júliusában érkezett haza. Lerongyolt külsejéről lerítt az addigi koldus-élet, de minden testi szenvedésnél jobban fájt neki a szalontaiak sajnálkozása s főképen az a tudat, hogy nem váltotta be földhöz ragadt szüleinek egyetlen reményét.

A tizenkilencéves ifjúra nyomor várakozott, anyját betegen találta, atyja megvakult. A község előljárói részvéttel nézték sorsát s hogy helyzetén könnyítsenek, 1836 őszén segédtanítóvá választották. Ideje ezentúl a tanítás és olvasás között oszlott meg. A verselést nem hagyta egészen abba, de korábban írt költeményeit elégette.

Szakított művészi ábrándjaival, nem akart híres ember lenni. 1839-ben községi irnokká választották, 1840-ben községi segédjegyző lett; még ez év őszén nőül vette Ercsey Juliannát, egy nagyszalontai ügyvéd árváját. Neje takarékos asszony volt, házának hű gondviselője. 1841-ben született leánya, Juliska; 1844-ben fia, László. Baráti köre is bővült, de a névnapi és ünnepi mulatozásoknál jobban vonzotta a nagyszalontai rektor társasága. Szilágyi István, a rektor, 1842-ben jött Nagyszalontára s három évig tanította az ottani református gimnázium diákjait. Debrecenben Arany János iskolatársa volt, Nagyszalontán Arany János asztalánál étkezett, barátját ő serkentette buzgóbb szellemi tevékenységre. A költő 1845-ben a Kisfaludy-Társaság pályázatára beküldte víg eposzát, *Az elveszett alkotmány*t; a szatírikus hősköltemény pályadíjat nyert, de feltűnést nem keltett. Annál fényesebb sikert aratott a *Toldi:* ez a költői elbeszélés az ismeretlen falusi jegyző nevét 1847-ben országos hírűvé tette. A pályadíjjal koszorúzott mű nemcsak a Kisfaludy-Társaság bírálóinak elismerését érdemelte ki, hanem megajándékozta a költőt Petőfi Sándor barátságával is. A nem remélt siker élénkítően hatott munkakedvére, Petőfi Sándorral és Tompa Mihállyal folytatott levelezése még inkább növelte becsvágyát, elismerő szavakat hallott mindenfelől. A Kisfaludy-Társaság 1848-ban tagjai sorába választotta.

A szabadságharccal beköszöntő mozgalmas időkben szó volt arról, hogy őt bízzák meg az első magyar minisztérium néplapjának, a Nép Barátjának, szerkesztésével, de a bizonytalan állás kedvéért nem merte elhagyni falusi

jegyzőségét. Ebben az ügyben Petőfi Sándor hívására fel is utazott Pestre, itt azonban átengedte a szerkesztést Vas Gerebennek, ő maga Nagyszalontáról mint szerkesztőtárs támogatta a lapot. Az első népképviseleti követválasztás alkalmával, 1848 nyarán, képviselőnek is meg akarták választani, de az úriosztály érdekeit féltő földbirtokos-nemesurak és a szolgabíráktól irányított parasztok nem szavaztak rá. Kicsinyelték jegyzői hivatalát, még «paraszt-származásának» emlegetésével is korteskedtek ellene. Mikor a Délvidék fellázadt, a költő is levonult Aradra a nagyszalontai nemzetőrökkel; nyolc-tíz heti hadiszolgálata után ismét folytatta jegyzői hivatalát, intézte az ügyes-bajos emberek dolgait, levelezett a hatóságokkal, gondoskodott a községen átvonuló csapatok ellátásáról, végezte az ujoncozás teendőit. Végre belefáradt a sok zaklatásba. Állami hivatalért folyamodott, 1849 májusában kinevezték belügyminiszteri fogalmazóvá. Családját Nagyszalontán hagyta, Debrecenbe ment, innen a kormánnyal együtt Pestre költözött. Az orosz betörés híre hazaszólította. Szomorú helyzetbe került, mert jegyzői hivatalát más foglalta el; vagyonának csak romjai maradtak; minden nap attól kellett rettegnie, hogy fogságba viszik. 1849 végén kénytelen volt a nagyszalontai császári közigazgatási szolgabíró mellett irnoki alkalmazást vállalni, bár lelkét égette a hazafiságának elfojtásával szerzett kenyér.

1851 tavaszán változás állott be kínos helyzetében: az irnokságot sikerült fölcserélnie a nevelőséggel. Nagyszalontáról Gesztre költözött a Tisza-családhoz, itt a család egyik tehetséges tagját, Tisza Domokost, a magyar és

görög irodalomra tanította. Kellemes környezetben élt, tanítványát szerette, családjától sem volt messze. Nevelősködése nem tartott sokáig, a nagykőrösiek meghívták gimnáziumi tanárnak.

A nagykőrösi református egyháztanács 1851 október 8-án határozta el, hogy felajánlja számára a városi gimnázium magyar irodalmi tanszékét. A költő egy ideig habozott, de végre mégis elfogadta a meghívást, bútorait szekérre rakatta, október végén családjával együtt Nagykőrösre költözött. A gimnázium tanárai — Mentovich Ferenc, Szász Károly és mások — szeretettel fogadták. A magyar irodalom mellett a latin és görög nyelv tanítását is elvállalta, az első évben tizenhét órát tanított hetenkint. A következő években több neves íróval gyarapodott a tekintélyes tanári testület: ide került Salamon Ferenc, Szabó Károly, Szilágyi Sándor. A költő sok kellemes órát töltött írótársaival, a várost azonban nem tudta megszokni. Mint Nagyszalontán, itt is nagyobbrészt tehetős parasztok laktak, ezek keveset adtak a vagyontalan, jött-ment tanárokra; az irodalom és tudomány emberét még az úri osztály tagjai, az iskolázottabb földbirtokosok, sem becsülték eléggé. Keveset érintkezett a város népével, szabad idejében sétált vagy költői munkáin dolgozott. A tanítás nagyon fárasztotta, különösen az iskolai gyakorlatok javításával bajlódott sokat. Állandóan betegeskedett, fejzúgás kínozta, hallása gyöngült, lelke egyre komorabb lett, lehangoltsága olykor a kétségbeesésig fokozódott. Csak felesége és serdülő gyermekei körében enyhült szomorúsága; vidámabb napok csak akkor költöztek házába, amikor egy-egy író-

barátja meglátogatta. Olykor ő is fölrándult Pestre, időnkint a pestiek jöttek el hozzá. Csengery Antallal, Gyulai Pállal, Lévay Józseffel, Toldy Ferenccel sűrűn levelezett. Mikor a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban engedélyt kapott tíz év óta szünetelő nagygyűléseinek megtartására, a december 15-iki ülésen levelező taggá s fél órával utóbb rendes taggá választották. Az Akadémia 1860. évi Széchenyi-ünnepélyének az ő ünnepi ódája volt a fénypontja. A Kisfaludy-Társaság 1860-ban megválasztotta igazgatójának; ezzel lehetővé vált, hogy Nagykőrösről Pestre költözzék.

Kilenc évet töltött Nagykőrösön, 1860 októberében fővárosi lakos lett. A Kisfaludy-Társaság nyolcszáz forint évi fizetéssel díjazta, Heckenast Gusztáv ezerkétszáz forintot juttatott számára a Szépirodalmi Figyelő szerkesztéséért. Sem ez a folyóirat, sem folytatása, a Koszorú, nem tudott meggyökeresedni, jóllehet a költő nagy gonddal szerkesztette mindkettőt. Szerkesztői elfoglaltsága mellett jutott ideje költői munkásságának folytatására is. Ebből a korszakból való számos kisebb költeményén kívül prózai dolgozatainak és műfordításainak egy része. *Buda halálát* a Magyar Tudományos Akadémia 1864-ben a Nádasdy-jutalommal koszorúzta. A következő évben Szalay László helyére megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia titkárává. Évek hosszú során át viselte hivatalának díszét és terheit; s bár az ünnepélyek rendezése, az előkelőségek fogadása és az üléseken való szereplés nehezére esett, hivatalos teendőit pontosan végezte. 1867-ben nagy megtiszteltetésben részesült:

I. Ferenc József király, koronázásának emlékére, a Szent István-rend kiskeresztjével tüntette ki. Az 1870-es évektől kezdve egyre többet betegeskedett, testi ereje megroppant. Nyár idején évről-évre fölkereste Karlsbad fürdőit, majd a Margitszigeten iparkodott fölfrissülni. Ismételten lemondott akadémiai titkárságáról, de az Akadémia csak harmadszori lemondása után, 1879-ben, egyezett bele elhatározásába. Hallása és látása meggyöngült, sokszor volt ágyban fekvő beteg; ha enyhültek fájdalmai, olvasgatással, gitározással, pipázgatással töltötte idejét; néha megjelent egy-egy zártkörű baráti ebéden, olykor kisétált a városligetbe. Bármennyire elaggott is, élete utolsó éveiben ismét felragyogott költői tehetsége. *Toldi szerelme,* lírai költeményei, balladái és műfordításai ismét kiváltották kortársai zajos tetszését. Életének hatvanhatodik évében, 1882 október 22-én, halt meg Budapesten.

Ravatalát a Magyar Tudományos Akadémia oszlopcsarnokában állították fel, abban az épületben; ahol mint akadémiai főtitkár évekig lakott. A Kisfaludy-Társaság nevében Gyulai Pál búcsúzott el tőle. Szavai márványba kívánkoznak: «Ó, halhatatlan halott! Mielőtt elhagynád e csarnokot, küzdelmeid, szenvedéseid és dicsőséged színhelyét, fogadd búcsúját a Kisfaludy-Társaságnak is, mely először koszorúzta meg lantodat s melynek kebelében zengted el hattyúdalod is. Egy nagy költő és egy jó ember húnyt el benned; nagy elmédet csak nagy szíved múlta felül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe voltál. A költő és ember egy volt benned. A képzelet magas röptét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az örök erkölcs igaz kultuszát egyesítéd műveidben. A népköltészetből merítéd ihleted, régi hagyományaink lelkesítettek s az egyszerű nép-ének formájában ki tudtad fejezni az ó- és újkor remekíróin művelt szellemed egész gazdagságát. A magyar nyelvművészet felülmúlhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar jellem valóságos

típusa voltál, minden erényeivel, gyöngeségei nélkül. Ó, mennyit vesztettünk benned; ó, mennyi mindent takar e koporsó! A fájdalom elfojtja a szót, csak könnyeink omlanak. Isten veled! Isten veled! Isten veled!» (Arany János ravatalánál. Gyászbeszéd. 1882. október 24-ikén.)

«Arany meghalt — búcsúztatta a költőt Beöthy Zsolt —: ha van könnyütök, most ontsátok el! A magyar költészet fejedelme húnyta be szemeit. Minő szemeket! Az atya szemeit, melyek édes örömben csillogva, féltő aggodalommal reszketve, áldó szeretettől sugározva nyugodtak gyermekein, népén. A költő szemeit, melyeknek isteni világosság adatott, meglátniok a másnak láthatatlant. Látták a multat és jelent, a távolt és közelt: a fenségnek és bájnak, a nagynak és gyöngédnek hasonlíthatlan képeit. E szemek húnytak le ma s egy szív szűnt meg dobogni, melyben mindenha a nemzet érzése lüktetett. Nem volt egyetlen hangja, dobbanása, verése, mely ne édes mindnyájunké lett volna. Szive a nemzet szíve, gondolkodása a nemzet eszejárása, fantáziája a nemzet képzelete, ajkának szava a nemzet hangja volt. Ez ajk elnémult. Milyen ajak! Nem tudott ily magyar szót soha költő rajta kívül. Ha volt valaha élet, melyben a a jellem érce és a szív nagysága, a lélek fensége és a kedély tiszta egyszerűsége kifejezésre jutott; ha volt valaha a szónak legeszményibb értelmében költői élet: az övé az volt. Mint a tengerszem, úgy rejtőzött; oly kristálytiszta volt fenekéig; oly magasan állott a föld gőzköre fölött; úgy ragyogott benne az égnek szent világossága.» (Arany meghalt. Emléksorok a Pesti Napló 1882. évf. 292. számában.)

«Arany — írja a költőről Riedl Frigyes — egy belső tragédia hőse. Az élet rendes jelenségei mind megfigyelhetők benne, de kedélyvilága és akaratereje gyógyíthatatlanul meg van támadva. Életén, mint valamely gyönyörű szoborművön, mély repedés fut végig. A szobrot kímélhetjük, bámulhatjuk: ép szobor nem lesz belőle már soha. Az élet csak boldogsága árán adta neki a nagyságot. Különös természete az ötvenes években, az abszolutizmus idején fejlődik ki. E szomorú kor kellő háttere volt hangulatának. Jellemének alapját ugyan már a negyvenes években is megfigyelhetjük: látjuk benne a mimóza-természetet, a túlságos érzékenységet, a kérlelhetetlen önkritikai hajlamot, gyakori tépelődését és lelki harcait. Jelleme általán félénk, inga-

dozó, ahol élvezetről van szó; és csak ott szilárd, ahol kötelességet kell teljesíteni. Ezek a tragikus diszpoziciók nőttön-nőnek benne a szabadságháború után. Míg más írók oly őszintén bámulják önmagukat, Aranyban mindinkább fokozódik az önkritika.» Feltűnő vonása, hogy idegrendszere gyakran elbágyad. Nagy izgalom és elernyedés váltakoznak benne, az emelkedés után gyorsan következik az esés. Költői tehetsége fellángol, azután ismét elalszik. Ezt az idegbágyadtságot az önkritika még kiélesíti; minduntalan azt képzeli, hogy egészen elveszítette költői képességét. Önkritikája mindig rámutat arra, mily magasan van felette a költői eszmény és mennyire nem tudja elérni. Szárnyaszegett madár; úgy gondolja, nem tud repülni, csak hiába kínlódik. Idegrendszerének ezt a beteges elernyedését, az önkritika fanyarságát, ezt a szellemi vívódást az erős akarat talán legyőzhette volna, de ép ez volt megtámadva lelkében. Nem tudott akarni, akarata csak a kötelesség teljesítéséig terjedt. Finom, bonyolult lelkében sokszor felvetette a kérdést: érdemes-e egyáltalában írnia? «Lelkének tragikus csiráit, az önkritikát, hajlamát a beteges érzékenységre, az ideges visszahatásokra, a csüggedésre, erélytelenségét még fejlesztette az a különös sajátsága, hogy ihlete, ámbár fenségesen erős és biztosröptű volt, mégis csak rövid ideig tartott, azután letört. A nagy lendületre itt is idegbágyadtság következett. Az ihlet emelte, emelte a napba néző Icarust, míg egyszerre csak a prózai földre zuhant.» Mindezek a sajátságok, a tépelődő önbírálat, a költői hangulatot követő bágyadtság és levertség, akaratának gyakori elszibbadása magyarázzák, hogy oly sok a töredéke. Nincs költőnk, aki annyi műbe oly nagy genialitással, oly nagy tűzzel belefogott volna és oly sokat abbahagyott volna. Szellemi szervezetével függ össze, hogy ihlete csakhamar elhagyta, kedve eltűnt, idegereje kimerült, az önkritika lehűtötte, a fanyar józanság erőt vett rajta. «Ilyen volt Arany belső élete, de ennek tragikumába, ennek borújába fényt lövellnek, mint a sarki jégvilág éjszakájába az északi fény koronája, fénykévéket vetnek eszményei: Isten, a haza, a család, a költészet. Ezek emelték ki élete tragikumából. Ezek a vezetői az élet tömkelegében; ezek állítják helyre belső harmóniáját. Erőt, bizalmat öntenek szívébe, melyet a kétely reményétől, a tapasztalás ábrándjaitól megfosztott. Téves volna azt képzelnünk, hogy Arany csak szenvedő idegszál-

csoport volt, mely kínosan megrezzen a külső hatásoktól. Arany önmaga leküzdésében valóságos hős; Arany egész ember; nemzetének és az egész emberiségnek nagy kérdései folytonos érdeklődésének tárgyai. Ha betegesen fogékony is a lelki fájdalom iránt, amellett szeretetreméltóan hajlik az örömre, a tréfára, igaz, hogy komoly alapdiszpozíciójánál fogva leginkább a tréfa azon nemére, melyet humornak neveznek.» (Arany lelki élete. Budapesti Szemle. 1917. évf.)

Adatok Arany János életéhez:

1634. — I. Rákóczi György erdélyi fejedelem nemességre emeli Arany Ferenc jobbágyot és testvérét. (Utódaik a szilágysági tájakról származnak át a nagyszalontai hajdúk közé. Nemességüket Mária Terézia korától kezdve nem ismerik el, mert az erdélyi fejedelmek tömeges nemesítése érvényét veszti. Adózásra szorítják őket, jobbágyi szolgálatokat teljesítenek.)

1817. — Arany János születésének éve. Az egyik nagyszalontai viskóban születik március 2-án. (Születésekor atyja, Arany György, ötvenöt éves; anyja, Megyeri Sára, negyvenöt; mindketten buzgó reformátusok. «Apám, írja önéletrajzi levelében, kevés földdel és egy kis házzal bíró földműves volt. Szüleim már mindketten öregek, mikor születtem s én egyetlen fiuk, amennyiben legidősb leányuk már régóta férjnél vala, nálam annyival korosabb, hogy első gyermeke velem egykorú, a többi számos testvéreim pedig, kik közül én egyet sem ismerék, előttem mind elhaltak. Így hát én valék öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza.»)

1823. — Megkezdi tanulmányait a nagyszalontai iskolában. (Önéletrajza szerint: «Alig három-négy éves koromban apám, ki értelmes, írástudó parasztember volt, hamuba írt betűkön megtanított olvasni, úgy hogy mire iskolába adtak, hová mód nélkül vágytam, már nemcsak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is bírtam, természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe kerültek s melyekhez inkább vonzódtam: mint bibliai történetek, énekek, a ponyvairodalom termékei.» Annyira szegények, hogy alig tudják az olcsó iskolakönyvet megvásárolni. Egy szoba-konyhából álló házuk leég, nincs pénzük a szalmás tető megcsináltatására, istállójukba költöznek. A kisfiú az első diákok közé küzdi fel magát; szorgalmával és jó viseletével csakúgy kitűnik társai közül, mint verselő hajlamával. Gimnáziumi pályájának

utolsó évei már nem szüleinek közvetlen felügyelete alatt telnek el, hanem beköltözik az iskolába, preceptori munkát végez azaz tanulása mellett tanít is, ezért ellátást és némi fizetést kap elöljáróitól.)

1833. — Tizenhat éves. A nagyszalontai helvét hitvallású latin iskola elvégzése után novembertől kezdve a debreceni református főiskola első filozófiai osztályának tanulója lesz. (Ősztől tavaszig félévet tölt a kollégiumban, pénze elfogy, szülei nem segíthetik. «E helyzet iszonyú volt reám nézve. Hány kiússza így a kollégiumot! Nekem nem volt erélyem küzdeni. Kedvem a tanulástól elment s márciusban Kisújszállásra mentem ideiglenesen tanítónak egy évre, hogy eszközt szerezzek tanulmányom folytatására.»)

1835. — Kisújszállási tanító, utóbb debreceni másodéves filozófus. (Ez az évfolyam a mai gimnázium nyolcadik osztályának felel meg. «Kalandos életpályáról ábrándozva, unni kezdtem az iskolai egyhangúságot, hosszallani a pályát, majd festő, majd szobrász vágytam lenni, anélkül, hogy tudnám, mint kezdjek hozzá.»)

1836. — Kimarad az iskolából, színész lesz Debrecenben, májustól kezdve éhező komédiásokkal kóborol egészen Máramarosszigetig. Itt megszökik társaitól. («Egy zsebkendőbe kötém egész vagyonomat, kimentem a piacra, hol nyolc krajcárból egy cipót s egy kevés szalonnát vettem, azzal megindultam, egyedül, gyalog. Első éjt az erdőben töltém oláh fuvarosok tüze mellett, a többit a kocsma-padokon s így végre Szatmáron, Nagykárolyon, Debrecenen át hét napi gyalog vándorlás után hazaértem, nem nagy örömére szegény szüleimnek.») Szülővárosában kerüli az embereket, színészi pályája gyanússá teszi erkölcseit, végre megszánják: jó lesz segédtanítónak. («Egy darabig atyámmal laktam, majd öt néném magához vévén, az iskola épületébe költöztem. E hivatal 1839 tavaszáig tartott, akkor egy évig írnok a városnál, azután rendes aljegyző lettem.»)

1840. — Huszonhárom éves. A nagyszalontaiak megválasztják másodjegyzőnek. («Kisnótárius» az «öregnótárius» mellett. Évi fizetése: 80 pengőforint, 12 köböl búza, 6 szekér széna, 6 öl fa, néhány font faggyú és két kis szoba konyhával.) Feleségül veszi Ercsey Juliannát. Boldogan él nejével. (A bíró és elsőjegyző helyett ő végzi a városi közigazgatás ügyesbajos dolgait, vezeti a tanácsülések jegyzőkönyveit, előkészíti az ítéleteket a parasztok pöreiben, kiállítja a marhaleveleket,

kijár a földekre mérőláncával s mérnöki munkát végez. A jogot Kövy Sándor könyveiből tanulja meg, a térképrajzolást egykori iskolai tanulmányai nyomán végzi. A vármegyéhez beadott fölterjesztéseivel kiérdemli a jegyző fölött álló szolgabiró dícséretét.)

1842. — Kitünő müveltségü debreceni diáktársát, Szilágyi István írót, megválasztják a nagyszalontai latin iskola rektorának. Barátságuk egyre jobban fölkelti érdeklődését az irodalmi munkásság dicsősége iránt. (Szilágyi István sürün vitázik vele tudományos tárgyakról, egyremásra hordja hozzá a könyveket, felolvassa neki dolgozatait, unszolja a görög tragikusok fordítására, angol nyelvtannal lepi meg. A költő nem tud ellenállni erőszakosan elfojtott írói ösztönének, tollat fog s eleinte fordításokkal, később eredeti dolgozatokkal kísérletezik.)

1843. — Nagyszalonta városának Esterházy herceggel folyó pörében hivatalos utazást tesz Pestre és Bécsbe. (Most lát először nagyobb várost. Augusztus 19-én indul el társaival szekéren, 23-án érkezik Pestre, itt négy napot tölt. Pestről hajón megy Pozsonyba, megnézi a várost. Bécsben négy napig időzik. Szeptember 8-án visszatér szülővárosába.)

1844. — Édesatyja halála, fia születése. (Édesanyja már nem él; leánya, Juliska, három éves.)

1846. — Február havában víg eposzával megnyeri a Kisfaludy-Társaság 25 aranyas pályadíját, de kézirata egyelőre nem jelenik meg nyomtatásban. («Engem egyrészről a huszonöt arany csiklandott; szerettem volna látni, hogy érez az ember, ha irodalmi téren jutalmat kap; másrészt úgy sem volt mit féltenem ismeretlen nevemen.»)

1847. — Január havában Toldija húsz arany jutalmat nyer a Kisfaludy-Társaság pályázatán. Rendkívüli sikere egyszerre belesodorja az irodalmi érdeklődés középpontjába. (Ha vidéki elszigeteltsége és hivatalának sok prózai gondja nehezére esik is, falusi életéért gazdag ellenértéket nyujt családi boldogsága, írói levelezése, a nyilvános költői szereplés öröme és újabb munkáinak tervezése.) Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője, már február 1-én felkéri, hogy küldjön verseket folyóiratának. (Vahot később egészen magához akarja kapcsolni, mert munkásságát fontosnak tartja az Életképek írói csoportjának ellensúlyozására. Minden kisebb költeményéért négy-négy pengőforintot igér: jelentékeny írói díjazás, a pénz akkori vásárló értékét tekintve.)

Barátsága Petőfi Sándorral. (A maga életéről így számol be Petőfihez írt egyik levelében: «Naponkint egyre-másra 10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két gyermekem, részint Homérom és Shakespearem társaságában töltöm el.» Petőfi júniusban tíz napot tölt Nagyszalontán, ettől kezdve zavartalanul benső az egyetértésük; nemcsak leveleket váltanak egymással, hanem időnkint találkoznak is. Október végén Petőfi nejével együtt meglátogatja s egy hétig marad Nagyszalontán barátja családi tűzhelyénél.)

1848. — Petőfi Sándor hívására többször megfordul Pesten, mint képviselőjelölt megbukik a nagyszalontai választáson, nemzetőri szolgálatot teljesít Aradon. (Mindezek mellett megmarad másodjegyzői hivatalában s névleg a pesti Nép Barátjának is a szerkesztője. Mint legtöbb kortársa életében, az ő költeményeiben is beköszönt a forradalmi korszak: Petőfi Sándor hatása alatt szembehelyezkedik a régi feudális-klerikális világgal. János pap országa című költeményében hevesen támadja a katolikus papságot; Április 14-ikéről szóló versében a független köztársaságot dicsőíti. Effajta írásműveit később kihagyja munkáinak gyüjteményeiből.)

1849. — A forradalmi kormány május havában kinevezi miniszteri fogalmazónak, lemond másodjegyzői hivataláról, Nagyszalontáról Debrecenbe megy. (Kivüle számos más iró is ott van a kormány ideiglenes székhelyén: Bajza József, Erdélyi János, Jókai Mór, Kuthy Lajos, Lévay József, Pálffy Albert, Sárossy Gyula, Vachott Sándor, Vas Gereben, Vörösmarty Mihály.) Buda visszafoglalása után június elején a belügyminisztériummal együtt Pestre kocsizik. (Garay Jánosék egyik szobáját veszi ki albérletbe. Családja Nagyszalontán él; leveleiben azt tervezi, hogy mielőbb Pestre hozza feleségét és két gyermekét. Petőfi is a fővárosban van, gyakran találkoznak. Elmegy a Nemzeti Színházba, kirándulást tesz a városligetbe; sem ő, sem barátai nem gondolják, hogy a szabadságharc ügye végzetes veszedelembe jutott. Június 27-én Kossuth Lajos magához rendeli a pesti írókat s lelkükre köti, hogy hirdessenek népgyülést, fanatizálják harcra a népet, készüljenek a döntő csatára, mert itt az orosz.) Július elején visszasiet Nagyszalontára, augusztus 8-án bevonulnak szülővárosába a kozák előcsapatok. (Az általános riadalom hatása alatt néhány napig a közeli erdőkben bujdosik; félnie kell, hogy a szabadságharc ügyének támogatásáért

hadbíróság elé állítják.) Alig van néhány forintja, egy parasztember házában bérel szobát családjának. A nagyszalontai császári szolgabíró, Kenyeres János, beveszi irodájába irnoknak. (Rebellis multját nem kutatják.)

1850. — Egyik sógora segítségével megvesz egy kétszobás rozzant parasztházat, itt éldegél családjával szegényes elvonultságban. (A következő év tavaszán Gyulai Pál a fővárosból Erdélybe utazik, Nagyszalontán megállítja kocsiját s meglátogatja a személyesen még nem ismert költőt. «A fehérre meszelt fal, csinos udvar, barátságos szoba, hol mindenütt gondos női kezek nyoma látszott, a nyugodt házigazda, derült gazdaasszony, vidám gyermekek sejteték, hogy a vén fa, mely a lak fölé védelmezőn terjeszkedik, több kincset rejt, mint sok palota büszke boltívei.» Néhány kedves órát töltenek együtt az alacsony kis házban. «S különös, írja Gyulai Pál, nem azt éreztem, mit érezni kellett volna, méltó bosszankodást, hogy egy oly jeles magyar költő oly kedvetlen anyagi viszonyok között él, hanem azon méla eszme ringatózott kedélyemen: vajjon a francia és angol írók, kiket egész világ olvas, palotákban laknak, fény és bőség közt élnek, látva e boldog családot, e nyugodt férfiút, e vidám gyermekeket, nem irígyelnék-e sorsát, egy magyar költő sorsát, ki kunyhóban lakik, pár száz embernek ír és szükséget lát.»)

1851. — Harmincnégy éves. A Tisza-család nevelőül alkalmazza évi négyszáz forint fizetéssel. (A geszti kastélyban nagyon megbecsülik, de Geszt 13 kilométerre van Nagyszalontától s így családját csak hetenkint egyszer látogathatja meg. Naponta két óra hosszat foglalkozik Tisza Domokossal, klasszikusokat olvasnak, irodalmi témákról társalognak.) A nagykörösi reformátusok októberben meghívják gimnáziumi tanárnak. Még ebben a hónapban átköltözik Nagykörösre. (Ernyős szekéren utazik családjával, az út három napig tart. Utazásuk első napján eltévednek egy erdőben, de estére mégis beérnek Békésre; másnap átkelnek a Tiszán s a vezsenyi református lelkész házában hálnak meg; harmadnap eső szakad reájuk, de estére már behajtanak Nagykörösre.)

1852. — Tompa Mihály látogatása Nagykörösön február havában. («Remek fiú, írja róla Arany egyik levelében, kit nemcsak becsülni, hanem szeretni is kell. Ha munkáit olvasva azt hinnéd, hogy

valami melancholikus ember, igen csalatkoznál, örökké röhögtetett bennünket élceivel s anekdótáival. E három nap valóságos oáz körösi életem Szaharájában.» A vidám vendéget Szász Károllyal együtt Cegléig kísérik szekéren, onnan már vonat jár Pest felé.) Ez év májusában bocsátja közre a Nagyidai Cigányokat. (A «Csóriász» nyomdai kiállítása elég szegényes, tartalma sem elégíti ki a bírálókat, de egyesek élvezettel olvassák. Vörösmarty Mihály és Tompa Mihály különösen gyönyörködik benne.)

1853. — Az első ballada-év. A pesti szerkesztők versengenek költeményeiért, de a zavartalan munkához nincs elég lelki nyugalma és anyagi gondtalansága. (Tanári fizetése ebben az évben már 600 forint, de ebből lakásra és fűtésre 200 forintot költ el, a megmaradt pénz kevés az élelemre és ruházkodásra. Kosztos diákokat tart s írói díjaiból pótolja háztartása költségeinek hiányait.)

1854. — Ő is, felesége is nagyon egyedül érzik magukat Nagykörösön. («Ez a harmadfél esztendő ölte meg az én kedélyemet»: írja Tompa Mihálynak. «Semmit sem óhajtok inkább, mint szegény szalontai kunyhómat»: sóhajt fel másik levelében. «Egész vakáción át egy betűt sem dolgoztam»: panaszolja Gyulai Pálnak.) Ebben az évben jelenik meg Toldi Estéje. (Nagy sikere meglepi a költőt. «Megvallom, ilyen fogadtatást nem vártam»: írja Tompa Mihálynak.)

1855. — A második ballada-év. Az osztrák önkényuralom újabb bosszantásokkal zaklatja a nagykörösi tanárokat. (A császári rendelet szerint hat év leforgása alatt minden tárgyat németül kell tanítani a nagykörösi gimnáziumban. A tanári kar megbízásából a Bach-korszak közoktatásügyi kormányzata előtt Arany fejti ki jól megokolt folyamodásban, hogy a nagykörösi diákokat nem lehet megtanítani a német nyelvre, mert sem otthon, sem a városban nem hallanak soha német szót, maguk a tanárok sem tudnak németül.) A nyári vakáció idején meglátogatja ismerőseit Pesten, Tompa Mihályt Hanván. (Időnkint hozzá is lejönnek pesti író-barátai. Ezek a látogatások némiképp felrázzák lelki elernyedéséből.)

1856. — A nagyszalontai tanács megbízásából Barabás Miklós megfesti arcképét szülővárosa számára. (Az iskolai szünidők idején többször hazalátogat, földijei ilyenkor szíves szeretettel veszik körül. A szerény költő szinte sokallja is a személye iránt megnyilvánuló figyel-

met: «Én nem vagyok már a lakomák, toasztok és vivátok embere. Megmondtam, ne komédiázzanak, mert azonnal megszököm.»)

1858. — Iskolai munkája egyre jobban fárasztja. («Beszélni órákat naponkint nyilvánosan, féken tartani az éretlen pajzánságot, ügyelni szavamra, mozdulatomra a legapróbb részletekig, nehogy egy vagy más dolog nevetségesnek tünjék fel oly hallgatóság előtt, melynek mindegy akár Caesar, akár Tóth Pál a professzor»: panaszkodik egyik levelében Tompa Mihálynak. «Kivénülök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát»: írja más alkalommal. Százhatvan házi dolgozatot javít kéthetenkint aggodalmas körültekintéssel. Annak idején a nagyszalontai parasztok pörös ügyei rabolták el ihletett óráit, most a diákok helyesírásával vesződik. «Ha Carlyle, jegyzi meg Gyulai Pál, Burnsről szólva felkiált, hogy egy oly költő számára, kihez hasonlót századok is aligha fognak szülni, a világ más hatáskört találni nem tudott, mint hogy csempészekkel és kocsmárosokkal veszekedjék, kincstári illetékeket szabjon ki és sörös hordókat bélyegezzen: vajjon nem sóhajthatunk-e fel mi is, hogy egy oly költőnek, minő Arany volt, kihez hasonlót századok is aligha fognak szülni, ily vesződségek közt kellett eltölteni életét, melyek természetével nem igen hangzottak össze: pörös felekkel kellett veszekednie, tanulók stilgyakorlatait kijavítania.») Ez év decemberében a M. T. Akadémia tagja lesz. (Toldy Ferenc akadémiai titkár hivatalos értesítése szerint: «A ma délelőtti ülésben Toldi Estéje Marczibányi-jutalmat nyert, az esteliben pedig kegyed az Akadémia levelező s fél órával utóbb rendes tagjává választatott.»)

1859. — Október 31-én megtartja akadémiai székfoglalóját Zrínyiről. (Egy hetet tölt Pesten, Csengery Antal látja vendégül, megismerkedik számos íróval és politikussal. A Kazinczy-ünnepélyre sokan sereglenek a fővárosba, a pestiek is mind résztvesznek az akadémiai összejöveteleken.)

1860. — Pesti barátai többször tanácskoznak: hogyan hagyhatná el Nagykőröst? (Csengery Antal, Deák Ferenc és Kemény Zsigmond független állást szeretnének teremteni számára. Csengery Antal levele szerint: «Deák határozottan úgy vélekedik, hogy téged ki kell ragadnunk azon lélekölő állásból s irodalmi központunkra hozni. Bármiként, mondta Deák, de szégyen volna, ha független állást

nem tudnánk itt számodra biztosítani.») Megválasztják a Kisfaludy-Társaság igazgatójának, lemond tanári állásáról, a fővárosba költözik. Megindítja a Szépirodalmi Figyelőt. (Ez év kimagasló költői diadala: Széchenyi-ódája.)

1861. — Fölfedezi Madách Imre tehetségét, a Kisfaludy-Társaság megbízásából sajtó alá rendezi az Ember Tragédiáját. Az 1861. évi országgyülésre Nagyszalonta városa meg akarja választani képviselőnek, de a megtiszteltetést elhárítja magától. (A bizalom egyhangú, mégsem fogadja el a felajánlott mandátumot, bár Deák Ferenc is, Tisza Kálmán is lelkesen támogatják képviselőségének gondolatát.) Kisebb költeményeinek 1856. évi kétkötetes gyüjteményével megnyeri a M. T. Akadémia nagyjutalmát. (Versei, jelenti az akadémiai bírálat, költészetünk legújabb korszakában nemcsak mélységre és művészetre állanak elismerten első helyen, hanem a népiesség helyes értelmezésére is üdvös irányt mutatnak, mert csak a nemes formát és tartalmat veszik át a népköltészetből. Ezek a versek «költői nyelvünk alakításában Kazinczy és Vörösmarty után a néptől ellesett s nemesített szépséget visszatükröző nyelvezetükkel egy új, saját időszakot teremtettek.»)

1863. — A Szépirodalmi Figyelő helyébe megindítja a Koszorút. (Leánya, Juliska, ebben az évben megy férjhez Szél Kálmán nagyszalontai református paphoz. Ő is vágyódik szülőföldje után. Elhatározza, hogy öreg napjaira Nagyszalontára költözik.)

1864. — Megjelenik Buda Halála. Megindul a magyar Shakespeare. (Első kötete, a költő fordításában: a Szentivánéji Álom.)

1865. — Megszünik a Koszorú. Megválasztják a M. T. Akadémia titkárának. (Ebben az évben látogatja meg Pesten, ezúttal utoljára, Tompa Mihály.) December végén meghal leánya, Szél Kálmánné Arany Juliska. (A csapás rettenetesen hat lelkére, csak unokája, Szél Piroska, nyújt szivének némi vigaszt.) Szülővárosa ismét meg akarja választani képviselőnek, de jelöltetését nem fogadja el. (Nincs kedve a politikához, irtózik a korteskedéstől, az ellenzéki szélsőségekkel szemben Deák Ferenc pártját támogatja. Demokrata érzelmű választópolgár marad haláláig, de nem tudja megállni, hogy egy-egy csípős kis verset ne vessen papírra a demagóg-fogásokkal dolgozó politikusok ellen. Mivel kormánypárti meggyőződése köztudomású, népszerűsége az ellenzéki körökben éppen úgy csökken, mint Jókai Móré.)

1867. — Ötven éves. Megjelenik Összes Költeményeinek első kiadása. A kiegyezés örömére I. Ferenc József király a Szent István-rend kiskeresztjével tünteti ki. (Amint hírét veszi, hogy kitüntetést akarnak adni számára, tüstént levelet ír báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek, a M. T. Akadémia elnökének, s kijelenti, hogy bármilyen hálás is a figyelemért, semmiféle elismerést nem fogadhat el igénytelen fáradozásai jutalmául. Eötvös József bizalmas levélben cáfolja aggodalmait: a törvényes királyt az érdemrend visszautasításával nem lehet megbántani, a kitüntetést az irodalom és a köz érdekében el kell fogadnia. «Hidd el, kedves barátom, nincs senki az országban, aki ne találná természetesnek, ha a magyar király a legnagyobb magyar költő iránt hódolatát fejezi ki. A régiek borostyánt adtak, a praktikusabb Anglia pénzt, de az első nem díszlik éghajlatunk alatt, a második nem illenék hozzád; de midőn a király azon meggyőződését fejezi ki, hogy Arany Jánost tartja a nemzet most élő legnagyobb költőjének s ha ezt azon módon teszi, mely helyzetében legtermészetesebb azaz rendjel által: neked jogodban áll e rendjelt nem hordani s ezt alkalmasint tenni is fogod, de azt visszautasítani, ahhoz bizony, barátom, nincs jogod. Nemcsak a fejedelem iránti tiszteletet, de más érdekeket sértenél meg, melyek bizonyosan ép úgy szíveden fekszenek, mint bárkinek. Kérdezz erről bárkit, kérdezd Deák Ferencet, ki nálamnál sokkal okosabb lehet, de bizonyosan nem tisztel s nem szeret inkább, mint hív barátod: Báró Eötvös József.»)

1869. — Veszedelmes betegsége a karlsbadi fürdőkbe kényszeríti. (Epekövek kínozzák, később lélekzési zavarai támadnak.)

1873. — Összes költeményeinek hatkötetes sorozata megnyeri a M. T. Akadémia nagyjutalmát. (Fia, Arany László, a Délibábok Hősével nyer jutalmat a Kisfaludy-Társaságban.)

1875. — Egyetemi tanszéket ajánlanak fel számára. (Toldy Ferenc halála után Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter kérdést intéz hozzá: elfogadná-e a budapesti egyetemen megüresedett magyar irodalomtörténeti tanszéket? A szerény költő, egészségi állapotára való hivatkozással, elhárítja magától a megtiszteltetést.)

1876. — Utoljára tölti nyári szabadságát Karlsbadban. Szembaja súlyosbodik, köhögés kínozza. (Ebben az évben alakul meg a Petőfi-társaság. Az ifjabb írói nemzedék hódolatának egyik tanujele,

hogy az öregebb írók ellensúlyozására alakult Társaság is megválasztja tiszteleti tagjának.)

1877. — Margitszigeti nyaralása. Három hónap alatt harminc költeményt ír. (Kissé felszabadul akadémiai gondjai alól, boldog érzése megtermékenyíti lantját. Gyulai Pál meglepi egy kulccsal zárható albummal, a «kapcsos könyvvel»; ebbe írja verseit a sziget rejtett zugaiban. Balladák, dalok, humoros versek vegyesen sorakoznak Őszikéi közé.)

1878. — A Kisfaludy-Társaság közgyülésén Szász Károly felolvassa a Tetemrehívást. (Valósággal retteg a nyilvános szerepléstől, annál nagyobb örömet kelt az irodalmi körökben, hogy barátai unszolására hozzájárult néhány költeményének közléséhez. Az egyetemi ifjúság ezüst koszorúval tiszteli meg.)

1879. — Lemond akadémiai főtitkári hivataláról. (Tiszteletbeli főtitkári címmel tüntetik ki s felkérik, hogy legalább lakását tartsa meg az Akadémia palotájában.) Megjelenik Toldi Szerelme. (A trilógia befejezését Gyulai Pál jelenti be a Kisfaludy-Társaságban. A lelkes örömmel fogadott művet a következő évben az akadémiai nagyjutalommal koszorúzzák meg.)

1882. — Utolsó öröme: Petőfi Sándor szobrának leleplezése. Egy héttel később, október 22-én meghal. (Ravatala a M. T. Akadémia előcsarnokában. Innen kísérik ki október 24-én nyugvó helyére, a Kerepesi-úti temetőbe.)

1883. — Gyulai Pál emlékbeszéde a Kisfaludy-Társaságban. (Az októberi díszülésen.)

1884. — Szász Károly emlékbeszéde a M. T. Akadémiában. (Markovics Sándor szerkesztésében megindul Arany János Összes Munkáinak sorozata.)

1885. — A költő halála után három évvel neje is meghal hatvanhat éves korában. (Szász Károly búcsúztatja.)

1887. — Megjelenik Riedl Frigyes Arany-monográfiája. (A következő évben Arany László megindítja a Hátrahagyott Iratok köteteit.)

1893. — Felállítják szobrát a Magyar Nemzeti Múzeum előtt. (Az országos adakozást a M. T. Akadémia kezdi meg, a gyüjtés eredménye közel százezer forint, a szobor Strobl Alajos alkotása.)

1895. — Megjelennek balladái Zichy Mihály rajzaival. (Párhuzamosan költeményeinek számos megzenésítése.)

1898. — Arany László elhúnyta. (A halhatatlan epikus egyetlen fia ötvennégy éves korában hal meg Budapesten.)

1899. — A nagyszalontai Csonka-toronyban megnyitják az Arany-ereklyemúzeumot. (Az újjáalakított helyiségekben számos Arany-emléktárgyat adnak át a nyilvánosságnak, így a költő könyvtárát, kéziratait, bútorait. Ebben az ereklyetárban helyezik el megőrzésre a költő egyik mellszobrát, arcképét, tiszteletbeli doktorságáról szóló oklevelét, I. Ferenc József királynak Arany János özvegyéhez intézett részvéttáviratát.)

1903. — Megalakul a temesvári Arany János Társaság. (Célja Arany János emlékének ápolása és a délvidéki magyar írók egyesítése.)

1910. — A nagykőrösiek szobrot állítanak emlékének. (Strobl Alajos műve.)

1917. — Születésének százados évfordulója alkalmából számos irodalmi ünnep. (A M. T. Akadémiában Berzeviczy Albert, Heinrich Gusztáv, Négyesy László és Tolnai Vilmos; a Kisfaludy-Társaságban Beöthy Zsolt, Riedl Frigyes és Voinovich Géza újítják meg emlékét.)

1925. — Megalakul a nagykőrösi Arany János Társaság. (Célja az Arany-kultusz fenntartása és az irodalom művelése.)

1929. — Megindul Voinovich Géza Arany-életrajza. (Ugyanő előkészíti a kritikai Arany-kiadást.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Márki Sándor: A nagyfalusi Arany-család. Századok. 1879. évf. — Ercsey Sándor: Arany János életéből. Budapest, 1883. — Háhn Adolf: Adatok Arany tanársága idejéből. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Badics Ferenc: Arany János. Pozsony, 1884. — Koltai Virgil: Arany János élete és költészete. Győr, 1886. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Bayer József: Arany János színészi pályája. Budapesti Szemle. 1888. évf. — Csernátoni Gyula: Petőfi és Arany viszonyához. Petőfi-Múzeum. 1890. — Gyulai Pál: Emlékbeszédei. Budapest, 1890. — Széchy Károly: Arany Juliskájáról. Budapesti Szemle. 1890. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Koltai Virgil: Petőfi és Arany. Budapesti IX. ker. felső kereskedelmi iskola értesítője. 1892. — Szily Kálmán: Arany János mint főtitkár. Akadé-

miai Értesítő. 1893. évf. — Beöthy Zsolt: Arany János. Budapest, 1895. (Különlenyomat a Képes Magyar Irodalomtörténetből.) — Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. Három kötet. Budapest, 1896. — Benkó Imre: Arany János tanársága Nagykőrösön. Nagykőrös, 1897. — Kolosvári Aladár: Arany János életéből. Mezőtúr, 1897. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Gyöngyösy László: Arany János ifjúsága. Budapest, 1898. — Gyulai Ágost: Arany és Petőfi barátsága. Budapesti I. ker. áll. gimnázium értesítője. 1899. — Csapodi István: Arany János szembaja. Budapesti Szemle. 1900. évf. — Grósz Emil: Arany János szembaja. U. o. 1900. évf. — Illéssy János: A nagyfalusi Arany-család. Nagy Iván. 1900. évf. — Petri Mór: Szilágy vármegye monografiája. I. köt. Budapest, 1901. — Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. — U. az: Okiratok Arany János életéből. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — U. az: Adatok Arany János életéhez. U. o. 1905. évf. — Barcsa János: Arany János távozása a debreceni kollégiumból. Irodalomtörténeti Közlemények. 1905. évf. — Biró Sándor: Arany János Nagykörösön. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1907. évf. — Kerestély Olga: Arany és Petőfi barátsága. Az Arany János-Társaság Könyvei. 3. köt. Temesvár, 1908. — Endrődi Béla: Petőfi és Arany levelezése. Budapest, 1909. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Máté Lajos: Arany és Petőfi barátsága. Protestáns Szemle. 1910. évf. — Baros Gyula: Arany János és Tisza Domokos. Uránia. 1911. évf. — Bökényi Dániel: Arany János és Szilágyi István. A Szilágyi István Kör Évkönyve. Máramarossziget, 1911. — Gyöngyösy László: Arany János Geszten. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Marót Károly: John Stibli. U. o. 1912. évf. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1912. — Pap Károly: Adalékok Arany János kisújszállási tanítóságához. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Perényi József: Arany János kisújszállási tanítósága. U. o. 1912. évf. — Huszár György: Arany János könyvei Nagykőrösön. U. o. 1913. évf. — Kardos Lajos: Arany János színészi pályája és a Bolond Istók. U. o. 1913. évf. — U. a: A Bolond Istók I. éneke mint önéletrajz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Kristóf György: Arany János Karlsbadban. Uránia. 1913. évf. — Gyöngyösy László: Arany János mint egyháztanácsi jegyző. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Kardos Lajos: Arany

János debreceni diákságához. U. o. 1914. évf. — Szendrey Zsigmond: Arany János a szalontai nép emlékezetében. U. o. 1914. évf. — U. az: Adatok Arany életéhez és költészetéhez. U. o. 1915. évf. — Fekete Péter: Arany János bécsi útja. Nagyszalontai polgári leányiskola értesítője. 1916. — Papp Ferenc: Arany János és Gyulai Pál első találkozása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Gyöngyösy László: Minek szánta apja Arany Jánost? Protestáns Szemle. 1916. évf. — U. az: Arany János Nagyszalontán. U. o. 1917. évf. — U. az: Arany János szalontai életéről. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Babits Mihály: Arany életéből. Nyugat. 1917. évf. — Czóbel Ernő: Arany János tervezett néplapja, a Népszabadság. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Debreczeni Ferenc: A rajzolgató Arany János. Vasárnapi Ujság. 1917. évf. — Gyulai Ágost: Arany János tanítói pályája. Pedagógiumi Értesítő. 1917. évf. — Halász Imre: Arany János és családja. Nyugat. 1917. évf. — Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. Akadémiai Értesítő. 1917. évf. — Juhász Péter: Arany és Szilágyi. Máramarosszigeti ref. líceum értesítője. 1917. — Lehr Albert: Emlékezések Arany Jánosra. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Márki Sándor: Arany János szalontai éveiből. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Mészöly Gedeon: Arany János és Zsoldos Ignác. U. o. 1917. évf. — Riedl Frigyes: Arany lelki élete. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Szendrey Zsigmond: Arany János életrajzához. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Voinovich Géza: Egy cikk körül. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Dénes Szilárd: Arany János kisújszállási tanítósága. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Baros Gyula: Jókai és Arany. Protestáns Szemle. 1925. évf. — Gopcsa László: Arany János és Petőfi gyorsírása. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Schöpflin Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Budapest, 1925. — Gulyás József: Arany egyik szerepéről. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Lukinich Imre: Arany János életéhez. U. o. 1926. évf. — Boda István: Arany János «különös természete» és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927–1928. évf. — Debreczeni István: Hogy lett Arany János gazdag ember? A Nagykörösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 3. köt. 1928. — Halász Gábor: Arany János egyetemi tanársága. Napkelet. 1928. évf. — Dóczy Jenő: Arany János. Budapest, 1929. — Voino-

vich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Kristóf György: Hogyan lett gróf Mikó Imre munkatársa Arany János folyóiratának? Pásztortűz. 1930. évf. — Dercze Lajos: Arany János a debreceni kollégium iskolai törvényszéke előtt. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Kardos Albert: Arany János és a kollégiumi törvényszék. U. o. 1930. évf. — Radó Pál: Arany János élete és munkássága. Nagyszalonta, 1930. — Szász Károly: Emlékezés Piroskára. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Dercze Lajos: Debrecen kegyelete Arany János iránt. Debreceni Szemle. 1931. évf. — Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora. A Nagykőrösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 6. köt. 1931. — Balogh Jenő: Arany János mint főtitkár. Akadémiai Értesítő. 1932. évf. — Dercze Lajos: Arany János és Debrecen. A debreceni kegyesrendi reálgimnázium értesítője. 1933. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

Pályaképek, jellemzések, megfigyelések. — Zilahy Károly: Magyar koszorúsok albuma. Pest, 1863. — Thewrewk Árpád: Petőfi-e vagy Arany? Budapest, 1881. — Szász Károly: Emlékbeszéd Arany János felett. A M. T. Akadémia Évkönyvei. 17. köt. Budapest, 1884. — Papp Ferenc: Párhuzamok Petőfi és Arany között. Petőfi-Múzeum. 1891. évf. — Szász Károly beszéde a budapesti Arany-szobor leleplező ünnepén 1893-ban. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 18. köt. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896. — Szász Károly: A szalontai csonkatorony felavatásánál. Akadémiai Értesítő. 1899. évf. — Rádl Ödön: Ünnepi beszéd a nagyszalontai csonkatorony felavatási ünnepélyén. Nagyvárad, 1899. — Endrődi Sándor: Századunk magyar irodalma képekben. Budapest, 1900. — Hatvany Lajos: Arany János halálának huszadik évfordulóján. Budapesti Szemle. 1902. évf. — Kont Ignác: Jean Arany. Páris, 1904. — Lehr Albert Arany-magyarázatai a Magyar Nyelv évfolyamaiban 1905-től kezdve. (Ugyanott és a Magyar Nyelvőrben számos kisebb nyelvi magyarázat: egybeállításuk Gulyás Pál írói lexikonában.) — Rákosi Jenő: Arany János, a költő. Az Arany János Társaság Könyvei. 1. köt. Temesvár, 1905. — Szegleti István: A főnévi igenév Arany Jánosnál. Budapest, 1905. — Papp Ferenc: Arany János egyénisége és a romantika. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1906. évf. — Teleky István: A tárgy-

eset Arany Jánosnál. Budapest, 1906. — Pogány József: Arany János politikai nézetei. Budapest, 1909. — Babits Mihály: Petőfi és Arany. Nyugat. 1910. évf. — Beöthy Zsolt: Arany János nagykőrösi szobra előtt. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Pogány József: Arany kontra Petőfi. Renaissance. 1910. évf. — Boromisza Jenő: Arany János nyelvművészete. Szentes, 1911. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Kozák Lajos: A metafora és Arany metaforái. Budapest, 1912. — Pollák Miksa: Arany János. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1912. — Sziklay Ferenc: Arany János magyar verselése. Fehértemplomi gimnázium értesítője. 1912. — Hettesheimer Ernő: Arany uralomrajutása az irodalomban. Debrecen, 1914. — Babits Mihály: Centenárium. Új Idők. 1917. évf. — Bartha József: Arany János. Magyar Középiskola. 1917. évf. — Berzeviczy Albert: Arany János emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1917. évf. — Finánczy Ernő: Arany János. Magyar Pedagógia. 1917. évf. — Földessy Gyula: Arany János, az ember és a költő. Budapest, 1917. — Galamb Sándor: Arany János. Huszadik Század. 1917. évf. — Heller Bernát: Arany János mint nemzetnevelő. Uránia. 1917. évf. — Ignotus: Arany és a népiesség. Nyugat. 1917. évf. — Négyesy László: Arany művészete és elmélete. Akadémiai Értesítő. 1917. évf. — U. az: Shakespeare és a magyar költői lélekrajz. A Szent István Akadémia Értesítője. 1917. évf. — U. az: Arany és a magyar nyelv. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Pogány József: A százesztendős Arany János. Szocializmus. 1917. évf. — Schauschek Árpád: Arany János és a képzőművészetek. Rajzoktatás. 1917. évf. — Schöpflin Aladár: Arany János születésének századik évfordulójára. Vasárnapi Ujság. 1917. évf. — U. az: A fiatal Arany. Nyugat. 1917. évf. — Sebestyén Gyula: Arany János és a hagyomány. Ethnographia. 1917. évf. — Simai Ödön: Arany népiessége és a nyelvújítás. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Solymossy Sándor: Arany János népiessége. Ethnographia. 1917. évf. — Tolnai Vilmos: Arany nyelvművészetéről. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Várdai Béla: Arany János. Magyar Kultúra. 1917. évf. — Zoltvány Irén: Arany János emlékezete. A Szent István Akadémia Értesítője. 1917. évf. — Emlékfüzet Arany János születésének századik évfordulójára. Debrecen. 1917. (Baltazár Dezső, Csánki Benjamin, Géresi Kálmán, Kardos Albert,

Oláh Gábor cikkei.) — Binder Jenő: Arany János emlékezete. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1918. évf. — Radó Antal: Arany rime. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Zsigmond Ferenc: Arany János emlékezete. Országos Ref. Tanáregyesület Évkönyve. 1918. — Oláh Gábor: Arany János magyarsága. Új Magyar Szemle. 1920. évf. — Horváth János: Aranytól Adyig. Budapest, 1921. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Négyesy László: Metrikai megfigyelések Aranynál. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Szabó István: Arany János nyelvének elemzése. Kecskemét, 1927. — Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Budapest, 1928. — Arany János-emlékkönyv. A M. T. Akadémia tagjainak tanulmányai, előadásai és beszédei Arany János halála félszázados évfordulója alkalmából. I. köt. Budapest, 1932. (Munkatársai: Balogh Jenő, Berzeviczy Albert, Császár Elemér, Négyesy László, Ravasz László, Sajó Sándor, Voinovich Géza.) — Berzeviczy Albert: Megemlékezés Arany Jánosról. Akadémiai Értesítő. 1932. évf. — Császár Elemér: Arany János és az utókor. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Fábián István: Arany János. Napkelet. 1932. évf. — Ijjas Antal: Arany tragédiája. Magyar Kultúra. 1932. évf. — Németh László: Arany János. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Palágyi Lajos: Arany János és a népnemzeti iskola. Nyugat. 1932. évf. — U. az: Arany János és Vajda János. U. o. 1932. évf. — Rubinyi Mózes: Az Arany–Vajda-problémához. U. o. 1932. évf. — U. az: Arany János mint szerkesztő. A Sajtó. 1932. évf. — Skala István és Ujvári Lajos: Arany János írói bátorsága. Magyar Szemle. 1932. évf. — Törös László: Arany tanár úr. Protestáns Tanügyi Szemle. 1932. évf. — Németh László: Arany János. Tanu. 1933. évf.

ARANY JÁNOS ÍRÓI FEJLŐDÉSE.

Arany János a családjuk körébe vonuló, tanulmányaiknak élő, csendes természetű emberek közé tartozott. A szerénység és egyszerűség mintaképe volt. Lelkétől távol állt minden nagyravágyás, szíve szerint igénytelen polgár maradt haláláig. Erkölcseinek feddhetetlen tisztaságával csak gondolkodásának fenköltsége vetekedett, kötelességeinek aggodalmas pontossággal tett eleget, testi-lelki szenvedéseit férfiasan tűrte. Ha megbántották, szívébe rejtette fájdalmát. Rendkívül érzékeny lélek volt, szeretteihez ragaszkodó, irígyeivel szemben nagylelkű.

Első írásművei huszonkilenc éves korában jelentek meg nyomtatásban, a megelőző időkből csak néhány kisebb jelentőségű kézirata maradt fenn. Ifjúkori kísérleteit ő maga semmisítette meg, amikor színi pályájáról 1836-ban Nagyszalontára hazatért. De bármilyen erős volt elhatározása, hogy névtelen ember marad és nem törődik mással, csak a megélhetéssel, nem tudott ellenállni költői hajlamainak. Mint nagyszalontai segédtanító többször írt alkalmi verset, búcsúztató éneket, tréfás költeményt. Nősülése után, 1840-ben, ismét föltette magában, hogy még csak nem is olvas, hanem hivatalának és családjának él. Néhány évig megállta fogadását, hírlap is alig fordult meg kezén, de mikor 1842-ben Szilágyi István megjelent

Nagyszalontán s baráti ösztönzésével felszította irodalmi érdeklődését, fordítani kezdte Sophoklest, Shakespearet, Byront.

A népköltészet és a ponyvairodalom, a magyar és a külföldi klasszikusok egyaránt hatottak fejlődésére. Eleinte a debreceni kollégium diákköltészetének és Csokonai Vitéz Mihálynak hatása alatt állt, később Zrínyi Miklóst, Gyöngyösi Istvánt, Gvadányi Józsefet, Baróti Szabó Dávidot és Vörösmarty Mihályt olvasgatta, majd Petőfi Sándor sugallata alá került, végül teljesen kifejlett a maga eredetiségében és önállóságában. Egész életén keresztül vele maradtak Szentírás-olvasásának emlékei; különösen az epikus jellegű bibliai részek és a zsoltárok hatottak rá a szent könyveknek nemcsak hangjából és szelleméből; okult, hanem gondolatokat, képeket és kifejezéseket is merített belőlük; még költői igazságszolgáltatásaiban is felvillan olykor az ószövetségi felfogás. Az ógörög klaszszikusok közül Homerosból, a rómaiak közül Vergiliusból tanult legtöbbet; Homerosban főkép a művészi egyszerűséget csodálta, Vergiliusban a kompozíciót.

Első nagyobb elbeszélő költeményének megírásába 1845 nyarán kezdett. Bosszankodva szemlélte a bihar-megyei nemesség durvaságát, a politikai és társadalmi torzsalkodásokat, a konzervatív és liberális párt küzdelmeit; s hogy lelkén könnyítsen, minden előzetes terv nélkül belefogott a vármegyei kortesélet megverselésébe. Munkája közben kezébe került a Kisfaludy-Társaság víg eposzt kívánó pályázata; elhatározta, hogy költeményét rendbeszedi s kéziratát beküldi a november 20-án lejáró

pályázatra. Hét énekes víg eposza, *Az elveszett alkotmány*, 1846 február 7-én megnyerte a huszonöt aranyas jutalmat.

A szatirikus elbeszélő költemény hőse egy konzervatív nemes, Rák Bende; vele szemben áll Hamarfi, a liberálisok vezére. A két párt ádáz küzdelmébe beleszólnak az égi hatalmak is, különösen Armida, a maradiak istenasszonya, és Hábor, a haladópártiak védő szelleme; folyik a harc csellel, erőszakkal, bottal; végre megjelenik az Erély meg a Lelkesedés és lecsillapítják a háborgó lelkeket. — Az eposz meséje száraz, kompozíciója szétmálló, hexameterei egyhangúan pattognak. Hősei nem egyéniségek, csupán a költő felháborodásának szócsövei; a túlvilági lények szerepeltetése érdektelen; csak egy-egy kis epizód egy-egy metsző jellemzés mutat jelentékeny költői tehetségre. A költemény megírására elsősorban a nemesi vármegye züllött politikai élete és a vármegyei földesurak önző béka-egérharcai késztették a költőt. Egyformán gyanús volt neki a konzervatívok szűkkeblűsége és a liberálisok lármája, a frázisokról lehullatta a leplet, a háttérből előrántotta a marakodások igazi okát: az önérdeket. A tárgy megválasztásában a maga tapasztalataira támaszkodott, de hatott rá több más munka is: így Szilágyi István Emlékbeszéd című szatírája, Szentmiklóssy Alajostól az Állatok Restaurációja, továbbá Nagy Ignác vígjátéka, a Tisztújítás. A hexameteres eposzok dagályos stílusát akként alkalmazta énekei során, mint Petőfi Sándor a Helység Kalapácsában. Most még tele volt olvasmányainak emlékeivel. Nemcsak bibliai motívumok bukkantak elő víg eposzából,

hanem horatiusi, hesiodosi, sophoklesi idézetek is: paródizálta Vergiliust, Homerost, Tassót; tudatosan és öntudatlanul utánozta Csokonai Vitéz Mihályt, Kisfaludy Sándort, Vörösmarty Mihályt, Petőfi Sándort, Blumauert és Byront.

Igazában csak 1846 nyarán talált magára, ekkor kezdett bele a *Toldi* megírásába. E népies elbeszélő költemény diadala kiszabta epikus munkásságának további irányát. Azontúl csak népies költő akart lenni.

A Kisfaludy-Társaság 1845. évi víg eposz-pályatételére öt kézirat érkezett be. A bírálók közül Stettner György az irodalom nyereségét látta az Elveszett Alkotmányban, Erdélyi János is elismeréssel nyilatkozott róla, de Vörösmarty Mihály csak mint az öt pályamű közül a legtűrhetőbbnek ítélte oda a jutalmat: «A nyelv és a verselés olynemű, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk.» Azaz Vörösmarty Mihály hanyatlást látott Arany János nyelvében és verselésében az Athenaeum aranykorához képest. Ez a kemény megjegyzés bántotta a költőt: «Úgy véltem, hogy már most megállapodnom nem lehet.» Még ez év nyarán megírta Toldiját. Egyébiránt Arany maga sem becsülte sokra az Elveszett Alkotmányt vagy amint ő nevezte: az «alantjáró humoristico-satirico-allegorico-comicus valami»-t. Különösen bosszankodott a kompozíció elhibázottsága miatt. «Az egész valami elnyúló, s mint egész, kiállhatlan valami lőn. Az egészet kellene megsemmisítenem, ha javítani akarnék rajta. Nincs kerekdedség, nincs a kellő emelkedés és elfogyás; epizódjaiért látszik élni. Hogyan lehetett tehát mégis jutalmaztatnia? Véleményem szerint mert 1-ször a többi talán ilyen sem volt, 2-szor mert egyes részei eléggé sikerültek.» (Levele Szilágyi Istvánhoz: Szalonta, 1846. február 22.)

Toldy Ferenc kedvezően nyilatkozott az Elveszett Alkotmányról: «Bár nyelv és vers sok kívánandót hagyott, tekintve a komoly alapot s a szatirai ér gazdagságát és csípősségét, e mű meghaladott mindent, mit gúnyköltészetünkben eladdig bírtunk.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Riedl Frigyes szerint Arany János hangja Vörösmarty

Mihály pátoszára emlékezteti az olvasót. A nagy hang, a hexameteres bőbeszédűség, az allegorizálás mind a Vörösmarty-eposzokra vallanak, mint a torzkép az eredetire. Egyébként ennek az eposznak nincs cselekménye, világos meséje. Istenei lelketlen gépek, emberei pedig olyan unalmasok, mintha a Garay- vagy Czuczor-féle komoly eposzokból valók volnának. Főalakja, Rák Bende, inkább allegórikus torzkép, mint lélektani valóság. Tréfái egészben véve hidegek. Előadása magyaros, de cikornyás próza; szókincse azonban igen nagy, sőt részben új. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — Beöthy Zsolt szerint az eposz komikus hangján fölismerszik annak a csúfondáros előadásnak nyoma, amellyel jókedvű névtelen verselők a vidék apró nagyságairól, vadászkalandjairól, báljairól és gyüléseiről sokszor az egész vármegyét hahotára fakasztották. Hexameteres formájában inkább Fazekas Mihály Ludas Matyijára, mint Vörösmarty Mihályra emlékeztet. Nehezen vezetett, tervtelen meséjénél többet érnek komikus képei, isteneinél emberei, különösen néhány mellékalakja. Az eposzban a költő élményei és olvasmányai visszhangzanak. (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Kéky Lajos rámutatott az eposz sok hiányosságára, de kiemelte, hogy már ebben a költeményben jelentkezik a költő későbbi művészetéből: a részletek szabatossága, a nyelv gazdagsága s a komikus eposz sajátságos varázsú formája. Arany János az Elveszett Alkotmány írása idején már kinőtt a debreceni diákpoézis csúfondáros epikájából. (Arany János pályakezdése. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908.) — Szinnyei Ferenc szerint a költő ebben a művében szabadjára ereszti képzeletét, nem hagyja szóhoz jutni komponáló és fegyelmező műérzékét. «Chaos ez a költemény, melyben a komolyság és dilettantismus vegyül s melyben a humor árja virágot és szemetet hömpölyget.» (Arany János. Budapest, 1909.) — Voinovich Géza szerint az Elveszett Alkotmány nem igazi víg eposz, inkább óriás szatira; mozaik-módra kis szatirákból összerakva, az alkalmi darabokból szatirikus epossá duzzasztva. Nem csupán a politikai élet szatirája e mű, hanem egyben paródia is, a Vergilius-féle minta-eposz gúnyos utánzása. Amint főszemélye, Rák Bende, elbeszéli életét, az a nemesi kiváltság és önkény, az elmaradottság és tudatlanság torzképe. Rák Bende «állás után néz, kortes-

kedni jár a megyében; ez tartja össze a részleteket, jóval lazábban, mint kalandjait a peleskei nótárius alakja. A kijelölő ülés, amint a kortesek a termet elfoglalják, katonaság ügyel a rendre s az ellenzékiek mindenből kiszorulnak: a júniusi bihari tisztújítás képe. Azután országos dolgokhoz emelkedik a rajz: védegyleti gyűlés után követutasítási következik, sorban az ősiség, örökváltság, képviseleti rendszer, kormányfelelősség tárgyalása s az esküdtszéké, a kor minden politikai eszméje, végül a háziadó. E körül folyik aztán a korteshadjárat; szóbakerül a börtönügy, vasút, vízszabályozás, iskolák kérdése, mind badar módon, a félreértések és félremagyarázások tömkelegében, az értetlenség és ámítás színeiben. Mindezt a szereplők szinte megszámolhatatlan típusa tarkítja s az író bugyborékoló ötletessége, mely a politikai eszmék és jelszavak e lexikonát folyvást mulatságossá tudja tenni. Meglepő Arany helyzetében ennyi tájékozottság és éleslátás, nem kevésbé a bátorság, hogy állásában ezt így merte rajzolni.» (Arany János életrajza. I. köt. Budapest, 1929.)

Kiadások. — Az elveszett alkotmány. Víg eposz hét énekben. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 7. köt. Pest, 1849. — Második kiadása: Arany János összes költeményei. 5. köt. Pest, 1867. — Újból: Arany János összes munkái. 4. köt. Budapest, 1884.

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Behyna Gyula: Néhány szó Arany Jánosnak az Elveszett Alkotmány című víg eposzáról. Lőcsei kir. kat. gimnázium értesítője. 1881. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Ravasz Árpád: A humor Arany Jánosnál. Székelyudvarhelyi ref. gimnázium értesítője. 1900. — Baráth Ferenc: Arany János gyermekkori verse. Vasárnapi Ujság. 1901. évf. — Szalay Pál: Komikus eposzaink. Gyöngyös, 1902. — Pollák Miksa: Arany János és a biblia. Budapest, 1904. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Kéky Lajos: Arany János pályakezdése. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Szeremley Barna: Relikviák egy nagy költő meg egy kis költő életéből. Protestáns Képes Naptár 1909-re. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Tolnai Vilmos:

Irodalmunk vaskora. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. — Simai Ödön: Arany János újításai első műveiben. Magyar Nyelv. 1918. évf. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Tolnai Vilmos: Nagyszalonta népköltészete. Napkelet. 1925. évf. — Trencsény Károly: Arany János és az eposzi közvagyon. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Csengery János: Vergilius a magyar költészetben. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Móricz Zsigmond: Arany János írói bátorsága. Nyugat. 1931. évf. — Voinovich Géza: Arany János írói bátorsága. Budapesti Szemle. 1932. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932.

A TOLDI-TRILÓGIA.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG 1846 februárjában pályázatot hirdetett egy olyan népies formájú és népies szellemű költői elbeszélésre, amelynek hőse a magyar nép ajkán élő történeti személy legyen. Arany János elhatározta, hogy pályázik a jutalomtételre s elbeszélő költeményével homályba borítja első pályaművének kétes sikerét. A pályakérdés különösen Mátyás király, Toldi Miklós és Kádár vitéz alakjára hívta fel a figyelmet; ő a három közül Toldi Miklóst választotta s aránylag rövid idő alatt, 1846 nyarán, megírta *Toldi*ját. Példátlan sikere volt. Nemcsak háttérbe szorította tizenhárom versenyző társát, hanem a Kisfaludy-Társaság 1847 január 23-iki ülésén az elismerés legkitüntetőbb szavait kapta bírálóitól.

A tizenkét énekes költemény Toldi Miklós bűnbeesésének, bujdosásának, vitézségének és a magyar király udvarába való bejutásának történetét beszéli el. Toldi Miklós, a gazdag nemesifjú, otthon nevelkedik özvegy édesanyja házában; testvérbátyja, Toldi György, a királyi udvarban él. Miklós is vágyódik a vitézi élet után, de György parasztéletre kényszeríti. Egy alkalommal György lejön Budáról Nagyfaluba, a jólelkű fiút durván megsérti, csak édesanyjuk közbelépése menti meg Miklós hirtelen dühétől. Ezek után a gonosz ember vitézeit küldi öccse

ingerlésére, Miklós malomkövet dob a kötekedők közé, megöli az egyik vitézt, a nagy zavarban hirtelen elmenekül és a környéken bujdosik. A család hű öreg szolgája, Bence, hasztalan iparkodik rábeszélni a visszatérésre; Miklós haza megy ugyan, de csak azért, hogy mégegyszer beszéljen édesanyjával. Útközben agyonver egy farkaspárt, ezt viszi magával, hogy bátyja tudomást szerezzen látogatásáról. Az éj csöndjében elbúcsúzik édesanyjától, a farkaspárt bátyja ágya mellé fekteti, azután távozik a szülői házból. Hiába üldözik bátyja vitézei. Pest vidékén megtudja, hogy a Duna szigetén nagy bajvívás van; egy cseh bajnok mérkőzik ott a magyar vitézekkel és legyőzi minden ellenfelét. Elhatározza, hogy fölkeresi a cseh bajnokot s bosszút áll rajta az elesett magyar daliákért. Pesten feltűnik nagy ereje, megfékezi a megvadult bikát; szerencséje sem hagyja el, találkozik Bencével; az öreg szolgát édesanyja küldte utána Nagyfaluból, hogy átadjon neki egy cipót és a cipóban száz aranyat. Lovagi öltözetet vásárol, legyőzi a csehet, majd a király elé járul. Lajos király igazságosan ítélkezik ügyében: bátyját kitiltja a királyi udvarból, őt magát testőrei közé veszi fel s megajándékozza gyémántos kardjával.

Kevés epikus műnek volt akkora sikere irodalmunkban, mint ennek a népies szellemű költői elbeszélésnek. Méltán, mert nemcsak előadásának varázsával, hanem kompozíciójának tisztaságával és jellemfestésének művészies-ségével is magával ragadja a finomabb ízlésű bírálót. A költő formáló ereje bámulatraméltó. Főforrása, Ilosvai Selymes Péter könyve, fenntartotta ugyan a Toldi-monda

néhány töredékét, de mind egészében, mind részleteiben gyönge tércelmény volt; Arany János a lelketlen anyagba életet lehelt, a költői szempontból használható adatokat kiválasztotta, a lényegtelen feljegyzéseket mellőzte; költői műhelyében az Ilosvai-féle összefüggéstelen eseményhalmaz megtisztult minden salakjától. Ilosvai Selymes Péter alaktalan életrajzot írt Toldi Miklósról, Arany János mindössze néhány nap történetét beszélte el; Ilosvai Selymes Péter krónikás szárazsággal sorolta fel barbár vasgyúrójának tetteit, Arany János érző embert teremtett hőséből s megokolta gyilkosságát. Nemcsak arra volt gondja, hogy Ilosvai Selymes Péter gyarló elbeszélését módosítsa s a magyar nép szájhagyományaiból is felhasználjon egy-két mondatöredéket, hanem még inkább arra, hogy a maga költői képzeletéből merítsen. Teremtő ereje a mese kigondolásában és személyeinek jellemrajzában egyformán megnyilvánult.

Hőse a maga erejéből fölemelkedő ifjú mintaképe. Van néhány rossz tulajdonsága, de természetes erényei, őszintesége, nagylelkűsége, erkölcsi tisztasága a legvonzóbb személyek egyikévé teszik. Kiküzdi helyét a lovagi társadalomban, megsemmisíti az udvari ármányt. Alakja gyökeresen magyar; magyar a környezete is; különösen anyja, a jó gazdasszony és gondos szülő, s Bence, a derék öreg szolga. Maga Toldi György csak látszatra előkelő udvari ember, alapjában gonoszindulatú, kapzsi magyar paraszt. A pusztai élet képei, a nagyfalusi nemesház rajza, a nádas és a csárda leírása, a farkaskaland és a bika megfékezése: a régi alföldi élet ragyogó tükrei. Leírásai itt-

ott realisztikusan részletezők, máshol csak néhány vonással odavetettek. Alakrajzai, képei, hasonlatai megragadják a képzeletet s kitörülhetetlenül belevésődnek az olvasó emlékezetébe.

A művészi hatást fokozza a kompozíció kitűnősége. A költemény kerek egész, fölösleges részek nincsenek benne, hézagoknak vagy zökkenőknek nyoma sem akad. Az epizódok elhelyezése mindig megokolt, az események nemcsak egymás után következnek, hanem egymásból is folynak, a költő kellőképpen motivál mindent. Nem lehet eldönteni, mi a csodálatosabb: az énekek felépítésében megnyilvánuló tervszerűség-e vagy az a természetesség, amellyel elmondja meséjét. Nyelve a tiszta magyarság igazi kincses bányája, tele az alföldi népies beszéd legfinomabb árnyalataival. Párosrímű tizenkettősei lágyan gördülnek.

Arany János költői kibontakozására leginkább Petőfi Sándor verses népmeséje, a János Vitéz, hatott; bizonytalan iránykeresésének ez a költemény vetett véget. A János Vitéz népiessége, hangja, nyelve, verselése fölkeltette benne azt a hitet, hogy ő is tudna hasonló munkát írni. Meséje kigondolásában, hősei jellemzésében, költői előadásában egyaránt fölfedezhető Petőfi Sándor szellemének nyoma. Nem vált utánzóvá, csak irányítást nyert a János Vitézből. Egyes helyei Homerosra emlékeztetnek; számos kifejezése, képe, hasonlata bibliai eredetű. A homerosi szellemnek és bibliai léleknek Petőfi Sándor irányával és a magyar népművészettel való egybeolvadása a remek költői elbeszélés minden részletében megvan; azért is Toldi

Miklós története mindenkinek szívéhez szól, legyen az ifjú vagy öreg, egyszerű ember vagy művelt olvasó.

A *Toldi* sikere után mindjárt belefogott a trilógia harmadik részének, a *Toldi estéjé*nek, megírásába: ez a befejező rész már 1848 első negyedében elkészült. A trilógia középső részét, a *Toldi szerelmét*, csak élete végén fejezte be. Eleinte nem volt szándéka hármas költeményt írni Toldi Miklósról, csak az első rész váratlan sikere és barátainak felhívásai indították arra, hogy megírja a befejező részt s végül a középső részt is. Az utóbbi készült legnehezebben. 1848-ban kezdett hozzá, időnkint egy-egy részt közreadott kéziratából, azután ismét abbahagyta munkáját. Háromszor közölt mutatványt eposzából, háromszor dolgozta ki újra meséjének tervét.

Első kidolgozásában a hetedik énekig jutott. Az álruhába öltözött Lajos király beköszön Rozgonyi Pál házába, hallja az öreg nemes panaszait, elhatározza, hogy fiúsítani fogja vendéglátó gazdája egyetlen gyermekét, Piroskát. A szép leányt Toldi Miklósnak szánja, de ő vonakodik résztvenni a Piroska elnyeréséért rendezett harcjátékban; csak akkor lép föl, mikor a cseh Holubár legyőzi a magyar daliákat és jogot nyer Rozgonyi Piroska kezére. Toldi szabálytalan párviadalban megöli a csehet, ezért Lajos király száműzi. Hogy kegyelmet nyerjen és Piroskát feleségül vehesse, hősi tetteket művel, különösen akkor tűnik ki, amikor Lajos király bosszuló hadjáratot indít Endre herceg meggyilkolása miatt. Eddig tart az első kidolgozás.

A második kidolgozásban elmarad Holubár szerep-

lése, helyette feltűnik Tar Lőrinc; Toldi ruhát cserél vele, így győzi le ellenfeleit a harcjátékban. A fejlemények itt nem tragikusak. A marcona hős húzódozik ugyan a házasságtól, de mikor megpillantja Piroskát, szerelemre gyullad iránta s a harcjáték befejezése után nyilvánosan eljegyzi. Egyebekben ez a második kidolgozás igen sok részletében egészen azonos az első kidolgozással.

Ilyen előzmények után látott napvilágot, 1879-ben, a harmadik kidolgozás: *Toldi szerelme.* A várva-várt költemény harmincegy évi tervezgetés gyümölcse, jóval terjedelmesebb és meséjében is bonyodalmasabb, mint a költő bármelyik más eposza. Meséjének szálai Toldi Miklós és Rozgonyi Piroska szerelmi története köré fonódnak. Lajos király harcjátékot hirdet s az öreg Rozgonyi nevében a győztesnek igéri Piroska kezét. Toldi idegenkedik a házasságtól, megteszi azt a ballépést is, hogy Tar Lőrinc öltözetében száll síkra Rozgonyi leányáért s megszerzi barátja számára Piroska kezét. Piroska Tar Lőrinc felesége lesz, pedig most már Toldi is égő szenvedéllyel szereti s eszményképe is szerelmes belé. A katasztrófa csakhamar bekövetkezik. A nagyerejű hős szabálytalan párviadalban megöli Tar Lőrincet, Piroska férje holttestének láttára összerogy, mint álhalottat eltemetik, de mikor Toldi éjnek idején megjelenik a sírboltban, magához tér és megátkozza szerelmesét. A boldogtalan asszony kolostorba vonul, Toldi elbujdosik, a király élve-halva el akarja fogatni, az esztergomi érsek egyházi átokkal sujtja. Nemcsak a lovagi törvények megsértésével vádolják, hanem gyilkossággal és sírrablással is. Csak amikor

kiderül, hogy a sírrablásban ártatlan s a nápolyi hadjáratban álruhát öltve megmenti a király életét, csak akkor fordul jobbra sorsa: Lajos király megbocsát neki s a hős visszatérhet hazájába. Mire hazaérkezik, Piroska már halott.

Amilyen egyszerű a trilógia első része, olyan változatos a második: feltárul benne a magyar középkor kalandos világa, megelevenednek Nagy Lajos király olaszországi hadjáratai, egymást érik a lovagvilág színes képei. Látjuk a királyi udvar életét, a politikai és hadi tanácskozások fordulatait, a főúri és egyházi rend hatalmát, a régi udvarházak és barátkolostorok népét, a várakat és templomokat. A lovagi kalandok, párviadalok, várvívások helyenkint egészen elborítják Miklós szerelmi történetét, a főhős alakja itt-ott háttérbe szorul, de a kompozíció fogyatékosságáért gazdag ellensúly a költő előadó művészetének pompája s különösen Piroska lélekrajzának finomsága. A Rozgonyi-leány irodalmunk legnemesebb nőalakjainak egyike, gyöngéd és mélabús, élete a kötelesség és a szerelem harca. Némán tűri sorsát, elhervad az élet csapásai alatt; gyermeki ártatlanságával és tragikus sorsával egyformán meghat. A harcjátékon eladják, mint valami értékes portékát, teljesíti atyja akaratát a maga boldogsága árán is; nem egyéb, mint az apai akarat, a hitvesi kötelességérzet és a lovagi könnyelműség szánalomraméltó áldozata. Művészi módon rajzolt egyén a többi szereplő is: Toldi édesanyja; Toldi György árva leánya, Anikó; az öreg Bence és fia, az ifjabb Bence; Anikó vőlegénye, Szeredai; az öreg Rozgonyi Pál; Lajos király és anyja, Erzsébet. Toldi Miklós

nem eléggé rokonszenves. Tehetetlen ellenfeleivel szemben kérlelhetetlenül dühöng; barbár hős, gyilkos óriás. Ez a Toldi már megromlott szívében az első rész gyermeklelkű Miklósához mérten, az indulatos parasztfiú nem fejlődött gáncs nélküli lovaggá. A költő életet és színt, erőt és elevenséget öntött epizód-alakjaiba is. A régi magyar nemest és a régi magyar parasztot, a vendéglátó úri házat és a királyi udvar népét egyforma szerencsével mutatta be; csak a várostromokat és apróbb csatákat részletezte fárasztó hosszadalmassággal.

Meséjének anyagát részben a maga képzeletéből merítette, részben olvasmányaiból szedte össze. Ilosvai Selymes Péter verses históriája ezúttal kevés anyagot nyujtott számára; innen mindössze csak a sírrablási epizódot és a prágai kalandot vette át. Többet merített a történetírókból: főkép Küküllei János, Fessler Aurél, Szalay László, Nagy Iván munkáiból, továbbá a Dubnici Krónikából, Oláh Miklós, Szalárdi János, Budai Ferenc, Wagner és Palacky műveiből. Az álharc motívumát Ariosto Orlando Furiosojából és Szigligeti Rózsa című vígjátékából kölcsönözte, az egyik olasz város ostromának leírásában Tasso Megszabadított Jeruzsáleme volt a forrása, a sírbolt-jelenet mintája Shakespeare Romeo És Júliájában található. Byron romantikus elbeszélő költeményei közül különösen a Kalóz adott mesemotívumokat a magyar eposzhoz; Tegnér remeke, a Fritjof-monda, s még néhány régi német monda szintén forrásul szolgált egyes meserészletekhez. Szeredainak kobzosként való szerepeltetése Kisfaludy Tihamérjának egyik alakjára vezethető vissza; Miklós és Piroska

szerelmének fejlődése és tragikus megoldása sokban hasonlít Kemény Zsigmond Özvegy És Leányának lelki bonyolításához és tragikus kimeneteléhez. Mindenütt észrevehető, mennyire kereste a nagy epikus azokat az elbeszélő elemeket, amelyekkel megtermékenyítheti képzeletét. Forrásainak nyomozása tanulságos bepillantást enged költői műhelyébe, sokban megvilágítja fantáziájának alkotó munkáját. A maga élményeiből is felhasznált egyet-mást, bár ez éppen nem vált kompozíciója egységének és az epikus hangulat zavartalanságának előnyére. Így szőtte közbe a szülőföldjéről, családjáról, Karlsbad gyógyító vizéről és a Margit-szigetről szóló megemlékezéseit s az elhúnyt leánya emlékének szentelt mélabús sorokat.

Toldi Miklós utolsó küzdelmeinek és halálának történetét a Toldi-trilógia harmadik részében, a *Toldi estéjé*ben, dolgozta fel. A költemény 1854-ben jelent meg. Meséje Ilosvai Selymes Péter verses históriáján alapul. Az öreg Toldi szomorú napokat tölt Nagyfaluban szolgájával, a vén Bencével. Három évvel azelőtt történt, hogy Lajos király elküldte maga mellől, mert állandóan zúgolódott a királyi udvar olaszos szokásai ellen; azóta Toldi nem gondol a világgal, készül a halálra, megássa saját sírját. De hirtelen feltámad régi harci kedve, amikor egy követ hírül hozza, hogy Budán veszedelemben van az ország címere: egy győzhetetlen olasz vitéz garázdálkodik ott s kardélre hányja a vele viaskodó magyar daliákat. Toldi fellovagol Budára, barátcsuhába öltözik, leveri az olasz bajnokot. A nemzeti becsület védőjét ünneplik benne; Lajos király felhívatja udvarába. Éppen akkor lép a palotába,

amikor a király apródjai gúnydalt énekelnek róla; mérhetetlen haragra lobban, az apródok közül hármat agyonver buzogányával. Lajos király kiadja a parancsot elfogatására, de mikor meghallja, hogy az agg hős haldoklik, elmegy halálos ágyához, kibékül az öreg emberrel. Toldi koporsóját Budáról Nagyfaluba viszik, Bence eltemeti, sírját a közeledő tél behavazza.

A hat énekből álló költői elbeszélésben a költő hol bánatos hangulatot kelt, hol humoros hangon szól; az eseményeket lassú menetben mondja el; bőven alkalmazza a magánbeszédet és a párbeszédet; két kisebb költeményt is sző strófái közé: a Szent Lászlóról szóló legendát és a Toldi Miklós csúfságára szerzett verset. Az elmúlás szomorú hangulatába nem mindennapi művészettel ringatja bele olvasóit. Nemcsak Toldi Miklós lelki állapotának festése ébreszt megindulást, hanem az őszi tájnak, az alkonynak, a ködnek, a roskadozó ősi háznak, a haldoklásnak és temetésnek megragadó vonásokkal készült rajza is. Toldi, a régi világ embere, szembekerül az új világgal; az ifjabb nemzedék gúnyosan tekint az elmúlt kor nagyságaira: ezt az örök emberi sorsot ritka művészettel érzékelteti a költő. Zord hőse mellett kitűnően sikerült humoros alak az együgyű Bence; a jó ember éppen úgy örökölte atyjától a hűséget, bőbeszédűséget, érzékenységet, mint ahogyan gazdájából is elő-előtörnek ifjúkori jellemvonásai: a harci készség, a fenyegető fellépés, az öldöklő harag. Toldi Miklós lángol a fajszeretettől, de most is gyilkossá lesz; az olasz bajnokkal és a királyi apródokkal szemben irgalmatlanabb, mint volt hajdanában a cseh

vitézzel és Toldi György legényeivel. Elkeseredve tekint az új emberekre, hálátlannak tartja magát a királyt is. A megöregedés és elmúlás tragikuma ez, ellentétben a vénség és ügyefogyottság komikumával: Bence alakjával. Nincs ebben a szívhez szóló költeményben egyetlen fölösleges alak, egyetlen laza epizód sem, még a látszólagos közbevetések is a főesemény élesebb megvilágítását és a főhős alakjának plasztikusabb bemutatását célozzák. A harci leírásokban, tömegjelenetekben semmi köznapi. A költő leíró művészete tündöklő, nyelve gazdag. Nagy tehetségére vall, hogy aránylag igen csekély meseanyaggal elejétől végig meg tudja fogni az olvasó érdeklődését.

Meseanyagát Ilosvai Selymes Péter könyvéből vette: innen került ki az olasz vitézzel vívott párviadal, a hamis özvegyasszonyról szóló gúnyos ének s az apródokkal és a királlyal történt összeütközés jelenete. A költői szempontból használhatatlannak látszó nyers anyagra mesteri biztossággal építette meséjét. Hatott rá Vörösmarty Mihály balladás költői elbeszélése, az Ősz Bajnok is: ebből való több apróbb motívumon kívül a Toldihoz érkező hírnök jelenete és a Gyulafiak esete.

*Toldi*t örömmel üdvözölte mind az öt bírálója: Bártfay László, Gaal József, Garay János, Tóth Lőrinc és Vörösmarty Mihály. — Hogy a pályanyertes mű milyen hatást tett a kortársakra, mutatja többek közt Petőfi Sándor levele és Arany Jánost üdvözlő költeménye: levelében elragadtatásának ad kifejezést, költeményében magasztalja a Toldi szépségeit. — Hozzá hasonló csodálattal beszéltek a költeményről mások is. Eötvös József lelkesedésében úgy nyilatkozott, hogy a Toldiért mindent szívesen odaadna, amit életében írt és írni fog. — Toldy Ferenc szerint ez a maga nemében teljesen tökéletes költemény még akkor is megörökíti szerzője nevét, ha többet nem írna is ezentúl.

(Szépirodalmi Szemle. 1847. évf.) Irodalomtörténetében kiemelte, milyen diadalt szerzett a költő a népies iránynak, mekkora a lélekfestő ereje, mennyire művészi a kompozíciója és előadása. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Kemény Zsigmond (Divatcsarnok. 1854. évf.), Greguss Ágost (Pesti Napló. 1856. évf.) és Salamon Ferenc (Budapesti Hírlap. 1856. évf.) bírálata is magasztaló volt. — Erdélyi János kifogásolta, hogy a Toldit nem bírálják, hanem csak dicsérik. «Az itész félt benne megrovandót találni, előítéletből vagy gyöngédségből: mindegy; de az én hitem szerint, károsan, mert hogy előre kimondjam a következést, Aranynál oly hibák maradtak fenn, aminők nagyszabású íróknál nem igen szokványosak.» (Pesti Napló. 1856. évf.) Mind ez ideig ez volt a Toldiról a legridegebb bírálat. — Hogy a Toldi müremek, ez már az 1850-es évek végén átment a köztudatba. Olvasását az 1879. évi középiskolai tanterv kötelezővé tette a gimnáziumokban és reáliskolákban. Nyelvi szempontból Lehr Albert magyarázta szövegét. Kisebbik magyarázatos kiadása a tanulók számára, nagyobbik kiadása a tanárok használatára készült. (Az előbbi 1880-ban, az utóbbi 1882-ben jelent meg.) — Gondoljuk el, írja Finánczy Ernő, mit jelent az, hogy hazánk összes középfokú iskoláiban annyi évtized óta «ezernyi ezer ifjú és leány olvasta Toldit; százezrek ajaka ismételte a színmagyar veretű és zománcú igéket; százezrek szíve indult meg a tőrölmetszett szólások hallatára. Lassan és fokozatosan, de annál biztosabban telítette meg a nyelvi ráhatásoknak ez a szünetlen folyamata a fogékony ifjú lelkeket a nemzeti érzelmek özönével s szinte észrevétlenül rakódtak le ennek a jellemzetes nyelvanyagnak a beszivárgásával a magyar érzületnek mind szilárdabb rétegei.» (Arany János. Magyar Pedagógia. 1917. évf.) — Verseléséről Voinovich Géza találóan emelte ki: «Épség, hangzás, zeneiség dolgában Toldi versei fölülmúltak minden addigi hangsúlyos verset. A vers oly önkénytelenül folyik, mintha írása is oly édes gyönyörűség lett volna, mint olvasása.» A pusztai élet egyszerű jelenetei és a nép ajkán élő hős a nép élő beszédét, a Tiszavidék gazdag nyelvét hozták magukkal. «Minden alak utolsó csepp véréig magyar, egészen az elemezhetetlen vonásokig, melyeket csak érezni lehet, nem magyarázni. Úgy különböznek más irodalmak alakjaitól, mint a faji típusok az életben: első tekintetre is látni, végig részletezni lehetetlen. Örök vonások vannak rajtuk, melyeket nem

mosnak el az idők hullámai.» (Arany János életrajza. I. köt. Budapest, 1929.)

Toldi szerelme közreadására nehezen szánta rá magát a költő, de végre engedett Csengery Antal és Gyulai Pál sürgetéseinek, saját költségén kinyomatta kéziratát, a kiadást átadta a Magyar Tudományos Akadémia könyvkereskedésének s beleegyezett abba, hogy Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaság havi ülésén felolvasson néhány részletet munkájából. Ez a bemutató éppen olyan zajos sikert aratott, mint maga a kötet. — «Ha a kritika, úgymond Beöthy Zsolt, tett is megjegyzéseket, főkép a nápolyi harcok túlságos terjedelmű részleteire, egy hanggal ismerte el, hogy Toldi Szerelme Aranynak tárgyban és hangban legváltozatosabb műve; hogy fényes bizonyságát adta épúgy szenvedélyrajzoló hatalmának főhősében, mint művészete gyöngéd varázsának bájos nőalakjaiban; hogy nyelve sohasem volt színekben és erőben teljesebb.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — «Azt a bámulatos gazdagságot, írja Császár Elemér, mely Arany embereinek világában észlelhető, szóval nem lehet jellemezni, de nem is kell, ismeri mindenki. Elég, ha az egy Toldi Szerelmére utalok: százával találkozunk benne a hol futólag bemutatott, hol részletesen rajzolt, de mindig élesen megvilágított alakokkal. Közülük Rozgonyi Piroska nemcsak a költőnek egyik legművészibb alkotása, hanem a magyar leánynak legszebb, legigazabb képe, hétszáz éves irodalmunknak legharmonikusabb, legbájosabb nőalakja. Ami kicsiben Vörösmarty Szép Ilonkája, az nagyban Rozgonyi Piroska. De Piroska magyarabb, mint Szép Ilonka. A szép Peterdi-leány csöndes tragédiája megtörténhetett volna bárhol, nemcsak Magyarországon, a Rozgonyi-leány tragédiája csak magyar viszonyokból fejlődhetett ki. A női bájnak és szendeségnek ez a gyönyörű megtestesülése egészen Arany leleménye. Arany képzelete teremtette minden külső támogatás nélkül, de mialatt elméje a képzelet e ragyogó jelenségének megalkotásán dolgozott, ott zakatolt szívében a gyermekét vesztett apa mélységes bánata. Piroska alakja, mint a képzeletnek minden nagyszerű terméke, egy nagy lelki élményből fakadt.» (Arany János képzelete. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf.)

Toldi estéjét a kritika nagy elismeréssel fogadta. — Eötvös József üdvözlő levelet írt a költőhöz: «Ha valaha művet láttam, mely minden

követelésemnek megfelelt: Toldi Estéje az. A jövő bizonyosan osztani fogja véleményemet, mely szerint a költemény azoknál is magasabban áll, melyekkel ön gazdagítá meg irodalmunkat.» (Arany János levelezése író-barátaival. II. köt. Budapest, 1889.) — Toldy Ferenc szerint: «E költemény hervadhatatlan ifjúságban fog élni, míg magyar irodalom lesz.» (Új Magyar Múzeum. 1854. évf.) — Greguss Ágost felhívta a figyelmet a mű szépségeire s kiemelte a költő páratlan erejét a kompozícióban. (Pesti Napló. 1854. évf.) — Gyulai Pál a «gyönyörtől elfogódva» állapította meg, milyen nagy művész a költő: «A jellemek mély lélektani felfogása vetekedik a cselekvény egyöntetű szabályosságával, az alakok, helyzetek, tájképek plaszticitása a hangulat, ritmus, nyelv bájaival. Mindenik ének előkészíti a másikat, fokozatosan ömölnek egymásba s mint bevégzett részek úgy állanak az egész kerekdedségéhez, mint a drámában a felvonások.» (Budapesti Hírlap. 1855. évf.) — «Ugyanaz a szerkesztő és jellemző erő, mondotta Beöthy Zsolt, mint az első részben, melynek egypár motívuma ismétlődik is benne; a képeknek ugyanaz a plaszticitása, a nyelvnek ugyanaz a mély eredetisége; de felfogás, színezés, hang teljesen más. Az első párbaj egy váratlan hőstett, mely csodákat ígér a jövőre; a mostani egy utolsó erőfeszítés, melyben a hős kimerül. Az ősznek pírba játszó hervadása, a hanyatlásnak humora hatja át az egészet. A melancholikus bájnak, a zordon erőnek s a tréfának vegyülékéből áll elő ez a hang.» (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Ez is népies költemény, jegyezte meg Voinovich Géza, de cselekménye a népmesei háttérből már a lovagkorba megy át s ezzel megváltozik a mű színezete és hangja is. A trilógia első részében minden csupa ifjúság, tett, remény, itt őszi hervadás búja a tájon, multak terhe a lelkeken. Az események jobban a lélekben történnek, a hangulatokban több az árnyalás, a szívekben többféle érzés áramlik. A költő képei újabbak, frissebbek, eredetibbek. (Arany János életrajza. I. köt. Budapest, 1929.)

Kiadások. — Toldi. Koszorúzott költői beszély tizenkét énekben. Megjelent a következő gyüjteményes kiadásban: Költői pályaművek, melyeket 1847-ben koszorúzott és kitüntetett a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1847. (Benne van még Tompa Mihálytól: Szuhay Mátyás. Dicsérettel kitüntetett költői beszély. Garay Jánostól: Bosnyák

Zsófia. Koszorúzott legenda.) — Második kiadása: Toldi. Pest, 1854. (Heckenast Gusztáv költségén. Azontúl számos kiadása részint önállóan, részint Arany János összes költeményei között. Legelterjedtebb Lehr Albert magyarázatos kiadása a Jeles Írók Iskolai Tárában: 1880-tól kezdve sokszor nyomtatták újra.) — Toldi estéje. Költői beszély hat énekben. Pest, 1854. (Heckenast Gusztáv költségén. Ugyanakkor egy kötetben: Toldi. Toldi estéje. Pest, 1854.) — Új kiadása: Toldi estéje. Pest, 1859. (Azontúl sokszor. Magyarázatos kiadása Lehr Alberttől a Jeles Írók Iskolai Tárában: 1905.) — Toldi szerelme. Költői elbeszélés tizenkét énekben. Budapest, 1879. (A szerző tulajdona.) — Második kiadása: Toldi szerelme. Budapest, 1880. (Ráth Mór tulajdona. Azontúl többször.) — A trilógia három részének külön szövegkiadása a Magyar Könyvtár 1899. évi füzetei között. (Bánóczi József és Moravcsik Géza.) — Az erdélyi iskolák számára Kolozsvárt készült kiadások. (Toldi és Toldi estéje: Antalffy Endre és Osvát Kálmán közös kiadása 1923-ban és 1924-ben; Toldi: Kiss Ernő magyarázatos kiadása 1924-ben.) — Arany János: Toldi-trilógia. Budapest, 1924. (Jaschik Álmos díszítő rajzaival.) — A kiadások és bírálatok jegyzékének egybeállítása Markovics Sándor Arany-kiadásában, Szinnyei József és Gulyás Pál írói lexikonaiban.

Irodalom. — Toldy Ferenc Toldi-bírálata a Szépirodalmi Szemle 1847. évfolyamában. — Kemény Zsigmond: Arany Toldija. Divatcsarnok. 1854. évf. — Szász Károly: Arany János összes költeményeiről. Budapesti Közlöny. 1867. évf. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Kemény Zsigmond tanulmányai. II. köt. Pest, 1870. — Ferenczy József: Arany János költészete. Figyelő. 1877. évf. — Moller Ede: Ilosvai Péter és Arany János. Budapest, 1878. — Lehr Albert magyarázatos kisebb és nagyobb Toldi-kiadása. Budapest, 1880. és 1882. — Pintér Kálmán: A magyar nyelv Toldi Szerelmében. Veszprémi kegyesrendi gimnázium értesítője. 1880. — Haraszti Gyula: Arany János elbeszélő költészete. Magyar Szemle. 1881. évf. — Gyulai Pál: Toldi Szerelme egy kihagyott versszakáról. Budapesti Szemle. 1883. évf. — Badics Ferenc: Arany János. Pozsony, 1884. — Jancsó Benedek: Arany János. A Kölcsey-Egyesület Évkönyve. I. köt. Arad, 1884. — Szivák Iván: Arany Toldija a középiskolában. Érsekújvár, 1884. —

Koltai Virgil: Arany János élete és költészete. Győr, 1886. — Csengery János: Párhuzamos idézetek. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1887. évf. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Végh Endre: Epizódok Arany János Toldijában. Közoktatás. 1888. évf. — Ényi László: A Toldi-trilógia nőalakjai. Trencséni áll. felsőbb leányiskola értesítője. 1889. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1889. — Gyulai Pál emlékbeszédei. Budapest, 1890. — Nagy Ferenc: Ilosvai–Arany Toldija. Kecskeméti ref. gimnázium értesítője. 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Fülöp Adorján: Arany János Toldija a gimnázium negyedik osztályában. Zentai városi gimnázium értesítője. 1891. — Hoffmann Frigyes: Toldi Szerelme forrásai. Brassói áll. reáliskola értesítője. 1891. — Kardos Albert: Toldi XII. éneke. Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — Kováts Antal: A tragikum Arany János költészetében. Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Szinger Kornél: A Toldi-kérdés és Arany János Toldi-trilógiája. Szegedi kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Ruprecht Alajos: Szív- és jellemképző vonások Arany Toldijában. Szatmári kir. kat. gimnázium értesítője. 1894. — Bánóczi József: Toldi és a biblia. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1895. — Székely Aladár: Arany János Toldija. Budapest, 1895. — Bartha József: Ilosvai és Arany Toldija. Nagybecskereki felső kereskedelmi iskola értesítője. 1896. — Kardos Albert: Csokonai-rím Aranynál. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — Vincze József: A Toldi-trilógia. Kolozsvár, 1897. — Rupp Kornél: Arany Toldijának fejtegetése. Budapest, 1899. — Bánóczi Dénes: Arany János Toldija és Toldi Estéje. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1901. évf. — Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. — Tolnai Vilmos: Adalékok Arany János forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1902. évf. — Waldapfel János: Toldi farkaskalandja. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1902. évf. — Gyulai Ágost: Arany Toldija IV. énekéhez. U. o. 1903. évf. — Tolnai Vilmos: Arany Toldi Szerelme XII. énekéhez. U. o. 1903. évf. — Géresi Kálmán: Nyilt levél a szerkesztőhöz. Budapesti Szemle. 1904. évf. — Lehr Albert: A Toldi Estéje eszméje és tragikuma. Uránia. 1904. évf. — U. az: Simonyi újabb kirohanása. Budapesti Szemle. 1904. évf. — Pollák Miksa: Arany

János és a biblia. Budapest, 1904. — Staud János: A Toldi Szerelmének keletkezése. Érsekújvár, 1904. — Tolnai Vilmos: Toldi Miklós szertelen fegyvereiről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Veszprémi Bódog: Arany Toldijához. Magyar Nyelvőr. 1904. évf. — Esztegár László és Bányai Elemér: A Toldi-trilógia eredeti kéziratai a M. N. Múzeumban. Magyar Könyvszemle. 1905–1906. évf. — Mársits Rozina: Arany János és a nő. Az Arany János Társaság Könyvei. I. köt. Temesvár, 1905. — Szinnyei Ferenc: Arany Toldi Szerelmének forrásai. Budapest, 1905. — Benedek Marcell: A népköltészet hatása a XIX. század nagy magyar epikusaira. Budapest, 1907. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Fürst Aladár: Toldi Estéje az ötödik osztályban. Székesfehérvári áll. reáliskola értesítője. 1907. — Halmy Gyula: Észrevételek a Toldi IV. énekének egy helyéhez. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1907. évf. — Zlinszky Aladár: Toldi, a természetes ember. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1907. évf. — Gyomlay Gyula: Az átképzeléses előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Lehr Albert: Észrevételek a Toldi IV. énekének egy helyéhez. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1908. évf. — Vargha Ilona: Arany Rozgonyi Piroskájának keletkezéséről. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Vértesy Jenő: Arany János heraldikája. Turul. 1908. évf. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Hazay Olivér: Egy könyv szülők, tanárok és volt diákok számára. Budapest, 1910. — Kropf Lajos: A sírrablás meséje. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — György Lajos: A Toldi Szerelme forrásaihoz. Erdélyi Múzeum. 1911. évf. — U. az: Arany Toldi Szerelme forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Szinnyei Ferenc: Adalék a Toldi Szerelme forrásaihoz. U. o. 1911. évf. — Waldapfel János: Toldi Estéje sírásó-jelenetéhez. U. o. 1911. évf. — Harmos Sándor: Arany János .Toldijának keletkezéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Bittenbinder Miklós: Toldi előhangja. U. o. 1912. évf. — Harmos Sándor: Párhuzamos helyek az Odysseiából Arany János Toldijához. U. o. 1912. évf. — U. az: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. U. o. 1912. évf. — Champier István: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Kassa,

1912. — Galambos Dezső: Anachronizmus Arany Toldijában. Magyar Nyelvőr. 1912. évf. — Haraszti Gyula: Arany János. Budapest, 1912. — Kiss István: Arany Toldi Estéje. Szeged és Budapest, 1912. — Kristóf György: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Uránia. 1912. évf. — Lehr Albert: Anachronizmus Arany Toldijában. Magyar Nyelv. 1912. évf. — Kéky Lajos: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Budapesti Szemle. 1913. évf. — Sziklay Ferenc: János Vitéz és Toldi. Fehértemplomi állami gimnázium értesítője. 1913. — Tolnai Vilmos: Toldi Miklós farkaskalandjához. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Nagy Sándor: János Vitéz és Toldi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Silberfeld Jakab: János Vitéz és Toldi. Békéscsaba, 1914. — Szemkő Aladár: Toldi Szerelmének forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Trencsény Károly: Petőfi János Vitézének hatása Arany Toldijára. Zombor, 1914. — Szendrey Zsigmond: Adatok Arany életéhez és költészetéhez. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Marót Károly: Arany műhelyéből. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Putnoky Miklós: Arany János Toldi-trilógiája és Densusianu Áron Negriadája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — Finászy Ernő: Arany János. Magyar Pedagógia. 1917. évf. — Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. — Nagy Sándor: Toldi keletkezése és fogadtatása. Uránia. 1917. évf. — Négyesy László: Arany. Budapest, 1917. — Podmaniczky Pálné: Gvadányi-reminiscencia Arany Toldijában. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Radnai Oszkár: Arany János nőalakjai. Budapest, 1917. — Szegedy Rezső: A Toldi-trilógia szerb fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Szentirmay Gizella: Toldi Szerelme és a Fritjof-rege. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Weber Artúr: Irodalmi hatások a Toldi Szerelmében. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Baros Gyula: Arany, Petőfi és a ponyvairodalom. Magyar Könyvszemle. 1918. évf. — Heller Bernát: A Nibelung-ének hatásának további nyoma a Toldi Szerelmében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1918. évf. — Szigetvári Iván: Arany Toldija szerkezetéről. U. o. 1918. évf. — Szinnyei Ferenc: Arany Toldi Szerelmének forrásai. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Nagy Sándor: Arany Toldijának egy szerkezeti sajátsága. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. évf. — Gálos Magda: Arany Toldijának egyik forrása.

Egyetemes Philologiai Közlöny. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Trencsény Károly: Arany János és az eposzi közvagyon. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — U. az: Arany János siralma a Toldi Szerelmében. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — U. az: A Daliás Idők tervei s első kidolgozása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Málly Ferenc: Arany Toldi Szerelmének olasz forrásai. Szegedi áll. Klauzál Gábor reálgimnázium értesítője. 1930. — Marót Károly: Egy műfogás Arany Jánosnál. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — Nagy Sándor: Toldi kompozíciójának kialakulása. U. o. 1931. évf. — Skala István: Toldi első énekéről. U. o. 1932. évf. — U. az: Adat Arany és Csokonai viszonyához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1932. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

ARANY JÁNOS ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI.

Elbeszélő költeményei a magyar népet és magyar földet csodálatos művészettel mutatják be. Költeményeibe belevitte a finom lélekrajzot, az egyénítés művészetét, a jellemzés változatosságát. A magyar parasztot és magyar urat, a gyermeket és nőt, a hősöket és gonoszokat egyforma biztossággal rajzolta. Óvakodott az általános jellemzéstől. Nemcsak nagyjából látjuk hőseit, hanem természetük minden megnyilatkozását, még apró kedvteléseiket is megismerjük.

Meséit többnyire mondai vagy történeti alapra helyezte, még a csekélyebb jelentőségű részletekben is aggodalmasan kutatott a históriai följegyzések adatai után. Fontosnak tartotta, hogy az eposziró ne puszta kitalálást nyujtson, hanem a krónikák tanubizonyságával is támogassa fantáziája alkotásait. Nem költött semmit, amíg olyan hagyomány állott rendelkezésére, amelyből összerakhatta meséjét: ezt a kézzelfogható támasztékot nevezte ő eposzi hitelnek. Mintha érezte volna, hogy képzelő ereje nincs arányban egyéb költői adományaival. Annál leleményesebben bánt el a felkutatott epikus anyaggal; s ha nem szőtt is bonyolult meséket, reális megfigyeléseinek gazdagságával, a cselekedetek rúgóinak fölfedésével és lélekrajzának biztosságával gazdag ellenértéket adott meséinek egyszerűségéért.

Mindig előre kidolgozott terv szerint építette föl elbeszélő költeményeit. Érezte, mennyire fontos a kompozíció a művészi igényű műben, ezért minden elődénél nagyobb gondot fordított a kisebb részeknek szerves egésszé való olvasztására. Epikájának a művészi szerkezet az egyik legfőbb jellemző vonása. Inkább félbenhagyta munkáját, semhogy alaktalan költeményt írjon. Lassú dolgozásának egyik oka éppen a tökéletes kompozícióra való törekvés. Egyik tervét a másik után semmisítette meg, a részeket folytonos javítgatással olvasztotta magasabb egységbe, a várható hatás minden föltételét kiszámította. Hangja mindig hozzásimult tárgyához. Az epika egész területét végigjárta s mégis ahány alkotása, úgyszólván ugyanannyi hangja volt.

A magyaros versformákat kiművelte, a nyugateurópai versformákat továbbképezte. Verstechnikájának tökéletessége egymagában is érdemes a tanulmányra. Még nagyobb érték költői nyelve. Bámulatos nyelvérzékkel olvasztotta munkáiba a magyar nyelv legsajátosabb fordulatait. A mindennapos szólamoknak új színezetet adott, az élő magyar beszéd és a régi magyar nyelv kincsesbányáját egyforma szerencsével aknázta ki, tetszése szerint tudott népies hangú, régies ízű vagy modern stílusú lenni.

Nagyszalontai jegyzősége idején Petőfi Sándor János Vitéze arra serkentette, hogy verses népmesét írjon. A *Rózsa és Ibolya* (1847) az óperenciás tengeren túlra, a tündérek világába vezeti az olvasót; itt él az öreg király és hajadon leánya, Tündér Ibolya; a leánynak van egy mostohája, a vasorrú bába, és van egy kérője, Rózsa

királyfi; a gonosz mostoha mindenáron meg akarja akadályozni Rózsa és Ibolya egybekelését, de a szerelmesek sok szenvedés után egymáséi lesznek. — A párosrímű tizenkettősökben írt tündérhistória egy biharmegyei magyar népmese versbe foglalása.

Értékesebb *A Jóka ördöge.* (1853.) Jóka bátya nyelves felesége, Judit, belezuhan egy kútba s mikor az ura fel akarja húzni, helyette egy ördög bukkan elő a kútból. Az ördög annyira megijed Judittól, hogy csodatevő orvossá teszi Jókát, csakhogy vissza ne lökje a kútba, a veszedelmes asszony mellé. Jóka nekifog a kuruzslásnak, meggyógyítja és feleségül veszi a király leányát, maga is király lesz, boldogan él és uralkodik mindaddig, amíg el nem jönnek érte az ördögök s Judittal együtt vaskalitkába nem zárják. A pokol tűzében marakodik tovább a derék emberpár időtlen időkig. — Ezt a régi mesét igen ötletesen dolgozta fel a költő, különösen a házsártos parasztasszony alakját rajzolta eleven vonásokkal. Hangja vidámsága, nyelve népiessége, párosrímű tizenkettőssorainak könnyed folyása tetszetőssé teszik verses meséjét. A falusi mesemondók naiv álláspontjára helyezkedik, tréfás hangon regél hőseiről.

A tartalom és nyelv népiessége jellemzi *Az első lopás*t (1853) is. Gazdag Imre eltékozolja kevés vagyonát, tolvajságra vetemedik, börtönbe kerül, ott nagy átalakuláson megy át; kiszabadulása után szorgalmas ember lesz, vagyont gyűjt, fölneveli gyermekeit, mindenki megbecsüli a faluban: ez a meséje az erkölcsi okulást célzó elbeszélésnek. — Egyszerű, igénytelen történet, a nép

kezébe való verses história; a bűn elkerülésére, a munka szeretetére, Isten félelmére oktatja a jámbor olvasót.

Arany János pályája elején a nép költőjének érezte magát, de olyan népies költőnek, aki nem vegyül a durva pórok közé, hanem a szántóvetők számára is élvezhető alakban köti csokorba a költői szépségeket. Mikor a Kisfaludy-Társaság 1847-ben pályázatot hirdetett egy Szécsi Máriáról szóló költői elbeszélésre, elhatározta, hogy ő is pályázik s egyben olyan költői nyelvet kísérel meg, amely középút az irodalmi és a népies nyelv között. Később lemondott ugyan a pályázásról, de arról nem, hogy az új nyelv segítségével meghódítsa a népies stílus ellenzőit. Igy dolgozta fel a *Murány ostromá*ban (1847) ugyanazt a történetet, amelyet már Gyöngyösi István megénekelt a XVII. században. Felhasználta költő-elődje verses elbeszélését, Kisfaludy Károly Szécsi Máriájából is merített motívumokat, meseanyagát egyébként a Mednyánszky-féle mondagyüjteményből vette. Veselényi Ferenc nem tudja elfoglalni Murány várát, elhatározza, hogy az ostromlott vár úrnőjének szívét hódítja meg. Mint az ostromlók követe fölmegy a várba, átad egy szerelmes levelet Szécsi Máriának s hirtelen távozik. Mária válaszol, fölhívja a várba, Veselényi fölmegy, elfogják s megkísérlik, hogy az erdélyi fejedelem pártjára kényszerítsék. Készen áll a vérpad is, de ekkor váratlan fordulat következik; Mária bevallja szerelmét s átadja a várat: a nőiesség diadalmaskodik a férfiaskodáson, a kötelesség és szerelem harcában győz a szív. — A négy szakaszra osztott költeménynek van néhány gondosan kidolgozott leírása

és lélekfestő részlete, de azért a mű egészében véve másodrangú alkotás. A költő nem tudja új megvilágításban bemutatni a rég elkoptatott szerelmi históriát, sőt forrásából, a Mednyánszky-féle német elbeszélésből, olyan motívumokat vesz át, amelyek ártanak meséje lélektani valószínűségének. Alapgondolatát, hogy a nő nem a hadakozásra, hanem a szerelemre termett, hosszadalmas indulattestésekkel és terjengő párbeszédekkel magyarázza. A lelki küzdelem fejtegetése aprólékossá, a politikai helyzet boncolgatása szárazzá teszi. Költői előadása is egyenetlen: hol színességre törekvő, hol prózai, hol népies egyszerűségű, hol szónokiasan érzelmes.

Emelkedettebb az előbbieknél a budetini monda feldolgozása: a *Katalin.* (1850.) Szúnyog, a zsarnok apa, Budetin ura, Jakusicshoz, Oroszlánkő birtokosához, akarja nőül adni leányát, de Katalin Forgácsot szereti s titokban találkozik az ifjúval. Az ősz zsarnok meglepi a szerelmeseket. Katalint sötét falüregbe zárja s mikor Forgács megszökteti a leányt, üldözőbe veszi őket. Jakusics útközben megöli Forgácsot, Katalin hű jegyesére borulva hal meg, Szúnyog megőrül. A szerelmesek tragédiája megrendíti Jakusicsot s a boldogtalan párt közös sírba temetteti.—A költő a budetini falüreg történetét a Mednyánszky-féle mondagyüjteményből merítette. A vágvidéki mondában ugyanazok a személyek szerepelnek, mint Arany János költeményében, de a befejezés más: Forgács elesik ugyan Jakusics kezétől, de Katalin életben marad és Jakusics felesége lesz. A monda négy hőse a XVII. században valóban élt: Szúnyog Gáspár, a kegyetlen főúr, Jakusics, az

előkelő vőlegény, és Forgács, a szereleméért halállal bünhődő ifjú lovag, 1644 körül, amikor a Szúnyog-leány esete történt, a felvidék nevezetes előkelőségei voltak; Katalin, hiteles történeti adatok szerint, a szomorú eset után Jakusics neje lett, de túlélte férjét s 1659 táján gróf Balassa Bálinthoz ment nőül. Hogy Arany János eltért a budetini eset mondai és történeti befejezésétől, ez nemcsak művészi érzékének, hanem elsősorban Byron-tanulmányainak tulajdonítható. Byron költői elbeszélései közül különösen a Parisina hatott a költőre: itt olvasta egy előkelő olasz szerelmes pár kivégzésének s a kivégzést elrendelő kegyetlen apa lelki megrendülésének történetét. Byronnál is megvan a tiltott szerelem s az ebből származó tragikus összeütközés, Byron is hasonló módon festi hősei lelkének hullámzását. Egyezik a két költemény szakaszbeosztása és jambusos verselése is. Arany János ebben a költeményében Byrontól tanulta a költői előadás művészetét. Az eseményeket balladás gyorsasággal mondja el, halmozza a szebbnél szebb képeket, a hátteret sötétségbe burkolja, a homályban álomszerű alakokat mozgat. A lovagvár komor bolthajtásai alatt rémes jelenetek játszódnak le; a szerelem, gyűlölet, zsarnokság, befalazás, szöktetés, párviadal, megőrülés és temetés mozzanatait izgatott hangon mondja el a költő; csupa rémség a budetini történet, de a szörnyűségeket a lírai kitérések finomsága, a párbeszédek drámaisága és a lélekfestés megrendítő ereje erősen enyhíti. Különösen megkapó Szúnyog megőrülésének rajza. Az őrült apa torzalakja, a véresarcú aggastyán rémes feljajdulása és vérfagyasztó kacagása a ki-

sérteties félhomályból romantikus formában tör elő s mégis érezteti a költői megfigyelés igazságát.

Arany Jánosra a szabadságharc leverése után szomorú napok következtek. Jegyzői állását elvesztette s a körülmények kényszere alatt odajutott, hogy írnoki munkával kellett megkeresnie kenyerét. 1851 tavaszán nevelőtanár lett Geszten a Tisza-családnál, 1851 őszén Nagykőrösre ment gimnáziumi tanárnak; ebben az évben fogamzott meg lelkében egy tragikomikus eposz megírásának gondolata. 1852-ben már ki is adta négy énekes hőskölteményét: *A nagyidai cigányok*at. Nagyida várát harmadik hete ostromolja Puk Mihály német generális, benn a várban fogytán az élelem, Gerendi Márton kapitány szökésre gondol. Mielőtt magyar legényeivel elhagyná a várat, maga elé hívja az ott tanyázó gyülevész cigányhad vajdáját, Csórit s kinevezi a vár parancsnokává. Csóri boldog; elhatározza, hogy megalapítja Cigányországot. Gyűlést hív össze, magát fejedelemnek ajánlja. Dühös verekedés támad: az egyik párt Csóri mellé áll, a másik párt Diridongót támogatja. A pártviszály Csóri javára dől el, mert a ravasz vajda etetni-itatni kezdi a cigányokat s az éhes-szomjas legények kikiáltják örökös vajdájukká. Nem törődik senki Puk Mihály seregével, eszik-iszik mindenki, még puskaporukat is ellövöldözik országalapításuk örömére. Csóri álmot lát: megálmodja népe dicsőségét, felöltözteti alattvalóit szép ruhákba, vitéz harcosokká teszi őket s egy irtózatos ütközetben tönkreveri Puk Mihály hadait. Már rendezi országát, jutalmazza hőseit, mikor a szomorú valóságra ébred: csak álmodott s cigányai

éppen olyan rongyosak, mint régen. De azért nagy az öröm, mert a németek kezdenek elvonulni a vár alól. Lőnék is őket a cigányok, de nincs puskaporuk, a vajdaválasztás örömére minden hadiszerüket ellövöldözték az éjjel. A csacska nép hangos fenyegetésben tör ki: volna csak puskaporuk, jaj lenne az ellenségnek! Puk Mihály meghallja az átkozódást, beront a várba seregével, a menekülő cigányokat összefogdostatja és valamennyit kiebrudaltatja a nagyidai várból.

A népies víg eposz, Arany János önéletrajzi levelének vallomása szerint, olyan lelkiállapot terméke, amikor a költő, a világ folyásával és önmagával meghasonolva, torz-alakok festésében akart vigaszt keresni. Látszólag egy régi anekdótát dolgozott fel, valójában a magyar szabadságharc torzképét rajzolta meg. A kétségbeesés íratta vele ezt a költeményt, hogy megcsúfolja benne az 1848—1849. évi nemzeti küzdelem árnyoldalait, a céltalan torzsalkodásokat, a merész ábrándozást, a titkos önzést. A magyar szalmalángot szembeállította az osztrák zsoldoshad korlátoltságával; egyik oldalon a képzelődő, lármás, kapzsi cigánycsoport, a másik oldalon a gőg és együgyűség népe. El kell fogadnunk a költő vallomását, hogy a szabadságharc hőseinek kigúnyolására hazafias kétségbeesése ragadta, de nem szabad megrónunk kortársait sem azért, hogy ezt a példa nélkül álló költői kitörést méltatlankodva fogadták.

Más kérdés, mi a költemény művészi értéke? Mint az Elveszett Alkotmányban, itt is a humor, komikum és szatira egybeszövése adja meg a költemény zamatát, de

mennyire más itt, mennyivel fejlettebb a költő művészi érzéke, mint első munkájában. Már maga az, hogy a hexameterek helyett párosrímű tizenkettős-verselést alkalmaz, kellemesebbé teszi az olvasást és magyarabbá a históriát, de különösen eredeti ízt ad az eposznak: nyelve és humora. A népies szólások és szókötési fordulatok gazdagon váltakoznak mind a négy énekében; a jelzők, hasonlatok, szóképek és szóalakzatok népies eredetisége páratlan találékonyságra vall; az igazi népies humornak valóságos kincsesbányája ez a hősköltemény. A gyülevész cigányhad seregszemléje, a hősök verekedésének leírása, a gyűlések és csaták rajza egyaránt gazdag játékos ötletekben. Csóri, a nagy álmodó, és Puk Mihály, a bárgyú labancgenerális, mesteri módon jellemzett alakok. Amilyen a könnyelmű cigányvajda, olyan a népe is: dölyfös, nagyravágyó, állhatatlan. Egymást marják, de ha konchoz jutnak, mindjárt szent a béke. Amilyen nehéz szétválasztani a humornak, komikumnak és szatirának egymásba játszó elemeit, olyan fogós kérdés annak megállapítása, hol jellemzi a költő pusztán a cigányokat és hol céloz a szabadságharc szóvivőire. A cigányokat a magyar nép szemével nézi: nemes tulajdonságot nem lát bennük, csak ostoba furfangot, erről az álláspontról azonban páratlan jellemzésüket adja. Minden figurája duzzad az élettől, minden jelenete mesteri. Hogy parlagi képek, kétértelmű célzások, köznapi kifejezések is feltünedeznek szövegében hellyel-közzel, ezt a tárgy természete hozta magával. A költő a trivialitásokat a komikus jellemzés fokozására alkalmazta s nem azért, mintha nem lett volna tudatában a realisztikus fes-

tés határainak. Alantas érzéseket kellett bemutatnia, szükségesnek találta, hogy munkája eredeti előadását ne rontsa meg más stílus kényességével.

Meseanyagának forrását nem ismerjük közelebbről. Budai Ferenc lexikonában talált néhány történeti adatot, de meséjét nem innen merítette, hanem bizonyára valami ponyvatermékből. Komikus eposza a Toldi-trilógia és a Buda Halála mellett kétségtelenül a legjobb elbeszélő költeménye.

Egy nagy nemzeti eposz megteremtésének terve már pályája legelején foglalkoztatta képzeletét. Népies hőskölteményre gondolt, tárgyát a magyar vezérek korából szerette volna meríteni. Nagykőrösi tanársága idején, 1853-ban fogott terve kiviteléhez. Mintegy előkészületül megírta *Kevebáza* című hősdalát és elkészítette a *Csaba-eposz* vázlatát. Az előbbiben gyors menetben, pompás verseléssel, mesteri nyelven énekelte meg, hogyan verték tönkre a hún vezérek Makrin és Detre római-germán hadait még Etele és Buda uralkodása előtt; az utóbbinak Etele fia, Csaba királyfi, lett volna a hőse, de ebből az eposzból csak az első két éneket és a hatodik ének elejét írta meg párosrímű tizenkettősökben. Néhány év mulva új kidolgozáshoz fogott. Az addig elkészült eposzi részeket félretette, a párosrímű tizenkettősöket nibelung-strófákkal cserélte föl s *Csaba-trilógia* címmel hármas eposzt tervezett. (1855—1856.) Ebből a második kidolgozásból hat ének maradt fenn. Félretette ezt a kéziratát is.

Csak budapesti szerkesztősége idején kezdett újra munkájához s most már nemcsak a hún trilógia tervét

építette fel véglegesen, hanem az első részt művészi módon ki is dolgozta. 1863 májusában készen állott: a *Buda halála*. A tizenkét-énekes eposz 1864 januárjában megnyerte a Magyar Tudományos Akadémia Nádasdy-díját s még ugyanezen év tavaszán nyomtatásban is megjelent.

A párosrímű tizenkettősökben írt eposzban két testvér kerül szembe egymással: a gyenge Buda és a vasakaratú Etele. Buda hún király megosztja öccsével, Etelével, az uralkodást, de környezetük féltékenységet szít közöttük. Nemcsak Detre, a hűbéres gótok fejedelme, ármánykodik, hanem a két királyné, Gyöngyvér és Ildikó is, ellenségesen áll szemben egymással. Etele eloszlatja Buda bizalmatlanságát, egyik vadászatukon megmenti bátyja életét, elfojtja az asszonyok civódását is; mindamellett Buda féltékenyen látja, mint hódol mindenki Etelének; a papok Etele nagyságát jósolják, Isten Etelének küldi el kardját. A viszálykodás következményei végzetesek. Mikor Buda ellopatja öccsétől Isten kardját s erősen fegyverkezik a diadalmas hódító ellen, Etele döntő lépésre határozza el magát: párbajt vív bátyjával s viadala közben megöli a szerencsétlent.

A költő nagyszerű képben tárja elénk az Ázsiából előretörő középkori vándornépek társadalmi és családi életét. Hősei természetes emberek, tele egyszerű erkölcsökkel, hatalmas szenvedélyekkel. Etelét a költő nagytekintélyű, nagyeszű, elszánt embernek tünteti fel, a hún nép és a külföld egyaránt meghajol előtte; a harcban győzhetetlen, alattvalóival szemben leereszkedő, családja körében szeretetreméltó; igazságos, lovagias, őszinte. Védi a

gyöngébbet, törődik a nép javával, szívén viseli nemzete jövőjét. Haragjának kitörése előtt nem állhat meg senki, voltaképpen nincs is méltó ellenfele. Bátyja, Buda, tehetetlen ember: ingadozó, félénk, gyenge; alapjában jólelkű uralkodó, de a körülmények Etele útjába sodorják. Etele felesége, Ildikó, bosszúálló, gyűlölködő, elbizakodott nő; első férjét, Szigfridet, nem tudja feledni; második férjéhez, a hún királyhoz, inkább csak fia, Aladár miatt ragaszkodik. Az öregedő Gyöngyvér, Buda felesége, szembe kerül a hatalomravágyó másik királynéval, szívósan küzdenek egymás ellen, gyűlölködve nézik egymást. Modoruk kényszerű szívesség, beszédjük színlelés. Ebben a nyílt és titkos harcban Gyöngyvér a vesztes s csak Etele családjára szórt rettentő átkai sejtetik jövendő elégtételét. A két királyon és a két királynén kívül csak Detre áll előtérben, a képmutató, bőbeszédű, ravasz öreg; gót népe leigázását nem tudja feledni, minden alkalmat megragad Etele és Buda összeveszítésére. Ezek a fejedelmi alakok az olvasónak bizalmas közelségében maradnak mindvégig. Látjuk magánéletüket, megfigyeljük lelkük hullámzását.

A realisztikus leírások életet visznek az eposz minden énekébe; a történet valószerűségéből még a mérsékelten alkalmazott csodás elem sem ütközik ki: Hadúr alakja, a húnok istenhívése, Ármány megjelenése, Etele látomása. Az isteni küldetés hite előmozdítja a fejedelmi testvérpár szakadását; Etele lelke büszkeséggel telik meg arra a gondolatra, hogy Hadúr akaratának ő a végrehajtója; de Hadúr könnyet ejt a húnokért, mert Etele nem tud úrrá lenni saját indulatain s bűnével népe romlását

okozza. Itt alakul ki az egész hún trilógia alapgondolata, itt van a tervezett hármas költemény tragikus magva: Etele, jóllehet bátyjának köszönheti királyságát s lelki nagyságának Hadúr kardját, dühében testvérgyilkossá lesz s ezzel nemcsak a maga fenségét alázza meg, hanem megsérti az isteni gondviselést s aláássa birodalma jövőjét is.

A tragikus felfogás eredetiségével és a jellemzés biztosságával vetekedik a költői előadás megkapó művészete. A költő a régi magyar nyelv kincseiből, a tiszántúli népnyelv gazdagságából és a maga nyelvművész-leleményéből egyforma szerencsével merít. Elbeszélő hangja az ősi népeposzokra emlékeztet. Nyelvének ódon zengzetessége van. Chorijambikus lebegésű verssorai szebbek minden előbbi magyar tizenkettősnél.

Más írók hatása főkép egyes képekben és hasonlatokban tűnik fel; így Homerosé, Vergiliusé, Tassóé. Ármány és Hadúr alakjai Vörösmarty Mihály Zalán Futásában gyökereznek; Ipolyi Arnold magyar mitológiája a hitregés elemekhez nyujtott néhány adatot; a Nibelungenlied Gyöngyvér és Ildikó civódásának rajzát segítette. A költő Priskos Rhetort és a magyarországi középkori latinnyelvű krónikákat csakúgy felhasználta meseanyagának felépítéséhez, mint Thierry Amadé munkáit. A testvérviszály kifejlődésének rajzán az árpádkori királymondák hatása látszik: Etele és Buda között a jó viszony akként mérgesedik el, mint Salamon király és a hercegi testvérpár között. Középkori krónikáinknak ezt az elbeszélését a költő az Árpádok korából ültette át a húnkor-

szakba, jellemző példáját adva anyaggyüjtő és feldolgozó módszerének.

Hatodik énekét Kézai Simon krónikája után írta. Eposzának ez a része, a *Rege a csodaszarvasról,* voltaképpen önálló epikus dal. A Kézai-féle mesén keveset változtatott, de a régi meseanyagot felékesítette a költői előadás szépségeivel; az ismeretlen vadonok és puszták félelmességét, a csodálatos vadászat izgalmait és a leányrablást a krónikák egyszerű nyelvén és mégis csillogó színekkel festette.

Számos nagyobb elbeszélő költemény megírását tervezte még, de lelkének csüggedtsége képtelenné tette, hogy befejezze megkezdett terveit. A szabadságharc leverése, a nemzeti gyász, a kisvárosi elszigeteltség és a tanári pályával járó ügyes-bajos dolgok egyaránt gátolták szándékai megvalósításában. Munkaösztöne megvolt, de nem találta irányát. Izgatottan fogott egy-egy nagyobb munka megírásához s néhány hét mulva csüggedten látta, hogy nem tud dolgozni.

Töredékei közül magasan kiemelkedik legszubjektívebb elbeszélő költeménye: a *Bolond Istók.* A regényes önéletrajznak nevezhető verses munkából mindössze két ének készült el, a két ének megírását hosszabb idő választja el egymástól. Az első ének 1850-ben jelent meg, Arany János életének talán legszomorúbb időszakában; a költő ekkor császári szolgabirósági irnok volt s a boldogabb jövő minden reménye nélkül nyomorgott Nagyszalontán. A sötét idők hatása meglátszik költeményén. Hőse, Bolond Istók, durvalelkű parasztok közt születik; tör-

vénytelen gyermeke egy szegény parasztlánynak. A gyermeket iszákos keresztanyja a keresztelésből visszajövet elveszti az úton, kóbor cigányok fölszedik s egy másik faluban eladják István gazdának, a tolvaj parasztnak. Itt végződik az első ének. Az 1873 nyarán befejezett második énekben Bolond Istókot már a debreceni kollégium diákjai között látjuk; az ifjú nagy szorgalommal tanul, de a lelket ölő tanítás elveszi a kedvét. Mikor beleún egyhangú életébe, színész lesz, átéli a vándorszínészet keserveit, beleszeret Klárcsi kisasszonyba, megundorodik a züllött társaságtól, hazamegy, tanító lesz, parasztéletet él.

A vigasztalan pesszimizmus hangjai csendülnek ki mind a két énekből, de a kettő között szín és hangulat dolgában mégis van különbség. Az első ének sötét tónusú, kiábrándultan szemlélődő, gúnyos és fájdalmas; a második ének enyhébb órák szülötte, nem olyan keserű, inkább szelíd önirónival, csendes borongással átszőtt. Arany János humorára ez a műve a legjellemzőbb. Mint humorista a legnagyobbak egyike a magyar írók között; humora amennyire magyar, annyira egyéni is. Legszomorúbb élményeinek elmondásába is belevegyíti tréfálkozását, az élet tragikomédiájának szemléletében mosolyra derül s ha mesélése gondtalanabb lesz, melancholiája egyszerre eltemeti jó hangulatát. Napfény és árnyék kergeti egymást költeményében. Meleg részvéttel nézi az emberek testi-lelki nyomorúságát, fájó együttérzéssel írja le hősének meddő vágyait. Az idealisztikus költői ábrázolással szemben a való életet rajzolja, alig eszményít valamit,

olyannak mutatja be az alföldi parasztokat, aminők valóban. Realizmusa a maga korában, amikor az eszményítést művészi szempontból mellőzhetetlennek ítélték, igazán meglepő. Nem törődik azzal, hogy egyes alakjai visszataszító módon mutatkoznak be, a rútat éppen olyan becsvággyal rajzolja, mint a szépet. Apró emberi jellemvonásokat gyüjt össze, megfigyeli személyeit legjelentéktelenebb mozdulataikban is, feltárja az emberi lélek zugait s könyörtelenül megvilágítja, hogyan ütköznek össze a nemes indulatok a hitvány érdekkel.

Költeményén Byron Don Juanjának erős hatása érzik. A feldolgozás módja, a költői előadás, a verselés formája, a szellem és a hangulat mind a Don Juanra emlékeztet. A mese az érzelmek és gondolatok sokaságát váltja ki a költő lelkéből; a költő mesél, de meséjének fonalát teleaggatja szubjektív kitéréseinek gyöngyeivel. Az elmélkedés és meghatottság strófáit irónikus sorok váltják föl, majd újból kezdődik a mese, a költő időnkint pesszimisztikus nyilatkozataival és humoros megjegyzéseivel szakítja félbe elbeszélését. De a szellemi és formai egyezések mellett a különbségek is szembeötlők a két munka között. Arany János nem vett át egyet sem a tipikus byroni alakok közül s különösen óvakodott attól, hogy szerelmi részletekkel tarkítsa meséjét. Hőse a nyomor és balvégzet gyermeke, egy nyomorult alföldi viskó szülötte, később szegény kálvinista diák, majd koplaló vándorszínész, végül falusi tanító; a byroni paloták és kalandos szerelmek gyönyöreiből semmi sem jut számára. Olyanforma hős ez, mint Petőfi Sándor Szilvesztere

az Apostolban. Bolond Istók is törvénytelen gyermek, mint Szilveszter, a nép alja közt növekedik fel ő is; mindketten érzik a társadalmi berendezkedés nyomorúságát, mindkettőt könyörtelenül vesszőzi az élet, mindkettő gyötrelmesen szenved az emberek aljasságától. Arany János is, Petőfi Sándor is, magát adja a hősben. Meleg szeretettel mutatják be hősüket, különbnek rajzolják, mint a többi embert, történetének elmondásában szomorú szívvel tanítják, hogy minden a szerencsés születéstől függ: hiába a tehetség, nemes szív, önfeláldozó lélek, az embereket nem lehet jóindulatúakká tenni; a homo sapiens álarca alól minduntalan kitör a bestia. Sajátságos, hogy Petőfi Sándor nem a maga Bolond Istókjával, hanem az Apostollal hatott barátjára. Arany János első énekének meséje és Szilveszter története közt számos egyezés mutatható ki. Nemcsak a nyomor képei tükrözik az Apostol hatását, hanem a szereplők egy része is az Apostolból került ide megfelelő módosítással. Hogy ezeket az Apostolban gyökerező alakokat Arany János fel tudta ruházni a valószerűség minden vonásával és hősébe bele tudta vinni a maga életrajzának apróbb mozzanatait is: nagy művészi erejére vall. Töredékének első éneke olyan elbeszélésnek tekinthető, amely át van szőve önéletrajzi szálakkal; második éneke olyan önéletrajznak, amelyben költött elemek is vannak. Munkája, töredékességében is, elbeszélő költészetünk legértékesebb alkotásai között foglal helyet.

Kisebb elbeszélő költeményei között a humoros nemben legjobb: *A fülemile.* Két szomszéd összevész a

madár füttyén, a semmiség miatt agyba-főbe verik egymást, a bíró elé viszik pörüket, felsülve távoznak a törvény elől. A költő ebben a költeményében a magyar paraszt pörösködő hajlamát tréfálkozó modorban mutatta be. — *A bajusz* egy hiszékeny gazdáról szól, a babonás ember mindenáron meg akar szabadulni arca csupaszságától s bajusza megnövesztésének reményében pénzt ad a cigányoknak. Mint az előbbi költeményben, ebben is ott van az erkölcsi tanulság. — Tanító irányú *A hamis tanu* is. Márkus, a vén paraszt hamisan esküszik, testét a sír nem fogadja be, forgó habok hányják, a halászok kísértő szelleme lesz. — *A gyermek és a szivárvány* azt tanítja, hogy hiába futunk az elérhetetlen vágyak után, hasonlatosak vagyunk ahhoz a fiúhoz, aki a párosívű szép szivárványt akarta elérni. — *A hegedű* a népmesék felfogásával mondja el, hogyan bűnhödött Szent Péter, mikor nem hallgatott az Üdvözítő intésére s a mulató parasztok közé keveredett. — *Pázmán lovag* egy középkori magyar úr mulatságos története. A király álruhában vadászik, megcsókolja Pázmán lovag feleségét s mikor a lovag Visegrádra megy, hogy elégtételt keressen, megvív a féltékeny férjjel; a lovagi mérkőzésen a király győz, kiüti Pázmán három fogát, de kiengesztelésül három falut ajándékoz neki; Pázmán víg hangulatban lovagol haza feleségéhez. A költemény csupa derű, egy régen ismert tárgy eleven humorú feldolgozása, úgynevezett királytréfa, mintái a külföldi irodalmakban széltében megtalálhatók. — *Szent László*ban megelevenedik a nagy király váradi lovas-szobra s a Laczfi Endre csapataival

viaskodó tatárok rémülten futnak szét a rettenetes hős csapásai alatt. — *Hatvani*ban a sátán a híres debreceni tanár képében jelenik meg, hogy órát tartson, de felhangzik az ifjúság templomi éneke s a kísértő eltűnik a tanári székről. — *A honvéd özvegyé*nek hőse, a csatatéren elesett ifjú, az új nász éjszakáján megjelenik a hűtlen özvegy előtt; künn rémes éjfél átkozódik, dühöng a vihar s a szellem mélabús hangon mondja el szemrehányásait az ájuldozó nőnek, aki az özvegyi fátyolt olyan korán elvetette; de újra fölzendül a zene, a képzelődés szertefoszlik s az asszony mosolyogva nyujtja karját új táncra. Arany János legszebb költeményeinek egyike. Az elbeszélő keretben mély líra: a segesvári csatatéren nyomtalanul eltűnt nagy költő siratása.

Murány ostroma. Költői beszély. Pest, 1848. (A költő ezer példányt nyomatott művéből, bizományosa Emich Gusztáv volt, a kiadással járó ügyeket Petőfi Sándor intézte, ugyanő beszélt a cenzorral is. Eleinte volt a kis kötetnek némi kelendősége, később nem vásárolták. Nem tetszett sem a kortársaknak, sem az utókornak.) — Haraszti Gyula szerint Arany János verses elbeszélése művészietlen munka, hősei deklamáló bábok, nyelve majd vezércikkre, majd újdonság-rovatra emlékeztet, csupa retorika, hétköznapi banalitás, fellengző műstílus egy-egy szalonképesebb népies kifejezés kíséretében. (Arany János elbeszélő költészete. Magyar Szemle. 1881. évf.) — Riedl Frigyes szerint meglátszik a művön, hogy a költő nem fektette bele a lelkét: az egészben van valami mesterkéltség, helyenkint megérzik rajta a pályaművek erőszakolt ihlete. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — Beöthy Zsolt szerint Arany János ezt a művét elsiette. «Festéseiben, előadásának gyökeres és színes folyásában félreismerhetetlenül nyilatkozik Arany géniusza; de cselekvése egyenetlenebb, fordulatai nehézkesebbek s indokolása, széles lélektani elemzéseinek ellenére is, gyöngébb, mint bármely más műben.» (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet.

Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Szinnyei Ferenc hibáztatja a sok szónoklatot. A hősök folytonosan beszélnek. «Mindig szónoki vagy színpadi pózokban látjuk őket s szavaikon keresztül nem tudunk igazán lelkükbe pillantani. Sok szó, kevés bensőség.» (Arany János. Budapest, 1909.) — Voinovich Géza rámutat arra, hogy a hősökben és történetükben van valami komikai, ez a tárgy komoly feldolgozásban nem tehet zavartalan hatást, a költő a vígjátéki figurák anekdótaszerű históriáját az eposz eszközeivel nagyította fel. (Arany János életrajza. I. köt. Budapest, 1929.)

Katalin. Költői beszély. Magyar Írók Füzetei. Szerk. Szilágyi Sándor. 1850. évf. — A budetini mondát Mednyánszky Alajos még gyermekkorában hallotta a vágvidéki tót parasztoktól, a monda szövegét 1824-ben adta ki. Arany János elég híven követte forrását, de a mesevázat elboritotta költészetének virágaival. Byron hatására ő maga mutatott rá: «Katalint különösen Byron beszélyei után képeztem, az egészet inkább formagyakorlat végett, mint költői célból s alkalmat az adott rá, mert olvastam valahol Byronnál, hogy e nyolc syllabás forma ellen panaszkodik s benne mozogni nem tartja könnyűnek. Ha ő, a rímgazdag s egytagú szókkal bővelkedő angol nyelvben bajosnak találta e formát: én meg akarám kísérteni a rímszegény s hosszú szavaktól nehézkes magyar nyelven, miután nagyobb ilynemű költeményt, rím s mértékben kivive, nálunk még nem ismertem. Hogy nem sikerült, érzem; byroniassá akarván tenni, nagyon elhalmoztam képekkel.» (Levele Erdélyi Jánoshoz: Nagykőrös, 1856. szeptember 4.) — A költeményről először Salamon Ferenc szólt bővebben: a költeményt Arany János géniusza talányának nevezte, annyira elütőnek találta a költő minden más művétől mind tárgy, mind forma tekintetében. (Arany János kisebb költeményei. Budapesti Hírlap. 1856. évf. Újból: Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1889.) — Erdélyi János a lélekfestés magasabbrendű példáit ebből a költeményből mutatta ki. Különösen a bőszült apa megragadó költői festésére hívta fel a figyelmet. (Arany János. Pesti Napló. 1856. évf. Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Voinovich Géza szerint a költő a kisebb verses elbeszélés új művészi alakját mutatta be Katalinjában. Nem csupán a hang és forma dolgában tört új utat Byron nyomán, hanem abban is, hogy a romanticizmus külső eszközeit mély lélektannal s a részletekben teljes

valószerűséggel kapcsolta össze. (Arany János életrajza. II. köt. Budapest, 1931.)

Bolond Istók. Első énekének 99 versszaka 1850-ben jelent meg a debreceni Csokonai Lapokban. (Az egész első éneket Gyulai Pál adta ki a Magyar Írók Segélyegyletének 1863. évi albumában: a Részvét Könyvében.) Második énekének elejéből a Koszorú hozott 11 versszakra terjedő mutatványt. (Az egész második ének a Budapesti Szemle 1874. évfolyamában jelent meg.) Harmadik és negyedik énekének csak a tervrajza van meg. (Közzétette Arany László: Arany János hátrahagyott versei. Budapest, 1897.) — Az irodalomtörténetírók és kritikusok kezdettől fogva egyetértettek abban, hogy a befejezetlenül maradt verses regény a maga nemében kiváló jelenség. — A humoros mestermű «a világirodalom enemű alkotásaival töredékként is méltán versenyez»: olvassuk Szinnyei Ferenc könyvében. (Arany János. Budapest, 1909.) — «Bolond Istók keserű realizmusát semmi sem érte utól irodalmunkban»: írja a műről Voinovich Géza. (Arany János életrajza. II. köt. Budapest, 1931.)

A nagyidai cigányok. Hőskölteméný négy énekben. Pest, 1852. (Kéziratát Müller Gyula könyvkiadó 300 pengőforintért vette meg s a második kiadásért 100 pengőforint tiszteletdíjat igért, az utóbbira azonban nem került sor, mert tíz év alatt az első kiadásnak csak a fele fogyott el, a könyvkiadó boltjában 600 példány hevert eladatlanul az 1852-es kiadásból. A költő 1863-ban 100 osztrák értékű forintért visszaváltotta az örökös tulajdonjogot Müller Gyulától.) — A komikus eposzt a hírlapok kedvezően fogadták, de Toldy Ferenc megbotránkozva írt róla az Új Magyar Múzeum 1852. évfolyamában: «Szomorú aberratiója egy ritka szép léleknek, nem a tárgyánál fogva, de a tartalomnál fogva, mely áldatlan üresség.» Toldy Ferenc megértette az eposz célzatát, a szabadságharc hőseinek gúnyos kritikáját, ezért adott olyan erős hangon kifejezést felháborodásának; úgy látta, hogy Arany János önmaga homályosította el nevét. (A költőnek fájt a megdorgálás; szíven találta, hogy hazafias hűségében kételkedhetnek; utóbb a Bolond Istók lapjain feljajdult és védekezett. A kétségbeesés humorával csitította, úgymond, hazájáért vérző lelkét: «S oly küzdelemre, mely világcsoda, Kétség'besett kacaj lőn Nagyida.») — Az embereknek fejébe ment a vér, mikor azt olvasták ki a költeményből, hogy

Csóri vajda egyazon személy Kossuth Lajossal s a koncért marakodó, komikusan kérkedő, gyáva cigány a szabadságharc magyarja. Az 1870-es évek folyamán Thewrewk Árpád heveshangú füzetben támadta meg a költőt; szemére lobbantotta, hogy lelketlenül viselkedett az ezer sebből vérző nemzettel szemben, nyomban a forradalom után, mikor a többi költő minden erejével vigasztalta honfitársait. Thewrewk Árpád visszautasította a Bolond Istók védő strófáit. «Azért a kritika a költőt a profanatio vádja alól nem is fogja tölmenthetni s amint eddig, úgy ezután is kénytelen lesz kijelenteni, hogy az a frivolitásnak egyik neme, ha a költő szerencsétlen nemzete gúnyjára rajzolt torzképekben keres kárpótlást az országos gyász napjaiban.» (Pandora. Pozsony, 1872.) — Ezzel a felfogással szemben Gyulai Pál rámutatott arra, hogy a költeménnyel Arany enyhíteni akart sebzett lelkén. A költő fájlalta nemzete gyarlóságát, felébredt a csalfa álmokból s a szent romokra állva mintegy vádat emelt a sors, nemzete és önmaga ellen. Nem egyéb ez a költemény, mint «kétségbeesett kacaj a forradalomra, a legalanyibb érzés tárgyias alakban, igazság torzképben, sírás nevetésben, szeretet gúnyban.» (Emlékbeszédek. Budapest, 1890.) — Imre Sándor is kiemeli, hogy a költő, mikor a humorista játsziságával gúnyolja a politikai képzelgéseket, voltaképen örökre sajgó honfigyötrelmét akarja leplezni és vaskos tréfákkal elvonni a figyelmet kínzó fájdalmától. (Arany János és Aristophanese. Budapesti Szemle. 1885. évf. Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1897.) — Riedl Frigyes szintén utal Arany lelki diszharmóniájára, keserves csalódásaira, kínos tépelődéseire: indulatai minden korlátot elragadva ebben a költeményében törtek ki s vad örvényben sodorták magukkal az iszapot és virágot. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — «Ami a genialitás szikrázó erejét illeti, írja Beöthy Zsolt, Arany János összes művei között remekebb nincs ennél az egy időben sokat ócsárolt Cigányoknál. Valóban, a komikai koncepció és felfogás mélységét és szilaj erejét tekintve, leleményének gazdag egyszerűségét és kerek eredetiségét, komikai erének a mulatságos figurák egész tömegében s a tarka jelenetek változatos sorában mindig bő és jellemző áradását nézve: Arany remeke a világirodalom víg eposzai közül a legkiválóbbakkal is kiállja a versenyt.» (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) —

Arany legzseniálisabb humoros epikai költeményének mondja a Nagyidai Cigányokat Szinnyei Ferenc is. (Arany János. Budapest, 1909.) — Voinovich Géza szerint a hőskölteményben «a haza szobra tele van aggatva rikító cafranggal; e visszásság megrázó, nyugtalanító. Nem olyan gúny ez, mint a szatiráé, mely javítni reméli, mikor pellengérre állít: ez a tehetetlen fájdalom átkozódása, melybe alacsony képek tolulnak; egy flagelláns korbácsütései, aki maga vérzik alattuk. Valami szent örjöngés van ebben az önmarcangolásban, egy szóhoz nem jutott, elkésett Kassandra vádja. A hazafi-elkeseredés e gúnyjának párját Széchenyi Blickjében találni s döblingi emlékiratainak egyes lapjain.» (Arany János életrajza. II. köt. Budapest, 1931.)

Buda halála. Hún rege. Pest, 1864. (A M. T. Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott mű. A százaranyas díjra 1863-ban tizenegy elbeszélő költemény pályázott, ezek közül egyhangúlag a hún regének ítélték oda a jutalmat. A bíráló bizottság tagjai: Gyulai Pál, Jókai Mór, Kemény Zsigmond.) — Buda Haláláról minden bírálója dicsérettel nyilatkozott, egyedül a Pesti Hírnökben jelent meg egy terjedelmes névtelen kritika, ez azt bizonyítgatta, hogy a magasztalt eposz gyönge munka. A különlenyomatban is megjelent bírálattal Fraknói Vilmost gyanúsították, de ő tiltakozott a föltevés ellen; mások Arany János egyik barátjára, egy jeles költőre, gondoltak. Csak később derült ki, hogy a névtelen kritikus egy fiatal ujságíró: Földy Géza. A költőt nagyon bántotta a rosszindulatú kritizálás, de izgalommal olvasta a dicséreteket is, lelki nyugalmának vége volt, semmi kedvet sem érzett trilógiájának egyhuzamban való befejezéséhez. — Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaságban, Szász Károly a M. T. Akadémiában tartott emlékbeszédeikben találóan méltatták az eposz jelentőségét s rámutattak nagy veszteségünkre: a trilógia befejezetlenségére. — Riedl Frigyes szerint ez a mű mutatja legfejlődöttebben Arany költői stílusát. Az eposz az ódon krónikai előadásnak és a népies szólamoknak sajátos összhangzású vegyüléke, a mélyreható elemző jellemzés összeforr benne a primitív népek öseredeti költői felfogásával. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — Beöthy Zsolt szerint az eposz a népmese egyszerű báját a tragédia fenségével egyesíti; legföljebb egy hiánya van, a csatakképek elhagyása, de ezt pótolják az ősi családi élet idilli képei, az őskor elemi szenvedélyei, szokásai, erkölcsei; mindezek feledhetetlen

rajzokban jelennek meg előttünk. Nyelve is csodálatos: nem olyan csillogó, sok színbe játszó, mint Vörömarty Mihályé, de naivabb, epikusabb, ódon zamatában jellemzőbb. (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. 1907.) — Szinnyei Ferenc a költő érdeméül tudja be, hogy a modern olvasóban unalomnál egyebet alig keltő harci jelenetek helyett a népéletet rajzolja. Igazi embereket szerepeltet, jellemzésükre oly nagy gondot fordít, mint a modern regényíró vagy drámaíró. (Arany János. Budapest, 1909.)

Elbeszélő költeményei. — *Rózsa és Ibolya.* Pesti Divatlap. 1847. évf. (A költő ezt a verses meséjét eleinte a Toldi fölé helyezte, amint erről Szilágyi Istvánhoz írt levele tanuskodik.) — *A varró leányok.* Pesti Divatlap. 1847. évf. (Balladaszerű érzelmes helyzetkép: a varró leányok temetést látnak, egyikük elkészül a halálra, mert az ő vőlegénye a halott.) — *A méh románca.* Pesti Divatlap. 1847. évf. (A szép menyasszony letöri a pünkösdi rózsát, hiába rimánkodik a méh a rózsaszálért, a méh megszúrja a leányt, a menyasszony arca eltorzul, vőlegénye elhagyja. A költő ebben a versében is új formát, új hangot, új irányt keresett, de népies nyelvű kísérletei még csak útjelzők az igazi ballada felé.) — *Szőke Panni.* Pesti Divatlap. 1847. évf. (A jobbágyleány rossz útra téved, pesti nő lesz, elfonnyad, lerongyolódik, meghal. A költő később úgy nyilatkozott első románcairól, hogy megpróbálta bennük a ballada magyar népies formáját, ellentétben «a mi németes, mesterkélt s érzelgős vagy deklamáló balladáinkkal».) — *Szent László füve.* Pesti Divatlap. 1847. évf. (A magyarság lázong a döghalál pusztításai miatt, elkeseredésében vissza akar térni a pogány vallásra, de László, a szent király, égi jelet lát, nyílvesszejét kilövi s megtalálja a gyógyító füvet. A költő átérzi a középkori tömegek hitbuzgalmát s a krónikás meghatottságával foglalja versekbe a csodatételt. Forrása Podhradczky József történeti munkája Szent Lászlóról.) — *Losonczi István.* Nép Barátja. 1848. évf. (Temesvár vitéz védőjét megöli a hitszegő ellenség, de emléke örökké él. Ezt a krónikás verset a szabadságharc idején azért írta a költő, hogy hazaszeretetre és önfeláldozásra tanítsa a népet. Forrása Budai Ferenc történeti lexikona volt.) — *A tudós macskája.* Életképek. 1848. évf. («Nagy lett volna a tudósnak Az ő tudománya, De mi haszna, ha kevés volt A vágott dohánya».

A tréfás költemény szembeállítja az élet igazi arcát nem ismerő tudományt a paraszt-huncutsággal; a tudós könyvet ír a bölcsességről s inasa rútul becsapja.) — *Rásüt az esthajnal.* 1849-ből. (A magyar legény megszökik a császár zászlója alól és Kossuth katonája lesz. A költemény ponyvafüzetben jelent meg, hogy annál hatásosabban szíthassa a nép lelkesedését a forradalom ügyéért.) — *Nyalka huszár.* Magyar Írók Füzetei. 1850. évf. (Románc a magyar legény nemeslelkűségéről.) — *A gyermek és a szivárvány.* Remény. Szerk. Vahot Imre. Pest, 1851. (Allegória a gyermeki ábrándok csalékonyságáról.) — *A hamis tanú.* Budapesti Visszhang. 1853. évf. (Monda a hamisan esküvő parasztember bűnhődéséről.) — *Szent László.* Délibáb. 1853. évf. (Legenda a hős királyról. A költő a Toldi Estéje 5. énekébe szőtte legendáját. Forrásához, Podhradczky József Szent László életrajzához, híven ragaszkodott.) — *A Jóka Ördöge.* Müller Gyula Nagy Naptára. 1853. (A költemény forrása Vogl János osztrák költő Das böse Weib und der Teufel című meséjének magyar fordítása. A magyar szöveg az 1842. évi Társalkodóban és az 1844. évi győri kalendáriumban jelent meg. A mese ősrégi: megvan az ó-ind irodalomban, az Ezeregyéjszakában s a legtöbb európai nép mesekincsében. Vogl János egy délszláv változatot használt forrásul. Arany János forrását Zlinszky Aladár találta meg.) — *Kevehéza.* Szikszói Enyhlapok. Szerk. Császár Ferenc. 1853. (Forrása: Kézai Simon latinnyelvű krónikája.) — *Az első lopás.* Falusi Esték. Szerk. Vas Gereben. 1854. (A versforma itt is, mint általában a költő népies elbeszélő verseiben: a párosrímű tizenkettős.) — *A fülemile.* Magyar Nép Könyve. Szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond. 1854. (A madárfütty pöre világirodalmi elterjedésű adoma. A költő főforrása Hegedüs Sámuel nagyenyedi tanár és író 1837. évi verse: Kinek szól a kakuk?) — *A hegedű.* Müller Gyula Nagy Naptára. 1854. (A «víg legenda» éppen olyan furcsa műfaj, mint a «víg ballada». A népies tréfás elbeszélő költemény hőse a gyarló ember megszemélyesítője, szemben a bölcs Üdvözítővel. Jézus szelíden dorgálja tanítványát kíváncsiságáért s a mese végén eléje adja a tanulságot: «Részeg ember elől én is kitérek».) — *A bajusz.* Protestáns Képes Naptár. Szerk. Ballagi Mór. 1855. (Az egyetemes irodalom egyik népszerű vándor-adomája. Forrása és tárgytörténete ma már kisebb részleteiben is ismert.) — *Hatvani.* Protestáns Képes

Naptár. Szerk. Ballagi Mór. 1855. (Monda az ördöngőshírű debreceni tanárról és a sátán kudarcáról. A magyar Faust alakjához fűződő históriának ez a változata a rendületlen kálvinista vallásosság büszke tanuságtétele.) — *Pázmán lovag.* Az én albumom. Szerk. Sárosy Gyula. Pest, 1857. (A három zápfog és az érte kapott három falu történeti tény. A költemény forrásai: Budai Ferenc történeti lexikona, Kiss Károly egyik 1828. évi elbeszélése és a királytréfákon alapuló skót népballadák. A költő «víg balladá»-nak nevezte tréfás elbeszélő költeményét, ez azonban csak olyanforma szabados műfaji megjelölés, mint a «víg legenda».) — *Rege a csodaszarvasról.* 1864. (A Buda Halálába szőtt históriai ének a hún és magyar nemzet eredetének történetét balladaszerű előadással mondja el. Magában is befejezett kerek egész.) — *A honvéd özvegye.* Hátrahagyott versei. Budapest, 1888. (Hőse az eleste után visszatérő honvéd: Petőfi Sándor. A búskomor árnyék megjelenik Szendrey Júlia második esküvőjén s elbúcsúzik a halálra rémült nőtől: «Mi elrémíté a menyasszonyt, Nem volt egyéb mint képzelet, Mosolygva nyujtja karját táncra, Aztán feled, feled, feled!» A balladaszerű remek már 1850 augusztusában, nem sokkal Szendrey Júlia férjhezmenetele után, készen állott, de csak évtizedekkel később jelent meg. Ugyanezt a témát Jókai Mór is feldolgozta.)

Epikai töredékei. — *Édua* Kun László magyar királyról és kedveséről szól byroni modorban. — Az *Öldöklő angyal* is Byron hatását mutatja. Háttere a török-magyar harcok kora, értéke a régi magyar tánc leírása. — *Az utolsó magyar* az Ural vidékére vezet, az őshazában maradt magyarok pusztulásáról szól byroni hangon. — Ezekben a töredékekben nagy a képgazdagság; a költő élénken színez, mesterien versel; de azért a szövegek egyike sem teszi azt a hatást, hogy befejezetlenségük nagy vesztesége irodalmunknak. Úgy látszik, a költő maga is érezte, hogy Byron-utánzatai nem sokat ígérnek, azért ernyedt el oly hamar kidolgozásukban. — Stílusban eredetibb: *Mátyás dalünnepe.* Magyaros stanzái Mátyás király bevonulását mutatják be, egy, a nagy király udvarában játszó, eposz kezdeteként. — Egyéb töredékei közül a *Furkó Tamás* a szabadságharc nagyhangú táblabíró-tisztjeit akarta nevetségessé tenni, *A falu bolondjá*nak egy ábrándozó falusi versfaragó lett volna a hőse, *A betyár* egy lókötőből lett huszár befejezetlen története.

Kiadások. — Murány ostroma. Pest, 1848. (Második kiadása Arany János összes költeményeinek 1867. évi hatkötetes gyüjteményében.) — Katalin. Pest, 1850. (Második kiadása az 1867. évi gyüjteményben.) — A nagyidai cigányok. Pest, 1852. (Második kiadása az 1867. évi gyüjteményben.) — Arany János kisebb költeményei. Két kötet. Pest, 1856. (Először ez a verskoszorú adott összefoglalóbb képet a költő lírájáról és epikájáról.) — Buda halála. Pest, 1864. (Második kiadása az 1867. évi gyüjteményben.) — Arany János összes költeményei. Hat kötet. Pest, 1867. — Arany János összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Markovics Sándor.) — Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Négy kötet. Budapest, 1888–1889. (Arany László.) — Az első lopás, Jóka ördöge. Budapest, 1899. (Komáromy Lajos bevezetésével a Magyar Könyvtárban.) — Katalin, Keveháza, Szent László füve. Budapest, 1899. (Radnai Rezső bevezetésével a Magyar Könyvtárban.) — Buda halála. Budapest, 1899. (Moravcsik Géza bevezetésével a Magyar Könyvtárban.) — Petőfi Sándor és Arany János: A két Bolond Istók. Budapest, 1922. (Jaschik Álmos könyvdíszeivel.) — Arany János összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1924. (Voinovich Géza.) — Arany János összes kisebb költeményei. Egy kötet. Budapest, 1924. (Voinovich Géza.)

Irodalom. — Lehr Zsigmond: Töredékes jegyzetek Arany Buda Halála eposzáról. Pozsonyi evangélikus gimnázium értesítője. 1866. — Szász Károly: Arany János összes költeményeiről. Budapesti Közlöny. 1867. évf. — Thewrewk Árpád: Pandora. A Nagyidai Cigányok. Pozsony, 1872. — Májer Alberik: Párhuzam Vörösmarty Mihály és Arany János eposzi költészete között. Egri ciszterci gimnázium értesítője. 1874. — Margalits Ede: Párhuzam Vörösmarty és Arany mint eposzköltők között. Baja, 1875. — Erődi Dániel: Buda Halálának széptani tanulmánya. Esztergom, 1876. — Ferenczy József: Arany János költészete. Figyelő. 1877. évf. — Kárpáti Károly: A Murányi Venus a magyar költészetben. U. o. 1877. évf. — Rosty Kálmán: Az epos korszerűsége feltüntetve Arany János epikájában. Kalocsai katolikus gimnázium értesítője. 1877–1879. — Barna Mihály: Attila Arany János Buda Halálában. Ungvári kir. kat. gimnázium értesítője. 1878. — Szenczy Győző: Keveháza című költemény fejtegetése. Székesfehérvári ciszterci gimnázium értesítője. 1878. — Kárpáti Károly: A Murányi

Venus a magyar költészetben. Sopron, 1880. — Haraszti Gyula: Arany János elbeszélő költészete. Magyar Szemle. 1881. évf. — Heinrich Gusztáv: Die Venus von Murány in der ungarischen Dichtung. Ungarische Revue. 1881. évf. — Sturm Albert: A Nibelungok Buda Halálában. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. Budapest, 1881–1882. — Thewrewk Árpád: Petőfi-e vagy Arany? Budapest, 1881. — Berta Ilona: A Murányi Venus Petőfi, Tompa és Arany költészetében. Nemzeti Nönevelés. 1883. évf. — Pozder Károly: Arany János Fülemiléje és Nasreddin tréfái. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1883. évf. — Badics Ferenc: Arany János. Pozsony, 1884. — Erdélyi Károly: Murány a magyar költészetben. Figyelő. 1884. évf. — Hegedüs István: Arany Katalinja s ennek forrásai. Fővárosi Lapok. 1884. évf. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. — Koltai Virgil: Arany János élete és költészete. Győr, 1886. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Tolnai Lajos: Epikai költészetünk. Irodalom. 1887. évf. — U. az: Arany epikai töredékei. Magyar Szalon. 1887. évf. — Hantz Jenő: A humor és Arany János humora. Figyelő. 1888. évf. — Péterfy Jenő: Arany eposzi töredékeiről. Budapesti Szemle. 1888. évf. — Tolnai Lajos: Mit akart Arany János? Magyar Szalon. 1888. évf. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1889. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1890. — V. S.: Arany János Fülemiléjének eredete. Ethnographia. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Griesbach Ágost: A budetini monda. Budapest, 1891. — Hegedüs István: Egy adoma vándorútja. Budapesti Szemle. 1891. évf. — Simonyi Zsigmond: Arany János Fülemiléjéhez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Kovács Antal: A tragikum Arany János költészetében. Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Kulcsár Endre: Arany János elbeszélő irálya. Debreceni ref. gimnázium értesitője. 1892. — Beöthy Zsolt: Mikolt, Arany Csabatöredékében. Budapesti Szemle. 1894. évf. — Jeszenszky István: Széchy Mária a magyar irodalomban. Budapest, 1896. — Pollák Miksa: Arany János Bajuszához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1896. évf. — Tolnai Lajos: Arany, Buda Halála. Képes Családi Lapok. 1896. évf. — Imre Sándor: rodalmi tanul mányok. I. köt. Budapest, 1897. — Riedl Frigyes: Arany

egyik költeményéről. Kármán-emlékkönyv. Budapest, 1897. — Szalánczy Gyula: Az írás Buda Halálában. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — Dittrich Vilmos: A Nagyidai Cigányok. Budapest, 1898. — Imre Lajos: Jóka Ördögéhez és a Hegedűről. Irodalomtörténeti Közlemények. 1899. évf. — Zlinszky Aladár: A gonosz asszony meséje és Arany Jóka Ördöge. U. o. 1899. évf. — Binder Jenő: Párhuzamok Aranyhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Waldapfel János: Arany János Hegedűjéről. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Zlinszky Aladár: Arany balladaforrásai. U. o. 1900. évf. — D.: Arany Bajusz című költeményének forrásához. U. o. 1901. évf. — Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. — Offenbeck Frigyes: Arany János Buda Haláláról. Budapest, 1901. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Zlinszky Aladár: Arany kisebb történeti költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1901. évf. — Pap Illés: Arany János hún eposza. Budapest, 1902. — Szalay Pál: Komikus eposzaink. Gyöngyös, 1902. — Tolnai Vilmos: Adalékok Arany János forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1902. évf. — Versényi György: A Fülemile története. Magyar Polgár. 1902. évf. — Lukinich Imre: Arany János A Bajusz című költeménye. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Pázmán Lovagjának forrása. U. o. 1903. évf. — Erdélyi Károly: A Hamis Tanu. U. o. 1904. évf. — Loisch János: Buda Halála forrásaihoz. U. o. 1904. évf. — Pfeifer János: Buda Halála és a Nibelungenlied. Pozsonyi evangélikus gimnázium értesítője. 1904. — Pollák Miksa: Arany János és a biblia. Budapest, 1904. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. II. köt. Budapest, 1905. — Szinnyei Ferenc: Arany humora. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Vucskits Jenő: Egy történeti személy két költői feldolgozása. Marosvásárhelyi kat. gimnázium értesítője. 1905. — Tolnai Vilmos: Arany János Losonczi Istvánjának forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Krebsz Ernő: Buda Halála és a Nibelungenlied. Fogarasi állami gimnázium értesítője. 1908. — Loisch János: Buda Haláláról. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Nagy Gabriella: Széchy Mária és a vele foglalkozó költői művek. A Pápai

Jókai-Kör Évkönyve. 1908. — Horváth János: Pázmán Lovag. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Loisch János: Klasszikus nyomok Buda Halálában. Mezőtúr, 1909. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Gálos Rezső: Arany János és a népmese. Budapest, 1910. — Ady Endre: Strófák Buda Haláláról. Nyugat. 1911. évf. — Benedek Róza: Bolond Istók. Ethnographia. 1911. évf. — Gragger Róbert: Az idő vén fája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Harmos Sándor: Hullatja levelét. U. o. 1911. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Nyalka Huszárja. U. o. 1911. évf. — Ady Lajos: Az Első Lopás, Jóka Ördöge. Szeged és Budapest, 1912. — Bittenbinder Miklós: Arany János Öldöklő Angyala. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Czóbel Ernő: Arany Jóka Ördögének forrása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Elek Oszkár: Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Fleischmann Gyula: A cigány a magyar irodalomban. Budapest, 1912. — Haraszti Gyula: Arany János. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: Arany János Utolsó Magyarja. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Loisch János: Buda Haláláról. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Négyesy László: Árpádkori motívumok a Buda Halálában. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Tolnai Vilmos: Arany János: Az Első Lopás. Irodalomtörténet. 1912. évf. — U. az: Arany János Buda Halálának vége. U. o. 1913. évf. — Moiret Gusztáv: Arany János Murány Ostroma. Budapest, 1913. — Huszár György: Arany János Katalin-kézirata. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Zlinszky Aladár: Arany Jóka Ördögének forrása. U. o. 1913. évf. — Elek Oszkár: Jóka Ördögének meséjéhez. U. o. 1914. évf. — Gróf István: Arany János Bolond Istókja. Budapest, 1914. — Helle Hugó: Arany János Bolond Istókja. Kassai premontrei gimnázium értesítője. 1914. — Kéky Lajos: Arany Bolond Istókjáról. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Simonyi Zsigmond: A Hamis Tanu. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1914. évf. — Trostler József: A Fülemile tárgytörténetéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Versényi György: Buda Halálának egyik epizódja. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Heller Bernát: Arany János A Hegedű című víg legendájának tárgyához. Ethnographia. 1915. évf. — Mitrovics Gyula: A Buda Halálának csodás eleme az esztétika és lélektan szempontjából. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Szendrey

Zsigmond: Adatok Arany életéhez és költészetéhez. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Tolnai Vilmos: Arany Nagyidai Cigányaihoz. U. o. 1915. évf. — Berze Nagy János: Adalék Arany Bajuszának tárgytörténetéhez. Ethnographia. 1916. évf. — U. az: Adalékok Arany Hamis Tanujának tárgytörténetéhez. U. o. 1916. évf. — Gragger Róbert: Arany A Hegedű című költeményének tárgytörténetéhez. U. o. 1916. évf. — Györffy István: Magyar adalékok Arany Hamis Tanujának mondájához. U. o. 1916. évf. — Heller Bernát: Arany János A Hegedű című víg legendájának valószínű forrása. U. o. 1916. évf. — Kardos Lajos: A Falu Bolondja Aranynál. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Pap Károly: A «magyar Faust» életrajzához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Petrován Oszkár: Arany János kisebb epikai töredékei. Szakolca, 1916. — Róheim Géza: A Hamis Tanu. Ethnographia. 1916. évf. — Szendrey Zsigmond: Adalék Arany János Bajusz és A Hegedű című költeményeinek tárgytörténetéhez. U o. 1916. évf. — Borbély Károly: Téves állítások. Ethnographia. 1917. évf. — Ernyei József: Oroszlánkő vára és urai. Fejérpataky-emlékkönyv. Budapest, 1917. — Grexa Gyula: Arany János Csaba Királyfiának töredékei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. — Lehr Albert: A Nagyidai Cigányok két versszaka. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Négyesy László: Arany. Budapest, 1917. — Tolnai Vilmos: Arany Nagyidai Cigányaihoz. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Baros Gyula: Arany, Petőfi és a ponyvairodalom. Magyar Könyvszemle. 1918. évf. — Solymossy Sándor: A Bajusz című adoma keletkezése. Ethnographia. 1918. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Szent Lászlójához. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Zolnai Béla: Shakespeare-motívumok. Magyar Shakespeare-Tár. 10. köt. Budapest, 1918. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Heller Bernát: Heine hatásának egynémely nyomai Arany János műveiben. Nyugat. 1920. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Hamis Tanujának mondájához. Irodalomtörténet. 1921. évf. — Grexa Gyula: Adalékok Arany János eposzának hún forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1922. évf. — Tolnai Vilmos: Arany Keveháza című költeményéről. U. o. 1922. évf. — Debreczeni Ferenc: A Nagyidai Cigányokhoz. U. o. 1923. évf. — Óváry Zoltán: Rózsa És Ibolya, Arany János

verses népmeséje. Népélet. 1924. évf. — Voinovich Géza magyarázataival: Arany János összes kisebb költeményei. Budapest, 1924. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Magyar Népköltési Gyüjtemény. 14. köt. Nagyszalontai gyüjtés. Szerk. Szendrey Zsigmond. Budapest, 1925. — Hajnóczy Iván: A Buda Halálának forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Tolnai Vilmos: Attila és Buda testvérsége. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1926. évf. — U. az: Arany János: Előhang Csabához. Irodalomtörténet. 1927. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Trencsény Károly: Arany János és az eposzi közvagyon. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Tolnai Vilmos: Szent László füve. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Boda István: Arany János különös természete és az Arany-balladák megrendült lelkü hősei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927–1928. évf. — Balogh József: Egy lakodalmas temetés Aranynál. Ethnographia. 1928. évf. — Finály Gábor: Arany János hexameteres müfordítása a Buda Halálában. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Heller Bernát: Arany János viszonya a legendához és az agádához. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1929. — Trencsény Károly: Misztikus elemek Arany János költészetében. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Dezső Gyula: Arany János Fülemiléje, vonatkozással a magyar szokásjogra. A Nagykőrösi Arany János Társaság Évkönyvei. 5. köt. 1930. — Mitrovics Gyula: A Csaba-trilógia folytatása. Protestáns Szemle. 1930. évf. — Tolnai Vilmos: Bolygó zsidó, örök zsidó. Magyar Nyelv. 1930. évf. — U. az: Arany és Keveháza értelmezése. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Lósy-Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei. Debrecen, 1931. — Voinovich Géza: Arany és Byron. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. — U. az: Keveháza. Budapesti Szemle. 1931. évf. — György Lajos: Az ártatlan Csimaz. Irodalomtörténet. 1932. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

ARANY JÁNOS BALLADÁI.

A TISZTA ballada műfaját először a *Rákóczinéval* közelítette meg. Ezt a költeményét 1848-ban írta. Tárgya az, hogy a bécsi udvar békét akar kötni II. Rákóczi Ferenccel, elküldi hozzá Bécsből feleségét; a hazafias asszony találkozik férjével, de nem békére, hanem a nemzeti küzdelem folytatására buzdítja; azután visszamegy Bécsbe fogolynak, mert megígérte, hogy nem marad férjénél, ha nem eszközli ki az egyességet. A költeményből az 1840-es évek balladáinak nemzeti pátosza és a kortárs-balladaírók szónokias hangja ütközik ki. A fejedelem felesége arra használja fel politikai küldetését, hogy hazafias lélekkel magasztalja a magyar szabadságharcot. Az érzékeny jelenetben a kérdések és feleletek elég nyugalmasan váltakoznak. A hang naivsága, a nyelv egyszerűsége és a versforma népdalszerűsége a népies irány hívét mutatják. A költő ekkor még nem ismerte az északi népballadákat, hanem a magyar népköltés nyomán próbálkozott meg a magyar műballada továbbfejlesztésével.

Teremtő erejét az 1850-es évek elején az angol-skót népköltészet tanulmányozása termékenyítette meg. *Rozgonyinét* már a skót népballadák hatása alatt írta 1852-ben. A főrangú férj csatába megy a törökök ellen, felesége követi, az ütközetben Zsigmond királyt legyőzik, a hős-

lelkű asszony nemcsak férjét menti meg a halálos veszedelemből, hanem királyát is. Ismét a hazafias magyar asszony története, de már nem olyan terjengő előadással, mint az előbbiben. Ez a ballada gyorsabb perdülésű s ha vannak is benne rövid leíró és elmélkedő részek, a hirtelen átmenetek és a hézagosságok erősen feltűnnek. De még inkább szembeötlik a tudományos vizsgáló előtt a skót népköltés szerkezeti sajátságainak hatása. Arany János mintája Percy püspök gyüjteményének egyik balladája volt: Ambree Mária. Ez a vitéz nő szintén páncélba öltözik, a kedvese iránt érzett szerelem teszi harcossá s a végén őt is úgy magasztalják mindenfelé, mint Rozgonyi Cicellét.

Az egri leány hőse szintén hasonlít Ambree Máriához. Mint ez, akként bosszulja meg ő is, fegyverrel kezében, kedvese halálát. Kissé hosszadalmas ballada. Az első részben a rabló csehek megindulnak Kassáról Egerbe; a másodikban egy ifjú meglátogatja kedvesét; a harmadikban a csehek berontanak a püspöki palotában mulatozó magyarok és lengyelek közé; a negyedikben az ifjú távozik kedvesétől, a csehek megölik, a leány kardot fog, felkoncolja a támadókat, ő maga is elesik; az ötödikben a magyarok és lengyelek bosszút állnak a cseheken. A szerelmesek történetét csak laza szálak fűzik a harci eseményekhez; a költő zenei nyelven, elég mozgalmasan, de meglehetős hidegen adja elő meséjét.

A középkor tragikus jelenetei erősen vonzották Aranyt. A Hunyadiakról egész ballada-ciklust tervezett. — *Both bajnok özvegyé*ben Hunyadi Jánost szegény árva fiú-

ként mutatja be; édesanyja, a bajnok özvegye, könnyek között neveli. — *Szibinyáni Jank*ban Hunyadi János már serdülő ifjú, a szerb vajda udvarában feltűnik erejével, Zsigmond király a maga udvarába fogadja. — *V. László* a Hunyadi-ház megrontására törő fiatal király lelkiismeret-furdalásait mutatja be; a király kivégezteti Hunyadi Lászlót, fogságban tartja Hunyadi Mátyást, de a forrongó országból menekülni kényszerül és megbűnhödik. — *Mátyás anyja* Hunyadi Mátyás fogságához kapcsolódik: Szilágyi Erzsébet levelet ír fiához, a levelet egy holló elviszi Prágába, a választ is a csodálatos madár hozza meg az aggódó anyának. — A balladakör befejezetlen, egyes darabjai között nagy időbeli hézagok vannak. A négy költemény közül különösen a László király bűnhödéséről szóló ballada emelkedik ki a lelkiismeret mardosásának rajzával. A királyt látomások kínozzák, fenyegető hangokat hall, eszelős félelemmel menekül. A lélek vergődését a természet fenyegető jelenségei kísérik, mintha résztvennének az esküszegő fejedelem sorsának intézésében. A hangulat komor, az előadás hézagos, az események gyászosak. A páratlan versszakok leírók és elbeszélők, a párosak párbeszédesek. Ez a nagy gonddal kidolgozott párhuzamos szerkezet jeles mintája a költő mese-feldolgozó találékonyságának.

A középkori tárgyú balladák közül való a *Zács Klára* is, az erőszakosan megejtett főrangú leány tragikus története. A kétségbeesett apa karddal támad a királyi családra, de a király vitézei megölik. — *Endre királyfi* a nápolyi gyilkosság feldolgozása a középkori hegedűsök

ódon hangján. Johanna megöleti férjét, a magyar királyfi erőszakos halála bosszúra lobbantja a magyarokat. — Képzelt történetet ad a *Bor vitéz*, a síron túl is élő szerelemnek megragadó művészettel kidolgozott rajza. Bor vitéz elesik a harcban, jegyesét a kérlelhetetlen apa máshoz akarja férjhez adni, a leány kimegy az erdőbe és vőlegénye után hal. A szerelmi lázban égő beteg leány látomásainak, a képzelt esküvőnek, a kísérteties környezetnek leírása a hangulatkeltés remeke. — Hasonló nyelvművészet, verselő készség és tragikus elgondolás nyilvánul meg a *Tetemrehívás*ban. Bárczi Benő megöli magát, mert kedvesének, Kund Abigélnek, ingerkedését félremagyarázza. Mikor az istenítéletnél Kund Abigél megjelenik, az öngyilkos ifjú sebe vérezni kezd s a leány beleőrül fájdalmába. A szívvel nem szabad játszani, a lelkiismeret marcangolását nyomon követi a téboly. — Megőrül az *Éjféli párbaj*ban Bende vitéz is. A gyilkos lovag üvöltve vagdossa a levegőt, hogy megsemmisítse képzelt ellenfelét, végre leláncolják, menyasszonya belép Krisztus jegyesei közé. A lélek megháborodása az erkölcsi törvény áthágásának következménye, a bűnös ember nem lehet boldog.

A török világból való a *Török Bálint* tárgya. Szolimán szultán elfoglalja Buda várát s csellel-erőszakkal foglyul ejti Török Bálintot; a daliás főúr a konstantinápolyi Héttorony egyik zugában sorvad el. A költemény a XVI. századi Magyarország kétségbeejtő helyzetét mutatja be, a nemzet két ellenség közt vérzik, a magyar vezér a szerencsétlen viszonyok áldozata lesz: aki az ország ügyeit intézi, élete boldogságával fizet önfeláldozásáért.

— Ennek a korszaknak képe tükröződik a *Szondi két apródjá*ból is. Két magyar apród zengi benne a drégelyi hős örök dicsőségét; a magyar hazafiság és a keresztény erkölcsiség szemben áll a török erőszakkal és a mohamedán érzékiséggel. Szondi György énekes apródjai régi gazdájuk tetteiről énekelnek; sem rábeszéléssel, sem fenyegetéssel nem bírhatók arra, hogy új urukat, Ali basát, magasztalják. Az erőszak győzhet, de az igazság mindennél hatalmasabb a földön. A drégelyi hős rendületlen fenségével költészetünk legragyogóbb alakjainak egyike.

A külföldi történelemhez mindössze egyszer fordult a költő. *A walesi bárdok*ban megénekelte, hogyan ítél Edvárd angol király ötszáz kelta dalnokot máglyahalálra; retteg attól, hogy a dalnokok az angol iga lerázására fogják buzdítani honfitársaikat. A kegyetlen uralkodó bűnhődése nem marad el, rémképek veszik körül, örökké hallani véli a máglyára hurcolt vértanuk dalát. Akié a hatalom, az vétkezhetik, de bűnhődése nem marad el; s akinek van ereje meghalni, az nem kényszeríthető semmire.

A bűntudat örökös gyötrelmei, az erkölcsi igazság mindent legyőző ereje a költő népies jellegű balladáiból szembetűnően kidomborodik. — *Ágnes asszony* a férjgyilkos nő lelki összeomlását festi: Ágnes örökké maga előtt látja a vérfoltot s beleőrül a lepedő kimosásába. A bűnre a bűnhődés. A rémes emlék a szerencsétlen asszony rögeszméje lesz, a könyörülő Isten sem szabadítja meg szörnyű gyötrelmeitől. — Az *Árva fiú*nak egy parasztasszony megtébolyodása a tárgya. A fiút mostohaanyja

kiveri a házból, elhúnyt apja érte jön, gyermekét magával viszi, a gonosz asszony beleőrül az ijedtségbe. — Megőrül a *Tengeri-hántás*ban Dalos Eszti csábítója, Tuba Ferkó is: kedvese halála után leveti magát a toronyból. Ezt a történetet a költő egy fölötte nehéz szerkezeti probléma megoldásával mesteri módon mondja el. A mese kerete egy tanyai jelenet: hűvös éj van, ropog a tűz, a fiatalság kukoricát foszt, a gazda elbeszéli Dalos Eszti és Tuba Ferkó szomorú esetét. Az őszi éjszaka jelenetei beleékelődnek az elbeszélésbe, a gazda megszakítja mesemondását, figyelmezteti hallgatóit a teli holdra, a kuvasz szaladozására, a vadkan zörejére, a csillaghullásra, a harmat leszállására, a harangkongásra, kuvikhangra, végre hallgatósága álomba merül. A félbeszakítások szimbolikus összefüggésben vannak az elbeszélés tartalmával, mintha a természet is átérezné a boldogtalan szerelmesek sorsát. — Szépségben és eredeti elgondolásban versenyez ezzel a balladával: a *Vörös Rebék*. Rébék, a vén boszorkány, szerelmi viszonyba hozza a kasznárt Pörge Dani feleségével; Dani megöli a kasznárt, megöli Rébéket, betyár lesz; Rébék varjúvá változik, nyomon kíséri a nekibúsult legényt, még a bitófán is tépi-marcangolja. Népies balladáink között nincs hasonló szépségű. A gonosz vénasszony mesterkedése, Dani feleségének megtántorodása, a családi pörpatvar fellángolása, a kettős gyilkosság, a kísérteties varjú megjelenítése tüneményes alkotó tehetségre vall. Igazi népdráma, átszőve fantasztikus elemekkel, a refrén sajnálkozó, vésztjósló, ijesztő hangjaival. — Boszorkányos megvilágításban jelenik meg egy ördögi tivornya rajza *Az*

*ünneprontók*ban. Piros pünkösd reggelén megkondul a harangszó, az istenkáromló parasztok tovább folytatják dorbézolásukat; hirtelen megjelenik köztük egy titokzatos muzsikus, fáradhatatlanul fújja dudáját; a táncosok arcáról hull a vér, de nem tudják abbahagyni a táncot; a toronyóra éjfélt üt, kénkőszag árad, az egész őrjöngő csoport a pokol fenekére táncol. A költemény tárgya általánosan ismert az európai mesekörben. Kezdő strófáinak trocheusai éppen olyan hangulatosan festik az ünnepi áhítatot, mint amilyen izgatóan kavarog elő anapesztusaiból az ördögi tánc örvénylése. — A másvilági szellemjelenés idézi elő a katasztrófát *A képmutogató*ban. A grófkisasszony a diákot szereti, a gróf kiveri házából leányát, a boldogtalan teremtés elzüllik és gyermekével együtt elpusztul; a bűnös apa mulatságokba fojtja lelkiismeretének háborgását, de hasztalan; egy alkalommal, amikor asztalt táncoltat, megjelenik leányának árnyéka; a kegyetlen ember megrendül, később megtébolyodik s emlékeitől üldözve sírba száll. Az érzékeny történetet énekes história alakjában írta meg a költő: a debreceni vásárban egy mutatványos bódé kikiáltója mondja el a grófkisasszony esetét és mutogatja a történet főbb mozzanatait ábrázoló vásári vásznat. Az asztaltáncoltatás és szellemidézés motívuma modern lelemény: az 1850-es évek úri társaságainak kedvenc szórakozása volt. A költőnek az a fogása, hogy a mesét egy vásári énekessel mondatja el a festett vászon előtt tolongó közönségnek, nagyon emeli az elbeszélés közvetlenségét és hatásosabbá teszi az érzelgő novellistáktól annyira elkoptatott históriát. — A *Hídavatás* témája egész modern. Az

ifjú kártyázik, elveszti mindenét, remény nélkül vág neki az éjszakának; a Margithídról a habokba bámul, egymásután ébrednek életre a folyam öngyilkosai, mire az óra egyet üt, már ő is ott van közöttük. A halálra szánt ifjú káprázatában feltűnő alakok a nagyvárosi életből valók: a szerelmespár, a tönkrement milliomos, a szerencsejáték bolondja, a becsületét vesztett férfi, a könnyelmű fiú, a nyomorgó aggastyán, a festettarcú nő, a tébolyda szökevénye, a veréstől rettegő inas, az életunt kéjenc, a szerelmi csalódás áldozata, az amerikai párbaj hőse, a ledér leány és mind a többi, akik már nem is egyenkint bukkannak elő, hanem seregben cikkáznak, «mint röpke hal a tengerekben».

Igy dolgozta fel Arany János a történeti mult, a népélet és a modern társadalom számos esetét, kiragadta a legmegrendítőbb mozzanatokat, kísérteties félhomályba vonta a kastélyok és parasztkunyhók zugait. Balladái közül különösen a *Tetemrebívás, Bor vitéz, V. László, Szondi két apródja, A walesi bárdok, Tengeri-hántás, Vörös Rébék, Az ünneprontók* és a *Hídavatás* a magyar ballada-költészet utól nem ért remekei. Megannyi apró drámák: dúltlelkű emberek végzetes történetei. Csak néhol akad egy-egy megnyugtatóbb megoldás; csak itt-ott tűnik fel egy-egy bűntelen hős. A régibb balladákhoz viszonyítva Arany János balladái rendkívüli fejlődést mutatnak és a műfaji befejezettség hatását keltik. Kölcsey Ferenc, a magyar műballada-költészet úttörője, még német mintákat másol; Kisfaludy Károly szintén német hatás alatt áll; Czuczor Gergely már nemzetibb szellemű, de művészi szempont-

ból jelentéktelenebb, mint két előde; Garay Jánosban több a szónoki pátosz, mint amennyit a ballada megbír; Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor sokkal inkább el volt foglalva egyéb költői tervekkel, semhogy e műfaj kiképzésére fordíthatták volna idejüket. Arany János eleinte a magyar népköltés tanulmányozásával igyekezett megközelíteni a balladai ideált; csak később, közvetlenül a szabadságharc után, fordult a skót epikai dalok felé, ezek adták kezébe a kulcsot. Az angol-skót népköltési gyüjteményekből sokat tanult: nemcsak a tragikus tárgyak és indítékok hatottak reá, hanem a szerkezeti sajátságok, az előadás formái és a lelki élet vívódásának rajzai is. A drámai erejű párbeszédre a skót balladákban fényes mintákat talált, a bűn és bűnhődés legkülönbözőbb eseteit szemlélhette bennük, csodálhatta a tragikus felfogás zordonságát. Hogy nem vált utánzóvá, hatalmas költői egyéniségének tulajdonítható. Költői mintáival körülbelül akként bánt el, mint Shakespeare a maga nyers anyagával. Tárgyainak változatossága, nyelvének színessége, verselésének sokfélesége méltán ébreszt csodálatot. Balladái egész költői munkásságának csúcspontját jelölik. Itt a legutánozhatatlanabb. Mester abban, hogyan kell meséjét tömören elmondani, a reális megfigyeléseket sejtelmes elemekkel keverni, a legnehezebb szerkezeti problémákat megoldani, a visszatetsző témákat az előadás művészetével költőivé varázsolni. Nyelvének kifejező ereje balladáiban éri el tetőpontját, hangulatkeltő képessége itt tündöklik legjobban. Hősei — V. László, Bor vitéz arája, Kund Abigél, Szondi két apródja, Edvárd király, Ágnes asszony, Tuba Ferkó, Pörge Dani, az

ünneprontók, a folyam öngyilkosai és a többiek — mélyen belevésődtek minden művelt magyar ember képzeletébe. A rossz lelkiismeret boldogtalan áldozatai ők; elkövetik a bűnt, a bűntudat szétmarcangolja őket. Balladaköltőink Arany János előtt rendesen kiválasztottak egy mondai vagy történeti tárgyat, azt verses formába öntötték, a mesét szónoki sallangokkal virágozták fel; a buzgó úttörőkkel szemben Arany János megtalálta a műfaj igazi hangját. Balladái bátran mérkőzhetnek a világirodalom legszebb balladáival. A hangulatkeltés, lélekfestés, tragikus erő és költői nyelv e remekeiben a lírai, epikai és drámai elemek bámulatos összhangban olvadnak össze.

Balladáinak sorozata megjelenésük időrendjében. — *Rákócziné.* Először az Életképek 1848. évfolyamában jelent meg. (A költeménynek némi Bécs-ellenes politikai célzata is van. Meséje nem költött történet: a Habsburg-udvar 1706-ban csakugyan elküldte a fejedelemhez nejét Érsekújvárra a békekötés egyengetése céljából. A küldetés sikertelen maradt.) — *Rozgonyiné.* Szépirodalmi Lapok. 1853. évf. (Meséjének forrása: Szalay László magyar története. A költő rámutatott arra, hogy balladáját skót minta után írta: «Ez egyszerű népies jószág a külföld tanulmányozásának eredménye s előképe ama skót balladákban van meg, amelyek ezerszerte inkább balladák, mint azon ach-os és óh-os história, mit azokból később a németek gyártottak. Én vandali módon jártam el az utánzásban: nemcsak az Arthus király, Sir Patrick stb. neveket változtattam meg, nemcsak a szépen sántító trocheusokat cseréltem fel a kevésbé művészi népdal-formával, nemcsak a mese helyett egészen újat költöttem: de ezenfelül a skót élet helyett magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada menetelét, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez; de persze a költeményből semmi ilyes ki nem látszik, semmi, de semmi stúdium belőle ki nem rí». Levele Pákh Alberthez: Nagykőrös, 1853. február 6.) — *Az egri leány.* Délibáb. 1853. évf. (Forrása: Callimachus Fülöp

latinnyelvű történeti munkája. Nem tiszta ballada, inkább műfaj-egyveleg: a költői elbeszélés, históriás vers, románc és népdal csoportosítása a balladai mag köré. A költeményből csak a negyedik rész a tulajdonképeni ballada.) — *Török Bálint.* Délibáb. 1853. évf. (Forrásai: Verancsics Antal latinnyelvű történeti munkája és Tinódi Sebestyén egyik históriás éneke. A kor lelke ott lebeg az ódon stílusú költeményben.) — *V. László.* Budapesti Visszhang. 1853. évf. (Forrásai: Turóczi János, Fessler Aurél és Szalay László történeti munkái. Voinovich Géza szerint: «E költemény egész tragédia, tragikaibb a Hunyadiak sorsából merített színműveknél. Arany nem az eseményeket festi, hanem tükröződésüket a bűnös lelkében, a lelkiismeret gyötrelmeit, istenítéletét».) — *Ágnes asszony.* Divatcsarnok. 1853. évf. (Mikor a költő Geszten nevelősködött, élt ott egy elborult elméjű parasztasszony; ennek az volt a rögeszméje, hogy reggeltől estig mosott a patak mellett. A ballada hőse tehát élő személy volt. Azonkívül mintha még a vérfolttól iszonyodó Lady Macbeth alakja is újra éledne Ágnes asszonyban. Chamisso egyik költeménye, Die Jungfrau von Stubbenkammer, szintén hatott a magyar balladára.) — *Mátyás anyja.* Magyar Nép Könyve. Szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond. 1854. (Meséje Bonfiniusban gyökerezik. A költemény inkább csak történeti románc, még helyesebben: monda. Tragikum nincs benne, megnyugtató eseményt mond el, feldolgozása is a derűs verses elbeszélésé.) — *Zács Klára.* U. o. 1855. (Forrása: Szalay László magyar története A balladát egy Nagy Lajos korabeli kobzos mondja el a Toldi Szerelme 12. énekében. Riedl Frigyes felhívta a figyelmet a költő feltűnően erős elhomályosító módszerére. Arany egyes balladáiban a misztikus megvilágítás, a félhomály «néha már-már háromnegyed homállyá válik; ő hellyel-közzel skótabb a skótoknál. Zács Klára vagy V. László például alig érthető arra nézve, ki e történelmi eseményeket nem ismeri.») — *Bor vitéz.* Délibáb. 1855. évf. (A kedveséért jövő halott völegény alakja különösen az angol-skót költészeten át ragadta meg a költő képzeletét. A ballada, formájára nézve, maláji pantum. A Chamissótól meghonosított versfaj lényege az, hogy a költemény minden sora kétszer fordul elő. Ebben a messze keletről átültetett versfajban a költő remekművet alkotott.) — *Szibinyáni Jank.* Pesti Napló. 1855. évf. (Forrása: Teleki József történeti munkája a Hunya-

diakról. A Székács Józseftől magyar fordításban kiadott szerb népénekeket is figyelemmel kísérte a költő. Hangulata nem balladai. Mondát foglalt versbe nyugodt strófaszerkesztéssel.) — *Árva fiú.* Hölgyfutár. 1855. (Témája, a gonosz mostoha bűnhődése, annyi változatban olvasható, hogy közelebbi forrásának kutatását meg sem kísérelték.) — *A walesi bárdok.* Koszorú. 1863. évf. (Meséje egy angol antológiából való, ebben két hasonló tárgyú elbeszélő vers van, néhány jellemző motívumukat felhasználta a költő. Balladáját 1857-ben írta. I. Ferenc József ebben az évben Budára jött, ez a látogatás váltotta ki lelkéből a költeményt. Az osztrák kormányhatóság üdvözlő verssel óhajtott kedveskedni a császárnak, a verses üdvözlet a hivatalos lap élén jelent volna meg, elkészítésére Arany Jánost szólították fel, ő azonban betegségére való hivatkozással kitért a bőséges díjazással járó bizalom elől. Magános óráiban ekkor írta meg balladáját. Az az eszméje, hogy a költők nem aljasodhatnak a nemzetet legázoló hatalom bérenceivé, fenséges erővel bontakozik ki költeményéből.) — *Both Bajnok özvegye.* Koszorú. 1864. évf. (Forrása: Teleki József történeti munkája a Hunyadiakról. A kis történeti helyzetkép a Hunyadi-balladakör első darabja.) — *Szondi két apródja.* Arany János összes költeményei. Pest, 1867. (Forrása: Tinódi Sebestyén egyik históriás éneke, Budai Ferenc Polgári Lexikona és Szalay László magyar történelme. Régebben már Erdélyi János és Czuczor Gergely is feldolgozták a történetet, balladáik tettek is némi hatást Aranyra, de azért az ő felfogásuk és feldolgozásuk mégis egészen más, mint a dalokban és ellendalokban felépített Arany-ballada. A költőnek ez volt a harmadik téma-megoldása, előzőleg már kétszer is sikertelenül próbálkozott a történet feldolgozásával, töredékben hagyta mind a két kísérletét.) — *Hídavatás.* Budapesti Szemle. 1877. évf. (Az öngyilkosok felvonulásán az Ember Tragédiája 11. színének hatása látszik, hasonló hely van Mistral Miréiojában is, továbbá Heinében. A Margithidat 1876 tavaszán avatták fel, a költő megcsodálta a mérnöki tudomány mesterművét, képzeletében megjelentek a fővárosi élet bűnei, 1877 nyarán megírta balladáját. Voinovich Géza szerint: «Nincsen párja a balladák közt. A kézirat városi balladának mondja. A való látomásba foly, a kép óriás-méretűvé nő s fölötte a földöntúli világ rejtelme lebeg, melyet borzongatva éreztet a víz kísérteties vonzóereje s az éjféli óra. Az egész egy főalakban központosul,

az életét eljátszott, halált kereső ifjúban; az ő tébolyuló szeme előtt tolong e kísérteti raj, a való élet nyomorának és kínjának típusai, valamennyiüket közös kétségbeesés láncolja össze és sodorja egyazon sorsba, mint az Ünneprontókat. Ez egybeforrasztja az ifjat és rémképeit, megsokszorozza az egésznek erejét és hatását dantei erejü látomássá. Olyan e kép, mint a középkori festők haláltáncai: egy nagyváros haláltánca ez».) — *Tetemrehívás.* Budapesti Szemle. 1878. évf. (Riedl Frigyes szerint a ballada meséje a költő egyik ifjúkori novellájára, a Herminára, vezethető vissza. Zlinszky Aladár a tetemrehívó eljárás forrásait a Nibelungénekben, Jókai Mór egyik elbeszélésében és Balássy Ferenc történetírónak a középkori istenítéletekről szóló tanulmányában jelölte meg. Tolnai Vilmos kutatásai Ipolyi Arnold magyar mitológiáját is a költő kútfői közé iktatják. Mindez magára a históriai környezetrajzra s nem a szerelmi történetre vonatkozik. Hogy a skót balladákban is előfordul a tetemrehívás és ott is vannak Kund Abigélhez hasonló nőalakok, arra Elek Oszkár mutatott rá. A szerelmi történetet a költő remekül kapcsolta össze a középkor babonás világával. A régiek hite szerint a természet elárulja a gyilkosságot: ezt a hiedelmet a költő a művészi igazságszolgáltatás eszközévé tette.) — *Vörös Rébék.* Vasárnapi Ujság. 1878. évf. (Valószínü, hogy a ballada kísérteties levegője az orosz irodalom hatására vezethető vissza. Hogy a vénasszony boszorkánnyá változhatik s megronthat mindenkit: ez a hiedelem megvan minden nép körében.) — *Endre királyfi.* Toldi Szerelme. Budapest, 1879. (Forrásai: Fessler Aurél és Szalay László történeti munkái. A ballada, mint hegedős-ének, a Toldi Szerelme 8. énekében foglal helyet.) — *Éjféli párbaj.* A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 15. köt. Budapest, 1879–1880. (Hasonló tárgyú balladák vannak a skót népköltészetben is, de a költő nem innen, hanem a maga képzeletéből merítette meseanyagát. A ballada kísértő szelleme Bende vitéz bünös öntudatának belső kísértete, csak ő látja ezt a túlvilági rémet, mások a síron túl is élő bosszú hitének igazságát szemlélik megörülésében.) — *Tengeri-hántás.* Árvízkönyv. Szerk. Szász Károly. 1880. (Meséjének néhány eleme megvan a költő egyik ifjúkori novellájában: Egy egyszerü beszélyke. Másik eleme a népbabonából való. Hangulatára és szerkezetére jelentékenyen hatott Turgenyev Iván egyik elbeszélése. «Az egyszerü mesének, irja Voinovich Géza,

a kidolgozás ad költői értéket. A költő színei a hallgatag évek alatt erősbödtek, zománcosabbakká, de sötétebbé is váltak. A szerelemnek és hősiségnek gyászukban is fölemelő képei helyett most zordon erkölcsi igazságok vonzzák, mindennapi sötét tárgyak; a büntetés pallosa most még élesebb, mint régen; a cselekmény elmondása még tömörebb.») — *Az ünneprontók.* Arany János hátrahagyott versei. Budapest, 1897. (A költő egy olyan ponyvatermékből merítette meséjét, amelynek magyar szövege cseh változatra vezethető vissza. A költőietlen oktató meséből művészi balladát alakított. Mint több más költeményének tárgyát, ennek a balladájának meséjét is évtizedekig őrizte lelkében, míg egyszer csak hirtelen meglepte az ihlet órája s 1877 nyarán formába öntötte remekművét. A mindenkit halálba táncoltató varázshegedű sátáni ereje, a tömeges megszálltságnak borzongató képe, az elkárhozók kimerült haláltusája kétségtelenül nagyszerű ábrázolás. Zichy Mihály képzeletét ez a ballada is megragadó módon termékenyítette meg.) — *A képmutogató.* U. o. Budapest, 1897. (Ez az «énekes história» Arany János utolsó balladája. 1877 novemberéből való. A költőnek az a fogása, hogy egy vásári komédiással mondatja el a tragikus történetet, különös varázst áraszt a költemény képeire. Az asztaltáncoltatás is eredeti módon fonódik a mese szálai közé.)

Arany János balladáinak méltatásában először Greguss Ágost szerzett nagy érdemeket. Balladaelméletét egyenesen Arany János balladáiból vonta le. Sokat emlegetett műfaji meghatározása: a ballada tragédia dalban elbeszélve. (A balladáról. Pest, 1865.) — Gyulai Pál szerint: «Ha szabad volna merész kifejezést használni, Aranyt a ballada Shakespearejének nevezhetnők. Kevés versszakban egész tragédiát tár elénk s nagy erővel rajzolja a szenvedély démonizmusát, monomániáját, a lelkiismeret furdalásai között szenvedő lélek látomásait. E nők és férfiak lelke, akiket szenvedélyük bűnbe sodort, tele skorpióval; mardosásuk őrjöngővé teszi őket. E tragikai képek nem a képzelem játékai. Arany együtt szenved személyeivel, érzése egészen áthatja képzelmét s egy-egy ilynemű balladája majdnem olynemű látomás szüleménye, mint aminő személyeit izgatja. Innen a ritmus szenvedélyes mozgékonysága, az átmenetek merész szökellései, az indulat tördelt nyelve, a háttér búskomor sötéte, mely annál élesebben emeli ki a lélek küzdelmeit.» (Emlékbeszéd Arany

János fölött. 1883. Emlékbeszédek. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1914.) — Riedl Frigyes szerint: «A műballada legnagyobb mesterei a világirodalomban Goethe és Arany. Mind a kettő érezte a ballada népies jellegét és zeneiségét. A balladában, úgymond Goethe, van valami titokzatosság, amely az előadásmódban rejlik. E felfogást Arany balladái is megvalósítják.» Arany eleinte, fejlődésének első korszakában, szomorú életképeket állít elénk (A varró leányok, Szőke Panni); a második korszakban egészen népies balladákat ír (Rákócziné, Rozgonyiné); a harmadik korszakban balladáinak homálya sűrűbb, elbeszélése izgatottabb, lelki összeütközései súlyosabbak (Ágnes asszony, V. László); a negyedik korszakban, 1877-ből való balladái csoportjában, a népballada hangját, szerkezetét és ritmusát a legmagasabb költői légkörbe emeli (Vörös Rébék, Tengeri-hántás.) Az utóbbiakban a tömörítés és drámaiság még fokozódik, a költő a legkisebb részletet is szédítő művészettel dolgozza ki. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — A világköltészetben, állapítja meg Beöthy Zsolt, Arany János a ballada egyik legnagyobb mestere. «A ballada borús, ködös, nehéz légköre, melyben villámok járnak napsugár helyett, megegyezett hangulatával. A szenvedélyeknek szükszavú, inkább csak kitörő és kifakadó, mint kiáradó megnyilatkozása illett természetéhez, melynek szemérme és érzékenysége érzelmeinek inkább kevés szavú célzásokban, egy-egy futó képben engedett utat.» (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — «Alakító tehetsége, mondja Szinnyei Ferenc, a balladában ragyog leginkább. Egy sokszor elég hosszú történetnek rövid költeménybe foglalásához nem csekély alakító erő szükséges. Aranyt az ily nehézség sohasem csüggeszti, könnyen diadalmaskodik rajta, sőt szándékosan növeli a nehézségeket, a legbonyolultabb szerkezeti problémákat tűzvén maga elé. A versformák megválasztásában is nagy művész. Maga mondja, hogy balladáinak már fogamzásakor ott zsong a ritmus lelkében az eszméhez, tárgyhoz simulva, attól elválaszthatatlanul. Valóban úgy érezzük, hogy mindenik balladáját éppen csak a választott versformában írhatta meg,» (Arany János. Budapest, 1909.) — A skót hatás, úgymond Voinovich Géza, csak szunnyadó erőket keltett életre Arany egyéniségében. «Egyetlen balladáját sem állíthatni bármily felületes párhuzamba

sem valamely skót balladával; mindenütt érvényesül a magyarság és népköltészetünk szelleme, főként pedig a költő lángelméjének eredetisége.» Műfaji mintáit mindenesetre a skót költészetnek köszönheti, a lelki rajz mélységeiben Shakespeare a vezetője. Egész elméletet szürt le tanulmányaiból. A ballada fő jellemvonását abban látta, hogy nem a tényeket fejezi ki első sorban, hanem a tények hatását az érzelemvilágra, nem a szomorú történet meséjével foglalkozik különösebben, hanem annak tragikumával. A fejlődés csúcspontját 1877-ben éri el. «Messze háta mögött van már a skót balladák tanulmánya, de hatásuk átment vérébe. Most mindent magából merít.» Fejlődésének ezen a tetőpontján visszatér oda, ahonnan kiindult: a magyar népköltéshez. (Arany János összes kisebb költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest, 1924.)

Kiadások. — Arany János balladáinak sorozata a költő összegyűjtött munkáinak kiadásaiban jelent meg. — Magyarázatos kiadásuk Greguss Ágosttól: Arany János balladái. Budapest, 1877. (Második kiadása: Budapest, 1880. További kiadásai Beöthy Zsolt értékes bővítéseivel 1885-től kezdve a Jeles Írók Iskolai Tárában. A Greguss–Beöthy balladák könyve fogalom volt a magyar középiskolákban félszázadon át s mintául szolgált minden más szövegmagyarázónak.) — Arany János összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Markovics Sándor jegyzeteivel.) — Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Négy kötet. Budapest, 1888–1889. (Arany László jegyzeteivel.) — Arany János balladái. Zichy Mihály rajzaival. Budapest, 1895. (Külön is megjelent 24 füzetben. Festőművészeink közül Zichy Mihályon kívül még Gyárfás Jenő, Körösfői–Kriesch Aladár, Lotz Károly és Than Mór rajzoltak és festettek értékes képeket a költő verses elbeszéléseihez.) — Arany János válogatott balladái. Riedl Frigyes bevezetésével. Budapest, 1897. (Magyar Könyvtár.) — Négyesy László: Poétika. Budapest, 1902. (Magyarázatos szövegek.) — Riedl Frigyes: Poétika. 5. kiadás. Budapest, 1904. (Magyarázatos szövegek.) — Arany János összes kisebb költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest, 1924. (A balladák teljes gyűjteménye magyarázatokkal.)

Irodalom. — Greguss Ágost: A balladáról. Pest, 1865. — Szász Károly: Arany János összes költeményeiről. Budapesti Közlöny. 1867. évf. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Ferenczy

József: Arany János költészete. Figyelő. 1877. évf. — Greguss Ágost: Arany János balladái. Budapest, 1877. — Moller Ede: Arany János Tetemrehívása. Figyelő. 1878. évf. — Greguss Ágost: Shakespeare pályája. Budapest, 1880. — Thewrewk Árpád: Ágnes Asszony. Budapest, 1882. — Badics Ferenc: Arany János. Pozsony, 1884. — Jancsó Benedek: Arany János lelki betegeiről. Figyelő. 1884. évf. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. Budapest, 1885. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Gyürky Ödön: Szondi a magyar költészetben. Szondi-album. 1886. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Toncs Gusztáv: Arany János Török Bálint című költeményének forrásai. Szabadkai községi gimnázium értesítője. 1887.— Lázár Béla: Arany Hídavatása és rokonai. Fővárosi Lapok. 1889. évf. — Reviczky Gyula: Arany János Rozgonyinéja. Magyar Szemle. 1889. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1890. — Zlinszky Aladár: Szondi Két Apródja az iskolában. Zombori állami gimnázium értesítője. 1890. — Borovszky Samu: Szondi Két Apródja. Fővárosi Lapok. 1891. évf. — Tell Anasztáz: A műballada a magyar költészetben. Győri benedekrendi főgimnázium értesítője. 1892. — B. F.: Szondi Két Apródja. Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. évf. — Mráz Elek: Arany János Tengeri Hántása. Rozsnyói evangélikus gimnázium értesítője. 1894. — Berta Ilona: Arany János V. Lászlója Nemzeti Nőnevelés. 1896. évf. — Katona Lajos: Arany Jánosnak Az Ünneprontók című balladája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1899. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Szondi Két Apródjának egy kifejezése. U. o. 1899. évf. — Binder Jenő: Párhuzamok Aranyhoz. U. o. 1900. évf. — Katona Lajos: Az Ünneprontókhoz. U. o. 1900. évf. — Zlinszky Aladár: Arany balladaforrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Tolnai Vilmos: A Szondi Két Apródjának forrásaihoz. U. o. 1903. évf. — Gyöngyösy László: A Tetemrehívás forrása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1904. évf. — Petz Gedeon: Arany János Ágnes Asszonyáról. U. o. 1905. évf. — Gärtner Henrik: Arany János Ágnes Asszonyáról. U. o. 1906. évf. — Lengyel Miklós: Az Ember Tragédiája és Arany János egyik balladája. U. o. 1906. évf. — Szigetvári Iván: Arany Hídavatása és Mistral Mireiója. U. o. 1906. évf. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Buda-

pest, 1907. — Bodola Gyula: Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. — László Béla: A Tetemrehívás forrása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Tolnai Vilmos: Zács Klára forrásaihoz. U. o. 1908. évf. — Páger Imre: A drámai elem Arany János balladáiban. Az Arany János Társaság Könyvei. 3. köt. Temesvár, 1908. — Elek Oszkár: A halál motívuma és a haláltánc. Athenaeum. 1909. évf. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Tolnai Vilmos: Arany Tetemrehívásának pörosztójáról. Magyar Nyelv. 1911. évf. — Elek Oszkár: Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Tolnai Vilmos: Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz. U. o. 1913. évf. — Elek Oszkár: Arany János Képmutogatójáról. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. — Tolnai Vilmos: Arany Szibinyáni Jankjának forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1916. évf. — U. az: Arany Képmutogatójának személyes vonatkozásai. U. o. 1916. évf. — U. az: Arany Szondi Két Apródjához. U. o. 1916. évf. — Vértesy Jenő: A Tetemrehívás filmen. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Elek Oszkár: A Walesi Bárdok tárgyköréről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Négyesy László: Arany. Budapest, 1917. — Szegedy Rezső: Ki volt Jankó Szibinyáni? Ethnographia. 1917. évf. — Voinovich Géza: Arany balladaköltészetéről. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Elek Oszkár: A Walesi Bárdok tárgyának első megemlítése irodalmunkban. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Fest Sándor: Arany János balladáihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1918. évf. — Riedl Frigyes: Arany és Turgenyev. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Heller Bernát: Heine hatásának egynémely nyomai Arany János müveiben. Nyugat. 1920. évf. — Szendrey Zsigmond: Népballadák. Ethnographia. 1920. évf. — Benedek Elek: Arany balladái és a népballadák. Magyar Helikon. 1921. évf. — Tolnai Vilmos: A Képmutogató eredete. Ethnographia. 1921. évf. — Moravcsik Gyula: A Szibinyáni Jank-mondához. U. o. 1922. évf. — Balogh József: Az Ünneprontók. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Tolnai Vilmos: A Walesi Bárdok s a «Bárányfelhő.» Napkelet. 1924. évf. — Voinovich Géza magyarázataival: Arany János összes kisebb költeményei. Budapest, 1924. — Balogh József: Az Ünneprontók. Népélet. 1925. évf. — Elek Oszkár: A Walesi Bár-

dokról. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Magyar Népköltési Gyüjtemény. Nagyszalontai gyüjtés. Szerk. Szendrey Zsigmond. Budapest, 1925. — Boda István: Arany János «különös természete» és az Arany-balladák megrendült lelkü hősei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927–1928. évf. — Elek Artúr: Zichy Mihály, a könyvillusztrátor. Könyvbarátok Lapja. 1928. évf. — Trencsény Károly: Misztikus elemek Arany János költészetében. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Elek Oszkár: A Bor Vitéz tárgyköréről. Irodalomtörténet. 1930. évf. — Szigetvári Iván: Arany János pantumja. U. o. 1930. évf. — Angyal Pál: Arany János büntettesei büntetőjogi szempontból. Budapesti Szemle. 1932. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

ARANY JÁNOS LÍRÁJA.

Arany János lelke rendkívül érzékeny volt; zárkózott, tépelődő, komorságra hajló. A költő sóváran vágyódott a csendes élet után s látnia kellett, hogy reményei nem válnak valóra. A mélabús vonás állandó kísérője lírai költeményeinek; még ott is, ahol elégikus borongása a humorba megy át, többnyire sötét és keserű. A sors csapásai korán arra kényszerítették, hogy néma megadással tekintsen az élet bajaira; szemlélődő természetű lett, az életkedv hangját ritkán hallatta. A szerelem érzelmei meg sem szólaltak lantján.

Lírájának első korszaka az önkényuralmat megelőző három esztendőre esik. (1847—1849.) Ebből a korszakból kevés lírai verse maradt, ezekben sincsenek meg költői előadásának későbbi szépségei. Örvendezve válaszol Petőfi Sándor első levelére, szelíd humorral üdvözli pályadíjul nyert aranyait, megrendült lélekkel bölcselkedik Czakó Zsigmond öngyilkosságának hírére. *(Válasz Petőfinek, Aranyaimhoz, Czakó sírján.)*

A szabadságharc idején írt versei részben Petőfi Sándor politikai költészetének visszhangjai, részben népies hangú hazafias buzdítások. Arany Jánosnak is megvolt a maga forradalmi korszaka, lázas hangok és gúnyos ostorozások szakadtak fel lantjáról, a köztársaság eszméi megragadták lelkét. A folyóiratok hasábjain harcra buzdította

a magyarságot, támadást intézett a papság ellen, elkeseredve kelt ki a Habsburg-házzal szövetkező nagyurak ellen. «Haj ne hátra, haj előre: Vérmezőről vérmezőre!» *(Nemzetőr-dal, Rab-lelkek, Álom-való, Egy életünk, egy halálunk, Él-e még az Isten, János pap országa.)*

Az önkényuralom korában megkezdődött lírájának második korszaka. (1850—1860.) Érzékenysége szinte a betegességig fokozódott, borongás szállt lelkére, komoran figyelte az élet félelmes fordulatait. A gyászos évek idején közreadott elégiái igazi ihletettségről és kiváló művészi erőről tanuskodnak. Ezek a költemények a nemzet levertségének épúgy kifejezést adtak, mint Tompa Mihály allegóriái. A költő kezdetben összetört hittel szemlélte hazája jövőjét; úgy látta, hogy a megváltás órája többé nem fog ütni; később enyhült pesszimizmusa, kétségbeesését a vigasztalás hangjaival cserélte fel. Csak a maga helyzetébe nem tudott belenyugodni. Egykor legalább tervei és ábrándjai voltak, most már ezek is megsemmisültek; családi köre és Istenbe vetett bizalma nyujtott némi enyhülést szívének. Az élet nem való az erényes, tartózkodó, fáradt embereknek, de ha már élnünk kell, teljesítsük kötelességünket. Aki kevéssel beéri, az, ha boldogságot nem is, de némi nyugalmat mégis talál; s ha szíve tiszta, talán meg fog nyugodni sorsában. Mindvégig panaszos hang, az élet nehézségeinek pesszimista átgondolása. Búsongás érzelgés nélkül. Lírájának ebben a korszakában a kasszikus értékű költemények egész sorát írta. *(Fiamnak, Letészem a lantot, Ősszel, A dalnak búja, Évek, ti még jövendő évek, Ó ne nézz rám, Visszatekintés, Vágy.)*

Bekövetkeztek a lírai meddőség évei. Az élet prózája kiszárította érzelmi költészetének forrását. Budapestre való költözése után tizenhat esztendőn keresztül alig írt néhány kisebb költeményt. 1877-ben volt másodvirágzása: lírája ekkor alakult ki teljesen. Lírai fejlődésének ebben a harmadik korszakában (1877) egyszerűbb, közvetlenebb, melegebb, mint bármikor azelőtt.

Visszatekint életére; elpanaszolja, hogy az élet nem adta meg neki, amit várt; címe, rangja, hírneve van, de lelke mégis nyugtalan; emésztő kétely gyötri, hogy tervei közül olyan keveset valósított meg; kívánta a munkás öregséget s most szegettszárnyú madárként áll a nyugalom előtt. Ha lát egy alföldi szekeret, szülőföldjének képe tűnik fel előtte; az a gondolat kísérti, vajha ott maradt volna a szalontai mezőkön, az anyatermészet ölén! Most itt botorkál a főváros utcáin, tekintete a fakó földhöz lapul, keresi a helyet, ahol megpihenhet. A margitszigeti tölgyek alatt eszébe jut gyermekkora, a városligeti fák között szülőföldjéről ábrándozik. Öreg ember lett belőle félig süket, félig vak; csak titokban pengeti gitárját, idézi a régi dallamokat, az elmúlt emlékeket. *(Epilógus, Vásárban, A lepke, A tölgyek alatt. Ének a pesti ligetről, Tamburás öreg úr, Mindvégig.)*

Öregkori költeményei — Őszikéi — a mélabúnak és a humornak, a vágyaknak és az emlékeknek, az elaggottság leverő érzésének és a közelgő halál gondolatának megindító kifejezései. Közlékenyebb, mint azelőtt, szívének titkait nem rejtegeti, hangja bizalmasabb. Az ősz verőfénye ez, a hervadás bája. Mint annakelőtte, most is ott

van költeményeiben a hangulat egysége, a kompozíció gondossága, a forma művészete. Humora a legfinomabb árnyalatok gazdag fokozatát mutatja.

Humor aranyozza be életképeit és leíró költeményeit is. Ezekben hol eredeti alakokat mutat be, hol jellemző kis történeteket mond el. *(A szegény jobbágy, A tudós macskája, Nyalka huszár, Magyar Misi, Öreg pincér, Hírlap-áruló.)* Élettelen tárgyak élővé tételében, jelenetek ábrázolásában, hangulatok teremtésében klasszikus művész. *(Családi kör, Az ó-torony, Elhagyott lak, A vén gulyás temetése, A tetétleni halmon.)* Van néhány igen szép borongó dala *(Csendes dalok, Itthon, Juliskához, Leányomhoz)* és népdala. *(Kondorosi csárda mellett, Hej iharfa, juharfa, Sírva jön a magyar nóta világra, Elesett a Rigó lovam patkója, A hegedü száraz fája.)*

Bölcselő és tanító költeményei nemes eszmékben gazdagok. Egyrészt a Gondviselésbe vetett hit, az emberi törekvések szkeptikus szemlélete és a sors rendelésében való megnyugvás tükröződik belőlük, másrészt tanulságos intések, oktatások, önvallomások szólalnak meg bennük. *(Gondolatok a békekongresszus felől, Dante, Enyhülés, Kozmopolita költészet.)*

Gúnyosan ostorozza mindazt, ami nem fér össze az irodalom méltóságával: a kufárkodó könyvipart, a hírnév mohó hajszolását, a fiatal óriások nagyzási hóbortját, a kezdő írók önhittségét, a felfuvalkodottságot, a tehetségtelenséget. Sok irodalmi visszaélésre mutatott rá metsző iróniával. A kor írótípusa, a gyöngeeszű diák, elolvassa Petőfi életét, kimarad az iskolából, tollat ragad, színi kri-

tikákat ír, zaklatja a szerkesztőségeket, ontja a sok verset, végül is zseni lesz; bár bolond a verse, fő dolog, hogy neve minél többször szerepeljen nyomtatásban; ha értelmetlen és pongyola, máris zseni s a lángelme csak nem fog szabályokkal küszködni *(Vojtina levelei öccséhez).* A szatirikus rajznak komoly folytatása is van: mi a költészet lényege? Arany szerint a költészetnek a valóság égi mását kell adnia, nem magát a nyers életet; de azért a költőnek, művészi idealizálása ellenére is, meg kell győznie közönségét, hogy amit elmond, az való. Az élet és igazság a maga meztelenségében nem lehet a művészet tárgya. Messze menni a valóságtól éppen olyan káros, mint mereven ragaszkodni a valóság puszta másolásához. Minden igazi költészet eszményít; az idealizmus csakúgy, mint a realizmus. *(Vojtina ars poétikája.)*

Nevezetesebb lírai költeményei. — *Válasz Petőfinek.* Életképek. 1847. évf. (Nyomtatásban ez a verse jelent meg elsőnek. Népi származásának hangsúlyozása mellett kifejezi nagy örömét, hogy Petőfi Sándor a jóbarát kézfogásával közeledett feléje: «Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom; Örül a szívem és mégis sajog belé, Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom? Petőfit barátul még sem érdemelé». Ujjongva mond köszönetet jó szerencséjének, hogy írói pályadíja mellé még Petőfi barátságát is megnyerte. Verses leveléhez csatolt prózai levelében élete sorsáról így tájékoztatja költőtársát: «Jegyzői minőségben, hitvány évi bérért, naponkint egyremásra 10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két kis gyermekem, részint Homérom és Shakespearem társaságában töltöm el.») — *Évek, ti még jövendő évek.* Hölgyfutár. 1850. évf. (Siratja korán elmúlt ifjúságát, ránehezedik lelkére korai öregségének terhe. «Szünj meg, panasz; ne háborogj szív! Bünöd csak egy volt: az erény.») — *Fiamnak.* Hölgyfutár. 1850. évf. (Refrénje: «Kis kacsóid összetéve szépen, Imádkozzál, édes gyermekem!» Fia a régi szabad hazában

született s most itt él vele együtt a hontalanság földjén. Mit adhat ő, a szegény költő, örökségül gyermekének? Legföljebb mocsoktalan nevet: hitvány érdem a tömegnél. «Ártatlan szíved tavaszkertében A vallást azért öntözgetem.» A hit megtanít türni és remélni, malasztja balzsam a néma könnyeken. «Ó remélj, remélj egy jobb hazát! S benne az erény diadalát.») — *Letészem a lantot.* Magyar Emléklapok. 1850. évf. (Vigasztalan helyzetét egybekapcsolja hazája szomorú sorsának siratásával. Úgy érzi, el kell fordulnia költői hivatásától. «Hová lettél, hová levél Ó lelkem ifjúsága!») — *Irőszobám.* Hölgyfutár. 1850. évf. (Humoros vers sanyarú sorsáról. Megvetik a költőket békében-háborúban; a csizmadia portékáját is szívesebben veszik, mint a papirospusztítók írásait: «Ne volnék csak ilyen vén! Írótollam letenném. S beszegődnék maholnap Csizmadia-inasnak. Tillaárom haj!») — *Gondolatok a békekongresszus felől.* Pesti Röpivek. 1850. évf. (Ábrándozó lelkek bizakodva lelkesednek az örök békéért: hiú iparkodás! Amíg nemzetek lesznek ezen a földön, mindig meglesz a gyülölség és vérontás; hiába prédikálunk az embereknek, a világtörténelem szörnyű leckéket ad a gondolkodó elmék számára. «Hagyjátok a meddő vitát! Bölcs Isten az, ki rendel; Az ember tiszte, hogy legyen Békében, harcban ember.») — *Ősszel.* Pesti Röpivek. 1850. évf. (A hazafias bánat reménytelen panasza. Az ország a szabadságharc bukása után éppen olyan szomorú sorsra jutott, mint Osszián skót hazája, a hajdanában boldog és szabad Caledonia. «Jer Osszián, Ködös, homályos énekeddel.») — *Kertben.* Hölgyfutár. 1851. évf. (Keserűhangú költemény, az emberi önzés megéneklése. «Közönyös a világ: az ember Önző, falékony húsdarab, Mikép a hernyó, telhetetlen, Mindég előre mász s harap. S ha elsöpört egy ivadékot Ama vén kertész, a halál, Más kél megint, ha nem rosszabb, de Nem is jobb a tavalyinál.») — *A dalnok búja.* Nagyenyedi album. Szerk. Szilágyi Sándor. Pest, 1851. (A hazafias fájdalom megszibbasztja lelkét, képzelete nem tud szárnyra kapni, de kinek is dolgozzék? Dalolni mégis kötelesség, a költő nem szakadhat el nemzetétől. Zendüljön hát a néma lant, jöjjön a mult dicsőségének megéneklése, hangozzék fel a vigasztaló szózat az új nemzedék előtt; de, jaj, minden hiába: «Én a kifáradt küzdelemnek Hanyatló korszakán merengek, Szemem alátekint. Késő, habár láttam virágát, Biztatnom a kidőlt fa ágát:

Virágozzék megint.») — *Ó, ne nézz rám.* Hölgyfutár. 1852. évf. (Vigasztaló szózat nejéhez: «Ó, ne nézz rám oly sötéten Pályatársa életemnek.» Nagykőrösi évekig nem tudták megszokni, visszavágytak Nagyszalontára, új lakóhelyük idegensége szomorúvá tette a családot. «Ha a megtörténtet, meg nem történtté lehetne tenni, nem volnék én nagykőrösi tanár»: írja egyik levelében.) — *Itthon.* Hölgyfutár. 1852. évf. (Családi boldogságának megéneklése Isten jóságába vetett mélységes bizalommal. «Csillogó szem, mosolygó ajk: Ez az, amit szívem óhajt S küszöbömet általlépve, Ez derül itt én elémbe.») — *Enyhülés.* Értesítő. 1852. évf. («Kél és száll a szív viharja, Mint a tenger vésze; Fájdalom a boldogságnak egyik alkatrésze.» Örüljünk az élet megnyugtatóbb óráinak, akad olykor pihenőhely pályánk sivatagjában.) — *Dante.* Budapesti Visszhang. 1852. évf. («Állottam vizének mélységei felett»: hódolás az olasz költő halhatatlan szelleme előtt.) — *Árkádia-féle.* Szépirodalmi Lapok. 1853. évf. (Humoros szemlélődés a világ során. Ha földbirtokosnak született volna s nem kapa-kaszakerülőnek azaz költőnek, máskép festene élete; ha gazdag úr volna, tudná mi a kötelessége: számolgatná vagyonát, pipázgatna, ott forgolódnék az összejöveteleken, pártolná az irodalmat, minden újévkor megvenné a kalendáriumot: «Kis áldozat a hazáért Meg nem árt.») — *Vágy.* Divatcsarnok. 1853. évf. («Nem itt, nem itt van az én világom! Más vidék az, ahova én vágyom!» Nagykőrösről visszakívánkozik szülőföldjére; a bérelt lakás helyett a maga kis házában és kertjében szeretne lakni.) — *Ráchel.* Nők könyve. Szerk. Szilágyi Sándor. Pest, 1853. (Első része bemutatja az anyai fájdalmában vergődő zsidónőt, második része: Ráchel siralma. A költemény hazafias allegória. A költő az újszövetségi Szentírás szenvedő asszonyának ajakára adja nemzeti fájdalmát.) — *A tetétleni halmon.* Pesti Napló. 1855. évf. («Még áll a domb s én állok a felett, Játszik velem bűbájos képzelet.» Az alföldi táj szemlélete honfoglaláskori emlékekkel teliti meg a költő lelkét, képzelete visszaszáll Árpád korába, azután felocsudik álmaiból s meghatott szívvel áldja meg a tetétleni földet.) — *Kondorosi csárda mellett.* Magyar Nép Könyve. Szerk. Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Pest, 1856. (A híres népdal voltaképpen egy 1850-ben megkezdett népies románc-körnek első négy versszaka. Elbeszélő költeménynek indult, sírva-vigadó nóta lett belőle. Dallamát

is a költő szerezte.) — *Népdalok.* Vasárnapi Ujság. 1857. évf. (Sírva jön a magyar nóta világra, Elesett a Rigó lovam patkója. A két azonos ritmusú dalt egy pestmegyei földbirtokos kérésére irta, a nemesúr szerzette dallamhoz.) — *Széchenyi emlékezete.* Budapesti Szemle. 1860. évf. (A M. T. Akadémia a legnagyobb magyart gyászoló emlékbeszéd megtartására báró Eötvös Józsefet, az ünnepi költemény megirására Arany Jánost kérte fel. A szerény költő aggodalmaskodott, vajjon eleget tud-e tenni a bizalomnak, de mikor az 1860. október 13-án tartott akadémiai ünnepélyen felolvasta ódáját, mindenkit elragadott művészi alkotásával. A Pesti Napló tudósítása szerint: «Arany szavait, mint Eötvösét, szünni nem akaró éljenzés követé s a költő felé mindenfelöl tódulának öregek és ifjak, hogy meghatott szivük köszönetét egy-egy kézszorításban nyilatkoztassák; a távolabb levők karjukat nyujták, kalapjukat, kucsmájukat lengeték feléje.» Voinovich Géza a következőket irja a halhatatlan ódáról: «Páratlan, fenséges költemény ez; tartalma fölér egy történeti és lélektani tanulmánnyal; a költészet fáklyafényének lobbanása mindent megvilágit. Szavait mintha márványról olvasnók: súlyosak, tömörek, nagyok; a költő ajkán a szavak megszépülnek, mélyebbé és többet mondókká válnak; ami a más kezében agyag, neki márvány. Széchenyinek méltó emléke, költészetünknek felülmúlhatatlan dísze e mü; magasabbra Arany tulajdon géniusza sem szárnyalt.») — *Rendületlenül.* Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf. (Vörösmarty Szózatához kapcsolódó buzdítás a nemzethez. Ne fussatok a népszerűség után, ne szeressétek a tapsot jobban, mint a hazát; ne csábitson benneteket a nő szépsége, ne rontsa meg lelketeket a pénz bálványozása; kishitüség nélkül küzdjetek a hazáért.) — *Az örök zsidó.* Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf. (A bolygó Ahasvér képében a maga sorsának ábrázolása. Nem juthat haza Nagyszalontára, nem pihenhet meg, egyre tovább hajtja végzete. Átok van rajta, örökösen vándorolnia kell: «Tovább! Tovább!») — *Juliskához.* Összes költeményei. Pest, 1867. («Bús az ősznek hervadása, Hulló lombok, néma táj; De az ősznek van varázsa, Enyészetben méla báj.» A mélyen átérzett, gyöngéd költeményt leányához irta a költő. Családi költészetében hét verse kapcsolódik Juliskához, egy verse fiához, néhány költeménye nejéhez és unokájához.) — *Epilógus.* Budapesti Szemle. 1878. évf. («Az életet már

megjártam»: visszapillantás pályájára. Látszólag ragyogó az, valójában szomorú. Olykor nyílt számára is az útszélen egy-egy kis virág, de legbensőbb vágyai sohasem teljesültek. Nem hírnév után szomjazott, nem irigyelte a gazdagságot és előkelőséget, csöndes kis fészket és független nyugalmat kívánt volna, hogy megvalósíthassa költői terveit. Vajha munkás, vidám örökséget nyert volna az élettől s a maga házában-kertjében élhetett volna családjával együtt! Minden elkésett, szegettszárnyú madár ő, hiába van most már nyitva a kalickája.) — *A tölgyek alatt.* Budapesti Szemle. 1878. évf. (Mint az előbbi költemény, ez is az Őszikék egyik megkapó darabja. «A tölgyek alatt Szeretek pihenni, Hova el nem hat Város zaja semmi.» A tölgyek a budapesti Margitsziget fái, lombjaik alatt ábrándozik ifjúságáról, innen siet haza, ha meglepi az alkony: «Felhők szeme rebben: Haza sietek, Jobb ott, melegebben, Ki vén, ki beteg.») — *Ének a pesti ligetről.* Budapesti Szemle. 1878. évf. (Vallomások és képek az öregedő költő fővárosi életéből. Végső sorai: «Nyerd bár világi életedben Ég s föld minden koszorúit: Neved csak az, mit e ligetben Egy sírkő rád olvas: Fuit.») — *A lepke.* Magyar Bazár. 1878. évf. (Pillangó lebeg az út porán, a költő mélabús sorokat ír róla, siratja a maga sorsát is.) — *Vásárban.* Vasárnapi Ujság. 1878. évf. (Meglátja a fővárosba tévedt alföldi szekeret, kitör lelkéből a szülőföldje felé repdeső vágy. Gyermekkorának minden emléke belenyilal a költő lelkébe: legyen áldott a föld, engem is ő nevelt! «De hogy a mezőt, az anya-természet Kebelét elhagytam, sajog egy érzet, Holtig sajog itt benn s tüzesebben vér Láttodra, te búzás alföldi szekér.») — *Kozmopolita költészet.* Fővárosi Lapok. 1878. évf. (A nemzeti szellemű költészet magasztalása. Mit törődik azzal a költő, hogy hírneve nem jár a haza határain túl: boldog, hogy egy kis nép eszményeinek énekese. «Légy, ha bírsz, te világköltő! Rázd fel a rest nyugatot: Nekem áldott az a bölcső, Mely magyarrá ringatott.») — *Mindvégig.* Hátrahagyott versei. Budapest, 1888. («A lantot, a lantot Szoritsd kebeledhez Ha jő a halál»: a költő örök hűsége az életét egészen betöltő költészethez. «Van hallgatód? Nincsen? Te mondd, ahogy Isten Adta mondanod, Bár puszta kopáron, Mint tücsöké nyáron, Vész is ki dalod.» Az Őszikéknek erről a kéziratban maradt, 1877-es évjelzésű remekéről Voinovich Géza megemlíti, hogy menete oly szabad, oly gyors, oly önkénytelen,

mintha a régi hit szerint valóban egy istenség sugná a költőnek. «Csodálatos zeneiség van benne, mintha valami lágy hangszer pengése kísérné.») — *Honnan és hová?* Hátrahagyott versei. Budapest 1888. (Ez a bölcselő költeménye is 1877-ből való. Halhatatlan-e a lélek, honnan jön öntudatunk, hová távozik szellemünk? Olyan bizonyos, hogy nincsen feltámadás? Hogy üres hang és puszta agyrém az élet folytatása? «Ami annyi szivbe oltva Élt világ kezdete óta, Én azt meg nem tagadom.») — *Tamburás öreg úr.* Hátrahagyott versei. Budapest, 1888. (Az öreg úr maga a költő, ő játszik kopott hangszerén, ő szö ábrándokat húrjainak pengetése mellett. Ez a költeménye is 1877-ből való.) — *Öreg pincér.* Hátrahagyott versei. Budapest, 1888. («Az öreg pincér se gyanítja, Hogy versbe legyen kanyarítva»: jellemkép, egyben bensőséges líra. A középkori magyar daliák énekese részvéttel nézi a világból kikopott német pincért: «Jer, osonjunk félre mi ketten; Jó ott nekem, a szögeletben, Rajtam sincs semmi legényes: Hadd üljön elől, aki kényes.»)

Leírások, életképek, tanító költemények. — *A szegény jobbágy* Pesti Divatlap. 1847. évf. («Széles országúton andalog a jobbágy, Végzi keservesen vármegye robotját»: részvétet keltő rajz a parasztosztály megvetett helyzetéről. A hintó népe nemcsak kizsákmányolja, hanem még ki is gúnyolja a szegény földművest.) — *A rab gólya.* Pesti Divatlap. 1847. évf. («Árva gólya áll magában Egy teleknek a lábjában»: érzelmes kép. A költő allegóriának szánta versét, az 1848 előtti szabadelvű küzdelmek sikertelenségét akarta benne ábrázolni; egyes magyarázói szerint azonban ő maga a falu porához kötött, vergődő rab madár.) — *Vojtina levelei öccséhez.* Pesti Röpívek. 1850. évf. (A füzfapoéták gúnyos jellemrajza, másrészt verstani oktatás a magukat lángelméknek képzelő fiatal óriások számára. A szabadságharc után a hivatlan verselők egész sokasága lépett a magyar olvasóközönség elé. Arany János egyik 1850-ben írt levelének panasza szerint: «Iszonyú sok lerudalni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnassus körül. Nem vagyok azon értelemben, hogy ezt hazafiságból türnünk kell. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség ízlését vagy el nem csömöröltetik az összes szépirodalomtól.») — *Családi kör.* Losonci Phoenix. Szerk. Vahot Imre. Pest, 1851. («Este van, este van: kiki nyugalomba»: a magyar gazdaember házatájának

örökértékű leírása. Megírásának eszméjét Burns Szombat Estéjéből vette a költő, de idillje annyira magyarrá lett, hogy már az egykorúak az alföldi családi élet mélyen költői és mégis igaz megörökítését magasztalták benne. A feketén bólongató eperfa ott állt Arany Jánosék nagyszalontai udvarán.) — *Az ó torony.* Losonci Phoenix. Szerk. Vahot Imre. Pest, 1851. («Nagyszalonta nevezetes város»: a szalontai csonka torony rajza. A több évszázados omladék ma is megvan, azóta kijavították, jelenleg a költő ereklyéit őrzik benne.) — *Az elhagyott lak.* Budapesti Visszhang. 1852. évf. («Áll a kis lak pusztán, ridegen»: a költő első nagykőrösi lakásának megörökítése. Mikor kéthónapos nyári vakációjából 1852. szeptemberében családjával együtt visszaérkezett Nagykörösre, kellemetlen meglepetés várta: «Az eddig kopár udvar, olvassuk egyik levelében, övig érő dudva-vegetációval üdvözölt; a kaput csak félóráig tartó gyomlálás és kapálás után lehetett kinyitni.» A régi viskó tetőzete később beszakadt, a család néhány napra hajléktalanná vált.) — *A világ.* Hölgyfutár. 1852. évf. («A világ egy kopott szekér»: hasonlatok az emberiség tökéletlenségéről. Kesernyéshangú tréfálkozás.) — *Magyar Misi.* Magyar Thalia. Szerk. Vahot Imre. Pest, 1853. (A Mokány Berci-típus megörökítése. Tréfálkozva szól a magyar ember könnyelmű tulajdonságairól, kissé gúnyolódik is, de azért sok szeretet van strófáiban fajtája iránt.) — *A vén gulyás.* Vasárnapi Ujság. 1855. évf. (Az öreg Marci bácsi pompás arcképe. A százesztendős vén gulyást az inárcsi pusztán látta meg a költő, ott nótázott az öreg ember a vele ingerkedő fiatalság körében.) — *A vén gulyás temetése.* Vasárnapi Ujság. 1856. évf. («Viszik Marci bácsit, nem is hozzák vissza»: a leírás, búcsúztatás és életbölcselet remeke.) — *Koldus-ének.* Honvédek Könyve. Szerk. Vahot Imre. Pest, 1861. («Küszöbről küszöbre járok, hol be, hol ki»: a hazától elhagyott béna honvéd alakrajza panaszos ének formájában. A költemény már 1850-ben készen volt, de csak az 1860-as években jelenhetett meg.) — *Vojtina ars poëtikája.* Szépirodalmi Figyelő. 1861. évf. (Elmélkedés arról, hogy a költészet a valóságnak eszményített mása. A költő a külvilágot nem tüntetheti fel úgy, amint azt az életben találja, hanem művészi céljai szerint eltér a nyers igazság másolásától s válogatott vonásokból alkotja meg képét. «Nem a való hát: annak égi mása Lesz, amitől függ az ének varázsa.»

Vojtina szegény tót verselő volt Pesten; félig diák, félig inas; nevét tréfásan alkalmazta a költő, hogy fesztelenebbül vitathasson meg bizonyos irodalmi kérdéseket.) — *Hírlap-áruló.* Hátrahagyott versei. Budapest, 1888. (Életkép a főváros utcáiról: a rikkancs megéneklése. A kéziratban maradt humoros költemény 1877-ből való.)

Arany János lírája jó ideig meglehetősen mostoha elbánásban részesült. — Gyulai Pál szerint Arany János egészen epikusnak született s maga sem akart más lenni. A lírai pályára hajlamai, iránya, munkaösztöne ellenére ragadtatott. «Alaphangja mindig az elégia maradt, mely néha ódává emelkedik vagy humorba csap. S a fájdalom és vigasz e költészete mily igaz és gazdag! A fájdalom mindig megtisztul nála s a vigasz soha sem keresett. Arany lírája benső lényegében nem egyéb, mint küzdelem az emberi élet nyomorúságai, a pessimismus, a kétségbeesés ellen.» (Gyulai Pál emlékbeszédei. Budapest, 1890,) — Beöthy Zsolt szerint Arany líráját mélység, tömörség, igazság és formatökély tüntetik ki. Az indulat magasabb hullámai ritkábbak nála. A haza sorsa állandóan foglalkoztatja, de a házi élet bajainak, örömeinek s utóbb az öregkor változó hangulatának elégikus varázsa is megnyilatkozik lírájában. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Riedl Frigyes szerint a dal könnyűségét hiába keresnők Aranyban. Mély gondolatai, a szerkezet művészi öntudattal való gondozása, a mélabú bizonyos nehézkessége nem kedveznek a könnyű lírai szökellésnek. Lírájának ez a kontemplatív, mondhatni epikus jellege igen szembetűnő, ha összevetjük Petőfivel. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — Voinovich Géza szerint lírájának a költő lelki mélysége ad legnagyobb értéket. «Az ő mezőin nem fakad mindennap új virág, mint Petőfién, de mélyebb a termőréteg s a gyökerek mélyebbre nyúlnak. Lírai költészetében teljes őszinteség mellett erős sűrítettség uralkodik, az elbeszélő költészet módjára itt is a kimagasló helyzeteket, a fordulópontokat emeli ki, életének és korának jellegzetes hangulatait. Hév nem ragadja el, nagy önmegfigyelő. Egyes költeményei szinte a helyzet és a hangulat lélektani tanulmányai. Mikor az elnyomatás éveiben csak a líra tere maradt szabadnak s Petőfi utánozhatlan báját utánozva egész verskölteszetünk dalözönbe süllyedt, Arany hatalmas egyénisége mutatta a költői igazság és egyéniség

útját, ő mutatott irányt más érzések, más hang, más formák felé, példája mellett irányczikkekben is küzdve az egyoldalú líraiság s a dalforma túltengése ellen.» (Arany János összes kisebb költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest, 1924.)

Kiadások. — Arany János összes költeményei. Hat kötet. Pest, 1867. — Arany János összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Markovics Sándor.) — Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Négy kötet. Budapest, 1888–1889. (Arany László.) — Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Zlinszky Aladár kiadása. Budapest, 1893. (Arany-versek magyarázatokkal.) — Őszikék. Budapest, 1894. (Öregkori versei gyémántkiadásban.) — Szemelvények Arany János válogatott kisebb költeményeiből. Budapest, 1898. (Moravcsik Géza bevezetésével a Magyar Könyvtárban.) — Vojtina ars poétikája. Budapest, 1900. (Kelemen Béla bevezetésével a Magyar Könyvtárban.) — Arany János összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1924. (Voinovich Géza.) — Arany János összes kisebb költeményei. Egy kötet. Budapest, 1924. (Voinovich Géza.) — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. (Közli a költő szétszórtan megjelent, régebben ismeretlen verseinek jegyzékét.)

Irodalom. — Szász Károly: Arany János összes költeményeiről. Budapesti Közlöny. 1867. évf. — Ferenczy József: Arany János költészete. Figyelő. 1877. évf. — Tóth Sándor: Arany János lírája. Figyelő. 1878. évf. — U. az: A lírai álláspont és Arany János. Budapest, 1878. — Bartalus István: Arany János dallamai. Fővárosi Lapok. 1883. évf. — Badics Ferenc: Arany János. Pozsony, 1884. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Péterfy Jenő: Arany János Őszikéi. Budapesti Szemle. 1888. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1890. — Széchy Károly: Arany Juliskájáról. Budapesti Szemle. 1890. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Váczy János: Arany János lírai költeményeiről. Erdélyi Múzeum. 1891. évf. — Csűrös Pál: Arany János leíró stíljának néhány vonása. Szászvárosi ref. kollégium értesítője. 1892. — Lévay József: Arany lírája. Akadémiai Értesítő. 1893. évf. — Waldapfel János: Arany János Ősszel c. költeményéről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1898. évf. — Versényi György: A vallásos elem Arany János költészetében. Erdélyi Protestáns Lap. 1900. évf. —

Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Hatvany Lajos: Arany János halálának huszadik évfordulójára. Budapesti Szemle. 1902. évf. — Vozáry Gyula: Arany János néhány költeményéről. Munkácsi áll. gimnázium értesítője. 1903. — Dombi Márk: II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben. Bajai ciszterciendi gimnázium értesítője. 1904. — Pollák Miksa: Arany János és a biblia. Budapest, 1904. — Szeremley Barna: Arany János jelleme Epilogusa tükrében. Budapest, 1904. — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1904. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Dénes Lajos: Arany János esztétikai nézetei. Budapesti VII. ker. állami gimnázium értesítője. 1905. — Szinnyei Ferenc: Arany humora. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Pekár Károly: Arany János verse az ó-toronyról. Uránia. 1906. évf. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Biró Sándor: Vallásos gondolatok Arany János költeményei alapján. Székelyudvarhelyi ref. kollégium értesítője. 1907. — Kaminszky László: A madarak Tompa, Petőfi és Arany költészetében. Ungvár, 1907. — Márk Ferenc: Arany János és a vallás. Protestáns Szemle. 1907. évf. — Barabás Ábel: II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben. Az Arany János-Társaság Könyvei. 3. köt. Temesvár, 1908. — Tőkés Lajos: Arany János és a természet. U. o. 3. köt. 1908. — Erdélyi Irén: A hazafias bánat költészete a szabadságharc után. Keszthelyi kat. gimnázium értesítője. 1908. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Tolnai Vilmos: A Családi Körhöz. Magyar Nyelv. 1908. évf. — Horváth Ferenc: Arany János lírája. Karcagi ref. gimnázium értesítője. 1909. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Márki Sándor: Széchenyi emlékezete. Acta Univers. Claudiop. Kolozsvár, 1910. — Dániel Viktor: Az eszményítésről és Arany János Vojtina Ars Poétikájáról. Sepsiszentgyörgyi ref. gimnázium értesítője. 1911. — Tolnai Vilmos: Arany János Nyalka Huszárja. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Gragger Róbert: A Rab Gólya. U. o. 1912. évf. — Lovassy János: Arany János sírversei. Debreceni Szemle. 1912. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János Vágy c. költeményéhez. Irodalomtörténet. 1912. évf. — U. az: Hol írta Arany János a Családi Kört? U. o. 1912. évf. — Ferenczi Zoltán: Arany János Családi Körének eredeti kézirata. Magyar Figyelő. 1913. évf. —

Szigetvári Iván: A Rab Gólya jelentése. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Budapest, 1914. — Tolnai Vilmos: Arany János: Czakó sírján. Irodalomtörténet. 1914. évf. — U. az: Arany Népnevelés c. költeményéről. U. o. 1914. évf. — U. az: Arany János: A Tetétleni Halmon. U. o. 1915. évf. — Szendrey Zsigmond: Adatok Arany életéhez és költészetéhez. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Braun Róbert: Arany János és a háború. Huszadik Század. 1917. évf. — Gyulai Ágost: Quem dii odere. Pedagógiumi Értesítő. 1917. évf. — Hodossy Béla: Arany János dalai. Sárospataki Hírlap. 1917. évf. — Jakab Ödön: A lírikus Arany. Magyar Figyelő. 1917. évf. — Négyesy László: Arany. Budapest, 1917. — Riedl Frigyes: Arany lelki élete. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Tolnai Vilmos: Arany: Gondolatok a békekongresszus felől. Irodalomtörténet. 1917. évf. — U. az: Arany János: Letészem a lantot. U. o. 1917. évf. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Szendrey Zsigmond: Arany néhány költeményéről. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János: Néma bú. U. o. 1918. évf. — U. az: Arany János: Eh! U. o. 1918. évf. — Lakatos Vince: Arany János mint zeneszerző. U. o. 1919. évf. — Kozma Andor: Arany János. A Kisfaludy-Társaság által kiadott Magyar Klasszikusok című füzetben. Budapest, 1920. — Tolnai Vilmos: Arany Vojtina Leveleinek keletkezése. Budapesti Szemle. 1920. évf. — Benedek Marcell: Arany lírája. Magyar Helikon. 1921. évf. — Köszegi László: Dante és Arany. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Baros Gyula: Egy költemény verses visszhangja. U. o. 1922. évf. — Tolnai Vilmos: Burns Róbert Szombatestéje irodalmunkban. U. o. 1923. évf. — U. az: Arany és Madách «aranyalmái». Egyetemes Philologiai Közlöny. 1924. évf. — Gulyás József: Arany egyik verséhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1924. évf. — Voinovich Géza magyarázataival: Arany János összes kisebb költeményei. Budapest, 1924. — Bene Kálmán: Arany természetérzéke. Csurgó, 1925. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — A Nagykörösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 1. köt. 1926. — Tolnai Vilmos: Arany János szonettje. Budapesti Szemle. 1927. évf. — Boda István: Arany János különös természete és az Arany-balladák megrendült lelkű hősei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927–1928. évf. — Dénes Szilárd: Arany János: A pusztai fűz.

Irodalomtörténet. 1928. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János: Az Alföld népéhez. U. o. 1928. évf. — U. az: Arany János: Április tizennegyedikén. U. o. 1928. évf. — Dóczy Jenő: Arany János. Budapest, 1929. — Koroda Pál: Irodalmi körforgás. Nyugat. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Révfy Géza: Arany János mint dalszerző. A Nagykörösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 4. köt. 1929. — Tantó József: A magyar nép jelleme Arany János költészetének tükrében. U. o. 5. köt. 1930. — Tolnai Vilmos: Adatok Széchenyi és Arany viszonyához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1931. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932. — Mészöly Gedeon: Arany János köszöntő verse Szász Károly nevenapjára. Népünk És Nyelvünk. 1932. évf. — Pál István: Budapest a magyar költészetben. Pécs, 1932. — Skala István és Ujváry Lajos: Arany János írói bátorsága. Magyar Szemle. 1932. évf. — Tamás Ernő: Arany János, a forradalmár. Literatura. 1932. évf. — Kardos Albert: Kölcsey és Arany. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Sós Margit: Arany János irodalmi ellenzéke. Pécs, 1933.

ARANY JÁNOS, A PRÓZAÍRÓ ÉS MŰFORDÍTÓ.

Prózai munkái — két ifjúkori novellája és a szabadságharc idején írt politikai cikkei kivételével — a tudományos próza körébe tartoznak. — *Egy egyszerű beszélyke* (1846) című novellája romantikus történet. Ilonka, a tiszteletesék árva szolgálóleánya, szereti Mokány Ferkét, de ez börtönbe kerül, a leány pedig nőül megy Gézengúz Mátyáshoz, a rút harangozóhoz; Gézengúz hirtelen meghal, Ilonka férje megmérgezésével vádoltatva börtönbe kerül, ott elemészti magát; Mokány megőrül, kiszökik börtönéből, feldúlja Gézengúz és Ilonka sírját s egy szénaboglyán elégeti magát. — *Herminá*ban (1846) egy nemesifjú, Szerényi Gyula, emésztő féltékenységének áldozata lesz, szerelmese megőrül holttesténél; szerették egymást, de a kölcsönös bizalmatlanság megsemmisítette frigyüket. — A két történet csupa valószínűtlenség, a mese szálainak bonyolítása tapogatódzó, igazi magyar levegő egyikben sincs. Mikor ez a két novella megjelent, elbeszélő irodalmunk már nem elégedhetett meg az ilyen romantikával.

Első tudományos értekezése, a *Valami az asszonánc-ról*, 1850-ben jelent meg; ezt követte *A magyar nemzeti versidomról* szóló tanulmánya 1856-ban; a magyar vers-

elmélet terén alapvető fontosságú mind a kettő. Előzőleg Fogarasi János, Erdélyi János, Toldy Ferenc, Greguss Ágost és Szénfy Gusztáv járultak néhány adalékkal a magyar nemzeti verselés elméletéhez, de az 1850-es évek derekáig uralkodó homályt csak Arany János fejtegetései oszlatták el. Rámutatott az asszonancia jogosultságára, megállapította a magyar rímelés szabályait, éles ítélettel szólt a magyar ritmusról; megmagyarázta, mi a hangsúlyos verselés, egybeállította a magyaros verssorokat, vizsgálta a magyaros strófaszerkezeteket; felhívta a figyelmet arra, hogy az óklasszikus és nyugateurópai versformák mellett nem szabad elhanyagolni az eredeti magyar verselést sem. Általában a magyar nemzeti versidom fogalmát és alapvonalait ő határozta meg és foglalta először rendszerbe.

Nemcsak verstani, hanem stilisztikai és nyelvészeti kérdésekkel is szívesen foglalkozott. A stílus hibáira, a helyes magyarságra, helyesírásra, szórendre vonatkozó észrevételei kitűnő nyelvérzékről tanuskodnak; esztétikai kérdésekről számos becses észrevételt szórt szét prózai dolgozataiban. Nem tudományos elméletekből indult ki, hanem a gyakorlatból. Poétikai tanításai éles itélőtehetség, finom stílusérzék, önálló gondolkodás gyümölcsei.

Kiváló boncoló elméről tanuskodnak irodalomtörténeti tanulmányai is. *Naiv eposzunk*at tárgyaló értekezésében a veszendőbe ment régi magyar mondákról és történeti költeményekről eredeti észrevételeket tett; s ha fejtegetéseiben több is a költői sejtés, mint a kétségbevonhatatlan tények sorozata, egyes megállapításaival ma is számot kell vetnie az irodalomtörténetírásnak.

Zrínyi és Tasso című akadémiai székfoglaló értekezésében találó megjegyzéseket tett az eposzírókról s egybevetette a Szigeti Veszedelem első három énekét Tasso és Vergilius hőskölteményével. Összeállította a mese párhuzamos helyeit, kiemelte a szerkezet, jellemzés, költői előadás egyezéseit, feltüntette a különbségeket. Tanulmányában a tudós alaposság a költő művészi érzékével egyesül. — Hasonló tudományos körültekintés és a költői szépségek finom megérzése jellemzi *Bánk Bán-tanulmányait*. Elemző ereje különösen a szereplők lelki rajzában, a homályos részek megvilágításában és a látszólagos hézagok áthidalásában tűnik ki. — *Írói arcképei* Baróti Szabó Dávid, Gvadányi József, Gyöngyösi István, Orczy Lőrinc és Ráday Gedeon költészetének kiválóan sikerült jellemzései. — *Irodalomtörténeti vázlata* nem tanuskodik nagyobb önállóságról, de az anyag ügyes csoportosítása és a jellemzés találó volta miatt érdemes az említésre. — Jeles ítélőképesség tűnik elő *Bírálataiból*. Szigorúan, de jóakaratúlag ítélt s még a gyöngébb munkákban is iparkodott valami értékeset fölfedezni. Némelyik bírálata egész kis tanulmány. — Barátaihoz intézett leveleiben is többször nyilatkozott irodalmi kérdésekről. Legösszefüggőbb láncolatú Petőfi Sándorral és Tompa Mihállyal folytatott levelezése; igen értékesek Csengery Antalhoz, Gyulai Pálhoz, Lévay Józsefhez, Szász Károlyhoz, Szilágyi Istvánhoz és Toldy Ferenchez írt levelei is. Őszinte hangjuk, egyéni stilizálásuk, gyökeres magyarságuk éppen nem igazolják azt a rossz véleményt, amellyel a költő a maga prózáját szemlélte.

Arany János prózai dolgozatai, tartalmi értéküket tekintve, szerzőjük gazdag szellemének igen értékes emlékei; formai szempontból erényük az előadás nyugodtsága, a kifejezések magvassága, a mondatalkotás tökéletessége. Nem színes, nem könnyed, nem fordulatos ez a próza, inkább feszült figyelmet kívánó, de a gondosan kidolgozott körmondatok megfontolt mozgásáért bő kárpótlást nyujt a szerző logikájában való gyönyörködés. Prózai remeket nem írt a költő; kedve sem volt arra, hogy prózaíró legyen; inkább körülményei sodorták a próza felé. Akadémiai tagsága s különösen folyóirat-szerkesztése kényszerítette arra, hogy az értekező prózát is művelje.

Mint szerkesztő, fontos hivatást töltött be az 1860-as évek első felében. Bár örökös volt a panasza az értékesebb kéziratok hiánya miatt, folyóiratait magas színvonalra emelte. Mind a Szépirodalmi Figyelő, mind a Koszorú a kitűnő munkatársak egész sorával dicsekedhetett; a két folyóirat mindegyik füzetén meglátszott a kéziratait példás pontossággal javítgató szerkesztő munkája. A szépirodalmi rész, a kritikai szemle és a vegyes rovatok a lelkes, gondos, ízléses szerkesztés mintái voltak. Hogy még ilyen nagyra hivatott folyóiratok sem tudtak felvirágozni, sőt a pártolás hiánya miatt mind a kettőnek meg kellett szűnnie: jellemző az akkori idők szegényes szellemi viszonyaira.

A külföldi irodalmakhoz való kapcsolata Homerosból és Vergiliusból indult ki, a német irodalomból a Nibelungénak ragadta meg. Itt látta azt a tragikus végzetességet, hogy egyesek bűnei miatt milyen feltartózhatatlanul

köszönt be az egyetemes romlás. A lovagvilág színes képeinek festéséhez Ariosto és Tasso munkáiból vett át költészetébe néhány ecsetvonást. Az angolok közül Byron hatott rá feltűnően. Volt egy korszaka, az 1850-es években, amikor egész lelkével magába szívta a byroni levegőt, hangja és elbeszélő módja hasonló volt az angol költőéhez. Epikus művészetének tökéletesítésére még olyan távoli forráshoz is elment, mint Firduszi.

Fordításai is mutatják, milyen becsvággyal mélyedt egyes külföldi klasszikusokba. Shakespeare három drámájának és Aristophanes összes vígjátékainak művészi fordításával örökemlékűvé tette nevét a magyar műfordítás történetében. Shakespeare behatóbb tanulmányozását már az 1840-es évek első felében megkezdte, fordítgatott is Shakespeareből, de igazi nagy kedvvel akkor látott a munkához, amikor Tomori Anasztáz az 1850-es évek végén elvállalta a teljes magyar Shakespeare kiadásának költségeit. A nagy munka programmját ő dolgozta ki, a vállalat számára három színdarabot fordított. *(A szentiváneji álom, Hamlet dán királyfi, János király.)* Fordításait nemcsak a nyelv szépsége és a verselés technikája teszi nagybecsűekké, hanem az angol költő szellemébe való behatolás és az eredeti szöveg mesteri tolmácsolása is. Egészen beleélte magát Shakespeare világába, az angol eredetinek még legnehezebb szójátékait is átültette nyelvünkbe.

Hasonló művészettel készült Aristophanes-fordítása. *(A lovagok, A felhők, A darazsak, A béke, Az acharnaebeliek, A madarak, A békák, Lysistrate, A nők ünnepe, A nőuralom, Plutos.)* A görög szöveg nagy szókincsét, kifejezésbeli gaz-

dagságát, komikus szóalkotásait, furcsa szójátékait páratlan nyelvtehetséggel fordította magyarra. Aristophanes sajátságos élcelődésére, csűrt-csavart szólásaira, fürge hangjátékaira, pórias kifejezéseire mindig megtalálta a megfelelő magyar visszhangot.

Prózai munkáinak időrendi sorozata. — *Egy egyszerü beszélyke.* Életképek. 1846. évf. (Riedl Frigyes szerint ebben a novellában már megtalálható a Tengeri-hántás csirája; egyik hősének, Gézengúznak, alakjában rá lehet ismerni Viktor Hugo Quasimodójára, a Notre Dame óriására. Kéky Lajos szerint a novellában megvan az Ágnes asszony történetének egypár eleme; a költő erkölcsi felfogásának magva itt már ugyanaz, mint amellyel később Ágnes asszony sorsát nézi.) — *Hermina.* Életképek. 1846. évf. (Riedl Frigyes szerint a Tetemrehivás ehhez a novellához vezethető vissza; Hermina úgy őrül meg, mint később Kund Abigél. Kéky Lajos szerint ez a novella az elsőhöz viszonyítva haladást mutat; ebben már mutatkozik az iró törekvése a lelki elemzésre. Szinnyei Ferenc szerint a második novella talán még az elsőnél is rosszabb, nyoma sincs benne Arany későbbi epikus tehetségének.) — *Valami az asszonáncról.* Pesti Röpivek. 1850. évf. (A tanulmánynak csak a fele jelent meg, mert a folyóirat megszünt; egész terjedelmében Toldy Ferenc Új Magyar Múzeuma hozta 1854-ben.) — *A magyar nemzeti versidomról.* Először a nagykőrösi református gimnázium 1856. évi értesitőjében jelent meg. (Másodszor: Új Magyar Múzeum. 1856. évf.) — *Zrinyi és Tasso.* Budapesti Szemle. 1859–1860. évf. (Akadémiai székfoglaló értekezése. Másodszor: Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879.) — *Naiv eposzunk.* Szépirodalmi Figyelő. 1860. évf. (Másodszor: Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879.) — Gyöngyösi István, Orczy Lőrinc, Gvadányi József, Baróti Szabó Dávid, Ráday Gedeon. Koszorú. 1863–1864. évf. (Másodszor 1879-ben.) — *Bánk Bán-tanulmányok.* Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879. (Eleinte ezt az 1858-ból való befejezetlen munkáját szánta akadémiai székfoglalójának, de mikor megtudta, hogy Gyulai Pál is ezen a témán dolgozik, lemondott tervéről s a Zrinyiász tanulmányozásába kezdett. Bánk Bánról vallott felfogása sok tekintetben egyezik Gyulai Páléval,

de van különbség is magyarázataiban.) — *Bírálatai* a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú hasábjain jelentek meg. (A legjellemzőbbeket Bulcsú Károly, Dózsa Dániel, Fejes István, Garay Alajos, Malvina, Szász Gerő, Szász Károly, Tompa Mihály, Vas Gereben, Vida Károly munkáiról írta.) — Szerkesztősége idején két orosz elbeszélést fordított németből folyóirata számára. (Gogol Miklós: A köpönyeg; Sollohub: Elökelő világ. Utóbb a fordító neve nélkül mindkettő megjelent az Olcsó Könyvtárban is.) — Levelezéséből Petőfi Sándorral váltott levelei a legérdekesebbek. (Arany László szerint: «Természetük sok ellenkező vonása; az egyiknek vérmes, heves, nyughatatlan, gyakran erőszakos, a másiknak szelíd, magába vonuló, szerény jelleme, úgy látszik, mint két kerék egybevágó fogai, jól illettek egymáshoz. Még csak össze sem zördültek soha, pedig, úgy hiszem, ezt Petőfiről kevés írótársával szemben mondhatni el. Atyám az ő hálás lelkének egész melegével árasztotta el barátját, míg élt, eltünése után pedig alakját és barátságuk emlékét eszményi fénykörrel vonta be. Négy költeménye van az ő emlékének szentelve: Emléklapra, A honvéd özvegye, Emlények, Harminc év mulva. Az említett négy költeményen kívül sok más versében is feltör kebeléből egy-egy sóhaj elvesztett barátja után».)

«Aranynak, írja Riedl Frigyes, nem adatott, hogy a prózában is, mint a költészetben, új pályát nyisson: bármennyire jeles is a Toldi szerzőjének prózája, nagyobb prózai remeke nincs, stílusában pedig van valami rejtett hiány, melyet numerózus magyarságán, nyugodt világosságán és minden formai tökéletességén át is hol erősebben, hol homályosabban érezünk. Legfeltünőbb sajátossága Arany prózai stílusának a nyugodtság. Ebben van stílusának fénye, ebben van árnyéka is. Az erő, a biztosság nyugalma ez, mely mindent kellően megvilágít, pontról-pontra haladva tételeit meggyőzően fejtegeti, majd körmondattá szélesbül, majd döntő következtetéssé tömörül. De viszont úgy érezzük, mintha e klasszikus tökéletességü próza nyugodtsága hosszabb előadásnál elfárasztana bennünket, mert némi egyhangúságot kelt, mintha a teljes világosság, mely egyenlő erővel, árnyéktalanul ömlik el a prózán, idővel mégis kissé ellankasztana. A magyarázó, fejtegető szemlélődés végül már szinte vontatottnak tetszik; helyébe már előretörő mozgékonyságot óhajtanánk. Prózája nem könnyü, nem fordulatosan élénk. „Haj az én prózám! Minden periódus hat ökör erejével születik

meg és úgy nyikorog, mint az oláh kerék." Ha azonban stílusa nem játszik is tarka színekben, nyugodt folyama mellett is elég változatos. Hellyel-közzel virág: egy-egy metafora nyílik benne, mely egyszerre megérzékít oly valamit, amit más író csak fárasztó fejtegetésekkel bír megmagyarázni. Majd ismét az irónia finom mosolyát látjuk, majd egy öldöklő epigramm éle villog elénk. Tanulmányaiban nem tudományos irodalmunk halványra betegedett, elvont zsargonját találjuk; a tudós nyelvén is megérzik ép eleven voltánál és megjelenítő erejénél fogva a népies szólam friss illata». Műfordítónak elsőrangú. «Sajátos tehetsége rendkívül kedvezett a műfordításnak. A szimpátia adományának segítségével beleélte magát az idegen költő világába és sajátosságaiba, nagy nyelvtehetsége pedig arra képesítette, hogy az idegen nyelv alakjait a legeredetibb magyar zamattal adja vissza. Ő bizonyára legnagyobb fordítónk és mint ilyen is megérdemli a méltató jellemzést. Fordításainak fő sajátossága nagy hűségük. Ha fordításait más híres fordításokkal vetjük össze, mindig azt fogjuk tapasztalni, hogy az övéi értelemre közelebb állnak az eredetihez. Általában mondhatni, hogy hívebb Schlegelnél, ki a leghíresebb Shakespeare-fordító és Droysennél, ki a legjelesebb Aristophanes-fordító. A fordított mű tömörségét mindig eléri, a gondolatbeli részeknek is méltó párját adja; csak a tisztán lírai elem, a könnyű báj visszaadásában marad néha az eredetinek szépségein alul». (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.)

Kiadások. — A szentiványéji álom. Pest, 1864. (Shakespeare Minden Munkái magyar fordításának a Kisfaludy-Társaságtól közrebocsátott sorozatában ez az első kötet. Később még számos kiadása jelent meg, 1888. évi díszkiadását Csiky Gergely látta el bevezetéssel és jegyzetekkel.) — Hamlet, dán királyfi. Pest, 1867. (A sorozat nyolcadik kötete. Számos kiadása közül Csiky Gergelyé volt a legelterjedtebb.) — János király. Pest, 1867. (A sorozat tizennegyedik kötete. A későbbi Shakespeare-díszkiadásban ez a kötet is megjelent Csiky Gergely jegyzeteivel.) — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879. (Tanulmányainak első gyüjteménye a M. T. Akadémia kiadásában. Tartalma: Zrínyi és Tasso, Bánk Bán-tanulmányok, Írói arcképek, Naiv eposzunk, verstani értekezések és hat bírálat.) — Aristophanes vígjátékai. Három kötet. Budapest, 1880. (A fordítást a M. T. Akadémia a Karátsonyi-jutalommal tüntette ki.) — Ercsey Sándor: Arany

János életéből. Budapest, 1883. (A költő családi leveleinek közlése.) — Arany János összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Prózai munkáinak és fordításainak gyüjteménye Markovics Sándor jegyzeteivel. Az Aristophanes-fordítás magyarázó szótára Ponori Thewrewk Emil müve.) — Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Négy kötet. Budapest, 1888–1889. (Önéletrajza, levelezése, folyóiratokban szétszórt cikkei, kéziratban maradt dolgozatai Arany László jegyzeteivel.) — Arany János és Petőfi Sándor levelezése. Budapest, 1894. (Gyémántkiadás.) — Katona József Bánk Bánja. Arany János magyarázataival. Budapest, 1898. (Több kiadásban.) — Várdai Béla gyüjteménye: Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézeteihez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. (Apróbb cikkek és szerkesztői megjegyzések a Szépirodalmi Figyelőből és Koszorúból.) — Válogatott prózai dolgozatai és Shakespeare-fordításai önálló szövegkiadásokban. (Olcsó Könyvtár, Magyar Könyvtár.) — Pap Károly kiadása: Arany János magyar irodalomtörténete. Budapest, 1911. (Nagykőrösi diktátumai az Olcsó Könyvtárban.) — Hamlet, dán királyfi. Fordította Arany János. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Alexander Bernát. Budapest, 1914. (Shakespeare Összes Színműveinek a Kisfaludy-Társaságtól megindított sorozatában.) — Gálos Rezső kiadása: Arany János novellái. Budapest, 1923. (Olcsó Könyvtár.) — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. (Közli a költő szétszórtan megjelent, régebben ismeretlen leveleinek jegyzékét.) — Mikes Lajos: Szendrey Júlia levelesládájának kincsei. Budapest, 1928. (Ismeretlen Arany-szövegek első közlése.) — Darnay Kálmán: Arany János levelei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. (A sümegi áll. Darnay-Múzeum kézirattárából.)

Irodalom. — Heinrich Gusztáv: Arany János prózai dolgozatai. Fővárosi Lapok. 1879. évf. — Riedl Frigyes: Arany János prózai dolgozatai. Budapesti Szemle. 1879. évf. — Volf György: Arany János prózai dolgozatai. Magyar Nyelvőr. 1879. évf. — Ábel Jenő: Arany János Aristophanese. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1880. évf. — Greguss Ágost: Shakspere pályája. Budapest, 1880. — Imre Sándor: Arany János és Aristophanese. Budapesti Szemle. 1885. évf. — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. — Négyesy László: A magyar verselmélet kritikai története. Budapest, 1888. — Balassa József: Arany

János mint nyelvész. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1893. évf. — Arany László: Arany János hátrahagyott versei. Budapest, 1897. — Benkó Imre: Arany János tanársága Nagykőrösön. Nagykőrös, 1897. — Danka Placid: A szójáték Arany János Aristophanesében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1897. évf. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1897. — Jónás Károly: Arany János levelezése. Akadémiai Értesítő. 1899. évf. — Binder Jenő: Párhuzamok Aranyhoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Várdai Béla: Arany János prózairói hagyatékához. U. o. 1901. évf. — Pap Illés: Arany János az eposzi hitelről. U. o. 1902. évf. — Tolnai Vilmos: Arany János az eposzi hitelről. U. o. 1902. évf. — U. az: Széljegyzetek Arany Jánoshoz. U. o. 1902. évf. — Szily Kálmán: Arany János és Szarvas Gábor. Magyar Nyelvőr. 1902. évf. — Pollák Miksa: Arany János és a biblia. Budapest, 1904. — Dénes Lajos: Arany János esztétikai nézetei. Budapesti VII. ker. Barcsay-u. állami gimnázium értesítője. 1905. — Szinnyei Ferenc: Arany János humora. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Ritoók Emma: Arany János elmélete az eposzról. Budapest, 1906. — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Dézsi Lajos: Arany János magyar irodalomtörténete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Nagy Zsigmond: Arany János magyar irodalomtörténete. U. o. 1908. évf. — Kéky Lajos: Arany János pályakezdése. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Radó Antal: Arany Shakespeare-fordításai. Magyar Shakespeare-Tár. 1908. évf. — Reichard Piroska: Arany Hamlet-fordításáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Szinnyei Ferenc: Arany a kompozícióról. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Várdai Béla: Arany János kritikai álláspontja. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — U. az: Kisebb adalékok Arany János esztétikai nézetéhez. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — U. az: Arany János költői hagyatékához. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Bayer József: Shakespeare drámái hazánkban. Két kötet. Budapest, 1909. — Gálos Rezső: Arany mint műbíráló. Uránia. 1909. évf. — Nógrádi László: Arany mint kritikus. Irodalomtörténeti Közlemények. 1909. évf. — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. — Boromisza Jenő: Arany János mint esztétikus. Verseci állami reáliskola értesítője. 1910. —

Szinnyei Ferenc: Arany János tudományos munkássága. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Gálos Rezső: Arany János esztétikája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Bleyer Jakab: Párhuzamok Arany esztétikájához. U. o. 1911. évf. — Kéky Lajos: Arany János elbeszélő költészete. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Tóth Gyula: Arany prózájának szófüzése. Budapest, 1911. — Elek Oszkár: Arany János és Erdélyi János Bulcsú-bírálata. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Voinovich Géza: Arany János kiadatlan Goethe-fordítása. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Dengi János: Arany német nyelven. Egri állami reáliskola értesítője. 1913. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1913. évf. — Fest Sándor: Arany János angol olvasmányaihoz. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Kardos Lajos: Arany János novellafordításai. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Beöthy Zsolt: Shakespeare és Arany. Budapesti Szemle. 1916. évf. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. Budapest, 1916. — Császár Elemér: Arany János mint irodalomtörténetíró. Irodalomtörténet. 1917. évf. — U. az: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Dóczy Jenő: Arany János kritikai iránya. Nyugat. 1917. évf. — Gulyás Pál: Egy negyedszázad Arany János-irodalma. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Hegedüs István: Arany János és Aristophanes. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Karl Lajos: Arany János egy francia bírálója. Uránia. 1917. évf. — Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. — Négyesy László: Arany művészete és elmélete. Akadémiai Értesítő. 1917. évf. — Pitroff Pál: Arany János és a harmónia. Uránia. 1917. évf. — Riedl Frigyes: Arany mint nyelvész. Magyar Nyelv. 1917. évf. — Simonyi Zsigmond: Arany János nyelvének hatása. Magyar Nyelvőr. 1917. évf. — Szegedy Rezső: A Toldi-trilógia szerb fordítása. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Szigeti Gyula: Arany Aristophanes-fordítása lexikographiai szempontból. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Tolnai Vilmos: Szómutató Arany nyelvészeti cikkeihez. Magyar Nyelv. 1917. évf. — U. az: Arany János Jókai nyelvéről. U. o. 1917. évf. — Váczy János: Arany János kiadatlan bírálata. U. o. 1917. évf. — Voinovich Géza: Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben. U. o. 1917. évf. — Weisz Miksa: Az Utolsó Főpap forrásai. Egyenlőség. 1917. évf. — Ferenczi

Zoltán: Arany János Király fordításáról. Magyar Shakespeare-Tár. 10. köt. Budapest, 1918. — Leffler Béla: Arany János három költeménye svéd nyelven. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Viski Károly: Arany-szók. Magyar Nyelvőr. 1918. évf. — Szendrey Zsigmond: Arany János és a nyelvújítás. Magyar Nyelvőr. 1919. évf. — Nagy Lajos: Arany nyelvi hatása Nogállra. Magyar Nyelvőr. 1920. évf. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Debreczeni Ferenc: Arany János széljegyzeteiből. Irodalomtörténeti Közlemények. 1923. évf. — Bujnák Pál: Ján Arany v slovenskej literature. Prága, 1924. — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. — Mitrovics Gyula: Arany János esztétikája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Pap Károly: Arany János széptani jegyzetei. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Tóth Béla: Arany párizsi cenzora. Széphalom. 1929. évf. — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. — Gogolák Lajos: Tót könyv Arany Jánosról. Magyar Szemle. 1930. évf. — Trencsény Károly: Arany János lappangó írásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Berzeviczy Albert: Arany és Goethe. Budapesti Szemle. 1932. évf. — László Irma: Arany János angol irodalmi kapcsolatai. Budapest, 1932. — Lányi Ernő: Arany János ritmustana. Budapesti áll. Bolyai-reáliskola értesítője. 1933.

AZ ARANY-IRODALOM.

Arany János akkor lett országosan ismert költővé, amikor a Kisfaludy-Társaság 1847-ben kiadta Toldiját. Ettől kezdve a szépirodalmi folyóiratokban és önálló kötetekben számos verses munkája jelent meg. *Összes költeményei*nek hatkötetes gyüjteményét Ráth Mór bocsátotta közre 1867-ben. Ez a gyüjtemény több kiadást ért s idővel jelentékenyen bővült. Ugyancsak Ráth Mór adta ki, a költő halála után két esztendőre, *Összes munkái*t nyolc kötetben; ezt a gyüjteményt Markovics Sándor rendezte sajtó alá és látta el jegyzetekkel. Néhány évvel később Arany László közzétette *Hátrahagyott iratai*t négy kötetben.

Az Arany-méltatók közül különösen nagyérdemüek: Beöthy Zsolt, Császár Elemér, Elek Oszkár, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Kéky Lajos, Lehr Albert, Négyesy László, Riedl Frigyes, Salamon Ferenc, Szinnyei Ferenc, Tolnai Vilmos, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár.

Gyulai Pál szerint Arany János költészete nemzeti típusunkat fejezi ki, a magyar fajt jellemzi benne minden jegy. Költészete az érett koré. Megtaláljuk ebben a költészetben az élet komoly hangulatát, férfias küzdelmét, csalódásait, vigaszát, humorát és megnyugvását az erkölcsi rend vaskényszerüségében. Arany János ugyanazt tette az epossal és balladával, amit Petőfi Sándor tett a dallal. A magyar ifjú ajkán mindig hangzani fognak Petőfi dalai, a férfiú Aranyból

fogja meríteni eszméit, érzéseit, vigaszát. Petőfi és Arany munkáiban örökre fennmaradnak a magyarság szellemi törekvései, nemzeti vágyai, jellemző sajátságai, hogy az újabb nemzedéket megóvják az elfajulástól. (Gyulai Pál emlékbeszédei. Budapest, 1890.) — Riedl Frigyes szerint Arany János epikus művészete a kompozícióban sarkal. Arany munkáiban nincs hosszú leírás, nincs áradozás, nincs lírai ömlengés. Kompozíciójában mindent megtervezett. Nemcsak művészi tudatossága, hanem epikus tehetségének sokoldalúsága is szembetűnő. Arany és Petőfi a legnagyszerűbb költői tünemények, melyeket Magyarország valaha létrehozott. (Arany János. 3. kiad. Budapest, 1904.) — Beöthy Zsolt szerint a magyar költészet további fejlődésének alapja egyedül Arany János lehet. Arany pályája mind történeti jelentőségénél, mind művészi értékénél fogva a legnagyobbak közül való, költészetünk vele emelkedett legmagasabbra. Nemcsak legtartalmasabb és legművészibb, hanem legnemzetibb epikusunk is ő; a népies és művészi nála jelenik meg legzavartalanabb összhangban. (Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 10. kiad. Budapest, 1909.) — A lélekrajznak, olvassuk Szinnyei Ferenc könyvében, éppen olyan nagy mestere, mint a leírásnak. Rendkívül éles szeme van minden személyén kívül eső jelenség megfigyelésében s ezeknek az élethez leghívebben való utánzásában. Ez az egyik oka, hogy alkotásai oly igazaknak, oly tökéleteseknek, oly természeteseknek tűnnek fel. Utolérhetetlen népiességét ez magyarázza meg. A nép közt élve élesen megfigyelte a magyarság szokásait, jellemének vonásait, nyelvének legfinomabb árnyalatait s mindezt mesterien tudta visszatükröztetni műveiben. (Arany János. Budapest, 1909.) — Valamennyi költőnk közül neki köszön legtöbbet a magyar iskola: állapítja meg Finászy Ernő. «Mindnyáját felülmúlja nemzetnevelő hatásával. Nincs magyar költő, aki annyi történeti érzékkel, annyi jellemző erővel állította volna lelki szemünk elé nemzeti multunk minden jelentős korszakát. Vörösmarty a honfoglalás költője, Petőfi a forradalomé, de Arany az egész magyar históriáé. Mily kitörülhetetlen nyomokat hagyhatnak a nemzeti mult színes képei az ifjú lélekben, mennyire erősíthetik a hazához való ragaszkodást, mily hatalmasan éleszthetik a magyar érzést; mily fenköltnemzeti eszményekért taníthatják meg fölbuzdulni azokat, kik

majdan a tett mezején munkálkodnak.» (Arany János. Magyar Pedagógia. 1917. évf.) — «Irodalmi divatok támadnak és múlnak, úgymond Négyesy László, mindez a hullámok játéka a fok lábainál, maga a fok szilárdan emeli fejét a csillagok felé. Mikor egy-egy írói csoport azt hiszi, hogy Aranytól, mint valami szükkörű népies elem képviselőjétől, el kell fordulnia s az egyetemes irodalomtól ihletet és mintákat kérnie: egyszerre csak ott is Arany szellemével találkozik és arra a meggyőződésre jut, hogy Arany művészi kultúrája páratlanul egyetemes, lelkiélete finoman szervezett, modernül differenciált. Arany élő író s élő hatása bizonyos tekintetben még növekedni fog. Műveinek egy része, mint minden íróé, lehull az idők rostáján. De jelentős részük, mint az igazi klasszikusoké, túlélik az első divatváltozásokat s attól fogva nem esnek többé a népszerűség ingadozó szempontjai alá, hanem állandóan népszerűek, kedveltek maradnak, mint a szépnek sajátos és örök képviselői.» (Arany. Budapest, 1917.) — Költői egyéniségének varázsát, állapítja meg Kéky Lajos, két ellentétesnek látszó vonás kapcsolata adja: a nagy érzékenységé s a művészi öntudatosságé. «Rendkívül érzékeny lélek, a legmélyebb érzésű emberek egyike. A benyomásokra reagáló izgékonyság, mely Petőfiben oly páratlan mértékben ki volt fejlődve, benne nem nagy; de annál nagyobb érzelmi mélysége, mellyel benyomásait kíséri és megőrzi. Lelkének erre a lírai elemére azonban visszatartólag hat szemérme, tartózkodása attól, hogy érzelmeit a világ elé vigye. Félénk, zárkózott ember volt s lelkében folytonos tusakodás küzdött a költői alkotás vágya és a megszólalástól való tartózkodása között.» Állandó önművelése, elméjének éber önkritikája, tehetségének minden eleme szerencsésen szolgálták benne az epikust; népi származása, ifjúkori olvasmányai, az irodalmi viszonyok igazi nemzeti elbeszélővé tették. «Nemcsak történeti életünk legjellemzőbb mozzanatainak művészi tolmácsolása által tudta epikáját minden idők magyarságának lelkéhez fűzni, hanem a magyar föld, a magyar népélet s a magyar lélek halhatatlan rajza által is. A magyar érzés és gondolkodás legegyetemesebben jellemző vonásainak bámulatosan teljes szövedékét őrzi költészete a késő korok számára is.» (Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917.) — Arany fejlődése, mondja Voinovich Géza, nem pusztán a tehetség természetes izmosodása. «Tehetségét ismeretei támogatják, fejlődését tanulmányai.

A tehetség és tanulmány szövetsége, egymásra hatása egyik legnagyobb példa, melyet élete és munkái nyujtanak. Pályája azt tanítja, hogy a költői fejlődésben összehat tehetség és tanulmány, mint ahogy egy száron nő a virág a gyümölccsel. Példája azt tanítja, hogy a remekművek tanulmánya megtermékenyíti a nagy tehetséget is s ezáltal emeli a nemzeti irodalmat, viszont a lángelme, midőn nemzeti alapon remekművet alkot, tehetségével s nemzeti szellemével az egész világirodalmat gazdagítja.» Már életében közhellyé vált, hogy Arany nemcsak a tartalomnak, hanem a művészi formának is felülmúlhatatlan művésze. «Nyelve nem oly bíborpalástos, mint Vörösmartyé, nem is oly könnyed, mint Petőfié, de kifejezőbb mindeniknél.» E nyelv legkiemelkedőbb vonásai: tömörsége és zeneisége. «A legjobb, legkönnyebb és leggazdagabb rímelő irodalmunkban. Ragozó nyelvünk rímszegénységét játszi könnyedséggel győzte le, ríme valósággal ömlik, senkinél sem érezzük ily önkéntelennek a mértéket és rímet.» Ő használta nálunk a legtöbbféle nyugateurópai versalakot, de ugyanilyen nagy a változatossága a nemzeti versidomban is, a kifejezés művészetében ő a legmagyarabb és legnagyobb költőnk. «Egész költészetét a szín-magyarság jellemzi. A magyar faj minden vonását művészivé emelte s művészete minden ízében magyar.» (Arany János összes kisebb költeményei. Jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest, 1924.)

Kiadások. — Teljes felsorolásuk Szinnyei József és Gulyás Pál írói lexikonaiban. — A költő először prózai munkával lépett a nyilvánosság elé. (Egy egyszerű beszélyke. Életképek. 1846. évf.) — Első költeménye 1847-ben jelent meg. (Válasz Petőfinek. Életképek. 1847. évf.) — Toldi. Költői pályamüvek. Pest, 1847. (Önálló kiadása Heckenast Gusztáv költségén. Pest, 1854.) — Toldi estéje. Pest, 1854. (Heckenast Gusztáv kiadása. A M. T. Akadémia Marczibányi-jutalmával kitüntetett mű.) — Arany János kisebb költeményei. Két kötet. Pest, 1856. (A Heckenast Gusztáv kiadásában közreadott két kötetet a M. T. Akadémia az 1855–1860. évkörre szóló nagyjutalommal tüntette ki.) — Buda halála. Pest, 1864. (Ráth Mór kiadása. A M. T. Akadémia Nádasdy-díjával jutalmazott mű.) — Arany János összes költeményei. Hat kötet. Pest, 1867. (A Ráth Mór tulajdonában megjelenő sorozat megnyerte az 1867–1872. évkörre szóló akadémiai

nagyjutalmat.) — Arany János balladái. Greguss Ágost magyarázataival. Budapest, 1877. (Mint a Lehr-féle Toldi-kiadás, ez is a legnépszerűbb magyar tankönyvek egyike lett, különösen azóta, hogy Beöthy Zsolt 1885-ben a magyar balladák könyvévé bővítette.) — Toldi szerelme. Budapest, 1879. (A szerző kiadásában jelent meg, második kiadása már Ráth Mór tulajdona. Az 1873–1879. évkörre szóló akadémiai nagyjutalmat ez a mű nyerte meg.) — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1879. (Irodalmi tanulmányainak és kritikáinak első gyüjteménye.) — Aristophanes vígjátékai. Három kötet. Budapest, 1880. (A M. T. Akadémia Karátsonyi-jutalmával kitüntetett fordítás.) — Toldi. Lehr Albert magyarázataival. Budapest, 1880. (Két évvel később megjelent bővebb kidolgozása akadémiai nagyjutalmat nyert.) — Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire. Énekre és zongorára feldolgozta Bartalus István. Budapest, 1884. (A költő egyben dallamszerző is volt, azonkívül neves zeneművészeket ihletett dallamszerzésre. Arany-szövegek megzenésítői és Arany-témák zenei feldolgozói: Buttykay Ákos, Császár Mihály, Farkas Ödön, Hetényi Albert, Langer Viktor, Lányi Ernő, Mihalovich Ödön, Mosonyi Mihály, Rékai Nándor, Révfy Géza, Simonffy Kálmán, Sztojanovits Jenő és mások.) — Arany János összes munkái. Nyolc kötet. Budapest, 1884–1885. (Ráth Mór kiadásában, Markovics Sándor jegyzeteivel. A különféle gyüjteményekben szétszórt Aranyhagyatékot ez a sorozat rendezte. Utóbb több változatlan lenyomata jelent meg, ezek közül az egyik tizenhárom kötetes sorozat.) — Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. Négy kötet. Budapest, 1888–1889. (Ráth Mór kiadása, Arany László jegyzeteivel. Az előbbi sorozat kiegészítése. Újabb lenyomata is megjelent.) — Arany János balladái. Zichy Mihály rajzaival. Budapest, 1895. (A magyar illusztrációs művészet remeke.) — Arany János munkái. Hat kötet. Budapest, 1902–1907. (A Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban, Riedl Frigyes sajtó alá rendezése.) — Toldi estéje. Lehr Albert magyarázataival. Budapest, 1905. (Az iskolai Toldi-kiadás méltó párja.) — Arany János összes munkái. Öt kötet. Budapest, 1924. (A Franklin-Társulat kiadása, Voinovich Géza sajtó alá rendezése.) — Arany János összes kisebb költeményei. Egy kötet. Budapest, 1924. (A Franklin-Társulat kiadása, Voinovich Géza magyarázó jegyzeteivel.) — Arany

János munkái. Öt kötet. Budapest, 1928. (A Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban, Voinovich Géza bevezetésével.) — Arany János összes költői művei. Tíz kötet. Budapest, 1932. (A Franklin-Társulat kiadása, a költő halálának ötvenedik évfordulójára közrebocsátott sorozat.) — Ezenkívül a különféle gyüjteményes és külön kiadásoknak, az illusztrált és megzenésített szövegeknek, az iskolai és népszerüsitő Arany-köteteknek hosszú sorozata.

Fordítások. — Arany János munkáinak a külföldön való megismerése a szabadságharc után kezdődött azzal, hogy Kertbeny Károly 1851-ben németre fordította a Toldit és a Murány Ostromát. A fordítás se nem hü, se nem költői. Jóval sikerültebb a Toldi-trilógiának Kolbenheyer Móric soproni evangélikus lelkésztől készített fordítása. A trilógia első részét még kétszer fordították németre, két fordítása van a Buda Halálának, három a Katalinnak. Nagyobb és kisebb költeményeit egyforma buzgósággal szólaltatták meg németül. (Dóczy Lajos, Dux Adolf, Gärtner Henrik, Handmann Adolf, Lám Frigyes, Lechner Gyula, Lemberger Ármin, Lindner Ernő, Maurer Károly, Melas Henrik, Meltzl Hugó, Nasch Fülöp, Sponer Andor, Steinacker Gusztáv, Sturm Albert.) A szerb fordítók sorában Jovanovics János és Brancsics Blagoje, a tót fordítók közül Hviezdoslav Pál a legjelesebbek; angolra William Löw, olaszra Sirola Ferenc és Umberto Norsa, csehre Brabek Ferenc és Vrchlicky Jaroszláv fordították a költőt. Kiváló vend fordítás Kardos János Toldija. Számos költeménye jelent meg franciául is, több versét átültették héberre és eszperantóra. Meglepő, milyen jelentékenyen hatott a költő a felvidéki tót irodalomra. A magyarul tudó szlovák költők különösen epikus alkotásait olvasták szívesen; sok motívumot, fordulatot, művészi fogást vettek át munkáiból. — Az Arany-fordítások jegyzéke: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Bujnák Pál: Ján Arany v slovenskej literature. Prága, 1924. — Gulyás Pál: Magyar életrajzi lexikon. I. köt. Budapest, 1925-től.

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. (Toldy Ferenc Arany Jánost sokkal melegebben méltatja, mint Petőfi Sándort. A népies epikában «Arany a kor csúcsára hágott, melyen,

ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fogja tartani.») — Greguss Ágost: Arany János balladái. Budapest, 1877. (Az Arany-szövegek első kiváló magyarázata.) — Lehr Albert: Toldi. Irta Arany János. Budapest, 1882. (Nagyértékű Toldi-kommentár.) — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. (A Pesti Napló 1856. évfolyamában megjelent tanulmány közlése.) — Riedl Frigyes: Arany János. Budapest, 1887. (A szerző legszebb könyve.) — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. I. köt. Budapest, 1899. (A Budapesti Hírlap 1856. évfolyamában megjelent fejtegetések közlése.) — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1890. (Emlékbeszéd Arany János fölött a Kisfaludy-Társaság 1883. évi októberi ülésén.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. (Több nemzedéket irányító méltatás.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. (Bibliografia.) — Zlinszky Aladár: Arany balladaforrásai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. (Mélyreható Arany-búvárlat.) — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. (Arany eposzi töredékeiről és Őszikéiről.) — Kemény Zsigmond összes művei. X. köt. Budapest, 1906. (Arany Toldija: Divatcsarnok. 1854. évf.) — Beöthy Zsolt: Arany János. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. (Értékes írói arckép.) — Szinnyei Ferenc: Arany János. Budapest, 1909. (Voinovich Géza nagy munkájának megjelenése előtt a legjobb Arany-életrajz.) — Elek Oszkár: Skót és angol hatás Arany János balladáiban. Irodalomtörténet. 1912. évf. (Forráskutatás.) — Kéky Lajos: Tanulmányok Arany János epikájáról. Budapest, 1917. (Új szempontokban bővelkedő elemzések.) — Négyesy László: Arany. Budapest, 1917. (Írói arckép. A Kisfaludy-Társaság ajándéka a magyar ifjúság számára a költő születésének százados évfordulója alkalmából.) — Gulyás Pál: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1925-től. (Teljes bibliografia.) — Császár Elemér: Arany János. Budapest, 1926. (Írói pályakép.) — Voinovich Géza: Arany János életrajza. Három kötet. Budapest, 1929-től. (Nagy életrajz.)

KEMÉNY ZSIGMOND.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Kemény Zsigmond élete.
Kemény Zsigmond regényei.
Kemény Zsigmond, az elbeszélő.
Kemény Zsigmond tanulmányai.
A Kemény-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

KEMÉNY ZSIGMOND ÉLETE.

A MAGYAR történeti regényt báró *Kemény Zsigmond* emelte művészi magasságok felé. Komor történetei az ész balsorsát és a szív titkait csalhatatlanul ismerő lélekbúvár alkotásai. Pesszimista író. Világszemléletéből egy sötét gondolatoktól gyötört lélek képe tükröződik.

A báró Kemény-nemzetség eredete visszanyúlik a középkorba. Kemény Zsigmond ősei Hunyadi János korától kezdve sok vitéz katonát és tekintélyes politikust adtak Erdélynek; ebből a nagymultú családból született báró Kemény Zsigmond, báró Kemény Sámuel és Csóka Rozália fia. Az alvinci református gyülekezet följegyzése szerint 1814 június 26-án keresztelték s így születésének napja júniusra eshetett. Atyja 1823-ban halt meg, nem sokkal azután, hogy fiát beadta a nagyenyedi református kollégiumba. Halála után elkeseredett harc kezdődött a családi örökségért. Az öreg báró első házasságából született utódok és rokonaik pörrel támadtak az özvegyre és gyermekeire, birtokait felforgatták, cselédségét ellene lázították. Egyik birtokukról, a kolozsmegyei Pusztakamarásról, Kolozs megye alispánja karhatalommal verte ki az özvegy bárónét és árváit, hogy érvényt szerezzen a másik anyától származó idősebb gyermekek örökösödési igényének. Az özvegy báróné atyjához, egy alvinci tehetős

nemesemberhez, menekült s a maga rokonsága segítségével elkeseredetten küzdött mostohafiai erőszakossága ellen. 1840 táján kiegyeztek: mind a két félnek jelentékeny értékű földbirtok jutott az erdélyi megyékben. A szomorú családi jelenetek, a rokonok nekivadult hajszája, özvegy édesanyjának örökös könnyei lesujtó hatást tettek Kemény Zsigmondra. Elbúsult lélekkel serdült fel a nagyenyedi iskola falai között.

Nagyenyedről Kolozsvárra ment. Az 1834—1835. évi erdélyi országgyűlésen megismerte tekintélyesebb kortársait, tanulsággal hallgatta a politikai szónoklatokat, buzgón látogatta a magyar színtársulat előadásait. Az országgyűlés befejezése után hazakerült édesanyja mellé, marosmenti birtokukra, Magyarkapudra; itt két évet töltött gazdálkodással, politikai, történelmi és szépirodalmi tanulmányokkal. Lassankint megúnta a falusi magányt, az oláh jobbágyok rendbentartását; 1837 tavaszán fölesküdött a marosvásárhelyi királyi tábla joggyakornokává s szorgalmasan készült az ügyvédi vizsgára. Ekkor jelentek meg első tudományos cikkei a Nemzeti Társalkodóban. 1838 nyarán Kolozsvárra költözött, az erdélyi főkormányszék szolgálatába állott, de a hivatalos ügyek nem tudták lekötni. Ösztönözte a tanulás vágya, Bécsbe utazott, ott maradt 1840 őszéig. Megfordult a bécsi magyar társaságokban, eljárt az egyetem orvostudományi előadásaira, természettudományi ismereteit jelentékenyen gyarapította. Hazatérése után a kolozsvári Erdélyi Híradó munkatársa lett. Számos cikket írt a reformok ügyében, a kormány azonban megsokalta szereplését s tudomására

hozta a lap tulajdonosának, Méhes Sámuelnek, hogy helyesnek tartaná, ha a reformpárti báró helyett más munkatársat alkalmazna. Harmadfél évi hírlapírói tevékenység után Kemény Zsigmond félreállt, de azért nem szakított a publicisztikával. 1843-ban kiadta a *Kortes-kedés és ellenszerei* című röpiratát. A füzet nagy érdeklődést keltett, bár a szabadelvű ellenzék kedvetlenül fogadta, mert Kossuth Lajos megtámadását látta benne.

Az erdélyi hírlapírás munkájától eltávolítva, szabadabban élhetett irodalmi terveinek, de most már sem kolozsvári társasága, sem magyarkapudi magánya, sem utazásai nem szórakoztatták: a fővárosba törekedett. 1847 tavaszán belépett a Pesti Hírlap szerkesztőségébe s közrebocsátotta első regényét, a *Gyulai Pál*t. Tollát a Pesti Hírlapnál annyira megbecsülték, hogy Csengery Antal szerkesztőtársa lett. 1848-ban az egyik erdélyi kerület országgyűlési követté választotta. Mint képviselő híven kitartott a nemzeti kormány mellett, bár kételkedett a szabadságharc sikerében. A világosi fegyverletétel után haditörvényszék elé állították, de kegyelmet kapott, azontúl minden erejét megfeszítette, hogy erősítse a nemzeti öntudatot és egyengesse a kiegyezés útját. Publicisztikai és szépirodalmi munkásságának most következett a virágkora. 1855-ben átvette a Pesti Napló szerkesztését, a lapot magas színvonalra emelte, Deák Ferenc politikáját kitűnő sikerrel támogatta. 1865-ben a pesti lipótvárosi kerület országgyűlési képviselőjévé választották. nem sokkal utóbb a szellemi összeomlás jelei kezdtek mutatkozni idegrendszerén. Elméje lassankint elborult.

1869-ben abbahagyta a Pesti Napló szerkesztését, egyre jobban csökkenő öntudattal bolyongott a főváros utcáin, öccse hazavitte Pusztakamarásra. Itt halt meg, szinte öntudatlanul töltött évek után, 1875 december 22-én, hatvanegy éves korában.

Mélabús lelkű ember volt. Magatartásán és társalgásán nyoma sem látszott rangja előkelőségének, szelleme rendkívüliségének. Külsejére semmit sem adott, nem egyszer valósággal megdöbbentette barátait elhanyagolt ruhájával. A rendetlen élet és a sok éjszakai munka idő előtt tönkretette; akkor lett élő-halott, amikor az ország újjáéledt. Nagy igazság volt abban a mondásban, amelyet öccse vésetett pusztakamarási sírkövére: «Mint a fáklya másoknak világított, önmaga pedig elhamvadott.»

Adatok Kemény Zsigmond életéhez:

1440. — Kemény János erdélyi nemesúr feláldozza életét Hunyadi Jánosért a törökök ellen vívott szentimrei csatában. (A gyerőmonostori Kemény-család őse, Mikola erdélyi nemesúr, a tatárjárás korában él.)

1662. — Kemény János, Erdély fejedelme, hősi halált hal a törökök ellen vívott nagyszőlősi ütközetben. (Ebből a fejedelmi ágból valók a gróf Kemények. A fejedelem testvérének, Kemény Péternek, egyik leszármazottja a regényíró: ebből az ágból valók a báró Kemények.)

1812. — A regényíró atyja, báró Kemény Sámuel, másodszor házasodik: nőül veszi Csóka Sámuel erdélyi gazda leányát, nemes Csóka Rozáliát. Házasságukból születik báró Kemény Zsigmond. (Születésekor atyja ötvenhat éves, anyja harmincnégy éves, mindketten református vallásúak.)

1814. — Június hóban báró Kemény Zsigmond születése. (A születés pontos dátuma ismeretlen, a keresztelés ideje: június 16.) Szülőhelye Alvinc község, a Maros partján, Alsófehér megyében. (Atyjának báró Győrfi Ágnessel kötött első házasságából hét gyermeke, Csóka Rozáliával kötött második házasságából négy gyermeke született.)

1823. — Kilenc éves. Beadják a nagyenyedi református kollégiumba. (Ez évben hal meg atyja Alvincen; nagy birtokszerző volt; nemcsak a Maros völgyében, hanem Erdély többi részében is serényen gyarapította ősi örökségét.)

1824. — Az özvegy báróné, Kemény Zsigmond anyja, Alvincről Pusztakamarásra költözik mostohagyermekeinek támadásai elől. (A Kemény-család egyik fő jellemvonása a vagyonszerzés. A föld és pénz miatt a legközelebbi rokonság is elkeseredetten pörösködik. Az első házasságból származó Kemény-fiúk durván küzdenek mostohaanyjuk ellen a családi birtokok miatt. Lenézik a szegény Csóka-familiát; büszkék arra, hogy ők anyai ágon is bárói család sarjadékai.)

1826. — A tizenkét éves Kemény Zsigmondot özvegy anyjával együtt vármegyei hajdúkkal üzik el Pusztakamarásról mostohatestvérei. Csóka Rozália Alvincre menekül atyjához és öccséhez. (A regényírót itjúságának sötét emlékei végigkisérték egész életén. Nem feledhette azokat a megalázó jeleneteket, amelyeket mostohatestvérei idéztek föl kegyetlen kapzsiságukban. Föllázították cselédeiket; elhajtották juhaikat, sertéseiket, marháikat; elcsépeltették és eladták gabonájukat. Özvegy anyja egyidöben ékszereinek árából élt, igy tanittatta gyermekeit. Egy alkalommal mostohatestvérei berontottak udvarházukba s az egész családot kiüzték a szabad ég alá; máskor az alispán és hajdúi verték össze az elkeseredett ifjút, mikor édesanyja védelmében szembeszállt a vármegye embereivel.)

1830. — Kemény Zsigmond anyja Alvincről alsófehérmegyei magyarkapudi birtokára költözik. Itt tölti vakációit a nagyenyedi kollégiumban tanuló fia is. (Magábavonult, vad gyermek, nehéztermészetű, indulatos. A nagyenyedi református kollégiumban a tanulók száma ebben az időben az ezret is megközelíti, a papi pályára készülő bennlakó ifjúság nagy szegénységben nő fel, egyszerü életmódra szoktatják a künnlakó nemesifjakat és mágnásgyermekeket is. A regényíró környezete puritán erkölcsü református tanárokból, földhözragadt kálvinista diákokból, nyomorúságos életü magyar, oláh és cigány jobbágyokból áll. Nagyobb eseményt a vakáció, aratás, szüret, egy-egy árvíz vagy tüzvész jelent életében.)

1834. — Befejezi filozófiai és jogi tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban. (Tanárai közül Köteles Sámuel és Szász Károly hatnak

fejlődésére, mindkettő lelkes oktató és jeles tudós, a M. T. Akadémia tagjai. Köteles Sámuel filozófiai leckéivel, Szász Károly jogtudományi előadásaival vonja magához az ifjúságot.) Kolozsvárra megy az erdélyi országgyülésre. (Bárói rangja minden ajtót megnyit előtte. Nemzetségük a Bethlen-család után Erdély legnépesebb familiája: félszáznál több Kemény báró és gróf él ez időtájt az országban. Rokoni kapcsolatuk különösen erős a Barcsai, Bánffy, Bethlen, Haller, Teleki, Wesselényi református főrangú családokkal. A Kemények közül származik gróf Kemény József történettudós, báró Kemény Endre szépíró; továbbá a regényíró testvéröccse, az 1896-ban elhúnyt báró Kemény János politikus, a magyar képviselőház alelnöke.)

1837. — Magyarkapudról, édesanyja házából, Marosvásárhelyre megy. Joggyakornok lesz a királyi táblánál. (A következő évben Kolozsvárra költözik s főleskiszik az erdélyi főkormányszék irnokai közé.)

1839. — Erdélyből Bécsbe utazik. (Másfél évet tölt az osztrák fővárosban, egyetemi előadásokat hallgat, írói terveivel foglalkozik.)

1841. — Huszonhét éves. Szabadelvű politikai cikkei a kolozsvári Erdélyi Híradóban és a Nemzeti Társalkodóban. Felszólalásai Kolozs vármegye gyülésein. Hatása az erdélyi országgyülés reformpártjának irányára. (Publicistának kiváló, szónoknak gyönge. Sem lélekjelenléte, sem hangja nincs a beszédhez. Ha felszólal, belezavarodik gondolatmenetébe és mondatfüzésébe.)

1843. — A M. T. Akadémia tagjává választják. Közreadja röpiratát a korteskedés botrányairól. Kolozsvári szállásán és magyarkapudi birtokán állandóan tanul és ír. (Ez időben szeret bele gróf Wass Ottiliába, de a grófnő özvegy anyja hallani sem akar a házasságról. A bárónak az ő számukra nincs elég vagyona.)

1845. — Wesselényi Miklós zsibói kastélyában megismerkedik Deák Ferenccel és Vörösmarty Mihállyal. (Zsibó vidékén van Szurdok, itt lakik Jósika Miklós, vele is baráti viszonyba kerül. A következő évre esik első találkozása Széchenyi Istvánnal Debrecenben és Kossuth Lajossal Pesten.)

1847. — Erdélyből Aradon és Kecskeméten át Pestre megy. A Pesti Hírlap munkatársai közé lép. (Megjelenik első regénye. A közönség nem olvassa. A méltatlanul mellőzött mű csak félszázad mulva ér új kiadást, akkor sem önállóan, hanem az író összegyüjtött munkái között.)

1848. — Az első népképviseleti országgyülésre Kővár vidéke egyhangúlag képviselővé választja. (A Pesti Hírlapban buzgón támogatja a Batthyány-minisztériumot, Széchenyi Istvánnal és Deák Ferenccel baráti viszonyba lép, Kossuth Lajostól eltávolodik.)

1849. — Pestről az országgyüléssel együtt Debrecenbe menekül. Miniszteri tanácsos a belügyminisztériumban. Debrecenből a kormánnyal együtt Pestre, majd Szegedre, végül Aradra megy. A világosi fegyverletétel után Szatmár megyében bujdosik. (Pesten jelentkezik az osztrák hadbíróság előtt, ügyét hosszasan vizsgálják.)

1851. — Harminchét éves. A pesti császári haditörvényszék megszünteti ellene az eljárást a forradalomban való részvétele miatt. (Pestről Pusztakamarásra utazik édesanyjához és testvéröccséhez, báró Kemény János földbirtokoshoz. Ismét Pesten. Cikkei a Pesti Naplóban.)

1855. — Mint a Pesti Napló szerkesztője évről-évre számos vezércikket ír. (Délutánjait a szerkesztőségben tölti. Itt kiváló férfiak gyülnek össze, vitatkozásukat élvezettel hallgatja. Munkatársaira bízza a lapot, ahelyett hogy rovatait egybeállítaná és felülbírálná. Emiatt sok baja támad a császári rendőrhatóságokkal. Hírlapírói és politikai tevékenységében nagy óvatosság jellemzi, évről-évre fontolgatóbb és fáradtabb lesz, magánérintkezésében közömbös és habozó. Irodalmi munkáin az éj csöndjében dolgozik, írása közben álomba merül, föl-rezzenve újra munkához lát, feketekávé ivásával éleszti szellemi frissességét.)

1857. — Utazása Németországban. Állandó anyagi zavarai. (Mint erdélyi földbirtokost méltán számíthatták a tehetős urak közé, de vagyona szétolvadt kezén, örökségét kedvére költötte, adósságokba keveredett. Mindig többet költött, mint amennyi jövedelme volt, pedig sok pénz fordult meg kezén földbirtokából, szerkesztői munkásságából, igazgatósági tagságaiból, részvényeiből. Kiadói szépen díjazták nemcsak hírlapi cikkeiért, hanem szépirodalmi munkáiért is, de keresetét mindjárt elköltötte, azután ismét kölcsönökből élt. Olykor már tűrhetetlenné vált helyzete, nem egyszer házbérét sem tudta kifizetni, uzsorásoktól vett fel kölcsönt drága kamatra. Testvéröccsétől sok pénzt kapott Erdélyből, de sohasem eleget arra, hogy kínzó anyagi gondjaitól megszabaduljon. Ezreket szórt szét. Azzal sem törődött, hogy szolgája állandóan lopta.)

1859. — Újabb külföldi útja: München, a Rajna vidéke, Svájc. Élete változatlanul rendetlen. (A politikai és írói körökben sokat beszélnek furcsa szerelmi viszonyairól. Mohón élvezi az életet, szenvedélyesen eszik-iszik. Legmeghittebb barátainak egyike a fényestehetségű Danielik János kanonok. Az 1850-es években általános figyelmet ébreszt, hogy a református mágnás mennyire kedveli a katolikus papot. Barátságuk alapja nemcsak mindkettőjük magas műveltsége, hanem még inkább az, hogy ritka egyetértésben szeretnek mulatni. Ha a regényíró megbetegszik, megfogadja, hogy rendes életet él, de ha meggyógyul, ismét megkezdődnek pezsgős lakomái. Nem tud elszakadni sem az ujságírás izgalmaitól, sem mulatozó baráti körétől.)

1860. — Negyvenhat éves. A Kisfaludy-Társaság tagjává választják. Lelki ereje egyre jobban gyöngül. (Szórakozottságáról, feledékenységéről, álmosságáról sok anekdóta kering. Legfontosabb kötelességeiről is megfeledkezik, legélénkebb társalgása közben is elnyomja az álom. Kedvetlen és ingerült, összetűz magával Deák Ferenccel is. «Nem tudom, mi fájt neki — olvassuk Tóth Kálmán egyik visszaemlékezésében — de láttam, hogy csak úgy utánozza az életet s mutatja, hogy örül annak, amin mások örülni szoktak.» Öccséhez írt egyik levelében fásultan panaszolja, hogy sorsa nyomorúságos állapot: szeretne elmenekülni a falu magányába, hogy még kalendáriumot se olvasson és paraszttá alakuljon át. Agylágyulásának tünetei már előrevetik árnyékukat.)

1865. — Utazása Törökországban, Görögországban, Olaszországban. Az alkotmányos korszak megindulásával Pest egyik kerülete, a Lipótváros, képviselővé választja. Idegzete egyre nyugtalanabb. (Ennek egyik tünete sokszoros lakásváltoztatása. Az 1850-es években szállodákban él, majd hónapos szobába költözik, utóbb a Ferenciek-terének egyik bérházában rendezi be otthonát s otthon főzet gazdasszonyával. Egyidejüleg Budán is van szállása; ide akkor vonul, amikor az emberek elől elrejtőzve nyugodtan akar dolgozni. Lakik a Svábhegyen is, végül házat vesz Budán a Városmajor mellett. Háztartását ekkor már testvérhuga, Kemény Ágnes, vezeti; a bárónő 1870-ben jön fel Erdélyből testileg-lelkileg megtört bátyja mellé.)

1867. — A Kisfaludy-Társaság elnöke. (Az öregebb és ifjabb írók egyformán tisztelik, ő különösen Gyulai Pált és Tóth Kálmánt

kedveli. Rákosi Jenőnek ő ad helyet a Pesti Napló szerkesztőségében, amikor feltünik Aesopusával: «Fiatal barátom, én magát nem azért hozom ide, hogy itt ujságot irjon. Én azért hozom magát a Pesti Naplóhoz, hogy magának száz forint havi fizetése legyen és amellett irjon drámákat».)

1868. — Agylágyulásának aggasztó tünetei. A Pesti Napló felelős szerkesztését átadja Urváry Lajosnak, névleg ő marad a főszerkesztő. (Utolsó hirlapi cikkei 1870-ben jelennek meg. A Deák-párt dolgában vitázik Kossuth Lajossal.)

1873. — Lemond a Kisfaludy-Társaság elnökségéről. Főszerkesztői névjelzését törülteti a Pesti Naplóról. Testvéröccse hazaviszi Pusztakamarásra. (Életének utolsó öt esztendeje a teljes testi és lelki összeomlás jegyében folyik le. Búskomoran mered maga elé budai házában, barátait nehezen ismeri föl, beszélgetése zavaros. Hirtelen rácsapó indulatrohamaiban többször elhagyja otthonát, vidékre utazik, mulatozásaiban két kézzel szórja pénzét. Egyszer Bécsből jön a hír, hogy ott mulat; ekkor vitte haza öccse Pesten keresztül Pusztakamarásra. Elméje elborul. Egy földszintes falusi házacskában tölti napjait, belebámul a szabad természetbe s ha ápolója, egy gazdatiszt felesége, magára hagyja, kétségbeesetten kiáltozik utána: «Anyám!» Csak teste vergődik még, lelke már halott.)

1875. — Halála december 22-én, hatvanegy éves korában, Pusztakamaráson. (Zord téli napon, december 24-én, temetik el testvére és rokonai. Sírját a hegyoldalban ássák meg egy vén diófa árnyékában, édesanyja hamvai mellé. A nemzet csak később szerez tudomást temetésének gyászos magánosságáról.)

1877. — Emlékének ápolására megalakul Marosvásárhelyt a Kemény Zsigmond-Társaság. (Még ebben az évben emlékbeszédet mond róla Szász Károly a Kisfaludy-Társaságban, két évvel később Gyulai Pál a M. T. Akadémiában.)

1896. — Megindul összes müveinek kiadása. (A közönség érdeklődése változatlanul lanyha, a sorozatot inkább csak az iskolák vásárolják.)

1914. — Születésének százados évfordulója alkalmából megújítják emlékét. (A M. T. Akadémiában Ferenczi Zoltán, a Kisfaludy-Társaságban Beöthy Zsolt és Rákosi Jenő ünneplik érdemeit.)

1922. — Megjelenik Papp Ferenc Kemény Zsigmond-életrajza. (A M. T. Akadémia 1932-ben a Marczibányi-jutalommal tünteti ki.)

Irodalom. — Kemény Zsigmond első életrajzi vázlata az Újabbkori Ismeretek Tára című lexikon V. kötetében jelent meg. Pest, 1853. (A cikk írója valószínűleg Pákh Albert.) — Újabb adalékokat foglalt magában a Vasárnapi Ujság 1866. évfolyamának cikke. (Írója minden bizonnyal Gyulai Pál.) — Asbóth János: Politikai és irodalmi arcképek. Budapest, 1876. — Dömötör János: Kemény Zsigmond. Vasárnapi Ujság. 1876. évf. — Tóth Kálmán: Kemény Zsigmondról. Fővárosi Lapok. 1876. évf. — Szász Károly: Kemény Zsigmond emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 12. köt. Budapest, 1877. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Beksics Gusztáv: Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Budapest, 1883. — Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Budapest, 1883. — Tóth Sándor: Báró Kemény Zsigmond életrajza. Pozsony, 1884. — Garda Samu: Hol született báró Kemény Zsigmond? Irodalomtörténeti Közlemények. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Pitroff Pál: Kemény Zsigmond. Kolozsvár, 1907. — Az első nagyobb Kemény-életrajz Papp Ferenc tanulmányaiból bontakozott ki 1910-től kezdve. (A Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny és Irodalomtörténeti Közlemények évfolyamaiban közölt részletek újból a szerző Kemény Zsigmond-életrajzában.) — Pais Dezső: Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — U. az: Kemény Zsigmond pályaalapítási törekvései. Irodalomtörténet. 1913. évf. — U. az: Kemény Zsigmond lelki válsága. U. o. 1914. évf. — Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. Két kötet. Budapest, 1922–1923. — Pálffy János: Báró Kemény Zsigmond. Erdélyi Helikon. 1930. évf. — Jancsó Béla: Pálffy János Kemény Zsigmondja és a Kemény Zsigmond-probléma. U. o. 1930. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932.

KEMÉNY ZSIGMOND REGÉNYEI.

KEMÉNY Zsigmond marosvásárhelyi joggyakorlata alatt, huszonnégy éves korában, fogott bele *Izabella királyné és a remete* című regényébe. (1838.) A mohácsi csata után következő zavaros korszakot rajzolta benne, a történeti személyek mellé néhány költött alakot helyezett, a valóban megtörtént eseményeket képzelt jelenetekkel vegyítette. A regény kéziratban maradt, szövegét ma már nem ismerjük teljes egészében. Amennyire a fönnmaradt töredékekből megítélhető, inkább regényes korrajz volt: az Engel Keresztély németnyelvű és Bethlen Farkas latinnyelvű munkáiban megőrzött történeti anyag költői átképzelése. A történetíró még erősen háttérbe szorította a regényírót, a költő még nem értett a históriai források felhasználásához; a történeti kútfőkből származó részek a költői képzelet alkotásaival még nem forrottak össze művészi egésszé. Egy romantikus képzeletű, kezdő stílusú történetnyomozó alakja bontakozik ki ebből a munkából; a tapasztalatlan pályakezdő Walter Scott és Jósika Miklós nyomán nagy célt tűz maga elé, de a feladat megoldásával sikertelenül küszködik. — Második nagyobb elbeszélő munkájába, az *Élet és ábránd* című regénybe, akkor kezdett bele, amikor Bécsből hazatért s belépett az Erdélyi Híradó szerkesztőségébe. (1841.) Hőse,

Camoens portugál költő, Kelet-Indiába indul, hogy megalapítsa jövőjét s elnyerhesse a szép Catharina kezét; távollétében vetélytársa nőül veszi szerelmesét; a költő hazatér, szegényen és megcsalatva hal meg. Ez a regény is kéziratban maradt. Töredékei szembetűnően mutatják az író küzdelmét a meseszövéssel, de jellemző ereje és gondolatkincse figyelmet érdemel. Látszik, hogy a lélekrajzon becsvággyal dolgozott. Mint maga mondja: a «kebel beléletét» igyekezett rajzolni a «külesemények összehalmozása» helyett. Stílusa keresett, itt-ott dagályos; kifejezései erőltetettek, nyelve nehezen gördülő; mesefejlesztése bágyadt, helyenkint ügyetlen. Avult előadása túlhaladott álláspont volt a magyar regény fejlődésében. — *A hírlapszerkesztő naplójának* töredékei 1844 tájáról maradtak fenn. Ez annál sajnálatosabb, mert ebben a társadalmi regényében az erdélyi viszonyokat szerette volna bemutatni a maga élményeivel kapcsolatosan.

Ilyen előzmények után írta meg első nyomtatásban közrebocsátott regényét: a *Gyulai Pál*t. (1847.) Hőse, Gyulai Pál fejedelmi tanácsos, elhatározza, hogy életrehalálra megvédi Bátori Zsigmond erdélyi fejedelmet ellenségei ellen. Hűségében túlmegy a törvényes határon. Hogy Bátori Zsigmondot megerősítse vetélytársa, Bátori Boldizsár ellen, üldözni kezdi az ellenpárt híveit; megöleti Sennót, az olasz komédiást, Bátori Boldizsár kedves emberét; de éppen ez lesz az oka bukásának: Senno neje, Eleonóra, behálózza Bátori Zsigmondot s szerelme jutalmául a gyűlölt tanácsos fejét kívánja. A hálátlan fejedelem, akiért Gyulai Pál mindent feláldozott, kivégezteti

leghívebb emberét. — Kemény Zsigmond, regénye megírása előtt, mélyreható történeti tanulmányokat végzett. Mivel hőse a tizenhatodik században élt, elolvasta az összes idevonatkozó erdélyi kútfőket. Mindenütt ügyelt arra, hogy személyei, amennyire csak lehet, történeti hitelességgel bírjanak. Legtöbb hasznát vette Bethlen Farkas latinnyelvű históriájának. Bőven merített belőle, de az adatokba mindenütt belevitte a kor lelkét, az okok lélektani nyomozását, a küzdelmek titkos rúgóinak szemléltetését. Hű képet rajzolt Erdély közéletéről, kitűnően jellemezte a két Bátorit, művészi módon elemezte Gyulai Pál lelki töprengését. Hőséből igazi nagy egyéniséget teremtett. A költött alakokban éppen úgy megelevenítette a kor szellemét, mint a történeti egyéniségekben. Nagy szenvedélyt vitt elbeszélésébe, hősének belső harcát és környezetével folytatott küzdelmét drámai erővel festette. De ha dicsérhető is lélekboncoló művészete, ha fantáziájának sajátságos játékával lebilincseli is az elmélyedésre hajló olvasót, ha korfestő ereje különb is minden magyar elődénél, regénye, mint művészi egész, erősen fogyatékos. Az író nem ért az érdeklődés táplálásához, a korfestő részletek és lélektani vizsgálatok leple alatt nem egyszer tudományos szárazsággal értekezik. Mesemondása lassúmenetű, stílusa régies. Ha a művészetet egyedül a forma tenné, ez a munka nem vallana a regényírás művészére.

Az *Özvegy és leánya* (1855) tizenhetedik századi történet: Tarnóczy Sára szomorú históriája. A tehetős református nemesleányt özvegy édesanyjától elrabolják a katolikus

Mikesek s arra akarják kényszeríteni, hogy felesége legyen Mikes Kelemennek. A leány Mikes Jánost, az idősebb testvért, szereti, de éppen úgy nem vallja be szerelmét, mint ahogyan hallgat Mikes János is; ez fivérére való tekintettel titkolja érzelmeit. Ezalatt Tarnóczyné, a bosszútól lihegő özvegy, kieszközli I. Rákóczi György erdélyi fejedelemtől, hogy a Mikes-ifjakat fej- és jószágvesztésre ítéljék, visszaszerzett leányát pedig rábírja, hogy menjen férjhez az öreg Haller Péterhez. Sára nem tudja feledni Mikes Jánost, öngyilkos lesz, de meghal kegyetlen anyja is. A fanatikus özvegy még csak elviseli Sára öngyilkosságát, de holtan esik össze arra a hírre, hogy a fejedelem kegyelmet adott a Mikeseknek. — Az író Szalárdi János krónikájából vette meseanyagát, merített Kemény János önéletirásából is. Az eseményekhez és személyekhez a lehetőség szerint ragaszkodott, de a kibővítés, színezés, motiválás munkája reá várt. A Mikes-pör keretében megelevenítette I. Rákóczi György egész udvarát, a közélet és magánélet izgatóbb mozzanatait, a protestánsok és katolikusok titkos gyűlölködését. Főkép Tarnóczyné alakját és a köréje fűződő eseményeket dolgozta ki szerencsésen. Az özvegy tele van kenetes vallásossággal, de szíve nincs, kimondhatatlanul gyűlöli a katolikus Mikeseket, holott elhúnyt férje az egyik Mikesnek szánta leányukat. A leány nem bánja, hogy elrabolják, mert azt hiszi, János akarja feleségül venni, annál nagyobb a kétségbeesése, mikor megtudja a valót. Nem vallja meg szerelmét, ebből folyik tragédiája, de vele együtt lakol a bőszült anya is, akinek hajthatatlan gyűlölködése indította meg a pusztulás lavináját.

A szülői erőszakosság, a vallásos surlódás és a gazdag férj hajszolása nyomán beköszönt a katasztrófa.

A rajongók (1858) meséje szintén I. Rákóczi György korából való. Két ellenfél áll egymással szemben: Kassai István és Pécsi Simon. Kassai, a fejedelmi tanácsos, nem bocsátja meg Pécsinek, hogy leányát, Deboraht, nem adta nőül fogadott fiához, Kassai Elemérhez, bár a leány is szereti a derék ifjút. A kapzsiság is izgatja a gyűlölködő embert; reményli, hogy Pécsi birtokaiból, ha elkobzás alá kerülnek, ő is megkapja a maga részét. Mivel Pécsi a szombatosok vagy zsidózók üldözött vallásfelekezetének tagja, Kassai minden úton-módon le akarja leplezni ellenfelét s meg akarja semmisíteni a szombatosokat; Szőke Pistát, a szombatos papot, arra kényszeríti, hogy árulja el társait. A szerencsétlen pap megtántorodik, később beleőrül lelki fájdalmába; Kassai büntetése sem marad el, mert fogadott fiát megölik a szombatosok; Pécsi Simon fogságba kerül, birtokait elveszik, a szombatosokat szétszórják. — Az író ezúttal is gondos forrástanulmányokat végzett. Mint Arany János, ő is aggodalommal kereste az elbeszélés történeti hitelességének támasztó pontjait. Főforrása Szalárdi János krónikája és Kemény János önéletírása volt, ezekből merítette meséjének számos fontos részét, históriai alakjait, néhány leírását. Bepillantott I. Rákóczi György udvarába, mélyrehatóan jellemezte a fejedelem környezetét, megható jeleneteket tárt olvasói elé az üldözött zsidózó felekezet életéből. A református vallás fanatikus híveinek munkáját, a kapzsiság és bosszú mesterkedéseit, az értelmetlen

tömeg sok gonosz ösztönét megdöbbentő erővel mutatta be.

A *Zord idő* (1862) a korrajz határvonalához közelít. A törökök betelepedésének korszaka tárul fel előttünk, tanui vagyunk Buda 1541. évi elfoglalásának. Ebben az időben két öreg úr él az erdélyi Deákok pusztuló kastélyában: Pista bácsi és testvéröccse, Dani bácsi. Házukból indul el a vitézi életre két ifjú: Komjáti Elemér és Barnabás diák. Elemér szerelmes Deák Dániel leányába, Dórába; Barnabás unokaöccse Dorka asszonynak, a Deák-testvérek házvezetőnőjének. A két ifjú barátságot köt, de mikor Elemér Budán Verbőczy István szolgálatába áll és nem segíti meg török fogságba kerülő barátját, Barnabás bosszút esküszik ellene, törökké lesz és megöleti Elemért. A törökök ekkor már félretolják útjukból Izabella királynét, Verbőczy István is elkeseredve látja, hogy a mohamedán cselszövény kifogott a nemzeti politikán, de már késő, az ország romlásán nem lehet segíteni. Elemér haláláért Verbőczy István kívánságára kivégzik Barnabást, a Deák-család boldogsága azonban megsemmisül; a két öreg nemesúr meghal, a hűséges Dóra Izabella királyné udvarhölgyei között hervad el. — Kemény Zsigmond a regényes korrajz megírásában Verancsics Antal, Istvánffy Miklós és Szerémi György egykorú munkáin kívül különösen Szalay László magyar történetét és Horváth Mihály Fráter György-életrajzát forgatta haszonnal. Magyarország akkori közállapotáról hű képet rajzol, a történeti alakok megelevenednek tolla alatt, élettől duzzadók költött alakjai is. Az oknyomozó történetíró alaposságával mutatja ki a

politikai tévedések tragédiáját s az államférfiak ballépésének az egész nemzetre kiható következményeit. A helytelen politika nemcsak az országot veszti el, hanem felforgatja a magánéletet, romlásba sodorja az ártatlanokat is. A mű egy nevezetes korszak történeti anyagának megkapó költői átképzelése. Csak nagy elmélyedéssel élvezhető. Megvan az a hibája, hogy az író szellemének kincseit csak feszült figyelemmel lehet kibányászni munkájából.

Társadalmi regényeinek sorát a *Férj és nő* (1852) nyitja meg: Kolostory Albert báró története. Az ingatag jellemű férfi Rómában minden bensőbb vonzalom nélkül nőül veszi Elizt, egy gazdag bankár leányát; nejével hazaköltözik, itt beleszeret Iduna grófnőbe; a kacér asszony szerelme kiforgatja józan gondolkodásából, nejét durván támadja, egész családi életét feldúlja, végül öngyilkos lesz. — Ahogyan az író ennek a boldogtalan embernek lelki életét megrajzolja, ez a léleklátó és lélekelemző művészet páratlannak mondható régibbb regényirodalmunkban. Nyomon kísérhetjük a lelki fejlődés minden rezzenését. Kemény Zsigmond a regény problémájának megválasztásában és feldolgozásában Balzac hatása alatt állott; Balzac a La Maison Du Chat című regényében hasonló történetet beszél el, hasonló jellemeket mutat be, de azért az ő franciái mégis mások, mint Kemény Zsigmond magyar hősei. A megoldás eszméjét egy valóban megtörtént házassági drámából, a Praslin hercegi párnak történetéből, merítette az író. A franciaországi botrány 1847 nyarán európai feltűnést keltett, a hírlapi

szenzáció Kemény Zsigmond tollán mélyreható lélektani tanulmánnyá nemesedett.

A romantika csapongásai mellett a lelki rajz megrázó igazsága bontakozik ki a *Ködképek a kedély láthatárán* (1853) lapjain is. A regényben a társadalmi élet rajza halvány, annál mesteribb annak a problémának megoldása, hogyan lopódzik be a gyűlölség egy szerető házaspár otthonába. Jenő gróf, az erdélyi földesúr, féltékeny nejére, Stefániára; igazságtalan gyanakodása nyomán bekövetkezik lelki eltávolodásuk, ez végül szétzúzza családi boldogságukat. — A főtörténet egyik epizódja fényt vet Kemény Zsigmond mesefelhasználó módszerére és romantikus fantáziájára. Franciaország déli részén, a Pyreneusok vidékén él egy gazdag francia gróf, Villemont, ez rábeszéli felesége szobalányát, találkozzék vele kastélyának egyik sötét szobájában. A leány elárulja a tervet asszonyának, a grófné maga megy el a szerelmi légyottra; közben a gróf meggondolja a dolgot és szerecsen szolgáját küldi a szobába. Kiderül a rettenetes tévedés, bekövetkezik a katasztrófa: a grófnénak fekete gyermeke születik. A gróf őrjöng fájdalmában, üldözni kezdi a gyermeket, de neje lelkéből nem tudja kioltani az anyai érzést. A házastársak ellenségekként állnak egymással szemben, végül a gróf gondatlansága a kis korcs halálát okozza s ezzel eltűnik a borzasztó lidércnyomás, de csak a gróf lelkéről, mert az asszony, amikor férje újból közeledni akar hozzá, örökre eltávozik a szomorú házból. — Kemény Zsigmond ennek a Boccaccio óta fel-felbukkanó mesének fő elemeit Jósika Miklós egyik regényéből, a Könnyelműekből, merí-

tette, a motíválás újsága és a lélekrajz elmélyítése egészen az övé. Jósika Miklós néger szolgája bosszúból vezeti félre urát és úrnőjét, Kemény Zsigmond szerecsen inasa gazdája könnyelmű tréfájának akaratlan eszköze. A következmények is mások. Kemény Zsigmond kegyetlenebbül állítja egymással szembe a férjet és a nőt, az anyai vonzalmat diadalra juttatja a hitvesi szeretettel szemben, a problémát a végletekig kiélesíti, a történetet pesszimista komorsággal oldja meg.

A *Szerelem és hiúság* (1854) egy előkelő asszony bűnhődését tárja elénk. Coranini Róbert neje, Sarolta, boldogan él kiváló férje mellett, de hiúságból, hogy egyik közönyös grófi ismerősét, Romvayt, udvarlói sorába vonja, hűtlen lesz férjéhez. A férj nyomára jön ballépésének, Romvayt nagy összeg átadására kényszeríti, a pénzt átadja nejének, azután eltűnik. Sarolta már útálja Romvayt, visszaküldi a pénzt egykori kedvesének, férjét azonban nem látja többé, útjaik örökké elválnak. — A regényben a hiúság viszi a végzet szerepét. Az ünnepelt nőt ingerli a nőhódító gróf közönye, elveszti eszét és elbukik; azután felocsudik mámorából, tudatára ébred balgaságának, menekülni óhajt, de már késő. Sajátságos történet és eredeti probléma. Csomóját a lelki megokolásoknak csak olyan nagy művésze oldhatta meg, amilyen Kemény Zsigmond volt.

Tragikus elgondolásúak novellái is. — *A szív örvényei:* a szép Agatha és a démoni szenvedélyű Wranich Izidor története. — *Két boldog:* Csiaffer basa és Kun Kocsárd erdélyi úr arcképe a XVII. századból. — *Erény és illem:* egy hindu nő tragédiája a Ganges

vidékén. — *Egy kaland a Missouri mellől:* hősei Taddé doktor és az egyik indián főnök neje. — *Alhikmet, a vén törpe:* Alpáry Amarantát elökelő családja Bánházy Artúrnak szánja, de a regényes hajlamú ifjú izzó szenvedély után eped; már kész a szakításra is, mikor megjelenik előtte Alhikmet, a bűbájos öreg, s egy szerelmi kaland végigálmodtatásával kijózanítja céltalan ábrándozásából. (Egyedül ebből a novellából csillog ki a derű hangja.)

Kiadások. — Kemény Zsigmond legelső cikkeit a Nemzeti Társalkodó 1837. évfolyama közölte. (Egyik cikkében történeti eszmetöredékeket adott közre, másik cikkében a párbaj kérdését tárgyalta.) — Történeti értekezése: A mohácsi veszedelem okairól. U. o. 1838. évf. (A magyar helyzet rajza 1526 körül.) — Izabella királynéról írt regénye egészen elkészült, de csak egyes mutatványok jelentek meg belőle az Athenaeum 1839–1840. és a Nemzeti Társalkodó 1841. évfolyamában. (A kézirat megmaradt töredékeit Papp Ferenc adta ki: Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Budapest, 1914.) — Élet és ábránd című regényéből a Honderű 1844. évfolyamában jelent meg néhány szakasz. (A regénynek az az eszméje, hogy az ideális lelkű költő a társadalmi élet prózájának áldozata lesz, Alfred De Vigny nagyhatású munkájára, a Chatterton című drámára, vezethető vissza. A kézirat maradványait Papp Ferenc adta ki: id. m. Budapest, 1914.) — Nyomtatásban megjelent első teljes regénye: Gyulai Pál. Öt kötet. Pest, 1847. (Másodszor: Kemény Zsigmond összes művei. Budapest, 1896. A regény több érintkező pontot mutat Jósika Miklósnak Jósika Istvánról szóló regényével, de ha az egyidőben dolgozó két elbeszélő azonos kort és rokon témát választott is, szellemük különböző. Kemény Zsigmond ebben a regényében még túlzó romantikus; igaz, hogy képzeletének szertelenségeit jellemzésének valószerűségével teszi reális hatásúvá.) — A szív örvényei. Novella. Nagyenyedi Album. Szerk. Szilágyi Sándor. Pest, 1851. (A terjedelmes elbeszélés egész kis regény, néhány részlete az író szerelmi élményeiből ered. Hősnőjében a Margitszigeten lakó özvegy Tahy Károlyné alakját örökítette meg. Az elökelő hölgynek sokáig udvarolt, meséje színhelyét azonban Velencébe helyezte át és költött elemekkel bővítette.) — Férj és nő. Regény. Két kötet. Pest, 1852. (A Praslin-eseten kívül személyi élmények is fűződtek a regénybe. Az egykorúak megütközve vették észre, hogy az író

a regény feslett nőalakjában egyik barátnőjét állította pelengérre, férfihősében pedig szintén élő alakról, báró Jósika Miklósról, másolta a bántó jellemvonásokat.) — Két boldog. Novella. Budapesti Visszhang. 1852. évf. (A keleti és nyugati világnézet ellentéteit s a végzet könyörtelenségét a török basa és a magyar úr alakjában bölcselő lélekkel állította olvasói elé.) — Erény és illem. Novella. Délibáb. 1853. évf. (A keletindiai tárgyú elbeszélés helyenkint valóságos néplélektani tanulmány. Hősnője, a szép hindu nő, szerelmes egy angol tisztbe, de férje halála után mégis elégetteti magát a máglyán, mert az ősi hagyományoknak nem mer ellentmondani.) — Egy kaland a Missouri mellől. Novella. Délibáb. 1853. évf. (Az amerikai indián világ rajzához Catlin angol utazó vadászképeiből vette a színeket. Előtte már Jósika Miklós is belevonta mesemondásába mind Amerikát, mind Kelet-Indiát.) — Alhikmet, a vén törpe. Novella. Szépirodalmi Lapok. 1853. évf. (Az Alhikmet személyéhez fűzött fantasztikumot, a csodálatos eseményeknek a reális élettel való egybekapcsolását, E. T. A. Hoffmanntól tanulta; a vén törpe büvös gyürüjének szerepe Balzac Szamárbőrének eszméjében gyökerezik; a kettős hatás köré biztos kézzel szötte történetét.) — Ködképek a kedély láthatárán. Regény. Pest, 1853. (Hősének rendszerető, szigorú katonajelleme ellentmondást nem türő zsarnoksággá fajul, az emberboldogítóból őrjöngő lesz. Jenő gróf és környezete bemutatásához néhány jellemző vonást báró Wesselényi Miklós életéből vett át; Márton Adolf grófi titkár alakjában Gyulai Pál, a költő és kritikus, volt a mintája.) — Szerelem és hiúság. Regény. Pest, 1854. (A regény korrajzi háttere a reformkori Pest, költői értéke Sarolta lelki világának elemzése. Az iró a modern aszszony lélektanát a tragikus tényezők kidomborításával világította meg hősnője jellemében.) — Özvegy és leánya. Regény. Három kötet. Pest, 1855–1857. (Mikes János és Tarnóczy Sára nemes lelkek, özvegy Tarnóczyné az igazi erkölcs nélkül való vallásosság, fösvénység, gyülölködés, bosszúállás megtestesitője. A mese drámai erővel hullámzik a három főalak tragikuma körül. Az elbeszélés hangulata zavartalanul simul a XVII. század erdélyi világához.) — A rajongók. Regény. Három kötet. Pest, 1858–1859. (Első alakjában történeti novella volt: Deborah. Budapesti Hirlap. 1855. évf. Magából a regényből alig kelt el néhány száz példány, a közönség nehéznek találta az iró mese-

mondását, a kritika nem érezte meg az irodalmi eseményt. A tragikus életpályák rajza, a korszellem végzetes ereje, a társadalmi és egyéni összeütközések megdöbbentő fordulatai lehangolják az olvasót, annak ellenére, hogy az író nemes eszméket vall és fenkölt világnézet hirdetője.) — Zord idő. Regény. Három kötet. Pest, 1862. (Első része a Budapesti Szemle 1857. évfolyamában jelent meg. Az egész mű csak öt év mulva jutott a közönség elé. Ezzel a regénnyel tulajdonképen véget is ért a szerző szépírói pályája; szerkesztői ügyei, politikai elfoglaltsága, majd betegsége megbénították költői alkotó erejét. Csak egy drámai töredéke jelent még meg, ennek meséjét III. Károly király korába helyezte: Anna. Pesti Napló. 1870. évf.) — Kemény Zsigmond összes beszélyei. Két kötet. Budapest, 1893. (A Kisfaludy-Társaság kiadásában.) — Báró Kemény Zsigmond összes művei. Közrebocsátja Gyulai Pál. Tizenkét kötet. Budapest, 1896–1908. (Nyomtatásban már megjelent munkáinak gyüjteménye.) — Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Papp Ferenc. Budapest, 1914. (Kéziratban maradt munkáinak gyüjteménye.) — Kemény Zsigmond: A rajongók. Férj és nő. Három kötet. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Irodalom. — Salamon Ferenc bírálata a Szépirodalmi Figyelő 1862. évfolyamában. — Riedl Frigyes: Kemény Zsigmond és Walter Scott. Pesti Napló. 1877. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Szász Károly: Báró Kemény Zsigmond emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 12 köt. Budapest, 1877. — Péterfy Jenő tanulmánya a Budapesti Szemle 1881. évfolyamában. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Tutsek Anna: Néhány szó a Rajongókról. Figyelő. 1885. évf. — U. az: Kemény Zsigmond nőalakjai. Ország-Világ. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Papp Ferenc: Gondolatok Kemény Zsigmond nyelvéről. Magyar Nyelvőr. 1894. évf. — Szádeczky Lajos: Az özvegy és leánya megosztozása Kézdiszentléleken. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. — Vozári Gyula: Kemény Zsigmond szókincséből. Magyar Nyelvőr. 1897–1898. évf. — Pál Károly: Báró Kemény Zsigmond mint regényíró. Félegyháza, 1899. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française

en Hongrie. Páris, 1902. — Loósz István: Adatok Kemény Zsigmond Zord idő című regényének forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1904. évf. — Bodnár Zsigmond: Eötvös és Kemény. Budapest, 1905. — Loósz István: Kemény Zsigmond Özvegy És Leánya című regényének forrásához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1905. évf. — U. az: Adatok Kemény Zsigmond Gyulai Páljának forrásához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1906. évf. — Kristóf György: Megjegyzések Kemény Zsigmond írói pályájához. Uránia. 1906. évf. — Gyulai Pál: Kemény Zsigmond. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Pitroff Pál: Kemény Zsigmond. Kolozsvár, 1907. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. II. köt. Budapest, 1907. — Dengi János: A Ködképek forrásához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1909. évf. — Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond és a XIX. század irodalmi áramlatai. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Langheim Irma: Kemény Zsigmond nőalakjai. Komárom, 1909. — Dengi János: Kemény és Balzac. Budapesti Szemle. 1910. évf. — Loósz István: Kemény Zsigmond és a történeti hűség. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — U. az: Adatok Kemény Zsigmond A Rajongók című regényének forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Pais Dezső: Kemény Zsigmond írói működésének kronológiája. U. o. 1911. évf. — U. az: A «Chattertonisme» Kemény Zsigmond Élet És Ábrándjában. U. o. 1911. évf. — Galamb Sándor: Kemény Zsigmond és Goethe. Irodalomtörténet. 1912. évf. — Endrődi Sándor: A XIX. század magyar irodalma. A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. — Pitroff Pál: Kemény és Balzac. Uránia. 1913. évf. — Agárdi László: Kemény és az olvasók. Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1914. — Beöthy Zsolt: Kemény, a regényíró. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Ferenczi Zoltán: Kemény Zsigmond emlékezete. U. o. 1914. évf. — Császár Elemér: Kemény Zsigmond mint regényíró. Magyar Figyelő. 1914. évf. — Kárpáti Aurél: Báró Kemény Zsigmond. Új Élet. 1914. évf. — Pitroff Pál: Kemény Zsigmond esztétikája. Uránia. 1914. évf. — Harmos Sándor: A Rajongók. Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1915. — Galamb Sándor: Kemény Zsigmond Alhikmetje. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Agárdi László: Kemény Zsigmond

és a papság. Katholikus Szemle. 1916. évf. — U. az: Kemény Zsigmond idealizmusa és realizmusa. U. o. 1916. évf. — U. az: A kolostor Kemény Zsigmond regényeiben. U. o. 1917. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Kárpáti Aurél: A búsképű lovag. Irodalmi noteszlevelek. Budapest, 1920. — Szinnyei Ferenc: A Két Báthori és Kemény Gyulai Pálja. Irodalomtörténet. 1920. évf. — Agárdi László: Kemény Zsigmond és a vallásfelekezetek. Katolikus Szemle. 1921. évf. — Papp Ferene: Báró Kemény Zsigmond. Két kötet. Budapest, 1922–1923. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Bitay Árpád: Kemény Zsigmond egyik regényalakjáról. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Szinnyei Ferenc: Kemény Zsigmond munkássága a szabadságharcig. Budapest, 1924. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Csüry Bálint: Kemény Zsigmond regényforrásaihoz. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1926. évf. — Makkai Sándor: Kemény Zsigmond lelke. Napkelet. 1926. évf. — Szinnyei Ferenc: A regény. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Galamb Sándor: A Zord Idő mint operalibrettó. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Budapest, 1929. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. — Szinnyei Ferenc: Elbeszélőink egymásra hatása a Bach-korszakban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — U. az: Kemény Özvegy És Leányának tárgya novellairodalmunkban. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. Pécs, 1933.

KEMÉNY ZSIGMOND, AZ ELBESZÉLŐ.

Kemény Zsigmondot az emberi szív rejtelmes világa mindennél jobban érdekelte. Irásművészetében többre tartotta a jellem és a szenvedély rajzát, mint a mesealkotást; nagy becsvággyal törekedett arra, hogy a ballépések és katasztrófa felé vezető emberi utat minden részletében megvilágítsa. Mély szomorúsággal vette sorra az akaraterő gyarlóságait, kérlelhetetlen szigorúsággal utalt a botlások végzetes következményeire. A szenvedélyt akképpen fogta fel, hogy az leküzdhetetlen baja az embernek: végzetes betegség, nincsen reá gyógyszer. Hiába emeli fel tiltó szavát az ész, a boldogtalan áldozat továbbhalad tövises pályáján.

A nagy regényíró művészete nem merült ki a léleklestés mélységében és a szenvedélyek rajzában. Mestere volt a korfestésnek is. Történeti regényeinek meséit az erdélyi fejedelemség két évszázadából merítette: Izabella királyné, Bátori Zsigmond és I. Rákóczi György korából. Kútfőinek egy-egy száraz részletéből megkapó jeleneteket alakított, az eseményeket az elmúlt korok szellemébe mélyen bevilágító fantáziával színezte ki. Hősei testestől-lelkestől a régi Erdélyország emberei. Regényeiből jobban meg lehet ismerni a letűnt idők lelkét, mint a történetírók munkáiból. A költő csodálatos ihletésével pillantott bele

a politikai állapotok, udvari cselszövények, vallásos küzdelmek, államférfiúi célkitűzések és emberi törekvések szövevényeibe. Tudása nagy volt, látása éles. Minél több eddig ismeretlen adatot halmoz fel az újabb történettudomány, annál nyilvánvalóbb az ő igazsága. Izabella királyné, Martinuzzi György, Verbőczy István, a Bátoriak és a Rákócziak mesteri jellemrajzai mellett az élesen ábrázolt történeti személyek egész csoportja jelenik meg regényeiben.

A jellemfestés és korfestés mellett harmadik kiválósága: gazdag gondolatkincse. Az eszmék és ismeretek egész tömegét szőtte munkáiba. Azok közé a regényírók közé tartozott, akik súlyt vetettek a gondolat térfoglalására az elbeszélés birodalmában. Különösen történetfilozófiai fejtegetései mutattak mélyenjáró szellemre.

A kor divatával járt, hogy a romantika szertelenségei még társadalmi regényeiben is jócskán jelentkeztek. Hőseinek egy része romantikus különc, tetteik nem mindig hihetők, de abban a pillanatban, amikor a meseszövés a tragikus fejleményekhez közeledik, az író mindjárt megtalálja önmagát, egyszerre művésszé lesz. Excentrikus alakjait szinte bűvös léleklátással kíséri lépésről lépésre. Ilyenkor alig van párja az elhitetés művészetében. Helyenkint mélyen megragadó költőiség sugárzik tollából.

Szellemi birodalma félelmes, olykor szinte rémes. Búskomor fantáziája nem gyönyörködik az élet derűs jeleneteiben. Regényei a legmegrendítőbb magyar elbeszélő munkák: igazi tragédiák elbeszélés alakjában. Zordon világfelfogás, leverő igazságok, az élet borús szemlélete:

ezek a démoni elemek áradnak regényeiből, a történetiekből és társadalmiakból egyaránt. Zaklató és mégis vonzó költészet ez, tele elégületlenséggel, kiábrándulással, sötét árnyakkal.

Fájlalni lehet, hogy ez a mély gondolkodó a lebilincselő mesemondásnak és a biztos formának nem mestere. Elbeszélő stílusa ma már meglehetősen elavult, kifejezései sokszor idegenszerűen hatnak, könnyedség és ragyogás nincs költészetében. A főmesét félbeszakítja kieső epizódokkal. Élvezése jelentékeny fáradsággal jár, a gyorsabb képzeletű olvasónak nem nyujt elég szórakozást, sok helyen szinte tudós munkát kíván. A meseanyag szétesö volta, a párbeszédek vontatottsága, az egyenetlen mondatok erősen csökkentik e nagystílusú regénykölteszet művészi fajsúlyát.

Hősei jó szándékkal indulnak céljaik felé, később szenvedélyük elragadja őket, botlásaikért rettenetesen bűnhödnek. Nemcsak a rosszakat sujtja a bűnhödés, a jókra is lecsap a könyörtelen végzet: lakolnak a gonoszok, szenvednek az ártatlanok. A szenvedélyek kifejtésében az író logikája és fantáziája egyformán erős. Megfigyeli a lelki élet kialakulásának minden mozzanatát, beleéli magát hősei helyzetébe, aggodalmasan nyomozza az emberi cselekedetek titkos rugóit. Emberszemléletében a férfi és a nő egyaránt szomorú lény; az önszeretet, hiúság, becsvágy elhomályosítja bennük az erkölcsi törvényt, megakadályozza a tettek helyes megítélését. Hőseinek lelki rajzában nem elégszik meg egy-egy nagyobb szenvedély festésével, hanem több szenvedélyből szövi össze jellemüket.

A lelki elemzések módszerében Balzac volt a mestere. Hatott ugyan reá kisebb mértékben Scott, Bulwer és Dickens is, de legtöbbet Balzactól tanult. Benne is megvolt az emberi lélekbe való látás tehetsége, ő is apróra szétszedte a jellemet, átélte a regényeiben fölvetődő helyzeteket. A Balzac társadalmi regényeiben található lélektani elemzést bölcselő mélységgel vitte bele a fellépéséig inkább csak mesékből és leírásokból álló magyar történeti regénybe.

Salamon Ferenc a Zord Időben csak az iszonyatot gerjesztő jeleneteket hibáztatta; ezek sorozata, szerinte, a művészi hatás rovására történik. Egyébiránt a szerző lelkiismeretes a történeti hűségben, mélylátású az emberek és viszonyok ismeretében. «Az eddig rejtélyes Martinuzzi s vele az egész Mohács utáni magyar politika oly tiszta, határozott megvilágításban még eddig, tudtommal, kimagyarázva nem volt.» (Bírálata a Szépirodalmi Figyelő 1862. évfolyamában.) — A szabadságharc előtt megjelent első regényében Gyulai Pál szerint olyan kitűnő részletek vannak, hogy jobbakat később is alig írt, de mint egész legkevésbbé sikerült munkája. Még nem volt eléggé ura a regény formájának, hol aránytalanságba, hol túlterheltségbe esett, nemcsak költő, hanem filozófus is akart lenni. Később javult formaérzéke, művei arányosan emelkedve alakultak kerek egésszé, elbeszélő módja is nyert könnyedségben és folyamatosságban, bár fogyatkozása ebben a tekintetben folyvást szembetűnő maradt. «De mily kárpótlást nyujtott mindezért kor- és jellemrajza! Valóban ebben Kemény minden magyar regényírót fölülmúl s vetekedik a külföld legjobb regényíróival.» (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Péterfy Jenő kiemeli az első Kemény-regény pszichológiai érdekességét. Ez a regény wertheri, fausti, manfredi elemeket egyesít magában, hasonlíthatatlanul szenvedélyesebb, mélyebb, mint a Karthausi. Benne a mult történet keretében mély értelmű modern dráma játszik, hőse maga a regény írója. E hős mellett a Karthausi hőse érzelgéseivel olyan, mint a síró gyermek vagy mint az éjszaki fény bíbor világa mellett a gyönge, halvány holdsugár. (Tanulmánya a Budapesti Szemle 1881. évfolyamá-

ban.) — Beöthy Zsolt szerint az író leggazdagabb, legváltozatosabb, legelevenebb regénye a Rajongók; sötét felfogása a Zord Időben emelkedik legmagasabbra. «Történetei azzal a hatással vannak ránk, mint egy komor, verőfénytelen vidéken kis gömbben meginduló s alárohantában rémes és pusztító nagyságra növekvő lavina. A biztosság, következetesség megdöbbentő nyugalmával mutogatja, hogy eszményeink sohasem valósulható, kába álmok; kétkedést ültet szívünkbe s csupán a megfigyelés, ecsetelés mély gondja és hűsége által mutatja részvétét az ember sorsa iránt. Derűsebb hangnak, komikumnak alig van nyoma nála. Ahol megjelenik is, sohasem tiszta nevetséges, inkább csak tragikomikum. Sehol nem biztat és vigasztal, sem a multtal, sem a jövővel; inkább kiábrándít. Mindez kétségkívül zord, sivár hatást gyakorol ránk ama fényes tulajdonok mellett is, melyekkel Kemény dicsekszik.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Császár Elemér a Rajongókat az író legnagyobbszerű alkotásának nevezi, a Zord Időt legművészibb regényének tartja. Az utóbbi «nem olyan friss, mint a Gyulai Pál, nem olyan egységes, mint az Özvegy És Leánya, nem olyan érdekes, mint a Rajongók, de összhatása mindegyiknél nagyobb.» (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Papp Ferenc azt írja a Gyulai Pál alakjairól, hogy ezek hosszú sora tanuságot tesz az író rendkívüli képzelő erejéről. «A nagy társaság tagjain azonban közös családi vonás ötlik fel. Valamennyit belső nyugtalanság hajtja, rendszerint ábrándokat kergetnek s többnyire boldogtalanok. A férfi sorsa itt csalódás, kiábrándulás, életundor; még többet veszit a nő, ki legfőbb ékességét, lelkének tisztaságát gyászolja. Az a tarka-barka társaság, mely Kemény regényében tolong, sokat örökölt túlzó szenvedélyeiben s lázongó érzéseiben a francia romantika alkotásaiból.» Regényköltészetének tetőpontját a Rajongókban érte el: irodalmunknak kevés olyan kimagasló csúcsa van, mint ez a remekmű. «Kemény itt az emberi élet tragikumát oly megrázó erővel érezteti s a tragikus küzdelemnek oly egyetemes értelmet ad, hogy alkotó képzelete a világirodalom legmagasabb légköréig hatol.» A tragikus hatás legnagyobb mesterei közé emelkedik a Zord Időben is. «Itt a végzet diadalútját majdnem oly borzalmas áldozatok jelölik, mint a francia romantika alkotásaiban.» (Báró Kemény Zsigmond. II. köt. Budapest, 1923.) — Szinnyei Ferenc megemlíti,

hogy a Gyulai Pál egyes fejezeteiben valósággal tombol a vad-romantika, az író Jósika Miklós hatása alatt a leírásokat is halmozza, a párbeszédek, monológok és reflexiók hosszadalmasságánál és nehézkességénél még nagyobb hiba egyes epizódok túltengése; mindezek ellenére már első regényével úgy mutatkozott be, mint a legnagyobb magyar történeti regényíró. «A Gyulai Pál azok közé a könyvek közé tartozik, melyek annál több gondolatot és hangulatot keltenek bennünk és annál jobban tetszenek, minél többször olvassuk őket. Kemény későbbi munkái sok tekintetben, főként formailag, tökéletesebbek, de a tartalom gazdagsága és mélysége dolgában alig vetekszik vele egyik is. Ebben a regényében az emberi jellemeknek olyan sokaságát örökítette meg, hogy tíz regényre is elég volna.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetben felsorolt könyvek és tanulmányok, főkép Salamon Ferenc, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt, Loósz István, Bodnár Zsigmond, Papp Ferenc, Pitroff Pál, Dengi János, Pais Dezső, Ferenczi Zoltán, Császár Elemér, Galamb Sándor, Agárdi László, Szinnyei Ferenc munkái.

KEMÉNY ZSIGMOND TANULMÁNYAI.

Kemény Zsigmond az 1840-es évek elejétől kezdve a magyar politikai irodalom nevezetes munkása volt. Mint szónok alig szerepelt, annál nagyobb figyelmet ébresztett hírlapi cikkeivel és röpirataival. Az erdélyi hírlapirodalmat ő emelte ki alacsony színvonalából: a puszta hírközlés állapotából. Az Erdélyi Híradó hasábjain 1842-ben és 1843-ban közreadott vezércikkei először éreztették a királyhágóntúli magyarsággal az ujságírás politikai fontosságát. Nem voltak ezek könnyed olvasmányok, stílus tekintetében messze elmaradtak Kossuth Lajosnak a Pesti Hírlapban megjelenő írásai mellett, de értekező modoruk ellenére is hatottak éles elmére való fejtegetéseikkel. Az ellenzéki szellemű publicista gúnyosan ostorozta a reformoktól idegenkedő konzervatív pártot, ismételten hozzászólt a megyei közigazgatás, tisztújítás, adózás, földesúri jogkör kérdéseihez, állást foglalt a magyar nyelv hivatalos használata mellett, vitatkozott az erdélyi szászokkal. Kolozsvári hírlapírói munkássága annyira fölkeltette a kormány bizalmatlanságát, hogy az Erdélyi Híradó tulajdonosa és szerkesztője, Méhes Sámuel, kénytelen volt megvonni tőle a munkatársi megbízást. Ez igen jellemző az akkori rendszerre, a Bécsből irányított erdélyi kormányzat szellemére. Még az olyan higgadt politikustól is féltek, mint amilyen

Kemény Zsigmond volt, pedig ő az izgatásnak még a látszatát is kerülte s egész pályáján szívósan küzdött a szélső irányok ellen.

A *Korteskedés és ellenszerei* (1843) című politikai röpirata is azért nem nyerte meg szabadelvű kortársai tetszését, mert ellenszenvet éreztek ki belőle Kossuth Lajos politikai modora iránt; de éppen azért kérte fel őt Széchenyi István, hogy vállalja el egy általa tervezett lapnak a szerkesztését. Nem fogadta el a megbízást, annak azonban örült, amikor Csengery Antal meghívta a Pesti Hírlap munkatársai közé. Politikai cikkeit tanulsággal olvasták az egész országban.

Az önkényuralom idején még buzgóbban dolgozott. *Forradalom után* (1850) című röpiratában lelkesen védte a magyarság kiváló tulajdonságait; rámutatott arra, hogy ettől a konzervatív fajtól nem kell félnie a hatalomnak; kiemelte, hogy a republikanizmus és szocializmus eszméi ezt az országot nem járták át. A magyar forradalmi eszmék bírálataiban Kossuth Lajost tette felelőssé a nemzet minden bajáért.

Mint a Pesti Napló munkatársa és szerkesztője, nagy sikerrel munkálkodott a magyar jövő előkészítésén. Kerülte a népszerűséget, elhárított minden anyagi érdeket, a meggyőződés és erkölcs vezéreszméivel szolgálta a nemzet ügyét. Nemcsak hírlapírását irányították magas szempontok, hanem politikai, történeti és irodalmi tanulmányai is tele voltak hivatása önzetlen szolgálatának megnyilatkozásaival. A két Wesselényi Miklósról, gróf Széchenyi Istvánról, idősebb Szász Károlyról és Vörösmarty Mihály-

ról szóló terjedelmes tanulmányai a jellemzés mesterének mutatják; Szalay László magyar történetéről és Macaulay angol történetéről írt bírálatai szintén értékes emlékei boncoló szellemének; a tudomány és költészet elméletére, a regényre és drámára, különösen pedig Arany János Toldijára vonatkozó fejtegetései mélyreható ismeretekről és nem mindennapi eszmei gazdagságról tanuskodnak. Mint esszéíró a legjelesebbek egyike irodalmunkban.

Kiadások. — Korteskedés és ellenszerei. Két rész. Kolozsvár, 1843–1844. (A Széchenyi István politikáját támogató röpiratért a M. T. Akadémia már 1843-ban tagjai közé választotta.) — Forradalom után. Pest, 1850. (Rideg a szabadságharccal szemben, kiméletlenül támadja Kossuth Lajost. Igazságos ítéletmondásra törekszik, közben sok mindent elejt a nemzeti követelményekből, előzékeny engedményeket tesz Ausztria javára. Fejtegetései közrebocsátásával nem tett jó szolgálatot a magyar ügynek, olvasói szívéből fájdalmas érzelmeket váltott ki. Az összbirodalmi szellemű Pester Zeitung nem is késett mindjárt megjelenése után németre fordítani szövegét.) — Még egy szó a forradalom után. Pest, 1851. (Nem olyan egységes elgondolású, mint az előbbi feljajdulás, inkább csak hírlapi cikkek egybeállítása. A Habsburg-házat engesztelő két röpiratáért sokan nehezteltek rá, egyesek még azzal is gyanúsították, hogy hízelgő szándékból legyezgette az osztrákot és kárhoztatta a forradalmat.) — Kemény Zsigmond tanulmányai. Két kötet. Pest, 1870. (Sajtó alá rendezte Gyulai Pál.) — Élet és irodalom. Budapest, 1883. (Tanulmányok gyüjteménye az Olcsó Könyvtárban.) — Báró Kemény Zsigmond összes müvei. Tizenkét kötet. Budapest, 1896–1908. (Sajtó alá rendezte Gyulai Pál.) — Kemény Zsigmond levelei Falk Miksához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. (Papp Ferenc szövegközlése.)

Irodalom. — Baráth Ferenc: Kemény Zsigmond tanulmányairól. Reform. 1871. évf. — Lánczy Gyula: Kemény Zsigmond. Budapesti Szemle. 1876. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek. Budapest, 1882. — U. az: Kemény Zsigmond, a forradalom s a kiegyezés. Budapest,

1883. — Irányi Dániel: Megjegyzések Kemény Zsigmond emlékirataira. Budapest, 1883. — Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban. Budapest, 1883. — Ürmössy Lajos: Kemény Zsigmond publicisztikai munkálkodása Erdélyben. Irodalomtörténeti Közlemények. 1898. évf. — Bodnár Zsigmond: Eötvös és Kemény. Budapest, 1905. — Galamb Sándor: Kemény Zsigmond történeti és politikai eszméi. Huszadik Század. 1914. évf. — Kristóf György: Kemény Zsigmond a keleti kérdésről. Magyar Figyelő. 1914. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922—1932. — Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. Két kötet. Budapest, 1922–1923. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Keresztúry Dezső: A nemzeti klasszicizmus essay-irodalma. Minerva. 1928. évf. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — György Lajos: A Korteskedés És Ellenszerei eredeti kézirata. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1930. évf.

A KEMÉNY-IRODALOM.

Kemény Zsigmond írói kiválósága az 1850-es évektől kezdve bontakozott ki, de csak a művészibb érzékű bírálók előtt. Tekintélyesebb kritikusaink — Salamon Ferenc, Gyulai Pál, Péterfy Jenő, Beöthy Zsolt és mások — fölötte kedvezően nyilatkoztak regényírói tehetségéről, a közönséget azonban nem lehetett rábírni olvasására. Munkáit kevesen vásárolták, újabb kiadások közrebocsátása nagy anyagi kockázatot jelentett. Összes műveinek gyüjteménye 1896-tól kezdve jelent meg a Franklin-Társulat költségén Gyulai Pál sajtó alá rendezésében. Művészi életrajzát Papp Ferenc írta meg.

Salamon Ferenc a Jókai Mórért rajongó közvéleménnyel szemben az Akadémia álláspontjának adott kifejezést, mikor a Zord Idő megjelenése alkalmával kimondta, hogy a legkiválóbb magyar regényíró: báró Kemény Zsigmond. (Bírálata a Szépirodalmi Figyelő 1862. évfolyamában.) — Bodnár Zsigmond szerint a kevesektől élvezhető regényirót nem lehet népszerüsíteni a közönség körében. «A kedély életének finom boncolója, a lélek betegségének e kitünő felismerője, a jellemek e mesteri analizálója alig érdekel bennünket; csak az irodalom lelkes barátja veszi kezébe s próbálkozik meg e jeles müvek olvasásával, noha tudja, hogy csakhamar kifárad munkájában.» (Bodnár Zsigmond irodalmi dolgozatai. Budapest, 1877.) — Gyulai Pál szerint Kemény Zsigmond a regény formájában tragédiákat irt, drámaisága olykor vetekedett a tragédiaírókkal. A XVI. és XVII. század közéletét és magánéletét egész bensőségében feltárta, mindenütt a

lényeg lebegett a szeme előtt, nem az épületek, bútorok, ruhák leírása. Ismerte a szív és agy legtitkosabb redőit, nyomról nyomra követte a szenvedélyt. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Péterfy Jenő szerint a magyar regényirodalomban egyedül Kemény Zsigmond hőseinek van élő fizikumuk. Ezek a hősök szívesen vonulnak a magányba, sokat szemlélődnek, végre bekövetkezik lelkiéletük tragikuma. Az író képzeletében van valami démoni; világa csonka világ, hiányzik belőle a verőfény éltető ereje; a mosoly tünő és szokatlan benne, annál több a könny, sóhaj, átok. Ebben a ködös világban egyik oldalról a sorssal birokra menő, izgatott alakok tünnek elénk, a másikról hideg, kiélt, szarkasztikus jellemek; ott sötét álmodók, itt kiábrándultak; olykor néhány rövidlátó optimista. Az írónak alig van regénye, mely ne az összetépett boldogság regéje volna. «Baziliszk mozog regényein át, melynek láttára elhervad a könnyű öröm, a megelégedés.» (Tanulmánya a Budapesti Szemle 1881. évfolyamában.) — Beöthy Zsolt szerint Kemény Zsigmond a legnagyobbak közül való, akik az emberi sorsot és szívet valaha költött történetekben magyarázták. Éles szeme félelmes biztossággal ismeri fel lelki szervezetünk elrejtett szálait, nyomon kíséri a finom megrezdüléseket, így jut el a szenvedélyek pusztító viharáig. Minden tragikus világításban áll előtte. Történeti regényeire elmondható az arisztoteleszi tanítás: igazabbak, mint a történelem. A hűség iránt való hajlama a részletek hosszas kidolgozására vezette, innen ered előadásának gyakori túlterheltsége, lassú menete. (Kemény, a regényíró. Budapesti Szemle. 1914. évf.) — Ferenczi Zoltán szerint az eszmék leszármazását szabatosan megállapítani nagyon nehéz, annyi azonban bizonyos, hogy a nagy magyar regényíró Balzacot és Bulwert gondosan olvasta. Bulwer hatását számos rokon gondolat és közös írói vonás igazolja. Egyébiránt Kemény Zsigmondnak megvolt a maga eredeti világnézete, emberszemléletében különös szerep jutott a szenvedélyek vizsgálatának, a szenvedélyek sorozatában főhelyet juttatott az emberi hiúság kérdésének. A hiúság mint főmotívum, mint betegség, mint bűnre serkentő jellemhiba mindenütt megjelenik elbeszélő munkáiban; a hiúságot más-más jellemsajátságokkal vegyítve az emberi cselekvés lényeges alaptulajdonának tartja. Felfogása szerint a szabadakaratnak olyan arányban, mint a vallás tanítja, nincs döntő befolyása tet-

teinkre; a sors gyakran fontosabb szerepü életünkben, mint szabadakaratunk. Akaratlan balcselekedetek éppen olyan végzetesek lehetnek, mint a szándékos bünök; gyarlóságaink a végzetes körülmények közbejátszásával éppen olyan veszedelembe sodorhatnak, mint rögeszméink, könnyelmüségünk vagy erényeink túlzása. (Kemény Zsigmond emlékezete. Budapesti Szemle. 1914. évf.) — Császár Elemér szerint a közönség azért nem lelkesedik Kemény Zsigmond elbeszélő munkáiért, mert nincs hozzászokva, hogy majd minden mondat után megálljon s mérlegelje az olvasott gondolat fontosságát, majd minden kép és hasonlat után megpihenjen s elemezze a költő képzeletének útját. A Kemény-regények olvasásakor nemcsak a külső forma miatt, hanem még nagyobb mértékben a tárgy miatt is gondolkodni kell. Az előadás bájáért az iró mélysége, a nehézkes lapokért a müvészi részletek kárpótolnak bennünket. (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Papp Ferenc szerint Kemény Zsigmond regényeiben a romantikus képzeletvilág a realizmus kiábrándultságával ütközik össze, a színes költői ábrándokba a valóság szeretete vegyül. Az iró a magyar irodalom legnagyobb jellemrajzoló müvésze, eszközeinek finomságával és gazdagságával még Arany Jánost is felülmúlja. Nála a történelem nem festői díszletek raktára, mint Jósika Miklósnál; nem politikai szószék, mint Eötvös Józsefnél; még kevésbbé fantasztikus mesetárgy, mint Jókai Mórnál: regényeiben a multat a maga valójában kelti életre, a korszakok lelkét az egyének és tömegek szenvedélyeiben tünteti fel. Tragikus hőseinek sorsa megrázó erővel hirdeti az erkölcsi törvény szentségét. «A tragikai hatásnak lélektani megalapozása, tüneményes gazdagsága és mély erkölcsi tartalma Kemény regénykölteszetét minden időknek közös drága kincsévé avatja.» Kemény Zsigmond a XIX. század nagy európai regényirói sorában foglal helyet. «Irói és költői nagysága, mint kora eszmei tartalmának emlékszerü kifejezése s a magyar szellemnek jellemző megnyilatkozása, a magyar irodalomnak egyik legállandóbb értéke, melyet az idő csak növelhet.» (Báró Kemény Zsigmond. II. köt. Budapest, 1923.) — Szinnyei Ferenc szerint a legnagyobb magyar történeti regényirón meglátszik, hogy politikus is, mert a politika erősen érdekli. Az események közéleti hátterét megvilágitani, a titkos szálakat bontogatni, a történeti alakok lelkébe pillantva tetteiknek

indító okait kutatni szembetűnően nagy élvezet számára. Ez az egyik oka, hogy meséjének szövete komor alapszínű és ragyogóbb színfoltokat nem mutat. Korrajzának mélysége lélekbúvárló tehetségén alapszik. A jellemfestésben és lélekrajzolásban nálunk addig el nem ért magaslatokra emelkedett; később sem múlta felül senki ezen a téren. (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.)

Kiadások. — Nevezetesebbek a következők. — Gyulai Pál. Pest, 1847. — Férj és nő. Pest, 1852. — Ködképek a kedély láthatárán. Pest, 1853. — Szerelem és hiúság. Pest, 1854. — Özvegy és leánya. Pest, 1855–1857. — Rajongók. Pest, 1858–1859. — Zord idő. Pest, 1862. — Kemény Zsigmond tanulmányai. Pest, 1870. — Báró Kemény Zsigmond összes művei. Közrebocsátja Gyulai Pál. Tizenkét kötet. Budapest, 1896–1908. (Nem kritikai kiadás, a hírlapi cikkek sincsenek meg a sorozatban.) — Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái. Sajtó alá rendezte Papp Ferenc. Budapest, 1914. (Kritikai kiadás, a regényíró ifjúkori munkáit és kéziratos töredékeit tárja az olvasó elé.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Péterfy Jenő tanulmánya a Budapesti Szemle 1881. évfolyamában. (Újból: Összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901.) — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Beöthy Zsolt: Kemény, a regényíró. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Ferenczi Zoltán: Kemény Zsigmond emlékezete. U. o. 1914. évf. — Császár Elemér: Kemény Zsigmond mint regényíró. Magyar Figyelő. 1914. évf. — Papp Ferenc: Báró Kemény Zsigmond. Két kötet. Budapest, 1922–1923. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.

MADÁCH IMRE.

Madách Imre élete.
Madách Imre, a költő és színműíró.
Az Ember Tragédiája.
A Madách-irodalom.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MADÁCH IMRE ÉLETE.

Az 1860-as évek elején nagy meglepetés érte a magyar irodalmat. Megjelent Madách Imre drámai költeménye: *Az ember tragédiája.* A remekmű egy csapásra a nemzeti irodalom klasszikusai közé emelte szerzőjét. A nógrádmegyei földbirtokosról 1861-ig csak nagyon kevesen tudták, hogy kora ifjúságától kezdve lankadatlan becsvággyal írta költeményeit és színműveit; 1862-ben már a Kisfaludy-Társaság tagja volt, 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia is megtisztelte tagságával.

Madách Imre 1823 január 21-én született Nógrád megye egyik kis falujában, Alsósztregován. Családja szépmultú földbirtokos-nemescsalád volt, a tatárjárás koráig vitte fel eredetét. Hatszáz esztendőn keresztül sok érdemes vármegyei tisztviselő és katona került ki a tekintélyes nógrádmegyei nemzetségből; a XVII. században költő is akadt közöttük: Sztregovai Madách Gáspár nógrádmegyei alispán. Ebben az időben a Madáchok az evangélikus vallás hívei voltak, de a XVIII. század második felében ismét katolikusok lettek. Madách Imrét is erős katolikus szellemben nevelték szülei: idősebb Madách Imre és Majthényi Anna. A költő tizenegyedik évében járt, mikor elvesztette édesatyját. A gimnázium hat osztályát otthon végezte, vizsgálatait a kegyesrendiek váci iskolájában tette le kitűnő

sikerrel, a filozófiára 1837 őszén Pestre ment. Anyja vele együtt a fővárosba küldte két öccsét, lakást rendezett be számukra, gazdaasszonyt adott melléjük. A serdülő ifjú buzgón tudósította anyját iskolai életének és háztartásának minden mozzanatáról. Mint minden tehetősebb nemesifjú, a filozófia után ő is jogot tanult, tizenkilenc éves korában már patvarista volt, nem sokkal utóbb vármegyei aljegyző a nógrádi alispán mellett Balassagyarmaton. Megszerezte az ügyvédi oklevelet, beletanult a közigazgatásba, résztvett a vármegyei gyűléseken, ellátogatott a pozsonyi országgyűlésre. Még huszonhárom éves sem volt, mikor megnősült. Feleségével, Fráter Erzsikével, Balassagyarmaton ismerkedett meg. Az eleven szellemű biharmegyei nemeskisasszony egy telet töltött nagybátyjának, a nógrádi alispánnak, házában; a zárkózott ifjú beleszeretett a vidám leányba. Anyja, rokonai, barátai meglepetéssel értesültek szerelméről, a leány némi vonakodás után beleegyezett a házasságba, 1845 július 20-án megtörtént az esküvő. A fiatalasszony szerette a férfi-társaságot, a gazdálkodással nem törődött, urának a házi béke kedvéért sokat kellett tűrnie. Csesztvén laktak, egy kis nógrádi községben.

A szabadságharc után nagy csapás érte a költőt. Szállást adott egy politikai menekültnek, 1852 nyarán zsandárok törtek házára, börtönbe hurcolták. Egy évig raboskodott a pozsonyi és pesti kaszárnyákban; mikor kieresztették fogságából, akkor sem volt szabad távoznia Pestről. Neje ezalatt vidáman élt, adósságot adósságra halmozott, férjét szemrehányásokkal zaklatta, panaszkodott pénztelensége miatt, vádolta anyósát, hogy nem akar rajta

segíteni, divatárusi megbízásokat és kifizetetlen számlákat küldött urának. Minden tettéből kiviláglott, hogy csak kényelmes elhelyezkedése kedvéért ment férjhez, urát nem szerette, még gyermekei is idegenek voltak lelkének. 1853 őszén végre hazakerült a költő, szerette volna a multat elfelejteni, de az asszony könnyelműsége nem ismert határt. A családi összezördülések válásra vezettek: a költő, kilenc évi szerencsétlen házasélet után, 1854 nyarán eltávolította házából feleségét. A boldogtalan nő most már szerette volna kiengesztelni urát, de kétségbeesett könyörgésének nem volt sikere. Visszament Biharmegyébe; 1875-ben kórházban fejezte be életét.

Madách Imre a válás után gyermekei nevelésének, tanulmányainak és gazdaságának élt édesanyja kastélyában, Alsósztregován. Családi katasztrófája mélyen megrendítette, de senkinek sem szólt fájdalmáról; szívébe rejtette keserűségét, iparkodott feledni. A megyebeli nemességgel jó barátságot tartott, ismerősei sűrűn látogatták. Hogy magános óráiban milyen buzgón foglalkozik a költészettel, arról legjobb barátján, Szontagh Pál földbirtokoson kívül, alig tudott valaki. A politikába csak akkor kezdett belemerülni, amikor a balassagyarmati választókerület 1861-ben megválasztotta országgyűlési képviselőnek. Pestre utazott, magával vitte *Az ember tragédiája* kéziratát, utat talált Arany Jánoshoz; a nagy epikus a kézirat elolvasásakor örömmel üdvözölte benne a kiváló drámai költőt. A nevezetes mű megjelenése után az ünnepelt drámaíró újult erővel látott irodalmi munkásságához, de egészsége egyre jobban gyöngült, régi szívbaja mind job-

ban gyötörte. Életének negyvenkettedik évében, 1864 október 5-én, halt meg alsósztregovai kastélyában.

Adatok Madách Imre életéhez:

1241. — Radon nemesúr, zólyommegyei földbirtokos, a sajómelléki csatában IV. Béla király oldalán vitézül harcol a tatárok ellen. (Leszármazottjai a sztregovai Madáchok s a radványi és sajókazai Radvánszkyak.)

1823. — Madách Imre születésének éve. Január 21-én születik a nógrádmegyei Alsósztregova helységben. (Nemzetsége négyszáz év óta bírja a kis tót falut. Szüleinek ő az ötödik gyermeke. Atyja, idősebb Madách Imre császári és királyi kamarás, gazdag földesúr; anyja, Majthényi Anna, előkelő származású nemesasszony; mindketten katolikus vallásúak. Kastélyuk gazdag berendezésű, parkjuk regényes, birtokaikat szorgalmas jobbágyok művelik. A ház úrnője korán özvegységre jut; ettől kezdve jószágai gondozásának és családi körének él. Nevelőt, rajztanárt, táncmestert és francia társalkodónőt tart gyermekei mellett.)

1837. — Gimnáziumi vizsgálatainak magánúton való elvégzése után Madách Imre beiratkozik a pesti egyetemre. (Kitűnően tanul, sokat olvas, társaságokba jár. Az irodalmi életet figyelemmel kíséri, verseket ír, zenét tanul, rajzol, fest.)

1841. — Jogi tanulmányainak befejezése után vármegyei szolgálatba lép. (Fizetésre nem szorul, csak azért megy be Balassagyarmatra a vármegyei alispán mellé, hogy belepillantson a közigazgatás mesterségébe s falusi magányát a nemesurak vídám társaságával cserélje fel.)

1845. — Huszonkét éves. Nőül veszi Fráter Erzsébetet. Anyjának nagyon fáj a kedve ellenére kötött házasság, nem szíveli menyét, nem akar vele együtt lakni, inkább átadja fiának csesztvei birtokát. (A házasságról Voinovich Géza a következőket írja: «Az asszony nem bírt letenni leánykori szeszélyeiről, kacérsága fel-feltámadt, mulatni vágyott, ideges volt s elégedetlen. Férje időnként kétkedni kezdett szerelmében s jövendő boldogságukban; mogorva lett, sőt nyers is. Erzsike szerette a dús asztalt és szép fogatot s nem tudott bánni a pénzzel; pazarlása bántotta a takarékos Madáchot, aki röstelte, hogy minduntalan anyja segítse ki őket pénzzavarukból.»)

1852. — Az önkényuralom katonai hatóságai politikai kihágás-

sal vádolják, birtokáról augusztus havában katonai kísérettel viszik Pozsonyba, innen Pestre szállítják. (Anyja mindent megtesz kiszabadításáért, neje zúgolódik nehéz anyagi helyzetük miatt. A hazulról érkező levelek megdöbbentő világításban mutatják Fráter Erzsébet szerencsétlen lelkét. Egy alkalommal férjének hírül adja, hogy fiuk és kis leányuk himlőbe estek: «Doktort nem hozatok, én sem orvosoltam magamat, tűrjenek ők is, úgyis a jólét-boldogság sírban lakik, nekik lesz jobb, ha nem ismerve az élet keserűségeit, ott lelik fel örök nyugalmukat.» Madách a következő évben kiszabadul a hatóság karmai közül, Cseszt véről visszaköltözik Alsósztregovára. Édesanyja részvéttel nézi fia családi életének széthullását, engesztelhetetlen gyülölettel tekint Fráter Erzsébetre. Haragját még az is növeli, hogy református menye megsérti hitbuzgó katolikus érzelmeiben. Madách lassankint mindent megtud, ami távollétében történt; neje semmi megbánást nem mutat, továbbra is élni akarja világát.)

1854. — Harmincegy éves. Elválik nejétől. Lelke tele van keserűséggel. (Csak évek mulva kezd Az Ember Tragédiájának megírásába.)

1861. — Március havában megválasztják a balassagyarmati kerület képviselőjévé. (A határozati párt híve, egyik országgyülési beszédével május havában feltünést kelt.) Bemutatja drámai költeményét Arany Jánosnak. (Szeptember havában tudja meg a nagy költő véleményét munkájáról, októberben kerül felolvasásra a Kisfaludy-Társaságban a drámai költemény első négy jelenete. Ha Arany János nem ismeri fel a mü nagy értékét, a kéziratnak szomorú lett volna a sorsa, mert a drámaíró Arany János ítéletétől tette függővé, hogy kinyomassa-e tragédiáját vagy, rosszaló bírálat esetén, tüzbe vesse.)

1862. — Január közepén megjelenik halhatatlan müve, két héttel később a Kisfaludy-Társaság megválasztja tagjai közé. (A következő évben a M. T. Akadémia is megtiszteli tagságával. Öröme tele van keserűséggel. Tuberkulótikus szívbajának gyötrelmei, lélekzési nehézségei, csúzos fájdalmai egyre jobban kínozzák. Egy pesti csodadoktor, Péczely Ignác, az orvosa. Jobban bízik benne, mint az országoshírü egyetemi tanárokban.)

1864. — Halála október 5-én Alsósztregován. (A falu katolikus temetőjébe a családi sírboltba temetik. Édesanyja még él. A költő elhúnytakor fia, Madách Aladár, tizenhat éves, két leánya fiatalabb.

Fia 1908-ban hal meg Alsósztregován, egyik leánya férjhez megy, másik leánya elmegyógyintézetben fejezi be életét.)

1880. — Összes munkáinak megjelenése. (A gyüjteményt Gyulai Pál rendezi sajtó alá.)

1883. — Az Ember Tragédiája a budapesti Nemzeti Színházban. (A színpad számára Paulay Ede dolgozza át. Első előadása: 1883. szeptember 21. Ötven év alatt ötszázszor adják elő.)

1923. — Születésének százados évfordulója alkalmából számos irodalmi ünnep. (A költő szülőháza, kastélya, birtoka Csehszlovákiában van a magyar határ mentén. Birtokosa Madách Aladár leánya, Lázár Pálné Madách Flóra. A trianoni béke után néhány évvel később a csehszlovák köztársaság elnöke, Masaryk Tamás, leányával együtt meglátogatja a költő sírházát, magyar felirású koszorút helyez el a kriptában s magyarnyelvű beszédben emlékezik meg a halhatatlan férfiú pályájáról.)

Irodalom. — Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 3 köt. Pest, 1869. (Madách Imre életére hosszú ideig ez az emlékbeszéd volt a legfőbb forrás. Újból közölte Gyulai Pál: Madách Imre összes művei. I. köt. Budapest, 1880.) — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Életrajzi vázlat Bérczy Károly emlékbeszéde alapján.) — Tóth Sándor: Madách Imre. Pozsony. 1884. — Morvay Győző: Adalékok Madách Imre életéhez. Budapesti VI. ker. áll. reáliskola értesítője. 1898. — Becker Hugó: Madách Imre életrajza. Magyar Szemle. 1899. évf. — Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. — Morvay Győző: Madách Imre életrajzáról. Budapesti Szemle. 1900. évf. — Latkóczy Mihály: Madách Imre őseiről. Budapesti VII. ker. áll. gimnázium értesítője. 1901. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — Morvay Győző: Adalékok Madách Imre életéhez. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Voinovich Géza: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. — Szücsi József: Madách Imre könyvtára. Magyar Könyvszemle. 1915. évf. — Melich János: A Madách-családnév. Magyar Nyelv. 1919. évf. — Balogh Károly: Madách Imre otthona. Budapest, 1923. — Baros Gyula: Madách Imre és Veres Pálné. Napkelet. 1923. évf. — Morvay Győző: Madách Imre gazdasága.

Magyar Gazdák Szemléje. 1924. évf. — Tolnai Vilmos: Madách-ereklyék. Irodalomtörténeti Közlemények. 1925. évf. — Vida Imre: Madách Imre életének vázlata. Budapest, 1925. — Magyary-Kossa Gyula: Madách Imre orvosai és betegségei. Orvosi Hetilap. 1928. évf. — Vida Imre: Madách Imre életének vázlata új életrajzi adatok alapján. Budapest, 1928. — Gogolák Lajos: Tót volt-e Madách? Magyar Szemle. 1930. évf. — Harsányi Zsolt: Ember küzdj. Madách életének regénye. Három kötet. Budapest, 1932. — Kardos Albert: Mikor halt meg Madách? Debreceni Szemle. 1932. évf. — Melich János: A Madách-név és család szlávságához. Magyar Nyelv. 1933. évf.

OSZK

MADÁCH IMRE, A KÖLTŐ ÉS SZÍNMŰÍRÓ.

MADÁCH Imre már pesti iskolázása idején buzgón verselt. Hogy költői tervei vannak, azt sem édesanyja, sem barátai előtt nem titkolta. Szerelmes volt egy előkelő úri leányba, Lónyay Etelkába: ennek a szerelemnek emlékét őrzi a *Lantvirágok* füzete. Huszonhat lírai költeményét nyomatta ki benne, ajándékul rokonainak és barátainak. (1840.) Kezdetleges kísérlet valamennyi, Bajza József és Eötvös József költeményeinek visszhangja. Azontúl több mint két évtizeden keresztül nem is adott közre szépirodalmi munkát, bár nógrádmegyei magányában állandóan dolgozott s az 1840-es évektől kezdve számos költeménye és több drámája maradt fenn kéziratban.

Költeményei többnyire kesernyés hangú szemlélődések, világfájdalmas panaszok, embergyűlölő vallomások. Hangjuk csak akkor változik, amikor a búsongó költő beleszeret Fráter Erzsikébe. Olvasmányai erős nyomokat hagytak lírájában. Költeményeinek jelentékeny része Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Eötvös József, Garay János, Tompa Mihály és Petőfi Sándor hatása alatt készült. Kedvelt költőinek utánzása alól elbeszélő költeményeiben sem tudott megszabadulni. A bibliából, a

világtörténelemből és a magyar történelemből számos témát dolgozott fel, de verses elbeszélései közül alig akad kiemelésre érdemes. Képzelete szintelen volt, nyelve darabos, olykor még a szavakat is kereste. Lírai strófáiból is hiányzott a zenei elem, hangjából a kellem, stílusából a könnyedség. Hiába küzdött azzal, hogy gondolatait művészi formába öntse.

A drámában a jambusos verselés szárnyat adott bölcselő eszméinek. Ifjúkori színművei több kidolgozásban maradtak fenn. Szokása volt, hogy kéziratait az első kidolgozás után félretette, de huzamosabb idő leteltével ismét elővette, egész jeleneteket törült belőlük, párbeszédeit átdolgozta, a szebb részeket beleszőtte újabb drámáiba. — *Commodus*ának hőse, a kéjelgő római császár, egyik gazságot a másik után követi el, végre egyik női áldozata megmérgezi. Ezen a rémdrámán Teleki László Kegyencének hatása látszik. Csak annyiban érdemel figyelmet, hogy a császári Róma erkölcsi süllyedésének rajzát előtanulmányul lehet tekinteni Az Ember Tragédiájának római színéhez. — *Nápolyi Endré*ben Nagy Lajos magyar király öccsének meggyilkolását dolgozta fel, szembeállítva a magyar erényekkel az olasz csalárdságot. A történeti eseményeket szinte túlzott históriai hűséggel szedte párbeszédekbe Fessler Aurél munkája alapján. — Kezdő íróra vall, de tehetséges kezdőre, a *Férfi és nő:* Herakles és Deianeira története. Herakles eltaszítja megúnt hitvesét, beleszeret egy fiatal leányba, szenvedélyének áldozata lesz, de a máglyáról az égbe emelkedik. A darab jellemző nőgyűlölő szerzőjére; hősével a női eszményt keresteti

és úgy találja, hogy csak női hitványság van a földön. Tárgyát Sophokles híres tragédiájából, a Trachisi Nőkből, vette. — *Csák végnapjai* hazafias történeti dráma. Nemzeti lélekkel eszményítette benne az utolsó árpádházi király leányának védőjét, Csák Mátét. A hatalmas magyar főúr elszántan küzd Károly király zsarnoksága ellen, engesztelhetetlenül gyűlöli az idegen uralkodót, de mikor Erzsébet, az árva királyleány, kolostorba lép, megtörve vonul vissza. Ez a tragédia mintegy folytatása Kisfaludy Károly Csák Mátéról szóló töredékes drámájának. Van benne több szép részlet, de felépítésében szembetűnő a tervtelenség, lélekrajzában a következetlenség, jeleneteiben a valószínűtlenség. A szerző ismét rámutat arra, hogy a férfiak nagy terveinek miként szegi szárnyát a nő gyarlósága. Erzsébet megsemmisíti Csák Máté pártjának reményeit. — *Mária királynő* hőse is ingadozik a szerelem és hivatás között: Mária szerelmes udvara egyik daliájába, Forgách Balázsba, de azért mégis beleegyezik, hogy kezét a brandenburgi őrgrófnak, Zsigmondnak, ígérjék. A szerencsétlen királynő később Palizsnay János kezébe esik, a lázadó perjel szerelmet vall neki és leszúrja Forgách Balázst, de a velenceiek föllépésére kénytelen kiengedni rabságából a megkínzott királyi hölgyet. A szerző Fessler Aurél munkájából merítette meseanyagát, forrásához elég szorosan ragaszkodott; ott, ahol eltért a históriai adatoktól, romantikus túlzásokkal igyekezett érdekessé tenni jeleneteit.

Csak tréfa című társadalmi drámája újabb vallomás embermegvetéséről és nőgyűlöletéről. Hősét, egy Zordy

nevű nemesifjút, a saját személyéről mintázta; a mellékalakokban az akkori magyar élet vármegyei szóvivőit mutatta be sötét világításban. Zordy, a jobb sorsra érdemes ifjú, környezete gonoszságának lesz az áldozata, de bosszút áll ellenségein, azután odadobja életét a halálnak: csalódott szerelmében, csalódott az emberekben. A rajongó hős ajkáról a pesszimista gondolatok áradata hangzik, gúny és kételkedés minden kijelentése; azt hirdeti, hogy a nőnek nem lehet hinni, mert a nő kivétel nélkül félrevezet mindenkit; a nő addig jó, amíg rossz nem lehet.

Ezekre a nőgyűlölő darabokra következett kézfogója egy olyan nővel, akinél keresve sem találhatott volna alkalmasabbat pesszimista elveinek igazolására. Házassága idején számos kisebb költeményt írt, nagyobb munkába csak válása után fogott.

A Bach-korszak végéről való szatirikus vígjátéka: *A civilizátor*. Ebben az önkényuralom hivatalnok-világát gúnyolta ki epés tréfálkozással. Stroom, az osztrák hivatalnok, rendet akar teremteni István gazda barbár udvarában, az idegenajkú cselédeket a maga pártjára vonja, egyre-másra hozza az új rendeleteket, végre a régi kényelmükben megzavart cselédek eszükre térnek s a rendcsinálót kizavarják a magyar portáról. Politikai vígjátékát Aristophanes modorában írta, görög mintája nyomán még kart is alkalmazott darabjában, a svábbogarak karát, a szokásos antik strófákkal és ellenstrófákkal. A vígjáték szellemére erősen hatott Széchenyi István politikai röpirata: az Ein Blick.

Utolsó nagyobb munkája a *Mózes* című jambusos tragédia. A prófétában a népéért rajongó nemzeti hőst mutatta be: a zsidó vezér megszabadítja honfitársait a rabságból s elvezeti őket egy boldogabb haza határai felé. Valamennyi drámája között ebben van a legtöbb költőiség.

Mindezek a drámái kéziratban maradtak, a figyelmet érdemlő szövegeket Gyulai Pál nyomatta ki 1880-ban Madách Imre összes művei között. — *Férfi és nő.* Dráma öt felvonásban. (Ezt a jambusos tragédiáját 1843-ban beküldte a M. T. Akadémia egyik drámai pályázatára, de pályaműve nem keltett figyelmet. A jutalmat Obernyik Károly nyerte meg Főúr És Pór című drámájával, Jókai Mór Zsidó Fiúját megdicsérték.) — *Csák végnapjai.* Dráma öt felvonásban. (Ezzel a jambusos tragédiájával szintén pályázott az 1843. évi akadémiai jutalomtételre. Megdicsért pályaművét 1861-ben átdolgozta. A drámát 1886-ban színrehozták a kolozsvári színházban.) — *Mária királynő.* Dráma öt felvonásban. (Shakespeare hatása alatt készült tragédia.) — *A civilizátor.* Komédia Aristophanes modorában 1859-ből. (Aristophanes hatása formai, Széchenyi István hatása tartalmi.) — *Mózes.* Dráma öt felvonásban. (Ezt a tragédiáját fő munkájának szánta, nagy reményeket fűzött hozzá, pályázott vele a M. T. Akadémia Karátsonyi-jutalmára, de sikertelenül. Bírálói Arany János, Bérczy Károly, Jókai Mór, Kemény Zsigmond és Pompéry János voltak. A kolozsvári színházban 1888-ban, a budapesti Nemzeti Színházban 1925-ben adták elő a tragédiát. Sem a kritika, sem a közönség nem talált benne méltányolni valót színpadi szempontból. A lírai szépségekben nem szegény darab eljátszása a kegyelet megnyilvánulása volt.) — *Tündérálom.* Drámai költemény töredéke 1864-ből. (Csak az eleje készült el, ez a részlet Tündérországban játszik.)

Prózai dolgozatainak válogatott gyüjteménye Gyulai Pál kiadásában jelent meg: Madách Imre összes művei. III. köt. Budapest, 1880. — Történeti novellája: *A Kolozsiak.* Koszorú. 1864. évf. (Felvidéki történet a XVIII. századból.) — A Kisfaludy-Társaságban *Az esztétika és a társadalom viszonyos befolyásáról* (1862) szóló tanulmányával

foglalta el székét, a M. T. Akadémiában *A nőkről, különösen esztétikai szempontból* (1864) címmel tartotta meg székfoglalóját. Sok érdekes, bár erősen vitatható gondolat van mind a kettőben. — Politikai beszédeiből Gyulai Pál ötöt közölt.

Kiadások. — Lantvirágok. Pest, 1840. (Hetvenkét lapos verses füzet a tizenhét éves szerző költségén.) — Madách Imre összes művei. Három kötet. Budapest, 1880. (Költeményeinek, drámáinak és prózai munkáinak gyüjteménye Gyulai Pál kiadásában. A költemények közül nemcsak a Lantvirágok versei hiányoznak, hanem a költő száznál több későbbi közleménye sincs meg a kiadásban. Drámáinak és prózai munkáinak egy része is hiányzik. Gyulai Pál a Madách-örökösöktől kiadásra átvett kéziratokban annyira csalódott, hogy eleinte nem szívesen gondolt kinyomatásukra. «Végre megnyugtattam magam. E művek, ha nem rendkívül becsesek is, de éppen nem becsnélküliek, teljes képét nyujtják a költő fejlődésének s egyszersmind kulcsot szolgáltatnak főművéhez. Az irodalomtörténeti szempont kiadásukat nemcsak támogatja, hanem követeli is. Föl lévén hatalmazva, hogy csak azt adjam ki belőlük, amit jónak látok, mellőztem mindazt, amit akár esztétikai, akár irodalomtörténeti tekintetben, akár a költő jellemzése szempontjából csekély becsűnek vagy éppen értéktelennek ítéltem.») — Alexander Bernát kiadása: Madách Imre munkái. Budapest, 1904. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Eszmék Léliáról. Országos Nőképző Egyesület Évkönyve. Budapest, 1914. (Az író ebben a kiadatlan dolgozatában George Sand egyik regényét, a Léliát, ismertette.) — Szétszórtan megjelent költeményeinek, leveleinek és egyéb újabban kiadott szöveghagyatékának jegyzéke Voinovich Géza könyvében: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. — Voinovich Géza bevezetésével: Madách Imre munkái. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Riedl Frigyes: Madách egy kiadatlan tragédiájából. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1880. évf. — Kelemen Béla: Madách lírai költészete. Fővárosi Lapok. 1885. évf. — Meltzl Hugó: Madách Csákja. Ellenzék. 1886. évf. — Heller Bernát: Madách Mózese és Az Ember Tragédiája. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 2. köt. Budapest, 1896. — Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és

költészete. Budapest, 1900. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — Becker Hugó: Madách lírája és Az Ember Tragédiája. Szeged, 1903. — Gedő Simon: Madách Imre, mint lírikus. Budapest, 1910. — Csernátoni Gyula: A magyar géniusz Csák Végnapjaiban. Erdélyi Múzeum. 1911. évf. — Kristóf György: Madách és Aristophanes. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — U. az: Széchenyi és Madách. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Alszeghy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Ujvárossy Szabó Gyula: Trencséni Csák Máté a magyar drámai és epikus költészetben. Debreceni ref. gimnázium értesítője. 1914. — Vértesy Jenő: Madách írói hagyatéka. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Voinovich Géza: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. — Kristóf György: Petőfi és Madách. Kolozsvár, 1923. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Kerényi Károly: Madách Imre Herakles-drámája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927. évf. — Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. Pécs, 1927. — Waldmann Ernő: Madách Mózese. Magyar Zsidó Szemle. 1927. évf. — Harsányi Kálmán: Színházi esték. Budapest, 1928. — Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen és Budapest, 1928. — Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték története. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Tolnai Vilmos: Madách és Széchenyi. U. o. 1931. évf. — Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége. Minerva. 1932. évf. — Riedl Frigyes: Madách. Sajtó alá rendezte Hanvai Ilona. Budapest, 1933.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA.

AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁNAK megírásához 1859 február 17-én kezdett, kéziratát 1860 március 26-án fejezte be. A drámai költemény keletkezéséről csak néhány anekdótaszerű följegyzés maradt: ismerőseinek későbbi visszaemlékezései. A kész munkát először bizalmas barátjának, Szontagh Pálnak, mutatta meg; a művelt földbirtokos több észrevételt tett rá s azt tanácsolta, juttassa el a kéziratot Arany Jánoshoz. Mikor a költőt 1861 tavaszán a balassagyarmati kerület képviselőjévé választották, a pesti országgyűlésre magával vitte kéziratát; képviselőtársai közül megismerkedett Jámbor Pállal, a költővel; megkérte őt, támogassa ügyét Arany Jánosnál. A Kisfaludy-Társaság igazgatója átvette a kéziratot, néhány nap mulva belefogott olvasásába, de az első jelenetnél mindjárt félbe is hagyta, mert azt hitte, hogy valami gyönge Faust-utánzattal lesz dolga. Madách Imre egy ideig türelmesen várt, azután megkérte Jámbor Pált, sürgesse meg a bírálatot. Arany János az egész munka elolvasása után meglepetéssel látta, milyen értékes alkotás került a kezébe. Írt Alsósztregovára, tudósította a költőt munkája jelességéről, felajánlotta kiadását a Kisfaludy-Társaság útján; arra is vállalkozott, hogy kijavítja verselésének felötlőbb hibáit. A nógrádmegyei földesúr hálával fogadta Arany János

buzgóságát, beleegyezett tanácsaiba, így jelent meg *Az ember tragédiája* 1862 januárjában.

A tizenöt színből álló drámai költemény egy főesemény keretén belül megjeleníti az emberiség egész történetét. Az Úr a dicsőség fényétől övezve ül mennyei trónján: megteremtette a világot, örvendező angyalsereg magasztalja. Csak Lucifer elégedetlen. A pártos szellem vakmerő hangon követeli osztályrészét, hogy bebizonyíthassa, milyen tökéletlen a világ. Az Úr megsemmisíthetné, de nem teszi, kiadja osztályrészét is: két elátkozott fát az Éden közepén. Itt él az első emberpár. Lucifer azt hiszi, hogy az Úr világának megdöntésére elég nagy egy talpalatnyi föld is, megjelenik az Édenben, elcsábítja az első emberpárt s mikor az Úr angyala kiűzi a két bűnöst a Paradicsomból, Ádámhoz szegődik és végigálmodtatja vele az emberiség jövő küzdelmeit. Az álomsorozat Egyiptomban kezdődik. Ádám, mint Fáraó, félistennek gondolja magát, neve örök megmaradásáról ábrándozik, Lucifer kijózanítja képzelgéséből. A sátán ebben a színben hatalmas miniszter, Éva egy halálra korbácsolt rabszolga hitvese; a boldogtalan asszony siralma megrendíti Ádámot; érzi, hogy milliók vérzenek egy miatt; látja, milyen nyomorban él a nép; új világ után kívánkozik, ahol nincs zsarnokság, nincs önző dicsőség, nincs rabszolga-munka, hanem minden a közösség javáért történik. Lucifer elvezeti az új világba: Miltiades korába. A görög vezér önzetlenül küzd hazája boldogságáért, de a nép háládatlan, jótevőjét vérpadra hurcolja; ez tehát a népszabadság gyümölcse, ez a közösség javáért való önzetlen fáradozás

jutalma. Ádámnak most már nincs más vágya, csak az, hogy a gyönyörnek éljen, ezt megtalálja a császári Rómában. Mint Sergiolus dőzsöl a pogány város ledér női közt, de a kéjelgés nem tudja kielégíteni, undorodik társaitól, borzad önmagától. Az érzéki élvezetek megútálása után a kereszténységben iparkodik a boldogító eszmét megtalálni. Tankréd lovag mezében lelkesen harcol a kereszt ügyéért, de fájdalommal látja, hogy az emberiség most sem különb a réginél; az emberszeretet helyett a gyűlölet dühöng, az emberek a hit nevében marcangolják egymást, a vallás még a szerelmeseket is eltépi egymástól; a világ nem érti meg a kereszténység eszméit. Talán a tudományban és a családi életben találhat megnyugvást? Mint Kepler, lángelmével kutatja a tudomány rejtelmeit, mégis kénytelen megalázni magát tudatlan kortársai előtt; nincs pénze, nincs igazi megbecsülése; még a felesége is megcsalja egy léha udvaronccal. A francia forradalom mintha igazságot szolgáltatna az évezredes gonoszságokért, de a nagy eszmék hiába öltenek testet, a forradalom vezéreiből őrjöngők lesznek, az előítéletek ellen folytatott küzdelem hiábavaló, a nép sohasem érik meg a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméire. A modern élet vásárába, Londonba, ér el; látja a boldogtalan munkástömeget, az általános nyomort, gyűlölködést, bűnt; megborzad attól, hogyan irtja ki a szabad verseny az emberekből az erkölcs és eszmény utolsó csiráit. A további fejlődés, a kommunizmus, még siralmasabb képet nyujt; az elméleti alapokra helyezett állam elnyomja az egyént, mindenki hivatalos előírás szerint őrli le életét, a gépies berendezkedésben

még a szerelem jogai is megsemmisülnek. Ádám elkeseredésében el akar szakadni a földtől, de a föld hatalma visszatérésre kényszeríti, leszáll a világűrből, ismét megjelenik régi küzdelmeinek színhelyén hű kísérőjével, Luciferrel. A föld már kihűlőfélben van, hó és jég takar mindent, az emberiség kiveszett, maradéka állattá aljasult. Ádám borzadva látja utódai sorsát, kétségbeesve riad fel álmából, öngyilkos akar lenni, hogy az emberiséget, utód híján, megszabadítsa a nyomorúságtól, a szörnyű álom valóra válásától. Már késő. Megjelenik Éva; bevallja, hogy anyának érzi magát; az emberi nem tehát fenn fog maradni Ádám akarata ellenére is. A boldogtalan hős belenyugszik sorsába, elfordul Lucifertől, az Úrhoz menekül kétségeivel: Isten megnyugtatja és reményt önt szívébe.

Az ember tragédiája a világirodalom legértékesebb filozófiai költeményének egyike. Értéke mindenekfölött az elgondolás nagyszerűségében és a gondolatok mélységében rejlik. A három első szín fölveti a kérdést, a következő színek keresik a feleletet, az utolsó szín megoldja a csomót. A kérdés az: mi az emberi élet végcélja? A felelet keresése leverő eredményekre vezet: az ember vagy önmagának él vagy embertársainak, de boldog nem lesz egyik esetben sem, mert saját érdekeinek önző hajszolása éppen úgy nem elégíti ki, mint ahogyan elbukik akkor, ha embertársai javának szenteli életét; elbukik vagy boldogtalan lesz; be kell látnia, hogy minden küzdelme hiábavaló, végtére mégis csak megsemmisül az emberi nem; feleletet még arra a kérdésre sem kaphat, miért él a földön és lesz-e vergődésének jutalma a túlvilágon? Vigasztalan

a múlt, kétségbeejtő a jövő. S igazán csakis az emberi természet örök reménykedéséből és kiirthatatlan hitéből magyarázható, hogy Ádám, miután belátja életének hiábavalóságát, mégis csak megnyugszik sorsában s beletörődik a csomó megoldásába; bízzuk életünket az irgalmas Istenre. Bizonyos, hogy ez a kibékülést célzó megoldás nem nyugtatja meg igazságérzetünket, mert az előzményekből egészen más tanulság folyik. A történeti jelenetek vigasztalatlanságával szemben az utolsó szín biztatása nem elég ellensúly. A megoldás csak engedmény a kereszténységnek, mert hiszen a történeti képek nem okolják meg a bizalmat. A költő vagy nem merte vagy nem akarta levonni történetfilozófiai szemlélődésének végső tanulságait s ezért adott a tragédia befejezésének olyan fordulatot, hogy az vigaszul szolgálhat ugyan a hívő lelkeknek, de nem elégítheti ki a kételkedő elméket.

A drámai költemény cselekménye az égben indul meg Lucifer és az Úr összetűzésével; itt vetik fel a kérdést, vajjon az ember Luciferhez pártol-e vagy az Úrhoz? Isten elfordul a bűnbeesett emberpártól, Lucifer mellékük áll: ő a tudás, a hideg ész, a materialisztikus világfelfogás megszemélyesítője, szemben Ádámmal, az eszményi lelkesedésű emberrel. Lucifer álomképei, tanításai, kételkedései megrendítik Ádámban a Gondviselésbe vetett hitet, de mikor Éva megjelenik és tudatja áldott állapotát, a kétségbeesett emberből kitör az érzelem heve, feledi álomképeinek tanulságát, elmenekül a tudástól, hinni akar újra, meghódol az Úr előtt. A pesszimista képzelettel rajzolt történeti álomjelenetek méla akkorddal záródnak: a költő meg-

nyugvást akar önteni szívünkbe s elénk állítja a legkibékítőbb megoldást, az Istent.

Ádám az emberiség folytonos csalódásának és örökös reménykedésének megszemélyesítője. Az erő öntudata él benne, nem ijed meg attól, hogy az Úr elhagyta, bátran tekint jövő pályájára, öröme telik a küzdelemben. Küzdés nélkül semmire sem becsüli az életet, tervei nagyok, vágyai nem hagyják pihenni. Önzetlen odaadással harcol az emberiségért, bukása után mindig új célt tűz maga elé. A történeti álomképek színei sajátságos rendszerrel váltakoznak. Fáraó az önzés megszemélyesítője, Miltiades az önfeláldozásé; Sergiolus a maga gyönyöreit hajhássza, Tankréd a közérdek szolgálatában áll; Kepler a maga lelkébe merül, Danton polgártársainak áldozza életét; a londoni vásárban magára gondol mindenki, a falanszterjelenetben a közjó gondolata vezeti a tudósokat; az eszkimó-korszak ismét az emberi önzés képe. Így váltakozik a két véglet: az egoizmus és az altruizmus.

A küzdelemből Évára aránylag kevés jut; ez logikus, mert a költő szerint a nőnek életelve a függés. Éva az enyhülés, gyönyör, élvezet képviselője, olykor a jóságé; az életben örömét leli, szereti a csillogást; néha olyan, mint a napsugár, máskor torzalakká süllyed. Ádám alakja a különböző történeti jelmezek ellenére is meglehetősen egyöntetű, Évát változatosabban szerepelteti a költő.

Lucifer lényege a hideg mérlegelés, a fölényes értelem, a költői hevülésen gúnyosan mosolygó tudás. A tagadás ősi szelleme ő; rosszul érzi magát, ha ábrándos szívek közelébe jut. Hideg cinizmusa ellenére sem

mondható ellenszenves alaknak. Nem hazug és nem csaló. Ádámot nem vezeti félre álomképeivel; nincs szüksége ördögi cselszövésre, enélkül is éles világításba helyezi a történeti fejlődés nyomorúságát. Az embert föl szeretné lázítani Teremtője ellen, diadala egy volna az Úr megalázásával; ezért lobban haragra, mikor Ádám, álomképeitől elcsüggesztve, kényre-kedvre megadja magát az Úrnak, ahelyett, hogy mellette tartana ki mindvégig. Luciferben a bölcselkedés és kételkedés sok szellemmel és önérzettel párosul, az értelem büszke sátánja ő, szabadsághősnek tartja magát az Úr zsarnokságával szemben. Nem ígér élvezeteket Ádámnak, mint a világirodalom legtöbb kísértő szelleme, hanem barátul, mondhatni szövetségestársul, ajánlkozik a közös küzdelemre. Ha száraz és fagyos is, komorsága és epéssége mögül előcsillannak részvétének sugarai. Metsző értelmével, bő ismereteivel, szellemének felsőségével mindentudó kalauzként áll a búslelkű Ádám mellett. Pőrére vetkőztet minden emberi cselekedetet, csontvázig elemez minden látszólagos szépséget. Ha a világtörténelem vonzóbb korszakaiba vezetné Ádámot, ott is csak a tévedéseket és ocsmányságokat látná meg, mert lényege a sötét látás. Ádám összeroskad mellette, a nagyratörő ifjúból szomorú öreg ember lesz, csak Lucifer áll rendületlenül, lelkében a zendülés szellemével, ajkán a világmegvetés gúnyos mosolyával. Végzete, hogy Évával nem sokat törődik, pedig végül is Ádám hitvese húzza át jól kigondolt számítását. Éva minden színben újraéled, a multra nem emlékszik, a jövőbe nem avatkozik. Lelkileg elszigetelve tűnik föl az egyes kor-

szakokban, holott Ádám állandóan számontartja régibb tapasztalatait. Éva alárendeltebb szerepét abban is érezhetni, hogy sohasem lép elénk világtörténeti hírű asszony alakjában, szemben Ádámmal, aki több ízben ölti magára a históriai hírességek köntösét. A történeti színekben az egy és ugyanazon Ádám mellett egymásután lépnek fel a különféle Évák.

A nagyszerű drámai költemény eszmei bősége éppen olyan nagy hatást tesz a műveltebb olvasóra, mint az egyes színekben megnyilvánuló drámaiság. Valóságos kis drámák játszódnak le szemünk előtt, megrendítő jelenetek követik egymást. A párbeszédek elevenek, a bölcselkedő részekben nincs fölösleges hosszadalmasság. Kitűnő példája ez a költemény annak, hogyan lehet világosan írni a legnehezebb filozófiai kérdésekről is, a nélkül, hogy a bölcselkedés veszítene mélységéből. Ez a világosság a mű nagy erőssége, a közönség igazi gyönyörűsége. Az olvasó nem kénytelen lépten-nyomon küszködni szövegmagyarázó jegyzetekkel. A költő világos fej, meglepően könnyed átadótehetség; nincs meg benne az a ködös homály, amely rendesen ott húzódik a sokat össze-vissza olvasó filozófus-költők nyomában. A bölcselő költők a tanulmányaik feldolgozásával járó nehéz küzdelmet többnyire beleszövik munkáikba, gondolataik átlátszóságát küzdelmes kifejezések áradatával takarják el; az Ember Tragédiája azok közül a világos elgondolású költői alkotások közül való, amelyek minden különösebb nyelvi ragyogás és verselő készség nélkül is művészi hatást tesznek. Az előadás tündöklését ebben a drámai költe-

ményben a gondolatok kifejezésének tömör ereje pótolja. Madách Imre nagy tehetség abban, hogyan kell az elvont gondolatokat tetszetős formába önteni, egy-egy velős mondatban egész gondolatsorok eredményét összesűríteni, egy-egy nagy eszmének mélyen az emlékezetbe nyomuló kifejezést adni. Költői stílusa más, mint kortársaié, ebből azonban méltánytalanság volna költői kifejezőképességének alsóbbrendűségére következtetni. Ez az önálló költői stílus művének egyik erénye; ebben éppen úgy nem utánzott mást, mint ahogy eszmék tekintetében sem szorult idegen költőkre.

Szellemrokonai közül legjobban Goethe hatott rá a Faust ördög-alakjával és a mennyei keret eszméjével. Byronnál a Kain és az Átidomított Idomtalan néhány helye ragadta meg érdeklődését. Néha gondolatokban, máskor szerkezeti elemekben akad valamelyes rokonság a magyar filozófiai dráma és egyes idegen költemények között. Ezek az érintkezések többnyire a hasonló témák természetes találkozásai. Francia olvasmányai megkedveltették vele a romantikus irányt. Victor Hugót és Lamartinet lelki rokonainak érezte, Cormenin és a saint-simonisták műveiből anyagot gyüjtött drámai költeményének egyes részeihez. A bevezető jelenetek főforrása a Biblia, a történeti színekben legtöbbet Hegel történet-filozófiai fejtegetéseiből tanult, de forgatott számos más történeti, filozófiai, társadalomtudományi és természettudományi munkát is. A Schütz-féle és Held—Corvin-féle német világtörténet, Gibbon műve a római birodalom hanyatlásáról, Keplernek Breitschwert-féle életrajza,

Carlylenek a francia forradalomról írt munkája, Humboldt, Büchner és Nendtvich Károly természettudományi könyvei, Lukács Móricnak a szocializmusról szóló tanulmánya: mind forrásai voltak. Ha egybevetjük a történeti anyagot a költői feldolgozással, a források adatait a drámai mű eszméivel, akkor látjuk csak, milyen kiváltságos írómüvész és milyen mély gondolkodó Madách. Munkája irodalmunk egyik büszkesége: az egymás után következő nemzedékek gyönyörűséggel fogják olvasni beláthatatlan időkig.

Egyházellenes mű-e az Ember Tragédiája, sértik-e gondolatai a vallásos érzelmeket, megingatja-e a hitet a keresztény világfelfogásban? — Madách Imre annak idején tiltakozott az ellen, hogy álláspontját Luciferével azonosítsák; bírálói általában véve nem is akadtak fenn pesszimizmusán, sőt a legtöbben igazán megnyugtató műnek vallották az Ember Tragédiáját. Egyesek azonban, különösen Dudek János és Prohászka Ottokár, mereven pesszimista világfelfogásúnak, az emberi idealizmust gyökeresen megrendítőnek, a keresztény tanításokat élesen tagadóknak vélték a költőt és költeményét. — Ezt a felfogást Várdai Béla a következőkben világítja meg és enyhíti. A mű világnézetének kárhoztatói szerint Madách «az élet értelméről semmivel sem vélekedik jobban Schopenhauernél, sőt még felül is múlja ezt, mikor művével tulajdonkép azt bizonyítja, hogy az élet színpadán az ördög a főrendező. Ily előzmények után művének befejezése tisztára következetlenség, mintha nem is mondaná komolyan az író, csak odaírta végül azok kedvéért, akiknek az efféle is kell. Sőt abban a vigasztaló befejezésben sincs köszönet; pozitív hit nincs benne s így inkább ködbe veszít, mint eligazít. Főkép azok ítélték meg szigorúan Madách világfelfogását, akik tőle katolicizmusát kérték számon. A legelítélőbben Dudek János nyilatkozott közülük, ki az Ember Tragédiáját „művelt öngyilkosjelöltek kátéjá"-nak nevezte s azt olvasta ki belőle, hogy Madách felfogása szerint a keresztény morálnak, sőt az Istenbe, a Gondviselésbe vetett hitnek semmi alapja nincs. Jakob

Overmans német jezsuita nagyon nélkülözi a műben az erős hittel a Megváltóra való ráutalást, melynek hiányáért éppen nem kárpótol Istennek a kantianus etika álláspontjáról tartott végső megnyugtató beszéde. Cikkét azzal végzi, hogy Magyarország ünnepelheti tovább is Madáchot, mint az emberi nyomorúság megrázó ábrázolóját, de mint az emberlét helyes értelmezőjét, szellemi magaslatokra vezérlőjét, nem tekintheti. Prohászka Ottokár azt mutatja ki ragyogó esszéjében hogy Madách a szenvedésnek egyáltalán nem ád keresztény értelmezést. Szerinte az feltétlen rossz, mely alatt vigasztalanul vergődünk. Ez merő materialista pesszimizmus, ellentéte a keresztény pesszimizmusnak, mely az élet gyötrelmességét éppen nem tagadja, de a végcél elérésének pótolhatlan eszközét látván a szenvedésben, diadalmasan fölébe emelkedik. Azt hiszem, a műben teljes harmóniát látó felfogás époly túlzó, mint amely azt teljes pesszimizmusban marasztalja el. Madách világfelfogása katolicizmusnak feltétlenül kevés, de a benne kétségkívül meglevő pesszimizmus akkor lenne csak menthetetlenül elítélendő, ha az nem volna az író részvétet érdemlő saját gyötrelme is, hanem valami cinikus, célzatos elmélet, mellyel egész hidegvérrel törekszik embertársai kétségbeejtésére. Egészen más egy filozófus pesszimizmusa, mint egy igazi költőé. Madách pesszimizmusa a vérző szívé, nincs benne semmi a gonoszból. Ha költeményének befejezése nincs is szoros összefüggésben a logika szerint az előzményekkel, de ott van köztünk, úgy érezzük, áthidalónak a költő vergődő, Istenhez menekülésnél okosabbat semmi filozófusnál nem találó szíve. Annyit ez a befejezés mindenesetre mond, hogy alázatosan és őszintén bevallja: Isten nélkül sem az egyén, sem az emberiség ügye nem jöhet rendbe. Van irodalmunkban még egy nagyhatású mű, melynek befejezése a logikai következetesség szempontjából épúgy megtámadható, mint a Madáché, de amelyen épúgy megérzik a lélektani indokoltság, akár az Ember Tragédiája megoldó színén: Eötvös Karthausija. Ez is szkepticizmussal teli mű s a vége mégis patakzó könnyek közt tett hitvallomás. Nem ismeri az emberi szívet, aki egy ily végső fordulatot érthetetlennek talál. Mikor Madách teljes pesszimizmusát hallom bolygatni, mindig eszembe jut a papírszeletei egyikén fennmaradt töredék gondolata: „Ha a tengerhez egy században egyszer jő egy madár és szájában vizet visz, van remény, hogy elhordja.“ Ez talán

a legoptimistább gondolat, melyet magyar kéz valaha leírt s hogy mondjam azt a lelket, mely ezt sugallta, pesszimizmusban elmerültnek! Nem, Madáchnak nem lehetett élete főművével a teljes vigasztalanság hirdetése a célja. A nagy elválasztó ponton, ahol el kellett dőlnie, hogy az élet megátkozásához vagy a hit által megkorrigálásához csatlakozik-e, az utóbbit választja, nem olcsó retorikául, hanem szíve legmélyebb rezdüléseképp. Ez a befejezés mégis csak a hit szava, bárha a még kevés, csak ébredező hité. A megtört ember odavánszorgása Isten trónjához, ettől pedig ne várjunk még diadaléneket! Amit Madách műve végén hirdet, az a hitetlennek meghökkentően sok; az erős hitűnek, a jó katolikusnak, elismerjük, hogy szomorúan kevés, de ha az illetőben nagy hite mellé megvan a nála szerencsétlenebb iránti részvét is a gőg helyett, meg fogja tenni azt, hogy saját hitével és reményével pótolja a hiányt és hibát; s akkor számára kibékítően végződik az Ember Tragédiája.» (Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Katolikus Szemle. 1923. évf.)

Kiadások. — Az ember tragédiája. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1861. (Második javított kiadása: Pest, 1863. Harmadik javított kiadása: Pest, 1869. Azontúl sokszor kinyomtatták. A kiadások jegyzéke Szinnyei József írói lexikonában és Voinovich Géza Madách-életrajzában.) — Első népies kiadását az Athenaeum 1887-ben hozta forgalomba. (Hatodik kiadása: 1905.) — Első díszkiadása Zichy Mihály rajzaival jelent meg: Az ember tragédiája. Budapest, 1886. (Ötödik kiadása: 1898.) — A Pesti Napló 1897-ben bocsátotta közre díszkiadását. — A Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban Alexander Bernát bevezetésével, a Remekírók Képes Könyvtárában Palágyi Menyhért előszavával, az Athenaeum kiadásában Kármán Mór tanulmányával jelent meg a mű. — Alexander Bernát magyarázatos kiadása: Az ember tragédiája. Budapest, 1900. (Negyedik kiadása: 1921.) — Becker Hugó magyarázatos kiadása: Madách lírája és Az ember tragédiája. Szeged, 1903. — Császár Ernő magyarázatos kiadása: Az ember tragédiája. Budapest, év nélkül. (Magyar Könyvtár.) — Király György sajtó alá rendezése: Az ember tragédiája. Kozma Lajos fametszeteivel. Gyoma, 1921. (Kner-Klasszikusok.) — Pintér Jenő magyarázatos kiadása: Az ember tragédiája. Budapest, 1922. — Mészöly Gedeon kiadása: Az ember tragédiája. Budapest. 1922. (A költő életében meg-

jelent 1863. évi kiadás hű mása.) — Tolnai Vilmos kiadása: Az ember tragédiája. Budapest, 1923. (Az első szövegkritikai kiadás. Jegyzeteiben megvannak az eredeti kézirat tanuvallomásai, a drámaíró minden szövegváltoztatása és Arany János javításai is.) — Babits Mihály előszavával: Az ember tragédiája. Budapest, 1923. — Voinovich Géza bevezetésével: Madách Imre munkái. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Harsányi Zsolt Madách-regényéhez csatolva: Az ember tragédiája. Budapest, 1932.

Fordítások. — A klasszikus értékű drámai költemény bevonult a világirodalomba is. Németre már 1865-ben lefordította Dietze Sándor pesti evangélikus gimnáziumi tanár, ezt követte 1886-ban Fischer Sándor takarékpénztári tisztviselő fordítása s ugyanebben az évben Siebenlist József pozsonyi lapszerkesztő átültetése. Mindháromnál szerencsésebben végezte a fordítás munkáját Sponer Andor szepesmegyei földbirtokos 1887-ben. Legelterjedtebb Lechner Gyula tanár fordítása 1888-ban a lipcsei Reclam Universal-Bibliothek füzetei között. Dóczy Lajos 1891. évi fordítását egyesek igen művészinek tartják, mások szerint a szöveg Faust-szerű, a magyar drámaírót nyelvben és verselésben közelviszi Goethéhez. Előadás céljaira Mohácsi Jenő német fordítása vált be legjobban: sokan költői szempontból is ezt a szöveget becsülik legtöbbre az 1933-ig megjelent nyolc német Madách közül. A drámai költeményt angolra William Löw, hollandra A. S. C. Wallis románra Goga Oktavián, szerbre Jovanovics János, csehre Brabek Ferenc, tótra Hviezdoslav Országh Pál fordította. Van francia, olasz, horvát, orosz és latin fordítása is. Újabb angol fordítása, Vajda Pál és Meltzer Károly Henrik műve, Seton Watson előszavával és Hevesi Sándor tanulmányával 1933-ban jelent meg. Külföldön legelőször 1892-ben Hamburgban játszották, még ebben az évben színre került az egyik bécsi színpadon is, ettől kezdve sok helyen adták elő igen szép sikerrel. Legnagyobb hatást Prágában keltett, a cseh közönség lelkesen tódult előadására. A világháború után a drámai költemény különösen Palesztinában aratott nagy diadalt. A magyarországi származású Avigdor Haméiri zsidó költő héberre fordította, ezt a fordítást a szentföldi középiskolákban kötelező olvasmánnyá tették, az Ember Tragédiája a jeruzsálemi, haifai, telavivi gimnáziumok és reáliskolák érettségi vizsgálatainak rendes tétele lett, szóval résztvett az újhéber

kultúra megteremtésében. De nemcsak Júda és Izrael földje becsülte meg a magyar költő művét, lelkesedéssel olvasta Madáchot mind az öt világrész héberül tudó közönsége is. — A fordítások jegyzéke Voinovich Géza könyvében: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914.

Irodalom. — Erdélyi János: Az Ember Tragédiája. Magyarország. 1862. évf. — Szász Károly: Az Ember Tragédiájáról. Szépirodalmi Figyelő. 1862. évf. — Greguss Ágost tanulmányai. I. köt. Pest, 1872. — Angyal Dávid: Madách Lucifere. Fővárosi Lapok. 1876. évf. — Riedl Frigyes: Az Ember Tragédiája. Budapesti Szemle. 1880. évf. — Haraszti Gyula: Madách Imre költészetének jellemzéséhez. Kolozsvár, 1882. — Jancsó Benedek: Faust, Manfred, Kain, Ádám. Koszorú. 1882. évf. — Gajári Lajos: Faust hatása az Ember Tragédiájára. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1884. évf. — Tóth Sándor: Madách Imre. Pozsony, 1884. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. — Gerecze Péter: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Pécs, 1889. — Szász Károly: Az Ember Tragédiájáról. Győr, 1889. — Kőrösy György: Az Ember Tragédiájának szerkezete. Brassói kat. gimnázium értesítője. 1891. — Erdélyi Károly: Az Ember Tragédiája. Temesvári kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Alexander Bernát: Madách és Az Ember Tragédiája. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. Budapest, 1896. — Bernstein Béla: Az Ember Tragédiája és a zsidó irodalom. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 2. köt. Budapest, 1896. — Bán József: Az Ember Tragédiája. Váci kegyesrendi gimnázium értesítője. 1897. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897. — Becker Hugó: Az Ember Tragédiája. Magyar Szemle. 1897. évf. — Dudek János: Az Ember Tragédiája. Katolikus Szemle. 1897. évf. — Morvay Győző: Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Nagybánya, 1897. — Szigetvári Iván: Madách és a szocializmus. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1898. évf. — Alexander Bernát: Madách Imre: Az Ember Tragédiája. Magyarázatos kiadás. Budapest, 1900. — Becker Hugó: Faust etikája és Az Ember Tragédiája. Magyar Szemle. 1900. évf. — Morvay Győző: Madách életrajza és költészete. Budapesti Szemle. 1900. évf. — Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest,

1900. — Perényi József: Mephisto és Lucifer. Nagykanizsa, 1900. — Waldapfel János: Isten három attributuma az Ember Tragédiája I. színében. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1900. évf. — Erdélyi Károly: Irodalmi dolgozatok. Kolozsvár, 1901. — Berta Ilona: Madách: Az Ember Tragédiája. Nemzeti Nőnevelés. 1901. évf. — Körösy György: A társadalmi probléma és a vallásbölcseleti felfogás az Ember Tragédiájában. Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve. 1901. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. VIII. köt. Budapest, 1902. — Kapi Béla: Az Ember Tragédiájának világképe. Protestáns Szemle. 1903. évf. — Tolnai Vilmos: Madách egyik sorához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. — Alexander Bernát: Bevezetés a Franklin-Társulat Magyar Remekíróinak Madách-kötetéhez. Budapest, 1904. — Barabás Ábel: Goethe, Byron, Madách. Budapest, 1904. — Berta Ilona: A nőkérdés az Ember Tragédiájában. Nemzeti Nőnevelés. 1904. évf. — Bodor Aladár: Az Ember Tragédiája, mint az egyén tragédiája. Pápai református főiskola értesítője. 1905. — Kármán Mór: Az Ember Tragédiája. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Lengyel Miklós: Az Ember Tragédiája és Arany János egyik balladája. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1906. évf. — Szelényi Ödön: Madách és Luther. Protestáns Szemle. 1906. évf. — Vidacs Aladár: Madách Imre élete és munkái. Besztercebányai Madách-Társulat Évkönyve. I. köt. 1906. — Toncs Gusztáv: Az Ember Tragédiája az iskola szempontjából. Magyar Pedagógia. 1907. évf. — Farkas Pál: Ádám és Lucifer az Ember Tragédiájában. Balassagyarmati áll. gimnázium értesítője. 1908. — Mikola Sándor: A történet Kepler vonatkozással az Ember Tragédiájára. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Torkos László: Ádám az Ember Tragédiájában. Uránia. 1908. évf. — Farkas Pál: Az Ember Tragédiájának magyarázata. Balassagyarmati áll. gimnázium értesítője. 1909. — Kardeván Károly: Az Ember Tragédiájának magyarázata. Budapest, 1910. — Alexander Bernát: Az Ember Tragédiája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 45. köt. Budapest, 1911. — Beöthy Zsolt: Az Ember Tragédiája. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Hörl Gyula: Az Ember Tragédiájának filozófiája és teológiája. Hittudományi Folyóirat. 1911. évf. — Kristóf György: Madách világképe. Protestáns Szemle. 1911. évf. — Overmans Jakab: Die Weltanschauung in Madách's Tragödie Des Menschen. Stimmen Aus Maria-Laach. 1911. évf. — Szekeres Fábián: Az Ember Tragédiájá-

nak világnézete. Religio. 1911. évf. — Tolnai Vilmos: Az anyaság Madách Ember Tragédiájában. Nemzeti Nőnevelés. 1911. évf. — Tolnai Vilmos: Madách londoni és falanszter-jelenetének egyik forrásáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Czóbel Ernő: Madách és Cormenin-Timon. U. o. 1912. évf. — Gálos Rezső: A bolygó zsidó mondája és Madách. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Haltenberger Mihály: Természettudományi gondolatok Madách Ember Tragédiájában. Miskolci kir. kat. gimnázium értesítője. 1912. — Haraszti Gyula: Madách Imre költészetének jellemzéséhez. Budapest, 1912. — Kristóf György: Petőfi és Madách internacionalizmusa. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1912. évf. — Reichard Piroska: Madách német nyelven. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Tolnai Vilmos: Adalék az Ember Tragédiája és Faust viszonyához. U. o. Budapest, 1912. — Gazdag Lajos: Madách Imre és a nőkérdés. Katolikus Szemle. 1913. évf. — Morvay Győző: Byron Magyarországon. Budapest, 1913. — Gulyás József: Lucifer tragédiája. Sárospataki Református Lapok. 1914. évf. — Kristóf György: Lucifer tragédiája? U. o. 1914. évf. — Kardeván Károly: Eötvös és Madách. Lőcsei áll. reáliskola értesítője. 1914. — U. az: Madách és Büchner. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Marót Károly: Madách egyik gondolatának származásához. U. o. 1914. évf. — Morvay Győző: Madách és Hogarth. U. o. 1914. évf. — Tolnai Vilmos: Madách Ember Tragédiájához. U. o. 1914. évf. — U. az: Madách Ember Tragédiájának londoni színéhez. U. o. 1914. évf. — Voinovich Géza: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. — Wallis A. S. C.: Az Ember Tragédiája. Hollandból fordította Erdélyi Károly. Budapest, 1914. — Marót Károly: Egy pillantás Madách költői műhelyébe. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Szücsi József: Madách Imre könyvtára. Magyar Könyvszemle. 1915. évf. — Angyal Dávid bírálata Voinovich Géza Madách-életrajzáról: Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Fejér József: A biblia hatása az Ember Tragédiájára. Kisújszállási református gimnázium értesítője. 1916. — Sas Andor: Madách és Hegel. Athenaeum. 1916. évf. — Vértesy Jenő: Gibbon, mint szépíróink forrása. Irodalomtörténet. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Galamb Sándor: Kant és Madách. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917. évf. — Marót Károly: Madách és a Byron-féle

Don Juan. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Tolnai Vilmos: Madách Imre forrásaihoz. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Tavaszy Sándor: Az emberiség életének filozófiája. Protestáns Szemle. 1917. évf. — U. az: Históriai megismerés a teológiában. U. o. 1918. évf. — Madarász Lujza: Madách-tanulmány. Budapest, 1918. — Pais Dezső: Madách és Eötvös. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Melich János: A Madách-családnév. Magyar Nyelv. 1919. évf. — Pais Dezső: Madách és Lamartine. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. évf. — Tolnai Vilmos: A Képmutogató eredete. Ethnographia. 1921. évf. — Alexander Bernát: Madách Imre. Budapest, 1923. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Baros Gyula: Madách nyomai szépirodalmunkban. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Berzeviczy Albert: Madách. U. o. 1923. évf. — Beöthy Zsolt: Romemlékek. Két kötet. Budapest, 1923. — Brisits Frigyes: Madách világfelfogása és a XIX. század. Élet. 1923. évf. — Császár Elemér: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Kristóf György: Petőfi és Madách. Kolozsvár, 1923. — Moór Gyula: Az Ember Tragédiája jogbölcseleti megvilágításban. Napkelet. 1923. évf. — Pauler Ákos: Madách. Napkelet. 1923. évf. — Pitroff Pál: Madách. Élet. 1923. évf. — Prohászka Ottokár: Az Ember Tragédiája s a pesszimizmus. Katolikus Szemle. 1923. évf. — Révay József: Az Ember Tragédiája álom-motívumának ősei. Nyugat. 1923. évf. — Siklóssy Pál: Az Ember Tragédiája külföldi színpadokon. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1923. évf. — Takács Menyhért: Aesopus, Dante, Madách. Kassa, 1923. — Várdai Béla: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Katholikus Szemle. 1923. évf. — Voinovich Géza: Madách művének magyarsága. Budapesti Szemle. 1923. évf. — A Nyugat 1923. évi Madách-száma Babits Mihály, Füst Milán, Gáspár Kornél, Karinthy Frigyes, Kuncz Aladár, Laczkó Géza, Pataki József és Schöpflin Aladár alkalmi cikkeivel. — Barabási Kun József: Madách és Eötvös. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Mátrai Rudolf: Az ember problémája a világirodalomban. Élet. 1924. évf. — Mitrovics Gyula: Az egység és sokféleség esztétikai elve az Ember Tragédiájában. Debrecen, 1924. — Négyesy László: Egyetemesség, magyarság és egyéniség az Ember Tragédiájában. Budapesti Szemle. 1924. évf. — Patai József: Az Ember Tragédiája héberül. Mult És Jövő. 1924. évf. — Ravasz László: Madách

pesszimizmusa. Protestáns Szemle. 1924. évf. — Tolnai Vilmos: Arany és Madách «aranyalmái». Egyetemes Philologiai Közlöny. 1924. évf. — Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. Budapest, 1924. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Hegedüs Loránt: A halhatatlanok útja. Budapest, 1925. — Kozáky István: Az Ember Tragédiája s a modern haláltánc-költészet. Napkelet. 1925. évf. — Kozári Gyula: A Madách-kérdés. Pécs, 1925. — Szász Károly: Madách és a reformáció. Protestáns Szemle. 1925. évf. — Tolnai Vilmos: Madách és a reformáció. U. o. 1925. évf. — Gulyás József: Dolgozatok. Sárospatak, 1926. — Kristóf György: Három jellemzés. Kolozsvár, 1926. — Mohácsi Jenő: Jegyzetek az Ember Tragédiájához. Nyugat. 1926. évf. — Szigetvári Iván: Madách Imre és a francia forradalom. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Várkonyi Hildebrand és Balogh Károly: Madách-breviárium. Pécs, 1926. — Juhász Géza: A prágai színek jelentősége. Debreceni Szemle. 1927. évf. — Tolnai Vilmos: Madách Ember Tragédiája római színének forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1927. évf. — Kardeván Károly: Az Ember Tragédiájának iskolai olvastatása. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. 1928. évf. — Lám Frigyes: Madách és Rudolf császár. Katolikus Szemle. 1928. évf. — Friedman Dénes: Az Ember Tragédiája formai tartalmához. Magyar Zsidó Szemle. 1929. évf. — Kardeván Károly: Madách-revízió. Napkelet. 1931. évf. — Pröhle Vilma: Az Ember Tragédiája és a Faust. Budapest, 1929. — Waldapfel János: Egy tudós hitszónok Madách Imréről. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1930. — Mohácsi Jenő: Az Ember Tragédiája a bécsi rádiószínpadon. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Juhász László: Un disciple du romantisme français. Szeged, 1930. — U. az: Madách és Lamennais. Széphalom. 1930. évf. — U. az: Madách és Lamartine. Széphalom. 1931. évf. — Barta János: Az ismeretlen Madách. Budapest, 1931. — Kardos Albert: Dóczi Imre és Az Ember Tragédiája. Protestáns Tanügyi Szemle. 1932. évf. — U. az: Sajtóhiba vagy szerkezeti maradvány az Ember Tragédiájában? Irodalomtörténet. 1932. évf. — Tolnai Vilmos: Sajtóhiba az Ember Tragédiájában. U. o. 1932. évf. — Németh Antal: Az Ember Tragédiájának német színpadi jubileuma. Napkelet. 1932. évf. — Szirák Ferenc: A tragikum körvonalai Ádám sorsában. Kiskunfélegyházi kat.

Szent László reálgimnázium értesítője. 1932. — Hankiss János: Jegyzetek az Ember Tragédiájához. Debreceni Szemle. 1933. évf. — Kardeván Károly: Madách és Luther. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Kardos Albert: Az Ember Tragédiája a könyvnap kiadásában. U. o. 1933. évf. — U. az: Az Ember Tragédiája és a zsoltárkönyv. Protestáns Szemle. 1933. évf. — Riedl Frigyes: Madách. Sajtó alá rendezte Hanvai Ilona. Budapest, 1933.

A MADÁCH-IRODALOM.

MADÁCH Imre összes munkáinak gyüjteményét Gyulai Pál rendezte sajtó alá, de ez a kiadás tartalmában hézagos, szövegében megbízhatatlan. Életrajzát többen is megírták; ezek közül kiemeljük Voinovich Géza Madách-életrajzát. Költészetének méltatásával sokan foglalkoztak. Arany János felismerte a drámai költemény nagy értékét, gondoskodott a kézirat szövegének átsimításáról, kiadatta a tragédiát a Kisfaludy-Társasággal. Ettől kezdve az Ember Tragédiáját jeles tudósok magyarázták: Greguss Ágost, Szász Károly, Erdélyi János, Riedl Frigyes, Haraszti Gyula, Beöthy Zsolt, Morvay Győző, Bayer József, Palágyi Menyhért, Alexander Bernát, Kármán Mór, Kardeván Károly, Voinovich Géza, Császár Elemér, Kristóf György, Prohászka Ottokár, Tolnai Vilmos, Várdai Béla, Négyesy László, Ravasz László és mások.

Arany János a Kisfaludy-Társaságban tartott 1862. évi bemutató beszéde során egyrészt örömének adott kifejezést, hogy az új költő munkája osztatlan elismerést keltett az egész országban, másrészt védte Madách Imrét a pesszimizmus vádja ellen. «Mellőzöm a kérdést, hogy a pesszimista irányú költő megszűnik-e csupán ezáltal költő lenni, hisz úgy például Byron nem volna az. De én nem találom a pesszimizmust az Ember Tragédiájában, mihelyt mint egészt fogom fel.» (Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Budapest, 1897.) — Greguss Ágost különösen alapeszméjére vonatkozóan méltatta az Ember Tragédiáját: az ember nem szakadhat el Istentől, különben a Gonosz

martaléka lesz s meghasonlásából csak úgy bontakozhatik ki, ha a Gondviselés védelme alá menekül. A Kisfaludy-Társaság 1862. évi közülésén tartott titkári jelentésében meleg szavakkal emlékezett meg a költőről és művéről. «Az Ember Tragédiáját minden fogékony lélek a gyönyör azon megdöbbenésével üdvözölte, melyet csak igazán jeles mű okozhat. A mű becsének tüzetes meghatározása nem az első hevület, hanem a higgadt bírálat dolga s ez van arra hivatva, hogy a műnek mind szépségeit, mind fogyatkozásait részletenkint fölvilágosítsa és megmagyarázza; de annyit már most is kimondhatunk, hogy e szintoly merész, mint nagy szerkezetben a drámai egyénítés szokatlan erejével találkozunk; hogy az csupa jelkép és mégis élet; csupa elvonás és mégis költészet.» (Greguss Ágost titkári jelentése a Kisfaludy-Társaság 1862. évi közülésén. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. I. köt. Pest, 1868.) — Szász Károly szerint Madách a világtörténelmet az igazi filozófus mély gondolkodásával vizsgálta s nem kisebb lélektani tudással járt el az emberi természet bemutatásában. Drámai költeményének kigondolása hatalmas, bár megalkotása gyöngébb; eszméje bámulatot ébreszt, bár kivitele nem ragad el; filozófiája egészen meggyőző, bár a költészet édes bűbája hiányzik belőle. (Az Ember Tragédiájáról. Szépirodalmi Figyelő. 1862. évf.) — Erdélyi János kiemelte, hogy a tragédia sugallója voltaképen Lucifer, ő irányít mindent, ő állítja össze Ádám számára a világtörténelem ördögi részét. Látjuk, hogy az ember milyen viszonyban áll a rossz szellemmel, de nem figyelhetjük meg viszonyát a jó szellemhez, az Úrhoz. A költő Lucifer kedvéért a történelemnek csak fekete vonásait mutatja be; ezt is akképen, hogy inkább bölcseleti, mint költői úton jár el. Az Ember Tragédiája elhibázott cím, ehelyett: Az Ördög Komédiája. (Pályák és pálmák. Budapest, 1886.) — Beöthy Zsolt szerint Madách nemcsak mély gondolkodó, hanem igazi költő is: érzésekből fakadt gondolatokra milliók lelkébe ható, halhatatlan képeket alkotott. A nyelv zeneiségének, festőiségének, bájának kétségkívül nem művésze, verselésében is találhatni fogyatékosságot, de költői ereje kétségbevonhatatlan. Remekművében a magyar bölcselő költészet legmagasabb fejlődését érte el. (A magyar irodalom kistükre. Budapest, 1896.) — Az első nagy összefoglaló tanulmányt a drámai költeményről Morvay Győző írta. Egyrészt összegyüjtötte és behatóan ismertette a régibb magyarázatokat, másrészt

maga is gazdag anyagot hordott egybe a tragédiának minél több oldalról való megvilágítására. (Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Nagybánya, 1897.) — Fölötte elismerő volt Bayer József méltatása. (A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897.) — A szempontok újsága tünt elő Palágyi Menyhért Madách-életrajzából. (Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900.) — Alexander Bernát szerint a tragédia fő varázsa, hogy belőle nagy ember szól hozzánk. Ha itt-ott emlékeztet is a Faustra, egészen eredeti munka, sajátos jellemnek, tehetségnek, életnek egyedül álló műve. Szerzője erős kritikai érzékkel megáldott, filozófiailag iskolázott fő, érti a történelmet, átlátja a társadalmi erők játékát, sok helyen szinte prófétai erővel szól az emberi lélek rejtélyeiről és az emberiség fejlődésének problémáiról. (Az Ember Tragédiája. Budapest, 1900. Madách Imre. Budapest, 1923.) — Kármán Mór szerint Madách drámai költeménye az erkölcsi nevelés szempontjából elsőrangú klasszikus mű, az isteni gondviselés igazolója, valóságos theodicaea, méltán sorozható a világirodalomnak két ilyen költői remeke, Jób könyve és Ezra negyedik könyve mellé. (Az Ember Tragédiája. Budapesti Szemle. 1905. évf.) — Mélyrehatóan elemezte a tragédiát Voinovich Géza. Madách műve, úgymond, ritka költői erőre vall, ez a mű nemcsak irodalmunk büszkesége, hanem a világirodalomnak is született tagja. «Nem avul, mert becsét nem hervatag cicomáknak köszöni, még nem is a nyelv és költészet bájának, hanem főeszméinek, melyek az emberi szív és elme vágyaira és kétségeire vonatkoznak; s ez mind örök és változatlan.» (Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914.) — Gulyás József szerint az Ember Tragédiájában voltaképen csak Lucifernek van tragédiája, Ádám tragédiája inkább csak látszat, Ádám küzd és elbukik, de bukásában mindig új erőt nyer az új célért való küzdelemre. Hogy Lucifer a dráma elbukó tragikus főszereplője, az is bizonyítja, hogy Madách, mikor először foglalkozott műve eszméjével, címül is Lucifert adta neki. (Lucifer tragédiája. Sárospataki Református Lapok. 1914. évf.) — Ennek a felfogásnak, mondja Kristóf György, a külső és belső szempontok egyaránt ellene szólanak. Madách műve filozófia költői alakban, e történetfilozófia középpontja Ádám, a drámában az ő tragikumát kell keresnünk. Lucifer csak mellékalak, a hideg értelem allegóriája, nem önálló létű lény. «Az emberben, bennünk lakozik az a hideg

értelem, mely néha luciferi cinizmussal tagad mindent, amit értékesnek hiszünk: a szép, a nemes érzelmek, a nagy eszmék, a vallás kincsei az ágaskodó, hideg értelem előtt gyakran mind döreség.» A tragikumot Lucifer idézi elő, de a tragédia nem az ő szívét emészti, azt Ádám szenvedi végig egészen az öngyilkosság gondolatáig; a keserűség magáé az emberé s nem a puszta értelemé. «Az ember, ha egyszer Ádámmal végigszenvedte a hideg értelem történetfilozófiáját, többé nem fog elszakadni az Úrtól, bármennyire is vonzza őt értelme az elszakadásra.» (Lucifer tragédiája? U. o. 1914. évf.) — Pauler Ákos szerint: «Madách hívő ember volt, kinek szemében a világtörténelem kezdete és vége Isten. Történelmünk lényege, hogy elszakadunk tőle, hogy aztán szenvedéseinken keresztül visszatérjünk hozzá». (Madách. Napkelet· 1923. évf.) — Prohászka Ottokár szerint: «Igazán bensőséges, vallásos lelkekre Madách tragédiája kínos benyomást tesz, mint akik imádás helyett káromkodást, isteni tervek helyett inkább kontárságot, nagy, teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög türhetetlen pökhendiségét érzik ki s elzarándokolnak az ilyen földről Dante poklába, hogy áhítatot és kegyelefet tanuljanak». (Az Ember Tragédiája s a pesszimizmus. Katholikus Szemle. 1923. évf.) — Négyesy László szerint: «A költemény nem azt mondja és nem is csak azt ábrázolja, hogy minden törekvésünk céltalan, tehát mondjunk le minden törekvésről és essünk kétségbe az élet célja felől, hanem azt mondja, hogy élnünk kell mentül nemesebb életet. A hitetlenségre vonatkozó pontot megcáfolta Voinovich szép könyve Madáchról. És általában a magyar fejtegetők nagy többsége Aranytól kezdve Pauler Ákosig nem tartja a befejezést puszta frázisnak és külső függeléknek, hanem szerves megoldásnak. Más kérdés az, hogy a megoldás művészileg is érvényesül-e eléggé? Ha a kérdést így formulázzuk, a dráma belső szerkezetében hiány észlelhető. A kibékítő megoldás sem oly elevenen, sem oly tartósan nem foglalkoztatja lelki szemléletünket, hogy benyomása teljesen ellensúlyozhatná a történeti és a föltételezett képek megdöbbentő hatását». (Egyetemesség, magyarság és egyéniség az Ember Tragédiájában. Budapesti Szemle. 1924. évf.) — Ravasz László szerint: «Pesszimista-e Madách? Az, mint Pál, Szent Ágoston, Kempis, Luther, Kálvin, mindenki, aki az Isten nélkül való életet abszolút rossznak látta s az Istennel való életet egyedül jónak. De optimista is Madách, mint min-

denki, akinek az élet rosszasága csak ugródeszka volt, hogy arról az örök szeretet és örök jóság kebelébe vesse magát. Igaz, hogy ő e kettősségnek csak az egyik oldalát mondotta el, de azért hallgatott el, hogy hallgatása minden beszédnél ékesebben hirdesse a másikat. Milyen nyomorú kis dolog lett volna abból, ha minden szín végén egy kis prédikációt tart a jó győzelméről, a lelkiség fölényéről. De így a világirodalom leghatalmasabb bünbánati prédikációja s csillagokon át repülő sikoltás». (Madách pesszimizmusa. Protestáns Szemle. 1924. évf.)

Kiadások. — Nevezetesebbek a következők. — Az ember tragédiája. Kiadta a Kisfaludy-Társaság. Pest, 1861. (A szerző életében még egy kiadása jelent meg: 1863-ban.) — Madách Imre összes művei. Három kötet. Budapest, 1880. (Gyulai Pál a Madách-hagyaték egy részét egészen mellőzte, a közrebocsátott szövegeken is javítgatott.) — Az ember tragédiája. Budapest, 1900. (Alexander Bernát magyarázatos kiadása.) — Madách Imre munkái. Budapest, 1904. (Alexander Bernát válogatott gyüjteménye a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Az ember tragédiája. Budapest, 1923. (Tolnai Vilmos kritikai kiadása.) — Madách Imre munkái. Budapest, 1928. (Voinovich Géza válogatott gyüjteménye a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Az előbbi fejezetekben már felsorolt munkák közül különösen a következők. — Morvay Győző: Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Nagybánya, 1897. — Alexander Bernát magyarázatai az Ember Tragédiájának jegyzetes kiadásában. Budapest, 1900. — Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1900. — Kardeván Károly: Az Ember Tragédiájának magyarázata. Budapest, 1910. — Voinovich Géza: Madách Imre és Az Ember Tragédiája. Budapest, 1914. — Alexander Bernát: Madách Imre. Budapest, 1923. — Riedl Frigyes: Madách. Sajtó alá rendezte Hanvai Ilona. Budapest, 1933.

A KÖLTÉSZET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Bajza József.
Czuczor Gergely.
Garay János.
Tompa Mihály.
Tóth Kálmán.
A költészet fejlődése.
A népköltészet.

BAJZA JÓZSEF.

Ifjabb éveiben az érzelmes német lírikusok világából indult ki, élvezettel olvasta Matthisson költeményeit, a szentimentális német versekből több képet és gondolatot merített. Mélabús hangulata végigkísérte egész életén. Olyan borongó lélek volt, mint Matthisson; olyan finom nyelven és dallamos hangon írt, mint német mestere. Az érzelmesség később sem tűnt el költészetéből Matthissonon kívül Goethe, Hölty, Salis, Schiller, Tieck és Uhland irányították; a magyar költők közül Kazinczy Ferenctől, Kölcsey Ferenctől, Szemere Páltól és Vörösmarty Mihálytól tanult. Ezeknek a hatásoknak összeszövődése alkotta költészete alapját.

Lírája Kölcsey Ferencével és Vörösmarty Mihályéval mutat legtöbb rokonságot, de ő nem olyan határozott lírai egyéniség, mint ez a két költő. A tartalom és forma kellemes összhangjával panaszkodik szerelmi boldogtalanságáról; visszasiratja eltűnt ifjúságát; dícséri az erényt, jóságot, hitet. Költeményeinek körülbelül negyedrésze helyzetdal azaz olyan lírai vers, amelyben egy képzelt személy lelki állapotát festi bizonyos helyzetben. Beleképzeli magát a megcsalt nőnek, a szerelmes leánynak, a boldogtalan apácának, a búsongó özvegynek, a kesergő anyának sorsába. A férfiak ajkára adott dalok is

többnyire olyan lágyak, mintha törékeny nők sóhajait hallanók. Néhány költeménye nemcsak választékos nyelvével és verselésének tisztaságával válik ki, hanem művészi fölépítésével is; kecses kis énekek; édes-bús panaszaik méltán megragadták azokat, akik mind az ideig nem hittek eléggé a magyar nyelv hajlékonyságában és a magyar verselés könnyedségében. *(Az apáca, Irma Gyulához, Lányka gyötrelme, Isten hozzád.)*

Művészi gond jellemzi hazafias költeményeit is. Ezeket talán még szerelmi helyzetdalainál is nagyobb méltánylással olvasták kortársai. Hangulatuk nagyobbára reménytelen, hangjuk kesergő. A hanyatló szép haza siratása hangzik ki strófáiból: multunkban nincs öröm, jövőnkben nincs remény, hacsak a népek Istene nem küld reménysugárt. A költő — úgy érzi — leláncolt rabmadár, szabadon nem énekelhet, boldog országról nem ábrándozhatik. Ott van Lengyelország példája, hős fiai igaz ügyért szálltak síkra s most hazájuk néptelen pusztaság. És mégis eszmélni kell a nemzetnek, ki kell irtani a szolgavágyat s meg kell mutatni a világnak, hogy a nemzet az új ezredév küszöbén készen áll mindenre. *(Sóhajtás, A rab költő, Apotheosis, Ébresztő.)*

A szabadságharc leverése szilaj elkeseredéssel töltötte el. Hite megingott a Gondviselésben. Könyörtelenséggel vádolta az Istent, mert bukni engedte a legszentebb ügyet. Hiába volt — úgymond — a sok fohász, az Isten nem hallgatta meg a hazáért könyörgőket, a becsületes emberek vérpadon haltak el, a rablók boldogultak. Vajha az Isten eltörülné a rosszul sikerült világot és új

embereket teremtene. *(Fohászkodás.)* Letiporva a honfihűség — mondja más alkalommal — a jogbitorlásnak törvény a neve. De majd eljön a bünhödés, vérben fog úszni a világ, támadnak újra forradalmak, Isten eljön ítélni a népeket és királyokat. Az embergázoló trónok porba hullnak, a földre béke és igazság árad, az ember újra ember lesz. *(Jóslat.)*

Bajza József rímes jambusainak és trocheusainak szabatos lebegése az addigi magyar verstechnika tetőpontját mutatta, pompásan gördülő versei fölötte tetszettek az egykorúaknak, bár a strófák esztergályozottságával nem egyszer együttjárt a nyelv erőtlensége is. Finomkodó költészet volt ez; az érzelem megragadó hevét a verselés szabályossága pótolta benne. A költő ábrándozott, búslakodott, ellágyult. Szelíd kesergéseit csak pályája vége felé váltotta fel nagyobb indulat.

Elbeszélő költeményt keveset írt: mindössze néhány balladát Kölcsey Ferenc és Kisfaludy Károly modorában. Igazi jelentősége lírájában van. Az 1830-as és 1840-es évek dalköltői számos hatást nyertek tőle; több utánzója akadt, mint Vörösmarty Mihálynak. A Bajza-féle daltípus a szalonias költészet sikereit ígérte, az Athenaeum hasábjain ez a líra virágzott.

Az irodalmi érdeklődés fölkeltésében, a kritikai élet megteremtésében és az esztétikai gondolkodás fejlesztésében igen nagyok az érdemei. Lessing volt a mestere, a nagy német kritikus babéraira vágyott, vitáit Lessing modorában folytatta. A legtisztább szándékú, legbátrabb, legőszintébb magyar vitatkozók egyike volt, igaztalan

ügy védelmére nem vállalkozott, fölületesen egy kérdéshez sem szólt hozzá, minden oldalról átgondolt véleményéhez szívósan ragaszkodott.

Pályája elején nagyon bántotta igazságérzetét az 1820-as évek bírálatainak részint félénk, részint hamis hangja, az a jót-rosszat egyaránt dicsőítő, mindenki előtt egyformán bókoló modor, amelyet Kazinczy Ferenc és barátai honosítottak meg a magyar irodalomban. Elhatározta, hogy az elfogulatlan kritikát fogja szolgálni egész erejével. Mikor Vörösmarty Mihály 1828-ban a Tudományos Gyüjtemény élére állt s felszólította, hogy küldjön folyóirata számára esztétikai értekezést, *Az epigramma teóriájá*ról (1828) szóló tanulmányával lépett kortársai elé. Nemcsak bőven elemezte munkájában a divatos költői műfajt, hanem részletesen foglalkozott az epigramma történetével is. Amit az epigramma elméletéről írt, annak javarészét Lessing és Herder hasonló tárgyú tanulmányaiból merítette, fejtegetéseinek befejező részei azonban önálló szakaszok voltak: a magyar epigramma fejlődését vizsgálta bennük. Eredeti kritikai tehetsége itt bontakozott ki. Sorra vette Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Verseghy Ferenc, Virág Benedek, Kazinczy Ferenc, Vitkovics Mihály, Ungvárnémeti Tóth László, Szentmiklóssy Alajos, Ponori Thewrewk József és Kisfaludy Károly epigrammáit; nem nézett sem jobbra, sem balra; a legszigorúbb esztétikai szempontok szerint ítélt az addigi magyar epigramma-költőkről. Az érzékenységükben sértett költők egyike, Szentmiklóssy Alajos, nem késett a válasszal, de Bajza József felelete lesujtó volt: rámutatott arra, hogy

ellenfeléből a sértett költői hiúság beszél, fejtegetéseit nem értette meg, nincs is tisztában annak a műfajnak a lényegével, amelyet olyan önérzetesen művel. Ez a felelet félelmessé tette az ifjú bíráló nevét. Ilyen metsző hanghoz nem szoktak hozzá az akkori magyar írók.

A bosszankodásból gyűlölet lett, amikor a *Wigand-féle lexikon* közrebocsátása kapcsán ismét szembeszállt idősebb írótársaival. Wigand Ottó pesti könyvárus 1830 elején közhírré tette, hogy nagyszabású magyar lexikont fog kiadni, a magyar vonatkozású cikkeket különös figyelemben részesíti, munkatársait gondosan kiválogatja, azért is bizalommal kéri a hazafias közönség támogatását. A vállalatot mindenki örömmel üdvözölte, de Wigand Ottó mégis bajba került, mert irodalmi tanácsadójának, a nehéz természetű Döbrentei Gábornak, ösztönzésére figyelmen kívül hagyta az Auróra-kör tagjait, jelentéktelen öreg írókat és ismeretlen kezdőket toborzott vállalata köré, mutatvány gyanánt kiadott cikkeit is rosszul választotta meg. Döbrentei Gábor titkos szerkesztősége, az Auróra-kör sértő mellőzése és az a meggyőződés, hogy egy rosszul összetákolt, ósdi nyelven írt, tudománytalan enciklopédia évtizedekre elzárja a hasonló törekvések útját, nyílt fellépésre bírták az ellenpártot. Az érdekeikben sértett lexikoni munkatársak ingerülten védekeztek, a kiadó egyre-másra nyomatta a vállalatát dícsérő jelentéseket, maga Döbrentei Gábor is kiállt a küzdőtérre. Bajza József Döbrentei Gáborban a tehetséges ifjabb írók elnyomóját látta, fényes érveléssel támadt ellenfelére, rábizonyította, hogy a vállalatot rosszul szervezte és kárt

okozott a magyar irodalom fejlődésének. Most gróf Dessewffy József szólalt fel a megtámadott szerkesztő védelmére, de szerencsétlenségére olyan személyeskedéssel, hogy az ifjú kritikus jogosnak érezte a legkíméletlenebb hangot is. Döbrentei tehát — írta válaszában — mágnásokhoz szaladgál védelmet koldulni. «Azt hitte-e, hogy én a polgári világ mágnását a tudományok világában is mágnásnak fogom ismerni s mihelyt ő lép fel, én arcra borulok, mihelyt ő hallatja szavát, én végkép elhallgatok?» A társadalomban igenis vannak mágnások, nemesek, polgárok, parasztok, de az írók köztársaságában, a tudományok országában nincsenek. «Itt nem érdem, nem születés, nem hivatal többé, egyedül okok, egyedül ész adnak elsőséget; s én ezeknek szoktam, ezeknek tudok térdet és fejet hajtani, nem semmi auktoritásnak, nem semmi grófi méltóságnak. Jaj akkor a magyar literaturának, jaj az ész kultúrájának egész egyetemleg, ha felette mágnási kény diktátorkodik, ha az igazság őszinte szavát hatalomszó harsoghatja le! Ez volna a Döbrenteiek diadalma, ez a józan ész veszedelme! Azért, minekutána ezen lexikoni pörbe magát egy gróf Dessewffy József avatta s ok nélkül avatta, engedje meg s tulajdonitsa magának, ha itt a grófot az írótól benne elválasztom; s úgy szólok vele, mint silány védőjével egy magához hasonló silány magyar írónak.» Amint megelőzőleg összezúzta a Döbrentei-féle védekezést, az igazságérzetnek éppen azzal a lelkességével semmisítette meg Dessewffy József érvelését. Szenvedélyesen tiltakozott az ellen, hogy a születési tekintély beleavatkozzék az irodalom kérdéseibe; bebizonyította, milyen kevés hi-

telt érdemel az a társadalmi előkelőség, amely a bizonyítást a gúnyolódással, az írói érdemeket a rangra való hivatkozással pótolja.

Csodálatos, hogyan tudta tekintélyét megőrizni az elszánt kritikus az 1830-as években, amikor a Kritikai Lapok, az Athenaeum és a Figyelmező cikkei a megtámadott írók egész seregét zúdították személye ellen. Akiket megbírált, akiknek megbírálását megengedte, akiktől nem fogadott el cikkeket, akik irigyelték sikeres szerkesztését, akik neki tulajdonították, hogy nem juthattak be a Magyar Tudományos Akadémiába, mindazok ádáz haraggal támadták az egykorú folyóiratokban. Nemcsak a fiatalság haragudott rá, hanem az öregebbek tekintélyes része is. Szemere Pál éveken keresztül izgatott ellene, kárt is okozott neki azzal, hogy Aurórájával szemben elvállalta egy ellen-Auróra szerkesztését; Horvát István, akinek történeti tévedéseire ő hívta fel először a figyelmet, sohasem bocsátotta meg irodalmi pörösködésüket; Csató Pál egész hadjáratot vezetett ellene, meg akarta buktatni a legfőbb irodalmi ítélőszékül szereplő triumvirátus hatalmát. Megtámadták színigazgatását, belekötöttek színi bírálataiba.

Dramaturgiai működése a legérdemesebbek egyike a magyar színügy és drámairodalom fejlődésében. Lessing és Goethe nyomán kifejtette a színjátszás elveit, elkészítette a Nemzeti Színház első szabályzatát, felhívta a figyelmet az opera-kultusz túlzásaira, röpiratot írt a pesti magyar színügy újjászervezése érdekében. Vörösmarty Mihály mellett éveken keresztül ő írta a legjobb színi kritikákat.

Toldy Ferenc Bajza József dalait a magyar lírai költészet soha el nem avulható mestermüveinek tartotta. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Mint lírikus, mondja Beöthy Zsolt, kiváló helyet foglal el költészetünkben. «Költői eszméköre nem széles; hatását inkább érzésének, hangulatának köszöni. Lelke rokon Kölcseyvel, az ő édes bánkódása ennek sejtelmes borongásával». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Költői iskolája, jegyzi meg Péterfy Jenő, a matthissoni volt, mindvégig eléggé elvont lírikus maradt, a lemondás érzete minden energia nélkül élt benne. (Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901.) — Kitünő költő volt, olvassuk Gyulai Pál egyik beszédében, s még kitünőbb kritikus. «Abban a korban, mint lírai költő senki sem müvelte oly kizáróan és több sikerrel a tiszta dalt nála. A szerelem és hazafiság e megható dalait széltében énekelték a társaskörök s éneklik ma is». (Emlékbeszédek. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1914.) — Müvei, állapitja meg Szücsi József, rég elvesztették aktuális jelentőségüket, szélesebb körben alig egy-két verse ismeretes, őt mégis emlegetjük, dicsőitjük, ünnepeljük, szinte él közöttünk. «Mi e jelenség oka? Egyrészt az, hogy sokfelé forgácsolt működésével is az irodalom több területén döntő jelentőségre tett szert, másrészt az, hogy egész irói működését egy érdekes és tartalmas irói egyéniség tartja össze». A dalban kora irodalmának mestere, rövidesen hatalmas iskolája támadt, a harmincas és negyvenes évek lírikusai úgyszólván kivétel nélkül vonatkozásban állnak költészetével. Hatása a dal területéről átment a líra más ágaira is; több követője volt, mint a hasonlithatatlanul nagyobb költő Vörösmartynak. De lírai iskolája «az ő eszméinek, érzéseinek, helyzeteinek végtelen variálásával teljesen lejáratta irányát. Bővíteni e költői irány körét nem igen lehetett, mert minden bővülés az eredeti formák áttörését jelentette. E költészet kicirkalmazott finomsága nem türt meg újabb cirádákat». (Bajza József. Budapest, 1914.) — Négyesy László szerint: «Ha hozzáértő embertől az 1830–1845. közé eső másfélévtized közéletéből a tiz legjobb nevet kérdezzük, a tiz között valószinüleg ott lesz a Bajzáé is. Ő mint költő, kritikus és publicista egyike volt a modern Magyarország felépitőinek». Mióta azonban Petőfi hatalmas eredetisége más hatásokhoz szoktatott bennünket, Bajza dalait kelleténél szigorúbban itélik meg; mintegy

reakciós szerepet tulajdonítanak neki; szobai költészetét merev ellentétbe állítják Petőfi természetes költészetével. Mindebben van némi igazság, de még több a túlzás és igazságtalanság. Bajza szükkörű költő volt, de megvolt a maga köre és megvolt a saját hangja. A magyar lírát előbbre vitte. A dalhangot és dalkompoziciót ő találta el legtökéletesebben Petőfi előtt, csak még a magyar jellemet és az érzelmi gazdagságot nem adta meg az irodalmi dalnak. (Bajza József munkáinak kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Budapest, 1928.)

Bajza József 1804. január 31-én született Heves megye egyik kis falujában, Szücsiben. Evangélikus vallású földbirtokos-szülők gyermeke volt, gondosan nevelték. A latin osztályokat a ferencrendiek gyöngyösi iskolájában és a kegyesrendiek pesti gimnáziumában végezte, a pesti egyetemen és a pozsonyi akadémián jogot tanult, azután megkezdte közigazgatási gyakorlatát. A hevesmegyei másodalispán fogadta magához patvaristának, vele együtt ment, 1825 őszén, a pozsonyi országgyűlésre. A diéta befejezése után sokáig habozott, milyen állást vállaljon, végre bérbe adta birtokát, Pestre költözött, megszerezte az ügyvédi oklevelet s elhatározta, hogy egyedül az irodalomnak él. Az Auróra-kör tagjai örömmel fogadták maguk közé, irodalmi vitái csakhamar feléje fordították a figyelmet. Az epigramma elméletéről közreadott tanulmánya kapcsán heves polémiája volt Szentmiklóssy Alajossal (1829); a Wigand-féle lexikon ügyében indulatosan támadta Döbrentei Gábort és gróf Dessewffy Józsefet (1830); Kritikai Lapjainak megindításával maga ellen ingerelte Kazinczy Ferencet és körét. (1831.) Erkölcsi bátorságát senki sem vonhatta kétségbe, vereséget egyik vitájában sem szenvedett, vitázó ereje elől meghátráltak ellenfelei. Irodalmunk fejlődése sokat köszön buzgalmának. Kisfaludy Károly halála után átvette az Auróra szerkesztését (1832–1837), utóbb két új lapot alapított, az Athenaeumot (1837–1843) és a Figyelmezőt. (1837–1840.) Vörösmarty Mihály és Toldy Ferenc közreműködésével szerkesztett lapjai a szépirodalomnak és a kritikának nagy szolgálatot tettek; a kor legkitűnőbb költői és tudósai voltak munkatársai. Az érvényesülni nem tudó írói csoportok sűrűn támadták a három nagyhatalmú szerkesztő szövetségét — a Vörösmarty–Bajza–Toldy-triumvirátust — de az elkeseredett polémiák nem ártottak Bajza tekintélyének. Lassankint belefáradt az

örökös polémiákba, a közönség is szivesebben támogatta a könnyebb fajsúlyú szépirodalmi lapokat, ezért 1844-től kezdve abbahagyta a szerkesztést s inkább csak történeti tanulmányokkal és politikai kérdésekkel foglalkozott. Két izben volt a pesti Nemzeti Színház igazgatója: mindjárt megnyitásakor és közvetlenül a szabadságharc előtt. 1848-ban Kossuth Hírlapját szerkesztette, 1849 elején Kossuth Lajossal együtt ő is elmenekült a fővárosból s a szabadságharc leveréséig híven kitartott a nemzeti politika mellett. Mivel a forradalmi iránynak nagy szolgálatokat tett, félnie kellett az osztrák katonai uralom bosszújától. Vörösmarty Mihállyal együtt a tiszántúli vidékeken bujdosott s csak Haynau bukása után tért vissza a fővárosba családjához. Élete ettől kezdve a szellemi összeomlás megrendítő jelenetei közt folyt. Eszményeinek bukása, emésztő anyagi gondjai, a gyermekei jövőjéért való aggodalom és egyre súlyosbodó betegsége elhomályosították fényes elméjét. 1853 nyarán már csak romja volt önmagának. Öntudata megszünt, feleségét és gyermekeit nem ismerte meg, barátaira nem emlékezett. 1858. március 3-án halt meg Pesten.

Adatok Bajza József életéhez:

1804. — Január 31-én születik a hevesmegyei Szücsi községben. (Családja a Felvidékről került az Alföldre; nemességüket nagyatyja, az árvamegyei Thurzó-uradalom tiszttartója, szerezte meg 1792-ben. Atyja Bajza Mihály hevesmegyei földbirtokos, anyja Bornemissza Zsófia. Öt testvére van. Ágostai hitvallású evangélikusok.)

1818. — Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után beiratkozik a pesti egyetem filozófiai karára. (Életének még csak tizenötödik évében jár, de tudni kell, hogy a filozófiai kar abban az időben a másik három kar előkészítő tanfolyama s a későbbi főgimnáziumok hetedik és nyolcadik osztályának felel meg. Barátságot köt a vele egy évfolyamra járó Toldy Ferenccel; a nagy irodalomtörténetíró élete végéig meghitt barátja marad. Toldy barátkozó természetű, tüzes, minden iránt érdeklődő; Bajza zárkózott, megfontolt, visszahúzódó.)

1829. — Ügyvédi vizsgát tesz, de nincs kedve a pörös ügyekhez. Megkezdi feltűnést keltő irodalmi működését. (Háromszáz holdra tehető hevesmegyei birtokát évi háromszázötven váltóforintért bérbe adja egyik testvérének: ebből az összegből él Pesten. Később írói munkássága és szerkesztői tevékenysége nyugodtabbá teszi megélhetését.)

1831. — Huszonhét éves. Megválasztják a M. T. Akadémia tagjává. (Személyét nem kedvelik, mert irodalmi vitái veszedelmes kritikusnak mutatják, de tehetségét nem vonják kétségbe. 1832-től kezdve ő szerkeszti tovább Kisfaludy Károly Auróráját, 1836-ban ott van a Kisfaludy-Társaság alapító tagjai között.)

1837. — Megindítja az Athenaeumot, elvállalja a pesti magyar színház igazgatását. (Ő a Nemzeti Színház első igazgatója. A színházat Földváry Gábor pestmegyei alispán építteti meg közköltségen, de bérlőt nem kapnak bele, ezért a vármegye nemesuraiból színházi részvénytársaságot alakítanak s a színház igazgatására Bajza Józsefet kérik fel. A nagynevű kritikus 1838 júniusáig áll a színház élén, mostoha körülmények között dolgozik, munkássága mégis eredményes. A műsor megállapítása, a színházi berendezés megteremtése, a személyzet rendbentartása nehéz feladat. A színháznak 142 alkalmazottja van; ezek közül 20 színész, 11 színésznő, 12 kardalos, 12 kardalosnő, 28 zenész. Szomorújátékokat, vígjátékokat, operákat vegyesen adnak elő; az eredeti magyar darabok szerzői: Bárány Boldizsár, Csató Pál, Dugonics András, Fáy András, Gaal József, Jósika Miklós, Kisfaludy Károly, Kovacsóczy Mihály, Munkácsy János, Szigligeti Ede, Szontagh Gusztáv, Vörösmarty Mihály; külföldi drámaírók: Birchpfeiffer, Calderon, Dumas, Hugo Viktor, Kotzebue, Lessing, Moreto, Raupach, Schiller, Scribe, Shakespeare, Sheridan. Az 1838. évi márciusi nagy árvíz miatt az előadások huszonöt napig szünetelnek, utána a közönség nem látogatja a színházat, a pénztári hiány egyre jobban növekszik. A vármegyei választmány az operák sűrűbb játszásával akarja fölkelteni a közönség érdeklődését; emiatt s egyéb elvi és személyi nézeteltérések következtében Bajza József lemond igazgatói állásáról. Utódává Szentkirályi Móric pestmegyei nemesurat választják meg.)

1838. — Esküvője Csajághy Júliával. (Felesége komárommegyei földbirtokos-nemesleány, Csajághy Laura testvérnénje. Laurát öt évvel később veszi nőül Vörösmarty Mihály.) Irodalmi ellenfelei ebben az időben minden oldalról gyalázzák. (Támadói: Bérczy Károly, Csató Pál, Fejér György, Frankenburg Adolf, Garay János, Hazucha Ferenc, Henszlmann Imre, Kovacsóczy Mihály, Kunoss Endre, Kuthy Lajos, Munkácsy János, Orosz József, Petrichevich Horváth Lázár, Rumy

Károly, Táncsics Mihály, Thaisz András, Vahot Imre. Ezek az írók egyrészt bírálataiért neheztelnek rá, másrészt a tehetségüket kicsinylő akadémikust gyűlölik személyében. Frankenburg Adolf később őszintén megvallja emlékirataiban, hogy a sértett hiúság indította őket Bajza, Toldy, Vörösmarty triumvirátusa és a M. T. Akadémia ellen. «Tessék aztán tekintélye súlyát latba vetni annak, ki oly fiatal óriásokkal, mint aminőknek mi magunkat képzeltük, síkra száll. Egész dühhel és elszántsággal rontottunk neki a Tudós Társaságnak, melynek legnagyobb hibája az volt, hogy tagjai nem voltunk, de tagjai voltak azok, kikkel életre-halálra háborút viseltünk s akik miatt aztán az egész testületnek megtámadásunk tárgyául kellett szolgálni.» Az egykorúak közül a Bajzáék pártján álló Kazinczy Gábor nyiltan megírja 1838-ban, mi a béke kulcsa: «Szennyezze be magát az Akadémia bizonyos urak neveivel: s csend lesz és béke». Ugyanakkor Bajza József is leleplezi a zajongókat: «Mi bántja őket? Semmi más nem, hanem az, hogy nincs publikumuk, következőleg nincs hírük, nincs népszerü nevük s nincs az az úgynevezett s általok nagyon kedvelt celebritás. Munkáik senkinek sem kellettek, sem publikumnak, sem tudós társaságnak, sem azon egyes íróknak, kiknek ítélete egykor előttük valamit nyomott. S miért nem kellettek? Mert talentum alig van egyben-kettőben közöttük s azok is elbizottságukban el fogják temetgetni adományukat.»)

1848. — Július 1-én megindul Kossuth Hírlapja; elvállalja a lap szerkesztését. (Ez a szabadságharc legjobban szerkesztett politikai lapja. Ötezer előfizetője volt, tehát jóval több, mint a Közlönynek, a Népbarátnak, a Pesti Hírlapnak és a Pesther Zeitungnak. Utolsó száma december 31-én jelent meg; e nap éjszakáján menekültek el Pestről a függetlenségi politikusok a főváros felé közeledő osztrák csapatok elől. Bajza József nem megy Debrecenbe, hanem szülőföldjén vonja meg magát, itt él állandó lelki feszültségben családjával együtt.)

1849. — Az év első hónapjaiban a Mátra vidékén rejtőzködik, tavasszal Debrecenbe megy, Buda visszafoglalása után visszatér Pestre, júliusban újra megkezdődik bujdosása. Decemberben kerül haza családjához a fővárosba. (Nemcsak az osztrák rendőrállam bosszújától kell rettegnie, hanem anyagi gondjai is gyötrik. A rendőrség nem bántja, de a vészes idők még jobban siettetik szellemi megrokkanását.

Két évvel hazatérése után már értelmetlenül dadog, olykor kétségbeesett jajveszéklésbe tör ki, majd ismét üres tekintettel mered a levegőbe. Agylágyulása gyógyithatatlan.)

1858. — Halála Pesten március 3-án. Ötvennégy éves. (Koporsóját március 5-én tudósok és irók emelik a gyászkocsira s a Nemzeti Színház énekkarának kíséretében viszik belvárosi lakásából a Kerepesi-úti temetőbe. Halála megnyugvással tölt el mindenkit: az élet már csak szenvedés és szörnyü teher volt számára. Özvegye huszonhét évvel éli túl; két gyermeke közül Bajza Jenő iró 1863-ban, Beniczkyné Bajza Lenke irónő 1905-ben hal meg.)

1861. — Toldy Ferenc emlékbeszédet mond róla a Magyar Tudományos Akadémiában. (A költő és kritikus utolsó éveiről szóló sorai megindító erejüek: «Emlékezetének táblája — jajdul fel barátja elmebetegségének megemlítésekor — puszta volt: rajta csak egy név a multból, Kisfaludy Károlyé maradt meg, kinek neve, ha néha kimondatott, velőkig ható zokogásra fakasztotta. Ekkor összekulcsolt kezeivel eltakarta arcát s akadozó panaszából csak afeletti vigasztalhatatlansága volt kivehető: amiért, a haldokló által hivatva, őt többé életben nem találta. Ily állapotban, hasonló egy nyájas, szerető, beteg gyermekhez, ki nem gondolkodik, csak álmodozik és érez, hűnyt el, szinte váratlanul, március 3-án, 1858-ban.»)

1896. — Szülőházára emléktáblát helyeznek. (A felavató beszédet Gyulai Pál mondja.)

1904. — Születése századik évfordulójának megünneplése a Kisfaludy-Társaságban. (Beöthy Zsolt elnöki megnyitója, Négyesy László emlékbeszéde.)

Kiadások. — Bajza József irói pályája három évtizedre terjed. Első verse 1822-ben jelent meg, első prózai dolgozatát 1828-ban adta közre: Az epigramma teóriája. Tudományos Gyüjtemény. 1828. évf. (Szentmiklóssy Alajos válasza Szerényi álnévvel: Cáf és igazítás. U. o. 1829. évf.) — Szükséges felelet egy hivatlannak szükségtelen észrevételeire. U. o. 1829. évf. (Szentmiklóssy Alajos válaszának szétszedése.) — Figyelmeztetés pesti könyvárus Wigand Ottó Tudományi s Mesterségi Közönséges Tárára. Felsőmagyarországi Minerva. 1830. évf. (Támadás Döbrentei Gábor ellen.) — Válasz Döbrentei Gábornak a Conversations Lexikon ügyében. Székesfehérvár, 1830.

(Leszámolás az Auróra-kör ellenségeivel.) — Észrevételek a Conversations Lexikoni pörhöz gróf Dessewffy József ellen. Székesfehérvár, 1830. (A Döbrentei Gábort védő felszólalás visszautasítása.) — Melyik a valódi Auróra törvény és józan ész előtt? Pest, 1834. (Az irói tulajdonjog gondolatának első kifejtése irodalmunkban.) — Bajza versei. Buda, 1835. (Második kiadása 1842-ben.) — Szózat a pesti magyar színház ügyében. Buda, 1839. (Röpirat a nemzeti színügy körül tapasztalható tájékozatlanság eloszlatására.) — Világtörténet. Első kötet. A hajdankor. Két rész. Pest, 1845–1847. (Egyidejüleg több más történeti kötet is: fordítások németből.) — Bajza József összegyüjtött munkái. Két kötet. Pest, 1851. (Második bővített kiadása Toldy Ferenctől hat kötetben. Pest, 1861.) — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. (Bajza-versek magyarázatokkal.) — Bajza József összegyüjtött munkái. Harmadik bővített kiadás. Életrajzi bevezetéssel és jegyzetekkel. Hat kötet. Budapest, 1899–1901. (Badics Ferenc kritikai kiadása a Franklin-Társulat költségén. Minden előbbi kiadásnál bővebb, szövege pontos, jegyzetei valamennyi vitás kérdésről tájékoztatnak.) — Badics Ferenc kiadása: Bajza József munkái, Budapest, 1904. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Négyesy László kiadása: Bajza József munkái. Budapest, 1908. (Válogatott gyüjtemény a Remekírók Képes Könyvtárában.) — Szücsi József kiadása: Bajza József müvei. I. köt. Budapest, 1914. (Válogatott gyüjtemény a Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtárában.) — Badics Ferenc kiadása: Bajza kiadatlan forradalmi költeményei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1924. évf. (A költő egyik versében megátkozza Görgey Artúrt, egy másikban Haynaut.) — Négyesy László kiadása: Bajza József munkái. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.) — Szücsi József kiadása: Bajza levelei Kiss Sámuelhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf. (Irodalmi vonatkozású levelek.)

Irodalom. — A Bajza-irodalom igen gazdag. Életrajzát először Toldy Ferenc irta meg, az utána következő Bajza-méltatók az ő adatait használták. Az első kritikai Bajza-életrajz közreadása Badics Ferenc nevéhez füződik. Szücsi József még részletesebben foglalkozott pályájával. A Bajza-életrajz kérdése végleg megoldottnak tekinthető.

A Bajza-méltatások Toldy Ferenctől kezdve értékes sorozatot alkotnak. — Toldy Ferenc: Handbuch der ungrischen Poesie. Két kötet. Pest és Bécs, 1828. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: Összegyüjtött munkái. VI. köt. Pest, 1872. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Csebi Pogány Kornél: Bajza József irodalmi munkássága. Budapest, 1882. — Csernátoni Gyula: A magyar ódaköltés története. Figyelő. 1882. évf. — Lakatos Sámuel: Bajza mint lirikus. Koszorú. 1882. évf. — Péterfy Jenő: Bajza József. Budapesti Szemle. 1882. évf. — Névy László: Bajza József. Pozsony, 1883. — Szántó Zsigmond: Bajza József. Esztergom. 1884. — Bayer József: A nemzeti játékszín története. Két kötet. Budapest, 1887. — Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. Budapest, 1887. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. II. köt. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Baló József: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1891. évf. — Demek Győző: Matthisson hatása irodalmunkra. U. o. 1891. évf. — Pauer Károly: Bajza József, mint kritikus. U. o. 1891. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. köt. Budapest, 1891. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Murajda Nándor: A magyar kritika fejlődése, különös tekintettel Bajza József működésére. Eger, 1895. — Bleyer Jakab: Kazinczy Ferenc polémiája az Auróra-körrel 1830-ban. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1896. évf. — Ruik László: Bajza József kritikai működése. Kassa, 1896. — U. az: Bajza József Kritikai Lapokja. Kisszebeni kegyesrendi gimnázium értesítője. 1897. — Kürti Menyhért: Bajza mint költő. Budapest, 1899. — Szabó Adorján: A Conversations-Lexikoni pör története. Kassai premontrei gimnázium értesítője. 1899. — Fürst Aladár: Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1900. évf. — Pfeifer János: Bajza esztétikai dolgozatai. U. o. 1900. évf. — Badics Ferenc: Bajza József életrajza. Bajza József összegyüjtött munkái. I. köt. 3. kiad. Budapest, 1901. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. I. köt. Budapest, 1901. — Móricz Zsigmond: Bajza nagy polémiái. Uránia. 1903. évf. — Négyesy László: Bajza

József emlékezete. Budapesti Szemle. 1905. évf. — Kelemen Béla: Bajza József és az Athenaeum köre. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Heinrich Gusztáv megemlékezése 1908. évi akadémiai főtitkári jelentésében. Akadémiai Értesítő. 1908. évf. — Madarász Flóris: Pyrker és a magyar írók. Eger, 1908. — Patai József: Bajza és Lessing. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Haraszti Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalmi jelentősége. Budapest, 1909. — Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. Két kötet. Budapest, 1911. — Farkas Zoltán: Bajza József élete és művei. Budapest, 1912. — Viszota Gyula: Bajza József akadémiai munkássága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Szücsi József: Bajza József. Budapest, 1914. — Ferenczi Zoltán: Szemere Pál és Bajza József vitája Shakespeare körül. Magyar Shakespeare-Tár. IX. köt. Budapest, 1917. — Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918. — Csahihen Károly: Szépirodalmi kritikusaink. Budapest, 1923. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Kujáni János: Adalékok a magyar színjátszás és színpadi szavalat történetéhez. Pécs, 1928. — Farkas Gyula: A magyar romantika. Budapest, 1930. — U. az: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Haraszthy Gyula: Irodalomelméleti kérdések a mult század második negyedében. Budapesti Szemle. 1932. évf.

CZUCZOR GERGELY.

Nagyobb elbeszélő költeményeiben a hexameteres epika művelője, Vörösmarty Mihály költői iskolájának tagja. — Első eposza, az *Augsburgi ütközet* (1824), a pogány magyarok egyik nagy győzelmét foglalta versbe: Lehel vezér egybegyüjti népét, Rákos mezejéről megindulnak Németország felé, tönkreverik a német sereget, elfoglalják Augsburgot, évi adót nyernek s harci énekeket zengedezve térnek vissza hazájukba. — Második eposza, az *Aradi gyülés* (1828), a magyar történelem egyik szomorú eseményéről szól: Vak Béla király országgyűlést tart Aradon, itt hívei és az ellenkirályt óhajtó párt hosszasan vitáznak, végre a többségben levő királypártiak Ilona királyné panaszaira felkoncolják Borics embereit. A mese mind a két eposzban eléggé érdektelen, a feldolgozás sem mutat művészi erőre; a költő a magyar krónikákból merített históriai anyagot végtelenül elnyujtja, véres tetteket mutat be, hősei ajkára hosszadalmas szónoklatokat ad. — Harmadik hexameteres eposzában, a *Botond*ban (1833), a híres magyar bajnok görögországi kalandjainak, egy szép görög leány iránt érzett szerelmének és a bizánci óriással vívott győzelmes párbajának történetét olvassuk. Jóval élvezhetőbb, mint a másik két posz. Botond szerelme egészen a költő leleménye. Nyelve

nem olyan színes, mint Vörösmarty Mihályé, de van néhány eleven leírása és kedves jelenete. — A *Hunyadiász*ból csak töredékek maradtak. Munkája megírásához nagy tanulmányokat végett a költő. Tárgyát azzal, hogy Hunyadi Jánost Európa megmentőjének tüntette fel a világhódító törökök ellenében, igazi eposzi magaslatra akarta emelni, de lassankint belefáradt a hexameterek írásába.

Kisebb elbeszélő költeményeiben Kisfaludy Károly és Vörösmarty Mihály tanítványa. Balladáiban és románcaiban fellép Szondi György, az önfeláldozó harcos; Kont István, a zsarnok király büszke ellensége; Kinizsi Pál, a nagyerejű hős; Hunyadi János, a haza megmentője; Hunyadi Mátyás, a nagy király. *(Szondi, Kont, Kinizsi, Hunyadi, A legszebb ének.)* Ezekből a költeményekből a hazafias érzés melege árad.

Lírája különb epikájánál. Mint a népies irány egyik szerencsés előkészítője, éber figyelmet érdemel. Népies verseivel ő hidalja át a Kisfaludy Károly és Petőfi Sándor népdalköltése között mutatkozó hézagot. Népdalai az 1840-es években átmentek a magyar nép ajkára; egy részükhöz a zeneszerzők dallamot szereztek, más részüknek csak a szövegét vette át a dunántúli és alföldi magyarság. Legsikerültebb népdalaiban a bánatos szerelmet szólaltatja meg. *(A szerelmes bojtár, Temetőben, Mi lennék, Esik eső, Alföldi legény.)* Ha egy-egy strófájába bele is csúszik olyan kifejezés, amely bajosan fér össze a népies jelleggel, általában elmondhatjuk, hogy népies költése igen nagy fejlődés Kisfaludy Károlyéhoz mérten. Itt van az ő igazi irodalmi jelentősége, nem az epikában.

Népies életképei részint szatirikus hangúak, részint oktató célzatúak. A falusi zsidó kocsmárosokat és boltosokat a jobbágyság veszedelmének tartja: a paraszt hiszékeny, a zsidó élelmes; a paraszt odaadja munkája gyümölcsét a zsidónak, a zsidó pálinkával itatja a parasztot; a parasztnak tetszik a zsidó hitel, hogy azután holmija örökre átvándoroljon ellensége birtokába. A költő elégedetlenül pillant a falu népére, gúnyos hangon ostorozza a magyar gazda sokféle hibáját, a rossz gazdálkodást, az iszákosságot, a nők lustaságát, nyelvességét. Szennyes a házak tája, vakolatlanok a házak, még fát sem ültet a jobbágy; a fonóházakban megromlik az erkölcs, a jóérzést kiöli a lelkekből a pálinka, a kocsma látogatásában az előljáróság jár legelől; éretlen a legény, tudatlan a leány, de azért már a házasságon jár az eszük. *(Paprikás versek.)* A költő jól beszél a magyar gazdák nyelvén, a naiv komikum ábrázolásában erős a tehetsége.

Írt néhány fordulatos epigrammát, prózai és verses állatmesét is. Műdalai, ódái, szatirái és heroidái már kevésbbé sikerültek, de a műfajtörténeti kutató figyelemmel lesz költészetének ezekre a termékeire is.

Meglepő, hogy vallásos éneket keveset írt, bár paptársai szívesen látták volna, ha az egyházi lírát is műveli. Vallásos érzelmeiről legendái is tanuskodnak. Nemzeti szellemét ezekbe is belevitte. *(Szűz Margit álma.)*

Hazafias költeményei közül a *Riadó* (1848) mozgatta meg legerősebben kortársai lelkét. «Sikolt a harci síp: riadj magyar, riadj! Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj! Villáma fesse a szabadság hajnalát S fürössze

vérbe a zsarnokfaj bíborát!» Csatára magyarok, nem kell a zsarnok uralkodó, sárga-fekete lelkébe tört verünk; él még Árpád népe, bosszút állunk minden csepp kiontott honfivérért; szent harccal óvjuk szent jogunkat a fondorlelkű gazok ellenében. Jertek haramia-hadak, reánk uszítottak benneteket nemzetünk bakói, de csalódni fogtok: szívünkben keserűség lángol, markunk vasat szorít. «Él még a magyarok nagy Istene, Jaj annak, ki feltámad ellene! Az Isten is segít, ki bír velünk? Szabad népek valánk s azok legyünk!» — Ezért a költeményért az osztrák hadsereg fővezére 1849 január havában halálra akarta ítélni a költőt s csak gyóntató-atyjának kérlelésére egyezett bele abba, hogy a bitófát hat esztendei várfogsággal cseréljék fel.

Toldy Ferenc az Aradi Gyülést tartotta Czuczor Gergely legsikerültebb eposzának. «Elbeszélő drámának lehetne mondani, oly drámailag alkotja meg a költő e történetet, a jellemekre fektetvén a cselekvényt, melyek nem leíratnak, hanem beszédekben és tettekben fejledeznek s lélektani belátással, gyakran valódi homéri vonásokkal, igazi egyénekül vannak alakítva. A korrekt kompozíció, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő dagály nélkül s a nyelv és technika bevégzett szépsége azt költészetünk legnemesebb művei közé emelik.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt a Botondot emelte ki. «Hexameteres hőskölteményeink eladdig alig zengettek egyebet átkozódásnál, fegyvercsörgésnél és harcoknál. Ez volt az első kísérlet, mely a tárgynak és hangnak nagyobb változatosságára törekedett s az érzelmes elemnek nagyobb helyet engedett a fenség zordabb birodalmában. Meséjéhez kerekségre kevés hőskölteményünké fogható; indítéka tiszta, bonyolítása természetes, megoldása kibékítő. Az egésznek romantikus indítékai és színe ügyesen vannak összhangba hozva a kor vadságával.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismer-

tetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — «Czuczor eposzai között, úgymond Váczy János, Botond ép úgy a legsikerültebb, mint a Két Szomszédvár a Vörösmartyéi között. Lírai müveiben s epikai dalaiban a hazafias érzés tüzének, a feláldozó hősiségnek és a nemzetiséget szolgáló tetterőnek példázása hatott leginkább.» (A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — «Költeményeinek értékelésére nézve, állapítja meg Zoltvány Irén, megállapodottnak mondható irodalomtörténetünk mai fölfogása. Habár mint epikus költő is néhány kiváló művet alkotott, kétségtelen, hogy népies dalai és életképei teszik költészetének legeredetibb, másrészt legkitűnőbb oldalát. E nemben több költeménye maradandó értékű.» (Czuczor Gergely leveleiből. Irodalomtörténet. 1914. évf.) — A Kisfaludy Károlytól megindított népdalirány, mondja Horváth János, Czuczorban alakult ki legteljesebben: a népies helyzetdalnak ő a klasszikusa. Ez a népies dalváltozat együtt delel a Bajza-féle németes műdallal; a kortársak a magyar ritmusú dalformát csakúgy megbecsülik, mint a németes versidomot. «Petőfi megérkeztével a Bajza-féle németes, meg a Kisfaludy–Czuczor-féle népies dalnak egyszerre ütött az órája.» Egyébiránt Czuczor népies dalainak és életképeinek művészetéhez sok szó fér. «Csinosak, simák, de élménytől, érzelemtől, sőt még csak hangulattól is többnyire üresek az ő népdalai. Bár szüntelen népi alak a daloló, a naiv kifejezés formáival csak ritkán találkozunk e dalokban.» (A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927.)

Czuczor Gergely 1800. december 17-én született Andódon, Nyitra megyében. Jómódú földmüves-család gyermeke volt, tizenhét éves korában belépett Szent Benedek rendjébe, 1824-ben áldozópappá szentelték. Főapátja a győri bencés gimnáziumba rendelte tanárnak, innen Komáromba került, 1831-ben megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia tagjává, 1835-ben akadémiai segédjegyzővé. Felköltözött a fővárosba, itt azonban csakhamar kellemetlenségei támadtak: a bécsi császári udvar legfőbb tanácsadó testülete, a magyar királyi kancellária, üldözni kezdte s bár a költő többé-kevésbbé igazolta magát a szerzetesi életét gáncsoló vádak ellen, sem az Akadémiának, sem a Szent Benedek-rend főapátjának nem sikerült őt megvédeni a Metternich-rendszer szolgálatában álló bécsi magyar tisztviselők akara-

távai szemben. Nem tudták neki megbocsátani tüzes magyarságát, nem nézhették el azt, hogy katolikus pap létére a szabadelvű ifjabb írói nemzedékkel tart. 1837-ben távoznia kellett Pestről s csak 1845-ben térhetett ismét vissza a fővárosba. Ettől az időtől kezdve az akadémiai nagyszótár írásának élt, de 1848-ban újra lángra lobbant költői lelkesedése: megírta Riadóját. Fenyegetőhangú forradalmi költeményéért az osztrák haditörvényszék hat esztendei várfogságra ítélte, bilincseket vertek kezére-lábára, elhurcolták Kufstein várába s csak nagy utánjárásra engedték szabadon 1851 tavaszán. Kiszabadulása után még tizenöt évig dolgozott nagy szótárán. 1866. szeptember 9-én halt meg Pesten.

Adatok Czuczor Gergely életéhez:

1800. — December 17-én születik a nyitramegyei Andód községben. (Atyja, Czuczor János jobbágy, fia születése után Érsekújvárra költözik s a város tekintélyes polgára lesz; anyjának, Szabó Annának, a költőn kívül még tizenegy gyermeke születik.)

1817. — Belép a pannonhalmi bencések rendjébe. (Keresztnevét fölcseréli szerzetesi nevével: Istvánból Gergely lesz. Vele együtt veszik fel a benediktinus noviciusok közé unokatestvérét, Jedlik Ányost, a későbbi nagynevű fizikust. A költő előzőleg Érsekújvárt, Nyitrán, Esztergomban és Pozsonyban végezte a gimnáziumi osztályokat, szerzetesi próbaéve Pannonhalmán telt el, két évig Győrben tanult, a teológiára Pestre küldték a központi papnevelő intézetbe.)

1820. — Ez év őszétől kezdve a pesti egyetemen hallgatja a hittudományi tárgyakat. (A papnevelő intézet kispapjainak önképző társasága szerencsésen táplálja költői tüzét, Aranyosrákosi Székely Sándor eposza nagy hatást tesz lelkére, megírja az Augsburgi Ütközetet. A szeminárium növendékei csodálattal hallgatják hexametereit, az esemény híre eljut Kisfaludy Károlyhoz, az Auróra szerkesztője 1823 márciusában meglátogatja az álmodozó teológust. Toldy Ferenc emlékezése szerint: «A terem ajtaja megnyílik s egy magas, deli tekintetű ifjú férfi lép be, vezetve, kísérve lelkes kispapoktól. Kartársai önérzettel mutatnak a lankadt révedezőre s hangzik a büszke szó: ez Czuczor! A legközelebbi percben az idegen karjai közt tartja a meglepett, a sápadozó ifjút, kinek e szavakra: Nemzetem hősköltője, Kisfaludy ajánlja barátságát; megindulnak könnyei, de szó nem jő

ajkaira». Az Auróra 1824-re szóló kötetében megjelenik az ifjú szerzetes hőskölteménye, a pesti írók a nemzet egyik nagyreményű eposzírójaként üdvözlik a költőt.)

1824. — Megkezdi tanári működését a győri bencés gimnáziumban. (Hat évig Győrben tanít, öt évig a komáromi bencés gimnázium tanára. Lelkiismeretesen oktatja a gondjaira bízott ifjúságot, buzgón végzi papi kötelességeit is, de kissé különc: bajuszt és szakállt növeszt s reverenda helyett zsinórozott magyar ruhában jár.)

1831. — Mint komáromi gimnáziumi tanár a M. T. Akadémia tagja lesz. (1836-ban a Kisfaludy-Társaság is megválasztja tagjai közé.)

1835. — A pannonhalmi főapát engedelmével Komáromból Pestre költözik. (Toldy Ferenc keresztülviszi, hogy a M. T. Akadémia évi négyszáz forint fizetéssel reá bízza a segédjegyzői és levéltárnoki tisztséget; lakást is Toldy Ferenc keres számára október elején a Dorottya-utcában. A fővárosi egyházi körökben mindjárt szemet szúr, hogy a kolostori életre kötelezett szerzetestanár bérházban él, világi barátaival vendéglőben étkezik, papi ruháját polgári öltözettel cseréli fel, színházba és kaszinóba jár.)

1837. — Pálffy Fidél magyar királyi kancellár felszólítja Kovács Tamás pannonhalmi főapátot, gondoskodjék arról, hogy Czuczor Gergely szerzeteshez illő módon viselkedjék. (A költő igazoló jelentést küld a főapátnak pesti életéről, kimutatja a titkos följelentő vádjainak alaptalanságát, hivatkozik arra is, hogy papi kötelességeit lelkiismeretesen elvégzi: misézéséről a ferencrendiek tanuskodhatnak, évenkint ötször gyónik, a böjtöket megtartja, napi imádságait elvégzi. Hogy «lírai bibelődéseit» és szerelemről éneklő népdalait rossz néven veszik, erre Petrarca, Janus Pannonius, Faludi Ferenc, Ányos Pál, Révai Miklós és Verseghy Ferenc miséspapok példáját hozza fel védelmül: «Én ama népdaloknak nem annyira szerzőjük vagyok, mint inkább csak a nép ajkáról összegyüjtőjük és megigazítójuk s ha ezek, mint vélik, botrányosak, akkor miért nem rosszalta bár egy cenzor is? Azt hiszem, inkább kell hallgatni ezek tekintélyére s engedélyére, amely őfelségétől származik, mint ama titkos bírák ármánykodásaira». Hiába minden érv, a kancellár még ebben az évben eltávolíttatja a költőt, főapátja útján, Pestről. Egy ideig még vidéken sem hagyja félbe üldözését. Nem engedi meg, hogy a győri királyi akadémián tanítson,

a költőnek vissza kell vonulnia a győri kispapok közé, ezeket oktatja a nyelvi tárgyakra és az egyházi szónoklat művészetére.)

1844. — Megválasztják az akadémiai nagyszótár szerkesztőjének. A következő évben Győrből felköltözik Pestre. (A főapát és az akadémiai körök csak sok rábeszélés után tudják meggyőzni a bécsi kancelláriát arról, hogy nyugodtan visszavonhatja tiltó rendeletét. Győr város közönsége fényes fáklyás-zenével búcsúzik el a köztiszteletben álló költőtől és tudóstól. Pesten ismét magánházban lakik, de visszavonultan él. Csüggedetlen kitartással dolgozik szótárán.)

1848. — December 21-én Kossuth Hírlapjában közreadja Riadóját. (A lázítóhangú forradalmi verset Bajza József szerkesztő nem akarja kiadni, de a költő ragaszkodik közléséhez. A királyellenes szózat hatása rendkívül nagy.)

1849. — A Pestet megszálló osztrák császári csapatok keze közé kerül. (A magyar kormány és az országgyűlés január 1-én Pestről Debrecenbe teszi át székhelyét, de a költő nem menekül el a fővárosból. Január 18-án elfogják és vasra verve kísérik fel a budai várba. Február 2-án minden utcasarkon megjelenik az elítéltetéséről szóló hivatalos hirdetés. Gróf Teleki József belső titkos tanácsos, a M. T. Akadémia elnöke, azonnal benyujtja kegyelmi kérvényét herceg Windischgrätz tábornagyhoz: engesztelő szavakkal hívja fel a császári fővezér figyelmét arra, hogy az elítélt a M. T. Akadémia dicsőségkoszorúzta tagja, az akadémiai nagyszótár szerkesztője, súlyosan beteg ember, szerencsétlenségét az ország általános részvéte kíséri, ballépését ő maga is bizonyára bánja, ezért a tévedéséért a folyamodó is, mint az Akadémia elnöke, legőszintébb sajnálatának ad kifejezést. A herceg mindjárt válaszol: megdöbbenéssel veszi tudomásul, hogy a gróf egy ilyen papot ajánl kegyelemre; lázadót pártol, aki polgártársait gyalázatos kifejezésekkel izgatta a törvényes kormányzat ellen; gondja lesz rá, hogy az ilyen bűnösöket a törvény teljes szigorával sujtsák. Az Akadémia elnökét nem kedvetleníti el a felháborodott hangú levél, látogatást tesz a fővezérnél; élő szavának súlyával sikerül elérnie, hogy a rab szerzetes helyzetén könnyítenek: leszedik a bilincseket róla; megengedik, hogy dolgozhassék szótárán. A pannonhalmi főapát is jelentkezik kihallgatásra, a herceg előzékenyen fogadja, de a fogoly sorsának enyhítéséért esedező szavait elutasítja: már eddig is túlment, úgymond,

az engedékenység határain a bűnös szerzetessel szemben.) Czuczor Gergely az egyik budai kaszárnyában tölti szomorú napjait, Toldy Ferenc szívósan jár-kel érdekében, a katonai hatóságok elég szívesek, megadják a látogatási engedélyt. Mikor az osztrák csapatok kivonulnak a fővárosból, a költőt nem viszik magukkal; május 21-én kiszabadul börtönéből, ekkor foglalják vissza a honvédek Buda várát. A világosi fegyverletétel után önként jelentkezik a pesti osztrák haditörvényszék előtt, vasra verve hurcolják el az Újépület nevü kaszárnya falai közé s a következő év tavaszán útnak indítják Tirol felé. (1851 májusában szabadul ki a kufsteini várból, bilincseit megvásárolja és Toldy Ferenc nejének ajándékozza: az ő adományából került a szomorú-emlékü ereklye a Kisfaludy-Társaság gyüjteményébe.)

1862. — Megindul életének főmunkája: az akadémiai nagyszótár. (Rabságából való kiszabadulása óta szótárának szenteli minden idejét. A Múzeum-körúton egyszerű szobácskában lakik, szerényen él, pénze egy részét a szegényeknek osztogatja el. Vasárnaponkint a ferencrendiek templomában misézik, délutánonkint az Orczy-kertben sétál. Eljár az Akadémia üléseire, szívesen időzik a piaristák rendházában, megfordul a Nemzeti Színház előadásain. Tudós-barátai közül Toldy Ferenccel van legbensőbb viszonyban. Főapátja és rendtársai gyakran küldenek számára ajándékokat: büszkék a nagy hazafira, tudósra, költőre. «Az öreg Czuczor bácsinak nem szabad semmiben sem hiányt szenvednie»: mondogatja Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát.)

1866. — Halála Pesten szeptember 9-én. Hatvanhat éves. (Előtte való napon még egészséges, meggyónik egy ferencrendi atyánál, utána misézik, délben a piaristák vendége; másnap reggel már halott: a kolera áldozata. Arany János, Greguss Ágost, Toldy Ferenc és sokan mások kísérik utolsó útjára, a Kerepesi-úti temetőbe. Két év mulva Toldy Ferenc az Akadémia nagygyülésén megindító emlékbeszédben méltatja érdemeit.)

1874. — A M. T. Akadémia emlékérmet veret Czuczor Gergely és Fogarasi János tiszteletére. (Így ünneplik meg az akadémiai nagyszótár befejezését.)

1875. — Szülőházára emléktáblát helyeznek, Érsekújvár városa irodalmi ünneppel újítja meg emlékét. (Ezen a Czuczor-emlékünnepen az Akadémia megbízásából Fogarasi János, Fraknói Vilmos és Pulszky

Ferenc, a Kisfaludy-Társaság részéről Dalmady Győző, Gyulai Pál és Szász Károly jelennek meg.)

1896. — Fővárosi emléktáblája. (Pesti lakásai közül azt a Múzeum-körúti házat jelölik meg, ahol halála idején lakott. Az emlékbeszédet Beöthy Zsolt mondja.)

Kiadások. — Augsburgi ütközet. Négy énekben. Auróra. 1824. évf. (A szerző később átdolgozta verses elbeszélését, de így sem érezte sikerült munkának, ki is hagyta összegyüjtött költeményei közül.) — Aradi gyülés. Öt énekben. Pest, 1828. (A hősköltemény Toldy Ferenc kiadásában jelent meg. A költőt a M. T. Akadémia a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.) — Hunyadi János viselt dolgai. Buda, 1832. (Engel és Fessler történeti munkái nyomán irt ifjúsági olvasmány.) — Botond. Négy énekben. Auróra. 1833. évf. (Toldy Ferencnek az Aradi gyülés tetszett jobban, Beöthy Zsolt a Botondnak ítélte az elsőséget, irodalomtörténetíróink az utóbbi véleményt fogadták el.) — Czuczor poétai munkái. Buda, 1836. (Eposzai, kisebb verses elbeszélései, lírai költeményei. «Az utóbbiak tartalma, írja Toldy Ferenc, valamint a szerző klastromon kivüli élete, a színház és kaszinó látogatása, felizgatta ellene egy magasabb állású, a szerzetesek rendeltetéséről középkori nézeteket valló egyházi férfiú fanatizmusát, minek következése kettős titkos feladás lett: egyik munkái, másik életmódja ellen. Az elsőnek folytán poétai munkái Bécsben azonnal a tiltott könyvek indexébe soroztattak; a helytartótanács felterjesztésére mindazonáltal a már elrendelt elkobzás abbamaradt; de a szentmártoni főapát mint főnöke által bárminek is elöleges szerzetbeli cenzúra nélküli kiadhatásától eltiltatott.») — Cornelius Nepos fennmaradt minden munkái. Fordította Czuczor Gergely. Buda, 1841. (Az eredeti szöveg kíséretében kiadta Toldy Ferenc.) — Czuczor népies költeményei. Pest, 1854. (Friebeisz István kiadása.) — Czuczor költeményei. Három kötet. Pest, 1858. (Heckenast Gusztáv sajátja, Toldy Ferenc sajtó alá rendezése. Negyven éven át ebből a kiadásból merített minden Czuczor-kutató. A gyüjteményt a M. T. Akadémia a Marczibányi-jutalommal tüntette ki.) — A magyar nyelv szótára. A M. T. Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János. Hat kötet. Pest, 1862–1874. (A költő a negyedik kötet nyomtatása közben halt meg.) — Botond. Magyarázta Vozáry Gyula. Budapest, 1888. (Jeles Írók Iskolai Tára.) — Czuczor

Gergely összes költői művei. Első teljes kiadás. Életrajzzal és jegyzetekkel ellátva sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. Három kötet. Budapest, 1899. (A Franklin-Társulat költségén közrebocsátott kiváló kritikai kiadás százhúsz költői darabbal többet ad, mint Toldy Ferenc 1858. évi gyüjteménye.) — Czuczor Gergely költői munkái. Sajtó alá rendezte Zoltvány Irén. Budapest, 1903. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Czuczor Gergely munkái. Lányi József bevezetésével. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: Handbuch der ungrischen Poesie. Két kötet. Pest és Bécs, 1828. — U. az: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: Összegyüjtött munkái. IV. és VI. köt. Pest, 1871–1872. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. IV. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Bayer Ferenc: Czuczor Gergely élete és költészete. Budapest, 1879. — Kelemen Károly: Czuczor Gergely életrajza. Mohács, 1880. — Klimstein József: Czuczor Gergely. Pozsony, 1884. — Koltai Virgil: Czuczor Gergely élete és munkái. Budapest, 1885. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Budapest, 1893. — Borsos István: Klasszikus költők hatása Czuczor Gergely költészetére. Pápai ref. gimnázium értesítője. 1893. — Beöthy Zsolt: Czuczor Gergely emlékezete. Akadémiai Értesítő. 1896. évf. — Kerekes Ernő: Czuczor Gergely Botondja. Zilahi ref. gimnázium értesítője. 1898. — Vadnai Károly: Czuczor Gergely. Budapesti Szemle. 1901. évf. — György Zsigmond: Czuczor Gergely. Kolozsvár, 1903. — Greguss Ágost: A balladáról. 4. kiad. Budapest, 1907. — Galamb Sándor: A magyar népdal hatása műköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. Budapest, 1907. — Váczy János: A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. 6. kiadás. Budapest, 1909. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Weber Artúr: Czuczor Mátyás Királyának forrása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Viszota Gyula: Széchenyi és Czuczor Gergely. Akadémiai Értesítő. 1911. évf. — Prónai Antal: Czuczor Gergely budai fogsága. Élet és

irodalom. Szerk. Toma István. Budapest, 1914. — Zoltvány Irén: Czuczor Gergely leveleiből. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Tell Anasztáz: Czuczor Gergely. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. köt. Budapest, 1916. — Zoltvány Irén: Czuczor Gergely ismeretlen költeményei. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Friedreich Endre: Czuczor Gergely haditörvényszéki pöre. Napkelet. 1929. évf. — Dobó Sándor: Czuczor Gergely népies lírája. Budapest, 1932.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

GARAY JÁNOS.

Csatár című hexameteres hőskölteményével tűnt fel 1834-ben. Az I. Ulászló király trónralépése idején kitört pártharcokat verselte meg eposzában; fölléptette az egymással versengő magyar főurakat, Hunyadi Jánost, Gara Lászlót, Cillei Ulrikot, Giskrát, Ujlakit és másokat; mellettük a Sátánt, Isten Hírnökét, Kont Szellemét, az Ámítás, Gőg, Ravaszság allegórikus alakjait. Hunyadi János Szekszárd mellett, Csatár mezején, tönkreveri az I. Ulászló ellen hadba szállt magyar urakat; I. Ulászló Beszterce grófjává teszi győzelmes hadvezérét. Csupa sablon az egész eposz, Vörösmarty Mihály hőskölteményeinek utánzata, de van benne Homeros-, Vergilius- és Tasso-hatás is.

A történeti költészetnek haláláig buzgó művelője volt, a középkori magyar históriát úgyszólván egészen feldolgozta kisebb-nagyobb elbeszélő költeményeiben. *Az Árpádok* (1844) című versciklusának negyven költeménye során valamennyi árpádházi vezérről és királyról megemlékezett, némelyik uralkodó emlékét két-három verses elbeszélésben is megújította. *Szent László*ról (1851) nagyterjedelmű verses életrajzot írt, összehordta benne a régi magyar krónikák és legendák minden értékes meseanyagát. Versbe szedte *József nádor* életének főbb mozzanatait,

magasztaló hangon szólt a magyarok iránt jóindulattal viselkedő Habsburg királyi hercegről. Hosszabb elbeszélő verset írt arról is, hogyan utazta be az országot *István nádor* s hogyan választották nádorrá elődjének halála után. Ezekben a terjedelmes rímes történetekben kevés a költészet. Van ugyan bennük elég folyamatosság, a kifejezések változatossága ellen sem emelhető kifogás, de azért a szabatos versbe-szedés inkább azok számára készült, akik únták az akkori történeti könyvek szárazságát s szívesebben olvasták a kellemesen folydogáló történeti költeményeket.

Az egykorúak Garay Jánosban látták a magyar balladaköltészet leghivatottabb művelőjét s ő két mesterének, Vörösmartynak és Uhlandnak, nyomain haladva, buzgón írta kisebb elbeszélő verseit. Érzelme, képzelete, hangja a minden szokatlant gondosan kerülő, higgadt, kissé érzelmes hazafias szónoké. A versbe szedett eseményeket rendszerint körülményesen mondogatta el, a hevesebb indulatokat lágy érzelmekké enyhítette. Kedvelt versformája, a Nibelung-strófa, különösen illett nyugalmas mesemondásra hajló költői természetéhez.

Epikájának bő terméséből víg elbeszélő költeménye, *Az obsitos,* emelkedik ki maradandó értékkel. Ebben egy nagyokat mondó kiszolgált katonának, Háry Jánosnak, alakját sikerült vonásokkal örökítette meg. Már *Kont*ja, a magyar közönségnek évtizedeken keresztül egyik legkedveltebb szavalati darabja, nem annyira művészi értékének, mint inkább politikai célzatának köszönhette népszerűségét.

Lírájában leginkább Vörösmarty Mihály sugallata érzik, de hatottak rá más költők is, így különösen Bajza József. Hazafias költészete Széchenyi István eszméinek visszhangja. Lelkes hangon tolmácsolja a közhangulatot, buzdít az egyetértő nemzeti munkára, elismeréssel szól a hazafias tettekről, megrójja az erőt fogyasztó pártoskodást, bízik a nemzet szebb jövőjében, reménykedve fordul a magasztos hivatású magyar hölgyek felé. Eszményi magasságba emeli a honleányokat: serkentő hatásuktól függ Árpád népének szerencsés fejlődése. Megénekli a családi élet boldogságát, a vallásosság örömeit. Tele van optimizmussal, az igénytelen író idealizmusával, a derék állampolgár elégedettségével.

Shakespeare, Schiller, Victor Hugo és Vörösmarty Mihály hatása alatt történeti drámákat is írt, ezekben inkább csak a verselés és itt-ott a dikció érdemel említést. *Árbocá*nak hőse, a kun vezér, meggyilkolja IV. László magyar királyt; *Országh Ilonáb*an, egy XVI. századi történetben, a szerelemféltés jeleneteit látjuk; *Bátori Erzsébet* tárgya a szörnyeteg úrnő tömeges leánygyilkolása; *Az utolsó magyar kbán* meséje az Aral-tó partján játszik Krisztus után 53-ban; *Borbála királyné kegyence* rémes udvari történet Zsigmond király idejéből. A drámaíró meséi valószínűtlenek, szerkesztő ereje gyönge, lélekrajza eléggé kezdetleges. Nem lehet csodálni, hogy darabjai megbuktak a színpadon.

Garay János jelentősége ma már a multé. Valamikor a nemzet nagy költői közé számították, mert jól tudott verselni az akkori irodalmi divat nyelvén s a

nemzet önmagára ismert szónoki hangú munkáiban. Költészete a hazafiság iskolája volt, lírájából derű és elégedettség áradt, verses elbeszélései a mult dicső képeivel vígasztalták a honfiakat és honleányokat. Sem az egyházak, sem a társadalmi osztályok nem találhattak semmi kivetni valót költészetéből. Újszerű hang nem szólalt meg lantján, merészebb gondolatokkal nem bosszantotta a hagyományos poézis híveit. Benne a kor azt a költőt tisztelte, aki énekével mindig lelkesen állt kortársai szolgálatára.

Garay Jánost Toldy Ferenc a klasszicisták epigonjai közé sorozta. «Eposzával Vörösmarty utánzójaként lépett fel, majd jól gondolt és megalkotott szerelemdalaival méltó dicséretet aratott. Lelékenység, változatosság és formaszigor mellett bizonyos szívélyes játszíság tették azokat kedvessé; míg másfelül hiányzik bennük azon megragadó bensőség, mely által a legkisebb dal is nyomot hágy a lélekben. Majd, ismét Vörösmarty sarkában, a hazafiúi líra felé fordult s mindigkész megéneklője lett minden mozzanatnak a köz és politikai élet terén, dicsőítője minden népszerű névnek, mely közüggyel kapcsolatban állt; s következett hosszú sora a hangzó szavakból jól összeállított s mégis meglehetősen költőietlen verses vezércikkeknek, melyek újság és mélység nélkül gondolatban és érzeményben a szívet érintik inkább, mint megilletik. Ereje a költői beszélyben volt. Köztük gyönyörű beszélyként tünik ki Bosnyák Zsófia, lélektani felfogásával s mély vallásosságával.» Költészetének Szent Lászlóról írt verses életrajza a koronája. «A kivitel az, mely e münek, művészietlen koncepciója ellenére, eposzi költészetünkben díszes helyet biztosít. A magasztos és forró hazafiúi érzés, mely azt áthéviti, minden időben lelkesítőleg, a mély és őszinte vallásos hit emelőleg fog hatni minden fogékony magyar kebelre.» Ha ez a történeti költemény belső, mesei egységgel bírna, a keresztény regényes müeposz példája lehetne. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Balladái, mondja Beöthy Zsolt, a maguk idejében

erőteljes szónoki hangjukkal hatottak, anélkül, hogy a dal és dráma összeolvadásának varázsát távolról is éreztetnék. Megírta verses képekben az Árpádok egész történetét, divatossá tette a nibelungi verset. Amint epikájában válogatás nélkül énekelt történelmünk minden eseményéről, líráját is versre hangolta minden nagy és kicsiny, fontos és csekély mozzanat. «Sohasem tudott megszabadulni Vörösmarty uralkodó befolyásától.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Váczy János szerint a költő, mint lírikus, hosszadalmasságra hajlott; leghíresebb költeményei is csak félig sikerültek. Szent Lászlójában «sok nemes lendület, festéseiben élénk szín, lírai fölhevüléseiben sok bensőség s gyöngédség, az indulatok rajzában számos helyen drámai erő van»; bár az egész inkább versbe szedett krónika, mint igazi eposz. Költészetének legmaradandóbb kifejezője Háry Jánosról szóló elbeszélő verse. (A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.)

Garay János 1812. október 10-én született Szekszárdon, Tolnamegyében. Családja nemes származású volt, de szük anyagi viszonyok között élt. Atyja kereskedéssel foglalkozott, anyja leánykákat tanított. Szülei papnak szánták s a ciszterciek pécsi gimnáziumába küldték tanulni. A szorgalmas ifjú házi tanítással kereste kenyerét s mikor a latin iskola hat osztályának elvégzése után Pécsről Pestre ment, itt is a maga keresményéből tartotta fenn magát. A filozófiai tanfolyam elvégzése után orvosnövendék lett, 1833-ban abbahagyta tanulmányait, belépett Mátray Gábor szépirodalmi folyóiratának, a Regélőnek, szerkesztőségébe. Élete elég küzdelmesen folyt. Hetenkint több költeményt, tárcát, kritikát, ismeretterjesztő cikket, divattudósítást, rejtvényt és napihírt adott lapjába, számos fordítást készített, végezte az összes szerkesztői teendőket, gyakran elejétől végig egymagában írta a lapot: mindezt, jóideig, havi húsz váltóforint fizetésért. Kétízben nősült, gyermekei születtek, többször megbetegedett, képzelhetni nyomorúságát. A Regélőtől négy évi megfeszített munka után Munkácsy János szépirodalmi lapjához, a Rajzolatokhoz, ment át; majd elfogadta Orosz József meghívását a pozsonyi Hírnök mellé, 1838 elején vidéki hírlapíró lett. Másfél év mulva ismét sikerült alkalmazást kapnia a fővárosban, a Jelenkor szerkesztőségében, de

máshová is dolgozott. Eléggé át nem gondolt bőséges írásai miatt Bajza József megtámadta, kortársai azonban méltányolták igyekezetét; 1839-ben a M. T. Akadémia, 1842-ben a Kisfaludy-Társaság választotta tagjává; költeményeinek első gyüjteménye 1844-ben megnyerte az akadémiai nagyjutalom felét. A következő évben állandó alkalmazást nyert az egyetemi könyvtárban. Mikor Vörösmarty Mihály 1848-ban nem fogadta el a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanszékét, ajánlatára báró Eötvös József közoktatásügyi miniszter Garay Jánost nevezte ki rendes tanárnak ezerkétszáz pengőforint évi fizetéssel. Tanársága rövid ideig tartott. Bár a szabadságharc mozgalmaitól távoltartotta magát, az önkényuralom megfosztotta állásától; szerencsésnek érezhette magát, hogy a kormány 1850 elején kinevezte könyvtártisztnek az egyetemi könyvtárhoz. 1853. november 5-én halt meg. Halála után országos gyüjtés útján tizezer forintot szedtek össze nyomorgó családjának.

Adatok Garay János életéhez:

1812. — Október 10-én születik Szekszárdon. (Atyja Garay János kereskedő, anyja Valter Zsuzsanna, mindketten katolikus vallásúak. Tizenegy testvére van. Hat évvel fiatalabb testvéröccse, Garay Alajos, a szabadságharc után az ismertebb nevü írók közé küzdi fel magát.)

1829. — A pesti egyetemen beiratkozik a filozófia első évére. (Három év után orvosnövendék lesz, egy évvel később átmegy a szabad írói pályára.)

1833. — Huszonegy éves. A Regélő segédszerkesztője. (Felületes sokoldalúsággal ir mindenhová, ahol teret adnak dolgozatainak.)

1836. — Megnősül. (Neje egy pesti kereskedő leánya: Pap Márta. Félévi házasság után felesége meghal. 1837-ben nőül veszi Babocsay Máriát.)

1838. — Anyagi gondjai miatt Pestről Pozsonyba költözik. (Állást kap a Hírnök szerkesztőségében, keservesen robotol fizetéséért.)

1839. — A M. T. Akadémia tagja lesz. Visszatér Pestre. Elvállal minden írói és hirlapírói munkát. (Kalendáriumot szerkeszt, tárcákat fordit, vezércikkeket ir, kritikákat tesz közzé, pályamunkákat készit, ontja a verseket.)

1842. — Harminc éves. Erdélyi János társaságában megindítja

a Regélő Pesti Divatlapot. Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjának. (A következő évben megjelenik költeményeinek első gyüjteményes kiadása, kötetével megnyeri az akadémiai nagyjutalom felét.)

1845. — Díjnoki állást kap az egyetemi könyvtárban. (Toldy Ferenc könyvtárigazgató ajánlatára alkalmazzák, hogy segítsenek nyomorban élő családján. Mint segédkönyvtárnok tűrhető helyzetbe jut. Reggel kilenc órától kezdve délután két óráig dolgozik a könyvtárban, délutánjait és estéit írói terveinek megvalósítására fordíthatja. Kortársai megbecsülik. Bihar és Zala vármegye megválasztja táblabirájává.)

1848. — A pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára lesz. (A forradalmi idők juttatják állásába, a szabadságharc bukása után megfosztják katedrájától. Az önkényuralom a nemzeti szellemű férfiút nem türi meg a tanári széken, azt azonban megengedi, hogy könyvtártiszti alkalmazást kapjon az egyetemi könyvtárban.)

1853. — November 5-én meghal Pesten. Negyvenegy éves. (Nagy sokaság kíséri az egyetemi könyvtár udvaráról a Kerepesi-úti temetőbe. Családján közadakozással segítenek.)

1886. — Munkáinak teljes gyüjteménye. (Kritikai kiadás Ferenczy József jegyzeteivel.)

1898. — Felállítják szobrát Szekszárdon. (A szobor Szárnovszky Ferenc alkotása.)

Kiadások. — Csatár. Hőskölteményi rajzolat. Irta Garay Nepomuk. Pest, 1834. (A kilenc énekből álló eposz kéziratát a fiatal költő kérésére Vörösmarty Mihály nézte át. A hőskölteményt ötszáz példányban jelent meg. Egész jövedelme Garay Jánosé maradt, mert a nyomtatás költségeit, száz pengőforintot, Csapó Dániel tolnamegyei alispán fizette ki. Évtizedekkel később ugyanennek a nemescsaládnak egyik tagja, Csapó Vilmos földbirtokos, negyven arany pályadíjat tűzött ki a költő életrajzának megírására. Ekkor jelent meg Ferenczy József pályanyertes Garay-életirása.) — Árbocz. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1837. — Országh Ilona. Szomorújáték három felvonásban. Hajnalzsebkönyv. Pest, 1837. — Bátori Erzsébet. Szomorújáték öt felvonásban. Buda, 1840. — Magyar és német beszélgetések kézikönyve. Pest, 1840. (Számos kiadást ért.) — Garay János versei. Buda, 1843. (A kötetet a M. T. Akadémia 1844. évi nagygyülése a kétszáz aranyas nagy-

jutalom felével koszorúzta, az akadémiai nagyjutalom másik felével Fényes Elek geografust tüntették ki. A költő főkép Jósika Miklós, Széchenyi István és Vörösmarty Mihály támogatásának köszönhette a jutalmat, Bajza József ellene volt kitüntetésének.) — Frangepán Kristófné. Költői beszély. Pest, 1846. (A Kisfaludy-Társaság jutalmával koszorúzva.) — Tollrajzok. Három kötet. Pest, 1846. (Elbeszélések, életképek, elmefuttatások, tájrajzok.) — Bosnyák Zsófia. Verses legenda. Költői pályaművek. Pest, 1847. (Mint a Kisfaludy-Társaság koszorúját kiérdemlő pályamunka, együtt jelent meg Arany János Toldijával és Tompa Mihály Szuhay Mátyásával.) — Az Árpádok. Történeti balladákban s mondákban. Pest, 1847. (Második kiadása 1848-ban.) — Garay János újabb versei. Pest, 1848. (Első versgyüjteményének folytatása, az 1843–1847. év termése.) — Balatoni kagylók. Budapest, 1848. (Költeményfüzér.) — Szent László. Történeti költemény. Két kötet. Eger, 1851–1852. (Az első ezer példány elég hamar elfogyott, a gyüjtemény 1854-ben új kiadást ért, 1865-ben Heckenast Gusztáv ismét közrebocsátotta a Magyar Remekírók Gyémánt Kiadásában.) — Garay János összes költeményei. Pest, 1855. (Halála után jelent meg, Ney Ferenc rendezte sajtó alá. Második kiadása 1860-ban.) — Garay János összes munkái. Teljes kiadás. Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és életrajzzal kísérte Ferenczy József. Öt kötet. Budapest, 1886–1887. (Magában foglalja a költő kiadatlan kéziratait is, verses és prózai munkáit egyaránt.) — Garay János munkái. Sajtó alá rendezte Ferenczi Zoltán. Budapest, 1902. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban.) — Garay János munkái. Angyal Dávid bevezetésével. Budapest, 1904. (Válogatott gyüjtemény a Remekírók Képes Kiadásában.) — Garay János munkái. Sajó Sándor bevezetésével. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban.)

Irodalom. — Tóth Lőrinc: Emlékbeszéd Garay János fölött. Magyar Akadémiai Értesítő. 1854. évf. — Garay-album. Szerk. Oláh Gyula és Rochel Béla. Pest, 1854. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Császár Árpád: Garay János ifjúsága. Fővárosi Lapok. 1880. évf. — U. az: Garay Jánosról. U. o. 1881. évf. — Szász Károly: Garay János. Vasárnapi Ujság. 1881. évf. — Ferenczy József: Garay János

életrajza. Budapest, 1883. — Greguss Ágost: A balladáról és egyéb tanulmányok. Budapest, 1885. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Pintér Kálmán: Szent László király a magyar költészetben. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Tell Anasztáz: A műballada a magyar költészetben. Győri benedekrendi gimnázium értesítője. 1892. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. III. köt. Budapest, 1894. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897. — Garay-album. Szerk. Bodnár István. Budapest, 1898. — Novy Ferenc: A végzet szerepe tragédiáinkban. Budapest, 1904. — Váczy János: A klasszikai eposz művelői. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Greguss Ágost: A balladáról. 4. kiad. Budapest, 1907. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. 6. kiad. Budapest, 1909. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Kreszta Riza: A magyar verses legenda története. Kolozsvár, 1912. — Alszeghy Zsolt: Garay Kún László-darabja. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Császár Elemér: Garay János. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Elek Oszkár: Garay János A Két Holló című költeménye és egy skót népballada. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Pitroff Pál: Garay Obsitosához. U. o. 1915. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Zolnai Béla: Garay Obsitosához. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1917. évf. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig. Budapest, 1925. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Elek Oszkár: Kont István a magyar irodalomban. Irodalomtörténet. 1928. évf. — Jeney János: Garay János. Budapest, 1932. — Pornai Gyula: Garay János költészetének forrásai. Budapest, 1933.

TOMPA MIHÁLY.

A CSÁSZÁRI önkényuralom a világosi fegyverletétel után elfojtott minden nemzeti törekvést, de ha politikusaink hallgatásra kényszerültek is, íróink résen álltak. A líra és epika terén a tehetséges költők egész sora tűnt fel, közülük még a szabadságharcot megelőző évekbe nyúlik vissza TOMPA MIHÁLY költői munkássága. Petőfi Sándor és Arany János nagynevű barátja eleinte az Athenaeum stílusában dolgozott, utóbb a népköltészettől nyert ihlető hatást. Igazi költői erejét az önkényuralom idején mutatta meg nemzetének.

Mint epikus vonta magára a figyelmet 1846-ban. Mindvégig kedvvel művelte az elbeszélő költészetet, verses munkáinak nagyobbik fele elbeszélő költemény. termékeny és sokoldalú epikus volt. Országos hírnevét regéi és mondái alapították meg. Ezekben részint igazi népmeséket és népmondákat szedett versekbe, részint kigondolt történeteket öltöztetett költői alakba. Már sárospataki évei alatt szorgalmasan gyüjtötte a tiszamenti, sajómelléki és felvidéki nép meséit; megfordult kezén több német regés könyv; csakhamar ráeszmélt arra, hogy ő is tudna hasonló történeteket írni. Első sikereitől felbátorítva, a verses regék és mondák egész gyüjteményét adta közre. *(Eperjes, Galamboskó, Csörsz árka, A vitorlás csiga, A bojtár,*

A szegény és gazdag.) Képzelete hamar mozgásba jött; egy helynévhez, patakhoz, sziklához, romhoz, természeti tüneményhez vagy természetrajzi tárgyhoz szívesen hozzáköltötte az illető név, tárgy vagy tünemény keletkezésének epikus magyarázatát. Eperjes nevéből, címeréből és abból a történeti adatból, hogy a város Vak Béla király idejében keletkezett, fölépítette Eperjes megalapításának mondáját: a vak király eltéved a rengetegben, vitézei vízért mennek, azalatt a szomjúságtól gyötört uralkodó a zöld gyepen tapogatódzva földi epret talál s az eset emlékére a vadon helyén várost alapít. Galamboskő neve IV. Béla király menekülésére emlékeztette: a király bujdosik a tatárok elől, éhség és szomjúság epeszti, végre vitézei egy szirtfokon galambtojásokra bukkannak s megmenekülnek az éhhaláltól; a bércet ezért hívják Galamboskőnek. A vitorlás csiga egy őskori szerelmi történetet juttatott eszébe: ennek a kis tengeri állatnak példája indította hajdanában az embereket a hajózásra.

Különös kedvvel fordult a virágok felé. Sok regét mondott róluk, érző és gondolkodó alakokká tette őket. *Virágregéi* kapcsán megértjük, miért jelképe az ibolya a szerénységnek, a liliom az ártatlanságnak, az örökzöld a reménynek, a csalán a rágalomnak. A virágok érzelmes lények, történetükből erkölcsi okulást meríthetünk. A költő regéiben és mondáiban feltűnő a moralizáló irányzat, a példázó hajlam, az oktató kedv. Az erény diadalmaskodik a bűnön, a költő mellett mindig ott áll a pap is. A kevélység, fösvénység, bujaság, irígység, könyörtelenség, istenkáromlás, rágalom, uzsora, hazugság, tolvajlás, hamis

eskü, ünneprontás, harag, restség, bűnökben való megátalkodottság mind elveszi méltó büntetését egy-egy szívreható példa kíséretében. A gyöngék és ártatlanok győznek, az erősek és dölyfösek megaláztatnak. A népköltészet naiv szelleme hiányzik ezekből a verses mesékből, nem népies a nyelvük sem. A költő többnyire szentimentális szerelmi történeteket mond el, az érzékeny meseelemeket józan elmélkedésekkel vegyíti, célja nemcsak a szórakoztatás, hanem az oktatás és megkönnyeztetés is. A stílus, hang és verselés voltaképen mindenütt ugyanaz: Bajza József iskolájának és az Athenaeum körének stílusa, hangja és verselése ez. Csakhogy Tompa Mihály hangulatosabb, közvetlenebb, könnyedebb, mint Bajza József és követői; nincs meg benne az almanach-költészet kimértsége.

Regéin és mondáin kívül még számos kisebb elbeszélő költeményt írt. Egy részük népies elbeszélés tanulságos tartalommal, más részük adomák versbe szedése vagy történeti események feldolgozása. Románcaiban és balladáiban a Bajza—Garay—Czuczor-irány folytatója; némelyikben nemcsak a részletek ügyesek, hanem az egész mese is hatásos feldolgozású. *(András herceg sólyma, Kálmán és Prezlava, Az özvegy és fiai, Három a daru.)* A forrásaiban, különösen a Budai Ferenc Polgári Lexikonában, talált anyagon rendszerint keveset alakított, inkább az eleven versbeszedésre és a jóízű előadásra fordított gondot. Valamikor nagyon szívesen olvasták *Szuhay Mátyás*át, ebben vidám történetet mondott el a kuruclabancvilág korából; legjobb költői elbeszéléseink között

emlegették *Bosnyák Zsófiá*ját, ennek hőse egy XVII. századi kegyes magyar úrnő; Arany János és Petőfi Sándor hasonló tárgyú költeményeivel vetették egybe *Szécsi Máriá*ját, ebben a murányi kalandot énekelte meg. Részletesebben kidolgozott elbeszélő költeményei azt tanusítják, hogy nagyobb epikai alkotásokra nem volt elég ereje. A kompozíció, jellemrajz és képzelet megragadó művészete hiányzott elbeszélő költészetéből.

Mint lírikus eleinte az Athenaeum költőinek érzelmességével és verselő technikájával énekelte meg a tavasz szépségeit, a leányka szerelmét, az élet boldogtalanságát. Képeit és kifejezéseit az almanach-költészet képtárából merítette. Csak Petőfi Sándor fellépése után — a nagy lírikus hatása alatt — kezdődött önállóbb fejlődése. Költészetén az 1840-es évek közepétől kezdve tanulságosan észlelhető: hogyan hat a régi költői iránynak egy merőben új költői iránnyal való találkozása az új nemzedék tehetségének kibontakozására. Petőfi Sándortól különösen a népdalköltésben tanult sokat. *(Télen-nyáron, Békót tettem, A tilinkóm nem szól.)* Hangja egyre férfiasabb, nyelve keresetlenebb, verselése magyarosabb lett. Alapérzése a bánat volt. Búsongó vallomásait felvirágozta a természet képeivel, átszőtte elmélkedő elemmel. Leírásaiban, hangulatképeiben sok a bensőség. *(Az erdei lak, Tornácomon, Őszi tájnak.)* A természet haldoklása különös erővel ragadja meg lelkét. Természetszeretete mellett föltűnik vallásossága: a jelesebb tehetségű magyar költők közül a Szentírás talán ő rá hatott legerősebben. A bibliai szövegek olvasása rányomta hangulatát egész lírájára. Mint ember

pörben állt a Gondviseléssel, mert nem tudta megérteni, hogy a bűntelen teremtmény miért vergődik testi-lelki kínokban; de mint költő és mint pap azt tanította, hogy nyugodjunk bele Isten rendelésébe. Vallásos költeményei tele vannak hittel, reménnyel, szeretettel. A református dícséretek hangján szólal meg, csak választékos kifejezései mutatnak az új iskola költőjére.

Szerelmi költészete jelentéktelen; családi élete és emberi szenvedései több szép költemény írására ihlették. Mély líraiságukkal különösen kitűnnek utolsó versei, ezekben érzelmes borúval búcsúzott el szomorú életétől. *(Utolsó verseim.)*

Legkülönbek hazafias elégiái és allegóriái. A szabadságharc után az elnyomott magyarság keserűségét megkapó költeményekben fejezte ki, az eltiport nemzet gyászát művészi erővel szólaltatta meg. Nyiltan nem szólhatott kortársaihoz, panaszait és kétségbeesését jelképes vallomásokba öltöztette. Allegóriái az önkényuralom elejétől a kiegyezés megkötéséig végigkísérték a nemzet sorsának minden jelentősebb változását, buzdítottak és fenyegettek, óvtak az ellenség csábításától, büszkén hirdették az erény diadalát. Álruhába öltöztetett hazafias érzelmeit olyan művészi érzékkel hangoztatta, hogy egyikmásik költeménye ma is a remekmű hatását kelti. A fajszeretet nagyszerű megnyilatkozásai ezek a bánatos költemények; nem csoda, hogy annyira megragadták az egykorúakat.

Vérző országból idegen világrészbe szárnyal a költő levele a bujdosó Kerényi Frigyeshez: «Ki messze, messze

vagy, kinek hajója már A zúgó tengeren remélve, küzdve jár, Vagy a boldog világ előtt horgonyt vetett: Egy-két szót, jó barát, hadd szóljak még veled!» Mit éreztél, lelkem fele, mikor elhagytad a hazát és úgy hagytad el, hogy többé sohase lásd viszont? «Nem állított meg a határnál valami? Honszeretet, ha azt ki tudnók mondani!» Éghetnek fejed fölött a tényes csillagok messze idegenben; ezer virággal mosolyoghat a gazdag föld: nem ismered te azokat, nem köztük futkároztál gyermekkorodban. «Bizony, ha lelked fáj, ha rajta seb vagyon: Könnyebben begyógyul a honi hantokon.» Rossz gyermek, elhagytad szülőházádat, a legszentebb anyát; elhagytad, mert úgy szeretted, hogy tovább már nem tudtad nézni sápadt arcát, könnyező szemét. Beszélgetünk rólad a kerti hárs alatt, keresünk megszokott helyeden, széked örökre üres; ha koccan a pohár, csengése süket; minden szó, minden emlék téged idéz lelkünk elé. Megnézem elhagyott kertedet, minden elvadult benne, csak a vad természet végzi szabálytalan munkáját. «Ledőlt gyep-pamlagod befutta a szeder, Virágos ágyaid mohar, gaz verte fel; Öreg szüléd, szegény, mit sem gondol vele: Te voltál szívének virága, öröme!» Betértem szegény anyádhoz; már sokkal csendesebb; beszélgettem vele, de nem említettem nevedet, kíméltem fájdalmát; ó, hogy úgy kell tartanunk téged, mint a halottat. Pedig élsz s élj is, barátom, boldogan; légy erős, ha majd megrohan a bánat: «Mert hosszú hervadás emészti azt a fát, Melyet nagy korában tesznek más földbe át.» *(Levél egy kibujdosott barátom után.)*

Boldogtalan haza! Hiába köszönt itt be a természet

tavaszi szépsége, az emberi élet dermedten fagyoskodik a nap csalfa sugaraiban. Nincs itt kikelet; vissza, vissza gólyamadár: «Ne járj a mezőn, temető van ott; Ne menj a tóba, vértől áradott! Toronytetőkön nézvén nyughelyet: Tüzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.» Hol rakhatsz itt fészket, hol nem hallod a kétségbeesés jajkiáltásait? «Csak vissza, vissza! Dél szigetje vár; Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár. Neked két hazát adott végzeted: Nekünk csak egy volt! Az is elveszett!» Repülj, repülj! S ha találkozol bujdosó véreinkkel: «Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk. Mint oldott kéve, széthull nemzetünk.» Mondd meg, hogy vak börtön borul sokakra, sokan új hazába vándoroltak, a menyasszony meddőségért eped, a szülő nem siratja holt magzatát, az öreg ember örül halálának. Mondd meg, hogy kivágták a nemzet fáját, mint a tölgyet; s gyalázat reánk: a kidőlt fát szú őröli, a honfi honfira vádaskodik. «Testvért testvér, apát fiú elad! Mégis, ne szóljon erről ajakad, Nehogy, ki távol sír e nemzeten, Megútálni is kénytelen legyen.» *(A gólyához.)*

A nemzet bevégezte történetét, évszázadokig vérzett-virágzott ezen a töldön s ma nincs hazája. A szabad rónaságra, a tejjel-mézzel patakzó tájakra idegen sokaság telepedett le. Még ki sem múlt a hős oroszlán, még szíve táján megrándul egy-egy vérző ideg s már megjelenik a varjak undok csoportja, hogy gyalázatos tort üssön a félholt tetemen. A villám lesujtotta a bátor keselyűt, fészke még ki sem hűlt a sziklaszálon s már is csipogva fürdik a fészekben a szemtelen verébhad Ó, mindez úgy fáj a magyarnak s még csak nem is enyhítheti kínjait,

mert megütköznek dalán; a sebzett vad hangot adhat kínjának a rengetegben, az elnyomott magyarnak nem szabad kisírnia magát. «Meghalsz, én nemzetem! S halálod Ha elvégeztetett: Mért nem döfik hát már keresztül Egyszerre szívedet? Mért gondolnak végperceidre Mesterkélt kínokat? Hogy mint egy vak Sámson kacaj közt Szenvedj hosszan, sokat!» *(Pusztán.)*

Fuss, fuss, nemes vad — én nemzetem — gyors szökéssel; szállj a rengeteg mélyébe, rejtőzz el a lombok sűrűjében! Tied volt a bérc, tied a fellegverő fák birodalma, a zöld fű, a tiszta forrás, az élet, a szabadság; s egyszerre megjelent a lesben álló gyáva nyilas és gyilkos eszközével keresztülverte szívedet. Fuss, fuss, nemes vad; el ne érjen az orgyilkos, hadd tépje a düh, hadd nyomja szégyen; csak ne gyönyörködhessék végső óráidban! Ne gyüjthessen maga köré társakat gazdag lakomára, ne függjön fejed roppant agancsa győzelmi jelként háza falán. Fuss, fuss, nemes vad! «S ha rogyva a sűrűt eléred: Igya el a föld keble véred, Fedjen be a hulló levél! S mely hulladat körül csicsergi: Csak a madár s más senki, senki Ne tudja meg, hova levél!» *(A sebzett szarvas.)*

Tompa Mihály mint elégia-költő a legkitűnőbbek egyike, mint hazafias költő a legjobbak közül való. Egyénisége beleillett az elnyomatás korának hangulatába, kifejező erejét a borús idők művészivé ihlették. Minden lírikus-kortársa között ő találta el legjobban azt a hangot, amely az önkényuralom idején a nemzet szívéhez szólott. A megsemmisülés képe gyakran feltűnt előtte; volt idő, amikor már nem bízott a nemzet jövőjében; költe-

ményeit olykor a kétségbeesés sugallta; aljasságot, elfajulást, pusztulást látott mindenfelé; új forradalmat várt egyre jobban fokozódó izgalommal: végre Deák Ferenc bölcs politikája és az események szerencsés alakulása meghozta a lelkek békéjét.

Tompa Mihály lázas izgalommal figyelte költészetének méltatását; úgy érezte, hogy Petőfi Sándor és Arany János mellett ő a népies irány harmadik nagy költője. Barátai megerősítették ebben a hitében. Arany János meleg szeretettel szólt munkáiról, Szász Károly és Beöthy Zsolt Petőfi és Arany mellett jelölte ki helyét. Az utóbbi megállapítást. néhány évtizedig az irodalomtörténetírás is magáévá tette: a köztudatba belegyökeresedett az a felfogás, hogy Tompa Mihály a népiessel szövetkezett nemzeti irodalom három legkiválóbb költőjének egyike, a nagy triász tagja. — Toldy Ferenc szerint a hírneves költő az almanach-költészet epigonjának indult, de később az utánzott lírai modor helyét saját egyénisége foglalta el. «A terjengést engedő formákat szereti s ezekben tartalmas elmélő és melegebb, mint bárki; elégiai kedély, mely két elemét, a gondolatot és érzést, a legbensőbben összeolvasztja, de úgy, hogy néha az idilli, másszor a humoros jut a legtisztább kifejezésre, sőt nem ritkán a gúny is.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Költői pályájának, mondja Beöthy Zsolt, érdekes sajátsága, hogy haláláig emelkedőben volt. «Lelkének a természethez való vonzódását, majd családi örömeit, azután honfi-bánatát s keserű megpróbáltatásainak tépelődő fájdalmát egyre fokozódó erővel és mélységgel fejezte ki.» A jelkép, az allegória iránt erős a hajlama; erkölcstanító kedve és verselő könnyedsége nem ritkán terjengővé, szétfolyóbbá, bőbeszédűvé teszi. «Hazaszeretetében mindig volt valami gyöngéd, az ellentéteket, pártok tusáit kiegyenlítő vonás; így bár a népjogért lelkesen emelte szavát, a nemesség régi nagyságát és érdemeit is szívesen énekelte.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Szász Károly szerint: «Vallásossága és természetszeretete: költészete uralkodó vonásának, a jelképiségnek s az allegóriának táplálói.» Hazafias és nem-

zeti érzése a szabadságharc előtt és alatt alig zendült meg, annál tartósabban jajdult fel az önkényuralom idején. «Hosszú sora következett a politikai allegóriáknak; nem okoskodó, nem elemző, hanem a legtisztább, a legnemesebb költői felfogásban s alakításban.» Nemallegóriás elégiái és tiszta ódái között is számos a remekmű. «Mennyi érzés, mennyi indulat! Szeretet és szenvedély, a képzelet mily önemésztő lángja, a szívnek mennyi marcangolása!» (Tompa Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Mit hagyott ránk örökségül? Amint Petőfi költészete, írja Kéky Lajos, megőrizte számunkra nemzeti életünknek egyik nagyjelentőségű korszakát, Tompa keblében is a nemzet szíve vert az önkényuralom idején. E gyászos kor hangulatát Arany mellett az ő költészete tolmácsolja legművészibben. «Költészete olyan hűséggel és gazdagsággal kísérte végig ezt a szomorú korszakot, mint Vörösmartyé a reformkort. Ez volt költői hivatásának legnemesebb gyakorlása s ez költői pályájának egyik értékes öröksége.» De vonzó bűbájjal adott hangot a magyar alföldi és hegyi tájak költészetének is. «A Sajó lankás völgye s a gömöri hegység az ő költészetében termelte legillatosabb és legmaradandóbb virágait.» Egyéni és nemzeti vonatkozásain túl kifejezte az örök emberit is. «A csalódott, szomorú, megtört Tompa fájdalma szólani fog minden idők emberéhez, kit az élet kifosztott szívének kedves ábrándjaiból. Apa, ki gyermekét siratja; ember, ki minden reményéről lemondva járja az élet útjait: érezni fogja mindenkor, hogy az ő lelkéből is fejezett ki valamit Tompa.» (Tompa Mihály. Budapest, 1914.) — Költői formák tekintetében, úgymond Ravasz László, nem teremtett újat. «Hiányzott belőle Vörösmartynak áradó dikciója, Petőfinek vulkáni képsorozata és Aranynak plasztikaisága. De azért dikciója erős és zengő, képei bőven ömlenek és néha meglepően ábrázol. Különös szépséget ad költeményeinek az az egyszerűség, tisztaság és komolyság, amellyel gondolatait kifejezi. Nem annyira a tárgyaiban, mint inkább abban, ahogyan dalol, kétségtelenül a magyar kálvinizmus kifejezője. Tompát szokás Petőfi és Arany mellé tenni harmadiknak, holott ő egy más hegyrendszernek a végső nyúlványa.» Reá nagy hatással volt Petőfi, nagy hatással Arany, de azért ő «tulajdonképen Vörösmartynak egy kisebb, kései mása és úgy

viszonylik hozzá, mint a másodvirágzás fürtei a júniusi akácgejzirokhoz. Vörösmarty a reformkorral szövődik össze és lesz annak költői inspirációja, Tompa az elnyomatás idején találta meg magát és válik nemzete megrekedt zokogásává. Egy emberöltő távolából felelgetnek egymásnak és közöttük a magyar tragédia és a magyar dicsőség gátszakasztó vizei zúgnak el.» (Tompa Mihály munkáinak kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. I. köt. Budapest, 1928.)

Tompa Mihály 1817. szeptember 28-án született Rimaszombatban. Szegény iparos-család gyermeke volt, nagy nyomorban nőtt fel. Iskoláit Sárospatakon végezte, azután református pap lett Gömör megye egyik kis falujában, Bején. Később Hanvára ment át, itt lelkészkedett haláláig. A Kisfaludy-Társaság 1847-ben, a Magyar Tudományos Akadémia 1858-ban választotta tagjává. A szabadságharcban tábori pap volt, az önkényuralom idején fogságot szenvedett. Falusi magányában eleinte megelégedetten élt, de mikor gyermekei elhaltak és szívbaja egyre súlyosbodott, elvesztette minden életkedvét. Neje, Zsoldos Emília, szeretettel ápolta, író-barátai részvéttel vigasztalták leveleikben, költeményeit az Akadémia nagyjutalmával tüntette ki: mindez nem hozott megnyugvást zaklatott lelkébe. Virágerdővel környezett papi háza a legszomorúbb hajlékok egyike volt. 1868. július 30-án halt meg Hanván.

Adatok Tompa Mihály életéhez:

1817. — Szeptember 28-án születik Rimaszombatban, Gömör megyében. (Ősei nemesek voltak, de már atyja, az idősebb Tompa Mihály, csizmadiaságot tanult; feleségül is egy rimaszombati csizmadia leányát vette el, Bárdos Zsuzsánnát. A családfő keveset keresett, sokat ivott, gyermekeivel nem törődött; Bárdos Zsuzsánna belehalt a nyomorúságba; a kis Tompa a borsodmegyei Igricibe került atyai nagyatyjához. Itt kezdett iskolázni, itt töltötte élete legszomorúbb éveit Rideglelkű atyafiság vette körül, mogorva parasztok dolgoztatták, megtűrt idegen volt a rokoni házban. Nagyszülei őt is földművesnek szánták, csak a falu tanítójának köszönhető, hogy tizenöt éves korában a sárospataki református kollégiumba került.)

1832. — Ettől az évtől kezdve Tompa Mihály a sárospataki iskolában tanul. (Két igrici nemesifjú szolgájaként végzi tanulmá-

nyait. 1838-ban Sárbogárdra megy segédtanítónak, egy év mulva visszatér a főiskolába, tógátus-diák lesz, jómódú nemesifjak tanításával keresi kenyerét. A főiskola önképzőtársulatában csakhamar kitűnik társai közül. 1841-ben már az Athenaeum is helyet ad verseinek.)

1844. — A hittudományi és jogi tanfolyam elvégzése után eltávozik Sárospatakról. Nevelőséget vállal Eperjesen. (Tíz boldog hónapot tölt itt. Kerényi Frigyes társasága felvidítja lelkét.)

1845. — Petőfi Sándor megjelenik Eperjesen, barátságot köt vele. Ez év decemberében Pestre megy, megismerkedik a fővárosi írókkal. (Tiszteleg Bajza József, Fáy András, Toldy Ferenc, Vörösmarty Mihály előtt, bejár a Pesti Divatlap és Pesti Hírlap szerkesztőségébe, sajtó alá rendezi első verses kötetét.)

1846. — Arra gondol, hogy ügyvéd lesz és Pesten marad, később idegenkedni kezd a városi élettől. Egy ideig betegen fekszik a Rókus-kórházban. Örömmel fogadja a gömörmegyei Beje falu református gyülekezetének meghívását; ez a bizalom lehetővé teszi, hogy addigi bizonytalan életét a papi hivatással cserélje fel. (Miskolcon vizsgát tesz a lelkészképesítő-bizottság előtt s ez év őszén hívei közé költözik. Idejét a lelkipásztorkodás, gazdálkodás és költészet között osztja meg.)

1847. — Harminc éves. Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (Az írói köröktől való elszigeteltsége, a műveltebb társaság hiánya és ifjúkori szenvedéseinek emlékei egyre kedvetlenebbé teszik. Csak egy-egy újabb irodalmi sikere hoz némi derűt egyhangú életébe. Az öngyilkosság gondolata egyre nagyobb erővel kísérti.)

1849. — Bejéről Kelemérbe megy lelkésznek. Feleségül veszi Zsoldos Emíliát, egy földbirtokos leányát. Hitvestársa gyöngéd lélekkel áll mellette minden bajában. (Otthonuk Gömör megye egyik kis faluja a putnoki járásban.)

1851. — Hanvai pap lesz. (Gömör megyének és a Sajó völgyének ez a kies pontja a gazdagabb kálvinista egyházközségek egyike, a hívők szeretik lelkipásztorukat.)

1852. — Meglátogatja Nagykőrösön Arany Jánost. (Ugyanekkor, május havában, hivatalos házkutatást tartanak házában, írásait lefoglalják, hazatérése után őt magát is Kassára viszik a császári haditörvényszék elé. Egy hónapi vizsgálati fogság után hazabocsátják

Hanvára, a következő évben újra beidézik, néhány hónapig zaklatják, végre a hadbíróság felsőbb parancsra szabadon bocsátja. Otthon egy ideig a falusi bíró vigyáz reá, útlevél nélkül nem távozhatik Hanváról.)

1855. — Augusztus 20-tól kezdve Hanván egy hónapig vendégül látja Arany Jánost és családját. (Napjaik vidáman telnek, bejárják a messze környéket, látogatást tesznek Széphalmon Kazinczy Ferenc sírjánál.)

1856. — Utazása Erdélyben. (Tiszteletére gróf Mikó Imre fényes estélyt ad Kolozsvárt.)

1857. — Lelki megpróbáltatásai súlyosbodnak. (Meghal négyéves kisfia, kedélybetegség lepi meg, retteg a megvakulástól. Búskomoran végzi papi teendőit, ápolja beteg feleségét, azután ő szorul neje ápolására.)

1858. — Megválasztják a M. T. Akadémia tagjává. (A következő évben Kazinczy Ferenc születésének évszázados fordulójára írt költeményével megnyeri az ötven aranyas akadémiai jutalmat.)

1865. — Szeptemberben Pesten Arany Jánosék vendége. Betegsége egyre jobban kínozza. (A magány éppen úgy terhére van, mint a társaság. Egyetlen vágya: felesége jövőjének biztosítása. Barátaihoz írt levelei a testi-lelki gyötrelmektől elcsigázott beteg ember megdöbbentő vallomásai.)

1866. — Mivel a pesti orvosok nem tudnak segíteni baján, Bécsbe utazik a világhírű Skoda professorhoz. Igazi baját, szívének túltengését, a bécsi orvostanár állapítja meg. (A költő keserűen panaszkodik egyik levelében, milyen tudatlanok voltak addigi orvosai. Megvizsgálta vagy húsz doktor, valamennyi más bajt állapított meg. «Nevezetes annyi híres, tudós, öreg, ifjú orvosnak azon cégéres tudatlansága, mely szerint nem is konyítottak bajomhoz. Megettem s ittam egy patikát, utaztam, időztem a városokban, használtam hév-, hideg-, gőz- és mindenféle fürdőt, belégzést, kenést, nem használt semmit. Koldussá lettem s nem enyhültem, temérdek pénzért nem kaptam semmit.»)

1868. — A M. T. Akadémia március havában nagyjutalmával tünteti ki költeményeit. Július 30-án felesége karjaiban hal meg Hanván. Ötvenegy éves. (Neje tizenkét évig él még szomorú özvegységben. Sírjukra Hanván díszes obeliszket emel az utókor kegyelete.)

1869. — Érdemeinek méltatása. (A M. T. Akadémiában Szász Károly, a Kisfaludy-Társaságban Lévay József mondanak emlékbeszédet az elköltözöttről.)

1893. — Szülőházát Rimaszombatban emléktáblával jelölik meg. (Feketehegy fürdőző közönsége már régebben felállítja a maga Tompa-emlékét annak megörökítésére, hogy a költő, élete utolsó éveiben, ott keresett enyhülést betegségére.)

1896. — Felállítják szobrát Sárospatakon. (Nyolc évvel később Rimaszombatban állítanak szobrot emlékének.)

1917. — Születésének évszázados fordulóját kegyelettel ünneplik meg. (A következő évben, halálának ötvenedik évfordulóján, ismét megemlékeznek érdemeiről.)

Kiadások: — Tompa Mihály első versei 1840-ben jelentek meg. Szorgalmas munkatársa volt az Athenaeumnak, majd a Honderünek, Életképeknek, Pesti Divatlapnak. Első kötetét 1846-ban adta ki. — Népregék és mondák. Pest, 1846. (A versgyüjteményt a szerző a maga költségén nyomatta ki s Emich Gusztáv könyvárusnak adta bizományba. Az első ezer példány hamarosan elkelt, egy hónap mulva már megjelent a verseskönyv második kiadása. A váratlan siker meglepetést keltett az írói körökben.) — Szuhay Mátyás. Költői pályaművek. Pest, 1847. (Mint a Kisfaludy-Társaság koszorúját kiérdemlő pályamunka, együtt jelent meg Arany János Toldijával és Garay János Bosnyák Zsófiájával.) — Tompa Mihály versei. Első kötet. Pest, 1847. (Válogatott gyüjtemény Emich Gusztáv bizományában.) — Regék, beszélyek. Miskolc, 1852. (Heilprin Mihály kiadása.) — Tompa Mihály versei. Második kötet. Pest, 1854. (Friebeisz István kiadása.) — Virágregék. Pest, 1854. (Friebeisz István költségén. Nyolcadik kiadása 1900-ban jelent meg s ezzel huszonötezer példány került forgalomba.) — Tompa Mihály versei. Öt kötet. Pest, 1858. (Heckenast Gusztáv kiadása. Az 1863-ban megjelent hatodik kötetet a M. T. Akadémia 1868. évi nagyjutalmával tüntették ki.) — Egyházi beszédek. Három füzet. Miskolc, 1859–1867. (Külön is még több prédikációja.) — Olajág. Pest, 1867. (Elmélkedések, fohászok és imák hölgyek számára. Ötödik kiadása 1898-ban.) — Tompa Mihály összegyüjtött költeményei. Kiadják barátai: Arany János, Gyulai Pál, Lévay József és Szász Károly. Hat kötet. Pest, 1870. (Méhner Vilmos kiadása.

Utóbb többféle változatban és kisebb gyüjteményekre elosztva.) — Zlinszky Aladár kiadása: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. Budapest, 1893. (Tompa-versek magyarázatokkal.) — Ünnepi egyházi beszédei. Sajtó alá rendezte S. Szabó József. Két kötet. Miskolc és Budapest, 1898–1901. (Válogatott gyüjtemény.) — Tompa Mihály munkái. Sajtó alá rendezte Lévay József. Négy kötet. Budapest, 1902–1905. (Franklin-Társulat Magyar Remekírói.) — Tompa Mihály levelei Kazinczy Gáborhoz. Akadémiai Értesítő. 1909. évf. (Ferenczi Zoltán közlése.) — Tompa Mihály művei. Kiadja Kéky Lajos. I. köt. Budapest, 1914. (Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára.) — Tompa Mihály Fekete Könyve. Budapesti Szemle. 1918. évf. (Prózában irt élmény-gyüjtemény. A költő 1868-ban helyezte el kéziratát a premontrei rend jászóvári levéltárában azzal a kéréssel, hogy hagyatékát csak halála után ötven esztendővel bontsák fel.) — Tompa elfeledett zsengéi. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. (Fitz József.) — Elfelejtett Tompa-versek. U. o. 1922. évf. (Harsányi István.) — Tompa Mihály kiadatlan levelei. U. o. 1922. évf. (Hellebrant Árpád.) — Ismeretlen Tompa-versek. U. o. 1924. évf. (Császár Elemér.) — Tompa Mihály ismeretlen levelei. U. o. 1926. évf. (Csizovszky Sándor.) — Ismeretlen versek Petőfitől és Tompától. U. o. 1929. évf. (Bártfai Szabó László.) — Tompa Mihály levelei miskolci kiadójához. U. o. 1929. évf. (Hegyaljai Kiss Géza) — Tompa Mihály munkái. Ravasz László bevezetésével. Három kötet. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.) — Tompa sírversei egy barátja arájának sírkövére. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. (Gulyás József.)

Irodalom. — A Tompa-irodalom elég nagy, az életrajzok és tanulmányok tiszta világításba helyezték a költő pályáját, újabb eredményeket legföljebb a forrás-nyomozások és hatás-kutatások hozhatnak. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Szász Károly tanulmányai. (Tompa-méltatása: Vasárnapi Ujság. 1868. évf. Tompa-életrajza: Tompa Mihály összegyüjtött költeményei. I. köt. Pest, 1870. Tompa-emlékbeszéde: A M. T. Akadémia Évkönyvei. XIII. köt. Pest, 1870.) — Lévay József: Emlékbeszéd Tompa Mihály fölött. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 4. köt. Pest, 1870. (Újból a Magyar Könyvtár-

ban.) — Tolnai Lajos: Tompa Mihály költészete. Budapest, 1878. (Különlenyomat a Budapesti Szemléből.) — Kerékgyártó Elek: Tompa Mihály költészete. Budapest, 1879. (Előbb a Figyelőben.) — Erdélyi János: Pályák és pálmák. Budapest, 1886. (A Tompa-versekről szóló bírálat először a Szépirodalmi Szemle 1847. évf.-ban.) — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Gaál Mózes: Tompa Mihály a Gazdag című költeményének tárgyalása. Pozsonyi kir. kat. gimnázium értesítője. 1891. — Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Budapest, 1897. (Tompa-bírálat 1863-ból.) — Réti József: Tompa Mihály. Budapest, 1899. — Heller Bernát: Tompa Mihály, az evangélium és az agáda. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 1900. — Jeszenszky István: Az allegória és Tompa Mihály. Pozsonyi evang. gimnázium értesítője. 1900. — S. Szabó József: Tompa Mihály, a költő-pap. Budapest, 1901. — Lakatos Vince: A vallásos elem Tompa költészetében. Keszthelyi premontrei gimnázium értesítője. 1902. — Máriássy Béla: Tompa Mihály Eperjesen. Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve. 1902. — Versényi György: Tompa családi élete. Erdélyi Múzeum. 1903. évf. — Zlinszky Aladár: Szemelvények a magyar nemzeti líra köréből. 2. kiad. Budapest, 1904. — Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. — Tolnai Vilmos: Tompa Mihály és a Polgári Lexikon. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1906. évf. — Kaminszky László: A madarak Tompa, Petőfi és Arany költészetében. Ungvár, 1907. — Szász Károly: Tompa Mihály. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Szentimrey György: Tompa Mihály. Budapest, 1907. — Nagy Sándor életrajzi cikkei az Irodalomtörténeti Közlemények 1907–1909. évf.-ban. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. (Tompa-bírálat 1855-ből.) — Wallentinyi Samu: Tompa vallásos költészete. Beöthy-emlékkönyv. Budapest, 1908. — Greguss Ágost és Beöthy Zsolt: Magyar balladák. 6. kiad. Budapest, 1909. — Józan Miklós: A vallás Tompa költészetében. Keresztény Magvető. 1909. évf. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Bene Kálmán: Tompa és a természet. Budapest, 1910. — Nagy Sándor: A Virágregék. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — Pereczky Imre: Tompa Mihály népregéi. Szeged, 1911. — Endrei Ákos: Tompa Mihály regéi. Szeged, 1911. — Elek Osz-

kár: Tompa Árokháti Lőrince. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911–1912. évf. — Kéky Lajos: Tompa Mihály. Budapest, 1912. — Nagy Sándor: Tompa lírai költészete. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. évf. — Négyesy László: Tompa szelleme. Budapesti Szemle. 1912. évf. — Pollák Miksa: Tompa és a Biblia. Budapest, 1912. — Harsányi István: Adatok Tompa Mihály életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1913. évf. — Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Herman Ottó: Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Budapest, 1914. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIV. köt. Budapest, 1914. — Elek Oszkár: A jávorfa meséje. Ethnographia. 1914. évf. — U. az: Tompa Mihály Basa Kútja című költeményéről. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Gorzó Gellért: Észrevételek Tompa Temetés és az Öreg Szolga című költeményeire. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Marót Károly: A bábu-csel Tompa Árokháti Lőrincében. U. o. 1915. évf. — Bartha József: Tompa Mihály emlékezete. A Szent István Akadémia Értesítője. 1917. évf. — Császár Elemér: Tompa Mihály. Magyar Figyelő. 1917. évf. — U. az: Tompa Mihály emlékezete. A Cél. 1917. évf. — Elek Oszkár: Rückert és Tompa. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Gálos Rezső: Emlékezés Tompa Mihályra. Uránia. 1917. évf. — Gorzó Gellért: Tompa. Rozsnyó, 1917. — Kardos Albert: Tompa és Debrecen. Debreceni Protestáns Lap. 1917. évf. — Négyesy László: Tompa. Budapesti Szemle. 1917. évf. — Patay Pál: Tompa-jubileumra. Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 1917. évf. — Schöpflin Aladár: Tompa Mihály. Nyugat. 1917. évf. — Szász Károly: Tompa. Uránia. 1917. évf. — Versényi György: Tompa népies költészetéről. Ethnographia. 1917. évf. — Gulyás József: Tompa Mihály emlékezete. Országos Református Tanáregyesület Évkönyve. 15. évf. Debrecen, 1918. — Heinrich Gusztáv akadémiai főtitkári jelentése. Akadémiai Értesítő. 1918. évf. — Takács Menyhért: Tompa Mihály letétjének fölbontása. U. o. 1918. évf. — Kéky Lajos: Magyar költői versenyek. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Kálniczky Géza: Tompa és Reményi. Irodalomtörténet. 1918. évf. — Mitrovics Gyula: Tompa helye költészetünkben. Protestáns Szemle. 1918. évf. — S. Szabó József: Tompa emlékezete. U. o. 1918. évf. — Rácz Lajos: Tompa és Debrecen.

Sárospataki Református Lapok. 1918. évf. — Váczy János: Tompa Mihály emlékezete. Budapest, 1918. — Kemény Lajos: Tompa Jós Festőjének forrása. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1919. évf. — Gulyás József: Tompa és a nevelő oktatás. Sárospatak, 1920. — Négyesy László: Tompa, Lévay, Gyulai. A Kisfaludy-Társaság Magyar Klasszikusok című kiadványában. Budapest, 1920. — Binder Jenő: Álom a hídon levő kincsről. Ethnographia. 1920. évf. — Solymossy Sándor: Mese a jávorfáról. U. o. 1920. évf. — Madzsar Imre: Tompa Mihály két költeményének tárgyáról. Irodalomtörténet. 1922. évf. — Császár Elemér: Tompa Mihály. Budapest, 1923. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Heller Bernát: Három a darú. Ethnographia. 1926. évf. — Hegyaljai Kiss Géza: Tompa Mihály feltedez egy írót. Protestáns Szemle. 1929. évf. — U. az: Tompa barátsága Szemere Miklóssal. U. o. 1929. évf. — U. az: Tompa barátsága Gyulai Pállal. U. o. 1929. évf. — U. az: Tompa Mihály barátai. Irodalomtörténet. 1929. évf. — Magyary-Kossa Gyula: A magyar orvosi emlékek. Két kötet. Budapest, 1929. — Rácz Béla: Két évszázad a magyar református igehirdetés történetéből. 1711–1914. Gyula, 1931. — Trencsény Károly: Tompa Mihály Zivatar c. költeményének keletkezése. Irodalomtörténet. 1931. évf. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Rapaics Raymund: A magyarság virágai. Budapest, 1932.

TÓTH KÁLMÁN.

Az önkényuralom és kiegyezés korának ünnepelt lírikusa — Tóth Kálmán — nemes lendületű, panaszos hangú költő volt. Lantján a szerelem édesbús epedése és a hazaszeretet borongó lelkesültsége számos megkapó változatban szólalt meg. Pályájának elején Petőfi Sándor erősen hatott rá: nyelvben, versformában, hangulatban egyaránt. Utóbb függetlenítette magát mesterétől, eredetisége izmosodott, érzelmeit a maga hangján énekelte meg.

Szerelmi dalainak első ciklusát bajai eszményképe iránt érzett szerelme sugallta; második ciklusa Majthényi Flóra személyéhez fűződött; azonkívül még két szerelme volt, tele fájdalommal és búsongással. A szerelem gyötrelmei minduntalan dalra ihlették, reménytelen epedésének hangulatosan adott kifejezést. Az indulat hangja hiányzott lírájából, annál vonzóbban énekelte meg a lemondás csendes vívódását. A jóság és szeretet költője volt, a szív embere, sebzett lélekkel járt az élet útjain. Szemrehányás, panasz, önkínzás, esengés, csalódás, kiábrándulás járt szerelmi élményei nyomában, de eszményi gondolkodását mindvégig megőrizte.

Szerelmi költeményei bejárták az egész országot, népdalait mindenfelé énekelték, szövegeik megzenésíté-

sére az akkori legjobb nótaszerzők vállalkoztak. Mélabúsan, gyöngéden, mesterkéletlenül írt, olykor egy-egy eredeti fordulattal adott vonzó erőt formás kompozícióinak. Kezdő sorainak hangulatosságával és képekben való gazdagságával különösen meglepte kortársait. *(Befútta az utat a hó, Felleg borult az erdőre, Fütyül a szél, az idő már őszre jár, Naptól virít, naptól hervad a rózsa, Sírjon-ríjjon a hegedű, Tele van a rózsabokor virággal, Temetésen láttalak meg legelébb.)*

Hányan mondogatták — csalódott ifjak és boldogtalan nők — az ő szerelmes strófáit, hányan ismételték a *Minek is van a szív s a szívben szerelem* örök panaszát: «Te engemet szeretsz, én másért lángolok, Akinek szíve tán ismét másért dobog; És így tovább, tovább, mást szeret mindenik, Oly csillagok vagyunk, mik egymást kergetik.» Hányan érezték át a *Halál* filozófiájának megrendítő igazságát: «Nem, nem az a halál, ahogy itt nevezik, Ha koporsónknak a födelét szegezik.» Nem az a halál, mikor minket siratnak; az a halál, mikor még itt vagyunk a földön és magunk siratjuk önmagunkat. Ismertem egy vidám gyermeket — jajdul fel a költő — boldog fiú volt, de elvette az ég; hol van? sehol! pedig e gyermek én voltam. Ismertem egy lázban égő, szerelmes ifjút, ma is siratom gyönyörű tavaszát, ez az ifjú is én voltam. És volt egy férfi, lelke tele szeretettel, bizalommal; azt hitte, van barátság, becsület; nem tudta, hogy gonosz a világ; meghalt ez a reményeiben csalódott férfi is. Igen, sokszor halunk; többször, mint a hab a víz tükrén; nem ott van a halál, ahol a temető. «Itt is sokszor halunk, ó én azt

érezem! Én már rég meghaltam; agyam forr és kezem
Mozog még, de tudom, hogy ez nem élet és Ami még
hátra van: az csak elköltözés.»

Hazafias költeményeiből a szabadságharc nagy eseményeinek csodálata sugárzott elő. Ezeket a faji büszkeségtől és nemzeti fájdalomtól duzzadó dalokat, elégiákat és ódákat abban a korban alig olvashatta valaki megilletődés nélkül. Az *Előre* lüktető versszakain nemzedékek tanulták szeretni a hazát, a *Mikor az akasztófákat faragták* gyászos strófáiból a jóvá nem tehető megalázás fájdalma sírt fel. Feledhette-e a szabadsághős és fia: *Kik voltak a honvédek* s ki volt a tizenhárom tábornok? Ó fiam, ez a legszörnyűbb eset, amit eddig a történet tanít: «Megrendül a hit, hogy ez végbe ment, Úgy fojttattak bitón meg s annyian; De ne beszéljünk erről sohasem, Mert az Istenben hinnünk kell, fiam!» És *Kossuth*, a nemzet becsületének védője, nemzedékek bálványa, honfiak és honleányok álomképe. Nem tudtam az okát — riad fel a költő — de az ő szavára mentem csatába én is, a tizenhat éves gyermek; rohamra fújtak, a huszárok közbevettek, vidáman nyargaltam velük s éltettük nevedet. Azután elveszett minden, hazamentem, sírt édesatyám, sírtam én is, de sírva is éltettük nevedet. «Azóta mennyi sok év elhaladt, A sejtelem előttem eszme lett, Most értek mindent, mi volt akkor az! És éltetem még most is nevedet.»

Tóth Kálmán hazafias lelkesedést és költői lendületet vitt színműveibe is. Témáit helyes érzékkel szemelte ki, históriai anyagát hatásosan dolgozta fel, helyenkint erős tragikus levegőt teremtett. A színi hatás mellett nem

feledkezett meg meséi belső fejlesztéséről, a jellemrajz következetességéről, a nyelv emelkedettségéről sem. Új felfogással mutatta be a Zách-család tragédiáját, érdekes szerelmi mesét szőtt II. István király nejének alakja köré, a parasztnép jótevőjeként léptette fel Aba Sámuel királyt. *(Az utolsó Zách, Egy királyné, A harmadik magyar király.)* Ezeknek a történeti szomorújátékoknak politikai célzatai erősen izgatták a közönséget: az idegen törekvésekkel szembeszálló magyar hősöket lelkesen megtapsolták. Eger ostromáról írt történeti vígjátéka esztétikai szempontból csekély értékű. *(Dobó Katica vagy az egri szép napok.)* Annál sikerültebb történeti vígjáték Nagy Lajos király házasságáról szóló darabja; ennek bonyodalma abból indul ki, hogy az ifjú király ingadozik a velencei doge és a bosnyák bán leánya között, mert nemcsak a szerelmet, hanem a politikai érdekeket is fontolóra kell vennie. *(A király házasodik.)* A társadalmi vígjáték terén szintén megnyilatkozott tehetsége: hőse, a nagyravágyó úriasszony, megválasztatja férjét országgyűlési képviselőnek, de később belebukik terveibe s ezzel együtt elveszti környezetére nehezedő zsarnoki hatalmát is. *(Nők az alkotmányban.)* A dologtalanság ostorozását célzó népszínművét a budapesti Népszínház számára írta. Jómódú iparosok, szerelmes mesterlegények, derék iparoslányok szerepelnek a darabban, majd megjelenik egy intrikus naplopó, de mesterkedései, hogy fölkeltse a becsületes iparosokban a nagyralátás ördögét és a zavarosban halászhasson, kudarcot vallanak. *(Az ördög párnája.)* Amilyen népszerű volt Tóth Kálmán mint szerelmi költő és haza-

fias lírikus, éppen olyan zajos sikereket aratott színdarabjaival is.

Tóth Kálmánt nemcsak a nagyközönség szerette, hanem az íróvilág is. Deák Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond és mások egyformán becsülték; Vadnai Károly rendkívül vonzó képet festett egyéniségéről. «Soha nem kereste kedvét abban a nemtelen szokásban, mely a nagyobb tehetségek és nevek kisebbítésében élvet, gyönyörűséget talál. Ellenkezőleg, a mások sikereinek is őszintén tudott örvendeni s kedvetlenité, ha a kitűnőket valahol ócsárolták». A kritika iránt rendkívül érzékeny volt, minden kis méltatlanság sajgó sebet ütött rajta. «Hiúnak tartották és az is volt, mint a költők, művészek, ez ingerlékeny faj, legnagyobb része, kik rendesen úgy tesznek, mint ahogy a rege fogja a Bajkál-tavára: fölfortyannak, hacsak tónak és nem tengernek nevezik. Költőnknek is sok kedvetlenséget okozott egy-egy kedvezőtlen kritika; de hozzá kell tennem, hogy soha költő nem táplálhatott ártatlanabb hiúságot, mint az övé volt. Irígység, elfogultság nem párosult azzal». A világ «igen szerencsés embernek tartotta, mert bőven aratta a sikert, nagy hírnévre tett szert, ünnepeket rendeztek tiszteletére, szokásos és szokatlan kitüntetésekben részesítették; nemcsak aranytollat, ezüstserleget s a hölgyvilágtól aranyos koszorút kapott, hanem még Miskolc városának nemes csizmadia-céhe is megválasztotta tiszteletbeli mesternek; továbbá elsőrendű irodalmi intézetek emelték tagjaik sorába; szülővárosa négyízben választotta meg képviselőnek s mester keze által festett arcképét helyezte gyűléstermébe; könyveit sürün adták ki és vették, lapjait állandó és nagy részvétel tartotta fenn; s csak adakozó természetén s a jövővel való mitsem törődésén múlt, hogy irodalmi keresményeiből jelentékeny vagyont nem gyüjtött. Mennyi külső szerencse!» S mégis, ez a szerencsés író sohasem volt boldog ember. Egyike volt azoknak a költőknek, akiket «egy ismeretes ötlet a selyembogárhoz hasonlított, mely másnak selymet, magának koporsót szö». (Tóth Kálmán emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 17. köt. Budapest, 1882.)

Beöthy Zsolt szerint Tóth Kálmán költészete a Petőfi-iskola körébe tartozik, ő mutatja legnemesebben a nagy lírikus hatását. «Dalos természet, érzésének folytonos költői hullámzásával s a kifejezés köny-

nyed folyamatosságával. Különösen a szerelem fájdalmai tolulnak gazdag változatban ajakára s zengő, tetszetős hangon nyilatkoznak. A szenvedély erejéig azonban nem bír emelkedni, amint komoly hazafias versei sem vesznek igazi ódai szárnyalást. Mindig bizonyos édesség jellemzi, melyet némileg nyelvének természetes könnyedsége enyhít. Ez dallamos ugyan, de különösebb eredetiség varázsa nélkül». (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Széchy Károly szerint: «Alig pár esztendő alatt, még teljesen fiatalon, magasan kiemelkedett társai közül: eredetisége kiforrt, hírneve megalapult s mint szerelmi költő az ország legnépszerűbb dalnoka volt a forradalom után. Úgy tűnik elénk, igaza van Vadnainak, mint a líra Hamletje, kinek szerelmi történetében a szerelmi sóvárgás tragédiája nyilvánul, mert bár esengett a boldogság után, félt is tőle». Népdalainak sorozata «a haza minden zugába, a legalacsonyabb kunyhóba is elvitte nevét; merengő és epedő szerelmi dalai a magyar hölgyvilágban szereztek neki páratlan népszerűséget». A szerelmen kívül «honának és nemzetének szeretete is mélyen és nemesen ihlette». (A magyar líra a forradalom után. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.)

Tóth Kálmán 1831. március 30-án született Baján. Atyja, egy hercegi uradalom számtartója, papnak szánta s ő be is lépett a pannonhalmi Szent Benedek-rend növendékei közé, de betegeskedése miatt távozni kényszerült és Pécsen folytatta tanulmányait. A szabadságharc idején beállt honvédnek, hadnagyi rangot nyert, résztvett több ütközetben. Mivel író akart lenni, 1851-ben Pestre ment, itt sikerült bejutnia Nagy Ignác mellé a Hölgyfutár szerkesztőségébe. Nevének csakhamar becsületet szerzett, költeményeit országszerte szavalták, színdarabjai nagy sikert arattak. Növelte népszerűségét, hogy politikai sajtóvétségért fogsággal büntették. 1860-ban megindította a Bolond Miskát, élclapja sokat tett a hazafias szellem erősítésére; hasonló sikerrel szolgálta az irodalmi élet elevenségét szépirodalmi napilapja, a Fővárosi Lapok. Ezt 1864-ben alapította. A Kisfaludy-Társaság 1860-ban, a Magyar Tudományos Akadémia 1861-ben választotta tagjává. Az 1860-as években állott sikereinek és népszerűségének tetőpontján, az 1870-es években már kevesebbet dolgozott. Lapvállalatait másoknak adta át, egészsége hanyatlott, lelke egyre borúsabb lett. Különösen az fájt neki,

hogy szülővárosának polgárai kibuktatták a parlamentből. Élete végét szinte öntudatlan állapotban, testben-lélekben összetörve töltötte. 1881 február 3-án halt meg Budapesten.

Adatok Tóth Kálmán életéhez:

1831. — Március 30-án születik Baján. (Atyja Tóth György uradalmi számvevő, anyja Nigszthy Teréz, mindketten katolikus vallásúak. Testvérei közül nénje, Kempelen Győzőné Tóth Riza, az 1850-es években novelláival tünt fel.)

1845. — Bencés novicius Pannonhalmán. (Egy évig tanul a monostor falai között, a szigorú életmód beteggé teszi. Kényszerű távozását fájlalja, elöljárói is sajnálkozva válnak meg tőle.)

1849. — A szabadságharcban huszárhadnagy. A világosi fegyverletétel után Bajára menekül. (Az osztrák hatóság sorozóbizottság elé állítja, de sikerül megmenekülnie a közkatonaság gyötrelmei elől.)

1851. — A Hölgyfutár segédszerkesztője. (Egyszerre kedvező helyzetbe kerül, mert harminc pengőforint havi fizetést kap Nagy Ignác szerkesztőtől.)

1856. — Huszonöt éves. Nőül veszi Majthényi Flórát. (Az előkelő származású leány kezéért küzdenie kell, mert Flóra édesanyja gazdag nemesurat óhajt gyermeke férjéül. A szerelmi frigy tizenkét évi házasélet után felbomlik, férj és feleség nem értik meg egymást, a költő 1868-ban elválik nejétől, a költőnőtől.)

1860. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. Ebben az évben indítja meg a Bolond Miskát. (Humoros lapjának eleinte száz előfizetője sincs, de néhány hónap mulva már ötezren járatják. Megénekli az eseményt: «Bolond Miska pezsgőt iszik, No az ember lássa! De hát ötezerre megy már A prenumeránsa.»)

1861. — A M. T. Akadémia tagja lesz. (Gróf Pálffy Móric helytartó csak három évvel később hagyja helyben megválasztását, mert politikai sajtóvétség miatt hatósági eljárás indul meg ellene. A katonai törvényszék két havi fogságra ítéli s a Bolond Miska megjelenését három hónapra felfüggeszti.)

1864. — Megindítja a Fővárosi Lapokat. (A gyorsan felvirágzó folyóiratot 1867-ig maga szerkeszti, azután átadja Vadnai Károlynak.)

1865. — Szülővárosa megválasztja országgyülési képviselővé. (Négy cikluson át tagja a parlament alsóházának, lelkesen küzd Baja

érdekeiért, de 1876 után kimarad a képviselőházból. Eleinte Deák Ferenc programmját követi, később Tisza Kálmán híve lesz, vele együtt lép be a Deák-pártba. Mint kormánypárti politikust megbuktatják.)

1879. — Október egyik éjjelén agyszélhűdés éri. (Ettől kezdve élő halott. Csak egy vágya van, hogy meghalhasson.)

1881. — Február 3-án meghal Budapesten. Ötven éves. (Fia, Tóth Béla, ekkor már ismert író. Egykori hitvese, Majthényi Flóra, harmincnégy évvel éli túl.)

1894. — Szülővárosa szobrot emel emlékének. (A szobor Bezerédi Gyula alkotása.)

Kiadások. — Tóth Kálmán első versei az Életképek 1847. és 1848. évfolyamaiban jelentek meg. — Első önálló kötete tíz énekes népies hőskölteménye: Kinizsi Pál. Pest, 1853. (A nagyerejű hősről, készült verses elbeszélés Petőfi Sándor János Vitézének és Arany János Toldijának erős hatását mutatja.) — Szerelmi vadrózsák. Két füzet. Pest, 1853–1854. (Lírai verseinek első gyüjteménye.) — Költeményei. Pest, 1854. (Nagy Ignác költségén.) — Száz új költemény. Szeged, 1856. — Egy királyné. Dráma négy felvonásban. Pest, 1858. (A M. T. Akadémiától száz arannyal jutalmazott pályamű.) — Tóth Kálmán összes költeményei. Két kötet. Pest, 1860. — Kipfelhauser költeményei. Pest, 1861. (A komikus alakot, a Bolond Miska élclap népszerű figuráját, a germanizálás kigúnyolására gondolta ki a költő. Verses füzete tizezer példányban kelt el.) — Bolond Miska költeményei. Pest, 1866. (Politikai és társadalmi vonatkozású verseinek gyüjteménye.) — Újabb költeményei. Pest, 1868. — Nők az alkotmányban. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1871. (Először a Nemzeti Színházban: 1871.) — Huszonöt év után. Két kötet. Pest, 1873. (Verses munkáinak válogatott gyüjteménye költői pályájának huszonöt éves fordulójára.) — Az ördög párnája. Népszínmű három felvonásban. Budapest, 1875. (Először a Nemzeti Színházban: 1875.) — Irkafirkák. Budapest, 1877. (Elbeszélések, emlékek.) — Összegyüjtött költeményei. Budapest, 1878. (Első teljesebb gyüjtemény.) — Összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1888. (Végleges teljes kiadás.) — A király házasodik. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1898. (Magyar Könyvtár.) — Összes költeményei. Két kötet. Budapest, 1902.

(Endrődi Sándor bevezetésével.) — Válogatott költeményei. Budapest, 1902. (Endrődi Sándor kiadása a Remekírók Képes Könyvtárában.)

Irodalom. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Vadnai Károly: Tóth Kálmán emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 17. köt. Budapest, 1882. — Szana Tamás: Tóth Kálmán életrajza. Pozsony, 1885. — Erdélyi János: Tanulmányok. Budapest, 1890. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Tóth Kálmán emlékalbuma. Szerk. Horváth Cyrill. Baja, 1894. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897. — Ferenczy József: Irodalmi dolgozatok. Budapest, 1899. — Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1907. — Széchy Károly cikke: Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Bodola Gyula: Dobó István a magyar költészetben. Kolozsvár, 1908. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. — U. az: Dramaturgiai dolgozatok. Budapest, 1908. — Gazdag Lajos: Az önkényuralom és Tóth Kálmán Bolond Miskája. Katolikus Szemle. 1909. évf. — Csernátoni Gyula: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. — Schmidt Béla: Tóth Kálmán lírája. Zombor, 1911. — A magyar irodalom története 1900-ig. Szerk. Ferenczi Zoltán. Budapest, 1913. — Alszeghy Zsolt: Tóth Kálmán drámaköltészete. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — U. az: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Dömötör Pál: Tóth Kálmán életrajza. Budapest, 1914. — Alszeghy Zsolt: Tóth Kálmán lírájának fejlődése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1915. évf. — Császár Elemér: Tóth Kálmán. Akadémiai Értesítő. 1915. évf. — Viszota Gyula: Tóth Kálmán akadémiai tagsága. U. o. 1915. évf. — Gondán Felicián: Emlékkönyv Tóth Kálmán születésének századik évfordulójára. Baja, 1931. — Rubinyi Mózes: Tóth Kálmán. Budapesti Szemle. 1931. évf. — Tordai Ányos: Mikor Tóth Kálmán a gimnázium diákja volt. Bajai ciszterci reálgimnázium értesítője. 1931. — Sajó Sándor: Emlékezés Tóth Kálmánra. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 58. köt. Budapest, 1932.

A KÖLTÉSZET FEJLŐDÉSE.

Vörösmarty Mihály lírájának s még inkább Bajza József daltípusának nyomán az 1830-as és 1840-es években egész költői iskola keletkezett. Bajza József költészetét az ifjabb nemzedék mintául tekintette; a fővárosi és vidéki költők egymással versenyezve törekedtek arra, hogy finom hangon szólaljanak meg és szabatosan verseljenek. Ezt a költői irányt almanach-lírának vagy szobai költészetnek nevezi irodalomtörténetírásunk. Mondják még az Athenaeum lírájának is azért, mert a bánatos érzelmeket zengedező versek jórészt az Athenaeum évfolyamaiban láttak napvilágot. Ez a líra feltűnően mesterkélt volt, általánosságban mozgó, témákban és motívumokban eléggé szegény. Hiányzott belőle az egyéni szín, a hang változatossága, a képzelet csapongása. A költemények a szívélet szelíd hullámzását tükrözték színtelen nyelven, sóhajosan, a jambusok és trocheusok szabályos lebegésével.

Legtöbb bensőség Vachott Sándor (1818—1861) költeményeiben nyilatkozott meg. Mélabús dalai és elégiái az akkori családi, szerelmi, hazafias és bölcselő líra jellemző darabjai. Vachott Sándor kerülte az üres érzelmességet, tartózkodott minden dagályosságtól, fájdalmának a szenvedés közvetlen hangjain adott kifejezést. Leg-

nagyobb sikerét *A külföld rabja* című költeményével érte el: ebben a Metternich-rendszer szerencsétlen áldozatának, a börtönében megőrült Lovassy Lászlónak, emelt emléket. — Kerényi Frigyes (1822—1852) lírájából is az érzékeny lélek panaszai csendültek elő, a költő ízléssel dolgozott, vallomásai az őszinteség hatását keltették. Nyelvéből hiányzott a szín, erő, fordulatosság. — A finomkodó szalon-poézis hívei Jámbor Pálban (1821—1897) látták Petőfi Sándor szerencsés vetélytársát, jóllehet Jámbor Pál ritkán ment túl a nyelv esztergályozottságán és a versforma csiszoltságán. Megragadóbb lendület nem tört elő lírájából. — Tipikus szalon-költő volt Császár Ferenc (1807—1858) is. A magyar lírikusok közül ő énekelte meg legelőször a tengert. Az Adria mellett eltöltött évei az óceán rajongójává tették. Bár száműzöttnek érezte magát Fiumében, mégis szerette a magyar tengerpartot, lelkesedett az olaszokért. Új költői motívumával kétségtelenül szerencsésen bővült a magyar líra tárgyköre. Vallásos, hazafias, szerelmi és baráti érzelmeit a szonett formájában szerette kifejezni; búsongó vallomásai mintha Bajza József és Garay János költészetének csiszoltságát verték volna vissza bágyadtabb sugarakkal.

Amint Kunoss Endre (1811—1844) és Pap Endre (1817—1851) példái mutatják, a mesterkélt líra is tudott olykor, az ihletés szerencsésebb óráiban, egy-egy tetszetősebb műdalt teremteni, de már az elbeszélő műfajokban, Nagy Imre (1817—1840) és Szilágyi István (1819—1897) balladáinak tanusága szerint, gyönge volt a babérokért küzdő költők ereje. — Székács Józsefet (1809—

1876) Istent dicsérő verses fohászaiért, szatiráiért és epigrammáiért, TÁRKÁNYI BÉLÁT (1821—1886) vallásos énekeiért és balladáiért emlegették. — Ebben az időben néhány dallamos strófa elég volt arra, hogy szerzője iránt figyelmet ébresszen. A rímes-időmértékes sorokba fűzött csinosabb képeket mindjárt észrevették és szívesen méltányolták.

SZEMERE MIKLÓS (1804—1881) költői frazeológiája még az Athenaeum-korszakáé, de pongyolasága már eltér Bajza József iskolájának követelményeitől. Hangulata gúnyos, szenvedélyessége művészietlenségekre ragadja. Olykor keresetlenül vidám, máskor nehézkesen bölcselkedő. Legerősebb a leíró költészetben.

A népies elemek beszűrődése jellemzi SÁROSY GYULA (1816—1861) líráját is. Főkép szerelmi dalait és hazafias költeményeit olvasták szívesen. A szabadságharc idején izzó gyűlölettel támadta az osztrák császári uralmat. Harsányhangú verses munkája, az *Aranytrombita*, a magyar nép nyelvén szólt a nemzet szívéhez.

ERDÉLYI JÁNOS (1814—1868) egyideig az almanachlíra hangján ismételgette azokat a gondolatokat és képeket, amelyeket előtte már sokan elmondtak; később a népköltészet tanulmányozásával tette eredetibbé líráját. *Egy gyermek születésére* című költeményében a jogtalan milliók fájdalma megkapó erővel jajdult fel: «A pórkunyhóban gyermek született: Egy rabbal a földnek több rabja lett.»

Az 1840-es évek meghozták a népiesség divatát. A népies irány felkarolásának több oka volt, az érdeklő-

dés felébredése különféle tényezők együttes hatásának köszönhető. Egyrészt a magyar műköltészet kezdett elsekélyesedni; hangban, nyelvben, témában kimerült. Vörösmarty Mihály egyetlen volt a maga nemében, az almanach-költészet művelői egyazon modorban verseltek. A feltrissülés szükségét mindenki érezte. Hatott a külföld példája is: az angolok, franciák, németek rajongása a népies költészet iránt; hatott az egyre erősbödő demokrata szellem: ez nemcsak a politikában, hanem az irodalomban is helyet követelt a népnek. Néhány költő már Petőfi Sándor előtt megtanulta a népies hangot. A székely eredetű Kriza János (1811—1875) dalai az 1830-as évek végén érdeklődést keltettek gyökeres magyar nyelvükkel, a gondolkodás és érzelmek kifejezésének népiességével; egy másik székely költő, Szentiváni Mihály (1813—1842), szintén feltűnt népieshangú dalaival; a magyar Alföld népének is akadt dalköltője Szakál Lajos (1816—1875) személyében. Mindezek azonban inkább csak kísérletezők, egy új irány öntudatlan előfutárai. Költészetük elég tiszta népköltészet, ennek megnemesítése nélkül, itt-ott kissé meghamisítva a paraszt-poézis eredeti zamatát. Az 1840-es években bekövetkezett az az idő, amikor a népies elem egyes kiváló költők lantján egybeolvadt a művészivel: az almanach-költészet mesterkéltségéből és a népköltés naivságából kibontakozott Petőfi Sándor új művészi iránya.

Az 1850-es évektől kezdve Petőfi Sándort utánozták költőink. Vörösmarty Mihály, Bajza József, Czuczor Gergely és Garay János a szabadságharc után már csak

elvétve szólalt meg, Arany János és Tompa Mihály munkakedvének sokat ártott a vidéki elszigeteltség, annál szaporábban adták közre költeményeiket a kezdő poéták. A folyóiratokba tömérdek népies verset írtak, köteteiket megtömték tarka szóvirágokkal. Petőfi Sándor hatása már az 1840-es évek második felében jelentkezett, de igazi virágzásában csak a szabadságharc bukása után kezdett mutatkozni; kár, hogy az utánzók csak az ifjúkori túlzásokat s a lírai külsőségeket tanulták el mesterüktől s eredetiségük többnyire ízléstelenségekben nyilvánult. A népies bájt pórias cifrálkodás váltotta fel, a könnyedség pongyolasággá lett, a szenvedély heve nagy mondásokba fulladt.

Föllendült a vidékiesség költészete. Gyökeret vert az a meggyőződés, hogy az igazi magyarság a parasztok nyelvében és életében rejtőzik, itt kell keresni a legeredetibb nemzeti jellemvonásokat. Mivel Petőfi Sándor annak idején a népélet képeit nagy művészettel mutatta be, az ő nyomain útnak induló költők szintén rajongással fordultak a falu népe felé. Tárgyban, hangban, nyelvben és verses formában egyaránt keresték a népiességet, a forma csinosságával nem sokat törődtek, annál nagyobb örömüket lelték a cifrábbnál cifrább mondások gyártásában. Az ország egyes tájai szerint bizonyos sajátosságot is iparkodtak adni költészetüknek, mert mindegyik költő a maga szülőföldjének magyar népét tartotta a régi magyarság leghívebb őrzőjének. Főkép dalokat, életképeket, románcokat írtak s elsősorban a szerelem érzéseit zengték. Hol a falusi legény helyzetébe képzelték bele magukat, hol a maguk életének kisebb-nagyobb mozzanatait szed-

ték népies strófákba. Nagy közlékenységgel adtak számot minden apróságról, családi és szerelmi életük legjelentéktelenebb dolgairól; az őszinteségben is követni akarták Petőfi Sándort; sajnos, a nagy lírikus egyéniségének és művészetének varázsa nélkül. Petőfieskedők voltak testestül-lelkestül, visszhangjai a mester ígéinek. Elbeszélték szüleik életkörülményeit, gyermekkori csínytevéseiket, szerelmi kötődéseiket, mindezt abban a népies formában, azon a hangon és olyan fordulatokkal, mint Petőfi Sándor. Tartalmatlanságukat népies sallangok hajhászásával takarták, költőietlenségükről dölyfös önérzettel iparkodtak elterelni a figyelmet. Egymáshoz írt költői leveleikben, egymásról szóló verseikben nemcsak a jókedvű pajtáskodás tréfái hangzottak fel, hanem a kölcsönös zsenialitás hangoztatásának bókjai is. Divattá lett a kritikusoknak mérhetetlen gőggel való lenézése, a költői babérok harsány követelése. Az őszinteség a keresettséggel, a népiesség a dagállyal, a fűzfa-poézis a művészi célokra törekvő költészettel teljesen összekeveredett ebben a kiforratlan irodalomban.

A sallangos szavú Petőfi-utánzók közül Lisznyai Kálmán (1823—1863) nevét emlegették legtöbbször. A nógrádmegyei poéta dalai élénk képzelőtehetségre vallottak, de egyúttal tisztulatlan ízlésre is. Strófáit felvirágozta tarkabarka képekkel, szertelen hasonlatokkal. Költeményeiben a könny a szeretet vére, a lant az Úristen ajka, az omló vér ömlő szentség, a szerelem forró szentség, a madárdal hangos szentség. Lisznyai Kálmán Isten kegyelméből való poétának tartotta magát; az ilyen őstehetség — vallotta —

nem szorul művészi elmélyedésre, gondosságra, tanulásra. Minden nagyobb alakítás nélkül vetette papírra érzelmeit és gondolatait. Már az 1840-es években feltűnt népies pongyolaságával; de utóbb, az önkényuralom idején, egyenesen hajhászta a furcsa képeket, szokatlan kifejezéseket. El akarta kerülni Petőfi Sándor hatását; félt attól, hogy utánzónak kiáltják ki; éppen eredetiségre való törekvése volt lírája különc irányának egyik főoka. Új modort akart fölvenni, új irányt igyekezett törni, hogy ne emlékeztessen mesterére. Nagyszerű továbbfejlődést látott a tájköltészetben, ennek megalapítását büszkén vallotta a maga dicsőségének. Erőszakosan népieskedett; költészetébe belevitte a palóc népnyelv sajátságait; észjárásában, stílusában, szókincsében serényen utánozta földijeit. Verseit megrakta etnográfiai érdekességekkel és zabolátlan fantáziájának szertelenségeivel. Rikító színei, legénykedő hangja, magyarkodó népiessége, csilingelő rímei az egész ország figyelmét reá fordították. A különleges képek és hasonlatok egész tömegével, a jobbra-balra szökdelő ötletek és agyoncicomázott vallomások hosszú áradatával lépett az olvasók elé. Igazságtalanság volna elvitatni tőle a költői képesség szikrázását, de ez egymagában véve még nem művészet. A tanulmány és ízlés egészen hiányzott verseiből. Frissesége, fordulatossága, jó kedve nem pótolhatta gyakori prózaiságát s általában költészetének sekélyességét. Őszintén, fesztelenül, szilajon írt minden dolgáról; ez a jurátusi hetykeség, ez a sírva-vigadó hazafiság, ez a Vas Gereben prózájára emlékeztető pajtáskodó poézis rendkívül tetszett. Palóc-dalai szinte lázba hozták a

közönséget. a népszerű költőt mindenképen kényeztették.

Vas megye egyik magyar vidékének, a Kemenesaljának, helyi dalnokaként mutatkozott be olvasói előtt Szelestey László. (1821—1875.) Költői eszményképe a kocsmázó, duhajkodó kemenesalji paraszt volt, ennek a nyelvén cifrázta költeményeit. Ismeretlen népies kifejezések, tájszavak, kurjantások zúdulnak elénk verseiből: etnográfiai részletezéssel mélyedt a vasmegyei magyar nép szokásainak verses ismertetésébe. Egyik verses kötetének előszavában kifejtette, hogy az eredeti nemzeti költészet csak a népköltészet alapján fejlődhetik, ezért a költőnek fel kell használnia és a nemzeti irodalom kertjébe át kell ültetnie a magyar vidék sajátszerű gondolatait, eredeti szólásait, érzelmeinek drága gyöngyeit: így lesz a nemzeti költészet a magyar élet hű kisugárzása. Szelestey László minden tekintetben elmaradt Lisznyai Kálmán mögött, kiforratlan ízlésű tájverselő volt, Petőfi Sándor népiességének gyönge utánzója. — Székely Józsefre (1825—1895) Petőfi Sándor pesszimista költeményei hatottak. A Felhők ötleteit utánozta, szertelen mondásokkal iparkodott túltenni mesterén. Vad gondolatokat hintett szét verseiben, erőlködő fantáziával szórta képeit, büszke volt bombasztjaira. — Kiforrottabb költő Tóth Endre. (1824—1885.) Líráját megőrizte a túlzásoktól és ízléstelenségektől, írt néhány csinos dalt és leíró költeményt. Ábrándos szerelmi verseit különösen a nők olvasták szívesen. Egy ideig népieskedett, utóbb áttért az érzelmes műdal művelésére. — Zűrzavaros titánkodással, za-

josan és tartalmatlanul indult útnak ZALÁR JÓZSEF. (1825—1914.) Később meghiggadt, a kritika intéseit megszívlelte, képzeletének erőszakos csigázásából engedett. Hazafias költeményei tüzes poéta-lélek termékei. Balladái között feltűnik néhány maradandóbb értékű alkotás. — A népieskedés rikító sallangjai közül idejekorán kibontakozott BORUTH ELEMÉR (1833—1886) is. A magyar népdalköltészet hivatott munkása volt, szerelmi dalai Simonffy Kálmán, Szénfy Gusztáv és mások megzenésítésében országszerte elterjedtek. Természetesen, kedvesen, naiv hangon írt, ismerte a nép érzelemvilágát.

ZAJZONI RAB ISTVÁN (1832—1862) lírai köteteiből — 1860 táján — a hazafias költemények ragadták meg a kor lelkét. A hétfalusi csángó ifjú arról az erdélyi tájról szakadt a magyar fővárosba, ahonnan valamikor Apáczai Csere János indult pályájának. Hazafias meggyőződéséért börtönbe került, keserűségének izgatott hangon adott kifejezést lírájában. Dúlt költészet volt ez, a felháborodott lélek fenyegető jajkiáltása, a kortársak érzelmeiben visszhangot verő poézis. A gálya hajótörést szenvedett, a hajós kétségbeesve szórta átkait a sorsra. Ha lehiggad ez a boldogtalan költészet, talán igazi lírai értékek kristályosodtak volna ki belőle.

A katolikus szellemű költészet legtehetségesebb munkása MINDSZENTY GEDEON (1829—1877) volt: színes képzeletű, mélyen érző, nemeslendületű pap-költő. Nagyobb poétai erővel írt, mint bármelyik elődje és kortársa a katolikus egyházi költészetben, egyéniségét is belevitte vallásos lírájába. Előtte a vallásos költészet csupa

általánosság volt — verses fohászoknak hagyományos költői képekkel és gondolatokkal megtüzdelt sorozata — az ő lírájában már megjelentek az egyéni és korszerű vonások. A materializmus korszakában elismerést nem nyerve énekelt, a hithűség és a szabadelvűség súrlódásai között a katolikus gondolatot dicsőítette. Dogmatikus elszántság nélkül is a maga személyes dolgának érezte egyháza ügyét, misztikus hajlam nélkül is igazi papi lélek volt. Vallásos énekei ma is éreztetik ihlete erejét. *(Igére vár a nép, A szentek unokáihoz, A hon szava, Magányomból.)*

Kezdő verselők szívesen vállalkoztak Kisfaludy Sándor és Tompa Mihály regéinek utánzására, egyesek Garay János balladáit másolták, másokra Petőfi Sándor János Vitéze és Arany János Toldija hatott. A Vörösmarty Mihály nyomain haladó hexameteres epikának is akadt néhány késői művelője. Az önkényuralom idején jelent meg Debreczeni Márton (1802—1851) nagy hőskölteménye a kióvi csatáról, Árpád vezér magyarjainak híres hadi vállalkozásáról. A Vörösmarty és Tasso hatása alatt készült hexameteres eposz jól átgondolt munka, de nehéz olvasmány. Meséje bonyolult, eredetibb fordulatai nincsenek, nyelvéből hiányzik a ragyogás. A szerző lelkiismeretes gonddal mélyedt a magyar honfoglalás krónikáiba és a pogány magyarokról szóló történeti munkákba, eposzi alapgondolatát kiemelte a históriai elbeszélés köznapiságából, vezéralakja Isten választott hőse. Attila csodás kardja Árpád birtokába jut, a magyar vezér a Gondviselés akaratából indul a hún örökség visszafoglalására.

Különálló hely illeti meg ennek a korszaknak költői

között a kurucvilág történetíróját, THALY KÁLMÁNT. (1839—1909.) Ódon zamatú verseiben olyan híven utánozta és olyan hajlékonnyá tette a régi magyar költői stílust, hogy kuruc költeményeit évtizedeken keresztül eredeti Rákóczi-korabeli énekeknek tartották. Elsőrangú archaizáló poéta volt, utánzó és továbbképző művész; attól azonban haláláig óvakodott, hogy régies utánzatainak szerzőségét neki tulajdonítsák. Eredeti verseiben is tehetséges költőnek bizonyult, a népköltészet termékenyen hatott rá; Tompa Mihály, Petőfi Sándor és Arany János munkáiból sokat tanult; de megvoltak a maga eredeti hangjai és futamai is. Lantján a szélső hazafiság sóhajai és kiáltásai hangzottak fel, a hangulatok finomabb festésében többször felcsillant a tehetsége, igazi műfaja azonban a régies stílusú ballada volt. *(Esztergom megvételéről, Bezerédi nótája, Nagy Bercsényi Miklós, A kölesdi harcról, Balogh Ádám nótája, Német sas vert fészket, Ocskai Lászlóról való ének, Ujváriak dícséreti, Dunántúli bujdosó kurucok éneke, Rákóczi búcsúja.)* Amint annak idején Macpherson sem keltett feltűnést eredeti költeményeivel, de Osszián-utánzatait az egész világ magasztalta, úgy járt Thaly Kálmán is: eredeti költeményeit hamar elfeledték, kuruc-utánzatairól magasztalással beszéltek. Hosszú ideig alig sejtette valaki, hogy a legszebb kuruc balladák modern költő alkotásai.

Költők és műfordítók:

BALKÁNYI SZABÓ LAJOS (szül. 1823. április 5. Mihályi, Szabolcs megye; megh. 1889. szeptember 24. Debrecen) ügyvéd, utóbb törvényszéki bíró Debrecenben. Református nemesi családból származott,

hatvanhat éves korában halt meg. — Néhány dalát ma is éneklik. (Káka tövén költ a ruca, Kossuth Lajos azt üzente.) — Lehel kürtje. Debrecen, 1850. (Népies elbeszélő költeményében elmondja, hogyan szerzi vissza Bojt vitéz Lehel vezér kürtjét a német császártól.) — Utazás a másvilágon. Debrecen, 1855. (Humoros verses elbeszélés.) — Magyar ősmesék. Öt kötet. Debrecen, 1860–1875. (A magyarok képzelt őstörténete versekben.)

Beöthy Zsigmond (1819–1896) ügyvéd és bíró. — Életéről és munkáiról: a színműírók között.

Berecz Károly (szül. 1821. október 12. Rimaszombat; megh. 1901. december 26. Miskolc) okleveles ügyvéd, hírlapíró, az 1850-es években a Hölgyfutár szerkesztője, 1874 óta a M. T. Akadémia tisztviselője. Nyolcvan éves korában halt meg. — Szabad hangok. Pozsony, 1848. (Ez a hazafias versgyüjtemény volt az első cenzurázatlan magyar könyv a XIX. században.) — Százszorszépek. Pest, 1858. (Heine, Hafiz és Mirza Schaffy dalaiból.) — A régi Fiatal Magyarország. Budapest, 1898. (Írói pályájának emlékei.)

Bernát Gáspár (1810–1873) okleveles ügyvéd. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között. — Néhány sikerült népdalát az egész országban énekelték. (Az alföldön halászlegény vagyok én.) Népdalainak melódiáit is ő maga költötte.

Bérczy Károly (1821–1867) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a novellisták között. — Ihletett műfordító. Anyégin, a világhírű verses regény, annyira megragadta érdeklődését, hogy kedvéért megtanult oroszul s évekig tartó művészi munka árán öntötte magyar verses formába Puskin remekművét. A kivételes érdemű műfordítás 1866-ban jelent meg.

Boruth Elemér (szül. 1833. január 30. Mád, Zemplén megye; megh. 1886. augusztus 26. Sátoraljaújhely, Zemplén megye), családi nevén Steiger Alajos, földbirtokos, sátoraljaújhelyi lapszerkesztő, a Petőfi-Társaság tagja. Német eredetű családból származott, tüzes református magyarrá lett, 1879-ben a Petőfi-Társaság tagjává választották. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Megzenésített költeményeit az egész országban énekelték. (Tele van a rózsabokor virággal, Két gyöngye volt a falunak, két virága.) — Boruth költeményei. Pest,

1859. — Nyárlevelek. Sátoraljaújhely, 1878. (Versek.) — Boruth Elemér hátragyott művei. Két kötet. Budapest, 1887. (Versek, próza. Szana Tamás Boruth-életrajzával.)

Bozzai Pál (szül. 1829. január 10. Kővágóörs, Zala megye; megh. 1852. június 21. Zánka, Zala megye) pozsonyi jurátus. Végigharcolta a szabadságharcot, büntetésül besorozták az osztrák hadseregbe, mint gyógyíthatatlan beteget bocsátották haza Ausztriából. Huszonhárom éves korában halt meg. — Költeményeit Lévay József gyüjtötte össze és rendezte sajtó alá életrajzi bevezetéssel: Bozzai Pál irodalmi hagyományai. Budapest, 1886. (Olcsó Könyvtár.)

Bulcsú Károly (szül. 1823. április 8. Kassa; megh. 1865. augusztus 29. Kecskemét), családi nevén Paltsó Károly, okleveles ügyvéd, a kecskeméti református gimnázium tanára. Negyvenkét éves korában halt meg. — Viadár. Pest, 1858. (Verses tündérrege.) — Bulcsú Károly költeményei. Kecskemét, 1860. (A verses kötetet Arany János a Szépirodalmi Figyelőben terjedelmes bírálatra méltatta s nem tagadott meg töle némi elismerést.)

Császár Ferenc (szül. 1807. július 7. Zalaegerszeg; megh. 1858. augusztus 17. Kerepes, Pest megye) királyi bíró, a Pesti Napló szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Kiváló tehetségét semmi sem mutatja jobban pályája magas ívelésénél; árva gyermek létére egy vidéki szegény csizmadia-családból előkelő bírói székbe emelkedett; igaz, hogy nemesi származású férfiú volt. A papi pályára készült, de fölszentelése előtt kilépett a pesti katolikus papnevelőintézetből, elvégezte a jogot, 1829-ben a fiumei gimnázium magyar nyelvi tanára lett. A fiumeiek néhány év mulva patricius-tanácsnokaik sorába választották, a királyi hatóságok kormányszéki és törvényszéki alkalmazást adtak számára. Az 1840-es évek elején Pestre helyezték át s már harminckilenc éves korában kinevezték a hétszemélyes tábla bírájává. Hazafias magatartása miatt később bajba került, előkelő magas méltóságát a szabadságharc után elvesztette, nejével és hat gyermekével együtt ínségbe jutott, ügyvédi gyakorlattal kereste kenyerét. Az önkényuralom idején megalapította a Pesti Naplót, megindította a Divatcsarnokot. Ötvenegy éves korában halt meg. — Azóta, hogy Petőfi Sándort kíméletlenül bírálta, rossz hírét költötték az irodalomban, holott a legeszesebb, legmüveltebb, leghasznosabb emberek egyike

volt. Olasz írók verses és prózai fordításával méltán kiérdemelte kortársai megbecsülését, mint jogtudóst a legelsők között emlegették. — Kemendvár. Pest, 1828. (Verses rege Kisfaludy Sándor modorában.) — Szonett-koszorú. Fiume, 1831. (Hat szonett.) — Császár Ferenc kritikát érdeklő levelei. Pest, 1832. (A szerző gondolatai a kritikáról.) — Grammatica ungherese. Pest, 1833. (Magyar nyelvtan és olvasókönyv az olaszok számára. A szerző tökéletesen beszélt és írt olaszul. A M. T. Akadémia s később a Nemzeti Színház megbízásából több olasz írót fordított magyarra: Alfieri, Beccaria, Boccaccio, Foscolo, Nota, Pellico és mások munkáit.) — Váltójogi műszótár. Buda, 1840. (A kereskedelmi és váltójogban szaktekintély volt. Úttörő váltójogi munkáival kitörülhetetlenül belevéste nevét a magyar jogtudomány fejlődésébe.) — Császár Ferenc költeményei. Buda, 1841. (Verses kötetét «Guzmics árnyékának» ajánlotta. Mikor Pannonhalmán szerzetesnövendék volt, Guzmics Izidor, a bencés noviciusok mestere, szívesen foglalkozott irodalmi dolgozataival.) — Kliegl-könyv. Két kötet. Pest, 1842. (Ezt az alkalmi munkát Kliegl József festőművész és feltaláló támogatására szerkesztette. Pártfogoltja kivételes tehetségű gépész volt, terveit azonban nem tudta megvalósítani, mert sohasem gyűlt össze elegendő pénz találmányai megvalósítására.) — Magyar életképek 1843-ból. Buda, 1843. (Szatirikus szonettek a vármegyei gondolkodás korlátoltságáról és az adózás igazságtalanságairól. Ez a liberális kritikája és Bacsányi Jánossal folytatott levelezése egy időre gyanussá tették személyét a császári és királyi kormányhatóságok előtt. A kémhivatal titokban figyelni kezdte.) — Aradi vészlapok. Pest, 1844. (Gyüjteményes munka a tüzvésztől és árviztől elpusztított aradi lakosság fölsegítésére. A szerkesztő maga köré csoportosította az akkori legkiválóbb magyar költőket, így Czuczor Gergelyt, Eötvös Józsefet, Garay Jánost, Kisfaludy Sándort, Petőfi Sándort, Tompa Mihályt, Vörösmarty Mihályt. Az aradiak nyolcszáz pengőforint adományt kaptak a könyvből; hálából a város díszpolgárává választották meg a szerkesztőt. Az irigység ott settenkedett a siker nyomában. Különösen Nagy Ignác tüzelte írótársait az előkelő úr személye és írói hírneve ellen.) — Utazás Olaszországban. Két kötet. Buda, 1844. (A szerző a magyar-olasz egyetértés ügyéért sikeresen küzdött. Útleírásában Felsőolaszország természeti és művészeti szépségeit tárta olvasói elé.) — Tihany ostroma. Pest, 1845. (Eredeti opera-

szöveg Thern Károly zenéjével. A «lantos drámát» 1845 tavaszán mutatták be a pesti Nemzeti Színházban. Néhány jelenetét Olaszországban is eljátszották.) — Magyarkák 1845-ből. Lipcse, 1845. (Kovacsóczy Mihály társaságában írt névtelen röpirat. Nagy feltűnést keltett, szerzőjét lázasan nyomozták, de csak újabban derült ki, hogy a jellemképeknek ez az élesen gúnyolódó sorozata jórészt Császár Ferenc műve. Nem kíméli sem a nemeseket, sem a papokat; élvezettel gúnyolja a Nemzeti Színház tagjait és a hírlapok szerkesztőségeit; irónikus arcképeket vázol a tehetségükben elbízott magyar írókról és az elhíresztelt szellemi nagyságok emberi kicsiségéről. Ebben az évben adta közre Császár Ferenc Petőfiről szóló gúnyos bírálatát is. Az Életképeknek ez a cikke a Petőfi-barátok csoportjában heves ellenmondást, a Petőfi-kicsinylők táborában élénk helyeslést keltett. A Kazinczy stílusán fölserdült idősebb nemzedék tapssal fogadta a népies irány megvesszőzését, az új nemzedék bosszút forralt. Petőfit erőszakos modoráért kevesen szerették, tehetségét azonban senki sem merte tagadni, a lenéző bírálat keveset ártott írói megbecsülésének.) — Császár Ferenc beszélyei. Négy kötet. Pest, 1846–1852. (Novellái érzelmes-romantikus elbeszélések. Jósika Miklós és Eötvös József hatása szembetűnő rajtuk.) — Császár Ferenc költeményei. Buda, 1846. (Az első gyüjtemény bővített kiadása.) — Esti dalok. Pápa, 1847. (Ezt a verses kötetét Kövessy Kálmán álnév alatt bocsátotta közre. Bölcselő sóhajai Petőfi Sándor Felhőinek visszhangjai; megtörtént az a különös eset, hogy Petőfi leckéztetője Petőfi utánzója lett. Ellenségei valahogyan megtudták, hogy ő az álnevű szerző, rövidesen gondoskodtak róla, hogy írásaikban csúfondárosan pelengérre állítsák.) — Olasz költőkből. Pest, 1857. (Ezt a fordítását azért érdemes külön is kiemelni, mert Dante Divina Commediája itt lép először a magyar közönség elé: a szerző fordításában ekkor jelenik meg a Pokol első négy éneke.) — Őszi lombok. Két kötet. Pest, 1857. (Újabb költeményeinek gyüjteménye.)

Debreczeni Márton (szül. 1802. január 25. Magyargyerőmonostor, Kolozs megye; megh. 1851. február 18. Kolozsvár), a legkiválóbb magyar bányászok egyike. Egyszerű református iparos-családból származott, tanulmányait a kolozsvári helvét hitvallású kollégiumban és a selmecbányai bányászati akadémián végezte, kohómérnöki pályáján

fokról-fokra emelkedett, 1842-ben elérte az erdélyi kincstári bányatanácsosi rangot. Földtani kutatásaival, vegytani kísérleteivel, bányászati találmányaival tudományszakjának egyik kitűnősége volt, tisztviselői munkakörét kiváló sikerrel töltötte be. A szabadságharc idején a nemzet ügye mellé állott, ezért az önkényuralom pörbe fogta. Nejével és hat gyermekével együtt ínségbe került, nyomorán csak Mikó Imre gróf titokban nyujtott támogatása enyhített. Negyvenkilenc éves korában halt meg. — Hőskölteményét is nagylelkű mecénása nyomatta ki: A kióvi csata. Pest, 1854. (A hagyatékában talált tizenhat énekes eposz halála után három évvel jelent meg.) — Egész költői hagyatékát Széchy Károly rendezte sajtó alá: Debreczeni Márton költői művei. Két kötet. Budapest, 1903. (Az Erdélyi Irodalmi Társaság megbízásából. Életrajzzal és méltatással.)

Dózsa Dániel (szül. 1821. január 30. Makfalva, Maros-Torda megye; megh. 1889. szeptember 25. Buzásbesenyő, Kisküküllő megye) református földbirtokos-nemesúr, országgyülési képviselő, a marosvásárhelyi királyi tábla bírája, utóbb kúriai bíró Budapesten. Mint kolozsvári publicista az 1850-es években a kiválóbb vezércikkirók közé tartozott. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Zandirhám. Kolozsvár, 1858. (A Csíki Székely Krónika feldolgozása hexameteres hőskölteményben. A Vörösmarty Mihály hatását tükröző eposz meséje a magyar honfoglalás korában játszik.) — Dózsa Dániel versei. Kolozsvár, 1859. (A költő Tündér Ilona című verses regéjében feldolgozta Gyergyai Albert Árgirus-históriáját is. Ebben a munkájában Petőfi Sándor volt a mestere János Vitézével.) — Kornis Ilona. Öt kötet. Pest, 1859. (Történeti regény.) — Boronkay Margit. Kolozsvár, 1860. (Történeti regény.) — Oláh Judit. Kolozsvár, 1863. (Történeti regény.)

Eötvös József báró (1813–1871) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Erdélyi János (szül. 1814. április 1. Kiskapos, Ung megye; megh. 1868. január 23. Sárospatak) okleveles ügyvéd, szerkesztő, főiskolai tanár, a M. T. Akadémia tagja. Kálvinista jobbágycsalád fia volt, szegény sorsából csak nehezen küzdhette fel magát, mindenütt éreznie kellett, mit jelent az, milyen magárahagyottságot, ha valaki nem-nemes-szülők gyermeke. A sárospataki református főiskolában

tanult, jogi gyakorlatát Pesten végezte, megismerkedett a fővárosi írókkal. Mint előkelő nemesifjak nevelője, tekintélyes körökben forgott, volt ideje tanulmányainak kibővítésére, egyik tanítványával bejárta Olaszországot, később megfordult Németországban és Franciaországban. Az 1840-es években a fővárosi irodalmi és kritikai élet egyik mozgatója volt, a szabadságharc alatt Kossuth Lajos politikáját támogatta, ezért a világosi fegyverletétel után bujdosnia kellett. 1851-ben meghívták a sárospataki főiskola tanárának, a filozófiát és pedagógiát adta elő, utóbb a főiskola könyvtárnoka lett s a magyar irodalmat és a világirodalmat tanította. Sárospatak országos hírneve sokat köszönhet nagyhatású munkásságának. 1860-ban ő rendezte a kollégium háromszázéves jubileumi ünnepét. Ötvennégy éves korában húnyt el. A hálás sárospatakiak később szoborral tisztelték meg emlékét. — Bírálói munkásságáról: az irodalomtörténetírók és kritikusok között. — Szerkesztései közül három emelhető ki: a Regélő Pesti Divatlap (ezt a szépirodalmi folyóiratot 1842-ben Garay János társaságában szerkesztette); a Szépirodalmi Szemle (a Kisfaludy-Társaság kritikai közlönye 1847-ben); a Sárospataki Füzetek (a tudományos irodalom művelésére alapította 1857-ben). — Erdélyi János költeményei. Buda, 1844. (Műdalok, népdalok, elégiák, szatirák, epigrammák, szonettek, regék, románcok, balladák és műfordítások gyüjteménye. Toldy Ferenc szerint a költő «komoly, határozott, mély egyéniség, gondolatgazdag és meleg, bár költeményeiben darabos s a formát, sem a klasszikait, sem a népiest, tartalmával tiszta összhangba hozni nem bíró». Beöthy Zsolt szerint: «Nem írt sokat; de hathatós gondolatait törekszik egyszerűbb nyelven, bátrabb fordulatokkal s magyarosabb formákban fejezni ki; könnyedségre, tisztaságra azonban sohasem jutott, bizonyos darabosság nehezkedik alkotásain.») — Magyar népköltési gyüjtemény. Három kötet. Pest, 1846–1848. (A népköltészet ügyében szerzett érdemeiről: a következő fejezetben.) — Szabad hangok. Pest, 1849. (Forradalmi versek gyüjteménye. A költő 1849-ben Respublica címmel köztársasági ujságot is indított, de ennek a politikai hírlapnak csak kilenc száma jelent meg.) — A velencei hölgy. Pest, 1851. (Romantikus dráma. A pesti Nemzeti Színház 1852-ben megpróbálkozott előadásával, de a darab megbukott.) — A költészetről. Tanköltemény. Boileau után franciából. Budapest, 1885. (Olcsó Könyvtár. A sikerült műfordítás

először a Kisfaludy-Társaság Évlapjainak 1844. évi kötetében jelent meg.) — Erdélyi János levelei Toldy Ferenchez. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. (Hellebrant Árpád szövegközlése.)

Fábián Gábor (szül. 1795. december 28. Vörösberény, Veszprém megye; megh. 1877. december 10. Arad) pápai református teológus, pesti jurátus, okleveles ügyvéd, 1824-től aradmegyei uradalmi ügyész, a szabadságharc idején és a kiegyezés korában Arad város országgyűlési képviselője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Írói munkásságának hatvanadik évfordulóját 1876-ban ünnepelte a Kisfaludy-Társaság. Nyolcvankét éves korában halt meg. Az aradiak 1912-ben szobrot emeltek emlékének. — Mint vagyonos földbirtokos-nemesúr irodalmi tanulmányainak szentelhette minden idejét, sok nyelvet tudott, műfordításaival előbbre vitte irodalmunkat. Vörösmarty Mihállyal egy időben fogott bele Buda haragja című eposzának megírásába, de olyan hosszú ideig dolgozott hőskölteményén, hogy végül is elment a kedve befejezésétől. — Osszián énekei. Három kötet. Buda, 1833. (Teljes fordítás az eredeti gael mértékben.) — Cicero összes levelei. Hét kötet. Pest, 1861–1864. (Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátott fordítás.) — Lucretius Carus tanköltemény a természetről. Budapest, 1870. (Magyarázatos műfordítás.) — Argonauticon. Arad, 1873. (Valerius Flaccus hőskölteményének verses fordítása.) — Rutilius Claudius útleírása. Arad, 1874. (Verses fordítás magyarázatokkal.) — Horatius Flaccus a Pisókhoz írt levele a költészetről. Arad, 1876. (Az Ars Poetica verses fordítása.)

Ferenczy Teréz (szül. 1828. Szécsény, Nógrád megye; megh. 1853. május 22. Szécsény) költőnő, Ferenczy István szobrászművész unokahuga. Elszegényedett nemesi családból származott, atyja könyvkötő volt, az egyszerű iparos-környezetben finom érzékkel csiszolta természetes tehetségét. A nők számára abban az időben még polgári leányiskolák sem voltak, legföljebb némi zárdai nevelés vagy magántanítás egészítette ki az elemi ismereteket; Ferenczy Teréz is csak olvasmányaiból tanult. Szerelmi csalódása miatt huszonöt éves korában öngyilkos lett. — Költeményeinek gyüjteményét Bulcsú Károly bocsátotta közre: Téli csillagok. Ferenczy Teréz hagyományaiból. Pest, 1854. — Halmi Piroska is összegyüjtötte verseit: Ferenczy Teréz élete és költeményei. Budapest, 1903.

Fojtényi Kasszián (szül. 1812. szeptember 5. Esztergom; megh. 1894. január 9. Bakonybél, Veszprém megye) bencés szerzetes, pannonhalmi hitszónok, majd győri, esztergomi és pozsonyi tanár, utóbb komáromi és bakonybéli házi lelkiatya. Nyolcvankét éves korában halt meg. — Latin szerzők nyomán készült himnusz-fordításait az egész országban énekelték a katolikus hívők. — A katolikus ifjúság számára rendkívül népszerű énekeskönyvet szerkesztett: Égi lant vagyis egyházi énekek, litániákkal és imádságokkal. Győr, 1841. (A Tárkányi-Zsasskovszky-féle énekgyüjtemény mellett ez volt a katolikus iskolák legnépszerűbb vallásos énekeskönyve. Tizenötödik kiadását Zoltvány Irén és Tell Anasztáz rendezték sajtó alá 1908-ban.)

Gaal József (1811–1866) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a drámaírók között. — Verses munkái közül gúnyos költeményei sikerültek legjobban. (Ólmos botok című híres szatirája, Szalkai Máté álnévvel, az Athenaeum 1842. évfolyamában jelent meg.)

Garay Alajos (szül. 1818. december 24. Szekszárd, Tolna megye; megh. 1886. január 18. Dunaszekcső, Baranya megye) pécsi egyházmegyei plébános, Garay János testvéröccse. Az 1860-as években a Szent István-Társulat tisztviselője volt Pesten, utóbb ismét elment falusi lelkipásztornak. Hatvannyolc éves korában halt meg. — Falusi élet. Két kötet. Pest, 1856. (Népies elbeszélések.) — Betulia hölgye. Pest, 1860. (Hexameteres bibliai eposz.) — Összes szépirodalmi művei. Pécs, 1867. (A tíz kötetre tervezett sorozatból csak az első kötet jelent meg.) — Zsidó bevándorlás. Szekszárd, 1885. (Tizenkét röpirat.)

Greguss Ágost (1825–1882) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Esztétikus, költő, műfordító, vígjátékíró.

Greguss Gyula (szül. 1829. december 3. Eperjes; megh. 1869. szeptember 5. Pest), a pesti evangélikus gimnázium igazgató-tanára, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Negyven éves korában halt meg. Testvérbátyja: Greguss Ágost. — Jeles természettudós volt, népszerűen megírt fizikai könyveit a műveltebb olvasók is szívesen forgatták. A korabeli műfordítók sorában a legelső helyek egyikét foglalta el. — Camoens Luziádája. Pest, 1864. (A portugál

eposz magyar fordítását a Kisfaludy-Társaság bocsátotta közre. Második kiadása: 1874.) — Calderon: Az állhatatos fejedelem. Pest, 1870. (Győry Vilmossal együtt készített fordítás a Kisfaludy-Társaság Spanyol Színműtárában.) — Greguss Gyula összegyüjtött értekezései. Budapest, 1876. (Szily Kálmán előszavával, Greguss Ágost emlékbeszédével.)

Gyulai Pál (1826–1909) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Már ebben az időszakban számos költeménye jelent meg, de kötetbe csak 1870-ben gyüjtötte őket.

Hóry Farkas (szül. 1813. október 30. Kótaj, Szabolcs megye; megh. 1872. október 25. Magyargyerőmonostor, Kolozs megye) református pap, a magyargyerőmonostori helvét hitvallású gyülekezet lelkésze. Mikor erdélyi állomáshelyére került, kálvinista hívei már annyira elvesztették ellenálló erejüket, hogy egymás közt is románul beszéltek; az elolahosodásnak indult magyarokat csak nagy erőfeszítéssel tudta nemzeti öntudatra ébreszteni. Ötvenkilenc éves korában halt meg. Leánya: Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka. — A Vasárnapi Ujság pályázatain az 1850-es években több jutalmat és dícséretet nyert népdalaival és balladáival. — Költeményei. Kolozsvár, 1858.

Jámbor Pál (szül. 1821. január 16. Paks, Tolna megye; megh. 1897. április 14. Szabadka), költői álnevén Hiador, katolikus pap, utóbb gimnáziumi igazgató. Óbecsei káplán korában tünt fel költeményeivel, a szabadságharc alatt a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, a világosi fegyverletétel után Párisba menekült. Írói munkásságával kereste kenyerét, csak 1859-ben tért haza. Itthon segédlelkész lett, 1861-ben országgyülési képviselővé választották, 1871-ben kilépett az egyházi rendből. Mint a szabadkai városi gimnázium igazgatója vonult nyugalomba. Hetvennyolc éves korában halt meg. — A népies irányt megvető kritika az 1840-es években az ő líráját állította szembe Petőfi Sándor «parasztos» költészetével. Tehetségét különösen Petrichevich Horváth Lázár magasztalta a Honderű hasábjain. — Hattyúdalok. Pest, 1843. (Petrichevich Horváth Lázár előszavával.) — Emléklapok egy főrangú hölgyhöz. Buda, 1846. (A költemény előbb a Honderűben jelent meg.) — Balladák. Pest, 1848. (Garay János stílusában.) — Szabadságdalok a hadseregnek. Három füzet. Debrecen,

1849. (A költő versben és prózában lelkesen támogatta Kossuth Lajos politikáját, ezért kellett később kibujdosnia.) — Párisi emlékek. Két kötet. Szabadka, 1861. (Párisban magyar munkákat fordított franciára s Paul Durivage néven francia verseket és elbeszéléseket írt.) — Egyházi beszédek. Szabadka, 1862. (Válogatott prédikációi.) — A magyar irodalom története. Két kötet. Pest, 1863. (Nagy lelkesedéssel, de kellő kritika hiján írt középiskolai vázlat.) — Hiador költői művei. Szabadka, 1863. (Toldy Ferenc szerint «Hiador a csinált szerelem és világfájdalom erőlködéseiben az érzet- és képdagályt a képtelenig csigázza».) — Hiador újabb költeményei. Pest, 1871. (Versei mellett két színműve.) — Hiador–Jámbor Pál művei. Huszonhét füzet. Szabadka, 1880–1883. (Versek, elbeszélő munkák, színművek, útirajzok, tanulmányok, műfordítások sorozata.)

Jókai Mór (1825–1904), az Életképek, Üstökös és Hon szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja, a Petőfi-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Kazinczy Gábor (1818–1864) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a szónokok és publicisták között. — Eredeti versei és műfordításai háttérbe szorultak ékesszólásának ragyogása mellett.

Kerényi Frigyes (szül. 1822. január 1. Eperjes; megh. 1852. Újbuda, Északamerikai Egyesült Államok) okleveles ügyvéd. Ágostai hitvallású német családból származott; atyja, Christmann János vaskereskedő, jelentékeny vagyont hagyott rá. Tizenkét éves koráig csak németül beszélt, de iskolatársai, az eperjesi evangélikus kollégiumban tanuló magyar ifjak — Lisznyai Kálmán, Sárosy Gyula, Vahot Imre, Vachott Sándor — magyar íróvá tették. Petőfi Sándor 1845-ben meglátogatta Eperjesen; Tompa Mihállyal együtt ekkor énekelték meg mindhárman az erdei lakot. A szabadságharc után kivándorolt Amerikába, az Újbuda nevű magyar gyarmaton telepedett le mint ültetvényes. Nem az önkényuralom üzte ki hazájából, hanem a keserűség, hogy vagyonát elvesztette s hazája reménytelen szolgaságba süllyedt. A honvágy, nélkülözés, betegségek gyorsan halálba vitték. Elhunytát őrülési roham előzte meg. Harminc éves korában temették el. — Költeményeivel az 1840-es évek elején lépett fel az Athenaeumban. Vidor Emil álnév alatt adta közre verseit. «Verseiből, mondja Beöthy

Zsolt, egy szeretetreméltó ifjú lélek csöndes ábrándja hangzik felénk, mely csalódásai után szinte áhítattal keres vigasztalást a költészetben. Eszmékben nem volt szegény; néha rövid, friss és erősebb is társainál, de az mindig csak egy-egy ábránd hevülete, melynek átadta magát. Eleinte jobban tudott németül s gyakran érezzük küzdelmét a költői kifejezéssel oly nyelven, melyet nem az anyatejjel szitt magába. Utolsó költeményei, melyeket Amerikában bujdostában írt, hova Tompa híres elégiája: Levél egy kibujdosott barátom után követte, hol merengő, hol tépő honvágyának tolmácsai.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Kerényi Frigyes költeményei. Pest, 1844. (Verseinek első gyüjteménye.) — Újabb költemények. Pest, 1846. (A legtöbb a Pesti Divatlapban jelent meg először.) — Kerényi Frigyes összes költeményei. Budapest, 1875. (Pákh Albertnek a Budapesti Viszhang 1852. évfolyamában megjelent megemlékezésével.)

Kovács Márk (szül. 1782. január 15. Bársonyos, Veszprém megye; megh. 1854. december 8. Bakonybél, Veszprém megye) bencés szerzetes, tanár és hitszónok, utóbb falusi plébános. Hetvenkét éves korában halt meg. — Száznál több népdalt írt; ezeket a hol tréfálkozva kötődő, hol szívhez szóló, hol oktató dalait szívesen énekelték a dunántúli tájakon. (Megkapáltuk a szőlőnket három ízben is.) — Nagyhatású egyházi énekgyüjteménye: A keresztény katolikai isteni tiszteletnek minden ágaira kiterjedő énekeskönyv, négy részre felosztva és a szükségesebb imádságokkal is ellátva. Négy kötet. Pest, 1842–1844. (Ez a hangjegyes énekgyüjtemény a már elfogyott régebbi kótás énekeskönyvek után nagy hiányt pótolt. A régi szép énekeket a kántorok és hívők már mindenfelé kiforgatták eredeti szövegeikből és dallamaikból, ezért Kovács Márk kijavította az elrontott szövegeket, helyre hozta a dallamokat, számos régi dallamot új szöveggel látott el, végül száznál több új dallamot szerzett új szöveggel. A hangjegyíráshoz keveset értett, ezért eldúdolta szövegeit és dallamait Halász Péter tihanyi kántor előtt s ez kótázta le a bencés szerző énekeit. Mélyérzelmű eredeti himnuszai többek között: Áldunk téged ó angyali kenyér, Dicsértessél ó Mária, Imádlak nagy Istenség, Ki ragyogni látod, Mondj naponként és óránként, Most lett a kenyér Krisztus testévé, Uram hiszlek és reménylek.)

Kriza János (szül. 1811. június 28. Nagyajta, Háromszék megye; megh. 1875. március 26. Kolozsvár) erdélyi unitárius püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Tanulmányait a torockói, székelykeresztúri és kolozsvári unitárius iskolákban végezte, két évig külföldi egyetemeken tanult. Mint kolozsvári unitárius pap buzgón szolgálta egyháza ügyét, hitfelei 1861-ben püspökké választották. Hatvannégy éves korában halt meg. — Már a Remény című szépirodalmi zsebkönyv megindításával (1839) érdemes szolgálatokat tett erdélyi írótársainak. Még nagyobb érdeme a Keresztény Magvető megalapítása (1861). Ebben a folyóiratban a hazai unitárius írók és tudósok számos értékes dolgozattal vitték előbbre a magyar történettudományt és irodalomtörténetet. — A székely népköltés termékeinek gyüjtését már korán megkezdte, de gyüjteménye csak 1863-ban jelent meg gróf Mikó Imre költségén: Vadrózsák. Székely népköltési gyüjtemény. Kolozsvár, 1863. (A gyüjtemény költői és néptudományi értéke igen nagy. A magyar anyaország most ismerte meg belső világában a székelységet, az irodalom ekkor vett tudomást az erdélyi magyarság régi népies költői emlékeiről. A Kisfaludy-Társaság 1911-ben újra kiadta a Vadrózsákat.) — A székely balladavilág fölfedezőjének eredeti versei: Kriza költeményei. Összegyüjtötte Kovács János. Budapest, 1894. (Mélabús dalok és életképek, a székely szív csöndes vallomásai. Népdalai a Kisfaludy–Czuczor-irány termékei, tehát népies helyzetdalok s nem a műköltő egyéni vallomásai. A székely népköltészet és a magyarországi műnépdal egyaránt hatott a költőre. Népies szerelmi dalain kívül vannak katonadalai is: ezekben a határőrvidék székelyeinek kesergő hangulatát örökítette meg.)

Kunoss Endre (szül. 1811. április 9. Egyházashetye, Vas megye; megh. 1844. május 22. Káloz, Fehér megye) okleveles ügyvéd. Dunántúli katolikus jobbágycsaládból származott, pesti hírlapíró volt, főrangú családoknál nevelősködött, harminchárom éves korában húnyt el. — Vajda Péter segítségével 1838-ban a Természet című természetrajzi folyóiratot szerkesztette, de ez a vállalata pártolás hiánya miatt csakhamar megszűnt. A népies irány az 1840-es években elfordult a Kunoss-versektől s ebben a költő irodalompolitikai pártállásának is része volt. A Bajza–Toldy–Vörösmarty-triász neheztelt rá támadó cikkeiért, a liberálisok túlzottan konzervatív felfogásúnak tartották. — Szófüzér.

Pest, 1834. (Az irodalom és köznyelv által befogadott vagy meghonosításra első sorban ajánlott nyelvújítási szavak jegyzéke. Négy kiadása jelent meg.) — Gyalulat. Pest, 1835. (Az előbbihez hasonló magyarázatos szótár.) — Dalfüzér. Pozsony, 1839. (Költeményeinek első gyüjteménye.) — Kunoss versei. Pest, 1843. (Képeddel alszom el és Kitárom reszkető karom kezdetü dalait a magyar líra legszebb gyöngyei közé sorolták.)

Kuthy Lajos (1813–1864) tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a regényírók között. — Lírai és elbeszélő költeményeket vegyesen irt.

Laky Demeter (szül. 1818. december 25. Keszthely; megh. 1902. augusztus 2. Csorna, Sopron megye), a premontrei rend tagja, gimnáziumi tanár Szombathelyen és Keszthelyen. A szabadságharcban való részvétele miatt az önkényuralom börtönbe hurcolta: négy esztendeig ült vasra verve. Kiszabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték s eltiltották a tanítástól. Rendjének ősi székházában munkálkodott s mint a csornai premontrei kanonokrend perjele ünnepelte meg miséspapságának ötvenéves fordulóját 1893-ban. Nyolcvannégy éves korában halt meg. — Az irodalmat nemcsak mint lírikus és müfordító müvelte, hanem a költészet elméletét is közreadta kortársai számára: A költészetnek rövid elméleti és gyakorlati rendszere és történeti vázlata. Szombathely, 1847. (Az első magyarnyelvü poétika.) — Irály- és költészettan. Pest, 1862. (Kilencedik kiadása 1875-ben jelent meg.) — Lucanus Pharsaliája. Pest, 1867. (A M. T. Akadémiától megdicsért hexameteres fordítás.)

Lauka Gusztáv (1818–1902) tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a regényírók között. — Érzelmes-gúnyos dalaiban és románcaiban Heine követője.

Lévay József (1825–1918) borsodmegyei alispán, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — A tisztes költői pályájú magyar lírikus még a világháború alatt is megzendítette lantját.

Lisznyai Damó Kálmán (szül. 1823. október 13. Herencsény, Nógrád megye; megh. 1863. február 12. Buda) okleveles ügyvéd, pesti iró. Székely eredetü református családból származott, de Nógrádban a palócok között nött fel, jogi tanulmányainak és közigazgatási

gyakorlatának befejezése után megválasztották vármegyei aljegyzővé. Mint táblabíró gyakran szónokolt nógrádi nemestársai között, utóbb megunta a vidéki életet, az 1840-es évek derekán Pestre költözött, fiatal írótársai hamar megkedvelték. A szabadságharc idején közhuszárnak csapott fel egy székely ezredbe, utóbb őrnagyi rangot nyert, csakúgy, mint csodált barátja, Petőfi Sándor. A világosi fegyverletétel után besorozták osztrák közlegénynek, másfél évet töltött olasz és német földön, 1851 tavaszán bocsátották el ezredéből. Bár megnősült, elég könnyelmű legényéletet élt. Vahot Imre társaságában beutazta az országot, felolvasásokat tartott, cifra szűrben szavalt. A vidéki irodalmi dáridók résztvevői lelkesen ünnepelték, a pesti fiatalság körében is nagy volt a népszerűsége. Negyven éves korában halt meg. — Jókai Mór így jellemzi: «Eredeti alak: vékony, cingár legényke, hősi taglejtésekkel; bendegúzi méltóság az arcán; párizsi divat szerint kicsípve, de borzasan és nyakkendőtlen s fokossal kezében. Kisebb baja soha sincsen, mint halálos betegség s kevesebb pénzre soha sincs szüksége, mint ezer pengőre. De azért pénzt nem kér senkitől s ha ő jut hozzá, szétosztja mindenkinek, aki tartja a markát. Hangja éles és rikácsoló s még hozzá egészen palóc kiejtésű, úgy hogy mikor megszólal, nevetni kénytelen a hallgatója a legkomolyabb szavain is. Hanem a hahota őt nem zavarja meg; folytatja, amit elkezdett, olyan éles hangon, mint a trombita s utóbb a hallgatót átjárja az a melegség, mely szavait izzóvá teszi, elfeledi tréfás modorát, palóc kiejtését s tapsol neki. Nagyokat mond, képtelenségeket». (Az én kortársaim. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 7. köt. Pest, 1872.) — Az 1840-es és 1850-es években úgyszólván minden magyar folyóirat közölte dalait. Költeményei közül sokat megzenésítettek, sikerültebb verseit németre és franciára is lefordították. Pályájának egyik kisiklása, hogy mikor Ferenc József császár és neje 1857-ben meglátogatta Magyarországot, az uralkodó pár tiszteletére titokban üdvözlő költeményt írt s ez a dicsőítő vers a költő nevének elhallgatásával megjelent a Budapesti Hírlap ünnepi számában. (A prózai hódolatot Falk Miksa végezte magyar és német tárcaleveleiben.) — Szegénylegény dalok. Pest, 1846. — Tavaszi dalok. Pest, 1847. — Palóc dalok. Pest, 1851. (Első nagysikerű verses kötete. Egy év leforgása alatt 6000 példány kelt el belőle. Müller Gyula könyvkereskedő jó vásárt csinált kiadásával: a vers-

gyüjtemény tulajdonjogát 300 pengőforintért vásárolta meg egyszer s mindenkorra.) — Madarak pajtása. Pest, 1856. (A költő újabb verseinek gyüjteménye. Légies idealizmus és vastag realizmus keveréke.) — Dalzongora. Pest, 1858. (Verses kötet. Akaratlan ismétlések témákban, képekben, gondolatokban.) — Új palóc dalok. Pest, 1858. (Színvonala és hatása nem közelítette meg a régebbi palóc dalokét.) — Gedichte. München, 1859. (Kertbeny Károly fordítása.) — Hoffman Mária szövegkiadása: Lisznyai-levelek. Irodalomtörténeti Közlemények. 1931. évf.

Losonczy László (szül. 1812. május 25. Kecskemét; megh. 1879. augusztus 2. Buda) református gimnáziumi tanár. Eleinte a gyönki latin iskolában működött, 1849-ben Kecskeméten kapott tanszéket, 1853-tól kezdve Arany János tanártársa volt Nagykőrösön. Az 1870-es években elmezavar lepte meg, tébolyából kigyógyult ugyan, de búskomor maradt haláláig. A budai irgalmasok kórházában halt meg hatvanhét éves korában. — Népies irányú költeményeit szívesen szavalták, néhány hazafias verse és életképe belekerült az iskolakönyvekbe is. — Losonczy László költeményei. Két kötet. Pest, 1853–1857. — Losonczy László újabb költeményei. Pest, 1862. — Dalok és szavalmányok. Nagykőrös, 1878. — Kesergő lant. Kecskemét, 1879.

Madách Imre (1823–1864) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Majthényi Flóra (szül. 1837. július 28. Mátranovák, Nógrád megye; megh. 1915. május 20. Budapest) költőnő, Tóth Kálmán neje. Férjétől való elválása után különc életet élt; hosszú ideig lakott Spanyolországban, Afrikában, Ázsiában; tárcákat írt német, olasz, spanyol nyelven. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Flóra ötven költeménye. Pest, 1858. — Flóra dalai. Pest, 1860. — Jó gyermekek könyve. Pest, 1866. — Elégiák kis fiamhoz. Pest, 1868. — Majthényi Flóra újabb költeményei. Budapest, 1877.

Medgyes Lajos (szül. 1817. november 17. Berkesz, Szatmár megye; megh. 1894. március 9. Dés) erdélyi református pap, a dési helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora. Hetvenhét éves korában halt meg. — Az 1840-es évektől kezdve félszázadon át sok költeménye

jelent meg a magyarországi és erdélyi hírlapokban, folyóiratokban, évkönyvekben.

Mentovich Ferenc (szül. 1819. április 19. Nagydebrek, Szolnok-Doboka megye; megh. 1879. december 15. Marosvásárhely) református gimnáziumi tanár. Tanulmányait Nagyenyeden, Bécsben és Berlinben végezte, Nagykőrösön Arany János tanártársa volt, 1856-ban a marosvásárhelyi református kollégium matematika-fizika-tanárává választották. Hatvan éves korában halt meg. — Unio-dalok. Kolozsvár, 1847. (Ihletője Magyarország és Erdély állami egyesülésének gondolata.) — Nemzeti színek. Kolozsvár, 1848. (Gyulai Pál, Mentovich Ferenc és Szász Károly versei.) — Száraz lombok. Pest, 1854. (Lírai költésének java terméke. Eleinte az almanach-líra stílusában írt, később népies irányú költő lett.) — Új világnézlet. Marosvásárhely, 1870. (Materialista filozófia. Pályája második felében ritkán nyúlt lantjához, inkább csak a természettudományi kutatások érdekelték.)

Mindszenty Gedeon (szül. 1829. október 8. Jolsva, Gömör megye; megh. 1877. június 5. Eger) egri hitszónok és katolikus tanítóképzőintézeti igazgató, 1866-tól kezdve hevesmegyei falusi plébános. Negyvennyolc éves korában halt meg. Papi pályája nagyon szerény volt, mert elöljárói nem sokra tartották a költői érdemeket. Verses munkáinak három nagyobb gyüjteménye jelent meg. — Mindszenty Gedeon költeményei. Eger, 1859. — Mindszenty Gedeon újabb költeményei. Pest, 1868. — Mindszenty Gedeon legújabb költeményei. Budapest, 1877. — Mindszenty Gedeon válogatott költeményei. Budapest, 1907. (Madarász Flóris kiadása.)

Miskolci Kovács Gyula (szül. 1839. május 5. Gelej, Borsod megye; megh. 1861. augusztus 5. Gelej) debreceni református teológus. Korai halála miatt nem válthatta be a tehetségéhez fűzött reményeket. Huszonkét éves korában húnyt el. Maradt néhány feltünően lendületes verse. — Kovács Gyula költeményei. Közrebocsátja Bihari Péter. Debrecen, 1862.

Nagy Imre (szül. 1817. február 24. Kisújszállás, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1840. január 31. Debrecen) debreceni református teológus. Akkor halt meg, huszonhárom éves korában, amikor Árpád című balladájával első díjat nyert a Kisfaludy-Társaság egyik pályázatán. Több külföldi versalakra ő adott először példát irodalmunkban,

így a madrigálra és a ritornellre. — Nagy Imre emlékezete és versei. Buda, 1841. (Különlenyomat a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiból.) — Nagy Imre költeményei. Kisújszállás, 1897. (Életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Szeremley Barna.)

Nyulassy Antal (szül. 1820. január 19. Székesfehérvár; megh. 1900. szeptember 18. Bakonybél, Veszprém megye) bencés szerzetes, az önkényuralom idején gimnáziumi tanár Sopronban, Esztergomban, Komáromban, Pápán és Győrött, 1866-tól kezdve falusi lelkész, végül a bakonybéli apátság perjele. Nyolcvan éves korában halt meg. — Eleinte Bajza József költői iskolájához csatlakozott, a szabadságharc után a népies irány híve lett. Mint rendtársa, Czuczor Gergely, tanulságos történeteket és jólelkű oktatásokat foglalt versekbe az egyszerű emberek okulására. Életképei is azt mutatják, hogy jól ismerte a dunántúli parasztságot. Vallásos költészete a katolikus líra fejlődésének részletesebb ismertetésében nem mellőzhető. Ifjúsági verseit a maga idejében nagyon kedvelték. — Nyulassy Antal versei. Esztergom, 1851. — Új magyar köszöntő. Különféle alkalmi üdvözletek és szavalmányok tára. Esztergom, 1853. — Kátyolok a nép életéből. Mulatva oktató versek. Pest, 1865.

Ormodi Bertalan (szül. 1836. január 7. Miskolc; megh. 1869. december 24. Pest), családi nevén Berger Baruch, az első nevesebb zsidóvallású magyar költő. Középiskolai tanulmányait a miskolci református gimnáziumban végezte, egy ideig orvosnövendék volt Pesten, 1862-ben biztosítási ügynök Sopronban, utóbb pozsonyi banktisztviselő, végül pesti ujságíró. Harminchárom éves korában halt meg. Testvéröccse, az 1897-ben magyar nemességgel kitüntetett Ormody Vilmos biztosító-társasági vezérigazgató, a magyar közgazdasági élet tekintélye volt, bőkezű mecénás, a M. T. Akadémia Ormody Amália-jutalmának alapítója. — Ormodi Bertalan egyrészt a hagyományos hazafias gondolatkörben adott hangot érzelmeinek, másrészt megkísérelte a zsidó motívumoknak a magyar költészetben való meghonosítását. Ebben Kiss Józsefet is megelőzte, de tehetségben messze elmaradt hét évvel ifjabb pályatársa mögött. — Magyar romanzero. Pest, 1859. (Első verses kötete. Már előbb is több költeménye jelent meg a Hölgyfutár és több más folyóirat lapjain.) — Magyarhon ébredése. Pest, 1860. (Hazafias versek.) — Tíz magyar költemény. Pest, 1860. («Írta

egy zsidó magyar.») — Országgyülési nóták. Pest, 1861. (Hazafias versek.) — Smúle Itzig. Pest, 1861. (Zsidótárgyú tréfás elbeszélő költemény hét énekben.) — Ormodi Bertalan újabb költeményei. Pest, 1866. (Két évvel később jelent meg Kiss József első verseskönyve.) — Kossuth-album. Pest, 1868. (Szerkesztés Áldor Imre társaságában.)

Pap Endre (szül. 1817. Zsarolyán, Szatmár megye; megh. 1851. Pest) földbirtokos, okleveles ügyvéd. Református nemesi család sarja volt, jogi gyakorlatát Kölcsey Ferenc mellett végezte, később ő maga is résztvett a szatmármegyei politikai küzdelmekben. A Pesti Hírlap közönsége nagy méltánylással olvasta választékos stílusú ellenzéki vezércikkeit. 1848-ban országgyülési képviselővé választották, az első magyar minisztérium megalakulása után közoktatásügyi tanácsossá nevezték ki. A szabadságharc bukása után birtokait bérbe adta, Szatmármegyéből Pestre költözött, itt halt meg harmincnégy éves korában. — Költeményeit 1837-től kezdve adta közre a folyóiratokban és évkönyvekben; érzelmes dalaiban szembetünő a Kölcsey-hatás; egyik balladáját a Kisfaludy-Társaság tíz arany pályadíjjal jutalmazta. — Pap Endre hátrahagyott munkái. Kiadják Csengery Antal és Kemény Zsigmond. Két kötet. Pest, 1852. (A halála után közrebocsátott gyüjteményben jelentékenyebb prózai dolgozatai is megvannak, így Kölcsey Ferencről szóló szép megemlékezése.)

Pájer Antal (szül. 1817. május 20. Maklár, Heves megye; megh. 1881. június 4. Budapest) jászapáti plébános, a katolikus egyházi költészet müvelője. Hatvannégy éves korában halt meg. — Verses munkáit 1836-tól kezdve négy évtizeden keresztül közölték a hírlapok és folyóiratok. — Pájer Antal versei. Pest, 1847. — Villámok. Pest, 1854. — Szent lant. Pest, 1857. — Orgona-virágok. Eger, 1858.

Petőfi István (szül. 1825. Kiskőrös, Pest megye; megh. 1880. április 30. Csákó, Békés megye), Petőfi Sándor testvéröccse, a Petőfi-Társaság tagja. A szabadságharc előtt mészároslegény volt, a szabadságharcban honvédszázados, az önkényuralom idején besorozták közlegénynek. Kiszabadulása után azzal gyanúsították, hogy hajlandóságot mutat egy osztrákellenes fölkelésben való részvételre, ezért ismét elfogták és három évig tartották börtönben. Mint gazdatiszt egy békésmegyei uradalomban müködött haláláig. Ötvenöt éves korában halt meg. — Testvérbátyja diadalain felbuzdulva fogott a versíráshoz, az

1850-es években virágzó folyóiratok szívesen közölték költeményeit. — Petőfi István versei. Összegyüjtötte Bajza József. Budapest, 1909. (Petőfi-Könyvtár.)

Petőfi Zoltán (szül. 1848. december 15. Debrecen; megh. 1870. november 5. Pest), Petőfi Sándor fia. Hozzátartozói — nagyatyja, Szendrey Ignác; mostohaatyja, Horvát Árpád; édesatyja testvéröccse, Petőfi István; és édesanyja testvérhugának férje, Gyulai Pál — nagy gonddal igyekeztek öt nevelni, de fáradságuk végre is megtört az ifjú könnyelmü ellenállásán. A gimnázium nyolcadik osztályából kimaradt, színész lett, a kalandok csakhamar megőrölték gyönge szervezetét. Huszonkét éves korában halt meg. Atyja hírneve tette mámorossá, a Petőfi-név vonta a színpad világába. Versei mükedvelöpróbálkozások.

Riskó Ignác (szül. 1812. Csenger, Szatmár megye; megh. 1890. Budapest) földbirtokos, Szatmár megye főjegyzője, 1848-ban országgyülési képviselő, a kiegyezés után miniszteri tanácsos a pénzügyminisztériumban. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Bajza József költői iskolájához tartozott. Versei az 1830-as és 1840-es évek folyóirataiban jelentek meg. (Irodalmi megbecsülését mutatja, hogy Toldy Ferenc fölvette nevét irodalomtörténetébe: «Riskó Ignác, a lírai epigrammának is szerencsés müvelője.»)

Rózsaági Antalné Bálintffy Etelka (szül. 1844. március 24. Borosjenő, Arad megye; megh. 1906. január 28. Zilah, Szilágy megye), írói nevén Hajnalka, pesti költönő. 1863-ban ment nőül Rózsaági Antalhoz. Szalónjában számos neves ember fordult meg: írók, müvészek, politikusok. Hatvankét éves korában halt meg. — Hajnalka dalai. Pest, 1864. — Hajnalka újabb dalai. Pest, 1866. — A kandalló mellett. Novellák. Budapest, 1875. — Hölgyek asztalára. Novellák. Arad, 1882. — Hajnalka összes költeményei. Szeged, 1888.

Samarjay Károly (szül. 1821. Komárom; megh. 1894. Pozsony) földbirtokos, okleveles ügyvéd. A felvidéki evangélikus hitélet egyik vezető tekintélye volt, sokat küzdött a panszláv luteránusokkal, pozsonyi polgártársai számos kitüntetésben részesítették. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Költemények. Buda, 1845. — Dalok az Alföldről. Pest, 1847. — Kelet gyöngyei. Pest, 1847. — Szabadság- és csatadalok. Temesvár, 1848.

Sárosy Gyula (szül. 1816. február 12. Borossebes, Arad megye; megh. 1861. november 16. Pest) aradi váltótörvényszéki bíró, a Kisfaludy-Társaság tagja. Református nemesi családból származott, az eperjesi evangélikus főiskolában fejezte be jogi tanulmányait, a sárosi nemesurak megválasztották megyei tisztviselőnek. 1840-ben kinevezést nyert az aradi váltótörvényszékhez, itt bíráskodott 1848-ban is, ekkor Pestre került s bizalmi állást töltött be Kossuth Lajos oldalán. Forradalmi izgatásai miatt az osztrák kormány halálra ítélte, mindenfelé hajszoltatta, de csak 1852 őszén tudta elfogni. Három évig volt börtönben, kiszabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték. Pesten élt, időnkint körútat tett az országban, felolvasásokat tartott költeményeiből; egyik verse miatt a törvényszék néhány hónapi csehországi internálásra ítélte. Ez 1860-ban történt, még ebben az évben hazaengedték, de most már testileg-lelkileg rohamosan hanyatlott. Írói munkásságából nem tudta magát fenntartani, keserűségében ivásnak adta magát, elhagyatva halt meg negyvenöt éves korában. — Ponyvára került arany trombita. Debrecen, 1849. (Ezt a verses munkáját Kossuth Lajos felszólítására adta ki, megénekelte benne a szabadságharc eseményeit, népies nyerseséggel támadta a Habsburg-házat. Az önkényuralom idején elkobozták minden felkutatható példányát, de a magyar menekültek külföldön ismét kinyomatták és még német nyelvre is lefordították. Kéziratos szövegei is kézről-kézre jártak a fővárosban és a vidéken.) — Költemények Sárosy Gyulától. Pest, 1858. (Híres verse volt: a Farsangi Dal. Maró gúnnyal ostorozta benne a nemzet vértanuiról megfeledkező nőket, a táncvigalmakba siető leányokat: «Táncoljatok lányok, Táncoljatok! Hisz úgyis már rég nem táncoltatok, Magyarország vigalom színhelye, Épen most van a táncnak ideje.» Másik megható költeménye: a Születésem Napján. Bús refrénje: «Szegény anyám, ha tudta volna, Dehogy szült volna engemet!») — Az én albumom. Pest, 1857. (Albumát jeles írók közreműködésével bocsátotta közre, hogy segítsen nehéz anyagi helyzetén. Még a külföldi magyarok sorából is szép számmal akadtak előfizetői.) — Sárosy Gyula összes művei. Három kötet. Budapest, 1883. (Abafi Lajos életrajzi bevezetésével.)

Spetykó Gáspár (szül. 1816. január 5. Gyöngyös; megh. 1865. október 17. Gyöngyös) vándorszínész, utóbb gyöngyösi ügyvéd.

Hazafias magatartása miatt az osztrák hatóságok a szabadságharc után eltiltották ügyvédi gyakorlatától. Csak 1858-ban kapott ideiglenes császári engedélyt I. Ferenc Józseftől ügyvédsége folytatására, de jogi tudásából ismét vizsgáznia kellett a pesti főtörvényszék előtt, így kapta meg végleges engedélyét 1860-ban. Negyvenkilenc éves korában halt meg. — A mátraalji parasztság költője volt, dalait a gyöngyösvidéki kapások tájnyelvén írta, életképeiben népies humorral tréfálkozott. — Gyöngyvirágok. Pest, 1854. (Versek.) — Spetykó Gáspár összes költeményei és prózai dolgozatai. Sajtó alá rendezte és kiadta Káplány József. Gyöngyös, 1883. (A költő életrajzával.)

Sujánszky Antal (szül. 1815. augusztus 4. Pest; megh. 1906. augusztus 13. Esztergom) pesti káplán, 1840-től plébános, 1869-től esztergomi kanonok, később címzetes püspök. Közel hét évtizedes írói pálya után mint esztergomi nagyprépost halt meg kilencvenegy éves korában. — Ő szerkesztette az első magyar katolikus almanachot: az Örangyalt. (Pest, 1844–1852.) Szépirodalmi évkönyvében helyet adott a protestáns írók dolgozatainak is, de a szabadságharc idején a katolikus egyházi renddel szemben olyan nagyra nőtt az idegenkedés, hogy még a nem protestáns világi költők javarésze is elfordult az almanachtól, bár a szerkesztőben a felekezeti türelmetlenségnek nyoma sem volt, egyedül az erkölcsöt kívánta ápolni. — Sujánszky Antal vallásos és hazafias költeményei. Pest, 1844. — Szemelvények Sujánszky Antal költeményeiből. Aranymiséje és több mint félszázados irodalmi működésének emlékéül kiadják tisztelői. Esztergom, 1888. — Sujánszky Antal szentbeszédei. Esztergom, 1907.

Sükei Károly (szül. 1824. Bukarest; megh. 1854. január 18. Losonc) hírlapíró, a pesti márciusi ifjúság egyik vezére, az önkényuralom idején losonci református gimnáziumi tanár. Harminc éves korában halt meg. (Atyja, Sükei Imre kálvinista lelkipásztor, alapította meg 1815-ben a bukaresti magyar református gyülekezetet. Bukarestből ő ügyelt fel a román területen élő helvét hitvallású magyarok hitvallásos életére.) — Hulló csillagok. Pest, 1851. (Versek.)

Szabó István (szül. 1801. július 4. Bakonyszentkirály, Veszprém megye; megh. 1892. március 27. Kazár, Nógrád megye) katolikus plébános, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Félreeső falvakban káplánkodott, 1857-től kezdve kazári plébános volt. Kilenc-

venegy éves korában halt meg. 1897-ben Rozsnyón szobrot emeltek emlékének. — Ógörög szövegek prózai és verses fordításaival becsült nevet szerzett kortársai előtt, egy időben a magyar irodalom legkitűnőbb hellenistájának tartották. — Görög virágok az Anthologiából. Kassa, 1834. — Aesop meséi. Pest, 1846. — Homeros Iliása. Pest, 1853. — Homer Odysseája. Pest, 1857.

Szakál Lajos (szül. 1816. február 12. Köröstarcsa, Békés megye; megh. 1875. február 16. Köröstarcsa) földbirtokos, okleveles ügyvéd. A szabadságharc előtt megyei tisztviselő volt, a kiegyezés korában országgyülési képviselő. Megyéjében, Békésben, magyar nemestársai és a tót földművesek egyformán szerették. Ötvenkilenc éves korában halt meg. — Cimbalom, melyen aki olvasni tud, negyven új dalt verhet. Az itjú köznépnek készítette és kiadta Szakál Lajos. Buda, 1843. (Verses kötetének több népdala átment a nép ajkára, így a: Megkövetem a téns nemes vármegyét.)

Szász Károly (1829–1905) református püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Neve a szabadságharc előtt tünt fel, de igazi hatása a kiegyezés után kezdődött.

Szász Polyxena (szül. 1831. február 21. Vizakna, Alsófehér megye; megh. 1853. június 17. Nagykőrös), írói nevén Iduna. Erdélyi nemesleány volt; rokona, Szász Károly, a költő és műfordító, vette nőül. Huszonkét éves korában halt meg. — Iduna hagyományai. Pest, 1853. (Válogatott költeményei Szász Károly kiadásában.)

Szeberényi Lajos (szül. 1820. augusztus 15. Maglód, Pest megye; megh. 1875. június 4. Pozsony) okleveles ügyvéd, pesti hírlapíró, utóbb pozsonyi evangélikus pap és teológiai tanár. Selmecbányán Petőfi Sándor iskolatársa volt, de akkori barátságuk később felbomlott. A szabadságharc idején a Nép Barátja tót kiadását szerkesztette, ujságírói működéséért az önkényuralom idején üldözőbe fogták, egy ideig fogságban ült. Ötvenöt éves korában halt meg. — Búvirágok. Pest, 1848. (Versek.) — Forradalmi szikrák. Pest, 1848. (Versek.) — Néhány év Petőfi életéből. Szeged, 1861. (Életrajzi forrásmunka.) — Tót népdalok. Pest, 1866. (Műfordítások Lehoczky Tivadarral és Törs Kálmánnal a Kisfaludy-Társaság kiadásában.)

Szelestey László (szül. 1821. szeptember 14. Újfalu, Vas

megye; megh. 1875. szeptember 7. Budapest) földbirtokos-nemesúr, okleveles ügyvéd. A szabadságharc előtt a vasmegyei nemesurak ellenzéki csoportjának egyik vezérszónoka volt, a kiegyezés korában országgyűlési képviselő. Eötvös József közoktatásügyi miniszter kinevezte vasmegyei tanfelügyelőnek, de erről az állásáról lemondott, mert nem értett egyet a kormány kultúrpolitikájával. Ötvennégy éves korában halt meg. — Költészetében eleinte Bajza József stílusát követte, de az 1840-es években megjelent versei nem tették ismertté nevét. Annál többet emlegették az 1850-es években. Petőfi Sándor hatása alatt népies dalokat írt s a tájköltészet művelésére adta magát. Néhány dala eljutott a nép ajkára. (Ez az én szeretőm, ez a csinos barna, Ez az utca végig sáros, Balatonon jár a hajó.) — Érzelemvirágok. Kőszeg, 1842. (Versek.) — Szelestey László összes költeményei. Pest, 1852. (Csak első kötete jelent meg.) — Kemenesi cimbalom. Pest, 1853. (Versek.) — Falu pacsirtája. Pest, 1854. (Versek.) — Tündérvilág. Pest, 1855. (Versek.) — Pásztorórák. Pest, 1859. (Versek.) — Egy rab álmai. Pest, 1867. (Politikai bebörtönözésének verses emléke.)

Szemere Miklós (szül. 1804. június 17. Lasztóc, Zemplén megye; megh. 1881. augusztus 20. Lasztóc) földbirtokos, okleveles ügyvéd, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A Szemerék ősi kálvinista nemzetségéből származott, tanulmányait a sárospataki református főiskolában végezte, németül Lőcsén és Eperjesen tanult meg. Mint a becsvágyóbb zempléni nemesurak, ő is hevesen politizált, sokat szerepelt a vármegyei gyűléseken, részt vett a követválasztási küzdelmekben. A kormányt gyűlölő ellenzékkel tartott, szélső baloldali pártállását haláláig megtartotta. Vármegyei nemestársai és a pesti írók gyakran megfordultak vendégszerető kúriájában, az irodalom éppen olyan szenvedélye volt, mint a Kossuth-párti politika. Ingerült hírlapi felszólalásaival nem egyszer magára vonta kortársai figyelmét, haragosan fordult Petőfi Sándor ellen, Arany Jánossal is hevesen vitázott. Hetvenhét éves korában halt meg lasztóci birtokán. — Költeményei 1840-től kezdve jelentek meg, gyüjteményüket Abafi Lajos adta közre: Szemere Miklós összes munkái. Három kötet. Budapest, 1882. — Kéziratos hagyatékának egy részét Perényi József tette közzé: Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. Nagykanizsai kegyes-

rendi gimnázium értesítője. 1902. — U. az: Szemere Miklós irodalmi hagyatéka. Irodalomtörténeti Közlemények. 1905. évf. — U. az: Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. U. o. 1930. évf.

Szendrey Júlia (szül. 1828. december 29. Keszthely; megh. 1868. szeptember 6. Pest), Petőfi Sándor neje. Atyja, Szendrey Ignác uradalmi felügyelő, gondosan neveltette, az egyik pesti leányintézetből regényes álmokkal tért vissza szatmármegyei erdődi otthonukba. A korabeli nemesleányok tanultságát messze túlhaladó műveltsége volt; idegen írókat olvasott, nyelveket tanult, zongorázott; a nemesurak és gazdatisztek egyhangú világában boldogtalannak érezte magát. Az volt minden vágya, hogy kiszabaduljon a vidék unalmából. Tizenkilenc éves korában nőül ment Petőfi Sándorhoz, két évig sem tartó házasságuk nyugalmát csak a viharos idők és anyagi gondjaik zavarták, a költő 1849 július 20-án Tordán búcsúzott el tőle örökre. Férje halála után kisfiával Kolozsvárra utazott, 1850 februárjában hazatért Erdődre, április vége felé Pestre ment. Július 21-én Horvát Árpád egyetemi tanár neje lett. Néhány évig boldogan élt második férje oldalán, házasságából három gyermeke született; később elhidegedett Horvát Árpádtól s halála előtt egy évvel elköltözött otthonából. Első házasságából való fia, Petőfi Zoltán, ekkor vidéki színész volt. Betegségében csak egy fiatalember ápolta. Negyven éves korában halt meg Zerge-utcai külön lakásán. — Naplójából már 1847-ben megjelentek egyes részletek az Életképek és a győri Hazánk hasábjain, búsongó verseit és meséit az 1850-es években írta. — Zilahy Károly: Hölgyek lantja. Pest, 1865. Költeményeinek válogatott gyüjteménye.) — Szana Tamás: Petőfiné Szendrey Júlia. Budapest, 1891. (Szemelvények költeményeiből.) — Petőfiné Szendrey Júlia naplója és levelei Térey Marihoz. Budapest, 1898. (Jókai Mór előszavával.) — Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói. Budapest, 1909. (Bihari Mór kiadása a Petőfi-Könyvtárban.) — Petőfiné Szendrey Júlia eredeti elbeszélései. Budapest, 1909. (Bihari Mór kiadása a Petőfi-Könyvtárban.) — Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomásai. Közzéteszik Mikes Lajos és Dernői Kocsis László. Budapest, 1930. (A költőnő kéziratos hagyatéka.)

Szentiváni Mihály (szül. 1813. május 30. Nyárádgálfalva, Maros-Torda megye; megh. 1842. december 10. Kolozsvár) földbirtokos, ok-

leveles ügyvéd, az erdélyi ellenzék egyik vezérszónoka. Unitárius nemesi családból származott, a kolozsvári szabadelvű politikusok célkitűzéseit támogatta, hírlapi cikkeivel jó szolgálatokat tett a liberális iránynak. Huszonkilenc éves korában halt meg. Ravatalánál jó barátja, Kriza János kolozsvári unitárius pap, mondott búcsúzó beszédet. — Szerkesztésében jelent meg a Remény című szépirodalmi évkönyv második és harmadik kötete. (Kolozsvár, 1840–1841.) — Szentiváni Mihály munkái. Kiadták Kemény Zsigmond és Kriza János. Kolozsvár, 1843. (Novelláinak gyüjteménye.) — Szentiváni Mihály összes költeményei. Kiadta Szabó Anna. Budapest, 1930. (Verseinek gyüjteménye.)

Székács József (szül. 1809. február 2. Orosháza, Békés megye; megh. 1876. július 19. Budapest) evangélikus püspök, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Filozófiai és teológiai tanulmányait Sopronban végezte, jogtudományt Eperjesen hallgatott, később a berlini egyetemen gyarapította tudását. Huszonnyolc éves korában a pesti ágostai hitvallású egyházközség lelkipásztorává választották, ettől kezdve lángoló lelkesedéssel szolgálta hittestvérei ügyét. Az evangélikus vallásos élet, iskolázás és irodalom egyformán sokat köszön tevékenységének. A reformátusokkal való szorosabb együtthaladás híve volt, velük együtt adta ki 1842-től kezdve a Protestáns Egyházi És Iskolai Lapot, az önkényuralom idején együtt küzdöttek az elnyomás politikája ellen. A bányai evangélikus egyházkerület 1860-ban választotta meg püspökévé. Hatvanhét éves korában halt meg. — Szerb népdalok és hősregék. Pest, 1836. (Műfordítás az eredeti szerb szövegekből. A fordító délvidéki nevelősége idején tanult meg szerbül, ugyanakkor a görög nyelvben is tökéletessé tette tudását, hellén fordításai szintén megjelentek az akkori folyóiratokban és évkönyvekben.) — Szétszórtan közreadott eredeti költeményeit nem nyomatta ki gyüjteményes kiadásban, de Toldy Ferenc közölte a legjellemzőbb darabokat: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. (Vallásos énekek, epigrammák, műfordítások és egy oktató célú népies elbeszélő költemény.)

Székely József (szül. 1825. március 1. Debrecen; megh. 1895. szeptember 16. Budapest) okleveles ügyvéd. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen a jurátus-ifjúság egyik vezére volt, a szabadságharcban honvéd-

százados, az önkényuralom idején hírlapíró. Mint Pest megye levéltárnoka halt meg hetven éves korában. — Liliputfalvi Liliputi Tóbiás. Pest, 1850. (Víg regény. A szerző részint Cervantes világhírű regényét utánozta, részint az angol humoristáktól tanult.) — Szeszélydalok. Pest, 1853. (Versek.) — Kalárisok. Pest, 1853. (Versek.) — Kármán és M. grófné levelei. Pest, 1860. (Kármán József és Markovics grófné leveleinek kiadása.)

Szigligeti Ede (1814–1878) színész, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató fejezetben.

Szilágyi István (szül. 1819. január 7. Nagykálló, Szabolcs megye; megh. 1897. április 12. Máramarossziget) református tanár máramarosszigeti lapszerkesztő, a M. T. Akadémia tagja. Debreceni teológus korában tűnt fel a Kisfaludy-Társaság pályázatain; Árpád című balladája Nagy Imre első díjjal koszorúzott pályaműve mellett 1840-ben másodjutalmat nyert; 1841-ben és 1842-ben is megkoszorúzták egy-egy versenyző költeményét. Nagyszalontai tanársága idején nagy ösztönző erővel buzdította Arany Jánost a költői pályára, őmaga azonban lassankint tudományos kutatásokkal cserélte fel a költészetet. 1845-től kezdve a máramarosszigeti református főiskola tanára, utóbb igazgatója volt. Hetvennyolc éves korában húnyt el. A máramarosszigetiek 1899-ben szoborral örökítették meg emlékét s 1903-ban megalapították tiszteletére a Szilágyi István-Kört. — Koszorúzott költeményei a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban jelentek meg, történeti tanulmányait a tudományos folyóiratok közölték. — Magyar szókötés. Pest, 1846. (Akadémiai koszorút nyert pályamű.) — Keresztyén egyháztörténet. Máramarossziget, 1860. (Újabb kiadásokban is.) — A gimnáziumi oktatásügy története a magyarországi helvét hitvallásúaknál. Sárospatak, 1861. (Iskolatörténeti mű.)

Szücs Dániel (1812–1884) veszprémi református lelkész, a Kisfaludy-Társaság tagja. Hetvenkét éves korában halt meg. — Sophokles színművei. Két kötet. Pest, 1847. (Antigone és Elektra fordítása. A Kisfaludy-Társaság ezért a munkájáért választotta tagjai közé 1848-ban.)

Talabér János (szül. 1825. január 4. Keszthely; megh. 1899. október 27. Nagykanizsa) dunántúli plébános, az 1850-es években

veszprémi teológiai tanár, 1871 után a Magyar Állam katolikus napilap belső munkatársa. A vallásos költészet nevesebb művelői közé számították. Hetvennégy éves korában halt meg. — Költeményei. Két kötet. Pest, 1860.

Tarnóczy Malvina, írói nevén Malvina. Előkelő földbirtokos-családból származott, Bars vármegye főispánjának leánya volt, 1856-ban férjhez ment gróf Niczky Istvánhoz. — Malvina költeményei. Pest, 1861.

Tárkányi Béla (szül. 1821. január 2. Miskolc; megh. 1886. február 16. Eger) egri kanonok, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Nevét már egri kispap-korában ismerték a pesti írói körök, a Kisfaludy-Társaság pályázatain dicséretet nyert Honáldozat című balladájával és Indítványok című szatirájával. 1844-ben miséspappá szentelték, magyartalan hangzású családi nevét ekkor cserélte fel írói álnevével, Viperina Józsefből a polgári életben is Tárkányi Béla lett. Pyrker László érsek maga mellé vette főpapi udvarába, később Bartakovics Béla érsek titkára lett. Egyházmegyei havatalából 1858-ban saját kérésére a hajdumegyei egyeki plébániára helyezték át, a király 1868-ban az egri káptalan tagjává nevezte ki, mint plébános és mint kanonok egyforma buzgósággal dolgozott irodalmi munkáin. A Szent István-Társulat 1872-ben megválasztotta alelnökének s így a fővárosban is módjában volt segíteni az irodalom és művészetek ügyén. Rendezte a katolikus énekeskönyvek anyagát, rendkívül elterjedt imádságos könyveket adott ki; egyik hitbuzgalmi könyve, a Lelki Manna, negyedmillió példányban forgott közkézen. Hatvanöt éves korában halt meg. — Tárkányi Béla József költeményei. Pest, 1857. (A költő életrajzával Toldy Ferenctől.) — Énekkönyv. Eger, 1859. (A rendkívül népszerű egyházi énekgyüjteményt Zsasskovszky Endre és Zsasskovszky Ferenc egri székesegyházi karnagyok segítségével állította össze. Az énekeskönyv tizedik kiadása 1906-ban jelent meg.) — Ó- és újszövetségi Szentírás. Káldi György fordítása nyomán jegyzetekkel. Eger, 1862–1865. (Az első magyar teljes katolikus bibliafordítás gyökeres átdolgozása.) — Messiás. 1–10. ének. Klopstock után. Pest, 1872. (Klopstock vallásos eposzának verses fordítása.) — Emlékbeszéd Mindszenty Gedeon fölött. Budapest, 1879. (Nyolc évvel ifjabb költőtársának méltatása.)

Thaly Kálmán (szül. 1839. január 3. Csep, Komárom megye; megh. 1909. szeptember 26. Zablat, Trencsén megye) történetíró, a Századok szerkesztője, a M. T. Akadémia és Petőfi-Társaság tagja. Református teológus volt, utóbb hírlapíró, 1864-től a pesti református gimnázium tanára, 1869-től a honvédelmi minisztérium tisztviselője, 1878-tól országgyűlési képviselő. Hetven éves korában halt meg. — A magyar katonai műnyelv újjáalakításában, a Magyar Történelmi Társulat szervezésében s különösen a Rákóczi-kor emlékeinek feltárásában nagy becsvággyal s nem közönséges eredményekkel dolgozott. Mint a függetlenségi és negyvennyolcas párt tagja, a megalkuvást nem tűrő nemzeti gondolatot tette politikai működésének sarkpontjává. Történeti kutatásai lassankint háttérbe szorították költői alkotó kedvét, időnkint azonban fel-fellobbant régi lángja, a kuruc idők verses emlékeinek gyüjtésével meg éppen nagy szolgálatot tett a régi magyar költészet ismeretének. (Kuruckori versgyüjtéséről és az eredeti kuruc énekek közé becsúsztatott álkuruc költeményekről l. a IV. köt. 208–217. lapjait.) — Ne bántsd a magyart. Pest, 1857. (Népregék, balladák, költői elbeszélések. Népregéiben Tompa Mihály tanítványa. A nép ajkáról gyüjtött regeanyagot ugyanúgy dolgozza fel, mint mestere.) — Zengő liget. Két kötet. Pest, 1859. (Lírai versei és újabb elbeszélő költeményei. (Lírai verseiben Petőfi Sándor az ihletője.) — Kárpáti kürt. Pest, 1860. (Mint előbbi verses kötetében, ebben is vannak műfordítások.) — Székely kürt. Pest, 1861. (Dalok, regék, mondák, balladák. Balladáiban Arany Jánost követi. Mintái: V. László, Szondi két apródja, Török Bálint és más Arany-balladák. Archaizáló stílusa itt is nagy erőssége.) — Szabadság hajnala. Pest, 1861. (Politikai költemények. A versgyüjteményt elkobozták.) — Kurucvilág. Budapest, 1903. (Hazafias költemények 1861-től. Régies nyelvű helyzetdalaiban a maga lelkes magyar érzelmeit oly módon zengi, hogy kuruc vitézek ajkára adja énekeit. Néhány lírai verse, így Petrőczy István bujdosó éneke, teljesen az eredeti kuruc dal hatását kelti.)

Tisza Domokos (szül. 1837. október 27. Geszt, Bihar megye; megh. 1856. június 21. Geszt), a Tisza-család korán elhúnyt sarja, Tisza Kálmán későbbi miniszterelnök testvéröccse. Tüdőbaja vitte sírba, bár szülei még Egyiptomba is elvitték, csakhogy megmentsék az életnek. Tizenkilenc éves korában halt meg. Rövid ideig Arany

János is tanitotta Geszten, a tehetséges ifjú haláláig hálásan ragaszkodott mesteréhez. — Költeményeit édesanyja, Tisza Lajosné gróf Teleki Júlia, adta ki: Tisza Domokos hátrahagyott versei. Pest, 1857. (A versgyüjteményt Arany János rendezte sajtó alá. Második kiadása 1889-ben jelent meg az Olcsó Könyvtár füzetei között Arany János előszavával.)

Tolnai Lajos (1837–1902) református lelkész, utóbb fővárosi polgári iskolai igazgató, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Tóth Endre (szül. 1824. november 30. Petri, Szabolcs megye; megh. 1885. június 5. Vatta, Borsod megye) földbirtokos, okleveles ügyvéd, a Petőfi-Társaság tagja. Részt vett a szabadságharcban, később borsodmegyei birtokán gazdálkodott, a főváros irodalmi mozgalmait csak távolról szemlélte. Hatvanegy éves korában halt meg. — Az érzelmes líra művelője volt, ábrándos dalait az egész országban énekelték. (Fekete szem éjszakája.) — Zengő bokor. Két kötet. Pest, 1853. (Versek.) — Újabb költeményei. Pest, 1855. (Versek.) — Angyal Bandi. Pest, 1856. (Költői elbeszélés hat énekben. Hőse a romantikus betyár.) — Harangvirágok. Pest, 1862. (Versek.)

Tóth Lőrinc (1814–1903) kúriai bíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a drámairók között. — Írói fellépésének félszázados fordulója alkalmából kiadott verses kötete: Méhek. Budapest, 1882. (Régibb és újabb epigrammák, xeniák, szatirák.)

Vachott Sándor (szül. 1818. november 17. Gyöngyös; megh. 1861. április 9. Pest) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Ágostai hitvallású nemesi családból származott, tanulmányait az eperjesi evangélikus főiskolában fejezte be, az ügyvédi oklevél megszerzése után pestmegyei tápiósápi birtokán gazdálkodott, az év egy részét Pesten töltötte. Vörösmarty Mihály és Petőfi Sándor benső barátja volt, nemes egyéniségéért mindenütt szerették. Mivel a szabadságharc alatt lelkesen szolgálta a magyar ügyet, az önkényuralom idején pedig házába fogadta üldözött barátját, Sárosy Gyulát, az osztrák rendőrállam bérencei annyira zaklatták, hogy börtönében megőrült. Neje, Csapó Mária, odaadással ápolta s mikor szegény sorsra jutottak, írói munkássággal könnyített férjének és gyermekeinek hely-

zetén. A boldogtalan költő elmegyógyintézetben halt meg. Negyvenhárom éves volt. Testvéröccse: Vahot Imre; testvérhugának férje: Erdélyi János. — Költészete, úgymond Toldy Ferenc, csupa bensőség és fenkölt érzelem. «Honszeretet, kegyelet a régi egyszerű erkölcsök, erény, érdem és szenvedés iránt, fájdalom és szelíd gúny a világ súlyedtsége felett, elválás, szerelem, hűség, féltés ragadtatnak vele lantot; szenvedélye a szeretet szenvedélye, mély és erős, de mérsékelve az eszmélet által: innen az uralkodó elégiai hangulat, mely minden ellentétet felold, emel és derít s a megadásban nyugtot lel. Ilyen ő nemcsak elégiáiban, hanem több dalaiban s életképeiben is; de innen azon nyájas szeszély is, mely némely dalait oly kedvesekké teszi. Költői lélekfestése egy helytelenül beszélynek nevezett költeményében tetőzik (A külföld rabja), hol a rab belső élete, ennek változásai, a szellemi és kedélyi fejlődések mély belátásáról, dús képzelemről s erős érzésről, valamint a forma feletti hatalomról tesznek tanuságot; míg kisebb darabjaiban, a nagy műgond mellett is, helyenként azzal küzdeni látjuk.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Vachott Sándor versei. Pest, 1845. (Költeményeinek első gyüjteménye. Hét évvel előbb lépett fel az Athenaeumban.) — Báthory Erzsébet. Pest, 1847. (Verses elbeszélés két énekben: a vérengző asszony történetének feldolgozása.) — Vachott Sándor összes költeményei. Pest, 1856. (A kiadást Vahot Imre rendezte sajtó alá.) — Vachott Sándor költeményei. Pest, 1869. (Ezt a teljes gyüjteményt a Kisfaludy-Társaság bocsátotta közre Tóth Lőrinc emlékbeszédével.)

Vajda János (1827–1897) hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Az 1850-es évektől kezdve számos költeménye jelent meg, de teljes kibontakozása későbbre esik.

Vajda Péter (1808–1846) gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a regényírók között. — Költeményei a korabeli folyóiratokban jelentek meg.

Vida József (szül. 1833. március 2. Körmend, Vas megye; megh. 1876. június 20. Kassa) egri érseki jogakadémiai tanár, utóbb a kassai királyi jogakadémia tanára. Negyenhárom éves korában halt meg. — Tréfás verseit szívesen olvasták, több költeménye belekerült az iskolai olvasókönyvekbe is. — Nemzeti Koszorú. Pest, 1860. (Versek.)

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény és az Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Zajzoni Rab István (szül. 1832. február 3. Zajzon, Brassó megye; megh. 1862. május 15. Brassó) evangélikus teológus, pesti író. Hétfalusi csángó volt, a Barcaság egyik kis magyar falujában született ágostai hitvallású földmüvelő-szülőktől. Ezen a brassóvidéki tájon több ezer luteránus magyar lakott, lelki ügyeiket az evangélikus szász papság gondozta, ezért került Rab István a brassói ágostai hitvallású német gimnázium falai közé. Mikor az 1848-as szabadságharc idején a szász diákokat fölfegyverezték a székelyek ellen, a brassói csángó ifjakban föllángolt a magyar vér, elhányták a fajtestvéreik kiirtására szánt puskákat, bár ekkor már Rab Istvánnal együtt jobban beszéltek németül, mint magyarul. Az egykori szegény szolgadiák 1854-ben tett érettségi vizsgálatot a brassói szász gimnáziumban. A teológia hallgatására Pestre ment, különös szorgalommal tanulta a keleti nyelveket, de szegénysége miatt szörnyü inséget szenvedett. Éveken keresztül nyomorgott Bécsben is, de itt legalább jólelkü pártfogói szerény állást szereztek neki a belügyminisztérium segédhivatalában. Szabad óráiban az egyetemre járt, törökül és perzsául tanult, hogy egykor Körösi Csoma Sándor nyomdokaiba léphessen. 1859-ben visszatért Pestre, belekeveredett a politikai mozgalmakba, ezért 1860-ban hat havi börtönnel sujtották. Betegen került ki a budai várból, hazament gyógyulni szüleihez a zajzoni házba. A brassói kórházban halt meg harminc éves korában, az ottani evangélikus temetőben hantolták el. Szülőházára halálának huszonöt éves fordulója alkalmából 1887-ben emléktáblát helyeztek. — Rab István a korabeli folyóiratoknak kedvelt munkatársa volt, verses kötetei Zajzoni néven jelentek meg. — Magyarok kürtje. Bécs, 1857. (Ifjúkori verses kísérletei, érzelmes szerelmi rímelések.) — Kordalok. Bécs, 1859. (Feltünést keltő verses kötete három kiadást ért.) — Börtöndalok. Pest, 1861. (A szilaj hazafiság lírája.)

Zalár József (szül. 1825. augusztus 28. Gyöngyös; megh. 1914. június 19. Eger) vármegyei tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Az ügyvédi pályára készült, a szabadságharc idején Damjanich János tábornok tábori történetirója volt, az önkényuralom idején tanítással tartotta fenn magát. A kiegyezés után Heves megye főjegyzőjévé válasz-

tották, később alispán lett. Nyolcvankilenc éves korában halt meg. — Zalár József 1844-től kezdve sokat dolgozott a fővárosi szépirodalmi folyóiratokba, megyéje büszke volt rá, az egriek 1886-ban aranytollal tisztelték meg. Néhány balladája ihletett költő alkotása. (Zizim, Hunyadi László, Bánk bán.) — Szabadságdalok. Pest, 1849. (Kossuth-párti versgyüjtemény.) — Zalár költeményei. Pest, 1855. (A költő családi neve Hizli József volt, utóbb hivatalosan is fölvette a Zalár József nevet.) — Borúra derü. Pest, 1860. (Versek a magyar alkotmány ideiglenes visszaállításának örömére.) — Szilágyi haragja. Eger, 1867. (Elbeszélő költemény tizenkét énekben. Tárgya Mátyás király viszálykodása nagybátyjával, Szilágyi Mihállyal.) — A honvédvilágból. Budapest, 1898. (A negyvennyolcas idők dicsőítése versekben. A költő eszményképe Damjanich János tábornok.) — Zalár József költeményei. Három kötet. Budapest, 1902. (Félszázadot jóval meghaladó költői pályájának gyüjteményes képe.) — Emlékek és emlékezések. Budapest, 1909. (Utolsó verses kötete.)

Zilahy Imre (szül. 1845. február 3. Zilah; megh. 1867. február 17. Pest) fővárosi hírlapíró. Zilahy Kiss Károly testvéröccse volt huszonkét éves korában hűnyt el. — Puskin költői beszélyei. Pest, 1864 (Cserényi Imre álnéven.) — Északi fény. Pest, 1866. (Puskin és Lermontov költeményeiből. Az orosz költők müvészibb fordítását Zilahy Imre kezdte meg irodalmunkban.) — Költemények. Pest, 1867. (Eredeti versei.)

Zilahy Károly (szül. 1838. október 28. Zilah; megh. 1864. május 15. Buda), teljesebb nevén Zilahy Kiss Károly, fővárosi hírlapíró. Református nemesi családból származott, iskoláit Zilahon és Kolozsvárt végezte, 1857 őszén iratkozott be a pesti egyetem jogi karára. Mivel résztvett az ifjúság politikai tüntetéseiben, a rendőrség kitiltotta Pestről. A bécsi egyetemen folytatta tanulmányait, 1860-ban ismét visszatért a magyar fővárosba, élete ettől kezdve a lázas írói munka és a betegségével való küzdelem gyötrelmei között folyt. Tüdőbaja huszonhat éves korában sírba vitte. Kiváló elemző tehetségű, szinte fékezhetetlen becsvágyú ifjú esett ki elhúnytával a fővárosi fiatal írók harcos táborából. Legjobb barátja, Bajza Jenő, félévvel előbb halt meg; testvéröccse, Zilahy Imre, három év mulva követte az elmúlásba. — Esztétikai dolgozatairól: a kritikusok között. — Költői hagyatéka: Zilahy Károly munkái. Két kötet. Pest, 1865.

Irodalom. — Kertbeny Károly: Album hundert ungarischer Dichter. Prága, 1854. — Zilahy Károly: Hölgyek lantja. Pest, 1865. — Greguss Ágost: Greguss Gyuláról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 5. köt. Pest, 1871. — Suhayda János: Emlékbeszéd Császár Ferenc felett. Pest, 1871. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Toldy Ferenc: A magyar irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — U. az: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Szász Károly: Emlékbeszéd Kriza János felett. Budapest, 1876. — Jakab Elek: Kriza János unitárius püspök életirata. Kolozsvár, 1878. — Ballagi Mór: Emlékbeszéd Székács József fölött. Budapest, 1879. — Győry Vilmos: Székács József emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 15. köt. Budapest, 1879–1880. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Babik József: Katolikus vallásos költészetünk a jelen században. Budapest, 1883. — Váczy János: Vachott Sándor élete és költészete. Figyelő. 1884. évf. — Hajdu Nagy Sándor: Szilágyi István. Budapest, 1885. — Szász Károly: Tóth Endre. Vasárnapi Ujság. 1885. évf. — Tóth Lőrinc: Emlékezés Szemere Miklósra. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Fülöp Áron: Debreczeni Márton és a Kióvi Csata. Szatmár, 1887. — Major Károly: A magyar ezópi meseírás története. Besztercebánya, 1887. — Szvorényi József: Emlékbeszéd Tárkányi Béla felett. Budapest, 1887. — Fülöp Adorján: Szász Károly és Szemere Miklós költészete. Figyelő. 1888. évf. — Koós Ferenc: Zajzoni Rab István csángó költő emlékünnepe. Brassó, 1888. — Váczy János: Szemere Miklós költészetéről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1888. évf. — Faylné Hentaller Mariska: A magyar irónőkről. Budapest, 1889. — Körösy László: Katolikus költők. Esztergom, 1889. — Sárosy-album. Szerk. Naményi Lajos. Arad, 1889. — Tolnai Lajos: A hatvanas évek irodalma. Képes Családi Lapok. 1889. évf. — Vass Bertalan: A szonett és jelesebb művelői. Székesfehérvári ciszterciendi gimnázium értesítője. 1889. — Erdélyi János: Tanulmányok. Budapest, 1890. — Gellért Jenő: Ney Ferenc. Budapesti IV. ker. reáliskola értesítője. 1890. — Vadnai Károly: Emlékezés Sárosy Gyulára. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 23. köt. Budapest, 1890. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. —

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Szana Tamás: Petőfiné Szendrey Júlia. Budapest, 1891. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Csaplár Benedek: Szabó István emlékezete. Budapest, 1892. — Huttkay Lipót: Mindszenty költészete. Katolikus Szemle. 1892. évf. — Koncz Ákos: Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren. Eger, 1892. — Kriza-album. Szerk. Kovács János. Budapest, 1892. — Négyesy László: A mértékes magyar verselés története. Budapest, 1892. — Pintér Kálmán: Szent László király a magyar költészetben. Budapesti kegyesrendi gimnázium értesítője. 1892. — Koncz Ákos: Az egri főegyházmegye két nagy költőjéről. Mindszenty Gedeon, Pájer Antal. Jászberényi gimnázium értesítője. 1894. — Róna Béla: Petőfi és Juliskája. Budapest, 1894. — Tóth Béla: Székely Józsefről. A Hét. 1894. évf. — Versényi György. Medgyes Lajos. Erdélyi Múzeum. 1895. évf. — Violet Gyula: Mindszenty Gedeon élete és költészete. Szerencs, 1895. — Esztergályos Ágoston: Szelestey László élete, politikai és irodalmi működése. Nagykanizsa, 1896. — Arany János hátrahagyott prózai dolgozatai. Budapest, 1897. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Imre Sándor: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1897. — Perényi József: Szemere Miklós életrajza. Sátoraljaújhelyi kegyesrendi gimnázium értesítője. 1897. — Széchy Károly: Kisebb tanulmányok. Budapest, 1897. — Ürmössy Lajos: Irodalom az ötvenes években Erdélyben. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. — Bakács István: Debreczeni Márton Kiövi Csatája. 1898. — Versényi György: Malom Lujza. Erdélyi Múzeum. 1898. évf. — Wallentinyi Samu: Sárosy Gyula élete. Budapest, 1898. — Mészáros Jenő: A magyar lantos költészet a szabadságharctól napjainkig. Temesvár, 1899. — Nemes Béla: Kerényi Frigyes. Budapest, 1900. — Ágner Lajos: Vachott Sándor élete és költészete. Budapest, 1901. — Bányai Elemér: Lisznyai Kálmán élete. Kolozsvár, 1901. — Benkő István: Székács József élete és irodalmi munkássága. Marosvásárhely, 1901. — Kovács Ferenc: Zilahy Károly pályája. Zilahi ref. kollégium értesítője. 1901. — Petri Mór: Szilágy vármegye monografiája. I. köt. Budapest, 1901. — Ágner Lajos: Ferenczy Teréz emlékezete. Balassagyarmat, 1903. — Halmi Piroska: Ferenczy Teréz élete és költeményei. Budapest, 1903. — Kristóf György: Debreczeni Már-

ton Kiövi Csatájáról. Erdélyi Múzeum. 1903. évf. — Nagy Endre: Mentovich Ferenc. Marosvásárhely, 1904. — Vutkovich Sándor: Petőfi Zoltán. Pozsony, 1904. — Perényi József: Boruth Elemér. Sátoraljaújhely, 1905. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. II. köt. Budapest, 1905. — Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Galamb Sándor: A magyar népdal hatása müköltészetünkre Pálóczi Horváth Ádámtól Petőfiig. Budapest, 1907. — Erdélyi Irén: A hazafias bánat költészete a szabadságharc után. Keszthelyi premontrei gimnázium értesítője. 1908. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Gyulai Pál: Kritikai dolgozatok. Budapest, 1908. — Bajza József: Bajza Jenő. Irodalomtörténeti Közlemények. 1909. évf. — Déri Gyula: Petőfi Zoltán. Budapest, 1909. — Egressy Ákos: Petőfi István életéből. Budapest, 1909. — Farkas József: Boruth Elemér élete és költészete. Komárom, 1909. — Huttkay Lipót: Tárkányi élete, kisebb művei és bibliafordítása. Eger, 1909. — Szentiványi Béla: Tárkányi Béla világi költészete. Tatai kegyesrendi gimnázium értesítője. 1909. — Szoják Rezső: Kerényi Frigyes élete és költészete. Breznóbánya, 1909. — Tompos József: A magyar ballada története. Kolozsvár, 1909. — Benkóczy Emil: Tárkányi Béla élete és költészete. Eger, 1910. — Csernátoni Gyula: Petőfi-tanulmányok. Budapest, 1910. — Kaposi József: Dante első magyar fordítói. Irodalomtörténeti Közlemények. 1910. évf. — Sik Sándor: Mindszenty Gedeon élete és költészete. Budapest, 1910. — Toncs Gusztáv: Jámbor Pál. Szabadkai városi gimnázium értesítője. 1910. — Baros Gyula: Arany János és Tisza Domokos. Uránia. 1911. évf. — Kaposi József: Dante Magyarországon. Budapest, 1911. — Kohlmann Dezső: Debreczeni Márton élete és működése. Sopron, 1911. — Márki Sándor: Thaly Kálmán emlékezete. Századok. 1911. évf. — Ortvay Tivadar: Thaly Kálmán. Turul. 1911. évf. — Sebestyén Gyula: Emlékezés Kriza Jánosra. Ethnographia. 1911. évf. — Versényi György: Kriza János emlékezete. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Vértesy Jenő: Tárkányi Béla kiadatlan versei. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1911. évf. — Székács-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Irodalom-

történet. 1912. évf. — Kreszta Riza: A magyar verses legenda története. Kolozsvár, 1912. — Alszeghy Zsolt: Vachott Sándorról. Gyöngyösi Kalendárium. 1913. — A magyar irodalom története. Szerk. Ferenczi Zoltán. Müveltség Könyvtára. XI. köt. Budapest, 1913. — Koeppel Emil: Byron. Ford. Esty Jánosné. Függelék: Byron Magyarországon. Irta Morvay Győző. Budapest, 1913. — Rácz Lajos: Erdélyi János Sárospatakon. Uránia. 1913. évf. — Riedl Frigyes: A kuruc balladák. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Alszeghy Zsolt: Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 48. köt. Budapest, 1914. — Balogh György: Erdélyi János és a népköltészet hatása irodalmunkra. Uránia. 1914. évf. — Gálos Rezső: Erdélyi János lírája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914. évf. — Minay Lajos: Erdélyi János. Sárospatak, 1914. — Patay Pál: Székács József. Budapest, 1914. — Versényi György: Erdélyi János emlékezete. Ethnographia. 1914. évf. — Gálos Rezső: A Remény történetéhez. Erdélyi Múzeum. 1915. évf. — Kéky Lajos: A szabadságharc verses krónikája. Irodalomtörténet. 1915. évf. — A magyarországi bencés irodalom. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. VI. köt. 2. fele. Szerk. Sörös Pongrác. Budapest, 1916. (Bárdos Remig, Bódiss Jusztin, Kemenes Illés, Kocsis Lénárd, Mérei Kálmán, Strommer Viktorin, Tell Anasztáz és Zoltvány Irén tanulmányai.) — Gulyás József: Erdélyi János két kéziratban levő drámája. Sárospatak, 1917. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Gál János: Kazinczy Gábor írói és politikai működése. Budapest, 1918. — Kéky Lajos: Magyar költői versenyek. Budapesti Szemle. 1918. évf. — Elek Oszkár: A tenger Császár Ferenc költészetében. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. — Hatvany Lajos: Feleségek felesége. Petőfi mint vőlegény. Budapest, 1919. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Galamb Sándor: A magyar líra a kiegyezés után. Magyar Múzsa. 1920. évf. — Berzeviczy Albert: A forradalom utáni irodalomról. Budapesti Szemle. 1921. évf. — Brisits Frigyes: Dalmady Győző. Élet. 1921. évf. — Radó Antal: A magyar rím. Budapest, 1921. — Vutskits Jenő: Tárkányi Béla helye az irodalomban. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1921. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyar-

országon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Havas István: A magyar ifjúsági irodalom. A gyermekköltészet. Néptanítók Lapja. 1923. évf. — Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. Kolozsvár, 1924. — Szemák István: A magyar ifjúsági irodalom története. Budapest, 1924. — Tolnai Vilmos: A Walesi Bárdok s a «Bárányfelhő». Napkelet. 1924. évf. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története. Budapest, 1925. — Kristóf György: Kriza János. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. évf. — Pitroff Pál: Az első dekadens, impresszionista. Lisznyai Kálmán. Élet. 1925. évf. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Voinovich Géza: Dalmady Győző. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Dalmady Ödön: Dalmady Győző versei idegen nyelveken. Irodalomtörténet. 1926. évf. — Payr Sándor: Luther és az egyházi ének. Teológiai Szemle. 1926–1927. évf. — Tóth Béla: A Kisfaludy-regék utánzatai. Irodalomtörténeti Közlemények. 1926. évf. — Borbély Margit: Thaly Kálmán költői munkássága. Pécs, 1927. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia. 1927–1928. évf. — Vasshegyi Margit: A magyar Molière-fordítások. Budapest, 1927. — Friedreich Endre: Czuczor Gergely pöre. A Szent István Akadémia Értesítője. 1928. évf. — Tolnai Vilmos: Lisznyai Kálmán Bárányfelhői. Napkelet. 1928. évf. — Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán életrajza. Két kötet. Budapest, 1928–1931. — Bajza József: Szerb költők magyarul. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Brisits Frigyes: Mindszenty Gedeon. Napkelet. 1929. évf. — Magyar Bálint: Mindszenty Gedeon. Katolikus Szemle. 1929. évf. — Mindszenty emléke. Születésének századik évfordulója alkalmából. Eger, 1929. — Osváth Ferencné Kholen Albina: Iduna élete és költészete. A Nagykörösi Arany János-Társaság Évkönyvei. 4. köt. 1929. — Osváth Ferenc: Mentovich Ferenc. U. o. 5. köt. Nagykörös. 1930. — Herczeg Ferenc: Arcképek. Budapest, 1930. — Major Ervin: A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai. Budapest, 1930. — Sík Sándor: Mindszenty, a költő. Kato-

likus Szemle. 1930. évf. — Hofbauer László: Szilágyi Ferenc szerepe Szentiváni Mihály életében. Erdélyi Múzeum. 1931. évf. — Litványi László: Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága. Budapest, 1931. — Schöner Magda: Erdélyi János élete és művei. Budapest, 1931. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931. — Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán védelme a tiz kurucballada hitelessége kérdésében. Eger, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Kristóf György: Szendrey Júlia egy ismeretlen leveléről. Napkelet. 1932. évf. — Pál István: Budapest a magyar költészetben. Pécs, 1932. — Pukánszky Béla: Hegel és magyar közönsége. Minerva. 1932. évf. — Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932. — Szondy György: A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Komlós Aladár: Magyar zsidó költők Kiss József előtt. Mult És Jövő. 1933. évf. — Minay Lajos: A Nagykunság egy elfelejtett költője. Nagy Imre. A túrkevei áll. polgári leányiskola értesitője. 1933. — Perényi József: Szemere Miklós drámai paszkvillusa. Irodalomtörténeti Közlemények. 1933. évf. — Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. Pécs, 1933.

A NÉPKÖLTÉSZET.

A MAGYAR nép dalai, meséi és mondái iránt már a XIX. század első negyedében is mutatkozott némi érdeklődés, de a rendszeres gyüjtés csak a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása után indult meg. Az Akadémia felhívta a figyelmet a népies szövegek egybeszedésének fontosságára; az ország egyik-másik vidékén az irodalmi érdeklődésű földbirtokosok, papok és diákok jegyezgetni kezdték a közmondásokat, nótákat és meséket. Arról, hogy a magyar népnek a maga egészében milyen nagy költői kincse van, senki sem tudott. A daltermelő és mesemondó készség vidékenként változott; egyes helyeken meglepő volt a bőség, más tájak aránylag kevés anyagot nyujtottak.

Hogy a magyar nép egyike a legdalosabb népeknek, az csak akkor derült ki, amikor a Kisfaludy-Társaság vette gondozásba az országos gyüjtés ügyét s megbízásából ERDÉLYI JÁNOS az 1840-es évek második felében három kötetet rendezett sajtó alá az addigi gyüjtők kéziratairól. *(Népdalok és mondák*, 1846—1848.) Ez a sorozat a verses és prózai szövegeknek igen értékes gyüjteményét foglalta magában: költők és tudósok egyaránt sokat tanulhattak belőle. A népies szellem, nyelv és verselés, a magyaros érzésvilág, képzelet és kifejezésmód nyomozói elé gazdag

forrás került; tanulságait bőségesen kiaknázhatták. A gyüjtemény mellé Erdélyi János hosszabb tanulmányt csatolt, ebben a népköltészet elméletét és a magyar népdalok sajátságait behatóan fejtegette. Miben áll — írja többek között — a népköltészet ereje? Áll főkép a nyelvben, az átlátszóan tiszta nemes előadásban, amelyet minden józaneszű ember megérthet, élvezhet kénye-kedve szerint. vegye tehát át a művelt költészet a népköltészet tisztaságát, minden törvénytől független szókötéseit, eredeti szólásmódjait. A költő csak egy nyelven írhat istenigazában; azon a nyelven, amelyet az édesanyatej szívárogtatott életerébe. Nyelv nélkül nincs költő, ezért a nyelv minden nagy költőnek örök tanulmánya. A magyar népköltészet — úgymond — mindeddig azért nem részesült kellő megbecsülésben, mert senki sem ismerte termékeit. Ahhoz, hogy méltányoljuk a népies verseket és a népies prózát, a műveltségben való előhaladásnak már magasabb foka kell.

A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteménye gazdag lírai anyagot tett közzé, Kriza János székelyföldi gyüjtése értékes balladakinccsel lepte meg az irodalmat. (*Vadrózsák*, 1863.) A régi székely balladák a magyar népköltést egészen ismeretlen oldaláról mutatták be. Addig azt tartották, hogy a magyar nép elbeszélő költészete fölötte szegény; most kiderült, hogy a Székelyföld népe nagyértékű elbeszélő verseket alkotott és őrzött meg évszázadokon keresztül. A székely balladák a magyar népköltészetet egészen ismeretlen oldaláról mutatták be s megjelenésükkel nagy dicsőséget szereztek Kriza Jánosnak: a «magyar Percy»-nek.

A magyar népdalban a szöveg és a dallam összefüggése rendkívül szoros, egyik a másik nélkül nem élvezhető igazán, költői hatásuk a kettőnek együttes megjelenésében gyökerezik. A régi magyar dallamkincs a XVIII. század második felétől kezdve erősen meggyarapodott az újabb magyar népies műzene termékeivel: a nemesség ekkor kezdett elfordulni az eredeti parasztzenétől, a Bécs felől áradó német dallamvilág hatása alá került, új melódiaváltozatokkal gyarapította a magyar nótakincset. A cigány mind a kétfajta melódiaszerzésbe — a parasztnótákba és a nemesi énekekbe — belevitte a maga szélsőségekben csapongó színezéseit; szerencsére a falusiak ajkán is megmaradt a karakteréből ki nem forgatott ősi magyar dal és a hamisítatlan népi előadásmód. A falusi emberek ősi dallamkincse a cigányzenének nevezett magyar népies műzenénél jóval nagyobb érték. A magyar parasztzene és a magyar népies műzene kölcsönösen hatottak egymásra, a szakértő azonban külön tudja választani a két típust. Feltűnő, hogy a muzsikus cigányok között milyen ritka a dallamszerző. A cigányok hegedűjén kevés magyar nóta termett, annál ügyesebbeknek bizonyultak, mint dallam-eltanulók. A magyar nótának a XVIII. századtól kezdve a cigány volt a leghívebb őrzője: eltanulták s mesteri módon muzsikálták a magyar urak és parasztok dalait.

Attól az időtől kezdve, hogy Petőfi Sándor költeményei és Szigligeti Ede színművei becsületet szereztek a népies iránynak, számos kiváló dallamszerző lépett fel. Megzenésítették a tetszetősebb versszövegeket, sokszor maguk szerezték a melódiák szövegét is. Nótáik átmentek a magyar nép ajkára s később nem egyszer mint ismeretlen szerzőjű, igazi népköltési termékek bukkantak fel egyes gyüjteményekben. — Híres dallamszerző volt az 1840-es években Szerdahelyi József (1804–1851) énekes színész, a Nemzeti Színház tagja. Ő szerezte a zenét Szigligeti Ede Szökött Katonájához és Csikósához, az ő művészi átírásában él számos magyar nóta. A nép eredeti dallamaiból művészibb melódiákat teremtett, az ország az ő zenéjét tanulta meg, az urak és parasztok egyformán átvették újjáköltéseit. Eredeti dallamai is méltók voltak az átdolgozott melódiákhoz, nem egyszer a szövegeket is maga szerezte nótáihoz. — Egressy Béni (1814–1851), a Nemzeti Színház karmestere, Petőfi-megzenésítéseivel tünt ki. Benne nem buzgott annyi népies természetesség, mint Szerdahelyi Józsefben, viszont

művészete magasabb igényű volt. Népies dalszerző erejét társával együtt szerencsésen kapcsolta bele a magyar műzenébe. — Az önkényuralom idején Simonffy Kálmán (1823–1889) földbirtokos került a népies zeneszerzők élére. Szinte hivatásának fogta fel a magyar nóta népszerűsítését, cigánybandát szervezett maga mellé, bejárta az országot, lelkes közönség előtt adta elő sajátszerzeményű dalait. Melódiáit neves költők verses szövegeire írta. — Még a ma már kevésbbé ismert zeneszerzők is nem egyszer ihletett erejű dallamokkal gazdagították a magyar nép melódiakincsét. (Nyizsnyai Gusztáv, Travnyik János.)

A nép műveltsége a XIX. század második harmadában még mindig alacsony volt, a földművelők szellemi színvonalának emelésére nagyon kevés történt. Hírlapok nem jártak a falusi házakba, a jobbmódú gazdacsaládok egyetlen olvasmánya, az imádságoskönyvön kívül, a kalendárium volt. A mesteremberek már inkább olvastak, de ők sem az értékesebb irodalmi munkákat forgatták, hanem a ponyva termékeit. Ezek a vásári füzetek kétségtelenül megtermékenyítették a parasztság fantáziáját is, amikor vándorútjukon eljutottak egy-egy tanyai viskóba. Boros Mihály és Májer István különösen értettek ahhoz, hogyan kell szórakoztatni a népet, de azért a felnőttek és gyermekek százezreinek igazi kedvence Tatár Péter maradt. Tatár Péter, családi nevén Medve Imre (1818–1878), biharmegyei nemesi családból származott, huszonkét éves korában megszerezte az ügyédi oklevelet, festőművésznek készült Pesten; a szabadságharc után mint Bucsánszky Alajos könyvkiadó házi szerzője a prózai és verses füzetek egész tömegét bocsátotta közre; élete végén irodatiszt volt a honvédelmi minisztériumban. Sok neves írónk legelőször az ő históriáiból szerette meg az irodalmat, az egyszerű emberek az ő ponyvafüzeteit vásárolták, ha már olvasni akartak. Válogatott munkáinak gyűjteménye külön sorozatban is megjelent. (Tatár Péter regekunyhója. Harminchárom füzet. Pest, 1857–1874.)

Kiadások. — Kecskeméthy Csapó Dániel: Dalfüzérke válogatott népszerű dalokból. Négy füzet. 1844–1846. (A sorozat közrebocsátója népdalokat és műdalokat vegyesen gyüjtött s 340 költeményt adott ki füzéreiben. «Igazi népdalok vagy legalább szerzőjüket felejtett, gazdátlan dalok is szép számmal vannak K. Csapó gyüjteményében»: írja a sorozatról Horváth János. Ilyen, ma is énekelt, népdalok: A Tisza,

a Duna de zavaros; Akkor szép az erdő, mikor zöld; Azt gondoltam, eső esik; Bort ittam én, boros vagyok; Ég a kunyhó; Három piros kendöt veszek; Kis Komárom, nagy Komárom; Mi füstölög ott a síkon távolban; Nem loptam én életemben; Piros kukoricaszár; Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs; Szabad péntek, szabad szombat; Szeretem én magát nagyon.) — Népdalok és mondák. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Három kötet. Pest, 1846–1848. (Ez a három kötet A Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteményének régi folyama. Az új folyam 1872-ben indult meg Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében. Erdélyi János három kötetében a prózai szövegek mellett 1392 költemény van. Hangjegyek nincsenek a dalok mellett; a szövegközlés sem tökéletes hűségű, mert a szerkesztő több helyen egy költeménnyé olvasztotta a különböző szövegváltozatokat; de azért a gyüjtemény így is korszakos értékű. A dalok tárgyi csoportjai: szerelmi dalok; lakodalmi és ünnepélyi versezetek; bordalok; haramia- és pusztai dalok; gúnydalok; komolyneműek; szent énekek; történeti, nemzeti dalok; katonai és hadi dalok; románcok és rokonneműek; játék- és gyermekdalok; vegyesek. Néhány különösen kedvelt népdal: Az ég alatt, a föld színén; Azt gondolom, eső esik; Azt mondják, nem adnak engem galambomnak; Amerre én járok; Be van az én szüröm ujja kötve; Cserebogár, sárga cserebogár; Deres a fű, édes lovam ne egyél; Esik eső karikára; Ezt a kerek erdöt járom én; Fekete pántlikám fujdogálja a szél; Felszállott a páva vármegyeházára; Jaj de nehéz a szerelmet titkolni; Kicsiny falu, fehér ház; Kinek nincsen szeretője, babája; Kis kutya, nagy kutya, nem ugat hiába; Kitették a holttestet az udvarra; Kútágasra szállott a sas; Magasan repül a daru, szépen szól; Megérem még azt az időt; Megverek valakit vagy engem valaki; Nem anyától lettél, rózsafán termettél; Ne szomorkodj, légy víg; Söprik a pápai utcát; Vagyok olyan legény mint te; Vékony deszka kerítés; Zöld a kökény, majd megkékül.) — Erdélyi János: Magyar közmondások könyve. Pest, 1851. (A gyüjteményt a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztette. A hozzácsatolt tanulmányban megemlékezett a magyar közmondások régibb gyüjtőiről is.) — Erdélyi János: Magyar népmesék. Pest, 1855. (Gaal György és Mailáth János mesegyüjteményei után ez a mesekiadás jelentékeny gazdagodást jelent. Erdélyi János

már három kötetes népköltési gyüjteményében is közölt meséket, de ekkor még nem vetett nagy súlyt a prózai elbeszélő szövegekre. Önálló mesekiadása kissé stilizált meséket foglal magában, mert ekkor még a szövegek följegyzésében nem használták a gyorsírást, emlékezetből pedig nehéz volt helyreállítani a paraszt-mesélők minden jellemző stílusfordulatát.) — Merényi László: Eredeti népmesék. Két kötet. Pest, 1861. (A Merényi-gyüjtötte meséket Gyulai Pál sikerültebb följegyzésűeknek tartotta az Erdélyi-kiadás meséinél. Szerinte Erdélyi gyüjteményének elbeszélő módja nem elég egyszerű. «Hiányzik belőle valami, mit bajos megmagyarázni: a könnyed haladás, a keresetlen naivitás varázsa, a természetes fordulatok, a csak odavetett, de annál jellemzőbb rajz, a hangulat bizonyos zavartalan egysége, a nyelv pongyola bája, szeszélye, festőisége s önkénytelen sajátossága.») — Merényi László: Sajóvölgyi eredeti népmesék. Két kötet. Pest, 1862. — Merényi László: Dunamelléki eredeti népmesék. Két kötet. Pest, 1863. — Arany László: Eredeti népmesék. Pest, 1862. (Értékes gyüjtemény kissé stilizált szövegekkel.) — Kriza János: Vadrózsák. Székely népköltési gyüjtemény. Kolozsvár, 1863. (Egy évvel a gyüjtemény megjelenése után megindult a Vadrózsa-pör. A vitát Grozescu Julián román hírlapíró indította meg a Fővárosi Lapok 1864. évfolyamában. Azt állította, hogy Kriza János székely népballadái román népballadák nyomán készült fordítások, ezek a székely népballadák sohasem éltek az erdélyi magyar nép ajkán. Kőmives Kelemenné a Manole mester néven ismert román szöveg szabad fordítása, Molnár Anna a Toma átdolgozása, ugyanígy román népballada a Kádár Kata és számos más Vadrózsa-szöveg is. Arany János, Arany László, Gyulai Pál, Kriza János és Szabó Sámuel a Fővárosi Lapok, Koszorú és Pesti Napló hasábjain visszautasították a vádat, de azért a gyanúsítás román részről mai napig ott kísért a Kriza-féle székely népballadák körül.) — Pap Gyula: Palóc népköltemények. Sárospatak, 1865. (A szövegek mellett néprajzi tanulmány a palócokról.) — A hazai népköltészet tára. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Három kötet. Pest, 1866–1877. (I. kötet: Tót népdalok. Ford. Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán. II. kötet: Orosz népdalok. Ford. Fincicky Mihály. III. kötet: Román népdalok. Ford. Ember György, Grozescu Julián, Vulcanu József.) — A további kiadások: a VII. kötetben.

Irodalom. — Henszlmann Imre: A népmese Magyarországon. Szépirodalmi Szemle. 1847. évf. — Ipolyi Arnold: Magyar mythologia. Pest, 1854. — Erdélyi János kisebb prózái. Két kötet. Sárospatak, 1863. — A további irodalom: a VII. kötetben.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A REGÉNY ÉS DRÁMA.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Jósika Miklós.
Szigligeti Ede.
A novella és regény fejlődése.
A dráma fejlődése.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

JÓSIKA MIKLÓS.

A MODERN magyar történeti regény alapvetője, báró JÓSIKA MIKLÓS, 1836-ban tűnt fel s rövid időn belül az akkori magyar elbeszélők élére került.

Életének negyvenharmadik évében járt, amikor első regényét, az *Abafit* (1836), közrebocsátotta. Hőse, Abafi Olivér előkelő erdélyi ifjú, haszontalan mulatozásokkal tölti idejét, de később magába száll, megváltozik s a tizenhatodik század végén Erdély egyik legderekabb nemesura lesz. Gyökeres átalakulásában része van a szerelemnek is. Szerelméért főkép két úri hölgy eped: Csáky Gizella, a bájos fiatal leány, és Mikola Margit, a fenköltlelkű özvegy. A szerelmi ügy nem végződik tragikusan: Mikola Margit lemond Abafiról. A főhős mellett ez a nemes hölgy mutatja legjobban az akaraterő szép példáját. Hasonló lovagias színezéssel lép elénk Csáky Gizella alakja, nemkülönben az erdélyi fejedelemasszonynak, Bátori Zsigmond nejének, előkelő személye. A regényíró elhalmozza őket a legrokonszenvesebb jellemvonásokkal, de a szívélet belső válságainak rajzába csak itt-ott ereszkedik mélyebben. Regényírói sajátosságai már ebben a munkájában feltűnnek. Szereti az erkölcsi tanulság kidomborítását, az érdekes kalandokat, váratlan meglepetéseket, válságos helyzeteket, titokzatos alakokat, a tájak, épületek, ruházat

részletes leírását, az epizódok aprólékos kidolgozását. Törekszik arra, hogy érdekesen bonyolítsa elbeszélését, jó lélekrajzot adjon, híven fesse a kort. Megfigyelő tehetsége és meseszövő képzelete egyaránt élénk s ha elbeszélésében akadnak is fárasztó részek, vannak érdekes szakaszai és hatásos jelenetei is.

Második regénye, a *Zólyomi* (1836), gyönge munka, de mentsége, hogy még az Abafi előtt készült. Háttere ennek is Erdély tizenhatodik századi története. Zólyomi parasztlányokat raboltat várába, rejtett háremélete mellett titkos házasságot köt, végül leleplezik. A regény kompozíciója kezdetleges, korrajza gyarló, csak itt-ott bukkan elő belőle egy-egy hangulatosabb leírás. — *Az utolsó Bátori*nak (1837) Bátori Gábor erdélyi fejedelem a hőse. Az erdélyi szászokkal folytatott küzdelmét, a brassói bíró leánya iránt érzett szerelmét és a fejedelemi székről való bukását romantikusan kiszínezett epizódokban mutatja be az író. Nagyobb regény, mint az Abafiról szóló, de a maga egészében nem sikerültebb. A fejedelemnek és a brassói leánynak jellemrajza nem elég mély, a lélektani megokolás nem mindenütt meggyőző. — *A csehek Magyarországban* (1839) a Hunyadiak korát támasztja fel. Hunyadi Mátyást a magyarok királlyá választják, küldöttség hozza haza Prágából, vele együtt Budára jön gyermekkori játszótársa, Izabella is. Az ifjú király rendet teremt az országban, de Giskra vezér felvidéki cseh rablóit nehezen tudja megfékezni; a zsebrákok nemcsak fegyverrel küzdenek a törvényes király vitézei ellen, hanem álnoksággal is: cselszövényeik miatt kérlelhetetlen üldözőik egyikének,

Zokoli Mihálynak, kegyvesztetten kell távoznia a magyar udvarból, holott ez a lovag Mátyás király hűséges támasza. Zokoli Mihály, hogy elorzott becsületét visszaszerezze, Elemér néven folytatja harcait a felvidéki rablók ellen, Giskrát Mátyás király hűségére téríti, végül egy lovagi tornán legyőzi halálos ellenségét, Komoróczi Péter rablóvezért. Most már kiderül ártatlansága, megkapja Giskra leányának kezét, a haramiavilágnak vége, a gonoszok meglakolnak vétkeikért, az üldözöttek boldogok lesznek. Maga Mátyás király, feleségének halála után, titokban szintén házasságra lép kedvesével, a gyönyörű Izabellával. A regény, sok valószínűtlensége, kompozíciójának szétesö volta és a középkori lovagvilág sablónos rajza ellenére is, Jósika Miklós legsikerültebb munkáinak egyike. Elbeszélő erejének ekkor állott csúcspontján. Sok színes epizódot rakott egymás mellé; választékos hangon, érdekesen, fordulatosan írt. Az addigi magyar elbeszélők közül senki sem vetekedhetett vele a meseszövés ügyességében, a részletek színezésében, a hang nemességében.

Későbbi történeti regényei legföljebb annyiban mutatnak eltérést az előzőktől, hogy a Scott-reminiszcenciák halványabbakká válnak, a franciás romantika egyre jobban előtérbe lép bennük. Szövevényes mesék azonos feldolgozó módszerrel, a romantikus regénytechnika megszokott fogásaival. *Zrínyi a költő* (1843) a Szigeti Veszedelem szerzőjének szerelmi kalandjairól és házasságáról szól; *Jósika István* (1847) a regényíró egyik tizenhatodik századi ősének regényes élettörténetét mondja el. — A szabadságharc után fokozott kedvvel művelte a történeti regényt.

Újabb sorozata az *Eszter*rel (1853) indult meg; ebben a regényében Kázmér lengyel király kedvesének, egy szép zsidóleánynak, alakja köré fűzte mesemondása szálait. További regényei fokozatos hanyatlást mutatnak. A kompozícióban és jellemrajzban egyaránt gyönge, fejezeteinek fölépítése a tervszerűtlenség hatását teszi, mélyebb érdeklődést nem tud kelteni sem meséi, sem hősei iránt.

Társadalmi regényei közül *A könnyelműek* (1837) azzal az erkölcsi tanulsággal szolgált, hogy mások boldogságának elrablása veszedelmes következményeket rejt magában, a szerelmi könnyelműség megkapja a maga büntetését. Serédi Iván erdélyi földesúr Amerikába utazik, ott elcsábít egy néger asszonyt, a hűtlen nőt férje, Motabu, megöli. A néger beáll Serédi Iván szolgálatába, vele együtt Erdélybe megy, egy alkalommal a sötétség leple alatt besurran gazdája nejéhez s a félrevezetett úrnőnek mulatt gyermeke születik. A regény a francia romantikából táplálkozik, de erős túlzásai ellenére is egyik legjobb munkája az írónak. Jósika Miklós ezúttal elbeszélő ereje teljességében mutatkozott be. Meséjét ügyesen szőtte, leírásai finom kidolgozásúak voltak, ügyelt a helyes lélekrajzra. — Második társadalmi regénye, az *Adolfine* (1845), levélregény. Hőse, Málvay, az előkelő tisztviselő, szerencsés a szerelemben: első szerelme ugyan tragikusan végződik, de másodszor boldog lesz, oltárhoz vezeti Adolfinet, a szép özvegyet. A regényben megvan mindaz, ami az akkori olvasók kedvét szolgálta: a szerelmi merénylet, öngyilkosság, párbaj, halálos betegség, apácazárdába való vonulás, lázálomban történt esküvő, házassági válás, nyom-

talan eltűnés; de mindezek a kalandos motívumok elégtelenek arra, hogy művészi érdeklődést keltsenek. — Levélregény *Az Isten ujja* (1847) is: egy szép spanyol nő gonoszságainak története. Az író előkelő emberekkel és szörnyű bűnökkel óhajt hatni; magyar és idegen hősei itthon és a külföldön megdöbbentő helyzetekbe kerülnek. — A magyar társadalmi élet igazi rajzát csak az *Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai*ban (1844) kísérelte meg: egy humoros és szatirikus életkép-sorozatban. — A szabadságharc után írt társadalmi regényei a romantikus elbeszélőt mutatják, itt-ott a realisztikus jellemzésre való törekvéssel.

Novelláit a túlzó romantika és az idegen levegő kedvelése jellemzi. Hősei közt vannak hinduk, arabok, albánok, törökök, lengyelek, amerikai farmerek; izgalmasnak ígérkező témáért visszamegy a vízözön korába; bemutatja, mivé alakul az emberiség a világ vége felé. Helyenkint erősen feltűnik képzeletének túlcsigázása. Egyes novellái hasonlítanak Jókai Mór fantasztikus elbeszéléseihez.

Jósika Miklós a maga nagyhatású történeti regényeivel kiegészítette a magyar eposzírók működését: a rég századok eseményeit és hőseit mutatta be, de modern formában. Legfőbb regényírói elveit már első regényében kifejtette. Szerinte minden jó regény és jó novella az erkölcsi alapeszme szolgálatában áll, ennek bizonyítását célozza. Az olvasó lelkéből az erkölcsi hatás kiváltása kétféle módon történik: vagy igéző színekkel festi az író az erényt vagy undorodást idéz elő a gaztettek ecsetelésével; az első esetben az erény követésére serken az

olvasó, a második esetben megútálja a gonoszt. A regényírótól Jósika Miklós elsősorban erkölcsi célt szolgáló, tanulságos történetet követel; fontosnak tartja, hogy az elbeszélő ne képzelt világból merítse meséjét, hanem a valóságot tükröztesse vissza. Mindezek azonban csak elvek, megvalósításukban eléggé erélytelen. Kitűzi az erkölcsi célt, de nem hozza szerves kapcsolatba meséjével; erényes szavakat ad hősei ajakára, de tetteik ábrázolásában meg-megfeledkezik erkölcsi szempontjairól. Minden regényében vannak jó és rossz alakjai, a rosszak meg akarják rontani a jókat, de az író résen áll s bár hihetetlen akadályok tornyosulnak az erkölcs diadala elé, végül mégis megsemmisülnek a gonoszok, jutalmat nyernek a jók. A jutalom rendesen a házasságban való boldog egyesülés. A tilos szerelmet nem pártolja a regényíró; ha a házastársak nem becsülik meg magukat, családi életük felbomlásával fizetnek könnyelműségükért.

Hiába törekszik az író a való élet festésére; amit elénk ad, képzelet és álomvilág. Nem lát igazán a lelkekbe, nem hatol mélyebben a kor szellemébe. Bizonyos távolságból szemléli hőseit, nem él köztük, nem tudja elemeikre bontani érzésvilágukat. A belső élet rajzát külső leírások pótolják. Számba veszi a test minden részét, a részek minden vonalát, a vonalak minden pontját; elbajoskodik a ruhadarabok pontos ismertetésével; figyelemmel kiséri az emberi mozdulatok legapróbb eltéréseit; és mégis nehéz megkülönböztetni alakjait, mert hiányzik belőlük a reális élet. Bizonyos azonban, hogy sok érdekes lovagot és még több bájos nőalakot állított kortársai elé, az olvasók ked-

vükre gyönyörködhettek a fényes öltözetű daliákban és az égből leröppent angyalokra emlékeztető hölgyekben. A szeráfi lények mellett ott volt a sok ördög, a boldog szerelmi tűzhelyek mögött feltűntek a rémes bűntanyák. Kéjelgések, gyilkosságok, rablások, csalások, gyermekcserék, szörnyű titkok váltogatták egymást történelmi és társadalmi regényeiben; közbül fényes lovagjátékok, idilli jelenetek, művelt társalgások, gondosan kidolgozott leírások tarkították romantikus meséit.

Prózaíróink között Jósika Miklós az első kiválóbb leíró tehetség. Fellépése előtt a magyar elbeszélők alig törődtek az épületek, lakásberendezések, ruhák, fegyverek, ékszerek leírásaival; nem figyelték meg az emberi arcot; mellőzték a mozgalmasabb jeleneteket. Jósika Miklós született leíró művész volt, tehetségét még növelte szorgalmas tanulásával. Magyar elődeitől alig sajátíthatott el valamit, annál nagyobb figyelemmel forgatta Scott, Cooper, Chateaubriand, Hugo, Balzac munkáit. Tájleírásai közül a legszebbekben Erdély bérceit és völgyeit rajzolja, várleírásaiban is Erdély földjét szereti legjobban. Nagy kedvvel mutatja be a különféle helyiségeket, a fejedelmi termektől kezdve a csapszékekig; szívesen alkalmazza a tömegjeleneteket, még nagyobb gonddal mélyed a személyek és öltözetek leírásába. Tud hangulatot ébreszteni, ért az elképzeltetéshez; olykor nemcsak kitűnő megfigyelő, hanem költői nyelvű ábrázoló is. Mint Vörösmarty Mihály az epikába, úgy vitte ő az elbeszélő prózába a szemléletes leírások és képes kifejezések egész tömegét. Bizonyos azonban, hogy a sok leírás untatta az olvasókat; ezt nem

lehet csodálni, tekintve folytonos ismétlődésüket, hosszadalmasságukat, nem egyszer szárazságukat. Hangulatos kép helyett olykor tankönyvszerű felsorolást kapunk, máskor valóságos leltár jut kezünkbe a szobák bútorzatáról.

Mint Walter Scott Skóciát, akként járta be regényeiben magyar tanítványa Erdély hegyeit. Hosszasan időzött minden útjába kerülő tájnál, kastélynál, teremnél. Scott példájára ismertette olyan aggasztó pontossággal hőseinek öltözködését; ez látszott legcélravezetőbb eszköznek arra, hogy a regény történeti jellege szembetűnjék. Scotttól tanulta azt a regényírói elvét, hogy a regénynek tanulságos erkölcsi leckét kell adnia az olvasók okulására; Scott erősítette meg abban a hitében, hogy a regényírónak olvasói óhajtásaihoz kell igazodnia. A közönség érdeklődését ébren kell tartani, hogy el ne pártoljon más íróhoz; sokat kell írni, gyorsan kell dolgozni; az ihlet magától jő, a mese előzetes kitervelése céltalan; legkevésbbé sikerülnek azok a munkák, amelyeken hosszú ideig fúr-farag a szerző. Érdekfeszítő mesét, sok meglepetést, váratlan fordulatokat kell adni; nem baj, hogy a hős jelleme hirtelen megváltozik; annál kevésbbé únja magát az olvasó. Előny, ha rejtelmek és titokzatos alakok bukkannak fel a regényben, legalább az olvasó izgatott lesz s az írónak van mit megoldania. Igy kapcsolódik Scotthoz Jósika. Nemcsak feldolgozó módszerük hasonló, hanem esztétikai elveik is közösek. Megtörténik, hogy egy-egy lovag vagy nemeskisasszony úgyszólván változatlanul kerül át az angol regényíró valamelyik könyvéből a magyar

regényíró munkájába. Egyezik olykor néhány érdekesebb helyzet is; nem hiába nevezték a kortársak Jósika Miklóst a magyar Walter Scottnak.

Az elbeszélő technika továbbfejlesztésében szerzett érdemei jelentékenyek. Nagy gondot fordított a meseszövés érdekességére, az előadás könnyedségére, a mesemondás hangulatosságára; megteremtette a magyar történeti regény formáját; társadalmi regényeivel is hatott a magyar prózai elbeszélő irodalom további kialakulására. Igazi nagy értékeket nem adott; ebben tehetségének fogyatkozásai súlyosan gátolták. Nem volt ereje a bonyolultabb lélekrajzra, nem tudott jellemeket festeni, a letűnt korok hőseit és az egykorú társadalom alakjait a felszínen mozgatta, meséiben döntő befolyást juttatott a váratlannak, motívumait sokszor ismételte. Stílusa ma már eléggé avult, nyelvét nem egyszer homályossá tette erőszakos szóújításaival.

Jósika Miklós mindjárt legelső regényével belekerült az irodalmi érdeklődés középpontjába. — Toldy Ferenc a magyar regényirodalom atyjának nevezi őt s nagy érdeméül tudja be, hogy regényeivel olyan körökre is hódító erővel hatott, amelyek addig csak hírből ismerték a magyar irodalmat. Kiemeli kimeríthetetlen gazdagságát a mesék és jellemek kigondolásában, ritka ügyességét a meseszövésben, biztos kezét a jellemzésben; dicséri nemzeti szellemét, magyaros tárgyait, női alakjait. Megállapítja, hogy első regényeinek belső értékével a többiek nem vetekedhetnek; az író hajlama egyre erősbödött a mesemondás és jellemalkotás túlzásai, sőt bizarrsága iránt. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Gyulai Pál szerint Jósika Miklós nem tartozik ugyan kitűnőbb stilisztáink közé, de az első magyar író, aki regényeiben a felsőbb körök társalgását fesztelenebb és nemzetiesebb hangon szólal-

tatta meg s az irodalom nyelvét közelebb hozta az élethez. Stílusa kissé affektált, nagyon kap az új szón, maga is sok új szót alkot. Inkább külsőségeiben rajzolja történeti multunkat, mint benső lényegében, de azért a történetibb felfogás és valódibb korrajz vele kezdődik regényirodalmunkban. Jellemrajza felszínes. Nem lebbenti föl a kedély és szenvedély mélyét, nem tudja szívünket és képzeletünket nagyobb erővel megragadni, bonyolultabb jellemek rajzolásában sem szerencsés. Ismeri az életet és embereket, de nem legbensőbb lényegükben. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt szerint senki sem tagadhatja, hogy a magyar regénynek Jósika Miklós az igazi atyja. Meséi kigondolásában kifogyhatatlan volt, elbeszélésének áradó folyama a mult idők magánéletébe ragadta közönségét, erkölcsi alapeszméi tetszettek a komolyabb olvasóknak, ideális női jellemeivel és szemléletes tájrajzaival messze meghaladta elődeit. «Pályája első, sikerültebb alkotásai után lejtőn haladt lefelé.» A reális élet rajzolására nem volt sem humora, sem frissesége; jellemrajzaiban sem elég változatos és határozott, hosszasan leírt alakjaival legnagyobbrészt csak külsőleg ismerkedünk meg; a letűnt korokat inkább csak aprólékosságaiban festette. Későbbi regényei egyre fokozódva tüntetik fel fogyatkozásait. «Szerkezetei zavarosak és bizonytalanok, cselekvényei indokolatlanok és elnagyoltak, jellemei felületesek és színtelenek lesznek.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — A magyar regény atyja, úgymond Széchy Károly, a romanticizmus túlzásaiba hanyatlott, az elbeszélő stílus és az irodalmi ízlés még életében túlhaladta regényrását. Hatása mégis korszakos. Legnagyobb dicsősége, hogy voltak ugyan előtte regény-kísérletek, de a magyar regény, a maga esztétikai céljával és művészi alakjával az ő alkotása. (Jósika Miklós. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Jósika Miklós írói pályája, írja Császár Elemér, mintegy megismétlődése Kisfaludy Sándorénak: hirtelen kiviruló siker, osztatlan elismerés, rövid ideig tartó dicsőség, azután lassú, majd rohamos süllyedés a közönség kegyében. Először a kritika és az íróvilág fordult el tőle, később olvasói is mindjobban megfogyatkoztak, vezető szerepét már pályája derekán elvesztette. «Mit vett át örökségként s mit hagyott ránk Jósika munkásságából

a halálát követő korszak? Két regényét, az Abafit és a Cseheket. Ezek élnek; a többit elnyelte az idő, melynek örvényét csak az igazi értékek ússzák meg.» A magyar történeti regény megteremtésének dicsősége azonban Jósika elévülhetetlen érdeme, a társadalmi regényben pedig «a lélektani regénynek Jósika egyik érdemes előharcosa irodalmnnkban.» (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Munkásságának, állapítja meg Szinnyei Ferenc, csak a szabadságharcig van irodalomtörténeti fontossága; addig azonban ő a mester, invenció és mesemondó tehetség dolgában alig találunk hozzá fogható tehetséget. Termékenység tekintetében is páratlan: tizenkét év alatt harminchét kötet regényt és novellát írt. Ami fellépéséig hiányzott prózai elbeszélő irodalmunkból, mindazt egyszerre pótolta: az elbeszélő technikát, az emberi jellemek rajzát, a művészi környezetrajzot, a forrástanulmányokon és költői intuíción alapuló korrajzot. «S mind ebben nem a laikus tapogatódzása, és tökéletlensége, hanem a művész öntudatossága nyilatkozik. Ez az értelme annak, mikor Jósikát regényirodalmunk megalapítójának nevezzük.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926.) — Jósika Miklóst azzal vádolják, írja Dézsi Lajos, hogy csak külsőségeiben fogta fel a történelmet. «Valósággal nem az volt a baj, hogy a művelődéstörténeti hátteret gondosan megrajzolja, hanem hogy hiányzott tehetségéből a kor lelkének meglátása, a hős lelkébe látás s ezzel a történeti alakokba életfuvalás. De így is hervadhatatlan érdeme a magyar olvasóközönség megteremtése s a nemzeti történet iránt való érdeklődés színen tartása.» (Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927.) — Jósika költészete, olvassuk Zsigmond Ferenc tanulmányában, ma már a multé; az utókor elbeszélő művészete messze túlszárnyalta munkáit, de az írót nem utódaihoz kell mérnünk, hanem elődeihez és kortársaihoz. Munkássága nélkül sem Kemény Zsigmond, sem Jókai Mór nem jutottak volna el arra a magaslatra, ahonnan költészetük világít. Az öregkor keserű kiábrándulást hozott az érdemes regényíró számára, elszedte tőle a férfikor dicsőségének örömeit, de az utókor a fokozatos hanyatlás mellett is mindenkor jól látja pályájának korszakos fontosságú első tizenkét esztendejét. «Népszerűsége még egyetemesebb és mélyebb, sőt bizonyára tartósabb is lett volna, ha egyéniségéből nem hiányzott volna

a humor. Meg-megpróbálkozott a humoros hanggal egyik-másik novellájában, sőt egy-két kötetnyi életkép-sorozatot is írt ebben a modorban, de ezek a kísérletek azt bizonyítják, hogy Jósikában nem volt igazi humor s csak erőltetni igyekezett azt magára az említett munkákban. Egyénisége éppen ellentéte a humoros kedélynek; valami katonás, száraz fegyelem jellemzi, mely kezdettől fogva «penzum»-nak tekinti a költői munkásságot s évtizedeken át úgyszólván megszakítás nélkül napról-napra elvégzi az önmagára kirótt egy nyomtatott ívnyi regényrészlet megírását. Nyilvánvaló, hogy a költői ihlet nem mindig egyformán engedelmeskedett a penzum-írásra vonatkozó katonás parancsnak.» (Jósika Miklós. Budapest, 1927.)

Jósika Miklós 1794. április 28-án született Tordán, erdélyi katolikus mágnáscsaládból. Tanulmányait a kolozsvári kegyesrendi gimnáziumban végezte, tizenhétéves korában tisztjelölt lett a császári hadseregben, 1812-ben dragonyos-ezredével együtt elhagyta Erdélyt, végigharcolta a napoleoni korszak utolsó hadjáratait, megfordult a lengyel tartományokban, innen olasz földre került, a Napoleon ellen szövetkező hatalmak győzelmes seregeivel megfordult Párisban is. Hősies magatartása jutalmául korán megkapta a kapitányi rangot. Bécsi szolgálata idején bejáratos volt a legelőkelőbb társaságokba, megismerte a színházi életet és az európai irodalmak java termését; szabad idejében sokat olvasott, az udvari színház előadásaitól felbuzdulva a színműírásban is próbát tett, de németnyelvű szomorújátékait utóbb megsemmisítette. 1818-ban kilépett a hadseregből, hazaköltözött, nőül vette Kállay Erzsébetet, egy szabolcsmegyei előkelő nemesi család leányát. Házassága szerencsétlen volt, felesége nem tudta megérteni. Eleinte a gazdálkodásban és mulatozásokban keresett vigasztalást, később elhatározta a válást, áttért a református vallásra, neje ellen válópört indított s szilágysági jószágára, a regényes fekvésű Szurdukra, vonult vissza. Ekkor már negyvenéves volt, tele életúntsággal; báró Wesselényi Miklós rázta fel lelki aléltságából. Szerepelni kezdett Erdély politikai életében, a szabadelvű eszmék híveihez csatlakozott. 1835-ben két politikai röpirata jelent meg: ezekben elfogulatlan őszinteséggel mutatott rá az ország bajaira és az orvoslás módjára. Fejtegetései feltűnést keltettek, a politikai téren elért siker ellenállhatatlanul hatott szépírói becsvágyára. Pestre költözött, megismerke-

dett a nevesebb írókkal, közülük néhánynak bemutatta szurduki magányában szerzett regényeit, buzditásukra 1836-ban a közönség elé lépett. Első regényét szívesen fogadták, ettől kezdve élete végéig buzgón írta elbeszélő munkáit, időnkint a drámaírással is megpróbálkozott. Egyik kitüntetés a másik után érte. Munkáit a Magyar Tudományos Akadémia többször megdicsérte, egyik regényét a nagyjutalommal koszorúzta, akadémiai tiszteleti taggá választották, a Kisfaludy-Társaságnak igazgatója, majd elnöke lett. Válópöre 1847-ben véget ért, ötvenhárom éves korában ismét megnősült, feleségül vette báró Podmaniczky Júliát. Második nejével nyolc évig járt jegyben; a nagyműveltségű bárónő gyöngéd, szerető, önfeláldozó hitvese volt. A szabadságharc idején Kossuth Lajos politikáját támogatta. A többi főrendiházi tag jobbára biztos helyre húzódott vagy a külföldre menekült, ő végig kitartott a magyar nemzet ügye mellett. A világosi fegyverletétel után minden vagyonát elvesztette, álruhában menekült Lipcsébe, innen az osztrák zsoldban álló szász rendőrség csakhamar kiutasította. Brüsszelben keresett menedéket, az anyagi gondok egyre jobban szorongatták. Neje csipkekereskedést nyitott, németre fordította férje regényeit, így segített nehéz sorsán. Lassankint helyreállt összeköttetése a magyarországi kiadókkal, 1853-ban megjelent — névtelenül — Eszter című regénye, azontúl jóideig mint «Eszter szerzője» írta köteteit. Buzgó szépirodalmi munkássága mellett politikailag is tevékenykedett: ő vezette a magyar emigránsok központi irodáját; ez azt a célt szolgálta, hogy a nemzeti ügy iránt érdeklődést szítson az európai és amerikai sajtóban. Bár elöregedett, munkaereje nem csökkent. Csak a közönség érdeklődése fogyatkozott meg regényei iránt s a kritika vált vele szemben szigorúbbá. Ez nagyon elkeserítette. 1864-ben Drezdába költözött, itt halt meg 1865. február 27-én. Neje huszonnyolc évig gyászolta szomorú özvegységben. Hamvaik 1894-ben kerültek haza, a kolozsvári temetőbe.

Adatok Jósika Miklós életéhez:

1598. — Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem lefejezteti a regényíró első kiemelkedőbb ősét, Jósika Istvánt. (A Jósika-család Karánsebes vidékéről származott át Hunyad vármegyébe, a XVI. század második felében gyorsan felvirágzott, Jósika István már elnyerte Bátori Zsigmondtól az erdélyi kancellárságot. Később azzal gyanúsí-

tották, hogy a fejedelemségre tör, ezért Bátori Zsigmond kivégeztette. A család a XVII. század végén két ágra oszlott: a branyicskai és a szurduki Jósikákra. A regényíró a szurduki ágból származott. Elődei a Habsburg-háztól bárói rangot nyertek, nagyatyja Mária Terézia királynő korában református hitéről a katolikus vallásra tért át.)

1794. — Jósika Miklós születésének éve. Április 28-án születik Tordán. (Atyja idősebb báró Jósika Miklós. Anyjának, gróf Lázár Eleonórának, korai halála után az ófenesi családi kastélyban nagyanyja gondjai alatt nevelkedik. Az idősebb Jósika Miklós regélgetései, könyvtáruk régi kéziratai, az őseiktől örökölt kincsek és fegyverek korán kifejlesztik történeti érdeklődését. Hat testvére közül az egyik később párbajban esik el, a másiknak fia: Jósika Kálmán, az elbeszélő és színműíró.)

1803. — Megkezdi gimnáziumi tanulmányait a piaristák kolozsvári iskolájában. (Bennlakó növendék, két szobája van, vele lakik nevelője is, egyik szegénysorsú iskolatársa az inasi teendőket végzi. Tanáraival étkezik, pajkossága miatt sok baja van, de gyorsfelfogású fiú.)

1811. — Ez év őszén atyja engedelmével félbenhagyja tanulmányait s hadapród lesz az egyik császári lovasezredben. (Hét évig katonáskodik, vitézségéért főhadnagyi rangot nyer, utóbb kapitány lesz.)

1818. — Huszonnégy éves. Feleségül veszi Kállay Erzsébetet. (Szerelmi házasság, de néhány év mulva kiábrándulnak egymásból. Az erdélyi mágnás nem tudja megszokni a nyírségi nemesurak egyhangú világát, tiszavidéki hitvestársa idegenül érzi magát a kolozsvári társaságokban.)

1835. — A M. T. Akadémia tagjai közé választják. (Egy napon báró Eötvös Józseffel.)

1836. — Negyvenkét éves. Közrebocsátja első regényét: az Abafit. (Munkája egyszerre híres emberré teszi.)

1839. — Megválasztják a Kisfaludy-Társaság tagjává. (A következő évben Fáy András után ő lesz a Társaság igazgatója, 1841-ben elnökké választják. Ő a Kisfaludy-Társaság első elnöke.)

1847. — Ötvenhárom éves. Áttér a református vallásra, törvényesen elválik nejétől, feleségül veszi báró Podmaniczky Júliát. (Neje

tizenkilenc évvel fiatalabb nála. Esküvőjük után Szurdukra költöznek, de az év nagyobb részét Pesten és Kolozsvárt töltik. Hitvese fenköltlelkű nő, eszményi élettárs, a magyar irodalomtörténet egyik legszebb nőalakja. Báró Podmaniczky Frigyes naplójában a következő részlet szól szerelmükről: «E két lény egymást nyolc évig szerette, amíg végre valahára azt mondhatták: egymáséi vagyunk Isten és ember előtt. A kétkedés és bizonytalanság e hosszan tartó vajudása alatt egyetlen eset sem adta elő magát, mely akár az egyik, akár a másik részről a hajlam csökkenésére, bizalmatlanságra vagy kételyre szolgálthathatott volna alkalmat. Azon pillanattól kezdve, melyben, habár a világ rendszabályai által meg nem engedve, egymásnak szerelmet vallottak, nyolc évig tartó küzdelmük s majdnem húsz évig tartó házasságuk alatt mindig forrón szerették, az élet legváltozatosabb eseményei közben védték, a szomorúságban vigasztalták, a betegségben ápolták egymást».)

1848. — Részvétele az utolsó erdélyi országgyülésen Kolozsvárt. Az erdélyi rendek báró Wesselényi Miklós indítványára május 30-án kimondják az uniót Magyarországgal s gróf Teleki József kormányzó elnöklete alatt bizottságot küldenek ki az egyesülés módozatainak megbeszélésére. A nagynevű regényíró július 4-én már a két magyar haza egyesült országgyülésének főrendiházi tagja Pesten. Híven kitart a Habsburg-ellenes nemzeti politika programmja mellett. (Szilveszter éjszakáján Kossuth Lajossal és a hazafias politikusokkal együtt menekül Pestről Debrecenbe a győzelmes osztrák csapatok elől. Szolnokig vasúton mennek, innen szekereken folytatják útjukat csikorgó hidegben. Neje mindenütt híven kíséri.)

1849. — Júniusig Debrecenben él, résztvesz a főrendiház ülésein, híven szolgálja a nemzeti ügyet. Júniusban az országgyüléssel együtt Pestre költözik, júliusban a kormány kíséretében Szegedre megy, augusztusban Aradra menekülnek, augusztus 11-ike után megkezdődik üldözése. Neje a fővárosba megy, ő külföldre bujdosik. (Hamis személyi igazolvánnyal vág neki a szepesi bérceknek, a Lomnici-csúcs táján négy rabló kifosztja, csak ötven aranyat tud megmenteni, így jut el Galiciába, innen Lipcsébe. Hónapos szobában lakik, itt várja be Podmaniczky Júlia megérkezését. Hűséges hitvestársa álnéven utazik Ausztrián keresztül, pénzt hoz hazulról, új lelket önt a csüggedőbe.)

1850. — A németországi rendőrség zaklatásai elől Belgiumban vonja meg magát, Brüsszelben telepedik le, nejével együtt megkezdik küzdelmüket a megélhetésért. (Júlia németre fordítja regényeit, ő maga németül ír eredeti elbeszélő munkákat, ezért a Hölgyfutárban meg is támadják. Keserűen jegyzi meg válaszában: «A magyar emigráció nem tud kapitalistákat előmutatni s így dolgoznia kell. Csehül vagyunk, ha távoli honfitársainkat vigasz helyett sárral dobáljuk».)

1851. — Az osztrák császári haditörvényszék kivégzésre ítéli s jelképesen végre is hajtja az ítéletet. (Vele együtt bitófára kerül, két évvel a világosi fegyverletétel után, Andrássy Gyula, Horváth Mihály, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan, gróf Teleki László és még számos más hírneves hazafi neve is. Mint lázadókat és felségsértőket ítélik őket kötél általi halálra.)

1853. — Heckenast Gusztáv pesti könyvkiadó tudatja, hogy hazaküldött kéziratos regénye, az Eszter, megkapta a hatósági imprimatur-engedélyt, de nevét nem szabad jelezni a kinyomatott könyv címlapján. (Anyagi helyzete lassankint javul, munkáival szépen keres, fiai évi hatszáz pengőt küldenek számára az apai birtokok jövedelméből, neje is járadékot kap családi örökségéből. A regényíró borral, Júlia csipkével kereskedik.)

1862. — Vadnai Károly tudósítása a brüsszeli Jósika-házról. (A fiatal író a következőket írja úti leveleiben a Hölgyfutár hasábjain: «Brüsszelben meglátogattam Jósikát. Egy, a száműzetés fájdalmai alatt megtört embert képzeltem találni s íme találtam egy derült arcú férfit, ki akkor is érdekes alak lenne, ha nem is volna oly kitünő költő. Éppen levelet írt a Magyar Sajtónak. Bocsánatot kértem, hogy háborgatom, de ő mosolyogva jegyzé meg, hogy olyan, mint a tanuló gyerek: örül, ha egy-egy véletlen miatt munkáját félbe kell hagynia. Azután szóba hozván nagy termékenységét és kifogyhatatlan munkásságát, említé, hogy soha egy nap sem ír sem többet, sem kevesebbet, mint három órát. Miután irodalomról és az általa oly nagyon szeretett hazáról sokat beszélgeténk, megismerteté velem szellemdús nejét is, ki szintén írt egy új divatlap számára. E finom arcú, nemes mosolyú nőt elég egyszer látni, hogy az ember nagy tisztelettel és szeretettel legyen iránta. Egyszerre arra gondoltam, hogy csupán ily nő lehetett képes még a számüzetés s hontalanság keserűségeit is megédesíteni».)

1864. — Brüsszelből nejével együtt átköltözik Drezdába. (Ittlakó rokonai örömmel fogadják, de az agg író már nem tudja megszokni új otthonát. Fiai meglátogatják, elviszik hozzá egyetlen unokáját, a kis Irént is.)

1865. — Egyre fáradtabban mondja tollba emlékiratait. (Gyermekeiről így emlékezik meg: «A katonai szellem nemcsak az atyámban, hanem bennem és fiaimban is megvolt. Fiam, Miklós, 14 évig katonáskodott s az utolsó olasz háborúban Radeczky alatt mint dzsidás százados résztvett. Második fiam, Geiza, a forradalom alatt mint főhadnagy és százados 22 csatában vett részt. A harmadik, Leó, is szagolt egy kis puskaport az oláhok ellen; a negyedik pedig, Gyula, most is huszárfőhadnagy». Ezek első házasságából való gyermekei.) Halála Drezdában február 27-én. Hetvenegy éves. (Temetésén két sógora és legkisebb fia, Gyula, van jelen. Neje Drezdában marad, itt hal meg 1893-ban, nyolcvanéves korában.)

1894. — Születése százados évfordulójának megünneplése. Emlékezetének megújításában a Kisfaludy-Társaság jár elől, mellszobrát Strobl Alajos készíti el a Társaság számára. Hamvait a Jósika-család Drezdából hazahozatja s nejével együtt a kolozsvári temetőben helyezi örök nyugalomra. (Sírfelirata szerint: «Szabad hazában boldogan nyughatva E drága földdel poruk elvegyül».)

1900. — Meghal utolsó gyermeke is: az ifjabb Jósika Miklós báró. (Az író négy fia közül csak egynek maradt leszármazottja: Jósika Irén. Férje, báró Jósika Sámuel, a szurduki kastély ura.)

Kiadások. — Jósika Miklós regényei jól keltek. Harminc esztendőre terjedő írói pályáján viszonylag még Jókai Mórnál is termékenyebb regényírónak mutatkozott, pedig későn lépett fel s volt olyan időszak életében, amikor politikai elfoglaltsága és külföldi bujdosása miatt évekig nem írhatott. 1836-tól 1865-ig 127 kötet regénye és novellája jelent meg. Minél öregebb lett, annál buzgóbban írt: ez a tömegtermelés megrontotta talentumát. Legtöbb munkáját Heckenast Gusztáv adta ki, de Hartleben, Emich és Ráth is ott voltak kiadói között. Egy-egy kiadást átlag ezer példányban nyomtak. Regényeinek német fordításait különösen a magyarországi németek vásárolták szívesen, egyik-másik könyvének angol, cseh és szerb fordítása is napvilágot látott. — Irány. Kolozsvár, 1835. (Első nyomtatásban közrebocsá-

tott önálló munkája politikai röpirat. Ezt megelőzően az írónak néhány gyönge verse jelent meg a Felsőmagyarországi Minervában és Szemere Pál Aurórájában.) — Vázlatok. Kolozsvár, 1835. (Második röpirata is Széchenyi István munkáinak hatása alatt készült. A haladás ügye mellett szólalt fel mind a kettőben.) — Abafi. Két kötet. Pest, 1836. (Második kiadása: Pest, 1839. Tizenkettedik kiadása: Kolozsvár, 1926. Német fordítása Steinacker Gusztávtól: Lipcse, 1838. Újabb német fordítása Klein Hermanntól: Pest, 1839. A regényt a M. T. Akadémia dicséretben részesítette, az egykorú kritika elragadtatással fogadta. Irodalomtörténeti szállóige lett Szontagh Gusztáv bírálatának kezdete a Figyelmező 1837. évfolyamában: «Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsőrendű, mióta e nyelv zeng.» Az íróra Walter Scott munkái közül főkép a Waverley és Ivanhoe hatottak.) — Zólyomi. Pest, 1836. (Második kiadása: Pest, 1839. Azontúl még hat kiadása. Német fordítása Klein Hermanntól: Pest, 1839. A M. T. Akadémia ezt a munkát is megdicsérte. Voltaképen ez Jósika Miklós első regénye, de barátai tanácsára az Abafit adta ki előbb. A regény a XIX. század első harmadában divatozó várregék hatása alatt készült; Kisfaludy Sándor, Mednyánszky Alajos, Mailáth János és az Auróra novellistáinak hatását tükrözi; így egészen külön helye van a szerző regényírásában: a várnovellából a történeti regényre való átmenetet mutatja be. A németes várromantika mellett már feltünnek Walter Scott tanulmányozásának nyomai is.) — Az utolsó Bátori. Három kötet. Pest, 1837. (Második kiadása: Pest, 1840. Azontúl még hét kiadása. Schwarz-féle német fordítása: Pest, 1839. A regényt a M. T. Akadémia a kétszáz aranyas nagyjutalommal tüntette ki. Toldy Ferenc magasztaló bírálatot írt róla a Figyelmező 1837. évfolyamában: «Jósika literaturánk jótevője lett. Műveiből mi bölcsességet tanulunk, nejeink pedig el lesznek bájolva s szívesebben szállandanak a nemzetisedés pályájára.» Walter Scott munkáiból leginkább a Kenilworth hatott az íróra. Az erkölcsi célzat hangsúlyozása szintén Scott-hatás.) — A könnyelműek. Két kötet. Pest, 1837. (Második kiadása: Pest, 1841. Azontúl még három kiadása. Német fordítása Klein Hermanntól: Pest, 1839. Szerb fordítása Prokopcsányi Tódortól: Szabadka, 1846. Az író első társadalmi regényére a francia romantikusokon kívül Cooper amerikai történetei is hatottak, viszont Kemény Zsigmond a

Könnyelműekből merítette a Ködképek meséjének egyik főelemét. A regényt a M. T. Akadémia megdicsérte.) — A csehek Magyarországban. Négy kötet. Pest, 1839. (Második kiadása: Pest, 1845. Azontúl még öt kiadása. Német fordítása Klein Hermanntól: Pest, 1840. Walter Scott munkái közül kimutatható az Ivanhoe s némileg a Quentin Durward hatása. A regényt a M. T. Akadémia dicséretben részesítette, a közönség és kritika nagy lelkesedéssel fogadta. Ezután már kisebb példányszámban keltek az író újabb munkái. További regényeiben Scott hatása elapadt, a francia romantikusok iránya egyre jobban érvényesült.) — Élet és tündérhon. Három kötet. Pest, 1840. (Novellák.) — Zrínyi, a költő. Négy kötet. Pest, 1843. (Második kiadása: Pest, 1857. Azontúl még három kiadása. Német fordítása Steinacker Gusztávtól: Pest, 1844. A regényben történeti nevek szerepelnek egy merőben költött mese fonalán. Ezzel a regénnyel megkezdődött az író gyöngébb munkáinak sorozata. A kompozíció szétesö, a lélekrajz felületes, a mese fárasztó, az elbeszélés hangja színtelen.) — Visszhangok. Két kötet. Pest, 1844. (Novellák.) — Az élet útjai. Pest, 1844. (Regény.) — Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai. Írta: Alt Móric. Két kötet. Pest, 1844–1845. (Gaal József alföldi életképei után Nagy Ignác meghonosította a fővárosi életképeket s az ő nyomában csakhamar felvirágzott a magyar zsánerkép-irodalom. Jósika Miklós életképei Alt Móric álnéven jelentek meg. Dickens és Nagy Ignác megfigyelő módját követve, vékony meseszálra aggatta humoros rajzait.) — Szív rejtelmei. Két kötet. Pest, 1845. (Novellái között ebben a gyüjteményében jelent meg Adolfine című regénye. A regényt először a Honderü folyóirat 1844. évfolyama közölte. Meséjére és hangulatára Miller Siegwartja szembetünően hatott.) — A két Barcsai. Pest, 1845. (Dráma négy szakaszban. A Nemzeti Színház művészei 1844-ben mutatták be a pesti közönségnek. Később is többször felújították. 1844-től 1867-ig 36-szor került színre.) — Akarat és hajlam. Két kötet. Pest 1846. (Ez volt az első magyar hírlapi tárcaregény. Először a Budapesti Híradó 1845. évfolyamában jelent meg. Gróf Dessewffy Emil szerkesztő Jósika Miklóshoz intézett nyilt levelében kinyilvánította, hogy lapjában helyet akar adni a szépirodalomnak is; ekkor engedte át kéziratát a nagynevü író a konzervatív vezérujságnak. A regényben a szerelem, gyülölet, kapzsiság, fondorlatok mozgatják az egymás

ellen törő szenvedélyeket; a gyilkosság, öngyilkosság, megőrülés döntő szerephez jut; Sue és Balzac hatása nyomon kísérhető.) — Regényes képletek. Három kötet. Pest, 1847. (Novellái között ebben a gyüjteményében jelent meg az Isten ujja című regénye.) — Jósika István. Öt kötet. Pest, 1847. (Ezzel a regényével egyik ősének emelt emléket. Ugyanebben az időben készült Kemény Zsigmond Gyulai Pálja: mindketten Erdély viharos életét mutatták be Bátori Zsigmond uralkodása idején. Jósika Miklós formásabb és elevenebb, Kemény Zsigmondnak a korrajz és a lélekrajz az ereje.) — Egy kétemeletes ház Pesten. Pest, 1847. (Sue hatása alatt irt társadalmi regény.) — Eszter. Három kötet. Pest, 1853. (Névtelenül jelent meg. Történeti regényei közül Sue hatása ebben kezdődik.) — A nagyszebeni királybíró. Három kötet. Pest, 1853. («Az „Eszter" szerzőjétől». Történeti regényhősének, a kuruckorban élő erdélyi szász bírónak, kéjhajhász alakja hasonlít a Zólyomiéhoz. A borzalmak és aljasságok halmozásában szembeszökő Sue utánzása.) — A gordiusi csomó. Három kötet. Pest, 1873. (Társadalmi regény.) — A zöld vadász. Három kötet. Pest, 1854. (Történeti regény. Az utolsó Jagellók kora.) — A szegedi boszorkányok. Három kötet. Pest, 1854. (Történeti regény. A XVIII. századi boszorkánypörök kora.) — A tudós leánya. Három kötet. Pest, 1855. (Történeti regény. Zsigmond király kora.) — Jő a tatár! Négy kötet. Pest, 1856. (Történeti regény. IV. Béla király kora.) — Pygmaleon vagy egy magyar család Párizsban. Két kötet. Pest, 1856. (Társadalmi regény.) — A rom titkai. Két kötet. Pest, 1856. (Történeti regény. III. Károly király kora.) — A rejtett seb. Két kötet. Pest, 1857. (Történeti regény. II. József császár kora.) — Két királynő. Három kötet. Pest, 1857. (Történeti regény. Mária királynő kora.) — A hat Uderszky-leány. Hat kötet. Pest, 1858. (Történeti regény. Mátyás király kora. Meséje a Csehekhez kapcsolódik, ennek folytatása. A bűnöket és titkokat gyártó francia romantika, Sue és Dumas utánzása, erősen kiütközik a históriai keretből.) — Regény és regényirtészet. Pest, 1858. (Gondolatok a regényirásról és a kritikáról.) — Régibb és újabb novellák. Négy kötet. Pest, 1859. (Elbeszélések gyüjteménye.) — Elbeszélések. Pest, 1859. (Az előbbi gyüjtemény kiegészítése.) — Az első lépés veszélyei. Két kötet. Pest, 1860. (Társadalmi regény. Ez a legrealisztikusabb elbeszélő munkája. Balzac, Flaubert, Georg Sand regényeiből sokat tanult. A regény grófi

hősében és nejében önmagát és első feleségét rajzolta.) — A két barát. Négy kötet. Pest, 1860. (Történeti regény. Kalandos meséjét Izabella királyné korába helyezte, az erdélyi eseményekhez Istvánffy Miklós történeti munkáját használta forrásul, a kalózélet rajzában Sue hatott rá. Ez a regénye már saját neve alatt jelent meg, mert az osztrák önkényuralom visszavonta az interdictum nominist: a névtilalmat. Az első kötet élén a nejéhez intézett ajánló sorok: «Egész élet üdvéért e kis hálaemlék kevés! De ha bírnék a világ minden kincsével és dicsőségével, tenném azt lábaidhoz, volna-e az sok?») — A magyarok őstörténelme. Három kötet. Pest, 1860. (A történeti igazság összevegyítése a képzelet játékaival.) — Egy magyar család a forradalom alatt. Tíz kötet. Pest, 1861–1862. (Önéletrajzi regény. Első négy kötetét már 1852-ben kinyomtatták Braunschweigban, de az önkényuralom idején nem lehetett forgalomba hozni. Az egész munkát Heckenast Gusztáv adta ki 1861-ben. Ez Jósika Miklós legterjedelmesebb regénye: több mint kétezer lap. A szabadságharc rajza Kossuth-párti szellemben.) — Második Rákóczi Ferenc. Hat kötet. Pest, 1861. (A fejedelem regényes életrajza Fessler és több más történetíró nyomán.) — Két élet. Két kötet. Pest, 1862. (Társadalmi regény.) — A két mostoha. Két kötet. Pest, 1863. (Történeti regény. Hunyadi János kora.) — A végváriak. Három kötet. Pest, 1863. (Történeti regény. Bethlen Gábor kora.) — Klára és Klári. Két kötet. Pest, 1863. (Történeti regény. Zách Klára tragédiája.) — A magyar kényurak. Négy kötet. Pest, 1864. (Csák Máté kora.) — Sziklarózsa. Négy kötet. Pest, 1864. (Történeti regény. Apafi Mihály kora.) — Ami késik, nem múlik. Két kötet. Pest, 1864. (Történeti regény. Bocskai István kora.) — A szegény ember dolga csupa komédia. Négy kötet. Pest, 1864. (Társadalmi regény.) — Várt leány várat nyer. Három kötet. Pest, 1865. (Történeti regény. Bátori István kora.) — Emlékirat. Négy kötet. Pest, 1865. (Életére való visszaemlékezései ott szakadnak meg, ahol írói pályájának kialakulását kezdi megvilágítani.) — Jósika Miklós összes művei. Sajtó alá rendezte Badics Ferenc. Budapest, 1903–1913. (A nagyobb alakú kiadásból harmincegy kötet, a kisebb alakú olcsó sorozatból negyven kötet jelent meg a Franklin-Társulat költségén.) — Jósika Miklós: Abafi. Császár Elemér bevezetésével. Budapest, 1928. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai.)

Drámai munkái romantikus színművek. — Adorjánok és Jenők (1839): rémdráma a középkorból, két székely család küzdelme életre-halálra. — A két Barcsai (1845): egyik korábbi novellájának dramatizálása, meséje Apafi Mihály erdélyi fejedelem korából való. — Kordokubász (1847): a juhászból lett moldvai fejedelem történetének színre alkalmazása. — E regényes színdarabok közül a másodiknak jelentékeny sikere volt a Nemzeti Színházban.

Irodalom. — Salamon Ferenc: Legújabb regényeink. Album a Pesti Napló előfizetőinek. Pest, 1858. — Erdélyi János kisebb prózái. Két kötet. Sárospatak, 1863. — Zilahy Károly: Magyar koszorúsok albuma. Pest, 1863. — Jókai Mór: Jósika Miklós emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 3. köt. Pest, 1869. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873. — U. az: Összegyüjtött munkái. IV. köt. Pest, 1871. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Vutkovich Sándor: Báró Jósika Miklós. Pozsony, 1883. — Ferenczi Zoltán: Adalékok Jósika Miklós írói működéséhez. Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcs. szakosztályának kiadványai. Kolozsvár, 1886. — U. az: Jósika Miklós és a történeti regény. Élet És Irodalom. 1888. évf. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szaák Lujza: Báró Jósika Miklós élete és működése. Budapest, 1891. — Tóth Lőrinc: Emlékezések a Kisfaludy-Társaság első elnökére. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 29. köt. Budapest, 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. V. köt. Budapest, 1897. — Bartha József: Jósika nyelvújítása. Magyar Nyelvőr. 1898. évf. — Heller Bernát: Eszter. Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. 1898. — Kont Ignác: Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie. Páris 1902. — Szabó Ignác: Jósika női alakjai. Vác, 1905. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. — Széchy Károly: Jósika Miklós. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Papp Ferenc: Jósika Miklós és Kemény Zsigmond. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Alszeghy Zsolt: Jósika Miklós, a nevelő. Magyar Pedagógia.

1910. évf. — Weber Artúr: Báró Jósika Miklós irodalmi kísérletei. Erdélyi Múzeum. 1910. évf. — Kovács János: Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár, 1911. — Gálos Rezső: Bánfi Dénes csókja. Uránia. 1912. évf. — V. J.: Jósika önmagáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Szinnyei Ferenc: Jósika humoros életképei. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Zsigmond Ferenc: Scott és Jósika. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Weber Artúr: Báró Jósika Miklós. Budapesti Szemle. 1914. évf. — Szinnyei Ferenc: Jósika Miklós. Budapest, 1915. — Dézsi Lajos: Báró Jósika Miklós. Budapest, 1916. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Dézsi Lajos: Podmaniczky Júlia levelei Jósika Miklóshoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1919–1921. évf. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1925. — Kristóf György: Jósika Miklós Abafijának tizenkettedik kiadása. Pásztortűz. 1926. évf. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. Pécs, 1927. — Zsigmond Ferenc: Jósika Miklós. Budapest, 1927. — Haász Imre: Jósika és a szegedi boszorkányok. Debreceni Szemle. 1928. évf. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Tolnai Vilmos: A nyelvújítás. Budapest, 1929. — Kristóf György: Bethlen Gábor és a magyar irodalom. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931. — Szinnyei Ferenc: Elbeszélőink egymásra hatása a Bach-korszakban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. Pécs, 1933.

SZIGLIGETI EDE.

A Nemzeti Színház megnyitása kedvezően hatott a magyar drámairodalom fejlődésére, de egyben szakadást is idézett elő az irodalmi és színpadi dráma között. A művészibb törekvésű írók keveset törődtek darabjaik színszerűségével, a színházi közönség kegyeit kereső szerzők elhanyagolták a költői kidolgozást. Az unalmas könyvdrámák mellett egyre sűrűbben tűntek fel a színházi fércművek. Csak kevesen tudták összeegyeztetni a művészet követelményeit a színházi közönség igényeivel; s ha már választani kellett, a legtöbb író a színi hatás mellett döntött. A színi hatás keresésében Szigligeti Ede járt elől. Senki sem értette nála jobban, hogyan kell uralkodni a magyar színpadon és a magyar közönségen.

Száznál több eredeti színdarabot írt: történeti és társadalmi szomorújátékokat, történeti és társadalmi vígjátékokat, népszínműveket és látványos darabokat. Drámairói pályája negyven évre terjed. Évtizedekig ő volt a legnépszerűbb és legtermékenyebb magyar színpadi szerző; volt olyan év, amikor hat új darabját játszották a Nemzeti Színházban.

Első színrekerült drámai kísérletét, a *Megjátszott cselek* című társadalmi szomorújátékot, 1835 tavaszán adták elő a budai színészek. Ebben a rémdrámában, egy várúr

és egy szegény leány ijesztő történetében, megvan a romantikus drámák minden tetszetős fogása: a gyilkosság, öngyilkosság, megőrülés, tetszhalál, szerelemféltés, bosszú, családi titok, mérgezési kísérlet, kriptajelenet, szellemek szerepeltetése. — A beköszöntő darab nem aratott sikert, annál jobban tetszett a *Dienes vagy a királyi ebéd* (1836), ez már nyomtatásban is megjelent. Meséje a tatárjárás korából való. Hősét, Dienest, a gonosz magyar nádort, IV. Béla király megvakíttatja. Borzalmas történet, a nézők idegeinek megrázkódtatására készült, a művészethez semmi köze.

Szigligeti Ede szomorújátékai eleinte tele voltak romantikus túlzásokkal, rémes tettekkel, szertelen alakokkal; később ízlése tisztult, emberismerete nagyobb lett, történeti felfogása mélyült. *Grittiben* (1845) már szembetűnő a mélyebb jellemzésre való törekvés; *Mátyás fiában* (1847) jó a kompozíció; *II. Rákóczi Ferenc fogsága* (1848) bővelkedik hatásos jelenetekben; *Béldi Pál* (1857) néhány részlete a jeles tragédia hatását kelti.

Magyar tárgyú történeti drámái között *A trónkereső* (1868) a legsikerültebb. Hőse, Borics halicsi fejedelem, azt hiszi magáról, hogy ő Kálmán magyar király fia, ezért el akarja venni a koronát Kálmán utódától, Vak Béla királytól. Meg van győződve trónkövetelése jogosságáról, minden eszközt megragad terveinek keresztülvitelére. Hadat vezet Magyarország ellen, titkos párthíveket gyüjt az országban, szövetkezik a magyarok régi ellenségeivel, a kunokkal. Küzdelme hiábavaló. Mikor már úgy látja, hogy a kunok élén bevonulhat Magyarországba, megjele-

nik táborában neje, Judit; a szerelmében mellőzött asszony, bebizonyítja férje előtt, hogy igazságtalanul követeli a trónt, mert nem fia Kálmán királynak. A boldogtalan hős megtörve hallja a hírt, megátkozza feleségét, összetűz a kun vezérekkel, ezek halálra vagdalják. — A hatásosan jelenetezett szomorújátékban a tragikus eszme igen jó, de a végső hatás nem zavartalan, mert a hős mint ember bűntelen, mint trónkövetelő anyja vétkéért szenved. Jó férj, boldog apa, nemeslelkű fejedelem; az a meggyőződése viszi romlásba, hogy joga van a magyar trónhoz; egyre süllyed, mind jobban elvakul, végre felesége egészen tönkreteszi. A szerző elevenen megírt jeleneteket szerkeszt, szembeötlően nem vét a jellemzés szabályai ellen, gondja van a dikció drámaiságára, de azért munkája mégsem teszi a nagy tragédia hatását. Mint általában valamennyi darabjában, itt sem emelkedik költői magaslatokba. Józanul írt itt is, az érzelem elragadó heve és a nyelv zenéje nélkül.

Valami elemezhetetlen prózaiság lappang Szigligeti Ede sorai mögött. Könnyedén versel, értelmesen, unalmasság nélkül, de párbeszédeinek fajsúlya csekély. Mélyebb gondolatok nem termékenyítik meg az olvasó lelkét, magasabbrendű költészet nincs darabjaiban. A szinpadon többé-kevésbbé jól szórakoztat, de hatása csak múló benyomás. Áll ez valamennyi tragédiájára. Egyesek dícsérik a *Világ urát* (1856), ennek hőse Nagy Konstantin bizánci császár; mások a *Streuenseét* (1871), a híres dán orvos népboldogító törekvéseinek és bukásának drámai rajzát. Akad bennük számos igazán sikerült részlet, de

egészben véve nem mondhatók maradandó értékű alkotásoknak.

Társadalmi drámái közül *A fény árnyai*ban (1865) van erősebb lendület, de a lélekrajz hibái ebből a szomorújátékból sem hiányoznak. Egy előkelő magyar úr nőül vesz egy fényűző párisi asszonyt, esztelen költekezésüket nyomon követi vagyoni romlásuk, végre mindketten halállal lakolnak vétkeikért. Az író a szenvedélyek harcát ügyes jelenetezéssel mutatja be, a francia drámai iskola fogásait változatosan alkalmazza.

A Kisfaludy Károly halálát követő félszázadban Szigligeti Ede volt a legkiválóbb vígjátékírói tehetség. Mindjárt pályája elején megírta *Rózsá*ját (1840), az első nagyobb hatású magyar történeti vígjátékot; ennek a darabnak irodalmi és színpadi sikere meglepetésszámba ment. Rózsa, a gazdag özvegy, meg akarja szégyeníteni Bábelt, a szemtelen idegen lovagot, ezért ügyes fogással szembeállítja szerelmesével, Országgal; annak ígéri kezét, aki győz a harcjátékban. Bábel ráveszi Toldi Miklóst, vívjon meg helyette álöltözetben; Toldi vállalja a bajvívást, de mikor győz, leveszi sisakját és követeli az özvegy kezét. Pajkos huzavona keletkezik, végül Toldi eláll szándékától, Rózsa Ország neje lesz, Bábel megszégyenül. — Ez a darab szembetűnően mutatja, mennyire nincs Szigligeti Edének teremtő fantáziája. Azok közé az írók közé tartozik, akik rengeteget összeolvasnak, a hatásos jeleneteket és sikerültebb alakokat mintegy öntudatlanul elraktározzák emlékezetükben s ha belefognak egy-egy újabb munkájuk kidolgozásába, akaratlanul is felhasználják

régibb olvasmányaik anyagát. Szigligeti Ede fantáziája összerakó; régi dolgokból ügyes változtatással újakat állít egybe. A Rózsa forrása is megtalálható Holbein bécsi színész egyik népszerű darabjában, a Kronsteini Harcjátékban. A magyar szerző meséje és alakjai erre a romantikus német lovagjátékra vezethetők vissza; Toldi jellemzéséhez Kisfaludy Károlynak és Vörösmarty Mihálynak Toldiról szóló költeményeiből vett át néhány vonást; Bábel szerepeltetésében erősen hatott rá Shakespeare Falstaff alakjával; párbeszédeiből a Windsori Víg Nők hangja csendül elő.

*Liliomfi*jában (1849) a színpadi technika és a helyzetkomikum mesterének mutatkozott. Hőse, Szilvai Gyula, fölveszi a Liliomfi nevet, beáll színésznek, bohó kalandokba sodródik, de színészkedése nem tart sokáig, mert beleszeret nagybátyjának, az öreg Szilvai professzornak, gyámleányába, Mariskába. A szerelmesek szökésről ábrándoznak, mulatságos félreértések követik egymást, végre kiderül, hogy mind a hárman egy akaraton vannak; az öreg Szilvai maga is örvend, hogy a fiatalok megszerették egymást. — A véletlennek ebben a darabban nagy a szerepe, de azért a mese erőltetés nélkül bonyolódik. A szerző eleven vonásokkal állítja elénk alakjait: a színésznek induló, csapongó jókedvű, könnyelmű ifjút; társát, a koplaló vidéki ripacsot; a pedáns professzort, a szerelmes leányt, a férjért epedő aggszűzet, a kisvárosi kocsmárost és a fővárosi fogadóst. Csupa derű a bohózat minden felvonása, a nevettető helyzetek gyorsan peregnek egymás után.

Szigligeti Ede mint vígjátékíró jól fejlődött, utóbb már a bohózatos elemek túlzásai nélkül is le tudta kötni közönségét. — A *Házassági három parancs* (1850) családi történetének tanulsága az, hogy a féltékenység sohasem vezet jóra, a szoros barátkozás magában rejti a gyanakodás csiráit, a házasság előtti szerelmi históriák felkutatása pedig egyenesen veszedelmes. — *A mamá*ban (1857) egy házaspár összezördülése kapcsán az anyós-kérdésen mulathatunk. — *A nőuralom* (1862) intő lecke a nőknek, hogy ne hatalmaskodjanak férjeiken, mert kellemetlen helyzetbe kerülhetnek. — Ezekből az optimista színdarabokból nem annyira a magyar élet megfigyelése, mint inkább a francia és német polgári vígjátékok világa tűnik elénk. A szerző a művelt magyar középosztályt óhajtja bemutatni, de vígjátékai csak halványan tükrözik az akkori földbirtokos- és hivatalnokosztály társadalmi képét.

Legsikerültebb vígjátéka: a *Fenn az ernyő nincsen kas.* (1858.) Ez is a családi élet apró bajait mutatja be. Donátfiné, az uralkodni vágyó feleség és anya, férjhez akarja adni két leányát, nagyravágyásában előkelő vőkről ábrándozik, urát költekező életmódra kényszeríti, de a szezon végén mégis kis híja, hogy fel nem sül, mert a báró, akit vejének óhajt, kiábrándul a neki szánt leányból és nőül veszi a másik leányt. — Az érvelésben győzhetetlen asszonyt, a gyámoltalan férjet, a két leányt és udvarlóikat ügyesen jellemzi az író. Még nyelve is választékosabb a szokottnál. Meséjét természetesen fejleszti, a jellemek és helyzetek komikumát egyaránt kiaknázza.

Vígjátékaiban a komikai lelemény gazdagságát, a

jelenetezés ügyességét, a párbeszédek frisseségét joggal dícsérhetni. Komikuma rendesen a helyzetekből bontakozik ki, az egyéniség átütő erejét többnyire a csel pótolja, de olykor a jellem-komikum is hatásosan lép elő jeleneteiből. Ahol tréfálkozása felületesebb, ott sem sérti a jó ízlést; sikamlós helyzetek nincsenek munkáiban, kétértelmű célzásoktól óvakodik. A családi élet tragikomikus eseményei, a szerelmi akadályok leküzdése, apróbb emberi gyöngeségek megjelenítései: ezek a témái. Mindenütt eleven, de mélyebb hatást nem kelt. Szürke alakjai vidáman mozognak, azután nagyobbára nyom nélkül tűnnek el az olvasók emlékezetéből. A színházlátogató közönség természetesen jobban emlékezik egy-egy hősére vagy helyzetére, mert a kiváló színész játéka mindig emeli a darabot. Merészebb problémák fölvetésétől, társadalmi félszegségek bírálatától, mélyebb lelki elemzésektől tartózkodik; személyei a nemesi és polgári középosztály tagjai: földbirtokosok, tisztviselők, jómódú családapák, házasuló fiatalemberek.

A magyar népszínmű fejlődése sokat köszön munkásságának. Már az ő fellépése előtt játszottak a hazai színpadokon népies drámákat; Gaal József Peleskei Nótáriusa népies magyar alakjainak köszönhette sikerét; elevenen kidolgozott népies jelenetek voltak Kisfaludy Károly Pártütőiben és Jakab István Falusi Lakodalmában is. Szigligeti Ede első nagy sikere 1843-ban köszöntött be: a Nemzeti Színházban ekkor mutatták be *Szökött katonáját*. A népies színműben a városi és falusi emberek vegyesen szerepelnek, a népies elemet erősen nyomja az érzelmes úri roman-

tika. A faluban katonafogdosás van, besorozzák Gergelyt is, a derék kovácsot. Gergely szerelmes Julcsába, a leány miatt megszökik a katonaságtól; elfogják, halálra ítélik. Agyon is lőnék, ha ki nem derülne egy rejtve őrzött családi titok: a szökött katona természetes fia a kivégzést elrendelő ezredesnek. Az ezredest egykori kedvese, Monti grófné, felvilágosítja a helyzetről; Gergely kegyelmet kap, de mielőtt származása titkát megtudná, ismét elszökik. Éppen akkor kerül Pestre, amikor nevelőanyja férjhez akarja erőltetni Julcsát dédelgetett fiához, az uraskodó szabólegényhez. A csomót Gergely igazi szüleinek megérkezése oldja meg: atyja, az előkelő katonatiszt, már nőül vette az özvegyen maradt Monti grófnét, most nyiltan fiává fogadja az üldözött ifjút, Julcsa Gergely felesége lesz. — Ez a naiv darab rendkívül tetszett a színházlátogató közönségnek. Néhány mellékalakja kitűnő figura, különösen Lajos, az úrhatnám szabólegény és Gémesi, az intrikus falusi jegyző. Népszínműi hangulatot voltaképen csak az első felvonásban találunk; már itt is feltűnik, milyen különböző elemekből szerkesztette össze darabját a szerző. Munkája igen eleven összeszövése számos olyan motívumnak, amelyet az akkori magyar és külföldi szerzők széltében használtak; a gyorsan pergő jelenetek során föllépnek azok a tipikus alakok, akiknek másai már évtizedek óta tapsra indították a színházlátogató közönséget. A szerelme miatt hazaszökő katona, a külföldieskedő uracs és a szenvedélyes kártyajátékos típusa sokszor szerepel a német polgári drámában s ennek nyomán a régibb magyar darabokban. A francia romantikus áramlat hatása

Viktor Hugo és az idősebb Dumas néhány hatásos motívumának átvételében jelentkezik. Sem a mesében, sem az alakokban nincsen újság, csak a csoportosítás mondható újnak. Az író tudja, mit óhajt a közönség; rokonszenvessé teszi az üldözötteket, visszataszítóvá és nevetségessé a rossz embereket; bemutatja a katonafogdosás aljasságát, hódol a kor demokrata szellemének.

A társadalmi liberalizmus korszerű szelleme egyik népszínművéből sem hiányzik. A *Két pisztoly*ban (1844) fellépteti Sobri Jóskát, a bakonyi haramiát, bemutatja az elhanyagolt vármegyei tömlöc lakóit, humoros képet rajzol a zsiványokról és rabokról. Egyes jelenetei nem közönséges megfigyelő erőre vallanak, de betyár-romantikája csak divatos betét, tulajdonképeni meséje úgy hat, mint egy ponyvaregény dramatizálása. — A tiszta népszínmű felé a *Csikós*sal (1847) tett jelentősebb lépést, bár ebben a munkájában is vegyesen lépnek fel az urak és parasztok s a bűnügyi história ebből sem marad el. Rózsiba, a szép jobbágyleányba, szerelmes Andris, a csikós, de a csikósnak vetélytársa is van, Asztolf úrfi, a fiatal földesúr. Asztolfot egyik unokabátyja, az örökségre vágyó Bence, szeretné eltenni láb alól; fel is ingerli a csikóst az úrfi ellen, de mikor Andris visszariad a gyilkosságtól, ő maga öli meg Asztolfot. A gyanú Rózsi atyjára irányul. Nagynehezen kiderül az öreg ember ártatlansága, Bence bűne kitudódik, Andris feleségül veszi Rózsit. Az író jól utánozta az egyszerű szántó-vető emberek beszédét, parasztjait rokonszenves színben mutatta be, a tragikus és komikus elemeket ügyesen vegyítette. Jobbágyvédelme

beleillett a negyvennyolcas idők demokrata hangulatába. A régibb magyar daraboknak nevetséget keltő népies alakjaival össze sem lehet hasonlítani az ő eszményített parasztlegényeit és parasztleányait. A parasztok romlatlanságát szembeállította az úriosztály romlottságával; a nép egyszerű gyermekeit idealizálta, még nyelvüket is stilizálta. Egyik-másik jelenete igazán hangulatos és költői. — Komoly megvilágításban vitte színpadra *A cigány*-ban (1853) a cigányokat is. Peti, a cigánylegény, magyar leányt szeret; Gyuri, a parasztlegény, Peti húgát szereti; a darab végén boldog pár lesz mind a kettő, de közbül sok félreértés, csalódás, rágalom, szenvedés, bánat éri a szerelmeseket. A hihetetlen szentimentális-romantikus história tetszett a közönségnek. A népies jelmezek, falusi szokások, tánc, zene, ének eltakarták a nézők előtt a mese és lélekrajz szakadékait. — *A lelenc*et (1863) nagy becsvággyal dolgozta ki. Hősét, a falusi rektor elcsábított leányát, kétségbeejtő helyzetben mutatja be; mikor a szegény leány már biztonságba helyezi gyermekét és senki sem tud multjáról, nővére becsületének védelmére kénytelen vallomást tenni környezetének; őt magát gyermekgyilkosság kísérletével vádolják s ekkor az lesz az ítélőbírája, aki évekkel azelőtt elcsábította és romlásba döntötte; a leány ártatlansága kiderül, egy régi tisztelője megkéri a kezét, a bíró is megszabadul lelkiismeretének furdalásaitól. Mellőzve a véletlen meglepetéseket, bonyolódott bűnügyi hátteret, hihetetlenül jólelkű embereket, ki kell emelni ennek a darabnak drámai jelenetekben való gazdagságát és néhány jól ábrázolt, igazán élő alakját. A szerző

mély részvétet tud kelteni az elcsábított nő iránt, érzékenyen rátapint a polgári társadalom erkölcseire. Dal, zene, tánc nincs ebben a népszínművében. Inkább polgári színjáték ez, visszhangja a francia társadalmi drámáknak, előhírnöke Csiky Gergely színműveinek.

Szigligeti Ede huszonhárom népszínművet írt, de ezek között kevés az irodalmi szempontból is figyelmet érdemlő darab. Nem sokat törődött azzal, hogy elmélyítse az új műfajt, a hatáskeresésnek egészen alája rendelte a művészi szempontokat. Még dalbetéteit is többnyire csak ötletszerűen szedegette össze; hol igazi népdalt használt, hol egy-egy mesterkélt műdalszöveghez készíttetett dallamokat valamelyik korabeli zeneszerzővel. Elve volt, hogy nem szerepeltet népszínműveiben kizárólag népies alakokat, mert a természet korlátolt értelmiségű emberei egymagukban hamar unalmasakká lesznek, de ha műveltebb jellemekkel vegyítik őket, akkor az egyhangúság veszedelme nélkül vihetők színpadra.

Sikerültebb népszínműveivel beírta nevét a magyar irodalom történetébe, kialakította az új műfajt, a népies darabokból valóságos példatárat adott drámaíró-kortársainak. A magyar népszínmű története az ő munkásságával kezdődik, a régibb próbálkozásokat ő fejlesztette tovább szerencsés találékonysággal igazi eredményekké.

Szigligeti Ede munkáinak nincs teljes kiadása, színdarabjainak egy része ma is kéziratban hever. Kéziratait az örökösök eladták a Franklin-Társulatnak, innen a Magyar Nemzeti Múzeumba került a hagyaték. A legtermékenyebb magyar színpadi szerző 44 történeti szomorújátékot, 7 társadalmi szomorújátékot, 6 történeti vígjátékot, 19 társadalmi vígjátékot, 29 népszínművet és énekes játékot, összesen

105 eredeti színdarabot írt. Ezeknek csak fele jelent meg nyomtatásban.

Történeti szomorújátékai. — Frangepán Erzsébet. 1835. — Dienes vagy a királyi ebéd. 1836. — Gyászvitézek. 1838. — Vazul. 1838. — Pókaiak. 1838. — Aba. 1838. — Romilda. 1839. — Micbán családja. 1840. — Cillei Fridrik. 1840. — Ál-Endre. 1841. — Korona és kard. 1841. — Dávid. 1841. — Trubadur. 1841. — Gerő. 1844. — Gritti. 1845. — Zách unokái. 1846. — Mátyás fia. 1847. — Renegát. 1848. — II. Rákóczi Ferenc fogsága. 1848. — Vid. 1850. — Egri nő. 1851. — Andronik. 1851. — III. Béla. 1852. — IV. István. 1852. — Diocletian. 1855. — Világ ura. 1856. — Béldi Pál. 1857. — Mátyás király lesz. 1858. — Zsigmond fogsága. 1859. — Álmos. 1859. — A titkos iratok. 1860. — Tinódi. 1861. — A trónvesztett. 1861. — Laczkfi Imre. 1862. — A bujdosó kuruc. 1863. — Nadányi. 1864. — Szerencsés Imre. 1867. — Az üldözött honvéd. 1867. — A trónkereső. 1867. — IV. Béla. 1870. — Török János. 1870. — Struensee. 1871. — Valeria. 1873. — Perényiné. 1876.

Társadalmi szomorújátékai. — Megjátszott cselek. 1835. — Egy színésznő. 1847. — Arckép. 1852. — Az adósok börtöne. 1860. — A szerencse kereke. 1864. — A fény árnyai. 1865. — A halottak emléke. 1867.

Történeti vígjátékai. — Rózsa. 1840. — Kinizsi. 1842. — Trücskök és prücskök. 1857. — Egy nagyratermett férfiú. 1864. — A bajusz. 1868. — Az udvari bolond. 1871.

Társadalmi vígjátékai. — Április bolondja. 1836. — Vándorszínészek. 1845. — Paszkvill. 1846. — Liliomfi. 1849. — Házassági három parancs. 1850. — Lári-fári. 1853. — Castor és Pollux. 1854. — Veszedelmes jó barát. 1855. — Nevelő kerestetik. 1856. — A mama. 1856. — Petronella. 1857. — Fenn az ernyő, nincsen kas. 1858. — A műszeretők. 1859. — A nőuralom. 1862. — Az eladó leányok. 1863. — A próbakő. 1866. — Kedv és hivatás. 1869. — Ne fújd, ami nem éget. 1870. — Új világ. 1874.

Népszínművei és énekes játékai. — Lidércek. 1834. — Rontó Pál. 1839. — Nagyidai cigányok. 1842. — Szökött katona. 1843. — Két pisztoly. 1844. — Zsidó. 1844. — Debreceni rüpök. 1845. — A rab. 1845. — Egy szekrény rejtelmei. 1846. — Csikós. 1847. —

Párbaj mint istenitélet. 1848. — Fidibusz. 1850. — Aggteleki barlang. 1851. — Nagyapó. 1851. — A cigány. 1853. — Árgyil és Tündér Ilona. 1853. — Pünkösdi királyné. 1855. — Csokonai szerelme. 1855. — Dalos Pista. 1855. — Pál fordulása. 1856. — Tizezer forint. 1856. — Obsitos huszár. 1857. — A molnárleány. 1861. — Istenhegyi székely leány. 1862. — A lelenc. 1863. — A strike. 1871. — Az amerikai. 1871. — A háromszéki leányok. 1874. — Kényes Bertók. 1877.

Egyéb színpadi munkái. — Maradt még 2 előjátéka, 3 drámai átdolgozása, 3 operaszövege; számos színművet fordított németből, franciából, angolból.

Toldy Ferenc szerint Szigligeti Ede olyan munkásságot fejtett ki, amely, ha költészetünkben nem is, de színügyünk történetében elmúlhatatlannak mutatja érdemét. Mivel erősen hitte, hogy a magyar színügyet csak az eredeti drámairodalom alapíthatja meg s mert többet várt az élvezhető soktól, mint a kevés jótól, az égető szükség kielégítése végett a színügy hasznát elébe tette saját dicsőségének. Színdarabjai közül leginkább vígjátékai emelkednek ki, ezek tiszta műélvezetet nyujtanak; népszínműveinek hatását nagyrészt külsőségekre alapította; szomorújátékai közül egyik sem elégítheti ki minden részben az értelmes műbírálót. (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868.) — Gyulai Pál szerint Szigligeti Ede hozta meg a magyar drámának és színháznak, amire legnagyobb szükség volt: a színpadi tudást és leleményt, a technikai készséget és cselekvényt. Elődeitől és kortársaitól éppen a leleményes cselekvény és a drámai forma iránt tanusított erős érzéke különbözteti meg. Ebben van ereje és gyöngesége. Inkább az események fordulatai érdekelték, mint a szenvedély fejlődése. Elleste a szini hatás titkait, kitapogatta a közönség hajlamát, tanulmányozta a színészek tehetségét. Messze kimagasló színdarabjai nincsenek, de összes munkái korszakot alkotnak drámairodalmunkban. Nemcsak közönséget teremtett, hanem egész drámai iskolát is. Táplálta a nemzeti érzést, óvakodott az erkölcsiség megsértésétől, kivívta a nálunk annyira elhanyagolt cselekvény jogait, magasabb fokra emelte a magyar dráma technikáját, jellemrajzának és korrajzának is megvan a maga érdeme. (Emlékbeszédek. Budapest, 1879.) — Beöthy Zsolt szerint Szigligeti Ede főereje mindvégig a cselekvényben volt; ez gazdag, ügyes, fordulatos, jól elrendezett. A jellem-

rajz és a költői előadás a nagy technikai készségü szerzőnek sokkal gyengébb oldala, mint a cselekvény; a jellemrajzban sokszor ingadozó és felületes, az előadásban színtelen és prózai. Általában a számító józanság foglalja el nála a költői ihlet helyét. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József szerint Szigligeti, a drámaíró, inkább a színpadé, mint az irodalomé; jelentősége inkább a színpadi hatásokban, mint irodalmi értékében keresendő. «Darabjai legtöbbnyire teljességükben érnek valamit. Igazán kész drámák, de nincs egyetlen részletük, mely lebilincselne nincs egyetlen alakjuk, mely örökre megmaradna lelkünkben, nincs egy oly helyzetük, mely igaz költőiségével hatna szívünkre». Mi az oka, hogy ez a mesekigondolásban annyira gazdag író nem tudott igazán művészi alkotást teremteni? «A kedély melegségének hiánya az egyik, mert ez az éltető eleme minden nagy alkotásnak; a költészet erejének csekély volta a másik, mert annak helyét nem pótolják az ügyesen alkalmazott szavak. Hasztalanul keressük nála a pátosz megragadó hatalmát, a költői képzelő erő dús képeit, eszményi alkotásait; hasztalan a teremtő művészt, aki életet lehel alakjaiba. Azokhoz a termékeny írókhoz tartozik, akik sohasem termelnek teljesen hasznavehetetlent, de soha mintaszerüen művészit sem». (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Rákosi Jenő szerint Szigligeti tehetsége képzeletének kombináló erejében rejlett. «Minden történet jó volt neki s elméjében rögtön színpadi értéke és használhatósága szerint igazodott el. A fantasztikus világot kerülte. Nyelve pongyola, szinte lapos, színtelen, erő nélkül való. Alakjai, ha nem a történetből valók, a családi kör hősei vagy kicsinyes viszonyok köznapi lényei, mélyebb tartalom, filozófiai elem nélkül. De a költészet nem rejlik sem a tárgy, sem a hős szertelenségében, sem a nyelv költői színében csupán. Költészet van az emberek érzésében, egymáshoz való viszonyában, a helyzetekben, melyekbe sodródnak, cselekedeteikben, melyekkel küzdenek, céljaikban, melyeket követnek. Költői adomány nélkül lehetetlen kigondolni egy megható vagy megindító, érdeket keltő, érdeket fokozó és kibonyolitásában megelégedést keltő történetet. Ilyen értelemben ritka költői adománya volt Szigligetinek. Ha a poéták fegyverzetéből egynek-másnak mégis hiján maradt, ez nem csökkentette jobb műveinek a hatását, legföllebb nem takarta a gyengébb alko-

tások hibáit és mindenek felett megfosztja müveit könyvbeli becsüktől, mert a színpad illúziói nélkül mint irodalmi olvasmány nem állják meg a sarat. Elképzelni, megszólaltatni és valószínű, érdekfeszítő bonyodalmon végig vezetni valamely alakot: ez kiváló költői munka, ha nem történik is művészien kezelt nyelven. Ezt pedig Szigligeti igen sokszor megcselekedte». (Szigligeti és társai. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Vértesy Jenő szerint Szigligeti józan természet, tehetsége egyszerű, kissé száraz. Világos látása, felépítő ügyessége, mesemondó készsége ellen lehetetlen kifogást emelni, csak a költészet isteni szikrája hiányzik lelkéből. «A legtöbb író a sokat-írásban elkoptatja a tollát, modorossá válik; Szigligeti ellenkezően. Nagy könnyüséggel írt s írás közben tanult, a színpadon élt, minden maga és más darabjából levonta a tanulságot: fejlödött. Kétségtelenül sok volt benne a mesterember készségéből, de a mesterember is, amíg egyre-másra kovácsolja munkáit, fejlődik s ha egyre több időt szán munkája ékesítésére, a müvesből művész lehet». (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Pályája, írja róla Szász Károly, szinte egyenes folytatása, emelkedő irányzattal, Kisfaludy Károlyének; müködése erős láncszem a magyar dráma történetében; közvetve vagy közvetlen minden későbbi színműírón megérzik munkásságának hatása. Szomorújátékainak túlnyomó részét a magyar történelem zivataros századaiból vette, kitünő érzéke volt a tárgy megválasztása iránt, éles szemmel ismerte fel a drámaszerű vonásokat, remekül el tudta készíteni darabjai vázát; igaz, hogy a költői elképzelésben, a lélektani megokolásban, a szenvedély rajzában, a magával ragadó fenséget kivánó dikcióban képességei és eszközei felettébb fogyatékosak voltak. A vígjátékot Kisfaludy Károly után a fejlödő idők igényeinek megfelelő módon továbbvitte; legvígabb darabja, a Liliomfi, páratlanul friss leleményü, egészséges humorú, biztos kézzel szött bohózat. Népszínműveiben az új idők eszméi és hangulatai nyernek kifejezést; a Szökött Katonában a katonafogdosás brutális intézményét tette gyülöletessé, a Csikósban az ősiség és jobbágyság tarthatatlanságát tüntette fel, a Két Pisztolyban a börtönrendszert vette jogos kritika alá; anélkül, hogy az iránydarabok rikító színeire és bántó moralizálására rászorult volna. (Szigligeti Ede munkáinak kiadása a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Budapest, 1928.)

Színdarabjai között a Trónkeresőt tartják legértékesebb alkotásának. — Ez a szomorújáték Gyulai Pál szerint évtizedek óta a legsikerültebb tragédia irodalmunkban. Tragikai alapja igen erős, bonyodalmát egymásraható szenvedélyek szövik és lélektani okok tartják össze, személyeiben sok a részvétre gerjesztő. Nemes szívek szenvedései egymást rontják meg, a viszonyok és szenvedélyek nemezisét a főhősben és környezetében egyaránt érezzük. A jellemrajz itt-ott jelentékenyen hibás. Legjobb Borics jelleme, de a tragikus nagyság belőle is hiányzik. Szigligeti ki tudja ugyan fejezni a szenvedély fordulatait, de nem erejét, hullámzásait, megdöbbentő fenségét. Hőseiben nincs elég lelki gazdagság, gondolati mélység, valódi pátosz. (Szigligeti és újabb színművei. Budapesti Szemle. 1873. évf. Újból: Dramaturgiai dolgozatok. II. köt. Budapest, 1908.) — Beöthy Zsolt is a Trónkeresőt tartja Szigligeti Ede legjobb tragédiájának, de megjegyzi, hogy a helyes tragikai eszme Borics halavány alakja miatt nem tör elég erővel elénk. Az ingadozó hős nem született hatalmasabb költői képzeletből, nincs benne fenség, bámulatot nem ébreszt, legfeljebb szánalmunkat kelti föl vergődéseivel. (A tragikum. Budapest, 1885. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József szerint Szigligeti a Trónkeresővel érte el fejlődése tetőpontját, de ez a tetőpont is mutatja mennyire hiányzott tehetségéből a pátosz igazi hangja, a szenvedélyek összeütközéséből kifejlesztett tragikum költői megérzése. Borics nem maga idézi fel a sors haragját, az események tragikus véletlene kergeti bukásba. Az író ismert mechanizmusa, önkénykedő meseszövése külsőségekre alapít számos mozgató erőt, indítékot. (A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897.) — Más helyen azt írja Bayer József, hogy a Trónkeresőnél kiválóbb alkotást nem mutathat fel drámairodalmunk a Bánk Bán óta. Minden meg van benne Szigligeti jó tulajdonaiból, de szembeszökő az is, hogy hiányzik belőle az emberi szív mélységeibe látó erő s az emberi szenvedély hatalmát mozgató költői lélek. (Szigligeti Ede színművei. Sajtó alá rendezte Bayer József. I. köt. Budapest, 1902.)

Szigligeti Ede, egy szerénysorsú ügyvéd fia, 1814. március 8-án született Nagyváradon. Iskoláit szülővárosában végezte, tizennyolc éves korában földmérőgyakornok lett egy biharmegyei mérnök

mellett. Unta a rajzolást, számolást, utazgatást; titokban írói babérokról és színi sikerekről álmodozott; alig várta, hogy két gyakorlati évének letelte után Pestre mehessen. Szülei a mérnöki oklevél megszerzése végett küldték a fővárosba, de a húsz éves ifjú hamarosan szakított az atyai ház tervével. Mérnöki tanulmányait hamarosan abbahagyta, 1834 nyarán felcsapott színésznek. Atyja a maga becsületes nemesházának meggyalázását látta abban, hogy fia a budai komédiások közé keveredett, ezért megtiltotta neki családi neve viselését. Ekkor kényszerült az ifjú, addig Szathmáry József, új név választására. A budai színtársulatot ebben az időben Fáy András és Döbrentei Gábor irányították, mindketten pártfogásukba vették a jobb családból származó fiatal embert s könnyítettek pályakezdésének nehézségein. Eleinte havi tizenkét forint fizetést kapott, később fölemelték havidíját tizennégy forintra; ezért az összegért szerepelnie kellett mindennemű darabban, beleértve az operákat és baletteket is. Húsz éves korában, 1835-ben, előadták egy ötfelvonásos drámáját, ettől kezdve úgyszólván minden évben színre került néhány újabb darabja. Mikor 1837 augusztus 22-én megnyílt a pesti magyar színház, ő is átkerült Budáról Pestre. Hatvan váltóforint havi fizetéssel szerződtették. Mindvégig megmaradt a Nemzeti Színház szolgálatában; a kartáncosból és kardalnokból lassankint rendező, dramaturg, titkár, végül igazgató lett. A Magyar Tudományos Akadémia már 1840-ben megválasztotta tagjai közé, tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak és Petőfi-Társaságnak is. Az akadémiai jutalmak egész sorát nyerte el pályamunkáival, századik színdarabját 1872-ben adták elő a Nemzeti Színházban. Munkakedvének a magyar színpadi irodalom sokat köszön, tehetségéért az írói körök megbecsülték, de sikerei miatt sok volt az ellensége is. Megvádolták azzal, hogy elfoglal minden helyet a többi drámaíró elől; szemére vetették, hogy pénzért dolgozik. A családfenntartás gondjai csakugyan erősen ránehezedtek az íróra; korán nősült, sok gyermeke volt; de azért sikereit nem szerencsés színházi helyzete és bámulatos szorgalma, hanem színműírói rátermettsége magyarázza. Versenyezni csak igen kevesen tudtak vele, ezek sem győzték kitartással, lassankint mindenki elmaradt mellőle. Termékenysége csak élete utolsó éveiben csökkent színigazgatói elfoglaltsága miatt. 1878. január 19-én halt meg Budapesten.

Adatok Szigligeti Ede életéhez:

1814. — Szigligeti Ede születésének éve. Március 8-án születik Nagyváradon katolikus nemesi családból. (Atyja: Szathmáry Elek ügyvéd; anyja: Kelemen Katalin. Vagyontalan szülei csak nagy bajjal tudják fenntartani népes családjukat.)

1832. — Befejezi tanulmányait a nagyváradi akadémia filozófiai tanfolyamán. Szülei papnak szánják, ő orvos akar lenni, végül a mérnökségben egyeznek meg, ez olcsó pálya és nem tart hosszú ideig. (A Körös folyót szabályozó társaság mérnöke két évig magyarázza neki a térképkészítés titkait és hordoztatja vele a földmérő láncot. A térképek és számadatok mellől gyakran hazaoson: szépirodalmi munkákat olvas, prózát és verset ír, színdarabokat szerkeszt.)

1834. — A pesti mérnöki tanfolyamon megkezdi tanulmányait, majd hirtelen elhatározással színész lesz Budán. (Visszaemlékezéseiben a következőket írja: «Atyám meghagyta, hogy tüstént menjek vissza mérnöknek vagy legyek akármi, csak színész ne: különben feljön Pestre és főbe lő; addig pedig ne merjem nevét használni, mert kitagad s rólam mit sem akar tudni. Fájt a kitagadás s némi szorongást éreztem, ha elgondoltam, hogy el vagyok hagyatva, nincs senkim és semmim, még nevem sincs; de önérzetet adott az a gondolat, hogy most már ura vagyok sorsomnak s nem függök senkitől. Döbrenteihez mentem s megkértem, hogy legyen szabad nevemet megváltoztatnom. Ő is nagyon természetesnek találta, hogy aki színész lesz, a családi nevét ne használja». Ekkor kapja Döbrenteitől a Szigligeti-nevet.)

1837. — Megnyílik az első állandó pesti magyar játékszín: a Nemzeti Színház. Szigligeti Ede nevét és írói tehetségét már jól ismerik Budáról. (Mint színész nem játszik főszerepeket. Kedvelt alakításai: a festő, a játékos, a gavallér, az uracs típusai.)

1840. — Huszonhat éves. Megválasztják a M. T. Akadémia tagjává. (Ebben az évben nyeri Rózsájával első irodalmi pályadíját. Pályája végéig még tizenhatszor tüntetik ki jutalommal és kétszer ítélnek oda számára másodjutalmat az akadémiai és színházi pályázatokon.)

1843. — Első nagy sikere: a Szökött Katona. (Ebben az évben tízszer, a következő esztendőben harmincegyszer adják elő.)

1845. — A Kisfaludy-Társaság tagja lesz. (Székét a magyar dráma állapotáról szóló tanulmányával foglalja el.)

1849. — Liliomfi. (Valamennyi színdarabja közül ez állta ki legjobban az idők próbáját.)

1858. — Fenn az ernyő, nincsen kas. (Színműíró-versenytársai ez időtájt: Dobsa Lajos, Jókai Mór, Kövér Lajos, Szigeti József, Tóth Kálmán.)

1868. — A Trónkereső. (A színpadon nincs akkora sikere, mint számos jóval gyöngébb tragédiájának.)

1872. — Századik színdarabjának előadása a Nemzeti Színházban. A király a Ferenc József-renddel tünteti ki. (Századik színdarabja: a Struensee.)

1873. — Kinevezik a Nemzeti Színház igazgatójává. (Haláláig megmarad állásában. Voltaképpen már az 1850-es évektől kezdve ő irányítja a színház munkáját; ő a teljhatalmú titkár, rendező, művezető.)

1878. — Január 19-én, hatvannégy éves korában, meghal Budapesten. (Szülőházára még ebben az évben emléktáblát helyeznek, utóbb a nagyváradi színházat Szigligeti-színháznak nevezik el. Az író után népes család marad. Gyermekei jónevű színésznők; egyik leánya Kétly Károly egyetemi orvostanár felesége; fia, Szigligeti József színész, Pálmay Ilkát veszi nőül.)

1892. — Megalakul a nagyváradi Szigligeti-Társaság. (Célja az irodalom művelése és az író emlékének ápolása.)

1893. — Özvegyének halála. (Neje, Sperling Franciska, fiatalabb éveiben színésznő volt.)

1912. — Szobrának leleplezése Nagyváradon. (A Szigligeti-színház előtt felállított szobor Margó Ede alkotása.)

1914. — Születése százéves fordulójának megünneplése. (A Nemzeti Színházban Herczeg Ferenc prológusa után színre kerül: a Fenn az ernyő, nincsen kas.)

Kiadások. — Április bolondja. Vígjáték egy felvonásban. Budai Nemzeti Játékszíni Zsebkönyv 1836-ra. Buda, 1836. (Nyomtatásban megjelent munkái között ez a társadalmi vígjátéka az első.) — Dienes vagy a királyi ebéd. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1838. (Az 1836-ból való történeti tragédia megjelenésekor Vörösmarty Mihály

bírálatot írt a műről. A meseanyag gazdagságáról, ügyes bonyolításáról, meglepő fordulatairól elismeréssel szólt, de figyelmébe ajánlotta a szerzőnek, hogy nagyobb gondot fordítson a pszichológiára, mert a lelki állapotokat hibásan vagy hiányosan festi. Előadásának sincs költőisége. «Ez az ítélet talán igen szigorúnak látszik; de Szigligeti még pályája elején van, a legszebb kinézéssel egy gazdag jövendőre; igen sajnos volna tehát, ha e jövendőt szorgalmatlanság, balútra tévedés elhomályosítanák.» — Gyászvitézek. Dráma négy felvonásban. Pest, 1838. (Árpádkori történet. Meséje tele van hihetetlen véletlenekkel. Hősei a német lovagdrámák alakjaira emlékeztetnek.) — Szigligeti eredeti színművei. Pest, 1838. (Vazul: meséje Szent István király korából való. Pókaiak: a két Pókai-testvér története Bátori István uralkodása idején. Aba: a harmadik magyar király szomorú sorsa.) — Romilda. Szomorújáték három felvonásban, Pest, 1839. (Egy avar fejedelem tragikus históriája.) — Micbán családja. Dráma három felvonásban. Pest, 1840. (Mesés história II. Endre korából: Micbán neje húsz évi szenvedés után megtalálja hét iker fiát.) — Rózsa. Vígjáték három felvonásban. Buda, 1840. (A M. T. Akadémia száz aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. Komédiairói rátermettsége először ebben a vígjátékban nyilvánult meg, első akadémiai pályadíját is ezzel a darabjával nyerte.) — Cillei Fridrik. Dráma három felvonásban. Buda. 1841. (A szerző egyik régibb tragédiájának, a Frangepán Erzsébetnek, átdolgozása.) — Ál-Endre. Pest, 1841. (Egy árpádkori kalandor küzdelme a magyar koronáért III. Endre király korában.) — Korona és kard. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1842. (I. Endre király és Béla herceg testvérharca.) — Kinizsi. Vígjáték három felvonásban. Buda, 1844. (Ebben a történeti vígjátékban sincs elfogadható korrajz, amint nem volt a Rózsában sem.) — Szökött katona. Színmű népdalokkal, tánccal három szakaszban. Pest, 1844. (Bartay Ede, a Nemzeti Színház igazgatója, 1843 januárjában ötven aranyat ígért «egy a magyar népéletből merített, minden aljasságtól ment, jó irányú látványos színműért, mely által a köznép is a színházba édesgettetvén, ízlése nemesbíttessék». A pályadíjat Ney Ferenc Kalandora nyerte meg, Szigligeti Ede Szökött Katonája második díjban részesült. Ney Ferenc darabja három előadás után letűnt a színpadról, Szigligeti Ede népszínműve tartós sikert aratott. 1843-tól 1867-ig 99-szer került

színre a Nemzeti Színházban, azontúl is többször felújították.) — Két pisztoly. Színmű népdalokkal, tánccal három szakaszban. Pest, 1844. (Színpadi sikere megközelítette a Szökött Katonáét: 1844-től 1867-ig 79-szer játszották a Nemzeti Színházban. A szerző, Toldy Ferenc szerint, a népszínművel nemcsak új műfajt alapított, hanem «visszafoglalta a tért, melyet a német érzelgő dráma s különösen a bécsi bohózat elég sokáig bitorolt a magyar színpadon, a szavaló színművet alárendeltségben tartó idegen operának is nemzeties és szerencsés vetélytársat adott s a színházi közönséget minden osztályból tetemesen nevelte.») — Zsidó. Színmű dalokkal négy felvonásban. Pest, 1844. (Fővárosi életkép annak igazolására, milyen károkat okozhat az uzsora, ha nincs jó hiteltörvény. Meséjében semmi valószínűség, a pesti élet rajza hamis, személyei olyanok, mintha negyedrangú külföldi darabokból volnának kölcsönözve. A szerző szereti a francia rémdrámák külvárosi romantikáját, szereplői között szívesen alkalmazza a szélhámosokat, rablókat, gyilkosokat.) — Vándorszínészek. Vígjáték három felvonásban. Buda, 1845. (Akadémiai jutalommal kitüntetett pályamű. A vidéki komédiások és tollforgatók haszonleső társaságát eleven iróniával mutatja be. «A színészi, színbírálói és színigazgatói fondorkodások drámai élettel teli képe perdül le előttünk, élénk, elmés és gúnyos célzatokban gazdag dialógussal fűszerezve»: olvassuk Toldy Ferenc irodalomtörténetében. «Mint korrajz érdekesnek mondható, mint vígjáték Szigligeti leggyöngébb darabjai közé tartozik»: írja drámatörténetében Bayer József.) — Gerő. Szomorújáték négy felvonásban. Buda, 1845. (Shakespeare hatását tükröző jambusos történeti dráma: a féltékeny férj és az igaztalanul megvádolt feleség tragédiája. Gerő országbíró, III. Endre király udvari embere, gyanakodásával halálba üzi hűséges nejét, Szerénát.) — Szigligeti összes színművei. Hat füzet. Pest, 1846—1837. (Tartalma: Gritti, A rab, Egy szekrény rejtelme, Zách unokái, Paszkvill, Mátyás fia. A sorozat félben maradt: egyrészt azért, mert nem volt elég vásárló közönsége, másrészt a szerzői tulajdonjog megvédése végett. Nem volt sajtótörvény, a nyomtatásban megjelent színdarabok a vidéki színtársulatok és műkedvelő társaságok szabad zsákmányai voltak.) — Gritti. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1846. (A hírhedt olasz kalandor bukása Erdélyben hatalma tetőpontján.) — A rab. Színmű

dalokkal három felvonásban. (A Zsidóhoz hasonló típusú darab: van benne népies elem, de ennél fontosabb a nagyvárosi ponyvaromantika hangsúlyozása. Egy magyar ifjú Párisba kerül, nyomora és tapasztalatlansága miatt börtönbe jut; egyik rabtársa később, mikor már tisztes életű pesti ügyvéd és senki sem tud ifjúkori ballépéséről, embertelenül zsarolja.) — Egy szekrény rejtelmei. Színmű dalokkal három szakaszban. Pest, 1846. (Ez sem mutatja a főváros igazi életét, inkább csak idegen színművek visszhangja. A bonyodalom csomóját a pesti árvíz oldja meg.) — Zách unokái. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1847. (Romantikus történeti dráma Nagy Lajos király korából.) — Paszkvill. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1847. (A szerelmi cselvetések és családi ármánykodások jelenetei között feltűnik a bérenc hírlapíró személye is; Firkászi veszedelmes alakjában a Zerffi-típust állította pelengérre az író; a Nemzeti Színház előadásán Egressy Gábor a Honderű hírhedt zsoldosának maszkjában jelent meg.) — Mátyás fia. Dráma öt felvonásban. Pest, 1847. (Korvin János tragédiája. A nagy király természetes fiát a magyar urak cserben hagyják, Korvin János a haza érdekében lemond a trónról, életét a török elleni küzdelemnek szenteli. Zerffi Gusztáv ezt a darabot használta fel arra, hogy bosszút álljon előbbi megleckéztetéséért: azzal a hazug váddal rontott a szerzőnek, hogy drámáját Jámbor Pál egyik kéziratos tragédiájából plagizálta.) — Csikós. Népszínmű három szakaszban népdalokkal, tánccal. Pest, 1848. (A darabnak nagy sikere volt: 1847-től 1867-ig 93-szor játszották a Nemzeti Színházban. Meséjének felépítésére és személyeinek rajzára Gaal József egyik alföldi életképén kívül hatott néhány külföldi színmű is. A darabban zajos hatással énekelt népdalok és műnépdalok: Azért, hogy kend kicsit ragyás; Azt a kerek pusztát járom én; Elszegődtem Hortobágyra bojtárnak; Ha látom a fergeteg elejét; Magasan repül a darú, szépen szól; Ördög bújjék komámasszony ködmönébe; Repülj, fecském, ablakára; Szabad a legénynek éjjel-nappal járni; Tisza partján van egy hajó kikötve; Végigmentem az ormódi temetőn.) — Béldi Pál. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1863. (Akadémiai jutalmat nyert. Ennek a tragédiának adták ki először a Teleki-díjat. A száz aranyra Jókai Mór is pályázott Dózsa Györgyével, Dobsa Lajos V. Lászlójával, de az akadémiai koszorú Szigligetié lett. A tragédia jelentékeny hibája, hogy a

szerző, a Teleki-alapítványra való tekintettel, szépítgette s ezzel ingadozóvá tette Teleki Mihály erdélyi kancellár alakját.) — A mama. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1863. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 1857-től 1867-ig 24-szer játszották. Elevenen társalgó személyei közül az anyóst és a bizalmaskodó inast kedvelte legjobban a közönség.) — Fenn az ernyő, nincsen kas. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1863. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 1858-tól 1867-ig 22-szer játszották. A rímes jambusokban írt darabot Beöthy Zsolt a legjobb magyar vígjátékok egyikének tartotta: a mű hangulata verőfényesen vidám, meséje természetes folyású, helyzetei keresetlenül mulattatók, jellemei tiszta körrajzúak. Szerinte az írónak egyik különös érdeme, hogy vígjátéka komikus motívumokban gazdag, nyelve élénk, fordulatos, választékos. Bayer József ítélete kevésbbé kedvező, de ő is elismeri, hogy a gondosan kidolgozott mű rászolgált az akadémiai jutalomra.) — A trónkereső. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1868. (A M. T. Akadémia 1867. évi négyszáz aranyas Karátsonyi-jutalmával kitüntetett pályamű. A kritika jól fogadta, németre és franciára is lefordították. Meseanyagának forrásai: Fessler Aurél és Horváth Mihály történeti munkái.) — Perényiné. Költői elbeszélés. Pest, 1868. (Meséje a törökvilág korából. A verses elbeszélés a M. T. Akadémia Nádasdy-pályázatán dícséretet nyert.) — III. Richárd király. Pest, 1868. (Shakespeare-fordítás.) — Egmont. Pest, 1871. (Goethe-fordítás.) — Török János. Dráma öt felvonásban. Pest, 1871. (Történet a XVI. századból: a féltékenység tragédiája. Egyik személye Balassi Menyhárt.) — Az udvari bolond. Vígjáték három felvonásban. Pest, 1871. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Hőse, Cseh Vencel, el akarja nyerni III. Endre király leányának kezét, de nevetséges helyzetbe kerül.) — Struensee. Tragédia öt felvonásban. Pest, 1871. (Mindössze háromszor játszották a Nemzeti Színházban. Hőse lelkesen küzd a dán nép boldogságáért, de környezete nem érti meg, a szabadelvű államférfi elbukik. A szerző Beer Mihálynak Struenseéről írt német tragédiáját is felhasználta históriai meseanyagának feldolgozásában.) — A strike. Népszínmű három szakaszban. Pest, 1872. (A Nemzeti Színház száz aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. A szerző Balázs Sándorral közösen írta színdarabját. A pesti ipari

munkásság bérmozgalmai az 1870-es évek elején gondolkodóba ejtették a politikusokat, a sztrájk-téma az írók számára izgató tárgyul kínálkozott, a két társszerző romantikus fantáziával ragadta meg a proletársors időszerű kérdését. Énekes színművüket sikerrel játszották a Nemzeti Színház deszkáin.) — Új világ. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1873. (Házassági történet a hivatalnokok világából. Legmulatságosabb alakja Brigitta, a vénkisasszony.) — Valeria. Tragédia öt felvonásban. Budapest, 1873. (A M. T. Akadémia Telekidíjával jutalmazott pályamű. Meséje a bizánci történelemből.) — Az amerikai. Népszínmű három szakaszban. Budapest, 1874. (A Nemzeti Színház száz aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. A szocializmus mellett ez időtájt kezd feltünni az Amerika-téma is: a szerző kihasználta énekes darabjában a közönség érdeklődését.) — A dráma és válfajai. Budapest, 1874. (Szigligeti Ede mint drámabíráló és színi kritikus élesítéletü volt, az elmélet és gyakorlat kérdéseivel egyformán foglalkozott, a Pesti Naplóban és a Budapesti Közlönyben szívesen ismertette a Nemzeti Színház darabjait. Dramaturgiai elméletét a pályája végén közrebocsátott kötet lapjain tette közzé.) — II. Rákóczi Ferenc fogsága. Dráma öt felvonásban. Budapest, 1875. (Hatásos dramatizált életrajz. Először 1848-ban adták elő a Nemzeti Színházban, a Bach-korszak idején nem lehetett elővenni, 1861-től kezdve ismét sokszor játszották.) — Világ ura. Szomorújáték öt felvonásban. Budapest, 1875. (Nagy Konstantin életének azt a megdöbbentő korszakát mutatja be, Gibbon történeti munkája nyomán, amikor a császár kivégezteti fiát s a lelkiismeret kegyetlenül mardossa. Sem a bemutató előadás, sem a későbbi felújítás nem tetszett a közönségnek. Mikor a tragédiát a szerző halála után a Nemzeti Színház 1879-ben újra előadta, Péterfy Jenő az Egyetértésben bírálatot írt róla s ebben annak a felfogásának adott kifejezést, hogy Szigligeti a történeti drámában úgy viszonylik az igazi költőhöz, mint a díszletfestő a művészhez; meséjét utánozhatatlan könnyedséggel jelenetezi, de a személyek bemutatásában és a történeti háttér festésében a színház vásznára és lámpáira gondol. Bayer József később Shakespeare munkáinak és Teleki László Kegyencének hatására hívta fel a figyelmet. Vértesy Jenő magasztalással szólt a tragédiáról.) — A cigány. Népszínmű három felvonásban. Budapest, 1875. (A cigányromantikának ezt az érzelmes termékét

1853-tól 1867-ig 39-szer játszották a Nemzeti Színházban. Szinnyei József 1879-ben lefordította finn nyelvre, a fordítást elő is adták a finn főváros színpadán.) — A háromszéki leányok. Népszínmű három szakaszban. Budapest, 1875. (Jókai Mór novellájának dramatizálása.) — Perényiné. Dráma két részben. Budapest, 1876. (A törökvilág korából.) — Magyar színészek életrajzai. Budapest, 1878. (A magyar színészet-történet egyik értékes forrása. Színészi jellemképei mellett megemlíthetők a Kisfaludy-Társaságban Gaal Józsefről és Egressy Gáborról mondott emlékbeszédei is.) — A nőuralom. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1879. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 1862-től 1867-ig 16-szor játszották.) — Házassági három parancs. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1879. (A Nemzeti Színházban 1850-től 1867-ig 17-szer játszották. Mintája Kotzebue egyik vígjátéka volt: Die verbannte Amor.) — Dalos Pista. Énekes játék három szakaszban. Budapest, 1879. (A Nemzeti Színházban 1856-tól 1867-ig 18-szor játszották. Elég vegyes műfajú darab: a bohózat, operett és népszínmű összetétele tánccal egybekötve.) — A lelenc. Népies színmű négy felvonásban. Budapest, 1879. (A Nemzeti Színház száz aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. A Nemzeti Színházban 1863-tól 1867-ig 13-szor játszották s később is sikerrel újították fel.) — A fény árnyai. Szomorújáték öt felvonásban. Budapest, 1879. (A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. A Nemzeti Színházban 1865-ben 5-ször játszották, a fővárosi újságok kisebbíteni igyekeztek a szerző tehetségét, ezért Gyulai Pál vitára kelt a hírlapi kritikusokkal. Nem halhatatlan mű ez, írta, de a szerző technikai virtuozitása megifjodott erővel nyilatkozik benne. «Ez újabb műve technikai tekintetben majd mindent felülmúl, amit valaha írt. A cselekvény fejlődése sehol sem nyugszik s a drámai elmélkedés mind rohamosabban tör a kifejlődésre».) — Liliomfi. Vígjáték három felvonásban. Budapest, 1894. (A szerző ezt a bohózatát a szabadságharc legválságosabb hónapjaiban írta s az önkényuralom legszomorúbb időszakában adatta elő a Nemzeti Színházban. 1849-től 1867-ig 40-szer játszották s később is állandóan zajos sikerrel vitték színre. Gyulai Pál szerint ez a legjobb magyar bohózat; Beöthy Zsolt szerint a komikum terén ez a szerző legkiválóbb alkotása; Bayer József szerint a darab drámairodalmunk

felül nem múlt ügyességű helyzetvígjátéka. A bohózat hatását mutatja, hogy Nestroy bécsi színész Umsonst című darabja úgyszólván teljesen egyezik a Liliomfival. Hogy Nestroy a magyar szerző plagizátora volt, arra Császár Elemér hívta fel a figyelmet. Nestroy annak idején, irodalmi eltulajdonítása fejében, kártérítést fizetett Szigligetinek.) — Szigligeti Ede színművei. Sajtó alá rendezte Bayer József. Két kötet. Budapest, 1902–1904. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Remekíróiban. Tartalma: Szökött katona, A lelenc, A fény árnyai, A trónkereső, Rózsa, Liliomfi, Házassági három parancs, A nőuralom.) — Gritti. Sajtó alá rendezte Morvay Győző. Budapest, 1913. (Kritikai kiadás az Olcsó Könyvtárban. Ez a vállalat, továbbá a Nemzeti Színház Könyvtára és a Fővárosi Színházak Műsora a már felsorolt Szigligeti-daraboknak több új kiadását hozta.) — Szigligeti levelei Toldy Ferenchez. Akadémiai Értesítő. 1914. évf. (Hellebrant Árpád szövegközlése.) — Szigligeti Ede munkái. Szász Károly bevezetésével. Budapest, 1928. (Válogatott gyüjtemény a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusaiban. Tartalma: Trónkereső, Szökött Katona, Liliomfi.)

A kéziratban maradt Szigligeti-színművek sorozata. — Megjátszott cselek. 1834. (Társadalmi tragédia. Szigligeti Edének ez az első színrekerült darabja: 1835-ben játszották Budán. Előadásáért harminc forint tiszteletdijat kapott a húsz éves szerző.) — Lidércek. 1834. (Énekes tündérjáték. Ez sem jelent meg nyomtatásban. Kéziratát, mint az előbbi tragédiáét is, a M. T. Akadémia őrizte meg.) — Frangepán Erzsébet. 1835. (Történeti tragédia. A színpadon megbukott. Későbbi átdolgozása: Cillei Fridrik. Buda, 1841.) — Rontó Pál. 1839. (Énekes bohózat Gvadányi József verses elbeszélése nyomán. Csak egyszer játszották a Nemzeti Színházban.) — Dávid. 1841. (Történeti tragédia: a Dienes átdolgozása.) — Trubadur. 1841. (Történeti tragédia. Kálmán király kora.) — Nagyidai cigányok. 1842. (Énekes bohózat.) — Debreceni rüpök. 1845. (Népszínmű.) — Egy színésznő. 1847. (Társadalmi tragédia.) — Renegát. 1848. (Történeti tragédia. A törökvilág kora.) — Párbaj mint istenitélet. 1848. (Népszínmű.) — Fidibusz. 1850. (Népszínmű.) — Vid. (Történeti tragédia. A pogány magyarok támadása a kereszténység ellen.) — Egri nő. 1851. (Történeti tragédia. A féltékeny férj és a hűséges feleség drámája.) —

Andronik. 1851. (Történeti tragédia. Mánuel görög császár kora.) — Aggteleki barlang. 1851. (Népszínmű.) — Nagyapó. 1851. (Népszínmű.) — III. Béla. 1852. (Történeti tragédia.) — IV. István. 1852. (Történeti tragédia.) — Arckép. 1852. (Társadalmi tragédia. Mint több más darabja, ez is csak megírásának évében került néhányszor előadásra a Nemzeti Színház színpadán, azután nyom nélkül letűnt.) — Lári-fári. 1853. (Társadalmi vígjáték. Két előadás után levették a müsorról.) — Árgyil és Tündér Ilona. 1853. (Énekes tündérjáték. Az Árgirus-rege népies feldolgozása elég gyönge színpadi sikerrel.) — Castor és Pollux. 1854. (Társadalmi vígjáték. Megbukott, később felújították, ismét megbukott.) — Veszedelmes jó barát. 1855. (Társadalmi vígjáték. Bemutató estéjén annyira megbukott, hogy első előadását meg sem ismételték.) — Pünkösdi királyné. 1855. (Népszínmű.) — Csokonai szerelme. 1855. (Vidám énekes játék. Hamarosan lekerült a színpadról.) — Diocletian. 1855. (Történeti tragédia. A római császárság korából.) — Nevelő kerestetik. 1856. (Társadalmi vígjáték. A gyöngébb komikumú Szigligeti-kéziratok egyike.) — Pál fordulása. 1856. (Népszínmű.) — Tizezer forint. 1856. (Népszínmű.) — Obsitos huszár. 1857. (Népszínmű.) — Trücskök és prücskök. 1857. (Történeti vígjáték. Kora a XVIII. század vége.) — Petronella. 1857. (Társadalmi vígjáték. A Nemzeti Színház jutalmával kitüntetett pályamű. Többször felújították s nem sikertelenül.) — Mátyás király lesz. 1858. (Történeti dráma hatásos jelenetekkel.) — Zsigmond fogsága. 1859. (Történeti dráma. A közönségnek nem tetszett.) — Álmos. 1859. (Történeti dráma a honfoglalás korából.) — A müszeretők. 1859. (Társadalmi vígjáték. Verses formája a szerző magasabb becsvágyára vall, de komikai ereje ezúttal cserbenhagyta, meseszövése és alakrajzolása hatástalan volt.) — A titkos iratok. 1860. (Történeti tragédia. A M. T. Akadémia Karátsonyi-jutalmával kitüntetett pályamű. Meséje Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem korából. Színpadi kudarca elvette a szerző kedvét attól, hogy drámáját nyomtatásban is közrebocsássa.) — Az adósok börtöne. 1860. (Társadalmi tragédia. A közönség fagyos közönnyel fogadta.) — Tinódi. 1861. (Történeti tragédia. A színpadon elhangzott Tinódi-dallamok sem mentették meg a bukástól.) — A trónvesztett. 1861. (Történeti tragédia. A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Hősei Salamon király és a hercegek.) — A molnár-

leány. 1861. (Népszínmű.) — Istenhegyi székely leány. 1862. (Népszínmű.) — Laczkfi Imre. 1862. (Történeti tragédia. A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű.) — Az eladó leányok. 1863. (Társadalmi vígjáték. Csak kétszer játszották.) — A bujdosó kuruc. 1863. (Történeti tragédia. Hazafias tárgya ellenére sem aratott sikert.) — Nadányi. 1864. (Történeti tragédia: a Laczkfi Imre átdolgozása.) — Egy nagyratermett férfiú. (Történeti vígjáték. A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Zsigmond király kora.) — A szerencse kereke. 1864. (Társadalmi dráma. A közönségnek nem tetszett.) — A próbakő. 1866. (Társadalmi vígjáték. Ezt sem fogadták szívesen.) — Szerencsés Imre. 1867. (Történeti tragédia. II. Lajos király kincstartójának története.) — Az üldözött honvéd. 1867. (Történeti dráma. A szabadságharc eszményeinek dicsőítése a hatvanhetes kiegyezés hangulatának megsértése nélkül.) — A halottak emléke. 1867. (Társadalmi tragédia. Néhány előadás.) — A bajusz. 1868. (Történeti vígjáték. A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Meséjének kora a XVIII. század.) — Kedv és hivatás. 1869. (Társadalmi vígjáték. A M. T. Akadémia Teleki-díjával jutalmazott pályamű. Az írói dicsőségre való meddő vágyakozás komikuma az elmaradhatatlan házassági befejezéssel.) — Ne fújd, ami nem éget. 1870. (Társadalmi vígjáték. Akadályok után boldog házasság, rég ismert alakok és helyzetek újabb megjelenésével.) — IV. Béla. 1870. (Történeti tragédia. A koronás király harca fiával.) — Kényes Bertók. 1877. (Népszínmű. Ez volt az utolsó színdarabja. Nem a Nemzeti Színházban játszották, hanem a Népszínházban. A zenés vígszínmű megbukott.)

Irodalom. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Toldy Ferenc: A magyar költészet kézikönyve. V. köt. 2. kiad. Budapest, 1876. — Szász Károly: Szigligeti Ede. Vasárnapi Ujság. 1878. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Beöthy Zsolt: Színműírók és színészek. Budapest, 1882. — U. az: A tragikum. Budapest, 1885. — Prém József: Szigligeti Ede. Pozsony, 1885. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Cserhalmi Hecht Irén: A francia romanticizmus korszaka. A magyar drámairodalom történetéből. Budapest, 1893. — Szily Kálmán: Szig-

ligeti önéletrajzához. Irodalomtörténeti Közlemények. 1893. évf. — Szabó Ernő: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Budapest, 1894. — Beöthy Zsolt: Színházi esték. Budapest, 1895. — Kecskeméti Ármin: A zsidó a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Magyar Zsidó Szemle. 1896. évf. — Végh Artúr: Tanulmányok. Budapest, 1896. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Dittrich Vilmos: A Nagyidai Cigányok. Budapest, 1898. — Vadnai Károly: Szigligeti arcképe előtt. Budapesti Szemle. 1898. évf. — Rakodczay Pál: Szigligeti Ede élete és költészete. Pozsony, 1901. — Láng József: A Szigligeti-Társaság tíz éve. Nagyvárad, 1902. — Seprődi János: A népszínmű és Szigligeti. Kolozsvári ref. gimnázium értesítője. 1902. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Kétly Károlyné: Szigligeti emléke. Új Idők. 1904. évf. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. Két kötet. Budapest, 1904–1905. — Rákosi Jenő: Szigligeti és társai. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. — Vértesy Jenő: Szigligeti. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1907. évf. — Bayer József: A Liliomfi eredetiségének kérdéséhez. U. o. 1908. évf. — Császár Elemér: A német Liliomfi. U. o. 1908. évf. — Weber Artúr: Nestroy Umsonstja és a Liliomfi. U. o. 1908. évf. — Fabó Bertalan: A magyar népdal zenei fejlődése. Budapest, 1908. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1908. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. XIII. köt. Budapest, 1909. — Weber Artúr: Szigligeti Rózsájának forrásai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1910. évf. — Szentgyörgyi László: Szigligeti népszínművei. Budapest, év nélkül. — Gálos Rezső: Bánfi Dénes csókja. Uránia. 1912. évf. — A magyar dráma fejlődése. A kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei. Budapest, 1913. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Gönczy István: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. — Trócsányi Zoltán: A magyar népszínmű Finnországban. Irodalomtörténet. 1913. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Zolnai Béla: Szigligeti Struenseéjének forrásai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913.

évf. — U. az: Szigligeti Szökött Katonájának külföldi elemei. U. o. 1914. évf. — Bittenbinder Miklós: Szigligeti ifjúságából. Uránia. 1914. évf. — U. az: Szigligeti Ede Megjátszott Cselekje. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Lábán Antal: Szigligeti és a bécsi Polizei-Hofstelle 1838-ban. Magyar Figyelő. 1914. évf. — Gyukovits Sándor: Szigligeti Ede. Temesvári kegyesrendi gimnázium értesítője. 1914. — Sebestyén Károly: A Nőuralom. Országos Színművészeti Akadémia értesítője. 1914. — Somló Sándor: Szigligeti Ede élete és művei. U. o. 1914. — Szász Károly: Színházi levél. Uránia. 1914. évf. — Vértesy Jenő: Szigligeti kéziratai a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1914. évf. — Rakodczay Pál: Szigligeti forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914–1915. évf. — U. az: Szigligeti Cigánya. Irodalomtörténet 1915. évf. — Kádár Jolán: Szigligeti Szökött Katonájának forrásaihoz. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1915. évf. — Zolnai Béla: A Szökött Katona filmen. Irodalomtörténet. 1915. évf. — U. az: Szigligeti szerepei. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története. Budapest, 1925. — Gulyás József: A Perényiek a magyar irodalomban. Sárospatak, 1926. — Ványi Ferenc szerkesztésében: Magyar irodalmi lexikon. Budapest, 1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Speneder Andor: Schiller és Szigligeti. Irodalomtörténeti Közlemények. 1927. évf. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Kristóf György: Szigligeti Szökött Katonája románul. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1929. évf. — Romhányi Gyula: Szigligeti kiadatlan népszínműve. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Czeiner Géza: Szigligeti társadalmi vígjátékai. Budapest, 1932. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Gombos Andor: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933.

A NOVELLA ÉS REGÉNY FEJLŐDÉSE.

A MAGYAR novella úttörői: Fáy András és Kisfaludy Károly. Hatásuk alatt az 1820-as évektől kezdve számos beszélyíró lépett fel, az irodalmi zsebkönyvek és folyóiratok szerkesztői egyre több komoly és víg novellát közöltek. Az új műfaj felvirágoztatásában különösen az Aurórának voltak nagy érdemei; kötetei 1822-től kezdve magukban foglalták az akkori novellairodalom legjava termését. Sok novellát hozott 1833-tól Mátray Gábor divatlapja, a Regélő is; továbbá 1835-től Munkácsy János folyóirata, a Rajzolatok. Az utánuk következő szépirodalmi közlönyök még több teret nyujtottak a régibb és újabb novellistáknak.

A történeti novellák legközelebbi rokonait a német szépirodalmi zsebkönyvek beszélyei között kell keresnünk: a magyar novellista elolvasott néhány német almanachot s a hatásosabb históriai elbeszélések mintájára megpróbálkozott eredeti novellák írásával. Érzelmes, titokzatos és rémes szerelmi történetek váltogatták egymást novellairodalmunkban; a cselszövényeknek, bosszúállásnak, megőrülésnek, gyilkosságoknak nagy szerepük volt. Mintha Kisfaludy Sándor verses regéit olvasnók prózában. Ezek a dagályos stílusú novellisták az őskortól kezdve a törökvilág koráig minden időszakot fölkerestek,

de a kortörténeti tanulmányokat egészen mellőzték, kigondoló tehetségük és feldolgozó módszerük egyaránt kezdetleges volt.

Igazi gyermekkorát élte novellairodalmunk a társadalmi novellában is. Az alakok, motívumok, mesék itt is az egykorú német novellákban gyökereznek. Meglepetésekkel fűszerezett komor történetek, bánatos szerelmi históriák, szenvedésekkel és megpróbáltatásokkal járó házasságok bontakoznak ki novellistáink nehézkes mondataiból. Az írók a lélekrajzhoz éppen olyan kevéssé értenek, mint amilyen valószínűtlenek a meséik. A magyar társadalmi életet nem tudják eltogadhatóan bemutatni. Aránylag legsikerültebbek a víg novellák. Ezekben az akkori földesúri társadalom képe helyenkint elég jól tükröződik. A szerzők derűs képeket rajzolnak a vidéki nemesházakról, van érzékük a vidám falusi alakok és a komikus motívumok iránt. Jean Paul, Fáy András és Kisfaludy Károly hatása a víg novella terén szembetűnő. A víg novellák még stílus tekintetében is többet érnek, mint a komoly tárgyúak. Szerzőik egyszerűen és természetesen iparkodnak írni, itt-ott sikerrel törekednek a jellemzésre is.

A legszívesebben olvasott novellisták egyike volt Kovács Pál (1808—1886). Több mint félszázados írói pályáján fáradhatatlanul írta víg elbeszéléseit. Kisfaludy Károly és Fáy András sikerei keltették fel benne az írói kedvet, a víg novella terén jóideig őt tartották a legügyesebb írónak, jóllehet nem sokat fejlesztett a divatos műfajon. Meséi többnyire valószínűtlenek, komikuma sokszor erőltetett, hősei mulattató balesetek áldozatai, a

félreértések vége rendesen házasság. Novelláit az tette népszerűekké, hogy vidámság áradt belőlük s a magyar nemesházak belső élete derűs világítással elevenedett meg lapjaikon. Kovács Pál nem törődött az élet bajaival, elégedett ember volt, a békességet és vidámságot mindennél többre becsülte. Novelláiból megismerjük a dunántúli nemesi kúriák népét, a szabadságharc elé eső évtizedek patriarkális viszonyait, a nemesúrfiak és nemeskisasszonyok szerelmi enyelgését. A bálok, lakodalmak, vadászatok, ebédek, névnapi és szüreti mulatságok eleven rajza az akkori társadalmi életnek csupa kellemes oldalát tárja fel. Kovács Pál a színműírásban is Kisfaludy Károly tanítványa. Vígjátékai újból megelevenítik mesterének népszerűbb alakjait; a felsüléseket és félreértéseket a régi modorban ismétli.

Csató Pál (1804—1841) igazi talentum, egyike azoknak a stilisztáknak, akiknek határozott érdemeik vannak a magyar próza fejlesztésében. Elbeszélő lendülete a többi novellistához mérten meglepő. Könnyedén, fordulatosan, előkelően ír; jobban és szebben, mint bárki más előtte a magyar novellisták közül. Elbeszélései kimagaslanak az 1830-as évek szürke novella-tömegéből. Ő már nem utánzója Fáy András és Kisfaludy Károly tréfás történeteinek s nem visszhangja a német almanachok érzelgő históriáinak. Nemcsak stílusában, hanem problémáiban és feldolgozó módszereiben is újságra törekszik. Belepillant a szenvedélyek lélektanába, ihletett tollal festi a szerelmes szív vergődéseit. Mint vígjátékíró is nevezetes. Kisfaludy Károly iskoláját ő hagyta oda legelébb, a falusi

nemesházi történetek helyett ő adott legelőször franciás elmésségre törekvő szalonvígjátékot. Ha nem kellett volna keserves küzdelmeket folytatnia a megélhetéséért; ha nyugodtan áldozhatott volna művészi becsvágyának; ha tehetségét nem aprólékos hírlapi munkára pazarolta volna el: nevét ma bizonyára legkitűnőbb elbeszélőink és vígjátékíróink sorában említhetnők.

Mikor Bajza József 1833-ban közreadta a regény elméletéről szóló tanulmányát, kénytelen volt megállapítani, hogy a magyar elbeszélő munkák legnagyobb részben lélektelen művek lélektelen fordításai. Az eredeti novellisták közül Kisfaludy Károlynak ítélte oda a koszorút, a regényírók közül egyedül Fáy Andrást említhette. Néhány évvel utóbb, 1836-ban, a fejlődés váratlan jelenségei mutatkoztak regényirodalmunkban. Három eredeti regény jelent meg egymás után: Gaal Józsefé, Jósika Miklósé és Petrichevich Horváth Lázáré.

Gaal József (1811—1866) Walter Scott nyomain haladva írta meg *Szirmay Ilonáját* (1836), egy XVIII. századi magyar nemeskisasszony szenvedéseinek történetét. A tatárok 1717-ben betörnek a máramarosi és ugocsai tájakra, foglyul ejtik az előkelő Szirmay-család szép hajadonát, Ilonát, a leány Krimiába kerül, itt a tatár kán fia nőül akarja venni, de Ilona hű marad magyar jegyeséhez és sok megpróbáltatás után kiszabadul rabságából. A főmesét számos harci jelenet, rablókaland és néhány humoros részlet tarkítja. Erkölcsi alapeszméje: a hűséges szerelem diadalmasan dacol minden akadállyal. Ilona megőrzi leányságát, hiába ostromolja szerelmével az ifjú tatár

vezér; vőlegénye, a vitéz magyar nemesifjú, méltó hozzá. Boldog pár lesz belőlük, ellenségeik meglakolnak. A magyar nemeseken és a krimi tatárokon kívül jelentékeny szerepe van a regényben egy vakmerő rablóvezérnek, a vármegye hajdúhadnagyának, egy moldvai oláh hajcsárnak, a nagybányai polgároknak, köztük egy borbélynak és egy csizmadiának, végül különféle kóbor elemeknek, rablóknak, cigányoknak, katonáknak. Ma már unalmasnak, nehézkesnek, krónikaszerűnek tetszik ez a történeti regény, de a maga idejében hézagot pótolt, sőt elég érdekesen megírt olvasmánynak tartották.

Mivel Gaal József érezte, hogy a regényírás terén Jósika Miklóssal nem mérkőzhetik, újabb próbát nem tett a regényirásban, annál buzgóbban írta novelláit. Népies életképei azért nevezetesek, mert ezekben olvashatjuk legelőször a magyar Alföld szépségeinek magasztalását. Gaal József az Alföld fölfedezésében Petőfi Sándor közvetlen előde, éppen úgy, mint a színi irodalomban Szigligeti Ede népszínműveinek előkészítője. Kedvelt hőse Zöld Marci, az eszményített betyár. Az alföldi betyárélet festése mellett megpróbálkozott a fővárosi élet rajzával is. A korabeli romantikus divatnak engedve nem idegenkedett a rémes francia novellák utánzásától sem. Kellemes előadású, leleményes elbeszélőnek ismerték.

Színdarabjai közül a *Peleskei nótárius* tett legnagyobb hatást. 1838 őszén került először színre a Nemzeti Színházban, évtizedekig zajos sikerrel játszották. Az író gróf Gvadányi József verses elbeszélése nyomán készítette bohózatát, de meséjével, alakjaival és elgondolásával egészen

új hátteret adott Zajtay István történetének. Hősét úgy tüntette fel, mint egy bosszúálló boszorkány áldozatát: Tóti Dorka, a boszorkány, tönkre akarja tenni a peleskei nótáriust, veszedelmes helyzeteket teremt, de minden alkalommal pórul jár, végül a haragos szellemek elragadják a föld színéről. A bohózat a legsikerültebbek egyike. A szerző a rokonszenves főhős mellett igen érdekes mellékalakokat hozott színre, a mese szálait egységbe fűzte, a főcselekményt mulatságos epizódokkal fűszerezte. Alapgondolata más volt, mint forrásáé. Gvadányi József a régi szokásokat védelmezte, Gaal József nevetségessé iparkodott tenni a világtól való elmaradottságot. A városi élet zajába sodródott falusi ember komikumát ügyesen kiaknázta. Annak ellenére, hogy a korabeli német bohózatokból, különösen Kotzebue, Raimund és Nestroy tréfás darabjaiból, sokat merített, népies és magyaros maradt. Komikus főhőse körül felvonultatta az akkori magyar társadalom számos jellemző típusát, a puszta, a falu és a főváros lakóit, a parasztokat, betyárokat, katonákat, polgárokat, színészeket, tanulókat. Baczur Gazsijában, a csákányos jurátusban, új alakot öltött Kisfaludy Károly Mokánya. A juhászok pusztai dala diadalmasan kelt szárnyra, szemben az érzelgő német dalokkal. Nem is ért ehhez fogható újabb sikert a szerző, bár nagy becsvággyal dolgozott tovább s nemcsak népies bohózatokkal, hanem történeti és társadalmi vígjátékokkal s a komoly drámával is megpróbálkozott.

Az 1830-as évek elbeszélői közül nagy reményeket fűztek Vajda Péter (1808—1846) munkásságához. Vajda

Péter új tárgykör keresésével és új hang meghonosításával iparkodott továbbfejleszteni a magyar prózai elbeszélést. Keleti elbeszéléseinek pompázó stílusa meglepetést keltett. Lendületes lírai helyek váltakoztak bennük a természet szépségeinek képeivel; rejtett politikai célzások bukkantak fel zsoltáros hangú sorai mögött; India, Perzsia, Egyiptom és Törökország lakóiról szólt, de a magyar társadalom sebeit mutogatta. Ezek a keleti elbeszélések — és a gondolatkörüket kiegészítő prózában írt költemények — szerzőjüknek az emberi egyenlőségért hevülő eszméit tolmácsolják. A szerelmesek, bölcsek, szenvedők ajkairól ünnepiesen szárnyaló imák hangzanak el, a költő vég nélkül siratja az elnyomottakat, a dagályosságtól gyakran csak egy lépés választja el. Sok benne a keresettség, a képeket szertelenül halmozza, fantáziája nyugtalanul szárnyal. A kizsákmányolt, lealázott, jogtalan néposztályok iránt érzett részvét s a természet szépségétől kiváltott lelki megindulás édesbús hangulattal tölti el, prózai sorai ilyenkor ritmusosan áradnak. Vallásossága természetimádás, fohászai emberszerető bölcselkedések. Német mestereitől, különösen Novalistól és Zacharias Wernertől, sokat tanult; iránya, gondolatvilága, filozófiája a német romanticizmusban gyökerezik. Világfelfogásának kialakulására Voltaire is hatott, még pedig szembeszökően. Munkáiban számos lendületes hely van, de az író ékesszólásra való törekvése nagyon vékony lepel alkotó művészete hiányosságainak eltakarására.

Vajda Pétert nemcsak népszerűségében, hanem a mesemondás ügyességében is jóval felülmúlta Kuthy

Lajos. (1813—1864). Vajda Péter németes romantikájával szemben a franciás romantika híve volt; jól értett ahhoz, hogyan kell a közönség ízlése szerint írni. Elbeszélő munkái eleven képzeletről tanuskodnak, de egyúttal arról is, hogy a nagyhírű író túlságosan sokat adott a hatásvadászatra. Legnagyobb sikerét *Hazai rejtelmek* (1846) című regényével érte el, egy Sue-utánzattal; borzalmas dolgokat írt össze benne a magyar pusztai és városi életről. Szalárdy György főispán gonosz zsidók segítségével kiforgatja vagyonából elhúnyt fivére családját, sőt abban is megegyezik Márk orvossal, hogy az orvos elteszi láb alól árvaságra jutott unokaöccsét, a törvényes örököst. A fiú kimenekül Márk kezei közül, elkerül a Tisza partjára, egy halász fölneveli; itt akad rá anyjának fivére, kutatni kezdi a családi titkokat, leleplezi a bűnösöket. A főispán öngyilkos lesz; nejéről, az osztrák hercegnőről, kiderül, hogy gyermeket csempészett; a főispán állítólagos fiának lelkét a nők ellen irányzott erkölcsi merényletek egész sora terheli; a bűnszövetkezet többi tagja szintén kézre kerül. — Ezt a bűnügyi főtörténetet a félelmes epizódok hosszú sora tarkítja. A szerző összehalmozta munkájában mindazokat a hátborzongató jeleneteket, amelyeket a kezeügyébe kerülő francia rémregényekben olvasott. Volt bátorsága a párisi külvárosok bűnügyi világát Pestre, a jámbor német városkába, áthelyezni. Banditái talán megállhatták volna helyüket a külföldi regényekben, de elfogadhatatlanok voltak a magyar földön. Nagyvárosi társadalmi rajzról szó sem lehetett ebben a regényben, de a magyar puszta festése és a vidéki élet

jeleneteinek bemutatása hivatott íróra vallott. Úgy látszik, Kuthy Lajos maga is érezte, hogy mesemondása során milyen tévesztett utakon jár, ezért különféle elmélkedésekkel, társadalmi jelenségek boncolgatásával, közigazgatási kérdések megvitatásával iparkodott súlyt adni regényének. Felhasználta a jó alkalmat, hogy beleszője fejezeteibe a magyar közállapotok javítására, a törvénykezésre, rendőrségre, börtönrendszerre, uzsorára, zsidóügyre, nevelésre, lelencházakra vonatkozó eszméit. Legfőbb gondja természetesen az volt, hogy ijesztő jelenetekkel, meglepő fordulatokkal, züllött emberek gonoszságaival izgassa olvasóit. Novelláiban is a nekivadult indulatok és féktelen szenvedélyek kiélezésében találta gyönyörűségét. Királyok, hercegnők, grófok jelennek meg előttünk, spanyol urak és olasz hölgyek nyájaskodnak egymással, alávaló kalandorok és asszonyi szörnyetegek tervezik egymás ellen merényleteiket, külföldi játékbarlangok, boltíves főúri kéjlakok, pálmaerdők, narancsligetek, tengeri részletek képe bontakozik ki a háttérben. Az idegen hősök méltó kísérője az előkelőségre törekvő stílus. Ez a fellengző írásmód a nyelv díszítettségével kíván hatni; van is benne szín és erő, de nem egyszer szónoki frazeológiává válik.

Kuthy Lajos nem állt egymagában bűnügyi irányával. A közönség borzalmakra áhítozott s ezt megkapta másoktól is. Nagy Ignác (1810—1854) a *Magyar titkok*ban (1844) sorra bemutatta a magyar főváros ismeretlen zugait: az angyalcsináló házat, játékbarlangot, zsivány-fészket, koldustanyát, temetőt, csapszékeket. Főhőse Sue

híres alakjának, Rodolphenak, kisebbített mása. A magyar rémregényeknek ebben a példányában az ártatlanok szintén megmenekülnek, a gonosz emberek tervei meghiusulnak. Nagy Ignácnál jobban senki sem tudta kifürkészni a közönség kívánságait. Mivel észrevette, hogy olvasói szeretik a derűs jeleneteket is, a tréfáshangú fővárosi életképek egész sorát tette közé. Napi krónikái, torzképei, csevegései, karcolatai iskolát teremtettek. Sorra fölvezette az 1840-es évek Pestjének minden tipikus alakját: a házbért emelő háztulajdonost, a német nyárspolgárt, a goromba hídvámszedőt, a bérkocsist, a hajdút, a szédelgő uzsorást, a naplopó gavallért. Még a jelentéktelen dolgokról is ügyesen csevegett. Mint Kuthy Lajos, ő is erősen antiszemita író, az uzsorás zsidó alakja többször feltűnik munkáiban, felhívja olvasói figyelmét a magyar falu veszedelmére: a galíciai bevándorlók felszabadítása nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a magyarok a zsidók ajtai előtt fognak koldulni a mindennapi kenyérért.

Színdarabjai közül nagy sikert aratott politikai vígjátéka: a *Tisztújítás.* (1843.) Kacagtató képet festett benne a vármegyei életről. A demokrata szellemű darab meséje egyszerű: Aranka, a gazdag fiatal özvegy, annak ígéri kezét, aki a legközelebbi tisztújításon elnyeri az alispánságot; kezéért hárman versenyeznek; közülük az okos asszony a maga szerelmesét juttatja az alispáni székbe. A főtörténetbe pompás epizódokat szőtt a szerző. Megfigyelő és bemutató ereje főkép a kortesjelenetekben tűnt ki, de a vármegyei élet politikusairól, a fontolva haladás és a radikális átalakulás bajnokairól is sikerült fényképeket

adott. Inkább élcelődve foglalkozott hőseivel, a maró szatirától tartózkodott. Vígjátéka így is megtette hatását; politikai célzásai, vidám ötletei, mozgalmas jelenetei zajos tapsra indították a színházi közönséget.

Az 1840-es évektől kezdve a szépirodalmi folyóiratok hasábjain százával láttak napvilágot a történeti elbeszélések, a népies életképek s a szalonéletet festő komoly és víg társadalmi novellák. Jósika Miklós, Eötvös József, Kemény Zsigmond és Jókai Mór mellett a kisebb tehetségek egész sora tűnt fel. — A magyar regényirodalom egyik úttörője volt Petrichevich Horváth Lázár. (1807—1851.) Jósika Miklóssal egyidőben lépett fel, de erdélyi rokonának sikerei elvonták a közönség figyelmét Bulwert utánzó szalonregényétől. (*Az elbujdosott*, 1836.) Terjedelmes elbeszélő munkájának egyik érdekessége a kolozsvári mágnásélet bemutatása. — Buda és Pest társaséletéből vett szatirikus rajzaival vonta magára a figyelmet Frankenburg Adolf. (1811—1884.) Humoros csevegő volt, útleírásaival Heine modorát népszerűsítette. Iróniával vegyített szentimentálizmusa a maga idejében újszerűnek tetszett, később eléggé megkopott. Sovány meséit bőven ömlő szellemeskedéssel mondta el olvasóinak, a mulattató tárcaszerűségre vetette a súlyt, köznapi eseteket beszélt el a fürgetollú hírlapíró közvetlen hangján. — Az élcelő hangot Pákh Albert (1823—1867) fejlesztette tovább. A magyar hírlapi tárca elevensége sokat köszön tehetségének; a fővárosi eseményeket, a pesti alakokat kedvteléssel vette tollhegyre. Eredeti tehetségű humorista volt, gúnyos hangja mögött meleg szív dobogott, stílusát

teleszőtte szellemes fordulatokkal. Szembefordult a hamis pátosz kedvelőivel, üldözte az üres frázisokban gyönyörködő irányt, élénken és természetesen írt. — KELMENFY LÁSZLÓ (1815—1851) társadalmi regényeiben a lélektani elemzésre iparkodott példát adni, de lélekrajzában sok volt a valószínűtlenség, jellemfestésében untató volt az aprólékosság. (*Meghasonlott kedély*, 1846.) — Erőszakosan elcsavart stílusával, cifra szóvirágaival, sujtásos mondásaival tette nevét emlegetetté BERNÁT GÁSPÁR. (1810—1873.) Minden kompozíció nélkül, szeszélyes menetben ontotta írásait, gyönyörködött az olvasókat megkacagtató groteszk túlzásokban, elképesztő hasonlatokkal tüzdelte tele elbeszéléseit. — LAUKA GUSZTÁV (1818—1902) humoreszkjeiben szintén sok volt az erőltetettség, torzítás, furcsaság, de volt bennük ötletes naturalizmus is. Apró eseteit tréfás nagyképűséggel adta elő a cifra stílusvirágokat kedvelő közönség örömére.

A szabadságharc után a népieskedés mellett egyre jobban divatba jött a humorizálás. A folyóiratok munkatársai minden nemesebb tartalom nélkül népieskedtek és humorizáltak; ez volt a divat, ez tetszett a közönségnek.

Az 1850-es évek kedvelt humoristája volt BEÖTHY LÁSZLÓ. (1826—1857.) Vidám apróságaival sok derűs órát szerzett olvasóinak. Nagyobb elbeszélő munkái a fokozatos fejlődés jeleit mutatják, de korai halála sírba vitte a tehetségéhez fűzött reményeket. Pestnek, az osztrák rendőruralom alatt tengődő magyar-német kisvárosnak, tipikus alakjait érdeklődéssel figyelte; a fonákságok és félszegségek nem kerülték el figyelmét; gúnyolódott, élcelt,

enyelgett. Az angol íróktól és Saphir Móric bécsi németzsidó humoristától sokat tanult, de ez az idegen hatás inkább csak csekélyebb fajsúlyú humoreszkjein vehető észre. Eleinte pusztán mulattatni és nevettetni akart, később komolyabban vette hivatását. Főkép a Goldbach-családról szóló regényében bontakozott ki elbeszélő ügyessége. Szomorú kispolgári történetével — egy jobb sorsra érdemes boltos-család elzüllésének rajzával — nemesen szórakoztatta a Bach-korszak olvasóközönségét. *(A kék macskához,* 1858.)

Mint Beöthy László, az angol elbeszélők tanítványa volt Bérczy Károly (1821—1867) is. Finoman élezett stílusa, a kirívó színek iránt érzett idegenkedése és sikerült lelki elemzései becsült olvasmányokká tették írásait. Meséi során az előkelő körökben időzött legszívesebben, mágnás-hőseit nem puszta elképzelésből mintázta, dzsentri-alakjai romantikus és mégis eléggé reálisan megfigyelt személyek. Írói pályája Jósika Miklós és Bulwer tanulmányozásából indult ki s Washington Irvingen keresztül emelkedett művészi önállóságig. *(Élet és ábránd, Világ folyása.)*

Degré Alajos (1820—1896) a francia romantikusokat utánozta regényeiben és novelláiban. Dumas és Sue munkáiból sokat tanult, meséit könnyedén szőtte; s ha az elhitetés művészete nem volt is meg írói adományai között, előadó készsége az érdemesebb elbeszélők sorába emelte. Hősei túlzott eszményítéssel jelentek meg az olvasók előtt, a nagy idealizálás nem egyszer szinte eltüntette emberi vonásaikat. A romantika mellett a francia

társalgó stílusnak is helyet adott társadalmi regényeiben. *(Két év egy ügyvéd életéből, Kalandornő, A számüzött leánya, A kék vér, A nap hőse, Itthon.)*

Francia hatás alatt fejlődött Pálffy Albert (1820—1897) írói tehetsége is. Túlzó romantikusnak indult, évtizedekkel később megfontolt mesemondóvá higgadt le; fiatal éveiben nem törődött a művészettel, idősebb korában a klasszikus mesemondásra való törekvése törte igába fantáziáját. Képzelete a főrangú világ felé röpködött, de mesekereső leleménye nem sok tárgyat talált az arisztokrata családokban; a felső tízezer szalonéletéből nem tudott lélekbe nyomuló egyéneket kiragadni. Folyamatos stílusa, szerkesztő érzéke, enyhe romantikája a mindenben mértéktartó elbeszélőt mutatta. *(Esztike kisasszony professzora, Egy mérnök regénye, Anya és grófné, A régi Magyarország utolsó éveiben.)*

Jósika Miklóst választotta mesteréül Péterfalvi Szathmáry Károly. (1830—1891.) Történeti regényeit valamikor szívesen olvasták, később szétfoszlott a népszerűségük, mert az írónak sem a képzelőereje, sem a stílusa nem volt megkapó. Sok eseményt mondott el regényeiben, de az érdeklődés állandó táplálásához nem értett. Romantikus meséit országos fontosságú eseményekhez fűzte, alapos forrástanulmányokat végzett, mégsem hatolt be látó szemekkel a letűnt korszakok szellemébe. Az igazi költői ihlet hiányzott tehetségéből. Az ő példája is igazolja, hogy az alapos történeti tudás és a magas szellemi műveltség vajmi kevés biztosíték művészi történeti regény írására. Írói pályáján később Jókai Mór hatása alá került,

de eléggé száraz előadása meggátolta abban, hogy a legnépszerűbb magyar regényíró közelébe kerüljön. Mindvégig lelkiismeretes történeti elbeszélő maradt, históriai adatait gondosan értékesítette, forrásainak hézagait megfontolt képzelettel pótolta. *(Magyarhon fénykora, A kosztolányi hölgyek, Bethlen Gábor ifjúsága, Az ország sebei, Tudósok harca, Balassa Bálint, A legszebb hercegnő.)*

A népies elbeszélők között az önkényuralom és a kiegyezés korában Jókai Mór mellett Vas Gereben (1823—1868) volt a legnépszerűbb. Eleinte a dunántúli nemesvilág jókedvű novellistájának, Kovács Pálnak, stílusát követte, de csakhamar ráeszmélt arra, hogy nem szorul utánzásra; magának is megvan az egyéni stílusa és a párbeszédeket ügyesen szövő tehetsége. Tréfás karcolataiban, humoros históriáiban, regényes korrajzaiban szinte tüntetően kereste az eredetiséget. Erős nemzeti érzéssel írt. Be akarta mutatni a magyar nemzet társadalmi fejlődését a XIX. század első felében, meg akarta örökíteni a napoleoni háborúktól a szabadságharcig terjedő kor jellemző magyar alakjait. *(A régi jó idők, Nagy idők, nagy emberek, A nemzet napszámosai, Egy alispán, Jurátus élet, A tekintetes urak.)* Regényeiben a korrajzi elem igen értékes. Sorra felvonulnak bennük a szabadságharcot megelőző évtizedek különféle társadalmi rétegeinek típusai: a mágnás, nemes, pap, katona, tisztviselő, ügyvéd, tanár, tanító, diák, színész, polgár, paraszt, zsidó, cigány; a régi nemesvilág hősei: a vármegyei főispán, alispán, főjegyző, szolgabíró, táblabíró; mellettük a grófi kasznár, falusi bíró, jegyző, esküdt, bakter, kanász, csikós, juhász, halász,

jobbágy, pandúr, urasági cseléd. A dunántúli magyarságot kevés magyar író ismerte jobban Vas Gerebennél. Gyönyörködött a maga fajtájában, a patriarkális idők embereit vonzó világításban mutatta be, a nemesség és parasztság erényeit egyaránt kiemelte. Nem vonakodott a hibák bemutatásától sem, de az erkölcsi fogyatkozásokat inkább csak a javítás céljából hozta elő. Az oktató célzat ritkán hiányzott regényeiből. A pörösködés, tékozlás, irígység, nagyravágyás, pénzvágy, dölyf, versengés káros következményeit sok tanulságos történettel ábrázolta. Az életből másolt alakjai közé gyakran vegyített történeti hírnevű személyeket, költött meséit nem egyszer élénkítette históriai események elmondásával. Regényei voltaképen nem is egyebek, mint lazán egybefűzött epizód-tömegek. A főtörténet szálát minduntalan elszaggatják a mellékesemények; megindul a mese, hirtelen jó ötlete támad az írónak, az ötletet kiszélesíti mellékeseménnyé, messze eltér tulajdonképeni tárgyától, de mikor újra visszakerül hozzá, megint nem tud sokáig megmaradni mellette; csak újabb ötletre vár, hogy ismét belefogjon egy tetszetősnek ígérkező epizód kidolgozásába. Nincs határozott terve, nem fejleszti meséjét előre megállapított terv szerint. A kompozíció gyöngéit jóízű adomázással, humoros bölcselkedéssel, körmönfontan magyaros előadással takarja el. Adomázásában van valami komázó modor, bölcselkedésében eleven parasztfilozófia. Nemcsak a nép beszédmódját ismeri kitűnően, hanem a nép lelkét, a parasztember gondolkodását is; kár, hogy optimista realizmusa híjával van a

magasabb művészetnek. Írásait nem hintette tele a költészet aranyporával.

Elbeszélők:

Abonyi Lajos (1833–1898), családi nevén Márton Ferenc, földbirtokos, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Ábrai Károly (szül. 1830. december 8. Szatmár; megh. 1912. augusztus 18. Budapest), családi nevén Figura Károly, református pap, gimnáziumi tanár, közigazgatási tisztviselő. Az önkényuralom korában Szatmáron, a kiegyezés éveiben Hódmezővásárhelyen tanított, utóbb Csongrád megye főjegyzőjévé, majd Hódmezővásárhely polgármesterévé választották. Nyolcvankét éves korában halt meg. — Regényírásában Jósika Miklós utánzója volt, tehetsége sok rokon vonást mutat Péterfalvi Szathmáry Károlyéval, a másik termékeny Jósika-tanítvánnyal. — Történeti beszélyek. Két kötet. Pest, 1859. — Az utolsó Szapolyai. Regény. Négy kötet. Pest, 1860. — Egy esküszegő király. Regény. Pest, 1861. — Nagy hazafiak. Regény. Három kötet. Pest, 1865. — Vihar után. Regény. Négy kötet. Pest, 1867. — Romok a hullámtörésből. Regény. Négy kötet. Pest, 1868. — Hangok a viharból. Novellák. Pest, 1869. — Magyarország 1848–1849. Regényes korrajz. Pest, 1870.

Balázs Sándor (1830–1887) pesti író, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Beöthy László (szül. 1826. május 1. Komárom; megh. 1857. május 27. Pest) pesti író, Beöthy Zsigmond testvéröccse, Beöthy Zsolt nagybátyja. Református nemesi családból származott, jogot végzett, a forradalom a harctérre sodorta, később hadbíró-főhadnaggyá nevezték ki, a szabadságharc után megpróbálkozott a színi pályával, azután Pestre költözött s az irodalomnak áldozta minden idejét. Bohém életéről sok vidám történet forgott közszájon. «Egy írói csoport tagja volt, jegyezte fel róla Beöthy Zsolt, melyet a sírva-vigadás ősi kedve s országos alkalma hozott együvé a fővárosba, hol e gyásznapokban pohárcsengés, cigányzene és tréfaszó között éltek; most reménytelenül nekibúsulva, majd meg légvárakat építve. E tehetséges és szeretetreméltó fiúk egyike volt Beöthy László, talán a legvígabb valamennyi

közt. Úgyszólván jó pajtásának nézte mindenki az országban.» Harmincegy éves korában halt meg. — Adomázó füzetei a 1850-es években kézről kézre jártak. (Puncs, Nesze semmi, fogd meg jól, Lacikonyha, Százegy kolera-csepp, Beöthy László mint pesti arszlán.) — Beszélyek. Pest, 1855. (A Hölgyfutár egyik különösen népszerű novellistája volt, komoly és víg elbeszéléseit egyformán kedvelték.) — Novellák. Két kötet. Pest, 1857. (A tréfás hang jobban illik írói egyéniségéhez, mint a komoly elbeszélés.) — Komédia és tragédia. Pest, 1857. (Egyik legjobb humoros novellája.) — A puszták fia. Regény. Pest, 1857. (Hőse a II. Katalin cárnő idejében élő félelmes orosz kalandor: Pugacseff.) — A kék macskához, Goldbach et comp. Regény. Két kötet. Pest, 1858. (Romantikus meséje Sue irányának, továbbá Kuthy Lajos és Nagy Ignác regényeinek egyik nemesebb hajtása, de már Jókai-jellemvonások is találhatók benne. A tehetséges író a romantikától a realizmus felé tart, figyeli a nagyváros társadalmát, rámutat a bűnös környezet züllesztő hatására. Regényét később is kiadták: 1883-ban és 1908-ban.) — Válogatott művei. Három kötet. Pest, 1859. (A gyüjteményt Beöthy Zsigmond rendezte sajtó alá a szerző életrajzával.) — Menyasszony. Regény. Ország-Világ. 1881. évf. (A befejezetlenül maradt kézirat szövege Beöthy Zsolt előszavával jelent meg.)

Beöthy Zsigmond (1819–1896) ügyvéd és bíró. — Életéről és munkáiról: a színműírók között.

Bernát Gáspár (szül. 1810. június 26. Tiszafüred, Heves megye; megh. 1873. január 4. Pest) okleveles ügyvéd. Református nemesi családból származott, iskoláit Debrecenben és Sárospatakon végezte, mint elszegényedett földbirtokos Pesten élt. Elmés tréfáival, bizarr ötleteivel, képtelen túlzásaival állandó derültségben tartotta környezetét. A «gazsiádák»-on mindenki nevetett. Mikor valamelyik vidéki nemesúr felrándult a fővárosba, nem volt teljes a mulatsága, ha Bernát Gazsi elmaradt az Arany Sasból. Hatvanhárom éves korában halt meg. — Az országos hírnevű író, Szinnyei Ferenc találó jellemzése szerint, a jószívű nemesúrnak és az élősködő bohémnak sajátszerű keveréke volt. Mindig akadt kacagó és fizető publikuma. «Maga mondta, hogy öt dolgot sohasem cselekedett életében: sohasem nevetett és szaladt, sohasem gorombáskodott és hízelgett és sohasem fizetett.» Életképei-

ben, humoreszkjeiben, elmélkedéseiben a tartalom nagyon mellékes volt, az írás zamatát a groteszk humorú egyéni előadás alkotta. (Néhány példa lehetetlen túlzásaiból, a híres gazsiádákból: «A csöndben a szúnyogmosolygás és a bajusznövés is hallható lön»; vagy: «Az Arany Sasban Lisznyai olyatén hétágú toasztokat vágott, hogy három cső főtt kukorica visszaszaladt tőlük eredeti földjére.») Nagyotmondásai mellett szerette a rikító képekkel teletűzdelt kacskaringós mondatokat. «Írásmódja a humoros stílusnak legteljesebb elfajulása.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.) — Sajátságos, hogy furcsaságainak éppen a kényeskedő Honderű adott teret, Petrichevich Horváth Lázár folyóiratába írt legszívesebben. Önálló köteteit sokan vásárolták. — Freskóképek. Három kötet. Pest, 1848–1851. (Humoreszkek, adomák, tréfák.) — Kacagányok. Pest, 1857. (Hasonló tartalommal.) — Lavotta élete. Pest, 1857. (A híres zeneszerző és hegedűművész pályájának rajza Bernát Gáspár édesatyjának följegyzései nyomán.) — Ki a vivát? Pest, 1861. (Népszínmű a kortesvilágból.) — Adomái, élcei, apró freskóképei és gazsiádái. Budapest, 1878. (Válogatott gyüjtemény.)

Bérczy Károly (szül. 1821. március 2. Balassagyarmat, Nógrád megye; megh. 1867. december 11. Pest) okleveles ügyvéd, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Felvidéki katolikus családból származott, jogi tanulmányait Pesten végezte, 1842-ben kinevezték a budai helytartótanácshoz, itt gróf Széchenyi István mellett a közlekedési osztály kisebb hivatali dolgait végezte. A szabadságharc idején lemondott hivataláról, ettől kezdve egyedül az irodalomnak élt. 1858-ban megalapította a Vadász- És Versenylap című sportközlönyt, folyóiratával úttörő munkát végzett az addig teljesen elhanyagolt magyar sportnyelv terén. A koronázás után 1867-ben nemességet kapott I. Ferenc József királytól. Negyvenhat éves korában halt meg. — Élet és ábránd. Novellák. Két kötet. Pest, 1852. (A szerző a lélektani és környezetrajzoló elbeszélésben elmés párbeszédeivel és ügyes mesebonyolításával vonta magára a figyelmet.) — Világ folyása. Novellák. Három kötet. Pest, 1853. (Kellemes elbeszélő modora ebben a gyüjteményében is feltünt. Meséit komoly lélekrajzi alapra építette.) — Magyar–német és német–magyar vadász-műszótár. Pest, 1860. (Az arisztokraták nagy részének ebben az időben még mindig nem volt magyar

műveltsége, az idegen szellemű mágnásvilágban Bérczy Károly otthonosan mozgott, förangú ismerőseit közelebb hozta a nemzeti gondolkodáshoz. Jókai Mór jellemzése szerint: «Bérczy Károly alakja finom, előkelő szabású volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol. Mi többiek mind franciák voltunk.» Az elegáns író sok nyelven beszélt s a sporton keresztül hódította meg a grófi köröket.) — Anyégin. Regény versekben. Puskin után oroszból. Pest, 1866. (A legszebb magyar műfordítások egyike. A nagyhírű verses regényt Bérczy Károly olyan művészi erővel fordította magyarra, hogy munkája emberöltőkön keresztül sem vesztett szépségéből. Valami varázsos zengése van ennek a fordításnak. Megfogja és hatása alatt tartja az olvasót.) — A gyógyult seb. Novella. Budapest, 1880. (Legsikerültebb elbeszélése az Olcsó Könyvtár füzetei között. Az 1863-ból való novellában a felvidéki háttér rajza éppen olyan gondos, mint a személyek bemutatása és a lelki fejlődés fokozatos drámaisága. Szerelmi történet. Leonában felébred ifjúkori vonzalma, de imádója nem méltó hozzá; az álmodozó asszony még idejekorán belátja, hogy egyedül férje érdemli meg szerelmét.)

Boros Mihály (szül. 1815. január 9. Ószöny, Komárom megye; megh. 1899. november 5. Sárbogárd, Fehér megye) pápai református teológus, pesti jurátus, székesfehérvári ügyvéd, 1849-ben százados-hadbíró, a Bach-korszak idején hírlapíró Pesten, 1860-ban Fehér megye alispánja, később gyakorló ügyvéd, majd járásbíró Székesfehérvárt. Nyolcvannégy éves korában halt meg. — A szabadságharc előtt tréfás életképeivel és szatirikus elbeszéléseivel tűnt ki, kortársait és a magyar viszonyokat jó megfigyelő erővel csipkedte, de nem ezek a gyönge ízlésű alkalmi évődések tették népszerűvé, hanem a szabadságharc után közrebocsátott oktató elbeszélései. A népműveltség fejlesztését tűzte ki célul, az egyszerű emberekhez fordult hasznos munkáival. — Béthel. Székesfehérvár, 1844. (Ószövetségi tárgyú elbeszélések.) — Politikai kis káté a nép számára. Pest, 1848. (Megjelent német, tót, horvát, szerb és román nyelven is.) — Házasság spekulációból. Pest, 1850. (Víg regény.) — A hazajáró lélek. Pest, 1856. (Víg regény.) — Boldogháza. Pest, 1856. (Oktató elbeszélés a nép számára.) — András, a szolgalegény. Pest, 1857. (Hasznos könyv a falusiak számára.) — Boldogházi esték. Tizenkét füzet. Pest, 1857–1858. (Elbeszélések a nép

fiainak.) — Boros Mihály válogatott kisebb munkái. Három kötet. Budapest, 1874. (Legkedveltebb munkáinak sorozata.) — Élményeim 1848–1861. Két füzet. Budapest, 1881–1882. (Visszapillantás életének megpróbáltatásaira.)

Bulyovszky Gyula (szül. 1827. április 10. Rákoskeresztúr, Pest megye; megh. 1883. április 17. Budapest) okleveles ügyvéd, pesti hírlapíró. Evangélikus gazdatiszti-családból származott, 1848-ban a márciusi ifjúság egyik vezére volt, 1859-től kezdve a Nefelejts című szépirodalmi folyóiratot szerkesztette, később az Országos Színészegyesület irányításával szerzett érdemeket. Ötvenhat éves korában halt meg. — Kevesen tudták róla, hogy 1854 tavaszán titokban ő fordította le magyarra a Gott erhalte kezdetű császári néphimnuszt. Szövegét Nádaskay Lajos javította át s a kettős munka Érhalmi Gerő fordítói álnévvel került a magyar iskolákba, mint Kölcsey Himnuszának összbirodalmi ellendarabja. — Bulyovszky Gyula a francia csevegések utánzásával új színárnyalatot adott a magyar hírlapi tárcának. Könnyedén, eleven észjárással, világfias szellemben írt. Az 1850-es években a Magyar Hírlap, a Nefelejts és más lapok hasábjain közreadott elmefuttatásai népszerűvé tették a szellemes előadást kívánó műfajt. Tárcáit és elbeszéléseit nem gyüjtötte össze. Néhány színdarabját sikerrel játszották. — Fúzió. Vígjáték. Budapest, 1879. (A Nemzeti Színházban 1878 őszén került színre.)

Bulyovszky Lilla (szül. 1833. május 25. Kolozsvár; megh. 1909. december 11. Grác), családi nevén Szilágyi Lilla, hírneves színésznő. A pesti Nemzeti Színház tagja volt, 1848-ban nőül ment Bulyovszky Gyulához, 1860-tól kezdve Németország legelőkelőbb színpadjain aratott sikereket. Élete utolsó évtizedeit Budapesten töltötte. Hetvenhárom éves korában halt meg. Nagy vagyonát jótékony célra hagyta. — Novellák. Négy kötet. Pest, 1855–1857. — Norvégiából. Úti emlékek. Két kötet. Pest, 1866. — A Nemzeti Színház számára az 1850-es években számos színdarabot fordított franciából magyarra.

Csató Pál (szül. 1804. január 7. Sarkad, Bihar megye; megh. 1841. február 15. Pozsony) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Katolikus székely családból származott, iskoláit Nagyváradon járta, három évet töltött a pesti központi szemináriumban, 1823-ban kilépett a papnevelő-intézetből, a teológiát a jogi pályával

cserélte fel. Mint förangú házakban alkalmazott nevelő, jólétben élt; annál nehezebb helyzetbe jutott később, mint pesti író. A megélhetés gondjaitól zaklatva, 1837 végén Pozsonyba költözött, a Hírnök munkatársa lett, ebben a reakcionárius kormánypárti hírlapban elkeseredett harcot indított az akadémiai triumvirátus ellen. Azt állította, hogy Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály irodalmi pártpolitikát űznek, a feltörekvő tehetségeket ledorongolják, a maguk gyarlóságait gondosan leplezik. Egykori pártfogói nem térhettek ki a válaszadás elől, szenvedélyes polémia indult meg, az elkeseredett harcban Csató Pál vesztett: Bajza József kimutatta, milyen foltjai vannak jellemének; bebizonyította, hogy még írói tollát is bérbe adta. A közvélemény az Athenaeum körének adott igazat, a pozsonyi segédszerkesztőt erkölcsi halottnak tekintették. Ez túlzás volt. Az irodalom barátai mindenesetre fájlalhatták, hogy a tehetséges író már harminchét éves korában sírba szállt. — Csató Pál novellái a korabeli folyóiratok és évkönyvek évfolyamaiban jelentek meg. Franciás irodalmi ízlés sugárzott belőlük. (A fiatal szív, Szerelemmel nem jó játszani.) — Francia mintára iparkodott a könnyű énekes vígjátékot is meghonosítani a magyar színpadon. (Egyfelvonásos vaudeville-je: A tolvaj.) — Háromfelvonásos vígjátéka: Megházasodtam. Buda, 1841. (A pesti Nemzeti Színházban 1837-től 1850-ig 19-szer került színre, tehát a sűrűbben játszott színdarabok közé tartozott.) — Irodalmi hagyatékának válogatott gyüjteménye: Csató Pál szépirodalmi munkái. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1883. (A kötetet Csató Pál emlékének kegyeletes megújítója, Beöthy Zsolt, rendezte sajtó alá az író életrajzával.)

Császár Ferenc (1807–1858) királyi bíró, a Pesti Napló szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Degré Alajos (szül. 1820. január 6. Lippa, Temes megye; megh. 1896. november 2. Budapest) okleveles ügyvéd, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Francia eredetű katolikus családból származott, az 1840-es években sokat szerepelt a pozsonyi jurátusok és a pesti írók között, a szabadságharcot mint huszártiszt küzdötte végig. A világosi fegyverletétel után egy ideig bujdosott, utóbb Aradon élt rendőri felügyelet alatt, majd a fővárosban telepedett le. Élete alkonyán az Ország-Világ szépirodalmi folyó-

iratot szerkesztette. Hetvenhat éves korában halt meg. — Első szépirodalmi kísérletei az Athenaeum, Életképek, Honderü és Pesti Divatlap évfolyamaiban jelentek meg. A Nemzeti Színházban 1844-től 1867-ig tizenegy darabját hozták színre. — Iparlovag. Vígjáték. Pozsony, 1844. (Pozsonyban 1843-ban, Pesten 1844-ben adták elő. A fiatal író a korabeli magyar ifjúság léhaságáról meglehetősen elkedvetlenítő képet rajzol.) — Eljegyzés álarc alatt. Vígjáték. Pest, 1845. (A francia szalon-vígjátékok modorában írt színdarab személyei bőbeszédüen társalognak egy-egy témáról. A szerelem mellett a nemzetietlenség ostorozásának is teret juttat a szerző.) — Félreismert lángész. Vígjáték. Pest, 1846. (Mint előbbi darabját, ezt is ötször játszották a Nemzeti Színházban. A fiatal óriások nagyzási hóbortját teszi benne nevetségessé.) — Kedélyrajzok. Novellák. Pest, 1847. (Folyóiratokban megjelent komoly és víg elbeszéléseinek gyüjteménye. A derüs hang jobban simul tollához, mint az olvasók ijesztésére szánt romantika.) — Két év egy ügyvéd életéből. Regény. Két kötet. Pest, 1853. (A saját költségén kiadott regény kedvező fogadtatása nagy kedvet támasztott benne nagyobb elbeszélő munkák írására.) — Degré Alajos novellái. Három kötet. Pest, 1854. (Ötletek és alakok rajzolása egy-egy kis meseváz körül. Számos Scribe-motívum mulattató újrarendezésben.) — Kalandornő. Regény. Két kötet. Pest, 1854. (Mint első regénye, ez is a Sue–Dumas-irány terméke. Dramatizált szövegét 1860-ban játszották a Nemzeti Színház művészei, de a darab megbukott.) — Salvator Rosa. Három kötet. Pest, 1855. (Egyetlen történeti regénye, valamennyi elbeszélő munkája között a legértékesebb. Hősét, a XVII. századi híres olasz festőt, lelkesen idealizálja.) — A száműzött leánya. Regény. Pest, 1865. (Romantikus párisi történet magyar és francia alakokkal.) — A kék vér. Regény. Pest, 1870. (A kor szellemét meg nem értő arisztokrácia, szemben a pénz és munka győzelmes előretörésével.) — A nap hőse. Regény. Két kötet. Pest, 1870. (A kisvárosi élet szatirikus képe.) — Itthon. Regény. Budapest, 1877. (A haladó eszmék hatása a társadalom átalakulására.) — Visszaemlékezéseim. Két kötet. Budapest, 1883–1884. (Emlékiratok.) — Így van jól. Regény. Budapest, 1887. (Vidám történet magyar alakokkal.)

Dobsa Lajos (1824–1902) földbirtokos, a Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a színműírók között.

Fáy András (1786–1864) pestmegyei földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Frankenburg Adolf (szül. 1811. november 11. Németkeresztúr, Sopron megye; megh. 1884. július 3. Eggenberg, Stájerország) királyi tisztviselő, az Életképek szerkesztője, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Katolikus gazdatiszti-családból származott, gimnáziumi osztályainak elvégzése után Keszthelyen mezőgazdaságot, Egerben jogot tanult, Pozsonyban jurátus volt. Egy ideig Széchenyi István szolgálatában állott, megpróbálkozott a gazdálkodással, majd írnoki állást nyert a Magyar Tudós Társaság titkári hivatalában. 1838-ban állami szolgálatba lépett, néhány év mulva kinevezték Budára kincstári levéltári tisztnek. 1843-ban megindította szépirodalmi folyóiratát, az Életképeket. Elöljárói nehezteltek reá szerkesztői mellékfoglalkozásáért, ezért 1847-ben Bécsbe helyezték át kancelláriai hivatalnoknak. Nyugalomba vonulása után 1866-ban visszatért Pestre, 1868-ban Sopronba költözött. A soproniak 1879-ben országos ünnepséggel ülték meg írói munkásságának ötvenéves jubileumát. Hetvenhárom éves korában halt meg. Végső akarata szerint Budapesten temették el. — A bőtermésű, mozgékony írót kortársai «magyar Saphir»-nak, mások «magyar Jean Paul»-nak nevezték el s nem jogtalanul. Tréfálkozása kissé németes ízű humorizálás, hangjában sok volt az ifjú Németország íróinak élcelő modorából. — Estikék. Két kötet. Pest, 1844. (Elbeszélések.) — Sírvavigadók. Két kötet. Pest, 1857. (Elbeszélések.) — Zsibvásár. Két kötet. Pest, 1858. (Elbeszélések.) — Bolond Miska Naptára. Tizenhárom évfolyam. Pest, 1858–1870. (Bolond Miska alakját Tóth Kálmán élclapjának megindulása előtt Frankenburg Adolf teremtette meg. Kalendáriumának első évfolyamából tízezer példány kelt el.) — Őszinte vallomások. Két kötet. Pest, 1861. (Visszapillantások pályájára.) — Emlékiratok. Három kötet. Pest, 1867. (Az előbbi mű folytatása.) — Bécsi élményeim. Két kötet. Sopron, 1880. (Emlékek, följegyzések.)

Gaal József (szül. 1811. december 12. Nagykároly; megh. 1866. február 28. Pest) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Székely eredetű gazdatiszti családból származott, jogi tanulmányainak elvégzése után a budai helytartóságban nyert

alkalmazást, a szabadságharc bukása után megfosztották állásától. Hogy megélhessen, kénytelen volt öreg korára nevelőnek beállni a Csekonics-családhoz. Aradon és a torontálmegyei Zsombolyán élt tanítványaival, a grófi házban maradt haláláig. Ötvenöt éves korában halt meg. — Az 1830-as évek elejétől kezdve számos költeménye és elbeszélése jelent meg, a pesti Nemzeti Színházban kilenc darabját játszották. (A Peleskei nótárius sikerét egyik sem közelítette meg; legtöbbet ért A király Ludason című történeti vígjátéka s a Szerelem és champagner című társadalmi vígjátéka.) — Szirmay Ilona. Két kötet. Pest, 1836. (Történeti regényével megelőzte Jósika Miklós Abafiját. Munkája voltaképen a következő főcímmel jelent meg: «Pattanházi Pattangi Jób mátészalkai esküdt elbeszélései. Irta: Gaal. Első rész: Szirmay Ilona.» Pattangi Jób képzelt személyét úgy tünteti fel, hogy a mátészalkai esküdt a «román» szerzője, ő pedig csak a kiadója. Históriai adatait Szirmay Antalnak Szatmár és Ugocsa vármegyékről szóló monográfiáiból meritette, némi krónikaszerűség van is regényében. Személyei, úgymond Szinnyei Ferenc, nem igazi jellemek, hanem ismert sablonok, ezért unalmasak; a külső eseményeket nem kísérik lelki mozzanatok; a részletekben azonban sok a figyelemreméltó, párbeszédei sokszor jellemzetesek, a mellékalakok rajza jóhumorú. «Mindenesetre igen figyelemreméltó alkotás abban a korban. Azt sem kell felednünk, hogy egy huszonöt éves ifjú műve, ki néhány novella megírása után mindjárt regénybe mert fogni s első kísérlete sikerült.») — A király Ludason. Pest, 1837. (Történeti vígjátéka a budai színpadon 1837-ben szép sikert aratott. Mátyás király álruhában várja Nápolyból érkező menyasszonyát, Beatrix hercegnőt, de a nápolyi királyleány hasonló cselt sző, kölcsönös megtévesztésük ellenére is egymásba szeretnek. A vígjáték Kisfaludy Károly stílusában készült.) — Peleskei nótárius. Bohózat három szakaszban. Zenéje Thern Károlytól. Pest, 1839. (Negyedik kiadása az Olcsó Könyvtár füzetei között 1881-ben. A pesti Nemzeti Színházban 1838-tól 1867-ig 61-szer játszották, a közönség később is szívesen fogadta. Az önkényuralom idején a cenzúra sértőnek találta Baczur Gazsi nótáját: «Hugo Victor, Goethe, Börne, Bár az oldaluk betörne»; ehelyett a következő két sort kellett énekelni: «Tudomány és politika, Hogy enné meg mind a béka». Annak idején Vörösmarty Mihály és Szontagh Gusz-

táv elismerő bírálatot írtak a darabról; Munkácsy János azt állította, hogy az egész énekes bohózat össze-vissza lopkodott krajcáros komédia. Ez vakmerő kijelentés volt, a féltékenykedő versenytárs felelőtlen gyanúsítása. A Peleskei Nótárius az egykorú gyarló, tündéries bohózatok közül toronyként magaslott ki. Toldy Ferenc szerint a darab előadását országos hatás kísérte. «A Gvadányi által nyujtott anyag drámai belátással van felhasználva s nemcsak furcsa helyzetekkel, elmés ötletekkel, hanem többnyire éles és élethű, bár, mi a vígjátékban szabad, erősb vonásokkal rajzolt alakokkal felette mulatságossá téve.» — Bayer József szerint a szerző érdemei: «Az életből vett alakok magyarsága, a kitünő főszerep mellett egész sora a hatásos mellékalakoknak, a nótárius mellett az egész kupaktanács, a géci boszorkány épúgy, mint a tipikussá vált pesti korhely, Baczur Gazsi. Adjuk hozzá Gvadányi népszerű meséjét, Thern kitünő zenéjét, a tündéries elem humoros alkalmazását és divatját, a színhely változatosságát, a mesén uralkodó kedves derültséget és szeretetreméltó jóizűséget, tarka sokféleséget és végül azt, hogy mindez külön és együttvéve új, szokatlan volt, meg fogjuk érteni sikerét, azt a hallatlan sikert, hogy ez az 1838-iki műsor egyetlen darabja, mely a mai napig fönn tudta magát a színen tartani.») — Pazar fösvények. Pest, 1840. (Társadalmi vígjáték.) — Két Júlia. Pest, 1841. (Társadalmi vígjáték.) — Szvatopluk. Pest, 1843. (Történeti szomorújáték. Szigligeti Ede szerint a darab «legnagyobb balsorsa az volt, hogy a panszláv mozgalmak korszakában jött színre s a mi közönségünk a tót tragikai hős fölött sehogy sem akart sajnálkozni.») — A vén sas. Pest, 1844. (Bohózat.) — Gróf Benyovszky Móric élete és viszontagságai. Pest, 1857. (Elbeszélés a Vasárnapi Könyvtárban.) — Rontó Pál élete és viszontagságai. Pest, 1857. (Elbeszélés a Vasárnapi Könyvtárban.) — Gaal József összes művei. Három kötet. Budapest, 1881–1882. (Badics Ferenc életrajzi bevezetésével Abafi Lajos Nemzeti Könyvtárában.) — Szirmay Ilona. Budapest, 1905. (Franklin-Társulat Magyar Regényirói.)

Gyulai Pál (1826–1909) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben. — Novellairói tehetsége már ebben az időszakban magára vonta a figyelmet.

Jósika Júlia (szül. 1813. Pest; megh. 1893. június 10. Drezda), családi nevén báró Jósika Miklósné báró Podmaniczky Júlia, a kiváló regényíró neje. Harmincnégy éves korában ment nőül Jósika Miklóshoz, férjének valóságos örangyala volt. Több Jósika-regényt fordított németre, maga is írt német költeményeket. Nyolcvan éves korában halt meg. — Éva. Regény. Két kötet. Pest. 1860. — Való és költött. Novellák. Három kötet. Pest, 1862. — Családélet. Regény. Két kötet. Pest, 1862. — Pályavezető. Jó tanácsok világbalépő fiatal leányok számára. Pest, 1863. — Az élet esélyei. Regény. Pest, 1864.

Karacs Teréz (szül. 1808. április 18. Pest; megh. 1892. október 7. Békés) nevelőnő. Atyját, Karacs Ferenc rézmetszőt, és anyját, Takács Éva írónőt, jól ismerte a főváros egész iróvilága; a család 1840 táján annyira tönkrement, hogy Karacs Teréznek magának kellett megkeresnie kenyerét. Pesten, Miskolcon, Kolozsvárt és kisebb vidéki helyeken tanította leánynövendékeit, a maga tanterve szerint dolgozott, előkelő tanítványait és egyszerű sorsú leánytanulóit egyforma lelkesedéssel nevelte. Nyolcvannégy éves korában halt meg. — Játékszínterv. Pest, 1838. (Színmű a pesti magyar színészet világából.) — Karacs Teréz összes munkái. Két kötet. Miskolc, 1853. (Legjellemzőbb novellái ebben a gyüjteményében vannak. Hősei eszményi gondolkodású nők.) — A régi magyar színészetről. Arad, 1888. (A szerző kifogyhatatlan volt az irodalmi vonatkozású visszaemlékezésekben. Különösen a Fővárosi Lapok közöltek tollából érdekes följegyzéseket.) — Karacs Teréz művei. Gyula, 1889. (Novellák.)

Kelmenfy László (szül. 1815. december 1. Nagyvárad; megh. 1851. április 21. Buda), családi nevén Hazucha Ferenc, okleveles mérnök, hírlapíró, a Kisfaludy-Társaság tagja. Katolikus polgárcsaládból származott, szegény sorsából keserves nélkülözések között küzdötte fel magát, szomorú élettapasztalatai lehangolttá, dacossá, nyerssé tették lelkét. Az országos építészeti hivatalban dolgozott, a szabadságharc után állás nélkül maradt, tüdőbetegsége már harminchat éves korában sírba vitte. Erősjellemű férfiú volt, kritikai cikkei miatt sokan gyűlölték, főkép az tette népszerűtlenné, hogy hevesen támadta Petőfi Sándort. — Korhely életnek szomorú a vége. Buda, 1845. (Oktató elbeszélés a nép számára. A népkönyveket kiadó egyesület első díjával jutalmazott pályamű.) — Beszélyek. Két kötet. Pest, 1846. (Folyó-

iratokban megjelent novelláinak gyüjteménye.) — Meghasonlott kedély. Két kötet. Pest, 1846. (Magyar szinterü társadalmi regény.) — Ezer év előtt. Pest, 1850. (Elbeszélések.)

Kempelen Győzőné Tóth Riza (szül. 1829. Baja; megh. 1858. január 1. Jászberény), Kempelen Győző hírlapíró neje, Tóth Kálmán költő testvérnénje. Huszonkilenc éves korában halt meg. — Kempelen Riza beszélyei. Négy kötet. Szeged, 1855. — Kempelen Riza újabb beszélyei. Két kötet. Szeged, 1858. — Kibékülés. Regény. Szeged, 1858. — Kempelen Győző munkái. Két kötet. Pest, 1865. (Ebben Kempelen Riza novellája: A grófnő.)

Kovács Pál (szül. 1808. július 1. Dég, Veszprém megye; megh. 1886. augusztus 13. Győr) orvos, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Jómódú református családból származott, tanulmányait a pápai főiskolában végezte, mint pesti orvostanhallgató megismerkedett Fáy Andrással, Kisfaludy Károllyal, Vörösmarty Mihállyal, Bajza Józseffel, Toldy Ferenccel. Orvosi gyakorlatát 1835-ben kezdte meg Győrött, az itteni német hírlap helyébe 1847-ben megalapította a Hazánk cimü ujságot, az akkori legkiválóbb magyar irók dolgoztak lapjába. Ötvenéves irói jubileumát 1877-ben országos ünnepléssel ülték meg. Hetvennyolc éves korában húnyt el. — Ifjú éveiben a Tudományos Gyüjtemény és az Auróra munkatársa volt, ettől kezdve késő aggkoráig serényen forgatta a tollat. — Thalia. Eredeti szindarabok gyüjteménye. Három kötet. Pest és Győr, 1833–1837. (Kisebb-nagyobb vígjátékok gyüjteménye.) — Kovács Pál munkái. Négy kötet. Pápa és Győr, 1841–1846. (Novellák és szinművek gyüjteménye.)

Kuthy Lajos (szül. 1813. január 9. Érmihályfalva, Bihar megye; megh. 1864. augusztus 27. Nagyvárad) pesti iró, később császári tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Kálvinista papi családból származott, tanulmányait a debreceni református főiskolában végezte, húsz éves korában Bihar megye szolgálatába állt. Társadalmi összeköttetései, bizalmat keltő modora és nem közönséges tehetsége fényes jövővel biztatták. A bihari nemesurak megválasztották aljegyzőnek, 1834 őszén a megye egyik országgyülési követével Pozsonyba ment, itt annyira belemerült a jurátus-ifjúság politikai mozgalmaiba, hogy a diéta szétoszlása után a budai helytartótanács kiadta ellene az

elfogató parancsot. Megláncolva vitték Budára, közel egy évig raboskodott, kiszabadulása után eltiltották az ügyvédi vizsgálattól. Egy ideig aljegyző volt megyéjében, 1838-ban Pestre költözött, bejutott a legelőkelőbb körökbe, a mágnások és mágnásasszonyok egyformán kényeztették, utóbb gróf Batthyány Lajos meghívta magántitkárának. A szellemesen társalgó író nagyúri módon élt, fényes estélyeket adott, adósságai egyre növekedtek. Megtörtént az a nem mindennapi eset, hogy mikor az uzsorások 1845-ben elárverezték bútorait, a főrangú nők megvásárolták és visszaajándékozták minden ingóságát. A szabadságharc után írói keresményéből próbált megélni, de ínsége egyre jobban növekedett, kétségbeesésében hivatalt kért a Bach-kormánytól. 1853 végén kinevezték megyei biztossá, Szatmáron és Nagyváradon végezte szolgálatát, azontúl már ritkán nyúlt írói tollához. Honfitársai megvetéssel fordultak el tőle, különösen akkor, amikor 1855-ben örvendező költeményt írt Erzsébet császárné első gyermekének születésére. Élete végén Nagyváradon élt szerény császári nyugdíjából. Ötvenegy éves korában halt meg. — Greguss Ágost szerint: «A francia regényességnek irodalmunkban ő egyik legragyogóbb képviselője: sajátságos és csillogó, eleven és szenvedélyes, de gyakran különködő és erőszakos, ideges és dagályos is. Művei nem szerkezetük, hanem egyes részleteik által tünnek ki s táj- és életképek festésében szinte páratlan. A regény és színmű nem eleme, de mint beszélyíró első sorban áll.» (Greguss Ágost 1865. évi titkári jelentése: A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 2. köt. Pest, 1869.) — Toldy Ferenc szerint: «Hosszú sorát adta a gazdag és ragyogó képzelemről tanuskodó beszélyeknek, melyek tárgyai erős szenvedélyek, szintoly erős színekkel és szenvedélyes, virágos előadásban, bár alakjai lélektani alap hiánya mellett mindinkább a túlzottba, bizarrba, előadása váltig üres frazeológiába csapott át.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt szerint a tíz éven keresztül legolvasottabb és legmagasztaltabb elbeszélő rendkívüli tehetsége, rendkívüli botlások között nyilatkozott: «Az eszmét, valót, igazságot elhanyagolta és féktelen képzelete korlátlanul csapongott szerte. Erejét főleg a viharos szenvedélyek festésében tündököltette s erőnek erejével tragikai hatásra törekedett. Bizarr, képtelen meséinek megfelel előadása; most üres szóvirágokat, nagy mondá-

sokat hajhászó tarkasága, majd csinált rövidessége is, holott nyelve magyaros és költői szárnyalásra képes.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Szinnyei Ferenc szerint valami ideges kidolgozási mód jellemzi írásait. «Egyes részleteket valóhíven, jól megfigyelve, gonddal dolgoz ki, máskor elragadja szónoklási és vitatkozó vagy moralizáló kedve s ekkor lapokat teleír mindenféle gondolattal.» Dagályosan, de színesen, néha költői erővel, máskor vaskos magyarsággal írt. «A bonyolításban, a mese érdekkeltő szövésében tagadhatatlanul ügyes és Jósika méltó versenytársa abban az időben.» Képzelete élénk, de művészileg fegyelmezetlen. «Szereti a kirívót, túlzottat, kivételest, borzalmast, mint francia mesterei. Mennyi a gyilkosság és öngyilkosság novelláiban! Mennyi más borzalom kergeti egymást bennük: lefejezés, elégés, seb felszakítása, szívrepedés, megőrülés, levegőbe repülés!» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.) — Kuthy Lajos tehetségét az 1840-es évek olvasóközönsége és az irodalom vezéremberei egyaránt nagyratartották, a szerkesztők és kiadók versenyeztek kéziratáért. Színdarabjaival nem aratott sikert. — Fehér és fekete. Buda, 1839. (Szomorújáték a négerkérdésről. Hőse: az eszményített szerecsen. Alapgondolata: «Eszeveszett európaiak, ti az emberfajok színéről osztályozzátok az erényt. Hát csak fehér márványból lehet-e templomot építeni?») — Első Károly és udvara. Buda, 1840. (Történeti dráma. Meséje Zách Klára szerelmi történetéből indul ki.) — Kuthy munkái. Kilenc kötet. Pest, 1841–1853. (Novelláinak gyüjteménye. Novellái, állapítja meg Szinnyei Ferenc, minden hibájuk mellett is eredetiebbek, újszerűbbek, izgatóbbak, mint Gaal Józseféi vagy Nagy Ignácéi. «Igazi tehetség művei. Patétikus, képekben kéjelgő stílusa sokszor színes és elragadó s dagályossága ellenére is költői. Novellái nagy hatásának egyik főoka még, hogy majdnem kivétel nélkül izgató szerelmi problémákkal foglalkoztak: a féltékenység, csalódás, hűtlenség, gyanú, a könnyelműség és boldogtalanság, a szerelem romboló hatalmának problémáival, melyek nála majdnem mindig tragikus bonyodalmakra vezetnek.») — Hazai rejtelmek. Két kötet. Pest, 1846–1847. (Társadalmi regény. Tizenöt füzetben jelent meg, kiadása két évig tartott, mozaikszerűsége folytatásos közrebocsátásából magyarázható. Sue regényein kívül Eötvös József, Gaal József és Nagy

Ignác elbeszélő munkái is hatottak a terjedelmes regényre. Legsikerültebbek benne az alföldi képek. A szerző a jellemző magyar alakokat és pusztai tájakat erős tehetséggel mutatja be; leírásaiban olykor hosszadalmas, de minden sora igazolja, milyen jól ismeri a magyar rónaság világát, lakóinak gondolkodását, a jobbágyok és nemesek beszédmódját. Leírásaiban szereti a részletezést, elmélkedéseiben is bőbeszédű; aprólékosan figyeli a társadalmat, javító szándékkal mondja el véleményét a legkülönfélébb témákról. Erős antiszemita. A zsidókat a gazság tipikus alakjaiként mutatja be; romlottlelkü zsidói szemtelenek, bosszúállók, pénzért mindenre kaphatók. A zsidóságtól kiszipolyozott falvakról elszomorító képet rajzol: a zsidók mindenütt megvetik a lábukat, a parasztokat leitatják, az urakat megvesztegetik. Egyik zsidó hőse, Löbl Simon uzsorás, így beszél: «Ó, csak hadd vessen tört, ásson vermet egymásnak a magyar, addig mi szép csendesen felnövünk nyakára. Mi és feleink ezer s ezer úton körmeinkben tartjuk a pénzpiacot s a magyar gazdatisztjeinkké lesz saját földjén. Ő vezeti a címet és zsellérkedik, mi pedig szolgáknak látszva országlunk. Elfoglaljuk a közhelyeket, színházakat, sétányt, termeket, ünnepi és nézőtereket. Mienk lesz a nép földje, szorgalma, saját személye. Aratunk vetésén, szüretelünk szőlejében, leszedjük fája gyümölcsét. A magyar még jobban elfogy, szegényedik s szerteszét falvakra pusztul. A fővárosban ismeretlen gyülevész nép fog kóválygogni, köztük egy-két dologtalan magyar, ki másokért dolgozik. A nemzeti ifjúság ivadékról ivadékra felnő, félig pallérozva, nyomor közt, kilátás nélkül. Először láz és undor kapja meg s bőszen kérdezi: hát haza ez, melyben a bennszülött ős vér minden útról, minden alkalmazásból ki van zárva, hogy idegen csavargóknak legyen mit falniok? De ezt csak első kiábrándulászkor fogja kérdezni, azután megtöri a nyomor s az uralkodó erő igájába térnek, érdekeink alá. Egymást fogják marni kegyelmeinkért, szolgáinkká lesznek s nőiket, leányaikat adják el pénzünkért. Valóban, mi szobrot emelhetnénk a törvényhozó észnek, mely országát ily bölcsen kezünkbe adá.» A szerző zsidó-jellemzése ellen Szegfi Mór izgatott hangon szólalt fel az Életképek 1846. évfolyamában: «Jelen korunk három legkitűnőbb bajnokai: Jósika, Kuthy és Nagy Ignác szennyfolttal mocskolák be az irodalom történeti lapjait. És bemocskolák nem azáltal, hogy mindegyike közülük csak aljas, elvetemült zsidót festett, anélkül, hogy

az egyensúly fenntartására jelesebb zsidó jellemecskét is rajzoltak volna melléje, hanem bemocskolák azáltal, hogy ők munkáikban nem zsidó jellemeket festettek, hanem összehalmozták mind, mi gonoszt, ocsmányt, aljast és szívtelent leleményes eszükkel kigondolhattak; összegyúrták és belőle jellemet képezvén azt mondták: ez zsidó. Zsidót akartak piszkolni. A zsidónak jelleme: jellemtelenség.») — Szózat Erzsébet ausztriai császárné őfensége örvendetes szülésekor. Arad, 1855. (A Habsburg-háznak hízelgő költemény. A császári házat ünnepelte akkor, amikor a nemzet megalázva vergődött s a Farsangi Dal szerzőjének, Sárosy Gyulának, lantján fölzendült a jajveszéklő ének: «Kossuth, Magyarhon nemes fia, Külföldön érzi, mint nyög Hunnia.» Amikor minden hazafi gyülölettel tekintett az aradi tizenhárom tábornok kivégzőire, Kuthy Lajos felajánlotta tollát az önkényuralomnak. Egykori jótevőjét, gróf Batthyány Lajos miniszterelnököt, halállal sujtotta a császári akarat s ő lelkendezve énekelt I. Ferenc József kegyelmes szívéről. Ezért írta róla Greguss Ágost a Kisfaludy-Társaság előtt elmondott 1865. évi titkári jelentésében: «Még életében meghalt barátjainak és az irodalomnak. Politikai fordulata ölte meg. Akadtak mások is, kik részint szükségből, részint állhatatlanságból, részint külön fenntartott szándékkal, megtették ugyanazt a lépést; s nem lévén se oly országos hirűek, se oly határozott ellenzéki állásukról ismeretesek, mint Kuthy, a nagy kísérlet meghiusultával többnyire visszatérhettek előbbi körükbe. De Kuthynál, ki a negyvenes években szabadelvűsége miatt nem kapott ügyvédi oklevelet, a nemzet ünnepelt költőjénél, ki Batthyány Lajos titkárából változott Bach tisztjévé, az ellentét sokkal erősebbnek látszott hogysem ki lehetett volna egyenliteni. A különben túlságig elnéző nemzettől éppen Kuthy nem részesült legkisebb elnézésben; minél népszerűbb volt, annál népszerűtlenebb lett; s szomorúan és elszigetelten élte le végső napjait. Most, hogy a földi lét zavaraiból kibontakozott: a harag elnémult s halálában őszintén s minden melléktekintet nélkül gyászolhatjuk egy fényes írói tehetség letüntét.») — Egy iskolai kaland. Budapest, 1898. (Elbeszélés az Olcsó Könyvtár füzetei között. Az eleven humorú debreceni kollégiumi történet méltó úttörője Jókai Mór és Baksay Sándor kálvinista diákhistóriáinak.) — Hazai rejtelmek. Budapest, 1902. (Új kiadás Weszely Ödön bevezetésével.) — Hazai rejtelmek. Budapest, 1906. (Franklin-Társulat Magyar Regényirói.)

Lauka Gusztáv (szül. 1818. július 20. Vitka, Szatmár megye; megh. 1902. Nagybecskerek, Torontál megye) tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. Jogot végzett, egy ideig uradalmi írnok volt, 1840-ben otthagyta a gazdatiszti pályát, Pestre költözött s írással kereste kenyerét. A szabadságharc idején a nemzeti ügyet szolgálta, az önkényuralom alatt szegénysége miatt kénytelen volt hivatalt vállalni Szatmár megyében, utóbb Nagyváradon. 1860-tól kezdve a helytartótanács alkalmazta, az állami sajtóosztályban maradt az alkotmány visszaállítása után is. 1882-től kezdve mint Torontál megye levéltárnoka Nagybecskereken telepedett le. Írói munkásságának hatvanéves fordulóját 1899-ben ünnepelték. Nyolcvannégy éves korában halt meg. — Versek. Nagykároly, 1846. — Karrikatúrák. Pest, 1847. (Humoros életképek, tréfás históriák.) — Martialiák. Pozsony, 1848. (Hasonló gyüjtemény.) — A vidék. Két kötet. Nagyvárad, 1856. (Társaséleti rajzok.) — A régi jó világ. Pest, 1863. (Novellagyüjtemény.) — Költemények. Két kötet. Pest, 1864. (Érzelmes és humoros versei közül ismertebbek: Meghalt az ifjú lány virágvasárnapon, Butter Flórián.) — Újabb novellák. Budapest, 1874. (A víg elbeszélésben erősebb volt, mint a komoly novellában, de azért tréfás írásai sem állták meg az idők próbáját. Ötlet és jókedv kétségtelenül van bennük.) — A multról a jelennek. Budapest, 1879. (Visszaemlékezések kortársaira.) — A gondtalanok. Budapest, 1882. (Víg elbeszélések. A már említetteken kívül még számos elbeszélő kötete jelent meg. Haláláig buzgón dolgozott.)

Matkovich Pál (megh. 1887. február 25. Budapest), írói nevén Bús Vitéz, hírlapíró, magánhivatalnok. Nyomorogva, félig vakon halt meg ötvenegy éves korában. — Jókai Mór Üstökösének kiváló munkatársa volt, dickensi humorú karcolatait szívesen olvasták. Kisebb elbeszélő munkáinak javát külön is közrebocsátotta. — Szarkalábok. Két kötet. Pest, 1860. — Igaz is, nem is. Elbeszélések. Két kötet. Pest, 1862. — Szellemi komfortábli. Humorisztikai gyüjtemény. Két kötet. Pest, 1864. — Árnyképek. Elbeszélések. Pest, 1861. — Senki Pál történeteiből. Budapest, 1881.

Nagy Ignác (szül. 1810. október 7. Keszthely, Zala megye; megh. 1854. március 19. Pest) kincstári hivatalnok, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Katolikus gazdatiszti családból származott, német nevelésben részesült, az iskolában latinul tanították, inkább csak

a véletlen tette magyar íróvá: jegyese magyar leány volt, az ő kedvéért mondott le német irodalmi becsvágyáról. Számtiszti fizetéséből csak szükösen tudott megélni családjával, ezért elvállalt mindenféle irodalmi munkát, fordítást, szerkesztést. Hivatalában naponkint hat órát töltött pénzügyi akták és számadások mellett; a Jelenkor szerkesztőségében öt óra hosszat végezte a segédszerkesztői teendőket; megmaradt idejében újdonságok után szaladozott, humoreszkeket, novellákat, regényeket, színműveket és színi kritikákat írt. Irodalmi működésével egyik-másik évben kétezer pengő forintnál is többet keresett; ezen az ügyességén szerényen díjazott írótársai fölötte bosszankodtak. A szabadságharc bukása után már 1849 novemberében megindította szépirodalmi napilapját: a Hölgyfutárt. Betegen feküdt éveken keresztül, de még halálos ágyán is írt és szerkesztett. Negyvennégy éves korában halt meg. — Írótársai sokat köszönhettek szervező ügyességének, de csak kevesen gondoltak rá hálával azért, hogy munkaalkalmat és érvényesülést juttatott számukra. Színműtárában (1839–1843) ötvenhat eredeti és fordított dráma jelent meg; Külföldi Regénytárában (1843–1846) harminchárom kötet külföldi regényt bocsátott közre magyar fordításban. — Toldy Ferenc rámutatott arra, hogy eredeti írásaiban mindig tudott valami újat, a napi kérdésekkel összefüggőt, könnyen élvezhetőt írni. Az irányvígjáték az ő Tisztújításával vívta ki első diadalát. (A magyar irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt kiemeli azt az érdemét, hogy a forradalom után az ő szépirodalmi folyóirata körül gyülekezett először össze az akkori fiatal irodalom. Életképeiben és a Magyar Titkokban a vidéki és fővárosi élet jeleneteit, alakjait, szokásait a torzító tréfálkozás felületes, könnyed, mulatságos modorában mutatta be. (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Szinnyei Ferenc szerint Nagy Ignác az első igazi modern magyar ujságíró: gyorskezű, mindenre vállalkozó, valamennyi korszerű kérdést elmésen fejtegető. Az életképet nálunk ő tette népszerűvé. Életképei az 1840-es évek fővárosi társadalmát igen élénken mutatják be; szinte elfelejtjük, hogy a multról szólnak. «Aki szereti a multat, mindig érdeklődéssel fogja olvasni ezeket a rajzokat. A korfestő tartalmat az író humora hatja át meg át és konzerválja számunkra. Ez a humor ad irodalmi értéket életképeinek s teszi őket még akkor is élvezhetőkké,

ha tartalmuk élénk színei megfakultak is.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1926.) — Egyesüljünk. Társadalmi vígjáték. Buda, 1839. (A politikai iránydráma úttörő terméke, az első magyar politikai vígjáték. A színpadon nem aratott sikert. A szerző még nem mert egészen szint vallani közönsége előtt, félt a hazai társadalom nyilt kigúnyolásától, angolországi hősével ostoroztatta az elavult politikai intézményeket. A színműirodalom ettől kezdve egyre bátrabban népszerűsítette a liberális politika eszméit.) — Árgirus királyfi. Tüneményes életkép. Buda, 1840. (Raimund-stílusú énekes tündérbohózat. Tele van népies elemekkel, nyelve magyaros zamatú, népdalok és műdalok váltakoznak benne. Árgirus királyfi és Tündér Ilona mellett Rontó Pál huszárnak is jelentős szerepe van a népszínmű-jellegű bohózatos játékban.) — Tisztújítás. Társadalmi vígjáték. Buda, 1843. (A M. T. Akadémia 1842. évi vígjáték-pályázatán száz arannyal jutalmazott mű. A pesti Nemzeti Színházban 1843 augusztusától rendkívüli sikerrel játszották; 1849-ig 39-szer került színre. A politikum, komikum, szatira és szerelem egyformán megvolt benne; a nézők kedvükre mulathattak. A közönségnek, úgymond Bayer József, jól esett, hogy a magyar színpad is beleszól a politikába; minden politikai párt egyformán megkapta a maga részét; egyetlen társadalmi csoport sem hagyta el megsértődve a színházat. A darabot «nem a költészet alkotta és így maradandósága nincs biztosítva, de természetességét, keresetlenségét, erkölcsösségét, jó irányát» meg kell becsülnünk. Hatalmas sikerét nemcsak ügyes párbeszédei és új típusai okozták. «Képzeljük hozzá a magyar kortesvilágot, először a nemzet első színpadján; a tisztújító nemesek kortesnótáit és a kocsmai jelenet vad, bár nem sértő tivornyáját. Mindezt oly időben, midőn a tisztújítások kinövése, a megyei visszaélések ellen hasábos vezércikkeket írtak.») — Beszélyek. Három kötet. Buda, 1843. (Komoly tárgyú novelláiban a szerző a francia romantikusok tanítványa, víg novelláiban a német humoros iskoláé.) — Torzképek. Négy kötet. Buda, 1844. (Életképei szatirikus-humorisztikus rajzok. Eleven megfigyeléseit mohón olvasták, a vidék érdeklődéssel vett tudomást a sok furcsa pesti alakról. Pest az 1840-es években kezdett kibontakozni kisvárosi jellegéből, a fejlődés új típusokat teremtett, ezeket a figurákat s általában a fővárosi élet különös jeleneteit fürge tollal ecsetelte az író. A francia humoris-

táktól több jó fogást tanult.) — Magyar titkok. Társadalmi regény. Pest, 1844–1845. (Tizenkét füzetben jelent meg, egy-egy füzetért száz pengőforintot kapott kiadójától. Munkáját eleinte csak hat füzetre tervezte, de mivel a füzeteket szétkapkodták, még hat füzetet írt a közönség nagy örömére. A regény hiperromantikus hőse, Bende, sok izgalmas kalandja során a főváros minden zugában megfordul s voltaképen egy nagy életkép-sorozat középpontjában áll.) — Bors és paprika. Négy kötet. Pest, 1845. (Adomák gyüjteménye. «Összeszitálta és kitálalta Gyömbéry Darázs Jónás. Négy tál.») — Hajdan és most. Négy kötet. Pest, 1845. (Novellák és életképek.) — Menny és pokol. Három füzet. Pest, 1846. (Párbeszédes jelenetek. Az egyikben például megbukott színdarabok beszélgetnek balsorsukról, a másikban a bukófélben levő politikai intézmények társalognak egymással.) — Szúnyogok. Pest, 1848. (Tréfás jellemképek és elbeszélések.) — Nagy Ignác vígjátékai. Pest, 1852. (Gyüjteményes munka. Színdarabjainak egy része sohasem jelent meg nyomtatásban.) — Tisztújítás. Budapest, 1878. (Vígjátékának új kiadása az Olcsó Könyvtár füzetei között.) — Magyar titkok. Három kötet. Budapest, 1908. (Regényének új kiadása a Franklin-Társulat Magyar Regényíróiban.)

Pákh Albert (szül. 1823. március 11. Rozsnyó, Gömör megye; megh. 1867. február 10. Pest) okleveles ügyvéd hírlapíró, a Vasárnapi Ujság szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. A soproni evangélikus teológusból és debreceni jogászból Pesten népszerű író lett, Petőfi Sándor és barátai benne látták a jövő egyik legkiválóbb humoristáját. Humoros rajzait Kaján Ábel álnéven írta. A szabadságharc alatt külföldi vízgyógyintézetben sínylődött, hazajövet irodalmi vállalatok szerkesztéséből élt, legsikerültebb vállalata a Vasárnapi Ujság volt. (1854.) Kínzó betegsége haláláig gyötörte, nagy lelki erővel küzdött testi fájdalmai ellen. Negyvennégy éves korában halt meg. — Tréfás elbeszéléseinek gyüjteményét a Kisfaludy-Társaság adta ki: Pákh Albert humoros életképei. Pest, 1870.

Pálffy Albert (szül. 1820. április 20. Gyula, Békés megye; megh. 1897. december 23. Budapest) okleveles ügyvéd, pesti hírlapíró, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Katolikus nemesi családból származott, a szatmári püspöki papnevelőintézetben szorgalmasan tanulta a teológiai tárgyakat, de fölszentelése

előtt kilépett a szemináriumból s beiratkozott a nagyváradi jogakadémiára. Pesten 1842 nyarán tette le a jurátusi esküt, egy év mulva kiállotta az ügyvédi cenzúrát, de pörök vitelére nem vállalkozott, az irodalom elvonta a prókátori kenyérkeresettől. A Pesti Hírlapban megjelent napi érdekességű cikkei feltűnést keltettek, a pátosz és retorika korszakában egyszerűen írt, a magyar hírlapi stílus egészséges irányú fejlesztésében kétségtelen érdemeket szerzett. A szabadságharc idején a legszélsőbb forradalmi irányt támogatta, kíméletlenül küzdött a mérsékeltebb politikusok ellen. Mint jó barátja, Petőfi Sándor, ő is köztársasági szellemben iparkodott irányítani a közvéleményt. Demagóg lapja, a Március Tizenötödike, a radikális forradalmárok szellemi gyülekezőhelye volt. A világosi fegyverletétel után évekig bujdosott, csak 1853-ban fogták el, Csehországba küldték rendőri felügyelet alá. Két évig élt Budweisban, hazatérése után újra írni kezdett, de most már békülékeny hangon szólalt meg, utóbb nagy buzgósággal védte a kiegyezést. Élete vége felé a Budapesti Szemle munkatársa volt. Gyulai Pál többre becsülte munkáit Jókai Mór regényeinél. Hetvenhét éves korában halt meg. — Magyar millionér. Regény. Két kötet. Pest, 1846. (A francia romantika terméke. Egy francia kalandor cselszövényeinek sorozata tárul fel az olvasó előtt hihetetlen fordulatokkal; a cégéres gazfickó ki akar fosztani egy gazdag magyar urat.) — A fekete könyv. Regény. Két kötet. Pest, 1847. (Borzalmas történet II. József császár korából.) — Egy földönfutó hátrahagyott novellái. Két kötet. Pest, 1850. (Folyóiratokban megjelent elbeszéléseinek gyüjteménye. Az író kedveli a szaggatott előadást, öröme telik a rapszódikus stílusban.) — A fejedelem keresztleánya. Regény. Két kötet. Pest, 1856. (Jósika Miklós Abafijának utánzata. Történeti háttere Apafi Mihály erdélyi fejedelem kora.) — Az atyai ház. Regény. Pest, 1857. (Fáy András Bélteky Házának hatása alatt írt elbeszélő munka.) — Egy kastély az erdőben. Elbeszélés. Budapest, 1875. (Az Olcsó Könyvtár füzetei között. Először az Életképek 1847. évfolyamában jelent meg. Az író legjobb történeti novelláinak egyike.) — Az ítélőmester leánya. Regény. Budapest, 1881. (Az Olcsó Könyvtár füzetei között. Először a Hölgyfutár 1858. évfolyamában jelent meg. Jósika Miklós hatására való terjedelmes történeti novella.) — Esztike kisasszony professora. Regény. Két kötet. Budapest, 1884. (Szerelmi történet

a főrangú körök életéből.) — Egy mérnök regénye. Két kötet. Budapest, 1885. (A szerelem akadályai egy bárói családban.) — Anya és grófné. Regény. Budapest, 1886. (A társadalmi osztályellentétek hatalma egy ifjú pár szerelmi történetében.) — A báróné levelei. Novella. Budapest, 1888. (Olcsó Könyvtár.) — A régi Magyarország utolsó éveiben. Regény. Budapest, 1894. (Történeti háttere a szabadságharc előtt álló magyarság forrongó kora. A regényt a M. T. Akadémia 1895-ben a Péczely-jutalommal tüntette ki.) — A Dabóczy-család. Regény. Budapest, 1896. (Olcsó Könyvtár.) — Ne hallja hírét az anyjának. Regény. Budapest, 1897. (Olcsó Könyvtár.)

Petőfi Sándor (1823–1849), az Életképek szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a pályáját méltató részben.

Petrichevich Horváth Lázár (szül. 1807. május 17. Kolozsvár; megh. 1851. február 7. Bécs) földbirtokos, a Honderű szerkesztője, a M. T. Akadémia tagja. Előkelő erdélyi családból származott, jogi tanulmányainak elvégzése után Marosvásárhelyen, Nagyszebenben és Kolozsvárt megszerezte a közigazgatáshoz és törvénykezéshez szükséges gyakorlatot, de később lemondott tisztviselői állásáról s 1836-ban Pestre költözött. Attól kezdve, hogy megindította szépirodalmi hetilapját, a Honderűt (1843–1848), a konzervatív eszmék és liberális törekvések ütközőpontjába került. Mivel kritikátlanul magasztalta az akkor még nemzetietlen, sőt magyarul is alig tudó arisztokráciát, sok bosszantást kellett elszenvednie a demokratikus érzelmű ifjabb írók részéről; viszont ő is elkeseredetten támadta és támadtatta folyóiratában Petőfi Sándort és a népies irányt. Az utókor nagyon is befeketítette emlékét. Nem szabad feledni, hogy mint szerkesztő és laptulajdonos számos alkalmat adott az írók érvényesülésére, mozgalmat vitt az irodalomba s helyes volt célkitűzése is: az arisztokrácia magyarrá tétele. Ő sem szerette kevésbé hazáját, mint Petőfi Sándor és elvbarátai; csak útjai voltak mások, politikai felfogása nem fért össze a korszellemmel. Előkelő modorú, nagy olvasottságú, sok nyelvet beszélő férfiú volt; külföldi utazásain mindenfelé becsületet szerzett a magyar névnek. Mikor 1845-ben Párisban járt, Chateaubriand csodálkozva hallgatta szellemes fejtegetéseit, ugyanakkor Jules Janin, a nagytekintélyű kritikus, aranytollal ajándékozta meg együttlétük emlékére. A negyvennyolcas idők viharai elől menekülnie kellett.

Bejárta Olaszországot, Görögországot s az ázsiai és afrikai Törökbirodalmat, járt Palesztinában, meghívták a szultán udvarába. Negyvennégy éves korában halt meg. Hamvait Bécsből hazahozták s Budán temették el. — Az elbujdosott vagy egy tél a fővárosban. Két kötet. Kolozsvár, 1836. (A terjedelmes regény írója Bulwert vallotta mesterének: «Szabad nemzeted méltó csillaga Bulwer! Vajha dús szellemed szállná meg az újonc írót, ki a pályán, melyet te annyi fénnyel tapodsz, legalább árnyad szeretne lenni s kinek vágyai legfőbbike: a művelteket gyönyörködtetni!» Meséje szövevényes. Hőse, gróf Várkövy Lőrinc, elbujdosik Erdélyből, angol katona lesz s mint Woodland kapitány tér vissza Kolozsvárra. A Bulwert utánzó szerzőben, írja Szinnyei Ferenc, sok a reminiszcencia az akkor divatos külföldi elbeszélőkből, sovány meséjét két nagy kötetté nyujtja, elbeszélésének vékony szálai közé hosszadalmas társalgási részleteket sző. A leírás, jellemzés, lélekrajz, szellemesség iránt van érzéke, stílusa azonban nehézkes, mondatai terjedelmesek, nincs benne semmi könnyedség, természetesség, egyszerűség. Az első magyar szalonregényben sok az affektáció és utánzás, de az erdélyi mágnásvilág rajza ma is érdekel benne.) — Petrichevich Horváth Lázár munkái. Nyolc kötet. Pest és Buda, 1842–1843. (Eredeti munkáinak és fordításainak gyüjteménye. Megemlíthetők Byron-fordításai, továbbá Álmok című történeti drámája s levélformában írt elmélkedései az élet, irodalom, művészet és politika köréből.)

Péterfalvi Szathmáry Károly (szül. 1830. augusztus 26. Szilágysomlyó; megh. 1891. január 15. Budapest) református gimnáziumi tanár, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Nemesi családból származott, a szabadságharc előtt az erdélyi királyi tábla írnoka volt, a forradalomban honvédfőhadnagy. Az önkényuralom idején Pesten élt, innen hívták meg tanárnak 1858-ban a máramarosszigeti helvét hitvallású kollégiumba. 1862-ben nagyenyedi tanár, 1868-ban pesti hírlapíró, 1869-ben országgyülési képviselő, 1878-tól az Országgyülési Napló szerkesztője. Hatvanegy éves korában halt meg. — Sirály. Regény. Három kötet. Pest, 1855. (Meséje a mohácsi csata korából.) — Samil. Regény. Két kötet. Pest, 1855. (Hőse az oroszok ellen hősiesen küzdő cserkesz vezér.) — Magyarhon fénykora. Regény. Három kötet. Pest, 1857. (Hunyadi Mátyás kora.) — Erdély vészcsillaga. Regény. Három kötet. Pest,

1857. (János Zsigmond kora.) — Vetélytársak. Regény. Két kötet. Pest, 1858. (II. Rákóczi György kora.) — Bethlen Miklós. Regény. Pest, 1858. (Apafi Mihály kora.) — Izabella. Regény. Két kötet. Pest, 1859. (János Zsigmond kora.) — A bujdosók. Regény. Két kötet. Pest, 1862. (II. Rákóczi Ferenc kora.) — A kosztolányi hölgyek. Regény. Kolozsvár, 1862. (Hunyadi Mátyás kora.) — Az ábrándozók. Regény. Két kötet. Pest, 1866. (I. Lipót kora.) — Bethlen Gábor ifjúsága. Regény. Két kötet. Pest, 1866. (Az utolsó Báthoryak kora.) — A beszély elmélete. Pest, 1868. (A Kisfaludy-Társaság első díjával jutalmazott esztétikai pályamű.) — Lukánusz. Szomorújáték. Pest, 1869. (A Nemzeti Színházban színre került történeti drámái: A Kendiek, Csák Máté.) — Az ország sebei. Regény. Négy kötet. Pest, 1871. (A szabadságharc kora.) — Az emberi művelődés története. Három kötet. Budapest, 1876–1877. (Egykor nagyon kedvelt történeti munka a művelt közönség számára.) — A szabad szó vértanui. Regény. Két kötet. Budapest, 1883. (Metternich kora Lovassy László tragikus történetével.) — Egy névtelen hős története. Regény. Budapest, 1883. (A szabadságharc kora.) — Tudósok harca. Regény. Két kötet. Budapest, 1883. (Apáczai Csere János kora.) — Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884. (Visszapillantás pályájára.) — Rossz asszony várat veszt. Regényes korrajz. Budapest, 1885. (II. Rákóczi György kora.) — Balassa Bálint. Regény. Budapest, 1887. (Hőse a költő.) — Vitéz Holubár Vencel lovag története avagy se pénz, se posztó. Viggal elegy hősköltemény hat énekben. Budapest, 1887. (Tréfáshangú elbeszélő költemény a tökéletlen cseh bajnokról. A nép számára kibocsátott Jó Könyvek füzetei között jelent meg.) — Mátyás király udvara. Viggal elegy hősköltemény hat énekben. Budapest, 1887. (Holubár Vencel tragikomikus kalandjainak folytatása. A ponyva számára még több más elbeszélő füzetet is írt a szerző.) — Az asszony komédiája. Budapest, 1888. (Madách-utánzat, de alaphangja derűs. Hőse, Éva, diadalmaskodik a férfin.) — A legszebb hercegnő. Regény. Két kötet. Budapest, 1888. (Mária Terézia és a testőrírók kora.) — A kiengesztelt átok Regény. Budapest, 1892. (Romantikus történet a mai életből.)

Podmaniczky Frigyes báró (szül. 1824. június 20. Pest; megh. 1907. október 19. Budapest) földbirtokos, országgyűlési képviselő, a M. T. Akadémia tagja. A szabadságharcban huszárkapitány volt, a

világosi fegyerletétel után besorozták közlegénynek, 1850 nyarán szabadult ki az osztrák császári hadseregből. A szabadabb idők bekövetkeztével sok elismerésben volt része: hittestvérei megválasztották a bányai evangélikus egyházkerület világi felügyelőjévé, a kormány reá bízta a Nemzeti Színház és az Operaház irányítását, a király belső titkos tanácsosának nevezte ki. Tisza Kálmán korszakának egyik legbefolyásosabb politikusa volt, 1861-től kezdve haláláig országgyülési képviselő. Nyolvanhárom éves korában halt meg. — Szépirodalmi működése pályájának első felére esik, érzelmes regényeket írt a nők számára, erkölcsi tanulságokat nyujtó történetekkel mulattatta olvasóközönségét. Kiemelkedőbb munkája nincs. — Úti naplómból. Pest, 1853. — A fekete dominó. Regény. Két kötet. Pest, 1853. — Az alföldi vadászok tanyája. Regény. Négy kötet. Pest, 1854. — Tessék ibolyát venni. Regény. Öt kötet. Pest, 1856. — Margit angyal. Regény. Két kötet. Pest, 1859. — Álom és valóság. Regény. Két kötet. Pest, 1861. — Egyetlen könnycsepp. Regény. Két kötet. Pest, 1863. — A kékszemüveges nő. Regény. Pest, 1864. — Régen történt mindez. Regény. Három kötet. Pest, 1866. — A kedvenc. Regény. Két kötet. Pest, 1870. — Naplótöredékek. Négy kötet. Budapest, 1887–1888.

Pompéry János (szül. 1819. június 11. Miskolc; megh. 1884. szeptember 28. Budapest) okleveles ügyvéd, hírlapíró, a M. T. Akadémia tagja. Görög eredetü családból származott, görögkeleti vallású publicista volt, lelkes nemzeti érzése mégis többet használt a köznek, mint sok fajmagyar-kortársának üres frazeológiája. Az önkényuralom idején egy ideig a Pesti Naplót szerkesztette, mint újságíró sok értékes eszmét vetett fel, politikai és társadalmi vonatkozású cikkei mellett szépirodalmi dolgozatait is megbecsülték. Hatvanöt éves korában halt meg. — Beszélyek. Két kötet. Pest, 1853. (Ervin álnévvel közreadott elbeszélései és bírálatai már az 1840-es években figyelmet keltettek.) — A telivér. Vígjáték. Pest, 1859. (A M. T. Akadémia Karátsonyi-díjával jutalmazott pályamü. «Irta Péter Pál.» A vígjátékban az igazi telivér magyar mágnás szemben áll a haza sorsával nem törődő félvér arisztokrata-típussal: ez az ellentét a darab tengelye. A versekben írt pályamü a Nemzeti Színházban megbukott.)

Pulszky Ferenc (1814–1897) múzeumi igazgató, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a szó-

nokok és publicisták között. — Martinovics Ignác összeesküvéséről írt regénye angolul 1851-ben, magyarul 1861-ben jelent meg. (Újból 1872-ben s utóbb még egyszer a Franklin-Társulat Magyar Regényíróiban: A magyar jakobinusok. Budapest, 1909.) — Felsülés. Vígjáték. Budapest, 1882. (Mérsékelt sikerrel játszották a Nemzeti Színházban.) — Ábránd és valóság. Három kötet. Budapest, 1888. (Szépprózai és általános érdekű dolgozatainak gyüjteménye.)

Rózsaági Antal (szül. 1829. november 30. Sajólád, Borsod megye; megh. 1886. október 4. Arad), családi nevén Rosenzweig, hírlapíró. Gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után résztvett a szabadságharcban, az önkényuralom idején áttért a katolikus vallásra, ugyanakkor megkezdte hírlapírói működését. 1867-ben kinevezték fogalmazónak a kereskedelmi minisztériumba, 1877-től kezdve az aradi reáliskolában a francia nyelvet tanította. Ötvenhét éves korában halt meg. Neje Bálintffy Etelka: a Hajnalka néven ismert költőnő. — Rózsaági Antal életének egyik legnevezetesebb eseménye az volt, hogy 1872-ben elvesztette miniszteri tisztviselői állását. Cikket írt a Szabad Sajtó című ellenzéki napilapba, ebben kellemetlen megjegyzéseket fűzött Lónyay Menyhért miniszterelnök és Szlávy József kereskedelmi miniszter politikai dolgaihoz, a cikk miatt a kereskedelmi miniszter azonnal elbocsátotta állásából. A hivatalos megokolás szerint: a miniszter nem tilthatja meg ugyan senkinek a közügyekkel való foglalkozást, de azt sem türheti, hogy a tisztviselők a kormány ellen használják fel politizáló kedvüket. Hiába hangoztatta a hírlapi sajtó, hogy a tisztviselő, ha elvégzi a maga hivatalos munkáját, éppen olyan szabad ember és teljesjogú állampolgár, mint a miniszter, Rózsaági Antalt kiutasították hivatalából és megszüntették fizetését. Örülnie kellett, hogy későbbi tanári alkalmazása elé nem gördítettek akadályt. — Kisvárosi titkok. Regény. Pest, 1859. — Mintegy tíz év előtt. Regény. Pest, 1860. — Esti órák. Novellák. Pest, 1861. — A fertálymágnások. Regény. Pest, 1862. — Tollrajzok. Novellák. Pest, 1864. — Az életből. Novellák. Arad, 1879. — Összevissza. Novellák. Arad, 1883. — Hová lettek a milliók? Regény. Budapest, 1885.

Szabó Richárd (szül. 1820. május 6. Szentgyörgyvölgy, Zala megye; megh. 1873. augusztus 9. Felsőkázsmárk, Abaúj megye)

katolikus lelkész. 1855-ben áttért a református vallásra, 1858-ban hírlapíró lett Pesten. Ötvenhárom éves korában halt meg. — Az ifjúsági irodalomnak jó szolgálatot tett a Gyermekbarát és az Ifjúság Lapja szerkesztésével. (1861–1864.) Mint a hölgyközönség kedvelt írója, megalapította és haláláig szerkesztette a Magyar Bazárt. (1866–1873.) — Novellái. Pest, 1858. — Beszélyei. Három kötet. Pest, 1858. — Újabb beszélyei. Két kötet. Pest, 1863. — Lassú víz partot mos. Regény. Két kötet. Pest, 1868. — Elhullt levelek. Beszélyek. Két kötet. Pest, 1870–1871.

Szegfi Mór (szül. 1825. március 5. Szil, Somogy megye; megh. 1896. augusztus 28. Tab, Somogy megye) hírlapíró, miniszteri titkár, reáliskolai tanár. A szabadságharc előtt a pesti izraelita magyar nyelvterjesztő egyesület titkára volt, a forradalom idején a honvédség soraiban harcolt, az emigrációban újságírással és nyelvi órák adásával tartotta fenn magát. Hazatérése után, már mint keresztény író, 1861-ben nőül vette Kanya Emíliát, a Családi Kör szépirodalmi folyóirat szerkesztőnőjét. Az alkotmányos korszak beköszöntésével kinevezték fogalmazónak a kereskedelemügyi minisztériumba, utóbb titkári rangot nyert, de a hivatali életet nem tudta megszokni, inkább elment reáliskolai tanárnak. Egy ideig Lőcsén, később Kassán tanított, nyugdíjas éveit Fiumében töltötte. Hetvenegy éves korában halt meg. — Már a szabadságharc előtt írt verseket és prózai dolgozatokat a szépirodalmi folyóiratokba. Hugo Károllyal együtt a legkoraibb magyar zsidó szépírók egyike, de Hugo Károly internacionalista volt, Szegfi Mór lelkes hazafi. Fel zólalt néhány írótársának antiszemitizmusa ellen (Életképek, 1846. évf.), irányzatos novellákat irt a zsidók védelmére (Életképek, 1846–1847), költeményben vallotta meg öntudatos fajvédelmét (Zsidó vagyok), Horn Ede társaságában közrebocsátotta az első magyarnyelvü izraelita naptárt (1848). Későbbi elbeszélő munkáiban nagy érdeklődéssel fordult a magyar parasztnép felé. — Első magyar zsidó naptár és évkönyv. Kiadta a honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő pesti egylet. 1848. (A kalendárium az ortodox rabbikkal szembenálló neológ zsidó ifjúság propagandakönyve volt.) — Kis bajok, nagy gondok. Pest, 1856. (Regényes képek.) — A harmadik szomszéd. Pest, 1857. (Népies regény.) — Fenn és alant. Regény. Pest, 1871. (Szocialista szellemü irányregény

az arisztokraták ellen. A mágnások sötét alakok, a munkások rokonszenves hősök.)

Szegfi Mórné Kanya Emilia (1828–1905), a Családi Kör szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a folyóiratokat tárgyaló fejezetben.

Székely József (1825–1895) pesti író, megyei levéltárnok. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Táncsics Mihály (1799–1884) pesti író. — Életéről és munkáiról: a publicisták között.

Vadnai Károly (1832–1902), a Fővárosi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Vachott Sándorné Csapó Mária (szül. 1830. január 23. Pest; megh. 1896. február 29. Tapolca, Zala megye) földbirtokos-nemesleány. Tizenöt éves korában ment férjhez Vachott Sándorhoz, későbbi nehéz sorsában ő tartotta el egész családját. Hatvanhat éves korában halt meg. — Derű és ború. Regény. Két kötet. Pest, 1854. — Margit. Regény. Két kötet. Pest, 1857. — Irma hagyományai. Regény. Két kötet. Pest, 1859. — Beszélyek az ifjúság számára. Pest, 1861. — Szikláry Ilona. Történeti beszély az ifjúság számára. Pest, 1861. — Gyermekvilág. Elbeszélések, regék, dalok, versek. Pest, 1862. — Ünnepi ajándék. Elbeszélések, versek, mesék, adomák gyermekek számára. Pest, 1867. — Rajzok a multból. Emlékiratok. Két kötet. Budapest, 1887–1890.

Vahot Imre (1820–1879), a Pesti Divatlap szerkesztője. — Életéről és munkáiról: a színművírók között.

Vajda Péter (szül. 1808. január 20. Vanyola, Veszprém megye; megh. 1846. február 10. Szarvas) hírlapíró, evangélikus gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Mivel nem származott nemesi családból, sokszor érezte a rendi társadalom igazságtalanságait; jobbágyszülők gyermeke volt, nehezen küzdötte fel magát alacsony helyzetéből. A pesti egyetemen az orvosi pályára készült, de egy sajátságos eset következtében nem szerezte meg az orvosdoktori oklevelet: azzal gyanusították, hogy az 1831. évi kolerajárvány idején utcai tüntetést szervezett az egyik orvostanár ellen. Igazolást követeltek tőle, a követelésnek nem akart eleget tenni,

inkább lemondott az orvosi pályáról. Magántanítással, fordítással, szerkesztői segédkezéssel kereste kenyerét. 1843-ban meghívták tanárnak a szarvasi ágostai hitvallású gimnáziumba, ekkor eltávozott a fővárosból, azontúl iskolai munkájának szentelte idejét. Harmincnyolc éves korában halt meg. — Toldy Ferenc meleg hangon emlékezett meg róla irodalomtörténetében. Beöthy Zsolt hasonló szeretettel írt róla. A szegény parasztfiú, úgymond, a legnemesebb lelkek egyike volt, alakja a magyar költői próza terén a maga nemében egyetlen. Sokat és sokfélét írt, a költészet és tudomány különféle irányai zavaróan hatottak lelkére, sem tiszta költészetet, sem világos igazságokat nem tudott adni. «Költői munkáiban különösen a természet és emberi méltóság, szabadság és igazság iránti rajongó vonzalma nyer kifejezést. Annyira betöltötte ez érzés valóját, hogy még különködő viseletében is — sohasem hordott nyakkendőt és kesztyűt s az üdvözlés szokott szólásmódján sem nevezte senki szolgájának magát — nyilatkozott. Őt, a jognélküli osztály szülöttjét is nyomta a nagy igazságtalanság, a rangkülönbség súlya s szelid lelkének költői álmaival síkra szállt ellene. Amint munkái általán középen járnak a tudomány és költészet közt, úgy stílje is félig költői, félig prózai. E töredékes, föllengő, hangzatos stíl eleinte tetszett; de utóbb minden hatását elvesztette s követők nélkül maradt. Az egyetlen, ki némileg nyomába lépett: Jókai Mór, korábbi keleti beszélyeiben.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Ma már, jegyzi meg Szinnyei Ferenc, megállapíthatjuk, hogy fölszínes polihisztorsága és nemes rajongása képességeinek túlbecsülésére vezette. «Egyszerre költő, filozófus és morálprédikátor akart lenni, de inkább műkedvelő volt, mint tudós; és inkább rajongó pedagógus, mint költő. Nem volt meg benne sem a tudós világos látása, sem a költő finom müérzéke. Tárgyát sohasem tudta az igazi művész szemével látni és művészileg alakítani. Így minden munkája a kiforratlanság, zavarosság, művészi harmoniátlanság hatását kelti. Sok bennük az emberileg, de kevés a művészileg értékes.» (Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II. köt. Budapest, 1925.) — Vajda Péter termékeny író és fordító volt. Költeményein, elbeszélésein és színművein kívül számos ismeretterjesztő cikke, nyelvtani munkája és természetrajzi dolgozata jelent meg. — A legszebb leány. Pest, 1834.

(Keleti színterű novella. Harun al Rasid bagdadi kalifa fia útra kel, barátjával együtt kalandokba keveredik, világjárása után szerencsésen hazatér. A szerző feldolgozó módjából és irónikus hangjából Voltaire hatása ütközik ki.) — Pesti levelek. Két füzet. Kassa, 1835–1837. (A Jean Paul és Saphir-stílusú divatos humorizálás egyik eléggé gyönge terméke: szemlélődések, bölcselkedések, alkalmi cikkek sorozata.) — Joguz vagy a honkeresők. Pest, 1836. (Történeti dráma.) — Tárcsai Bende. Három kötet. Pest, 1837. (Névtelenül közreadott történeti «román». Hőse, Bende vitéz, maga mondja el élettörténetét, olaszországi és keleti kalandjait; ajkán a szerző voltairei életszemlélete, gúnyos bölcselkedése és oktató iránya szólal meg. Korrajz, lélekrajz, költészet nincsen a regényben.) — A nap szakaszai. Pest, 1837. («Költeményes festések a természet után». Prózai himnuszok a természet dicsőítésére. Irányának fő példaadója a német keletieskedés áramlata. Természetimádó rajongása később Czakó Zsigmond szellemi öröksége lett.) — Dalhon. Négy füzet. Pest, 1839–1843. (Elbeszélések Ázsia világából. A szerzőt a német romantikusok orientalizmusa ihlette keleti novellák írására. India, Kína, Japán, Perzsia, Törökország, Egyiptom izgatták képzeletét; stilizált hőseit a maga liberális törekvéseinek megszólaltatására használta fel; személyeiben és történeteiben nincs változatosság; nyelve dagályos pátoszú.) — Buda halála. Pest, 1867. (Történeti szomorújáték Zsilinszky Mihály bevezetésével.) — Dalhon. Gyoma, 1906. (Szemelvények Nemes Béla bevezetésével.) — Vajda Péter erkölcsi beszédei. Budapest, 1931. (Kiadatlan iskolai beszédeinek gyüjteménye Kemény Gábor bevezetésével.)

Vas Gereben (szül. 1823. március 7. Fürged, Tolna megye; megh. 1868. január 26. Bécs), családi nevén Radákovits József, okleveles ügyvéd, hírlapíró. Dunántúli katolikus nemesi családból származott, atyja uradalmi ispán volt, iskoláit Veszprémben, Pécsett és Győrben végezte. Rakoncátlan viselkedésével sok bajt okozott szüleinek. Egyszer az iskolából is kicsapták, más alkalommal gazdasági gyakornoki pályája szakadt végbe kihívó csínytevései miatt. A jogot is úgy végezte el, hogy egy névrokonának bizonyítványait használta fel a győri jogakadémiára való beiratkozásakor. 1847-től kezdve Győrben ügyvédkedett, népies zamatú tollát ekkor már a fővárosban is megbecsülték, 1848-ban a magyar kormány őt bízta meg a Nép

Barátja című politikai hetilap szerkesztésével. Az önkényuralom idején bujdosnia kellett, egy ideig börtönben ült, kibocsátása után eltiltották ügyvédi pályájától. Írói keresményéből tartotta fenn családját, súlyos nélkülözésekkel küzdött, élete nem egyszer kész nyomorúság volt. Negyvenöt éves korában halt meg. Egy bécsi gyógyszertárban érte a halál, a bécsi ujságirók egyesülete temettette el, hamvait 1885-ben hozták Budapestre. — Vas Gereben néhány emberöltőn keresztül a legnépszerűbb magyar írók egyike volt, de az irodalomtörténet tartózkodóan méltányolta érdemeit. — Beöthy Zsolt szerint: «Népies tárgyakat szerencsésen dolgozott föl. Meséi, bár soha sincsenek művészibben kikerekítve és meggyőzőbben vezetve, leleményesek; belőlük józan és derekas életbölcsesség sugárzik, melynek tételeivel bőven árasztja el minden munkáját; jellemeiben és előadása módjában szinte a fitogtatásig magyaros. Csupa élc, sallang, alantibb hasonlat, körmönfont beszéd és példaszó, annyira, hogy gyakran éppen e tarkaság esik az igazi változatosság és jellemzés rovására.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Császár Elemér szerint Vas Gerebennek nem volt fantáziája, eseménysorozatot nem tud költeni; ennek hiányáért sovány kárpótlás, hogy idegen forrás íze nem érzik meg munkáin. Képzeletének nem volt más támasza, mint a történelem meg a saját jó emlékezőtehetsége Emberei szeretnek és félnek, vágyódnak és gyülölnek, de ezt pusztán tudomásunkra adja, lelkük rejtelmeibe nem avat be. A közönség lelkesedésének mégis megvolt a maga jogos alapja, mert az epizódokban, az élet apró jeleneteinek rajzában mesternek mutatkozott, amellett pompásan értett az anekdótázáshoz. «Határozott írói egyéniségét legfeltünőbben stílusa tükrözi. Megvan benne a stil legnagyobb értéke, a természetesség s nincs benne semmi papiros-iz. Amellett tele van ötlettel, fordulattal, elmés reflexióval, képpel és hasonlattal; színes és egyéni, egészen az övé. Korában Jókai mellett a legjobb stiliszta s ezt az érdemét utódai sem homályositották el Mikszáthig.» (A magyar regény története. Budapest, 1922.) — Irodalmi deres. Kecskemét, 1847. («Irta Harapófogó Dániel.» Zerlfi Gusztáv megvesszőzése.) — Életképek és darázsfészek. Pest, 1847. (Novelláinak és rajzainak első gyüjteménye. Ezekben a diákhistóriákban, falusi történetekben, víg elbeszélésekben, humoros elmefuttatásokban a későbbi Vas Gereben

már egészen benne van. Most még kissé nehézkes mondatszövésű és laposan moralizáló, de népies zamata, vaskos tréfálkozása, anekdótázó kedve máris kialakult.) — Parlagi képek. Két kötet. Pest, 1851. (Elbeszélések, életképek.) — Tormagyökerek. Pest, 1855. (Rajzok, tréfák.) — Nevessünk. Pest, 1855. (Adomák.) — A régi jó idők. Regény. Három kötet. Pest, 1855. (Az utolsó nemesi fölkeléstől a szabadságharcig terjedő korszak megvilágítása regényes alakban.) — Nagy idők, nagy emberek. Korrajz. Három kötet. Pest, 1856. (Festetich György és Széchenyi István kora egy nagyszabású pörösködés meséjének keretében.) — No még egyet nevessünk. Pest, 1856. (Adomák.) — Ne búsulj. Két kötet. Pest, 1856. (Elbeszélések.) — Régi képek. Két kötet. Pest, 1856. (Jellemzajzok.) — A nemzet napszámosai. Korrajz. Három kötet. Pest, 1857. (Meséje egy földbirtokos-nemesúr végrendeletéhez fűződik, korrajza a színészélet küzdelmeit mutatja be, a mese és a korrajz között laza a kapcsolat.) — Egy alispán. Korrajz. Három kötet. Pest, 1858. (Hőse Földváry Gábor pestmegyei alispán, korrajzi háttere a Nemzeti Színház építése.) — A multak emlékei. Két kötet. Pest, 1859. (Kisebb dolgozatok.) — A pörös atyafiak. Regény. Két kötet. Pest, 1860. (Tárgya az író legkedvesebb témája: a vagyonért való pörösködés. Arany. János a Szépirodalmi Figyelőben meleghangú bírálatot írt a regényről.) — Életúnt ember. Regény. Két kötet. Pest, 1863. (Meséje Széchenyi István korából.) — A tekintetes urak. Regény. Két kötet. Pest, 1864. (A szabadságharcot megelőző nemesi világ rajza.) — Vas Gereben munkái. Tizenkilenc kötet. Pest, 1846–1865. (Négy regényének második kiadása.) — Dixi. Korrajz. Két kötet. Pest, 1865. (Regénnyé fűzött korjellemző elbeszélések a XIX. század első negyedéből.) — Garasos arisztokrácia. Regény. Két kötet. Pest, 1865. (Nemesurak és kisvárosi emberek dolgai a negyvennyolcas idők után.) — Jurátus élet. Korrajz. Három kötet. Pest, 1866. (A vármegye élete az 1840-es években, élén a konzervatív alispánnal és liberális főjegyzővel, mellettük a jogvégzett nemesifjak.) — II. József császár kora Magyarországon. Korrajz. Három kötet. Pest, 1867. (Személyei között ott szerepel Dugonics András is.) — Vas Gereben összes munkái. Sajtó alá rendezte Váli Béla és Sziklay János. Tizenkét kötet. Budapest, 1886–1900. (Rajzokkal díszített kiadás Mehner Vilmos költségén. Egyes kötetek újabb kiadásai külön is megjelentek.)

Virághalmi Ferenc (szül. 1824. Komárom; megh. 1875. szeptember 24. Kiscell, Vas megye), családi nevén Blumentritt Ferenc, kegyesrendi szerzetesnövendék, hírlapíró, nevelő, magánhivatalnok, később honvédelmi minisztériumi tisztviselő. Ötvenegy éves korában halt meg. — Törökvilág Győrben. Történeti regény. Két kötet. Pest, 1859. — A fegyverkovács. Regény. Győr, 1859. — A király védencei. Történeti regény. Két kötet. Győr, 1862. — Egy cserepár naplója. Regény. Két kötet. Pest, 1866.

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény és az Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az V. kötetben.

Irodalom. — Erdélyi János kisebb prózái. Két kötet. Sárospatak, 1863. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Szigligeti Ede: Gaal József emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 3. köt. Pest, 1869. — Zichy Antal: Bérczy Károly emlékezete. U. o. 4. köt. Pest, 1870. — Degré Alajos: Emlékbeszéd egy elítélt fölött. U. o. 5. köt. Pest, 1871. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Arany László: Bérczy Károly emlékezete. Budapest, 1876. — Asbóth János: Irodalmi és politikai arcképek. Budapest, 1876. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Budapest, 1879. — Badics Ferenc: Gaal József élete és munkái. Budapest, 1881. — Kereszty István: Vajda Péter. Figyelő. 1883–1884. évf. — Váli Béla: Vas Gereben Radákovits József élete és munkái. Budapest, 1883. — Badics Ferenc: Gvadányi József és Gaal József. Pozsony, 1885. — Beöthy Zsolt: Kovács Pál emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 21. köt. Budapest, 1887. — Joannovics György: Emlékbeszéd Pompéry János felett. Budapest, 1887. — Vadnai Károly: Emlékbeszéd Frankenburg Adolf felett. Budapest, 1887. — Vadnai Károly: Emlékbeszéd Kovács Pál felett. Budapest, 1887. — Váli Béla: Kuthy Lajos élete és munkái. Budapest, 1888. — Faylné Hentaller Mariska: A magyar írónőkről. Budapest, 1889. — Koltai Virgil: Kovács Pál élete és működése. Győr, 1889. — Salamon Ferenc: Irodalmi tanulmányok. Két kötet. Budapest, 1889. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ágai Adolf: Por

és hamu. Budapest, 1892. — Berczik Árpád: A negyvenes évek magyar politikai és irány-vígjátékairól. Budapest, 1892. — Doby Antal: A Podmaniczky-család. Budapest, 1892. — Széchy Károly: Vajda Péter élete és művei. Budapest, 1892. — Vadnai Károly: Bernát Gazsi. Budapesti Szemle. 1893. évf. — Abonyi Lajos: P. Szathmáry Károly emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 28. köt. Budapest, 1894. — Szabó Ernő: A történeti vígjáték irodalmunkban. Budapest, 1894. — Kőrösy László: Vadnai Károly. Budapest, 1895. — Vadnai Károly: Beöthy László emléke. Budapesti Szemle. 1895. évf. — Erdélyi Pál: Beöthy László. Irodalomtörténeti Közlemények. 1896. évf. — Arany János prózai dolgozatai. Budapest, 1897. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Vadnai Károly: Degré Alajos. Budapesti Szemle. 1897. évf. — Wallentinyi Dezső: Kuthy Lajos életrajza. Rimaszombat, 1897. — Vadnai Károly: Pálffy Albert emlékezete. Budapesti Szemle. 1898. évf. — Szana Tamás: Lauka Gusztáv. Vasárnapi Ujság. 1899. évf. — Klauber Frigyes: Kovács Pál mint novellaíró. Budapest, 1900. — Szinnyei Ferenc: Nagy Ignác. Irodalomtörténeti Közlemények. 1902. évf. — Barabás Ábel: Vas Gereben. Budapest, 1903. — Paulovics István: Bérczy Károly élete és jellemzése. Budapest, 1903. — Szabó Mózes: Pákh Albert pályája. Kolozsvár, 1903. — Ferenczi Zoltán: Kelmenfy László emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 38. köt. Budapest, 1904. — Schöpflin Aladár: Pákh Albert. Vasárnapi Ujság. 1904. évf. — Szvacsek–Vári Rezső: Erdődi Pálffy Albert. Budapest, 1904. — Karenovics József: Zrinyi Miklós, a szigetvári hős költészetünkben. Budapest, 1905. — Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. II. köt. Budapest, 1905. — Vadnai Károly: Irodalmi emlékek. Budapest, 1905. — Bálint Aranka: Vajda Péter romanticizmusa. Budapest, 1906. — Beöthy Zsolt: Vadnai Károly emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 40. köt. Budapest, 1906. — Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. — Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. — Tóth Jolán: Kuthy Lajos mint drámaíró. Budapest, 1907. — Bayer József: Nagy Ignác Tisztújításának hatása a politikusokra. Irodalomtörténeti Közlemények. 1908. évf. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1908. — Berczik

Árpád: Emlékbeszéd Vadnai Károly felett. Budapest, 1909. — Gedeon Endre: Beöthy László élete és művei. Budapest, 1909. — Gulyás József: Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Kovách Béla: P. Szathmáry Károly élete és művei. Kolozsvár, 1911. — Kovács János: Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár, 1911. — Szabolcsi Lajos: Nagy Ignác vígjátékai. Budapest, 1911. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikáig. Irodalomtörténeti Közlemények. 1911. évf. — Weber Artúr: A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja. U. o. 1911. évf. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Országh József: Vas Gereben és a népnyelv. Magyaróvári kegyesrendi gimnázium értesítője. 1912. — Bartha Károly: Vajda Péter nyelvújítása. Dés, 1913. — Gönczy István: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmárnémeti, 1913. — Trostler József: Vajda Péter és a német romanticizmus. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1913. évf. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Berczik Árpád: Báró Podmaniczky Frigyes emlékezete. Budapest, 1914. — Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Irodalomtörténeti Közlemények. 1914–1916. évf. — Gyulai Pál: Emlékbeszédek. Két kötet. Budapest, 1914. — Pitroff Pál: Kovács Pál irodalmi levelezése. Irodalomtörténet. 1914. évf. — Binder Jenő: Gaal József a Király Ludason című vígjátékának forrásai. U. o. 1917. évf. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Nógrády László: A mese. Budapest, 1917. — Pitroff Pál: Degré Alajos. Irodalomtörténet. 1917. évf. — Feltóthy Anna: Degré Alajos élete és irodalmi működése. Debrecen, 1918. — Ferenczi Zoltán: Egy elfeledett regényről. Budapest, 1918. — U. az: Petrichevich Horváth Lázár fordított részletei Shakespeareből. Magyar Shakespeare-Tár. 10. köt. Budapest, 1918. — Elek Oszkár: Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban. Magyar Shakespeare-Tár. 11. köt. Budapest, 1919. — Rózsa Dezső: Kiadatlan magyar Shakespeare-fordítások. U. o. 11. köt. Budapest, 1919. — Nagy Anna: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Budapest, 1919. — Szinnyei Ferenc: A Karthausi hatása korában. Egyetemes Philologiai

Közlöny. 1919. évf. — U. az: Történeti novelláink Jósika után. Akadémiai Értesítő. 1919. évf. — Zsigmond Ferenc: Vas Gereben. Irodalomtörténet. 1919. évf. — Szinnyei Ferenc: A magyar életképirodalom. Akadémiai Értesítő. 1921. évf. — Gyergyai Albert: Bérczy Károly. Nyugat. 1921. évf. — Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922. — Szinnyei Ferenc: Vajda Péter novellái. Irodalomtörténet. 1922. évf. — Baros Gyula: Madách nyomai szépirodalmunkban. Budapesti Szemle. 1923. évf. — Galamb Sándor: Pákh Albert. Napkelet. 1923. évf. — Havas István: A magyar ifjúsági irodalom. A gyermekköltészet. Néptanítók Lapja. 1923. évf. — Sziklay János: Vas Gereben emlékezete. A Szent István Akadémia Értesítője. 1923. évf. — Szemák István: A magyar ifjúsági irodalom története. Budapest, 1924. — Zsigmond Ferenc: Báró Podmaniczky Frigyes. Napkelet. 1924. évf. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméty Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Budapest, 1925. — Galamb Sándor: A rajzforma fejlődése irodalmunkban. Budapesti Szemle. 1925. évf. — Négyesy László: Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. Szerk. Lakatos Vince. Keszthely, 1925. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. Két kötet. Budapest, 1925–1926. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Budapest, 1927. — Horváth Endre: P. Szathmáry Károly. Pápai ref. gimnázium értesítője. 1928. — Lám Frigyes: Virághalmi Ferenc. Győri áll. leánygimnázium értesítője. 1927. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Szombathely Etelka: A táblabíró alakja a magyar irodalomban. Budapest, 1928. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk az abszolutizmus korának elején. Irodalomtörténeti Közlemények. 1929. évf. — Dömötör Sándor: Betyárromantika. Ethnographia. 1930. évf. — Kristóf György: Bethlen Gábor és a magyar irodalom. Budapesti Szemle. 1930. évf. — Muzsnai Ágnes: Viktor Hugo hatása a magyar regényirodalomra. Pécs, 1930. — Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Ványi Ferenc: Radákovits vagy Radankovits? Irodalomtörténet. 1930. évf. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Buda-

pest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Skala István: Gróf Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932. — Régi magyar elbeszélők. Szinnyei Ferenc bevezetésével. Két kötet. Budapest, 1932. (Franklin-Társulat Magyar Klasszikusai. Gyüjtemény Beöthy László, Bérczy Károly, Csató Pál, Degré Alajos, Gaal József, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Pálffy Albert, P. Szathmáry Károly, Vajda Péter, Vas Gereben és mások novelláiból.) — Szinnyei Ferenc: Kemény Özvegy És Leányának tárgya novellairodalmunkban. Budapesti Szemle. 1932. évf. — U. az: Elbeszélőink egymásra hatása a Bach-korszakban. Irodalomtörténeti Közlemények. 1932. évf. — Szondy György: A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora. Protestáns Szemle. 1932. évf. — Vándor Gyula: Olaszország és a magyar romantika. Pécs, 1933. — Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. Budapesti Szemle. 1933. évf.

A DRÁMA FEJLŐDÉSE.

Kisfaludy Károly színpadi sikerei és Vörösmarty Mihály költői dicsősége az 1830-as években egész sereg utánzót vontak a drámairói pályára. Kisfaludy Károlyt a vígjátékírók, Vörösmarty Mihályt a tragédiairók utánozták. Hatott íróinkra a külföld számos népszerű színpadi szerzője is. Sikerrel játszható eredeti magyar darab nem sok volt, a helyről helyre vándorló színtársulatok különböző értékű fordításokkal és átdolgozásokkal mulattatták a közönséget.

Legkedveltebb drámai műfaj a történeti tragédia volt. A tanultabb szerzők darabjaiban is egymást érte a sok síránkozás, átkozódás, cselszövény, tiltott szerelem, szöktetés, mérgezés, párbaj, megtébolyodás, öngyilkosság, gyilkosság, temetés. Kezdetleges, olykor meglepően gyermekes kísérletek bukkantak fel; a drámaiságot a borzalmas elem, a költői dikciót a dagályosság helyettesítette bennük.

Vörösmarty Mihály drámairói iskolájának ismertebb tagjai közé tartozott Horváth Cirill. (1804—1884.) Darabjai fellengző nyelvű könyvdrámák, álmosan botorkáló dialogizált történetek, jambusokba szedett fárasztó bölcselkedések. — Elevenebb tehetség volt Tóth Lőrinc (1814—1903), de az ő Vörösmarty-utánzatai sem tudják

lekötni a figyelmet. Talán még nyelvük és verselésük dícsérhető leginkább, bizonyára ennek köszönhette a szerző többszörös akadémiai koszorúját. — JAKAB ISTVÁN (1798—1876) darabjai is azt mutatják, hogy az akkori drámaíróknak inkább csak a külső forma iránt volt érzékük, de érdekesebb mesét nem tudtak kigondolni. Hőseik beszélgetése többnyire untató, cselekvésük csupa avult sablon. — Általában a Vörösmarty-tanítványok mesterüknek csak gyöngéit utánozták, anélkül, hogy jelességeit elsajátították volna. Csak választékosságra törekvő nyelvük s itt-ott eléggé gördülékeny verselésük érdemel figyelmet.

A történeti tragédia mellett az érzelmes tündérjáték is megtalálta a maga művelőit. Raimund és Nestroy tündérbohózatai s a Csongor És Tünde nyomán MUNKÁCSY JÁNOS (1802—1841) próbálkozott meg sikeresebben a tündéries elemek színpadra vitelével. A földöntúli lények föllépteteése, a pórias alakok tréfás szerepeltetése, a vaskos komikum, a tánc és az ének nagyon tetszett a közönségnek. A népszínművek felé az ilyen «tüneményes» játékok mutatták az utat.

Az 1840-es években drámairodalmunk meglepően föllendült. A legnépszerűbb színpadi szerző SZIGLIGETI EDE volt; termékenységben és műfaji változatosságban túltett valamennyi versenytársán. Több-kevesebb sikert arattak CSATÓ PÁL, GAAL JÓZSEF, JÓSIKA MIKLÓS, KOVÁCS PÁL, KUTHY LAJOS, NAGY IGNÁC, VAHOT IMRE, VÖRÖSMARTY MIHÁLY színdarabjai. A vígjáték nem sokat fejlődött, a tragédia hatalmas ívben lendült előre.

A Nemzeti Színházban 1841 őszén játszották először gróf TELEKI LÁSZLÓ (1811—1861) szomorújátékát: a *Kegyencet*. Meséje a római történelemből való. Petronius Maximus, a dúsgazdag római főúr, bosszút esküszik III. Valentinianus ellen, mert a gaz császár szemet vetett nejére, Júliára; bosszúja teljes mértékben sikerül, de lesujtó áldozatok árán; párthívei hiába emelik trónra, családi boldogságának vége, élete céltalan. A sokat emlegetett tragédia meséje visszatetsző, nyelve meglehetősen nehézkes, korrajza azonban fölkelti a figyelmet. Teleki László mesteri képet festett, Gibbon nyomán, a hanyatló római császárságról. A népvándorlás korabeli világváros erkölcsi elfajulását a tudós és költő mély látásával ábrázolta, az akkori társadalmi összeomlás előjeleit kitűnő történeti érzékkel gyüjtötte egybe. Néhány jelenete megrendítő hatású, egyik-másik alakjának jellemzése művészi erőre vall. Kár, hogy túlzó romantikája megrontja mind meséjét, mind lélekrajzát. Petronius Maximus tetteinek indokolásában nagy ugrások vannak, jelleme valószínűtlen, cselekedetei őrjöngő túlzások. Nagy hibákat követett el a szerző a kompozícióban is. Tragédiája nemcsak nagyterjedelmű s egyes jeleneteiben túlságosan elnyujtott, hanem méreteiben sem arányos. Némelyik részlete aprólékosan kidolgozott, máshol vázlatszerű a cselekvénye. A szerző nagy eseménytömeget és szövevényes lelki elváltozásokat zsúfolt össze néhány napra, lényeges mozzanatokon könnyedén átsiklott, jelentéktelen dolgoknál hosszasan elidőzött. Legszembetűnőbb művészi jellemvonása nem mindennapi történeti érzéke.

Mikor a Nemzeti Színház művészei 1844-ben előadták Czakó Zsigmond (1820—1847) első színdarabját, a *Kalmár és tengerész* című szomorújátékot, úgy látszott, hogy ő lesz Magyarország legnagyobb drámaírója. A fiatal szerző abban tűnt ki, amiben kortársai leggyöngébbek voltak: a társadalmi színműben. Első színdarabja a két Kelendi-testvér története, a kereskedőé és a tengerészé; az előbbi csődbe jut, az utóbbi kész lemondani szerelméről, hogy előnyös nősüléssel megmentse bátyját a nyomortól. A két hű testvér lelki vívódásába beleszövődik a kereskedő családi tragédiája: nejét elcsábítja egy alávaló kalandor. A kacér asszony és csábítója súlyosan lakolnak, a tengerész nőül veszi szerelmesét, a kereskedő is megtalálja lelki békéjét öccse boldogságában. — Ezt a mesét Czakó Zsigmond merész képzelettel, költői emelkedettséggel és nagy technikai ügyességgel öntötte drámai alakba. Mint a romantikus színműírók általában, ő is jelentékeny szerepet juttatott a véletlennek, történetét kalandos háttérbe helyezte, az elvetemült intrikussal ártatlan szenvedőket állított szembe. Egyes alakokat és helyzeteket túlzottan színezett, de azért az egykorúak mégis észrevették, hogy igazi költői tehetséggel állnak szemközt. Az új drámaíró mindenkit meglepett eredeti meseszövésével, jeleneteinek hatásos voltával, gondolatainak gazdag áradásával.

A lelkesedést fokozta második drámája: a *Végrendelet.* (1845.) Sötét titkok bontakoznak ki a nézők előtt, idegizgató jelenetek játszódnak le a színen, a bűn és bűnhődés, halál és lelki összeomlás képei váltogatják egymást. Csak a szerző izmos költői tehetségén múlt, hogy

színdarabjából nem vált rémdráma. Táray Béla gróf, az ünnepelt mágnás, megőrül, mikor atyja végrendeletéből meggyőződik arról, hogy csempészett gyermek, nem igazi grófi vér és semmi joga ahhoz, hogy nőül vegye szerelmesét, Alpári grófné leányát. Alpári grófnénak ebben a sorsfordulatban szomorú szerepe van, de megbűnhödik vétkeiért, mert másik leánya leszúrja. — A dráma a túlzó romantika terméke, démoni alak bonyolítja benne a meseszálakat, megrázó helyzetek nyugtalanítják a közönséget. Táray Béla őrülési jelenete és Alpáriné megölése a színi hatás mesteri példája. A szerző azonban nem puszta hatásvadászó. Bár a véletlennek itt is helyet juttat s a romantikus szertelenségektől itt sem riad vissza, a tragikus elemet leleményesen fejleszti, hatalmas szenvedélyeket állít szembe egymással. Az események lavinaszerűen gördülnek előre, elsöprik a bűnösöket és ártatlanokat, hogy a romok közül végül mégis csak felsarjadjon az új élet: egy méltatlanul meggyötört nemes emberpár családi boldogsága.

Legnehezebb problémáját *Leonád*jában (1846) vetette fel az író. Megrendítő mese szálai közé szőtte életfilozófiáját, vallásbölcselő elveit, természetimádó gondolatait. Húsz éve már, hogy Erast, a bizánci aggastyán, elvonult a világ zajától, mert meggyűlölte az embereket. A zúgó rengeteg ölén neveli fel fiát, Aquilt, s ennek szerelmesét, Irént, szabadgondolkodó eszméire: ne törődjetek az emberekkel, akik a vallást egymás megnyomorítására találták fel; szeressétek a magányt, ahová a törvények gonosz karmai nem érnek el; nyugodjatok bele a meg-

semmisülésbe, mert az élet, úgy amint az emberek megalkották, csak kínszenvedés. Erast a bércek közül vándorútra küldi Aquilt, hogy megútálja a világ zaját és örök hűséget esküdjön az erdők csendjének; az ifjú elmegy, Irén a vak aggastyán mellett marad gyermekével. Ekkor jelenik meg Leona, a bosszúállás démona, Erast egykori kedvese, az elhagyott apáca, akit szerelmi ballépéséért a kereszt nevében félholtra gyötörtek, bebörtönöztek, sárral dobálták. Az üldözött nő rettenetes bosszút áll Erast családján, a hit dolgaiban járatlan Irént vallásos őrjöngésbe hajszolja, a kis család boldogságát megsemmisíti. Aquil visszatér, hirtelen kiderül, hogy ő Erast és Leona fia, vége mindennek: Erast, Irén és gyermeke halott; csak a bűnös anya áll szemben boldogtalan fiával. Aquil hidegen fordul el anyjától, világgá megy, elbujdosik a gyűlölt emberek közé. — Ezt a tragédiát hidegen fogadta a közönség, egyesek felháborodtak azon, hogy a darab színre kerülhetett a Nemzeti Színházban. Eszméiben támadást láttak a kereszténység ellen; úgy fogták fel a tragédiát, hogy a költő Leona ördögi alakjában a kereszténységet állítja pelengérre. Bizonyos, hogy ez a dráma nem az egyházi szellem dicsérete és távol áll a hitbuzgalom erősítésétől, de azért nem bántóan támadó iránymű, inkább egy ábrándos lélek mélabús vallomása. A költő végtelen pesszimizmussal nézi az emberi törekvéseket, megvetéssel fordul el a bestia-fajtól, vágyódik a megsemmisülés után, a természetben látja leghívebb barátját. Mintha Buddha vallásának lehangoló tanításai és a hindu költészet természetkultusza zengenének elő ritmikus soraiból.

Sajátságos, magábanálló, igazi művészi törekvésre való munka ez; filozófiai bensőségével, lírai lendületével, színekben gazdag nyelvével méltán megérdemli figyelmünket. Ha a költő természetimádása, sötét világfelfogása, mélységes embergyűlölete, borús bölcselkedései megdöbbentették is kortársait, a hatásosan fölépített jelenetek költői színezése elismerésre bírja a magyar dráma fejlődésének kutatóját. Czakó Zsigmond költészete ezzel a tragédiával emelkedett legmagasabbra.

Obernyik Károly (1815—1855) színművei a korszerűség jegyében készültek. Első tragédiája, a *Főúr és pór* (1844), hevesen ostorozza a régi magyar társadalom igazságtalanságait, a nemesi uralom visszaéléseit, a mágnások léha életét. Egy hitvány grófot állít szembe egy jobb sorsra érdemes nemessel, akiről később kiderül, hogy voltaképen parasztfiú; a szerelmi történettel és családi bosszúval összenőtt küzdelem vége párbaj; a gróf elesik, ellenfele mérget iszik. A hatásos jelenetek során a politikai irányzatosság előtérbe lép, a reformeszméket dicsőítő oktató elem lépten-nyomon felbukkan. — Az *Örökség* (1845) egy gazdag pesti kereskedő családi körét s egy nemesitjú gazságait mutatja be. A nemesség hibáit gyűlöletes színben ábrázolja a szerző. Minden alkalmat megragad a demokrata elvek népszerűsítésére. — Általában mind szomorújátékaiban, mind vígjátékaiban feltűnik a liberális törekvések buzgó szolgálata. Legtöbb sikert hozott nevének hatásos történeti drámája: *Brankovics György.* (1855.) A szerb fejedelem elfordul magyar szövetségeseitől, de kegyetlenül csalódik a törökökben; fiait

a szultán megvakíttatja, leányát elragadja; az egyesült magyar-szerb csapatok bosszút állnak ugyan a törökökön, a fejedelem azonban halálos sebet kap s gyermekei karjai közt hal meg. Ezt a tragédiát néhány nagy jelenete zajos sikerűvé tette; része volt a sikerben annak is, hogy a politikai és társadalmi tendencia ebből a darabból sem hiányzott. A magyarok és szerbek egykori testvérisülése hazafias lecke volt a szabadságharc idején fellázadt nemzetiségeknek. — Obernyik Károly mint színpadi szerző a maga korában a legügyesebbek közé tartozott. Meséit érdekesen bonyolította, kompozícióinak kerekségére gondot fordított, a jellemeket következetesen fejlesztette. A magyar iránydráma történetében emlékezetes hely illeti meg.

Teleki László, Czakó Zsigmond és Obernyik Károly szellemi hagyatékánál jóval csekélyebb a súlya Hugo Károly (1808—1877) színműírói munkásságának. Ezt a német-magyar-francia drámairót csak féligmeddig vallhatja magáénak irodalmunk. Internacionális színpadi szerző volt; magyarul olyan gyöngén tudott, hogy szövegeit másokkal dolgoztatta át. Érzelmes szomorújátéka, a *Bankár és báró* (1847), az aristotelesi hármas egység szigorú betartásával készült. Három nemeslelkű egyén szerepel benne: Artúr, az ifjú báró, Granville, az öreg bankár, s Adél, a bankár neje, ez leánykorában a báró ideálja volt. A szerelem, barátság és kötelességérzet harca katasztrófával végződik: Artúr meghal, Adél élettelenül esik össze Granville összetört szívvel nézi kedvesei pusztulását. — A bonyodalom szövése ügyes kézre vall, egyes jelenetek

hatásosak, de a szerző pátosza és szentimentalizmusa nem takarja el sem a mese valószínűtlenségét, sem a lélektani probléma megoldásának hézagait. A kibonyolítás tragikus erőtlensége kirívó, a cél a közönség megkönnyeztetése. A szerző költői nyelven iparkodik írni s három személlyel egy helyen és egy napon játszatja el a történetet. Ez a nehéz drámatechnikai feladat teszi érthetővé a tragédia hiányait, ez menti a darab egyes jeleneteinek vontatottságát.

A szabadságharc után a magyar drámairodalom fejlődésére a budapesti Nemzeti Színház volt legnagyobb hatással. A kiegyezés koráig itt került bemutatásra úgyszólván valamennyi figyelembe vehető eredeti dráma. A Magyar Tudományos Akadémia által jutalmazott drámák java részét itt játszották el. Az önkényuralom és kiegyezés korának legtermékenyebb drámaírója és legnépszerűbb színpadi szerzője, Szigligeti Ede, most talán még jobban eltalálta kortársai ízlését, mint a szabadságharcot megelőző évtizedben. Lázasan kereste a színi hatást, a tapsok és az anyagi siker egyaránt izgatták. Meséit érdekesen szőtte, ha mindjárt a költői kidolgozás rovására is. Képzeletének ereje, stílusának lendülete és jellemalkotó tehetsége nem volt annyira fejlett, hogy klasszikus munkákat alkothatott volna; sietve dolgozott és akaratlanul is hajlott idegen minták utánzására; az előadásokon, próbákon, színházi irodában százával látta és olvasta a legkülönfélébb magyar és idegen darabokat; egy-egy színész hatásos jelenete belevéső dött emlékezetébe: nem csodálható, hogy jobb darabjaiból is elő-előbukkannak

olyan motívumok, amelyeknek párja más színművekben is megvan.

Szigligeti Ede mellett az 1850-es évektől kezdve különösen JÓKAI MÓR és TÓTH KÁLMÁN aratott több zajos sikert. — Shakespeare és a francia romantikusok hatása tűnik fel DOBSA LAJOS (1824—1902) tragédiáiban. A becsvágyó szerző választékos nyelven írt, históriai levegőt teremtett, hangulatos jelenetekkel ragadta tapsra közönségét. Különösen Kun László királyról szóló tragédiája vall hivatott drámaíróra. *(Negyedik László.)* Társadalmi drámái gyöngék *(Bűn bűnt követ)*, vígjátékaiban ügyesen utánozta a franciákat. *(Egy nő, kinek elvei vannak.)* — Scribe tanítványa volt a vígjátékírók közül KÖVÉR LAJOS. (1825—1863.) Elég reális látással vitte színre a korabeli magyar életet, de színpadi technikája nem pótolhatta költői ihlete hiányát. Gyorskezű színpadi mesterember volt, írói egyénisége egészen eltűnt vígjátékainak sablónos hősei mögött. *(Hűség hűtlenségből, Hódítás falun.)*

Megkezdődtek SZIGETI JÓZSEF (1822—1902) színműírói sikerei is. Szigligeti Edének ez a szerencsés pályatársa elsősorban a színpad számára írt, darabjainak művészi kidolgozásával keveset törődött; úgy gondolta, hogy a közönség meghódítására a színészek ügyes alakítása a legelső feltétel; a drámai munkákat úgyis csak kevesen olvassák. Innen ered szembetűnő lazasága a szerkezetben, hevenyészettsége a jellemrajzban, pongyolasága a stílusban. Egy-egy tetszetős ötlet vagy hatásosnak ígérkező epizód kedvéért gyakran feláldozta meséinek igazságát

és jellemeinek valószerűségét. Meseszövésében, lélektani indokolásaiban sok a következetlenség. Hajlott a bohózatos elem felé, szerette túlozni a komikus helyzeteket. Jelesebb színésztársai számára kitűnő szerepeket írt, de a kevésbbé fontos szerepek átgondolását elhanyagolta. A népszínműírás terén határozott érdemei vannak. Jól ismerte a falu népét, majd mindegyik népszínművében teremtett néhány sikerült alakot. Nem állította szembe a népet az úri osztállyal; nem azzal akart hatást kicsikarni, hogy a romlott nemessel szemben a romlatlan parasztnak ítelte oda az erkölcsi felsőbbséget; demokrata irányzatosság nélkül is érdekes paraszt-történeteket vitt színre. *(Vén bakancsos és fia a huszár, Kísértet és csizmadia)* Vígjátékaiban és komoly színműveiben a magyar úri életet talpraesett alakok ábrázolják, hősei elevenen társalognak, természetesség árad párbeszédeikből. *(Falusiak, Rang és mód.)*

Színműírók:

Bajza Jenő (szül. 1840. március 4. Pest; megh. 1863. október 28. Pest), Bajza József fia, Beniczkyné Bajza Lenke testvéröccse. Gyermekkorától kezdve beteg volt, féllába megbénult, hiába gyógyították itthon és az ausztriai Gräfenbergben. Tanulmányait félben kellett hagynia. Huszonhárom éves korában halt meg. — Irodalmi hagyatékát barátja, Zilahy Károly, adta ki magasztaló jellemrajz kíséretében: Zách Felicián. Tragédia négy felvonásban. Az elhúnyt ifjú költő verseivel. Pest, 1864. (A nem tehetségtelen drámaíróra valló szomorújátékot Zilahy Károly és barátai művészi érték dolgában Katona József Bánk Bánja mellé helyezték, de ez a dícséret kritikátlan túlzás volt.) — A korán elhúnyt író mint Goethe-fordító is érdemes emlékű. (Werther-fordítása s különösen Mignon dalának magyar stófákba öntése ihletett műfordító alkotása.)

Beöthy Zsigmond (szül. 1819. február 17. Komárom; megh. 1896. január 20. Komárom) ügyvéd és bíró. Az 1840-es években Komáromban ügyvédkedett, a szabadságharc alatt közoktatásügyi miniszteri titkár volt, az önkényuralom idején ismét folytatta ügyvédi pályáját szülővárosában. 1861-ben országgyűlési képviselő, 1864-ben a királyi tábla bírája Pesten, 1870-ben kúriai bíró. Élete alkonyán a közpályán szerzett érdemeiért a magyar főrendiház tagja lett. Hetvenhét éves korában halt meg. Testvéröccse: Beöthy László, az elbeszélő; fia: Beöthy Zsolt, az irodalomtörténetíró. — Koszorú. Pozsony, 1837. (Elbeszélések gyermekek számára: a magyar ifjúsági elbeszélő irodalom egyik korai terméke.) — Csáb. Szomorújáték. Pest, 1839. (A romantikus történeti dráma háttere II. Endre király kora.) — Beszélytár. Hat füzet. Pozsony, 1839–1842. (Gyermekek számára írt elbeszélések gyüjteménye.) — Kóbor Istók. Énekes bohózat. Pozsony, 1840. (Népies irányú tündérjáték dalokkal és tánccal.) — Követválasztás. Vígjáték. Pápa, 1844. (A konzervatív és liberális párt vármegyei küzdelmeinek tréfás bemutatása.) — Összes költeményei. Pest, 1851. (Versek az almanach-költészet stílusában.) — Beszélyei. Két kötet. Pest, 1855. (Folyóiratokban megjelent novelláinak gyüjteménye.) — Újabb költeményei. Budapest, 1880. (Versek a negyvenes évek lírai modorában.)

Bényei István (szül. 1835. Bátka, Gömör megye; megh. 1908. január 29. Budapest) színész. Mint vidéki vándorkomédiás számos színdarabot írt, pályája utolsó évtizedeit a színésztársadalom szervezésére fordította. 1883-ban megindította a Színészek Lapját, igazgatta a színészegyesület központi irodáját, pénzt gyüjtött a nyugdíjas színészek menedékházának felépítésére, emlékoszlopot emeltetett az első magyar színigazgatónak, Kelemen Lászlónak. Hetvenhárom éves korában halt meg. — Molnár György budai színtársulatának volt a tagja, amikor 1862-ben megírta az első magyar operettet: A szerelmes kántort. Az egyfelvonásos darabhoz Allaga Géza (1841–1913) szerzett zenét, a vidám énekesjáték sikert aratott, ettől kezdve a Budai Népszínházban és a pesti Nemzeti Színházban egyre sürübben tünt fel az eredeti magyar operettek. (Az új műfaj külföldi termékei már 1860 előtt magukra vonták a magyar színigazgatók és hírlapírók figyelmét. A pesti Nemzeti Színház 1861-ben vendégül látta Offenbach Jakab világhírü francia zeneszerzőt és társulatát s így az íróknak és színé-

szeknek közvetlenül is alkalmuk volt megismerkedni az operett stílusával. Egyik-másik magyarra fordított Offenbach-operettnek példátlan sikere volt. A Dunanan apó és fia című víg dalművet a Budai Népszínház 1863-ban százháromszor adta elő; a kánkán sikamlós táncfordulatait egész Pest megbotránkozással élvezte. Hasonló sikere volt 1864-ben az Ördög Piluláinak; ezt az énekes-táncos bohózatot is megnézte a főváros egész közönsége, a pesti német színészek nem csekély bosszúságára.)

Czakó Zsigmond (szül. 1820. június 20. Dés, Szolnok-Doboka megye; megh. 1847. december 14. Pest) színész. Erdélyi református nemesi családból származott, Kolozsvárt és Nagyenyeden végezte tanulmányait. Joghallgató korában beállt egy szintársulatba, két évig vándorolt városról városra társaival. 1842-ben sikerült bejutnia kóristának a pesti Nemzeti Színház énekkarába, 1844-ben előadták első darabját. Színházi sikere kiemelte a névtelenségből, diadalt aratott második drámájával is, azontúl gyorsan hanyatlott dicsősége. Újabb munkáiról a közönség és a kritika egyre közömbösebben nyilatkozott, színésztársai ellenségesen álltak vele szemben, önbizalma megtört. Úgy érezte, hogy neki már nincs keresnivalója az emberek között, tehetsége ellobbant, pályájának végéhez ért. Kielégítetlen becsvágyától és mély embergyülöletétől izgatva a Pesti Hírlap szerkesztőségében főbe lőtte magát. Huszonhét éves korában halt meg. — A boldogtalan író magában hordozta családja végzetét: a székely hegyek közül származó Czakókat rögeszmék üldözték ivadékról ivadékra. A drámaíró atyja, a dési adószedő, alkimista volt; egész vagyonát a bölcsek kövének fölfedezésére költötte; aranycsinálással foglalkozott, végül elárverezték birtokát. Maga a drámaíró öccsével együtt korán elfordult a pozitiv vallásoktól, a nagyenyedi kollégium falai között kelet világáról álmodozott, ateizmusát természetimádással enyhítette. Mikor már Pesten beérkezett a siker révébe, lelki nyugtalanságai a végsőkig fokozódtak; nem elégedett meg írói hírnevével, hanem a Pesti Hírlap hasábjain nyilvánosan megtámadta a Nemzeti Színház igazgatását. Ebben az időben gróf Ráday Gedeon volt a színház főigazgatója, de valójában néhány neves színész irányította az ügyek vitelét; valóságos színészuralom alakult ki a színvonal és fegyelem jelentékeny kárára. Ez ellen szólalt fel 1847-ben Czakó Zsigmond. A sajtó igazat adott tiltakozá-

sának, de színésztársai nem bocsátották meg «árulását.» Cikkének megjelenése után a tekintélyesebb színészek szóba sem álltak vele, régi pártfogói elfordultak személyétől, megvető pillantások fogadták a színház minden helyiségében, még köszönését sem viszonozták. A rideg elbánás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egyik elkeseredett pillanatában magára emelte az életét kioltó pisztolyt. «Most ott pihen, írta róla 1874-ben Berczik Árpád, a Kerepesi-temetőnek egy zugában, kicsinyke kő alatt, elhagyott domb aljában, melynek csak Konstantinápolyban élő öccse viseli gondját a távolból.» — Munkái: Kalmár és tengerész. Dráma. Pest, 1845. (A Nemzeti Színházban 1844-től 1849-ig 22-szer játszották; ritka nagy siker abban az időben, különösen ha számba vesszük, hogy nem volt sem énekes színdarab, sem politikai irányдráma. Az Életképek, a Honderü, a Pesti Divatlap lelkesedéssel írtak a szerzőről és darabjáról; a Nemzeti Színház igazgatósága azzal fejezte ki elismerését, hogy a nyomorgó kóristát segédszínésszé léptette elő havi nyolcvan forint fizetéssel. A szomorújátékot Kertbeny Károly fordításában a fővárosi német színészek is előadták.) — Végrendelet. Dráma. Pest, 1845. (A Nemzeti Színházban 1845-től 1849-ig 21-szer játszották s később is felújították.) — Leona. Tragédia. Pest, 1846. (A Nemzeti Színházban 1846-tól 1849-ig 6-szor került színre. A közönség és a kritika túlcsigázta igényeit, a szerző nem tehetett eleget a túlzott követeléseknek. Pedig a tragédiáról nem igaztalanul írta Berczik Árpád 1874-ben, hogy ezt a bölcselő drámát külön hely illeti meg elmélkedő művekben nem gazdag irodalmunkban; külön hely, mint az üvegházakban az exotikus növényeké; külön polc, de magas helyen. A színpad nem bírta el a tragédiát. «Zord, fenséges, férfinak való darab ez, mely történeti szempontból már csak azért is kiváló érdekü, mert költőjének lelkét úgy tárja elénk, mint egy lírai költemény. Bölcsészeti dráma ez is, mint Lessing Bölcs Náthánja. Abban Czakó, ebben Lessing öntötte ki vallási meggyőződését. Egy nagy gondolkozó s egy nagy képzelő. Czakó a panteizmusba menekülve nem talál semmiféle kibékítőt, nem talál más megoldást, mint a megsemmisülést: elhervad a rózsa, az élet és a gondolat! Meg kell írójának ezt a kietlen, sivár, vigasztalan világot bocsátani; de ha megbocsátottuk érdekes meséjéért, a nagy erőért, mellyel a hálátlan téren küzd, a fantázia gazdagságáért, az indulatok mélységéért, akkor sem lehet soha a tömeg

inyére; de értékét becsülni fogja mindenki, aki a specialitást, üssön el bár egyéni ízlésétől, élvezni képes.» A mai olvasót az irodalmi nyelvünkből azóta kiveszett régies igealakok, a ma már furcsán ható „valék, elmene, megátkozád, leend"-formák kedvetlenítik el a tragédiától; a költői nyelvet ezek hintik tele sebhelyekkel. Ez volt a kor divata.) — Czakó Zsigmond többi darabja csak később jelent meg nyomtatásban. Könnyelműek című társadalmi drámáját 1847-ben 2-szer adták; János lovag című történeti szomorújátéka 1848-ban 4-szer került színre; Szent László és kora című drámai korrajzát az 1850-es években ötször játszották a Nemzeti Színház művészei. — Czakó Zsigmond összes művei. Sajtó alá rendezte és életrajzzal bevezette Ferenczy József. Két kötet. Budapest, 1883–1884. (Abafi Lajos áldozatkészségéből közrebocsátott kiadás.)

Csató Pál (1804–1841) hírlapíró, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az elbeszélők között.

Degré Alajos (1820–1896) okleveles ügyvéd, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Dobsa Lajos (szül. 1824. október 6. Makó, Csanád megye; megh. 1902. július 9. Kosgyán, Bihar megye) okleveles ügyvéd, református nemesúr, országgyülési képviselő, a Kisfaludy-Társaság tagja. Annyira vonzódott a színpadhoz, hogy húsz éves korában színész lett s csak szülei kérésére hagyta el helyről-helyre vándorló komédiástársait. Az önkényuralom idején sokat szerepelt a pesti írók között, de úgy érezte, hogy mellőzik, ezért a kiegyezés korában abbahagyta írói munkásságát s biharmegyei birtokára vonult vissza. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Színdarabjait 1848 óta játszották a Nemzeti Színházban. Szomorújátékai közül nagyobb sikert aratott: Negyedik László; vígjátékai közül: Egy nő, kinek elvei vannak. — Dobsa Lajos színművei. Pest, 1853. (Két vígjátéka és két szomorújátéka.) — Lydia. Regény. Pest, 1853. (A szerző mint novellista is magára vonta a figyelmet.) — Divatházasság. Dráma. Lisznyai-album. Pest, 1863. (Az itt közreadott színdarab eredeti címe: Bűn bűnt követ.) — Első István király. Tragédia. Budapest, 1880. (Az 1861-ben előadott szomorújátékból írta később Erkel Ferenc hasonló című operáját.)

Egressy Béni (szül. 1814. április 21. Sajókazinc, Borsod megye; megh. 1851. július 19. Pest) színész. Református papnak készült, de tanulmányait nem fejezte be, falusi tanító lett. Testvérbátyja, Egressy Gábor, szép reményekkel indult színészi pályájának; példájára ő is beállt kóristának az egyik vidéki színtársulatba, később a pesti Nemzeti Színházban játszott kisebb drámai és énekes szerepeket. A szabadságharcban a honvédek között harcolt s mint főhadnagy tette le a fegyvert. Harminchét éves korában halt meg. Özvegyét, König Rózát, Csengery Antal vette nőül. — Egressy Béni naturalista dallamszerző volt, a hangjegyírást is csak később tanulta meg, a dallamok azonban gazdagon buzogtak lelkéből. Különösen Petőfi Sándor költeményeire szerzett megzenésítései arattak nagy sikert. Vörösmarty Mihály Szózatát is az ő dallamával énekli a magyarság; Szózat-megzenésítése 1843-ban nyerte meg a Bartay Endre színigazgatótól kitűzött pályadíjat. Számos zeneművet alkotott, idegen dalműveket dolgozott át magyarra, opera-szövegeket készített, műdalokat és népdalokat szerzett. (Klapka-induló.) — Írt egy népszínművet is, ezt főkép vidéken szerették játszani. (Két Sobri. 1851.) Erkel Ferenc két legszebb operájának zenéjéhez ő írta a szövegkönyvet. (Hunyadi László, Bánk Bán.)

Eötvös József báró (1813–1871) földbirtokos, közoktatásügyi miniszter, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság elnöke. — Szinműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Éjszaki Károly (szül. 1818. október 2. Bakonyréde, Veszprém megye; megh. 1907. január 26. Kolozsvár) tisztviselő, a Petőfi-Társaság tagja. A szabadságharc előtt és az önkényuralom idején mérnök volt Fehér megyében, a kiegyezés korában megyei tisztviselő; 1867-ben a közlekedésügyi minisztériumban nyert alkalmazást, később kinevezték Kolozsvárra államvasúti főfelügyelőnek. A Petőfi-Társaság egyik alapító tagja és alelnöke volt. Nyolcvankilenc éves korában halt meg. — Szindarabjai közül csak egy keltett figyelmet: A cydoni alma. A háromfelvonásos «szini beszély» 1855-ben jelent meg a Fáncsy-album lapjain; meséje az ókori Görögországban játszik; vígjátéki részleteibe regeszerű elemek vegyülnek. (Egyesek ezt a költői hatásra törekvő regényes színművet tekintik a magyar újromantikus iskola előfutárának, de a valóság az, hogy Éjszaki Károly darabja különálló kísérlet, elszigetelt kezdés, hatástalan próba. Csak akkor kezdtek figyelni rá,

amikor Rákosi Jenő Aesopusa már megteremtette a mesedrámák kedvező fogadásának feltételeit. Így került színre a Nemzeti Színházban 1868-tól kezdve többször is. Szerzője voltaképen nem is mesedrámának, hanem mitológiai hátterű vígjátéknak szánta színművét.)

Gaal József (1811–1866) királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Garay János (1812–1853) egyetemi könyvtártiszt, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló fejezetben.

Greguss Ágost (1825–1882) egyetemi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Gyurmán Adolf (szül. 1813. április 26. Szászváros, Hunyad megye; megh. 1869. szeptember 15. Pest) hírlapíró és szerkesztő. Jogot végzett. A legkoraibb magyar hivatásos ujságírók egyike volt; nem mellékfoglalkozásnak vagy átmenetnek választotta a hírlapírást, hanem életpályául. (Hazai Tudósítások, Jelenkor, Pesti Hirlap.) A nemzeti kormány 1848 nyarán őt bízta meg a Közlöny című hivatalos lap szerkesztésével, ezért a szabadságharc bukása után menekülnie kellett. Egy ideig Törökországban élt, innen átment az Amerikai Egyesült Államokba, 1854-ben Londonban telepedett meg, nyelvi órákat adott, később a történelem tanára lett az egyik középiskolában. Honvágya hazahozta, 1863-tól kezdve a Pesti Napló szerkesztőségében dolgozott, a kiegyezés után a hivatalos lap belső munkatársa volt. Ötvenhat éves korában halt meg. — Negyedik László. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1840. (Akadémiai jutalmat nyert pályamű. A bírálókat inkább csak a nyelv és verselés ösztönözhette a jutalom odaítélésére.)

Haray Viktor (megh. 1882. július 23. Kolozsvár) színész. A szabadságharc előtt és az önkényuralom korában a színész-drámaírók is szerencsét próbáltak darabjaikkal a Nemzeti Színház deszkáin, de becsvágyuk csak ritkán terjedt odáig, hogy nyomtatásban is közrebocsássák színműveiket. (Benkő Kálmán, Egressy Béni, Feleky Miklós, ifj. Lendvay Márton, Némethy György, Szentpétery Zsigmond, Szerdahelyi Kálmán, Tóth József, Tóth Józsefné Kovácsy Mária.) A színész-drámaírók közül Haray Viktor az ügyesebbkezűek közé tartozott, bár

nevét nem színműírása őrizte meg a feledéstől, hanem Kalapom szememre vágom kezdetű búsongó dala. (Az ének dallamát is valószínűleg ő szerezte.) — Szökött színész és katona. Népszínmű dalokkal. Zenéje Egressy Bénitől. Pest, 1846. (A vidéki komédiásélet nevettető rajza különösen sikerült benne. A darabot a Nemzeti Színházban 1843-tól 1848-ig 11-szer játszották.)

Hegedüs Lajos (szül. 1818. április 18. Kisújszállás, Jász-Nagykun-Szolnok megye; megh. 1860. július 18. Pest) színész. Debreceni kálvinista diák volt, fiatalon felcsapott színésznek, vidéki városokban játszott, később meghívták a Nemzeti Színházhoz. Mint állástalan színész negyvenkét éves korában halt meg a Rókus-kórházban. — Színdarabjai közül legtöbbet ér Vak Béla szerelméről írt tragédiája: Bíbor és gyász. (Először 1856-ban került színre a Nemzeti Színházban.)

Horváth Cirill (szül. 1804. október 17. Kecskemét; megh. 1884. november 5. Budapest) kegyesrendi szerzetes, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia tagja. A szabadságharc előtt rendjének szegedi gimnáziumában tanított, az önkényuralom idején a pesti piarista gimnáziumot igazgatta, 1861-től kezdve a pesti egyetemen a filozófia tanára volt. Nyolcvan éves korában halt meg. — Bölcseleti kutatásai elég korán elvonták a szépirodalom művelésétől, drámai munkái pályájának első feléből valók. — Tyrus. Szomorújáték. Buda, 1834. (Első tragédiája véres föníciai történet. Részt vett vele a M. T. Akadémia első drámai pályázatán, ott Vörösmarty Mihály erős versenytársa volt, akadémiai dicséretben és írói tiszteletdíjban részesítették.) — Kuthen kun király. Szomorújáték. Szeged, 1838. (Meséje a tatárjárás koráról. Ez a tragédiája is könyvdráma minden színszerűség nélkül.) — Jolánta. Szomorújáték. Megjelent a Buda című zsebkönyvben. 1839. (Hősei a tatárjárás korában élő vitézek.) — Vetélytársak. Szomorújáték. Kecskemét, 1850. (Történeti háttere a tatárjárás kora.)

Hugo Károly (szül. 1808. Pest; megh. 1877. november 14. Milánó), családi nevén Bernstein Fülöp, orvosdoktor, hírlapíró. Iskoláit Pesten végezte, az orvosi pályára lépett, az 1830. évi lengyel forradalomban tábori sebész volt. A polgári élet egyhangúságát nem tudta elviselni. Hírnévre tört, lángelmének tartotta magát, minduntalan összeütközése támadt kortársaival. Németországban iparkodott érvényesülni, német színész lett, német költeményeket írt; majd Bécsben telepedett

le mint orvos és drámaíró, de reményei füstbe mentek; 1845 tavaszán visszakerült Pestre. Hazája jobban méltányolta, mint a külföld; színdarabjait tapssal fogadták, tehetségét szívesen dicsérték. A siker elkapatta, fennhéjázó hangon kezdett beszélni saját nagyságáról, lenézéssel tekintett a többi magyar íróra. Azt hirdette, hogy meg fogja mutatni holmi Vörösmartyknak és Petőfiknek, hogyan kell magyar verseket írni. Ugyanekkor mások javították ki hibás magyarságú kéziratos szövegeit. Mivel úgy látta, hogy pesti írótársai nem érik fel ésszel szellemi nagyságát, 1847-ben Párisba költözött s itt folytatta színműírói munkásságát francia nyelven. Franciaország nem méltányolta. Nyugtalanul bolyongott Németországban, olykor hazatért; s bár többnyire zsidó hittestvérei könyöradományaiból tengette életét, nagyzolásával koldus-sorsában sem hagyott fel. Olasz földön halt meg hatvankilenc éves korában. — A boldogtalan életű író a világ legnagyobb lángelméjének tartotta magát, művészi gőgje valóságos eszelősséggé fajult, át akarta alakítani az egész emberiséget. Pesti barátai szerették volna közelebb vonni a magyar irodalomhoz, de a magyar nyelvet csak fogyatékosan beszélte. Büszke volt arra, hogy ő az első zsidó szépíró Magyarországon; ez azonban nem gátolta abban, hogy ne ócsárolja a magyarságot s ne cserélgesse nyelvét és vallását aszerint, amint érdekei kívánták. Munkáinak legnagyobb részét németül írta, színdarabjaiból magyar nyelven is közrebocsátott néhányat. — Egy magyar király. Dráma. Pest, 1847. (Mátyás királyt dicsőítő színmű Fessler Aurél történeti munkája nyomán. Egyidejűleg német nyelven is megjelent. Magyar szövegét Egressy Gábor és Falk Miksa segítségével készítette el a szerző. A darabot a Nemzeti Színház művészei 1846-ban négyszer játszották el megszokott közönségük és az előadásra felvonuló pesti német zsidóság előtt.) — Brutus és Lucretia. Dráma. Pest, 1847. (Eredeti német szövegét ebben az évben fordíttatta magyarra s adatta elő a Nemzeti Színházban. A szabadságharcig ötször került színre.) — Bankár és báró. Szomorújáték. Pest, 1848. (A Nemzeti Színházban 1847-től 1849-ig 9-szer játszották s azontúl is több alkalommal felújították. Az egykorú színi bírálat magasztaló hangon szólt a tragédiáról. Zerffi Gusztáv, az első magyar zsidó kritikus, a Honderű hasábjain kimondta, hogy megjelent a legnagyobb magyar drámaíró, az új Shakespeare. A színdarab meséje egy Bazancourt-féle francia novella

német átdolgozására vezethető vissza, ennek szövegét Hugo Károly szoros hűséggel jelenetezte; nem csodálható, hogy az Életképek munkatársai plágiummal vádolták. Semmiesetre sem volt helyes, hogy túlságosan kizsákmányolt forrását elhallgatta, sőt mikor nyilatkozatra szorították, akkor sem eredetiségét védelmezte, hanem azzal büszkélkedett: mennyivel különb az ő drámája, mint a francia–német novella. Munkáival szemben nem ez volt az egyetlen plágium-vád.)

Jakab István (szül. 1798. október 29. Mezőkeresztes, Bihar megye; megh. 1876. október 18. Budapest) okleveles ügyvéd, királyi tisztviselő, a M. T. Akadémia tagja. Református nemesi család ivadéka volt, polgári pályáját a magyar királyi helytartótanács szolgálatában töltötte. Hetvennyolc éves korában halt meg. — Ifjabb éveiben a legdivatosabb zeneszerzők közé tartozott, táncdarabjait a fővárosi és vidéki bálokban egyformán kedvelték, népies dallamai az egész országban elterjedtek. (1848-ban ő írta a budai nemzetőrség harci dalát: Ős Buda gyermeke, fel, szaporán!) Németből, franciából, olaszból, angolból számos színdarabot fordított, operaszövegeket dolgozott át magyarra, maradt néhány eredeti librettója is. — Falusi lakodalom. Vígjáték. Buda, 1834. (Átmenet a vígjáték és a népszínmű között. A régi színészek sikerrel játszották. Nyomtatott szövegét a M. T. Akadémia ivenkint négy arany tiszteletdíjban részesítette. Szigligeti Ede Szökött Katonája előtt Jakab István, Gaal József, Munkácsy János és néhány más népies színműíró munkássága egyengette az utat. A Falusi Lakodalomban a vidéki magyar urak és parasztok népies jelenetekben léptek a színházi nézőközönség elé.) — Zsarnok apa. Szomorújáték. Buda, 1836. (A budetini monda feldolgozása. A Vörösmarty-drámákat követő tragédia Szunyogh Katalin megrendítő történetét érzelmes elgondolásban mutatja be.)

Jámbor Pál (1821–1897) katolikus pap, utóbb gimnáziumi igazgató. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Jókai Mór (1825–1904), az Életképek, Üstökös és Hon szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja, a Petőfi-Társaság elnöke. — Színműveiről: a VII. kötetben.

Jósika Miklós báró (1794–1865) földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló fejezetben.

Kovács Pál (1808–1886) győri orvos, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Kövér Lajos (szül. 1825. Réthát, Temes megye; megh. 1863. április 11. Pest) okleveles ügyvéd, pesti író. Vagyonos ember volt, jövedelmét irodalmi becsvágyának kielégítésére költötte. Harmincnyolc éves korában halt meg. — Drámai munkáinak gyüjteménye még életében megjelent: Kövér Lajos színművei. Négy kötet. Pest, 1860. (A Nemzeti Színházban 1852-től 1863-ig 18 darabját játszották.)

Kuthy Lajos (1813–1864) pesti író, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Madách Imre (1823–1864) földbirtokos, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Munkácsy János (szül. 1802. március 28. Nagyvárad; megh. 1841. július 22. Arad) pesti hírlapíró. Bihar megyéből került a fővárosba, 1835-től kezdve négy évig szerkesztette a Rajzolatok című szépirodalmi folyóiratot, heves harcokat folytatott Bajza Józseffel és az Athenaeum munkatársaival. Harminckilenc éves korában halt meg. — Rajzolatok az élet köréből. Pest, 1833. (Humorizáló elmélkedések, megfigyelések, anekdótázó történetek, csipkedő kritikák gyüjteménye. Az író a német humorista-iskola tanítványa, Saphir követője. Folyóiratának megindítása után ennek hasábjain folytatta ma már nem élvezhető élcelődését.) — Garabonciás diák. Tüneményes vígjáték népdalokkal és tánccal. (A német mintára készült tündérjáték kéziratait a régi színtársulatok megbecsülték, mert a tréfás darab előadásával 1834-től kezdve sok sikert arattak a vidéken.)

Nagy Ignác (1810–1854) kincstári hivatalnok, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Ney Ferenc (szül. 1814. május 26. Pest; megh. 1889. szeptember 11. Budapest) hírlapíró, tanár, utóbb a pesti belvárosi reáliskola igazgatója, a M. T. Akadémia tagja. Hetvenöt éves korában halt meg. — A Nemzeti Színházban 1844-ben háromszor játszották Kalandor című népszínművét: ez a darab Szigligeti Ede Szökött

Katonájával szemben ötven aranyas pályadíjat nyert, de a közönségnek nem tetszett. — Ney Ferenc színművei. Pozsony. 1840. (Két romantikus könyvdráma középkori francia hősökkel.) — Gyermekek könyve. Pest, 1846. (A szerző 1844-től kezdve évekig igazgatta a pesti kisdedóvó-intézetet s a magyar képeskönyv-irodalom fejlődésének egyengetésében jelentékeny érdemeket szerzett.) — Matild és Olga. Regény. Három kötet. Pest, 1855. (Katolikus szellemű elbeszélő munka.)

Obernyik Károly (szül. 1815. Kömlőd, Komárom megye; megh. 1855. augusztus 17. Pest) okleveles ügyvéd, református gimnáziumi tanár. Kálvinista papi családból származott, tanulmányait Hajdunánáson és Debrecenben végezte. 1837 elején Kölcsey Ferenc meghívására elvállalta a költő unokaöccsének, Kölcsey Kálmánnak, nevelését. Tizenhárom évet töltött a Kölcsey-család körében Csekén és Pesten. A szabadságharc után meghívták tanárnak a kecskeméti református kollégiumba. A klasszika-filológia tanszékén működött haláláig. Negyven éves korában húnyt el. — Főúr és pór. Szomorújáték. Buda, 1844. (A M. T. Akadémia száz aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. A Nemzeti Színház elfogadta előadásra, de a cenzúra megtiltotta színrehozását, mert izgatást látott benne a kiváltságos osztályok ellen. A sikerült politikai iránydráma nem a polgárság és jobbágyság érdekében készült, hanem a mágnások és nemesek társadalmi szembenállását élezi ki. Alkalmas helyeken szót emel a parasztság jobb sorsáért is.) — Örökség. Szomorújáték. Pest, 1845. (A Nemzeti Színházban 1844-től 1849-ig 18-szor játszották s később is többször felújították.) — Nőtelen férj. Vígjáték. Pest, 1846. (A Nemzeti Színház hatvan aranyas jutalmával kitüntetett pályamű. Motívumai Kisfaludy Károly Családásaira emlékeztetik az olvasót.) — Obernyik Károly szépirodalmi összes munkái. Sajtó alá rendezte és életrajzzal kiegészítette Ferenczy József. Négy kötet. Budapest, 1878. (Színművek és novellák gyüjteménye. Iménti említett drámáin kívül még több darabja is színrekerült a Nemzeti Színházban. Első szülött: két grófi testvért állít egymással szembe s támadja a főúri majorátus intézményét; Messiás: Júdást szerelme és nagyravágyása mesterének árulójává teszi; Khelonisz: tárgya ugyanaz, mint Bessenyei György Ágisáé; Brankovics György: a szerb fejedelem tragédiája. A befejezetlen darabot a szerző

barátja, Bulyovszky Gyula, egészítette ki. A főhős szerepe Egressy Gábor híres alakítása volt: a szerb fejedelem szerepében roskadt össze és halt meg a színpadon 1866 nyarán. A tragédiát 1856-tól 1867-ig 27-szer játszották a Nemzeti Színházban. Szövegéhez Erkel Ferenc operát szerzett.)

Petőfi Sándor (1823–1849), az Életképek szerkesztője. — Színműveiről: az életét és munkáit tárgyaló részben.

Szigeti József (szül. 1822. május 11. Veszprém; megh. 1902. február 26. Budapest), családi nevén Tripammer József, színész, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. Jogi tanulmányainak megkezdése előtt tizenkilenc éves korában beállt színésznek az egyik vidéki társulatba, 1844-ben már a Nemzeti Színházhoz szerződtették, itt működött félszázadon át. Humoros alakok ábrázolásában fényes sikerei voltak. Nyolcvan éves korában halt meg. — Színdarabjait 1846 óta játszották a Nemzeti Színházban; egyedül Szigligeti Ede aratott nála nagyobb sikereket. A kiegyezés évéig Szigligeti Ede 87 darabjával 842 estét foglalt le, Szigeti József 12 darabját 237 estén át adták, azontúl továbbfolyt versenyük. — Dalok a Viola című népszínműből. Zenéjét szerzette Bognár Ignác. Pest, 1854. (Szigeti József csak néhány darabját nyomatta ki, pedig egyik-másik igazán nagy sikerrel került színre a fővárosi és vidéki színpadokon. Violáját a Falu Jegyzője nyomán írta; a regényből dramatizált népszínművet 1851-től kezdve nagy sikerrel játszották az egész országban.) — Dalok a Kísértet című népszínműből. Zenéjét szerzette Bognár Ignác. Pest, 1856. (A Kísértet és csizmadia, más néven: Csizmadia mint kísértet, először 1856-ban került színre a Nemzeti Színházban. Nagy sikere volt.) — Egy színész naplója. Pest, 1856. (Ifjúkori emlékei.) — Vén bakancsos és fia a huszár. Népszínmű. Pest, 1858. (A Nemzeti Színházban 1855-től kezdve sokszor adták. Németül Dux Adolf fordításában jelent meg: Bécs, 1858.) — Szerelem és örökség. Vígjáték. Pest, 1858. (Első előadása 1857-ben. A két felvonásos darabot a szerző később Nőemancipáció címmel háromfelvonásos vígjátékká bővítette.) — Toldi. Színmű. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 5. köt. Pest, 1871. (Székfoglalója a Kisfaludy-Társaságban. A színpadon csakúgy nem volt sikere, mint Széchy Máriáról írt színművének.) — Kolostorból. Vígjáték. Budapesti Szemle. 1886. évf. (Ezzel a verses

egyfelvonásosával foglalta el székét a M. T. Akadémiában.) — Szigeti József drámái. Kiadja Bayer József. Budapest, 1914. (A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára. Tartalma: A vén bakancsos: népszínmű; Becsületszó: vígjáték; Falusiak: vígjáték; Rang és mód: színmű; Kolostorból: vígjáték.)

Teleki László gróf (szül. 1811. február 11. Pest; megh. 1861. május 5. Pest) földbirtokos, a M. T. Akadémia tagja. Atyja: idősebb Teleki László, a költő és drámaíró; testvérbátyja: Teleki József, a történetíró, a M. T. Akadémia első elnöke. Református arisztokrata-nemzetségének közéleti és szónoki hagyományaihoz lelkesen ragaszkodott, jogi tanulmányait a berlini egyetemen fejezte be, 1836-ban már Fogaras vidékének követe az erdélyi országgyülésen, 1843-tól kezdve a magyarországi főrendiházi ellenzék egyik vezérszónoka és Kossuth Lajos politikájának támogatója. A szabadságharc idején Párisban élt, mint Magyarország követe; Párisban maradt az önkényuralom évei alatt is; minden erejét megfeszítette, hogy hazája iránt rokonszenvet keltsen. Egyik németországi útján a drezdai rendőrség 1860-ban elfogta s a szász kormány kiszolgáltatta Ausztriának. A halálra ítélt emigráns kegyelmet kapott I. Ferenc József császártól, de meg kellett ígérnie, hogy a kényesebb politikai ügyektől távoltartja magát. A viszonyok visszasodorták a közéletbe, az 1861. évi országgyülésen a Deák Ferenc pártjával szembenálló határozati párt vezére lett, ekkor következett be katasztrófája: a felirati vitát megelőző napon agyonlőtte magát. Ötven éves korában halt meg. Elhúnytát országos gyász kísérte. — Mint politikus rendkívül népszerű volt, mint író feltünően terméketlen. Egyetlen szomorújátékán kívül nincs is más említésre érdemes szépirodalmi munkája. Szomorújátékával sokat foglalkoztak, magasztalásában nem volt hiány. Kortársai ugyan még eléggé takarékoskodtak a dicsérettel, de az új nemzedék lelkesült hangon szólt drámai munkájáról. (Mindenekelőtt Salamon Ferenc a Szépirodalmi Figyelő 1861. évfolyamában; még inkább Zilahy Károly összegyüjtött munkáinak 1866. évi kötetében.) — Toldy Ferenc szerint a Kegyenc a népvándorlás Rómájának nagyszerű képe. «Ha e mű nem tragédia is, miután benne egy tragikus jellem sincs, hanem inkább eleven történeti érzékkel felfogott hű képe egy nyomorult világnak, mely nagyság és nemesség nélküli: a költő érdeme mégis

nem egyes hatalmas részekben áll.» (A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 3. kiad. Pest, 1873.) — Beöthy Zsolt szerint a tragédia szerkezete túlterhelt, kiinduló pontja nem elég biztos, az ártatlan asszony feláldozása lélektani lehetetlenség. «De mély iróniája, erkölcsi alapján imponáló ereje, korfestésének drámai igazsága, képzeletbeli gazdagsága s bár nem egészen tiszta nyelvének költői emelkedettsége a Kegyencet irodalmunk elsőrendű termékei közé iktatják.» (A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891.) — Bayer József szerint a Kegyenc nem egyéb a sokat ígérő tehetség meddő kísérleténél. A tragédia meséje korrajzi szempontból hű lehet ugyan, de lelkünk belefárad a gonoszságok őrült hajszájába. «Maxim és Júlia elhibázott fogalmazása az, amely a tragédia sikerét mindig lehetetlenné fogja tenni. A főesemény leverő sivársága, észbontó borzalmasságai mellett a mellékesemények nem kevésbbé elszomorító látványa halad.» (A magyar drámairodalom története. I. köt. Budapest, 1897.) — Rákosi Jenő szerint a mű nem tekinthető egyébnek irodalmi kuriózumnál. A színpadon nem állja meg helyét, olvasmánynak nem vonzó, nyelve darabos és nehézkes, már a maga korában elmaradott. A hatalmas pátoszú szerzőt a romantikus színművek megtévesztették, így alkotta meg a bestiális cselekedetek drámáját. (Szigligeti és társai. Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907.) — Vértesy Jenő szerint semmi sem lehet sötétebb, lesujtóbb, tragikusabb, mint a szomorújáték utolsó jelenete. Ehhez a véghez képest a Bánk Bán befejezése csöndes elégiai hangulat. «A Kegyencben nincs főszemély, akin ne gázolna által a tragikum nehéz szekere. És ami azután következik, arra még gondolni se jó. Az ország tönkretéve, fenyegető, barbár hadaktól környezve s a trónon egy elrontott, eltiport ember. Csak Lear Királyban van ennyi keserűség, de ennyi vigasztalanság sehol.» (A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913.) — Szász Károly szerint a Kegyenc azért nem élt eleven életet a magyar dráma világában, azért nem kellett a közönségnek sem könyvben, sem a színpadon, mert hősének magatartása sötét felindulást kelt. A szerző a maga nyomorult hősében az erkölcsi nihilt személyesíti meg, művészietlen abszurdumot tesz darabja tengelyévé, Petronius tetteit nem tudja igazolni és

elfogadtatni, az ellenszenves hös jellemének drámai fejlesztésében rettenetes következetlenségeket mutat. «Ami legjobban felkorbácsolja erkölcsi érzésünket, az még csak nem is az, hogy Petronius fagyasztóan hideg számítással áldozatul veti feleségét, hanem az a rettenetes undort keltő szándéka, hogy ő, akinek az egy éjszakán megszeplősítettnek vélt asszony nem kellett, a császár megölése után vissza akarja venni magához az akkor már csakugyan megbecstelenített Júliát.» Az ilyen utálatot keltő helyzeteket még az átlag-közönség durvább erkölcsi felfogása sem birja el. Ezzel a mindent elborító sötét árnyékkal szemben a fényességnek többszörös forrásai küzdenek: a korrajz nagyszerűsége, egyes alakok rajzának művészisége, néhány jelenet megkapó volta. (Teleki Kegyence. Budapesti Szemle. 1932. évf.) — A Teleki-nemzetség nagynevü tagja harminc éves korában bocsátotta közre egyetlen szindarabját: Kegyenc. Szomorújáték öt felvonásban. Pest, 1841. (A tragédia a szinpadon nem állta meg helyét, bár többször próbálkoztak életre keltésével. 1867-ig mindössze ötször játszották a Nemzeti Szinházban: 1841-ben egy estén került szinre, egyszer-egyszer adták 1842-ben, 1845-ben, 1860-ban és 1865-ben. Megbukott a darab 1880. évi felújításakor is. Később sem sikerült előadásával érdeklődést kelteni a közönségben, bár a szinpad számára külön átdolgozták. Szövegének kéziratát a Nemzeti Szinház könyvtára őrzi ezzel a hivatalos rendelkezéssel: «A kitörülteknek elhagyása mellett a játékszini előadás megengedtetik. Budán, május 11-én, 1841. Gróf Pongrácz János m. kir. helytartó-tanácsos.» Az első kiadás szövegét az Olcsó Könyvtár újabb kiadása vitte közelebb az olvasók érdeklődéséhez 1895-ben. Megjelent a Franklin-Társulat Magyar Klasszikusainak kötetei között is, Hevesi Sándor bevezetésével, 1928-ban.)

Tóth Kálmán (1831–1881), a Hölgyfutár, Bolond Miska és Fővárosi Lapok szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Szinműveiről: az életét és munkáit tárgyaló fejezetben.

Tóth Lőrinc (szül. 1814. december 17. Komárom; megh. 1903. március 17. Budapest) okleveles ügyvéd, kúriai biró, a M. T. Akadémia, Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja. Református papi családból származott, kiváló jogi készültségével hamar magára vonta kortársai figyelmét, az 1840-es évektől kezdve résztvett minden neveze-

tesebb társadalmi és művelődési mozgalomban. A szabadságharc előtt Breznóbánya, majd Komárom országgyülési követe volt, a szabadságharc idején osztályvezető-tanácsos az igazságügyminisztériumban. A világosi fegyverletétel után halálra ítélték, börtönéből való kiszabadulása után rendőri felügyelet alá került. A kiegyezés korában előkelő bírói állásokkal tisztelték meg s mint a királyi kúria tanácselnöke vonult nyugalomba 1894-ben. Akadémiai tagságának hatvanadik évét a millennium évében töltötte be; a ritka évforduló idején nyolcvankét éves volt. A Kisfaludy-Társaság 1901-ben ünnepelte meg hatvanéves írói jubileumát: annak idején ő volt a Társaság legelső titkára. (1841–1843.) Nyolcvankilenc éves korában halt meg. — Jogi munkáin kívül számos költeményt, novellát, útitárcát, életrajzot, emlékbeszédet és színművet írt. — Átok. Szomorújáték. Buda, 1835. (Végzetdrámájának előjátéka az őskorban játszik, négy felvonása az újkorban. Romantikus túlzó, pátosza túlhevített, de nyelve hajlékony, verselése jól gördülő. Tragédiájával akadémiai pályadíjat nyert.) — Vata. Szomorújáték. Pest, 1836. (Shakespeare-stílusú történeti dráma.) — Ekebontó Borbála. Szomorújáték. Buda, 1836. (Akadémiai jutalommal kitüntetett pályamű.) — Az atyátlan. Szomorújáték. Buda, 1839. (Akadémiai jutalommal kitüntetett pályamű.) — Hunyadi László. Szomorújáték. Buda, 1839. (Akadémiai jutalommal kitüntetett pályamű.) — Olympia. Drámák. Pest, 1839. (Ronov Ágnes: történeti tragédia; Alkonyatkor: bohózat.) — Útitárca. Hat kötet. Pest, 1844. (Németország, Svájc, Hollandia, Belgium, Anglia és Franciaország rajza.) — Úti novellák. Pest, 1851. (Elbeszélések gyüjteménye.) — Magyar írók arcképei és életrajzai. Pest, 1858. (Negyven író jellemrajza.) — Méhek. Budapest, 1882. (Verses kötet). — Sötét időkből. Budapest. 1882. (Elbeszélések gyüjteménye Badics Ferenc előszavával.)

Vahot Imre (szül. 1820. február 25. Gyöngyös, Heves megye; megh. 1879. február 11. Budapest) okleveles ügyvéd, a Pesti Divatlap szerkesztője. Jogi tanulmányait az eperjesi evangélikus főiskolában végezte, ügyvédi gyakorlatot nem folytatott, egyedül az irodalomnak élt. Mikor 1844 nyarán megkezdte a Pesti Divatlap szerkesztését, egyszerre hadi zaj támadt az írók között. A magyar sovinizmus szószólója volt, a radikális haladás szükségességét hirdette, belekötött tollá-

val a népies irány ellenségeibe. Petőfi Sándor érvényesülésének útját sikeresen egyengette, később azonban megszakadt a barátság közte és egykori segédszerkesztője között. A szabadságharc után is serényen dolgozott, de az új nemzedék lassankint háttérbe szorította. Neve úgyszólván még életében feledésbe merült. Ötvenkilenc éves korában halt meg. Testvérbátyja: Vachott Sándor. — Zách-nemzetség. Szomorújáték. Buda, 1841. (Zách Klára tragédiájának rémdrámaszerű feldolgozása. A cenzúra tilalma miatt csak 1846-ban került színre.) — Országgyülési szállás. Vígjáték. Pest, 1844. (A szabadelvű irányú politikai iránydarabot a Nemzeti Színházban 1843-tól 1848-ig 17-szer játszották s később is felújították. A szerző megragadta az alkalmat, hogy a hazai német polgárokat a nemzeti szellem követésére intse. Egyik személyének szavai szerint: «Ők a magyar hazában nem magyarok, polgáraink nagyobb része idegen ajkú, idegen érzelmű, nem hű azon hazához, melynek jótéteit élvezi, nem ragaszkodik azon nemzethez, mely e hazában joggal uralkodó. Meg kell hát magyarosodnia itt az iparűző osztálynak testben és lélekben s bizonyára bírni fogja a magyar nemesség becsülését, szeretetét.» Ugyanez a személy így nyilatkozik a nehéz kérdésről: «Mind a magyar nemesben, mind a polgárban egyaránt nagy hiba az, hogy ők nem szeretik, nem becsülik egymást; és sem ez, sem az nem akar közelíteni egymáshoz, sőt mindkettő előítéletes vak gyülölettel viseltetik egymás iránt, ahelyett, hogy mint a közös hon polgárai kölcsönös szeretetben, egyetértésben élnének.» Ebből is látható, hogy nemcsak jobbágy-kérdés volt ebben a korban, hanem polgár-kérdés is; a városok iparos és kereskedő lakói megvetetettnek érezték magukat s elzárkóztak a nemességtől.) — Restauráció. Farsangi iskola. Pest, 1845. (Két vígjáték. Az első a vármegyei politizálás kortesfogásait ostorozza, a másik a falut lenéző földbirtokos fővárosi rajongását és úrhatnám vágyakodásait teszi nevetségessé.) — Költő és király. Történeti vígjáték. Pest, 1846. (Szerelmi verseny Mátyás király és udvari költője között.) — A honvéd őrangyala. Regényes korrajz. Pest, 1850. (Második kiadása 1861-ben.) — Ködfátyolképek. Három kötet. Pest, 1853. (Novellák, életképek, humoreszkek.) — Dalok a Huszárcsíny népszínműből. Pest, 1855. (A szerző népszínművei és vígjátékai többnyire kéziratban maradtak, bár néhányat tetszéssel fogadott a színházlátogató közönség. A Nemzeti Szín-

házban 1843-tól 1861-ig 15 darabját játszották. Legnagyobb sikere a Huszárcsínynek volt, de ez sem jelent meg nyomtatásban. Az irodalom nem sokat vesztett ezeknek a daraboknak kéziratban rekedésével, mert a szerző a vasárnapi közönség számára dolgozott, a karzatot kacagtatta vastag tréfáival. A kritika többször felszólalt a Vahot-színművek ízléstelenségei ellen.) — Vándorórák. Két kötet. Pest, 1859. (Ausztriai és olaszországi útikönyv.) — Lisznyai Kálmán élet- és jellemrajza. Pest, 1863. (A költő halála évében közrebocsátott pályakép.) — Budapesti kalauz. Pest, 1864. (A magyar főváros ismertetése.) — Magyar honvéd vagy Budavár bevétele 1849-ben. Pest, 1870. (Pályanyertes színmű.) — Vahot Imre emlékiratai. Két kötet. Budapest, 1880. (Visszapillantás pályájára.)

Vajda Péter (1808–1846) hírlapíró, gimnáziumi tanár, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Vörösmarty Mihály (1800–1855), a Tudományos Gyüjtemény és Athenaeum szerkesztője, a M. T. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja. — Színműveiről: az V. kötetben.

Irodalom. — Zilahy Károly munkái. Két kötet. Pest. 1866. — Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban. II. köt. 2. kiad. Pest, 1868. — Greguss Ágost tanulmányai. Két kötet. Pest, 1872. — Berczik Árpád: Czakó Zsigmondról. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 10. köt. Budapest, 1875. — Szász Károly: Emlékbeszéd Jakab István felett. Budapest, 1877. — Hoffmann Frigyes: Gróf Teleki László Kegyencéről. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1879. évf. — Beöthy Zsolt: Színműírók és színészek. Budapest, 1882. — Ferenczy József: Czakó Zsigmond élete. Figyelő. 1883. évf. — Tóth Lőrinc félszázados írói munkásságának ünnepe. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 18. köt. Budapest, 1883. — Vándory Rezső: Zách esete a magyar drámairodalomban. Figyelő. 1884. évf. — Beöthy Zsolt: A tragikum. Budapest, 1885. — Pauer Imre: Emlékbeszéd Horváth Cirill felett. Budapest, 1885. — Paulay Ede: Drámairodalmunk a Nemzeti Színház megnyitása óta. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 19. köt. Budapest, 1885. — Rákosi Jenő: A tragikum. Budapest, 1886. — Várfalvi Károly: Horváth Cyrill mint költő. Figyelő. 1886. évf. — Moravcsik Géza:

Obernyik Károly. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1889. évf. — Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. II. köt. 6. kiad. Budapest, 1891. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Berczik Árpád: A negyvenes évek magyar politikai és irányvígjátékairól. Budapest, 1892. — Pintér Kálmán: Szent László király a magyar költészetben. Budapest, 1892. — Cserhalmi Hecht Irén: A francia romanticizmus korszaka a magyar drámairodalom történetéből. Budapest, 1893. — Dózsa József: Czakó Zsigmond élete és művei. Kolozsvár, 1893. — Mérei Kálmán: Teleki László gróf Kegyence. Budapest, 1893. — Mráz Elek: Negyedik Kun László drámairodalmunkban. Budapest, 1893. — Nógrády Jenő: Czakó Zsigmond két színműve. Budapest, 1893. — Körös Endre: Hugo Károly ifjúsága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. évf. — Móczár József: Hugo Károly élete és színművei. Szeged, 1894. — Versényi György: Bodor Lajos. Erdélyi Múzeum. 1894. évf. — Beöthy Zsolt: Színházi esték. Budapest, 1895. — Kecskeméti Ármin: A zsidó a magyar népköltészetben és színműirodalomban. Magyar Zsidó Szemle. 1896. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. II. köt. Budapest, 1897. — Körös Endre: Hugo Károly magyar drámája. Irodalomtörténeti Közlemények. 1897. évf. — Faragó Márton: Obernyik Károly. Losonc, 1898. — Császár Elemér: Hugo Károly plágiumpöre. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1899. évf. — Kont Ignác: Hugo Károly és Bazancourt. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1899. évf. — Vértesy Jenő: Czakó Zsigmond. Budapest, 1899. — Vadnai Károly: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. Budapest, 1901. — Péterffy Béla: A Hunyadiak a magyar drámairodalomban. Temesvári áll. gimnázium értesítője. 1903. — Péterfy Jenő összegyüjtött munkái. III. köt. Budapest, 1903. — Vécsey Tamás: Tóth Lőrinc emlékezete. Budapest, 1903. — Alexy Lajos: Czakó Zsigmond pályája. Rozsnyó, 1904. — Novy Ferenc: A végzet szerepe tragédiánkban. Budapest, 1904. — Bausz Teodorik: Tóth Lőrinc. Komáromi bencés gimnázium értesítője. 1905. — Berczik Árpád: Szigeti József emlékezete. Budapest, 1905. — Ádám György: Hugo Károly élete és művei. Kolozsvár, 1906. — Képes magyar irodalomtörténet. Szerk. Beöthy Zsolt és Badics Ferenc. II. köt. 3. kiad. Budapest, 1907. —

Salamon Ferenc: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1907. — Gyulai Pál: Dramaturgiai dolgozatok. Két kötet. Budapest, 1908. — Horvát Rebeka: Czakó Zsigmond és a francia romantikus dráma. Budapest, 1908. — Polgár György: Szigeti József mint színműíró. Aradi kir. kat. gimnázium értesítője. 1908. — Vértesy Jenő: Teleki László és a Kegyenc. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1908. évf. — Gulyás József: Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. — Perényi József: Horváth Cyrill drámái. Veszprémi kegyesrendi gimnázium értesítője. 1910. — Vértesy Jenő: Hugo Károly iratai a M. N. Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1910. évf. — Gyulai Pál: Bírálatok. Budapest, 1911. — Hegedüs István: Teleki László emlékezete. Budapesti Szemle. 1911. évf. — Isoz Kálmán: Egressy Béni első dalműszövegkönyvéről. Budapest, 1911. — Rakodczay Pál: Egressy Gábor és kora. Két kötet. Budapest, 1911. — Dobóczki Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Budapest, 1912. — Élő Gabriella: Dobsa Lajos színművei. Budapest, 1912. — Kéky Lajos: Az orvos alakja a magyar szépirodalomban. Schuschny-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Nicolini Eugénia: Az érzelmes tündérjáték. Raimund hatása a magyar drámairodalomra. Budapest, 1912. — Rakodczay Pál: Greguss Ágost Levél című vígjátékáról. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1912. évf. — Danielisz Sándor: A felismerés motívuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg, 1913. — Koch Lajos: Czakó Zsigmond drámai munkássága. Esztergom, 1913. — Lányi Ernő: Czakó Zsigmond színművei. Budapest, 1913. — Stiller Kálmán: Vahot Imre. Gyöngyös, 1913. — Vértesy Jenő: A magyar romantikus dráma. Budapest, 1913. — Viszota Gyula: Czakó Leona című drámája és a cenzúra. Vasárnapi Ujság. 1913. évf. — Perényi József: Szigeti József. Irodalomtörténet. 1915. évf. — Prém Lóránd: Kövér Lajos élete és drámairói pályája. Budapest, 1915. — Perényi József: Szigeti József forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények. 1916. évf. — Császár Elemér: Shakespeare és a magyar költészet. Budapest, 1917. — Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Két rész. Budapest, 1917–1920. — Szász Károly: A magyar dráma a politikai elnyomatás időszakában. Uránia. 1917. évf. — Pintér Jenő: a Karátsonyi-jutalom 1858–1918. Akadémiai Értesítő. 1918. évf. — Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora

Magyarországon. 1849–1865. Három kötet. Budapest, 1922–1932. — Alszeghy Zsolt: A XIX. század magyar irodalma. Budapest, 1923. — Bitay Árpád: Czakó Zsigmond pályájához. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1924. évf. — Borbély István: A magyar irodalom története. II. köt. Kolozsvár, 1925. — Galamb Sándor: A magyar operett első évtizedei. Budapesti Szemle. 1926. évf. — Dézsi Lajos: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. Budapest, 1927. — Diószeghy András: Rotaresti Dobsa Lajos. Makó, 1927. — Lahmann György: Mária királynő alakja a magyar irodalomban. Pécs, 1927. — Szerb Antal: A magyar újromantikus dráma. Budapest, 1927. — Lukinich Imre: Teleki László életéhez. Budapesti Szemle. 1928. évf. — Papp Zoltán: Fessler Ignác Aurél és a magyar romantikusok. Pécs, 1928. — Berzeviczy Albert: Teleki László katasztrófája. Budapesti Szemle. 1929. évf. — Dömötör Sándor: A betyárromantika. Ethnographia. 1930. évf. — Luxemburger Irén: Obernyik Károly élete és munkái. Budapest, 1930. — Romhányi Gyula: A magyar politikai vígjáték fejlődése. Irodalomtörténeti Közlemények. 1930. évf. — Szép Ernő: Magyar drámák a bécsi színpadokon. Budapest, 1930. — Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása. Budapest, 1930. — Kozma Magdolna: A magyar történeti vígjáték. Budapest, 1931. — Péntek Irma: A történeti vígjáték a magyar irodalomban. Karcag, 1931. — Rédey Tivadar: Teleki Kegyence a színpadon. Napkelet. 1931. évf. — Staud Géza: Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Skala István: Grót Széchenyi István és a magyar romanticizmus. Budapest, 1932. — Szász Károly: Teleki Kegyence. Budapesti Szemle. 1932. évf. — Elek Oszkár: Shakespeare a magyar irodalmi köztudatban. Irodalomtörténet. 1933. évf. — Erdélyi László: Hugo Károly élete és művei. Szeged, 1933. — Gombos Andor: A magyar népszínmű története. Mezőkövesd, 1933.

VISSZAPILLANTÁS.

A magyar irodalom a XIX. század második harmadában.

A magyarországi német irodalom a XIX. század második harmadában.

A magyarországi tót, szerb és román irodalom a XIX. század második harmadában.

A MAGYAR IRODALOM A XIX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADÁBAN.

A MAGYAR remekírók közül ebben a korszakban írják halhatatlan műveiket Eötvös József, Petőfi Sándor, Arany János, Kemény Zsigmond, Madách Imre. Mellettük a kiváló tehetségű költők és prózaírók egész sora.

1836-ban Jósika Miklós: *Abafi;* 1838-ban Gaal József: *Peleskei nótárius;* 1841-ben Teleki László: *Kegyenc;* 1842-ben Eötvös József: *A karthausi;* 1843-ban Szigligeti Ede: *Szökött katona;* 1844-ben Petőfi Sándor: *Versei;* 1845-ben Eötvös József: *A falu jegyzője,* Petőfi Sándor: *János vitéz;* 1847-ben Arany János: *Toldi,* Petőfi Sándor: *Összes költeményei;* 1849-ben Szigligeti Ede: *Liliomfi;* 1852-ben Arany János: *A nagyidai cigányok;* 1854-ben Arany János: *Toldi estéje;* 1855-ben Kemény Zsigmond: *Özvegy és leánya;* 1858-ban Kemény Zsigmond: *Rajongók;* 1861-ben Madách Imre: *Az ember tragédiája;* 1862-ben Kemény Zsigmond: *Zord idő;* 1863-ban Jókai Mór: *Az új földesúr;* 1864-ben Arany János: *Buda halála;* 1867-ben Arany János: *Összes költeményei,* Szigligeti Ede: *A trónkereső.*

A szabadságharc előtt Kossuth Lajos és Petőfi Sándor a kor politikai és költői törekvéseinek két vezérszelleme, az önkényuralom és kiegyezés korában Deák Ferenc és Arany János lelke világít a magyarság útjain. Az irodalom

évről-évre újabb olvasórétegeket hódít, vigasztalja és lelkesíti a nemzetet, virágba borul a költészet fája. A tehetségek fantáziája messze csapong, a romantika és realizmus ölelkezése megragadó művészi alkotásoknak ad életet, a líra és az epika a költészet aranykorát tükrözi.

A nemesi alkotmány korszerűsítése után új tehetségek szabadulnak fel a nemzet javára, a nem nemes emberek előtt is megnyílik az érvényesülés ösvénye, a nemzeti egység gazdag erőforrásokat nyit meg. Az irodalomban a nemesek és papok mellett a polgári származású írók egyre nagyobb rajokban vonulnak fel, vezércsillaguk a nemzeti eszme, lendítőjük a dicsőség vágya. A vallás eszméje lehanyatlik, a szociális eszme távol van. Az anyagi jólét és a bizakodó életkedv bátor világa ez; az irodalom a liberalizmus vizein evez az álmodott Nagy-Magyarország felé.

Az 1840-es évektől kezdve a zsidóság is kezd bevonulni a magyar irodalomba. A zsidóság a kiegyezés előtt még külön népelem, magyarnyelvű írói szereplése inkább csak kisérletezés, az is marad az emancipációs törvényig: 1867-ig. A polgári egyenjogúságnak a zsidóságra való kiterjesztése után — 1867-től kezdve — a régi válaszfal leomlik a kereszténység és a zsidóság között; azontúl az irodalmi közvélemény nem tekinti a zsidó írókat különálló nemzetiségi csoportnak: a nemzeti célok megvalósításáért küzdő bajtársakat üdvözli bennük.

Magyarul író zsidó költők, elbeszélők, színpadi szerzők és közérdekű írók 1867-ig, amikor az emancipációs törvény megszünteti az elkülönülést a magyar és a zsidó, a keresztény és az izraelita között:

Ágai Adolf (1836–1916) orvosdoktor, szerkesztő. Hírlapokba és folyóiratokba írt cikkeivel már az 1850-es években fellépett, de irodalmi súlya csak az 1867. évi kiegyezés után kezdődik. — Életéről és munkáiról: a VII. kötetben.

Bloch Móric (1815–1891), későbbi nevén Ballagi Mór, az első magyar nyelven író zsidó tudós. (Előtte zsidó szerző tollából csak néhány szerényigényű orvosi értekezés jelent meg magyarul, így Oesterreicher József Manes gyógysó-ismertetése 1801-ben, Hönig Ignác doktori disszertációja 1835-ben.) A vidéki jesivák talmudi világát odahagyva a maga erejéből emelkedett keresztény tudóstársai közé. Mivel az orvosi pálya elvégzésére nem volt pénze, zsidó vallása miatt pedig nem szerezhetett más diplomát, Párisba ment tanulni, de lelkes magyar érzelmei külföldi tartózkodása idején sem szenvedtek fogyatkozást. — Védelmébe vette hittestvérei ügyét: A zsidókról. Pest, 1840. (Röpirata feltűnést keltett, egyesek pártolni kezdték a zsidókérdés jóindulatú megoldását, különösen báró Eötvös József foglalkozott behatóan a kérdéssel. A jeles talmudistát többfelől biztatták: vegye kezébe a zsidók magyarosításának és a magyarnyelvű zsidó vallásos irodalomnak ügyét.) — Magyarázatokkal ellátott Pentateuch-fordítása: Mózes öt könyve. Buda, 1840. (A héber szöveget sikeresen fordította magyarra; két év mulva Józsua könyvének fordítását is közreadta. Toldy Ferenc szerint: «Új időszakot kezdett, bár még ekkor közvetlen követés nélkül maradva a biblia terén, egy, életkorát megelőző tudománnyal bíró s mély vallásos lelkesedéssel eltelt, fiatal izraelita: Bloch Móric, ki 1840–1842. adta héber szövegét, abból készült magyar fordítással, Mózes öt könyvének és Józsuának; becses jegyzetekkel kísérve. Egy az ifjúi erő és tűz erényeivel és hibáival teljes mű ez, mely minden lapjain, a sietés nyomai mellett, a betűt és hangot híven követve, bibliai irodalmunkban eladdig utól nem ért szépséggel adja Mózest; és csak Józsuában érezteti a fárasztó munka lankadását.») — Schwab Arszlán: A zsidók. Felvilágosító értekezés. Magyarul közlötte és előszóval és jegyzetekkel bővítette Bloch Móric. Buda, 1840. (Az eredeti német szöveg szerzője, Schwab Löw pesti főrabbi, az itt-ott jelentkező antiszemitizmus ellensúlyozására szólalt fel.) — Izráel könyörgései egész évre. Első rész. Buda, 1841. (Hitbuzgalmi könyv. A szerző magyarnyelvű kezdeményező munkássága nagyon gyönge visszhangot keltett az akkoriban még teljesen németnyelvű izraeliták között. Amint Toldy Ferenc írja: «A néhány lelkes férfiú irodalmi igyekvései a zsidók által oly hidegen fogadtattak, hogy maga a kezdeményező, kétségbe esve népére hathatása s ennek jövendője felett, 1843-ban a keresztyén egyház kebelébe

tért. A fonal megszakadt.») — Bloch Móric volt az első zsidóvallású magyar akadémikus: a Magyar Tudós Társaság már 1840-ben tagjai közé választotta. Nem maradt meg ősei vallásában, 1843-ban áttért az evangélikus vallásra, később reformátussá lett s a protestáns vallástudomány terén a tekintélyek sorába emelkedett. Akadémiai tagságát kiváló filológiai képzettségének köszönhette. (Az utána következő zsidó akadémikusok az 1860-as évek végéig: Finály Henrik filológus, 1858; Arányi Lajos orvos, 1860; Vámbéry Ármin orientalista, 1860; Falk Miksa publicista, 1861; Rózsay József orvos, 1864; Akin Károly fizikus, 1868; Hirschler Ignác orvos, 1869.) — Ballagi Mór egyéb érdemeiről: a nyelvtudósok között.

Dux Adolf (1822–1881) hírlapíró. — Az 1850-es évek végétől kezdve több esztétikai értekezést írt magyar nyelven. A Kisfaludy-Társaság 1870-ben választotta rendes tagjai sorába: a Társaságnak ő volt az első zsidó tagja. (Utána Ágai Adolf következett 1877-ben.) — Életéről és munkáiról: a német írók között.

Falk Miksa (1828–1908), az első kiváló magyar zsidó politikai vezércikkíró. — Életéről és munkáiról: a publicistákat méltató fejezetben és a német írók között.

Farkas Albert (szül. 1842), családi nevén Wolf, hírlapíró, a pesti ortodox izraelita hitközség titkára, fővárosi elöljárósági hivatalnok. Erdélyből 1860-ban jött át Magyarországba, a pozsonyi jesivában a rabbinusi pályára készült, de nem fejezte be a talmudista iskolát, nagyobb kedve volt a hírlapíráshoz. Mikor az 1868–1869. évi országos izraelita kongresszus egységes szervezetet készített a magyar zsidóság számára, a hitéleti ügyek rendezésében Farkas Albertnek sokoldalú szerep jutott. A hazai zsidóság ekkor illeszkedett be hitközségi életével a magyar államélet keretébe; igaz, hogy a neológok mindjárt össze is különböztek az ortodoxokkal s külön hitközségekbe csoportosultak. Az ortodoxia részére Farkas Albert dolgozta ki a szervezkedés szabályait. Annak ellenére, hogy a hagyományokhoz ragaszkodó rabbik pártjához csatlakozott, a magyar nyelv ügyét a lehetőséghez mérten felkarolta; nemcsak magyar-német felekezeti lapot szerkesztett konzervativ hitsorsosai számára (Magyar Zsidó, a magyarországi ortodox izraeliták első közlönye, 1867–1868), hanem mint nemzeti irányú publicista és szépíró is magára vonta a figyelmet. Számos hazafias

verset és elbeszélő költeményt írt, a Nemzeti Színházban két estén színre került Nápolyi Johanna című drámája (1862), lefordította Racine Phaedráját és Wieland Abderitáit.

Heilprin Mihály (1822–1888) könyvkereskedő, hírlapíró. Húsz éves koráig nem tudott magyarul; héber, jiddis, német és lengyel nyelven beszélt; 1843-ban hagyta el Oroszország lengyelzsidó vidékeit; Miskolcon könyvkereskedést nyitott, rövid idő alatt tökéletesen megtanulta nyelvünket, huszonnégy éves korában már költői kísérletezéssel lépett a magyar közönség elé. (Zsidó kördal. Miskolc, 1846.) A szabadságharc idején Szemere Bertalan miniszterelnök mellett nyert titkári állást: ő volt az első zsidó, aki állami hivatalt viselt Magyarországon. Hevesen agitált a forradalom érdekében, lelkes beszédeket mondott a népgyűléseken, több politikai verset írt. Az önkényuralom alatt a sátoraljaújhelyi zsidó iskolát igazgatta. 1856-ban Amerikába ment, tanári állást kapott Philadelphiában, később egy washingtoni angol lap szerkesztője lett. Az Oroszországból kiüldözött zsidó menekültek ügyét teljes erejéből felkarolta, letelepedésük dolgát nagy sikerrel intézte.

Helfy Ignác (szül. 1830. március 15. Szamosújvár, Szolnok-Doboka megye; megh. 1897. október 11. Budapest), családi nevén Helfer, hírlapíró, tanár, szerkesztő, országgyülési képviselő, a Petőfi-Társaság tagja. A szabadságharc alatt Kossuth Lajos hivatalnoki karában dolgozott, az önkényuralom idején Felső-Olaszországban szolgálta az emigráció ügyét. Kitünően megtanult olaszul, ismeretterjesztő cikkeket írt a magyar irodalomról, lefordította olaszra a Falu Jegyzőjét s Petőfi Sándor, Jókai Mór és több más magyar író számos munkáját. Néhány évvel a kiegyezés megkötése után hazajött. Kossuth Lajos ajánlatára országyülési képviselővé választották, a szélsőbaloldal és a kormányzó között ő tartotta fenn az összeköttetést, Kossuth Lajos iratait ő rendezte sajtó alá. A negyvenkilences eszmék hűséges hive maradt haláláig. — Elsősorban politikus és publicista volt, csak mellékesen szépíró. Elbeszélő kötete: Mindenféle és semmi. Pest, 1860. (A kötet kiadása idején s még azontúl is egy évtizedig Milanóban élt, nyomdája jövedelméből tartotta fenn magát. Rejtett utakon számos osztrákellenes nyomdaterméket küldött Magyarországba. A számüzött kormányzó iránt tanusított rajongó szeretetéért és a kettőjük

között levő rendületlen bizalomért nevezték el «Kossuth palatinusának.»)

Hugo Károly (1808–1877), az első magyar zsidó színműíró. — Magyarnyelvű munkáival 1846-ban vonta magára a figyelmet. A pesti szerkesztők hazafias lelkesedéssel üdvözölték, de később megbánták ünneplő hangjukat, mert Hugo Károly lenézte a nemzeti irodalmat s alattvalói hódolatot követelt írótársaitól. — Életéről és munkáiról: a dráma művelőit méltató fejezetben és a német írók között.

Löw Lipót (szül. 1811. május 23. Czernahora, Ausztria; megh. 1875. október 13. Szeged), az első magyar zsidó szónok és szerkesztő. Az 1840-es években nagykanizsai rabbi volt, 1846-ban a pápai izraelita hitközség választotta meg papjává, 1850-től kezdve Szegeden működött. A szabadságharcban mint a pápai nemzetőrök tábori lelkésze tüzes beszédeket mondott, ezért az osztrák önkényuralom 1849-ben két hónapi fogsággal sujtotta. Ő volt az első zsidó pap Magyarországon, aki magyarul prédikált: ez a példaadó fellépése 1842-ben Nagykanizsán történt. (A fővárosi zsinagógákban és temetési szertartásokon a kiegyezés koráig nem hangzott el magyar beszéd.) — Első magyarnyelvű füzete: Jesájás korunk tanítója. Zsinagógai beszéd, melyet hazánk kegyes atyja, legkegyelmesebb királyunk, V. Ferdinánd őfelségének születésnapján tartott. Buda, 1845. (A zsidók magyarosodásának dunántúli papsága idején és szegedi rabbisága alatt egyformán lelkes vezetője volt, tudományos munkáit azonban csaknem kivétel nélkül németül és héberül írta.) — Megpróbálkozott egy magyarnyelvű zsidó folyóirat szerkesztésével és kiadásával is «a felvilágosodott vallásosság, tiszta erkölcs és buzgó hazafiságnak az izraeliták közti elterjesztésére», de folyóiratából csak az első szám jelent meg: Magyar Zsinagóga. Pápa, 1847. (Ebben az időben még a zsidó papok közül is csak kevesen tudtak magyarul, más előfizetőkre a szerkesztő nem számíthatott.) — Templomi szónoklatainak gyüjteménye: Zsinagógai beszédek. Szeged, 1870. (Beszédeiben a zsidóságnak a magyarság iránt érzett hálája kifejezésére minden alkalmat megragadott.) — Német munkáinak sorozata: Gesammelte Schriften. Öt kötet. Szeged, 1889–1900. (Kiadta fia: Löw Immánuel szegedi főrabbi.) — Az érdemes hitszónok a héber vallástudományban kimagasló helyet foglalt

el. Ben Chananja című szegedi folyóiratát Európa zsidó teológusai nagy megbecsüléssel forgatták. (1859–1868.)

Mezei Mór (1836–1925) hírlapíró, szerkesztő, ügyvéd. Sátoraljaújhelyről abban az időben került a fővárosba, amikor a magyar zsidóság minden erejét megfeszítette, hogy előkészítse emancipációjának útját. Az 1860-as évek elején Mezei Mór a polgári egyenjogúsításukért küzdő zsidók élére állt, Magyar Izraelita (1861–1868) című hetilapja köré csoportosította az izraelita írókat, együtt harcolt velük hitsorsosainak a magyar nemzet kebelébe való befogadásáért. Ez időtájt a zsidóság az orvosi hivatást kivéve még a szabad pályáktól is el volt zárva, Mezei Mór is csak külön királyi engedéllyel nyithatott ügyvédi irodát 1864-ben. Publicisztikai működésének és munkatársai fáradhatatlan agitációjának meg volt a hatása: gróf Andrássy Gyula miniszterelnök 1867 őszén az országgyűlés elé terjesztette az egyenjogosító törvényjavaslatot. A zsidóság felszabadítását a képviselőház vita nélkül egyhangulag elfogadta, a törvénynek a főrendiházban sem volt számbavehető ellenzéke. Így lépett életbe I. Ferenc József király szentesítő aláírásával az 1867. évi tizenhetedik törvénycikk: «Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilváníttatnak.» A báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi minisztertől egybehívott 1868–1869. évi zsidó kongresszuson Mezei Mór a neológ zsidóság vezére volt, szemben az óhitű hitközségek rabbinusaival és a reformellenes zsidók tömegeivel. (A neológok ugyanazokat a hitelveket vallották, mint az ortodoxok, de a szertartásokba és hitközségi szervezetbe újításokat vittek, a modern élettel nem egészen egyező hagyományokat mellőzték. Az ortodoxok visszavonulása után a kongresszusi zsidóság Mezei Mór, Wahrmann Mór és mások vezetésével megalkotta a maga szervezetét, viszont a neológokkal szemben álló ortodox csoport, az «autonom hittörvényű zsidó hitfelekezet» is, körülbástyázta hitközségeit a maga alapszabályaival.)

Ormodi Bertalan (1836–1869), az első termékenyebb magyar zsidó költő. — Életéről és munkáiról: a költők között.

Rózsaági Antal (1829–1886) hírlapíró, miniszteri fogalmazó, reáliskolai tanár. Az önkényuralom idején tűnt fel novelláival és regényeivel. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Szegfi Mór (1825–1896), az első magyar zsidó elbeszélő. — Életéről és munkáiról: az elbeszélők között.

Zerffi Gusztáv (szül. 1820), az első magyar zsidó kritikus. — Hugo Károllyal együtt nagy része volt abban, hogy a szabadságharc előtt antiszemita szellem kezdett éledezni a magyar irodalomban. A fővárosi írók az 1840-es évek derekán Hugot is, Zerffit is testvéri szeretettel üdvözölték maguk között, helyet szorítottak nekik a szerkesztőségekben, de csakhamar ingerülten látták, hogy a drámaíró öntelt magatartása éppen olyan sértő rájuk nézve, mint a kritikus kihívó hanghordozása. A Pesti Divatlap és az Életképek egyformán visszautasították a keresztény írók iránt tanusított méltánytalan álláspontjukat. A Zerffi-féle Petőfi-gyalázásokról még a liberális Pesti Hirlap is elkeseredetten szólt: «Azon ember, nem lévén magyar, Petőfit nem is érti, nemhogy szellemét felfogni tudná.» Zerffi nemcsak Petőfit üldözte hitelrontó kritikáival, hanem Szigligeti Ede babérait is iparkodott megtépdesni; azzal vádolta a népszerű drámaírót, hogy Mátyás Fia című drámája plágium: nem egyéb Jámbor Pál egyik kéziratos tragédiájának átírásánál. A vád hamis volt. (Zerffi paszkvillusát Bayer József a magyar drámairodalom történetéről szóló munkájában «ocsmány röpiratnak» nevezi; Császár Elemér a magyar kritika történetében így ír a hírhedt zsurnalisztáról: «Zerffi hitvány, piszkolódó, rágalmazó, gyűlölt és megvetett zsoldos volt és maradt a komoly írók szemében, nem pedig rettegett kritikus».) — A konzervatív irodalompolitika védőjéből a márciusi napok idején elkeseredett forradalmár lett, a napisajtóban és a népgyüléseken hevesen lázított a radikális terror mellett. — Életéről és munkáiról: a kritikusokat méltató fejezetben és a német írók között.

Hogyan gondolkodtak íróink a zsidóságról a polgári egyenjogusitásról szóló 1867. évi törvény megteremtése előtt? A szabadelvű korszellem és nemzeti irány örömmel látott minden segédcsapatot a magyar haza és magyar nyelv zászlaja alatt; a magyarosodó zsidóságtól is teljes bizalommal remélte, hogy a nemzeti eszmények odaadó támasza lesz. A külföld számos országában a legnagyobb ellenérzéssel tiltakoznak a filoszemitizmus ellen, Magyarországon kevés az antiszemita. — Kossuth Lajos, pályája elején, megdöbbenve fejtegeti ugyan, hogy a földmüvelő nép erkölcse és vagyona kikerülhetetlenül tönkre-

megy a zsidó kocsmárosok fortélyossága miatt; később a politika közelebb viszi a zsidósághoz, szívesen tanácskozik a hazafias zsidókkal, bujdosása idején még jobban megkedveli őket. — Deák Ferenc már a szabadságharc előtt nyomatékosan kívánja, hogy a zsidókat is részesítsék az emberi és polgári jogokban; ugyanő a kiegyezés korában egyik fő támasza az emancipáció törvénybe iktatásának. — Eötvös József a Budapesti Szemle 1840. évfolyamában nagyhatású tanulmányban foglalkozik az emancipáció kérdésével, emelkedett szellemű fejtegetéseit németre fordítják, a füzetet itthon és a külföldön külön kiadásban terjesztik. — Petőfi Sándor az 1848-as márciusi napok idején felháborodva szól a német polgárság zsidóüldöző mozgalmáról és a veszedelmesnek ígérkező pesti antiszemita zavargásokról. — Jókai Mór így ír: «Amidőn a hazának minden másajkú népfajai, amelyekkel a magyar szabadságát megosztotta, amelynek fiait a jobbágyságból felszabadította, földjeiken úrrá tette, fegyverrel támadtak ellene, ugyanakkor a héber faj vérét, vagyonát és szellemét hozta áldozatul a magyar nemzet, az alkotmányos szabadság megvédelmezésére: az a héber faj, melyet egyedül felejtett ki a törvényhozás az alkotmány sáncaiból; az a zsidó nép, mely egyedül nem kapott polgárjogot, egyenlőséget a haza milliói között». — A zsidóbarátság mellett a zsidóságtól való félelem és a fajvédő antiszemitizmus is korán jelentkezik. Bár a liberális közvélemény az volt, hogy a zsidókkal szemben magyarosodásukra való tekintettel a legszélsőbb türelem álláspontjára kell helyezkedni, egyesek félteni kezdték tőlük a magyar falu népét. — Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Széchenyi István és mások erős szavakkal adtak kifejezést aggodalmuknak a zsidóság pénzhajhászása, faji szaporasága, kereszténységellenes összetartása miatt. Bernát Gáspár, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Vas Gereben: antiszemita elbeszélők és életképrajzolók.

A zsidóság a politikai agitáció, ujságírás, hírszerzés és hadseregfölszerelés terén jelentékeny szolgálatot tett a szabadságharc ügyének, ezért sarcolta meg őket Haynau azzal a megokolással, hogy «a Magyarországon lévő izraeliták legnagyobb része érzelmeik és gonosz cselekvésmódjuk által előmozdították a forradalmat, mely az ő közreműködésük nélkül sohasem nyerhetett volna olyan terjedelmet».

Az 1867. évi emancipációs törvény Magyarország izraelita lako-

sait a keresztény lakosság politikai jogaiban részesítette. E honossági törvény meghozatala előtt a zsidókat Magyarországon nem tekintették honpolgároknak, az izraelita vallásfelekezethez való tartozásuk kizárta őket nemcsak a magyarság soraiból, hanem még a nemzetiségek köréből is. Az Ausztriával való kiegyezés éve félmillió magyarországi zsidót honfiúsított: a nemzet testétől elkülönített izraelita lakosságnak megadta a keresztény polgárság jogait.

Irodalom. — Az I. kötet 14–22. lapjain felsorolt irodalomtörténeti könyvek. — Kayserling Meyer: Zsidó nők a történelem, az irodalom és művészet terén. Ford. Reisman Mária. Budapest, 1883. — Hochmuth Ábrahám: Heilprin Mihály. Magyar Zsidó Szemle. 1888. évf. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Zichy-Derestye: Magyar zsidók a millenniumon. Budapest, 1896. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Erődi Jenő: Az Akadémia és a magyar zsidóság. Egyenlőség. 1925. évf. — Ujvári Péter: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Komlós Aladár: Magyar zsidó költők Kiss József előtt. Mult És Jövő. 1933. évf.

A MAGYARORSZÁGI NÉMET IRODALOM A XIX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADÁBAN.

A MAGYARORSZÁGI németek a XIX. század második harmadában eléggé önálló szellemi életet éltek. Hogy nem akadt soraikban igazi nagy írói egyéniség, ez inkább csak a véletlen játéka.

A könyvkiadás, könyvkereskedelem, nyomdászat még most is jórészt német kezekben volt, a magyar közönség szívesen támogatta vállalataikat. Számottevő nemzeti villongások nem mérgezték meg a jó viszonyt a magyarok és a németek között, csak az erdélyi szászok éltek teljesen elszigetelt világban, egyedül ők nem simultak a magyarokhoz. A Bach-korszak a magyarországi németek nyelvi erősödését fölötte segítette, de elmúlása után rohamosan megindult az asszimiláció folyamata. A hazai németség legkiválóbb fiai — az erdélyi szászok kivételével — magyarokká lettek, a magyar és nem-magyar értelmiség között a kiegyezés után leomlott minden válaszfal.

A magyarországi német irodalom a XIX. század második harmadában szoros kapcsolatban van az osztrák irodalommal. Nem pusztán szellemi kapcsolatok tűnnek szembe, hanem személyi összeköttetések is: Bécs, Pozsony, Pest, Buda, Nagyszeben és más városok német írói között

erős a baráti együttműködés. Az osztrák romantika formai hatása és az ifjú Németország demokrata eszméi rányomják bélyegüket a hazai németség irodalmára, Bécs ösztönző és irányító erő marad évtizedekig. A külföld nagynémetjei az 1840-es években élénken figyelik a magyarosodás megindulását s iparkodnak ellenállásra buzdítani hazai fajrokonaikat. A panszlávizmus, illirizmus, dákoromanizmus eszméivel párhuzamosan a pangermanizmus idegen magvetői is feltűnnek, de az izgatás most még nem kelt nagyobb hullámokat, a külföldi germán érzékenység a hazai német józanságon és a magyar szabadelvűségen egyaránt megtörik.

A németországi és ausztriai színtársulatok ez időtájt is sokat szerepelnek az ország népesebb városaiban, a dunaparti pesti német színpadon állandó az idegen művészek vendégjárása, de az 1837-ben megnyílt magyar színház már erősen csökkenti a német színügy jólétét. A budai várban rosszul megy a német színészet. Budán nincs meg a pesti lakosság mozgékony érdeklődése, még a krisztinavárosi nyári színkört is inkább csak a hajóhídon átjáró pestiek töltik meg szombatonkint és vasárnaponkint.

A német színtársulatok műsora a bécsi színházak előadásaihoz igazodott, de olykor magyar darabokat is előadtak német átdolgozásban. Akadtak németül író magyar szerzőik is: így Frankenburg Adolf. A színpadtól távolabb eső írók, amint a délvidéki Preyer János példája mutatja, inkább csak könyvdrámákat írtak, a színészek azonban jól értettek ahhoz, hogyan kell a melodrámákat,

tündérbohózatokat, vidám énekesdarabokat a közönség szája íze szerint összeróni. Komoly színműírói becsvágy leginkább az erdélyi szász drámaírókban élt.

Heyser Keresztély történeti tragédiái s különösen Roth Dániel klasszikus kidolgozásra törekvő drámái erős tehetségre valló alkotások. Róth Dániel a drámában Schiller és Shakespeare, a történeti regényben Dumas és Walter Scott tanítványa. Drámáit Erdély multjából merítette, elbeszélő módja hasonlított Jósika Miklóséhoz. Versenytársa, Marlin József, hatáskeltés dolgában nem érte utól, de minden elbeszélő munkájának nagy erőssége fantáziájának szárnyalása.

A lírában szintén kitűntek az erdélyi szászok. Kästner Viktor költészetében nemcsak az erdélyi német népnyelv áradt gazdagon, hanem a szász népfaj érzelemvilága és a délkárpáti tájak lelke is közvetlen líraisággal nyilatkozott meg. A szász nemzeti öntudatot, a magyar erő előretörésével szemben, Geltch János és Kirchner János költészete tüzelte legjobban. Nagynémet szellemű dalaikat, ódáikat és elégiáikat lelkesedéssel olvasták a Szászföld minden vidékén.

A magyarországi németség költészetében nem élesedett ki ilyen politikai elszántsággal a faji összetartás gondolata. Steinacker Gusztáv az eljövendő boldog Magyarország kialakulásának reményében zendítette meg líráját s magyar honfitársaival vetekedve lelkesedett Széchenyi István eszméiért; Kolbenheyer Móric a kiegyezés nyugodtabb hangulatának jobb jövőben bízó, bölcselő szellemű költője.

Írók, szerkesztők:

Benkert Antal (szül. 1794. április 30. Buda; megh. 1846. október 12. Pest) kereskedő, az egyik pesti vendégfogadó tulajdonosa, utóbb német színész és hírlapíró. Fia: Kertbeny Károly műfordító. Humoros karcolataiban Saphir Móric követője, novelláiban az érdekfeszítő mesékkel dolgozó francia elbeszélők tanítványa. A budai, pesti és vidéki színpadokon néhány színdarabját is játszották. Egy időben a Spiegel népszerű munkatársa volt. — Pester Lebensbilder. Hat füzet. Pest, 1830–1832. (Fővárosi életképek.) — Bunte Bilder aus dem Leben. Pest, 1842. (Élces modorú rajzok és torzképek.)

Frankenburg Adolfról: a magyar novella fejlődését tárgyaló fejezetben. Négy tréfás színdarabot írt német nyelven (1839–1840), egy-egy darabjáért a pesti német színház igazgatójától hatvan ezüstforint tiszteletdíjat kapott egyszersmindenkorra. Vígjátékait Aradon, Pozsonyban, Sopronban és Temesvárt is elég jó sikerrel játszották. (Der seltene Nebenbuhler.) Egyik bohózatában Weber operáját, az Oberont, parodizálta.

Geltch János Frigyes (szül. 1815. február 18. Medgyes, Nagy-Küküllő megye; megh. 1851. szeptember 7. Romosz, Hunyad megye) erdélyi evangélikus pap. Mint szászvárosi rektor, utóbb mint falusi prédikátor egyaránt lázas izgalommal kísérte a magyarság ellen irányuló szász nemzetiségi mozgalmakat. — Lyrische Gedichte. Brassó, 1841. (Öntudatos németségének megnyilatkozása.) — Das Lied von der Öffentlichkeit. Nagyszeben, 1845. (Gúnyos költemény az óvatos szász politikusok ellen.) — Liederbuch der Siebenbürger Deutschen. Két füzet. Nagyszeben, 1847–1851. (A daloskönyv politikai versei nemzeti ellenállásra tüzelik a szászokat. Munkatársai álnevű szász költők.) — Das Lied von den Magyaronen. Nagyszeben, 1849. (A magyarokkal békés viszonyt kívánó szász csoport verses gúnyolása.)

Henszlmann Imréről: a magyar kritika fejlődését tárgyaló fejezetben. Németnyelvű drámaírása romantikus szellemű. Könyvdrámákat írt, egyik munkája sem került színpadra. — Brutus und die Tarquinier. Historische Tragödie in fünf Akten. Pest, 1837. (Verses tragédia a Lucretia-témáról.) — Die Nibelungen. Lipcse, 1886. (Halála előtt két évvel nyomatta ki Hans Melzn álnév alatt.) — A kiváló művészettörténetíró mint publicista bátor hangon kelt a magyarság védelmére,

mikor a külföldi német sajtó vádolni kezdte a magyarságot a nemzetiségi kérdésben. Folyóirata, a Lipcsében kiadott Vierteljahrschrift Aus Und Für Ungarn (1842–1844), a magyarság ügyének szószólója volt, tárgyilagosan ismertette a magyar helyzetet, visszautasította a támadó cikkek és röpiratok állításait. Munkatársai nagynevü magyar publicisták voltak: Csengery Antal, Kossuth Lajos, Lukács Móric, Pulszky Ferenc, Trefort Ágoston s maga a szerkesztő, Henszlmann Imre.

Heyser Keresztély (szül. 1776. március 11. Brassó; megh. 1839. június 26. Bécs) erdélyi evangélikus pap. Ötvenkét éves koráig szükebb hazájában élt, 1828-ban a bécsi ágostai hitvallású gyülekezet hívta meg első papjának, 1834-ben I. Ferenc császár kinevezte az ausztriai luteránus egyház szuperintendensévé. — Gedichte. Bécs, 1828. (Lírai költemények gyüjteménye.) — Vaterländische dramatische Schriften. Brassó, 1842. (Kéziratos drámairói hagyatékából itt jelent meg Hans Benkner oder die Lebendigbegrabene cimü drámája. A romantikus szindarabot a brassói, nagyszebeni és pesti német szinpadokon többször előadták.)

Kästner Viktor (szül. 1826. december 3. Kerc, Szeben megye; megh. 1857. augusztus 29. Nagyszeben) erdélyi szász hivatalnok, a Bach-korszak idején a császári pénzügyigazgatóság tisztviselője Nagyszebenben. — Gedichte in siebenbürgisch-sächsischer Mundart, nebst freier metrischer Übersetzung in das Hochdeutsche. Nagyszeben, 1862. (A szerző már harmincegy éves korában elhúnyt, költői hagyatékát atyja, Kästner János Dániel evangélikus lelkész, adta ki.)

Kertbeny Károly (szül. 1824. február 28. Bécs; megh. 1882. január 23. Budapest) könyvkereskedősegéd, utóbb hírlapíró, a Petőfi-Társaság tagja. Benkert Antal német színész és iró fia volt, nevét 1848 elején változtatta hivatalos engedéllyel Kertbenyre. Nyugtalanul vándorolt a külföldön, közérdekü cikkek irásával és magyar munkák német fordításával kereste kenyerét, a magyar ügynek sok jó szolgálatot tett, a magyar irodalomért haláláig rajongott. Sok nehéz napja volt, élete utolsó éveiben a főváros adott számára szobát a Rudas-fürdőben, a kormány is segítette némi kegypénz kiutalásával. Az irói segélyegylet költségén temették el. A legtermékenyebb irók egyike volt: kilencven kötete jelent meg, százötven külföldi hírlapba dolgozott. — Gedichte

von Alexander Petőfi. Frankfurt, 1849. (Ettől kezdve számos Petőfi-fordítást bocsátott közre önálló kötetekben. A Petőfi-kultusz terjedése sokat köszön lankadatlan buzgalmának.) — Erzählende Dichtungen von Johann Arany. Lipcse, 1851. (Utóbb még több Arany-kötet.) — Album hundert ungarischer Dichter. Prága, 1854. (Antológia a költők rövid életrajzaival.) — Gedichte von Michael Vörösmarty. Pest, 1857. (Nemcsak a nagyokat, hanem a kisebb költőket is szívesen fordította. Külön kötetben adta közre például Garay János költeményeit, utóbb Lisznyai Kálmán verseit.) — Ungarns Männer der Zeit. Drezda, 1861. (Arany János, Eötvös József, Jókai Mór, Toldy Ferenc és más kiválóságok bemutatása a német közönségnek.) — Jókai: Novellen und Erzählungen. Berlin, 1871. (Utóbb még tíz Jókai-könyv.) — Die Fürstenverräthe von Melchior Baron Balaschscha. Lipcse, 1874. (A Balassa Menyhárt Árulásáról szóló komédia német fordítása.) — A magyar irodalom a világirodalomban. Budapest, 1876. (A különféle fordításokban megjelent magyar könyvek címeinek egybeállítása. Idegen nyelven 1876-ig 419 magyar munka jelent meg önállóan.) — Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600. Budapest, 1881. (A további kötetek elmaradtak.) — Magyarországi német könyvészet 1801–1860. Két kötet. Budapest, 1886. (A hazai német nyomtatványok és a Magyarországgal kapcsolatos külföldi könyvek címjegyzéke. A félbenmaradt bibliográfiát Petrik Géza fejezte be.)

Kirchner János Károly (szül. 1821. április 9. Szászváros; megh. 1850. március 1. Marosvásárhely) szászvárosi hivatalnok. A szabadságharc idején a magyarok ellen harcolt, önként belépett az osztrák hadvezetőségtől szervezett szász vadászcsapatba, vitéz katona volt, hadnagyi rangot nyert. — Gedichte. Brassó, 1852. (A huszonkilenc éves korában elhúnyt költő a harctéren szerzett betegségének lett az áldozata.)

Kolbenheyer Móric (szül. 1810. július 17. Bielitz, Osztrák-Szilézia; megh. 1884. január 4. Sopron) evangélikus pap, Kolbenheyer Ernő Guidó hazai német író nagyatyja. Tanulmányait Eperjesen, Késmárkon, Bécsben és Berlinben végezte; 1836-tól az eperjesi, 1846-tól a soproni ágostai hitvallású gyülekezet lelkésze volt. Magyar költők német fordításaival érdemes emléket hagyott maga után. — Toldi. Pest, 1855. (Arany-fordítás.) — Festgedicht zur Huldigung der Evan-

gelischen Ungarns Ihren k. k. Apost. Majestäten Franz Josef I. und Elisabeth in unterthänigster Ehrfurcht dargebracht zu Ofen-Pest im Monat Mai 1857. Pest, 1857. (Erzsébet királyné férje oldalán ebben az évben jelent meg először Magyarországon, ezt az útját ünnepli alattvalói hódolattal a költő.) — Toldi's Abend. Pest, 1857. (Arany-fordítás.) — Geschichte der Ungarischen Literatur. Pest, 1865. (Toldy Ferenc irodalomtörténetének fordítása.) — Unter den Linden. Pozsony, 1872. (Bölcselő költemény.) — Toldi's Liebe. Pozsony, 1888. (Arany-fordítás.)

Lenau Miklós (szül. 1802. augusztus 13. Csatád, Torontál megye; megh. 1850. augusztus 22. Döbling, Ausztria), a XIX. század nagy német lírikusa. Nem tartozik a hazai német irodalomba, de születése és ifjúkora Magyarországhoz kapcsolja. Tanulmányait Pesten, Tokajban, Sátoraljaújhelyen, Pozsonyban és Magyaróvárt végzi, megtanul magyarul, az Alföld szemlélete mélyen hat költészetére. A magyar föld németajkú gyermeke ő, lelki kapcsolatai soha sem szakadnak meg a magyarsággal. Költészetének magyar elemei még Petőfi Sándor fellépése előtt az Alföld pusztái felé fordítják a külföld érdeklődését. (Die drei Zigeuner, Mischka an der Maros, Mischka an der Theiss, Der Räuber im Bakony, Theiss, Die Haideschenke, Die Werbung.) Lírája a mélabú költészete. Az élettől való elfordulását nem lehet csodálni, ha ismerjük sorsát. Amerikai kivándorlása, családi bajai, szerelmi élete, lelki zavarai, egészen a döblingi tébolydáig, eléggé rávilágítanak boldogtalan pályájára.

Marlin József (szül. 1824. augusztus 27. Szászsebes; megh. 1849. május 31. Pozsony) erdélyi evangélikus teológus, pesti lapszerkesztő. Míg szász fajtestvérei a szabadságharcban karddal és tollal harcoltak a magyarság ellen, ő ingadozott a két küzdő fél között. Neki már módjában volt közelebbről is megismerni a magyarokat, szíve időnkint a nemzeti ügy mellé vonta, de hazulról szemmeltartották. 1846-tól kezdve sokat tartózkodott a magyar fővárosban, Heckenast Gusztáv megbízta a Pester Zeitung helyettes szerkesztésével, Pesten volt akkor is, amikor a honvédcsapatok 1849 tavaszán a főváros felé közeledtek. Ekkor Bécsbe ment, utóbb a nyugat felől előnyomuló osztrák csapatokhoz csatlakozott, Pozsonyban a járvány áldozata lett. — Politische Kreuzzüge. Nagyszeben, 1847. (Politikai

versek, szonettek, epigrammák.) — Attila. Három kötet. Pest, 1847. (A hun világot merész fantáziával festő regény.) — Sulamith. Két kötet. Pest, 1848. (Az ókori keleti világ regénye gazdagon színezett képekben.)

Moltke Miksa (szül. 1819. szeptember 18. Küstrin, Poroszország; megh. 1894. Lipcse) könyvkereskedősegéd, utóbb újságíró. Voltaképen nem számítható szorosan az erdélyi szász írók közé, mert csak kilenc esztendőt töltött közöttük, de mégis beletartozik a hazai német irodalomba Siebenbürgen Land Des Segens kezdetű költeményéért. Hazafias énekét az 1840-es években Brassóban írta, szövegét Hedwig János zenésítette meg, a szöveg és dallam a szász nép ajkán nemzeti dallá lett. A szász összejöveteleken mai napig ez az ének az ünneplő közönség verses imádsága. Moltke Miksa porosz földről került Brassóba, az egyik könyvkereskedésben kapott segédi alkalmazást, megszerette és dicsőítette a szász népet. A szászok, mint német testvérüket, befogadták maguk közé, csak akkor fordultak el tőle, amikor lelkesedni kezdett a szabadságharc ügye iránt s beállt katonának az erdélyi magyar hadseregbe. Bem József tábornok kinevezte honvédhadnagynak. A forradalom bukása után az osztrákok besorozták a maguk hadseregébe, utóbb kiutasították. Ausztriából Németországba ment és súlyos anyagi küszködéssel kereste kenyerét. — Ufermuscheln. Lipcse, 1842. (Költői kísérletek.) — Wir sind ein Volk aus deutschem Blut. Lied im Geiste der Siebenbürger Sachsen gedichtet und ihrer edlen Nation gewidmet. Brassó, 1843. (Zenéje Hedwig Jánostól.) — Zwei Lieder für die Siebenbürger Sachsen. Brassó, 1844. (A nemes szász nemzetnek ajánlva.)

Preyer János (szül. 1805. október 28. Lugos, Krassó-Szörény megye; megh. 1888. október 11. Kirchberg, Ausztria) bánsági német író, 1844-től kezdve Temesvár polgármestere, a kiegyezés után temesvári királyi táblabíró. A gimnázium hat osztályát a temesvári német középiskolában végezte, magyar szóra Szegedre ment, a jogot Nagyváradon és Pozsonyban hallgatta. Tisztviselői pályája kevés nyugalmat engedett számára, irodalmi munkássága meg-megszakadt. Lírai költeményei és drámai munkái nem a Délvidék népéhez és földjéhez kapcsolódnak, nincsen bennük bánsági jelleg, a nagy német klasszikusokban van a gyökerük. — Canova. Lipcse, 1853. (Könyvdráma

olasz hősökkel. Színpadra nem került.) — Die Sulioten. Lipcse, 1854. (Ezt a szomorújátékát sem játszották. Mint előbbi színművében, ebben is Goethe, Grillparzer, Shakespeare s főként Schiller a mesterei.) — Ver sacrum. Gmunden, 1858. (Lírai versgyüjtemény.) — Hannibal. Bécs, 1882. (Bölcselő szellemű történeti dráma.) — Hunyadi László. Bécs, 1882. (Az előbbinél jóval gyöngébb tragédia.)

Roth Dániel (szül. 1801. decemher 22. Nagyszeben; megh. 1859. augusztus 25. Jasszi, Moldva) erdélyi evangélikus pap, utóbb orvosdoktor. Egy ideig a nagyszebeni ágostai hitvallású gimnázium tanára volt, innen a jasszii luteránus gyülekezet prédikátori székébe távozott, csak ezután szerezte meg Németországban az orvosi oklevelet. Így került vissza szülővárosába. 1849 tavaszán menekülnie kellett, mert Bem József csapatai bevonultak Nagyszebenbe s elfogták a magyar ügy elkeseredettebb ellenségeit. Roth Dániel idejekorán Romániába távozott, Jassziban katonaorvos lett, haláláig ott maradt. Életének utolsó éveiben tragikus csapás érte: elvesztette szemevilágát. — Dramatische Dichtungen. Két kötet. Brassó, 1841–1842. (Ebben Don Raphael és Die Normänner című drámái. Még több irodalmi értékű színdarabot is írt, de a színpadon egyik sem aratott sikert.) — Johann Zabanius, Sachs von Harteneck. Nagyszeben, 1847. (Az író főműve, az erdélyi szász regényirodalom egyik legkiválóbb alkotása. Hőse a XVIII. század elején élő, szerencsétlen sorsú nagyszebeni királybíró.)

Roth István Lajos (szül. 1796. november 24. Medgyes, Nagy-Küküllő megye; megh. 1849. május 11. Kolozsvár) erdélyi evangélikus pap. A medgyesi gimnáziumban tanított, utóbb lelkész volt szülővárosában. Életét az erdélyi szászság megerősítésének szentelte, széleskörű izgatást fejtett ki a népnevelés érdekében, fölvetette számos új intézmény létesítésének eszméjét. 1845-ben háromszáz sváb családot telepített Württembergből Erdélybe, hogy növelje a németség súlyát. A szabadságharc idején szerencsétlen vállalkozásba fogott: az ország törvényes alkotmányával nem törődve a szász falvak népét a magyarok ellen lázította s a szász városok polgárságát a császári udvar védelmére szervezte. Mikor Bem József csapatai kiverték az osztrák haderőt Erdélyből, Roth Istvánt elfogták, Kolozsvárra vitték, ott a haditörvényszék mint hazaárulót halálra ítélte és agyonlövette. Családjáról I. Ferenc József bőkezűen gondoskodott. A népéért rajongó férfiút

életrajzírói az erdélyi szászok Luther Mártonának, mások a szász Pestalozzinak nevezik. Röpirataiban a Szászföld műveltségi és gazdasági helyzetét bátor szókimondással vizsgálta, nyelve zamatos népiességű volt, munkáit az egyszerűbb emberek is szívesen olvasták. (Wünsche und Ratschläge, eine Bittschrift für's Landvolk, 1843; An mein Volk, 1843.) — Magyargyülölő röpirata: Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Brassó, 1842. (A magyarság, úgymond, retteg attól, hogy lassankint eltünik a népek tengerében, ezért magyarosítani igyekszik a hazai nemzeti kisebbségeket. Próbálkozása nem fog sikerre vezetni. Ha az ország valamiképen elszakadna Ausztriától és kivívná függetlenségét, az oroszok zsákmánya lesz; ha magyarosítással akarná állami egységét megszilárditani, szándékával kudarcot vall. A szászokat nem lehet arra kényszeriteni, hogy magyarul taníttassák gyermekeiket; hiába iktatják törvénybe, hogy a hivatalok viselésének feltétele a magyar nyelv. Erdélyben hogyan áll a helyzet? Ha a magyar és a szász találkozik, oláhul beszél, ezt a nyelvet mind a ketten értik, nem az iskolában tanulják, hanem az iskolán kivül. S az oláhok mégis jogtalanok. Miért nem adja meg nekik a magyarság az őket megillető jogokat?)

Schuller János Károly (szül. 1794. március 16. Nagyszeben; megh. 1865. május 10. Nagyszeben) erdélyi evangélikus pap, a nagyszebeni ágostai hitvallású gimnázium tanára, utóbb császári iskolatanácsos. A szabadságharc idején a magyarok ellen foglalt állást, ezért Bem József csapatai elől kénytelen volt Bukarestbe menekülni. Az osztrák császári kormány bőséggel kárpótolta kitartásáért s Erdély visszafoglalása után előkelő állásba helyezte. Mint történettudós erős szervezőerő volt, maga is kiváló kutató és feldolgozó. Az 1850-es évektől kezdve egész új tudományos nemzedék serdült fel körülötte. Ifjabb éveiben a költészettel is szívesen foglalkozott. — Gedichte in siebenbürgischer Mundart. Nagyszeben, 1841. (Lírai költemények a szászok nyelvjárásában.)

Steinacker Gusztáv (szül. 1809. március 1. Bécs; megh. 1877. június 7. Türingia) nyugatmagyarországi evangélikus pap. Tanulmányait Pesten, Pozsonyban, Rozsnyón és Késmárkon végezte, Debrecenben német leánynevelő-intézetet állított fel, 1845-ben Gölnicbányán lelkészkedett, utóbb külföldi német gyülekezetekben vállalt

prédikátorságot. A Kisfaludy-Társaság 1875-ben megválasztotta külső tagjának. Magyar írók német fordításával jelentős érdemeket szerzett. (Abafi von Nicolaus Jósika, 1838; Pannonia. Blumenlese auf dem Felde der neuern ungarischen Lyrik in metrischen Übertragungen, 1840; Ungarische Lyrik von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit, 1875.) — Harfentöne aus dem Ungarnlande. Lipcse, 1835. (Költemények a sváb költői iskola stílusában. A költő szabadelvű protestáns, politikai lírájában a reformok híve.)

Teutsch György Dániel (szül. 1817. december 12. Segesvár; megh. 1893. július 2. Nagyszeben) segesvári tanár, utóbb az erdélyi evangélikus egyházkerület püspöke. A Schuller Jánostól megindított újabb szász történetkutatást számos érdemes kortársával együtt továbbfejlesztette. Értekezéseinek és könyveinek száma igen nagy. — Nevezetes munkája: Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Eine vom Verein für Siebenbürgische Landeskunde gekrönte Preisschrift. Hat füzet. Brassó, 1852–1858. (Újabb kiadása két kötetben: Lipcse, 1874.) — Die Reformation im Sachsenland. Brassó, 1852. (Mint előbbi művének, ennek is több új kiadása jelent meg.)

A hírlapirodalomban ez a korszak a zsidó zsurnalizmus gyors térfoglalásának ideje. A pesti és pozsonyi németnyelvű hírlapok és folyóiratok egy része zsidó vezetés alá kerül; a szerkesztők és munkatársak gyakorlati érzéke és irónikus szellemessége egyaránt erős. Mivel a zsidó családokban nem beszélnek magyarul, az írói hajlamú zsidó itjú német íróvá lesz, így nyitva áll előtte a világ. Magyarországból Ausztria felé, innen Magyarországba hullámzik az új zsurnaliszta-nemzedék.

Az 1820-as évek úttörői közül Rosenthal Sámuel és Saphir Zsigmond most is buzgón dolgoztak. — Rosenthal Sámuel lapja, a Spiegel (1828–1852) és melléklapja a Schmetterling, szépirodalmi tartalmával, eleven híreivel, színházi kritikáival, divatjelentéseivel a legelterjedtebb sajtótermékek egyike. Számos ausztriai író támogatta, tetszett nekik a folyóirat demokratikus iránya. — Saphir Zsigmond a Pesther Tageblattal (1839–1845) naponkint megjelenő szépirodalmi lapot alapított, a szabadelvű törekvések ügyét modern szellemben szolgálta, magyar vonatkozású cikkek íratására gondja volt. — Klein Hermann napilapja, a Der Ungar (1842–1848), szintén kitűnt nemzeti

érzületével: mindent a magyarság szempontjából ítélt meg, nem egyszer maga ellen haragította német előfizetőit. — A pozsonyi Pannonia a Pressburger Zeitung szépirodalmi melléklapja volt, Neustadt Adolf szerkesztésében (1841–1848) tekintélyes közlönnyé fejlődött, a magyar kultúrális eseményekről állandóan tájékoztatta közönségét. — Az új nemzedék németnyelvű zsidó írói (Beck Károly, Dux Adolf, Falk Miksa, Horn Ede, Hugo Károly, Weil Fülöp, Zerffi Gusztáv) főként ezekben a hírlapokban és folyóiratokban adták közre szépirodalmi és kritikai munkáikat. A szabadságharc idején a radikális korszellem javára több új lapalapítás történt, de a nemzeti küzdelem bukása még a régi vállalatokat is elsodorta. — Új kort nyit 1854-ben a Pester Lloyd megalapítása Weisz János szerkesztésében. A példás komolysággal szerkesztett pesti napilap tulajdonképeni célja a hazai kereskedelmi célok szolgálata volt, de a Pesti Lloyd-társulatnak ezt a szerencsés alapítását a lap ügybuzgó szerkesztői később az egész külföldet megbízhatóan tájékoztató politikai, gazdasági és művelődési fórummá fejlesztették. A külföld innen merítette Magyarországra vonatkozó napi ismereteit, különösen attól az időtől kezdve, amikor Falk Miksa került a szerkesztőség élére. (1867.) A magyar irodalom és tudomány figyelemmel kísérésére és támogatására a Pester Lloyd szerkesztői és munkatársai mindig nagy gondot fordítottak. Minden pártos elfogultságtól mentesen, helyes érzékkel méltatták azokat a hazai kultúrális mozzanatokat is, amelyeket a magyarnyelvű lapok igen sokszor felületesen mellőztek.

Ez az írói nemzedék még nem asszimilálódott sem a magyarsággal, sem a németséggel: az 1867. évi emancipációig nem érezte magát a nemzet testébe tartozónak. A polgári egyenjogúsítás törvényének megalkotása után, 1867-től kezdve, új idők következtek. A különállás gátja leomlott.

Zsidó írók és szerkesztők:

Beck Károly Izidor (szül. 1817. Baja; megh. 1879. Bécs) hírlapíró. Tehetős bácskai kereskedő fia volt, jól tudott magyarul, de annyira mégsem tanulta meg hazája nyelvét, hogy magyar költő válhatott volna belőle. Bécsben orvosnak készült, Lipcsében filozófiát tanult, 1842-ben Pesten az Ungar főmunkatársa volt. Nem érezte jól magát a pesti írók közt, külföldre ment, olykor azonban hazalátoga-

tott. Egy ilyen itthoni időzése alkalmával ismerkedett meg, 1846-ban, Petőfi Sándorral, költői lelkesedésében németre akarta fordítani verseit, de később lemondott tervéről. Élete utolsó éveit nagy nyomorban töltötte, a bécsiek többször gyüjtöttek insége enyhítésére, az államtól és a hírlapírók egyesületétől kegydíjat kapott. Ifjú éveiben heves forradalmár volt, a német politikai líra egyik patetikus művelője, kétségtelenül erőstehetségü író. Költészetének magyar elemei szembetünők: a magyar földet és a magyar népéletet Lenauval versenyezve állította olvasói elé. (Jankó, der ungarische Rosshirt, 1841.) A zsidó bánatot és a szocialista eszméket szintén megszólaltatta munkáiban. (Lieder vom armen Mann, 1846.) Később elhagyta ősei vallását, radikális politikai felfogása is enyhült.

Bródy Zsigmond (szül. 1840. november 15. Miskolc; megh. 1906. január 6. Budapest), hírlapíró, szerkesztő, lapkiadó. Szegény sorsból küzdötte fel magát, jogot végzett, az 1860-as évek elején már ismert neve volt a főváros zsurnaliszta köreiben. A magyar és német hírlapokba és folyóiratokba számos verset, tárcát és vezércikket írt. Az 1870-es évektől kezdve a Neues Pester Journalt kiváló ujságirói érzékkel szerkesztette, politikai napilapja még a Pester Lloydnál is jobban virágzott. A laptulajdonos-szerkesztő a legbőkezübb kiadók egyike volt, vagyona nagy részét jótékony célra fordította. Születésének ötvenedik évfordulóján hatalmas összeget áldozott nemes célokra részint alapítványul, részint adomány gyanánt: a Magyar Tudományos Akadémiának húszezer forintot adott publicisztikai munkák jutalmazására, a hírlapírók nyugdíjalapját húszezer forinttal növelte, szerkesztőségi, kiadóhivatali és nyomdai alkalmazottai között harmincezer forintot osztott szét jutalmul. 1897-ben fölépítette a felesége emlékét őrző Bródy Adél izraelita gyermekkórházat, végrendeletében nyolcszázezer koronát hagyott jótékony célokra. Egész pályáját végigkisérte az irodalom támogatásának és a nyomor enyhítésének gondolata. I. Ferenc József király igaz érdemeket és nemes szivet jutalmazott, mikor a millenium évében kinevezte a magyar főrendiház tagjává.

Dux Adolf (szül. 1822. Pozsony; megh. 1881. Budapest), családi nevén Dukesz, hírlapíró. Abban a világban nött fel, amikor valaki diplomás ember lehetett Magyarországon anélkül, hogy megtanult volna magyarul. A pozsonyi gimnáziumban latinul és

németül tanítottak, a filozófia és a jog nyelve latin volt, az ifjúnak nagy fáradságába került, hogy szótár segítségével megértse a magyar szövegeket. A pozsonyi Pannoniában és a Pressburger Zeitungban 1843-tól kezdve számos költeménye, novellája és irodalomismertető cikke jelent meg, eredeti munkáinál azonban jóval többet jelentett műfordítói tevékenysége. Úttörő Petőfi-fordításai a külföld figyelmét is ráirányították az irodalmi támadások középpontjában álló lírikusra. (Ausgewählte Dichtungen von Petőfi, 1847.) Számos más magyar klasszikust is ő mutatott be igazi propagáló erővel Ausztria és Németország olvasóközönségének. (Der Bauernkrieg in Ungarn 1514, von Baron Joseph Eötvös; Ungarische Dichtungen, 1854; Ein ungarischer Nabob, von Moritz Jókai, 1856; Bánk Bán, von Joseph Katona, 1858; Dichtungen von Johann Arany, 1861; Der letzte Herr eines alten Edelhofes, von Paul Gyulai, 1874.) Külföldi lapokba, német lexikonokba sok lelkes cikket írt a magyar írókról. Irodalmi pályáján szerzett érdemei hálát érdemelnek; a Kisfaludy-Társaság hazafias ügybuzgalmáért választotta külső tagjai közé 1867-ben. Mint a Pester Lloyd munkatársa a tudományos és színházi rovat lelkiismeretes vezetésével elismerésre késztette kortársait. Alkalomadtán magyarul is írt, a Kisfaludy-Társaságban magyar nyelven olvasta fel székfoglaló értekezését, a bohózat elméletéről szóló pályamunkája szintén magyarul jelent meg a Társaság Évlapjaiban. A pozsonyi Toldy-kör 1882-ben emléktáblával jelölte meg szülőházát.

Falk Miksáról: a magyar nyelven író publicisták között. A német ujságírást már tizenöt éves korában megkezdte. A Spiegel és az Ungar évfolyamai 1843-tól kezdve egyre sűrűbben hozták irodalmi híradásait, a pesti német színház előadásairól szóló kritikáit, prózai és verses fordításait. 1847-ben Bécsbe ment s mint mérnöktudományi hallgató az ottani német lapokban folytatta hírlapírói működését. Az 1850-es évektől kezdve a magyarnyelvű hírlapirodalomnak is becsült publicistája lett. A kiegyezés megkötése után a Pester Lloydot közel négy évtizedig (1867–1906) szerkesztette.

Horn Ede (szül. 1825. Vágújhely, Nyitra megye; megh. 1875. Budapest), családi nevén Einhorn Ignác, rabbi, hírlapíró, államtitkár. Fényes pályát futott meg, anélkül, hogy áttért volna a kereszténységre. A nyitrai, pozsonyi és prágai jesivákban azaz ortodox zsidó talmud-

iskolákban a rabbinusi hivatásra készült, tizenhat éves korában bejutott a Pressburger Zeitung szerkesztőségébe, 1845-ben filozófiai tanulmányokat folytatott a pesti egyetemen. Mint német cikkíró és mint zsidó templomi szónok egyaránt jó nevet szerzett. A pesti izraelita hívők között radikális zsidó hitközséget szervezett, ennek a haladószellemű gyülekezetnek első hitszónoka volt, résztvett az Izraelita Magyarító Egylet alapításában. A hazai zsidóság érdekeinek támogatására 1848-ban megindította Der Ungarische Israelit című lapját. A szabadságharc idején hatásos szónoklatokban buzdította a zsidókat a magyar nemzeti törekvések támogatására, ezért 1849-ben menekülnie kellett. Lipcsében, Brüsszelben, Párisban hírlapírói és közgazdaságtudományi munkásságából élt; a német, belga, francia folyóiratokban évről-évre nagyszámú cikket helyezett el a magyar ügy javára; itthon nagy megbecsüléssel beszéltek hazafias érdemeiről. Mikor a kiegyezés után a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló ellenzéknek közgazdasági szakértőre volt szüksége s a balközép a hazai németség megnyerése céljából egy német lap megindítását tervezte, a nagyhírű publicistát és pénzügyi tehetséget Párisból Pestre hívták s 1870-ben képviselői mandátumot juttattak számára. Öt évvel később a balközép egyesült a Deák-párttal, Horn Ede államtitkár lett a kereskedelemügyi minisztériumban, de néhány hónap mulva meghalt. Hogy milyen személyi súlyt jelentett a kiváló férfiú államtitkársága, legjobban mutatja az a valóság, hogy a magyar arisztokrácia és a dzsentri a millennium koráig egyetlenegy nem-nemesszármazású magyar politikust sem engedett miniszteri székbe, egyedül Wekerle Sándorral volt kénytelen kivételt tenni (1889), mert az ő rendkívüli pénzügyi tehetségét nem nélkülözhette az ország. A polgárság millióinak ebben a hátraszorítottságában csodaszámba ment, hogy az ősei vallásához állhatatosan ragaszkodó zsidó politikust államtitkárrá nevezték ki. (Nagyszámú német és francia munkája közül néhány: Zur Judenfrage in Ungarn, 1847; Ludwig Kossuth, 1851; Die Revolution und die Juden in Ungarn, 1851; La Hongrie et l'Autriche, 1859; L'économie politique, 1867.)

Hugo Károlyról: a magyarnyelvű munkáit tárgyaló fejezetben. Már az Iris 1826. évfolyamában jelentek meg német költeményei. Zsidóságából az 1840-es években tért át az evangélikus vallásra, de ez, amint később bevallotta, puszta formaság volt, külföldi érvényesü-

lését akarta vele megkönnyíteni. Saphir Móric és Beck Károly mellett ő ennek a korszaknak legkiválóbb szépírói tehetsége: elsősorban drámaíró. — Mozaik von Bernstein. Lipcse, 1838. (Támadás az egyetemek orvosi tanítása ellen, egyben a homeopata orvoslás védelme.) — Sehnsuchtsklänge eines wandernden Hagestolzen. Hamburg, 1840. (Heine-modorú költő. Bár kozmopolita érzelmű s azt a földet vallja hazájának, amely dicsőséget és vagyont nyujt számára, olykor fellobban magyar rokonszenve.) — Die grosse Fibel in zwei dramatischen Dichtungen. Bécs, 1844. (Két bölcselő dráma Shakespeare és Calderon modorában. Az első: Das Schauspiel der Welt. A második: Der Stein der Weisen. Színpadra egyik sem került.) — Fibel der Ehre in zwei dramatischen Dichtungen. Bécs, 1845. (Az első dráma: Brutus und Lucretia. Előadását a bécsi Burgtheater és a drezdai udvari színház visszautasította, így került színre 1845-ben a pesti német színházban. A második dráma: Des Hauses Ehre. Az egyik berlini színpadon adták elő. A pesti Nemzeti Színházban is eljátszották mind a két színdarabot, az utóbbit Bankár És Báró címmel.) — Psalmen eines armen Poeten. Pest, 1846. (Lírai költeményeinek újabb gyüjteménye.) — Ein Ungarkönig. Pest, 1847. (Magyarul: Egy magyar király. A Mátyás királyról írt dráma magyar fordítását a Nemzeti Színház mutatta be 1846-ban. A szerző kitünően tudott németül, de a magyar nyelvvel hadi lábon állt, eredeti német fogalmazásának magyar szövegét másokkal dolgoztatta át.) — Der Kaufmann von Marseille. Pest, 1859. (A Bankár És Báró eredeti német szövegének újcímű kiadása.) — Calderon. Berlin, 1863. (Drámai költemény.)

Klein Hermann (szül. 1805. Miskolc; megh. 1889. Budapest), az Ungar szerkesztője. Szépirodalmi és vegyestartalmú napilapját 1842-ben indította meg Pesten: Der Ungar. Zeitschriftliches Organ für ungarisches Interesse, Kunst, Eleganz, Literatur, Theater und Mode. Munkatársai elsősorban a hazai, ausztriai és németországi zsidó írók soraiból kerültek ki. A jól szerkesztett szépirodalmi közlöny hét évig állt fenn (1842–1848). Nemcsak a német polgárság és a zsidó családok olvasták érdeklődéssel, hanem a németül tudó magyarok is. A szerkesztő élete a márciusi napokban veszedelemben forgott, mert a pesti utcák antiszemita népe az Ungar háza elé vonult s meg akarta ölni a szerkesztőség tagjait. Klein Hermann átadta lapját Zerffi Gusztávnak,

Bécsbe költözött, itt üzletemberré lett, majd ismét Pesten telepedett meg, áttért az evangélikus vallásra s fölvette a Kilényi János nevet. Klein-Kilényi jól tudott magyarul, nem úgy, mint legtöbb zsidó hírlapíró-társa. Mint magyar könyvek német fordítója érdemes emléket hagyott maga után. Jósika Miklós és Eötvös József több regényét németre fordította s így a magyar irodalmat közelebb hozta a magyarul nem értő hazai olvasóközönség érdeklődéséhez. (Abafi, 1839; Die Böhmen in Ungarn, 1840; Der Karthäuser, 1842.)

Ludasi Mór (szül. 1829. Komárom; megh. 1885. Reichenau, Ausztria), családi nevén Gans, hírlapíró. A szabadságharc idején német-nyelvű költeményeiben a zsidó sorsról verselt, az önkényuralom korában Bécsben kereste az érvényesülést, regényeket és szindarabokat írt. Az 1860-as évek elején indított német lapjában a konzervativ politikát támogatta s az uralkodóházzal való kiegyezés eszméjének szócsöve volt. A kiegyezés megkötése után gróf Andrássy Gyula miniszterelnök a magyar állami sajtóiroda főnökévé nevezte ki miniszteri osztálytanácsosi ranggal. Néhány év mulva Bécsbe került az osztrák-magyar külügyminisztérium sajtóirodájába. Pályája elején forradalmár volt, később állandóan az udvari érdekek szolgálatában állott, ezért I. Ferenc József magyar nemességgel tüntette ki. Haláláig megmaradt zsidó vallásában. — Die Töchter der Karpathenhexe. Bécs, 1854. (Regény.) — Elisabeth Báthory. Bécs, 1854. (Regény.) — Die Rache der Todten. Bécs, év nélkül. (Regény.)

Neustadt Adolf (szül. 1812. Csehország) hírlapíró. Egy ideig a Pesther Tageblatt munkatársa volt, 1841-ben átvette a Pressburger Zeitung és a pozsonyi Pannonia szerkesztését. A kettős lapot több ízben elkobozták, mert a szerkesztő a forradalmi törekvések híve volt. A szabadságharc idején menekülnie kellett Pozsonyból, a forradalom dühétől megszállott német tömeg elpusztította a pozsonyi gettót, őt is halálra kereste. Mint hírlapíró Prágában, utóbb Bécsben telepedett le.

Szarvady Frigyes (szül. 1822. Szabadka; megh. 1882. Páris), családi nevén Hirschl, hírlapíró. A Pressburger Zeitung munkatársa volt, a szabadságharc alatt a magyar kormány szolgálatába állott, mint diplomáciai ügynököt kiküldték Párisba, itt a francia sajtó egy részében sikerült kedvező hangulatot keltenie Magyarország iránt. Egyrészt derekasan szolgálta a nemzeti ügyet, másrészt megpróbál-

kozott a német társadalom forradalmasításával is; utazásai közben szenvedélyesen agitált, névtelen röpiratokat tett közzé, izgató irányú hírlapi cikkeket írt. Az emigráció idején Kossuth Lajosnak és Teleki Lászlónak kiváló szolgálatokat tett mozgékonyságával. — Alexander Petőfi's Gedichte. Darmstadt, 1851. (A Petőfi-versek fordításában Hartmann Móric forradalmi költő volt a társa: a gyüjtemény közös vállalatuk.) — Paris. Két kötet. Berlin, 1852. (A francia főváros jellemzése eleven képekben.)

Weil Fülöp pesti tanító. A humoros és alkalmi verselésben Saphir tanítványa, a színműírásban Nestroy és más divatos színpadi szerzők utánzója volt. Szigligeti Edével csúnya irodalmi pöre támadt. Átmásolta németre a Szökött Katonát s mikor irodalmi lopását lelepleztek, vakmerően még ő vádolta plágiummal a magyar szerzőt Amilyen sikere volt a pesti magyar színházban a Szökött Katonának annyira megbukott a budai német színházban a Deserteur. — Denkbuch der Überschwemmung von Pest und Ofen. Pest, 1838. (Költeménysorozat a pesti nagy árvíz emlékére. A szerző németül és héberül egyformán jól írt s mint zsinagógiai szónok is több ízben szerepelt sikerrel.)

Weisz János (megh. 1900. Temesvár) orvos, a Pester Lloyd első szerkesztője. Állásába testvére, Weisz Bernát, a Pesti Lloyd-társaság ujságbizottságának elnöke hivatta meg. A lapot 1854-től kezdve tizenkét éven át szerkesztette.

Zerffi Gusztávról: a magyarnyelvű kritika müvelői között. Mint német iró a pesti Spiegelnek és a pozsonyi Pannoniának volt a munkatársa. Humoros elmélkedést, novellát, költeményt, verses fordítást, könyvbirálatot, szini kritikát vegyesen irt, a szabadságharc dején a forradalmi irányt szolgálta, szélsőséges izgatásai miatt a világosi fegyverletétel után külföldre kellett menekülnie. Emigráns-társait rútul megcsalta, az osztrák önkényuralom zsoldjába állt, titkos kémjelentésekben tájékoztatta a bécsi rendőrséget a magyar bujdosók sorsáról és Kossuth Lajos terveiről. — Vespen. Pest, 1846. (Csipős versek.) — Gesammelte Werke Kossuth's. Három kötet. Lipcse, 1850–1851. (Kossuth Lajos válogatott munkáinak német fordítása. Ekkor még nem ajánlotta fel szolgálatait a bécsi kémirodának, hanem emigráns-társai teljes bizalmát élvezve a nemzeti ügyet szolgálta.)

Irodalom. — Sturm Albert: Dux Adolf emlékezete. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 18. köt. Budapest, 1883. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Ágai Adolf: Por és hamu. Budapest, 1892. — Móczár József: Hugo Károly élete és színművei. Szeged, 1894. — Körös Endre: Hugo Károly ifjúsága. Irodalomtörténeti Közlemények. 1894. évf. — Bayer József: A magyar drámairodalom története. Két kötet. Budapest, 1897. — Császár Elemér: Hugo Károly plágiumpöre. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1899. évf. — Kont Ignác: Hugo Károly és Bazancourt. U. o. 1899. évf. — Szántó Zsigmond: Lenau viszonya a magyarsághoz. Lugosi gimnázium értesítője. 1899. — Büchler Sándor: A zsidók története Budapesten a legrégibb időktől 1867-ig. Budapest, 1901. — Ádám György: Hugo Károly élete és művei. Kolozsvár, 1906. — Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Budapest, 1909. — Gragger Róbert: Beck Károly és a német politikai költészet. Budapesti Szemle. 1909. évf. — Porsche Rudolf: Harteneck alakja a magyar és az erdélyi szász költészetben. Budapest, 1909. — Vértesy Jenő: Hugo Károly iratai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Magyar Könyvszemle. 1910. évf. — Gragger Róbert: Mischka an der Marosch. Vörösmarty hatása Lenaura. Heinrich-emlékkönyv. Budapest, 1912. — Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. Budapest, 1913. — Roth Alfréd: Tanulmányok Roth Dánielről. Budapest, 1913. — Kereszty István: A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése. 1705–1867. Budapest, 1916. — Kádár Jolán: Német Shakespeare-előadások Pesten és Budán. 1812–1847. Magyar Shakespeare-Tár. 1917. évf. — Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig. Budapest, 1922. — Pukánszkyné Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története. 1812–1847. Budapest, 1923. — Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Budapest, 1925. — Loisch János szerkesztésében: A Szepesség. Budapest, 1926. — Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. — Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Supka Géza: A Pester Lloyd hetvenöt éve. A Sajtó. 1928. évf. — Ujvári

Péter: Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929. — Vatter Ilona: A soproni német színészet története 1841-ig. Budapest, 1929. — Osztern Rózsa: Zsidó ujságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű időszaki sajtóban a Pester Lloyd megalapításáig, 1854-ig. Budapest, 1930. — Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadóik a XIX. században. 1812–1878. Budapest, 1931. — Farkas Gyula: A Fiatal Magyarország kora. Budapest, 1932. — Kardos Emília: A pécsi német sajtó és színészet története. Budapest, 1932. — Lelkes István: A magyar-francia barátság aranykora. Budapest, 1932. — Erdélyi László: Hugo Károly élete és művei. Szeged, 1933.

A MAGYARORSZÁGI TÓT, SZERB ÉS ROMÁN IRODALOM A XIX. SZÁZAD MÁSODIK HARMADÁBAN.

A XIX. SZÁZAD második harmadában nemcsak a magyarság vitte előbbre irodalmát csodálatos lendülettel, hanem a magyar haza másajkú polgárai is termékenyen dolgoztak szellemi világuk kiépítésén.

Az 1840-es években a luteránus tótok cseh irodalmi nyelve egyesült a katolikus tótok szlovák népnyelvével, közös irodalmi nyelvül a felvidéki középső tót nyelvjárást választották, a grammatika és helyesírás dolgában barátságos megegyezésre léptek. Ebben az irodalmi és nyelvi mozgalomban STUR LAJOSÉ volt a vezérszerep; HURBAN JÓZSEF és HODZSA MIHÁLY segítségével ő vitte diadalra a tót irodalmi nyelv ügyét. Az irányításuk alatt álló új szlovák nemzedék nem akart sem cseh, sem magyar lenni; a szabadságharc idején azonban úgy fordult a dolog, hogy a három irodalmi és politikai vezér a csehek mellé állt s a Felvidéken fölkelést indítottak a magyarok ellen. E kor legkiválóbb lírikusa és epikusa SLÁDKOVICS ANDRÁS és BOTTO JÁNOS, prózai elbeszélője KALINCSÁK JÁNOS. A tót népélet először az ő munkáikban jelentkezett költői erővel és mégis eleven realizmussal. Emberszemléletük friss volt, stílusuk a nép nyelvében gyökerező.

A Bácska, a Bánság és a Szerémség sok szerb írót adott Szerbiának, Újvidéket szerb Athénnek nevezte a szerbség. Budáról és Pestről, a régi kultúrális középpontból, lassankint Dél-Magyarországra húzódtak a hazai szerb kultúrális törekvések. Az 1830-as és 1840-es években a Szerb Matica tagjai még a magyar fővárosból irányították a szerb közvéleményt, de Újvidék és utóbb Belgrád szellemi ereje egyre nagyobb lett. A szerbek teljes erővel küzdenek a magyar nacionalizmus ellen; politikusaik és költőik azt hirdetik, hogy a népük lakta terület egységes és elszakíthatatlan közös haza; külön vajdaságot kívánnak a Habsburg-ház védőszárnyai alatt; csak mikor a kiegyezés után megsemmisülnek óhajtásaik, akkor válnak Habsburg-ellenes alattvalókká. A magyargyűlölet különösen Atanackovics Bogoboj regényírásában lángol fel. A történeti tragédiában és társadalmi vígjátékban Popovics János, a lírában és verses elbeszélésben Radicsevics Branko a legkülönb tehetség. Az utóbbi fiatalon húnyt el, de költői hagyatéka a XIX. századi szerb irodalom klasszikus értéke. Mélabús lelkű, népies nyelvű, dallamos verselésű poéta.

A XIX. század második harmada a románság életében döntő jelentőségű. A negyvennyolcas idők szembeállították egymással Erdély lakosságát: a Barnutiu Simon után igazodó politikai szónokoknak sikerült lángra lobbantaniuk a legvadabb indulatokat. Az önkényuralom kora a románság politikai szerencséjének szolgálatában állt. Egyrészt Saguna András működése, másrészt az egységes Románia megalakulása a két vajdaságból, hatalmas

nemzeti öntudattal fegyverezte föl a nagyratörő fajt. 1818-ban még nincs a kárpátontúli román földön nyugati értelemben vett középiskola, 1866-ban már megnyílik a bukaresti román tudományos akadémia. A népies nyelv kezdte visszaszorítani a latinos irányt, az irodalom több kiválósága elszakadt a műveltebb osztályok latinos és franciás oláhságától, az igazi költők nem a csinált nyelvet használták, hanem a nép nyelvén szólaltak meg. A románság leghíresebb nemzeti dalát erdélyi ember írta: MURESAN ANDRÁS; Kolozs megyéből származott BARITIU GYÖRGY, az erdélyi román hírlapírás atyja; erdélyiek voltak CIPARIU TIMOTEUS és LAURIANU TREBONIÁN, az iskolát teremtő nyelvtudósok.

Tót, szerb, román írók:

ATANACKOVICS BOGOBOJ (szül. 1826. Baja; megh. 1858. Baja) szerb ügyvéd. A jogot Pesten és Bécsben végezte, a szabadságharc alatt szenvedélyesen izgatta népét a magyarság ellen, az önkényuralom idején újvidéki, utóbb bajai ügyvéd volt. Legnevezetesebb munkája 1851-ben kiadott magyargyülölő regénye: Dva idola. (Két bálvány.) Ez volt az első eredeti szerb regény; huzamos ideig a legjobbnak is tartották a szerb-horvát prózai elbeszélések között. A bajai szerb író a nép nyelvén írt, Karadzsics György iskolájának tanítványa volt, bécsi tartózkodása idején személyesen is megismerkedett mesterével.

BARITIU GYÖRGY (szül. 1812. Zsuk, Kolozs megye; megh. 1893. Nagyszeben) görögkatolikus román tanár, utóbb hírlapíró, a zernyesti papírgyár igazgatója, az Astra elnöke. Ő indította meg Brassóban 1838-ban az első erdélyi román politikai hírlapot: a Gazeta Transilvanieit. Cirillbetűs lapja a szabadságharcig hetenkint egyszer jelent meg, 1862 óta latin betűkkel nyomtatták, 1884-től kezdve napilappá alakult. A kiváló publicista Erdély, Havasalföld, Moldva és Bukovina életében nagy szerepet töltött be: politikai és művelődési szempontból egyformán iskolázta a románságot. Születésének nyolcvanadik év-

fordulóján a Román Akadémia emlékérmet veretett tiszteletére. Átgondolt életprogrammjára és nagy önmegtagadásra vall, hogy semmiféle előnyért nem hagyta el erdélyi őrhelyét, hiába hívták meg fényes jövedelmek biztosításával Romániába. Lapja félszázados fennállásának fordulója 1888-ban az egész román irodalom ünnepe volt.

Barnutiu Simon (szül. 1808. Várboksán, Krassó-Szörény megye; megh. 1864. Várboksán) görögkatolikus román pap. Balázsfalvi tanár volt, de összetűzött püspökével, ezért távoznia kellett tanszékéről; a szabadságharc után jogot végzett s 1855-ben meghívást nyert a jasszii egyetem egyik katedrájára. A magyarokat szíve mélyéből gyűlölte. 1848-ban a legnagyobb hatású politikai agitátorok egyike volt, a magyarok ellen összehívott gyűléseken ismételten felhívta a románságot, hogy fogjon fegyvert a bécsi udvar mellett. Balázsfalván tartott májusi beszédét a román irodalomtörténet a politikai ékesszólás remekének tartja. Ez a mesteri módon felépített, végzetes hatású beszéd — hasonlatosan Kossuth Lajos és Deák Ferenc szónoklataihoz — eldöntötte az akkori idők erdélyi román politikáját.

Botto János (szül. 1829. Felsősziklás, Gömör megye; megh. 1881. Besztercebánya) felvidéki mérnök. A lőcsei evangélikus gimnázium szelleme tette panszlávvá, mérnöki tanulmányait Pesten végezte, utána Besztercebányán kapott alkalmazást. Sládkovics András követőjeként indult költői pályájára, később függetlenítette magát olvasmányai hatásától. Balladáit a tót költészet remekeinek tartják. Smrt Jánosikova (Jánosik halála, 1862) című elbeszélő költeményében a felvidéki népköltés hatása alatt népies modorban dolgozta fel a hírhedt rablóvezérről szóló mesélgetéseket; hőse nem gonosztevő, hanem a szegény parasztok védelmezője, a jobbágyság sérelmeinek megtorlója, igazi szabadsághős. Lírai költeményeinek egy részét a szláv testvériség gondolatköre ihlette. Könnyeket ejtett Szvatopluk nagyszláv birodalmának rombadőlte miatt; ujjongott annak elgondolásán, hogy valamikor elkövetkezik a felvidéki szlovák nemzet feltámadásának ideje.

Ciparíu Timót (szül. 1805. Pánád, Kis-Küküllő megye; megh. 1887. Balázsfalva) görögkatolikus román pap, az Astra elnöke. Balázsfalván teológiai tanár volt, később ugyanitt kanonok és gimnáziumi igazgató. Nacionalista törekvésekben a katolikus és az ortodox román-

nok között alig volt lényeges különbség, vallás dolgában többször surlódott az egyesült és a nem egyesült egyház, de nyelvét a görögkatolikus is, a görögkeleti is, féltékenyen őrizte. Cipariu Timót is tüzes román volt, a latinos irány híve, a nem latin eredetü nyelvelemek irtogatója. Az ő korában a régi cirillbetüs irás még küzdött a latin betükkel, az első latinbetüs egyházi könyvet ő adta ki (1835), az első teljesen latinbetüs román ujságot ő indította meg. (1847.)

Hodzsa Mihály (szül. 1811. szeptember 22. Raksa, Turóc megye; megh. 1870. március 26. Teschen, Ausztria) felvidéki evangélikus pap. A liptószentmiklósi luteránus tótok lelkipásztora volt, az 1840-es években Stur Lajossal és Hurban Józseffel együtt szervezte a tótságot a magyarság ellen, a szabadságharcban mindent megtett a nemzeti ügy fegyveres elbuktatására. Az önkényuralom bukása után villongást szitott az evangélikus egyházban, ezért a konvent 1863-ban nyugdij nélkül elbocsátotta lelkészi állásából. Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére a király rendelt számára évi kegydijat 1867-ben. Nagytehetségü férfiú volt, nyelvtudós és költő egy személyben. Filológiai kutatásai az önállóságra törő tót nyelv győzelmét nagy mértékben segitették. Nemcsak azon az alapon követelte a tótok függetlenségét, hogy a Felvidéken övék a túlnyomó nagy többség, hanem a történeti jog alapján is. Szvatopluk népe, szerinte, már régen itt élt a hazában, mikor a magyarok ide beköltöztek. «Vajjon nincs-e nekünk szlávoknak a szép dunai országra történetileg igazoltabb igényünk, mint nektek magyaroknak? Mi voltunk a régebbi birtokosok, ti pedig rablók vagytok: ez a ti történeti jogcimetek!» Magyargyülölete még németgyülöleténél is nagyobb volt. A szlávok, úgymond, kényszer esetén inkább hajlandók a müvelt német fajba beleolvadni, mint a müveletlen magyar fajba. «Ha már arra kerülne sor, vajjon nem ezerszer szivesebben a germanizmushoz, vagyis a mi sajátos európaizmusunkhoz kellene-e csatlakoznunk, semmint a magyarizmushoz azaz a nekünk idegen ázsiai urali szibérizmushoz? Nekünk szlávoknak, fiatalnak és öregnek, Magyarországon az irodalomban, müvészetben s tudományban semmivel sem rendelkező magyar nyelvvel kell vesződnünk, holott ugyanekkor németül és franciául tanulhatnánk és a többi európaiakkal a nyelvben testvérek lehetnénk. Nem

szatírája-e ez a szláv sorsnak Magyarországon? Nem merénylet-e ez az európaiság ellen?»

Hurban József (szül. 1817. március 19. Beckó, Trencsén megye; megh. 1883. február 21. Hluboka, Nyitra megye) felvidéki evangélikus pap. Mint Stur Lajos hűséges tanítványa mindent megtett, hogy tót fajtestvéreit elidegenítse a magyaroktól. Elragadó ékesszólásával nagy hatást tett a tömegekre. A szabadságharc idején részint a Vág völgyében szította a gyűlöletet a magyarok ellen, részint Morvaország felől rontott ismételten hazájába a panszláv eszmékért lelkesedő cseh-tót fölkelők élén. A magyarság leküzdötte támadásait. Az önkényuralom idején visszatért Nyitra megyébe hlubokai hívei közé, folytatta lelkipásztori működését, nem szűnt meg szóban és írásban izgatni a magyarok ellen. I. Ferenc József aranyéremmel tüntette ki. Hurban József mint panszláv publicista, mint politikai szónok és mint lutheránus egyházi író egyformán beleírta nevét a tót történelembe. Költeményeit, novelláit, tanulmányait lelkesen dicsérték. — Cesta Slováka ku bratrum slavenskym na Morave a v Cechách. Pest, 1841. (A tót útja a morvaországi és csehországi testvérekhez. Ebben az első munkájában még a cseh-tót egység álláspontján van és cseh nyelven ír. Csak néhány évvel később foglal állást a különálló tót irodalmi nyelv mellett.) — Nitra. Almanach. Első évfolyam. Pozsony, 1842. (Szépirodalmi és ismeretterjesztő évkönyvének első évfolyama cseh nyelven jelent meg, 1842-ben közrebocsátott évfolyama már tót nyelven.) — Slovenskje Pohladi. Első évfolyam. Szakolca, 1846. (Az első egyetemes jellegű tót folyóirat.)

Kalincsák János (szül. 1822. Záturcsány, Turóc megye; megh. 1871. Teschen) felvidéki evangélikus tanár, a tescheni gimnázium igazgatója. Regényeiben és novelláiban szeretettel fordul a Felvidék középkori világa és a kuruckor felé, kedves humorral mutatja be a kárpátalji tót kisnemességet, a vármegyei életet, a tisztújítás tragikomikus jeleneteit. (Restaurácia, 1860.)

Laurianu Trebonián (szül. 1810. Hóföld, Szeben megye; megh. 1881. Bukarest) a Román Akadémia legelső titkára. Iskoláit Nagyszebenben, Kolozsvárt és Bécsben végezte, a havasalföldi román fejedelem meghívására Bukarestbe ment tanárnak, a szabadságharc idején a magyar törekvések ellensúlyozására több román küldöttséget veze-

tett a bécsi udvar elé. A két román fejedelemség közoktatásában irányító szerepet vitt. Az 1860-as években, mikor a bukaresti főiskolát egyetemmé szervezték át, a filozófiai kar dékánja lett; egyben megválasztották az akkor alakult Román Akadémia titkárává. Ez időtájt erdélyi írók irányították a romániai tudományos mozgalmakat. Az Erdélyben divatozó latinos irány Laurianu Treboniánban rajongó támogatóra talált, történetírása és nyelvészkedése a túlhajtott latinoskodás jegyében mozgott. Nem törődött az élő román nyelvvel, erőszakos etimologizálása és csinált szavai kiforgatták a nyelvet a maga karakteréből. A román nyelv nagyszótára is az erdélyi latinosság eszmekörében készült, dolgozótársai a kritikát nem tűrték, téves irányuk következménye az volt, hogy a valóban beszélt népnyelv mellett egy zavaros új nyelv keletkezett és kuszált helyesírás támadt. A visszahatás nem maradt el. A romániai írók higgadtabb csoportja, Maiorescu Titussal az élén, tiltakozott a latinosok tévedései ellen s mikor az erdélyi román sajtó nemzeti árulást emlegetett, visszautasította a latinizmus erőszakosságát: «Mióta lett a román nép egyes korlátolteszűek hóbortjaival egy és ugyanaz? Ki állíthatja, hogy ostorozván a fűzfapoétákat, a felületességet, az üres nagyzást, a román népet ostorozza valaki?» Az ellatinosító irány az 1880-as években a bukaresti Román Akadémia falai között is vereséget szenvedett, az erdélyi nyelvújítókkal szemben a romániai fonetisták győztek, a régi szótár hibáinak jóvátételére megindították az élő nyelv szótárának kiadását. — Tentamen criticum in originem derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae. Bécs, 1840. (A latin triász elveinek túlzó kifejtése: minden szót és nyelvalakot hasonlóvá kell tenni az ókori római anyanyelvhez.) — Dictionariulu limbei Romane. Három kötet. Bukarest, 1871–1877. (A román nyelv nagy szótára. Hemzseg a mesterségesen készített szavaktól.)

Muresan András (szül. 1816. Beszterce; megh. 1863. Brassó) görögkatolikus román teológus, brassói gimnáziumi tanár. 1848-ban írta meg Desteapta-te Romane (Ébredj román) kezdetű indulóját s ezzel halhatatlanná tette nevét népe körében. Többi költeménye feledésbe merült.

Popovics János (szül. 1806. Versec; megh. 1856. Versec) ügyvéd, görögkeleti szerb gimnáziumi tanár. Az 1840-es években egy időre távozott szülővárosából, mert a szerb fejedelem kinevezte belgrádi

liceumi tanárnak, de később visszament Versecre. Színműveit és regényeit az 1820-as évek végétől kezdve Budán, Újvidéken és Belgrádban nyomatta ki. Az eredeti szerb drámának ő az első önálló stílusú művelője. Tragédiáit a szerb történelem megrázóbb eseményeiből merítette, komédiáiban jó megfigyelő tehetséggel és élces párbeszédekkel ragadta zajos tapsokra a szerb színtársulat nézőközönségét. Budától Versecig, Szentendrétől Pancsováig vándoroltak az úttörő szerb színészek (1813–1835), később átmentek Szerbiába is (1868), ott szintén sikert arattak az első hazai szerb színműírók munkáival.

Radicsevics Branko (szül. 1824. Bród, Pozsega megye; megh. 1853. Bécs) bécsi jogász, utóbb orvostanhallgató. Hogy egész erejével az irodalomnak élhessen, Karadzsics Vuk évdíjat eszközölt ki számára a szerb fejedelemtől. Huszonkilenc éves korában halt meg, de költői hagyatéka örökké élővé teszi nevét a szerb nemzet emlékezetében. Testi maradványait az osztrák fővárosból 1883-ban Karlovicra szállították, a hálás szerb nép minden nevezetesebb vidékről földet és köveket küldött síremlékéhez.

Saguna András (szül. 1809. Miskolc; megh. 1881. Nagyszeben) görögkeleti román metropolita. Nem az Erdélyt, Romániát, Bukovinát és Besszarábiát lakó dáko-románságból származott, hanem a görög tenger felé eső makedo-román töredékből. Ez a kereskedésre kiválóan alkalmas népcsoport adta fajtestvérei számára a legnagyobb mecénásokat. A bécsi, pesti, miskolci és egyéb városokban virágzó makedo-román gyarmatok tagjai nem akartak sem görögök, sem szerbek, sem magyarok lenni, bár sokszoros kötelékek kapcsolták őket mind a három nemzethez. Saguna András is ragaszkodott anyanyelvéhez, bár magyar iskolákban tanult s szerb egyházi szolgálatban kezdte papi pályáját. A karlovici görögkeleti szerb patriárka maga mellé vette titkárának, előkelő egyházi méltóságokat juttatott számára, 1847-ben az erdélyi görögkeleti püspöki székbe segítette. A lángelméjű főpap minden erejével azon volt, hogy a románság súlyát megnövelje. Bár óriási jövedelmeit a magyar nemzet nagylelkűségének köszönhette, halálos ellensége volt a magyarságnak, a szabadságharc idején Magyarország rombadöntőihez csatlakozott. Az osztrák önkényuralom nem feledkezett meg érdemeiről. I. Ferenc József magas kitüntetésekkel jutalmazta, az egykori szerzetesnek 1852-ben bárói rangot adományo-

zott, valóságos belső titkos tanácsosává tette. Saguna András szabad kezet nyert népe ügyeinek intézésében s a románság szerencsére minden eszközt megragadott, hogy kulturális és gazdasági téren nagy dolgokat alkosson. Míg a boldogtalan magyarok önmagukra hagyatva, idegen katonaságtól gyötörve, ellenséges hivatalnokoktól zaklatva vergődtek a maguk országában, a szászok és a románok háborítatlanul dolgoztak jövőjük nagyságán. Saguna András még azt is keresztülvitte, hogy az erdélyi görögkeleti román egyházat teljesen elválasztották addigi felsőbbségétől, a görögkeleti szerb egyháztól; ő maga érsekké lett s megkapta az erdélyi románok metropolitája címet. Mint egyházi író a legjelentékenyebbek egyike, de pályájának történeti jelentősége lángoló fajszeretetében, nagy szervező-képességében és határtalan áldozatkészségében rejlik. Minden vagyonát egyházára hagyta. A védőszárnyai alatt 1861-ben megalakult erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület — az Astra — könyvek kiadásával, könyvtárak felállításával, iskolák szervezésével, ösztöndíjak adományozásával állandóan őrt állt a hazai románság kulturális ügye mellett.

Sládkovics András (szül. 1820. Korpona, Hont megye; megh. 1871. Radvány, Zólyom megye) felvidéki evangélikus pap. A selmecbányai tót szellemű luteránus líceum padjain vele egyidőben tanult Petőfi Sándor is, nyilvános költői fellépésük is ugyanazon esztendőre esik, csakhogy Sládkovics András a Hurban Józseftől szerkesztett Nitra című tót almanachban adta közre első költeményeit. A hallei egyetemről való visszatérése után Zólyom megyében kapott lelkipásztori alkalmazást, kis tót falvakban keresztelt, prédikált és temetett haláláig. Költői stílusának erőforrása a tót népnyelv volt. Marina (1846) című lírai eposza hasonló Kisfaludy Sándor Himfyjéhez: eszményi szerelmét énekli meg benne. A gyetvai legényről írt elbeszélő költeményének (Detvan, 1853) meséje Mátyás király korából való ugyan, de hősei a költő korában élő igazi tótok. A tót népélet és népszellem üde ábrázolásában Sládkovics András igazi mester. Lírája nyomon kísérte a tótság minden megmozdulását, amint ez különösen kitetszik az 1861. évi turócszentmártoni tót kongresszus alkalmával írt Szentmártonidiájából. (Svätomartiniada. Buda, 1861.)

Stur Lajos (szül. 1816. október 28. Zay-Ugróc, Trencsén megye; megh. 1856. január 12. Modor, Pozsony megye) felvidéki evangélikus

tanár. Teológiai tanulmányait Németországban végezte, a pozsonyi luteránus liceumban a cseh-tót nyelv és irodalom tanszékén működött, de túlzó panszlávizmusa miatt az 1840-es években kénytelen volt katedrájáról távozni. Hírlapokban és röpiratokban elkeseredetten támadta a magyarságot, heves összeütközése volt Kollár János cseh pártjával. Nem vállalta sem a cseh irodalmi nyelvet, sem a Bernolák Antaltól irodalmivá tett nyugati tót nyelvjárást, hanem a Liptó—Turóc—Zólyom megyékben lakó középső tótság nyelvét választotta ki a tótok irodalmi nyelvéül s ezt fogadtatta el a katolikus tótokkal is. «A tót népnek a cseh nyelv nehezére esik, mert hiszen maguk a tanítók sem bírják eléggé. Látjuk ezt az evangélikus iskolákban, ahol úgyszólván minden tanító másképp beszél, más helyesírást használ. Ezért kell tehát a tót nyelvet használni, melyet a tót nép megért. A cseh szótár és a cseh nyelvtan nem a miénk, nem elégedhetünk meg velük, önálló tót grammatikát és szótárt kell szerkesztenünk.» Mint szerkesztő és mint agitátor valósággal fanatizálta a tót ifjúságot. «Nincsen régibb nemzet a magyar földön a tótnál! Hány nemzetet várt itt meg, hányat búcsúztatott el innen, hányat élt túl és hány nemzet pusztulásának volt tanuja! Látta és elszenvedte a viharokat, melyek a föld felett elvonultak, de kibírta azokat és szilárdan megállta helyét akár csak az ő Tátrája.» A szabadságharc idején Hurban Józseffel és Hodzsa Mihállyal szövetkezve fegyveresen tört a magyarságra, de fölkelése kudarcot vallott. Az önkényuralom idején visszavonult modori magányába. Szerencsétlenül halt meg; vadászata közben halálra sebezte magát. — Klagen und Beschwerden der Slovaken wider die Übergriffe der Magyaren. Lipcse, 1844. (A tótok panaszai a magyarok ellen.) — Das neunzehnte Jahrhundert und der Magyarismus. Lipcse, 1845. (A külföld figyelmének felhívása a magyar veszedelemre.) — Nárecsja slovenskuo. Pozsony, 1846. (Nagyhatású mű. A cseh irodalmi nyelvvel szemben a hazai tót nyelv használatának jogosultságát vitatja. Kollár János és társai, úgymond, a cseh nyelv javára szembeszállnak elveivel, de a tót ifjúság az ő vezérgondolatát helyesli: a tótságot csak a maga igazi anyanyelvén keresztül lehet kiemelni politikai visszaszorítottságából és alacsony kulturális helyzetéből.) — Spevy a piesne. (Válogatott költeményeinek gyüjteménye. Politikai lírája a tót ébredés szolgálatában áll.)

Irodalom. — Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Három kötet. 2. kiad. Pest, 1868. — Bachat Dániel: Sládkovics András Detvan című költeményéről. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam. 15. köt. Budapest, 1881. — Tóth Sándor: Erdélyi szász népepika. U. o. 17. köt. Budapest, 1882. — Alexics György: Utazásom az oláhok közt. U. o. 22. köt. Budapest, 1888. — Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. Magyarország. Nyolc kötet. Budapest, 1888–1901. — Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Tizennégy kötet. Budapest, 1891–1914. — Moldován Gergely: A románság. Két kötet. Nagybecskerek, 1896. — Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. Két kötet. Budapest, 1896–1899. — Heinrich Gusztáv: Egyetemes irodalomtörténet. II–IV. köt. Budapest, 1905–1911. — Szabó Oreszt: Nemzetiségi ismertető könyvtár. Hét kötet. Budapest, 1913. — Jancsó Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, 1920. — Bitay Árpád: A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Gyulafehérvár, 1922. — Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története. Budapest, 1926. — Benedek Marcell: Irodalmi lexikon. Budapest, 1927. — Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. Két kötet. Budapest, 1927. — Dézsi Lajos: Világirodalmi lexikon. Budapest, 1930-tól.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MUTATÓ.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MUTATÓ.

A Kiadások és Irodalom nélkül.

Abonyi Lajos. 820.
A Hon. 45, 69.
Akadémia. 93, 98.
Akadémiai Értesítő. 48.
Akadémiai nagyjutalom. 99.
A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. 52.
Alexander Bernát. 622, 624.
Allaga Géza. 868.
Almanach-líra. 693.
Alszeghy Zsolt. 261.
Angyal Dávid. 146, 156.
Arany János. 57, 60, 68, 69, 70, 197, 329, 330, 390, 407–546, 591, 593, 603, 622, 677, 678, 705, 732.
Arany László. 427, 428, 429, 540.
Atanackovics Bogoboj. 922, 923.
Athenaeum. 45, 50.
Athenaeum lírája. 693.
Athenaeum-Részvénytársaság. 38.
Ábrai Károly. 820.
Ágai Adolf. 892.

Bacsányi János. 706.
Badics Ferenc. 351.
Bajza Jenő. 867.
Bajza József. 50, 51, 58, 70, 86, 179, 189, 198, 199, 214, 239, 316, 629–644, 652, 825.
Balás Frigyes. 59, 71.
Balázs Sándor. 70, 71, 820.
Balkányi Szabó Lajos. 703.
Ballagi Mór. 49, 214, 215, 893.
Baráth Ferenc. 121.
Baritiu György. 923.
Barnutiu Simon. 922, 924.
Baros Gyula. 404.
Barsi József. 216.
Bartakovics Béla. 105.
Bartay András. 86.
Bayer József. 382, 622, 624, 787, 789, 829, 838, 880, 881, 898.
Bálintffy Etelka. 722, 845.
Bánffay Simon. 62, 71.
Bánhegyi Jób. 261.
Beck Károly. 912.
Bene Ferenc. 96.
Benkert Antal. 904.
Benkő Kálmán. 873.
Beöthy László. 815, 820.
Beöthy Zsigmond. 704, 821, 868.

Beöthy Zsolt. 120, 149, 150, 152, 160, 170, 222, 242, 253, 266, 267, 368, 417, 429, 439, 454, 455, 479, 482, 483, 507, 523, 540, 541, 557, 577, 583, 584, 622, 623, 636, 641, 648, 654, 660, 674, 688, 709, 713, 760, 786, 789, 820, 821, 825, 832, 837, 848, 850, 881.
Berczik Árpád. 870.
Berde Áron. 63, 66, 71.
Berecz Károly. 59, 71, 704.
Bernát Gáspár. 704, 815, 821, 899.
Berzeviczy Albert. 292, 336, 429.
Berzsenyi Dániel. 899.
Bezerédi Gyula. 691.
Bényei István. 868.
Bérczy Károly. 704, 816, 822.
Bírányi Ákos. 51, 72.
Bloch Móric. 49, 214, 215, 893.
Bodnár Zsigmond. 252, 583.
Bolond Miska. 47, 69.
Boros Mihály. 745, 823.
Boruth Elemér. 701, 704.
Botto János. 921, 924.
Bozzai Pál. 705.
Brassai Sámuel. 49, 72, 198.
Bródy Zsigmond. 913.
Budai Népszínház. 89.
Budapesti Hírlap. 43, 56, 64.
Budapesti Szemle. 48, 51, 66.
Budapesti Viszhang. 63.
Bugát Pál. 96, 214, 216.
Bulcsú Károly. 705, 710.
Bulyovszky Gyula. 59, 68, 72, 824, 879.
Bulyovszky Lilla. 824.
Bús Vitéz. 836.

Cenzúra. 42, 43.
Charivari. 57.
Cipariu Timoteus. 923, 924.
Criticai Lapok. 70.
Czakó Zsigmond. 88, 860–863 869.
Czuczor Gergely. 213, 218, 645–656.
Családi Kör. 68.
Családi Lapok. 63.
Csapó Mária. 847.
Csató Pál. 50, 89, 199, 635, 806, 824, 858, 871.
Császár Elemér. 177, 207, 255, 266, 267, 454, 540, 577, 585, 622, 760, 850, 898.
Császár Ferenc. 61, 64, 72, 199, 398, 694, 705, 825.
Csengery Antal. 53, 66, 72, 148, 200, 221, 425, 721.
Csokonai Lapok. 63.
Csoma Sándor. 212, 222.

Dalmady Győző. 654.
Danielik János. 96, 149, 556.
Danielik József. 200.
Deák Ferenc. 130–141, 144, 237, 899.
Debreczeni Márton. 702, 707.
Degré Alajos. 88, 816, 825, 826, 871.

Dessewffy Aurél. 53, 72, 145, 150.
Dessewffy Emil. 56, 72, 95, 151.
Dessewffy József. 634.
Délibáb. 64.
Divatcsarnok. 64.
Dobsa Lajos. 88, 826, 866, 871.
Dózsa Dániel. 708.
Döbrentei Gábor. 633, 791.
Dudek János. 261, 612.
Dux Adolf. 894, 913.

Egressy Béni. 744, 872, 873.
Egyetem. 32.
Elek Oszkár. 505, 540.
Emich Gusztáv. 36, 37.
Emília. 68.
Emődi Dániel. 57, 72.
Endrődi Sándor. 292, 398.
Eötvös József. 33, 152, 200, 223, 229–269, 398, 427, 452, 454, 708, 872.
Eötvös Loránd. 235, 237.
Erdélyi Hírlap. 51.
Erdélyi János. 56, 72, 194, 200, 399, 453, 480, 622, 623, 695, 708, 742.
Erdélyi Múzeum-Egylet. 97.
Esti Lapok. 58.
Éjszaki Károly. 872.
Életképek. 46, 54.

Falk Miksa. 153, 894, 912, 914.
Farkas Albert. 894.
Farkas Gyula. 103.
Fábián Gábor. 710.
Fáy András. 88, 804, 805, 827.
Feleky Miklós. 873.
Ferenczi Zoltán. 254, 266, 291, 292, 321, 333, 335, 351, 370, 381, 383, 398, 399, 557, 584.
Ferenczy Jakab. 201.
Ferenczy József. 663, 871. 878.
Ferenczy Teréz. 710.
Festetich Leó. 64, 72.
Figyelmező. 44, 45, 58.
Finászy Ernő. 453, 541.
Fogarasi János. 213, 219, 653.
Fogarasy Mihály. 96.
Fojtényi Kasszián. 711.
Folyóiratok. 41.
Földessy Gyula. 335.
Földy Géza. 483.
Fővárosi Lapok. 47, 69.
Fraknói Vilmos. 483, 653.
Frankenburg Adolf. 54, 73, 640, 814, 827, 902, 904.
Franklin-Társulat. 37.
Friebeisz Ferenc. 73.
Friebeisz István. 64, 68, 73.

Gaal József. 88, 711, 807, 827, 858, 873.
Garay Alajos. 711.
Garay János. 33, 422, 657–665, 711, 873.
Geltch János. 903, 904.
Greguss Ágost. 102, 103, 104, 155, 201, 398, 453, 455, 506, 540, 622, 623, 711, 832, 835, 873.

Greguss Gyula. 711.
Gulyás József. 624.
Guzmics Izidor. 706.
Gvadányi József. 332, 388.
Gyarmathy Zsigmondné. 712.
Gyulai Pál. 53, 60, 64, 107, 148, 197, 201, 253, 266, 291, 334, 348, 350, 351, 367, 379, 398, 416, 423, 425, 428, 454, 455, 482, 483, 506, 523, 533, 540, 557, 576, 583, 594, 600, 601, 622, 636, 641, 654, 712, 759, 786, 789, 829, 840.
Gyurmán Adolf. 57, 73, 873.

Hajnalka. 722.
Hajnik Károly. 66, 74.
Halmi Piroska. 710.
Haraszti Gyula. 479, 622.
Haray Viktor. 873.
Hartmann János. 351, 399.
Havas Adolf. 291, 292, 319, 379, 381, 382, 398.
Haynald Lajos. 106.
Hazánk. 56.
Hazánk S A Külföld. 69.
Heckenast Gusztáv. 36, 37.
Hegedüs Lajos. 874.
Heilprin Mihály. 895.
Heinrich Gusztáv. 429.
Helfy Ignác. 895.
Henszlmann Imre. 56, 193, 202, 904.
Herczeg Ferenc. 292.
Herepei Károly. 154.
Hetilap. 63.
Hevesi Sándor. 882.
Heyser Keresztély. 903, 905.
Hindy Iván. 52, 74.
Hírlapok. 41.
Hírnök. 50.
Hodzsa Mihály. 921, 925.
Hon. 45, 69.
Honderű. 46, 54.
Horn Ede. 914.
Horvát Árpád. 727.
Horvát István. 32, 234, 635.
Horváth Cirill. 857, 874.
Horváth János. 292, 302, 318, 319, 320, 321, 324, 331, 333, 334, 335, 347, 348, 349, 350, 365, 368, 369, 379, 381, 382, 393, 399, 649.
Horváth Lázár. 54, 55, 78, 204, 398, 712, 814, 841.
Horváth Mihály. 133, 211, 219.
Hóry Farkas. 712.
Hölgyfutár. 46, 59.
Hugo Károly. 55, 88, 846, 864, 874, 896, 915.
Hunfalvy Pál. 213, 220.
Hurban József. 921, 926.
Huszár Adolf. 237, 291.

Idők Tanúja. 45, 68.
Iduna. 725.
Illucz-Oláh János. 52, 74.
Ilosvai Selymes Péter. 444, 450, 452.
Imre Sándor. 482.
Ipolyi Arnold. 221.
Irói törekvések. 111.

Irodalmi társaságok. 93.
Iskolák. 27.
Izsó Miklós. 291.

Jablánczy Ignác. 53, 74.
Jakab István. 858, 876.
Jakab Ödön. 368.
Jámbor Pál. 202, 204, 603, 694, 712, 876.
Jászay Pál. 222.
Jobbágykérdés. 15.
Jókai Mór. 58, 65, 66, 67, 69, 74, 88, 329, 330, 713, 717, 823, 866, 876, 899.
Jósika Júlia. 830.
Jósika Miklós. 198, 751–773, 858, 876.

Kalincsák János. 921, 926.
Kanya Emília. 68, 74, 846, 847.
Karacs Teréz. 830.
Karátsonyi-díj. 100.
Kardeván Károly. 622.
Katona József. 88.
Kazár Emil. 70.
Kazinczy Ferenc. 179, 180, 234.
Kazinczy Gábor. 145, 154, 330, 640, 713.
Kákay Aranyos. 157.
Kármán Mór. 622, 624.
Károlyi György. 106.
Károlyi István. 63, 106.
Kästner Viktor. 905.
Kecskeméthy Aurél. 147, 156.
Kelmenfy László. 51, 815, 830.
Kemény Gábor. 849.
Kemény Zsigmond. 55, 62, 75, 146, 157, 164, 202, 453, 517–586, 721.
Kempelen Győzőné Tóth Riza. 831.
Kertbeny Károly. 905.
Keresztény Magvető. 70.
Kerényi Frigyes. 329, 348, 670, 677, 694, 713.
Kéky Lajos. 168, 351, 369, 382, 399, 439, 533, 540, 542, 675.
Kiadók. 35.
Királyi Pál. 62, 75.
Kirchner János. 903, 906.
Kis János. 86.
Kisfaludy Károly. 88, 95, 179, 180, 650, 804, 805, 857.
Kisfaludy-Társaság. 101.
Kiss József. 720.
Klapka György. 331.
Klauzál Gábor. 158.
Klein Hermann. 911, 916.
Klezsó József. 63, 75.
Kliegl József. 706.
Kolbenheyer Móric. 903, 906.
Kolozsvári Közlöny. 66.
Kolozsvári Lap. 60.
Kornis Károly. 65, 76.
Kossuth Hírlapja. 44, 57.
Kossuth Lajos. 52, 58, 117–129, 136, 137, 139, 144, 145, 422, 898.
Koszorú. 47, 69.
Koszó János. 381.
Kovacsóczy Mihály. 52, 76, 707.
Kovács Gyula. 719.

Kovács Márk. 714.
Kovács Pál. 56, 76, 805, 831, 858, 877.
Kovácsy Mária. 873.
Kölcsey Ferenc. 235, 899.
Köllő Miklós. 292.
Könyvkiadás. 35.
Könyvkiadók. 35.
Köpe János. 51, 76.
Környei János. 203.
Körösi Csoma Sándor. 212, 222.
Kövér Lajos. 88, 866, 877.
Közlöny. 57.
Kristóf György. 336, 622, 624.
Kritikai Lapok. 69.
Kriza János. 77, 696, 715, 743.
Kunoss Endre. 51, 694, 715.
Kuthy Lajos. 388, 716, 810, 831, 858, 877, 899.

Laky Demeter. 716.
Lauka Gusztáv. 57, 77, 716, 815, 836.
Laurianu Trebonián. 923, 926.
Lehr Albert. 453, 540.
Lendvay Márton. 873.
Lévay József. 156, 679.
Lisznyai Kálmán. 698, 716.
Lonkay Antal. 68, 77, 158, 203.
Lo Presti Árpád. 107.
Losonczy László. 718.
Lóskay Bekény. 203.
Löw Lipót. 896.
Ludasi Mór. 917.
Madarász Flóris. 719.
Madách Aladár. 593.
Madách Imre. 587–626, 718, 877.
Magyar Akadémiai Értesítő. 52.
Magyar Emléklapok. 61.
Magyar Hírlap. 44, 59.
Magyar Nyelvészet. 70.
Magyar Sajtó. 65.
Magyar Sion. 70.
Magyar Száműzöttek Lapja. 65.
Magyar Szépirodalmi Szemle. 56.
Magyar Történelmi Társulat. 97.
Magyar Tudományos Akadémia. 93, 98.
Magyarország És A Nagyvilág. 70.
Mailáth János. 52, 77.
Majthényi Flóra. 690, 691, 718.
Makoldy Sámuel. 60, 77.
Malvina. 730.
Marczibányi-jutalom. 100.
Margó Ede. 792.
Markovics Sándor. 428.
Marlin József. 903, 907.
Matkovich Pál. 836.
Májer István. 159, 745.
Március Tizenötödike. 57.
Medgyes Lajos. 718.
Mednyánszky Alajos. 480.
Meltzl Hugó. 333, 334, 369, 379, 399.
Mentovich Ferenc. 719.
Mezei Mór. 897.

Méhes Sámuel. 51.
Mészáros Lázár. 331.
Mikó Imre. 64, 66, 107, 160, 236, 708, 715.
Mindszenty Gedeon. 701, 719.
Miskolci Kovács Gyula. 719.
Molnár György. 89, 90.
Morvay Győző. 622, 623.
Moltke Miksa. 908.
Mult És Jelen. 52.
Munkácsy János. 49, 50, 77, 829, 858, 877.
Munkások Ujsága. 57.
Muresan András. 923, 927.

Nagy Ignác. 59, 60, 77, 88, 706, 812, 836, 858, 877, 899.
Nagy Imre. 694, 719.
Nagy Péter. 142, 160.
Napkelet. 67.
Nádasdy-díj. 100.
Nádaskay Lajos. 77.
Nefelejcs. 68.
Nemes Béla. 849.
Nemesek. 14, 25.
Nemzeti Színház. 86.
Nemzeti Ujság. 52.
Nemzetiségi kérdés. 16.
Neustadt Adolf. 912, 917.
Ney Ferenc. 63, 77, 877.
Négyesy László. 242, 254, 266, 267, 429, 540, 542, 622, 625, 636, 641.
Német irodalom. 901–920.
Némethy György. 873.
Nép Barátja. 57.
Népköltészet. 742–748.
Nogáll János. 160.
Nővilág. 67.
Nyelvészek. 211.
Nyelvtudományi Közlemények. 70.
Nyizsnyai Gusztáv. 745.
Nyomdászat. 35.
Nyulassy Antal. 720.

Obernyik Károly. 88, 863, 878.
Oláh Gábor. 399.
Oláh Károly. 63.
Orbán Pető. 63.
Ormodi Bertalan. 720, 897.
Ormody Vilmos. 720.
Orosz Ádám. 161.
Orosz József. 50, 78.
Országgyűlési Tudósítások. 41.
Orvosi Tár. 70.
Overmans Jakab. 613.
Őrangyal. 55.

Palágyi Menyhért. 335, 622, 624.
Pap Endre. 694, 721.
Papp Ferenc. 158, 558, 577, 583, 585.
Paulay Ede. 594.
Pauler Ákos. 625.
Pájer Antal. 721.
Pákh Albert. 64, 65, 66, 78, 714, 814, 839.
Pálffy Albert. 57, 78, 817, 839.
Perényi József. 726.

Pesti Divatlap. 46, 55.
Pesti Hírlap. 42, 52.
Pesti Hírnök. 68.
Pesti Magyar Színház. 86.
Pesti Napló. 44, 61.
Pethe Ferenc. 51.
Petőfi István. 291, 292, 721.
Petőfi Sándor. 55, 155, 271–406, 412, 422, 452, 516, 534, 677, 705, 707, 713, 841, 879, 899.
Petőfi utánzói. 696.
Petőfi Zoltán. 291, 292, 318, 722, 727.
Petrichevich Horváth Lázár. 54, 55, 78, 204, 398, 712, 814, 841.
Péczely József 223.
Péterfalvi Szathmáry Károly. 817, 842.
Péterfy Jenő. 253, 266, 576, 583, 584, 636.
Péter Pál. 844.
Podmaniczky Frigyes. 843.
Podmaniczky Júlia. 764, 765.
Pompéry János. 78, 844.
Popovics János. 922, 927.
Preyer János. 902, 908.
Prohászka Ottokár. 612, 613, 622, 625.
Protestáns Egyházi És Iskolai Lap. 54, 70.
Publicisztika. 142.
Pulszky Ferenc. 161, 204, 398, 653, 844.
Pyrker László. 180.
Rab István. 701, 734.
Radicsevics Branko. 922, 928.
Rajzolatok. 49.
Ravasz László. 142, 167, 622, 625, 675.
Rákosi Jenő. 24, 557, 787, 881.
Ráth Mór. 38.
Reguly Antal. 212, 224.
Religió És Nevelés. 54.
Remény. 51.
Reményi Ede. 291.
Récsi Emil. 62, 78.
Révész Bálint. 162.
Révész Imre. 162.
Riedl Frigyes. 352, 368, 370, 380, 381, 383, 393, 399, 417, 428, 429, 438, 479, 482, 483, 503, 505, 507, 523, 533, 534, 540, 541, 622.
Riedl Szende. 69, 78.
Riskó Ignác. 722.
Román irodalom. 921–931.
Rosenthal Sámuel. 911.
Roth Dániel. 903, 909.
Roth István. 909.
Rózsaági Antal. 845, 897.
Rózsaági Antalné Bálintffy Etelka. 722, 845.

Saguna András. 922, 928.
Salamon Ferenc. 195, 204, 212, 224, 266, 351, 399, 453, 480, 540, 576, 583, 880.
Samarjay Károly. 722.
Saphir Zsigmond. 911.
Sárospataki Füzetek. 70.

Sárosy Gyula. 695, 723, 732, 835.
Schedel Ferenc. 49.
Schenk Eduárd. 86.
Schuler Frigyes. 205.
Schuller János. 910.
Schuster János. 217.
Schwab Arszlán. 893.
Selymes Péter. 444, 450, 452.
Simonffy Kálmán. 745.
Sina Simon. 67, 108.
Sládkovics András. 921, 929.
Somogyi Károly. 63, 78.
Somssich Pál. 162.
Spetykó Gáspár. 723.
Steinacker Gusztáv. 903, 910.
Strobl Alajos. 428, 429.
Stur Lajos. 921, 929.
Sujánszky Antal. 55, 79, 724.
Sükei Károly. 724.
Szabó Imre. 143, 163.
Szabó István. 724.
Szabó Lajos. 703.
Szabó Richárd. 845.
Szakál Lajos. 696, 725.
Szalay László. 52, 53, 79, 163, 212, 225.
Szaniszló Ferenc. 54.
Szarvady Frigyes. 917.
Szathmáry Károly. 817, 842.
Szárnovszky Ferenc. 663.
Szász Károly. 164.
Szász Károly. 164, 424, 428, 557, 622, 623, 654, 674, 679, 725.
Szász Károly. 788, 881.
Szász Polyxena. 725.
Századok. 70.
Szeberényi Lajos. 725.
Szegfi Mór. 846, 898.
Szegfi Mórné. 68, 74, 846, 847.
Szelestey László. 700, 725.
Szemere Bertalan. 164.
Szemere Miklós. 695, 726.
Szemere Pál. 179, 329, 635.
Szendrey Júlia. 283, 290, 291, 292, 309, 727.
Szent István-Társulat. 96.
Szentiváni Mihály. 51, 79, 696, 727.
Szentpétery Zsigmond. 873.
Szenvey József. 53, 56, 79.
Szerb irodalom. 921–931.
Szerdahelyi Kálmán. 873.
Szerdahelyi József. 744.
Szeremley Barna. 720.
Széchenyi István. 118, 136, 899.
Széchy Károly. 689, 708, 760.
Székács József. 54, 142, 165, 694, 728.
Székely József. 700, 728, 847.
Szépirodalmi Figyelő. 47, 68.
Szépirodalmi Lapok. 64.
Szigeti József. 88, 866, 879.
Szigetvári Iván. 370, 380, 399.
Szigligeti Ede. 88, 207, 729, 774–803, 858, 865, 879.
Sziklay János. 851.
Szilágyi Ferenc. 52, 59, 64, 66, 79.
Szilágyi István. 421, 694, 727.

Szilágyi Sándor. 59, 61, 80, 205.
Szilágyi Virgil. 63, 81.
Színészet. 86.
Szinnyei Ferenc. 255, 266, 268, 380, 382, 439, 480, 481, 483, 484, 507, 533, 540, 541, 577, 585, 761, 821, 828, 833, 837, 842, 848.
Szokoly Viktor. 69, 81.
Szontagh Gusztáv. 192, 205.
Szónoklat. 142.
Szuppan Zsigmond. 205.
Szücs Dániel. 729.
Szücsi József. 636.
Szvorényi József. 32, 33.

Talabér János. 729.
Tarczy Lajos. 206.
Tarnóczy Malvina. 730.
Tatár Péter. 745.
Táncsics Mihály. 57, 81, 165, 847.
Tárkányi Béla. 695, 730.
Teleki-díj. 100.
Teleki József. 94, 652.
Teleki László. 167, 859, 880.
Teleki Sándor. 329.
Tell Anasztáz. 711.
Természet. 51.
Természettudományi Társulat. 96.
Természetvizsgálók Vándorgyűlése. 96.
Teutsch György. 911.
Thaly Kálmán. 68, 703, 731.
Themis. 70.
Thewrewk Árpád. 482.
Tisza Domokos. 413, 423, 731.
Toldy Ferenc. 32, 33, 49, 50, 51, 56, 63, 81, 95, 142, 150, 152, 163, 170, 174–187, 188, 217, 224, 225, 242, 252, 266, 334, 368, 398, 425, 438, 452, 455, 481, 636, 638, 641, 648, 650, 651, 653, 660, 663, 674, 709, 713, 728, 733, 759, 786, 829, 832, 837, 848, 880, 893.
Tolnai Lajos. 732.
Tolnai Vilmos. 217, 429, 505, 540, 622.
Tomori Anasztáz. 109.
Tompa Mihály. 167, 329, 330, 348, 412, 423, 424, 666–683, 713.
Tót irodalom. 921–931.
Tóth Béla. 691.
Tóth Endre. 700, 732.
Tóth Józsefné. 873.
Tóth Kálmán. 59, 69, 81, 88, 556, 684–692, 718, 866, 882.
Tóth Lőrinc. 25, 132, 732, 857, 882.
Tóth Riza. 831.
Török János. 62, 65, 66, 68, 81, 168.
Török Pál. 54.
Történelmi Társulat. 97.
Történetírók. 211.
Törvényhatósági Tudósítások. 41.
Travnyik János. 745.

Trefort Ágoston. 427.
Tudományos Akadémia. 93, 98.
Tudománytár. 48, 49.

Új Magyar Múzeum. 48, 63.

Üstökös. 47, 67.

Vachott Sándor. 693, 732.
Vachott Sándorné Csapó Mária. 847.
Vadnai Károly. 688, 766, 847.
Vahot Imre. 55, 67, 81, 88, 206, 328, 365, 421, 717, 847, 858, 883.
Vajda János. 66, 67, 82, 733.
Vajda Péter. 53, 82, 329, 715, 733, 809, 847, 885.
Vas Gereben. 57, 82, 818, 849, 899.
Vasárnapi Ujság. 47, 49, 65.
Váczy János. 649, 661.
Váli Béla. 851.
Várdai Béla. 612, 622.
Vértesy Jenő. 382, 788, 881.
Vida József. 733.
Vida Károly. 56, 58, 66, 82, 169.
Világ. 43, 53.
Virág Benedek. 234.
Virághalmi Ferenc. 851, 852.
Voinovich Géza. 237, 266, 267, 399, 429, 439, 453, 455, 480, 481, 483, 503, 504, 505, 507, 519, 520, 523, 540, 542, 592, 622, 624.
Vörösmarty Mihály. 33, 50, 51, 86, 89, 191, 199, 206, 330, 438, 734, 852, 857, 858, 885, 899.

Weil Fülöp. 918.
Weisz János. 912, 918.
Wesselényi Miklós. 136, 144, 170.
Wlassics Gyula. 237.

Zajzoni Rab István. 701, 734.
Zalár József. 701, 734.
Zerffi Gusztáv. 55, 206, 850, 875, 898, 918.
Zichy Mihály. 428.
Zilahy Imre. 735.
Zilahy Károly. 68, 197, 208, 735, 867, 880.
Zimmermann Jakab. 208.
Zlinszky Aladár. 485, 505, 540.
Zoltvány Irén. 649, 711.

Zsidók. 20, 21, 49, 54, 55, 69, 153, 207, 215, 647, 720, 813, 834, 845, 846, 875, 892.
Zsigmond Ferenc. 761.
Zsilinszky Mihály. 849.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM.

Bevezetés.

Lap

Történeti mozzanatok ... 7
Műveltség, iskolák ... 27
Nyomdászat, könyvkiadás ... 35
Hírlapok, folyóiratok ... 41
Színészet, színházak ... 86
Irodalmi társaságok ... 93
Írói törekvések ... 111

A közérdekű irodalom.

Kossuth Lajos ... 117
Deák Ferenc ... 130
A szónoklat és publicisztika ... 142
Toldy Ferenc ... 174
Az irodalomtörténet és kritika ... 188
Történeti és nyelvészeti irányok ... 211

Eötvös József.

Eötvös József élete ... 231
Eötvös József, a költő és színműíró ... 239
Eötvös József regényei ... 245
Eötvös József tanulmányai ... 259
Az Eötvös-irodalom ... 266

Petőfi Sándor.

Lap
Petőfi Sándor élete ... 273
Petőfi Sándor írói fejlődése ... 296
Petőfi Sándor lírája ... 305
Petőfi Sándor tájképei és életképei ... 343
Petőfi Sándor elbeszélő költeményei ... 354
Petőfi Sándor novellái és drámái ... 374
Petőfi Sándor, a prózaíró és műfordító ... 386
A Petőfi-irodalom ... 398

Arany János.

Arany János élete ... 409
Arany János írói fejlődése ... 435
A Toldi-trilógia ... 442
Arany János elbeszélő költeményei ... 461
Arany János balladái ... 493
Arany János lírája ... 512
Arany János, a prózaíró és műfordító ... 528
Az Arany-irodalom ... 540

Kemény Zsigmond.

Kemény Zsigmond élete ... 549
Kemény Zsigmond regényei ... 559
Kemény Zsigmond, az elbeszélő ... 573
Kemény Zsigmond tanulmányai ... 579
A Kemény-irodalom ... 583

Madách Imre.

Madách Imre élete ... 589
Madách Imre, a költő és színműíró ... 596
Az Ember Tragédiája ... 603
A Madách-irodalom ... 622

A költészet.

Lap

Bajza József ... 629
Czuczor Gergely ... 645
Garay János ... 657
Tompa Mihály ... 666
Tóth Kálmán ... 684
A költészet fejlődése ... 693
A népköltészet ... 742

A regény és dráma.

Jósika Miklós ... 751
Szigligeti Ede ... 774
A novella és regény fejlődése ... 804
A dráma fejlődése ... 857

Visszapillantás.

A magyar irodalom a XIX. század második harmadában 891
A magyarországi német irodalom a XIX. század második harmadában ... 901
A magyarországi tót, szerb és román irodalom a XIX. század második harmadában ... 921

MAGY. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár